

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ДРОГОБИЦЬКИЙ ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО
ТОВАРИСТВА ІМЕНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
ІНСТИТУТ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(Дрогобицька філія)

ДРОГОБИЦЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

Засновано 1994 року

Випуск X

Дрогобич
КОЛО
2006

ББК – 63,3 (4 УКР)
УДК 908 (477.83) (082)
Д – 75

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Збірник зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України. Свідоцтво сер. КВ, № 5063 від 23.04.2001 р.

Постановою Президії ВАК України (№ 2-05/9 від 14.11.2001 р.) збірник
включено до Переліків наукових видань ВАК, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата
наук з історичних наук (Бюлетень ВАК України. – 2001. – № 6. – С.12).

Редакційна колегія:

Володимир Александрович, доктор істор. наук, професор;
Любомир Винар, доктор істор. наук, професор (США);
Леонтій Войтович, доктор істор. наук, професор;
Генрик Гмітерек, габілітований доктор, професор (Республіка Польща);
Леонід Зашкільняк, доктор істор. наук, професор;
Ярослав Ісаєвич, доктор істор. наук, професор, академік НАН України;
Михайло Кріль, доктор істор. наук, професор;
Валерій Скотний, доктор філос. наук, професор;
Віталій Тельвак, канд. істор. наук, доцент;
Леонід Тимошенко, канд. істор. наук, професор (головний редактор).

Літературне редагування Петро Мацьків, Орест Пілько
Переклад англомовних текстів Олег Шалата

Д – 75 **Дрогобицький краєзнавчий збірник** / Ред. кол. Л.Тимошенко (голов. ред.),
В.Александрович, Л.Винар, Л.Войтович, Я.Ісаєвич та ін. – Вип. X. –
Дрогобич: Коло, 2006. – 834 с.

Десятий випуск “Дрогобицького краєзнавчого збірника” репрезентований
документальними матеріалами, статтями і повідомленнями, оглядами та рецензіями
з актуальних проблем історії України та суміжних країн, історичного краєзнавства,
археології, джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін.

ISBN XXXXXXXXX

Drohobych Regional Studies / Drohobych Ivan Franko State Pedagogical
University. – Vol. X. – Drohobych: Kolo, 2006. – 834 p.

The ten volume of the “Drohobych Regional Studies” is represented by the
documentary materials, articles and announcements, reviews and comments on the actual
problems of history of Ukraine and the adjacent countries, historical studies of the local
lore, archaeology, source study, historiography and special historical disciplines.

ISBN XXXXXXXXX

© Дрогобицький державний
педагогічний університет ім.І.Франка, 2006.
© Українське Історичне Товариство, 2006.
© Видавництво “Коло”, оформлення, 2006.

Зміст

Привітання професора Любомира Винара з нагоди виходу в світ десятого випуску “Дрогобицького краєзнавчого збірника”	7
---	---

СТАТТІ

<i>Олександр ЄРМОЛІН</i> АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИЧНОГО НЕКРОПОЛЯ ДЖУРГ-ОБА (КЕРЧ) В 2005 РОЦІ.....	11
<i>Олександр ЄРМОЛІН</i> Хорá ДОРІ ПРОКОПІЯ КЕСАРІЙСЬКОГО	45
<i>Олег ПЕТРЕЧКО</i> ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА У РАННІЙ РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (ВІД АВГУСТА ДО СЕВЕРІВ)	52
<i>Ігор КЛИМІВ</i> ЗНАЧЕННЯ АПОКРИФІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РАНЬОГО ХРИСТІЯНСТВА.....	64
<i>Остан ЛАЗУРКО, Василь ПЕТРИК</i> АРХЕОЛОГІЧНО-АРХІТЕКТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЇ МОНАСТИРЯ ОТЦІВ ДОМІНІКАНЦІВ У м.БЕЛЗІ	71
<i>Назарій ЗУБАШЕВСЬКИЙ</i> ПРО МІСЦЕ ІНСТИТУТІВ ДАНИЦТВА І ПОЛЮДДЯ В ПЕРЕКАЗІ ПРО ОСТАННІЙ ПОХІД ІГОРЯ ЗА ДРЕВЛЯНСЬКОЮ ДАНИНОЮ.....	86
<i>Андрій ПЕТРИК</i> ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДРУЖИНИ ГАЛИЦЬКОГО І ВОЛИНСЬКОГО БОЯРСТВА.....	108
<i>Леонтій ВОЙТОВИЧ</i> КНЯЗЬ ЛЕВ ЮРІЙОВИЧ: СПРОБА ПОРТРЕТА	127
<i>Stanisław CIEŚLAK</i> ZWIAŹKI MARCINA LATERNY SJ (1552-1598) Z DRONOWYCZEM.....	132
<i>Леонід ТИМОШЕНКО</i> "ЖАЛЬ НАМЪ ДУШИ И СУМНѢНЬЯ ВАШЕЙ МИЛОСТИ" (київський митрополит Онисифор Дівочка перед викликами часу)	149
<i>Ігор СМУТОК</i> ШЛЮБИ ДРІБНОШЛЯХЕТСЬКИХ РОДІВ САМБІРСЬКОГО ПОВІТУ У XVI ст.: ШЛЮБНІ ПАРТНЕРИ.....	166
<i>Тарас БАТЮК</i> ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ В ПРОТИСТОЯННІ ТУРЕЦЬКО-ТАТАРСЬКІЙ ЕКСПАНСІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	186
<i>Михайло ДОВБИЩЕНКО</i> ПРАВО ПАТРОНАТУ ТА ПОШИРЕННЯ УНІЇ НА УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ НАПРИКІНЦІ XVI – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА)	201
<i>Леонід ТИМОШЕНКО</i> ДУХОВЕНСТВО ДРОГОБИЦЬКИХ ЦЕРКОВ XV-XVIII ст.: ОСОБОВИЙ СКЛАД, ДИНАСТІЇ, ДУШПАСТИРСЬКА ТА МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	221

<i>Ярослав ІСАЄВИЧ</i> ЧИСЕЛЬНІСТЬ, СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА І НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ДРОГОБИЧА У XVI – XVIII ст.....	241
<i>Юрій СТЕЦИК</i> ШЛЯХЕТСЬКІ МОНАСТИРСЬКІ ФУНДАЦІЇ У ПЕРЕМИШЛЬСЬКІЙ ЄПАРХІЇ (XVII – XVIII ст.).....	252
<i>Андрій ФЕЛОНЮК</i> ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ФУНКЦІОНУВАННЯМ ДВОРИКІВ НА ПЕРЕДМІСТЯХ ЛЬВОВА XVIII ст.....	263
<i>Світлана БІЛА</i> СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА УНІЙНІ ПРОЦЕСИ У ЛУЦЬКО-ОСТРОЗЬКІЙ ЄПАРХІЇ У ПРАЦЯХ ВОЛИНСЬКИХ КРАЄЗНАВЦІВ.....	274
<i>Вадим АДАДУРОВ</i> УЯВЛЕННЯ УРЯДУ ФРАНЦІЇ СТОСОВНО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ПОГРАНИЧЧЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ВІЙНИ 1812 Р.	284
<i>Володимир ПЕРЕРВА</i> ЄВРЕЙСЬКА ТОРГІВЛЯ ПРАВОСЛАВНИМИ ЦЕРКОВНИМИ РЕЧАМИ У КИЇВСЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ XIX СТОЛІТТЯ.....	301
<i>Andrzej STĘPNIK</i> HISTORIA REGIONALNA I LOKALNA – PROBLEMY METODOLOGICZNE I DYDAKTYCZNE.....	310
<i>Alfred TOCZEK</i> ZWIĄZKI HISTORYKÓW LWOWSKICH Z ZIEMIĄ DROHOBYSCKO – SAMBORSKĄ (1860 – 1918).....	319
<i>Богдан ЯНИШИН</i> ГАЛИЦЬКІ МІСТА ПЕРІОДУ АВТОНОМІЇ (1867 – 1918) У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЯХ.....	332
<i>Любов СЛИВКА</i> ЕТНОСОЦІАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДРІБНОЇ ШЛЯХТИ ПРИКАРПАТТЯ ВПРОДОВЖ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.....	338
<i>Віталій ТЕЛЬВАК</i> НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУСІЯХ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.....	348
<i>Гор ЧОРНОВОЛ</i> ПРО СТАВЛЕННЯ М.ГРУШЕВСЬКОГО ДО ШЛЯХЕТСЬКОГО СТАНУ.....	359
<i>Roman NOWACKI</i> PROBLEMATYKA SPOŁECZNA I GOSPODARCZA W PRACACH PRZEMYSŁAWA DĄBKOWSKIEGO.....	366
<i>Володимир ГАЛИК</i> НАГУЄВИЧІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІВАНА ФРАНКА.....	381
<i>Микола АНДРІЙЧУК</i> ІВАН ФРАНКО ПРО ЄВРЕЙСТВО ТА УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ.....	393
<i>Alicja PUSZKA</i> WYCHOWANIE MŁODZIEŻY W GIMNAZJUM W DROHOBYCZU W OKRESIE GALICYJSKIM I CZASACH II RZECZPOSPOLITEJ.....	406

<i>Оксана ТИМОШЕНКО</i> ВЗАЄМОДІЯ СХІДНО- ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ У БОРОТЬБІ ЗА СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ	418
<i>Василь КЛОК</i> ФОРМУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (січень–березень 1919 р.).....	426
<i>Андрій СОВА</i> УКРАЇНСЬКІ ТОВАРИСТВА “ЛУГ” НА ДРОГОБИЧЧИНІ	436
<i>Лідія ТИМІШ</i> КОНЦЕПЦІЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ У ПРАЦЯХ ІСТОРИКІВ МІЖВОЄННОГО ЛЬВОВА	448
<i>Руслана ПОПП</i> МІСТО ДРОГОБИЧ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ	458
<i>Михайло СЕНЬКІВ</i> ПЕРЕСЕЛЬНИЦЬКА АКЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО ТА РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ У 1944 – 1947 рр.....	467
<i>Оксана МЕДВІДЬ</i> З ІСТОРІЇ НАФТОПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ДРОГОБИЧІ (ДО 140-РІЧЧЯ ГАЛУЗІ В РЕГІОНІ).....	475
<i>Іванна ЛУЧАКІВСЬКА</i> ФОРМУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИХ СТРУКТУР НА ДРОГОБИЧЧИНІ (1939 – 1941 рр.).....	481
<i>Михайло Кріль</i> СТАРОСАМБІРСЬКИЙ РАЙОН ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1991–2006).....	489
<i>Петро ФЕЩЕНКО</i> ЦЕРКВА В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	509

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

<i>Ігор СМУТОК, Леонід ТИМОШЕНКО</i> ІНВЕНТАР ДРОГОБИЦЬКОГО СТАРОСТВА 1568 р.....	519
<i>Мирон КАПРАЛЬ</i> ЯКОЮ Ж БУЛА МАЙСТЕРШТУКА ЛЬВІВСЬКИХ МЕЧНИКІВ?.....	571
<i>Сергій ГОРІН</i> АРХИМАНДРИТИ ЖИДИЧИНСЬКОГО МИКОЛАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ В 40-х рр. XVII СТОРІЧЧЯ	575
<i>Сергій СЕРЯКОВ</i> ВИКЛАДАЧІ МІСЦЕВОГО ПОХОДЖЕННЯ В ЄЗУЇТСЬКИХ ШКОЛАХ ГАЛИЧИНІ ВПРОДОВЖ 1675 – 1700 рр.....	582
<i>Beata LORENS</i> STATUTY BRACTW CERKIEWNYCH W DROGOWYCU W XVIII WIEKU	594
<i>Сергій ЛИСЕНКО</i> “УМАНСЬКА” ЛІНІЯ РОДУ НЕЗАБИТОВСЬКИХ (КІНЕЦЬ XVII – ПОЧАТОК XX ст.) ТА ЇЇ МІСЦЕ СЕРЕД ДОСЛІДЖЕНИХ ГЕНЕАЛОГІЙ РОДУ З УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.....	605
<i>Ігор СКОЧИЛЯС</i> КАТЕДРАТИК У СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ XVIII ст.	628

<i>Ірина СКОЧИЛЯС</i> ЧАСОВІ РАМКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРАФІЯЛЬНИХ ШТЕМПЕЛІВ У ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ПЕРЕМИСЬКІЙ ЄПАРХІЇ.....	674
<i>Віталій ТЕЛЬВАК</i> МАЛОЗНАНА НІМЕЦЬКОМОВНА ПРАЦЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	681
<i>Михайло КРІЛЬ, Наталія ЛЕШКОВИЧ</i> “ТОВАРИСТВО РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ” І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ.....	702
<i>Вікторія ТЕЛЬВАК</i> "GAZETA NADDNIESTRZAŃSKA" ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО.....	734
<i>Надія ХАЛАК</i> КОНЦТАБІР ТАЛЕРГОФ ЗА НЕОПУБЛІКОВАНИМИ СПОГАДАМИ ІВАНА КОНСТАНКЕВИЧА – В'ЯЗНЯ 1914–1915 рр.....	745
<i>Андрій ГРЕЧИЛО</i> СИМВОЛИ ТУРКИ ТА ТУРКІВСЬКОГО РАЙОНУ.....	764
<i>Юрій КУЗЬМИН</i> УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК З ДРОГОБИЧЧИНИ ВОЛОДИМИР КОСИК (МАТЕРІАЛИ ДО БІОБІБЛІОГРАФІЇ)	771

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

<i>Віталій ТЕЛЬВАК.</i> Любомир Винар. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892-1934. Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: Українське Історичне Товариство, 2006. – 384 с.; іл. Серія Грушевськіяна, том 8.....	780
<i>Леонід ТИМОШЕНКО</i> Долинська Мар'яна. Історична топографія Львова XIV – XIX ст. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 356 с.	783
<i>Юрій СТЕЦИК</i> Собори Львівської єпархії XVI – XVIII століть / упорядкування та історичний нарис Ігора Скочиляса. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету 2006. – схliv + 464 с.....	787
<i>Ігор ЧОРНОВОЛ</i> МІКРОІСТОРІЯ МАКРОЛЮДИНИ Ярослав Грицак. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. (1856-1886). Київ: «Критика», 2006. 630 + 2 ст.	795

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

<i>Василь МЕНЬКО</i> Показчик змісту “Дрогобицького краєзнавчого збірника”. – Вип. I – X. 1994-2006 рр.....	800
<i>Леонід ТИМОШЕНКО</i> Професору Ярославу Дашкевичу – 80.....	824
<i>Леонід ТИМОШЕНКО, Євген ПШЕНИЧНИЙ, Віталій ТЕЛЬВАК</i> Професору Любомиру Винару – 75	826
<i>Валерій СКОТНИЙ</i> Доценту Євгену Пшеничному – 60.....	828
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	831

Вп. пан проф. Леонід Тимошенко
Декан історичного факультету
Дрогобицького державного
педагогічного університету
ім. Івана Франка
Дрогобич

Шановний і дорогий Колего !

З нагоди відзначення довголітньої появи "Дрогобицького краєзнавчого збірника" прошу прийняти щирі й якнайкращі побажання дальшого розвитку тематики Вашого цінного збірника. Українське Історичне Товариство радо допомагає у його виданні, вважаючи, що Збірник сповнює своє завдання розвитку краєзнавчих досліджень Дрогобиччини.

Вам, як редакторові, і Вашим співробітникам, належить щира подяка за Ваш труд і тривалі успіхи. "Дрогобицький краєзнавчий збірник" заповнює поважну прогалину в українській історичній краєзнавчій літературі. Це, перш за все, Ваша заслуга. Ми з великою приємністю читаємо кожний том цього видання, і сподіваємося на його дальшу розбудову.

Бажаю Вам тривалих успіхів !

З щирою пошаною і якнайкращим побажанням
Ваш

Любомир Винар
Президент УІТ

STATTI

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИЧНОГО НЕКРОПОЛЯ ДЖУРГ-ОБА (КЕРЧ) В 2005 РОЦІ

У 2005 році на некрополі Джург-Оба, який знаходиться за 1200 м. на північ від античного Китею, продовжилися роботи на ділянці, що зазнала розграбування чорними археологами. На південному схилі пасма Джург-Оба, на місці грабіжницьких шурфів, закладено чотири розкопи (№№17-20), загальною площею 100 кв. м. (мал.1). Розкопи розташовані за 150 м. на південь (магнітний азимут 320° – 140°) від склепу №2, на орному полі¹.

У ході охоронних археологічних досліджень на даній ділянці виявлено 3 ґрунтові склепи та 1 ґрунтову могилу, яка перекривалася плитами.

Розкоп 17. Неправильної форми, в результаті прирізок над грабіжницькими шурфами (мал.2). В розкопі виявлено могилу, що пронумерована як могила №10.

Могила 10 (мал.2.3). Ґрунтова з заплічками, має плитове перекриття. Виявлена в центральній частині розкопу на глибині 0,48 м. від денної поверхні (відмітка – 7,70 м. від репера). Орієнтована з південного заходу-заходу на північний схід-схід, азимуту 225° – 45° . Верхня частина являє собою підпрямокутну яму розміром 2,48x0,75 і глибиною 2,18 м. В заповненні ями переважає порушений суглинок. Заплічки мають ширину до 0,22 м. Кам'яне перекриття складається з чотирьох амформних вапнякових плит, що через малі розміри (0,28x0,48; 0,35x0,52; 0,41x0,53; 0,42x0,55) покладені на дерев'яні поперечини. Під перекриттям простежено поховальну камеру (яму) розміром 2,50x0,45-0,50 м. та глибиною 0,55 м. В могилі виявлено чоловіче поховання, здійснене в дерев'яні труні розмірами 2,0x0,40-0,34 м. Розташування кістяка витягнуте, руки покладено вздовж тулуба. Череп лежить з поворотом управо. В головах, за гробом, знаходився скляний таріль із залишками поховальної трапези (кісточка барана?) та сіроглиняний глек з петлеподібною ручкою (мал.4.1,2). На кістяку, в районі передпліч, виявлено 2 мідні фібули (мал.4.3,4).

Антропологічний аналіз кісток дає можливість припустити, що похованому було не більше 40 років.

Розкоп 18 підпрямокутної форми з прирізкою до південно-східної бровки. По центру розкопу виявлено склеп, що був нами пронумерований як Склеп №17.

Склеп 17 (мал.5) ґрунтовий, з повздовжноосьовим розташуванням дромоса та поховальної камери. Орієнтований склеп з південного заходу на північний схід, магнітний азимут 302° – 122° .

Глибина переддромосної ями 4,80 м. від денної поверхні. Відмітка від «0» – 3,15 м. У верхній частині переддромосна яма досить вузька (ширина становить 0,30-0,50 м), а коло дромоса розширюється до 1,10 м. (мал.5). Верхня частина ями в районі дромоса зруйнована внаслідок давнього пограбування. Сходи дромоса вузькі (до 0,18 м) і круті. Висота сходинок до 0,58 м. Загальна довжина сходинок (сходового маршру) – 1,35 м. Довжина переддромосної ями на рівні материка 4,35 м. З переддромосної ями в поховальну камеру веде вузький (0,58x0,56 м) і короткий (довжиною 0,60 м) дромос з арковим завершенням (осипався до висоти 0,70 м). Заставна плита (розміром 0,95x0,72 м) виготовлена з суцільного вапняку, порушена грабіжниками.

Поховальна камера в плані трапецієподібна, нижче дромоса на 0,20 м, розміром 2,09х2,20 м. Перекриття камери не збереглося, але, ймовірно, мало склепінчасте завершення. Реконструйована висота камери 1,50-1,70 м.

У поховальній камері зафіксовано і зачищено, як мінімум, 3 поховання. Їх орієнтація збігається з віссю склепу.

Поховання 1 (мал.6.1). Кістяк не зберігся, можливо, кістки були зміщені до стінки склепа при наступному похованні. Про це можуть свідчити виявленні тут фрагменти людських кісток. В ході зачистки зафіксовано сліди труни, розміром 1,72х0,42-0,34 м.

Поховання 2 (мал.6.2). Про його існування свідчать плями тліну на місці поховання.

Поховання 3 (мал. 6.2). Кістяк не зберігся, але збереглися сліди труни і плями тліну. В районі голови, коло тильного боку склепа, знаходилися червонолакова тарілка (мал.6) – поховальний інвентар. В ній виявлено залишки поховальної їжі (бараняча кістка), пряслице (мал.7.5), залізний ніж зі слідами дерев'яної ручки та фрагменти двох частин мідій, які, ймовірно, використовувалися як ложки.

В склепі виявлено матеріал, який складно віднести до якого-небудь поховання. Це орлиноголова пряжка із дромоса (мал.7.1), фрагмент бронзового виробу (мал.7.3), браслет з білого матеріалу (мал.7.2), фрагмент бронзової пряжки (мал.7.4), ніжка античного канфара в повторному використанні – солянка(?) (мал.7.7), піддон скляного тарелю в повторному використанні – невелика тарілка (?) (мал.7.5.), залізна пряжка (рис.7.9), фрагменти залізного ножа (7.10), скляні намистини (мал.8.4-9), червонолакова тарілка зі штампом у вигляді хреста (мал.8.1), яка виявлена в грабіжницькому відвалі коло дромоса та фрагменти склянки (мал.8.3).

Розкоп 19 (мал.9) унаслідок прирізок для розкриття дромоса отримав неправильну форму. В ході закладання розкопа на даній ділянці виявлено склеп, пронумерований як склеп №18.

Склеп 18 (мал.9). Грунтовий, має повздожноосьове розташування дромоса та поховальної камери. Орієнтований з заходу на схід із незначним зміщенням на північ, магнітний азимут – 260°-80°.

Переддромосна яма, досить вузька, шириною 0,30 м. у верхній частині, коло дромоса розширюється донизу до 1,10 м. (мал.9). Верхня частина ями в районі дромоса зруйнована – результат давнього грабежу. Сходинок вузькі, до 0,20 м, і круті, висотою до 0,60 м. Глибина переддромосної ями 4,48 м. від денної поверхні. Загальна ширина сходинок (сходового маршу) 1,72 м. Довжина переддромосної ями на рівні материка 4,25 м. З переддромосної ями в поховальну камеру веде вузький, 0,55х0,60 м, короткий, довжиною 0,60 м, дромос з арковим завершенням (осипався до висоти 0,70 м). Заставна плита, розміром 0,80х0,68 м, із щільного вапняку, порушена грабіжниками (мал.9). Поховальна камера в плані неправильної підтрапецієподібної форми, нижче дромоса на 0,20 м, розміром 1,84-2,36х1,85-2,03 м. Перекриття камери не збереглося, але, ймовірно, мало склепінчастий звід. Реконструйована висота камери 1,50-1,70 м.

У поховальній камері виявлено фрагменти людських кісток без чіткого анатомічного порядку та в поганому стані збереження (мал.10). На долівці камери зафіксовано сліди тліну від, як мінімум, 3-х поховань.

Коло південно-західної стіни поховальної камери виявлено поховальний інвентар *in situ*: червонолакова тарілка з клеймом у вигляді хреста (мал.10). В тарілці знаходилися залишки поховальної їжі (кістка барана), окатана ніжка античного канфара

(солонка) (мал.15.11), залізний ніж (16.1) та скляний глек із водою (мал.13.2). Коло тарілки лежали 60 астрагалів та ліпний глек (мал.11.3).

До першого поховання можна віднести комплекс поховального інвентаря, що знаходився під червонолаковою тарілкою. Це скляний таріль (мал.15.1), ніжки скляних лампад – гральні фішки (?) (мал.15.2-8), два залізні трипелюсткові черешкові наконечники (мал. 16.6,7), металевий предмет (мал.16.10). Можливо, астрагали також належать до цього комплексу.

Безпосередньо на тарелі знаходилася кісточка барана, три бобові зерна (квасоля?), ніжка скляного світильника (чарка?). Тут же стояв скляний глек (мал.13.1).

У поховальній камері виявлено матеріал, який через переміщення складно зарахувати до якогось конкретного поховання: ліпний глечик (мал.11.2), фрагменти покритого золотистим ангобом світлоглиняного одnorукого глека з горизонтальними боріздовчками (мал.11.1), фрагменти червонолакової тарілки зі штампованим орнаментом у вигляді стилізованих пальмет (мал.12.1), фрагментовані скляні глеки – колби (мал.14), три пряжки з білого металу (мал.15.12-14), кістяну пластинку із двома оворами (мал.15.9), фрагмент бронзової пряжки (мал.15.15), фрагменти 4-х залізних ножів (мал.16), залізу пряжку (мал.16.9), залізний трилопастевий наконечник з обламаним черешком (мал.16.8). По підлозі камери було розсипано намистини (мал.17).

Виходячи із даних знахідок, склеп попередньо можна датувати VI ст. н.е.

Розкоп 20 (мал.1). Неправильної форми в результаті прирізок для розкриття дромоса. В розкопі виявлено склеп №19.

Склеп 19 (мал.18). Грунтовий, з поздовжньоосовим розташуванням дромоса і поховальної камери. Орієнтований з півночі-північного заходу на південь-південний схід, магнітний азимут 342°-162°.

Переддромосна яма дуже вузька, шириною 0,40-0,45 м. у верхній частині, коло дромоса розширюється донизу до 1,04 м. (мал.18). Верхня частина ями в районі дромоса зруйнована – результат давнього грабежу (мал.20). Сходи вузькі, в ширину до 0,28 м, і круглі, висотою до 0,55 м. Глибина переддромосної ями 4,30 м. від денної поверхні. Відмітка від «0» – 4,32 м. Загальна довжина сходів (сходового маршу) 1,82 м. Довжина переддромосної ями на рівні материка 4,54 м. З переддромосної ями в поховальну камеру веде вузький, 0,58х0,60 м, короткий, довжиною 0,46 м, дромос з арковим завершенням (осипався до висоти 0,88 м). Заставна плита (мал.18), розміром 0,88х0,86х0,10 м. з щільного вапняку, зрушена грабіжниками.

Поховальна камера підпрямокутна з заокругленими кутами в плані, нижче дромоса на 0,62 м, розміром 1,90х2,20. Перекриття камери не збереглося, але, ймовірно, мало склепінчасте завершення. Реконструйована висота камери 1,50-1,70 м.

У поховальній камері простежено фрагменти людських кісток без певного анатомічного порядку та в поганому стані збереження. Ймовірно, що в камері містилося 3 поховання (мал.19). На долівці поховальної камери зафіксовано сліди темносірого тліну від кошми (?) та залишки коричневого тліну від дерева (трун?), шари мушель устриць та окатаної кераміки (мал.19). Коло північно-західної стіни склепу (в районі голів) знаходилась червоноглиняна амфора з перехватом типу 103 за Зеест (мал.20) і фрагментована скляна посудина – глек (мал. 23.1).

У заповненні поховальної камери виявлено фрагменти 2-х ножів (мал.27.3), 7 бронзових дзвоників із залізними язичками і бронзовими колечками для нашивки на одяг (мал. 26). На колечках збереглися залишки ниток. Дзвіночки виявлено на місці поховання. Тут же виявлено фрагмент бронзової гривні (мал.26.13), фрагменти

скляної посудини (колби) (мал.23.2), розвал скляного тареля (мал.22), склянну тарілку (мал.23.3), фрагменти світлоглиняного одрукокого глечика (мал.24.3), два ліпні невеликі глечики (мал.24.1,2), наконечник трилопастевий залізний (мал.27.1), залізний черешковий листоподібний наконечник стріли (мал.27.2), фрагменти кінського набору, залізні вудила (мал.27.5-8), залізну пряжку (мал.27.4), три кремінні відщепи (мал.28.11-13), 14-гранну намистину із темного скла (мал.28.10), бронзову монету (Статер. Бронза).

Фофорос (?). Кінець 80-х рр. III ст.н.е.

Л.с. голова царя вправо, по краю легенда не читається.

Зв.с. голова імператора вправо. Статер. Бронза. Фофорс (?). Кінець 80-х рр. III ст. н.е.

Л.с. голова царя вправо, по краю легенда не читається.

Зв.с. голова імператора вправо.

Коло заставної плити (в грабіжницькому відвалі переддромосної ями) виявлено фрагментований червонолаковий таріль з графіті у вигляді хреста (мал.21) та червоноглиняний біноклеподібний посуд (малю25).

У поховальній камері виявлено кістки задньої ноги барана.

До матеріалу “випадкові знахідки” належить вуздечковий набір, викуплений у мешканця с.Заветное Ленінського району АР Крим, який, за його словами, був знайдений на території села. Хронологічно набір відноситься до V ст. н.е. і належить до матеріалу, характерного для германців² (мал.29). Подібна знахідка в Криму виявлена вперше.

Підсумовуючи результати охоронних досліджень, можемо зробити такі висновки:
– на досліджуваній ділянці могильника Джург-Оба, окрім ґрунтових склепів, виявлено ґрунтові могильники з кам'яним перекрыттям. Дані пам'ятки датуються серединою VI ст. н.е.;

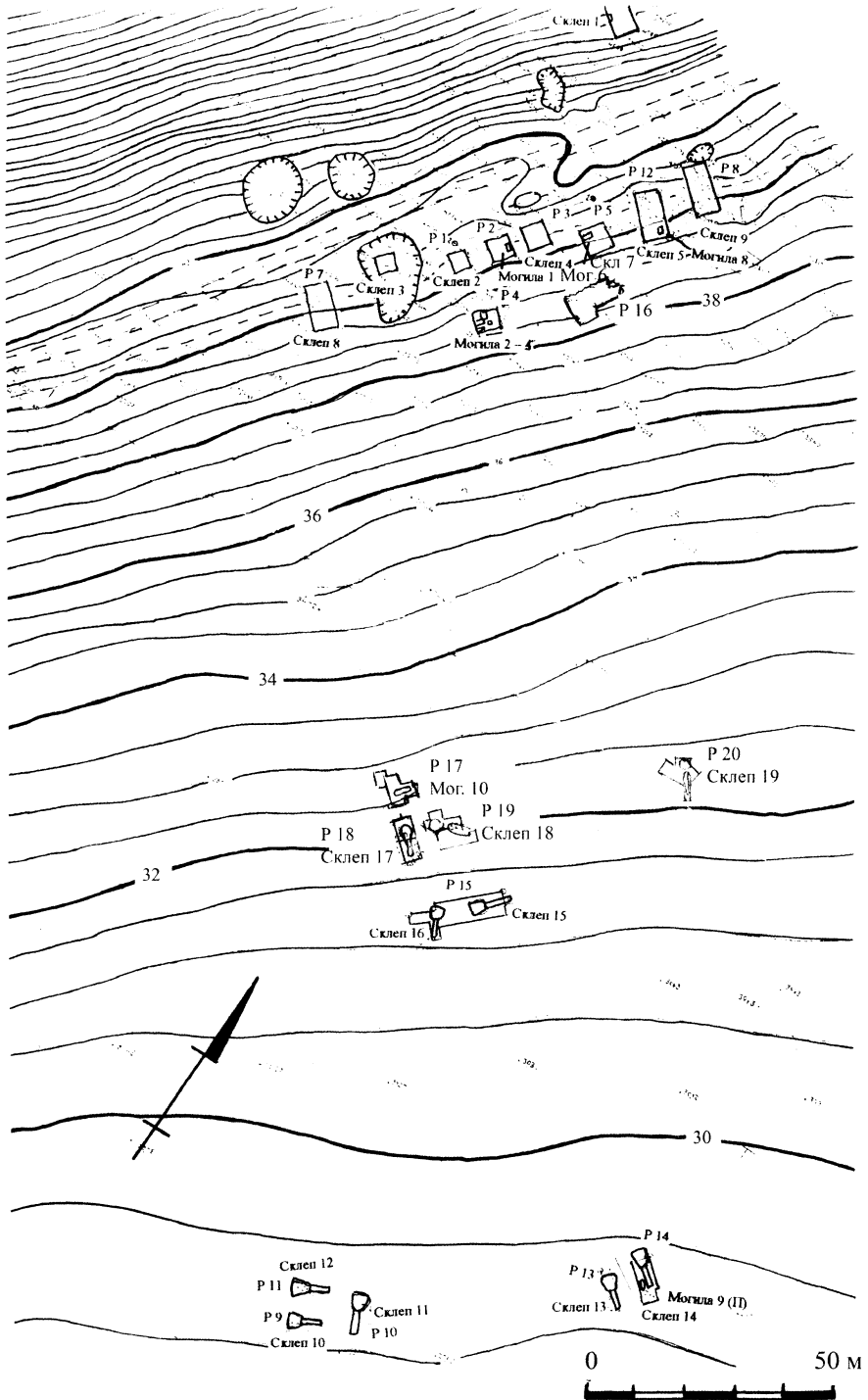
– всі виявлені поховання зазнали пограбування на початках;

– в досліджуваних катакомбних склепах чітко виражені окремі елементи варварського поховального обряду.

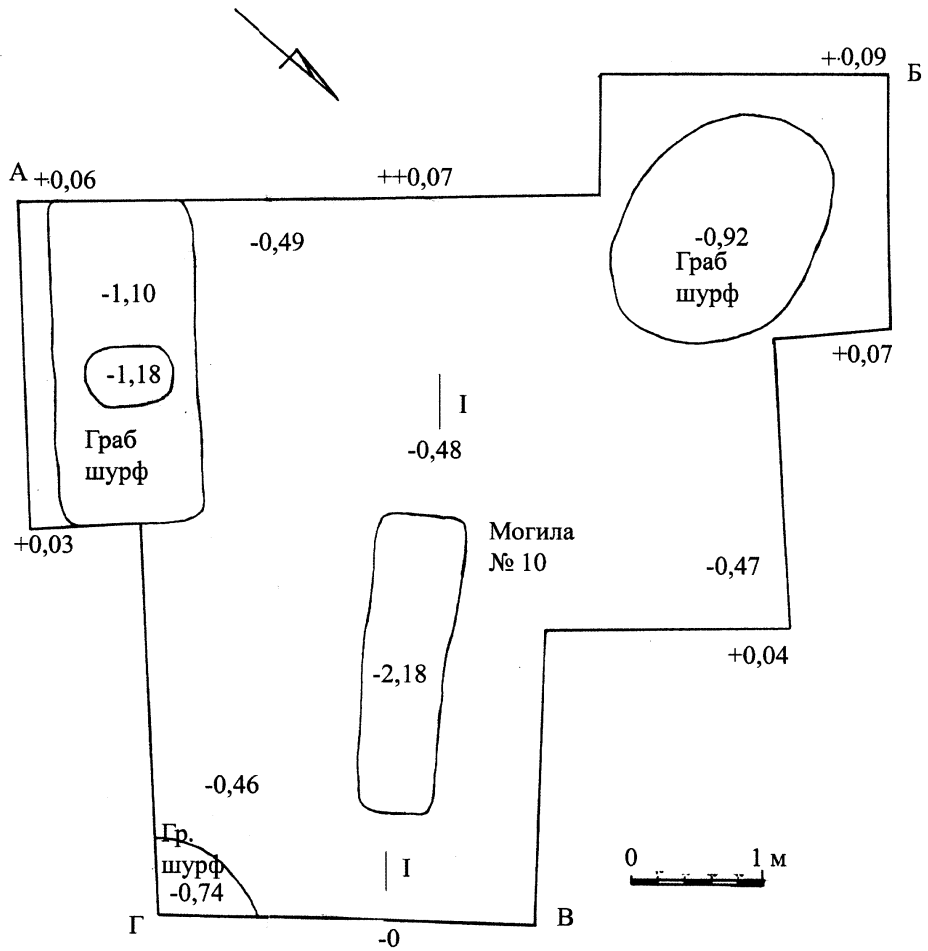
У цілому, дослідження 2005 р. дозволили отримати уявлення про поховальний обряд населення приморської частини Керченського півострова в пізньоантичний – ранньосередньовічний час. У зв'язку з постійними пограбуваннями, вважаємо за необхідне продовжувати охоронні археологічні дослідження могильника Джург-Оба до повного і остаточного його вивчення.

¹ Єрмолін О, Юрочкін В. Розкопки склепу № 2 на могильнику Джург-Оба (Керч) у 2001 р. (Досвід верифікаційного дослідження). // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VI. – Дрогобич, 2002. – С. 84-104.; Єрмолін О. Археологічні дослідження античного некрополя Джург-Оба (Керч) у 2002 р. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VII. – Дрогобич, 2003. – С. 8-42.; Єрмолін О. Археологічні дослідження античного некрополя Джург-Оба (Керч) у 2003 р. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VIII. – Дрогобич, 2004. – С. 11-37.; Єрмолін О. Археологічні дослідження античного некрополя Джург-Оба (Керч) у 2004 р. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С. 128-156.

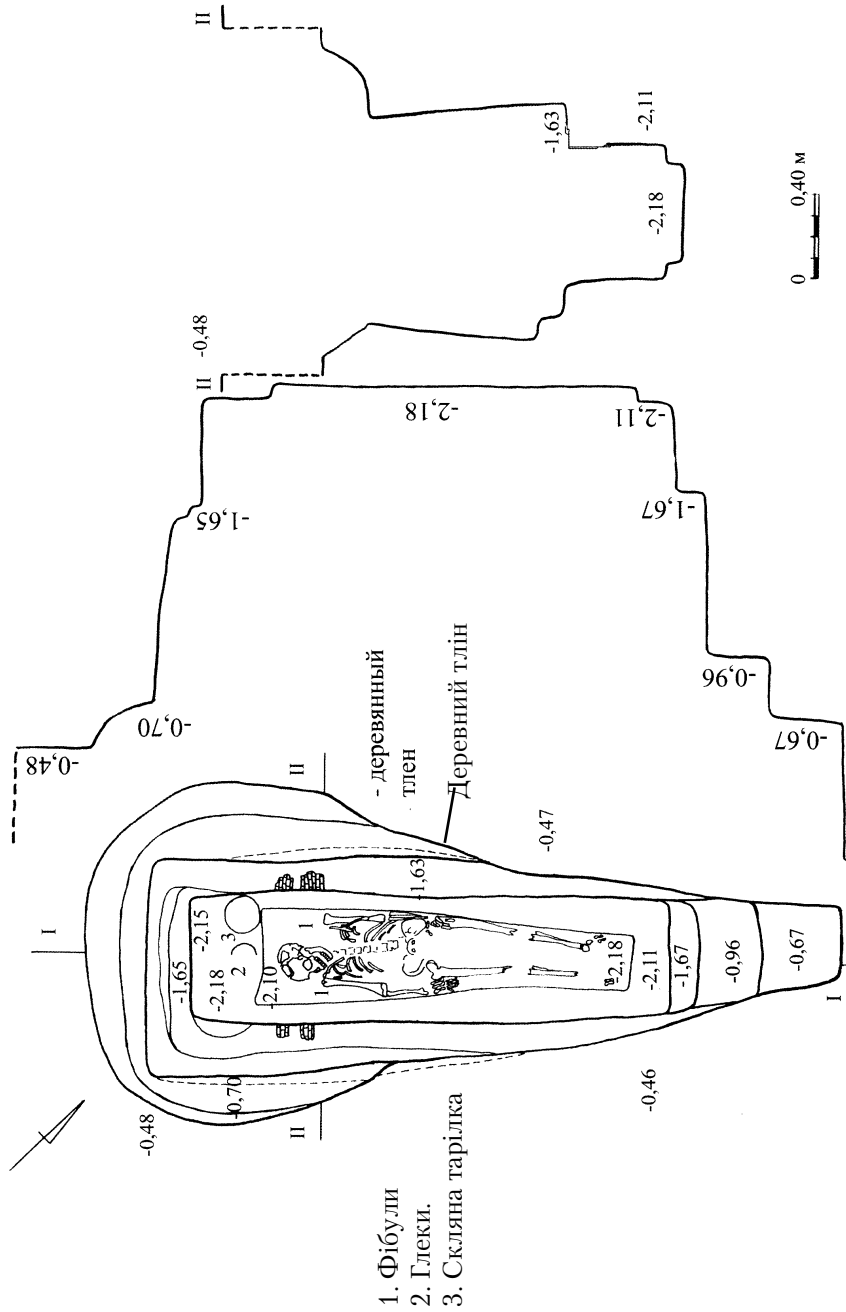
² Tejral J. Zur Chronologie der fruhen Volkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. // Archaeologia Austriaca, 1988, fig. 41. 3-5, 14, 16, 17.

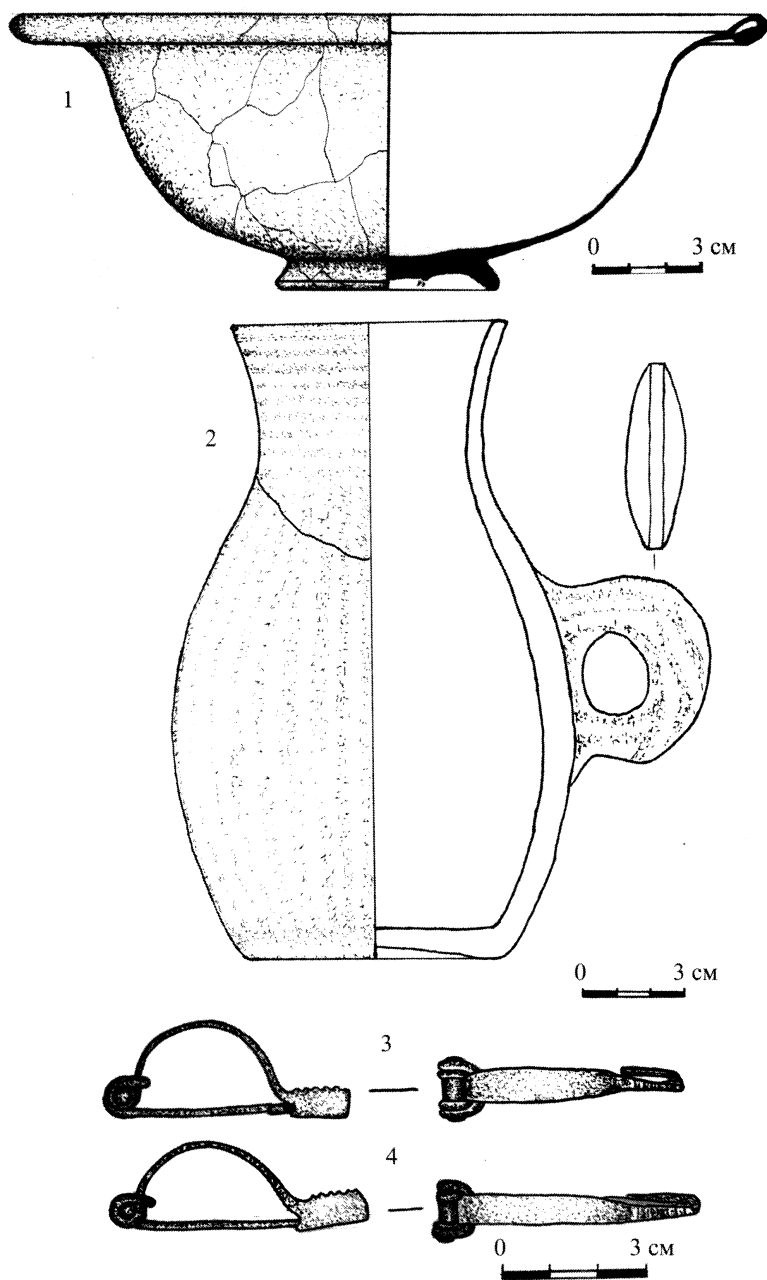
Мал. 1. Джург-Оба. Топографічний план.

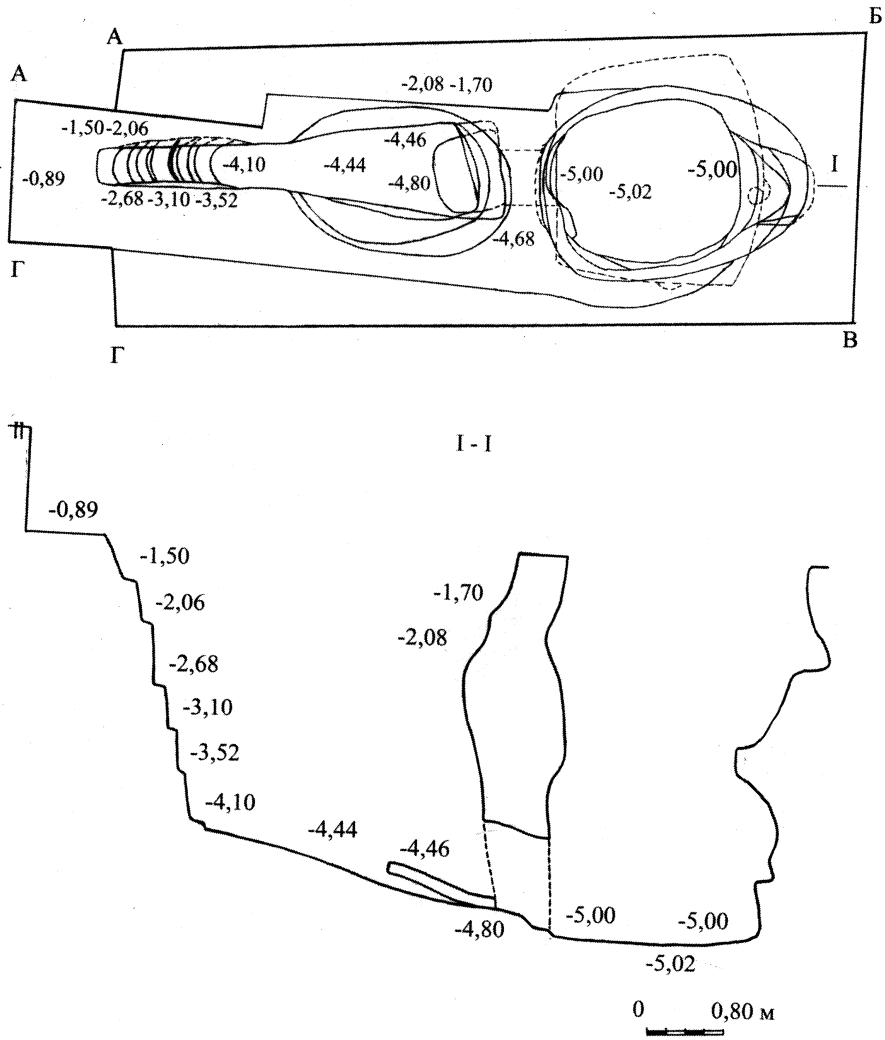
Мал. 2. Джург-Оба. Розкоп № 17. План

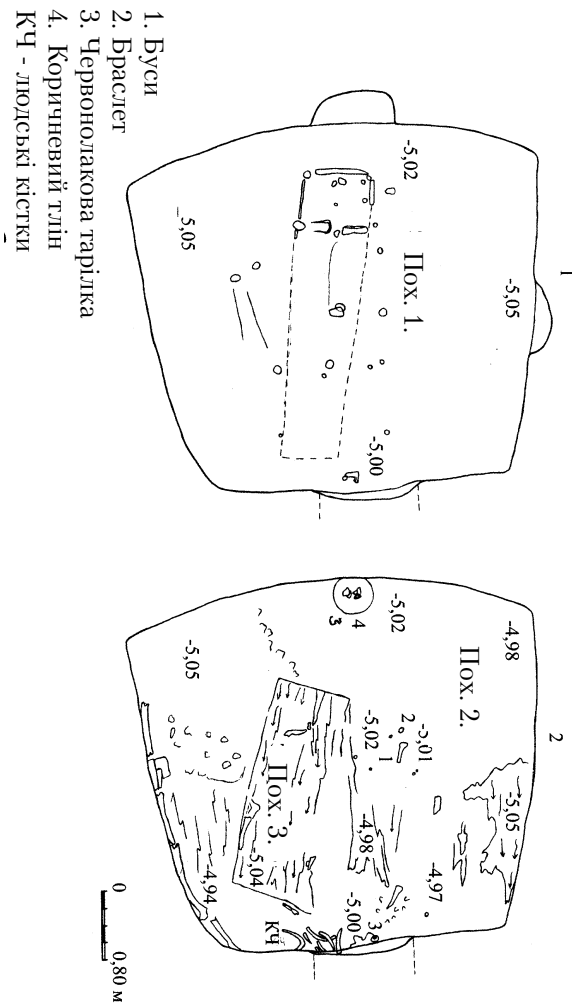
Мал. 3. Джург-Оба. Могила № 10. План. Розрізи I-I, II-II

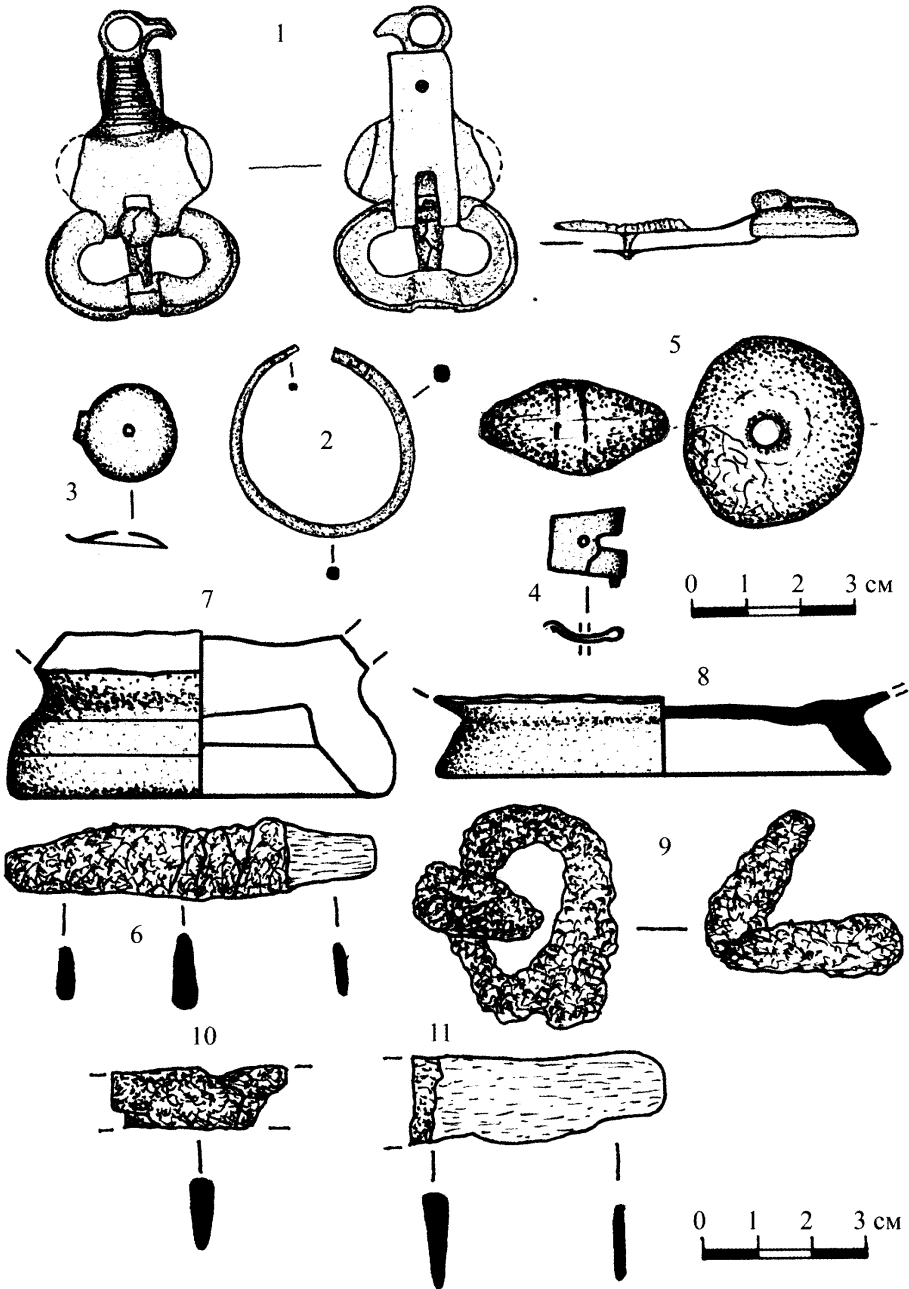
Мал. 4. Джург-Оба. Матеріал із могили 10.

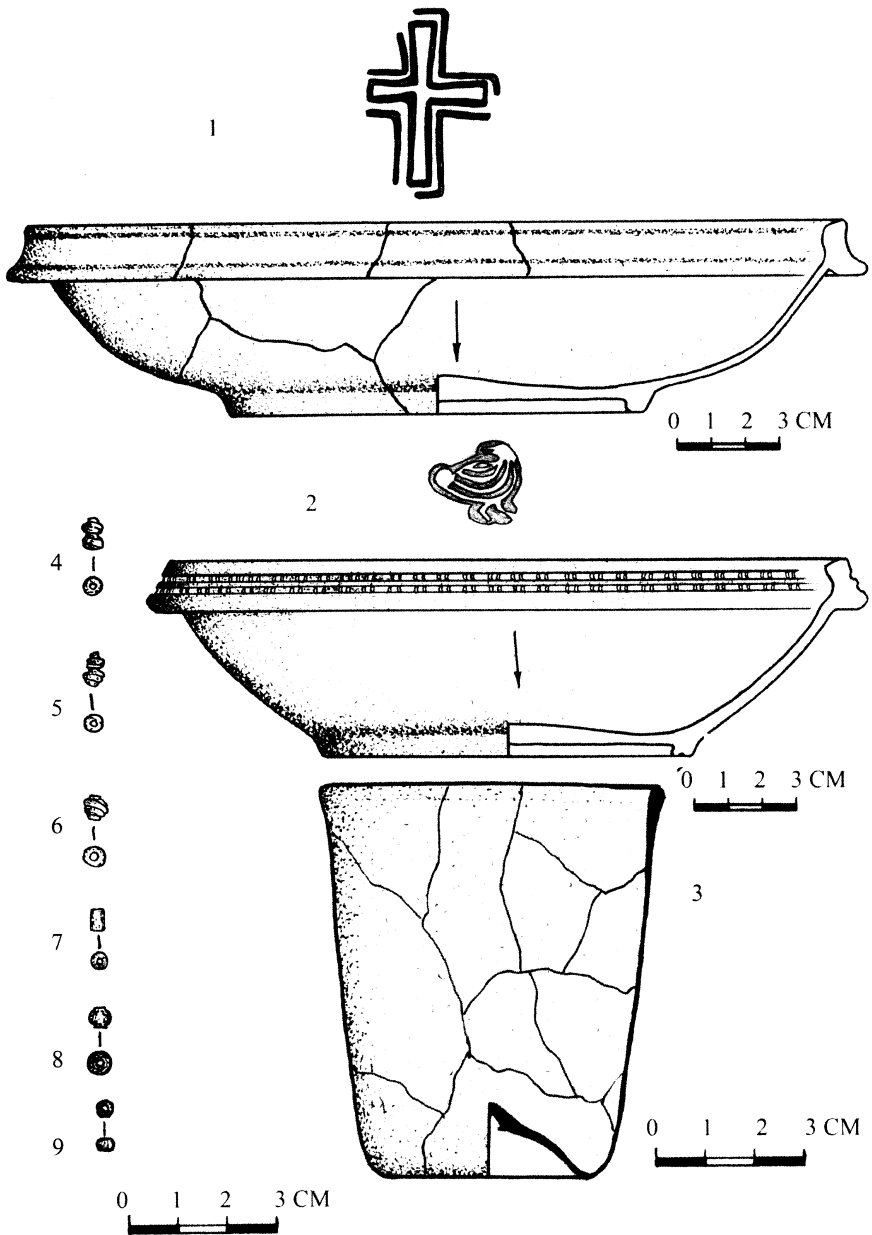
Мал. 5. Джург-Оба. Склеп № 17. План і розріз по лінії I-I

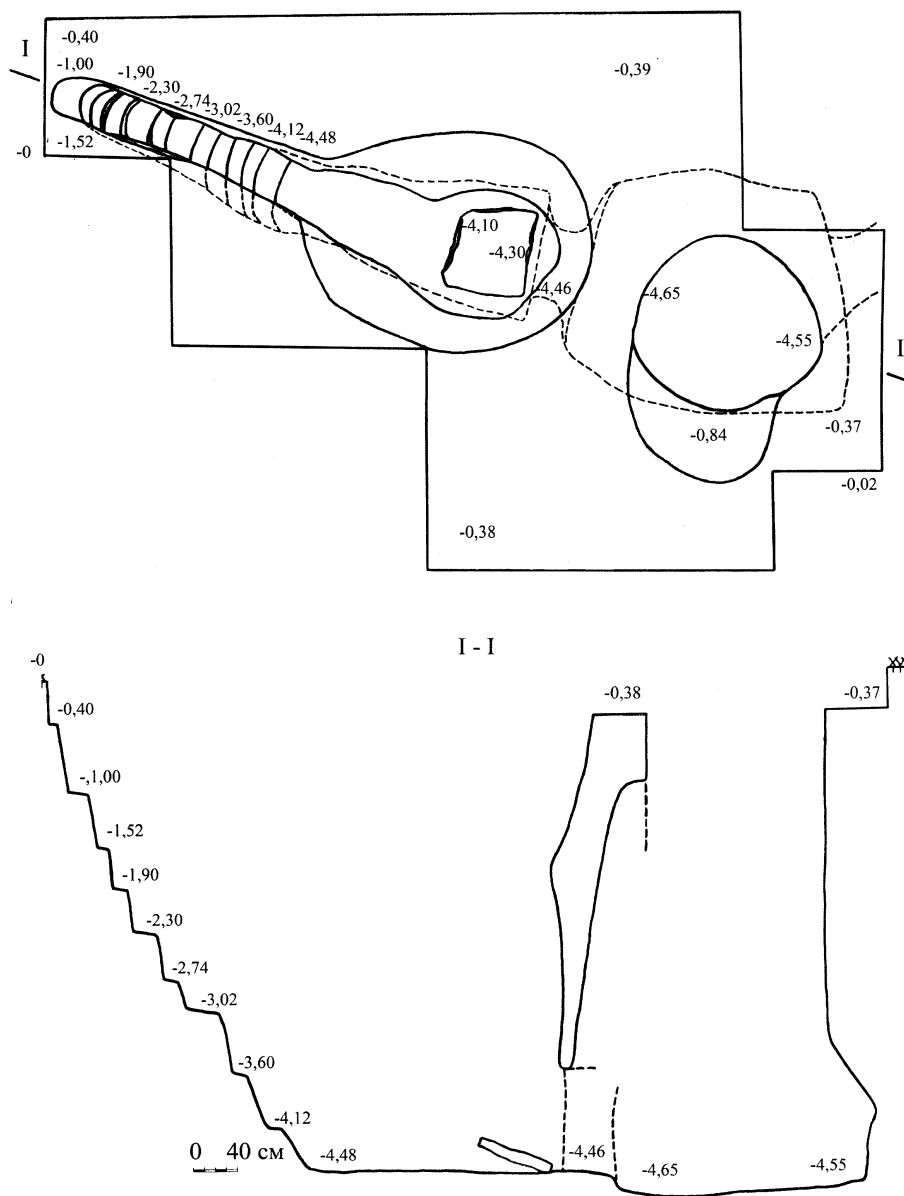
Мал. 6. Джурт-Оба. Склад № 17. 1 – план поховальної камери на рівні поховання 1, 2 – план поховальної камери на рівні поховань 2 і 3

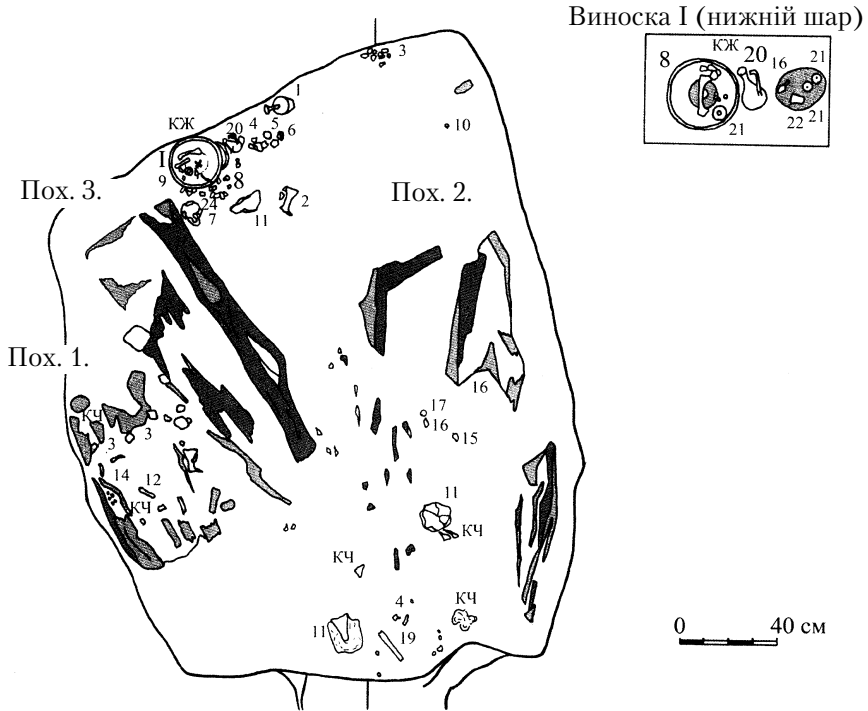
Мал. 7. Джург-Оба. Склеп № 17. Матеріал із поховальної камери.

Мал. 8. Джург-Оба. Склеп № 17. Матеріал зі склепу.

Мал. 9. Джург-Оба. Склеп № 18. План і розріз по лінії I-I.

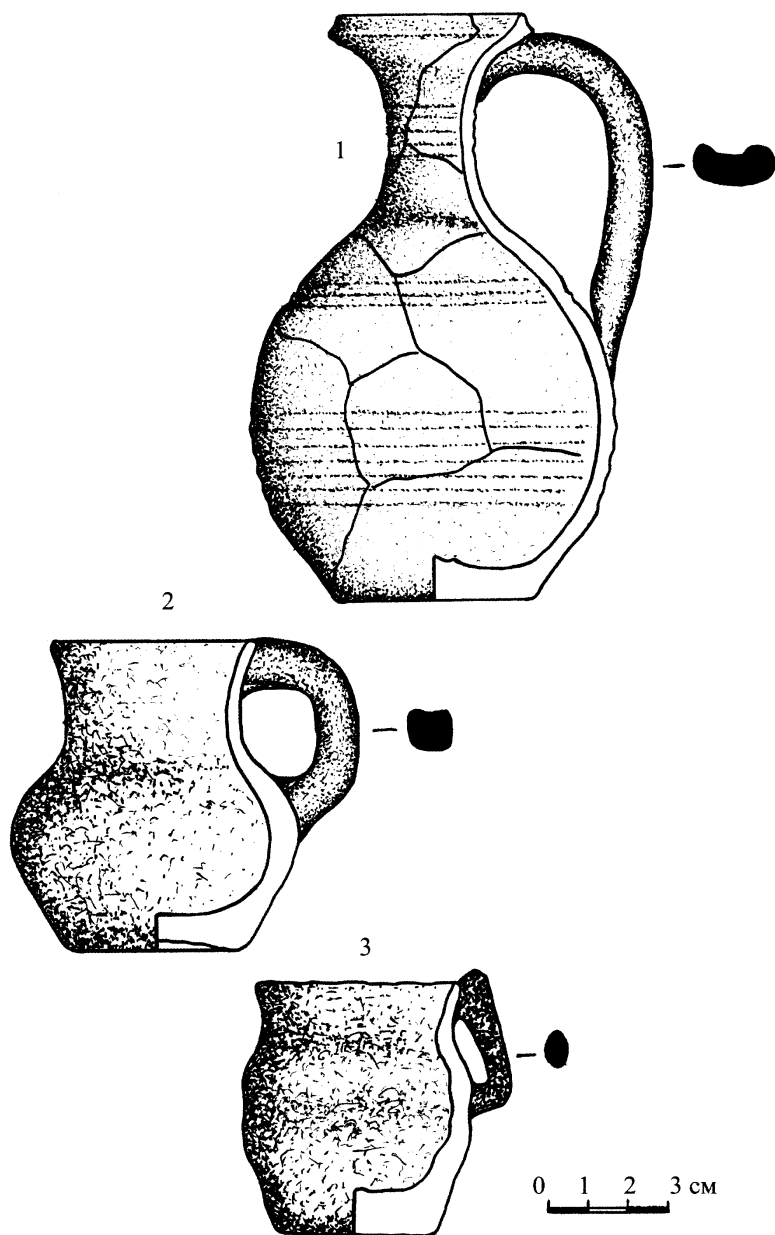

Експлікація:

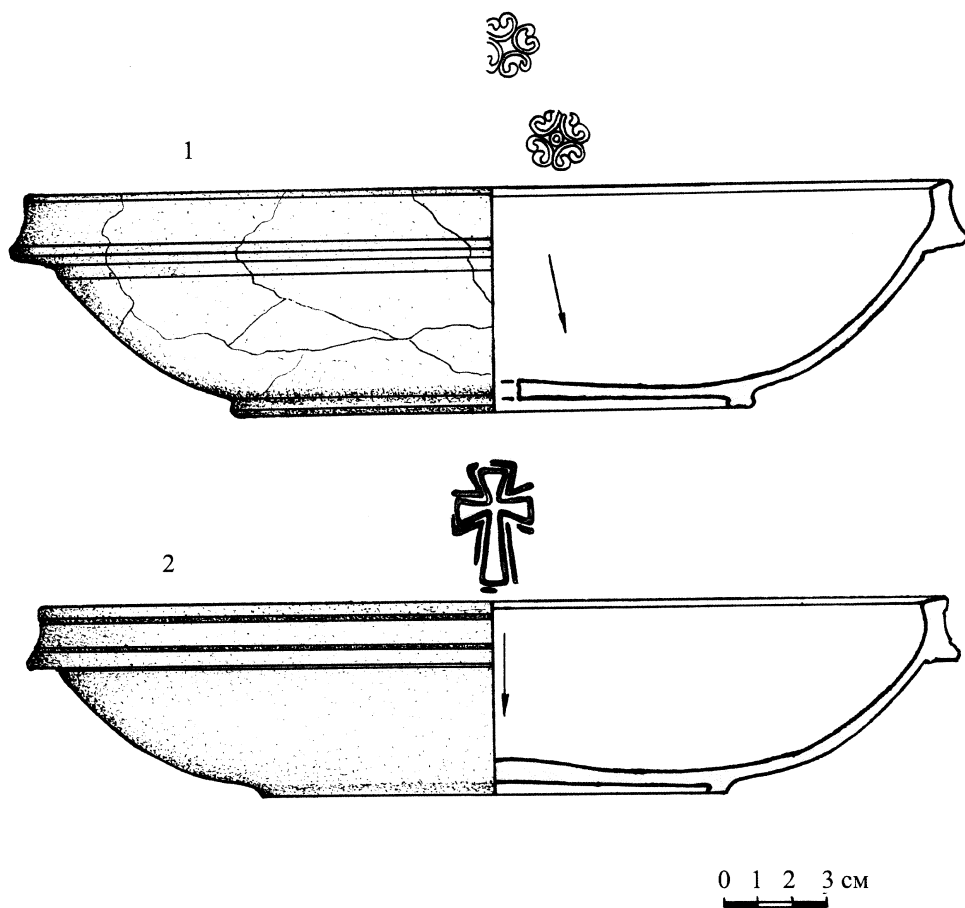
1. Скляний глек.	13. Фрагменти бронзових виробів.
2. Скляний глек (розвал).	14. Людські зуби.
3. Фрагменти скляного посуду.	15. Пряжка.
4. Фрагменти залізних предметів.	16. Залізні наконечники.
5. Фрагменти скляних посудин.	17. Фрагменти скла.
6. Пряслице.	18. Фрагменти бронзових предметів.
7. Ліпна посудина.	19. Залізний ніж.
8. Скляна тарілка.	20. Скляний глек.
9. Червонолакова тарілка.	21. Ніжка скляної посудини.
10. Бронзова пряжка.	22. Фрагмент металу.
11. Камінь.	23. Насіння бобових (квасоля?).
12. Оброблена кістка.	24. Астраґали.

- коричневий тлін
 – тлін темно-сірого кольору

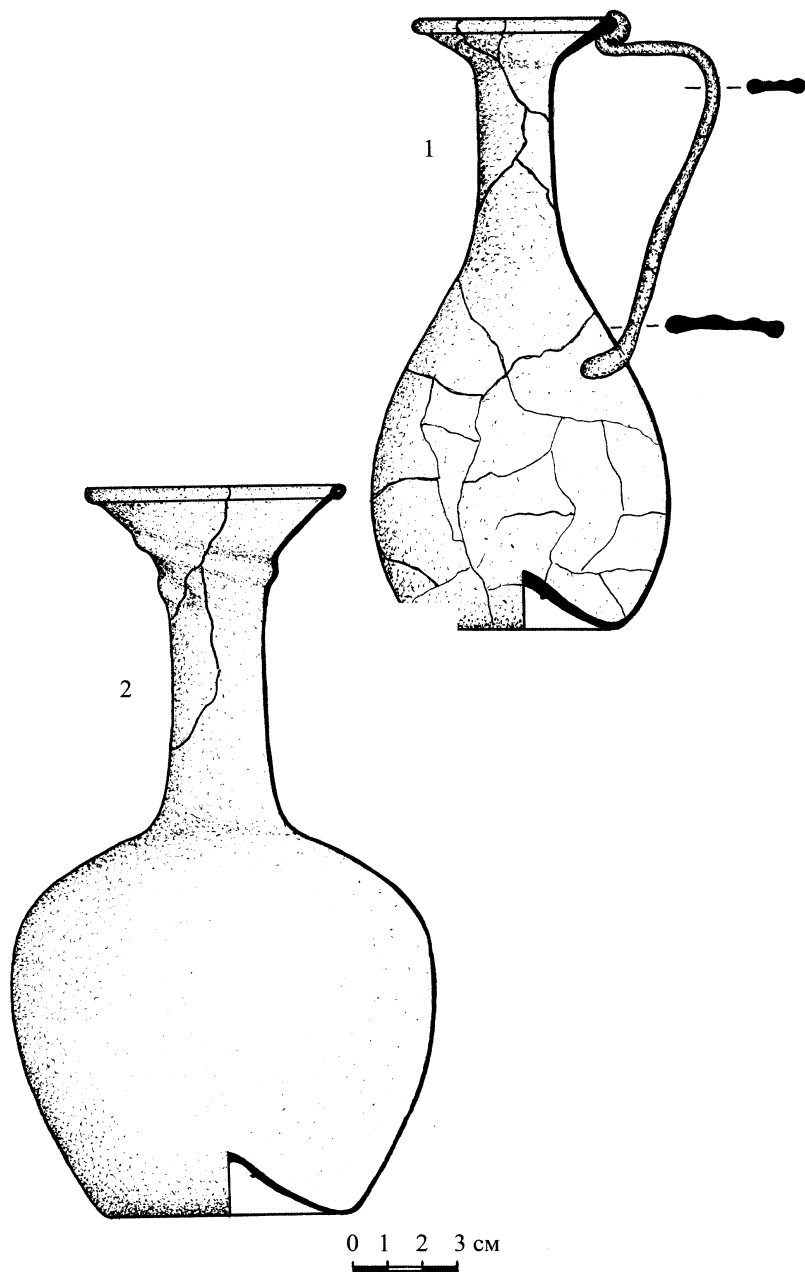
Мал. 10. Джург-Оба. Склеп № 18. План поховальної камери.

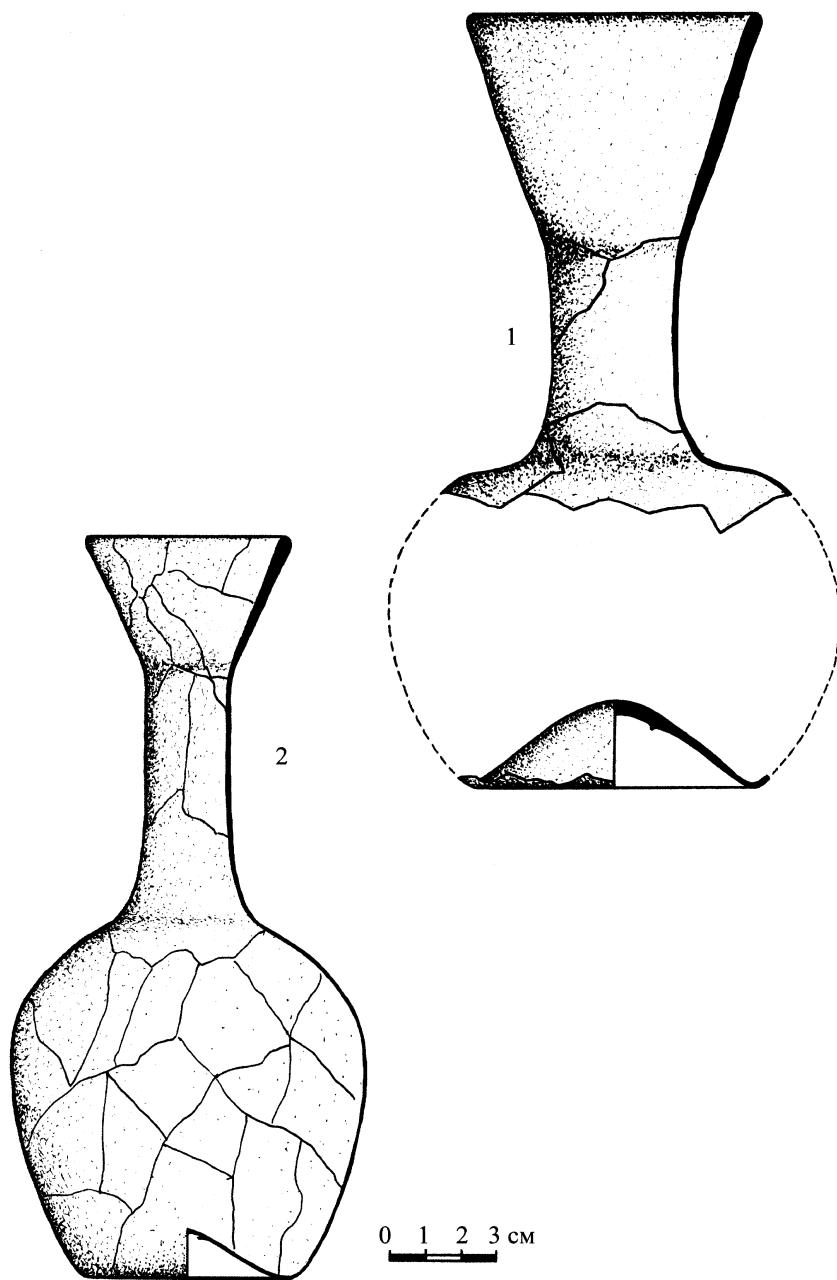
Мал. 11. Джурґ-Оба. Склеп № 18. Матеріал з поховальної камери.

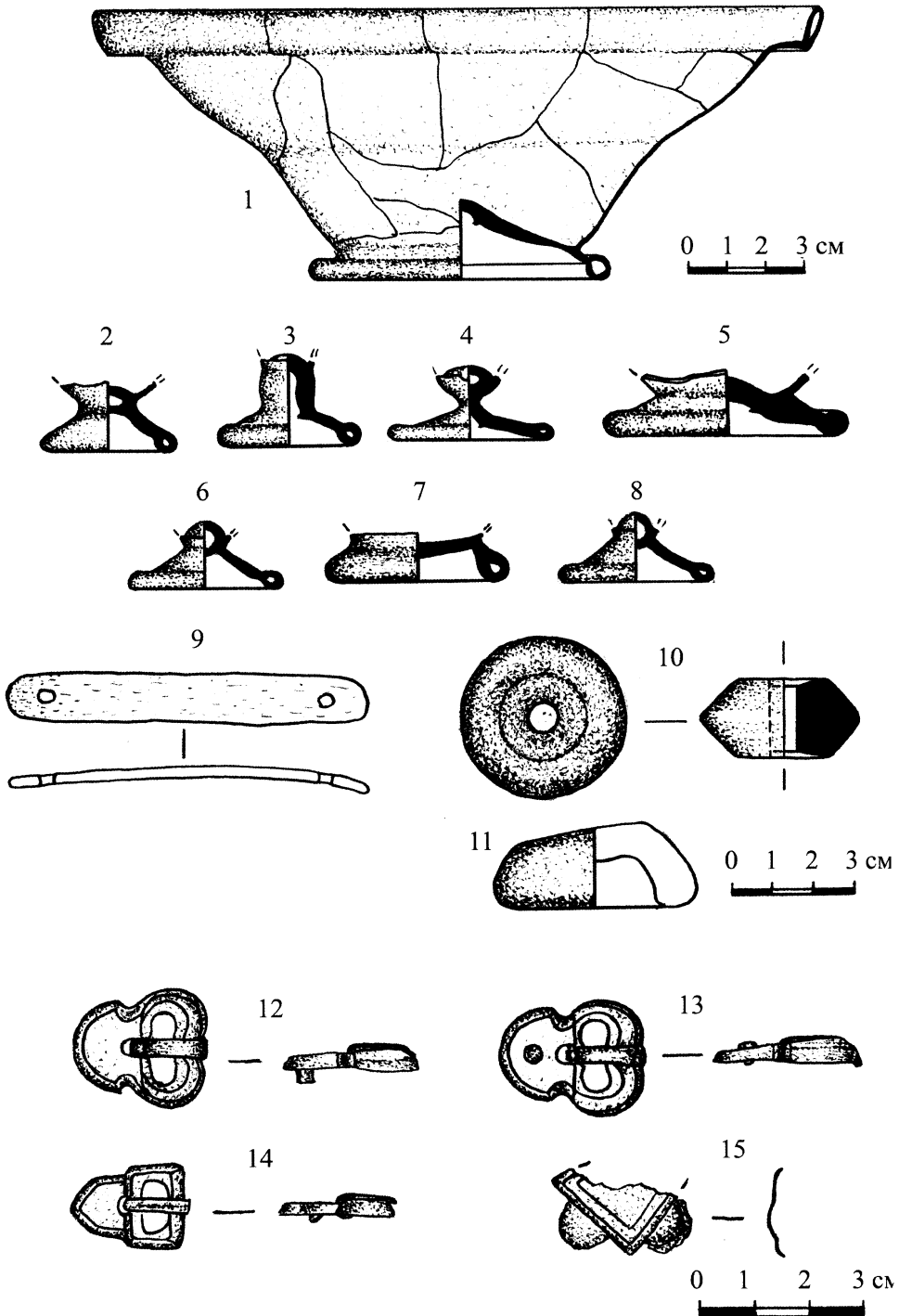
Мал. 12. Джург-Оба. Склеп № 18. Матеріал з поховальної камери.

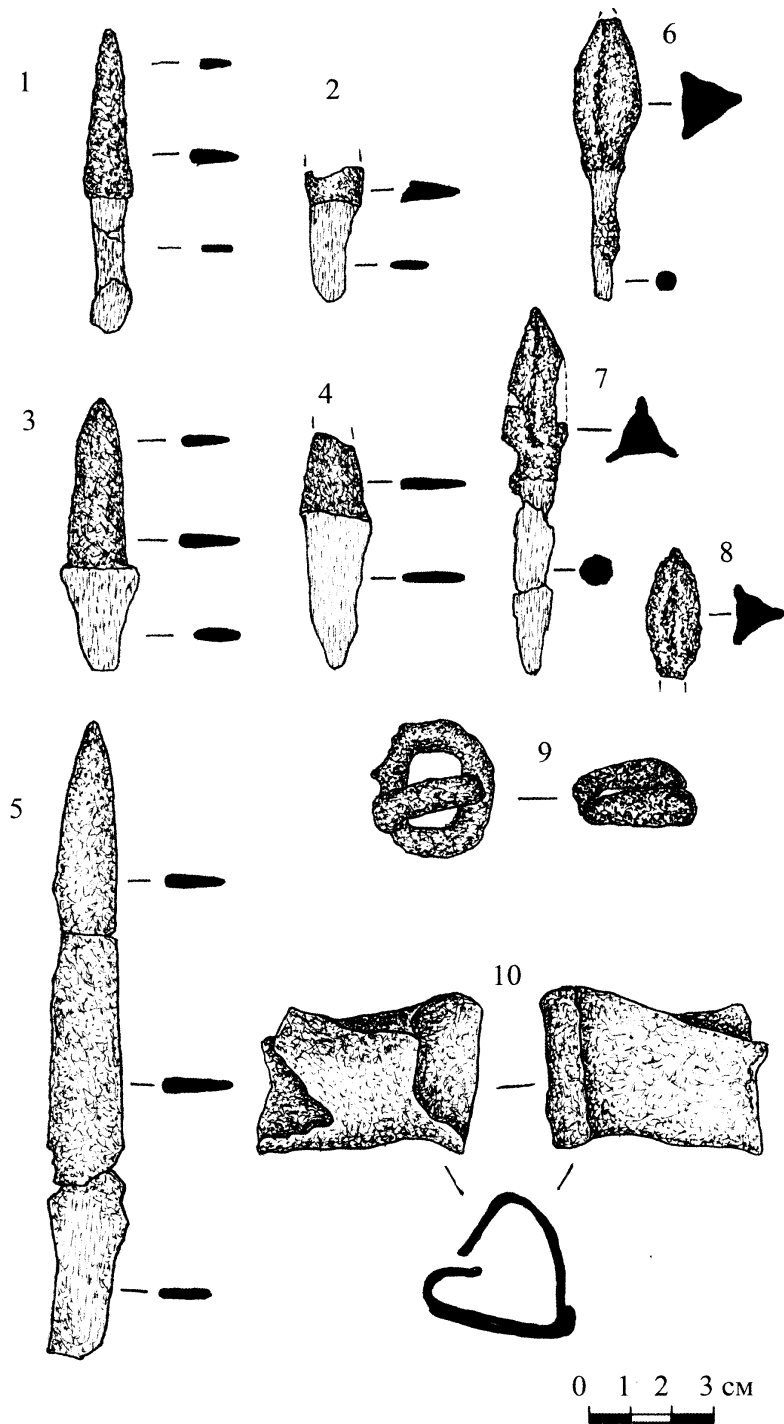
Мал. 13. Джург-Оба. Склеп № 18. Матеріал з поховальної камери.

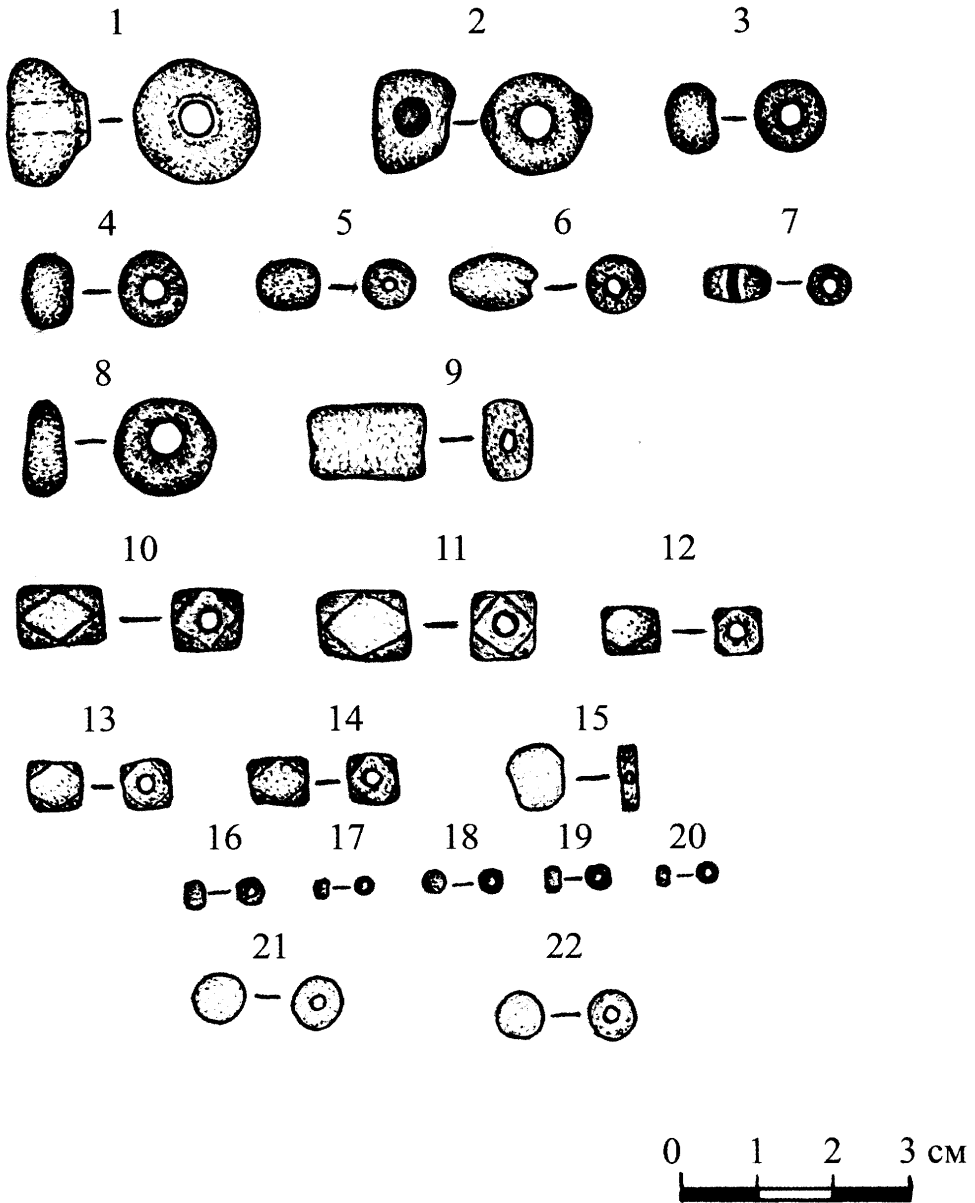
Мал. 14. Джург-Оба. Склеп № 18. Скляні глеки з поховальної камери.

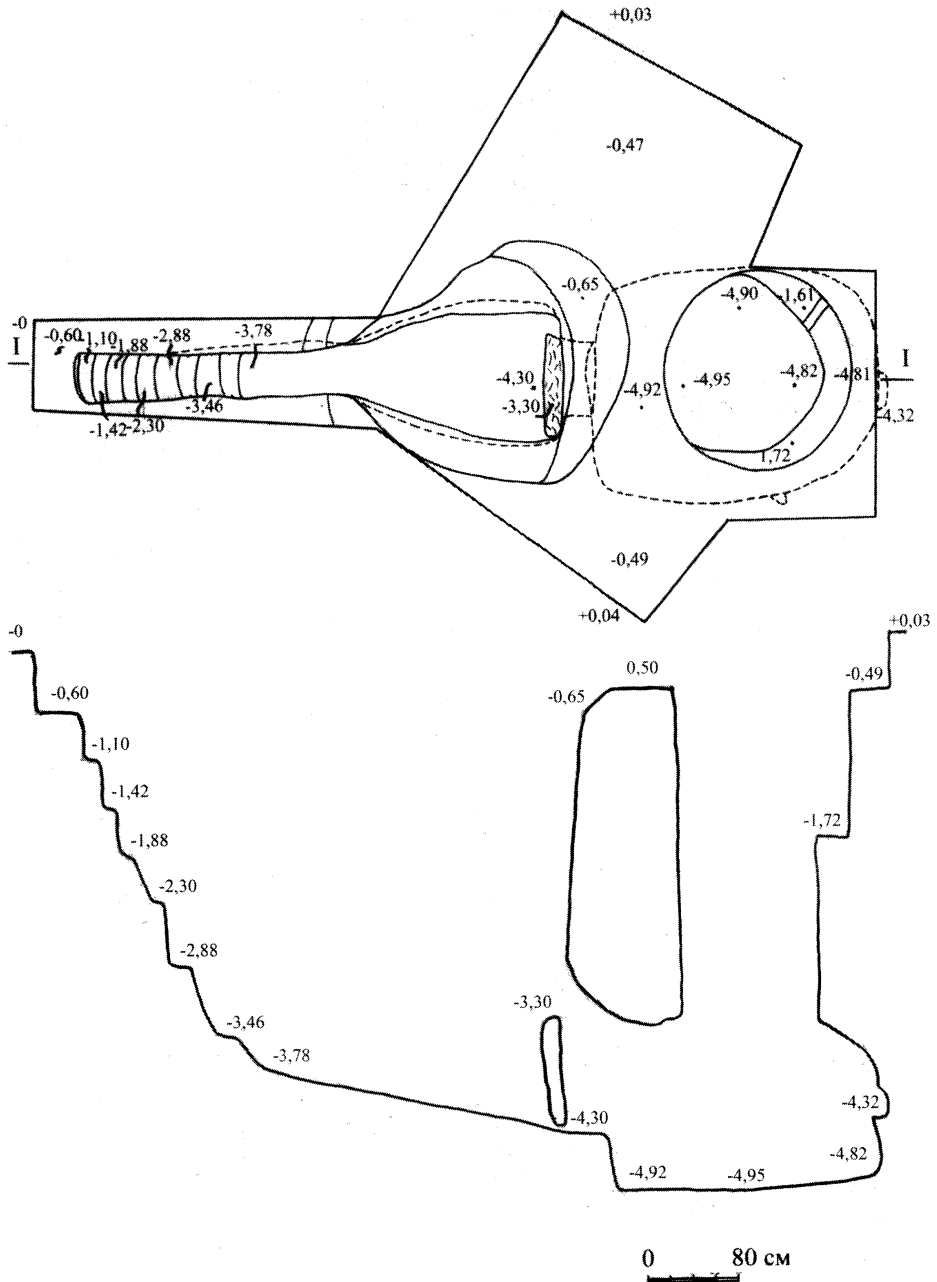
Мал. 15. Джург-Оба. Склеп № 18. Матеріал з поховальної камери.

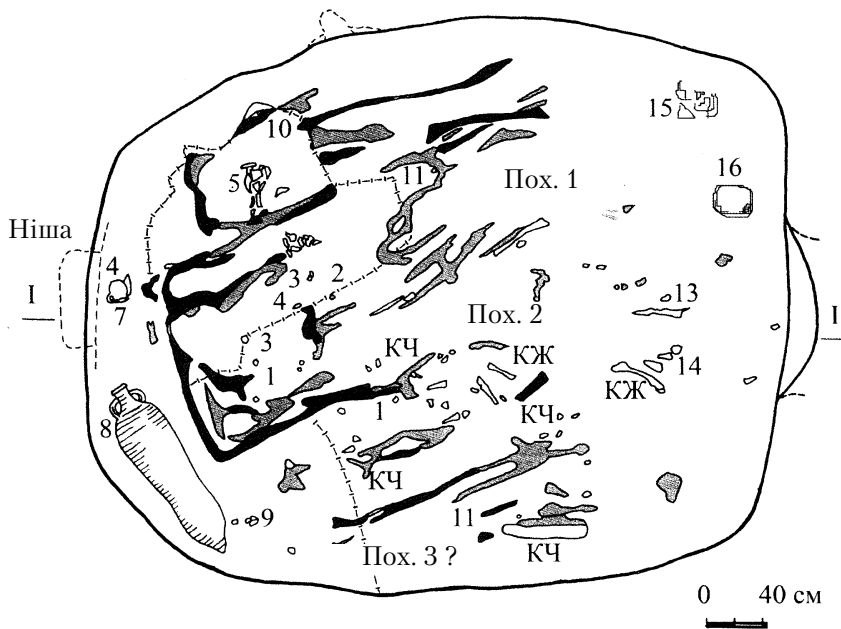
Мал. 16. Джург-Оба. Склеп № 18. Матеріал з поховальної камери.

Мал. 17. Джург-Оба. Склеп № 18. Буси з поховальної камери.

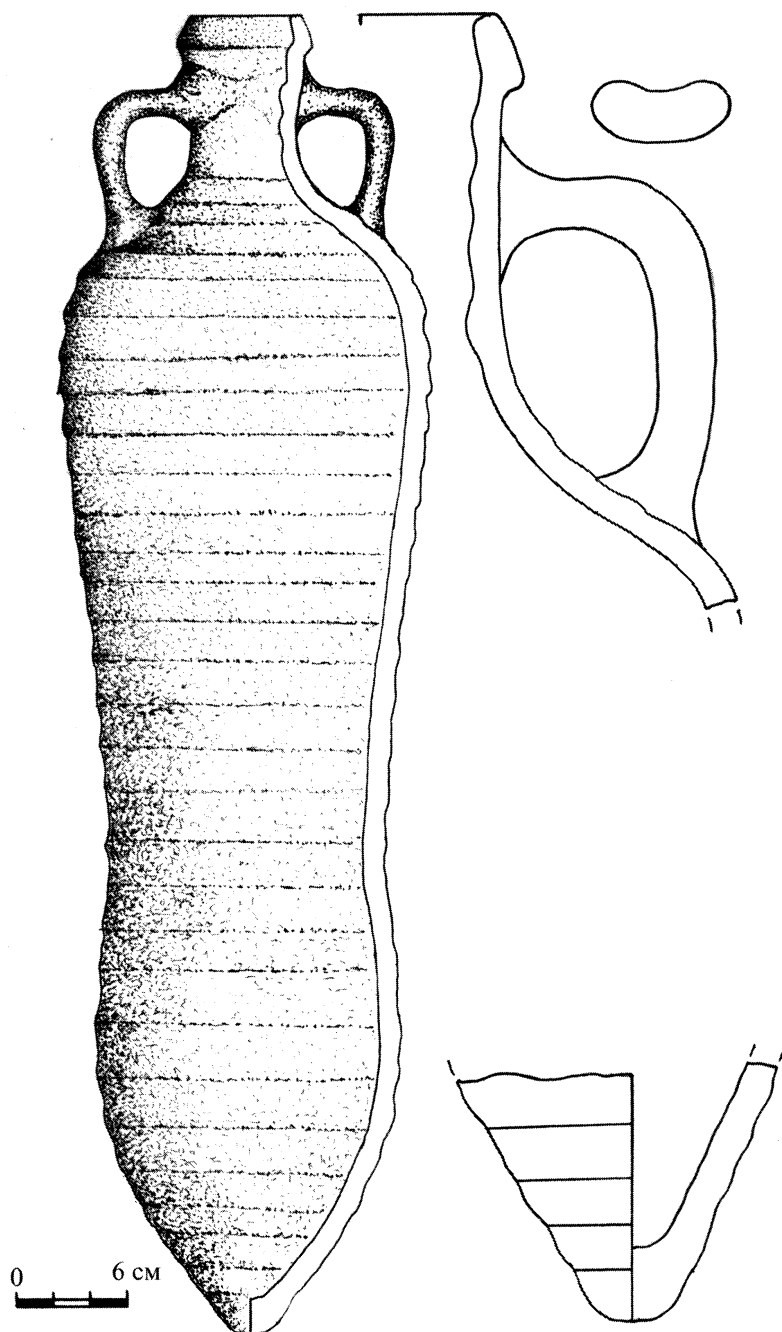
Мал. 18. Джурґ-Оба. Склеп № 19. План і розріз по лінії I-I.

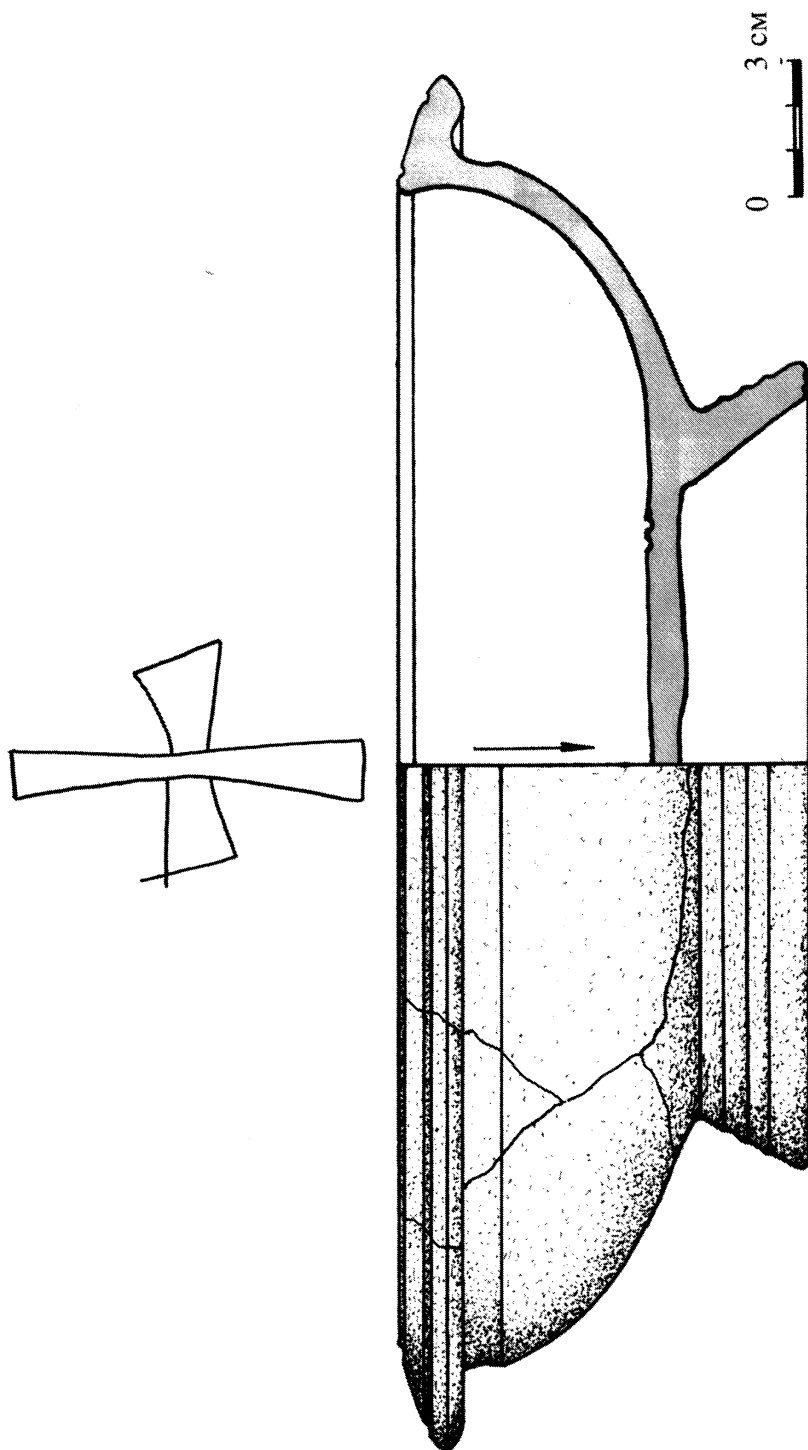
Експлікація:

1. Дзвіночки.
2. Монета.
3. Кремій (3 екз.).
4. Фрагменти скляної посудини.
5. Скляна посудина (розвал).
6. Фрагменти скляної посудини.
7. Ліпна посудина.
8. Амфора.
9. Залізна пряжка.
10. Залізний наконечник.
11. Фрагменти бронзових виробів.
12. Фрагменти бронзового браслета.
13. Залізний ніж.
14. Фрагменти кераміки.
- |-|-| - межа підсіпки з раковин устриць
- - тлін темно-сірого кольору
- - коричневий тлін
15. Скляне блюдо (розвал).
16. Скляна тарілка.

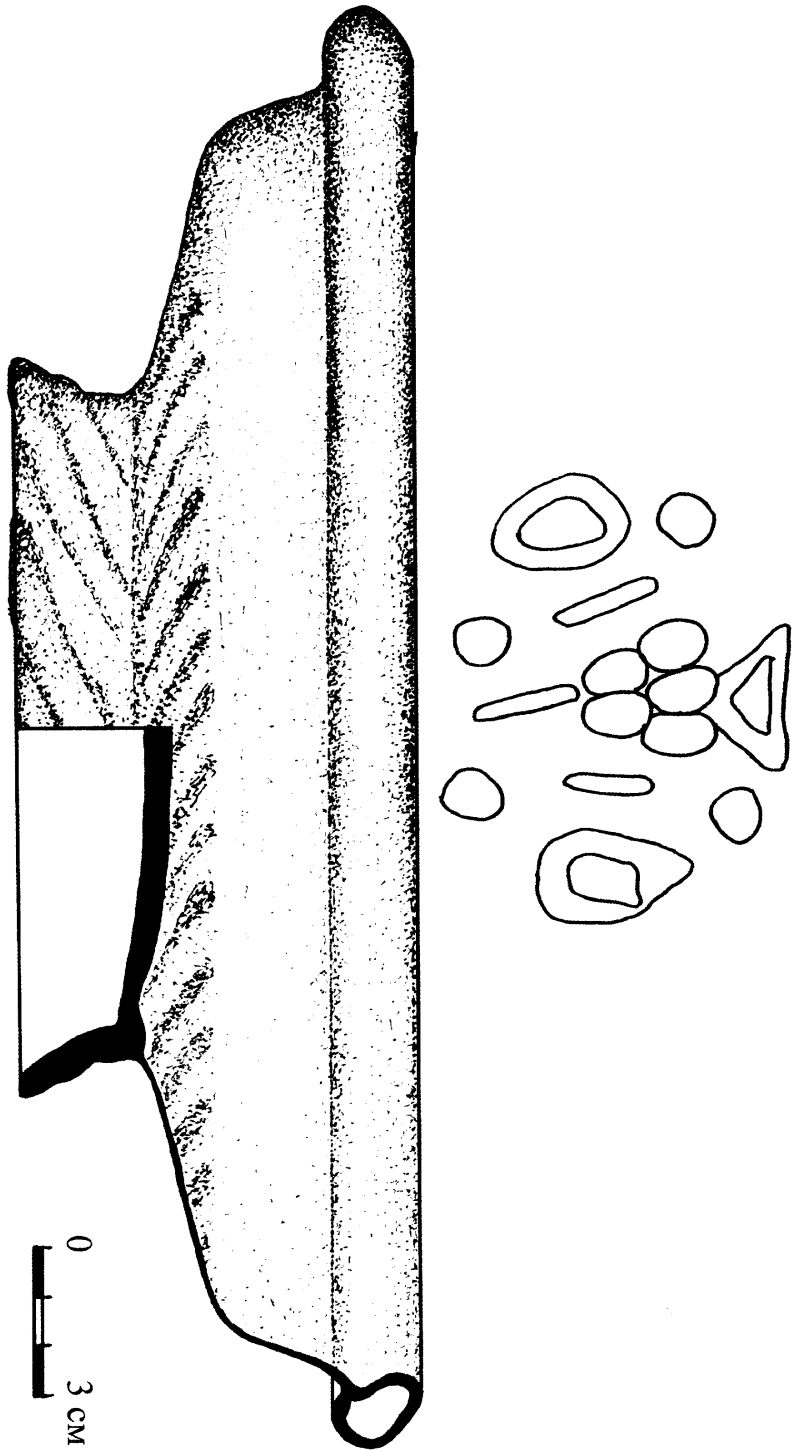
Мал. 19. Джург-Оба. Склеп № 19. План поховальної камери.

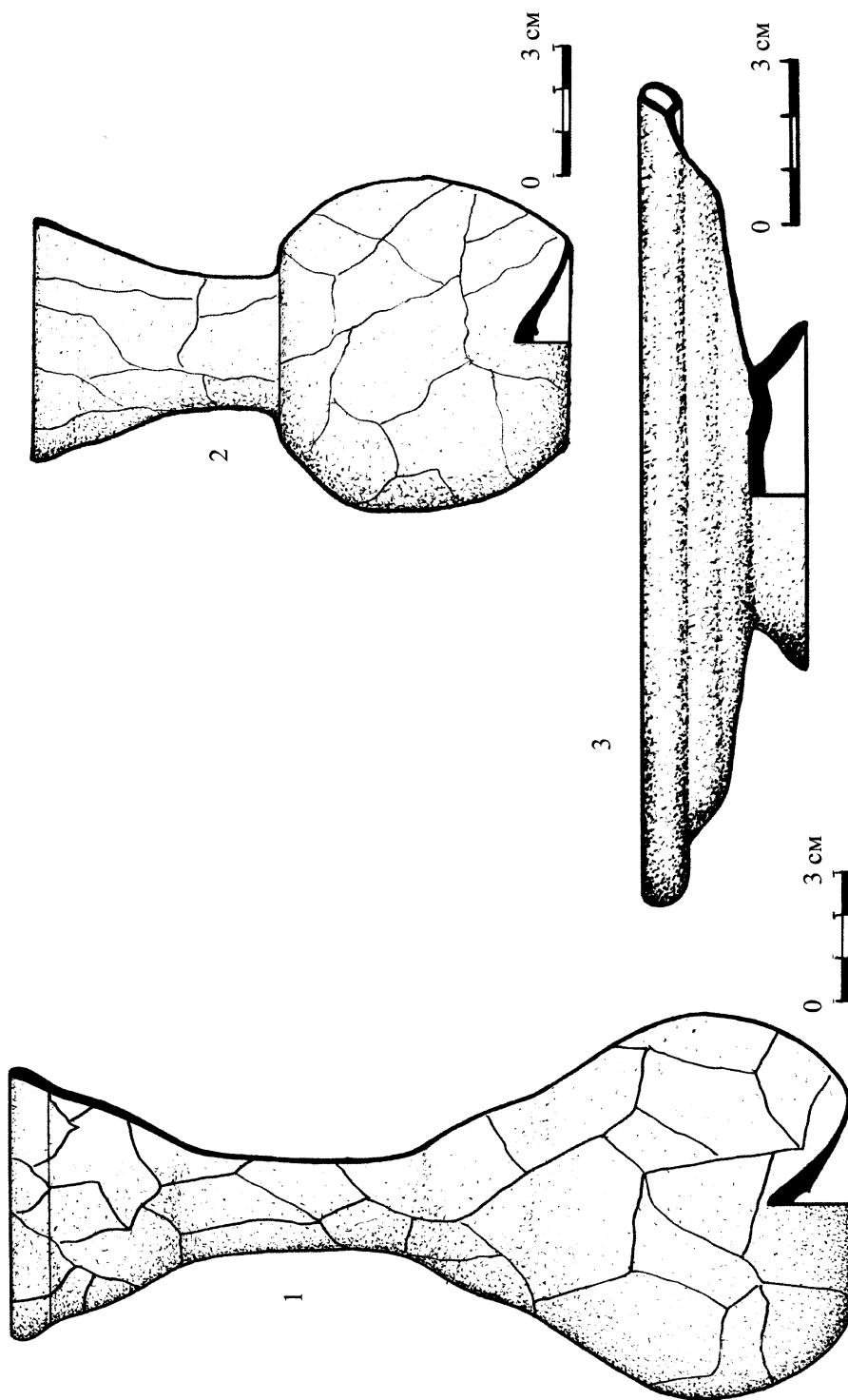
Мал. 20. Джург-Оба. Склеп № 19. Амфора з поховальної камери.

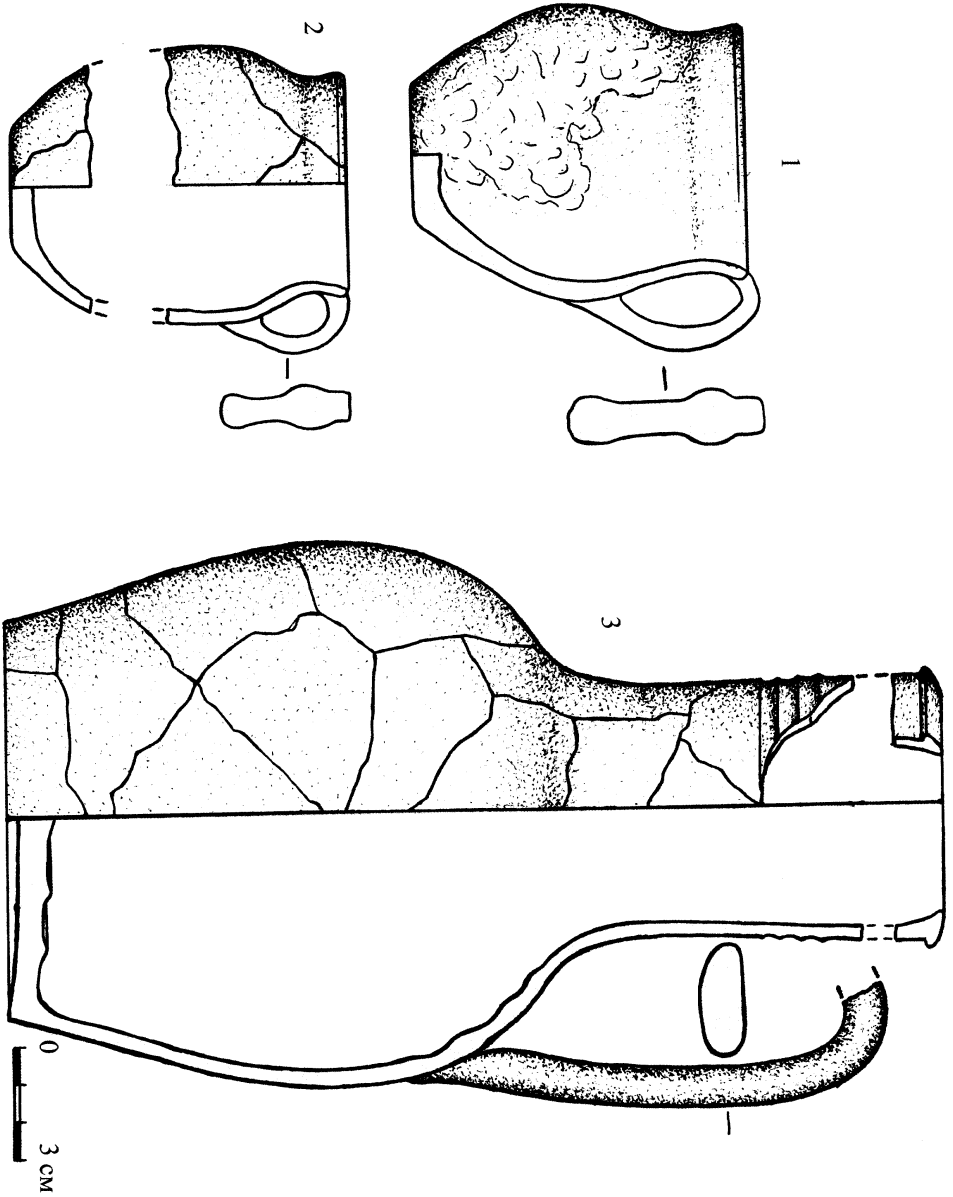
Мал. 21 . Джург-Оба. Склеп № 19. Червонолакова тарілка з грабіжницького відвалу.

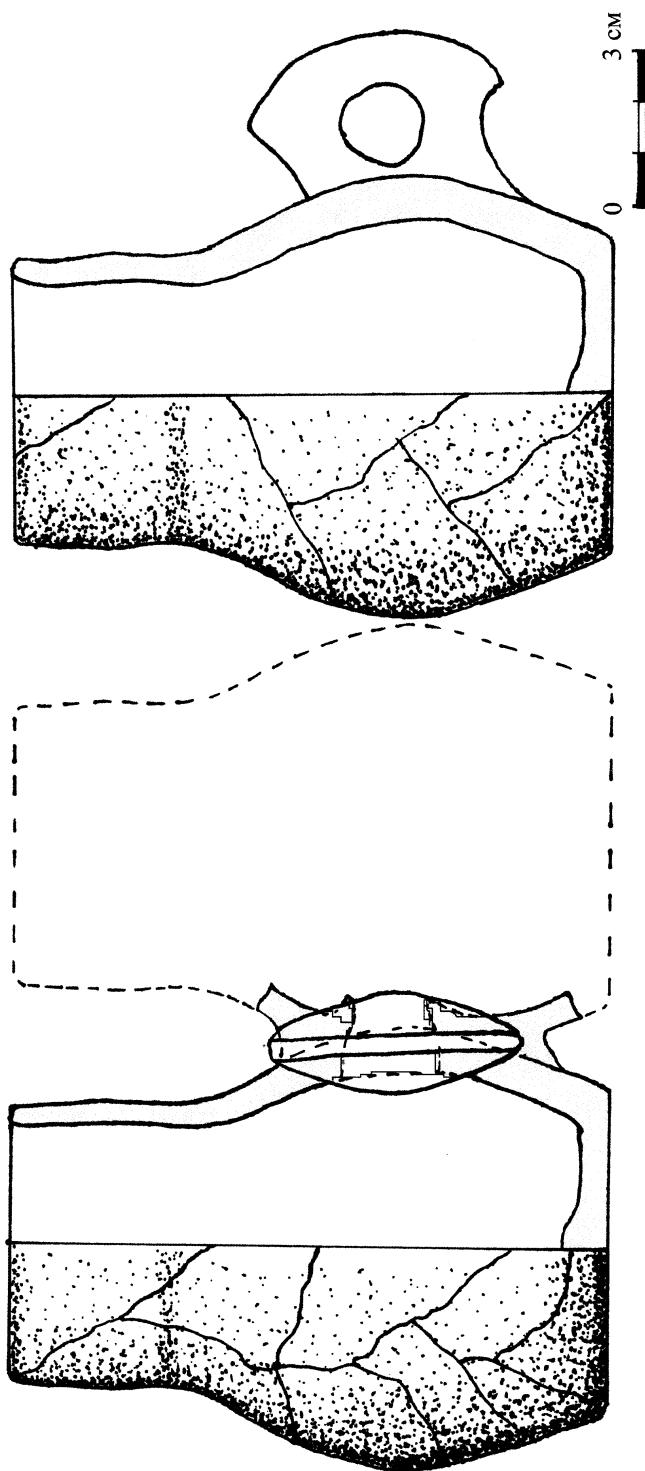
Мал. 22. Джугур-Оба. Склеп № 19. Скіяне блядо з поховальної камери.

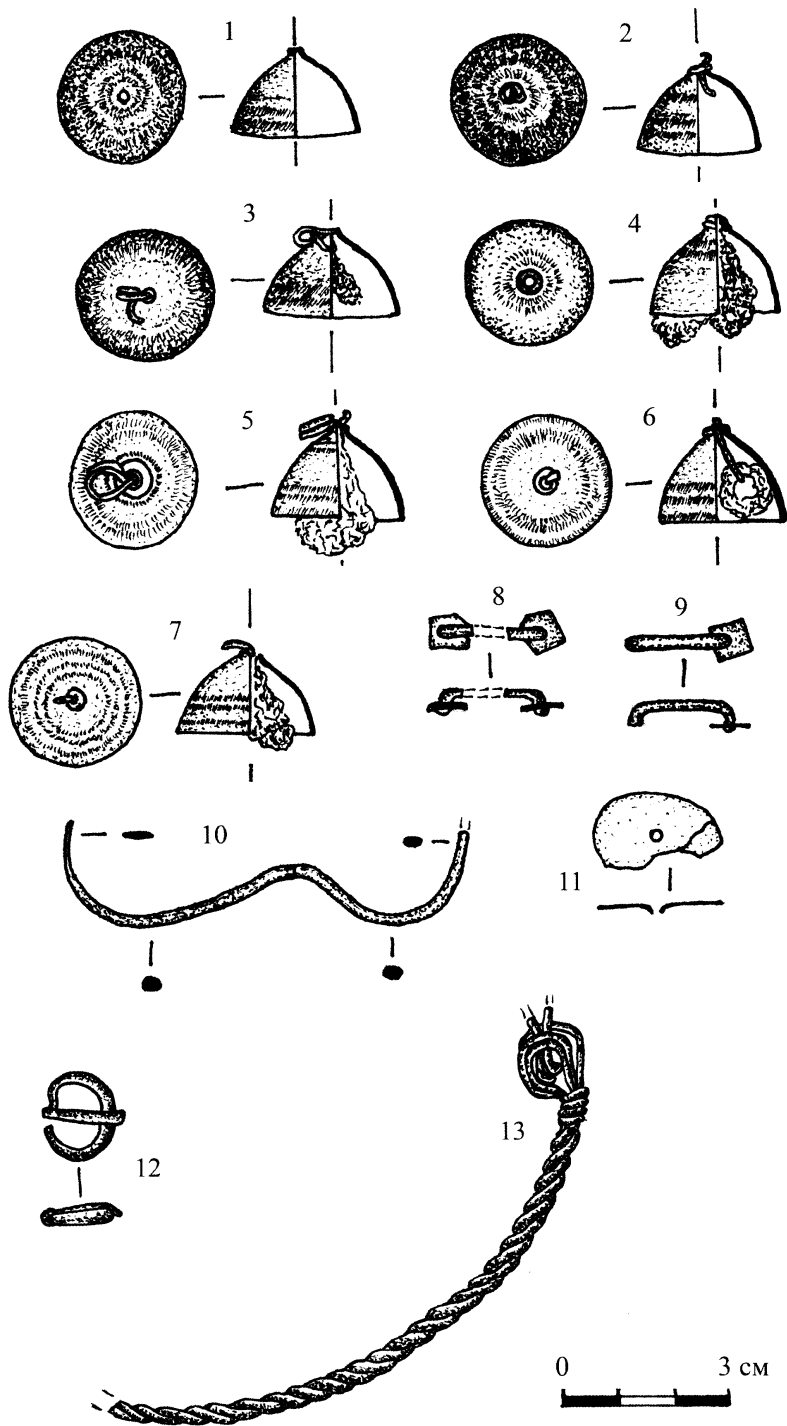
Мал. 23. Джург-Оба. Склеп № 19. Скляна посудина з поховальної камери.

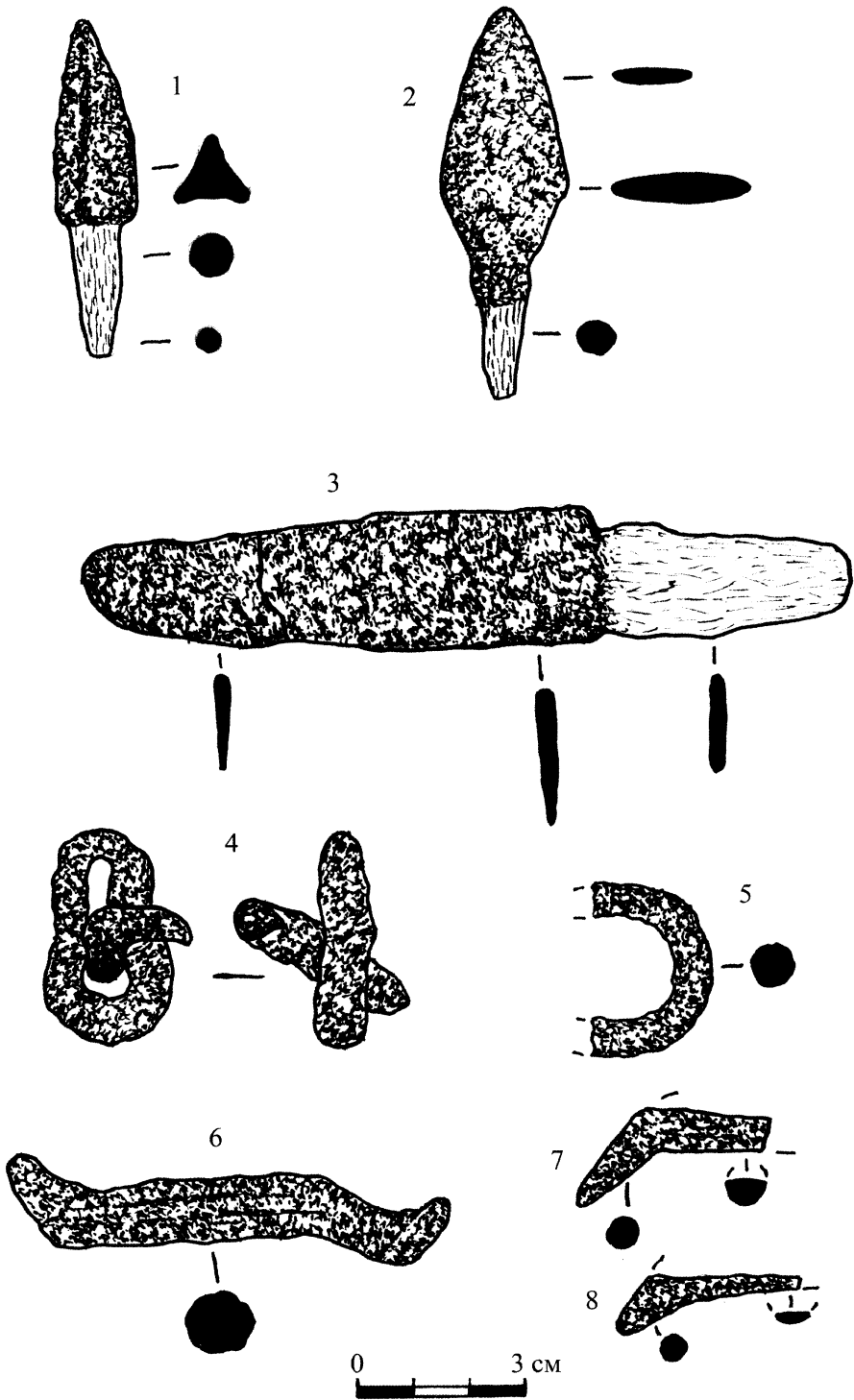
Мал. 24. Джург-Оба. Сглен № 19. Кераміка з поховальної камери. 1, 2 – дішна кераміка

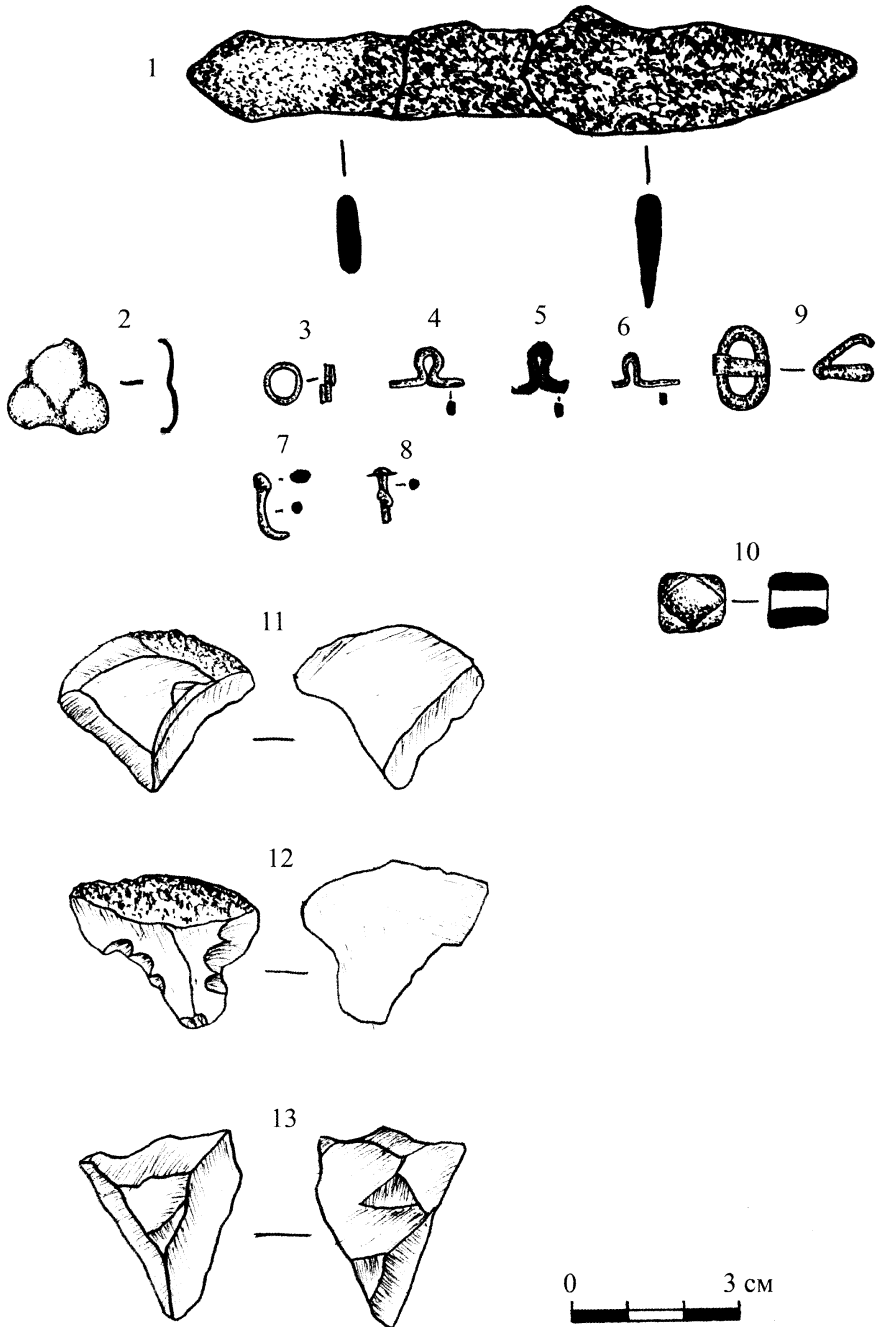
Мал. 25. Джург-Оба. Склеп № 19. Біоклеподібна посудина з грабіжницького відвалу.

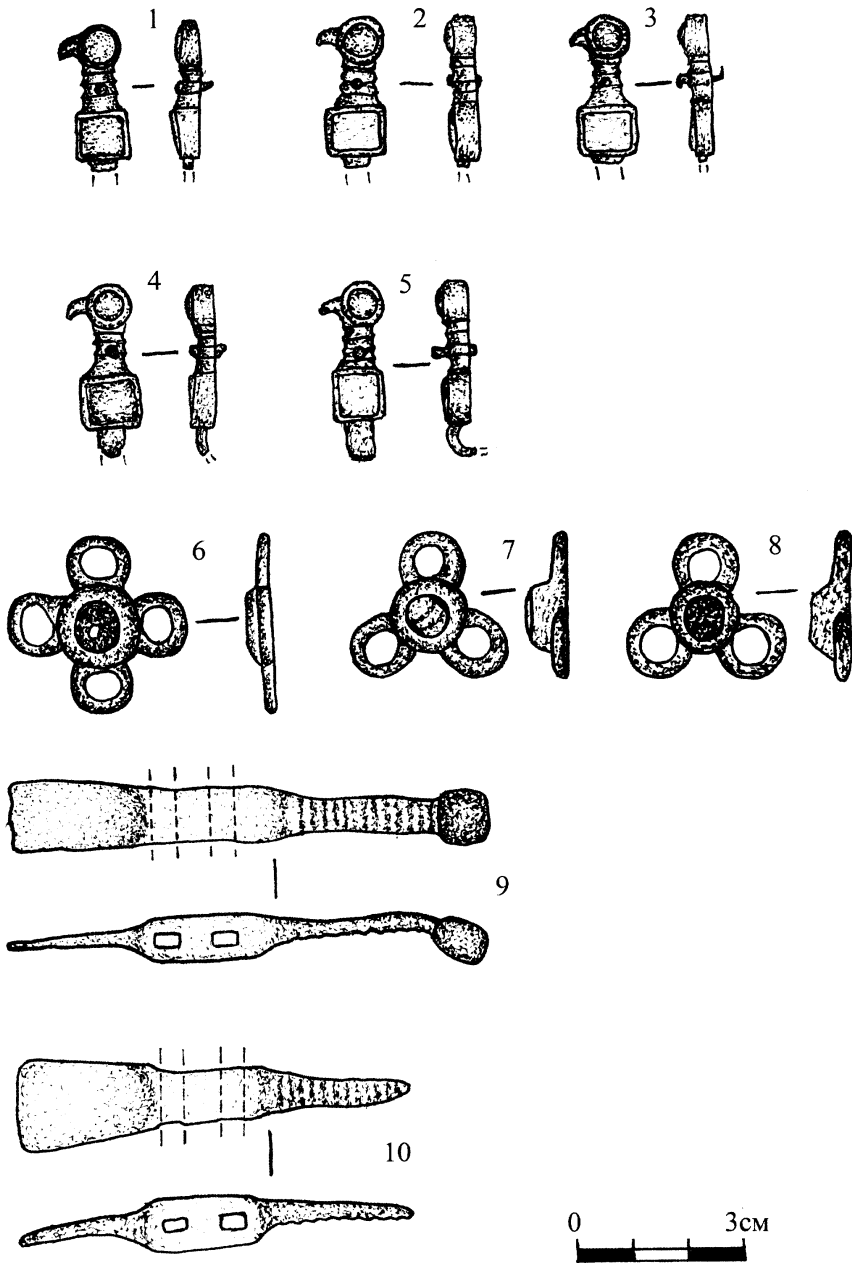
Мал. 26. Джург-Оба. Склеп № 19. Бронзові вироби з погребальної камери.

Мал. 27. Джург-Оба. Склеп № 19. Залізні вироби з погребальної камери.

Мал. 28. Джург-Оба. Склеп № 19. Матеріал з погребальної камери.

Мал. 29. Матеріал з випадкових знахідок. Куплено у жителя с. Заветное
Ленінського району АР Крим. Знайдено в районі с. Заветное.

Олександр Єрмолін.

Археологічні дослідження античного некрополя Джург-Оба (Керч) в 2005 р.

У статті наведені, в узагальненому вигляді результати археологічних досліджень пізньоантичного некрополя в районі боспорського міста Кітей, проведених експедицією Дрогобицького державного педагогічного університету спільно з Керченським державним історико-культурним заповідником улітку 2005 р. Стаття ілюструється кресленнями-схемами склепів та поховань, стратиграфічними розрізами, а також рисунками знахідок.

Alexandr Yermolin.

Archaeological Research of Antique Necropolis Djurg-Oba in Kerch in 2005.

In the article the results of archaeological researches of a late antique necropolis in the area of the Bosphorus town Kytheos, carried out by the expedition of Drohobych Ivan Franko state pedagogical university together with the Kerch state historic-cultural reserve in the summer of 2005, are submitted in the generalized kind. The article is illustrated by the schematic charts of crypts and burials, stratigraphic sections, and the finds' pictorial drawings.

Χωρά ΔΟΡΙ ΠΡΟΚΟΠΙΑ ΚΕΣΑΡΙΪΣΚΟΓΟ

Про країну (**Χωρά**) **Дорі** відомо з невеликого уривку твору Прокопія Кесарійського «Про будівлі». Наведемо текст Прокопія в перекладі С.П.Кондратьєва, в дужках подається варіант Е.І.Соломоник¹.

10) Понад те, що стосується міст Боспору і Херсона, які є приморськими містами на тому березі Понта Евскінського за Меотидським болотом, за таврами і тавроскіфами і знаходяться на краю кордонів Римської держави, то, заставши їх стіни в цілком зруйнованому стані, він зробив їх дуже красивими і міцними.

11) Він спорудив там і два укріплення, так звані Алуста і в Горзубитах.

12) Особливо він укріпив стінами (посилив укріпленнями) Боспор; з давніх часів це місто стало варварським і знаходилося під владою гунів; імператор повернув його під владу римлян.

13) Тут же, на цьому узбережжі є країна на ім'я Дорі (тут же є якась країна на ім'я Дорі, розташована вздовж берега моря), де з давніх часів живуть готи, які не пішли за Теодоріхом, що пішов у Італію. Вони добровільно залишилися тут і в мій ще час були в союзі з римлянами, вирушили з ними в похід, коли римляни йшли на своїх ворогів, кожного разу, коли імператору це було необхідно.

14) Вони сягають населенням до трьох тисяч воїнів, у військовій справі вони чудові, і в землеробстві, яким вони займаються власноручно, вони достатньо майстерні; гостинні вони найбільше за всіх людей.

15) Сама область Дорі лежить на підвищенні (вона іде по підвищеннях і схилах, які розташовані вздовж морського узбережжя), але вона не кам'яниста і не суха, навпаки, земля тут дуже добра і приносить найкращі плоди.

16) У цій країні імператор взагалі не збудував ані міста, ані фортеці, оскільки як ці люди не бажають бути ув'язненими в будь-яких стінах, але більше за все вони люблять жити в полях (на рівнині).

17) Оскільки здавалось, що їх місцевість легко доступна для нападів ворогів, то імператор укріпив всі місця, де можна ворогам вступити, довгими стінами і таким чином запобіг стурбованості готів про вторгнення до їх країни ворогів. Такими були його справи тут².

Цю невелику за обсягом розповідь Прокопія Кесарійського мусимо поділити на три розділи. Перший – “Загальна ситуація на Кримському півострові” – складається із параграфів 10 і 11, де показано коротку політико-економічну ситуацію на Кримському півострові в період з 530 по 550 рр. н.е. і говориться про бурну будівничу діяльність, яка горнулася під прапорами Візантії і керівництвом Юстиніана I. Варто зазначити, що мова йдеться про приморські міста і фортеці від Боспору до Херсона, які були відбудовані чи споруджені заново, і згадуються в чіткій послідовності Боспор – Алуста – Горзубити – Херсон, зі сходу на захід.

До другого розділу “Боспор” відноситься параграф 12. Тут, на думку Е.І.Соломоник, “...дещо непослідовно...”³ автор згадує Боспор. На мою ж думку, Прокопій, навпаки, акцентує увагу на Боспорі, повертається до нього, вкладаючи в поняття “Боспор” саме

місто Боспор – Пантікапей і його хору. Весь цей район є ключовим в обороні всього Кримського півострова від нападів з боку Таманського півострова, Азії (того часу).

В цьому випадку більше підходить переклад Е.Соломоник: “...посилив укріпленнями...”. Цим укріпленнями може бути оборонна система Тірітакського валу, що дійсно відділяв східну частину території Керченського півострова з самим Боспором та проходив буквально за 2-3 км на захід від нього (Боспору) і, починаючись коло Керченської протоки, доходив до Азовського узбережжя⁴ з півдня та північ (мал.1).

Охоронні дослідження, які проводилися на цій оборонній лінії в 2004 році, показали, що вал дійсно існував у той період, а рів почав заповнюватися між VI-VII ст. н.е. Про це можна говорити, виходячи із знахідки амфори того часу в заповнені рову⁵.

Тепер перейдемо до третього розділу, який можемо назвати “Хорá Дорі”. Сюди відносяться параграфи 13-17. У 13 параграфі Прокопій продовжує розповідь і досить послідовно, після Боспору, просуваючись на захід (як в п.10, 11), згадує якусь хору Дорі.

Скористаємося перекладом Е.Соломоник: “**Тут же** є якась країна на ім'я Дорі, розташована **вздовж берега моря...**”, тобто, якщо в попередньому параграфі іде мова про Боспор, то, значить, ця країна повинна бути “...тут же...”, в безпосередній близькості від Боспору.

Якщо користуватися перекладом С.Кондратьєва, то він також не суперечить цій думці: “Тут же, на цьому узбережжі...”, і словами “...на цьому узбережжі...” ще більше посилює її. Розглядаючи цей параграф та параграф 16, де однозначно сказано, що на цій території немає знову споруджених міст і параграфом 11, який виключає із узбережжя Південний берег Криму, знову залишається берег за Боспором в західному напрямку.

Простеживши узбережжя за Боспором (див. п.12, за Тірітакським валом), маємо ряд поселень, що дійсно існували в середині VI ст. н.е. Це Тірітака⁶, Кітей⁷ і фортеця (Трапезус?) на горі Опук⁸.

Перераховані міста дійсно не були споруджені в VI столітті, вони існували “з давніх часів”. І на всьому Керченському півострові дотепер не виявлено жодного поселення, яке брало би свій початок з другої чверті VI ст. н.е.

В 14 параграфі мова йде про кількість воїнів країни Дорі. Сучасною мовою це мобілізаційні ресурси населення. За словами Прокопія Кесарійського, вони складають три тисячі. Зважаючи на те, що мобілізаційні можливості населення складають до 10% (при тотальній мобілізації) від загальної чисельності, виходить, що в країні Дорі постійно проживало 30-40 тисяч чоловік. В яких територіальних межах локалізувалося це населення буде, розглянуто нами нижче.

Аналізуючи параграф 15, необхідно дати коротку характеристику Чорноморського узбережжя до гори Опук, а точніше, південно-східної частини Керченського півострова. Це витягнута в широтному напрямку гориста рівнина, що розпочинається коло гори Опук і виходить до Керченської протоки. Грецький географ Страбон в I ст. н.е. писав, що від Феодосії до Пантікапею тягнеться плодюча рівнина з містами і селами. Серед них він називає Кіммерік, Кітей і Акру.

Кітейська рівнина витягнута на декілька кілометрів з заходу на схід уздовж моря. Її північною межею є скельний масив з кряжами Чатр-Тау і Джург-Оба, крайньою східною – мис Текіль, західною – Киз-Аульський мис.

Природні підвищення утворюють ланцюги порівняно невисоких скелястих пасем вершини яких складені мшанковими рифовими вапняками. Ці пасма слугують во-

дороздільною межею між широкими долинами, гирла яких виходять до Керченської протоки.

На окремих ділянках рельєф місцевості більш згладжений. Тут утворився досить потужний плідючий шар південних чорноземів і каштанових ґрунтів. На підвищеннях материкова скеля підходить до самої поверхні.

На мою думку, ця характеристика відповідає перекладу Е.Соломоник “вона іде по підвищеннях і схилах, які розташовані вздовж морського узбережжя”, а в цілому – всьому параграфу. До цього складно щось додати. Що ж стосується згаданих Страбоном поселень, то вони існували і в часи Юстиніана I, за винятком Акри, яка, найімовірніше уже була підтоплена водами Керченської протоки (якщо невеликий порт-фортеця, який знаходиться на південно-східній околиці сучасного с.Заветное, є Акра). Невідомо, чи збереглися назви цих поселень до VI століття, адже навіть Пантікапей із своєю тисячолітньою історією став Боспором. Прісцелін ще в кінці V ст. н. е. говорить про Дорі, як про одне із міст, яке лежить коло Понта Евксинського (а не в глибині півострова, ні Кримського в цілому, ні Керченського зокрема).

На південному березі Криму досить складно локалізувати Дорос. Це виключає навіть сам Прокопій на початку своєї розповіді. Від міста Феодосії до гори Опук досі не виявлено поселень того часу, а від Опука до мису Текіль (за мисом Текіль розпочинається Керченська затока – Боспор Кіммерійський) існує лише одне поселення із шарами готського часу (кінець III ст. н.е. – друга половина VI ст. н.е.), і де розкопками 2001-2005 рр. виявлено тогочасний могильник (Джург-Оба) площею бл. 6 га, на якому, як припускаємо, може знаходитись від 500 до 1000 склепів того часу. Такий могильник є тільки в Боспорі (Пантікапейі) і розташований він на північному схилі гори Мітрідат.

Питання напрошується саме-собою: “Чи не міг античний Китей стати готським Доросом?”.

Розглядаючи параграф 16, а саме фразу: “... вони не любили жити за стінами...”, варто зазначити, що культурний шар пізнього Китею виходить далеко за межі античного городища і поширюється на довколишні поля в радіусі 100 метрів. За 1 км. на північ, на цих же полях, під висотою (курганом Джург-Оба) розташований тогочасний могильник. До речі, він цілковито відокремлений від античного некрополя.

Параграф 17. Вже понад 100 років археологи і історики прагнуть знайти довгі стіни, саме стіни в прямому розумінні, але “довгими стінами” Прокопій Кесарійський називав і складну систему укріплень з насипами і ровами на перешийку коло Херсона Фракійського. Геродот називав рови і вали Скіфії (Криму) Кіммерійськими стінами.

У запропонованій версії цілком логічно вписуються в поняття “довгих стін” укріплення узунларської лінії, які включали в себе рів, вал, частково з крепідами та систему проходів з вежами. Дослідження Узунларського валу показали, що він мав як мінімум два етапи будівництва, при цьому з великим часовим проміжком. При розкопках валу у 1998 році в його заповненні виявлено кераміку IV-V ст. н.е.⁹

Узунларський вал проходячи від Чорного до Азовського моря, надійно прикриває територію площею коло 1000 км.кв.

Звичайно, територіально в район Дорі, окрім Чорноморського узбережжя, входила материкова частина півострова та поселення, які розташовувалися на узбережжі Азовського моря.

Висновки:

1. Хорра́ Дорі Прокопія Кесарійського знаходилася на Керченському півострові. З півночі вона обмежувалася Азовським морем, з півдня – Чорним морем, з сходу – Тірітаським валом, а з заходу Узунларським валом. Площа країни Дорі становила коло 1000 кв. км і коло 60 км морського узбережжя при населенні 30-40 тис. осіб, що становить 2,5-3 га на одну людину, відповідно до біологічних норм проживання з урахуванням морського промислу.

2. Місто Дорос, найімовірніше, знаходився на місці античного Китею.

3. Країна Дорі існувала з кінця III –початку IV ст. н.е. по 576 р. н.е. З нашествям тюрко-хозарських орд на Керченський півострів і падінням Боспору, населення Дорі відходить у Південно-Західний Крим, де на плато Мангул засновується нове місто Дорос, і спільно з місцевими готами складає населення Кримської Готії в цьому районі. На користь цієї версії свідчить і той факт, що Хорра́ Дорі згадується лише у Прокопія Кесарійського. В наступних творах античних авторів ні слова немає про хору, район з подібним топонімом, але є місто Дорос, Дарас, Феодоро.

У даній статті не ставилося завдання заперечити всі попередні версії, а лише подається схема версії, яка діаметрально протилежна і ніким до цього не висувалася. Багато положень цієї теорії вимагають археологічного підтвердження. Досі питання про місцезнаходження країни Дорі Прокопія Кесарійського на Керченському півострові стояло однозначно: “Цього не може бути, тому що не може бути ніколи”. На це ж можна відповісти: “Ніколи не кажи “ніколи”.

¹ Соломоник Э.И., Домбровский О.И. О локализации страны Дори // Археологические исследования средневекового Крыма. – К., 1968. – С.16-19.

² Procopius, De Aedificiis, III, VII, 10-17.

³ Соломоник Э.И., Домбровский О.И. О локализации страны Дори // Археологические исследования средневекового Крыма. – К., 1968. – С.16.

⁴ Масленников А.А. Древние земляные погранично-оборонительные сооружения Восточного Крыма. – М., 2003. – С.131-194.

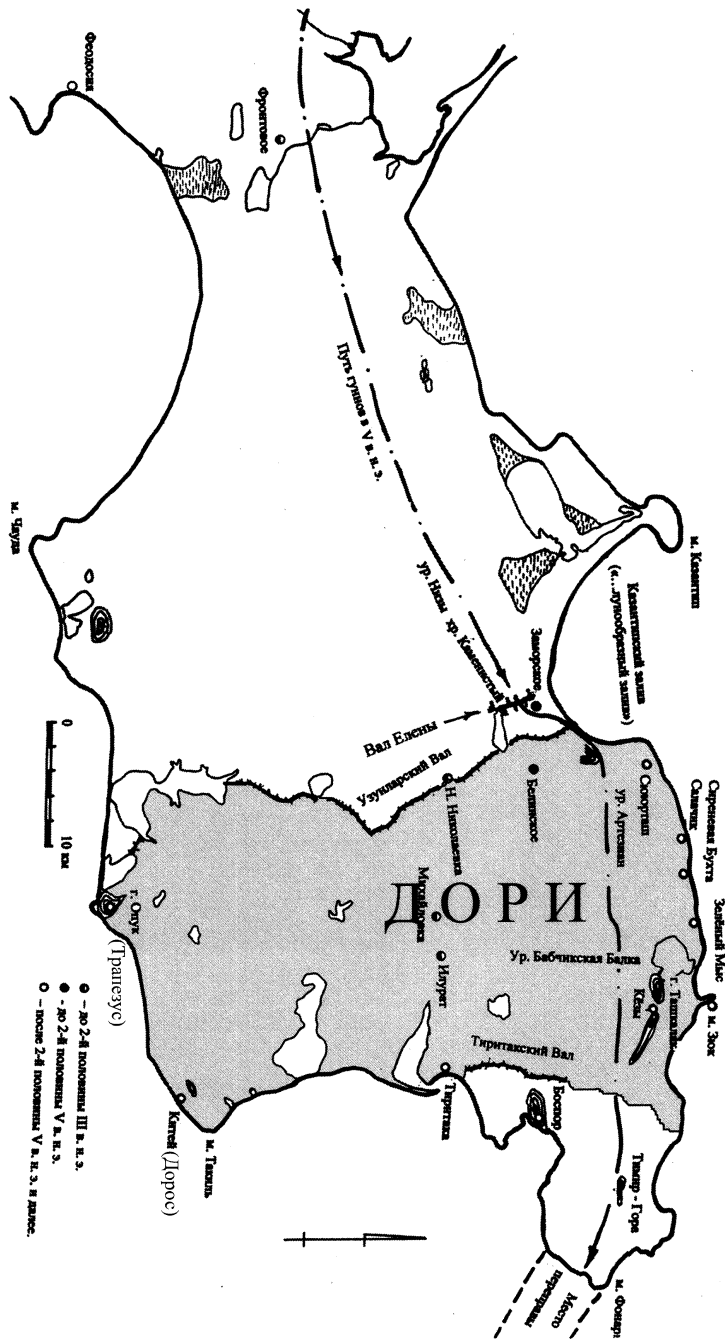
⁵ Ермолин А.Л. Охранные раскопки на территории г.Керчи при прокладке трассы газопровода ГРС (Второй Змеиный курган) – ТЭЦ (Тиритака) // Древности Боспора. – №8. – М., 2005. – С.171-183.

⁶ Гайдукевич В.Ф. Раскопки Мирмекия в 1935-1938 гг. // МИА. – 1952. – №25.

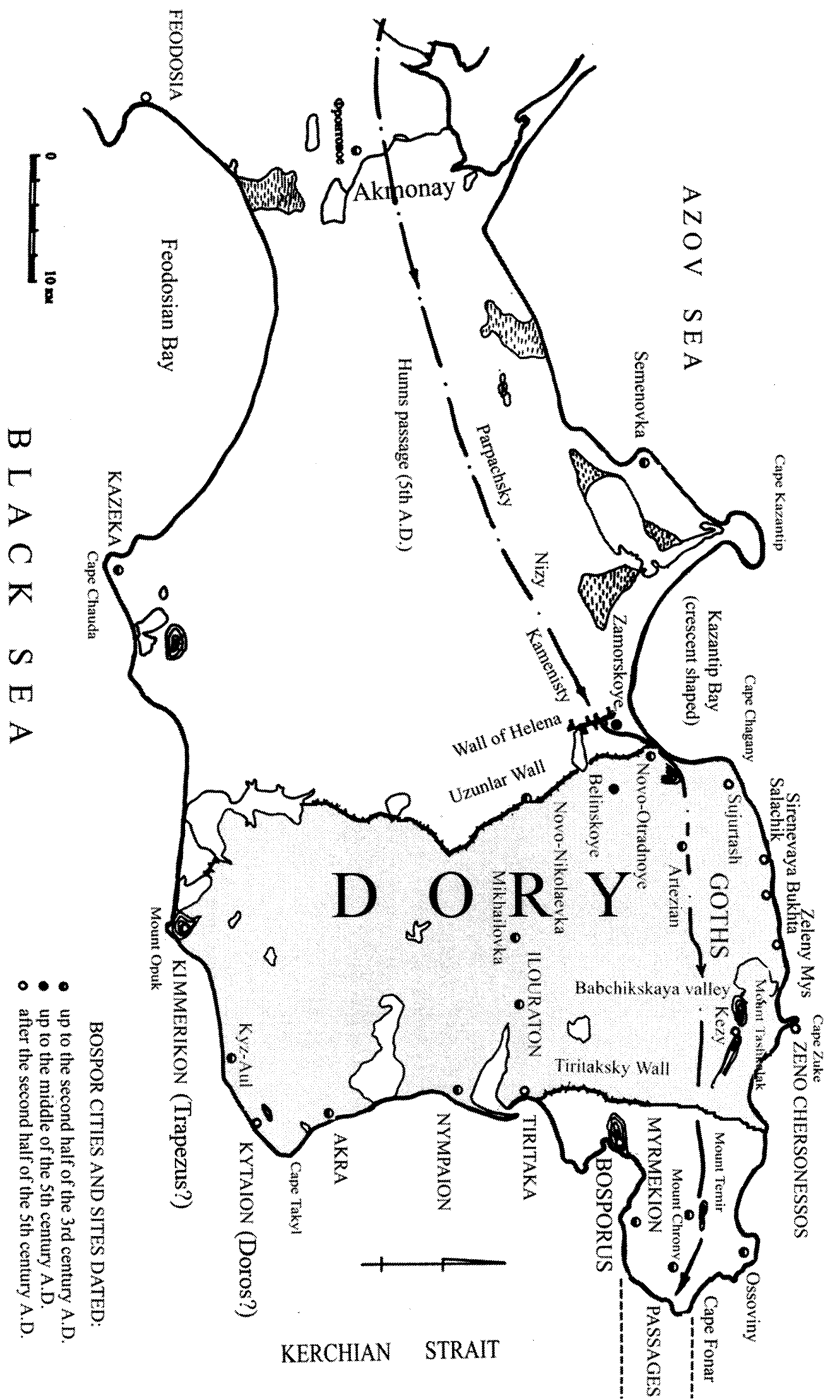
⁷ Молев Е.А., Сазанов А.В. Позднеантичный материал из раскопок Китея // Вопросы истории и археологии Боспора. – Воронеж-Белгород, 1991. – С.63-73; Ермолин О. Археологічні дослідження античного некрополя Джург-Оба (Керч) в 2003 р. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VIII. – Дрогобич, 2004. – С.11-37.

⁸ Юрочкин В.Ю. Готы – трапезиты на пограничье Боспора // Пантикапей. Боспор. Керчь. 26 веков древней столице. – Керчь, 2000. – С.126-134.

⁹ Ланцов С.Б., Голенко В.К., Труфанов А.А., Юрочкин В.Ю. Новые материалы к хронологии оборонительной системы Боспора // Археологічні відкриття в Україні 1998–1999 рр. – К., 1999. – С.27.

Мал. 1. Карта країни Дорі.

Мал. 2. Карта країни Дорі (англомовна версія).

Олександр Єрмолін.

Χωρὰ Δορί Προκοπία Κεσαρίης.

У статті висувається нова і оригінальна версія про локалізацію Χωρὰ Δορί Προκοπία Κεσαρίης на території Керченського півострова. Автор от отождниое місто Дорос із античним Китеєм та подає історичний розвиток даного регіону з кінця III – початку IV ст.н.е. по 576 р. н.е.

Alexander Yermolin.

The Χωρὰ Dori of Procopius of Caesarea.

In the article the new and original version about the localization of the Χωρὰ Dori of Procopius of Caesarea on the territory of Kerch peninsula is put forward. The author identifies the city of Doros with the antique city of Kytheus and presents the historical development of the given region from the end III – beginning IV cc. A. D. to 576 A. D.

ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА У РАННІЙ РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (ВІД АВГУСТА ДО СЕВЕРІВ)

Формування нової політичної системи у Римі наприкінці I ст. до н.е. не привело до ліквідації республіканських політичних інститутів: сенату, народних зборів, магістратур. З формальної точки зору Веллей Патеркул міг говорити про збереження давньої форми правління: “Prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata”¹. Проте, і у Тацита були підстави зазначати, що становище держави зазнало глибоких змін (verso civitatis statu). Заперечуючи тезу Веллея, він наголошує: “nihil usquam prisca et integri moris”². Діон Кассій говорить про поєднання Августом монархії з демократією (μοναρχίαν τῆ δημοκρατίᾳ μίξας)³. Практично, ці три підходи покладені в основу сучасних концепцій розгляду проведених Августом реформ⁴. У будь-якому разі, принципат – це досить складне суспільно-політичне явище, яке уже сучасникам було важко загнати у рамки певної схеми.

Важливою складовою системи принципату стала політична пропаганда. Не усі її зразки сьогодні доступні нашому аналізу. Окремі засоби пропаганди майже повністю втрачені для нас. Не так просто розмежувати пропаганду і звичайну інформацію. Прийнятним, на нашу думку, є наступне визначення: пропаганда – це застосовані організованою групою осіб заходи чи певна інформація, які, стають доступними вибраній аудиторії, для забезпечення певної лінії поведінки цієї аудиторії, чи її згоди з певною позицією, бажаною зазначеній групі осіб⁵.

Питання політичної пропаганди у ранній Римській Імперії стає предметом дослідження істориків здебільшого у контексті висвітлення правління окремих імператорів (при цьому, переважно, пропаганда розглядається лише побіжно). Зокрема, наголошується на тому, що офіційна пропаганда за Августа широко використовувала усі можливості естетичного впливу мистецтва на масового глядача⁶. Широке використання політичної пропаганди Августом було показано М.Машкіним. Автор наголошує на тому, що літературу почали використовувати як засіб пропаганди ще з часів другого тріумвірату. Відтоді література стала керованою. Образотворче мистецтво ще більше ніж література покликане було служити інтересам нових правлячих груп і пропагувати ідеї, характерні для політичної системи Августа⁷. І.Шіфман вважає найбільшим досягненням Августа перетворення найавторитетніших письменників епохи на рупор суспільних ідей та настроїв потрібних режиму, які були його ідеологічним фундаментом⁸. М. Гаммонд називає Августа пропагандистом, що далекоглядно підтримував мистецтво та літературу, які прославляли його досягнення та звеличували його надлюдську особистість⁹. С. Ленковський зазначає, що Август підтримував літературу з політичних мотивів, але після Августа підтримка літератури з боку імператора стає винятком¹⁰. Р. С.Роджерс звертає увагу на те, що пропагована Тіберієм “moderatio”, на відміну від інших чеснот, ніколи більше не з’являлася на монетах наступних імператорів¹¹. Б.Левік досліджує використання з пропагандистською метою карбування монети Клавдієм¹², звертає увагу на вплив пропаганди при сприйнятті нами принципату Веспасіана¹³. Ф.Тейлор розглядає пропаганду у Стародавньому Римі як

складову загально історичного процесу розвитку пропаганди¹⁴. Окремі дослідники приділяють увагу цій проблемі, розглядаючи ті чи інші засоби пропаганди. А.Донаті вказує на використання у пропаганді імператорами та їх службовцями написів, зокрема на придорожніх мильних стовпах¹⁵. Засобом пропаганди була і будівельна діяльність імператорів¹⁶. Пол Мак Кендрік назвав один з розділів своєї книги: “Август: споруди як пропаганда”¹⁷. У окремих роботах, доповідях на конференціях, розглядається зв’язок між пропагандою та римською літературою¹⁸. Усі дослідники одностайні щодо важливого значення монет як засобу пропаганди¹⁹. Зазначається, що у політичній пропаганді використовувались ті чи інші поняття, що асоціювались із певним божеством, як це показує Б.С.Спейс на прикладі Церери²⁰. Т.Вайзман торкається зміни основи міфу про Рема для потреб пропаганди Августа²¹. Разом з тим проблема політичної пропаганди доби принципату, завдань, які вона виконувала, потребує подальшого вивчення.

Мета дослідження – визначити завдання політичної пропаганди Ранньої Римської імперії.

Не буде перебільшенням сказати про значний вплив еллінізму на Рим взагалі та на принципат зокрема. За словами Цицерона, у Рим з Греції притік не малий струмок, а “повноводна ріка наук та мистецтв”²². Між принципатом та елліністичними царствами спостерігаємо багато спільного. Багато у чому саме вплив елліністичної традиції сприяв формуванню монархічної по суті, але республіканської по формі політичної системи, що склалась у Римі наприкінці I ст. до н.е. Чітко простежується наступність монархічного культури доби еллінізму та Римської імперії. Свого часу Олександр Македонський знехтував релігійними заборонами, започаткував карбування у Греції монети з портретами правителя²³, зрештою перетворив греків на підданих царя. Основою авторитарного режиму був культ царя, що походив з пошуків грецької філософської думки та монархічних тенденцій Сходу²⁴. Олександра справедливо вважають першим великим політичним пропагандистом. Римські полководці та імператори прагнули наслідувати йому у цьому²⁵. На думку Сергія Утченка, не викликає особливих сумнівів фактичне обожнення Цезаря²⁶. Однак римське суспільство не могло без боротьби відмовитися від “свободи”. Завданням спадкоємців Цезаря було заглушувати дилему “цар” чи “свобода”, що з надзвичайною спритністю зробив його наступник Октавіан²⁷. Він не зміг би досягти бажаного результату без застосування політичної пропаганди.

Першу масштабну пропагандистську кампанію Октавіан, засновник системи принципату, провів ще у період громадянських війн. Складно сказати, чи він був її ініціатором, чи лише адекватно прореагував на певні дії Антонія. Тацит вичерпно передає суть ворожої Октавіану позиції²⁸. Проте, саме пропаганда Октавіана значною мірою вплинула на оцінку римською історіографією політики Антонія²⁹. Слід зазначити, що використання політичної пропаганди полководцями було обов’язковим аспектом їхньої діяльності. У епоху громадянських війн та при зміні правителів у період Імперії у промовах, які виголошувались на військових сходках, на перший план висуваються агітаційно-пропагандистські політичні завдання³⁰. При цьому, усі сторони конфлікту підкреслюють, що лише вони є виразниками прагнень римського народу. В.Рязанов, порівнюючи Секста Помпея з його непримиримим противником у громадянській війні Октавіаном, стверджує, що у своїй діяльності вони використовували однакові методи, прагнули до однієї мети. Секст Помпей, як і Октавіан, переконував громадян, що саме він є захисником Республіки. Обидва використовували у своїй пропаганді мотиви дубового вінка, що символізувало порятунок ними римських громадян від небезпек громадянських війн³¹.

Під час війни проти Антонія, пропаганда Октавіана, крім іншого, підкреслює контраст між Клеопатрою та Октавією, сестрою Октавіана, яку Антоній залишив заради цариці Єгипту³². Не сприйнявши союз Антонія з Клеопатрою, на бік Октавіана переходить Мессала, що був до того у дружніх взаєминах з Антонієм³³. Протягом пропагандистської війни, що передувала битві біля мису Акцій, перо Мессали служило Октавіану. Війна з Антонієм подавалась як боротьба з Клеопатрою. Підкреслювалось, що римляни, які воюють на боці Антонія, по суті служать цариці Єгипту, виконують накази її євнухів³⁴. Антоній сильний силою варварів, на його боці воює Схід та його монстри-боги³⁵. Клеопатра, вступивши у шлюб з Антонієм, намагається підкорити сенат своїй владі, прирівнює Аноубіса до Юпітера. Антоній же, впоєний вином, безглуздо прирік на смерть своїх воїнів³⁶. Веллей Патеркул переконував, що мета Антонія не має нічого спільного з інтересами Риму³⁷. Зрештою, перемога над Антонієм подавалась як перемога над Єгиптом. Карбуються монети з легендою AEGYPTO CAPTA та зображенням крокодила³⁸.

Слід наголосити, що Горацій, Вергілій та інші митці були одночасно і провідниками офіційної політичної пропаганди і об'єктами її впливу. Однак, вони не були сліпими знаряддями у руках принцепса. Той же Горацій відмовився від пропозиції Августа стати його персональним секретарем³⁹. Постаць Енея набуває свою поетичну сутність не як доробок політичної пропаганди, але як символ здатності людини вижити, подолати випробування, плекати надію на краще⁴⁰. Разом з тим, сучасні Августу поети натякають на його родову схожість з Енеєм⁴¹.

Ідеологічна битва між Октавіаном і Антонієм продовжувалась і після смерті Антонія, і навіть після смерті Октавіана. Імператори Калігула та Клавдій, які були нащадками Антонія, підтримували позитивний образ Антонія. З приходом до влади Нерона акцент офіційної пропаганди повернувся до роду Юліїв⁴².

Завершення громадянських війн дало підстави Октавіану проголосити гасло – “Pax Romana”, яке, поруч з “res publica restituta”, стало ключовим у системі політичної пропаганди нового політичного режиму. Пропаганда “Pax Romana” проявилась у закритті храму Януса Квіріна, що свідчило про мир у державі та навколо⁴³. Якщо до Августа, за всю історію Риму зафіксовано лише два таких випадки, то за нього це здійснювалось тричі⁴⁴. Закриття храму Януса з метою пропаганди згодом використовуватиме імператор Нерон. На реверсі його монети, що датується 64 – 65 рр. н.е., зображено храм Януса із зачиненими дверима та напис: PACE P. R. TERRA MARIQ. PARTA IANVM CLVSIT S. C. (після встановлення миру на суші та на морі для римського народу, закрив храм Януса за рішенням сенату)⁴⁵.

Між 13 та 9 рр. до н.е., за рішенням сенату, на Марсовому полі (Campus Martius), було споруджено Вівтар Миру Августа (Ara Pacis Augustae). Овідій говорить про Вівтар Миру в контексті припинення війн і загального миру⁴⁶. Прихід миру пропагували і монети Августа, на яких зображалась богиня Миру⁴⁷. Тема миру була популярною у періоди нестабільності. На монетах Оттона зображалася персоніфікована Pax з легендою PAX ORBIS [TERRAR]VM⁴⁸. Веспасіан, що як і Август прийшов до влади після періоду громадянських війн, теж активно пропагує свої досягнення у даруванні людям миру⁴⁹. Він збудував храм Миру (templum Pacis) поблизу форуму⁵⁰, закрив двері храму Януса⁵¹. Монети Веспасіана пропагують гасла “PAX AVGVSTI”, “PAX ROMANI”⁵². Окремі мотиви декору Ara Pacis будуть використані іншими імператорами для пропаганди їхніх власних досягнень, як ми це бачимо на прикладі Арки Тіта⁵³. Використання окремими правителями спадщини своїх попередників для

власних потреб не завжди обмежувалось лише мотивами. Так, Арка Костянтина була прикрашена скульптурами, взятими з більш ранніх монументів епохи Антонінів⁵⁴.

При зміні правлячої династії пропаганда намагається переконати громадян у наступності та законності принципату. На монетах Нерви з легендою *DIVVS AVGVSTVS* портрет Августа схожий на самого Нерву⁵⁵. Нерва наголошує на відновленні ним свободи після тиранії Доміціана. На реверсі монети Нерви зображено *Libertas*, що тримає скіпетр і шапку свободи (*pileus*), навколо напис “*LIBERTAS PVBLICA*” (свобода народу)⁵⁶. Портрети Септимія Севера, схожі з портретами Антонінів, пропагують його як спадкоємця Антоніна Пія та Марка Аврелія⁵⁷.

Вагоме місце у системі ідеології та культури епохи Імперії посідала релігія. Висловлено думку, що ключем до релігійної політики Августа слід розглядати прагнення до втілення ідеалу римської *pietas*⁵⁸. Август відбудовує старі храми, будує нові⁵⁹, повертає у провінціях містам священні місця і пам'ятки, що потрапили у приватні руки і відновлює там релігійні церемонії⁶⁰. Імператори активно використовували усе, що було пов'язане з релігією у пропагандистських цілях. У період Імперії складовою частиною римської релігії став культ імператора, що був важливим засобом пропаганди. Він, як і культу традиційних богів, формував зв'язок між підданим і правителем⁶¹. Піддані стикалися з релігійною пропагандою у повсякденному житті постійно, коли дивились на монети, вівтарі, храми чи тріумфальні арки⁶². Популярними сюжетами монетних зображень є боги, вівтарі, сакральні предмети, релігійні церемонії⁶³.

Важливим засобом пропаганди у Римській Імперії були написи. Виконані за наказом імператора, державного інституту чи будь-якої посадової особи, вони інформували населення про військові перемоги, досягнення уряду чи особисто імператора. Інколи, цілі пропаганди змушували коригувати раніше зроблені написи. Зокрема, на тріумфальній Арці Септимія Севера, ім'я Гети було стерте, після того, як його убив Каракалла⁶⁴. Одним з найбільш важливих написів, які відомі сучасній науці, є “*Res gestae divi Augusti*”. Е.Петерсон наводить визначення історичної пропаганди, якому повністю відповідає зміст “*Res gestae*”⁶⁵. Справді, випадковий, на перший погляд, перелік досягнень Августа, покликаний підкреслити весь позитив його правління. Яскраво це ілюструють глави, присвячені зовнішній політиці. Август наголошує, що він часто вів громадянські та зовнішні війни по усьому земному кругу, на суші і на морі, і отримавши перемогу, дарував прощення усім громадянам, що молили за це (*victorque omnibus veniam petentibus civibus peregris*), очистив море від розбійників, розширив територію римської держави і т.д.⁶⁶. Разом з тим, факти, які не вписуються у визначену автором схему, просто оминаються. Жодним словом не згадано про трагедію 9 р. н.е. у Германії, де херуски на чолі з Армінієм знищили три легіони разом з полководцем – Квінтілієм Варом, легатами і всіма допоміжними військами⁶⁷. Дізнавшись про поразку Вара, Август наказав розставити містом караули, щоб уникнути заворушень, намісникам провінцій він продовжив владу, щоб союзників тримали у покорі компетентні люди⁶⁸.

Твердження Августа про милосердя щодо своїх противників повинно було підтвердити його прихильність запровадженій Гаєм Юлієм Цезарем політиці “милосердя”. Справді, Цезар виказав милосердя багатьом знатним римлянам, серед яких був і Брут – його майбутній убивця⁶⁹, і Квінт Лігарій, на захист якого у вересні 46 р. до н.е. виголосив промову Ціцерон. Демонструючи милосердя, зокрема у справах Юнія Новата, Кассія Патавіна, Емілія Еліана⁷⁰, Октавіан брав на себе ті функції, які раніше були прерогативою народних зборів. “Милосердя (*clementiae*) Августа”, поруч з доблестю, справедливістю та благочестям, було зафіксоване на золотому щиті у курії Юлія⁷¹. Копія цього напису

дійшла до нас на мармуровому щиті з Арелати (Нарбонська Галлія, суч. Arles): *Senatus / populusque Romanus / Imp(eratori) Caesari divi f(ilio) Augusto / co(n)s(uli) VIII dedit clipeum / virtutis clementiae / iustitiae pietatis erga / deos patriamque*)⁷². Гораций свідчить про повернення у Рим традиційних римських чеснот:

“Спокій (Pax), Вірність (Fides), Честь (Honos), Соромливість (Pudor) давня
Й Мужність (Virtus), хоч вона й верталась довго,
Йдуть вже, йдуть до нас...”⁷³”

Virtus означало і доблесть, і чесноту взагалі. На монетах того часу зустрічаємо скорочення “CL.V.” чи “C.V.” – “Clipeus virtutis” (clipeus – круглий мідний солдатський щит). На зворотному боці монети зображали голову Октавіана. Наприклад: денарій 18-17 рр. до н.е. з Італії; денарій 12 р. до н.е. з Риму⁷⁴. Virtus було піднесено до рівня божества. Богиню доблесті (Virtus) зображали монети Августа⁷⁵. Вважалось, що virtus притаманна саме римлянам, інші ж народи володіють нею лише незначною мірою, якщо не позбавлені її взагалі. На противагу жіночій слабкості (impotentia muliebris), virtus є пануванням над собою, моральною та інтелектуальною дисципліною, почуттям гідності⁷⁶. У Римі будували храми Virtus, як і Honos та Pietas⁷⁷. Широка пропаганда Virtus, що була чеснотою республіканською, повинна була переконати громадян у єдності традицій, правових та особливо моральних норм “республіки” та “принципату”.

Серед перелічених на щиті з Арелати чеснот Августа бачимо “iustitia” (справедливість, правосуддя). Близьким до iustitia поняттям є aequitas – рівність перед законом, справедливість, неупередженість. Вергілій закликає: “Вчіться на прикладах правди (discite iustitiam moniti) й не важтесь богам не вклонятись”⁷⁸. Вказування на iustitia як одну з чеснот Августа наголошувало, що він як правитель піклується про своїх підданих, гарантуючи їм рівність перед законом і разом з тим має моральне право карати порушників законності, і таке покарання буде справедливим. Легенду “IVSTITIA AVGVST” зустрічаємо на монетах наступних імператорів, зокрема Нерви⁷⁹.

Pietas – це набожність, любов у поєднанні з пошаною, патріотизм. Той, хто належним чином дотримувався pietas, володів безумовно цією чеснотою – одержував епітет pius – благочестивий, цнотливий, відданий. Імператор Антонін Пій отримав цей агномен за рішенням сенату: Pius cognominatus est a senatu⁸⁰. Олександра Севера, як і Антоніна Пія, називали благочестивим (pius) та доброчесним (sanctus)⁸¹. Разом з тим, імператора Коммода за життя теж називали цим ім'ям: Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) [Aur(elius) [[Commodus]] An]/tonius Aug(ustus) Pius⁸². Те ж стосується і Каракалли, який мав погану вдачу та був жорстоким⁸³. У написі з Мавританії, що датується 215-216 рр., читаємо: Marcus Aurelius Antoninus Pius Aug⁸⁴. У написі з Нумідії від 202 р. pius вживається щодо Септимія Севера та Каракалли: Imp(eratoribus) Caes(aribus) L(ucio) Septimi/o Severo III et M(arco) Aurelio / Antonino Aug(ustis) Piis⁸⁵.

Розуміння окремих чеснот за принципату зазнавало певних змін. Зокрема, як висловився М.Машкін, “pietas” епохи Августа – це не бунтівливе гасло часів Перузинської війни, а політичне гасло умиротвореного Риму⁸⁶. Pietas – передбачало точне виконання обов'язків, належну поведінку щодо богів і вітчизни, родичів і друзів, а в період Імперії – і щодо імператора. У написі від 1 р. н.е. (Рим) серед низки богів, яким посвячено вівтар, згадується і Pietas⁸⁷. Clementia – чеснота, яка стає загально-визнаною лише за Імперії.

Слід зазначити, що Август, який відновлював традиційні релігійні культи та моральні норми, у той же час дав підстави характеризувати його поведінку як вільнодумство⁸⁸. Імператор Доміціан, який наприкінці I ст. н.е. поновлює законодавство, спрямоване на

зміцнення сім'ї⁸⁹, сам не був еталоном моральності, оскільки звабив Юлію – дочку свого брата Тіта, яка у 90 р. н.е. померла при спробі перервати вагітність⁹⁰.

“Милосердя Августа” тісним чином перепліталось зі “згодою (concordia) Августа” – прямим продовженням “однодумності” (ὁμόνοια), що пропагувалась грецькими філософами⁹¹. Богиня згоди (Concordia) вшановувалась у римських сім'ях 22 лютого⁹². Засновник династії Флавіїв – Веспасіан, на початку свого правління, випустив серію монет з легендою “concordia exercituum”. Ці монети були засобом пропаганди при виплатах війську, лояльність окремих підрозділів якого, мабуть, викликала занепокоєння нового правителя⁹³. Нерва, засновник династії Антонінів, пропагує те ж гасло на своїх монетах: CONCORDIA EXERCITVVM⁹⁴. Перед чи одразу після проголошення Вітеллія імператором, були випущені монети, що пропагували “вірність армії” (FIDES EXERCITVVM) та “вірність преторіанців” (FIDES PRAETORIANORVM)⁹⁵. У цілому, імператори приділяли пропаганді Fides особливу роль у своїх відносинах з армією⁹⁶. На монетах Марка Аврелія зображено його рукостискання з Луцієм Вером, що супроводжується гаслом “CONCORD AVGVSTOR”⁹⁷. Часом правління династії Северів датується найбільш чисельна серія гем “Згода Августів”. На думку О. Неверова, це засвідчує нестійкість політичного становища даної династії⁹⁸.

Отже, наступники Августа, слідуючи його прикладу, пропагують ті чи інші чесноти. За Калігули його чесноти оспівувались публічно⁹⁹. Веспасіан подавав свою владу як зразок чеснот¹⁰⁰. Милосердя (liberalitas) пропагувалося на монетах Траяна¹⁰¹.

Імператори часто використовують лозунги, запозичені у своїх попередників. Проте інколи проголошуються гасла, притаманні конкретному принципату. Вище ми згадували moderatio (поміркованість) Тіберія. Девід Шоттер, аналізуючи монету Тіберія з легендою “MODERATIONI S C” (16 – 22 рр. н.е.), висловлює припущення, що moderatio демонструє у цьому випадку примирливу позицію імператора щодо сенату¹⁰². Імператор Клавдій запроваджує пропаганду “Надії” (Spes), поруч з іншими персоніфікованими чеснотами¹⁰³. На монетах Траяна читаємо “найкращий принцепс” (OPTIMO PRINC), “сенат та народ Риму найкращому принцепсу” (S.P.Q.R. OPTIMO PRINCIPI)¹⁰⁴. Пліній Молодший вважав, що цей когномен був наданий Траяну сенатом цілком обгрунтовано: “Iustisne de causis Senatus Populusque Romanus OPTIMI tibi cognomen adiecit”¹⁰⁵. За Антоніна Пія по'являється новий тип монет, пов'язаний із солярною теологією імператорського культу: на реверсі зображено імператора, що тримає кулю¹⁰⁶.

Імператор Август переконував сучасників у тому, що держава, після припинення громадянських війн, була передана під владу сенату та римського народу (rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli)¹⁰⁷. Бачимо пропаганду гасла “res publica restituta”. Згодом популярним гаслом політичної пропаганди стає “відроджений Рим” (ROMA RENASCENS), що ми бачимо на прикладі монет Нерви¹⁰⁸. Наступні імператори теж підкреслюють важливе місце сенату у державі. У написі на арці Тіта, що була споруджена за Доміціана, слово “senatus” не лише передує іменам Тіта і Веспасіана, але й виконане літерами більшого розміру¹⁰⁹.

Як ми бачили вище, важливим засобом політичної пропаганди виступають монети. Більше того, монети були першою реальною формою масової пропаганди¹¹⁰. Це був важливий засіб поширення ілюстрацій тріумфів Риму по усій Імперії¹¹¹. Звичайно, основним призначенням монет була оплата війську та сприяння збору податків¹¹². Проте кожен новий імператор поставав перед необхідністю випуску нової монети з метою досягнення певних пропагандистських завдань. Правителі Римської Імперії контролювали

величезні обсяги потрібного для карбування монети металу. Але якщо металу не вистачало, можна було повторно використати уже існуючі монети¹¹³. М. Абрамзон показує важливе значення монет для пропаганди зв'язку між армією та владою¹¹⁴. Особливого значення монети як засіб пропаганди набувають з часів принципату. Майже кожен главу *Res gestae* можна ілюструвати зображеннями та легендами на монетах Августа. Вони відображають програму внутрішньої та зовнішньої політики, династичні прагнення, релігійну політику. Така подія як повернення парфянами знамен римлянам та успіхи у Вірменії, відзначаються на монетах протягом двох років¹¹⁵.

Звичайним явищем є широке зображення на монетах будівельних програм імператорів. Так монети Траяна зображають будівництво доріг (*Via Traiana*), роботи у гавані в Остії, Триумфальну Арку, храми, Форум з Базилікою Ульпія і Колону Траяна¹¹⁶. Монети імператора Тіта – Колізей¹¹⁷. Ця унікальна споруда стала популярним місцем проведення видовищ. Самі ж видовища теж активно пропагуються імператорами: наприклад “Столітні ігри” (*Ludi Saeculares*), проведені Доміціаном. При цьому прототипом для монет Доміціана цієї серії були монети Августа¹¹⁸.

Імператори намагаються якомога активніше використати архітектурні споруди для пропаганди. Уже за Помпея та Цезаря для будівництва храмів мармур імпортується з каменоломень Греції та Північної Африки¹¹⁹. Активна будівельна політика Августа дала йому підстави пишатися тим, що він прийняв Рим дерев'яним, а залишає мармуровим¹²⁰. Триумфальні споруди – арки, колони, ростри – зводились на честь історичних подій і утверджували ідею могутності римської зброї та римської держави. Арка Траяна у Беневенто з одним прогоном, арки Септимія Севера та Костянтина у Римі з трьома прогонами – усі вони поєднують грандіозні архітектурні форми та великий простір для різьблення поверхні імперською пропагандою. Зображення можуть бути пов'язані з актуальними, на час спорудження арки, політичними подіями. Наприклад, на фризі арки Септимія Севера у Римі вирізьблений його тріумф 202 року¹²¹. За Северів навіть клейма на цеглинах стають прямо пов'язані з імператорською пропагандою¹²².

Окремим напрямком пропаганди можна розглядати династичну ідею. Уже Август докладав значних зусиль, щоб забезпечити передачу влади обраній ним особі¹²³. Яскравим прикладом пропаганди династії може бути знаменита Віденська “Тема Августа”, яка, на думку О.Неверова, продовжує традицію династичних камеї еллінізму¹²⁴. На камеї зображено Августа в оточенні низки богів, що вінчають його лавровим вінком, а також Тіберія та Германіка, його ймовірних наступників¹²⁵. Відомі монети Августа, що карбувались на честь його онуків Гая та Луція Цезаря¹²⁶. На монетах Веспасіана зображались обидва його сини та потенційні наступники: Тіт та Доміціан. Ранні монети Адріана підкреслюють законність його принципату, наголошуючи на всиновленні (*adoptio*) його Траяном¹²⁷. Згодом, на його монетах зображено Луція Елія, всиновленого Адріаном та оголошеного Цезарем. У період правління Антоніна Пія карбуються монети із зображенням всиновленого ним Марка Аврелія¹²⁸. На монетах Септимія Севера зображались його сини Каракалла та Гета, кожен окремо та обидва разом¹²⁹.

Таким чином, пропаганда була важливою складовою політичної системи, що сформувалась у Римі наприкінці I ст. до н.е. З часу Августа вона набула рис державної політики і охопила не лише усю територію Римської Імперії, але через релігію, монети, написи, архітектуру, літературу, твори мистецтва вийшла далеко за її межі – як географічно, так і хронологічно. Успіхові пропаганди сприяли очікування суспільства, актуальність проголошених гасел. Закладені Октавіаном Августом основи політичної пропаганди стали базою для наступних правителів. Основні її риси залишались незмінними від

Августа до Северів. За допомогою політичної пропаганди імператори намагались забезпечити внутріполітичну стабільність Імперії. Значною мірою саме вона сприяла непохитності політичного режиму у I – на поч. III ст. н.е. Пропагандистський аспект, який супроводжує розвиток римської культури доби принципату, багато у чому формує і сьогодні сприйняття того чи іншого явища, політичного діяча, митця, що пов'язані хронологічно із Ранньою Імперією.

Перспективним напрямком подальшого дослідження проблеми є аналіз політичної пропаганди періоду домінування.

¹ Vell. Pat., II, 89, 3.

² Tac., Ann., I, 4.

³ Dio Cass., LVI, 43, 4.

⁴ Ростовцев М. Общество и хозяйство в Римской империи. – Т. I. – СПб., 2000. – С. 52.

⁵ Evans J. The Art of Persuasion: Political Propaganda from Aeneas to Brutus. – Ann Arbor, 1992. – P. 1.

⁶ Вулих Н.В., Неверов О.Я. Роль искусства в пропаганде официальной идеологии принципата Августа // ВДИ. – 1957. – № 2. – С. 172.

⁷ Машкин Н.А. Принципат Августа: происхождение и социальная сущность. – М.; Л., 1949. – С. 569, 589.

⁸ Шифман И.Ш. Цезарь Август. – Л., 1990. – С. 148.

⁹ Hammond M. The Sincerity of Augustus // *Harvard Studies in Classical Philology*. – Cambridge. – 1965. – Vol. 69. – P. 139.

¹⁰ Lenkowski S. Z życia i kultury antyku. – Т. III. – Lwów, 1936. – S. 115; 121.

¹¹ Rogers R.S. Studies in the reign of Tiberius. Some Imperial virtues of Tiberius and Drusus Julius Caesar. – Baltimore, 1943. – P. 88.

¹² Levick B.M. Claudius. – New Haven, 1990. – P. 73.

¹³ Levick B. Vespasian. – London, 1999. – P. 2.

¹⁴ Taylor P.M. Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Era. – Manchester, 2003. – P. 35-50.

¹⁵ Donati A. Epigrafia romana. La comunicazione nell'antichità. – Bologna, 2002. – 111 p.

¹⁶ Scheithauer A. Kaiserliche Bautätigkeit in Rom. Das Echo in der antiken Literatur. – Stuttgart, 2000. – 338 s.

¹⁷ MacKendrick P. Augustus: Buildings as Propaganda // *The Mute Stones Speak. The story of archeology in Italy*. – New York; London, 1988. – P. 178-215.

¹⁸ Letteratura e propaganda nell'Occidente latino da Augusto ai regni romanobarbarici: atti del Convegno internazionale, Arcavacata di Rende, 25 – 26 maggio 1998 // A cura di Franca Ela Consolino. – Roma, 2000. – 227 p.; Braund S.M. Praise and Protreptic in Early Imperial Panegyric: Cicero, Seneca, Pliny // *The propaganda of power: the role of panegyric in the late antiquity*. – Leiden; Boston, 1998. – P. 53-76.

¹⁹ Абрамзон М.Г. Монеты как средство пропаганды официальной политики Римской империи. – М., 1995. – 654 с.; Машкин Н.А. Принципат Августа... – С. 328-329; Шифман И.Ш. Цезарь Август... – С. 170-172; Shotter D. Roman Historians and the Roman Coinage // *Greece & Rome*. – New York. – 1978. – № 2. – P. 156-168.

²⁰ Spaeth B.S. The Roman Goddess Ceres. – Austin, 1996. – xvi + 256 p.

²¹ Wiseman T.P. Remus: A Roman Myth. – Cambridge, 1995. – xv + 243 p.

- ²² Cic., *De Rep.*, II, 34 (Укр. переклад В.Литвинова: Цицерон Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів. – Київ, 1998. – 478 с.).
- ²³ Неверов О.Я. Геммы античного мира. – М., 1983. – С. 70-71; 87.
- ²⁴ Левек П. Эллинистический мир. – М.: Наука, 1989. – С. 12.
- ²⁵ Taylor P.M. *Munitions of the Mind...* – P. 33.
- ²⁶ Утченко С.Л. Юлий Цезарь. – М., 1976. – С. 321.
- ²⁷ Ростовцев М.И. Рождение Римской империи. – М., 2003. – С. 72.
- ²⁸ Tac., *Ann.*, I, 10.
- ²⁹ Jacyznowska M. *Historia Starożytnego Rzymu.* – Warszawa, 1986. – S. 188.
- ³⁰ Махлаюк А.В. Роль ораторского искусства полководца в идеологии и практике военного лидерства в Древнем Риме // ВДИ. – 2004. – № 1. – С. 46.
- ³¹ Рязанов В.В. Образ Секста Помпея в римской исторической традиции // Норция. – Воронеж. – 1999. – Вып. 4–5. – С. 132-134.
- ³² Severy B.A. *Augustus and the Family at the Birth of the Roman Empire.* – London; New York, 2003. – P. 39.
- ³³ App., *V.C.*, IV, 38.
- ³⁴ Horat., *Epod.*, IX, 11-14.
- ³⁵ Verg., *Aen.*, VIII, 685-698.
- ³⁶ Propert., II, XVI, 38-39; III, XI, 30-32; 41; 56.
- ³⁷ Vell. Pat., II, 85.
- ³⁸ Машкин Н.А. Принципат Августа... – Табл. IV, № 10; DIRAT, P. 57, № 15 (Documents illustrating the reigns of Augustus and Tiberius. Collected by Victor Ehrenberg and A.H.M.Jones. Second ed. – Oxford, 1955. – 171 p.).
- ³⁹ Evans J. *The Art of Persuasion...* – P. 5.
- ⁴⁰ Johnson W.R. Introduction // *Virgil. Aeneid.* – Indianapolis, 2005. – P. xvii.
- ⁴¹ Evans J. *The Art of Persuasion...* – P. 43.
- ⁴² Atkinson J.E. Seneca's "Consolatio ad Polybium" // *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.* – Berlin; New York, 1983. – P. 877.
- ⁴³ Verg., *Aen.*, I, 293-294; VII, 601-622.
- ⁴⁴ *Res Gestae*, 13; Suet., *Aug.*, 22; Vell. Pat., II, 38, 3.
- ⁴⁵ DIPGCIN, P. 33, № 53 (Documents illustrating the principates of Gaius, Claudius and Nero. – Cambridge, 1967. – 148 p.).
- ⁴⁶ Ov., *Fast.*, I, 709-712.
- ⁴⁷ Машкин Н.А. Принципат Августа... – Табл. IV, № 3а; 11; DIRAT. – P. 58, № 18.
- ⁴⁸ Kevin H. *Roman Imperial Coins Augustus to Hadrian and Antonine selections, 31 BC-AD 180.* – Wauconda, 1996. – P. 26, № 347.
- ⁴⁹ Scott K. *The imperial cult under the Flavians.* – Stuttgart; Berlin, 1936. – P. 25.
- ⁵⁰ Suet., *Vesp.*, 9.
- ⁵¹ Oros., VII, 3, 7.
- ⁵² Mattingly H. *Coins of the Roman Empire in the British Museum.* – Vol. II. *Vespasian to Domitian.* – London, 1930. – P. 187, № 771-773.
- ⁵³ Strong A. *Roman sculpture from Augustus to Constantine.* – London; New York, 1907. – P. 125.
- ⁵⁴ Op. cit. – P. 329.
- ⁵⁵ Shotter D. *Roman Historians and the Roman Coinage...* – P. 156.
- ⁵⁶ Mattingly H. *Coins of the Roman Empire in the British Museum.* Vol. III. *Nerva to Hadrian.* – London, 1936. – P. 3, № 16.

- ⁵⁷ Southern P. The Roman Empire from Severus to Constantine. – London; New York, 2003. – P. 29.
- ⁵⁸ Heinze R. Kultura Augustowska. – Lwów, б.р. – S. 61.
- ⁵⁹ Liv., IV, 20, 7; Res Gestae, 19; 21.
- ⁶⁰ АЕ, 1979, № 596 (L'Année épigraphique. – Paris: Presses universitaires de France).
- ⁶¹ Harland P.A. Imperial Cults within Local Cultural Life: Associations in Roman Asia // Ancient History Bulletin. Zeitschrift für Alte Geschichte. – Winnipeg. – 2003. – № 17. – P. 105-106.
- ⁶² Штаерман Е.М. Социальные основы религии Древнего Рима. – М., 1987. – С. 213.
- ⁶³ Машкин Н.А. Принципат Августа... – Табл. VIII, № 10-11; IX, № 1-2; 4; 8-9; X, № 6-7; 11; Boyce A.A. The Twelfth Imperial Acclamation of Septimius Severus // American Journal of Archaeology. – Boston. – 1949. – № 4. – P. 337.
- ⁶⁴ Planter S.B. A topographical dictionary of ancient Rome. – London, 1929. – P. 43.
- ⁶⁵ Peterson E.H. Working the Angles. – Grand Rapids, 1990. – P. 33.
- ⁶⁶ Res Gestae, 3; 25-33.
- ⁶⁷ Dio Cass., 56, 18-24; Flor., II, 30 [IV,12], 31-38; Suet., Aug., 23, 1; Vell. Pat., II, 117-119.
- ⁶⁸ Suet., Aug., 25, 2.
- ⁶⁹ Plut., Caes., 46.
- ⁷⁰ Suet., Aug., 51, 1-2.
- ⁷¹ Res Gestae, 34.
- ⁷² АЕ, 1952, № 165.
- ⁷³ Horat., Carm. saec., 57-59 (Укр. переклад Андрія Содомори: Квінт Гораций Флакк. Твори. – К., 1982. – 254 с.).
- ⁷⁴ DIRAT. – P.59, № 24-25.
- ⁷⁵ Машкин Н.А. Принципат Августа... – Табл. VIII, № 2.
- ⁷⁶ Fredouille J. Słownik cywilizacji rzymskiej. – Katowice, 1996. – S. 297-298.
- ⁷⁷ Штаерман Е.М. Социальные основы религии Древнего Рима... – С. 112.
- ⁷⁸ Verg., Aen., VI, 620 (Укр. переклад Михайла Білика: Вергілій. Енеїда. – Харків, 2003. – 350 с.).
- ⁷⁹ Mattingly H. Coins of the Roman Empire in the British Museum. – Vol. III... – P. 8, № 59.
- ⁸⁰ НА, Ant. Pius, II, 3.
- ⁸¹ НА, Alex. Sev., IV, 5.
- ⁸² АЕ, 2001, № 1685b.
- ⁸³ НА, M. Ant. Carac., IX, 3.
- ⁸⁴ АЕ, 1948, № 109.
- ⁸⁵ АЕ, 1966, № +547.
- ⁸⁶ Машкин Н.А. Принципат Августа... – С. 570-571.
- ⁸⁷ АЕ, 1891, № 110; 1980, № 45; 1981, № 76; 1991, № 278.
- ⁸⁸ Hammond M. The Sincerity of Augustus... – P. 139-162.
- ⁸⁹ Mart., VI, 2; 7; 91.
- ⁹⁰ Juv., II, 28-33.
- ⁹¹ Ранович А. Восточные провинции Римской Империи в I – III вв. – М.; Л., 1949. – С. 17.
- ⁹² Ov., Fast., II, 631-632.
- ⁹³ Longden R.P. Nerva and Trajan // САН (The Cambridge Ancient History). – Vol. XI. – Cambridge, 1936. – P. 191.
- ⁹⁴ Mattingly H. Coins of the Roman Empire in the British Museum. – Vol. III... – P. 1, № 4.
- ⁹⁵ Mattingly H. Coins of the Roman Empire in the British Museum. – Vol. I... – P. 306, № 65.
- ⁹⁶ Абрамзон М.Г. Монеты как средство пропаганды... – С. 130-137.

- ⁹⁷ Kevin H. Roman Imperial Coins... – P. 72, № 1043.
- ⁹⁸ Неверов О.Я. Геммы античного мира... – С. 86.
- ⁹⁹ Suet., Calig., 16, 4.
- ¹⁰⁰ Charlesworth M.P. Flaviania // *Journal of Roman Studies*. – London. – 1937. – Vol. 27, Part 1. – P. 54.
- ¹⁰¹ Longden R.P. Nerva and Trajan // САН. – Vol. XI. – Cambridge, 1936. – P. 214.
- ¹⁰² Shotter D. Tiberius Caesar. – London; New York, 2004. – P. 36, Fig. 5.
- ¹⁰³ Kevin H. Roman Imperial Coins... – P. 17, № 223.
- ¹⁰⁴ Mattingly H. Coins of the Roman Empire in the British Museum. – Vol. III... – P. 84, 98, № 395, 484.
- ¹⁰⁵ Plin., Pan., 88.
- ¹⁰⁶ Абрамзон М.Г., Фролова Н.А. Римские монеты из собрания государственного исторического музея (Часть I) // ВДИ. – 2006. – № 1. – С. 85, 97, № 13-14.
- ¹⁰⁷ Res Gestae, 34.
- ¹⁰⁸ Mattingly H. Coins of the Roman Empire in the British Museum. – Vol. III... – P. 21, № 118.
- ¹⁰⁹ Памятники мирового искусства. Искусство этрусков и Древнего Рима. – М., 1983. – Ил. 174.
- ¹¹⁰ Jowett G.S., O'Donnell V. Propaganda and Persuasion. – London; New Delhi, 1999. – P. 54.
- ¹¹¹ Taylor P.M. Munitions of the Mind... – P. 45.
- ¹¹² Sidebotham S.E. Roman Economic Policy in the Erythra Thalassa 30 B.C. – A.D. 217. – Leiden, 1986. – P. 114.
- ¹¹³ Duncan-Jones R. Money and Government in the Roman Empire. – Cambridge, 1998. – P. 127.
- ¹¹⁴ Абрамзон М. Г. Римская армия и ее лидер по данным нумизматики – Челябинск, 1994. – 270 с.
- ¹¹⁵ Машкин Н.А. Принципат Августа... – С. 329.
- ¹¹⁶ Shotter D. Roman Historians and the Roman Coinage... – P. 156.
- ¹¹⁷ Carson R.A.G. Coins of the Roman Empire. – London; New York, 1990. – Pl. 7, № 98.
- ¹¹⁸ Sobocinski M.G. Visualizing Ceremony: The Design and Audience of the Ludi Saeculares Coinage of Domitian // *American Journal of Archaeology*. – Boston. – 2006. – № 4. – P. 587.
- ¹¹⁹ Stamper J. The Architecture of Roman Temples. – Cambridge, 2004. – P. 105.
- ¹²⁰ Suet., Aug., 28, 3.
- ¹²¹ Elster J. Imperial Rome and Christian Triumph. – Oxford, 1998. – P. 78.
- ¹²² Штаерман Е.М. Социальные основы религии Древнего Рима... – С. 292-293.
- ¹²³ Детальніше див.: Петречко О.М. Династична політика Октавіана та перша зміна правителя у Римській імперії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Випуск V. – Дрогоби́ч, 2001. – С. 260 – 274.
- ¹²⁴ Неверов О.Я. Геммы античного мира... – С. 82.
- ¹²⁵ MacKendrick P. The Mute Stones Speak... – P. 199, Fig. 6.10.
- ¹²⁶ Абрамзон М.Г., Фролова Н.А. Римские монеты... – С. 90, № 13-14.
- ¹²⁷ Kevin H. Roman Imperial Coins... – P. 28, 55, № 383, 787.
- ¹²⁸ Абрамзон М.Г., Фролова Н.А. Римские монеты... – С. 86, 97-98, № 51, 64.
- ¹²⁹ Akerman J.Y. A Descriptive Catalogue of Rare and Unedited Roman Coins. – Vol. I. – London, 1834. – P. 353-354, № 3-12.

Олег Петречко.

Політична пропаганда у ранній Римській Імперії (від Августа до Северів).

У статті досліджується застосування пропаганди у ранній Римській Імперії. Встановлено, що політична пропаганда була важливою складовою системи принципату. З часу Августа вона набула рис державної політики. За допомогою політичної пропаганди імператори намагались забезпечити внутріполітичну стабільність Імперії. Закладені Октавіаном Августом принципи політичної пропаганди стали базою для наступних правителів. Засобами поширення пропаганди були релігія, монети, написи, архітектура, література та твори мистецтва. Значною мірою саме пропаганда сприяла непохитності політичного режиму у I – на поч. III ст. н.е.

Oleh Petrechko.

**Political propaganda of Early Roman Empire
(from Augustus to the Severan dynasty).**

The article deals with the use of propaganda in Early Roman Empire. It is established that political propaganda was important element of the system of principate. It has taken on traits of state policy since Augustus. The emperors tried to achieve stability of internal political situation with the help of political propaganda. The essential principles of political propaganda were founded by Augustus. It was foundation for following rulers. Religion, coins, inscriptions, architecture, literature and works of art were instruments of spreading of propaganda. Just propaganda contribute to a considerable extent to firmness of political regime in A. D. I – III

ЗНАЧЕННЯ АПОКРИФІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РАНЬОГО ХРИСТІЯНСТВА

При вивченні історії раннього християнства в науці перевага надається канонічним текстам, тобто чотирьом традиційним Євангеліям, авторство яких приписується двом апостолам – Матвію та Іоанну, та двом учням апостолів – Марку та Луці. Канонізованими були також діяння апостолів, двадцять одне послання апостолів (автором чотирнадцяти з них вважається Павло; серед інших семи, так званих, католицьких чи соборних, які адресовані всім християнам – одне послання Якова, два послання Петра, три послання Іоанна, одне послання Іуди); останній за порядком розміщення твір Нового заповіту – Апокаліпсис (Одкровення) Іоанна. Всього у Новий Завіт включено 27 творів. Його склад було остаточно визначено на Карфагенському соборі 419 р.

Проблема вивчення історії раннього християнства полягає в недостатньому дослідженні християнських текстів, які з тих чи інших причин не увійшли до канону, але які містять надзвичайно велику кількість фактичного матеріалу з історії раннього християнства. Кількість невизнаних Карфагенським собором новозавітних за своїм змістом апокрифів надзвичайно велика. Відомі заголовки більше ста таких писань, з яких лише менше половини збереглися до наших днів. Більшість втрачена. До того ж, серед тих, що збереглися переважають фрагменти апокрифічних творів, а не повні їх рукописи.

Християнські письменники кінця II – IV ст. згадують, цитують, переповідають різноманітні Євангелія: Від Петра, від Андрія, від Варфоломея, два Євангелія від Фоми, які є зовсім різними за змістом, Євангеліє від Марії. У фрагменті листа богослова Климента Олександрійського (близько 200 р.) говориться, що були поширені три Євангелія від Марка: канонічне (визнане), підроблене (написане якимсь проповідником на ім'я Карпократ) і Таємне Євангеліє (написане нібито, самим Марком для “обраних”). Деякі Євангелія названі за тими християнськими групами, що їх поважали. Наприклад, Євангеліє євреїв та Євангеліє єгиптян. Перше з них згадує Євсевій зазначаючи, що представники секти ебїонітів читають “Євангеліє від євреїв”, а всі інші книги зневажають¹. За свідченнями Євсевія “Євангеліє від євреїв” було відоме Гезеципу і цитується Климентом і Орігеном як досить ортодоксальний твір, хоча він відмінний від канонічних Євангелій². Іринеї повідомляє, що послідовники Валентина свій твір називають “Євангелієм істини”, хоча воно ні в чому не схоже з Євангеліями апостолів³. Члени секти кайнітів поважали Євангеліє від Іуди.⁴ Крім Євангелій, у творах християнських авторів згадуються й інші книги, які не увійшли у Новий заповіт, але шанувались різними християнськими групами як джерела віровчення: Апокаліпсис Петра, Апокаліпсис Павла, діяння деяких апостолів (Павла, Філіппа, Андрія), послання, “Пастир” Гермита та ін⁵.

Сучасними дослідниками усе більше уваги приділяється так званим апокрифам – творам, що не були включені Церквою до християнського канону. Нові публікації текстів супроводжуються детальними коментарями, досліджуються окремі твори⁶. Зазначається, що апокрифічні твори апостолів Андрія, Петра, Іоанна, Павла,

Фоми, при всій їх унікальності, були пов'язані із ширшим літературним та культурним середовищем, включаючи греко-римські романи⁷⁷. Археологічні дослідження кінця XIX – початку XX ст. відкрили фрагменти та цілі твори, невизнані церквою. Слід мати на увазі, що віднесення того чи іншого твору до канонічного – це результат прояву певного суб'єктивізму. Так, єпископ Серапіон, близько 200 р. н.е., спершу дозволив сирійським християнам користуватись поширеним серед них Євангелієм Петра, а потім, заборонив⁸. У книзі Кейта Гопкінса показано, як дещо з творів Іоанна, Андрія чи Фоми повторює те, що ми називаємо сьогодні справжньою історією, а дещо стало апокрифічними розповідями про Ісуса⁹. Навіть ті твори, які з певністю можуть бути визначені як фальсифікації, мають значення як історичні джерела. Значення неканонізованих християнських текстів в науці залишається до кінця не з'ясованим.

Мета статті – показати важливість апокрифічної літератури для вивчення історії раннього християнства.

Християнство у своєму історичному розвитку пройшло тривалий відтинок часу. Становлення його як державної релігії відбулось не одразу. Це було пов'язано з тими умовами, в яких воно зародилося і розвивалося. Близько половини століття християнство поширювалось перш за все завдяки усним проповідям і розповідям. Джерелом усіх свідчень про життя і повчання Ісуса церковна традиція вважає чотири новозавітні Євангелія. Твори, які включені в Новий заповіт, церква вважає канонічними, а всі інші твори християн I – IV ст., які написані у тому ж таки жанрі, – апокрифічними, тобто таємними¹⁰.

Час становлення християнських організацій, був часом створення перших писань. Усна традиція до кінця 1 ст. вже створила певні форми, в яких поширювалося нове вчення: пророцтва, притчі, сказання, окремі легенди. На думку Лео Яковлева, інформаційна ізольованість перших християнських общин нерідко призводила до того, що в кожній із них виникало власне зібрання новозавітних текстів¹¹. Суперечки між проповідниками, розходження в традиції, використання сказань у різних контекстах – все це рано чи пізно повинно було призвести до запису тої традиції, яка містила повчання вкладені в уста Ісуса. Бо лише його слова сприймалися як священні і їх оригінальність не вимагала підтвердження. Більшість учених вважає, що саме запис сказань ліг в основу інших християнських книг, в тому числі і Євангелій, як канонічних, так і апокрифічних.

Ряд сучасних учених вважає, що перші записи були анонімні. Спершу, можливо, були записані “сказання Ісуса” – окремі висловлювання, авторство яких приписувалося засновникові вчення, і які були відомі завдяки усним проповідям. В їх основі лежало ядро християнського віровчення – вчення про смерть і воскресіння Ісуса. Навколо цього ядра групувались “докази” його месіанізму, які були взяті із біблійних пророцтв, розповіді про чудеса, включались окремі сказання – інколи самі по собі, інколи у зв'язку з епізодами його біографії, що відповідали характеру сказання. В записах з'являлись також історії, які повинні були виправдати визначені правила поведінки, що склалися в християнських общинах. Багато записів робилося в один час в різних місцях. Згодом більш ранні використовувались у пізніх – інколи просто шляхом прямого включення, інколи з досить значними переробками. Якщо раніше неузгодженості помічалися між різними варіантами усної традиції, то на початку II ст. розбіжності існували між усною традицією та книгами, а також між самими книгами. Перші записи, очевидно, були зроблені перш за все для запам'ятовування, а не для “освячення” традиції, але згодом для надання авторитету кожному писанню виникла необхідність віднести його

до учнів Ісуса чи хоча б до соратників його учнів. Кожна община вірила, що саме в її записах збереглися слова, сказані цими учнями¹².

Поява власне християнських “священних” книг у ще більшій мірі виявила розходження у віровченні. Поширення християнства в різному етнічному та соціальному середовищі, вплив нехристиянських вірувань, філософських систем, знайомство з якими відбувалось через новонавернених, неминуче посилювало розходження між окремими групами християн і їх писаннями. Якщо раніше християнські проповідники в Палестині полемізували з кумранітами, то тепер у творах християн з’являється полеміка, спрямована проти одновірців. Деякі книги шанувались невеликою кількістю общин, інші поширювались серед християн у значній кількості. Із Євангелій, які входять до Нового Заповіту, на рубежі I і II ст. найбільш визнаними були, очевидно, Євангелія від Матвія та від Марка, які були поширені в декількох варіантах (в грецькому та арамейському); святість Євангелія від Луки визнавалась не всіма групами християн. Четверте Євангеліє, як і інші писання, пов’язані з іменем Іоанна, викликало заперечення в багатьох християнських общинах, є свідчення, що воно було відоме гностикам. Юстин використовував Євангеліє від Петра, Папій робив посилання на Євангеліє Євреїв, яке, як і Євангеліє Ебїонітів, поважалось іудео-християнами Палестини та Сирії. Єгипетські християни особливо поважали Євангеліє від Фоми та Євангеліє від Філіпа¹³.

Керівники християнських общин були і духовними “пастирями” віруючих: їм доводилось висловлюватись щодо питань і віровчення, вибирати для читання на зібраннях християн уривки з тих чи інших “священних” книг. А в II ст. цих книг ставало все більше, до того ж багато з них були сповнені свідомої полеміки щодо інших таких самих книг. Християнським общинам і їх керівникам необхідно було здійснити відбір тих творів, які вони вважали правильними, тільки на ці твори робити посилання, тільки їх вважати священними. Відбір писань був процесом тривалим і складним. Християнські богослови, єпископи різних областей висловлювали свою думку на захист тих чи інших книг. На думку вчених процес відбору “священних” книг почався у II ст. Надто значними були розходження по суті навіть між записами більш раннього походження. Християнське вчення ще тільки складалося; сама традиція не була достатньо стійкою. Тому критерій змісту був одним із основних. Але, відкидаючи зміст того чи іншого писання, ідеологи християнства піддавали сумніву і оригінальність авторства, оскільки виступати проти апостольських слів до кінця II ст. було неможливо.

Особливе значення мала традиція, властива стародавнім суспільствам. Ще за первісних часів, коли стосунки всередині колективів регулювались звичаєм, який передавався від одного покоління до іншого, древність традиції сприймалася як її святість. На думку І.С. Свенціцької, це не означає, що звичаї залишались незмінними протягом сотень років; вони, як і стародавні міфи, видозмінювалися, переосмислювалися, і нерідко зникали зовсім. Християни поставили себе поза системою сучасних їм суспільних зв’язків, відмовившись (на перших порах) від стародавніх міфів, звичаїв, естетичних норм, але в процесі міфотворення вони неминуче створювали власні традиції, які підтримували свідомість спільноти по вірі. І чим древнішою була ця традиція, тим менше піддавалася вона раціональному аналізу¹⁴.

У новозавітних книгах і у творах християнських письменників I – IV ст. зустрічаються окремі сказання, які цитуються, як слова виголошені Ісусом. Вони відсутні в канонічному тексті чотирьох Євангелій, і їх джерела встановити поки не вдається. Такі сказання прийнято називати аграфами (неписані). До аграфів умовно можна віднести

також сказання, які збереглися в рукописних варіантах новозавітних Євангелій, але які не увійшли у визнаний церквою текст. Аграфа зустрічається в посланнях Павла і у творах письменників, яких поважали християни, таких, як Юстин, Оріген, Тертуліан, Климент Олександрійський. У цих творах можна знайти трактування образу Ісуса, відмінні від канонічних, і такі факти опису його життя, яких також нема в чотирьох Євангеліях¹⁵. Серед неканонічних сказань є й такі, які відображають властиве першим християнам негативне сприйняття багатства та могутності. До раннього періоду розвитку християнства відноситься сказання, яке закликає християн бути досвідченими мінйялами. Очевидно, це сказання було застереженням проти брехливих пророків, яких потрібно вміти розпізнавати, – мотив, який часто зустрічається в ранній християнській літературі.

Окрім аграфа, до нас дійшли фрагменти невідомих Євангелій, які також не включені до канону. Видається цікавим момент, у якому показано ставлення Ісуса до влади, що міститься в Невідомому Євангелії. Даний епізод нагадує відому за канонічними Євангеліями розповідь про “динарії кесаря”, в якій розповідається про те, як Ісуса запитали: “...Чи годиться давати податок для кесаря, чи ні?” Зрозумівши, що його випробовують, Ісус відповів: “...Віддайте кесареве – кесареві, а Богові – Боже!”¹⁶. Аналогічне місце є у неканонічному Євангелії від Фоми, але там Ісус дає дещо іншу відповідь на це запитання, кажучи, що треба дати Цезарю те, що належить Цезарю, дати Богу те, що належить Богу, і те, що його, тобто Ісусове, дати йому¹⁷.

Розходження з канонічними текстами, на перший погляд, є незначним, але це розходження несе глибоке смислове навантаження і відображає певні історичні реалії, в яких воно творилося.

Серед апокрифів новозавітної традиції особливе місце займає фрагмент Євангелія від Петра, який був знайдений у Єгипті 1886 р., у могилі середньовічного монаха, у якій також знаходилися Апокаліпсис Петра та Книга Єноха. За свідченням Феодоріта, іудеї (назарей) вважають Ісуса як людину справедливу і користуються так званим Євангелієм від Петра¹⁸.

Євангеліє Петра містить історичну інформацію, яка відрізняється від тої, що є в канонічних. Євангелист Марко свідчить про те, що над засудженим Ісусом знущалися вояки: “Вояки ж повели Його до середини двору, цебто в преторій, і цілий відділ скликають. І вони зодягли Його в багрянцю і, сплівши з терни вінка, поклали на Нього. І вітати Його зачали: “Радій Царю Юдейський!” І тростиною по голові Його били, і плювали на Нього. І навколішки кидалися та вклонялись Йому...”¹⁹. Натомість у апокрифічному Євангелії від Петра над Ісусом знущався натовп людей, а не вояки. Петро розповідає, що люди гнали Ісуса, бігши за ним, вигукували образливі слова, перодягли його в порфіру і посадили на суддівське місце, щоб той, “цар Ізраїлю”, судив праведно. І хтось з них приніс терновий вінок, поклав його на голову Господа. Одні, що стояли поруч, плювали йому в обличчя, інші били його по щоках, інші штуркали в нього тростиноюв палицею, а деякі били його, примовляючи, що саме такою почесстю вони будуть приймати Сина Божого²⁰. Ця розбіжність у Євангеліях є суттєвою, оскільки апокрифічний текст показує негативне ставлення народних мас до Ісуса і його вчення, чого нема в канонічному тексті. У перших трьох новозавітних Євангеліях відсутня згадка про суддівське місце, а у Іоанна на це місце сідає не Ісус, а Пилат. Ця деталь важлива тому, що про неї згадує Юстин, кажучи, що, знущаючись над Ісусом, посадили його на суддівське місце і голосили: суди нас²¹. Слід зазначити, що Петра поважали в єрусалимській общині. Петро відіграє вагомий роль у християн-

ських писаннях та легендах. За новозавітними Євангеліями, він зі своїм братом Андрієм був покликаний першим до числа його учнів. Перелік дванадцяти апостолів у канонічних Євангеліях починається з Петра²². У Євангелії від Петра міститься інформація про розп'яття Ісуса²³. Це одна з нечисленних згадок прибивання цвяхами як способу розп'яття. Із новозавітних Євангелій цвяхи згадуються лише у Євангелії від Іоанна²⁴. Юстин також свідчить, що Ісус був розп'ятий²⁵. В “Діяннях апостолів” сказано, що Ісуса вбили повісивши на дереві²⁶. Таким чином, у ранній християнській традиції існували розбіжності щодо способу страти Ісуса. Отже, не можна відкидати інформацію, яка міститься в апокрифі, при розгляді питань розвитку християнства, його поширення у суспільстві, та ранніх поглядів на Ісуса та його вчення.

Найважливішим відкриттям, пов'язаним із християнством, була відкрита у 1946 р. бібліотека із Наг-Хаммаді (Єгипет). Ці тексти були створені групою християн-гностиків. Знайдені списки текстів відносяться до III – V ст., але самі твори, принаймні випадку більшість з них, були написані значно раніше грецькою мовою, а згодом були перекладені на коптську. Серед знайдених рукописів – Євангеліє від Фоми, Євангеліє від Філіпа, Євангеліє від Марії та Євангеліє Істини. В основі світогляду гностиків було уявлення про інтуїтивне знання, закладене в людині, з допомогою якого можна пізнати абсолютне Божество та злитися з ним. Автори (або редактори) цих Євангелій полемізували з основними положеннями новозавітних писань. В свою чергу, християнські автори, послідовники церковного (ортодоксального) християнства, в II ст. активно полемізували з гностиками. Термін “апокриф” спершу був уведений щодо гностичних творів, автори яких використовували складну символіку образів, надавали магічне значення числовим поєднанням, які можуть бути досягнуті тільки “Обраними” і не доступні непосвяченим. Саме такий підхід дав підстави Іринею називати твори гностиків апокрифами. Згодом словом “апокриф” стали називати усі твори ранніх християн, які не були визнані Церквою священними, хоча багато з них не були таємними, а відкрито поважались окремими християнськими групами.

Апокриф Іоанна²⁷ належить до відносно недавно відкритих джерел. Його коротка версія коптською мовою збереглася в так званому Берлінському папірусі 8502 – папірусному кодексі, знайденому в Каїрі наприкінці XIX ст. У 1896 році його придбав Берлінський музей. Три інші версії (коротка і дві поширені) дійшли в зібранні коптських рукописів із Наг-Хаммаді (кодекси III, II, IV). В композиції твору є певна двозначність. Він демонструє картину творення світу вписану у віру людини про її шлях досягнення таємного знання. Переломний момент у житті людини, який настає із відкриттям останніх тайн буття, долучення її до знання, виявляється разом з тим вирішальним для всього творення світу в цілому, яке в свою чергу розкривається як пізнання. Апокриф Іоанна є цінним джерелом для вивчення гностицизму.

Євангеліє від Філіпа, як і Євангеліє від Фоми, перекликаються з канонічними текстами Нового заповіту, але кількість паралельних місць відносно невелика. Зате більший простір відкривається для розгляду апокрифів в світлі історії античної філософії. Для дослідження християнської догматики, обрядів, таїнств, символіки Євангеліє від Філіпа слугує першокласним джерелом, і за кількістю матеріалу не поступається Євангелію від Фоми.

Найбільш повне уявлення про християнську общину на рубежі I – II століття дає нам пам'ятка ранньохристиянської літератури, відкрита в 1883 р. – “Дідахе”²⁸, або “Вчення дванадцяти апостолів”, який належить до жанру одкровенень. Ряд учених відносить цей твір до часу між 70 і 112 роками, інші – до другої чверті другого

століття. В Дідахе показано становище в общині, в якій збереглися традиції раннього християнства. Цей твір містить в собі саму сутність християнського вчення. Це був час складання християнських об'єднань на чолі з лідерами і встановлення певних правил. Вимоги і заборони в цьому творі в основному були спрямовані до євангельських заповідей; були додані і нові, пов'язані зі звичаями довколишнього світу та появою в общині новонавернених язичників. В християнській общині, уклад якої показано в Дідахе, переважали низи населення, що слідує із закликів до обов'язкової праці та взаємодопомоги в главі 4²⁹. З тексту ми дізнаємося, що серед християн були і заможні люди, які володіли рабами. У 4 главі наголошено на необхідності м'якого поводження з рабами-одновірцями, а рабів закликають коритися своїм панам³⁰.

Християнська обрядовість до часу створення Дідахе ще повністю не склалася. В главі 7 містяться правила проведення древніх обрядів – хрещення та причащення³¹. У главах 11 та 13, дається чітке тлумачення про те, як розпізнати справжнього апостола та пророка, про те, як їх приймати, і скільки часу може перебувати така людина у помешканні християнина³². Глава 12 вказує на те, як потрібно приймати подорожнього і те, які права і обов'язки він має³³. Важливе історичне значення мають глави 14 і 15, в яких йдеться про зібрання та дотримання порядку в общині³⁴. Це лише декілька прикладів того, що в апокрифічному тексті міститься велика кількість історичного матеріалу періоду становлення християнства, якого часто нема в канонічних текстах.

Отже, апокрифічні тексти, які є частиною християнської літератури, є важливим джерелом для вивчення історії раннього християнства. Вони дозволяють глибше зрозуміти суть раннього християнства, умови, в яких воно розвивалось, та його місце у тогочасному суспільстві. Створення канону привело до того, що велика кількість текстів була відкинута Церквою, а це, в свою чергу, стало причиною втрати важливих історичних джерел, які могли б дати змогу краще зрозуміти таке складне явище світової культури, як християнство.

Перспективним напрямком поглибленого вивчення даної проблеми може стати дослідження впливу апокрифічної літератури на розвиток раннього християнства.

¹ Euseb., Hist. eccl., III, 27.

² Euseb., Hist. eccl., IV, 22.

³ Iren., Adversus Haereses, III, 11, 9.

⁴ Iren., Adversus Haereses, I, 31, 1.

⁵ Euseb., Hist. eccl., III, 25, 4-7; Orig., Peri archon I, 2, 3.

⁶ Апокрифы древних христиан: Исследование, тексты, комментарии. – М., 1989. – 336 с.; Ehlen O. Leitbilder und romanhafte Züge in apokryphen Evangelientexten. Untersuchungen zur Motivik and Erzählungsstruktur anhand des Protevanglium Jacobi und der Acta Pilati Graec. B. – Stuttgart, 2004. – 312 p.

⁷ Pervo R.I. Early Christian Fiction // Greek Fiction: The Greek Novel in Context. – London & New York, 1994. – P. 252.

⁸ Euseb., Hist. eccl., VI. 12.2 – 6.

⁹ Hopkins K. A World Full of Gods: Pagans, Jews and Christians in the Roman World. – London, 1999. – P. 178.

¹⁰ Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории. – М., 1987. – С. 191.

¹¹ Яковлев Л. Новозаветные апокрифы. За пределами канона // Книга апокрифов. Неканонические Евангелия. – М., 2006. – С. 5-6.

- ¹² Свенцицкая И.С. Вказ. праця. – С. 200.
- ¹³ Апокрифы древних христиан: Исследование, тексты, комментарии. – М., 1989. – С. 21.
- ¹⁴ Свенцицкая И.С. Вказ. праця. – С.203.
- ¹⁵ Апокрифы древних христиан. – С. 33.
- ¹⁶ Мр., XII, 13 – 17; Мт., XII, 16 – 21; Лк., XX, 20 – 25: Український переклад за: Новий заповіт. – Львів, 1994. – 672 с.
- ¹⁷ Апокрифы древних христиан. – С. 49.
- ¹⁸ Theodoret, Naeraetic. Fabularum Compendium, II.
- ¹⁹ Мр., XV, 16 – 19.
- ²⁰ Апокрифы древних христиан. – С. 94.
- ²¹ Just., Apol., I. 35.
- ²² Мр., III, 16 –19; Мт., X, 2 – 4; Лк., VI, 14 –16.
- ²³ Апокрифы древних христиан. – С. 95.
- ²⁴ Фома говорить там про рани від цвяхів. – 20.25.
- ²⁵ Just., Apol., I. 35.
- ²⁶ Діяння, 10.39.
- ²⁷ Апокрифы древних христиан. – С. 197-217.
- ²⁸ Книга апокрифов. Неканонические Евангелия. – М., 2006. – С. 394-408.
- ²⁹ Книга апокрифов. Неканонические Евангелия. – С. 398.
- ³⁰ Там само. – С. 398.
- ³¹ Там само. – С. 400-401.
- ³² Там само. – С. 404, 406.
- ³³ Там само. – С. 405.
- ³⁴ Там само. – С. 406-407.

Ігор Климів.

Значення апокрифічної літератури для вивчення історії раннього християнства.

У статті розглядається значення апокрифів для вивчення історії раннього християнства. Зроблено порівняльний аналіз деяких апокрифічних та канонічних текстів. Показано, що апокрифи, які є частиною християнської літератури – важливе джерело з цієї проблеми.

Ihor Klymiv.

Importance of the apocryphal literature for study of a history of an early Christianity.

The article is devoted to impotence of the apocryphal literature for study of a history of an early Christianity. The comparative analisis some apocryphal and canonical texts is made. It is established, that the apocryphal works, which are a part of the Christian literatures are important sources concerning this problem.

АРХЕОЛОГІЧНО-АРХІТЕКТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЇ МОНАСТИРЯ ОТЦІВ ДОМІНІКАНІВ У м. БЕЛЗІ

Початки історії белзьких домініканів сягають XIV століття. У 1388 р. король Владислав Ягайло віддав землі Белзького князівства мазовецькому князеві Земовиту IV як посаг для своєї сестри Олександри¹. У 1394 р. Земовит закладає у Белзі монастир оо. Домініканів з костьолом Св. Духа. Первісно він був розташований на передмісті, поза межами оборонних мурів міста, локованого на Магдебурзькому праві у 1377 р. за Володислава Опольського. Монастиреві було надано село Костяшин, а згодом, в 1401 р., ще села Ліски й Божанку². Через деякий час, імовірно після повторної локації міста у 1509 р., монастир опиняється на території середмістя. Цю планувальну зміну пов'язують або із закладенням першого римо-католицького костьолу на середмісті, або ж із розширенням території укріпленого міста в 1509 р. за короля Зигмунда Старого³ (Рис.1).

Нез'ясованим є питання ранішого використання ділянки, на якій закладено костьол, а згодом – монастир домініканів. А. Янечек подає цікаву інформацію про те, що Земовит віддав домініканам ділянку обіч Ринку, яка до того належала православному протоєреєві⁴.

З наявних джерел незрозуміло, чи був костьол мурованим з самого початку, чи дерев'яним, оскільки перші відомості, які характеризують його як мурований, походять з XV ст. У 1473 р. у місті сталася велика пожежа, яка майже повністю знищила Белз⁵. Згадується, що згорів також костьол Св. Миколая. Проте ця згадка скоріш може стосуватися парохіяльного костьолу на Львівському передмісті.

Сигізмунд Август у 1554 р. відновлює дотації для Домініканського костьолу. В люстраційному акті з 1564 р. крім Ринку на середмісті поряд з іншими вулицями згадується вулиця Кляшторна (йде з південно-західного кута Ринку на захід). Безсумнівно, що ця назва пов'язана з монастирем оо. Домініканів, що в цей час активно розбудовується. На жаль, бракує історичних джерел до історії монастиря в XVII ст.

Серйозної шкоди монастиреві завдала пожежа 1703 р. За припущенням В.Слободяна та О.Бойко, після пожежі при відбудові костьолу кардинально змінилася його планувальна структура, муровані склепіння основного об'єму храму замінені на дерев'яне перекриття по балках⁶. Принаймні вже така ситуація зазначена в описі монастиря 1788 р. У XVIII ст. зводиться мурована дзвіниця в північно-східному наріжнику монастиря, замикаючи вісь західного фронту сторони ринкової площі. Тоді ж монастирська територія огорожується мурованими цегляними стінами з двома мурованими господарськими будинками в південних наріжниках.

Наприкінці XVIII ст. у місті ліквідовуються монастирі домініканів і домініканок. Костьол домініканів перетворюється на парафіяльний Св. Миколая і виконує цю свою місію до 1945 р. Саме цей період існування монастиря віднайшов найповніше висвітлення в історичних документах, картографічних матеріалах та іконографії. На

цей час костюл з колишніми монастирськими келіями творив єдиний цілісний масив, заакцентований двоярусною вежею над північним корпусом та сигнатуркою над новою костюлою. З боку ринкової площі монастир репрезентувала дзвіниця з виразним маньєристичним фронтоном (Рис.2,3).

Під час 2-ої Світової війни костюл та монастирські корпуси постраждали від артилерійського обстрілу і до початку 50-х рр. ХХ ст. стояли в руїні. Після приєднання Белза до ССРСР у 1951 р. руїни монастиря були розібрані, а північний монастирський корпус був добудований у сучасному вигляді і використовувався як адміністративна будівля, зокрема – міськвиконком. У 1980 р. в західній частині монастирської території в тогочасному міському парку споруджений пам'ятний знак Першої літописної згадки про Белз. Тоді ж будівля Ратуші внесена до переліку пам'яток архітектури та містобудування місцевого значення (Ох. № 511-М), відреставрована мурована дзвіниця. На кінець ХХ ст. і руїни костюлу, і будівля міської ради, і територія монастиря перебували в занедбаному стані (Рис.4).

У 2003 р. на Ратуші розпочались ремонтно-реставраційні роботи, що зумовило необхідність проведення комплексних наукових досліджень самої будівлі та прилеглої території.

Археологічно-архітектурні дослідження

У 2004-2005 рр. на території монастиря проводились археологічні дослідження працівниками Державного історико-культурного заповідника в м.Белзі (О.Лазурко археолог, керівник робіт; В.Петрик, архітектор) за участю працівників ЛКП "ААС" м. Львова, викладачів та студентів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

З метою визначення стану фундаментів міської ратуші, пам'ятки архітектури ХVІІ ст., при східній стіні будівлі було закладено шурф розмірами 1,5 x 2,5 м. Товщина культурного шару становила 4,2 м. В східній частині шурфа на глибині 0,35 м. виявлено цегляну кладку, яка нараховувала три ряди, мурованої на цементному розчині, без фундаментної основи. При північній стінці шурфа на глибині 0,65 м. від рівня денної поверхні зафіксовано мур з цегли-пальчатки, який перпендикулярно прилягав до східної стіни ратуші і, як виявилось пізніше, заходив під неї (Рис.6). Мурований на вапняно-піщаному розчині, він поступово розширювався уступами. Ширина зафіксованої частини муру у шурфі становила 0,5 м. Характерною особливістю фундаменту ратуші та виявленого поперечного муру є те, що підшва фундаментної стіни ратуші залягала на 0,5 м. вище від поперечної, яка лежала на материка (Рис.7)⁷.

У шурфі на глибині 2,3 м. від рівня денної поверхні виявлено поховання дитини підліткового віку (можливо, хлопчика)⁸. Загальна довжина кістяка становила 0,8 м, він чітко орієнтований головою на захід, випростаний на спині, руки покійника складені на животі, черепна коробка була сильно пошкоджена, ліва стегнова кістка досить сильно була зміщена на праву, стан збереженості решток покійника задовільний. При дослідженні поховання виявлено струхлявілі фрагменти дерева, що свідчить про трупопокладення у домовині за християнським звичаєм. Поховального інвентаря не виявлено. Домовина перерізала горілий шар, який локально залягав у південно-західному куті шурфа.

Археологічний матеріал, зібраний з шурфа, в основному представлений керамікою, яка була дрібнофрагментованою. Керамічний посуд представлений фрагментами горщиків з прямостоячими вінцями, прикрашених поливою зеленого та жовтого кольорів. Крім горщиків, знайдено фрагменти покришок, мисок та іншого посуду.

У верхніх стратиграфічних шарах траплялись фрагменти черепиці товщиною 2 см. Досить цікаві знахідки уламків кахлів XVIII–XIX ст. з рельєфним рослинно-геометричним орнаментом, покритих поливою зеленою кольору. Крім кераміки, у пізньо-середньовічних шарах знайдено ковані цвяхи різної величини, фрагменти скляного посуду, здебільшого прозорих кольорів. Здобутий археологічний матеріал попередньо датуємо XVI–XIX ст.

Унаслідок виявлення фрагмента муру було вирішено продовжити дослідження з метою встановлення належності стіни. На ділянці між будівлею ратуші, костьолу та дзвіниці було закладено шість розвідкових траншей (Рис.5). Під час досліджень виявлено ряд різночасових мурів, цегляне мощення інтер'єру, зафіксовано залишки дерев'яних лаг, на які стелилась підлога. В траншеях 2, 4, 5 зафіксоване південне лице дотепер невідомої цегляної стіни, пов'язаної безпосередньо з будівлею костьолу. Товщина муру становить 1,85ч2,00 м. Мур кладений з цегли світло-теракотового відтінку розмірами 6,6-7,5х14-14,5х30 см. Лице кладки викладене за системою “тичок – ложок” з внутрішньою забутовкою переважно повторно використаною цеглою.

До північного лиця стіни прилягає цегляний мур товщиною 70 см, викладений з близької за форматом цегли. Північно-східний наріжник муру має заокруглення для кутової тричетвертної колонки, подібно як у існуючій монастирській дзвіниці XVIII ст. та вежі ратуші. Фундамент цього муру перекиває зруйновані поховальні склепи.

Отже, в північній частині ділянки було досліджено зруйновані поховальні муровані цегляні склепи (крипти), в яких знайдено поодинокі людські кістки та черепи. Стінки склепів, викладені з цегли на вапняно-піщаному та глиняному розчинах, переважно були перекриті склепіннями. В кладці та розвалах використана цегла-пальчатка (8 х 12 х 25 см).

При поступовому прокопуванні, у верхніх стратиграфічних шарах, які представлені слабогумусованими супісками, виявлено досить різнохронологічний матеріал. Наприклад, у траншеях 4,6 на глибині до 1 м виявлено фрагменти гончарного посуду XIII–XVI ст. Найраніший час тут представлений орнаментований хвилястими лініями бочок (Рис.10:2). Фрагменти вінець XV–XVI ст. характеризуються відхиленими назовні вінцями різної конфігурації, з широкою закраїнкою⁹.

У результаті виявлення майже по всій площі траншей різночасових мурів, мощення, теплотраси, максимальне заглиблення було здійснене лише у східній частині траншеї 5, та в північній частині траншеї 6. В траншеї 5 на рівні до 3,0 м від рівня денної поверхні, у пізньосередньовічних шарах виявлено фрагменти кераміки кінця XV–XVI ст. Вона представлена як гудзами від покришок, з наскрізним отвором, так і відхиленими назовні та прямими вінцями з орнаментом у вигляді прямих і хвилястих ліній, виконаних червоною фарбою. Також звідси маємо фрагменти скляного посуду (в основному келихів), та уламок залізного ножа.

У траншеї 5 на глибині 3,0-3,3 м. виявлено контури заглибленої будівлі, у верхніх шарах заповнення якого було знайдено кераміку XII–XIII ст. (Рис.9). Характер заповнення котловану характерний для заглиблених жител XI – початку XII ст. Це дозволяє констатувати факт заселення даної території до періоду спорудження монастиря оо. Домініканів.

У північній частині досліджуваної території простежено кілька поховальних склепів. Простеження культурних нашарувань всередині них виявило досить одноманітну картину. Археологічний матеріал як з насипних верхніх шарів, так і з заповнення поховальної споруди датується XV–XVI ст. (Рис.9:4). За межами склепу у траншеї

б здійснено заглиблення, внаслідок якого у верхніх напластуваннях виявлено керамічні знахідки XII–XIII ст., нижче яких знаходилося поховання, в заповненні якого знайдено фрагменти керамічного посуду XV–XVI ст.¹⁰ Це ще раз підтверджує перевідкладеність шарів на даній ділянці, які, очевидно, були пов'язані з засипанням північної частини костюлу після руйнування.

Серед індивідуальних знахідок слід виділити фрагмент скляного браслета темно-зеленого кольору, які були поширені у давньоруський час (Рис.10:3), розп'яття (Рис.10:4), яке виявлене під дерновим шаром і, ймовірно, є відносно пізнім та кілька монет–солідів XVII ст.¹¹

Під час проведення робіт з упорядкування території перед ратушею робітниками була виявлена випадкова знахідка – бронзовий медальйон XVII ст. (Рис.10:5).

Аналіз планувально-просторового розвитку монастирського ансамблю

На сьогодні наявні в достатній кількості джерела та матеріали досліджень, щоб зробити спробу відтворити в загальних рисах історичний розвиток забудови монастирської ділянки та планувально-просторового розвитку самого ансамблю монастиря Домініканів.

Важливим раннім картографічним джерелом до історії Белза, поряд з картою Ф. фон Міга¹², є рукописний ескіз забудови міста з 1811 р.¹³ Він доволі схематичний, а окремі архітектурні об'єкти міста показані як рисунки фасадів, що надає карті значення цінного іконографічного джерела. Якщо звернутися до зображень на карті, то вони досить принципово передають архітектуру будівель. Костюл домініканів позначений з високою дзвіницею, контрфорсами та сигнатуркою, монастирський будинок – відокремлений від храму. Це збігається із зображенням на карті фон Міга. На пізніших картах ці будівлі зазначені з'єднаними в один комплекс.

Цінним джерелом є опис окремих будівель Белза, поданий професором Юліаном Захарієвичем у звіті про експедицію у Сокальський повіт. Автор відзначає дуже специфічну архітектуру завершення північного фасаду колишнього монастиря домініканів, розміщеного при Ринковій площі. На його думку, досконалі контури щипців тут нагадують архітектуру будівель фламандського стилю, зокрема вони подібні до щипців замку Розенбург в Копенгагені чи Фрідріхсборгу (в Данії), або щипці будинків XVII ст. міст Помор'я. Можливо, що автор мав на увазі ті щипці, які дуже схематично зображені на споруді монастиря домініканок на карті з 1811 р., а може, й монастирська будівля домініканів мала подібне вирішення¹⁴.

Найбільш повно просторову структуру монастиря передають фотографії першої половини XX ст., зібрані працівниками Державного історико-культурного заповідника в Белзі¹⁵ (див. Рис. 2,3).

Отже, найбільш повно архітектурно-просторову структуру Домініканського монастиря ми можемо відтворити, починаючи з XVIII ст. Для ранніх етапів висновки будуть радше гіпотетичними реконструкціями, що потребують підтвердження археологічними дослідженнями.

XI–XIII ст. – територія лівого берега р.Солокії забудована садибами із житловими будівлями та господарськими спорудами, від яких виявлені заглиблені котловани з датованим археологічним матеріалом у заповненні. Будівлі були орієнтовані, їх осі збігаються з напрямом сучасної вуличної мережі. Об'єкти цього періоду виявлені в північній частині монастирської ділянки та на вул. Зелений, при південній стіні монастирської огорожі. Очевидно, на даній території розташовувалось відкрите торгово-ремісничє поселення – одне з передмість княжого города Белза.

XIV–XVI ст. Це особливо активний етап освоєння території, пов'язаний із локацією міста на Магдебурзькому праві та заснуванням Домініканського монастиря. Імовірно, що територія первісного монастиря була дещо меншою від сучасної, а також мала інший перебіг меж. На ділянці споруджується дерев'яний костюл, довкола якого формується цвинтар з похованнями, орієнтованими по осі “захід-схід”, головами на захід. Монастирські будівлі теж були дерев'яними і могли розташовуватись на південь чи захід від храму. Численні знахідки цегли-пальчатки, датованої попередньо XIV–XV ст. і повторно використаної в муруванні гробівців XVI–XVII ст. та в забутовці внутрішніх частин мурів костюлу XVI ст., засвідчує імовірність побудови першого мурованого костюлу вже в XV ст. На цей час монастир, розташований на передмісті, мав би мати власні оборонні укріплення. На південь від монастирської ділянки формується дорога, мощена фашинами, що перекидає давнішу територію забудови княжої доби.

Середина XVI–XVII ст. Територія Домініканського монастиря стає частиною укріпленого середмістя Белза після повторної локації 1509 р. Спорудження нового мурованого костюлу значних розмірів (30 x 43 м) із орієнтацією по осі північ-південь змістило планувальні акценти монастирської території, головним фасадом храму та монастиря стає північний, що звернений до новозакладеної ринкової площі міста. На північ та схід від костюлу продовжує функціонувати цвинтар з численними муrowаними гробівцями. У другій половині XVII ст. до костюлу прибудовано північну крухту (притвор), фундаменти якої лягли на мури гробівців, територія перед північним фасадом розплановується під площу з виходом на вул. Кляшторну. На захід від костюлу споруджується муrowаний корпус монастирських келій, орієнтований по осі північ-південь. Забудова монастиря суттєво була понижена пожежею 1703 р.

XVIII – середина XX ст. В цей час сформований цілісний ансамбль монастиря оо. Домініканів, зафіксований у численних джерелах та іконографії. Імовірно, у середині XVIII ст. відбувається відбудова монастиря, знищеного пожежею. Знищена північна частина костюлу була розібрана, влаштована фронтна стіна між центральними пілонами храму. В північно-східному куті ділянки збудована дзвіниця у виразних барокових формах. Тоді ж формується корпус келій монастиря з внутрішнім двором-кружганком, причому північний монастирський корпус сів фундаментами на північно-західний кут костюлу. По центру північного та південного корпусів келій зводяться вестибюлі, що виступають ризалітами з площини фасадів, на третьому ярусі північного вестибюлю влаштовано каплицю з бароковими розписами на мотиви монастирського життя. Після касачії монастиря у 1783 р. храм стає парохіяльним костюлом Св. Миколая, а корпуси використовуються як плебанія та школа, а також для адміністративних потреб. У зв'язку з перенесенням приміщень ратуші до північного корпусу в першій пол. XX ст. добудовується п'ятий ярус вежі і встановлюється міський годинник.

2-а половина XX ст. В ході боїв Другої Світової війни майже повністю втрачена монастирська забудова та історичне планування ділянки. Від північного корпусу збереглись лише стіни першого поверху та північна, східна та частково західна стіни другого поверху, повністю вціліла вежа з годинником. Руїни решти монастирських корпусів були повністю розібрані протягом 50-х рр. XX ст., збереглись лише фрагменти північно-східної частини презбітерію, північна, східна й фрагментарно південна і західна стіни східного крила трансепту, фрагмент північно-східного кута західного крила трансепту костюлу.

Ремонтні роботи на північному корпусі (Ратуші), на жаль, безповоротно знищили значну частину його внутрішнього вистрою. Однак удалося виявити й зберегти сюжетне

настінне малярство у вежі, фрагменти розписів інтер'єру у вестибюлі та окремих приміщеннях, виявлені сліди первісних склепінь та сходової клітки, відмостка XIX ст. по периметру будівлі.

На сьогодні можемо констатувати, що ансамбль будівель та територія монастиря оо.Домініканів у Белзі є визначною пам'яткою архітектури та містобудування, багатопрофільною археологічною пам'яткою, що має надзвичайно важливе значення для вивчення історії та культури міського середовища українських міст.

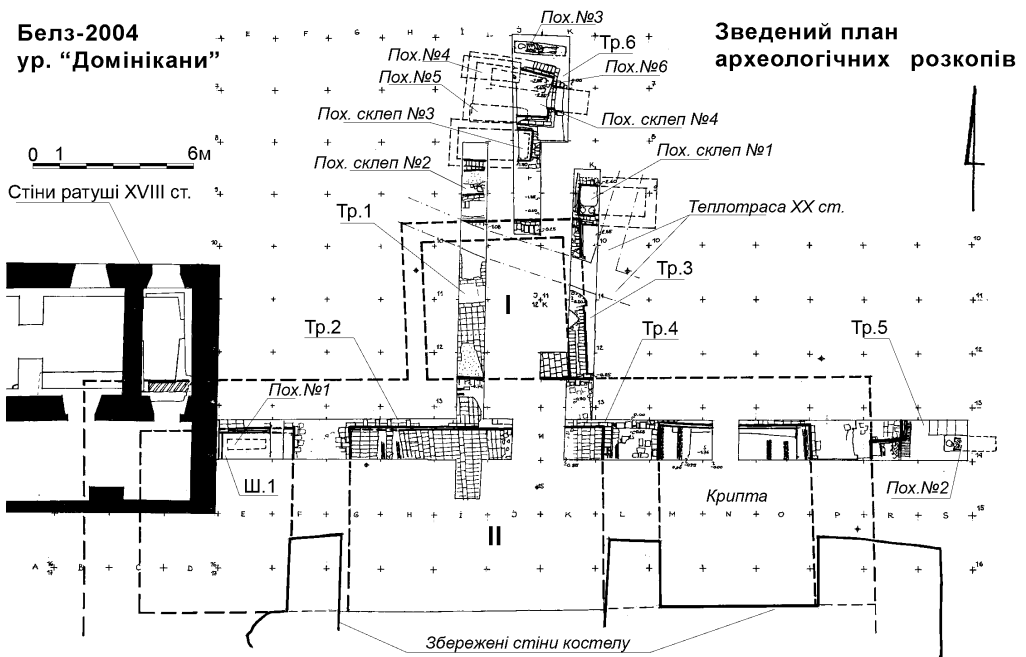

Рис.1. План території колишнього монастиря ОО.Домініканів у Белзі:

1 – монастирський костюл Св.Миколая (середина XVI ст.); 2 – колишній монастирський корпус – Ратуша (XVIII ст.); 3 – дзвіниця (XVIII ст.); 4 – монастирські мурі (XVIII – XIX ст.); 5 – оборонно-господарська будівля (XVIII – XIX ст.); 6 – рештки фундаментів монастирських корпусів; 7 – пам'ятний знак першої літописної згадки про Белз (1980 р.)

Рис.2. Вид на монастирський комплекс ("Подомініканський") з ринкової площі Белза (з поштівки поч. XX ст.).

Рис.3. Вид на монастир з півдня. Фото 20-30-х рр. XX ст.

Рис.4. Руїни костелу. Фото В.Петрика, 2004 р.

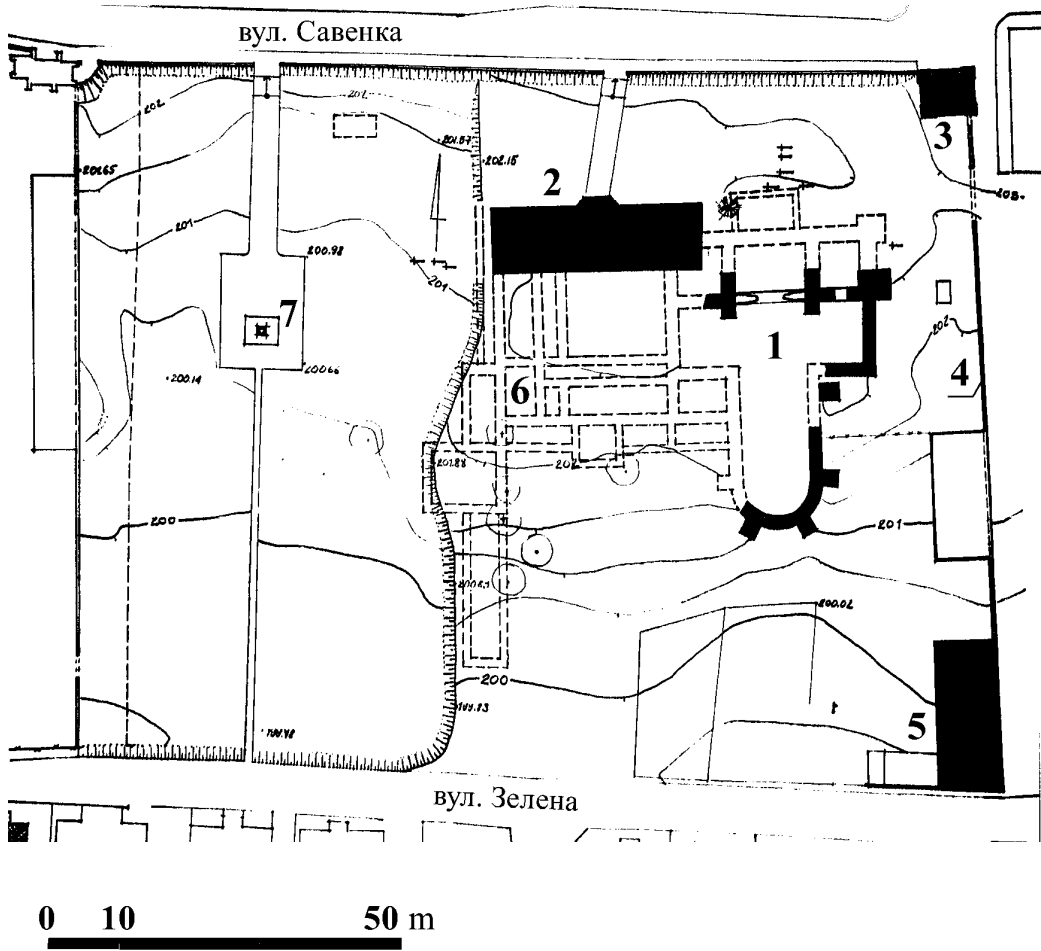

Рис.5. Зведений план археологічних розкопок 2004 р.

Белз-2004
ур. "Домінікани"
Шурф 1, кв. Е-14
стратиграфічні перетини

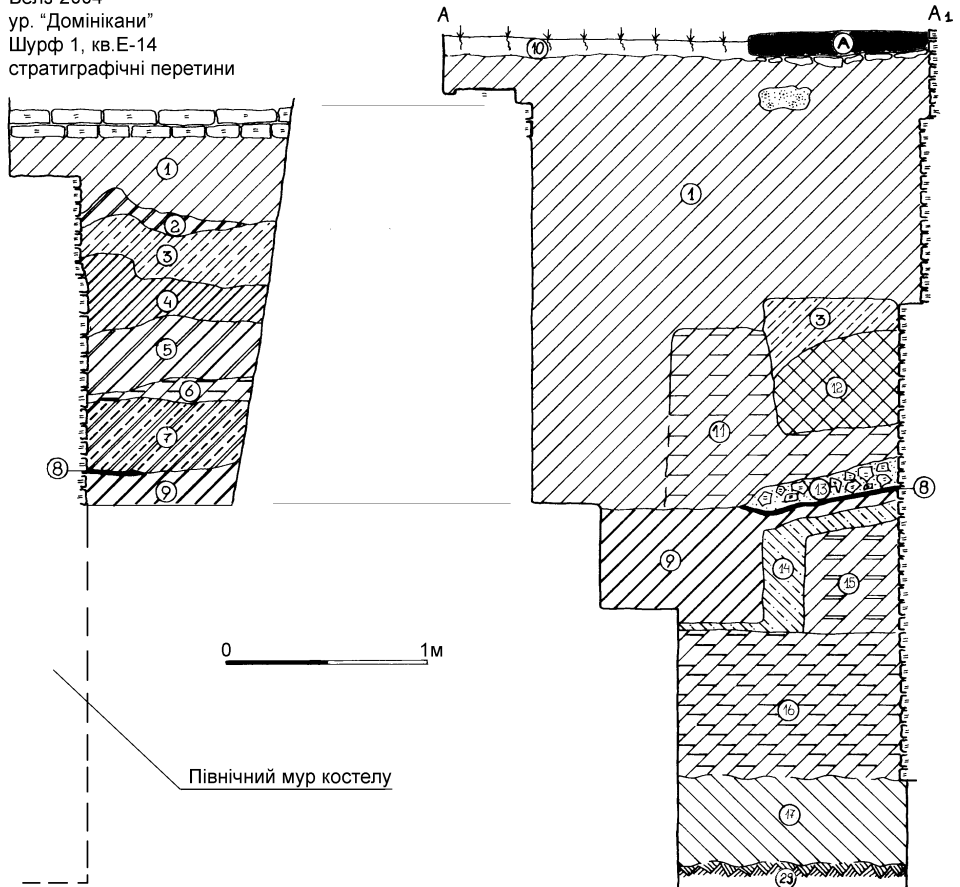

Рис.6. Шурф 1 при східній стіні ратуші.

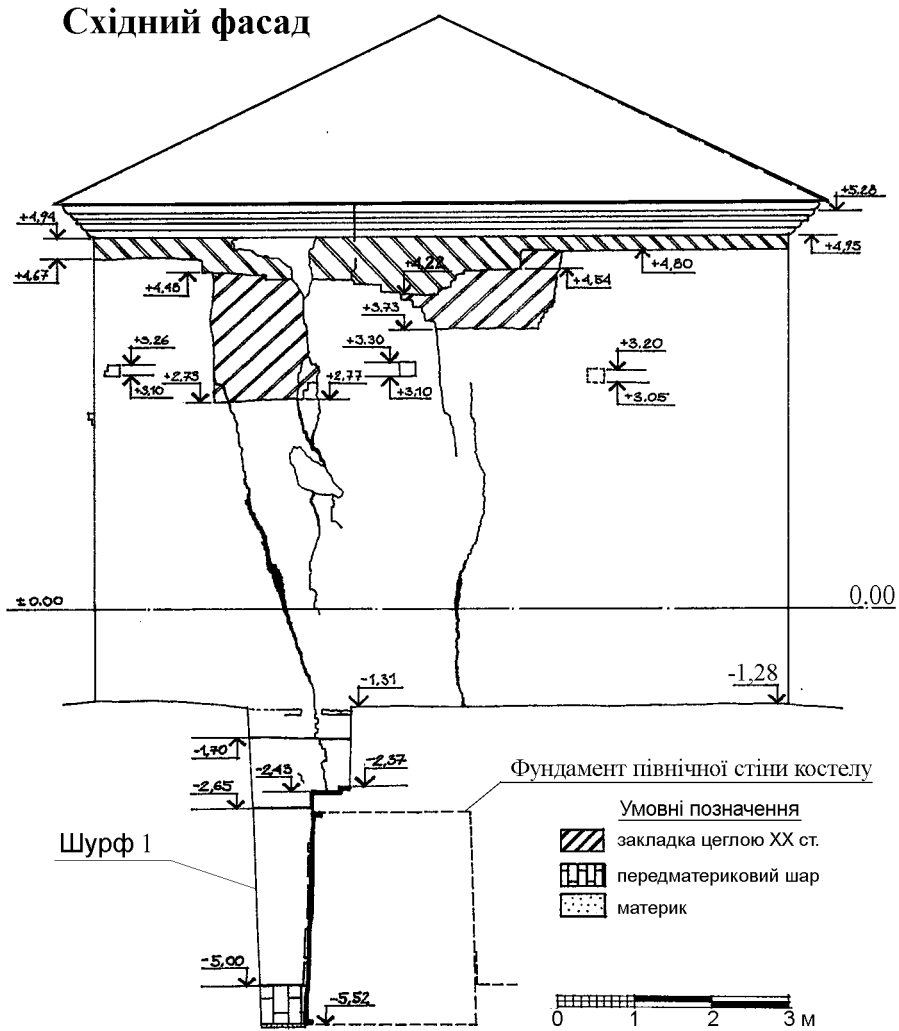

Рис.7. Шурф 1. Стратиграфічні перетини.

Белз - 2004
ур. "Домінікани"
Траншея 3
Стратиграфічний перетин

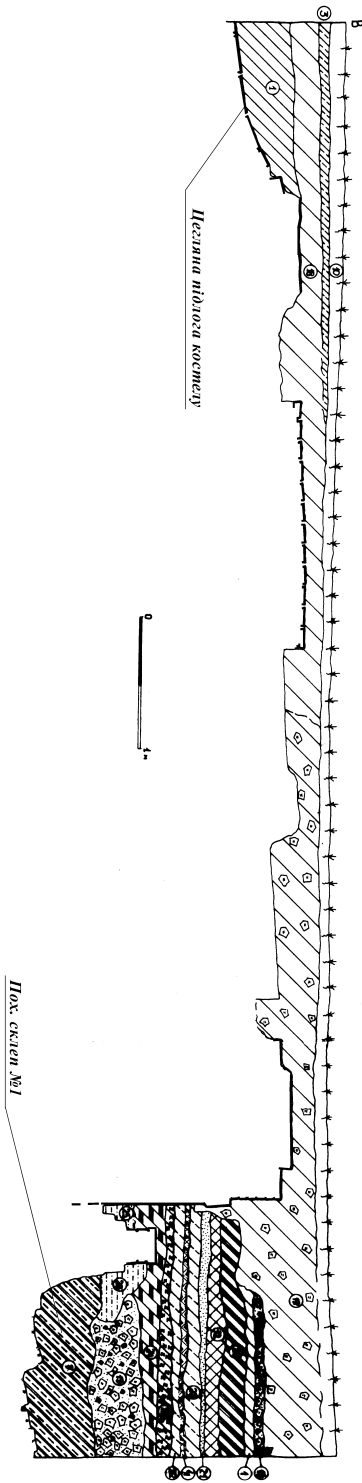

Рис. 8. Стратиграфічний перетин Траншеї 3.

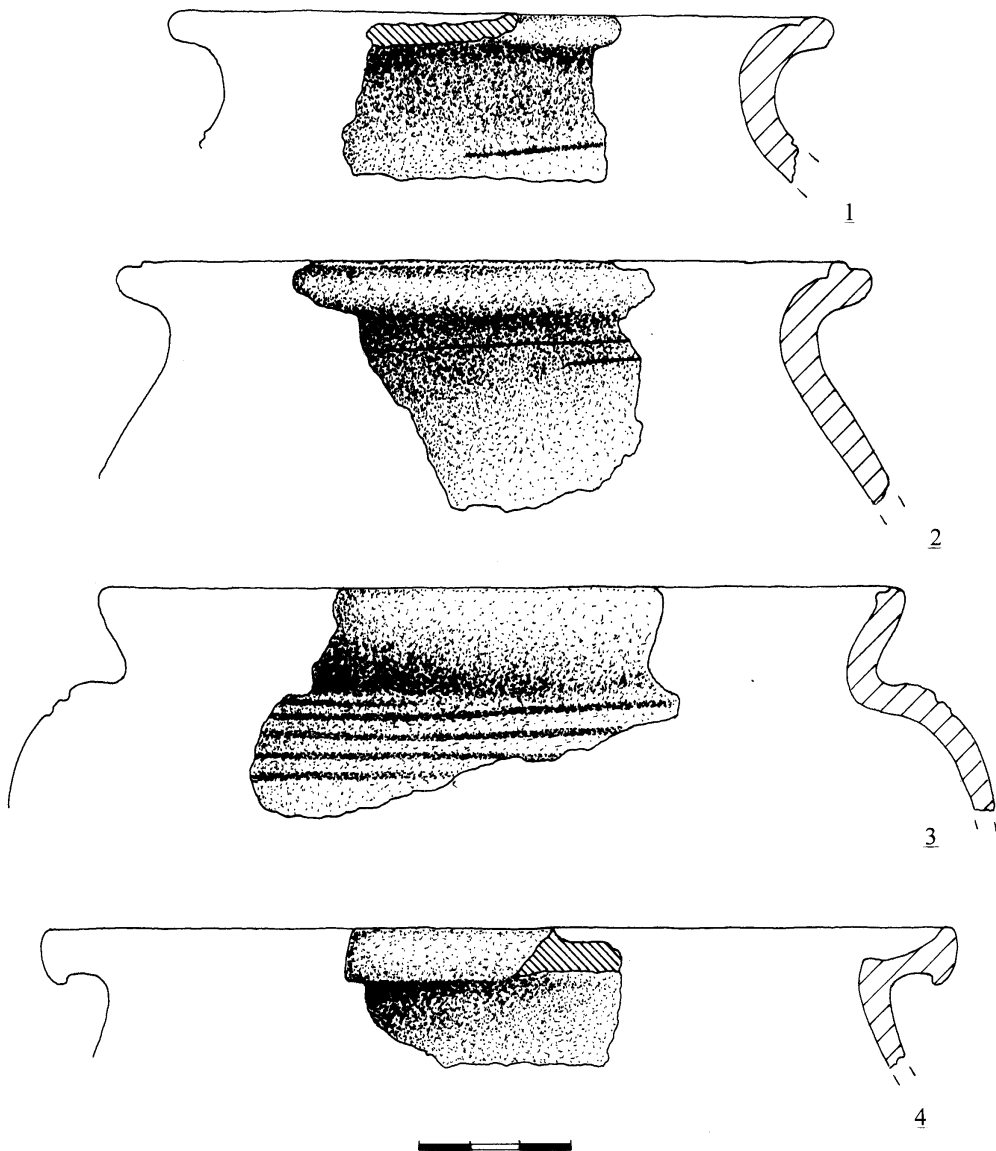

Рис.9. Фрагменти керамічних вінець.

¹ Коструба Т. Белз і Белзька земля. Від найдавніших часів до 1772 року. – Нью-Йорк – Торонто, 1989. – С.78.

² Там же. – С.81.

³ Слободян В. Історія Белзьких костелів // Белз і Белзька земля. Науковий збірник. Випуск 2. – Белз, 2006. – С.176-185.

⁴ Janeczek A. Osadnictwo pogranicza Polsko-Ruskiego. Wojewodztwo Belskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Warszawa: Instytut archeologii i etnologii PAN, 1993. – Т. 1. – С.39.

⁵ Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod. red. F.Sulimierskiego i in. – Tom I, Zesz. II. – Warszawa, 1880. – С.129.

⁶ Слободян В. Історія Белзьких костелів. – С.179.

⁷ Лазурко О., Івановський В. Звіт про підсумки археологічних досліджень на території Державного історико-культурного заповідника в м.Белзі Львівської області у 2004 р. – Львів, 2004. – С.7.

⁸ Лазурко О., Петрик В. Археологічні дослідження в Белзі в 2004 р. // Археологічні дослідження в Україні 2003-2004 рр. – Запоріжжя, 2005. – С.201.

⁹ Ягодинська М., Виногородська Л. Археологічні дослідження в місті Теревовлі Тернопільської обл. та його околиці в 2002 р. // Археологічні дослідження в Україні 2001-2002 рр. – К., 2003. – С.30.

¹⁰ Гупало В. Трансформація древнеруских традицій моделювання кераміки в II пол. XIII-XV ст. // Garncarstwo I kaflarstwo na ziemiach polskich od różnego śriedniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji. – Rzeszów, 1994. – С.187.

¹¹ Зварич В., Шуст Р. Нумізмати́ка. Довідник. – Львів, 1998. – С.38.

¹² Бевз М.В. До проблеми реконструкції архітектурно-планувальної системи княжого Белза в світлі картографічних джерел // Белз і Белзька земля. Науковий збірник. Випуск 1. – Белз, 2004. – С.111: Рис.1.

¹³ Там само. – С.117: Рис.8.

¹⁴ Zacharjewicz J. Wycieczka w powiat Sokalski // TeKa konserwatorska. – Lwów, 1892.

¹⁵ Рибчинський О. Іконографія Белза в збірках Інституту мистецтва Польської Академії наук у Варшаві // Белз і Белзька земля. Науковий збірник. Випуск 1. – Белз, 2004. – С. 142-144; Белз. Фотоальбом / Упорядники: О.Бойко, В.Петрик, В.Слободян. – Львів, 2004. – 96 с.

Лазурко Остап, Петрик Василь
Археологічно-архітектурні дослідження
території монастиря отців Домініканів у м.Белзі.

У матеріалах висвітлюються результати археологічно-архітектурних досліджень колишнього монастиря Домініканів в м.Белзі у 2004 р. Подано хронологію планувально-просторового розвитку монастирського комплексу з XIV до кінця XX ст.

Lazurko, Ostap and Petryk, Vasyl
Archaeological and architectural investigations
of the site of Dominicans Fathers closter in Belz.

The article deals with the results of archeological and architectural investigation of the former Dominican Fathers closter in Belz performed in 2004. The timeline of the territorial development of the closter's premises since 14th till 20th centuries is presented.

ПРО МІСЦЕ ІНСТИТУТІВ ДАНИЦТВА І ПОЛЮДДЯ В ПЕРЕКАЗІ ПРО ОСТАННІЙ ПОХІД ІГОРЯ ЗА ДРЕВЛЯНСЬКОЮ ДАНИНОЮ

Історична наука не знає проблематики більш контроверсійної, більш складної для осягнення і аналітико-синтетичного дослідження, ніж проблематика історії Київської Русі, ніж проблеми, які пов'язані з політичною, соціально-економічною, культурно-духовною (духовно-світоглядною) сторонами життя древньоруського соціуму. Дане дослідження буде зосереджене на аналізі окремого питання древньоруської історії, далеко не нової щодо ступеня історіографічної вивченості, але водночас ще далекої від остаточного розв'язання (а, отже, відкритої для подальшого наукового дослідження), — проблеми інтерпретації літописного сюжету про похід київського князя Ігоря в землю Древлянського племінного князівства за даниною в 945 р. і вбивство древлянами Ігоря. Завдяки тісному зв'язку даного літописного сюжету з термінами (поняттями) “данництво” і “полюддя” аналіз-інтерпретацію його необхідно проводити крізь призму вияву сутності вище названих понять.

Данництво і полюддя були предметом зацікавлення багатьох поколінь істориків (М.М.Карамзін¹, М.О.Дьяконов, В.О.Ключевський, О.Є.Пресняков, Б.Д.Греков, С.В.Юшков², М.М.Тихомиров, В.Й.Довженко, М.Ю.Брайчевський³)⁴. Загальною рисою в історіографії питань данництва і полюддя є відсутність в роботах учених принципової диференціації цих понять. В більшості випадків полюддя розглядалося як спосіб збору данини шляхом періодичного об'їзду князем (з його двором, дружиною) підкорених общин (племен); і “корм”, додаткові збори князю і його дружинникам (в тому числі піврічне утримання князя і його дружинників), який при цьому брався (В.О.Ключевський, М.О.Рожков, М.Л.Рубінштейн, С.В.Юшков⁵, В.В.Мавродін⁶, Г.В.Вернадський⁷, Л.В.Черепнін⁸, Б.О.Рибаков⁹, А.П.Новосельцев¹⁰, П.П.Толочко¹¹). Остаточо розділив ці поняття І.Я.Фроянов¹², а за ним і І.Н.Данилевський¹³.

Спробуємо ще раз диференціювати поняття данництво і полюддя, виділяючи вузлові моменти в механізмі функціонування цих систем, а також продемонструвати основні елементи і сторони полюддя як функціонуючого соціального, ритуального, економічного, політичного інституту. Інститут данництва представлений численними сюжетами в Повісті временних літ [надалі — ПVL] (О.Галенко, зокрема, підрахував, що ПVL містить 14 згадок про данину¹⁴). Як зазначав головний спеціаліст з цього питання І.Я.Фроянов, данина “виникає з відносин панування і підкорення між різними етнополітичними утвореннями і продовжує існувати в їхніх рамках серед східних слов'ян на протязі всього X ст.”¹⁵. В збиранні данини домінує прагматична сторона матеріальних потреб та інтересів полянської общини, яка збагачувалась за рахунок данин. Данницькі відносини майже повністю позбавлені ритуальної складової.

Інститут полюддя як соціальна, ритуально-сакральна, політична, економічна система¹⁶ мав дві сторони: матеріальну і сакральну, які відображали, відповідно, прагматичну і ритуальну мотивації іманентності влади великого київського князя у свідомості

населення племінних князівств, в землях яких і проводилось полюддя. Сам поділ і подальша інтерпретація окремих сторін і елементів полюддя здійснені умовно для більш детального аналітико-синтетичного дослідження цього інституту, свідомість же пересічного члена древньоруського соціуму не знала і не могла знати такого поділу. Таким чином, полюддя поєднує в собі прагматичні і ритуальні складові елементи. Можливо, ритуальні елементи в дечому спочатку домінували, але в той же час були тісно переплетені з прагматичними елементами і взаємодіяли між собою.

Серед ритуальних складових (елементів) полюддя виділимо наступні:

(1) Просторова детермінанта — круговий або подібний до нього, периметральний характер об'їзду князем племінних союзів. В.Г.Балушок пов'язує полюддя (чи “кружляння”¹⁷, як його тлумачив Костянтин Багрянородний) з ритуально-правовим актом утвердження влади князя над певною територією; князя, котрий кожного року повинен був заново освоювати підвладний йому світ, повторюючи рух сонця, яке приносило людям благодать¹⁸.

(2) Часова детермінанта (час проведення). А.Я.Гуревич зазначав, що в аграрному суспільстві час регулювався природними циклами, істинну реальність могли отримати лише акти, освячені традицією, що регулярно повторювалися¹⁹. За відомостями Костянтина Багрянородного, полюддя щорічно тривало з листопада по квітень²⁰ (не варто забувати, що окрім ритуальних детермінацій часу проведення полюддя, існували природнокліматичні, можливо, і більш важливі детермінанти²¹). В.Г.Балушок зазначає, що “не випадково...полюддя припадало на зимово-весняний період, коли сонце, шлях якого на землі повторював князь, повертало з зими на весну (на весняний період...припадали тоді й обряди зустрічі Нового року, також збігаючись в часі з полюддям)”²². О.П.Толочко зазначає, що осінь архаїчним мисленням трактувалася як ідея старіння, завершення життєвого циклу, втрата князем життєвої сили²³. В такому випадку “кормління” князя (а оскільки серед “архонтів”²⁴ з майже що хрестоматійного для дослідників уривку 9-ї глави “Про управління імперією” Костянтина Багрянородного були присутні члени князівського роду, то і осіб сакралізованої княжої фамілії²⁵) поповнювало вітальну силу правителя, що, безумовно, визначало добробут підданих.

(3) Суб'єктивно-особистісна детермінанта, яка репрезентована самою постаттю сакрального вождя — сакралізованого князя, що обходячи полюддям свої володіння своєю присутністю (фізичним з'явленням перед підданими), жертвоприношеннями чи іншими ритуально-магічними актами, молитвами богам (духам), встановлював ритуальний зв'язок з підданими, оповіщав родючість землі, плодючість тваринам, людям, передаючи їм частину своєї сакральної благодаті, вносив гармонію в суспільне світобачення²⁶.

Слід також зазначити, що проходив складний процес — процес формування державної території, державних кордонів. І хоча він проходив при нерозвинутому державному апараті і був на зародковому етапі розвитку, тим не менше уже відображався у свідомості підданих (які обдаровували князя під час полюддя за виконання суспільно-корисних функцій, оскільки полюддя не було пов'язано з ідеями панування-підкорення, насильства, утисків) у вигляді ідентифікації себе як “своїх”²⁷ по відношенню до князя (а таким чином, і до полянської общини), як підданих сакрального правителя. Саме такі племінні союзи-князівства були охоплені полюддям (для інших племен влада реалізовувалася з допомогою насилля і підкорення; включення цих племен до формування територіальної системи Русі перебувало ще на зародкових ступенях становлення, — з цих племен збиралася данина, вони не були охоплені системою полюддя). Для

князя утвердження влади над територією (племен, включених в систему полюддя) відступало на другий план в порівнянні з утвердженням влади (в тому числі сакральної) над населенням в межах цієї території, що і становило істинну цінність. Подібний інститут відомий в Давній Норвегії, де бонди не платили ніяких податків, опиралися, зустрічаючи будь-які ідеї залежності або насильницького обкладання²⁸. Даний інститут отримав назву “вейцла”-“veizla” (древньонорв. – “бенкет”, “свято дарів” від дієслова “veita” – “дарувати один одному подарунки”²⁹). А.Я.Гуревич переконаний, що, принаймні, до XI ст. “вейцла” не виступала “кормлінням”, переданим королем своєму приближеному³⁰. Тобто, до XI ст. “вейцла” зберігала сакральний зміст (під час її проведення присутність сакралізованого конунга була обов’язковою). Паралелі можна прослідкувати в руському полюдді, оскільки, як вважає І.Я.Фроянов, “щоби полюддя відбулося, необхідна була безпосередня участь у ньому князя”³¹. З XII ст. термін “полюддя” з’являється в древньоруських джерелах³². Під XII ст., коли це явище вже глибоко десакралізувалося³³ і вже не викликало огиди літописця-християнина, даний термін вживається в літописах³⁴.

Не варто, однак, надавати абсолютні преференції вище перерахованим ритуальним мотиваціям і їх складовим, маргіналізуючи при цьому прагматичні мотивації полюддя. Обидві сторони були присутні в свідомості населення племінних союзів, охоплених системою полюддя, тісно взаємодіючи і переплітаючись, динамічно змінюючи своє значення і роль впродовж тривалих відрізків часу (послаблення ритуальної сторони полюддя з християнізацією, а особливо з XII ст.). Зокрема серед прагматичних мотивацій назвемо: патронат-оборону з боку князя і, ймовірно, причетність останнього до судової функції серед підвладних племен³⁵ (оскільки вже сама присутність сакралізованого патрона “освячувала” цей суд, надавала йому статус суду, де могли вирішуватися найважливіші спірні питання племені. В свідомості князів також були присутні ритуальні і прагматичні мотивації полюддя. Серед ритуальних – осмислення себе як сакрального лідера, серед прагматичних – економічні інтереси (отримання “корму” – дарів); стратегічно-територіальні інтереси.

Після інтерпретації змісту понять спробуємо проаналізувати полянсько-древлянські данницькі відносини крізь призму літописного сюжету про похід київського князя Ігоря в землю Древлянського племінного князівства в 945 р. і про вбивство древлянами князя. Як оповідає літописець: “и пріспі ѡсень . [и] нача мьыслити на Деревланы . хота примьыслити большою дань .: В лѣтѣ . #5 . ѿ . 945 . [945] В се же лѣто рекоша дружина Игоревы . ѡтроци Свѣнльжи . изодѣлиса суть ѡружьемъ и портгы . а мьы назви³⁶ . поиди княже с нами в дань . да и ты добудеши и мьы . [и] послуша ихъ Игорьъ . иде в Дерева в дань . и примышляше къ первой да[н]и [и] насилаше имъ и мужи его . возьемавъ дань поиде въ градъ свои . идуще же ему въспать . размьысливъ речѣ дружинѣ свои . идѣте съ данью домови . а ѡ возвращюса похожоу и еще . пусти дружину свою домови . съ маломъ же дружины возвращатиса . желанъ больша имѣнья . слышавше же деревлане ѡко ѡпять идеть . сдумавше со княземъ своимъ . Маломъ . аще са въвадитъ волкъ в овцѣ . то выносить все стадо . аще не оубьютъ его . тако и се аще ие оубьемъ его . то все ны погубить . [и] послаша к нему глше . почто идеши ѡпять поималь еси всю дань . и не послуша ихъ Игорьъ . и вышедше изъ града Изькорьстѣна . Деревлене оубиша Игоря . и дружину его . бѣ бо ихъ мало . и погребень быѣ Игорьъ . [и] естъ могила его оу Искорьстѣна градѣ в Деревѣхъ и до сего днѣ”³⁷. Однак жоден літописний звід не містить детальної інформації про обставини вбивства київського князя Ігоря. Відновити цю білу пляму дослідникам допомагає “Історія” візантійського письменника-

історика Льва Диякона³⁸. Лев Диякон вустами Іоанна Цимісія застерігав Святослава Ігоревича, нагадуючи про нещасливу долю його батька: *“Не згадую я вже про його [подальшу] жалюгідну долю, коли, відправившись в похід на германців, він був взятий ними в полон, прив’язаний до стовбурів дерев і розірваний навпіл”*³⁹. В історіографії склалась стійка парадигма розгляду вищезгаданого літописного сюжету переважно крізь призму прагматичної точки зору (М.М.Карамзін⁴⁰, С.М.Соловйов⁴¹, О.О.Шахматов⁴², М.Ю.Брайчевський⁴³, Л.В.Черепнін⁴⁴, В.В.Мавродін, Б.О.Рибаков⁴⁵, І.Я.Фроянов⁴⁶, М.Ф.Котляр⁴⁷, П.П.Толочко⁴⁸). Хоча ряд істориків звертали увагу і на історичні паралелі щодо даного сюжету, ритуальні і ритуально-прагматичні аспекти цього повідомлення літописця (О.О.Ридзевська⁴⁹, Є.В.Пчолов⁵⁰, А.П.Ковалевський⁵¹, В.Я.Петрухін⁵², І.Я.Фроянов⁵³, О.П.Толочко⁵⁴, О.В.Коптєв⁵⁵). Серед дослідників склався плюралізм точок зору відносно інтерпретації літописного повідомлення (а також повідомлення Льва Диякона) про останній похід великого князя київського Ігоря в землі Дrevлянського племінного союзу і про трагічну смерть останнього. Розглянемо тепер наше бачення цих подій.

На наш погляд, повідомлення літописця про похід великого київського князя Ігоря в землю Дrevлянського племінного князівства з метою збору данини і про вбивство дrevлянами Ігоря оповідає про два дrevньоруські інститути — данництво і полюддя. Ми вважаємо, що перший раз Ігор відправився в землі дrevлян для збору данини, друге повернення князя до дrevлян зумовлене проведенням полюддя. Коротко спробуємо підвести реальні факти під цю точку зору, навести докази до висловленої нами гіпотези.

О.П.Толочко вважав, що всі відомості про ІХ-Х ст. літописець черпав із легенд і переказів (складених незабаром після описуваних ними подій), перетворюючи їх у подобу справжньої хроніки⁵⁶. М.М.Тихомиров зазначав, що після розповіді про смерть Олега в літописі йде оповідання про Ігоря і його нащадків, в основі якого покладено особливе сказання (що представляє собою оповідання нелітописного характеру, без поділу на роки, об’єднане спільною темою — оповіддю про Ігоря і його нащадків, про боротьбу полян з дrevлянами, докладна розповідь про яку засвідчує освідомленість її автора в деяких деталях)⁵⁷. Фольклорне походження переказу про останній похід Ігоря в землі дrevлян і його вбивство (відмінне, правда, від скандинавських сюжетів) відзначила О.О.Ридзевська⁵⁸. М.Ф.Котляр обстоює думку, що історія про похід і смерть Ігоря “володіє всіма ознаками народного історичного переказу”, який базується, однак, “на міцній історичній основі”⁵⁹. Присутність у літописному повідомленні і, ймовірно, в переказі прямої мови: *“ѡтроци Свѣнльжи . изодѣлиса суть ѡружьємъ и портгы. а мыъ назѣ”*³⁶. *поиди кнѣже с нами в дань*”, яка явно виходила з дружинного середовища, і помітна роль дружини в розповіді Нестора про смерть Ігоря, схиляє нас до думки про дружинний характер цього переказу. Однак О.О.Ридзевська зазначала, що дружинний переказ “завдяки входженню до складу дружини місцевих людей, органічно пов’язаних з тими соціальними верствами, з яких вони вийшли, стає надбанням більш широких верств населення, стає народним”⁶⁰. Ремінісценції відносно вимог дружини зустрічаються і значно раніше в Початковому зводі, який відобразився в Новгородському першому літописі (далі — НПЛ), що оповідає приблизно про один і той же час: *“како быша дrevннии князи и мужие ихъ... тѣи бо князи не збираху многа имѣнѣния, ни творимыхъ вирь, ни продажъ въскладаху люди; но оже будяше правая вира, а ту возмѣ, дааше дружинѣ на оружье. А дружина его кормяхуся, воююще ины страны и бующеса и ркуще: “братие, потягнемъ по своемъ князѣ и по Руской землѣ”;*

глаголюще: “мало есть намъ, княже, двусотъ гривень.”⁶¹. Деякі ремінісценції можемо простежити в скандинавському епосі, де із саги про Еймунда дізнаємося про умови служби норвезьких найманців на чолі з конунгом: оплата норманів повинна була складатися з безпосереднього утримання дружини і грошової винагороди⁶². Доцільно озвучити питання, яким задається О.О.Ридзевська: яка роль в дружинних переказах варязького елементу, оскільки варяги, як воїни-найманці відігравали вельми помітну роль в княжій дружині IX-X ст.⁶³ Щодо вищезгаданого дружинного (народного) переказу, то можемо навести до фольклорної формули “и пріспѣтъ ѡсень”⁶⁴ деякі паралелі зі скандинавського епосу, де поряд з вказівками на кількість років, що минули від початку правління конунга, постійно зустрічаються часові орієнтири типу: “в ту зиму”, “на початку зими, коли відбувся бенкет”⁶⁵ (відносний аналог руського полюддя “veizla” з древньонорвезького – “бенкет”). Ми коротко окреслили основні риси переказу, з яким “працював” літописець при створенні літописного повідомлення, котре і дійшло до нас. При цьому частина інформації, напевно, була загублена, оскільки християнський книжник не міг зрозуміти міфологічного типу мислення, таємного, прихованого за вербальною формою змісту текстів чи усних переказів, які потрапили до нього; він переносив на сторінки літопису часто лишень подієву канву фактів (намагаючись якось зівставити їх із хронологією, яка несла для нього релігійний зміст⁶⁶), котра без міфологічного контексту не мала змісту⁶⁷. Частина інформації була літописцем прихована свідомо. О.О.Ридзевська припускає, що літописцю був відомий переказ про спосіб страти Ігоря, про котрий ми знаємо за Львом Дияконом⁶⁸. Але на питання, чому літописець не відобразив цю інформацію у відомому повідомленні, дослідниця відповіді не дає. Можливо, літописець знав якийсь древньоруський звичай, або конкретно древлянський звичай, згідно з яким таким жорстоким методом страчували за особливо ганебні або аморальні діяння (про це мова піде дещо пізніше). В такому випадку стає зрозуміло, чому літописець не хотів клеймити плямою ганьби княжу дружину, а через неї і її проводиря – київського князя – персону особливої честі, одного з представників княжої династії, яка володіла священним правом і обов’язком на князювання⁶⁹, князя, при якому, можливо, зберігалась формальна рівноправність між християнством і язичництвом⁷⁰. Свідомо, з нашої точки зору, літописець не використовує термін “полюддя”, коли оповідає про повторне повернення князя в землі древлян. Справа в тому, що, як уже зазначалося нами вище, термін “полюддя” з’являється в древньоруських джерелах тільки з XII ст., коли це явище глибоко десакралізувалося, перетворившись просто в звичай (торований матеріальними інтересами князя) і тому не викликало огиди у християнина-літописця⁷¹.

Що ж викриває інститут полюддя в розглядуваному літописному повідомленні? З нашої точки зору тут є декілька таких обставин. По-перше, літописцем при “перероблюванні” переказу не була втрачена часова детермінанта полюддя (“и пріспѣтъ ѡсень”), яка може побіжно вказувати на присутність тут інституту полюддя. Другою побіжною вказівкою на прагнення київського князя вдруге здійснити вже не збір данини (як це було першого разу⁷²), а провести полюддя, по нашому, виступає бажання князя вернутися до древлян тільки “съ маломъ же дружини”. Серед дослідників існує суперечка відносно пояснення цього словосполучення. Л.В.Черепнін вважав “малую дружину” найближчим дружинним оточенням князя,* наближеною до Ігоря знаттю на відміну від рядових дружинників (серед цих двох груп правлячого класу і загострилася боротьба за участь в розподілі древлянської данини)⁷³. Якщо з першим твердженням ми можемо повністю погодитись, то з другим – ні. Мала дружина могла акумулювати

авторитетних, “прославлених”, “найбільш надійних” дружинників-професіоналів, але ніяк не знать правлячого класу. Повністю заперечував точку зору Л.В.Черепніна І.Я.Фроянов. Дослідник вважав, що говорячи про “малу дружину”, літописець вказує на її незначний кількісний склад (“бѣ бо их мало”) ⁷⁴. Але далі дослідник гіпотетично пробує розкрити її склад: вона “включала воїнів, які знаходилися постійно при князі, що отримували від нього винагороду (постачання) і жили з ним під одним дахом”, “об’єднувала воєнних сподвижників князя”, пов’язаних дружинними відносинами ⁷⁵. Ми вважаємо, що тільки мала дружина в структурно-особистісному значенні цього словосполучення (професіонали-сподвижники князя) могла ходити з князем в полюддя ⁷⁶, годувалася з князем протягом півроку, одержувала разом з ним дарунки від місцевого населення. Вона, на нашу думку, одержувала і левову частину (після князя) зібраного князем корму (розмір не був тарифікований); за частину від цього корму князь одягав малу дружину, забезпечував її кінями, зброєю і зброєю, а дарунки дружині від князя (подібно до скандинавської традиції ⁷⁷), як і речі князя, несли в собі часточку його “удачі”, “сили”, “успіху”. Відбувалося ритуальне єднання князя з дружиною. Якщо місцеве населення влаштовувало бенкети ⁷⁸ для князя і його “малої дружини”, то тут ще мало місце і спілкування-нарада князя зі своїми військовими сподвижниками. У полюдді князя міг супроводжувати князівський двір, але ніяк не вої, тобто, не народне ополчення. У малочисельності учасників полюддя проглядається матеріальна сторона — можливості місцевого населення в “утриманні”, “прогодуванні” і “обдаруванні” князя і його супутників протягом досить довгого часового періоду (з листопада по квітень відповідно до повідомлення Костянтина Багрянородного ⁷⁹). Нам можуть заперечити словосполученням “усі роси” ⁸⁰ із твору Костянтина Багрянородного, але, як ми вважаємо, інформація візантійського імператора через особливості і специфіку трактату в ряді випадків досить відносна. Автор у своєму описі оповідає про данництво і полюддя як про один інститут (уперше ця точка зору була висловлена І.Я.Фрояновим, котрий відзначав, що в зведеннях імператора “змішано два древніх збори, різні по суті — полюддя і данина” ⁸¹). Однак літописець використовує словосполучення “мала дружина” не тільки в цьому повідомленні. Початковий звід, що відобразився в НПЛ, оповідає, що саме з малою дружиною князь Олег здійснив убивство Аскольда і Дира: “Игорь же и Олегъ, творящая мимоидуща, и потаистася въ лодьях, и с малою дружиною излѣзоста на брегъ, творящая подугорьскими гостями, и съзваста Асколда и Дира.” ⁸² Постійна професійна дружина не могла бути великої чисельності. Але тільки на цих сподвижників князь дійсно міг покластися у важких воєнних операціях або педантичних справах. Для залучення ополчення, ймовірно, необхідна була згода віча. Більш у кількісному, ніж у структурно-особистісному аспекті використовує літописець термін “мало дружини”, оповідаючи про так звану третю помсту княгині Ольги (коли княгиня “поимши мало дружини и легко идущи, прииде къ гробу его...” ⁸³ (Ігоря — Н. З.)). Устюжський літопис і Архангелогородський літописець подають цікаве різночитання, що дозволяє припустити приблизну чисельність “малої дружини”: “Ольга же поимши мало бояр своих до двусот и легко идущу...” ⁸⁴ Про чисельність княжої дружини, яка відправлялася в полюддя, оповідають арабські автори, хоча до їхньої інформації треба відноситися з великою обережністю, намагаючись вдумливо аналізувати її, оскільки через непоінформованість з місцевою специфікою вони, як і Костянтин Багрянородний, на нашу думку, теж змішують два інститути — полюддя і данництво. Ще А.П.Новосельцев аналізував повідомлення східних джерел про полюддя ⁸⁵. Коротко наведемо ці повідомлення. Ібн Русте (кін. IX- поч. X ст.)

у своєму творі, озаглавленому “Ал- А’алак ан- Анфіса” (“Дорогі цінності”), складеному близько 903-913 рр.⁸⁶, повідомляв: “Вони (руси – А.Н.) не мають ріллі, а харчуються лиш тим, що привозять із земель слов’ян”⁸⁷. Більш конкретну інформацію зустрічаємо у варіанті перського історика XI ст. Гардізі (твір “Зайн- ал- ахбар”-“Краса оповідань”): “Завжди 100-200 з них (русів) ходять до слов’ян і насильно беруть з них на своє утримання, поки там знаходяться”⁸⁸. А. П.Новосельцев привів ще один приклад із взаємовідносин русів і слов’ян, наведений арабським письменником X ст. Мутахару ал-Мукадасі, де руси “поїдають” достаток слов’ян і розкрадають їхнє добро⁸⁹. А Б. М.Заходер наводить уривок із Йакута, у якому “Слов’яни нападають на них (русів – Б.З.) і захоплюють їхній достаток”⁹⁰. Безсумнівно, ці повідомлення оповідають про два інститути – полюддя і данництво. Перше наведене повідомлення нагадує полюддя. В другому повідомленні фраза “беруть з них на своє утримання, поки там знаходяться” викриває полюддя, а фраза “насильно беруть” – данництво. Слова “розкрадають” і “захоплюють” із двох наступних повідомлень безсумнівно повинні бути віднесені до данництва. Але що найголовніше – арабські джерела називають приблизну чисельність людей, що брали участь у полюдді (що абияк співвідноситься з чисельністю малої дружини; з вищезгаданого оповідання про Ольгу можемо зробити висновок, яку кількість воїнів літописець розуміє під терміном “мало”). Є ще декілька повідомлень арабських джерел, пов’язаних з полюддям. У творі Ібн Русте “Ал- А’лак ан-нафіса” зустрічається наступне: “Цар щорічно об’їжджає їх. І якщо у когось із них є дочка, то цар бере собі по одному з її платтів у рік, а якщо син, то також бере по одному з платтів у рік. У кого ж немає ні сина, ні дочки, той дає по одному з платтів дружини або рабині в рік”⁹¹. Б.М.Заходер зазначав, що термін, яким позначається податъ, що стягувалася слов’янським царем з дочки, синів або ж наложниць, може означати не тільки “плаття”, але, взагалі, “подарунок”, “підношення”⁹². Б.О.Рибаков під даниною (або даром) платтями розумів або реальний хутрянй одяг, або ж якусь кількість хутра, необхідну для виготовлення якогось умовного виду одягу⁹³. З цього приводу нам би хотілося відзначити одне: “кольорове плаття”, за словами В.С.Ліпеца, входить у постійний склад дарунків богатилям і служить об’єктом їхніх хвастощів на бенкеті⁹⁴. А хутра в билинах служать одним з “дарунків” князя Володимира богатилям. Л Нідерле відзначав, що в XI-XII ст. коштовні шкірки куниць і зимових білок зберігалися в князівських і міських скарбницях, і що існувала роздача хутр дружині⁹⁵. Явним стає інтерес князівської дружини, а особливо малої дружини, до полюддя. Ще одне повідомлення, що привертає нашу увагу, належить арабському авторові Ібн Фадлану, який відвідав у 922 р. Волзьку Булгарію в складі посольства багдадського халіфа⁹⁶. З його “Записки” (“Рисале”) читаємо: “Один зі звичаїв царя русів той, що разом з ним у його дуже високому замку постійно знаходяться чотириста мужів з числа богатирів, його сподвижників, причому надійні люди, що знаходяться в його, з їхнього числа вмирають при його смерті і бувають убиті із-за нього. З кожним з них [мається] дівчина, що служить йому, миє йому голову і готує йому те, що він їсть і п’є, і інша дівчина, [якою] він користується як наложницею в присутності царя. Ці чотириста [мужів] сидять, а вночі сплять у підніжжя його ложа...І з ним сидять на цьому ложі сорок дівчат для його постелі. Іноді він користується як наложницею однією з них у присутності своїх сподвижників, про які ми [вище] згадали. І цей вчинок вони не вважають ганебним”⁹⁷. М.Б.Свердлов відзначав, що в цьому повідомленні відбилися відомості про існування в Олега й Ігоря поліетнічної старшої дружини⁹⁸. Але нам важливо відзначити інше, а саме – особливо довірчі відносини князя з деякою частиною

дружини і готовність найближчих сподвижників князя вмерти разом зі своїм проводирем. Відзначимо також, що такий випадок мав місце в конкретному літописному сюжеті — Устюжський літопис і Архангелогородський літописець уточнюють дані Початкового зводу і ПВЛ по Іпатіївській і Лаврентіївській редакціях: “И есть могила Игорева и дружины его у Коростеня града и до сего дни”⁹⁹. Отже, разом зі своїм князем померли (були вбиті) його найближчі сподвижники, разом вони і були поховані. Вищенаведені факти (число учасників полюддя, у тому числі найближчих сподвижників князя) ще раз підтверджують обов’язкову участь малої дружини в полюдді, тобто, воїнів-професіоналів, найбільш надійних і пов’язаних з князем сакрально-ритуальними зв’язками. Доцільно навести тут паралель зі скандинавського середовища. Як відзначає О. Прицак, у Древній Норвегії, коли конунг брав участь у святі дарунків (“veizla”), його супроводжували охоронці *drott* (*hirðsmenn*), селяни повинні були проявляти до них гостинність і обдаровувати їх подарунками, як і конунга. Термін *drott* близько 1000 р. був замінений англосаксонським словом *hirp* (особиста охорона конунга, яку деякий час опісля почали іменувати ще й *hùskarlar* — “охорона”). *Hirð* поділялася на *hirðsmenn* і *gestir*. *Hirðsmenn* (охоронці) теж поділялася на *regn* (воїни або старші дружинники) і *drengr* (“хлопці/ хлопчики” — можливо, відповідник давньоруському “отроки” — “зброєносці” — Н.З.). Дослідник відзначає, що Олафа Тихого (1067-1093 рр.) селяни обвинувачували в тому, що він тримав занадто чисельну дружину, що складала 120 *hirpsmenn*, 60 *gestir* і 60 *hùskarlar*¹⁰⁰. Отже, особиста охорона конунга у вейцлі дорівнювала близько 240 воїнів. Розглянуті нами джерела дозволили визначити приблизну чисельність малої дружини — особистих професіоналів-охоронців, сподвижників руського князя в межах близько 200-300 чоловік. З цими людьми князеві не було страшно йти в полюддя, по-перше, через їхню надійність і професіоналізм, а, по-друге, через добровільно-ритуальний характер полюддя. Тому, на наш погляд, Ігор і не побоявся йти до древлян вдруге. Але князем була допущена кардинальна помилка. Полюддя Ігоря в землі древлян було теоретично і практично неможливим із древлянської точки зору. Древляни не ідентифікували себе як “свої” по відношенню до київського князя і полянської общини, не вважали себе підданими сакралізованого правителя, не зараховували себе до територіальної системи новоформуєчої руської [давньоруської] (полянської — з помітним домінуванням полянської общини) держави. Для таких племен, як древляни, влада князя реалізовувалася через насильство і підпорядкування, а, значить, — включення їх у територіальну систему вищезгаданої держави перебувало на самих зародкових стадіях. Після вбивства Ігоря древляни заявляють: “се княза Рускаго оубихомъ”¹⁰¹. П.П.Толочко щодо цієї фрази підкреслює, що “древляни нібито хотіли сказати, що самі ж то вони руськими не були”¹⁰². Вже з майже-що хрестоматійного повідомлення Льва Диякона про древлян, де останній називає древлян чомусь германцями, дослідники роблять висновок, що історик (який народився близько 950 р., приблизно тоді, коли помер Ігор), хотів цим підкреслити ідею етнічної нетотожності Ігоря (полян) і древлян, племені, що “відрізнялося від племен, що склали ядро давньоруської народності, і по походженню, і по обрядах, і за діалектом”¹⁰³. Древляни мали свого князя Мала, котрий, мабуть, виконував ритуально-магічні функції (і відповідно до сватівства останнього до княгині Ольги, не мислив себе набагато нижче в ієрархії влади, ніж київська князівська династія¹⁰⁴), своїх жерців. І не слід забувати, що, якщо вірити арабським джерелам, жрецтво володіло на Русі значною владою (можливо, сам вирок Ігорю і був винесений Малом та жрецтвом зі старійшинами древлянської землі). Як відзначав Ібн Русте:

“У них – знахарі, вони панують над їхнім царем, подібно хазяїнам, вони наказують їм приносити в жертву творцеві те, що вони побажають з жінок, чоловіків, табунів коней; якщо накажуть знахарі, нікому не уникнути здійснення їхнього наказу: чи захоплює знахар людину, чи домашню тварину, накидає мотузку на шию і вішає на дерево поки не витече дух його; вони говорять, що це жертва богові”¹⁰⁵. Трохи відмінний у деталях варіант подає Гардізі: “...накине мотузку на його шию і повісить за ногу, так що прийде загибель, вони говорять, що це наказ царя, ніхто нічого [знахареві] не говорить, а всі тільки погоджуються”¹⁰⁶ (Згадаємо на хвилину спосіб страти Ігоря по Льву Диякону!). Можна назвати ще одну мотивацію древлян щодо неможливості проведення полюддя на території їхнього племінного союзу (князівства) князем Ігорем. Базувати її можна на припущенні О.П.Толочка про існування ритуальної діархії в Києві в IX-X ст. Це означало поділ сакральних і політичних функцій між, у конкретному випадку, київськими князями Олегом і Ігорем (що представляли, відповідно, царя-жерця і цар-політичного лідера)¹⁰⁷. Як можна зрозуміти з інтерпретації дослідника, Олегові з ряду причин, названих О.П.Толочком, приділялася ритуальна функція. У такому випадку, Ігор був її позбавлений або наділений нею значно меншою мірою. А, як відомо, ритуальна сакралізація князя була дуже важливою домінантою полюддя, без якої останнє втрачало зміст. Зробимо короткий висновок: Ігор направився до древлян у полюддя, але з точки зору останніх це було неможливим, оскільки служило прямим порушенням їхніх звичаїв, тому, як результат, древляни вбивають князя Ігоря і його сподвижників. Наше твердження про неможливість (з точки зору древлян) проведення полюддя в землях древлянського племінного союзу можуть заперечувати, використовуючи інформацію Костянтина Багрянородного, котрий називає “вервіан” (древлян¹⁰⁸) у переліку племен, включених у полюддя київських князів. На це ми можемо привести, принаймні, два контраргументи. По-перше, інформація візантійського імператора досить відносна, оскільки сплутує інститути данництва і полюддя (про що мова йшла раніше). А, по-друге, до часу підготовки (початку роботи, її протікання) праці “Про управління імперією” (сер. X ст., ≈кін. 40-х – поч. 50-х років¹⁰⁹) у древлянській землі відбулися глибинні зміни під впливом діяльності княгині Ольги¹¹⁰.

Доцільно тепер спробувати відновити ще одну важливу частину інформації про похід Ігоря в землі древлян, свідомо приховану літописцем. Для цього, на наш погляд, ретельному аналізу повинне бути піддане словосполучення: “иде в Древа в дань . и примышлѧше къ первой да[н]и [и] насилѧше имъ . и мужи его . возъемавъ дань...”¹¹¹. Безсумнівно, наведене словосполучення перебуває в “генетичному” зв’язку зі словосполученням попереднього сюжету: “и прѣспѣ ѡсень . [и] нача мыслити на Деревлѧны . хотѧ примыслити большюю дань”. У своїй першій редакції “Історії Російської” В.М.Татищев передав аналізоване словосполучення майже аналогічно літописному¹¹². Але в другій редакції зустрічаємо цікаві деталі: “И возложи на них дань более преждняя, но при том как сам, так и его воинство древляном учинили оскорбление великое. Вземши же дань, возвращался ко Киеву...”¹¹³. Дещо подібні за змістом прочитання зустрічаємо в більш пізніх літописах – Устюжському літописі й Архангелогородському літописці (“...и прибави к первой дани...”)¹¹⁴, у Рогожському літописці (“...и приложи на нихъ къ дани дань...”)¹¹⁵. А в комбінації з різночитанням висловлювання древлян (коли Ігор вирішив повернутися до древлян вдруге) по Літописцю Переяславля Суздальського (“...оузълъ еси и лише своего оурока, то почто идѣш”¹¹⁶.) ці відомості дійсно можуть переконати в правильності точки зору, викладеної І.Я.Фрояновим. Дослідник відзначив, “що Ігор із дружиною і київським війсьвом

взяв данину один раз, але в збільшеному розмірі (“лише свого урока”)¹¹⁷. Ще одне підтвердження цьому дослідник бачить у словосполученні “примысляше к первой дани”, де слова “перша данина” дослідник розуміє як “первісна, колишня данина, встановлена раніше”¹¹⁸. Такими діями, з точки зору дослідника, була “грубо порушена укладена колись угода про данину між Києвом і “Деревською землею”, тобто здійснене насильство над данниками...”¹¹⁹. Але спробуємо проаналізувати більш ранні літописи й інші важливі словосполучення з уже наведених. Той же Літописець Переяславля Суздальського замість “примышляше” використовує “промышляла”, що несе в собі інше змістове значення. У Літописці Переяславля Суздальського читаємо: “**В**нже поиде на деревляны и дани промышляла и насилуа на нихъ и взданъ”¹²⁰. Як бачимо, дане речення несе в собі інформацію, що значно відрізняється від подібних речень у Лаврентіївському, Іпатіївському літописах і в другій редакції В.М.Татищева. У досить авторитетному джерелі, а саме НПЛ, що відобразив Початковий звід, взагалі ні про які “примислення” не йде мова: “И послуша их Игорь, иде в данѣ, и насиляше имъ и мужи его; и возмя дань, поиде въ свои град”¹²¹. А Рогожський літописець про похід Ігоря в землю древлян і про смерть князя містить інформацію скорочену, тому, якщо взяти до уваги, що в первісних джерелах літописця термін “полюддя” не використовувався (про причини відсутності цього терміна на сторінках давньоруських літописів до XII ст. ми згадували раніше), то цілком можемо припустити, що літописне повідомлення оповідає про два походи Ігоря: перший — за даниною, а другий — з наміром провести полюддя: “В лѣто 6453 иде Игорь въ Древляны и приложи на нихъ къ дани дань, и оубиша и, а княжи лѣт 33”¹²². Саме слово “примышляти” може означати не тільки додавати до придбаного, але і пришукувати, придумувати, вимисляти, вишукувати спосіб і засоби, а в деяких реченнях і думку, що думають і мають намір зробити¹²³. Отже, можливо, наприкінці повідомлення про візантійський договір і на початку повідомлення про похід Ігоря в землі древлян, тобто в словосполученнях: “хотѣ примыслити большою дань “ і “примышляше къ первой да[н]и” літописець виразив тільки намір великого князя київського. Можливо, “промишляння” Ігоря означало намір князя збільшити розмір данини: перший раз він зібрав нормований розмір, а компенсувати надлишок “промишлення” (“примислення”-“примислення”) він розраховував у полюдді, тому і повернувся до древлян вдруге. Доцільно навести тут ще один цікавий приклад. Київський князь Олег збирав із древлян данину “по чернѣ кунѣ”¹²⁴. Після смерті Олега древляни “затворишаѣ” від Ігоря, що закінчилося походом останнього на древлян і накладанням на них данини “болши **В**лговы”¹²⁵. З НПЛ дізнаємося, що воєвода Ігоря Свенельд збирав з древлян данину “по чернѣ кунѣ от дыма”¹²⁶ (де ж надлишок?!). Бачимо, що не завжди наміри збирати данину в збільшеному розмірі (навіть після “примучення”) здійснювалися реально на практиці. Тим більше, в Ігоря не було причин підвищувати розмір данини. Як простежується на літописному матеріалі, підвищення розміру данини щодо конкретних племінних князівств було частіше наслідком їхньої непокори, а саме: повстань, відмови платити данину, посилати військову допомогу для великокнязівських воєнних операцій (найчастіше ці випадки могли мати місце після смерті чергового київського князя, оскільки, мабуть, у середовищі східних слов’ян існував аналогічний давньоскандинавському звичай, відповідно до якого договори й угоди між людьми зберігали силу, поки вони були живі¹²⁷). Прикладами можуть послужити: вищезгадане повідомлення про накладання Ігорем данини “болши **В**лговы” як результат древлянської непокори після смерті Олега, і також повідомлення про похід після древлянського заколоту й убивства Ігоря

його вдови княгині Ольги на древлянський Іскоростень, спалення міста і накладанні на древлян “дани тажькой”¹²⁸. Безпосередньо перед повідомленням про останній похід Ігоря в землі древлян літописець подібної інформації не подає.

Тепер проаналізуємо дієслово “насилаше”¹²⁹. І.І.Срезневський подає кілька значень: пригноблювати, примушувати, але разом з тим і насильство (в аморальному значенні слова), зґвалтувати. Дослідник наводить декілька прикладів цього другого значення: “Аже оучинить Роусинь насилье...надъ вольною женою..., оурока за то ꙗ грив сѣрѣбра” (Договірна грамота смоленського князя з Ригюю і Готським берегом після 1230 р.). “Уже кто робу повержьтъ насильемъ” (Мирна грамота новгородців з німцями при кн. Ярославі Володимировичу 1199 р.). “Аже насилоуєтъ робѣ, а боудуѣтъ на него послосу, дати юмоу гривна серебра” (Договірна грамота смоленського князя Мстислава Давидовича з Ригюю і Готським берегом 1229 р.)¹³⁰. У ПВЛ зустрічаємо наступний приклад: “Убри... и примучиша Дулѣбы... и насилье творашу женамъ Дулѣпскимъ. аще поѣхати будаше Убрину . не дадаше въпрачи конѣ . ни вола . но велаше въпрачи . ꙗ . ли . д . ли . е . ли. женъ в телѣгу . и повести Убрина...”¹³¹. Київський літописний звід Іпатіївського літопису подає наступний приклад використання цього слова в аморальному значенні: “и се оувѣдавъ Романъ . ажь моужи Галицькии не добро живоуть (с моужемъ с) с кѣлземъ своимъ (Галицьким князем Володимиром Ярославовичем — Н.З.) . про его насилье . зане гдѣ оулюбивъ женоу или чюю дочерь . поимашеть насильемъ .”¹³² Можна припустити, що княжі дружинники гвалтували древлянських жінок (Подібне з Лаврентіївським літописом прочитання наводить НПЛ молодшого ізводу в Комісійному списку і Троїцькому (60-і рр. XVI ст.) списку: “и насилаше имъ и мужи его”. Однак у більш пізньому Воронцовському списку (20-і рр. XIX ст.; список сходить до Академічного сер. 40-х рр. XV ст., коли в ньому ще не було загублено ряду аркушів), а точніше, у його витягах читаємо: “и насилаше имъ мужи его”¹³³). Хто ж криється в князівській дружині під гвалтівниками древлянських жінок? Нам здається, що варяги. Як відзначає О.О.Ридзевська, розмірковуючи про походження і значення терміну “варяг”, “варяги” — це, насамперед, скандинавські розбійницькі дружини¹³⁴, що приходили на Русь за даниною; далі це наймані воїни з того ж середовища в складі руської князівської дружини¹³⁵. Дійсно, серед дослідників немає сумніву, що варяги як воїни-найманці відігравали досить видиму роль у князівській дружині IX-X ст.¹³⁶, склали значну частину найближчого оточення князя (відповідно з домінуванням в русько-візантійських договорах 1-ї пол. X ст. скандинавських імен у посольствах великого київського князя)¹³⁷. Роль варязького елемента в дружині князя Ігоря видно вже з імен руських послів при укладенні русько-візантійського договору 944 р.¹³⁸. Не слід забувати і про роль Свенельда при дворі київського князя Ігоря і його нащадків. Але повернемося до варягів. Літописи декілька разів відображали насильство варягів щодо місцевих жителів. З НПЛ молодшого ізводу дізнаємося, що словени, кривици, меря, чюдь “данъ даяху Варягомъ от мужа по бѣлѣи вѣверици ; а иже бяху у них, то ти насилье дѣяху Словеномъ, Кривичемъ и Мерямъ и Чюди”¹³⁹. Це згідно з літописцем і стало причиною вигнання варягів за море. Наведемо ще один важливий приклад, відображений у ПВЛ і в Початковому зводі. У Лаврентіївському літопису читаємо: “Варязи башу мнози оу Ярослава . и насилье творашу Новгородцеѣм . и женамъ ихъ. вставше Новгородци избиша Варязи во дворѣ Поромони...”¹⁴⁰ Цікаву деталь відтворює НПЛ молодшого ізводу: “В Новгородѣ же тогда Ярославъ кормяше Варязъ много, бояся рати; и начаша Варязи насиле дѣяти на мужатых (заміжніх- Н.З.) женахъ. Ркоша новгородци : “сего мы насилья не можемъ смотрити”; и собрашася

в ніщ, исѣкоша Варягы в Поромонѣ дворѣ... ”¹⁴¹ (Страшною була помста Ярослава Мудрого, котрий “исѣче” близько 1000 вбивць варягів¹⁴²). Цікаву сторінку біографії варягів відкриває Літописець Переяславля Суздальського, котрий оповідаючи про “добрѣ и кротокѣ” звичай полян, як дисонанс відзначає: “По семьѣх латына бестудіе въземше ѿ худых Римлянѣ, а не ѿ витасѣи, начаша къ женамъ къ чюжднмъ на блудъ мысль дръжати... ”¹⁴³ Вважаємо, що мова тут йде про варягів, оскільки, як відзначає О.О.Ридзевська, “термін “варязький” з’являється в церковній термінології зі значенням “латинський”, “римо-католицький”, оскільки скандинавські народи, на протилегу східним слов’янам, одержали християнство з католицької Західної Європи, а не з Візантії”¹⁴⁴. З усього вище відзначеного цілком можемо припустити, що гвалтівниками древлянських жінок були саме варяги з князівської дружини. Можливо, значну частину малої дружини, що разом із князем вдруге направилися до древлян (щоб цього разу здійснити полюддя), склали варяги, в тому числі і гвалтівники древлянських жінок (варяги-професіонали були значно кращою особистою охороною князя). Це могло послужити дуже важливою мотивацією відрази населення Древлянського племінного князівства до полюддя київського князя. Князь, як військовий проводир, був відповідальним за дії свого війська, за своїх сподвижників. Можливо, що саме блуд варягів (або руського елемента княжої дружини) і визначив спосіб страти київського князя. Щодо цього можна навести деякі докази. Найбільш цікаві приклади зустрічаємо в “Записці” Ібн Фадлана в розповіді про спосіб страти злодія або грабіжника русами: “...они поведуть його до довгого товстого дерева, прив’язують йому на шию міцну мотузку і підвісять його на ньому назавжди, поки він не розпадеться на шматки від вітрів і дощів”¹⁴⁵. Більш цікавим для нас є повідомлення про одну із традицій племені гузів (гузи або огузи жили в степах нинішнього Західного Казахстану): “Вони [гузи] не знають блуду. Але якщо відносно кого-небудь вони відкриють яку-небудь справу, то вони розривають його на дві половини, а саме: вони звужують проміжок [між] гілками двох дерев, потім прив’язують його до гілок і пускають обидва дерева, і той що знаходиться (між гілками – Н.З.) при випрямленні їхньому розривається”¹⁴⁶. У болгар, за розповіддю Ібн Фадлана, винних у перелюбстві або злодійстві також розривали навпіл, прив’язуючи до сошників і розсікаючи сокирою, кожен шматок потім вішаючи на дерево¹⁴⁷. А. П. Ковалевський мотивує аналогію в стратах злодія і перелюбника тим, що перелюбство “також вважалося як би злодійством, позбавленням чоловіка його прав на дружину”¹⁴⁸. Як впливає з інших повідомлень Ібн Фадлана, у гузів і болгар умирення людей часто проходили саме способом “розтинання” їхньої плоті або повішення на деревах¹⁴⁹. Не виключено, що і древляни, котрі свою назву за літописцем отримали “зане сѣдоша в лѣсѣх”¹⁵⁰, стратили Ігоря подібним до огузького способом саме через блуд (перелюбства, гвалтування) їхніх жінок дружинниками-варягами князя Ігоря. Не повинна дивувати й інтерпретація літописними древлянами князя як вовка, тому що в слов’ян злочинець традиційно іменувався “вовком”¹⁵¹, а Ігор повинний був, безсумнівно, відповідати за злочини своїх сподвижників. Причиною ж розчленування тіла Ігоря на частини могло бути не обов’язково прагнення древлян рівномірно обдарувати підданих його “вдачею”, “вітальною силою” шляхом поховання його плоті в різних кінцях держави¹⁵². У різних народів існував звичай руйнування трупа для знешкодження померлого¹⁵³, забезпечення від його шкідливого впливу в майбутньому. Не виключено, що з подібною мотивацією діяли древляни. Можливо, обидві частини тіла князя були поховані в одній могилі (“[и] єсть могила его оу Искорьстѣниа градѣ в Деревѣхъ и до сего днѣ”¹⁵⁴). Курган могили Ігоря (насипаний Ольгою) бачив В.Татішев 1710 р., коли

його підрозділ направлявся з Києва до Коростеня¹⁵⁵. Бачив курган і навіть оглядав кістяк з нього архітектор П.Д.Барановський¹⁵⁶.

Отже, можна вважати встановленим, що дружинний (народний) переказ, котрий був покладений в основу літописного повідомлення про останній похід великого князя київського Ігоря в землі Древлянського племінного князівства, оповідав про відображення в двох послідовних походах Ігоря до древлян двох давньоруських інститутів — данництва і полюддя. І якщо зібрати данину князеві вдалося, то відповідно з вище згаданими причинами, прагнення Ігоря провести ритуально-сакралізоване полюддя (свідомо завуальоване при “обробці” переказу літописцем) наштовхнулося на завзятий опір древлян, що і коштувало князю Ігореві життя. Образа, заподіяна княжими дружинниками (нам здається, саме варягами з князівської дружини) древлянським жінкам, і визначило спосіб страти проводиря війська, що відповідав, безсумнівно, за аморальні діяння своїх сподвижників — великого київського князя. Наші інтерпретації залишаються дискусійними. Цим дослідженням ми хотіли ще раз привернути увагу до майже що хрестоматійного літописного сюжету останнього походу київського князя й обставин його смерті, показати, що історіографія цього питання ще далеко не закрыта і, безсумнівно, вимагає наступних нових розвідок.

¹ Карамзин Н.М. История государства Российского. В12 т. — Т. 1. — М., 1989. — С.117.

² Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. — М., 1949. — С.114,285-287; Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — К., 1992. — С.117-121.

³ Брайчевський М.Ю. Про початкову форму феодальної експлуатації в Київській Русі // Вісник АН УРСР. — 1959. — №4. — С.65-66.; Брайчевський М.Ю. Літопис Аскольда. — К., 2001. — С.62-63.

⁴ І.Я.Фроянов найбільш ґрунтовно узагальнив досвід дореволюційної і радянської історіографії щодо трактування цих двох категорій. (Фроянов І.Я. Киевская Русь: Очерки отечественной историографии. — Л., 1990. — С.134-176; Фроянов І.Я. Киевская Русь: Очерки отечественной историографии. — Л., 1990. // Фроянов І.Я. Начала русской истории. Избранное. / Отв. ред. Ю. Г. Алексеев. — М., 2001. — С.149-190.)

⁵ Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. — С.113.; Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — С.42.

⁶ Мавродин В.В. Образование древнерусского государства и формирование древнерусской народности. — М., 1971. — С.81.

⁷ Вернадский Г.В. История России. Киевская Русь. — Тверь- Москва, 2000. — С.37.

⁸ Черепнин Л.В. Русь. Спорные вопросы истории феодальной земельной собственности в IX-XV вв. // Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В. Пути развития феодализма (Закавказье, Средняя Азия, Русь, Прибалтика). — М., 1972. — С.152.

⁹ Рыбаков Б.А. Мир истории: Начальные века русской истории. — М., 1984;1987. — С.69.; Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. — М., 1982. — С.287.

¹⁰ Новосельцев А.П. Арабские источники об общественном строе восточных славян IX в. - первой половины X в. (полюдь) // Социально- экономическое развитие России. Сб. статей к 100-летию со дня рождения Н.М. Дружинина. / Отв. ред. С.Л. Тихвинский. — М., 1986. — С.24.; Новосельцев А.П. Арабские источники об общественном строе восточных славян IX в. — первой

половины X в. (полюдь) // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Памяти А.П. Новосельцева. / Отв. ред. Т.М. Калинина. — М., 2000. — С.402-403.

¹¹ Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. — К., 1987. — С.41.

¹² Фроянов И.Я. Рабство и данничество у восточных славян (VI-X вв) / Под. ред. А.Я. Дегтярева. — СПб., 1996. — С.447-448.; Фроянов И.Я. Киевская Русь: Очерки отечественной историографии. — Л., 1990. — С.134-176; Фроянов И.Я. Киевская Русь: Очерки отечественной историографии. — Л., 1990. // Фроянов И.Я. Начала русской истории. Избранное. — С.188.

¹³ Данилевский И.Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX- XII вв.). Курс лекций. Учебное пособие для студ. вузов. — М., 1998. — С.125-136.

¹⁴ Галенко О. Три загадки Константина Багрянородного про “полюдья” // Ruthenica. — Т.3. — Київ, 2004. — С.65.

¹⁵ Фроянов И.Я. Рабство и данничество у восточных славян... — С.448.

¹⁶ Детальний аналіз соціальних, ритуальних (ритуально-магічних), політичних, економічних аспектів (функцій) полюддя містять роботи Ю.М. Кобищанова, І.Я. Фроянова (Кобищанов Ю.М. Полюдь и его трансформация при переходе от раннего к развитому феодальному государству. // От доклассовых обществ к раннеклассовым. / Отв. ред. Б.А. Рыбаков. — М., 1987. — С.135-158.; Кобищанов Ю.М. Полюдь: явление отечественной и всемирной истории цивилизации. — М., 1995.; Фроянов И.Я. Рабство и данничество у восточных славян... — С.448-484.)

¹⁷ Константин Багрянородный. Об управлении империей. Текст, перевод, комментарий / Под. ред. Г.Г. Литаврина и А.П. Новосельцева. — М., 1989. — С.51,330.

¹⁸ Балушок В.Г. Полюддя: прагматична дія і ритуал. // Український історичний журнал. — 1994. — №1. — С.114-115.; Ю.М. Кобищанов також відзначав тлумачення архаїчним мисленням об'їзду території як способу її набуття. (Кобищанов Ю.М. Полюдь и его трансформация... — С.140.); А.Я. Гуревич, аналізуючи скандинавський матеріал, інтерпретує людину епохи Середньовіччя як “міру всіх речей”, і, перш за все, землі, за допомогою руху тіла якої вимірювався простір. Тому не дивним був звичай, відповідно до якого можна було обгородити стільки землі, скільки вдасться обійти від сходу і до заходу сонця. (Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. — М., 1984. — С.50-51.)

¹⁹ Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. — С.87.

²⁰ Константин Багрянородный. Об управлении империей. — С.51.

²¹ Про зв'язок часу проведення полюддя з природнокліматичними умовами дізнаємося із трактату Константина Багрянородного (Константин Багрянородный. Об управлении империей. — С.45-151!)

²² Балушок В.Г. Полюддя: прагматична дія і ритуал. — С.114.; А.Я. Гуревич зазначає, що в скандинавській традиції без ритуального впливу конунгом на майбутнє через жертвопринесення новий рік взагалі не міг наступити, таким чином, у вожді бачили творця нового року. (Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. — С.87.)

²³ Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. — К., 1992. — С.18.

²⁴ Інтерпретацію цього терміну Див.: Константин Багрянородный. Об управлении империей. — С.291-прим.10, С.312-прим.10, С.329-прим.64.; Свердлов М.Б. Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI- первой трети XIII вв. — СПб., 2003. — С.165.

²⁵ Про сакралізацію князівського роду Рюриковичів Див.: Толочко О.П. Русь: держава і образ держави. — К., 1994. — С.10.

²⁶ Кобищанов Ю.М. Полюдь и его трансформация... — С.140-141.; Фроянов И.Я. Рабство и данничество... — С.471-472.; Балушок В.Г. Полюддя: прагматична дія і ритуал. — С.114-115.; Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь (Україна крізь віки. Т.4.). — К., 1998. — С.68;

Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000. – С.397

²⁷ Див.: Фроянов И.Я. Рабство и данничество ... – С.459.

²⁸ Див.: Гуревич А.Я. Образование раннефеодального государства (конец IX- начало XIII в.) // История Норвегии./ Отв. ред. А.С. Кан. – М., 1980. – С.129.

²⁹ Як зазначає О. Прицак, під час цього свята народ приносив жертви поганським богам. А дата проведення свята в тій чи іншій місцевості узгоджувалася з маршрутом ланд – конунга, присутність якого була неодмінною передумовою родючості і мирного характеру року. (Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія. – Т.ІІ. – К., 2003. – С.677.)

³⁰ Гуревич А.Я. Образование раннефеодального государства... – С.130.

³¹ Фроянов И.Я. Рабство и данничество... – С.480.

³² Там само. – С.457. (аналіз використання цього терміну древноруськими пам'ятниками); Див. також: Грамоты Великого Новгорода и Пскова./ Под. ред. С.Н. Валка. – М – Л., 1949. – С.140. (№81.); Черепнин Л.В. Русь. Спорные вопросы истории феодальной земельной собственности в IX- XV вв. – С.152-153.; Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества... – С.277-278.; Рыбаков Б.А. Смерды. // История СССР. – 1979. – №2. – С.39-40.; Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – С.386.

³³ Про процес динамічних змін в сутності полюддя (про втрату ним “архаїчного релігійного змісту за рахунок розширення економічних, соціальних, політичних... начал...”) Див.: Фроянов И. Я. Рабство и данничество... – С.483.

³⁴ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ) ПСРЛ. – Т.І. (Лаврентьевская летопись). – М., 1997. – Стб.408-409.

³⁵ Певні ремінісценції цьому простежуємо за повідомленням про русів у праці Ібн-Русте “Дорогі цінності” (“Ал-а’Лак ан-нафіса”), написаної ним в 903-913 рр. у вигляді енциклопедії. (Новосельцев А.П. Арабские источники о восточных славянах и Руси VI- IX вв. // Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В., Шушарин В.П., Шапов Я.Н. Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С.397-398.; Коновалова И.Г. Восточные источники. // Древняя Русь в свете зарубежных источников./ Под. ред. Е.А. Мельниковой. – М., 2000. – С.208-209.); див. також: Кобищанов Ю.М. Полюдьє и его трансформация... – С.140.; Пашуто В.Т. Черты политического строя древней Руси. // Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В., Шушарин В.П., Шапов Я.Н. Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С.69.; Свердлов М.Б. Домонгольская Русь... – С.164.; Гуревич А.Я. Образование раннефеодального государства... – С.130.

³⁶ Згідно з Устюжським літописом (в основі якого – загальноросійський провінційний літопис першої чверті XV ст.; цитується за списком зі збірника XVII ст. – списком Мацієвича) і Архангелогородським літописцем (що має з Устюжським літописом спільний протограф) : “Рекоша боляре Игореве: Княже строцы Свинъделовы изоделись суть конми и оружии всякими, доспехом и порты полны. А мы нази и ни конни и ни оружны.” (ПСРЛ. – Т.37. (Устюжские и вологодские летописи XVI-XVIII вв.) – Л., 1982. – С.19,58.); Літописець Переяславля Суздальського, складений на початку XIII ст. (пам'ятник XV ст.) подає наступне прочитання: “...люд Свѣндиди доволни всем, а мы ꙗ тебѣ нази...” (Літописець Переяславля – Суздальського. Составленный въ начале XIII вѣка (между 1214 и 1219 годовъ) Изданъ К.М. Оболенскимъ. – М., 1851. – С.10.); В другій редакції “Історії Російської” В.М. Татищева замість “дружина Игореве” зустрічаємо словосполучення “військо Игореве Свинелдовой власти”, аналіз якого провів І.Я. Фроянов. (Татищев В.Н. История Российская. В 7т. – Т.2. – Ч.2. (вторая редакция). – М-Л., 1963. – С.44.; Фроянов И.Я. Рабство и данничество... – С.382-383.)

³⁷ ПСРЛ. – Т.І. – Стб. 54-55.; ПСРЛ. – Т.ІІ. (Ипатьевская летопись). – М., 1998. – Стб.42-43.

³⁸ Лев Диякон народився близько 950 р. Завдяки активній участі в політичних подіях останньої третини X ст. в Візантії, праця історика, написана, вірогідно, після 992 р. і яка висвітлювала період 959-976 рр., базувалася на особистому досвіді, а не на літературних джерелах. (Бибииков М. В. Византийские источники. // Древняя Русь в свете зарубежных источников./ Под. ред. Е. А. Мельниковой. — М., 2000. — С.122.)

³⁹ Лев Диякон. История. / Пер. М.М. Копиленко, стат. М.Я. Сюзюмова, комент. М.Я. Сюзюмова, С.А. Иванова. Отв. ред. Г.Г. Литаврин. — М., 1988. — С.57. Дослідник В. Ричка розглядає дане повідомлення Льва Диякона як літературний прийом, вважаючи подану вустами візантійського хроніста версію загибелі князя літературною фікцією; за допомогою цієї інформації, як зазначає Ричка, Йоан Цимісхій прагнув якомога більше принизити Святослава Ігоревича. (Ричка В. Княгиня Ольга. — К., 2004. — С.95-96.)

⁴⁰ Карамзин Н.М. История государства Российского. — С.117-118.

⁴¹ Соловьев С.М. Сочинения. В 18кн. — Кн.1. — Т.1-2.— М., 1988. — С.143.

⁴² Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — СПб., 1908. — Гл. XIV. — С.340-378.

⁴³ Брайтчевський М.Ю. Когда и как возник Киев. — К., 1964. — С.167.; Довженок В., Брайтчевський М. О времени сложения феодализма в Древней Руси. // Вопросы истории. — 1950. — №8. — С.67.; Брайтчевський М.Ю. По поводу одного места из Константина Багрянородного. // Византийский временник. — Т.XVII. — М — Л., 1960. — С.149-150.); Брайтчевський М.Ю. Утверждение христианства на Руси. — К., 1989. — С.108-109.)

⁴⁴ Черепнин Л.В. Общественно-политические отношения в древней Руси и Русская Правда. // Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В., Шушарин В.П., Щапов Я.Н. Древнерусское государство и его международное значение. — М., 1965. — С.146-148.

⁴⁵ Мавродин В.В. Образование древнерусского государства... — С.80-81.; Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества... — С.327-328.

⁴⁶ Фроянов И.Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. / Под. ред. А.Я. Дегтярева. — М., 1995. — С.51-55.; Фроянов И.Я. Рабство и данничество... — С.377-380

⁴⁷ Котляр Н.Ф. К истории возникновения нормы частного землевладения в обычном праве Руси. // Древние славяне и Киевская Русь. Сб. науч. трудов. / Отв. ред. П.П. Толочко. — К., 1989. — С.149.

⁴⁸ Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. — С.77.; Толочко П. Дворцовые интриги на Руси. — К., 2001. — С.22.

⁴⁹ Рыдзевская Е.А. К вопросу об устных преданиях в составе древнейшей русской летописи. (Материалы и исследования) // Рыдзевская Е.А. Древняя Русь и Скандинавия IX-XIV вв. — М., 1978. — С.193-194.

⁵⁰ Пчелов Е.В. Генеалогия древнерусских князей IX- начала XI в./ Отв. ред. О.М. Медушевская. — М., 2001. — С.127.

⁵¹ Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Статьи, переводы и комментарии. — Харьков, 1956. — С.52.

⁵² Петрухин В.Я. Начало этнокультурной истории Руси IX- XI веков. — М., 1995. — С.148-149.

⁵³ Фроянов И.Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. — С.55-56.; Фроянов И.Я. Рабство и данничество... — С.432.

⁵⁴ Толочко О.П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі у IX-X ст. // Археологія. — 1990. — №1. — С.57-58,60; Толочко А.П. Князь в Древней Руси... — С.17.

⁵⁵ Коптев А.В. “Наложницы и дружина киевского князя Владимира Святославича”. // Дана стаття знаходиться в мережі Інтернет — (<http://www.krotov.info/history/10/koptev.html> ; http://pryahi.indeep.ru/history/koptev_01.html). Варіант даної статті під назвою: “Fornicator immensus- о “гареме” киевского князя Владимира Святославича” опублікований в журналі Russian history / Histoire russe, vol.31, no 1-2, 2004, p.1-37.

⁵⁶ Толочко А.П. Князь в Древней Руси... — С.13-14; Про історичний епос як джерело літописних творів див.: Мирзоев В.Г. Былины и летописи — памятники русской исторической мысли. — М., 1978. — С.126-127.

⁵⁷ Тихомиров М.Н. Русское летописание. — М., 1979. — С.57-58.

⁵⁸ Рыдзевская Е.А. К вопросу об устных преданиях... — С.193-194.

⁵⁹ Котляр Н.Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. — К., 1986. — С.83; О.П. і П.П. Толочки також відмічають історичність даного переказу. (Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. — С.86.)

⁶⁰ Рыдзевская Е.А. К вопросу об устных преданиях... — С.161.

⁶¹ НПЛ младшего извода // ПСРЛ. — Т.III. (НПЛ старшего и младшего изводов) — М., 2000. — С.104.; ПСРЛ. — Т.4. — Ч.1. (Новгородская четвертая летопись.) — М., 2000. — С.9.; Тверской сборник. // ПСРЛ. — Т.XV (Рогожский летописец. Тверской сборник.) — М., 2000. — Стб.28.; М.Б. Свердлов вважав, що для кінця XI ст. Олег і Ігор виступали “древніми князями” (Свердлов М.Б. Домонгольская Русь... — С.170.). Отож, можемо собі уявити, з яким часом літописець співвідносив ці вимоги.

⁶² Свердлов М.Б. Скандинавы на Руси в XI в. // Скандинавский сборник. — Вып. XIX. — Таллин. 1974. — С.64.; Мельникова Е.А. “Сага об Эймунде”. О службе скандинавов в дружине Ярослава Мудрого. // Восточная Европа в древности и средневековье. Сб. статей./ Отв. ред. Л. В. Черепнин. — М., 1978. — С.293.

⁶³ Рыдзевская Е.А. К вопросу об устных преданиях... — С.160-162.; В.Ф. Міллер джерелом літописних оповідей IX-X ст. вважає княжу дружину, переважно варязьку за своїм складом.

⁶⁴ М.Ф. Котляр відмічає її співпадання з початком заснованої на фольклорі розповіді Повісті временних літ (далі — ПВЛ) про смерть Олега; О.П. Толочко інтерпретує літописну ідею “осені” як ідею старіння, завершення життєвого циклу, втрати князем вітальної сили. (Толочко А.П. Князь в Древней Руси... — С.18.)

⁶⁵ Ритм людського життя чи народу і держави відчасти відзначався природними циклами. Взимку конунги їздили по бенкетах і кормліннях в різні частини держави (Гуревич А.Я. История и сага. — М., 1972. — С.28.)

⁶⁶ Мирзоев В.Г. Былины и летописи-памятники русской исторической мысли. — С.126.

⁶⁷ Толочко А.П. Князь в Древней Руси... — С.14.

⁶⁸ Дослідниця бачить в словах древлян, яких згідно з наказом Ольги кинули в яму і засипали живцем: “Пуще ны Игоревы смерти”, натяк на якусь особливо жорстоку смерть князя. (Рыдзевская Е.А. К вопросу об устных преданиях... — С.193.)

⁶⁹ Войтович Л.В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). — С.367.

⁷⁰ Є.Є. Голубинський навіть вважав, що прихильники християнства мали більший вплив на суспільні справи, ніж язичники, а Ігор був “внутрішнім” або “таємним християнином” . (Голубинский Е.Е. История русской церкви. — М., 1901. — Т.1. — Ч.1. — С.68.); З іншої сторони: як зазначає І.Я. Фроянов, якраз під час князювання Ігоря, але до укладення русько-візантійського договору (на який в великій мірі спираються аргументи Голубинського – Н.З.) язичницьке капище з ідолом Перуна виноситься з границь з стародавніх укріплень Києва на нове місце, яке було доступне для всіх прибуваючих в столицю полян, з ціллю перетворити Київ в культовий центр східного слов’янства (Фроянов И.Я. Рабство

и данничество... — С.433.); Точка зору Голубинського була заперечена П.П. Толочком (Толочко П.П. Древняя Русь. — С.64.).

⁷¹ Див.: Фроянов И.Я. Рабство и данничество... — С.481, 483.

⁷² За твердженням І.Я. Фроянова збір данини першого разу проходив за участі народного ополчення (Фроянов И.Я. Рабство и данничество... — С.383.).

*розділення зроблено нами спеціально, оскільки ми вважаємо, що дві ідеї (два твердження) дослідника кардинально різняться між собою.

⁷³ Черепнин Л.В. Общественно- политические отношения в древней Руси и Русская Правда... — С.146-147.

⁷⁴ Фроянов И.Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. — С.54.; Фроянов И.Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории. — Л., 1980.// Фроянов И.Я. Начала русской истории. — С.564.

⁷⁵ Фроянов И.Я. Рабство и данничество... — С.383-384. Ми бачимо, що дослідник приходить до подібної з першим твердженням Л.В. Черепніна точки зору. Відповідно, І.Я. Фроянов правий, що словосполучення несе в собі і кількісні, і структурно-особистісні значення.

⁷⁶ Існує багато інтерпретацій щодо місця князівської дружини в інституті полюддя (але на рахунок ролі малої дружини в полюдді київського князя ще не висловлювався ніхто). Див.: Котляр Н.Ф. Древняя Русь и Киев... — С.84.; Котляр Н.Ф. К истории возникновения нормы частного землевладения... — С.149.; Приселков М.Д. Киевское государство второй половины X в. по византийским источникам. // Ученые записки ЛГУ. — №73.— Серия историч. наук, Вып. 8. — С.226-240.; Свердлов М.Б. Домонгольская Русь... — С.74-77, 81, 166, 167-173.

⁷⁷ Про втілення везіння конунга в його речах і подарунках Див: Гуревич А.Я. История и сага. — С.56.

⁷⁸ Про функції князівських бенкетів на Русі див.: Липец В.С. Эпос и Древняя Русь./ Отв. ред. В. К. Соколова — М., 1969. — С.120-128-129-152.

⁷⁹ Константин Багрянородный. Об управлении империей. — С.51.

⁸⁰ Там само. — С.51,329.

⁸¹ Фроянов И.Я. Рабство и данничество... — С.477.

⁸² НПЛ младшего извода // ПСРЛ. — Т.III. — С.107.; Див. також: ПСРЛ. — Т.4. — Ч.1. — С.13; ПСРЛ. — Т.37. (Устюжские и вологодские летописи XVI-XVIII вв.) — С.18,57.; В Тверському збірнику читаємо: “Игорь же и Олег, творящееся мимо идуща, потаистася в лодяхъ, а другыа остави назади, и з малою дружиною изыдоста на брег...” (Тверской сборник. // ПСРЛ. — Т.XV. — С.33.). Подібне прочитання виявляємо й у Літописці Переяславля Суздальського. (Лі тописецъ Переяславля- Суздальскаго. — С.6.).

⁸³ НПЛ младшего извода. // ПСРЛ. — Т.III. — С.112.; Див. також: ПСРЛ. — Т.I. — Стп.57.; ПСРЛ. — Т.II. — Стб.46.; ПСРЛ. — Т.4. — Ч.1. — С.39.; Тверской сборник. // ПСРЛ. — Т.XV. — Стб.60.; Лѣтописецъ Переяславля- Суздальскаго. — С.11.

⁸⁴ ПСРЛ. — Т.37. — С.20, 59.

⁸⁵ Новосельцев А.П. Арабские источники об общественном строе восточных славян IX в.— первой половины X в. (полюдь)// Социально-экономическое развитие России. — С.22-26.; Новосельцев А.П. Арабские источники об общественном строе восточных славян IX в. — первой половины X в. (полюдь)// Древнейшие государства Восточной Европы. — С.400-404.

⁸⁶ Коновалова И.Г. Восточные источники. — С.208.

⁸⁷ Новосельцев А.П. Арабские источники об общественном строе восточных славян IX в.— первой половины X в. (полюдь)// Социально-экономическое развитие России. — С.25.; Заходер Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. В 2т. — Т.II. — М., 1967. — С.81.

⁸⁸ Новосельцев А.П. Арабские источники об общественном строе восточных славян IX в. — первой половины X в. (полюдь) // Социально-экономическое развитие России. — С.25.; Новосельцев А.П. Арабские источники о восточных славянах и Руси VI-IX вв. // Новосельцев А. П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В., Шушарин В.П., Шапов Я.Н. Древнерусское государство и его международное значение. — М., 1965. — С.400.; Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. — С.82.

⁸⁹ Новосельцев А.П. Арабские источники об общественном строе восточных славян IX в. — первой половины X в. (полюдь) // Социально-экономическое развитие России. — С.25.

⁹⁰ Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. — С.82.

⁹¹ Новосельцев А.П. Арабские источники об общественном строе восточных славян IX в. — первой половины X в. (полюдь) // Социально-экономическое развитие России. — С.25.; Новосельцев А.П. Арабские источники о восточных славянах и Руси VI- IX вв. // Новосельцев А. П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В., Шушарин В.П., Шапов Я.Н. Древнерусское государство и его международное значение. — С.389.

⁹² Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений... — С.124.; На наш погляд, замість подати тут доцільно використовувати термін “полюддя” або “дарунок”, що і має на увазі дослідник.

⁹³ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества... — С.278.

⁹⁴ Липец В.С. Эпос и Древняя Русь. — С.259.

⁹⁵ Там само. — С.265-266.

⁹⁶ Коновалова И.Г. Восточные источники. — С.213-214.

⁹⁷ Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу... — С.146.; О.В. Контев, як і інші дослідники, відзначає паралелі (аналогії) цього і літописного повідомлень про наложниць князя Володимира. (Контев А.В. “Наложницы и дружина киевского князя Владимира Святославича”).

⁹⁸ Свердлов М.Б. Домонгольская Русь... — С.175.

⁹⁹ ПСРЛ. — Т.37. — С.19,58.

¹⁰⁰ Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія. — С.676-677.

¹⁰¹ ПСРЛ. — Т.ІІ. — Стб.43; “се князѡ оубихомъ Рускаго” читаємо в Лаврентіївському літописі (ПСРЛ. — Т.І. — Стп.55.); Див. також: ПСРЛ. — Т.ІІІ. — С.110.; ПСРЛ. — Т.37. — С.19,58.; Лѣтописецъ Переяславля- Суздальскаго. — С.10.

¹⁰² Толочко П. Дворцовые интриги на Руси. — С.22.; Важко, навіть гіпотетично, зрозуміти наміри древлян після вбивства київського князя. Ґрунтуючись на наступному сватівстві древлянського князя Мала до Ігоревої вдови Ольги, М.Б. Свердлов констатував, що “Мал і древлянська знать прагнуть не відокремитися від Руської держави, а навпаки, продовжити державні зв’язки за допомогою династичного союзу, але вже на чолі з древлянським князем”. (Свердлов М. Б. Домонгольская Русь... — С.88.). О.П. Толочко бачив у даному літописному сюжеті обряд “заміни царя”, як частину процедури спадкування, коли “вслід за ритуалом убивства правителя йде ритуал весілля, що і завершує процес передачі влади”. (Толочко О.П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі в IX-X ст. — С.60.). Важко робити якісь висновки, використовуючи текст, базований на переказі, але, можливо, древляни і прагнули до якогось союзу, але з яскраво вираженим домінуванням древлянської общини, а, можливо, і до зміни ролей, при якій уже древляни б збирали данину з полян (можливо, протягом визначеного періоду так і було, ремінісценції чого збереглися в літописному повідомленні: “По сихъ же лѣтѣхъ по смѣрти братьѣ сень бѣша ѡбидимѣ Древлями . [и] инѣми ѡколними.” — ПСРЛ. — Т.І. — Стп.16-17.)

¹⁰³ Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. — С.77.; Лев Диякон. История. — С. 57, 200.

¹⁰⁴ Про високий рівень самосвідомості Мала як політичного глави племінного княжіння древлян Див.: Свердлов М.Б. Домонгольская Русь... — С.89.

¹⁰⁵ Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений... — С.96.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Толочко О.П. До питання про сакральні чинники... — С.54-56.; Толочко А.П. Князь в Древней Руси... — С.20-21.

¹⁰⁸ Константин Багрянородный. Об управлении империей. — С.51, 330.

¹⁰⁹ Опис полюддя імператором Константином Б.О. Робаков датує бл.948 р. (Робаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества... — С.318.)

¹¹⁰ Детальний аналіз цього питання (і, взагалі, “реформаторської” діяльності княгині Ольги) Див.: Свердлов М.Б. Домонгольская Русь... — С.182-196.; Фроянов І.Я. Рабство и данничество... — С.390-433.; Фроянов І.Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. — С.56-83.

¹¹¹ ПСРЛ. — Т.І. — Стб.54.; Див. також: ПСРЛ. — Т.ІІ. — Стб.43.

¹¹² Татищев В.Н. История Российская. В 7т. — Т.4. — Ч.2. (первая редакция). — М- Л., 1964. — С.123.

¹¹³ Татищев В.Н. История Российская. В 7т. — Т.2. — Ч.2. (вторая редакция). — М- Л., 1963. — С.44.

¹¹⁴ ПСРЛ. — Т.37. — С.19,58.

¹¹⁵ Рогожский летописец. // ПСРЛ. — Т.XV (Рогожский летописец. Тверской сборник.) — М., 2000. — Стп.14.

¹¹⁶ Лѣтописецъ Переяславля- Суздальскаго. — С.10.

¹¹⁷ Фроянов І.Я. Рабство и данничество... — С.384.

¹¹⁸ Там само. — С.382.

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Лѣтописецъ Переяславля- Суздальскаго. — С.10.

¹²¹ ПСРЛ. — Т.ІІІ. — С.110.

¹²² Рогожский летописец. // ПСРЛ. — Т.XV (Рогожский летописец. Тверской сборник.) — Стп.14.

¹²³ Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. — Т.ІІ. — М., 1958. — Стп.1434.; Даль Владимир Толковый словарь живого великорусского языка. В 4т. — Т.3. — М., 1990. — С.427.

¹²⁴ ПСРЛ. — Т.І. — Стп.24.

¹²⁵ ПСРЛ. — Т.І. — Стп.42.

¹²⁶ ПСРЛ. — Т.ІІІ. — С.109.

¹²⁷ Про цей звичай серед древніх скандинавів Див.: Гуревич А.Я. История и сага. — С.28-29.

¹²⁸ ПСРЛ. — Т.І. — Стб.60.; ПСРЛ. — Т.ІІ. — Стб.48.; ПСРЛ. — Т.ІІІ. — С.113.; А Літописецъ Переяславля Суздальського навіть подає її розмір: “и платить повѣле по двѣ коунѣ чръныхъ, по две веверици и skóry и медь и давати...” (Лѣтописецъ Переяславля- Суздальскаго. — С.12.)

¹²⁹ “... [и] насилѣше имъ . и мужи его...” (ПСРЛ. — Т.І. — Стб.54.); Подібне прочитання: ПСРЛ. — Т.ІІ. — Стп.43.; “...и насилываше Игорь и вои его...”, “...и насилываше им Игорь и вои его...” відповідно по Устюжському літопису і Архангелогородському літописцю. (ПСРЛ. — Т.37. — С.19,58.); “...и насилѣше на нихъ...” (Лѣтописецъ Переяславля- Суздальскаго. — С.10.).

¹³⁰ Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. — Т.ІІ. — М., 1958. — Стп.330.

¹³¹ ПСРЛ. — Т.І. — Стб.11-12.; ПСРЛ. — Т.ІІ. — Стб.9.

¹³² ПСРЛ. — Т.І. — Стб.660.

- ¹³³ ПСРЛ. — Т.ІІІ.: Комиссионный список — С.110.; Троицкий список — С.516.; Извлечения из Воронцовского списка — С.436.
- ¹³⁴ Ще М.М. Карамзін відзначав зв'язок терміну “варяги” і фінського слова варас — злодій. (Карамзін Н.М. История государства Российского. — С.56,211.)
- ¹³⁵ Рыдзевская Е.А. О роли варягов в Древней Руси. // Рыдзевская Е.А. Древняя Русь и Скандинавия IX-XIV вв. / Отв. ред. В.Т. Пашуто. — М., 1978. — С.138.
- ¹³⁶ Рыдзевская Е.А. К вопросу об устных преданиях... — С.161-162.
- ¹³⁷ Свердлов М.Б. Домонгольская Русь... — С.175.
- ¹³⁸ ПСРЛ. — Т.І. — Стб.46-47.
- ¹³⁹ ПСРЛ. — Т.ІІІ. — С.106.
- ¹⁴⁰ ПСРЛ. — Т.І. — Стп.140.; Іпатіївський літопис оповідає лише про “...насилъ...Новгородъ-цьмь...”, не згадуючи про їхніх дружин. (ПСРЛ. — Т.ІІ. — Стб.127.)
- ¹⁴¹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. — М — Л., 1950. — С.174.; ПСРЛ — Т.ІІІ. — С.174.; Ці цікаві деталі не пройшли поза увагою П.П. Толочка. (Толочко П. П. Ярослав Мудрий. — К., 2002. — С.39.)
- ¹⁴² ПСРЛ. — Т.І. — Стб.140.; ПСРЛ. — Т.ІІ. — Стб.128.
- ¹⁴³ Летописецъ Переяславля- Суздальскаго. — С.4.
- ¹⁴⁴ Рыдзевская Е.А. О роли варягов в Древней Руси. — С.138.
- ¹⁴⁵ Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу... — С.143.; Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений... — С.125.
- ¹⁴⁶ Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу... — С.126.; (уточнення до перекладу Див.: Большаков О.Г. Уточнения к переводу “Записки” Ибн Фадлана. // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Памяти А.П. Новосельцева./ Отв. ред. Т. М. Калинина. — М., 2000. — С.56.)
- ¹⁴⁷ Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу... — С.138.; Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений... — С.125.
- ¹⁴⁸ Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу... — С.52.
- ¹⁴⁹ Там само. — С.129,137.
- ¹⁵⁰ ПСРЛ. — Т.І. — Стб.6.
- ¹⁵¹ Детальніше про атрибуцію Ігоря як вовка Див.: Петрухин В.Я. Начало этнокультурной истории... — С.148-150.; Толочко О.П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі... — С.60-61 (прим.66.)
- ¹⁵² як це інтерпретував О.П. Толочко (Толочко О.П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі... — С.57-58.)
- ¹⁵³ Русанова И.П., Тимощук Б.А. Языческие святилища древних славян. Под. ред. С.А. Плетневой. — М., 1993. — С.71.
- ¹⁵⁴ ПСРЛ. — Т.І. — Стб.55.; ПСРЛ. — Т.ІІ. — Стб.43.
- ¹⁵⁵ Войтович Л.В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.). — С.119.
- ¹⁵⁶ Фехнер М.В. Наконечник ножен меча из кургана близ Коростеня // Советская археология. — 1982. — №4. — С.243-244.

Назарій Зубашевський.

Про місце інститутів данництва і полюддя в переказі про останній похід Ігоря за древлянською даниною.

Стаття представляє собою спробу розкрити зміст дружинного переказу, що був покладений в основу літописного повідомлення про останній похід великого князя київського Ігоря в землі Древланського племінного князівства і про вбивство древланцями Ігоря. На основі детального аналізу літописних матеріалів та їх співставлення з інформацією арабських і скандинавських джерел автор пробує розкрити завуальовані літописцем причини жорстокої страти київського князя; приходять до висновку, що в переказі відображена інформація про два інститути руського соціуму — данництво і полюддя.

Nazariy Zubashevsky.

Concerning the place of institutions of contribution and poludia in the legend about the last campaign of Igor for the Derevlian tribute.

The article is an attempt to reveal the true meaning of the legend of prince's armed force — “druzhyna” which was laid in the basis of the chronicled report concerning the last campaign of the great Kievan Prince Igor against the lands of the Derevlian tribal principality and Igor's assassination by the Derevlians. On the base of the detailed analysis of the annalistic materials and their comparison with the information of Arabic and Scandinavian sources the author tries to show the causes of brutal execution of Igor camouflaged by the chronicler; comes to the conclusion that the information about two institutes of the Russian society — contribution and poludia is described in this legend.

ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДРУЖИНИ ГАЛИЦЬКОГО І ВОЛИНСЬКОГО БОЯРСТВА

Питання участі галицького і волинського боярства в військовій організації держави, існування власних боярських загонів та приватних замків-фортець, незважаючи на велику кількість спеціальних досліджень, і надалі вимагають свого подальшого вивчення.

Термін “дружина” є загальнослов’янським і утворився від слова “друг”, що первісно означало “співпутник, товариш на війні”¹. Аналіз відносин між князем і дружиною дає можливість зробити висновок, що з XI ст. в дружинному середовищі спостерігається тенденція розколу на старшу і молодшу дружину. Цей розкол ще більше посилюється на кінець XII ст. Розпад дружини проявлявся по різному. В старшій дружині, яка складалася переважно з бояр, спостерігається перехід від дружинних відносин до васальних. Молодша дружина, яка складалася з отроків, дітських і їм подібних, поступово зливається з представниками княжого двору, що живуть за іншими законами, аніж дружина. Беззаперечним є те, що на кінець XII ст. дружині відносини поступово відходять у минуле, а остаточне їх зникнення відбувається в кінці XIII-на початку XIV ст. На той час термін “дружина”, що означав постійне кадрове військо, яке перебувало при князеві як його соратники і помічники, виходить із ужитку. Виникають нові соціально-політичні інститути.

Безсумнівною є належність бояр до князівської дружини². Вони входили в дружинний союз, створюючи її верхній прошарок, який в літописах нерідко позначається як “старша”, “лучча”, “передня”, “велика”.

Дружинники (великі бояри, молодші бояри та дворяни) несли князю службу із землі. Численність князівської та боярської дружин, в свою чергу, залежала від економічних можливостей князя, від розмірів землі, яка йшла на роздавання васалам. Боярство творило верхній прошарок дружини, але його не можна вважати дружинниками у “чистому” вигляді, які б жили під дахом князя й перебували на його утриманні. Вони мали власні доходи, отримували князівські надання, тримали села та займали певні адміністративні посади, що із часом ставали спадковими³. Отримана боярами певна побутова і господарська самостійність сприяла переростанню боярсько-дружинних відносин у васальні⁴. Значно сприяли цьому тісні контакти Галицької та Волинської земель із угорськими та польськими землями. Інша частина дружинного елемента, зберігши тісний зв’язок із князем, витворює порівняно новий інститут “князівський двір”, де поряд із боярами сановниками формується нижча ланка двірської ієрархії – парубки, пахолки, отроки, слуги двірські, милостники. Очевидно, що ця модель повторювалася на нижчій щаблі суспільства, зокрема боярства.

Отроки в літописах виступають із середини X ст. Неодноразово ми їх зустрічаємо у вістках XI, XII, XIII ст. як постійних супутників князя. З літописних вісток видно,

що отроки – це перш за все двірцеві та військові слуги князя, які перебувають в повній залежності від князя (Див. Дод.2, 3).

Єдиної думки щодо походження терміну отрок немає. Досить цікава етимологія терміну. На думку лінгвістів, він, будучи загальнослов'янським, утворився за допомоги префікса –от (не) от рок, “той, що не говорить”. Звідси отрок – це безсловесна людина, раб⁵. Цікавим є той факт, що частина отроків є іноземного походження. З угрів походили Георгій і Мойсей, отроки князя Бориса Володимировича. Отроки Давида Ігоровича Улан і Колчко, виходячи з їх імен, походили з представників степу. Це дозволило М.Затиркевичу припустити, що первісно отроки набиралися з військовополонених⁶.

Дещо на іншому становищі перебували дітські. Як випливає з літописів, дітські служби по княжому дому не несли, що суттєво відрізняло їх від отроків. Відзначимо і той факт, що отроків зустрічаємо і при боярах. Дітські у бояр відсутні. Більш того, дітські Андрія Боголюбського проживали у власних будинках⁷. Дітські досить часто займали вищі адміністративні посади, отримували в посідання міста та волості⁸. Це дозволяє вбачати в дітських вільних людей, що походили з давньоруського середовища. Ймовірно, що саме з посади датського більшість бояр розпочинали своє просування по ієрархічних шаблях княжої дружини.

Як уже зазначалося, з XII ст. мала дружина поступово зливається із князівським двором, а в джерелах появляється терміни “дворяни”, “слуги двірські”, “двірські”. Разом з цим літописи відділяють від дворян посадників, тивунів, дітських, отроків і мечників. Поступово склад двору ускладнювався за рахунок входження в нього військового елементу, що випадав із дружини і осідав при дворі. Не випадково князівський двір багато в чому подібний до дружини: він рухається спільно з князем, бере участь у війнах та політичному житті держави.

Посада двірського виникла під впливом державного устрою сусідніх країн, зокрема Угорщини. Щоправда, перша згадка про двірського на Русі відноситься до 1171 р. – київський двірський Олекса⁹. На це прямо вказує галицько-волинський літописець ототожнюючи термін “двірський” та “palatinus, comespalatii”. Під 1208 р. угорський король, за словами літописця, посилав у Галичину війська на чолі з великим двірським і палатином Потом¹⁰. Для Галицько-Волинської держави літопис фіксує двірських Андрія, активна діяльність якого припала на 1225-1256 рр. та Якова Марковича (1247 р.). У 1258 р. функції двірського виконує Олекса Орішок, а при Володимирі Васильковичу посаду двірського займає Рах Михайлович.

Суперечливою залишається постать двірського Григорія Васильовича, який спільно із галицьким єпископом Артемієм в 30-х рр. XIII ст. відігравав провідну роль в історії держави. 1237 р. боярин змушений змиритися із воскняженням Данила в Галичі і протягом певного часу зберігав свою посаду. Можемо погодитися із думкою К.Софроненко, що, хоча призначення двірського й залежало від князя, він не завжди міг його скинути із посади, оскільки це в значній мірі залежало від волі боярства¹¹.

Посада печатника фіксується літописом лише один раз. Погоджуємося з І.Крип'якевичем, який до основних функцій печатника відносить зберігання князівської печатки, укладання текстів грамот чи керування їхнім складанням, облік князівських доходів та витрат¹².

Нез'ясованим залишається питання походження посади. Д.Лихачов її виводить із Візантії, де існувала посада канцлера¹³. О.Купчинський, полемізуючи із першим вважає, що посада печатника-канцлера з'явилася у Галицько-Волинській державі в XIII ст. в результаті особистих, родинних і державних взаємин Романовичів із

європейським світом¹⁴. Посаду печатника літопис вперше фіксує під 1241 р. (печатник Курило 1241, 1243, 1246). Якщо припустити, що посада існувала і при дворі Ростислава Мстиславича, то її виконували або холмський єпископ Іван, або володимирський боярин Іван Михалкович Скула, раніше сідельничий Данила Романовича. Боярин відіграв вагому роль у придушенні виступу Молибоговичів, неодноразово очолював посольства, супроводжував Данила Романовича у військових походах¹⁵. У літописі як печатник фігурує Курило (Кирило)¹⁶. Погоджуємося із А.Генсьорським, що протягом 1250 – 1264 рр. посаду печатника займав або Яків Маркович або Діонісій Павлович¹⁷. При володимирському князі Мстиславі функції печатника виконували єпископи Марко та Євсигній¹⁸. За Юрія-Болеслава Тройденовича посаду печатника займав галицький єпископ Хотко або Дмитро Детко¹⁹.

Інститут посадників забезпечував князівське управління містами і волостями, причому при черговій зміні князів новий князь затверджував своїх посадників. Зазвичай, посадниками ставали бояри чи представники дружинного прошарку, інколи ними ставали і дітські, про що негативно говорить літопис²⁰. До функцій посадників входив контроль над збором податків та їх розподіл відповідно до князівських постанов, виконання вищої адміністративної влади на місцях від імені князя, збирання в користь князя судових штрафів чи частки в спільному з єпископом суді. Не можна відкидати й військових функцій. Посадникам підлягали тисяцькі та воєводи. Все це сприяло нагромадженню ними багатств, а також розвиток цього інституту в досить значну систему автономного управління настільки, що він міг замінити князівські прерогативи чи відкрито виступати проти свого князя. Посадники мали власні канцелярії, подібні до князівських, про що свідчать знахідки печаток²¹. Літопис говорить про посадника в Сяноку²², Ізяславових посадників у Бужську, Шумську, Тихомлі, Вигошеві, Гнійниці. В 1209 р. в Бужську посадником був Гліб Поткович; Давид Вишатич був посадником у Ярославі (1231 р.); держатель (посадник) Дорогочина не пустив Данила Романовича у місто після татарського погрому; крем'янецьким посадником був Андрій (1255 р.).

Серед двірських чинів Галицько-Волинської держави трапляються тивуни (тивун Олександр з Шумська, 1208 р.), які виконували функції князівських судових агентів на місцях і при дворі князя. Згодом їхні функції переймають судді при князівському дворі. З грамот Юрія-Болеслава II відомими є княжі судді Хотко та Васько Кудинович.

Первісне призначення сідельничого полягало в керівництві кінним двором князя – сідлами, кінською зброєю, приготуванням коня до виїзду та військового походу. Сідельничий Іван Михалкович (1227, 1231) займався вирішенням внутрішніх справ у державі та придушенням боярських опозиційних виступів.

Вагомою в структурі двору була посада стольника. Стольник, зазвичай, відав князівським столом, прислуговував йому під час трапези, відповідав за якість харчів. В його ж віданні знаходився і контроль над прибутками з князівських маєтків. Галицько-Волинський літопис говорить про стольника Якова Марковича (1240, 1249) та визначає функції, які він виконував при дворі Данила Романовича. Правдоподібно, що головним його обов'язком було управління князівськими земельними маєтками і, зокрема, роздання боярам чи дружині волостей у тимчасове володіння²³.

За виконання служби представники князівського держaparату отримували відповідні пожалування та доходи: посадники, тисяцькі, воєводи, двірські – міста і волості; отроки, дітські, слуги – села та право збору податків.

До князівського двору належав і князівський вихователь (кормилець, дядько). На теренах Галичини та Волині літопис фіксує двох кормильців (Паук і безіменний)

волинського князя Володимира Андрійовича (1151, 1171)²⁴, Володислава Кормильчича та його брата²⁵, дядька Мирослава та кормилицю²⁶. У 1256 р. на заклик Данила Романовича з Новогрудка в похід супроти ятвягів прибув його син Роман з “отцем своим Глебом”²⁷, який був вихователем князя. З літописів знаємо Семена Дядьковича та Мирослава Детка. В Ярославі бачимо вдову кормильця Нездила, з якою родинними стосунками були пов’язані Судислав Бернатович, Володислав Кормильчич та Давид Вишатич. О.Мазур припускає, що боярин Нездило був “кормильцем” Судислава Бернатовича, й зазначає, що й інші боярські родини мали своїх “кормильців”²⁸.

Літопис практично не говорить про функції кормильців. Сам термін засвідчує, що першою і найважливішою була виховна функція. “Кормилець” навчав княжича військової справи, основ державного управління, суду. Під керівництвом “кормильців” руські княжичі символічно розпочинають битви, кинувши у бік ворога спис²⁹. Серед інших функцій виділимо управлінську та дипломатичну. На Русі “кормильці” та “дядьки” виступають воєводами та тисяцькими, входять до числа найперших радників князя, присутні із ними під час битв, очолюють військові походи, беруть активну участь у прийнятті важливих політичних рішень, виступають у функції послів (Мирослав, Володислав Кормильчич, Семен Дядькович). Особливо помітною роль “кормильців” ставала в період політичних криз, коли після смерті князя залишалися малолітні княжичі чи вигасала місцева династична гілка³⁰. Зауважимо, що саме так до влади прийшли Володислав Кормильчич та Дмитро Детко.

З радянських і пострадянських дослідників боярський васалітет у Київській Русі та Галицько-Волинській державі висвітлювали С.Юшков³¹, Л.Черепнін³², В.Пашуто³³, М.Котляр³⁴ та ін. Однак до цього часу залишається дискусійними питання наявності у бояр власних васалів. Нез’ясованим залишається питання становлення боярського васалітету та існування умовних держань давньоруських дружинників. Не заглиблюючись у розмаїття поглядів зазначимо, що факт їхнього існування у Галицько-Волинському князівстві визнавав В.Пашуто³⁵. На думку М.Котляра тут у першій половині XIII ст. військовим людям та дрібним боярам в прикордонних областях, небезпечних з огляду на ворожі напади, виділялися земельні наділи типу феодин чи бенефіцій. Такого типу наділи надавали військовим слугам та дрібним боярам не лише князі, але й великі бояри, що завдяки цьому утримували досить потужні та сильні військові загопи, що в літописах виступають як полки³⁶.

Як уже зазначалося, галицьке та волинське боярство займаючи ті чи інші посади було тісно пов’язане із князівською дружиною. Вищою управлінською посадою в Галицько-Волинській державі була посада тисяцького. Не вдаючись до історіографії проблеми, яка детально висвітлена в роботах Б.Рибаківа³⁷ та П.Толочка³⁸, зазначимо, що витоки тисяцьких потрібно віднести до епохи військової демократії, але з часом інститут тисяцького модифікувався і на кінець XIII ст. лише зберігав свою назву. Початково це була, напевно, виборна посада керівника земського ополчення³⁹. З часом вона стає важливим органом адміністративного управління, на яку призначалися князівські мужі і місцева знать. Не виключено, що посада тисяцького передавалася у спадок з покоління в покоління. Про це свідчать численні вказівки тисяцьких по князю, якому вони підпорядковувалися, навіть без назви міста де вони “тримають” тисячу, а також повідомлення про призначення тисяцьких князями. В Галицько-Волинському літописі маємо вістки і про синів тисяцького. Джерельні дані дозволяють виділити обов’язки тисяцького. Окрім головного обов’язку – військового керівництва народним ополченням – тисяцький брав участь у військових походах, ведучи полк, виконував

дипломатичні функції, інколи тисяцький виступає і як воєвода. В разі відсутності князя виступає як його намісник.

Тисяцькі відігравали важливу суспільно-політичну роль у розвитку земель. Від їхньої підтримки чи ворожості у значній мірі залежало політико-економічне становище князя. Це наклало значний відбиток на діяльність останніх. Вони не завжди виконували волю князя, нерідко укладаючи угоди з тими чи іншими партіями, бачачи слабкість свого князя, відступали від нього⁴⁰. Однак значно більше маємо прикладів, що тисяцькі були найближчими князевими радниками і чиновниками, активно виконували його вказівки. Серед них виділимо перемишльського тисяцького Ярона (1213 р), Дем'яна (1208, 1231), Дмитра (1213, 1239, 1240), Борзу (між 1216-1221 рр.)⁴¹, Володислава Юрійовича, галицького тисяцького князя Ростислава (1241), Юрія Домажирича (1258) тощо.

Воєводство було також одним із давніх інститутів адміністративного управління, що виник у кінці X – на початку XI ст. та за функціями був подібний до інституту тисяцького. Однак, через лаконічність літописних вісток чи тогочасну відсутність чіткої різниці між функціями воєводи та тисяцького, не завжди можна чітко визначити функції воєводи. І. Фроянов припускає, що посада воєводи була тимчасовою і пояснювалася військовими потребами князя чи землі⁴². Можна не погодитись із цим твердженням. Суспільно-політичне життя Галицької та Волинської земель, фактор постійної військової небезпеки та міжусобиць постійно вимагали наявності професійного керівника військовими підрозділами – воєводи. Однак ця посада була менш стабільною, аніж посада тисяцького і займала в князівській адміністрації набагато нижчу сходинку⁴³. Літописні вістки свідчать, що воєводи призначалися виключно князем і були представниками місцевої влади на місцях, отримували в володіння міста та право на збір податків. На початок XIII ст. воєводи поступово перетворюються на захисників і виразників інтересів місцевого боярства.

Протягом XI-XIII ст. “воєводство” в літописі пов'язується з “триманням тисячі”, хоча в літописах також маємо багато вісток про тисяцьких без воєводства і воєвод без тисячі⁴⁴. Спершу воєвода був начальником усієї княжої дружини (Коснятин Сірославич, Іван Халдієвич, київський воєвода Дмитро, Ян, белзький воєвода), потім його частини – полку (Мирослав, Гліб Зеремійович, Шелв тощо). Для Галицько-Волинської держави літописи фіксують таких воєвод: Іван Халдієвич (1146), Мирослав (1211, 1229, 1231), Гліб Зеремійович (1211, 1226, 1231, 1234), Юрій Прокопійович (1211), Дмитро (1213), Юрій Домажирич (1224), Ян, белзький (1225), Коснятин Сірославич (1172), Гаврило Душилович (1213, 1218, 1227), Семен Олуйович (1218, 1223), Василько Гаврилович (1213, 1218, 1232, 1249), Шелв (1226, 1228, 1249), Станіслав Микулич (1229), Володислав Юрійович (1230), Вишата (1244), Діонісій Павлович (1255), Костянтин Положишило (1256, 1259), Лука Іванович (1259), Желислав у Володимирі (1273, 1282), Василько, князь Слонімський (1281, 1282), Дунай (1281), Блус Юр'єв (1281), Каліфат Селезенець у Володимирі (1280), Борко Олов'янець (1282, 1287), Вишата (1282), воєвода Чюдин (1289), воєводи кн. Лева: Тьюйма (1277, 1281), Рябець (1282), Василько, белжанин (1282), холмський воєвода кн. Юрія, белзький воєвода Михайло Єлезарович (1335), перемишльський воєвода Грицько Коссакович (1335), львівський воєвода Бориско Кракула (1335), луцький воєвода Ходор Отек (1335).

Безпосередньо з інститутом тисяцьких були пов'язані інститути соцького та десяцького. Галицько-Волинський літопис називає лише одного соцького – Микулу (1231 р.) у Галичі. Напис на церкві св. Пантелеймона коло Галича між 1216 – 1221 рр. засвідчує

нам наявність ще одного соцького⁴⁵. Про соцьких відомо і в інших князівствах. Однак існуючі дані джерел не дозволяють визначити коло їх обов'язків, а також походження влади – в результаті призначення князем чи виборів, хоча дане питання в літературі викликає тривалу дискусію⁴⁶. До того ж, соцькі нам відомі виключно у містах, про існування їх у селах вісток не маємо⁴⁷.

Не вдаючись до подальшого висвітлення усіх наявних літописних вісток щодо соцьких зазначимо, що соцькі були важливим чинником князівського управлінського апарату, підпорядковуючись посаднику, тисяцькому чи воеводі. Галицько-Волинський літопис засвідчує присутність соцького Микули серед найближчих князівських дорадників⁴⁸. У Києві та Новгороді вони засідали у вічі, брали участь у виробленні князівських Уставів⁴⁹.

Наявні вістки про сотні і соцьких дозволяють говорити про високе суспільне становище останніх. Разом з тим, згадки соцьких серед бояр та городян як власників дворів свідчать про їх призначення князем чи вибори із середовища привілейованого міського та боярського прошарку⁵⁰. Складовою частиною сотенної організації були десятки на чолі з десяцькими. Однак десятники в літописі виступають лише один раз, в контексті оповіді про Володимира Великого. Для Галицько-Волинської держави вони невідомі. Лише з початку XV ст. знаходимо поділ на десятки у містах та селах, а десятників – як урядників, заступників війтів та отаманів⁵¹.

У військовій сфері із князем переважно тісно співпрацювало середнє та дрібне боярство, яке становило князівську дружину і було головною опорою князівської влади, відсуваючи на задній план давнє родовє боярство та використовуючи ослаблення великого боярства для посилення свого економічного і політичного становища. Джерела не відзначають, що перебування на князівській службі чи в дружині впливало на зміну соціального становища бояр. Можемо припустити, що бояри, які не ввійшли в дружину чи князівський держапарат, втрачали певні економічні привілеї пов'язані з князівською службою. Однак їх суспільне становище від цього не ставало менш значним. Разом із тим, служила знать була тісно пов'язана з землеволодінням, що було причиною її соціально-політичної близькості до неслужилої знаті.

Службове боярство неодноразово згадується як опора князів у боротьбі з великим боярством й виступає у галицьких та волинських літописних текстах під термінами “мужі княжі”, “слуги княжі”, “діти боярські”, “син боярський”, “отроки”, “малі бояри”, “воїн”. Це, переважно, військові люди, молодші члени княжої дружини. Вони володіють землею, поки служать князеві, виконують адміністративні доручення чи займають певні посади. Проводячи боротьбу з великим боярством, здійснюючи активну зовнішню політику, князі, особливо волинські, значно розширюють категорію дворян та роздають їм землеволодіння на правах бенефіціїв, а потім і ленів. Ця категорія боярства перш за все заселяє доменіальні землі, несе в них службу і є сюзеренами по відношенню до населення, що проживало на території своїх володінь. Подібні відносини фіксуються і серед боярства.

Літописні та археологічні матеріали при князівських та боярських дворах фіксують дружинників, пахолків, парубків, “галичан”, слуг та отроків, що виконували різноманітні господарські та військово-управлінські функції. Імовірно, що за свою службу вони отримували від свого господаря готові продукти, право збирати з населення данину та землі, заселені землеробським населенням, з усіма правами. Це дозволило останнім з часом перетворитися в дрібних землевласників-феодалів, які знаходилися в залежності від свого господаря. Такі дружинники засновували власне господарство

на певній відстані від замку сюзерена, якщо останній уважав за потрібне тримати свою дружину або окремих представників власного двору коло себе. Васали великих бояр, боярські слуги, дружинники та отроки, знаходячись на найнижчих ступенях феодальної ієрархічної шкали, в вільний від служби час, могли й самі працювати в своєму господарстві, але основні роботи там виконували смерди, що проживали в безпосередній близькості від маєтку феодала.

Проблема існування у бояр власних потужних військових загонів (полків) залишається недостатньо вивченою. На даний час існують дві протилежні позиції. Представники першого погляду наголошують на існуванні у бояр власних потужних військових загонів, що робить їх значною силою⁵². Виразники другого погляду, зокрема представники школи І.Фроянова, на боярські полки та існування у бояр власних загонів дивляться як на фікцію, наголошуючи на існуванні земського ополчення⁵³.

Літописні вістки говорять про боярство, як про професійних і найбільш вишколених воїнів, що неодноразово відігравали важливу і вирішальну роль у битвах і являли собою реальну військову силу, приводячи на поле битви власні полки під власними стягами (Див. Дод.1). Відзначимо, що галицькі бояри зі своїми полками приходили на допомогу тому чи іншому князю лише тоді, коли їхні політичні інтереси не розходилися з інтересами князя чи у випадку примусу. Так, волинські бояри неодноразово ставали головною військовою опорою Романовичів⁵⁴. В похід на Галич князь послав "бояр всіх своїх"⁵⁵; галицькі бояри князя Ярослава були усі при ньому в битві з Ізяславом⁵⁶. Галицькі бояри з допомогою власних полків садили в Галичі угодного їм претендента, в випадку непокори його проганяли. Так, у 1188 р. бояри об'єднали свої полки супроти Володимира Ярославича⁵⁷. М.Кордуба, аналізуючи літописні вістки про взяття двору боярина Судислава зазначає, що велика кількість зброї серед трофеїв вказує на існування тут потужної залози⁵⁸. Військо боярина Володислава Вітовича було настільки сильним, що відважилося напасти на об'єднані війська тисяцького Дмитра, Гліба Зеремійовича, Мирослава Детька та Семена Коднинського⁵⁹. Не побоявся на військо Данила напасти і боярин Гліб Васильович⁶⁰.

Міські полки та народне ополчення в літописі згадуються лише принагідно (галичани, берестяни, володимирі, звенигородці, вої тощо). Так, Василько на допомогу брату посилає бояр та воїв від Белза⁶¹.

Фіксує літопис і членів цих боярських дружин й під 1219 р. згадує пахолка Добриноного⁶², що полонив у битві під Ярославом угорського воєводу Філю (Фільня). Під 1231 р. в Галичі бачимо 18 отроків боярина Дем'яна та отроків воєводи Мирослава, які не лише є учасниками віча, але й спільно з своїми господарями беруть участь у битві⁶³. До дружини Доброслава Судиславича можемо віднести тих галичан, які восени 1246 р. бігли коло стремен його коня⁶⁴.

Припускаємо, що до обов'язків служивших із землі бояр також входило збирання народного ополчення. Воно напевно і було частиною тих ратників, які виставляв кожний боярин в залежності від своїх вотчин, кормлїн та прибутку. Інакше важко відповісти на питання, як і яким чином бояри збирали свої полки. Тому вважаємо, що регулярна піхота і, можливо, кіннота складалася із умовних землевласників, дрібного та середнього службового боярства, а також васальних кметів, які сиділи на дрібних боярських наділах.

Реконструювати чисельність боярських загонів досить важко через брак джерельного матеріалу. Літопис неодноразово зазначає, що бояри в битвах виступають

зі своїми полками, наголошують на їхній могутності, але не подають їхньої чисельності. Так, наприклад, літопис пояснює могутність війська Данила Романовича тим, що всі бояри його батька були при княжичу⁶⁵. В ході битви під Ярославом Данило Романович, прагнучи призупинити активність угрів, посилав на допомогу двірському Андрію 20 вибраних мужів⁶⁶. Навряд, щоб 20 бояр без допомоги своїх потужних загонів зупинили численне військо чернігівського князя Ростислава та угрів. Боярин Блус Юр'єв з прусином і Рахом Михайловичем та 30-ма мужами відставши від війська Володимира спробували взяти одне із сіл коло Сохачева, але зазнали поразки⁶⁷. В 1282 р. берестейський воєвода Тит зі 70-ма своїми воїнами завдав поразки війську польського князя Болеслава, що нараховувало 200 воїнів⁶⁸. Щоправда, маємо вістку про чисельність війська печатника Курила, коли той ішов на Бакоту, – 3 тис. пішців та 300 кінних воїнів⁶⁹. Однак зазначимо, що ці війська з ним направив князь Данило Романович і навряд, що це був особистий загін печатника.

Частково вирішити проблему допомагають археологічні матеріали. Численні археологічні дослідження городищ та боярських дворів на теренах Галицько-Волинської держави засвідчують існування на них військової залози⁷⁰. В окремих випадках можемо реконструювати число дружинників. Так, І.Возний припускає, що на Чорнівському городищі проживало понад 13 кінних дружинників (“отроків” та “дітських”). Б.Тимошук вважає, що їх було понад 30⁷¹. До повноважень останніх входило виконання судово-адміністративних функцій. Наявність професійних воїнів фіксується на теренах Галицької, Болохівської, Волинської та Перемишльської землі⁷².

Більш пізній актовий матеріал дозволяє говорити, що в середньому на XIV – XV ст. боярин-землянин на військову службу, окрім себе, з одного села виставляв 2-3 воїнів. Ладомір Волошин мав служити Володиславу Опольському трьома стрільцями⁷³. Стільки ж стрільців мали виставляти Драгомир та Некр⁷⁴. Якщо брати до уваги те, що на кінець XIV – початок XV ст. бояри-земляни в середньому володіли 3-5 селами, то вони б мали виставляти 6-15 професійних воїнів. Звичайно, що якась частина війська мала залишатися і в боярських маєтках для їх охорони та виконання адміністративних функцій.

На сучасному етапі вивчення військової та політичної могутності боярства, його участі в державі ще в багатьох моментах потребує подальшої конкретизації. Усвідомлюючи актуальність цієї проблематики, звертаємо увагу, що дані питання потрібно розглядати в контексті висвітлення суспільно-політичних, економічних, соціальних та культурних процесів в Галицько-Волинській державі.

Додаток 1.

*Смерть галицьких і волинських бояр за Іпатієвським літописом**

№	Дата	Боярин, воїн	Контекст	Джерело
1	2	3	4	5
1-2.	Весна 1099 р.	боярин Лазар боярин Василь	Їх повісили люди кн.Василька, як ініціаторів осліплення кн.Василька	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.243.

3. 4. 5.	1146 р.	NN муж звенигородський NN муж звенигородський NN муж звенигородський	Лідери міста. Їх убив воєвода Іван Халдієвич	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.320.
6.	1168 р.	сідельник луцького кн.Ярослава Ізяславича	Був убитий у битві з половцями	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.540.
7. 8. 9.	Листопад 1171 р.	боярин Чагр Чагрова чадь Настуська Чагрівна	Убиті внаслідок бунту проти Ярослава Осмомисла. Спалена в Галичі.	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.564.
10. 11.	1208 р.	боярин Доброгость боярин Матій, Любів зять	Убиті в битві при Уханях ці волинські бояри	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.721.
12. 13. 14- 514.	Кінець 1209 р.	боярин Юрій Вітанович Боярин Ілля Щепанович NN 500 великих бояр	Галич. Убиті Ігоровичами ці бояри	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.724.
515.	після 1214 р.	великий боярин Володислав Кормільчич	Загинув в угорському засланні	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.730.
516.	Весна 1218 р.	воїн Клим Христинич	Загинув у битві при Сухій Дорозі	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.732.
517. 518.	кінець літа 1219 р.	дяк Василь Молза боярин Михалко Скула	Загинув у битві коло Горodka Загинув у битві коло Горodka на р. Щирець	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.733- 734.
519.	Листопад 1231 р.	боярин Шелв	смертельно поранений коло Перемишля	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.764.
520. 521. 522. 523.	Кінець березня 1233 р.	боярин Ростислав Юрійович Мойсій Степан, його брат Юрій Янович	Ці люди кн. Данила убиті у битві з уграми	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.769.
524. 525.	17 серпня 1245 р.	боярин Шелв боярин Володислав Юрійович	Загинув у битві під Ярославом Цей невірний боярин був взятий в полон і страчений кн. Данилом	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.803.
526.	1249 р.	боярин Федір Дмитрович	Смертельно поранений у битві з ятвягами на р.Нареві	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.812.
527.	1254 р.	Андрій, посадник крем'янецький	Страчений татарами. В нього вони вирізали серце	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.829.
528.	1262 р.	боярин Прейбор, син Степана Рядовича	боярин кн. Василька Романовича. Загинув у битві з литвою	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.856.
529. 530.	17.06. 1266 р.	боярин Лаврентій боярин Андрій	Сини тисяцького Дем'яна (Андрія?). Загинули в битві при Воротах	ПСРЛ. - Т.ІІ. - Стб.867.

ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДРУЖИНИ ГАЛИЦЬКОГО І ВОЛИНСЬКОГО БОЯРСТВА

531. 532.	Весна 1283 р.	двірський слуга Рах Михайлович прусин	Улюбленець кн.Володимира загинув у битві коло Сохачева Загинув коли напав на поль- ського князя Болеслава	ПСРЛ. - Т.ІІ. – Стб.886- 887.
--------------	------------------	---	---	-------------------------------------

* В таблиці подано лише тих бояр та воїнів про смерть яких чітко говорить літопис.

Додаток 2.
Згадки отроків, дітських, дворян, слуг в давніх літописних зводах
*і новгородських актах (кінець XI-XIII ст.)**

Рік	Лаврентієвський літопис	Іпатієвський літопис	Новгородський І-й літопис	Новгородські акти
1	2	3	4	5
1097	отрок, дітський слуга	отрок	-	-
1127	отрок	-	-	-
1147	-	дітський	-	-
1149	дітський	отрок, дітський	-	-
1152	-	дітський	-	-
1159	-	отрок, дітський	-	-
1169	-	дітський	-	-
1175	дітський, дворянин	дітський, слуга	-	-
1176	дітський	-	-	-
1	2	3	4	5
1182	-	слуга	-	-
1185	-	отрок	-	-
Коло 1192	-	-	-	отрок
1200	-	-	отрок	-
1210	-	-	дворянин	-
1214	-	-	дворянин	-
1215	-	-	дворянин	-

1216	слуга	-	-	-
1218	слуга	-	дворянин	-
1231	-	отрок	-	-
1234	-	-	дітський	-
1237	слуга	-	-	-
1241	-	слуга	-	-
1255	-	слуга	-	-
1256	-	отрок	-	-
1261	-	слуга	-	-
1262	-	слуга	-	-
1263	слуга	-	-	-
1264	-	-	-	дворянин
1266	-	-	-	дворянин
1268	-	слуга	-	-
1270	-	-	-	слуга, дворянин
1276	-	слуга	-	-
1277	-	слуга	-	-
1280	-	слуга	-	-
1281	-	слуга двірський	-	-
1287	-	слуга двірський, слуга	-	-
1288	-	слуга двірський, слуга	-	-
1289	-	слуга	-	-
1291	-	слуга	-	-
1296- 1301	-	-	-	слуга

* За Свердловим М.Б. Соціальні терміни автор подав в одиничному числі.

Додаток 3

Згадки про воєвод, представників князівського державного апарату, отроків, дитських, слуг Галицько-Волинської держави в давніх літописних зводах (XI-XIII ст.)

Рік	Лаврентієвський літопис	Рік	Іпатієвський літопис
1	2	3	4
1086	отрок Радко отрок Войкіна отроки князя Ярополка	1087	отрок Радко отрок Войкіна отроки князя Ярополка
1097	дітський кн. Василька Ростиславича Дмитро, конюх Давидів отрок Улан отрок Колчю отрок кн.Давида слуга боярина Василя	1097	отрок кн.Василька Ростиславича Дмитро, конюх Давидів отрок Улан отрок Колчю отрок кн.Давида слуга боярина Василя
		1146	воєвода Іван Халдієвич у Звенигородці
		1150	посадник кн.Володимира у Сяноку
		1152	посадник кн.Ізяслава у Бужську посадник кн.Ізяслава у Шумську посадник кн.Ізяслава у Тихомлі посадник кн.Ізяслава у Вигошеві посадник кн.Ізяслава у Гнійниці
	-----	1153	отрок, як посол слуги княжі
		1156	(воєвода галицький) Коснятин Сірославич
		1160	(воєвода) Коснятин Сірославич
		1168	сідельничий луцького кн.Ярослава Ізяславича
		1170	Славн, воєвода дорогобужський
		1172	Коснятин Сірославич, воєвода галицький
		1173	Коснятин Сірославич, галицький воєвода
		1187	воєводи галицького кн.Ярослава
		1206	угорські воєводи в Галичі Мок'ян, великий сліпий Корючюн, Волпат Вітомир, його син Благиня (воєвода) Мирослав, дядько

		1210	угорські воєводи у війську кн.Данила двірський Пот – головний воєвода Петро Турович Банко Міка Бородатий Лотохарот Мок'ян Тибрець Марцел (воєвода) Мирослав великий (воєвода) Вячеслав Товстий (тисяцький) Дем'ян (воєвода) Воротислав Олександр, тивун Шумський
		1211	(воєвода) Бужська Гліб Поткович (воєвода) Мирослав
		1212	Мирослав, воєвода кн.Данила Дем'ян, тисяцький кн.Данила Гліб Зеремійович, воєвода пересопницького кн.Мстислава Юрій Прокопійович, воєвода пересопницького кн.Мстислава
		1217	Бенедикт Лисий, угорський воєвода в Галичі Гаврило Душилович, воєвода кн.Данила Семен Олуйович, воєвода кн.Данила Василько Гаврилович, воєвода кн.Данила
		1219	Ярон, тисяцький перемишльський кн. Мстислава тисяцький Д'емян воєвода Мирослав воєвода Михалко Глібович
	-----	1221	угорський воєвода Фільній угорський воєвода Іван Лекин угорський воєвода Дмитро угорський воєвода Бот пахолок Добринин тисяцький Д'емян
		1223	Юрій Домажирич, воєвода галицьких вигонців Держикрай Володиславич, воєвода галицьких вигонців воєвода Семен Олуйович воєвода Василько Говрилович

ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДРУЖИНИ ГАЛИЦЬКОГО І ВОЛИНСЬКОГО БОЯРСТВА

		1225	Д'ємян, тисяцький кн.Данила Андрій, двірський кн.Данила Янь, белзький воєвода
		1226	Юрій Домажтрич, тисяцький перемишльський кн.Мстислава Мартиниш, угорський воєвода воєвода Гліб Зеремійович
		1227	двірський Андрій воєвода Гаврило Душилович сідельничий Іван Михалкович
		1229	воєвода Мирослав тисяцький Д'ємян
	-----	1230	слуга королів (Данила) тисяцький Д'ємян
	-----	1231	18 отроків вірні князю тисяцький Д'ємян отроки воєводи Мирослава Давид Вишатич, посадник в Ярославі Василій Гаврилович, воєвода кн.Данила Мирослав, володимирський воєвода
		1233	отроки кн.Василька, тримали коней Гліб Зеремійович, воєвода (?) тисяцький Дем'ян воєвода Мирослав
		1234	угорський воєвода Діаниш у Галичі Гліб Зеремійович, воєвода кн.Данила Мирослав, воєвода кн.Данила
		1238	Григорій Василькович, галицький двірський кн.Ростислава
		1239- 1240	Дмитро, київський тисяцький кн.Данила
		1241	Яків Маркович, стольник кн.Данила галичани Доброслава Суддика
	-----	1242	двірський Андрій слуги перемишльського владика
	-----	1243	двірський княжий Андрій Вишата, воєвода кн.Данила
		1244	двірський Андрій стольник Яків Маркович
		1245	двірський Яків Маркович двірський Андрій

		1249	двірський Андрій
		1252	двірський кн.Лева Юрій Домажирич, тисяцький кн.Василька
		1254	слуги кн.Лева Діонісій Павлович, воєвода кн.Данила
		1256	двірський отроки кн.Данила отрок Андрій двірський Андрій Костянтин Положишило, воєвода кн.Данила
		1257	(тисяцький) Юрій Домажирич, князя Василька Романовича двірський Олекса Орішок, князя Василька Романовича
		1259	слуги кн.Василька Костянтин Положишило, воєвода кн.Данила у Холмі Лука Іванович, посадник кн.Данила у Холмі
		1262	слуги кн.Василька слуга кн.Данила воєвода Желислав воєвода Степан Медушник
		1265	слуги Шварнові
		1266	тисяцький (Дем'ян)
		1272	воєвода Желислав Андрій Путивлич, воєвода кн.Лева Желислав, воєвода кн. Володимира Володислав Ломоносій, воєвода кн.Мстислава
		1276	слуги князя Володимира
		1277	(воєвода) Тюйма слуги кн.Мстислава слуги кн. Юрія Ратиславко, слуга кн.Мстислава
		1280	(воєвода) Каліфат Селезенець слуги добрі кн.Лева

		1282	Тюйма, холмський воєвода Василько Романович, князь Слонімський, воєвода кн.Володимира Желислав, воєвода кн.Володимира Дунай, воєвода кн. Володимира Тюйма, воєвода кн.Юрія Блус Юр'єв, воєвода кн.Володимира двірський Рах Михайлович
		1285	Дунай, воєвода кн. Володимира Тюйма, воєвода кн.Лева Василько белжанин, воєвода кн.Лева Рябець, воєвода кн.Лева Василько Романович, князь слонімський, воєвода кн.Володимирка Желислав, воєвода кн.Володимира Борко Оловянець, воєвода кн.Володимира Вишата, воєвода кн.Володимира Тит, берестейський воєвода
		1287	слуги двірські кн.Володимира слуги князя слуги кн.Мстислава слуги кн.Володимира
		1288	слуги кн.Мстислава Ратша, слуга кн.Володимира слуги кн.Володимира слуги двірські кн.Володимира
		1289	слуги кн.Мстислава Чудин, володимирський воєвода кн.Мстислава

¹ Этимологический словарь русского языка. – М., 1973. – Т.1. – Вып.5. – С.196; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.,1964. – Т.1. – С.543.

² Греков Б.Д. Киевская Русь. – Л., 1953. – С.344.

³ Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М., 1949. – С.244.

⁴ Пашуто В.Т. Черты политического строя Древней Руси // Новосельцев А.П. и др. Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С.52.

⁵ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.,1964. – Т.1. – С.319.

⁶ Затыркевич М.Д. О влиянии борьбы между народами и сословиями на образование строя русского государства в домонгольский период. – М., 1874. – С.151.

⁷ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.370.

⁸ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.374.

⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.544.

- ¹⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.724.
- ¹¹ Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI – XIII вв. – М., 1955. – С.124.
- ¹² Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – 2-е видання, із змінами і доповненнями. – Львів, 1999. – С.163.
- ¹³ Лихачев Д.С. Галицкая литературная традиция в Житии Александра Невского // Труды отдела древнерусской литературы. – Т.V. – М.-Л., 1947. – С.36-56.
- ¹⁴ Купчинський О. Із спостережень над розвитком документа та діяльності князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII –першої половини XIV століть // Записки НТШ. – Т.ССXXXI. – Львів, 1996. – С.46-103.
- ¹⁵ ПСРЛ. – Т.II. – Стб.751; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – 2-е видання, із змінами і доповненнями. – Львів, 1999. – С.164.
- ¹⁶ Лихачев Д.С. Галицкая литературная традиция в Житии Александра Невского // Труды отдела древнерусской литературы. – Т.V. – М.-Л., 1947. – С.36-56; Черепнин Л.В. Летописец Данила Галицкого // Исторические записки. – Т.12. – 1941. – С.245-251.
- ¹⁷ Генсьорський А.І. Галицько-Волинський літопис... – С.81.
- ¹⁸ Купчинський О. Із спостережень над розвитком документа та діяльності князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII –першої половини XIV століть // Записки НТШ. – Т.ССXXXI. – Львів, 1996. – С.92-93.
- ¹⁹ Там само. – С.105.
- ²⁰ ПСРЛ – Т.I. – Стб.374.
- ²¹ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX –початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С.400.
- ²² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.406.
- ²³ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – 2-е видання, із змінами і доповненнями. – Львів, 1999. – С.163.
- ²⁴ Літопис руський. – С.296.
- ²⁵ Літопис руський. – С.369.
- ²⁶ Літопис руський. – С.370.
- ²⁷ Літопис руський. – С.414.
- ²⁸ Мазур О. Релікти авункулату і “кормильство” у князівських династіях Рюриковичів і П'ястів // Народознавчі Зошити. – Ч.3. (39). – 2001. – С.416-424.
- ²⁹ Гарданов В.К. “Кормильство” в Древней Руси // Советская этнография. – 1959. – №6. – С.43-59; його ж: “Дядьки” Древней Руси // исторические записки. – Т.71. – М., 1962. – С.236-249.
- ³⁰ Мазур О. Релікти авункулату і “кормильство” у князівських династіях Рюриковичів і П'ястів // Народознавчі Зошити. – Ч.3. (39). – 2001. – С.416-424.
- ³¹ Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М., 1949. – С.246-266.
- ³² Черепнин Л.В. К вопросу о характере и форме древнерусского государства X –начала XIII в. // Исторические записки. – Т.89. – М., 1972. – С.353-408.
- ³³ Пашуто В.Т. Черты политического строя Древней Руси // Новосельцев А.П. и др. Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С.53-68.
- ³⁴ Котляр М.Ф. Данило Галицкий. – К., 2002. – С.89-102.
- ³⁵ Пашуто В.Т.Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.143-149.
- ³⁶ Котляр М.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. – К., 1985. – С.130-132.

- ³⁷ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – С.530.
- ³⁸ Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К., 1989. – С.210-215.
- ³⁹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С.127.
- ⁴⁰ ПСРЛ. – Т.II. – Стб. 364.
- ⁴¹ Вуйцик В. Графіті XII – XV століть церкви святого Пантелеймона в Галичі // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.ССXXXI. – Львів, 1996. – С. 189-194.
- ⁴² Фроянов І.Я. Киевская Русь. – Л., 1980. – С.210.
- ⁴³ Юшков С.В. История государства и права СССР. – М., 1950. – Т.1. – С.136.
- ⁴⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.3. – К., 1993. – С.235.
- ⁴⁵ Вуйцик В. Графіті XII – XV століть церкви святого Пантелеймона в Галичі // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.ССXXXI. – Львів, 1996. – С. 189-194.
- ⁴⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.3. – К., 1993. – С.223-237; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С.128-130; Павлов-Сильванский Н.П. Феодализм в России. – М., 1988. – С.98; Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – С.229-230. тощо.
- ⁴⁷ Янин В.Л. Социально-политическая структура Новгорода в свете археологических исследований // Новгородский исторический сборник. – Вип.1. – 1982. – С.79-95.
- ⁴⁸ ПСРЛ. – Т.II. – Стб.763.
- ⁴⁹ Янин В.Л. Вказ. праця.
- ⁵⁰ Янин В.Л. К проблеме новгородских сотен // Археологические открытия за 1973 год. – М., 1974. – С.65-67.
- ⁵¹ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.5. – К., 1994. – С.365-367; Линниченко І. Суспільні верстви Галицької Русі XIV – XV в. – Львів, 1899. – С.113-115.
- ⁵² Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.2. – К., 1992. – С.380; Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.145; Катаев И.М. Даниил Романович Галицкий. Галицкая Русь в XIII-XIV вв. до присоединения к Польше. – М., 1915. – С.12-13; Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX – XIII вв. – К., 1985. – С.132. тощо.
- ⁵³ Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – СПб., 2001. – С.361; Пашин С.С. Галицкое боярство XII – XIII вв. // Вестник ЛГУ. – 1985. – №23. – С.15-21.
- ⁵⁴ ПСРЛ. – Т.II. – Стб.728-729; 830.
- ⁵⁵ ПСРЛ. – Т.II. – Стб.740.
- ⁵⁶ ПСРЛ. – Т.II. – Стб. 540.
- ⁵⁷ ПСРЛ. – Т.II. – Стб.777; Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.145.
- ⁵⁸ Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві // ЗНТШ. – Т.31-32. – Львів, 1899. – С.40-41.
- ⁵⁹ Літопис руський. – С.376.
- ⁶⁰ Там само.
- ⁶¹ ПСРЛ. – Т.II. – Стб.725.
- ⁶² ПСРЛ. – Т.II. – Стб.737.
- ⁶³ ПСРЛ. – Т.II. – Стб.763-770.
- ⁶⁴ Літопис руський. – С.399.
- ⁶⁵ Літопис руський. – С.374.
- ⁶⁶ Літопис руський. – С.403.
- ⁶⁷ Літопис руський. – С.433.
- ⁶⁸ Літопис руський. – С.434.

⁶⁹ ПСРЛ. –Т.П. – Стб.791.

⁷⁰ Пелешишин М. До питання про літописне городище “Печера Домажирова” // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII-XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр.Тези доповідей та повідомлень. Міжнародна археологічна конференція. Львів 27-29 вересня 1994 р. – Львів, 1994. – С.13-15; Пелешишин М., Рудий В. Городище в літописному урочищі “Ворота” на Яворівщині // Там само. – С.28-30; Піцишин М, Овчінніков О. Судова Вишня-1 та процес феодалізації Прикарпаття // Там само. – С.44-46; Малєєв Ю. Богатирська застава на Дністрі // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України. Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. – Івано-Франківськ-Галич, 1998. – С.16-18.тощо.

⁷¹ Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина... – С.108.

⁷² Ратич О.О. Результати дослідження давньоруського городища Замчисько в м.Судова Вишня Львівської області в 1957-1959 рр. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип.4. – 1962. – С.106-119.; Якубовський В. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С.31-43; Рожко М. Тустань – давньоруська наскельна фортеця. – К.,1996. тощо.

⁷³ Грамоти XIV ст. / Упор., вступна стаття, коментарі М.М.Пешака. – К., 1974. – С.59-60.

⁷⁴ Там само. – С.60-61.

Андрій Петрик.

Військова організація та дружини галицького і волинського боярства.

На основі аналізу археологічних, актових та літописних джерел проаналізовано участь боярства та представників князівського двору в військовій організації Галицько-Волинської держави. Окрема увага звернена на військову діяльність галицького і волинського боярства, простежено чисельність боярських дружин, визначено її склад та роль у політичному житті держави.

Andriy Petryk.

The military organization and armed retinues of the boyar-warriors of Halychyna and Volhynia

On the basis of the analysis of archeologic, documental and annalist sources the participation of nobility and representatives of the princely court in the military organization of the principality of Galicia-Volhynia is analysed. The article's separate attention is on the military activity of Galicia-Volhynia boyar-warriors, it determines the number of the boyar armed retinues (“druzhyny”), defines their structure and role in the political life of the state.

КНЯЗЬ ЛЕВ ЮРІЙОВИЧ: СПРОБА ПОРТРЕТА

За межами Галицько-Волинського літопису особливо важко даються спроби реставрації політичних подій. Це особливо стосується першої чверті XIV ст.: фрагменти джерел, що збереглися, дозволяють говорити про відновлення і піднесення держави Романовичів, її бурхливий розвиток, а водночас вони повні таємниць і загадок, огорнених павутинням темряви і забуття. Брак джерел не дозволяє розв'язати більшість з них. До таких загадкових особистостей належить постать князя Лева Юрійовича. Одні вважають його князем галицьким і, навіть, приписують йому численні подробиці грамот князя Лева, які, скоріше всього, мають відношення до його діда князя Лева Даниловича¹. Інші вважають його луцьким князем та молодшим братом Андрія Юрійовича².

Питання старшинства синів короля Юрія Львовича виникло порівняно недавно в ході полеміки навколо постаті першої дружини угорського короля Карла Роберта Марії Львівни³. В пошуку нових аргументів на користь своєї тези (Марія Львівна як дочка Лева Даниловича була би старшою за віком за Карла Роберта, а як дочка Лева Юрійовича не могла би бути угорською королевою у 1306 р.) Д.Кріштов пробував вдатися до непевної версифікації, припускаючи, що Лев Юрійович міг народитися від першої незнаної дружини і міг уже мати у 1306 р. дочку. Усвідомлюючи непереконливість і бездоказовість подібних міркувань, він залишив це питання відкритим, зазначивши, що стосовно батька Марії треба бути обережним⁴. З огляду на політичну вигоду даного шлюбу для претендента на угорський престол, право на який „по кужелю” (тобто по жіночій лінії) мав також король Юрій Львович, Карл Роберт міг спокійно одружитися із старшою від себе галицькою княжною (Карл Роберт народився 1288 р., Марія могла бути народженою близько 1270-1275 рр.). Подібні альянси для тих часів траплялися нерідко, адже шлюби скріплювали політичні угоди⁵.

Король Юрій Львович народився 24.04.1252 р. (чи 1257?)⁶. Д.Домбровський датує народження князя більш широким діапазоном 1247/1254, але найбільш правдоподібним вважає варіант 23.04.1254 р.⁷. З джерел відомо, що Юрій Львович був одружений двічі: у 1282 р. з незнаною з імені дочкою тверського князя Ярослава Ярославича, яка померла близько 1286 р., та у 1287 р. з Євфимією, дочкою киявського князя Казимира Конрадовича, яка померла 18.03.1308 р.⁸ Зрозуміло, що теоретично могла бути і ще одна дружина, яка померла до 1282 р., але чомусь не потрапила до такого інформованого джерела як Галицько-Волинський літопис або іншого джерела.

Від шлюбу з тверською княжною у 1283 р. народився Михайло Юрійович (названий на честь тверського діда), який помер дитиною у 1286 р.⁹. З двох братів Андрія та Лева Юрійовича старшим, безперечно, був Андрій. Про це однозначно свідчить єдина спільна грамота від 9.08.1316 р. надана магістрові Тевтонського Ордену Карлові з Трипу („Andreas et Leo, Dei gratia duces totius Terrae Russiae, Galiciae et Lademiriae... ”)¹⁰. Старший з братів у грамоті названий першим, що відповідає спадковому праву та чинному порядку. Грамота посвідчена печатками (напевно були використані давні печатки Лева Даниловича та Юрія Львовича)¹¹. В інших грамотах від 27.08.1320 р., наданих купцям Торуня та Кракова князем Андрієм Юрійовичем, останній титулує

себе „князем Володимирщини і володарем Русі” (*“Andreas Dei gratia dux Ladimiriae et dominus Russiae”*)¹².

Останнє начебто дає підстави вважати Андрія князем володимирським, тобто волинським, а його брата – галицьким. Але тільки одне пізнє джерело називає князя Лева Юрійовича князем галицьким (у луцькому рукописі 1462 р. *„В літо 6029 (1321) при благовірному князі галицькому Леву і Андрію...”*¹³), при цьому ця згадка дозволяє неоднозначне трактування, тоді як всі інші джерела (так звані білорусько-литовські літописи) титулюють князя „луцьким”¹⁴ або, навіаїть, „володимирським”¹⁵. Скепсис до цих джерел перебільшений¹⁶. Князь Станіслав, згаданий у цих літописах, якому на допомогу виступив луцький (чи володимирський) князь Лев, згаданий Афанасієм Кальнофойським у переліку „Ктиторів і опікунів монастиря Печерського”, а його син Іван Станіславович – у Любецькому пом’янику. Такі потрійні збіги князя з рідким нетрадиційним іменем просто виключені¹⁷.

Титул „володаря Русі” був продовженням титулу, прийнятого Данилом Романовичем з королівською короною. Цим титулом декларувалися претензії на відродження київської держави – Русі¹⁸. На практиці це означало постійну конфронтацію із Золотою Ордою, що підточувало сили Галицько-Волинської держави. Але цей титул після об’єднання всіх земель знову носив король Юрій. Цей титул перейшов до його старшого сина Андрія. Лев ніде не згадується як носій подібного титулу. Отже, поза сумнівами, він був молодшим за Андрія Юрійовича. У фальсифікаті грамоти Лева Даниловича (1301 р.) Андрій Юрійович титулований князем ярославським. Останнє цілком допустиме, оскільки фальсифікати (які служили підставою для володіння певними маєтками) намагалися робити максимально близькими до справжніх грамот. Тому вигадувати неіснуючих князів не було потреби. Напевно, мова йшла про Ярослава у Перемишльській землі. Практика успадкування показує, що удільні князі, ставши сюзеренами земель, як правило зберігали свої попередні володіння як доменіальні. Грамоти Андрія Юрійовича торунським та краківським купцям підтверджують і те, що він був також і князем володимирським. Впродовж всієї історії існування Галицько-Волинської держави зберігався її характер двох держав, об’єднаних династичною унією, але з різним менталітетом боярства і знаті. Обставини другої половини XIII – першої половини XIV ст. не давали простору для повного злиття. Але галицький престол традиційно вважався старшим (хоча Романовичі так і не знайшли до кінця порозуміння з галицьким боярством, через що Данило тримав столицю у Холмі (у волинській родинній частині держави), Лев та Юрій – у Львові (на межі Галицької і Волинської земель), а Андрій та Болеслав-Юрій, напевно, у Володимирі. Звідси випливає, що Андрій Юрійович був князем володимирським (тримав Західну Волинь) та галицьким. Принаймі джерела, які збереглися, не дають простору для інших трактувань, не порушуючи усталених понять і не вдаючись до версифікацій.

Ким же був Лев Юрійович? Князем луцьким. Титулування його володимирським князем помилково впливає з ототожнення володаря Волині з князем передусім володимирським. Але за Лева Даниловича кордони Галицько-Волинської держави досягли максимального розмаху, на сході до них ввійшло все Правобережжя і, схоже, Київ та частина Чернігівщини¹⁹. Лівобережжя, а також Київ у 1300/1301 рр. після походів Тохти відійшли до Путивльських Ольговичів, але решта земель на Правобережжі залишилися під владою луцького князя. На цих землях виник пізніше уділ Любапрта-Дмитра Гедиміновича з центром у Любарі. Отже, володіння луцького князя були великими. Також васалами луцького князя стали дрібні турово-пінські князі, через що важливі нитки ординської та литовської політики перепліталися у Луцьку.

Після того як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава, напевно, слід сприймати і відомості про участь князя Лева Юрійовича у війні київського князя проти Гедиміна. Це дозволяє відносити саму війну і битву на р.Ірпені до зими 1323 р. Тої ж зими під Берестям стояло литовське військо²⁰. Напевно, мир, укладений після цієї війни, був скріплений шлюбом дочки Лева Юрійовича з Любартом-Дмитром Гедиміновичем. Юний Любарт після раптової смерті свого тестя не зумів опанувати ситуацію (хоча така спроба зафіксована в одному з документів, автентичність якого залишається дискусійною), через що внаслідок компромісу між галицько-волинським боярством, Польщею, Литвою та Ордою галицько-волинський престол посів Болеслав-Юрій Тройденович²¹. Дочку Лева Юрійовича звали Євфимією (Бушою?)-Агрипиною. Хресне ім'я княгині Агрипина надійно засвідчене пом'яником князя Федора Любартовича²². Версія Я.Тенговського стосовно дочки князя Данила Острозького цікава, але базується на постулаті, що Любарт не міг мати дружину з більшими правами „по кужелю”, ніж Болеслав Тройденович²³, що не може бути прийнятим²⁴.

Отже, достатньо обґрунтованим виглядає наступний погляд: Андрій та Лев Юрійовичі – сини короля Юрія Львовича від другого шлюбу. Андрій народився бл. 1289 р., Лев – слідом за ним. Андрій ще за життя діда отримав уділ у галицькій частині з центром у Ярославі, а по смерті батька став сюзереном держави з титулом володаря Русі і князя володимирського. Лев отримав Східну Волинь з Луцьком і північно-східними землями, князі яких були васалами галицько-волинських князів. Проводячи політику збереження своїх володінь, він вступив у союз з київським князем Станіславом-Терентієм Івановичем, а після поразки під Ірпенем зумів закінчити війну компромісним миром з Гедиміном.

Напевно, постійна конфронтація з Ордою і привела до майже одночасної загибелі Андрія та Лева Юрійовичів, яка трапилася в кінці весни 1323 р. – до 21.05.1323 р. (дата листа Владислава Локетка до папи Іоанна XXII з повідомленням про смерть Андрія та Лева) за незнаних обставин²⁵. Розгадати загадку цієї майже одночасної смерті двох молодих князів навряд чи пощастить. Шкоріше всього після походу Гедиміна на Київ в боротьбу втрутилася Орда і обидва князі в боротьбі з ординцями, загинули але брак джерел не дозволяє повністю відкинути або підтримати жодну з версій. Найменш вірогідною за цих обставин виглядає версія випадкової смерті обох князів.

Ще одна загадка пов'язана з Левом Юрійовичем. У 1308 р. дійшло до союзу короля Юрія Львовича і баварського герцога Отто III. Цей союз міг наступити по смерті або загибелі угорської королеви Марії Львівни і бути скріплений шлюбом Льва Юрійовича з незною з імені сестрою Агнеси, дружини Отто III. Я.Яблоновський, посилаючись на Кромера, назвав дружину Любарта Гедиміновича (дочку Льва Юрійовича) Бушою, що може бути скороченням від Богуслави. Від Яблоновського це ім'я запозичили Т.Нарбут та М.Карамзін, бо у Кромера імені княгині не наведено, а Зіморевич назвав її Євфимією. Це останнє ім'я засвідчене і пом'яниками. Отже, дружиною Льва Юрійовича, напевно, була полька (тому і його дочка мала польське ім'я) – сестра Агнеси. Останнє дозволило її братам глоговським князям Генріху II та Яну претендувати у 1323 р. на Галицько-Волинську спадщину, причому їх претензії були визнані папою²⁶. Вони мусли мати якісь династичні підстави, а не просте бажання.

Подібні зв'язки цілком в руслі політики галицько-волинських князів. Перебуваючи в конфронтації з ханами Золотої Орди і використовуючи запеклу боротьбу останніх з Хулагуїдами за Азербайджан, Романовичі, природно, шукали зближення з західними правителями. В міру об'єднання і зміцнення польських земель потрібно було мати союзників і з числа опонентів краківських князів.

Запис у Києво-Печерському пом'янику (поз.262) дозволяє припускати, що хресним іменем князя Лева було ім'я Дмитро.

Отже, із павутини сумнівів та уламків джерел проступають обриси портрету правнука короля Данила Романовича, внука князя Лева Даниловича і молодшого сина короля Юрія Львовича, який виглядає гідним спадкоємцем своїх попередників, потужним правителем Східної Волині, який боровся за збереження дідівської спадщини і, напевно, впав у боротьбі з ординцями.

¹ Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів: НТШ, 2004. – С.359, 366, 383, 385-387, 392, 398-399, 401, 403, 414, 698, 708-709, 712-713, 722-723, 726-727, 731, 742, 1114-1115, 1122-1123, 1126-1127, 1130-1131 та ін.

² Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII– XVI ст. – Львів, 1996. – С.98-99; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С.230; Його ж. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С.511-512.

³ Kristy Gy. Károly Robert első felesége // Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae. Acta Historica. – Т.86. – 1983. – 27-30 l; Id., Aba Sámuel és Károly Robert szaládi kopcsolatairól // Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae. Acta Historica. – Т.96. – 1992. – 25-30 l; Id., Kristy Gy. Orosz Hercegnő volt-e Károly Robert első felesége? // Aetas. – 1994. – N 1. – 194-199; Sroka S. Wokół mariażu Karola Roberta z Piastówną slaską Marią // Buletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. – N 11. – 1994. – S.1-5; Id., Genealogia Andegawenów węgierskich. – Kraków, 1999. – S.21-28; Войтович Л. Stanisław A. Sroka. Genealogia Andegawenów węgierskich // Towarzystwo naukowe "Societas Vistulana". – Kraków, 1999. – 94 s. // Записки НТШ. – Т.240. – 2000. – С.710-711; Його ж. Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А се его сребро.. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М.Ф.Котляра з нагоди його 70-річчя. – Київ, 2002. – С.161-164; Його ж. Княжа доба на Русі... С.507-508.

⁴ Kristy Gy. Orosz Hercegnő volt-e Károly Robert első felesége? // Aetas. – 1994. – N 1. – 194-199.

⁵ Войнович Л. Княжа доба на Русі... С.508.

⁶ Balzer O. Genealogia Piastów... – S.347; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.3. – С.114, 522.

⁷ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów... – S.197-203.

⁸ Ib. – S.205-217.

⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.895; Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописі // Записки НТШ. – Т.41. – 1901. – С.53.

¹⁰ Купчинський О. Акти та документи... – С.150.

¹¹ Там само. – С.147-148.

¹² Там само. – С.152-161.

¹³ Рогов А.И. Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его Хроника). – М., 1966. – С.156.

¹⁴ ПСРЛ. – Т.35. – С.95, 152, 179, 200, 221.

¹⁵ ПСРЛ. – Т.35. – С.92, 131, 148, 176, 196, 217.

¹⁶ Русина О. Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми) // ЗНТШ. – Т.231. – 1996. – С.182-188.

¹⁷ Войтович Л. Княжа доба на Русі... – С.415.

¹⁸ Войтович Л. Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Т.7. – Дрогобич, 2003. – С.63-71.

¹⁹ Войтович Л. Штрихи до портрета князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип.5. – 2005. – С.87-131.

²⁰ Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – Киев, 1987. – С.26-27.

²¹ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. – Львів, 1996. – С.101-104; Його ж. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Т.5. Історичні та філологічні розвідки, присв. 60-річчю акад. Я.Ісаєвича, 1998. – С.153-168.

²² Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // Лавра. – 1998. – Н 2. – С.51-53.

²³ Tęgowski J. Małżeństwa Lubarta Giedyminowica. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku // Genealogia. – 6. – 1995. – S.21-26.

²⁴ Войтович Л. Князівська верства в Галицькій землі // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Ч.1. – Одеса-Київ-Львів, 1999. – С.80-86.

²⁵ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – С.120-121, 527-529; Куник А.А. Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси в XIV в., с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. – Санкт-Петербург, 1907. – С.152; Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – М., 1987. – С.22-23; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів... – С.98-99; Беньяк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурні студії. – Вип.3. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С.79-85.

²⁶ Войтович Л. Князівська верства в Галицькій землі // Четвертий міжнародний з'їзд україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Ч.1. – Одеса-Київ-Львів, 1999. – С.83.

Леонтій Войтович.

Князь Лев Юрійович: спроба портрета.

У статті аналізується політичне життя держави Романовичів в першій чверті XIV ст. На основі аналізу існуючих джерел автор простежує політичну кар'єру, шлюбні контакти, зовнішньо- та внутрішньополітичну діяльність Лева-Дмитра Юрійовича, внука Лева Даниловича, що був потужним правителем Східної Волині та гідним спадкоємцем своїх попередників.

Leontiy Voitovych.

Prince Lew Yuriyovych: an attempt of a portrait.

In the article the political life of the Romanovych state in the first quarter of the XIV c. is analyzed. On the basis of the analysis of the existing sources the author traces the political career, marriage contacts, external and internal political activity of Lew-Dmytro Yuriyovych, the grandson of Lew Danylowych, the powerful governor of East Volhynia and the worthy successor of his predecessors.

ZWIĄZKI MARCINA LATERNY SJ (1552-1598) Z DROHOBYCZEM

„Pierwsze pokolenie jezuitów polskich składało się z ludzi niepospolitych: znakomitych uczonych, przekonywujących polemistów, porywających kaznodziei, zręcznych dyplomatów, łączących oddanie się Kościołowi z dużą samodzielnością sądów. Wśród nich wyróżniał się Marcin Laterna z Drohobycza”¹. Jezuita ten pełnił obowiązki kapelana obozowego podczas trzech wypraw moskiewskich Stefana Batorego, był kaznodzieją i spowiednikiem królewskim, autorem słynnego modlitewnika w języku polskim *Harfa duchowna* (Kraków 1585), kaznodzieją przy kościele św. Barbary w Krakowie, przełożonym wspólnoty jezuitów we Lwowie. Laterna, który uczestniczył także w pracach przygotowujących unię brzeską, poniósł śmierć męczeńską za wiarę na Morzu Bałtyckim podczas podróży powrotnej z nieudanej wyprawy króla Zygmunta III do Szwecji. Męczeńska śmierć w obronie wiary poniesiona z rąk żołnierzy Karola Sudermańskiego przysporzyła mu sławy i czci. Odtąd zaczęto go otaczać kultem męczennika, przede wszystkim w jego rodzinnym Drohobyczu.

Kilka lat temu jezuita rodem z Drohobycza doczekał się wyczerpującej monografii, która ukazała – w świetle zachowanych materiałów źródłowych i istniejących publikacji – poszczególne etapy jego rozległej i różnorodnej działalności w Rzeczypospolitej Obojga Narodów². Na kartach tej monografii pokazano także związki Laterny z rodzinnym Drohobyczem, od urodzenia aż do jego śmierci.

W Drohobyczu

Znane nam źródła historyczne oraz publikacje, zgodnie podają fakt, że Marcin Laterna przyszedł na świat w położonym na Rusi Czerwonej i należącym do rzymskokatolickiej diecezji przemyskiej Drohobyczu³. Zawsze też wiąże się jego postać z dziejami rodzinnego miasta, które w czasach Laterny przedstawiało barwną mozaikę ludności i religii. W Drohobyczu dominowali Polacy wyznania rzymskokatolickiego, na drugim miejscu byli prawosławni Rusini, potem Żydzi. Procesowi asymilacji ulegli osadnicy niemieccy z miast polskich i z Niemiec oraz Włosi. W tym specyficznym klimacie religijnym i narodowościowym kształtowała się osobowość przyszłego jezuitę oraz jego postawy, widoczne w trakcie późniejszej działalności kapłańskiej i zakonnej. Tu poznał nie tylko podstawy wiary katolickiej, lecz także religię prawosławną oraz zetknął się z religią żydowską. Tutaj też prawdopodobnie zrodziły się w nim pierwsze pragnienia, aby kiedyś doszło do unii Kościoła katolickiego z Kościołem prawosławnym.

Nie znamy dokładnej daty urodzin Marcina Laterny. Nie zachowały się księgi metrykalne z Drohobycza. Analiza dokumentów i katalogów zakonnych prowadzi do wniosku, że Laterna przyszedł na świat w 1552 roku⁴, w średniozamożnej mieszczańskiej rodzinie Jana i Małgorzaty⁵. Na chrzcie św. rodzice nadali mu imię Marcin.

Ciekawą kwestią dla historyka pozostaje nazwisko naszego bohatera, ponieważ łączy się ono z zagadnieniem jego pochodzenia i narodowości⁶. Otóż, niektórzy autorzy zajmujący się tym jezuitą przytaczają jego nazwisko w formie *Lanterna*. Tak pisali nazwisko Marcina m.in. Alojzy

Osiński, Józef Szujski, Michał Bobrzyński oraz Ludwik Zalewski⁷. W zbiorze anegdot ariańskich pt. Apendix z 1615 roku nazwisko Marcina brzmi Laternia⁸. Z kolei Korneli Heck uważał, że Marcin Laterna nazywał się właściwie Latarnia⁹. Natomiast według Nowego Korbuta – Latarnia to inna forma nazwiska Marcina Laterny¹⁰.

Pobożni, szlachetni i powszechnie szanowani rodzice Marcina byli katolikami¹¹, co jest faktem nie bez znaczenia, zważywszy na znane nam już zróżnicowanie narodowe i wyznaniowe mieszkańców Drohobycza. Przynależność rodziców Marcina do Kościoła katolickiego zdaje się potwierdzać ich polską narodowość, za którą również i my się opowiadamy, aczkolwiek i w tym przypadku nie brak różnych opinii. Zdaniem Jana Wielewickiego Marcin Laterna był z urodzenia Rusinem, a jego ojczyzną był Drohobycz¹². Podobnie wielu innych historyków od XVII do XX wieku uważało Laternę za Rusina, ale trzeba pamiętać, że brano pod uwagę geograficzne położenie miejsca urodzenia, nie zaś pochodzenie narodowościowe¹³. Jako jedyny, Józef Bartłomiej Zimorowicz sugerował, że Laterna był zapewne narodowości hiszpańskiej albo włoskiej, jednak dłużej się nad tym nie rozwodził i nie przytoczył żadnego dowodu na poparcie swojej tezy¹⁴. Omawiając twórczość literacką jezuitę Józefa Baki¹⁵, Leon Borowski powołał się na nie wydany dotąd zbiór jego poezji, w którym znajdował się panegiryk ku czci Marcina Laterny. W utworze tym Baka dobitnie zaakcentował polski rodowód jezuitę z Drohobycza, wyrażając obawę, „żeby korzystający z nazwiska niekoniecznie polskiego nie przypytali się czasami Niemcy do ks. Laterny”¹⁶. W panegiryku Baka m.in. tak pisał o swoim współpracowniku:

„Czy z daleka, czy to z bliska,
Nie sądź rzeczy z jej nazwiska;
A najbardziej strzeż się Niemca,
Bo markotny z polskiej sławy
Zrobi z ciebie cudzoziemca;
A wtenczas dojdźże z nim do sprawy!
Sprawa mizerna
Bo Ksiądz Laterna,
I u herbarza,
I u drukarza,
I u księgarza,
Nieznany
Lecz go Ksiądz Baka
Ma za Polaka...”¹⁷

Oprócz syna Marcina, Jan i Małgorzata mieli jeszcze starszą od niego córkę Małgorzatę. Ojciec Marcina był z zawodu szewcem¹⁸, natomiast matka Małgorzata zajmowała się warzeniem oraz detaliczną sprzedażą piwa i miodu pitnego¹⁹. Rodzice Marcina należeli do ludzi zamożnych. Ten stan materialny rodziny jako domu dość bogatego potwierdził również sam Marcin w formule przyjęcia do nowicjatu jezuickiego w Braniewie²⁰. Z pewnością na dobrą sytuację materialną rodziny miał również wpływ rozwój miejscowych żup solnych. Życie Laternów uległo zachwianiu z chwilą nieoczekiwanej śmierci ojca rodziny – Jana, która nastąpiła z nieznanych nam bliżej powodów 26 października 1568 roku²¹. Nie wiadomo, czy Marcin wziął udział w uroczystościach pogrzebowych swojego ojca, ponieważ przebywał wtedy w Szkole Prymasowskiej w Kaliszu. Mając na względzie odległość do Drohobycza, czas przepływu informacji oraz ówczesne środki transportu, należy raczej wykluczyć jego udział w pogrzebie ojca. Po śmierci Jana Laterny w domu rodzinnym pozostała matka z córką i zięciem. Ostatnia notatka, jaką posiadamy o wdowie Małgorzacie, pochodzi od Marcina i datowana jest na 11 maja 1570 roku, kiedy

ten przebywał już w nowicjacie Towarzystwa Jezusowego w Braniewie. Z notatki tej wynika, że matka jego jeszcze wtedy żyła²².

Jan i Małgorzata Laterna przykładali dużo starań do wychowania syna w wierze katolickiej. O głęboko religijnej atmosferze panującej w domu świadczy fakt, że jeszcze przed posłaniem syna na studia do Krakowa wyuczył się on dokładnie na pamięć wszystkich psalmów króla Dawida²³. W formule przyjęcia do nowicjatu jezuickiego w Braniewie Marcin wyznał, że w młodości chętnie odmawiał psalmy pokutne oraz modlitwy, do których były przypisane odpusty. Uważał, że dzięki tym odpustom uzyska odpuszczenie grzechów. Do kościoła parafialnego p.w. Najświętszej Maryi Panny i św. Bartłomieja chodził nie tylko w niedziele i święta kościelne, lecz także w dni powszednie uczestniczył we Mszy św. śpiewanej i sam też śpiewał²⁴. Chociaż w jego miejscowości nie było zwyczaju słuchania Mszy św. na klęcząco, to jednak modlił się zwykle na klęcząco oraz często odmawiał Modlitwę Pańską, Pozdrowienie Anielskie, Wyznanie wiary itd.²⁵ Przy tej okazji przyszy kaznodzieja królów Polski wyjawiał, że nie zawsze miał zwyczaj słuchania kazań w Drohobyczu. Dopiero podczas nauki w Szkole Prymasowskiej w Kaliszu zawsze je słuchał, chociaż nawet wtedy robił to czasami z niechęcią²⁶. Także w Kaliszu zaczął przebywać z osobami wyrobionymi duchowo, czego nie robił – lub po prostu nie miał możliwości robić – w rodzinnej miejscowości²⁷.

Biografowie Laterny zgodnie podkreślają, że przyszy jezuita od dzieciństwa jaśniał skłonnością do dobrego i do wszelkich cnót²⁸. Od wczesnych lat utrzymywał koleżeńskie kontakty z Adamem Almaniem²⁹. Zapewne nie tylko chodzili razem do kościoła i szkoły parafialnej, ale również spędzali wolny czas na dziecinnych zabawach. Musiały ich ponadto łączyć wspólne pragnienia i zainteresowania oraz serdeczna przyjaźń, skoro później – już jako studenci Akademii Krakowskiej – mieszkali przez krótki czas na jednej stancji³⁰. Obydwaj chlubnie zapisali się na kartach dziejów miasta jako wybitni Drohobyczanie XVI wieku, Laterna jako słynny kaznodzieja króla Stefana Batorego, natomiast Almanius jako ceniony pedagog w szkołach jezuickich.

Pierwszy etap edukacji intelektualnej rozpoczął Marcin w miejscowej szkole parafialnej³¹, którą kierował rektor kościoła ks. Jan Podlodowski³². Prawdopodobnie nie był on jedynym nauczycielem Laterny³³. Niewykluczone, że znajomość sztuki czytania przekazali mu w domu rodzice³⁴. We własnoręcznie podpisanym egzaminie z przyjęcia do nowicjatu braniewskiego Marcin zaznaczył, że do drohobyckiej szkoły uczęszczał przez siedem lat i opanował w niej umiejętność czytania, pisanie oraz podstawy gramatyki³⁵. W szkole tej realizował program trivium, które wraz z quadrivium oznaczało w wiekach średnich cały system nauk, czyli siedem nauk wyzwolonych. Przerobione przez niego trivium było etapem wstępnym do dalszych nauk i obejmowało gramatykę, retorykę i dialektykę (*artes triviales*).

Czas spędzony w szkolnej ławie wykorzystał Marcin pożytecznie i z korzyścią dla siebie. Świadczą o tym bardzo dobre wyniki w nauce. Jako uczeń wyróżniał się ponadprzeciętną pamięcią, uczył się chętnie i pilnie, nie przeto dziwnego, że w zdobywaniu wiedzy przewyższył wszystkich współuczniów³⁶. Zdolny i wzorowy uczeń zwrócił na siebie uwagę otoczenia. Jednym z tych, którzy zainteresowali się przyszłością młodzieńca, był pochodzący z pobliskiego Sambora niedawny student Akademii Krakowskiej – Wojciech Mroskowski³⁷, który znał go i niebawem miał odegrać w życiu Laterny znaczącą rolę³⁸.

Po ukończeniu szkoły parafialnej Marcin – jako czternastoletni młodzieniec – opuścił Drohobycz i udał się do Krakowa, aby na słynnej Akademii podjąć studia uniwersyteckie. W Krakowie uczył się zaledwie kilka miesięcy. Zdrożne obyczaje wielu studentów, lenistwo i niedbalstwo w pracy naukowej, wzniecane tumulty zniechęciły całkowicie Laternę oraz jego przyjaciela Almaniusa, który kilka miesięcy później podążył w jego ślady, do Krakowskiego środowiska akademickiego. Jeszcze tego samego roku Laterna zdecydował się na opuszczenie

Krakowa i kontynuowanie nauki w Szkole Prymasowskiej w Kaliszu. Na podjęcie takiej decyzji przez Laternę duży wpływ miał wspomniany Wojciech Mroskowski, wówczas profesor Szkoły Prymasowskiej w Kaliszu³⁹.

Podczas nauki w Kaliszu Laterna odwiedził jezuitów w Braniewie, którzy osiedlili się tu staraniem biskupa warmińskiego Stanisława Hozjusza w 1565 roku i utworzyli pierwszą placówkę Towarzystwa Jezusowego na ziemiach polskich. Właśnie tu Laterna podjął decyzję o wstąpieniu w szeregi zakonu jezuitów. Swoje pragnienie urzeczywistnił 28 kwietnia 1570 roku, kiedy to przekroczył progi nowicjatu jezuickiego w Braniewie. W zakonie odbył studia filozoficzne i teologiczne w Wilnie. W 1578 lub 1579 roku przyjął święcenia kapłańskie i rozpoczął okres niezwykle aktywnej działalności duszpasterskiej, w której uprzywilejowane miejsce zajmowało kaznodziejstwo i sakrament pokuty. Jako kapelan obozowy wziął udział w trzech wyprawach moskiewskich króla Stefana Batorego (1579-1581). Od 1579 roku do śmierci Batorego w 1586 roku był jego kaznodzieją i spowiednikiem, uczestniczył w naradach z udziałem króla, z nim też konsultował różne sprawy dotyczące Kościoła w Polsce czy fundacji kolegiów jezuickich.

Przeprowadzone badania naukowe pozwalają na wysnucie wniosku, że od chwili wstąpienia do Towarzystwa Jezusowego w 1570 roku aż do śmierci króla Stefana Batorego, Laterna nie odwiedził rodzinnego miasta.

Misja w Drohobyczu

Wprawdzie z okresu przebywania Laterny na dworze królewskim nie zachowały się żadne ślady kontaktów z rodzinnym Drohobyczem, niemniej trudno sobie wyobrazić, aby zapomniał o mieście, gdzie przyszedł na świat i pobierał pierwsze nauki. Po uroczystościach pogrzebowych Stefana Batorego, w których wziął udział i wygłosił mowę żalobną ku czci zmarłego władcy, Laterna opuścił dwór królewski i nowy okres działalności rozpoczął dziesięcioletnią misją właśnie w rodzinnym Drohobyczu. Misja ta (*expeditio evangelica*) była jedną z kilku podjętych przez niego po śmierci króla Batorego⁴⁰. Laterna działał tu jako misjonarz ludowy⁴¹. Z uwagi na sytuację wyznaniową Drohobycza, Laterna zwalczał tam złe obyczaje katolików, a także usiłował przekonać wyznawców Kościoła prawosławnego do przyjęcia wiary katolickiej⁴². Ważnymi składnikami jego działalności misyjnej, do których zawsze przywiązywał duże znaczenie, było: odwiedzanie chorych, nauczanie katechizmu prostego ludu i sługi domowe. Za każdym razem, obok głoszenia kazań, Laterna szczególną wagę przywiązywał do sprawowania sakramentu pokuty⁴³.

Laterna udał się do rodzinnego miasta w 1587 roku z Grodna, na polecenie prowincjała Jana Pawła Campana⁴⁴. Jego towarzyszem podróży i socjuszem był młody kleryk jezuicki Jan Wielewicki⁴⁵, który w swoim Dzienniku spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie pozostawił zwięzłą relację z misji Laterny w Drohobyczu. Lektura opisu misji pozwala wysnuć wniosek, iż mamy tutaj do czynienia z typowym dla Laterny – i równocześnie dla ówczesnych jezuitów – sposobem prowadzenia misji ludowych. Wprawdzie jezuita nie wymyślił misji ludowych, ale bardzo szybko odkrył ich niezwykłą rolę; rozwinęli ten rodzaj posługi i wywarli duży wpływ na ich dalszą ewolucję⁴⁶. Misje ludowe stały się jedną z najbardziej wyróżniających się form duszpasterskiej działalności jezuitów. Ich celem było religijne przebudzenie mieszkańców miast i wiosek. Stąd ich program obejmował głoszenie kazań, katechezy, spowiadanie, zakładanie lub reaktywowanie bractw. Misje angażowały zwykle kilku misjonarzy, uczestniczyli w nich także klerycy jezuiцьcy⁴⁷.

Z relacji Wielewickiego wynika, że misja Laterny polegała głównie na wysłuchaniu spowiedzi generalnej wszystkich mieszkańców Drohobycza i jego okolic. Każdego poranka Laterna

odprawiał najpierw swoje medytacje i inne modlitwy, a potem celebrował Mszę św. w miejscowym kościele, do której służył mu Wielewicki. Następnie zajmował miejsce w konfesjonale i niezmordowanie spowiadał mieszkańców miasta i okolic od rana do obiadu, i znów po obiedzie do wieczora. Z misji w Drohobyczu Laterna „powrócił dopiero wtedy, aż wszystkich mieszczan wysłuchał generalnej spowiedzi”⁴⁸. Zaledwie raz lub dwa wybrał się na przechadzkę i to raczej przez wzgląd na swojego towarzysza. Spowiedzi, które wysłuchał, były na ogół spowiedziami generalnymi, czyli z całego życia. W dniach świątecznych, jak również rano i po południu w pozostałych dniach, głosił kazania⁴⁹. Fakt, że był nadwornym kaznodzieją króla Stefana Batorego zgromadził w kościele także innowierców, których pociągnął do wiary katolickiej „roztroprnymi, serdecznymi i wzniosłymi naukami”⁵⁰. Dzięki Laternie do Kościoła katolickiego powróciło siedemnastu innowierców (szlachciców), wśród nich także pewna bardzo sławna niewiasta i to po rozpoznaniu woli Bożej; do wspólnoty Kościoła katolickiego przeszło pięciu Rusinów; natomiast osób, które przystąpiły do spowiedzi generalnej było trzysta⁵¹.

Pragnąc ugruntować owoce misji, umożliwić wiernym pogłębianie swojej wiary i praktykowanie uczynków miłosierdzia, na zakończenie misji Laterna założył w Drohobyczu oraz pobliskim Samborze Bractwo Bożego Ciała (Drohobicensis Civica Sodalitas sub titulo Sanctissimi Corporis Christi)⁵², którego wzorem było Skargowskie Bractwo wileńskie⁵³. Inicjatywa Laterny tak bardzo spodobała się mieszkańcom Drohobycza, że do bractwa wstąpili niemal wszyscy⁵⁴. Celem bractwa było gorliwe oddawanie czci i uwielbienia Eucharystii. Dla bractwa w Drohobyczu i Samborze, Laterna wyjednał w Rzymie w Kurii papieskiej specjalne przywileje i odpusty. Stosowny dokument przesłał wraz z egzemplarzem pochodzącej z trzeciego wydania Harfy duchownej⁵⁵. W liście napisanym w Krakowie, 26 maja 1589 roku, Laterna chwalił mieszczan drohobyckich za ich trwanie przy Bractwie Bożego Ciała (Confraternitas SS. Corporis Christi). Podkreślał, że będąc w Rzymie starał się, aby członkowie bractwa „mieli od Najwyższego Pasterza Rzymskiego i przywileje i odpusty. Te mi z łaski Bożej nadano i oddano. Posyłam je tedy do ręki Waszmościom przez JM Pana Ramułka”⁵⁶. Laterna radził członkom bractwa, aby uważnie przeczytali uzyskane ustawy oraz postarali się o potwierdzenie bractwa przez biskupa przemyskiego, który ma wkrótce przybyć do Drohobycza; w przeciwnym wypadku ustawy bractwa nie będą ważne. Polecał też wystosować pisemne podziękowanie rzymskiemu Bractwu Bożego Ciała. Proponował Drohobyczanom, aby w przypadku pojawienia się trudności zwrócili się o pomoc do ich kaznodziei księdza Jakuba. Laterna nie odmawiał jednak swojej pomocy i zapewniał: „coby nie było przeciwnego naszemu powołaniu, rad to uczynię”. Zachęcał, aby członkowie bractwa byli „w tym świętym przedsięwzięciu stateczni i gorący” oraz aby podobne przywileje przesłali przez Ramułka Panom Samborszczanom. Do dokumentu Laterna dołączył swoją Harfę duchowną „trzeci raz szerzej wydaną. Dobrze by też było nam drugą zostawić. Z pierwszą Waszmościowie uczynicie, co chcecie”. Na końcu listu Laterna zaznaczył, że nie trzeba posyłać mu żadnej zapłaty za koszty poniesione w Rzymie w związku z uzyskaniem przywilejów dla bractwa⁵⁷.

Laterna jako założyciel Bractwa Najświętszego Ciała Chrystusowego w Drohobyczu i Samborze⁵⁸ pojawia się także w korespondencji jezuita Dionizego Jaguciego⁵⁹. Wynika to jednoznacznie z jego listu z 22 czerwca 1648 roku z Przemysła skierowanego do Bractwa Bożego Ciała w Drohobyczu. Do swojego listu Jaguci dołączył list Laterny do Drohobyczan napisany w Krakowie 26 maja 1589 roku. W swoim liście Jaguci poinformował Drohobyczan o tym, że dostał do rąk list „Wielebnego S. Pamięci Xa Marcina Laterny zakonu naszego kapłana i Męczennika a Waszmościów ziomka”. Jaguci uznał list Laterny za „wielką relikwię”, i po namyśle doszedł do wniosku, że nie może go zatrzymać dla siebie, lecz że należy „go Waszmościom raczej odesłać jako Relikwię życzliwego Ojca i fundatora tego Bractwa Najświętszego, a mianowicie, że do tego bractwa jest wpisany, i z niego pokazuje się, jak i Panom Samborszczanom tenże

Wielebny Ojciec toż Bractwo wystawił”. Z tego powodu Jaguci przesłał list Laterny Drohobyčanom podkreślając, że zanim Laterna, „został męczennikiem, mniej ważono te listy Jego, ale teraz i u Ojców naszych mają wielkie poszanowanie przy domach zakonnych, bo i nam dostało się kilka”. Jaguci wspomniął o jednym liście Laterny zachowanym w Krakowie w rezydencji św. Barbary oraz zapewnił, że będzie o nie pytał w Felsztynie i Nowym Mieście⁶⁰.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że już od 1445 roku istniała w drohobyckiej farze altaria (ołtarz) pod wezwaniem Bożego Ciała (Altaria Sanctissimi Corporis Christi)⁶¹. Dokument konfirmacyjny altarii wydał w 1456 roku król Kazimierz IV. Fundatorami altarii byli Marcin altaryzista (wikariusz fary) i jego brat Maciej rzeźnik. Fundacja służyła krzewieniu czci Eucharystycznej. Na podstawie tych informacji Tadeusz M. Trajdos sugerował, że Laterna być może jedynie odnowił Bractwo Bożego Ciała, które już wówczas miało powstać przy altarii. Nowy ołtarz barokowy pod tym wezwaniem w nawie głównej ustawił w 1790 roku ks. Ignacy Jarocki. Patronat sprawował nad nim cech bednarzy⁶².

Misja Laterny w rodzinnym mieście miała zatem nie tylko charakter religijnego przebudzenia mieszkańców Drohobycza i jego okolic, ale zmierzała także do umocnienia chwiejnych katolików oraz zwalczania wpływów innowierców. Doskonale nadawało się do tego Bractwo Ciała Chrystusowego, które gromadziło tak mężczyzn jak i kobiety. Celem bractwo było częste przystępowanie do Komunii św. przyjmowanej co tydzień lub przynajmniej raz w miesiącu. Pośród wybieranych odpowiedzialnych za bractwo szczególną rolę pełniły dwie osoby, których zadaniem była praca nad pojednaniem wrogów⁶³.

Przy tej okazji zauważmy, iż w dość obszernej relacji Jana Wielewickiego z misji Laterny w Drohobyczu w 1587 roku, nie pojawił się w ogóle wątek rodzinny, chociaż Wielewicki, który był jego towarzyszem, mógłby o tym wspomnieć przynajmniej jednym zdaniem. Pozostają zatem bez odpowiedzi następujące pytania: Czy żyła jeszcze jego siostra Małgorzata? Czy miała dzieci?

Po zakończeniu misji w Drohobyczu, Laterna podjął się podobnej co w Drohobyczu misji w Dynowie⁶⁴. Przeznaczony do domu św. Barbary udał się następnie do Krakowa i tu przy kościele św. Barbary pełnił obowiązki prokuratora domu oraz prowadził działalność duszpasterską⁶⁵. Następnie od końca września 1590 aż do początku 1598 roku przebywał w Lwowie. Tu utrzymując żywe kontakty z arcybiskupem Janem Dymitrem Solikowskim, prowadził z wielkim zapalem szeroką działalność duszpasterską. Jego kazania głoszone w katedrze p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny ściągały rzesze wiernych⁶⁶. Chociaż nie mamy żadnych dowodów, to jednak także i w tym wypadku nie można wykluczyć, że Laterna odwiedzał od czasu do czasu pobliski Drohobycz. Być może, jak było to w jego zwyczaju, przy tej okazji głosił kazania, odprawiał Msze św. i spowiadał wiernych.

Pośmiertny kult

Śmierć Laterny nie zerwała jego związków z Drohobyczem, co więcej, odtąd nabrały one szczególnego charakteru i wymiaru. W przekonaniu wiernych śmierć jezuita miała charakter męczeństwa za wiarę i wywołała duże wrażenie w Królestwie Polskim i za granicą. Pomimo tego, nigdy nie rozpoczęto oficjalnego procesu beatyfikacyjnego kaznodziei królewskiego. Podejmowano jednak w tym względzie starania, zwłaszcza w okresie między I i II wojną światową. Obok Lwowa miejscem, gdzie Laterna cieszył się szczególnie żywym i nieprzerwanym kultem był oczywiście jego rodzinny Drohobycz⁶⁷. Tamtejsi wierni prosili swojego rodaka o pomoc i doznawali jej, o czym świadczyły protokoły kancelarii parafialnej, spisujące otrzymane łaski za jego

pośrednictwem. Probostwo w Drohobyczu posiadało stary obraz z podobizną Laterny. Niestety, obraz zaginął w czasie II wojny światowej⁶⁸.

W 1788 roku urząd proboszcza parafii w Drohobyczu objął były jezuita Ignacy Jarocki⁶⁹, który był inicjatorem wszechstronnych prac renowacyjnych i dekoracyjnych w farze, autorem projektu polichromii i treści tablic kommemoracyjnych, w tym wielkiej tablicy (monumentum) poświęconej Marcinowi Laternie⁷⁰. Tablica pamiątkowa z łacińskim napisem ku czci Marcina Laterny znajduje się do dziś w prezbiterium kościoła, na ścianie południowej, od strony wschodniej. Napis jest żłobiony na drewnie polichromowym majuskułą z minuskułą. Tablicę tę ozdobił portret Laterny w wieńcu wawrzynowym, u dołu na płaskorzeźbionym okręcie był maszt złamany z banderą, a na niej napis: „Imię Jezus”; poniżej napis: „Pro Christo” i palmy męczeńskie. Zachował się okręt, wyobrażenie wody i skał, brak miecza i kotwicy⁷¹.

W protokole kanonicznej wizytacji parafii drohobyckiej, przeprowadzonej w 1722 roku przez biskupa przemyskiego Krzysztofa Jana Szembeka († 1740), pojawia się informacja o ołtarzu Marcina Laterny, zapewne tożsamym z pomnikiem fundacji Skarszewskiego, z obrazem św. Stanisława Kostki. Ołtarz ten mógł się znajdować w arkadzie tęczywej, po prawej stronie ołtarza Bożego Ciała, gdzie w 1743 roku odnotowano wizerunek Laterny i św. Jana Kantego, „ad instar ołtarza”⁷².

W swoim dziele z 1828 roku ks. Franciszek Siarczyński zanotował, że „trwa dotąd z Drohobyczu pamięć i cześć Laterny”⁷³. Zapewne przyczyniła się do tego działalność miejscowych księży i nieprzerwana pamięć o męczenniku pośród wiernych. Szerzenia kultu Laterny podjęli się także jezuita po przywróceniu Towarzystwa Jezusowego i powrocie do Lwowa, do którego przyczyniło się wypędzenie jezuitów z Cesarstwa Rosyjskiego. Szczególne zasługi w promocji kultu Marcina Laterny ma Józef Ignacy Perkowski⁷⁴, doradca i powiernik arcyksięcia Ferdynanda d'Este oraz superior jezuitów we Lwowie (1836-1848). Perkowski pozyskał wiele pamiątek związanych z życiem i śmiercią Laterny. Pragnął też, aby jezuita posiadali jego wizerunek z kościoła w Drohobyczu. 7 września 1842 roku otrzymał dla biblioteki domowej od burmistrza drohobyckiego Niewiadomskiego obraz męczennika za wiarę Marcina Laterny, który miał służyć jako wzór obrazka do wykonania. Jezuita pragnęli bowiem szeroko propagować kult pierwszego superiora lwowskiego. Inne dobrodziejstwo wyświadczył bibliotece jezuickiej wikary drohobycki ks. Antoni Dutkiewicz, który przekazał rysunek nagrobka Laterny wraz ze słowami z dołączonej do nagrobka kamiennej tablicy, przedstawiającej pokrótce żywot Błogosławionego Męczennika⁷⁵. Z kolei 12 września 1842 roku proboszcz drohobycki Leon Załęski przekazał jezuitom oryginał listu Laterny, skierowanego w maju 1589 roku do Bractwa Bożego Ciała w Drohobyczu, zawierającego informację o uzyskanych dla niego w Stolicy św. odpustach. 25 kwietnia 1847 roku Józef Perkowski umieścił portret Laterny w zakrystii kościoła oraz wydał w formie broszury łacińskie objaśnienie napisu⁷⁶. Odtąd olejny portret Laterny ozdobił zakrystię lwowskiego kościoła św. Apostołów Piotra i Pawła wraz z portretami m.in. Jana Dymitra Solikowskiego i fundatorki kościoła św. Apostołów Piotra i Pawła – Elżbiety Sieniawskiej⁷⁷.

Podobnie jak Franciszek Siarczyński, choć przeszło 30 lat później, wyraził się o Laternie Tomasz Święcicki, podkreślając, że „pamięć jego trwa dotąd w Drohobyczu”⁷⁸. W celu szerzenia kultu pośród wiernych rozdano wiele obrazków z jego wizerunkiem, a jego Harfy duchownej używano do nabożeństwa nawet w okresie międzywojennym. W wydaniu Harfy z 1871 roku jezuita Henryk Jackowski umieścił obszerny życiorys Laterny, którego w tytule nazwał „Męczennikiem Towarzystwa Jezusowego” oraz „Wielebnym sługą Bożym”. Jackowski przytoczył tam także cuda zdziałane za przyczyną męczennika. Potwierdził istnienie kultu Laterny w jezuickim kościele we Lwowie oraz w kościele parafialnym w Drohobyczu. Na końcu życiorysu zaznaczył, że

stosownie do dekretów papieża Urbana VIII, jest posłuszny decyzji Stolicy Świętej, która jako jedyna jest kompetentna, aby orzec o heroizmie cnót Laterny⁷⁹.

Duże zasługi na polu starań o beatyfikację Marcina Laterny położył prepozyt drohobycki, ks. dziekan Kazimierz Kotula⁸⁰. 31 marca 1931 roku Kotula skierował list do archiwariusza prowincji Stanisława Bednarskiego⁸¹, informując go, że zamierza wydać drukiem żywot Marcina Laterny, który zginął śmiercią męczeńską z rąk heretyckich Szwedów. W związku z tym prosił Bednarskiego, aby mógł skorzystać z materiałów dotyczących Laterny, zgromadzonych w archiwum prowincji w Krakowie. Przy tej okazji dodał, że sprawę kanonizacji wielebnego ks. Laterny przedstawił już ks. biskupowi przemyskiemu Anatolemu Wincentemu Nowakowi, prosząc go, aby ten, będąc obecnie w Rzymie, poruszył ją tam, gdzie należy. Za pozwoleniem biskupa Kotula kazał odbić 10.000 obrazków z wizerunkiem Laterny w celu rozprowadzenia ich wśród wiernych. Na koniec Kotula prosił Bednarskiego o pomoc w zbożnym dziele⁸². Nadto dzięki ofiarności parafian Kotula dokonał w 1934 roku restauracji kościoła parafialnego, o czym informuje łaciński napis w drohobyckiej świątyni⁸³.

W celu dalszego szerzenia kultu Laterny Kazimierz Kotula napisał na podstawie materiałów uzyskanych od Bednarskiego książeczkę pt. Ks. Marcin Laterna T. J. Kapelan obozowy – męczennik za wiarę św. (1552-1598), która ukazała się w 1938 roku jako odbitka Rozkazu Wewnętrznego Biskupa Polowego Wojska Polskiego Józefa Gawliny nr 8/37. Z kart książeczki wynika, że Kotula był gorącym zwolennikiem beatyfikacji Laterny i w swoim dziełku chciał ukazać jego życie, cnoty, prace i zasługi. W przekonaniu prepozyta drohobyckiego Laterna był opiekunem wiernych, Sługą Bożym, męczennikiem za wiarę katolicką, wybitnym uczonym i niezmordowanym misjonarzem, kaznodzieją oraz kapelanem obozowym⁸⁴.

Kotula pozyskał dla sprawy beatyfikacji Laterny także władze lokalne Drohobycza. 12 września 1936 roku prezydent Drohobycza Rajmund Jarosz wraz z zarządem miasta i radą miejską wręczyli biskupowi sufraganowi Wojciechowi Tomace prośbę do Ojca św., w której według jednomyślnej uchwały radnych klubu polskiego i ukraińskiego, powziętej na posiedzeniu Rady Miejskiej w dniu 10 września 1936 roku, na wniosek ks. dra Kazimierza Kotuli, zwracali się do Piusa XI o zaliczenie Marcina Laterny w poczet błogosławionych. Jako powód prośby podali, że Laterna jest czczony kultem dawnym i nieprzerwanym. Na końcu swojej książeczki Kotula zwrócił się z uprzejmą prośbą do wszystkich, którzy doznali łaski za pośrednictwem Laterny, aby donieśli o tym do urzędu parafialnego obrządku łacińskiego w Drohobyczu. Wspominał, że w rękach wiernych znajdują się małe obrazki z jego wizerunkiem, a wielu ludzi używa do nabożeństwa jego Harfy duchowej⁸⁵. Zaznaczył, że sprawa beatyfikacji Laterny, którego „pamięć świątobliwego życia i śmierci męczeńskiej stale słynie w rodzinnym jego mieście”, jest obecnie omawiana w Rzymie i istnieje nadzieja, że niedługo będą poczynione wstępne kroki, przewidziane procesem beatyfikacyjnym⁸⁶. Wypowiedź Kotuli dowodzi, że sprawa beatyfikacji Laterny nie wyszła wtedy poza stadium przygotowawcze. Nie ma tam też mowy o działaniach jezuitów na rzecz beatyfikacji Laterny⁸⁷.

Warto wspomnieć w tym miejscu o artyście malarzu Feliksie Lachowiczu, zesłańcu syberyjskim, który po I wojnie światowej zamieszkał w Drohobyczu i tu też tworzył. Lachowicz uwiecznił Laternę w albumie z akwarelami Historia miasta Drohobycza (Drohobycz 1933), wykonanym „ojczyźnie na chwałę, mieszczaństwu drohobyckiemu na otuchę”. Laterna ubrany jest w strój zakonny, w prawej ręce trzyma książkę, a w lewej palmę męczeństwa. Sylwetka jezuita ukazana jest na tle morza, na którym znajdują się dwa okręty. Z okrętu z białym orłem na żaglu wyrzucane jest za burtę ciało męczennika z Drohobycza⁸⁸.

Druga wojna światowa zatrzymała przygotowania do wszczęcia procesu beatyfikacyjnego Marcina Laterny, ale czy definitywnie przeszkodziła podjęciu na nowo jego sprawy? Kaznodzieja

królewski Stefana Batorego budzi nadal podziw i szacunek oraz ciągle doznaje czci ze strony wiernych, przede wszystkim w swoim rodzinnym Drohobyczu. Ten zasłużony dla Kościoła i Rzeczypospolitej jezuita, który swoją odważną postawą w obronie wiary stanowi wzór do naśladowania, na trwałe znalazł miejsce w wielu krajowych i zagranicznych publikacjach z historii Towarzystwa Jezusowego i Kościoła, zarówno tych pisanych przez osoby świeckie, jak i osoby duchowne oraz współbraci zakonnych⁸⁹.

Zauważmy na koniec, że ostatnio Laterna pojawia się w pracach poświęconych historii sztuki ziem wschodnich na dawnych terenach Rzeczypospolitej. Wśród wielu tamtejszych budowli sakralnych, dużym zainteresowaniem historyków cieszy się m.in. rzymskokatolicki kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, św. Krzyża i św. Bartłomieja w Drohobyczu. Właśnie w nim, jak w żadnym innym z kościołów z ziem dawnego województwa ruskiego, zachowało się wiele tablic komemoracyjnych z inskrypcjami zawierającymi ważne wydarzenia z dziejów fary i miasta⁹⁰. Jak już zaznaczyliśmy, jeden z tych tekstów historycznych upamiętnia wybitnego Drohobyczanina z XVI wieku – jezuitę Marcina Laternę.

¹ S. Grzybowski, Jan Zamoyski, Warszawa 1994, s. 151.

² S. Cieślak, Marcin Laterna SJ (1552-1598) działacz kontrreformacyjny, Kraków 2003.

³ „Martinus Laterna, oriundus ex Drohobycz, civitate clara ad limites Galicie versus Transylvaniam, in Circulo Samboriensi”. J. Perkowski, Brevis narratio de initiis ac stabili fundatione Missionis Leopoliensis Societatis Jesu, ad illustrandas Effigies in Sacristia die 25. aprilis anni 1847. expositas, qua die perenniter celebratur memoria foundationis, Ressorviae 1848, s. 13, 17; Examen quo examinati sunt Novitii, qui Brunsbergae ad Societatem admissi sunt, Universitetsbiblioteket, Uppsala H-167 f. 75 (dalej cytuję jako: Bupps); Vita sanctae memoriae P. Martini Laternae Poloni e Societate Iesu, Archivum Romanum Societatis Iesu Pol. 68 f. 1 (dalej cytuję jako: ARSI).

⁴ S. Cieślak, Marcin Laterna..., s. 25-29.

⁵ Bupps H-167 f. 75; Album studiosorum Universitatis Cracoviensis, editionem curavit A. Chmiel, t. III, Cracoviae 1904, s. 60.

⁶ Znaczenie i występowanie słowa laterna wyjaśnia Słownik polszczyzny XVI wieku. Laterna – naczynie ze ściankami ochronnymi, w które wstawia się źródło światła, służące do oświetlania przestrzeni otwartej. Jako przykład występowania słowa laterna autorzy słownika podali nazwisko twórcy Harfy duchownej – Marcina Laternę. Słownik polszczyzny XVI wieku, t. XII, Wrocław 1979, s. 34.

⁷ A. Osiński, O życiu i pismach X. Piotra Skargi. Rozprawa czytana na Zebraniu Gimnazium Wołyńskiego i Obywatelów, przy rozpoczęciu Rocznych Popisów z Nauk dnia 13 lipca 1812. Roku, Krzemieniec 1812, s. 31, 63, 65; J. Szujski, Dzieje Polski, t. III/1, Lwów 1864, s. 70, 88, 92, 139; M. Bobrzyński, Dzieje Polski w zarysie, Kraków 1879, s. 318; L. Zalewski, Katedra i jezuita w Lublinie, cz. 2, Lublin 1949, s. 53.

⁸ K. Badecki, Anegdoty arjańskie, [w:] Studja staropolskie, Kraków 1928, s. 507-508. Tak samo A. Brückner, Różnowiercy polscy. Szkice obyczajowe i literackie, opracował i opatrzył posłowiem L. Szczucki, Warszawa 1962, s. 194.

⁹ K. Heck, Szymon Szymonowicz (Simon Simonides). Jego żywot i dzieła, cz. 1, Kraków 1901, s. 134. Podobnie sądził G. Korbut, Literatura polska od początków do wojny światowej, t. I: Od wieku X do końca XVII, Warszawa 1929, s. 385. Zob. Słownik polszczyzny XVI wieku, t. XII, Wrocław 1979, s. 34.

¹⁰ Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut, Warszawa 1964, t. II, s. 439.

¹¹ „[...] habuit parentes catholicos”. Bupps H-167 f. 75. „Natus est [...] piis honestisque parentibus”. [J. Bieżanowski], Vita et mors gloriose suscepta R. P. Adalberti Mencinski e Societate Iesu in odium Sanctae Fidei Catholicae apud Japonos una cum aliis quatuor ex eadem Societate Patribus, interempti A. D. 1643 – 23

Martii a P. Gaspare Druzbecki S.J. conscripta. Adnexa brevis notitia de Vita et Morte P. Martini Laternae Martyris Poloni e certis quibusdam codicibus collecta, Metis 1858, s. 169.

¹² „Laterna erat [...] natione Roxolanus, patria Drohobicensis”. J. Wielewicki, Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie, t. I, Kraków 1881, s. 253.

¹³ S. Cieślak, Marcin Laterna..., s. 31-32.

¹⁴ J. B. Zimorowicz, Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur. Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się, wyd. K. Heck, Lwów 1899, s. 149.

¹⁵ Baka Józef (1707-1780), misjonarz ludowy, pisarz religijny i poeta. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995, oprac. L. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996, s. 24 (dalej cytuję jako: Encyklopedia wiedzy o jezuitach).

¹⁶ L. Borowski, Porównanie życia Szurłowskiego i Baki na wzór Plutarcha, t. IX, „Tygodnik Wileński” 1820, s. 35.

¹⁷ Tamże, s. 35-36.

¹⁸ „Pater eius Ioannes [...] fuit ex officio sutor”. Bupps H-167 f. 75.

¹⁹ „Cuius officium iam coquere cerevisiam, mulsum et dividere alias [...]”. Tamże, f. 75. Leonid Tymoszenko zwraca uwagę, że warzeniem i sprzedażą piwa i miodu zajmowali się w Drohobyczu prawie wszyscy mieszczanie. L. Tymoszenko, Cieślak S. SJ. Marcin Laterna SJ (1552-1598) działacz kontrreformacyjny, Kraków 2003, s. 400 (Studia i Materiały do Dziejów Jezuitów Polskich. T. 12), „Drohobycki Zbiór Krajoznawczy”, t. VIII, Drohobycz 2004, s. 557.

²⁰ „Satis sunt divites”. Bupps H-167 f. 75.

²¹ „Pater [...] obiit anno 68 in Octobri, die 26”. Tamże, f. 75.

²² „Mater Margareta vivit adhuc”. Tamże, f. 75.

²³ „[...] quem parentes antequam domo ad Collegium Jaroslaviense studiorum gratia ablegassent, exacte et ad amussim omnes Davidicos Psalmos memoria tenere fecerunt”. Życie świętych i ludzi sławnych w Polsce, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rkps 1266, s. 7 (dalej cytuję jako: BCzart). Rękopis ten mylnie podaje, że Laterna wyjechał na studia do kolegium w Jarosławiu, albowiem tamtejsze kolegium św. Jana zostało otwarte dopiero w 1572 r. S. Załęski, Jezuici w Polsce, t. I/1, Lwów 1900, s. 214.

²⁴ „In tenera aetate libenter orabat illas Orationes, quae habebant indulgentias annexas in hortulo et Psal[mos] Paenitentiales. Nam putabat per illas indulgentias sibi peccata dimitti. Interfuit singulis diebus sacro cantato et ipse cecinit”. Bupps H-167 f. 75.

²⁵ „Dicit non esse consuetudinem in patria, audire Missam genibus flexis: alias vero Orationes flexis genibus solebat absolvere. Saepe recitavit inter orandum Orationem Dominicam, Salutationem Angelicam, Symbolum etc.” Tamże, f. 75.

²⁶ „In patria non solebat aliquando audire conciones. Calissiae vero semper, licet aliquando cum taedio”. Tamże, f. 75.

²⁷ „Cum bonis non habuit conversationem, donec Calissiam veniret”. Tamże, f. 75.

²⁸ „[...] ab ipsis incunabulis ad omnes bonas artes propensus fuit”. P. Alegambe, Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu, Antverpiae 1643, s. 328; R. Skrzynecki, Provinciae Poloniae Societatis Jesu Ortus et Progressus, s. 425 (oryginał w Bibliotece Ossolineum we Lwowie; korzystano z mikrofilmu z Biblioteki Naukowej Księży Jezuitów w Krakowie).

²⁹ Almannius (Alemannius, Alman) Adam (ok. 1553-1589), wstąpił do jezuitów 9 I 1571 w Braniewie, profesor retoryki w Pułtusk, Braniewie i Poznaniu, zmarł w Nieświeżu. Encyklopedia wiedzy o jezuitach, s. 7.

³⁰ „Respondeo itaque ad literas nuper mihi redditas popularis mei (cum quo mihi et patriae coniunctio, et praeceptorum usus, et contubernii necessitudo, suavitas consuetudinis, studiorum similitudo caeteraque arctissimae amicitiae officia a puero intercesserant)...” Autobiografia Adama Almanniusa, [w:] Unicus universae Societatis Iesu vocationum liber autobiographicus, Poloniae Provinciae proprius (1574-1580), cura P. I. Warszawski editus, Romae 1966, s. 289-290.

³¹ Gabriel Korbut nieprecyzyjnie napisał, iż Laterna kształcił się u jezuitów w Drohobyczu i Kaliszu i w Uniwersytecie Wileńskim, albowiem jezuita nigdy nie mieli szkoły w Drohobyczu, a do Kalisza przybyli w 1583 r. G. Korbut, *Literatura polska...*, s. 385.

³² Jan Podlodowski został wyświęcony na diakona w 1549, plebanię drohobycką objął 28 IV 1554, zmarł przed 1568 r. *Inskrypcje historyczne fary w Drohobyczu*, wyd. T. M. Trajdos, A. Brzóstkowska, A. Kulewski, Kraków 1996, s. 45; K. Kotula, Ks. Marcin Laterna T.J. kapelan obozowy – męczennik za wiarę św. (1552-1598), Warszawa 1938, s. 6.

³³ Do takiego przypuszczenia skłania nas wynik działalności badawczej Heleny Polackówny. Zestawiła ona listę pisarzy miejskich, którzy równocześnie byli bakalarzami w drohobyckiej szkole parafialnej. Dla interesującego nas okresu lista obejmuje Mikołaja Barnuza (1556-1559) oraz Stanisława Konarzewskiego (Konarzewius, 1559-1562), wychowanka Akademii Krakowskiej, później przez dziesięć lat kaznodziei w kościele św. Mikołaja w Krakowie. *Księga radziecka miasta Drohobycza 1542-1563, z papierów pośmiertnych śp. Stefana Sochaniewicza* wyd. H. Polackówna, Lwów 1936, s. LXXXVII, LXXXIV-LXXXVIII, 114. Można przypuszczać, że z Konarzewskim Laterna utrzymywał kontakty podczas pobytu na studiach w Krakowie.

³⁴ Zob. M. I. Tłuczyński, *Żywot świętobliwej pamięci W. X. Marcina Laterny Societatis Iesu, który dla Wiary Katolickiej od heretyków był zabity Roku Pańskiego 1598. Współ y żywot W. X. Piotra Skargi Societatis Iesu*, Kraków 1673, s. 3.

³⁵ „Nunquam didicit artem mechanicam: sed in patria didicit legere et scribere et Grammaticam utrumque, idque septem annorum spatio”. *Bupps H-167 f. 75*. Por. ARSI Pol. 68 f. 1; J. Wielewicki, *Dziennik...*, t. I, s. 253; P. Alegambe, *Mortes illustres et gesta eorum de Societate Iesu qui in odium fidei, pietatis aut cuiuscumque virtutis, occasione missionum, sacramentorum administratorum fidei aut virtutis propugnatae ab ethnicis, haereticis vel aliis veneno, igne, ferro aut morte alia necati aerumnisque confecti sunt*, Romae 1657, s. 219; R. Skrzynecki, *Provinciae Poloniae...*, s. 425.

³⁶ „In Humanioribus studiis, felicitate memoriae & laboris assiduitate condiscipulos suos omnes superavit”. P. Alegambe, *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*, s. 328; M. I. Tłuczyński, *Żywot świętobliwej pamięci...*, s. 3; R. Skrzynecki, *Provinciae Poloniae...*, s. 425.

³⁷ Mroskowski (Mroscovius) Wojciech (ok. 1547-1608), w 1578 studiował teologię i był penitencjarzem w bazylice św. Piotra w Rzymie. Superior, a następnie rektor w Nieświeżu (1582-1605) oraz superior w Sandomierzu (1606-1608). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 443.

³⁸ „Dum puer in schola triviali Drohobicensi versatur, egregia eius indoles variis sese prodebat indiciis, unde ob eam non paucos in sui amorem et admirationem rapiebat. Inter hos erat sacerdos quidam Albertus Mroscovius [...]”. ARSI Pol. 68 f. 1.

³⁹ „Quoniam vero Martinum Laternam Mroscovius Roxolanus (Samborae enim quae civitas quatuor fere leucis Drohobicia distat natus erat), optime noverat, eiusque ingenium rarum, morum suavitatem, et virtutes eximias praeclare habebat perspectas, tamquam suam compatriotam Drohobicia Calissium evocat studiorum praedictorum causa”. ARSI Pol. 68 f. 1.

⁴⁰ „Post mortem Regis varias missiones maximo fructu per certum tempus obibat bonus Pater”. ARSI Pol. 68 f. 2.

⁴¹ Jan Nadasi porównał głoszenia pokuty przez Laternę do działalności Jana Chrzciciela: „[...] missionum Apostolus insignis; at plane mirabilis in poenitentia praedicanda, velut Ioannes in deserto”. I. Nadasi, *Annus dierum memorabilium Societatis Iesu. Pars secunda, Antverpiae 1665*, s. 193.

Obok Benedykta i Stanisława Herbestów, Jana Łaszczka, Jana Wielewickiego, Kaspra Nahaja, Laterna należał do grona najbardziej gorliwych misjonarzy jezuitów. K. Leń, *Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu 1573-1773*, Kraków 2000, s. 106.

⁴² „[...] Drohobiciae, ubi cum moribus catholicorum, & schismaticorum erroribus, optata victis bella gessit”. I. Juvencius, *Historia Societatis Jesu. Pars quinta, tomus posterior. Ab anno Christi MDXCI. ad MDCXVI, Romae 1710*, s. 262; ARSI Pol. 68 f. 2; R. Skrzynecki, *Provinciae Poloniae...*, s. 426.

⁴³ „Sed hanc ille meliorem sibi in coelis adornaturus, in parvulis potissimum & rudibus instituendis Doctoratum suum expendit, infatigabili constantia in Apostolicis Missionibus diu multumque versatus. Hic ille posteaquam pro concione tota qua valebat vi, conatu & eloquentia mortalium animos permovisset, mox ad poenitentiae Tribunal sese recipiebat, totos plerumque dies iisdem aures dare solitus. Dicebat autem saepe eadem die bis ante prandium, reliquum a Confessionibus auditis tempus, aegrorum visitationi, parvulorum & servitiorum domesticae instructioni ita impendens, ut nullum omitteret laborem, quo aliquem ad frugem reducendum speraret. In haereticis insectandis licet acer esset & vehemens, eam tamen morum admiscebat comitatem, ut plurimos perfidiae ereptos fidelibus adjungeret”. M. Tanner, *Societatis Jesu usque ad sanguinis et vitae profusionem militans. Pars secunda, Pragae 1675*, s. 43.

⁴⁴ Campana (Campano) Giovanni Paulo (1540-1592), towarzysz Antoniego Possevina w legacji do Moskwy w 1581. Prowincjał Prowincji Polskiej w latach 1581-1591. Przyczynił się do jej szybkiego wzrostu. Zastał ok. 200 jezuitów w 6 kolegiach, a założył 12 nowych placówek; liczba jezuitów wzrosła w tym czasie do 340. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 84.

⁴⁵ Wielewicki Jan (ok. 1566-1639), m.in. profesor filozofii i teologii w Kaliszu i Poznaniu, rektor we Lwowie (1613-1617) i Poznaniu (1625-1629), prepozyt domu profesów w Krakowie (1619-1623, 1629-1633 i 1636). Pisarz i tłumacz. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 733.

⁴⁶ Istniały jezuickie reguły dla tych, którzy prowadzili misje. Por. *Idea missionum Societatis Jesu*, b.m. i r.

⁴⁷ J. W. O'Malley, *Pierwsi jezuitci*, przekład P. Samerek, W. Buś, K. T. Giedrojc, S. Obirek, Kraków 1999, s. 195-197. Por. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 428.

⁴⁸ [M. Czerwiński], *Album kościoła OO. Jezuitów we Lwowie, Kraków 1905*, s. 12; ARSI Pol. 68 f. 2.

⁴⁹ „Inde Cracoviam venerat, cum prius Drohobiciam patriam suam iubente Reverendo P[atre] Paulo Campano Provinciali iuvisset. Ibi 10 fere septimanis moratus totum tempus confessionibus excipiendis (in iis enim erat infatigabilis) et diebus festis ac matutinis ac pomeridianas insuper addebat conciones. Referebat bona fide Ioannes Wielewicki, qui anno Domini 1587 eius fuerat in missione Drohobicensi comes et socius, talem illum ordinem in laboribus illius missionis servasse. Mane expedita meditatione caeterisque orationibus deducebat eum socius ad templum eiusdemque sacro inservivit. Hoc expedito remittebat socium ad hospitium et ipse affixus confessionibus ad meridiem usque in templo manebat, donec videlicet socius ad eum rediret et horam prandii instare significaret. Idem fiebat post prandium usque ad horam coenae. Ita enim totam civitatem, seu omnes Catholicos, qui erant in illa adultiores disposuerunt, ut variis varios dies pro totius vitae exolomogesi assignaret, nec prius Drohobicia discessit nisi omnium eiusmodi confessionibus expeditis. Totis aut hisce 10 septimanis non tam propter se, quam propter socium semel vel bis in campum est egressus. Ex hac missione de aliis similibus eius laboribus dum aliquo ob proximorum fructum exureret facile est conicere. Drohobicia postquam rediisset Cracoviam iussus est abire...” J. Wielewicki, *Dziennik...*, t. I, s. 254; ARSI Pol. 68 f. 2; J. Poszowski, *De viris illustribus Provinciae Lithuaniae S.I.*, Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie rkps 1536, s. 494 (dalej cytuję jako: ATJKr.); S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. IV/1, s. 293; M. Bednarz, *Jezuici a religijność polska (1564-1964)*, „*Nasza Przeszłość*” 20 (1964), s. 194-195.

⁵⁰ K. Kotula, *Ks. Marcin Laterna...*, s. 7; J. Perkowski, *Brevis narratio...*, s. 18; I. Juvencius, *Historia Societatis Jesu. Pars quinta, tomus posterior. Ab anno Christi MDXCI. ad MDCXVI*, s. 262.

⁵¹ „Huc itum ab uno e nostris sacerdotibus, et reducti ad Catholicam fidem haeretici septemdecim, homines nobiles: inter hos mulier quaedam clarissima, non sine explorata agnitione Divinae voluntatis: ad Ecclesiae

communione Rutheni quinque: soluti noxis, quas in omni vita contraxerant, omnino trecenti". *Annuae Litterae Societatis Iesu duorum annorum 1586 et 1587, Romae 1589, s. 200.*

Oddziaływanie Laterny na prawosławnych uwypuklił m.in. Konstantin Kempf podkreślając, że dzięki niezmordowanej pracy pozyskał z powrotem dla Kościoła rodzinne miasto, gdzie mocno wtargnęła schizma grecka. „Nach dem Tode des Königs [...] wirkte [Laterna] zunächst einige Zeit äußerst segensreich als Volksmissionar. U[nter] a[nderem] gewann er seine Vaterstadt, wo das griechische Schisma stark vorgedrungen war, nach dreimonatiger unverdrossener Arbeit wieder für die Mutterkirche". K. Kempf, *Die Heiligkeit der Gesellschaft Jesu, t. I, Kln 1922, s. 239.*

⁵² Por. ARSI Pol. 68 f. 2; K. Mecherzyński, *Historia wymowy w Polsce, t. II, Kraków 1858, s. 307.*

⁵³ Już w 1540 r. założyciel jezuitów, Ignacy Loyola, za pomocą listów wprowadził w rodzinnej Azpeitii Bractwo Najświętszego Sakramentu, które dwa lata wcześniej założył w Rzymie dominikanin Tommaso Stella. J. W. O'Malley, *Pierwsi jezuici, s. 294.*

⁵⁴ „Inita ab incolis, qui ad hoc sese obtulerant, Societas, quae Eucharistiae dicitur, eo quod eius honori ac venerationi deserviat, tanta cum hominum approbatione, ut in eam fere ab omnibus nomina darentur". *Annuae Litterae Societatis Iesu duorum annorum 1586 et 1587, s. 200.*

⁵⁵ Kopia listu Marcina Laterny do mieszczan w Drohobyczu, Kraków, 26 V 1589, [w:] *Miscellanea, ATJKr. rkps 1033-VII, s. 19* oraz *Varia Documenta pertinentia ad Collegium Leopoliense Societatis Jesu 1596-1773, ATJKr. rkps 1021, s. 1*; S. Załęski, *Jezuici w Polsce, t. V/2, s. 725.*

⁵⁶ Znanych jest co najmniej trzech Ramułów: Jan, Kacper i Maciej. Byli ono właścicielami Starej Wsi (Stare Sioło), niewielkiej osady położonej w odległości ok. 4 kilometrów od Drohobycza. E. Herniczek, *Kaplica publiczna p.w. św. Stanisława biskupa w Starej Wsi, [w:] Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego, opracowali E. Herniczek, Ś. Lenartowicz, J. K. Ostrowski, R. Quirini-Popławski, T. Zaucha, t. I/6, Kraków 1998, s. 177.*

Laterna spędził w Rzymie kilka miesięcy w 1586 roku. S. Cieślak, *Marcin Laterna...*, s. 224-226.

⁵⁷ *Miscellanea, ATJKr. rkps 1033-VII, s. 19.* Zob. T. M. Trajdos, T. Zaucha, *Drohobycz miasto królewskie i jego kościoły, Warszawa 2001, s. 26.*

⁵⁸ Kopia listu Laterny pisanego do Bractwa Bożego Ciała w Drohobyczu 1589 r. została przetłumaczona przez jezuitę Dionizego Jaguci i 22 VI 1648 r. przesłana z Przemyśla do Drohobycza. *Miscellanea, ATJKr. rkps 1033-VII, s. 20; Varia Documenta pertinentia ad Collegium Leopoliense Societatis Jesu 1596-1773, ATJKr. rkps 1021, s. 1.*

Kopia tego samego listu Laterny pisanego do Bractwa Bożego Ciała w Drohobyczu w sprawie uzyskanych dla niego u Stolicy św. odpustach przesłał 12 IX 1842 r. jezuitom lwowskim dziekan i proboszcz drohobycki Leon Załęski. *Diarium Bibliothecae Missionis Leopoliensis Societatis JESU. Inchoatum Anno Domini 1842, die 7 Septembris, Biblioteka Naukowa Towarzystwa Jezusowego w Krakowie rkps 699, s. 3* (dalej cytuję jako: BNKJ); S. Załęski, *Jezuici w Polsce, t. V/2, s. 725.*

⁵⁹ Jagucius (Jagecius) Dionizy (1601-1656), profesor retoryki w Ostrogu (1634-1635), Kaliszu (1636-1637) i Jarosławiu (1638-1639), regens konwikt w Ostrogu (1648-1649) oraz rektor w Przemyślu (1653-1656). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach, s. 235.*

⁶⁰ List Dionizego Jaguci SJ do Bractwa Bożego Ciała w Drohobyczu, Przemyśl 22 VI 1648 r., [w:] *Miscellanea, ATJKr. 1033-VII 20* oraz *Varia Documenta pertinentia ad Collegium Leopoliense Societatis Jesu 1596-1773, ATJKr. 1021 s. 1.* Z Nowego Miasta k. Przemyśla pochodzili jezuici: Benedykt i Stanisław Herbestowie.

W 1661 roku jezuita Andrzej Kanon (1613-1685) opublikował w Krakowie broszurę w języku łacińskim pt. *Martinus Laterna e Societate Iesu Sacerdos, olim pro fide orthodoxa navali illustris certamine, ex caligine maris Balthici emergens, bono in lumine collocatur, auspice ac munifica manu Perillustris ac Magnifici Domini D. Stanislai a Skarszew Skarszewski Gubernatoris Samboriensis et Drohobycensis. Novam sibi tutelaris patrocinii coloniam Drohobyciae molientis.* Kanon ukazał tam Laternę jako nie dającego się

porównać do kogokolwiek bojownika za wiarę (*incomparabilis athleta*), który swoją śmiercią zdobył wieniec męczeństwa (*Martyrii lauream*). Dzięki jezuitcie Drohobycz ma męczennika (*Martyrem*). Wspomniał także, że Laterna założył tam Bractwo Najświętszego Ciała Chrystusowego (*Sodalitas Sanctissimi Corporis Domini*). A. Kanon, *Martinus Laterna...*, *passim*.

Także dla ks. Kazimierza Kotuli nie ulega wątpliwości, że podczas pobytu w Rzymie (czyli w 1586 r.), Laterna „wyjednał przywilej na utworzenie Bractwa Najświętszego Ciała Chrystusowego w Drohobyczu i Samborze”. K. Kotula, *Ks. Marcin Laterna...*, s. 7. *Gdzie indziej bractwo jest zwane Bractwem Najświętszego Sakramentu*. J. K. Corvin-Piotrowski, *Jezuici*, t. I, Kraków 1883, s. 195.

⁶¹ F. Gątkiewicz, *Kościół w Drohobyczu*, [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższego Gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1903*, s. 17.

Niepewny w tej sprawie jest Tomasz Zaucha, który pisze, że „przy parafii drohobyckiej działały bractwa Bożego Ciała (tradycyjnie przyjmowana data 1445, w rzeczywistości zapewne 2. poł. w. XVI)”. *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii, św. Krzyża i św. Bartłomieja w Drohobyczu*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, opracowali E. Herniczek, Ś. Lenartowicz, J. K. Ostrowski, R. Quirini-Popławski, T. Zaucha, t. I/6, s. 32.

⁶² F. Gątkiewicz, *Kościół w Drohobyczu*, [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższego Gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1903*, s. 19; *Inskrypcje historyczne fary w Drohobyczu*, s. XXIX-XXX, 10, 43, 48 i 51; *Księga radziecka miasta Drohobycza 1542-1563*, s. LXXXVI.

Warto odnotować, że w 1580 roku Laterna pisał do Rzymu o istniejącym przy kolegiacie w Jarosławiu Bractwie Najświętszego Sakramentu. Do tego stowarzyszenia religijnego należeli najwybitniejsi przedstawiciele mieszczaństwa jarosławskich, którzy ze swoich funduszy ofiarowali dla kościoła pięknie wykonane tabernakulum. K. Leń, *Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu 1573-1773*, s. 102-103; *Litterae Annuae Provinciae Poloniae Anni 1579, Vilnae 1 I 1580, ex commissione R. P. Provincialis Martinus Laterna*.

⁶³ J. W. O'Malley, *Pierwszi jezuitci*, s. 260.

⁶⁴ „[...] *Dinorum ire perexit. Ubi posita opera in sanandis vulneribus, quae intulerat Luther et insolentia confitendi: tres enim restituti Ecclesiae, et quattuordecim confitentes, universorum scelerum sunt labe purgati*”. *Annuae Litterae Societatis Iesu duorum annorum 1586 et 1587*, s. 200.

⁶⁵ S. Cieślak, *Marcin Laterna...*, s. 253-262. Nie można wykluczyć, że Marcin Laterna pracował przez jakiś czas w kolegium w Jarosławiu. Por. K. Leń, *Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu 1573-1773*, s. 101, 122; R. Pelczar, *Szkolnictwo jezuickie w Jarosławiu 1575-1773*, [w:] „*Nasza Przeszłość*” 84 (1995), s. 34, 36; *Tenże, Działalność oświatowo-kulturalna jezuitów w diecezji przemyskiej w XVI-XVIII wieku, Przemyśl 1999*, s. 48-49; *Inskrypcje historyczne fary w Drohobyczu*, s. 47.

⁶⁶ J. T. Petrus, *Lwowska katedra obrządku łacińskiego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny*, Warszawa 1999, s. 21-22.

⁶⁷ „*Tanto Martyri, quem jam celebrem quaedam prodigia ediderunt peculiaris honor tum Leopoli, tum Drohobiciae a suis popularibus est exhibitus*”. J. Perkowski, *Brevis narratio...*, s. 21.

⁶⁸ Wierna kopia obrazu znajdowała się w zakrystii kościoła OO. Jezuitów p.w. św. Piotra i Pawła we Lwowie. Jej losy są nieznane. Do naszych czasów zachowały się jedynie dawne zdjęcia obrazu. [M. Czermiński], *Album kościoła OO. Jezuitów...*, s. 11. Posiadamy kopię rysunku „*Lavabo*” z podobizną Laterny u góry. *Miscellanea, ATJKr. rkps 1033-VII*, s. 1.

⁶⁹ Po kasacie zakonu Ignacy Jarocki (1742-1802) był kapłanem diecezjalnym i profesorem poetyki i retoryki w Przemyślu. Był on pierwszym proboszczem drohobyckim po kasacie jej inkorporacji do kapituły chełmskiej (1788-1802). J. Sygański, *Wspomnienie o ks. Ignacym Jarockim 1742-1802*, Kraków 1913; *Inskrypcje historyczne fary w Drohobyczu*, s. XLVII-XLIX, 55-56.

⁷⁰ O pracach nad tablicą informującą księgi wydatków kościoła parafialnego z lat 1791-1799. Wynika z nich, że tablice inskrypcyjne wykonał Kazimierz Krzementowski (*arcuator*) z pomocą stolarza Koszyckiego

i rzeźbiarza Szymańskiego ze Stryja, który wyrzeźbił partie ornamentalne. T. Zaucha, Kościół parafialny..., s. 37, 52, 72-73, 78.

⁷¹ „Drohobycenses in Ecclesia parochiali ad cornu Epistolae majoris Arae struxerunt elegans monumentum, exposita ejus imagine, quam haec quae posita cernitur est imitata. Elogium aureis in lapide litteris exaratum in haec verba ejus vitam, merita ac genus mortis celebrat [...]” (dalej podaje treść napisu). J. Perkowski, Brevis narratio..., s. 21. Zdaniem Tadeusza M. Trajdosa, symboliczny nagrobek Laterny (kenotafium) wznosił w 1661 r. w prezbiterium fary drohobyckiej starosta drohobycki Stanisław Skarszewski herbu Leszczyca (1660-1685). W końcu XVIII w. ks. Ignacy Jarocki zastąpił go niniejszą tablicą kommemoracyjną. Inskrypcje historyczne fary w Drohobyczu, s. 49; T. Zaucha, Kościół parafialny..., s. 35.

⁷² T. Zaucha, Kościół parafialny..., s. 36. Opis kościoła parafialnego z 1743 r.: „A cornu Epistolae tego ołtarza zaraz ad instar ołtarza na filarze dwa obrazy w ramach połączonych i czarno malowanych; jeden obraz Martini Laternae Soc[ietatis] Iesu, drugi Św. Jana Kantego”. Tamże, s. 64; T. M. Trajdos, T. Zaucha, Drohobycz miasto królewskie i jego kościoły, s. 39-41.

⁷³ F. Siarczyński, Obraz wieku panowania Zygmunta III króla polskiego i szwedzkiego, zawierający spis osób żyjących pod jego panowaniem, cz. 1, Lwów 1828, s. 267.

⁷⁴ Perkowski Józef Ignacy (1781-1857), m.in. misjonarz ludowy po rabacji galicyjskiej w 1846 r. Encyklopedia wiedzy o jezuitach, s. 499.

⁷⁵ Diarium Bibliothecae Missionis Leopoliensis Societatis JESU. Inchoatum Anno Domini 1842, die 7 Septembris, BNKJ 699, s. 1.

⁷⁶ Diarium Bibliothecae Missionis Leopoliensis Societatis Jesu 1842, ATJKr. rkps 331, s. 5-7; S. Załęski, Jezuici w Polsce, t. V/2, s. 724-725.

⁷⁷ J. Sygański, Obraz Matki Boskiej Pocieszenia łaskami słynący w kościele OO. Jezuitów we Lwowie, Kraków 1904, s. 15.

⁷⁸ T. Świącicki, Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób dawnej Polski, wyd. J. Bartoszewicz, t. I, Warszawa 1858, s. 136.

⁷⁹ M. Laterna, Harfa duchowna, Pelplin 1871, s. III, VIII-IX; Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872-1972. Historia, opracowania, bibliografia, praca zbiorowa pod red. Z. Wilkosz i L. Grzebienia, Kraków 1972, s. 463.

⁸⁰ Kotula Kazimierz (1880-1962), od 1925 r. proboszcz i dziekan w Drohobyczu, profesor Seminarium Duchownego w Przemyślu. W 1951 r. przybył do diecezji wrocławskiej. J. Mandziuk, Kotula Kazimierz, Słownik Polskich Teologów Katolickich, t. VI, Warszawa 1983, s. 163-164; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioecesis Premisliensis Ritus Latini pro Anno Domini 1934, s. 19, 20, 23, 24, 50, 51, 165.

⁸¹ Bednarski Stanisław (1896-1942), wybitny znawca szkolnictwa i kultury jezuickiej, autor wielu publikacji. Zgromadził w Krakowie osobne archiwum fotokopii z Archiwum Rzymskiego Towarzystwa Jezusowego i Archiwum Watykańskiego. Zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau. Sługa Boży. Encyklopedia wiedzy o jezuitach, s. 33-34.

⁸² List ks. dr. Kazimierza Kotuli do Stanisława Bednarskiego, Drohobycz, 31 III 1931, [w:] S. Bednarski, Korespondencja, ATJKr. rkps 1147-III, f. 767.

⁸³ Inskrypcje historyczne fary w Drohobyczu, s. 31, 33 i 63-64.

⁸⁴ Książeczka Kotuli zawiera także zdjęcie obrazu Laterny z zakrystii kościoła w Drohobyczu. Ks. Marcin Laterna..., s. 5. Por. F. Jaroszewicz, Matka Świętych Polska albo żywoty świętych, błogosławionych, wielbnych, świątobliwych, pobożnych Polaków y Polek [...] z różnych autorów y pism, Kraków 1767, s. 586-587. Podobnie jak Henryk Jackowski, tak i Kotula ostateczne orzeczenie w sprawie Sługi Bożego pozostawił w gestii Stolicy Apostolskiej. Tylko ona mogłaby wydać w przyszłości dekret o heroizmie cnót Laterny, co stanowiłoby podstawę do dalszego procesu i jego beatyfikacji.

⁸⁵ Laterna, „znany był jeszcze naszym dziadkom z książki do nabożeństwa”. A. Chłopek, Wybitny drohobyczanin – ks. Marcina Laterna. Królewski kaznodzieja, „Rzeczpospolita”, nr 226 (5086), 26-27 IX 1998, s. 20.

⁸⁶ K. Kotula, Ks. Marcin Laterna..., s. 6, 11.

⁸⁷ Jednak nie wolno pominąć małego, czterostronicowego obrazka, wydanego przez jezuitów kanadyjskich 13 V 1938 r., który oprócz listy generałów, kongregacji generalnych, świętych i błogosławionych Towarzystwa Jezusowego zawiera także listę czcigodnych i sług Bożych (Venerabiles et Servi Dei). W tej ostatniej grupie jezuitów jest także Marcin Laterna.

Szerzej na temat próby beatyfikacji Laterny w okresie między I i II wojną światową oraz roli, jaką odegrali w niej ks. Kotula i jezuita: S. Cieślak, Próba beatyfikacji o. Marcina Laterny SJ (1552-1598) w okresie międzywojennym, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, Rok LI (2006), s. 563-575.

⁸⁸ Lachowicz opatrzył wizerunek Laterny następującym opisem: „KS. MARCIN LATERNA T.J. UR. W DROHOBYCZU W R. 1532 [SIC!], KRÓLÓW POLSKICH STEFANA BATOREGO I ZYGMUNTA III. KAZNODZIEJA I SPOWIEDNIK, ŚMIERCIĄ MENCZEŃSKĄ W OBRONIE WIARY KATOLICKIEJ GINIE, 30.IX.1598. ROKU PRZEZ SZWEDÓW W MORZU BAŁTYCKIM ZATOPIONY”.

⁸⁹ S. Cieślak, Marcin Laterna..., s. 334-349.

⁹⁰ Inskrypcje historyczne fary w Drohobyczu, s. VII; T. Zaucha, Kościół parafialny..., s. 31-78; T. M. Trajdos, T. Zaucha, Drohobycz miasto królewskie i jego kościoły, passim.

Станіслав Цесляк.

Зв’язки Мартина Лятерна (1552-1598) з Дрогобичем.

Єзуїт Мартин Лятерна (1552-1598) належить до числа видатних дрогобичан. Він з’явився на світ у Дрогобичі, тут же навчався в парафіальній школі. У віці 14 років залишив Дрогобич і через деякий час став студентом Краківської Академії. У подальшому студіював у Примасовській школі в Каліші (1566-1570). 1570 року вступив до рядів Товариства Ісуса. В аннали історії вписався як відомий проповідник короля Стефана Баторія, а також як автор польськомовного молитовника «Арфа духовна» (Краків, 1585). 1587 року прибув до Дрогобича і тут провадив десятитижневу місію, протягом якої найбільше віддавався проголошенню казань і наданню конфесійних послуг у місцевому костьолі. Лятерна був першим польським єзуїтом, який загинув мученицькою смертю за віру. Трагічна подія сталася під час зворотньої подорожі з невдалого походу Сигізмунда III Вази до Швеції. Водночас ширився його культ, передовсім у Львові і в родинному Дрогобичі. У період між I і II Світовими війнами дрогобичський препозит ks. Казимир Котуля розпочав справу beatyfikacji відомого дрогобичанина, але її затримав вибух II Світової війни. Незважаючи на це, Лятерна дочекався пошестей з боку вірних, особливо в рідному краї, в тому числі і від дрогобичан, які після війни опинилися в Польщі.

Stanislaw Tsesliak.

Martyn Liaterna’s (1552-1598) links with Drohobych.

Jesuit Martyn Liaterna (1552-1598) belongs to oustanding Drohobychers. Born in Drohobych, he studied in a parochial school here, which he left at the age of 14 and soon became the student of Krakiw Academy. Then he studied in the Primate school in Kalisz, Poland (1566-1570). In 1570 he became a member of the Society of Jesus (a Jesuit). He

entered the annals of history as the famous preacher of King Stefan Batory, and also as the author of the prayer book «Spiritual Harp» (Kraków, 1585; in Polish). In 1587 he returned to Drohobych and here performed his ten week mission, during which he was mainly engaged to sermon proclamations and to doing confessional services in the local cathedral. Liaterna was the first Polish jesuit who died a martyr death for his faith. The tragical event took place during his return travel from the unsuccessful campaign of Sigizmund III Vaza to Sweden. At the same time, first in Lviv and then in his native Drohobych his cult spreaded. In the period between WWI and WWII the Drohobych preposit Kazymyr Kotulia began the case of beatification of the famous Drohobycher, but it was detained with the burst of the Second World War. Nevertheless, Liaterna lived to see honours on the part of the faithful, particularly of his native land Drohobychers, who appeared in Poland in the postwar time.

"ЖАЛЬ НАМЪ ДУШИ И СУМНѢНЬЯ ВАШЕЙ МИЛОСТИ" (КИЇВСЬКИЙ МИТРОПОЛИТ ОНИСИФОР ДІВОЧКА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ЧАСУ)

Постать київського митрополита Онисифора Петровича Дівочки (роки урядування 1579–1589) є малопомітною в історіографії історії церкви ранньомодерної доби. Переважно, він згадується у зв'язку з резонансним зміщенням з митрополичого уряду в 1589 р. Крім того, в літературі досі побутують різноманітні полемічні чутки про порушення ієрархом канонічних норм церковного життя та закиди щодо його нерадивості як архіпастиря.

М.Коялович, автор першої великої праці про Берестейську унію, згадує митрополита лише причинково, не довіряючи інформації про його екскомунікацію патріархом¹. Натомість, митр. Макарій приділив постаті велику увагу². Цінними є, наприклад, декілька суттєвих повідомлень до біографії та діяльності митрополита. Проте дослідник допустив, без покликання на джерела, декілька неперевірених повторів, які зводяться до того, що митрополит був двоєженцем, його призначили на уряд зі світського стану і він не був підготовлений до духовної кар'єри та ін.

У примітках до третього та четвертого тому "Актів Западной России" (редактор – І.Григорович) розміщено цікаві коментарі з аналізом джерельних та історіографічних свідчень про митрополита та останні роки його життя³. П.Гільдебрант, видавець творів полемічної літератури, також написав коротку біографічну довідку про Онисифора, в якій, крім повтору звинувачень на його адресу часів полемічної боротьби, відмітив деякі позитивні моменти діяльності ієрарха⁴. У праці О.Левицького, на жаль, згадано лише про звинувачення на адресу митрополита⁵.

М.Грушевському належить єдина (з відомих) спеціальна публікація про митрополита Онисифора⁶. Його зацікавлення постаттю було викликано кількома причинами. По-перше, дослідник прагнув довести помилковість думки про прізвище Дівочка; по-друге, він намагався спростувати ряд міфів, які побутували в історіографії з часів полемічної боротьби. Цікавими є також зауваги історика щодо походження митрополита. В "Історії України-Руси" М.Грушевський висловив декілька цікавих спостережень, які стосувалися оцінки діяльності архієрея: він був енергійним борцем за внутрішній порядок у церкві⁷. Скиннення Онисифора спричинили недоказані чутки і львівські братчики, які відплатили йому за не підтримку у боротьбі з єпископатом⁸.

Польська історіографія постаттю митрополита Онисифора, фактично, не цікавиться. Прикладом може слугувати праця Е.Ліковського з короткими, але негативними оцінками його діяльності⁹. К.Ходиніцький, який приділив митрополитові більшу увагу, дав йому категорично негативну оцінку: митрополит здобув собі найгіршу славу, у порівнянні з попередниками¹⁰. Закид автора, що архієрей не дбав про церковні маєтності, видається непереконливим. Незважаючи на явні недотягнення, оцінки К.Ходиніцького повторив О.Галецький¹¹.

У повоєнний час зацікавлення постаттю митрополита виявив Й.Сліпий¹², який відзначив як негативні, так і позитивні моменти його діяльності. Так, він відніс Онисифора до останнього в ряду першоєрархів, який завершував період “неладу і упадку” митрополії. Відтак, його життя не відзначалося особливими чеснотами, більше “неуцтвом, недбальством і пороками”¹³.

Радянська історіографія практично не згадувала митрополита Онисифора. Можна навести курйозний приклад, коли, всупереч попередній традиції, він згадувався як носій прізвиська, що мав до посвячення двох (sic!) жінок¹⁴.

В сучасній історіографії вирізняється короткий нарис про митрополита В.Ульяновського¹⁵, в якому зібрано існуючий фактичний матеріал та зроблено підсумкові узагальнення. Так, дослідник вповні аргументовано доводить, що дорікання митрополитові, які висувалися в різний час його урядування, не є справедливими. Онисифор постійно намагався навести лад у церкві, захистити її права та підтвердити привілеї, що підтверджується рядом джерел; його заходи були успішними. У питанні скинення митрополита патріархом, В.Ульяновський погодився з думкою М.Грушевського.

Б.Гудзяк акцентував увагу на листах до митрополита Онисифора патріарха та його участі в календарній справі. Як і М.Грушевський, він відкинув закиди сучасників про неморальність предстоятеля Київського престолу, проте не заперечив того, що він до висвячення був двічі одружений. Негативні оцінки сучасників дослідник пояснив суто полемічними причинами. На думку Б.Гудзяка, митрополит нічим не відрізнявся від своїх малодіяльних попередників, нездатних боротися з загрозливими обставинами для Руської церкви¹⁶. Розглядаючи питання справедливості та правосильності скинення митрополита, дослідник виправдовує його (тобто, скинення) з точки зору канонічного права.

Ряд аспектів біографії Онисифора висвітлив М.Дмитрієв. Відомі йому документальні дані дозволили дійти висновку, що єрарх не проявляв пастирської ревності, а його духовна кар’єра закінчилася вигнанням з митрополичої катедри. Розглядаючи досить плутані свідчення про обставини скинення Онисифора, дослідник повторив аргументи видавців четвертого тому “Актов Западной России”¹⁷.

Насамкінець, згадаємо енциклопедичну довідку Н.Головатої, яку можна віднести до категорії некритичних та поверхових¹⁸ (недоведені чутки сучасників про митрополита, які були засобом полемічної боротьби, прийняті авторкою як усталені факти біографії Онисифора).

Підсумовуючи історіографічний досвід вивчення біографії та діяльності митрополита Онисифора, доходимо висновку, що в літературі зібрано певний матеріал про нього, проте в жодній зі згаданих праць він не проаналізований вичерпно. Справа не тільки в тому, що існують факти, які залишилися поза увагою дослідників (зрозуміло, що їх найбільше цікавили виняткові обставини скинення митрополита), просто досі відсутня праця, в котрій би був проведений огляд його архіпастирської діяльності, що є першочерговим завданням історії церкви, як науки. На нашу думку, ряд проблем, пов’язаних з дослідженням біографістики єрархів XVI століття, є наслідком недосконалості уявлень про становище та так зв. “кризу” церкви напередодні Берестейської унії. Ставлячи перед собою завдання відійти від усталеної (на нашу думку – недосконалої) традиції, зазначимо, що ряд обставин біографії митрополита, через брак достовірних джерел, продовжують залишатися загадковими.

Заради справедливості зазначимо, що витoki негативної opinii діяльності Онисифора Дівочки сягають історіографічної традиції, яка склалася наприкінці XVI – у пер-

шій половини XVII ст. Так, ряд закидів на адресу митрополита висловило львівське братство. Автор "Перестороги" (очевидно, також львів'янин) сформував стійке уявлення про те, що Онисифор був скинутий патріархом як двоєженець¹⁹. З.Копистенський в "Паліодії", фактично, повторив інформацію "Перестороги", додавши від себе, що акт, який супроводжувався викляттям, був учинений в контексті розпочатої компанії погамування загальної розпусти, а також запобігання поширенню ересей²⁰. У рукописній "Генеалогії митрополитів Київських" початку XVIII ст. інтригуюче мовиться, що про Онисифора "мовчить ієрархія..., ані зле ані добре не згадуючи"²¹.

Походження Онисифора Дівочки, час народження і початок його життєвого шляху та духовної кар'єри залишаються досі недослідженими. Наведений М.Грушевським аргумент про побутування прізвища Дівочка в литовській частині митрополичої єпархії (Новоградське воєводство)²² не позбавлене сенсу. Так, в актах Слуцького замку під 1624 р. згадується ім'я шляхтича Романа Дівочки²³. Проте дослідники родоводів ВКЛ стверджують, що прізвище *Dziewoczka*, *Dzieweczka* гербу Сирокомля було відоме з XVI ст. не тільки на Гродненщині, а й на Київщині, а пізніше – на Жмуді²⁴. Щодо Київщини, то згадана інформація підтверджується документально: 1566 р. Сигізмунд Август звертався з листом до київського городничого Михайла Петровича Дівочки²⁵ (городничий згадується в актових джерелах у 1567 і 1570 рр.²⁶). Можливо, йдеться про брата Онисифора. На нашу думку, не варто відкидати і згадану М.Грушевським версію про походження роду Дівочок з Перемишльщини²⁷. Тим більше, що в літературі зафіксований перемишльський єпископ Іван (Івонка, Йона) Дівочка (1469 – 1491 рр.)²⁸.

Як відомо, Онисифор перед номінацією на митрополита був ігуменом Лавришівського монастиря (розміщувався біля Новоградка – центру митрополичої єпархії на Литві), ще від часів Сигізмунда Августа, тобто, до 1572 р. (останній рік життя монарха). На цей важливий момент біографії майбутнього митрополита вказують всі історики, проте джерельних підтверджень вони не наводять. Вдалося з'ясувати, що в грамоті Сигізмунда III Михайлові Брольницькому на Лавришівський монастир від 28.08.1591 р. загально згадується, що монастир був наданий Онисифору Дівочці Сигізмундом Августом ще до часу поставлення його на митрополита²⁹. Якщо припустити, що на гіпотетичний час початку свого ігуменства Онисифор мав би мати немолодий вік (принаймні, не менше 30 років), то можна віднести час народження майбутнього митрополита до 30-х рр. XVI ст. (беремо до уваги також і свідчення П.Одерборна, який бачив на початку 80-х рр. митрополита на службі і відзначив, що він був "поважного віку з сивою бородою"³⁰). Заслугує уваги також вказівка М.Грушевського на те, що не існує підстав вважати Онисифора не постриженим чи відмовляти йому в ігуменстві Лавришівського монастиря³¹.

За записом в акті Литовської метрики від 19.06.1579 р. (книга судних справ № 58, арк.208-210), у справі королівського секретаря Матфея Протасовича-Островського, сина померлого митрополита Іони, Онисифор ще іменується "нареченим митрополитом"³². 12.12.1579 р. як митрополит він уклав декрет з "інстигатором" про юрисдикцію у Києві³³. Обставини номінації та посвяти Онисифора є не до кінця з'ясованими. Принаймні, залишається загадкою інформація про те, що начебто посвячення відбулося лише 27.02.1583 р.³⁴ Прикметно, що того ж дня митрополит видав ставлену грамоту ієреєві Афанасію³⁵. Важливо, що вже в 1579 р. розпочалася архієрейська діяльність Онисифора, яка краще документується в 80-х рр.

Враховуючи ту обставину, що докладна характеристика діяльності митрополита Онисифора (Дівочки) досі не подана, вважаю за потрібне, перш ніж викласти всі критичні аргументи та закиди, висловлені на його адресу ще під час його урядування, розглянути основні документальні дані про його діяльність. На жаль, їх не так багато. Зокрема, майже не збереглися його архієрейські розпорядження, грамоти, обіжники, листи.

На жаль, майже відсутні свідчення про стосунки митрополита з вищими урядовими колами держави. Як стверджує Т.Кемпа, жвавві стосунки підтримував з ним віленський воєвода Миколай Христофор Радзивіл (Сиротка), який мешкав неподалік у своїй резиденції в Несвіжі. Так, 1586 р. Онисифор як свідок підписав магдебурзький привілей М.Х.Радзивіла місту Несвіжу³⁶.

Перше, на що невимушено звертається увага – на зв'язки митрополита Онисифора з Константинопольським патріархатом. Їх початок пов'язаний зі спробою запровадження 1582 р. Римом григоріанського календаря. 11.01.1583 р. патріарх Єремія II Транос надіслав митрополитові у зв'язку з цим листа (водночас послання були скеровані князеві К.Острозькому, віленським міщанам та вірменській громаді Речі Посполитої)³⁷. Патріарх звертався до митрополита як до першоієрарха: "Смирение наше... сушему архиепископу северных страны града Киева, кирь Онисифору... и молитвы нашего смирения..."³⁸. Єремія рекомендував митрополитові та православним своїх екзархів – протосинкела Никифора та архімандрита Діонісія, а також руського перекладача спудея Теодора. Як відомо, календарна реформа викликала великий спротив на православному Сході Європи і не пройшла. Вважається, що захист юліанського календаря для православної церкви є однією із безсумнівних заслуг митрополита. Повертаючись до питання про зв'язки київської митрополичої катедри з православним Сходом, звертаємо увагу на те, що вони у 80-х рр. були недостатньо стійкими і поновилися лише в 1588-1589 рр.

Другий аспект, який привертає увагу, пов'язаний з причетністю митрополита Онисифора до розгортання братського руху. Так, митрополит не лишився осторонь уконститування Віленського братства Св.Трійці: зберігся список його благословенної грамоти братству від 12.06.1587 р. (затверджувався статут, братська школа та ін.)³⁹. У грамоті Єремії II від 5.06.1588 р., якою братству надавалася патріарша ставропігія, мовиться, що 3 червня того року до патріарха прибули віленські братчики, які представили "...книгу, Чинь братства своего церковнаго, юже все лето, тисеча пятьсотъ осмьдесят осмое, блгословениемъ Ионисифора митрополита киевского напечаташа..."⁴⁰. Братський статут, наданий Онисифором, мав деякі відмінності, зокрема, братство включалось в міську систему управління церковними інститутами⁴¹ (віленський стародрук зі статутом не зберігся; крім цитованої грамоти патріарха, він двічі згадується в універсалі Сигізмунда III від 21.07.1589 р., проте вже без імені Онисифора⁴²). Вважається, що віленське братство, організоване за зразком львівського, відрізнялося від нього передовсім тим, що воно було створене при монастирській церкві і належало не стільки до патріаршої, як радше до митрополичої ставропігії. Проте з другим великим (і основним) братством – Святоуспенським у Львові – стосунки в митрополита не склалися. Однією з причин такого становища була, зрозуміло, патріарша ставропігія братства, яка не передбачала пряму юрисдикцію першоієрарха над нею. Більше того, Львівське братство пред'явило йому серйозні претензії і, можливо, спричинилося до його скинення.

1583 р. митрополит Онисифор спричинився у Вільні до видання друком Службника⁴³. Його причетність до видання пам'ятки засвідчена на останній сторінці

книги: "...блгвенієм преосщеннаго архієппа митрополіта кієска і галицка і всеа рѣси, кир іоннисифора."⁴⁴. Виданий у друкарні Мамоничів, це був перший у слов'янських землях друкований служебник (до нього у 1519, 1527, 1554 і 1570 рр. публікувався венеціанський *editio princeps*). 1598 р., за урядування митрополита Михайла Рагози, служебник був перевиданий майже без змін. Прикметно, що й перший московський служебник 1602 р.⁴⁵, як і пізніші його перевидання, був також передруком віленського видання 1583 р.

Митрополит Онисифор після номінації залишив під своїм урядуванням Лавришівський монастир. Така практика не була винятком: його наступник Михайло Рагоза управляв одночасно аж трьома монастирями митрополії. За відомою інформацією, ще 1579 р. Стефан Баторій надав Онисифорові віленський монастир Св.Трійці⁴⁶ (це підтверджується, зокрема, в грамоті Стефана Баторія 7.07.1582 р.⁴⁷). На початку 80-х рр. православні урядники Вільна поскаржились королеві про те, що призначений митрополитом святотроїцький ігумен Сильвестр порушує давні права віленської громади, до яких належало право реєстрації доходів монастиря та церковного скарбу, зокрема, не допускає урядників та міщан до перепису майна. 7.07.1582 р. король розпорядився, щоб Онисифор не забороняв віленським міщанам щорічно переписувати церковне і монастирське майно; водночас король підтвердив надання монастиря митрополитові та його безумовне право користуватися монастирським маєтком⁴⁸. Дотична інформація про це уміщена в грамоті С.Баторія 1584 р.: монастир "зъ ласки нашео господарскої держить на себе митрополитъ Кіевскій и Галицкій и всеа Руси Онисифоръ Девочка, до живота своего, водле листу нашего отъ насъ ему на то данного, со всеми пожитками и доходами того монастыря, съ дворцами и съ людьми тыхъ дворцовъ на него прислухающими"⁴⁹. 1584 р. віленські міщани (бургомістри, райці і лавники) звернулися з листом до короля, в якому оскаржили становище з урядуванням: резидуючи в Новогрудку, а не у Вільні, Онисифор мало дбав про його справи, відтак монастир прийшов у запустіння. Віленці просили, щоб після смерті митрополита монастир перейшов під їх цілковиту протекцію. Начебто, не сприяв справі номінований Онисифором ігумен Сильвестр⁵⁰. Відтак, 27.05.1584 р. король обмежив юрисдикцію Онисифора його життям, після смерті монастир мав перейти під духовне урядування і опіку бургомістра, райців і віленського магістрату з усіма маєтностями (православна громада отримала виняткове право іменувати на монастир свого архімандрита, якого мав висвятити митрополит)⁵¹. Суперечливою, але показовою щодо попередньої, є інформація про те, що все ж, митрополит піклувався про монастир та його церкву. Так, 9.03.1587 р. він дав благословення віленським міщанам на побудову мурованої дзвіниці при монастирській церкві⁵².

Про архіпастирську діяльність Онисифора джерельної інформації найменше. Єдине писемне свідчення про його архієрейське богослужіння належить протестантському авторові з Ковна П.Одерборнові, який відвідав Вільно. Він зустрічався з руськими священиками і побував у Пречистенському соборі, де бачив Онисифора, який правив службу "у величному і надзвичайно коштовному одязі"⁵³. З огляду на те, що П.Одерборн видав свій твір 1582 р., він міг бачити ієрарха в початковий період його митрополічої кар'єри (можливо, 20 червня 1581 р.)⁵⁴.

Уже згадувалося про те, що 1583 р. митрополит благословив ієрея Афанасія. 22.09.1588 р. Сигізмунд III номінував Афанасія Терлецького, архімандрита Лещинського монастиря під Пінськом, на Полоцьку архієпархію і розпорядився, щоб митрополит Онисифор його "постановиль и совершилъ, безъ всякого омѣшканья, съ повинности

своє"⁵⁵, тобто, висвятив (Афанасій, який вважається дядьком Кирила Терлецького⁵⁶, перебував на Полоцькій архікатедрі до 1592 р.). Цитована грамота є підставою для припущення, що архієрейське висвячення (і, відповідно, присяга⁵⁷) таки відбулося.

9.05.1585 р. відбувся безпрецедентний акт переходу Кирила Терлецького з Пінської на Луцьку і Острозьку єпархію⁵⁸ (підтверджувальна грамота видана 21.05.1596 р.⁵⁹). Якою була позиція митрополита Онисифора, чи схвалював він перехід з однієї єпархії на іншу, що суперечить церковним канонам, – доводиться лише здогадуватися. Принаймні, про його участь в новій номінації Кирила Терлецького не існує жодної інформації. Припускаємо лише, що якщо він і був противником порушення канонів, то не зміг протистояти волі могутнього князя К.Острозького, зацікавленого в цій акції. Назагал, у час урядування Онисифора відбулося ще декілька номінацій: 1581 р. Арсеній Брилинський отримав Перемишльську єпархію, 1585 р. Леонтій Пелчицький обійняв Холмську катедру, 1588 р. Мелетій Хребтович (Богуринський) – Володимирську і Берестейську. Припускаємо, що процедура номінації і висвячення відбулася за аналогією до Полоцької архікатедри, тобто, митрополит був, фактично, позбавлений впливу на номінацію⁶⁰.

На нашу думку, слід врахувати кілька рішучих кроків захисту митрополитом церковних маєтностей, а також прагнення до урівняння прав руської церкви з латинською. Наведемо такі факти. Як згадувалося, вже 1579 р. Онисифор намагався встановити свою юрисдикцію над українською частиною митрополичої єпархії з центром у Києві. Фіксується ще декілька задокументованих свідчень про опіку та захист Онисифором маєтків митрополичої катедри на Київщині: 1.02.1582 р. він ліквідував конфлікт між своїм софіївським урядником/намісником Богушем Гулкевичем Глібовським і Ярошем Васильовичем у справі митрополичого села Михалки⁶¹; 28.03.1582 р. першоєрарх позивав зем'янина І.Суцанського-Проскуру за захоплення урочища в митрополичому селі Колінці на р.Тетерів⁶²; 7.04.1589 р. Онисифор захистив софіївських митрополичих підданих від утисків зем'янина Київського повіту Миколи Макаровича⁶³; 11.05.1589 р. він скаржився в суді за наїзд на маєток Унин підкоморія Київської землі Щасного Харлинського⁶⁴. Один документ (з віднайдених) ілюструє аналогічні дії Онисифора на Литві: 18.05.1589 р. митрополит позивався з писарем ВКЛ, віленським підкоморієм Миколою Ясинським⁶⁵ у справі митрополичого маєтку Шешолки⁶⁶.

25.02.1585 р. Онисифор (Дівочка) під час сейму у Варшаві представив Стефану Баторію привілеї руської церкви, які підтверджували права руського духовенства. У результаті вони були конфірмовані і видані на ім'я предстоятеля церкви⁶⁷. Як свідчить так звана "окружна королівська грамота", вона була адресована світським елітам, обивателям та урядникам різних рангів, а також духовним, у відповідь на лист Онисифора. Митрополит скаржився, що святські урядники втручаються на місцях у духовні справи (навіть їх жінки), що завдає великої шкоди "духовному праву". Король підтвердив відповідні надання своїх попередників, а також наказав, щоб правові взаємовідносини між світськими і духовними руської церкви базувалися на вироблених нормах таких взаємовідносин у римській церкві. Світські не мали втручатися в церковні доходи і суди, підтверджувалася компетенція духовних судів на розірвання шлюбів⁶⁸.

1586 р. Онисифор знову звертався до короля разом з представниками уряду та громади міста Вільна. Як свідчить текст грамоти С.Баторія від 8.09.1586 р., він наніс візит королеві особисто⁶⁹ (причому, йдеться про єдине з відомих свідчень про поїздки Онисифора до столиці Речі Посполитої). Отже, митрополит і віленська православна

громада звернулися зі скаргою на утиски щодо них у місті: римо-католики перешкождали православним святкувати релігійні празники за старим календарем і примушували до переходу на новий календар. Скаржники закликали до дотримання вольностей руської церкви, наданих польськими королями в минулому, зокрема, конфедерації про різновірців (акт 21.09.1584 р.), згадувалася також угода між львівськими латинським і православним єпископами в календарному питанні. Відтак, Стефан Баторій розпорядився не чинити переслідувань православної громади м.Вільна, дозволялося вільне святкування їх свят (Різдва, Водохрещення, Обрізання, Великодня, Вознесіння, Зіслання Святого Духа, Святої Трійці, Богородиці та "всіх інших апостольських свят"). У святкові дні заборонялося викликати та позивати міщан "грецького закону" до різних міських судів і урядів. Водночас не заборонялися римо-католицькі свята. Монарх закликав також до міжконфесійної злагоди, яка гарантувалася його особистим благословенням⁷⁰.

25.04.1589 р. Сигізмунд III затвердив універсал на ім'я Онисифора, у відповідь на прохання митрополита, яке було представлено під час сейму у Варшаві⁷¹. Митрополит, який виступав від імені ієрархії та всього церковного кліру, знову нагадав монархові про надання польських королів руському духовенству. Проблема зводилася до того, що по смерті вищого кліру маєтки того чи іншого духовного уряду переходили в тимчасове розпорядження світських урядників (тобто, до часу зайняття вакансії), від чого відбувалося неприкрите розграбування/нищення майна (знищувалися навіть привілеї). Прохання полягало в тому, щоб у руській церкві були запроваджені норми, вироблені римо-католиками: після смерті ієрарха маєтності його катедри переходили у розпорядження капітули/крилосу. Це право руська церква тепер отримала, причому, універсал уточнював, що майно мали перебирати протопіп зі старшими пресвітерами.

Відомо також, що кроки митрополита щодо захисту прав руської церкви були вимушеними: вважається, що вони засвідчують його запізнілу реакцію на принижений стан православної церкви у католицькій Речі Посполитій. Проте вони є красномовними і спростовують закиди щодо його абсолютної байдужості як предстоятеля митрополичого престолу.

Не слід також забувати про те, що спадщина, яку отримав Онисифор після митрополита Іллі Кучі (1576–1579), була не найкращою. Економічне підґрунтя діяльності митрополичої катедри було в XVI ст. досить слабким: утвердилася практика, згідно з якою митрополитами ставали архімандрити великих (але не найбагатших) монастирів на Литві. Так, наприклад, Михайло Рагоза (1589–1599) перед номінацією був ігуменом Вознесенського монастиря у Мінську. Відтак, доходи митрополичого столу обмежувалися маєтностями даного монастиря та кількома десятками сіл у двох частинах митрополичої єпархії: литовській і київській. Для здійснення ефективного урядування цього було явно замало. Будь-який єпископ був у цьому плані більш незалежний, а маєтки деяких єпископських катедр були явно більшими (наприклад, Луцько-Острозької чи Володимирської). Починаючи з Іпатія Потія (роки митрополичого уряду 1599–1613), першоієрархами церкви ставали єпископи великих (і найбагатших) єпархій, які залишали собі після номінації свої єпископські катедри з їх багатими маєтностями. Це було порушенням чинних канонічних норм, які забороняли одночасне посідання двох катедр, але, до певної міри, воно змінило ситуацію на краще: митрополити стали почувати себе більш незалежно. Саме згаданими мотивами пояснюється прагнення Михайла Рагози та Іпатія Потія до отримання юрисдикції над Києво-Печерським монастирем, багатства якого перевершували маєтності будь-якої єпископської катедри.

Розглянемо тепер звернення до митрополита Онисифора, в яких висувалися критичні зауваження щодо його урядування. До слова, вони частково характеризують його стосунки з мирянством. Існують неперевірені припущення, що перші критичні зауваження, висунуті митрополитові, були викладені ще 1583 р. у листі галицької шляхти⁷². Насправді, йдеться лише про лист до митрополита 1585 р.

14.02.1585 р. під час Варшавського сейму представники галицького мирянства звернулися до митрополита з листом, в якому окреслили коло наболілих проблем церковного устрою та життя, що вимагали невідкладного розв'язку⁷³. Аналіз джерела дозволяє поставити під сумнів ряд висловлених щодо його змісту інтерпретацій. По-перше, невідомі автори цього послання, написаного у Варшаві, хоча контекст сформульованих регіональних проблем засвідчує, що його склали такі представники галицького суспільства (здагується Унівський і Спаський монастирі, проблема номінації перемишльського єпископа та ін.). По-третє, зміст листа аж ніяк не засвідчує, що лише у відповідь на критику галичан Онисифор звернувся до короля (у листі загально говорить лише про те, що митрополит, якого чекали миряни, не приїхав на сейм особисто, а прислав свої “артикули”, які, за умови відсутності Онисифора, викликали подив сенаторів). Звертаємо увагу на те, що лист мирян датований 14 лютого, а дата конфірмації представлених митрополитом привілеїв руської церкви має дату 25 лютого, що виключає, зрозуміло, майже миттєву оперативність Онисифора, який перебував у своїй резиденції в Новоградку.

До переліку означених у листі негараздів церкви слід зарахувати: погвалтування “святостей” і “Святих Тайн”, закриття і запечаткування церков, заборона дзвоніння, виведення від престолу попів та їх ув'язнення, заборона молитов мирянства у церквах, порубання святих хрестів, забрання дзвонів до замку, перетворення церков на єзуїтські костьоли, передача церковних маєтків костьолам, опустіння монастирів (в яких сидять ігумени з жінками та дітьми), використання церковних речей у власному вжитку та ін. Неважко зрозуміти, що перелік цих “нестроений” був характерним для тієї доби і повторювався з року в рік. Більш серйозним виглядає звинувачення митрополита в тому, що це сталося за час його урядування. Таким чином, миряни були незадоволені його невтручанням у справи “святого благочестия” та фактичним недбальством. Вони висунули також претензії до методів номінування ієрархії: митрополит, начебто, іменував одружених єпископів, допустив до поставлення на єпископські катедри по два номінанти, віддав Київську архієпископію якомусь єретикові жовнірові, пообіцяв Унівську архімандрію такій же недостойній особі⁷⁴, Перемишльська єпископія віддана підданому перемишльського старости тивунів Стефанові Брилінському, який використовує її (і монастир Святого Спаса) на свою користь⁷⁵. Прикметно, що поруч цих досить серйозних закидів, миряни звертаються до нього з повагою як до “в Бозі велебного господина”, “отця архієпископа”, “святого митрополита”, свого “господина” і “пастиря”. Навівши досить довгий перелік негараздів, вони, фактично, застерігають архієрея: потрібно “обачитися”, не слід “прогніватися”, “перестерігаємо”, “для Бога просимо” та ін. Нарешті, процитуємо вислів, які винесений в заголовок статті: “Жаль намъ души и сумнѣнья вашей милости: за все... ответъ... Господу Богу маешь воздати”⁷⁶. Неважко зрозуміти, що форма подачі та формулювання вад церкви у листі мають полемічний характер, а більшість критичних зауважень характеризують не стільки нерадивість самого митрополита, скільки змальовують церковні негаразди доби, часто незалежні від митрополита (як вже згадувалося, після королівської номінації на ту чи іншу катедру, йому нічого не залишалося, як виконати монаршу

волю і висвятити кандидата). Тому досить предметна критика при більш ретельному аналізові виглядає інакше. До речі, саме таку характеристику полемічної літератури та актових джерел подав М. Грушевський, який, процитувавши критичні місця листа мирян 1585 р., побачив у них типове "перебільшення"⁷⁷.

Відомий київський історик І. Малишевський звинувачував Онисифора, услід за чутками його доби, в приналежності до "тайного союзу полужидовствующих"⁷⁸. Підставою було так зв. "Подложное письмо Половца Смеры"⁷⁹ (Іван Смера половець – аріанин, який жив, очевидно, у другій половині XVI ст.). І. Малишевський, який здійснив публікацію твору в перекладі, припустив, що автором фальсифікату був вітебський анти-тринітарій Андрій Колодинський⁸⁰. Ще одне звинувачення згаданого плану уміщене в цитованому листі до митрополита 1585 р., в якому говориться, що він "листы свои отворенные, противку церкви Божое, жидомъ на помощь" дає. Вважаю, що, радше, йдеться про згаданий полемічний прийом.

Слід додати також, що на урядування Київською митрополією Оносифором (Дівочкою) припадає досить велика кількість негараздів і порушень, які зафіксовані на рівні єпархіальної, намісницької та парафіальної структур організації церковної життєдіяльності (прикладом може слугувати ситуація в Луцько-Острозькій єпархії в час урядування Йони Борзобогатого-Красенського (1569–1585)). Гадаю, що ситуація в єпархіях митрополії, за тогочасних реалій та усталених норм, не завжди була підконтрольною митрополитові: наприклад, вони практично не візитували українські єпархії, зокрема, київську митрополічу, оскільки це було пов'язане в XVI ст. з ризиком для життя (лише на початку 90-х рр. львівську єпархію двічі візитував Михайло Рагоза).

Тлумачення резонансної події в історії церкви – скинення з престолу митрополита Оносифора Дівочки (в літературі побутують і такі дефініції, як драстична, безпрецедентна подія) – найбільше притягували увагу сучасників та пізніших дослідників. Відкинувши неточності старої історіографії, було усталено, що скинення митрополита відбулося у липні 1589 р. під час візиту константинопольського патріарха Єремії II Траноса, який повертався з Московії. З огляду на те, що грамота патріарха на скинення митрополита не збереглася (немає навіть впевненості, що вона взагалі була видана), точна дата цього акту, як і його причини, не зовсім зрозумілі. Згідно тогочасної версії, яка поширювалася в полемічній літературі, митрополит був скинутий за "двоєженство". Єдине свідчення з прямим звинуваченням в двоєженстві Оносифора належить патріархові Йоакиму і відноситься до 1586 р., але воно походить з чуток від "багатьох людей духовних і світських"⁸¹. Прикметно, що у відомих грамотах Єремії II, які зніщували перетворення в митрополії, про двоєженство і навіть троєженство священників говориться загально, як про ваду тогочасного церковного життя. Так, наприклад, про це йдеться в грамоті патріарха до литовських єпископів від 21.07.1589 р., у якій він наказав скинути таких пастирів. У середовищі ієрархії конкретні претензії були пред'явлені лише пінському єпископові Леонтію Пелчицькому, якому Єремія погрожував відлученням за покривання священників-двоєженців⁸². Таким чином, прямих свідчень про "двоєженство" Оносифора не існує, а відомий матеріал аж ніяк не говорить про його скинення як про акт екскомунікації. Щоправда, в грамоті Єремії, виданій у листопаді 1590 р. у Кам'янці (патріарх уже повертався на батьківщину), згадується про собор у Вільні, "по низложенію первого митрополита кѣрь Оносифора"⁸³. Збереглося також кілька пізніших свідчень львівських мирян і братчиків, які засвідчували скинення і зле пастирство митрополита. Так, 1596 р. руські міщани Львова писали, що начебто саме за злого пастирства митрополита Оносифора примножився в церкві "невряд", він

був двоєженцем, у вірі непевним, допустив єпископів-двоєженців, а іншим, які мали монаший стан, дозволив жити з жінками, намножив кілька тисяч попів двоєженців і троєженців, які вирізняются підозрілими вчинками. За це патріарх наказав йому вступитися зі столиці⁸⁴. Наголошую, що якщо події й розвивалися за інтерпретацією львів'ян, вони не можуть розглядатися як акт екскомунікації. 1600 р. братчики фактично повторили попередню версію: “Въ Духовномъ сословіи умножились безпорядки при худомъ пастырствѣ Киевскаго и Галицкаго Митрополита Онисифора Дѣвочки, двоєженца и человѣка вѣры сомнительной. Он дозволилъ Епископами бытъ двоєженцамъ, а инымъ Епископамъ жить съ женами, не смотря на монашескіе обѣты, и намножилъ нѣсколько тысячъ поповъ двоєженцевъ и троєженцевъ, подозрѣваемыхъ въ разныхъ преступленіяхъ. Вселенскій Патріархъ Отець Іеремія, съ разрѣшенія Его Королевскаго Величества, находясь въ Вильнѣ, Митрополита низложилъ, ... поповъ двоєженцевъ отставилъ и призналъ виновными въ ереси...”⁸⁵. На мою думку, цитовану інтерпретацію слід розглядати в контексті становища львівського братства в берестейській добу і обов'язково враховувати загальну неприхильність братчиків до ієрархії (виняток становить лише митрополит Михайло Рагоза, який підтримував братство в його боротьбі з єпископом Гедеоном Балабаном, хоча і його братчики неодноразово критикували).

М.Грушевський у статті про Онисифора порівняв справу з його скиненням з “голосною історією” Дениса Жабокрицького початку XVIII ст., “якому Московський патріархат відмовив посвящення через те, що був два рази жонатий, і змусив до переходу на унію”⁸⁶. Дослідники, які після М.Грушевського докладно з'ясували біографію єпископа, вважають, що одруження Д.Жабокрицького на вдові не дозволяє віднести його до категорії двоєженців (двоєженцями вважалися лише двічі одружені)⁸⁷.

Ще в 1851 р. були оприлюднені дотичні факти, які показували, що Онисифор залишив митрополію з інших причин, можливо навіть – через старість і хвороби⁸⁸. Так, у ставленій грамоті Михайлу Рогозі 27.07.1589 р. говориться, що митрополіча столиця віддається “за спущеньемъ ее отъ первшого митрополита Онисифора Дѣвочки, на тотъ часъ вакуеть”⁸⁹. З грамоти Сигізмунда III Михайлу Брільницькому на Лавришівський монастир 1591 р. довідуємось, що архімандрит Онисифор Петрович сам звернувся до короля з проханням про відставку, з огляду на те, що він старий і здоров'ям “неспособний”⁹⁰. Ще в 1590 р. Онисифор добровільно відмовився від юрисдикції над Віленським Святотроїцьким монастирем, на користь православної громади та урядників міста Вільна (акт було підтверджено і дозволено королівською грамотою 22.06.1592 р.)⁹¹. З акту Литовської метрики (записова книга № 77. – Арк.280) зрозуміло, що після залишення митрополічої катедри, Онисифор перебував у цьому монастирі, як у “доживотній” маєтності⁹². Остання актова згадка “опального” митрополита датується 25.02.1595 р.: у привілеї Сигізмунда III віленському монастирю його пом'януто як “небожчика”⁹³. Відтак, смерть ієрарха можна датувати між червнем 1592 і лютим 1595 р. Як він реагував в кінці життя на реформи церкви першої половини 90-х рр., на початок унійного руху та ін., доводиться лише здогадуватися.

* * *

Урядування Онисифора (Дівочки) співпало зі складним періодом протистояння руської церкви з римо-католицьким костьолом Речі Посполитої. Прикметно, що передня лінія цієї боротьби знаходилася не в Новгородку чи Вільні, де резидував митрополит, а у Львові, де розгорнуло свою діяльність Успенське братство (саме завдяки акціям

"Руської вулиці" римо-католики змушені були відмовитися від запровадження нового календаря). На початку 80-х рр. відбулися перші унійні контакти з Римом (князь К.Острозький), єзуїт Петро Скарга написав перед тим скеровану до православних книгу "Про єдність Божої Церкви" (перше видання – 1577 р., друге – 1590 р.), але ці резонансні події, вочевидь, не стурбували митрополита, який, скоріше від усього, був заангажований в інші проблеми. Відтак, його діяльність набула вигляду не центральної, а, радше, периферійної церковної влади. Тому вона й зазнала критики львів'ян, які вимагали посилення функцій митрополичої влади і перетворення її на епіцентр реформ загальноцерковного рівня. Не бачачи цих перетворень у центрі митрополії, львівське братство запропонувало свою програму реформ. Водночас, реформи зініціював Константинополь, але їх втілював і розробляв вже інший митрополит, якого оточувала, переважно, інша ієрархія. На тлі згаданих процесів, діяльність Онисифора (Дівочки) може здатися блідою тінню його наступника Михайла Рагози.

Незважаючи на сказане, Онисифор (Дівочка) не був таким собі архіпастирем, приклад якого годиться лише для ілюстрації доби "сонного виживання" в історії Київської митрополії доберестейської доби. Це був цілком "нормальний" архієрей, якому, через об'єктивні причини, не було дано очолити рух, який ще фактично не розгорнувся. Парадоксально, але він був принесений в жертву духом перемін, які розпочалися вже після нього.

¹ Коялович М. Литовская церковная уния. – Т.І. – Спб., 1859. – С.59; 263, примітка № 165.

² Макарий (Булгаков), Митр. История русской церкви. – Кн.5. – М., 1996. – С.225, 226, 229, 234, 238, 240, 242-244, 252, 254-256, 295, 359.

³ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою Комиссиею (надалі – АЗР). – Т.ІІІ. 1544-1587. – Спб., 1848. Примечания. – № 66. – С.13; Т.ІV. 1588-1632. – Спб., 1851. Примечания. – № 17. – С.5-6.

⁴ Памятники полемической литературы в Западной Руси (надалі – ППЛ). – Кн.3. (Русская историческая библиотека, издаваемая Археологическою комиссиею. – Т.ХІХ). – Птб., 1903. – С.84-85. Примечания.

⁵ Левицький О. Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-литовський державі XVI ст. та унія // Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII вв. / Руська історична бібліотека. – Т.VІІІ. – Львів, 1900. – С.40, 49, 56. Збереглися рукописні замітки О.Левицького "Митрополиты Киевские со времени отделения митрополии (1458–1596)", в якій дослідник відмітив походження Онисифора "з галицьких дворян", перехід зі світського стану в духовний та ін. – Інститут рукопису Центральної наукової бібліотеки НАН України ім.В.Вернадського. – Ф.І. – Спр. 11861. – Арк.2.

⁶ Грушевський М. До біографії митрополита Онисифора Дівочки // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т.LXXIV. – Кн.VІ. – Mittheilungen. – С.5-9. Стаття є поодиноким прикладом уваги історика до біографій церковних ієрархів ранньомодерного часу. Досліджуючи сторінки історії української церкви доби Берестейської унії, які увійшли до "Історії України-Руси", а також до інших синтетичних праць, дослідник, вочевидь, не ставив перед собою ширших завдань. Заклики історика до неупередженого висвітлення біографій ієрархів звучать досить сучасно.

⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.5. – С.553.

⁸ Там само. – С.504-506, 533.

⁹ Likowski E. Unia Brzeska (1596). – Poznań, 1907. – S.28, 81. Прикметно, автор вживає форму прізвища митрополита – Dziewońka, яка не згадується в жодному джерелі.

¹⁰ Chodynicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny. 1370–1632. – Warszawa, 1934. – S.128-130.

¹¹ Halecki O. Od Unii Florenckiej do unii Brzeskiej. – Т.2. – Lublin, 1997. – S.52.

¹² Сліпий Й., митр. Історія Вселенської церкви на Україні. – Т.IV, ч.1. Від Флорентійської до Берестейської унії (1459–1596). – Рим, 1996. – С.102-103, 146, 160, 203, 240, 258.

¹³ Там само. – С.102.

¹⁴ Українська література XVII ст. – К., 1987. – С.514. Примітка 13. Згаданий анахронізм повторено також в: Васюк Г.В., Карев Д.В. Политика правящих кругов Речи Посполитой по отношению к православному населению государства во второй половине XVI–XVIII вв. // Наш радавод. – Гродно, 1992. – Кн.4, ч.2. – С.377.

¹⁵ Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3-х кн. – Кн.1. Середина XV – кінець XVI століття. – К., 1994. – С.73-75.

¹⁶ Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Пер. з англ. М.Габлевич. Під ред. О.Турія. – Львів, 2000. – С.256-257.

¹⁷ Дмитриев М.В. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. – М., 2003. – С.92, 106.

¹⁸ Головата Н.А. Дівочка (Дівоча) Онисифор // Енциклопедія історії України. – Т.2. – К., 2004. – С.399. Неадекватну реакцію викликає, наприклад, подана в дужках форма прізвища Дівоча, відсутність хоч би якихось приблизних хронологічних рамок життя ієрарха та відсутність літератури предмету.

¹⁹ Пересторога // Українська література XVII ст. – С.29.

²⁰ Палинодія сочиненіє Захарія Копыстенскаго // ППЛ. – Кн.1. (РИБ. – Т.IV). – Птб., 1878. – Стб.1044, 1053, 1058-1059, 1077. Див. також: Грушевський М. Історія української літератури. – Т.VI. – К., 1995. – С.82.

²¹ Архив Санкт-Петербургского отделения Института истории РАН. – Ф.52. – Оп.1. – Д.321. Книги. – Л.12 об. Див. про це джерело докл.: Тимошенко Л. Невідомий життєпис Іпатія Потія (фрагмент “Генеалогії митрополитів Київських”) з віленського монастиря Святої Трійці // Український історичний журнал. – К., 2000. – № 6. – С.102-115.

²² Грушевський М. Вказ. праця. – С.5.

²³ Акты Виленской археографической комиссии. – Т.18. – Вильно, 1891. – № 240. – С.269.

²⁴ Див., напр.: Ciechanowicz J. Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Т.II. – Rzeszów, 2001. – S.398.

²⁵ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. – Кн.44. Книга запису 44 (1559–1566) / Падрых. А. І.Груша. – Мінск, 2001. – № 100. – С.125.

²⁶ Див.: Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę. 1569 – 1648. – Warszawa, 2000. – S.207; Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. E.Janas i W. Kłaczewski. – Kórnik, 2002. – № 69. – S.28.

²⁷ Грушевський М. Вказ. праця. – С.5-6. Про галицьке походження Онисифора, як доконаний факт, говорять у згаданих працях Й.Сліпий та В.Ульяновський.

²⁸ Bendza M. Prawosławna Diecezja Przemyska w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne. – Warszawa, 1982. – S.62; Блажейовський Д. Ієрархія Київської церкви (861 – 1996). – Львів, 1996. – С.196.

²⁹ АЮЗР. – Т.1. – 1863. – № 200. – С.237.

³⁰ Одерборн П. Праўдзівы і ґрунтоўны аповед пра веру русау // Беларускі гістарычны агляд. – Т.12. – 2005. – С.169.

³¹ Грушевський М. Вказ. праця. Знаючи добре аргументи М.Грушевського, В.Ульяновський все ж стверджує, без якихось додаткових пояснень, що в світському житті Онисифор двічі одружувався. – Ульяновський В.І Вказ праця. – С.73.

³² АЗР. – Т.ІІІ. – Примечания. – № 66. – С.13.

³³ Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569-1673. – К., 2002. – С.336.

³⁴ Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви. – Спб., 1877. – № 46. – С.4. У коментарях до третього тому АЗР сказано, що в архіві уніатських митрополитів зберігається ставлена грамота Онисифору на митрополію від 27.02.1583 р. – АЗР. – Т.ІІІ. – Примечания. – № 66. – С.13. За описом архіву, під цією датою значиться лише грамота Онисифора ієрею Афанасію.

³⁵ Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов (надалі – ОДА). – Т.І. – Спб., 1897. – № 98. – С.47.

³⁶ Kempa T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616) wojewoda wileński. – Warszawa, 2000. – S.173.

³⁷ Мальшевский И. Александрійский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах Русской церкви. – Т.2. – К., 1872. Приложение. – С.98. Див. також: Гудзяк Б. Вказ. Праця. – С.54, 174-175. Листи надруковані у кириличному варіанті, грецькомовні тексти досі не віднайдені.

³⁸ Мальшевский И. Вказ. праця.

³⁹ ОДА. – Т.1. – № 111. – С.54. А.Криловський помилково вважає, що митрополит затвердив відомий ставропігійний статут Віленського братства 1588 р. – Крыловский А. Львовское ставропигальное братство. (Опыт церковно-исторического исследования). – К., 1904. – С.41.

⁴⁰ Собрание древних грамот и актов городов: Вильны, Ковна, Троц, православных монастырей, церквей, и по разным предметам. – Ч. II. – Вильно, 1843. – № 3. – С.6.

⁴¹ Лукашова С.С. Миряне и церкви: религиозные братства Киевской митрополии в конце XVI века. – М., 2006. – С.239.

⁴² Собрание древних грамот и актов городов: Вильны, Ковна, Троц, православных монастырей, церквей, и по разным предметам. – № 4. – С.8, 10.

⁴³ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.V. – К., 1994. – С.553. Примітка 4. Див. також: Строев П. Обстоятельное описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке графа Ф.А.Толстова. – М., 1829. – С.24; його ж. Описание старопечатных книг славянских, служащее дополнением к описаниям библиотек графа Ф.А.Толстова и купца И.Н.Царского. – М.1841. – С.7; Ундольский В. Каталог славяно-русских книг церковной печати, библиотеки А.Н.Кастерина. – М., 1848. – С.34; його ж. Хронологический указатель славяно-русских книг церковной печати с 1491-го по 1864-1 г.: Выпуск первый. Очерк славяно-русской библиографии. – М., 1871. – С.92; Каратаев И. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами: том первый, с 1491 по 1652 г. – Спб., 1883. – С.221-222; Родосский А. Описание старопечатных и церковно-славянских книг, хранящихся в библиотеке С.-Петербургской духовной академии: выпуск первый 1491–1700. – Спб., 1891. – С.21; Петров С. Славянские книги кирилловской печати XV–XVII вв. – К., 1958. – С.25; Лукьяненко В. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв.: В 2-х тт. – Т.1. – Ленинград, 1973. – С.12; Голенченко Г. Библиографический список белорусских старопечатных изданий XVI–XVIII вв. – Минск, 1961. – С.14; Максименко Ф. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1754–1800). – Львів, 1975. – С.754.

⁴⁴ Каратаев И. Вказ. праця. – С.222.

⁴⁵ Див. докл.: Гуцуляк Д.Л. Божественна літургія Йоана Золотоустого в Київській митрополії після унії з Римом (період 1596-1839 рр.). – Львів, 2004. – С.390.

- ⁴⁶ Макарий (Булгаков), митр. – Вказ. праця. – С.243.
- ⁴⁷ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа (далі – АСД). – Т.6. – Вильна, 1869. – № 37. – С.51.
- ⁴⁸ Грамота С.Баторія вперше опублікована: Документы, относящиеся к истории западно-русской православной и униатской церквей // Литовские епархиальные ведомости. – 1867. – № 21. – С.924-926. Див. також: АСД. – Т.6. – Вильна, 1869. – № 37. – С.51-52.
- ⁴⁹ АЗР. – Т.III. – № 144. – С.286.
- ⁵⁰ Макарий (Булгаков), митр. – Вказ. праця. – С.243; Chodyncki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny. – S.129.
- ⁵¹ АЗР. – Т.III. – № 144. – С.287-288.
- ⁵² АСД. – Т.10. – Вильна, 1874. – С.211. Автор цитованої вище рукописної генеалогії митрополитів також знав про це джерело, повідомивши, що він бачив його в документах віленського монастиря Св.Трійці. – Архив Санкт-Петербургского отделения Института истории РАН. – Ф.52. – Оп.1. – Д.321. Книги. – Л.12об.
- ⁵³ Oderborn P. De Russorum religione et ritibus narratio // Historiae ruthenicae scriptores exteri saeculi XVI / A. de Straszewski. Berolini et Petropolis, 1842. – V.2. – P.36-44. Див. перевидання твору білоруською мовою: Одэрборн П. Праудзівы і грунтоуны аповед пра веру русау // Беларускі гістарычны агляд. – Т.12. – 2005. – С.169.
- ⁵⁴ Див. про це також: Макарий (Булгаков), митр. История русской церкви. – Кн.5. – М., 1996. – С.229; Сагановіч Г. Паўночная Беларусь у апісанні Пауля Одэрборна // Беларускі гістарычны агляд. – Т.12. – 2005. – С.162-166. Протестантський пастор оповідає також про православні школи та, назагал, недоліки православного віровчення.
- ⁵⁵ АЗР. – Т.IV. – № 7. – С.8-10; Сапунов А. Витебская старина. – Т.V. Материалы для истории Полоцкой епархии. – Ч.1. – Витебск, 1888. – № 53. – С.83-86.
- ⁵⁶ За актом Литовської метрики (книга № 87 судних справ), запис 4.02.1623 р., з'ясовується, що архієпископ Афанасій (в миру – Андрій) був стрієчним дядьком (тобто, по батьку) луцького єпископа Кирила Терлецького. – АЗР. – Т.IV. – Примечания. – № 6 – С.4.
- ⁵⁷ Тексти архієрейських присяг збереглися лише з післяберестейського періоду. Див.: Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т.3. – Вип.1. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В. Довбищенко. – К., 2001. – № 111. – С.128-129 (присяга Остафія Єло-Малинського на Луцько-Острозького єпископа 5.06.1607 р.); № 143. – С.142-143 (присяга Іоакима Мороховського на єпископа Володимирського і Берестейського 4.07.1614 р.) та ін.
- ⁵⁸ Акты ЮЗР. – Т.I. – №218. – С.260.
- ⁵⁹ Арх. ЮЗР. – Т.I. – Ч.1. – №119. – С.499.
- ⁶⁰ Про ваді пануючої в Речі Посполитій системи номінації та обсадження катедр див.: Левицький О. Вказ. праця. – С.33-46.
- ⁶¹ ОДА. – Т.1. – № 94. – С.45-46.
- ⁶² Там само. – № 95. – С.46.
- ⁶³ Там само. – № 117. – С.55-56.
- ⁶⁴ Там само. – №120. – С.57. Йдеться про Щасного (Фелікса Адаукта) Харленського/Харлінського, київського хорунжого у 1568– 1579 рр., київського підкоморія у 1580–1600 рр. – Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy / Oprac.E.Janas i W.Klaczewski. – Kórnik, 2002. – № 1, 220. – S.19, 45.
- ⁶⁵ Йдеться про Миколая Войцеховича Ясенського/Ясінського, віленського підкоморія, старосту любошанського, хронологічні межі урядування 1571–1599 рр. – Urządnicy Wielkiego

księstwa litewskiego. Spisy. – Т.І. Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek / Pod. red. A.Rachuby. – Warszawa, 2004. – № 719. – С.149.

⁶⁶ Акты ВАК. – Т.30. – 1904. – № 5. – С.13-34.

⁶⁷ ОДА. – Т.1. – № 107. – С.52.

⁶⁸ АЗР. – Т.ІІІ. – № 149. – С.292-293.

⁶⁹ Вперше грамота опублікована у полемічному творі "Апокрисис". – Див.: Апокрисисъ. Сочинение Христофора Филалета в двух текстахъ, польскомъ и западнорусскомъ 1597–1599 года // ППЛ. – Кн.2. (РИБ – Т.VІІ). – ПТБ, 1882. – Стб.1108-1112.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ АЗР. – Т.IV. – № 14. – С.16-17. Витяг з володимирських гродських книг датований 7.06.1589 р. – ОДА. – Т.1. – № 124. – С.58. 28.06.1590 р. Михайло Рагоза разом з єпископатом вніс згаданий універсал до берестейських земських книг. – Акты ВАК. – Т.IІ. – 1867. – С.10.

⁷² Так стверджує Й.Сліпий, який запозичив це неперевірене свідчення у Ю.Пелеша та С.Соловійова. – Див.: Сліпий Й. – Вказ. праця. – С.203. З'ясовується, що Ю.Пелеш таки цитує якесь джерело 1583 р. (Pelesz J. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis aut die Gegenwart. – Wien, 1878. – В.1. – Р.503), але його посилання на С.Соловійова не відповідає дійсності, позаяк російський історик цитує лише відомий лист 1585 р. – Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Кн.V (тома 9-10). – М., 1961. – С.384-385.

⁷³ АЗР. – Т.ІІІ. – № 146. – С.289-291.

⁷⁴ Очевидно, йдеться про такі події в історії Унева: 1570 р. архімандрит Анастасій Радилівський зрікся уряду на користь Макарія Свистельницького, ставленика Львівського єпископа Гедеона Балабана. Однак 1581 р. монахи обрали старшим ігуменом Симеона Боршовського, але ктитором прийняли Василя, який продовжував лінію Гедеона Балабана, що прагнув остаточно підпорядкувати Унівський монастир. – Див.: Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець ХІІІ – кінець ХХ ст.). – Львів, 1998. – С.19-20.

⁷⁵ Єпископ Арсеній Брилинський (світське ім'я – Стефан) посідав Перемишльську катедру в 1581–1591 рр. У 1581–1586 рр., з волі Антонія Радилівського, він виконував обов'язки єпископа-помічника. Номінацію, зініційовану Антонієм, затвердив король, який наказав митрополитові висвятити кандидата. – Див.: Соневицький Л. Український єпископат Перемиської і Холмської єпархій в XV – XVI ст. // Соневицький Л. Студії з історії України / Записки наукового товариства ім.Шевченка. – Т.202. – Париж–Нью Йорк–Сідней–Торонто, 1982. – С.99. Єдиний сумнів, який висловлювався в літературі щодо урядування Арсенія Брилинського, пов'язаний з походженням єпископа. Якщо більшість дослідників вважала його шляхтичем, то М.Грушевський – "крайником". – Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VI. – К., 1995. – С.264. Після смерті єпископа його владитцтво візитував львівський владика Гедеон Балабан, який виявив недоліки в Городоцькому повіті. – АЗР. – Т.ІІІ. – № 29.

⁷⁶ АЗР. – Т.ІІІ. – № 146. – С.290.

⁷⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.V. – С.502.

⁷⁸ Цит. за: Грушевський М. До біографії митрополита Онисифора Дівочки. – С.???

⁷⁹ Див.: Малышевский И.И. Подложное письмо половца Ивана Смеры к великому князю Владимиру святому // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – № 6. – С.472-553; № 7. – С.141-233. Його лист був вперше опублікований латинською мовою 1678 р. в Амстердамі.

⁸⁰ Див. також: Мицько І. Найвідоміший фальсифікат ХVІ ст. // Старосамбірщина. Альманах. – ІІ. – Старий Самбір, 2002. – С.145-149.

⁸¹ Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (далі – MCSL). – Leopoldis, 1895. – Т.1. – N 83. – P.132.

⁸² АЗР. – Т. IV. – № 17. – С.206-207.

⁸³ MCSL. – N 87. – P.208.

⁸⁴ MCSL. – N 450. – P.784 (текст листа польськомовний).

⁸⁵ Зубрицький Д. Лѣтопись Львовскаго Ставропигіального братства. – Львов, 1850. – С.35.

⁸⁶ Грушевський М. До біографії митрополита Онисифора Дівочки. – С.8. Йдеться про Діонісія Жабокрицького (бл.1652 – 1711 рр.), єпископа Луцького і Острозького (1695–1711), з 1702 р. уніата. До зайняття кафедри був луцьким земським писарем, одруженим з вдовою Маріамною Немиричівною.

⁸⁷ З'ясувалося, що 1682 р. Діонісій розлучився з дружиною, яка ще раз вийшла заміж (див.: Курганович С.В. Дионисий Жабокрицкий, епископ Луцкий и Острожский. Историко-биографический очерк. – К., 1914. – С.99-100, примітка 4; Deruga A. Piotr Wielki a unicy i unja Kościelna (1700-1711). – Wilno, 1936. – S.18-35). Однак отримати хіротонію номінатові довго не вдавалося, оскільки саме одруженість в миру стала серйозною перешкодою. Отримавши номінацію, Діонісій клопотався про висвячення перед київським митрополитом, гетьманом І.Мазепою, московським патріархом. У листуванні він уже підписувався як монах. Незважаючи на велику підтримку православного загалу, московський патріарх Адріан, а услід за ним і Константинопольська патріархія не змогли порушити церковних канонів і заборонили хіротонію. Без їхнього благословення у вересні 1696 р. Діонісій був висвячений у священника і отримав сан архімандрита. Але на кафедрі він продовжував залишатися єпископом-номінатом (Курганович С.В. Вказ. праця. – С.104-125). На початку XVIII ст. його становище було вкрай важким: львівська єпархія перейшла до унії і спонукала до цього волинські владництва. Не маючи виходу, Діонісій в обхід заборон прийняв хіротонію з рук Мармарошського архієпископа Йосифа Стойка (кінець 1700 р.). На жаль, його становище після цього не покращилося: переслідували родичі Гулевичі, інтригували уніати, поширювалися різноманітні чутки. У результаті в 1702 р. єпископ перейшов до унії. Як видається, пояснювати причину переходу до унії Діонісія Жабокрицького лише неканонічністю його уряду, як це робив М.Грушевський, було б не зовсім справедливо. Сучасна історіографія розглядає питання в значно ширшому контексті.

Після визнання єпископа папою Климентом XI римська курія зініціювала так зв. “інформаційний процес”, в ході якого не було знайдено суттєвих аргументів проти єпископа. У грудні 1709 р. Діонісій Жабокрицький був заарештований російськими військами і депортований до Москви. У 1711 р. висланий на Соловки, але заслання не відбулося. Помер наприкінці 1711 р. у Москві.

⁸⁸ АЗР. – Т.IV. – Примечания. – № 17. – С.5. Д.Блажейовський зауважив, що немає певності, чи його змістили, чи він сам зрезигнував. – Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861– 1996). – Львів, 1996. – С.184.

⁸⁹ АЗР. – Т.IV. – Спб., 1851. – № 19. – С.25.

⁹⁰ АЮЗР. – Т.1. – 1863. – № 200. – С.237.

⁹¹ АЗР. – Т.IV. – № 35. – С.51-53.

⁹² АЗР. – Т.IV. – Примечания. – № 17. – С.6.

⁹³ Собрание древних грамот и актов городов: Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей, и по разным предметам . – № 9. – С.21.

Леонід Тимошенко.

“Жаль намь души и сумнѣнья вашей милости”

(київський митрополит Онисифор Дівочка перед викликами часу).

В історіографії про митрополита Онисифора Дівочку (1579–1589) побутують різноманітні полемічні чутки про порушення канонічних норм церковного життя та закиди щодо його нерадивості як архіпастиря. Спростовуючи ці нашарування, автор

зібрав чималий фактологічний матеріал про діяльність Онисифора (наприклад, 1583 р. він благословив видання Службника слов'янською мовою, який перевидавався і в XVII ст.), показав його рішучі кроки на захист церковних маєтностей та прав руської церкви. Скоріше за все, 1589 р. митрополит добровільно склав свій духовний уряд, що було пов'язано з його старістю та хворобами. Через об'єктивні причини, Онисифор не зміг очолити рух, який розгорнувся на зламі 80-90-х рр. XVI ст.

Leonid Tymoshenko.

"We pity your honour's soul and kindness"

(the metropolitan of Kyiv Onysiphor Divochka before challenges of time).

There circulate various polemic tittle-tattles in the historiography on the metropolitan of Kyiv Onysiphor Divochka (1579-1589), like those concerning his infringement of initial norms of the church life or reproaches about his carelessness as a pastor. Completely refuting these guess-works, the author has collected considerable factual material about the activity of Onysiphor (for example, in 1583 it was he who blessed the edition of the missal in the slavic language, which was reedited in the XVII c.), has shown his decisive measures in the protection of the church possessions and the rights of the Rus' church. Most likely, in 1589 the metropolitan voluntarily left his spiritual government, which was connected with his old age and illnesses. For the objective reasons, Onysiphor could not head the movement that started at the break of the 80 – 90s of the XVI c.

ШЛЮБИ ДРІБНОШЛЯХЕТСЬКИХ РОДІВ САМБІРСЬКОГО ПОВІТУ У XVI СТ.: ШЛЮБНІ ПАРТНЕРИ

Однією зі складових історії дрібношляхетської сім'ї Прикарпатського регіону є питання з ким одружувалися вихідці з гніздової шляхти. Відповідь на нього допоможе суттєво скоректувати уявлення про соціальні та демографічні процеси, які відбувалися в цьому середовищі.

Дотепер такі дослідження не проводилися, що зумовлене значним обсягом інформації, опрацювання якої стало можливим лише з появою комп'ютерних технологій та зародженням в історичній науці нового методологічного напрямку – кліометрії¹.

Увазі читача пропонуються кількісні дані про шлюбних партнерів представників шляхетських родів самбірського повіту XVI ст. Оперуючи ними, спробуємо з'ясувати як демографічні соціальні, географічні фактори впливали на вибір дружини або чоловіка, а також, спираючись на кількісні показники, показати окремі якісні характеристики цієї соціальної групи, тобто дрібної (гніздової) шляхти.

Список шляхетських родів запропонованих до аналізу, містить 32 позиції. Він укладений за такими критеріями:

1. розміщення родових маєтків на території самбірського повіту.
2. прізвища, похідні від назви родових маєтків, розташованих на території самбірського повіту
3. гніздовий характер розселення і землеволодіння кожного з роду.

До списку включені кілька родів, які не мають всіх цих ознак. Зокрема, Татомири, Коблянські, Страшівські. Два перші, замешкали на королівщинах (Татомири – на війтівстві у Підбужі, Коблянські – на війтівстві у Коблі та Коблянській Волі), останні – на попівстві у с. Старшевичах – маєтках перемишльського єпископа. Однак є підстави вважати їх відгалуженням котрогось зі шляхетських родів самбірського повіту. Правда, невідомо якого саме. Ступницькі і Новошицькі, попри спільне походження, зазначені як окремі роди, зрештою, Яворські-Ільницькі-Турецькі та Матківські-Височанські-Комарницькі – так само. Окремі родини, переселяючись й впливаючись у інші роди змінювали прізвища. Наприклад, одна з родин Вінницьких започаткувала рід Сілецьких Скребетичів, з родини Яворських – відгалуження Сілецьких Голдичів і Цибульчичів, Попелів – Кульчицьких Олешковичів, Созанських – Яменських тощо. В таких випадках обрахунки велися за приналежністю вихідців цих родин до останніх, тобто не Яворські – а Сілецькі і т.д.

З метою отримання необхідної інформації були опрацьовані акти перемишльського земського суду та гроду за період з 1506 по 1605 рр.² Всього вдалося виявити 1636 шляхетських сімей, зі згадками як чоловіка, так і дружини. Очевидно, що їхня кількість була більшою, оскільки до уваги не бралася група шляхтичів (в поодиноких випадках – шляхтянок), які, як засвідчують джерела, мали прямих нащадків, однак відсутні будь-які відомості про їхніх дружин (чоловіків).

На 1636 шлюбів припадає 239, де відомості про одного з партнерів обмежується лише його іменем та вказівками про приналежність до привілейованого (непривіле-

йованого) стану. В абсолютній більшості випадків ними були дружини (234). Лише в п'яти подружжях ситуація діаметрально протилежна: відомі імена й прізвище дружини, її родинні зв'язки, наприклад імена батьків, братів, сестер тощо, натомість відсутня всяка інформація про чоловіка, окрім його імені³. Це зумовлено, насамперед, тогочасною практикою ведення документації, що передбачала обов'язкову вказівку на шлюбний або позашлюбний стан жінки із зазначенням імені і прізвища чоловіка, навіть якщо він був покійним.

Наявність вказаної категорії шлюбів є серйозним недоліком, який доведеться враховувати під час подальшого аналізу. Відповідно коректувати дані шляхом порівнянь з шлюбами жінок-шляхтянок самбірського повіту зазначеного періоду.

Кількісні показники за родами ілюструє таблиця № 1.

Таблиця № 1

Кількісні показники шлюбів шляхетських родів самбірського повіту

	Роди	Кількість шлюбів чоловіків	Кількість шлюбів жінок	Кількість шлюбів у середині роду	Загальна кількість шлюбів
1.	Винницькі	126	54	27	207
2.	Яворські	101	86	16	203
3.	Кульчицькі	104	51	30	185
4.	Ільницькі	78	66	9	153
5.	Матківські	75	36	14	125
6.	Сілецькі	74	42	8	124
7.	Турянські	47	60	2	109
8.	Комарницькі	52	47	9	108
9.	Білинські	56	41	9	106
10.	Луцькі	40	50	5	95
11.	Уруські	42	42	3	87
12.	Блажівські	37	38	3	78
13.	Монастирські	31	35	1	77
14.	Ступницькі	32	43	2	77
15.	Бачинські	33	29	4	66
16.	Гординські	31	25	4	60
17.	Созанські	31	27	2	60
18.	Городиські	18	22	1	41
19.	Височанські	18	21	0	39
20.	Коблянські	19	12	0	31

21.	Бережницькі	8	14	0	22
22.	Ортинські	8	12	0	20
23.	Татомири	13	6	0	19
24.	Радиловські	10	8	0	18
25.	Турецькі	9	8	0	17
26.	Новошицькі	10	5	0	15
27.	Топільницькі	11	2	0	13
28.	Ясеницькі	7	6	0	13
29.	Хлопецькі	8	2	0	10
30.	Страшівські	3	6	0	9
31.	Кальньофойські	5	3	0	8
32.	Шептицькі	4	1	0	5

За кількістю шлюбів вказані роди утворюють декілька груп:

1. 150 – більше 200 шлюбних пар (Винницькі, Яворські, Кульчицькі, Ільницькі).
2. Від 100 до 150 шлюбних пар (Матківські, Сілецькі, Турянські, Комарницькі, Білинські).
3. Від 50 до 100 шлюбних пар (Луцькі, Уруські, Блажівські, Монастирські, Ступницькі, Бачинські, Созанські і Гординські)
4. Від 20 до 50 шлюбних пар (Городиські, Височанські, Коблянські, Бережницькі, Ортинські).
5. Від 1 до 20 шлюбних пар (Татомири, Радиловські, Турецькі, Новошицькі, Ясеницькі, Топільницькі, Хлопецькі, Страшівські, Кальньофойські, Шептицькі).

У перших двох групах кількість шлюбів чоловіків переважає над кількістю шлюбів жінок того самого роду. Винятком є Турянські, де співвідношення не на користь чоловіків. У третій – спостерігається певна збалансованість (Уруські, Блажівські), з незначними відхиленнями або на користь чоловіків (Созанські, Бачинські, Гординські), або жінок (Луцькі, Монастирські, Ступницькі). Цікаво, що в останньому випадку представлені роди, де кількість шлюбних пар коливається в межах 77-95, натомість у Созанських, Бачинських і Гординських – 60-66. Нарешті, серед останніх двох груп можна спостерігати всі три варіанти, однак зі значними відхиленнями. Тут маємо і відносно збалансоване співвідношення (Ясеницькі, Турецькі, Радиловські, Височанські, Городиські), й переважання шлюбів чоловіків (Кальньофойські, Коблянські, Новошицькі, Топільницькі, Хлопецькі, Шептицькі) або жінок (Бережницькі, Ортинські, Страшівські), однак з суттєвою перевагою або тих, або інших. За цим усім криються доволі складні демографічні процеси, які потребують більш детального вивчення.

Дані таблиці № 1 дозволяють виокремити певну географічну специфіку: з-поміж родів південної гірської частини самбірського повіту двоє належать до першої групи, троє – до другої, по одному – до четвертої і п'ятої груп. Натомість роди північної частини повіту – Винницькі і Кульчицькі – потрапили до першої групи; Сілецькі, Білинські – до другої, натомість більшість – до трьох останніх груп. Це дозволяє стверджувати про більший демографічний потенціал гірських родів та про відсутність впливу географічного фактора на репрезентативність інформації актів перемишль-

ського гроду та земського суду. Адже територія сучасної Турківщини була найбільш віддаленою від Перемишля частиною однойменної землі.

Таблиця № 2 демонструє дані щодо кількості родів з якими виникали шлюби.

*Таблиця № 2
Кількісні показники шляхетських родів, з якими виникали шлюби
у представників шляхетських родів самбірського повіту*

	Роди	Кількість шляхетських родів, з якими виникали шлюби у чоловіків	Кількість шляхетських родів, з якими виникали шлюби у жінок	Кількість шляхетських родів, з якими виникали шлюби у чоловіків і жінок	Співвідношення загальної кількості шлюбів з шляхетськими родами й кількістю шляхетських родів
1.	Яворські	30	36	50	3,3
2.	Ільницькі	33	31	50	2,58
3.	Блажівські	27	28	45	1,57
4.	Турянські	30	33	43	2,42
5.	Винницькі	35	22	43	3,37
6.	Ступницькі	18	29	41	1,75
7.	Уруські	27	30	39	2,02
8.	Кульчицькі	31	20	37	3,78
9.	Монастирські	19	24	36	2,91
10.	Білинські	26	19	32	2,28
11.	Комарницькі	18	22	31	2,96
12.	Гординські	20	20	31	1,74
13.	Луцькі	20	19	30	2,66
14.	Созанські	21	15	26	1,96
15.	Матківські	19	13	25	3,76
16.	Бачинські	17	12	24	2,75
17.	Височанські	9	16	22	1,5
18.	Городиські	12	16	22	1,61
19.	Сілецькі	20	12	21	4,19
20.	Коблянські	11	11	19	1,42
21.	Тато миру	10	6	15	1,13
22.	Турецькі	8	8	15	1,13

23.	Ординські	7	10	15	1,2
24.	Бережницькі	7	12	14	1,28
25.	Радиловські	10	5	13	1,38
26.	Новошицькі	8	5	12	1,08
27.	Ясеницькі	7	4	10	1,2
28.	Топільницькі	7	2	9	1,22
29.	Хлопецькі	6	2	8	1,25
30.	Кальнофой- ські	4	3	6	1,33
31.	Страшівські	2	5	5	1,8
32.	Шептицькі	3	1	4	1,25

Максимальні показники, як засвідчують дані третьої колонки таблиці дотягували до півсотні. Порівняння даних таблиці № 1 і 2 демонструє прямий зв'язок між чисельністю шлюбних пар і кількістю шляхетських родів, які були представлені у цих шлюбних парах або чоловіком, або жінкою: перші 16 родів таблиці № 2 (за винятком Сілецьких, які опинилися на 19 позиції) належать до перших трьох груп (від 50 і більше родин), виокремлених вище. Однак, цей зв'язок не такий однозначний. Якщо Яворські і Ільницькі зберегли свої чільні позиції, то Винницькі поступилися Блажівським і Турянським, а Кульчицькі опинилися на 8 позиції, пропустивши Уруських і Ступницьких. Це спричинено значним відсотком шлюбів між самими Винницькими і Кульчицькими.

До тих, хто порівняно з даними таблиці № 1, в таблиці № 2 перемістився на кілька щаблів вище, належать: Блажівські (з 12 на 3), Ступницькі (з 14 на 6), Уруські (з 11 на 7), Монастирські (з 13 на 9), Гординські (з 16 на 12), Турянські (з 7 на 4), Созанські з (17 на 14), Турецькі (з 25 на 22), Ільницькі (з 4 на 2), Височанські (з 19 на 17), Татомири (з 23 на 21).

Група тих, хто, навпаки, втратив свої позиції складається з Сілецьких (з 6 на 19), Матківських (з 5 на 15), Кульчицьких (з 3 на 8), Винницьких (з 1 на 5), Комарницьких (з 8 на 11), Луцьких (з 10 на 13), Бережницьких (з 21 на 24).

Решта залишилися на своїх місцях (Бачинські, Городиські, Коблянські, Новошицькі, Хлопецькі, Шептицькі) або перемістилися на один щабель вгору чи вниз (Білинські, Радиловські, Ортинські, Топільницькі, Ясеницькі, Страшівські, Кальнофойські). За винятком Бачинських, Городиських, Білинських, це все роди з незначною кількістю шлюбних пар.

Для першої групи властивим є низька ймовірність повторних шлюбів (див. останню колонку таблиці № 2). Лише у випадку з Турянськими, Монастирськими, Ільницькими середньостатистичні показники вказували на можливість другого шлюбу з вихідцем одного й того ж роду. Натомість в другій групі, за винятком Бережницьких і Ортинських, що більше тяжіють до малочисленних родів третьої групи, середньостатистичні показники можливої повторювальності шлюбів з представниками одного й того ж роду доволі високі: у Сілецьких Матківських в середньому припадало по 4 шлюби на один і той самий шляхетський рід, у Яворських, Винницьких, Кульчицьких – від 3 до 4, Комарницьких – майже 3. Насамкінець варто вказати Блажівських, Ступницьких, Гординських які, перебуваючи серед тієї категорії, де співвідношення кількості шлюбів

з кількістю родів, з якими виникали шлюби перевищувало 2, власне не дотягували до цього показника (див. таблицю № 2 останню колонку). Примітно, що це були саме ті роди, де не фіксуються міжстанові шлюби.

Дані наступних таблиць дозволяють перейти до аналізу відомостей про шлюбних партнерів.

Таблиця № 3
Шлюби між представниками шляхетських родів самбірського повіту чоловічої і жіночої статті

	Бачинська	Бережницька	Злиньська	Біжівська	Винницька	Височанська	Гордишська	Львівська	Кальнофойська	Коблянська	Комарницька	Кульчицька	Луцька	Матківська	Монастирська	Новошицька	Ортинська	Радилівська	Сілецька	Созанська	Срашівська	Ступницька	Шентницька	Татомір	Топільницький	Турецький	Хлопецька	Урусський	Ясеницька	Яворська
Бачинський	4	1	3	2			2			1	1	3								3	1				1					2
Бережницький							1						1									1								
Білинський	1	1	9		3	1	1	1				3	8	2						1								2		3
Біжівський				3	1	1		1	1	1					1			2								3				1
Винницький	1	2	4	1	27		1	4	2		1	1	10	2	1	6			4	1		1	1				2	3	1	5
Височанський							1				3				1		1					1								
Гордишський			1		1	4	1	1		1		2								1	1					1	2		3	
Гордишський					2	1	1	1	1							1			1		1					1				
Львівський	1		1				2	1	9			7	1	4				1	3			4				1		2		9
Кальнофойський		1	1									1								1										
Коблянський					1				2											3		1					1			
Комарницький				2		3			7			9		10				1				2				2				3
Кульчицький	6	1	5	2	1		2			1		30	8	2	4		1		5	2	1					1	1			3
Луцький		1	3				3				1	1	5		1	1							1					1		
Матківський					1	1	1	8			10	2	14			1					1	2				3				8
Монастирський				1			1		1						1							3					1			
Новошицький							1																							
Ортинський	1		2	1							1												1							
Радилівський				1			1		1						1															1
Сілецький	2	1	4		4		1	2			1	3	4		1				8	2		1				2	2			3
Созанський	4			2		2	1		1	1		1						1	2	2	1	1					1			1
Страшівський												2								1										
Ступницький				1			2	3					1	1	1	2						2						2		
Шентницький															1											2				
Хлопецький						1												2												
Татомір						1						1	1															1		
Топільницький					1							1								1	3					1				1
Турецький				1	1	1																								

Турянський	1			3	1	1	1	2	2	2	2			1			1			2				2	1			4				
Уруський			2	2	1		3	1		2	1	1	1	2		1	2					1			2		3		1			
Яворський			1		3		1	1	9		1	2	2	2	3	1					4			3			1	8	16			
Ясеницький								1	1															1								
Разом	21	8	36	22	47	12	24	18	52	0	10	41	65	34	37	22	2	7	6	31	18	7	26	1	3	1	3	33	1	21	2	64
	675																															

Таблиця № 4а
Шлюби з шляхетськими родами самбірського повіту

	Бачинські	Бережницькі	Зліпінські	Блажівські	Винницькі	Височанські	Гординські	Городиські	Ільницькі	Кальнофойські	Коблянські	Комарницькі	Кульчицькі	Луцькі	Матківські	Монастирські	Новошицькі	Ортинські	Радиловські	Сілецькі	Созанські	Страшівські	Ступницькі	Татомири	Топільницькі	Турецькі	Турянські	Уруські	Хлопецькі	Яворські	Шеліцькі	Хлопецькі	Ясеницькі			
Бачинські	4	1	4	2	1		2	1		1	1	9						1	2	6	1		1		1	1						2				
Бережницькі	1		1		2			1	1				1	2						1			1				1									
Білинські	4	1	9		7		2	1	2	1			8	11	2			2		4	1							4					4			
Блажівські	2			3	2	1			1		1	3	2		2			1	3		2		1				6	2					1			
Винницькі	1	2	7	2	27		2	6	2		2	1	11	2	1	6				8	1		1	1	1	1	3	4					8	1		
Височанські				1				1	1			6			1	1		1			2		1	1		1	2		1							
Гординські			2		2		4	2	3		1		4	3	1		1		1	1	2		1				2	5					4			
Городиські	2		1		6	1	2	1	2						1	1	1			2			2				1						1	1		
Ільницькі	1	1	2	1	2	1	3	2	9		2	14		1	12					2	3	1	7			1	2	3					18	1		
Кальнофойські		1	1										1								1															
Коблянські	1			1	2		1		2				1			1				1			1				3							1		
Комарницькі	1			3	1	6			14			9		1	20			1		2			2				4	2						5		
Кульчицькі	9	1	8	2	11		4			1	1	30	9	4	4			1		8	3	3		1	1		3	2						5		
Луцькі		2	11		2		3		1			1	9	5		1		1		4			1	2				2						2		
Матківські			2		1	1	1	1	12			20	4		14						1	1					3	1						11		
Монастирські				2	6	1		1			1		4	1		1				1	1		4				1	3						1	1	
Новошицькі							1	1															1													
Ортинські	1		2	1		1						1	1	1									2					1							1	
Радиловські				3			1		2							1					1														1	
Сілецькі	2	1	4		8		1	2	3			2	8	4		1				8	4		1				3	4						7		
Созанські	3		1	2	1	2	2		1	1	1		3							1	4	2	2	1	1		1							1		
Страшівські	1												2		1						2					3										
Ступницькі		1		1	1	1	1	2	7		1	2		1	1	4	1	2		1	1		2				1	2	2					3		
Татомири					1	1							1	2														2								
Топільницькі	1				1								1								1	3					1								1	
Турецькі					1	1			1														1												1	1
Турянські	1	1		6	3	2	2	1	2	1	3	4	3		3	1				3			2		1		2	2	1	2	1	2		12		
Уруські			4	2	4		5		3			2	2	2	1	3			1		4	1	2	2			2	3						1		
Хлопецькі																																			1	

Новошицькі	3	20	3
Ортинські	12	60	10
Радиловські	11	61	7
Сілецькі	63	50,8	17
Созанські	30	50	18
Страшівські	9	100	5
Ступницькі	38	49,3	21
Тато миру	7	36,8	5
Топільницькі	9	69,2	7
Турецькі	6	35,2	6
Туринські	54	49,5	22
Уруські	44	50,5	18
Хлопецькі	3	30	2
Шептицькі	4	80	3
Яворські	108	53,2	24
Ясеницькі	6	46,1	6

Найбільш чисельними були випадки одруження між самими представниками шляхетських родів самбірського повіту. Всього маємо 675 таких подружніх пар, що складало 48-65 % від загальної кількості зафіксованих шлюбів у кожному окремо взятому роді. Більш значні відхилення властиві для родів 4-5-ї груп, де через малочисельність виявлених шлюбів такі відхилення є доволі значними. Таким чином, Страшівські, Шептицькі Топільницькі з максимальними показниками (відповідно – 100, 80, 69,2 %) очолюють список, а Новошицькі, Хлопецькі, Турецькі, Татомири (відповідно – 20, 30, 35,2, 36,8 %) його замикають. Слід звернути увагу на два роди, які не потрапили в межі 48-65 %, з показниками понад 70 зафіксованих шлюбних пар. Це Блажівські і Монастирські. У їхньому випадку відсоток одружень в межах самбірського повіту був відносно низьким, що пояснюється більш інтенсивним родичанням за межами самбірського повіту (див. таблиці № 5-8).

Показники останньої колонки таблиці № 46 засвідчують прямий зв'язок між кількістю шлюбів і кількістю родів, з якими такі шлюби виникали. Правда, в окремих випадках ситуація не настільки однозначна. Наприклад, у Турянських, Ступницьких, Уруських, Созанських в середньому на кожен рід припадало 2 шлюби й з відповідними показниками вони розмістилися поряд з Яворськими, Винницькими, Кульчицькими, Ільницькими, у яких кількість родів, з якими виникали шлюби сягала 24 і 21, однак на тлі кількості шлюбів, в середньому на кожен рід у них припадало від 4 до 5 подруж. Інакше склалося у Сілецьких, Білинських та Комарницьких, Матківських. З доволі високими показниками одружень за кількістю родів, з якими виникали шлюби вони розмістилися серед тих, хто вдвічі або втричі поступався їм за кількістю шлюбів.

Ті ж самі дані засвідчують широкую географію шлюбних зв'язків у межах самбірського повіту. Враховуючи те, що на семеро родів (Новошицькі, Хлопецькі, Кальнофойські,

Шептицькі, Турецькі, Ясеницькі, Татомири) припадає разом 33 шлюби, тобто 5 % від загальної кількості шлюбів в межах самбірського повіту, натомість 95 % – це шлюби решта 25 родів, можемо показники останньої колонки таблиці № 56 зіставити саме з зазначеними 25 шляхетськими родами. Таким чином, практично в кожному роді можна віднайти більшість представників інших шляхетських родів самбірського повіту, навіть якщо вони проживали далеко один від одного. Наприклад, Білинські одружувалися з Матківськими, Городиські з Матківськими, Гординські з Яворськими, Височанські зі Ступницькими і т.д. Можливо, в цьому криється відповідь на питання щодо високої соціальної консолідації дрібної шляхти перемишльської землі, яка неодноразово проявлялася у XVI і XVII ст. (особливо яскраво, наприклад, під час боротьби між уніатськими і православними перемишльськими владиками).

Таблиця № 5

Шлюби з шляхетськими родами дрогобицького і стрийського повіту

Роди	Дрогобицький повіт								Стрийський повіт															
	Боярські	Бориславські	Брошнівські	Криницькі	Кропивницькі	Літинські	Попелі	Тустанівські	Унятинські	Кількість шлюбів	Кількість родів, з якими виникали шлюби	Братківські	Должанські	Дубровлянські	Заплатинські	Корчунівські	Крушельницькі	Лобеневські	Підгородецькі	Семитинівські	Тейсарівські	Кількість шлюбів	Кількість родів, з якими виникали шлюби	
Бачинські						2			2	1	2							1				3	2	
Бережницькі								2	2	1									1			1	1	
Білинські	2	1	1		1	3	1		9	6												0	0	
Блажівські		1			3	2	2		8	4	1											1	2	2
Винницькі	1	1		3		10	3		18	5			1		3	1		7			1	13	5	
Височанські						1			1	1												0	0	
Гординські				1			1	1	3	3									1	1		2	2	
Городиські		1						1	2	2												0	0	
Ільницькі				1	2	3	1	1	8	5	1	1		1	1	2				2		8	6	
Кальнофойські						1		1	1	3	3											0	0	
Коблянські	1			1	1			2	5	4	1									1		2	2	
Комарницькі					2				2	1		1			1	1						3	3	
Кульчицькі		1			2	8	1		12	4								2				2	1	
Луцькі	3		1			14	1		19	4					1				1			2	2	
Матківські	1					3	2		6	3	1				3	1		1				6	4	
Монастирські				5	1	3	3	2	14	4	1				3							4	2	
Новошицькі				1				1	2	2	2											2	1	

Ортинські	1	1				1			3	2								0	0			
Радиловські						1			1	1				1				1	1			
Сілецькі	4			2	12				18	3								0	0			
Созанські					2	1			3	2								0	0			
Страшівські									0	0								0	0			
Ступницькі		2		1			7	2	3	15	5	3		1			1	5	3			
Татомири					1	1				2	2			2	1	1	1	5	4			
Топільницькі										0	0							0	0			
Турецькі				2				2	4	2								0	0			
Турянські		2			1	3	4	2	2	14	6			2			2	4	2			
Уруські	1			1	1		4	2		9	5		1	6			1	1	9	4		
Хлопецькі										0	0							0	0			
Шептицькі										0	0							0	0			
Яворські	1				1	3	17		2	24	5			2	2	1	3	8	4			
Ясеницькі				1	1		3			5	3							0	0			
Кількість шлюбів	15	10	2	14	16	18	97	24	18	214		12	2	2	1	25	8	4	18	8	1	81
Кількість родів, з якими виникали шлюби	9	8	2	9	10	10	18	15	10			8	2	2	1	11	6	4	9	6	1	

Таблиця № 6
Шлюби з родами перемишльської землі
(окрім самбірського, дорогобицького та стрийського повітів)

	Бачинські	Бережницькі	Зілинські	Блажівські	Винницькі	Височанські	Гординські	Городиські	Кількість родів, з якими виникали шлюби	Кількість шлюбів
Кречковські										
Копистенські										
Замойські			1							
Заболівські										
Гостиславські										
Бережанські										
Баранелські		1								
Бандрівські										
Новоселецькі										
Непребецькі										
Ловецькі										
Кречковські										
Копистенські										
Замойські										
Заболівські										
Гостиславські										
Бережанські										
Баранелські										
Бандрівські										
Паглавські	1									
Путятинські										
Оріховські										
Ритаровські										
Рогозинські										
Рудницькі										
Терлявські										
Устрицькі										
Шлюбів										
Кількість шлюбів										
Кількість родів, з якими виникали шлюби										

ШЛЮБИ ДРІБНОШЛЯХЕТСЬКИХ РОДІВ САМБІРСЬКОГО ПОВІТУ У XVI СТ. ...

Ільницькі	1		1			2	2	1		2		1			2		1	1	14	10
Кальнофой-ські																			0	0
Кобиланські				1															1	1
Комарницькі																1	1	1	3	3
Кульчицькі		3								1	1				1				6	4
Луцькі					1					2	1				1				5	4
Матківські																			0	0
Монастирські					1						2				1	1			5	4
Новошицькі						1				1									2	2
Ортинські															1				1	1
Радиловські									1							1			2	2
Сілецькі																			0	0
Созанські						1	1				1				1				4	4
Страшівські																			0	0
Ступницькі				1		1				1	1				1		1		6	6
Татомири						1													1	1
Топільницькі																			0	0
Турецькі															1				1	1
Туринські	3					5				1					1	1		4	15	6
Уруські						1				2	1	2				2			8	5
Хлопецькі																			0	0
Шептицькі	1																		1	1
Яворські	1			1		3				1					1		3	1	11	7
Ясеницькі					1													2	3	2
Кількість шлюбів	6	4	1	3	1	7	17	2	1	3	8	13	6	1	4	8	9	12	7	113
Кількість родів, з яких виникали шлюби	4	2	1	3	1	6	10	2	1	2	6	10	4	1	3	7	8	7	5	

Шлюбів за межами самбірського повіту, але в межах перемишльської землі всього нараховується 408. Сюди увійшли 214 шлюбів з родами дрогобицького повіту, 81 – стрийського та 113 – інших частин перемишльської землі. Треба зазначити, що окремі вихідці та відгалуження цих родів мешкали на території самбірського повіту. Це стосується також родів з інших земель руського воєводства (таблиця № 7). Зокрема, Тустановські у сс. Созані і Гордині, Підгородецькі – у с. Винниках, Бандрівські – у с. Корналовичах, Баранецькі – у с. Кульчицях, Копистенські і Дубравські – у с. Тур'є і Топільниця, Пацлавські – у сс. Луці, Гордині, Путятицькі – у с. Монастирці, Добрянські – с. Луці, Добрянські Соколовичі й Чернецькі – на війтівствах у Самбірському старостві, Гошівські – у сс. Турка і Явора. Це дає підстави зарахувати їх до шляхти самбірського повіту.

У перших двох випадках шлюбними партнерами були вихідці з того самого середовища – гніздової незаможної шляхти. Особливої уваги заслуговує рід Попелів, який за кількістю шлюбів (97) залишив далеко позаду Тустановських, Літинських, Корчинських, Підгородецьких з показниками в межах двох десятків шлюбів.

Якщо йдеться про інші шлюби в межах перемишльської землі, то поряд з гніздовою шляхтою натрапляємо на представників інших груп. Такими були Оріховські, Ловецькі, що належали до заможнішої категорії шляхти, Устрицькі, які балансували між гніздовою та середньою шляхтою. Аналогічна ситуація спостерігається у шлюбах з родами інших земель і повітів Руського воєводства (див. таблицю № 7). Тут шлюбних партнерів можна розділити на дві групи: гніздова незаможна шляхта переважно Львівської і Сяноцької земель, на яку припадає близько 90 % усіх шлюбів, та середня шляхта, переважно з Галицької землі (Балабани, Блудницькі, Кісельовські, Честельовські), частково Львівської (Балицькі, Германовські). Очевидно, що в середовищі гніздової шляхти самбірського повіту виокремлювалася група осіб або відгалужень окремих родів, яка за майновим (згодом – суспільним) становищем займали вищі щаблі у своєму соціальному оточенні. Саме завдяки їм відбувалося соціальне урізноманітнення шлюбних партнерів. Очевидно, й те, що саме на цю групу шляхти припадає більшість шлюбів з представниками зайшлих родів, які через різні обставини прибули з різних куточків Речі Посполитої до перемишльської землі (Руського воєводства) й породичалися з шляхетськими родами Самбірщини (див. таблицю № 8).

В подальшому формується ситуація, яка остаточно викристалізувалася у другій половині XVII – XVIII ст. і яку можна описати наступним чином. Нечисленна група вихідців з гніздової шляхти продовжує практикувати одруження, географія яких доволі обширна. З кожним поколінням вони залучають до родинного кола все нові й нові шляхетські роди, з-поміж яких домінують немісцеві, римо-католицькі. Наприклад, Височанські Янковичі впродовж XVII-XVIII ст. створювали сім'ї з представниками таких родів як Єлитовські, Липницькі, Словінські, Германовські, Луринські, Осташевські, Тустанівські, Лясота, Комарницькі, Яворські, Брошнівські⁴. Турянські Бучичі – з Комарницькими, Розлуцькими, Монастирськими, Винницькими, Дунін-Борковськими, Бончаками, Вислоцькими, Новоселецькими, Созанськими, Славінськими, Гординськими, Турянськими, Пйонтковськими, Ступницькими, Ясеницькими, Яворськими⁵. Яворські Петрашовичі у XVII ст. – з Розлуцькими, Блажівськими, Негребецькими, Гуляницькими, Дверницькими⁶. Інша група – це решта гніздової шляхти, для якої шлюбні зв'язки поступово обмежувалися до представників того самого роду або вихідців із кількох родів, які проживали разом з нею в одному й тому ж селі чи навколишніх селах. Наприклад, у Гординських Антоновичів, які у 1782 р. вивели

свої шляхетство в перемишльському земському суді, нащадками по жіночій лінії були Кульчицькі, Чайківські, Гординські Федьковичі, Путятицькі. З них Кульчицькі – вихідці з с. Кульчиць, а Путятицькі – с. Сільця, решта мешкали у с. Гордині⁷. У Ільницьких Фединичів – Ільницькі, Колгановичі, Ільницькі Рибчичі й ще одні Ільницькі без прізвища⁸. У Ільницьких Яниновичів – Ільницькі Колгановичі, двоє Яворських і Ільницькі без прізвища, всі мешканці Лосинця та Мельничного⁹. У Ільницьких Телеп'яновичів – Ільницькі, Матківські різних прізвищ, Созанські, Білинські, Височанські, Осовські. Всі – мешканці с. Гусного Верхнього й Нижнього та сусідніх сіл Маткова, Мохнатого, Івашківців¹⁰. У Кульчицьких Жигайлів – Кульчицькі Климовичі, Кульчицькі, Вулстовичі, Кропивницькі, Кульчицькі Густо, Баранецькі¹¹; Кульчицьких Дашиничів – Чайківські, двічі Кульчицькі, Колодчаки, Кульчицькі Цмайли¹²; Кульчицьких Цмайлів – Созанські, Кульчицькі Бучакові, Кульчицькі Жигайло¹³. Всі вони – жителі с. Кульчиць. Таким чином, єдина у XVI – перших десятиліттях XVII ст. спільнота шляхетських родів самбірського повіту розпадається на локальні групи, що об'єднували родинними зв'язками шляхту, в межах одного родового гнізда або кількох, однак родинні зв'язки між такими групами були спорадичними й нечисленними.

Таблиця № 7

Шлюби з родами Руського воєводства (окрім перемишльської землі)

	Львівська земля										Жидачівський повіт	Сяноцька земля	Галицька земля										Всього шлюбів	Кількість родів, з якими виникали шлюби	
	Галицькі	Термановські	Добрянські	Лозинські	Погорецькі	Пілисоцькі	Сроковські	Чайківські	Черкавські	Чоловські			Дубравські	Лоповські	Дверницькі	Полянські	Чернецькі	Балабан	Бережовські	Блудницькі	Кісельовські	Сваричівські			Угерницькі
Бачинські								2				1												3	2
Бережницькі																								0	0
Білинські						1	6					1												8	3
Блажівські			2						1	1	2			2	1					1	1	1		12	9
Винницькі								1			1													2	2
Височанські	1												1	3					1					6	4
Гординські						1		2				1												4	3
Городинські			1	1				1																3	3
Ільницькі			1					2			1	2	1	1										8	6
Кальнофойські																								0	0
Коблянські																								0	0

Комарницькі			1											1	1	1													4	4	
Кульчицькі			2					3																						5	2
Луцькі				3	1	1		1	1																					7	5
Матківські																														0	0
Монастирські			1									1			1											1				4	4
Новошицькі		1									1																			2	2
Ортинські						1																								1	1
Радиловські											1																			1	1
Сілецькі								3																						3	1
Созанські								3																						3	1
Страшівські																														0	0
Ступницькі			1								2	1	1			1														6	5
Хлопецькі															1															1	1
Шептицькі																														0	0
Татомири			1													1														2	2
Топільницькі																														0	0
Турецькі																														1	1
Турянські			2					1			2	3																		8	4
Уруські			1					1				1				1														4	4
Яворські			2					1			5	1																		9	4
Ясеницькі																														0	0
Кількість шлюбів	1	1	15	4	2	2	1	27	1	1	12	14	4	2	2	10	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1		107			
Кількість родів, з якими виникали шлюби	1	1	11	2	2	2	1	13	1	1	6	10	4	2	2	7	1	1	1	1	1	1	1	2	1						

Таблиця № 8
Шлюби з шляхетськими родами Речі Посполитої

	Бачинські	Бережницькі	Білинські	Блажівські	Винницькі	Височанські	Гординські	Городиські	Ільницькі	Острівські	Осіньські	Моравські	Мокрянські	Мочарські	Мілевські	Мельньовські	Марковські	Маковські	Любенські	Ковалевські	Ястребківські	Яцінські	Горковські	Домаразівські	Чарнопольські	Хвал	Бажевські	Беньшовські		
														1																

ШЛЮБИ ДРІБНОШЛЯХЕТСЬКИХ РОДІВ САМБІРСЬКОГО ПОВІТУ У XVI СТ. ...

Кальнофойські																			
Коблянські	1																		
Комарницькі						1		1											
Кульчицькі														1			1		
Луцькі																			
Матківські																			
Монастирські		1																	
Новошицькі				1															
Оргинські																			
Радиловські																			
Сілецькі																			
Созанські																			
Страшівські																			
Ступницькі																			
Хлопецькі																	1		
Шептицькі																			
Татомири																			
Топільницькі																			
Турецькі			1																1
Турянські													1						
Уруські																			
Яворські																			
Ясеницькі																			
Кількість шлюбів	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Кількість родів, з яких виникали шлюби	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Таблиця № 8
(продовження)

	Кількість родів	Кількість шлюбів
Бачинські	1	1
Бережницькі	0	0
Білинські	4	3
Блажівські	7	7
Винницькі	0	0
Вислобоцькі	1	
Воліцькі		
Важовські		
Тудоровські		
Шукавські		
Судовські		
Срепелські		
Стамковські		
Соколовські		
Сокольніцькі		
Скарковські	1	
Самбор		
Раковські		
Прухніцькі		

Височанські																		0	0
Гординські			1				1	1										3	3
Городиські																		0	0
Ільницькі																		0	0
Кальнофойські																		0	0
Коблянські																		1	1
Комарницькі															1			3	3
Кульчицькі						1												3	3
Луцькі																		0	0
Матківські																		0	0
Монастирські																		1	1
Новошицькі													1					2	2
Ортинські																		0	0
Радиловські										1								1	1
Сілецькі																		0	0
Созанські																		0	0
Страшівські																		0	0
Ступницькі										1								1	1
Хлопецькі	1										1							3	3
Шептицькі																		0	0
Татомири																		0	0
Топільницькі																		0	0
Турецькі	1	1											1					5	5
Турянські																		1	1
Уруські																		0	0
Яворські					1												1	2	2
Ясеницькі																		0	0
Кількість шлюбів	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	38	
Кількість родів, з якими виникали шлюби	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		

Насамкінець, варто поглянути на шлюбні зв'язки під кутом зору домінування тих чи інших родів у кожному окремо взятому шляхетському роді самбірського повіту. Отримані дані (див таблицю № 9) дозволяють зробити цікаві висновки, що зайвий раз підкреслюють відмінності, які існували між ними.

Осібну групу творять дев'ять родів (див. таблицю № 9а). У кожного з них шлюбні партнери практично одній ті ж. Це насамперед вихідці з цих дев'яти родів, а також Попелі (присутні у 4 з 9 родів, у Луцьких і Сілецьких очолюють список з максимальними показниками), Чайківські, Яворські, Гординські (присутні у 2 з 9 родів, однак перебувають на останніх, або передостанніх позиціях) тощо. Серед шлюбних партнерів в таблиці № 9а не має Блажівських, Гординських, Монастирських, Ступницьких, Уруських, Радиловських тощо, родові гнізда яких також розміщувалися у північній частині Самбірського повіту, часом межуючи з володіннями котрогось з дев'яти родів

(наприклад, сс. Радиловичі, Блажів, Воля Блажівська біля с. Кульчиць; Ступниця, Котованя, Ступницька Воля біля сс. Сільця і Городища; сс. Монастирець, Уріж, Лопушна і Заріччя біля с. Винник; с. Гордіня біля сс. Велика Білина і Луки).

Цікаво, що на відміну від останніх, надання яких засновникам роду на земельну власність добре відомі, вказані дев'ять родів не мали надавчих актів (Бачинські, Білинські, Винницькі, Луцькі, Сілецькі, Городиські), принаймні вони не відомі, або послуговувалися грамотами-фальсифікатами князя Лева (Кульчицькі, Бережницькі). Лише Созанські мали у своєму розпорядженні необхідний привілей. Однак його поява спричинена обміном у 1392 р. с. Яриловичів, попереднього володіння Созанських, включеного до складу новозаснованого міста Нового Самбора на с. Созань. Після цього Спитко з Мельштина, володар Самбірщини й ініціатор обміну письмово підтвердив володіння Созанських новими маєтками. Якби не ця обставина, цілком можливо, Созанські також не мали документів на свої дідичні маєтки, або послуговувалися б грамотами "руських князів", які між іншим вони пред'явили у 1392 р., але які не збереглися¹⁴.

Четверо родів гірської частини Самбірського повіту творять окрему групу, для якої властивий високий ступінь родинних зв'язків між ними. Це Ільницькі, Комарницькі, Матківські, Яворські. Зокрема, кожен третій шлюб у Ільницьких, кожен другий у Комарницьких, Матківських, у Яворських кожен 4 припадав чи то на Яворських, Комарницьких, Матківських, чи Ільницьких. Дещо інакша ситуація у Височанських та Турянських: представники також гірської частини самбірського повіту, на відміну від попередніх, частіше створювали сім'ї з родами північної частини повіту. Зрештою, перші позиції зі значним відривом у Височанських займають Комарницькі, у Турянських – Яворські. Всі шестеро родів мали мінімальні родинні контакти з представниками згаданих дев'яти родів першої групи.

У таблиці № 9в об'єднані 5 родів північної частини самбірського повіту. Вони є своєрідною сполучною ланкою між родами перших двох груп, оскільки останні присутні в кожному роді, за винятком Монастирських і Уруських, де вихідці з гірської частини самбірського повіту не потрапили до категорії родів, з якими найчастіше виникали шлюби. Попри це ще якихось спільних ознак вони не мають, у кожному з п'яти родів список найпопулярніших шлюбних партнерів доволі строкатий й різниться один від одного.

Складно щось ствердно говорити у випадку з родами об'єднаних у таблиці № 9г і 9д. Показники, за якими ті чи інші роди потрапляли до згаданих таблиць, обмежуються двома трьома шлюбами й виявлялися в подальшому в нових шлюбних парах, що здатне цілком змінити наведений перелік родів.

Таблиця № 9

Рейтинг шлюбних партнерів шляхетських родів самбірського повіту
а)

Бачинські	Білинські	Луцькі	Кульчицькі	Сілецькі	Созанські	Винницькі	Городиські	Бережницькі
Кульчицькі (9)	Луцькі (11)	Попелі (14)	Кульчицькі (30)	Попелі (12)	Сілецькі (4)	Винницькі (27)	Винницькі (6)	Луцькі (2)
Бачинські (4)	Білинські (9)	Кульчицькі (9)	Винницькі (11)	Сілецькі (8)	Бачинські (3)	Кульчицькі (11)	Бачинські (2)	Винницькі (2)
Білинські(4)	Винницькі (7)	Луцькі (5)	Луцькі (9)	Винницькі (8)	Кульчицькі (3)	Попелі (10)	Сілецькі (2)	Унятицькі (2)
Созанські (3)	Кульчицькі (8)	Сілецькі (4)	Бачинські (9)	Кульчицькі (8)	Чайківські (3)	Сілецькі (8)	Гординські (2)	
	Чайковські (6)	Гординські (3)	Сілецькі (8)	Яворські (7)		Яворські (8)	Ільницькі (2)	
		Боярські (3)	Попелі (8)			Підгородецькі (7)		

б)

Льницькі	Комарницькі	Матківські	Яворські	Височанські	Турянські
Яворські (18)	Матківські (20)	Комарницькі (20)	Льницькі (18)	Комарницькі (6)	Яворські (12)
Комарницькі (14)	Льницькі (14)	Матківські (14)	Попелі (17)	Чернецькі (3)	Блажівські (6)
Льницькі (9)	Комарницькі (9)	Льницькі (12)	Яворські (16)	Созанські (2)	Копистенські (5)
Матківські (12)	Височанські (6)	Яворські (11)	Матківські (11)	Рогозинські (2)	Комарницькі (4)
Ступницькі (7)	Яворські (5)		Турянські (12)	Турянські (2)	Попелі (4)
			Винницькі (8)		Терлецькі (4)
			Сілецькі (7)		

в)

Блажівські	Гординські	Монастирські	Ступницькі	Уруські
Турянські (6)	Уруські (5)	Винницькі (6)	Льницькі (7)	Корчинські (6)
Блажовські (3)	Гординські (4)	Криницькі (5)	Попелі (7)	Гординські (5)
Комарницькі (3)	Яворські (4)	Ступницькі (4)	Монастирські (4)	Винницькі (4)
Радиловські (3)	Кульчицькі (4)	Кульчицькі (4)	Яворські (3)	Сілецькі (4)
	Льницькі (3)	Тустанівські (3)	Братківські (3)	Попелі (4)
	Луцькі (3)	Уруські (3)	Унятицькі (3)	

з)

Татомири	Страшівські	Радиловські	Турецькі	Коблянський
Луцькі (2)	Кульчицькі (3)	Блажівські (3)	Криницькі (2)	Турянські (3)
Уруські (2)	Топільницькі (3)	Хлопецькі (3)	Унятицькі (2)	Льницькі (2)
Корчинські (2)		Льницькі (3)		Винницькі (2)

д)

Ясеницькі	Новошицькі	Ортинські	Топільницькі
Попелі (3)	Братківські (2)	Ступницькі (2)	Страшівські (3)

Отже, з наведених кількісних даних перед нами постає шляхетський рід, що впродовж XVI ст. міг мати від кількох до двох сотень шлюбних пар й підтримував шлюбні контакти з кількома десятками аналогічних за майновим становищем та суспільним статусом шляхетськими родами. Більша частина шлюбів не виходила за межі самбірського повіту, що було одним з суттєвих факторів станової консолідації самбірської шляхти, решта в абсолютній більшості припадали на гніздову шляхту інших частин перемишльської землі та руського воеводства. Невелика кількість шлюбів з вихідцями з інших частин Речі Посполитої була ознакою як певної замкнутості гніздової шляхти, так і початком нових тенденцій, тобто географічного і соціального розширення шлюбних контактів заможної групи осіб та сімей гніздової шляхти. Вивчення різних параметрів шляхетського шлюбу дає змогу також виокремити відмінності в середовищі гніздової шляхти.

¹ Див. детальніше: Підгаєцький В.В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття. Навч. посібник. – Дніпропетровськ, 2001.

² Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 13 “Перемишльський гродський суд”. – Оп. 1. – Спр. 4,5, 14-31, 281-288, 304-320; Ф. 14 “Перемишльський земський суд”. – Оп. 1. – Спр. 6-14, 16-25, 27-29, 31-70, 261-280.

³ Це зумовлено правовим становищем жінки, яка могла вдаватися до судових і нотаріальних послуг гродського і земського судів лише за згоди і присутності чоловіка або рідні.

⁴ Львівська наукова бібліотека НАН України ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. О. Чоловського. – Оп. 2. – Спр. 812. – Арк. 4, 59-59зв., 73. ЦДІАУЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 440. – С. 1735-1737; Спр. 622. – С.101.

⁵ Львівська наукова бібліотека НАН України ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. О. Чоловського. – Оп. 3. – Спр. 489. – Арк. 16

⁶ ЦДІАУЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 125. – С. 380-381; Спр. 134. – С.95; Спр. 144. – С. 249-251.

⁷ Marcinek R., Ślusarek K. Materiały do genealogii szlachty galickiej. – Kraków, 1996. – Cz.1: A-K. – № 1386-1392.

⁸ Ibidem. – № 1534-1535.

⁹ Ibidem. – № 1549-1552.

¹⁰ Ibidem. – № 1602-1619.

¹¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 165. – Оп. 6а. – Спр.38. – С.259-260.

¹² Там само. – Спр.39. – С. 213-214.

¹³ Там само. – С. 257.

¹⁴ Zbiór dokumentów małopolskich.- Wrocław etc., 1969. – Cz.IV. – Nr 1102; Wyroszek L. Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi halickiej // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. – Lwów, 1932. – T. XI (1931/2). – S. 53.

Ігор Смуток.

Шлюби дрібношляхетських родів самбірського повіту у XVI ст.:

шлюбні партнери

У статті представлені кількісні дані про шлюб та шлюбних партнерів шляхти самбірського повіту у 1505-1605 рр. На основі цих даних автор з'ясовує з вихідцями яких шляхетських родів одружувалася шляхта самбірського повіту. Це були у більшості випадків шлюби між самою шляхтою самбірського повіту. Невелика частка припадає на шляхту дрогибицького, стрийського повітів та інших частин Перемишльської землі. Поодинокими є випадки одруження з вихідцями Львівської, Сяноцької, Галицької землі. Шлюбними партнерами шляхти самбірського повіту були особи того ж соціального статусу: незаможна, малоземельна родова (гніздова) шляхта.

Ihor Smutok.

Marriages of the petty gentry kins of Sambir county in the XVI c.:

marriage partners.

In the article the quantitative data on marriages and marriage partners of the petty gentry kins of Sambir county ("povit") in 1505-1605 are represented. On the basis of these data the author detects with what offsprings of noble kins Sambir county gentry got married. In the large they appear to be intermarriages within Sambir county gentry. A small part falls at the gentry of Drohobych and Stryi counties, as well as that of the other districts of Peremyshl land. There were also isolated instances of marriages with the partners born in Lviv, Sianok or Halych lands. The marriage partners of Sambir county gentry were of the same social status, i. e. poor landless gentry of noble birth (nest).

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ В ПРОТИСТОЯННІ ТУРЕЦЬКО-ТАТАРСЬКІЙ ЕКСПАНСІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Період історії українського козацтва другої половини XVI – початку XVII ст., тобто час від загибелі князя Дмитра Байди-Вишневецького до смерті гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, залишається одним з найменш досліджених. Якщо вилучити з нього епізоди Хотинської війни, похід Сагайдачного на Москву, повстання Криштофа Косинського і Северина Наливайка, то майже всі інші події козацької історії практично випали з поля зору дослідників. Між тим, саме в цей період відбулося організаційне становлення козацтва, створення реєстрового війська, а також саме на цей час припадають чи не найбільші успіхи козацтва в боротьбі проти татаро-турецьких сил. Від рубежу XVI – XVII ст. європейські політики почали розглядати козацтво як суб'єкт європейської історії та поважний фактор, здатний зупинити османську агресію. Проте не тільки козацтво брало участь у цій боротьбі. Формування українських магнатів, корогви шляхетського ополчення, а пізніше і “кварцярного” війська також обороняли південні кордони та воювали з ординцями, здійснюючи навіть походи в Дике поле. Ці формування були також українськими і дослідження їх історії разом з дослідженням козацької історії дає можливість відтворити повну картину історії збройних сил України.

Незважаючи на те, що українська історіографія займається цими проблемами вже більше двох століть, ми тільки десь наближаємося до початку їх розв'язання. Праці істориків XVIII – початку XIX ст. можна віднести, скоріше, до джерел (з огляду наведених відомостей), аніж до історичних досліджень. Вивчення протистояння турецько-татарській експансії було започатковане працею М.Маркевича (1804–1860) “Історія Малоросії”¹. Крім першого тому, який охоплює досліджуваний нами період, важливе значення мають огляд джерел та публікації окремих документів у третьому томі. Загальний недолік цього дослідження – недостатньо критичний підхід до оцінок особистостей і подій та притаманна добі пізнього романтизму надмірна ідеалізація минулого.

Ці гріхи трапляються і у М.Максимовича (1804 – 1873), який чи не першим висунув популярну донині тезу про походження і формування козацтва з гноблених народних мас. Сьогодні до цієї тези є немало заперечень. З огляду на фактографію, праці цього історика, навіть за наявності певних помилок, зберігають своє значення².

З дослідників цього періоду найбагатшим з фактологічного боку і найцікавішим з точки зору викладу матеріалу, безперечно, був Пантелеймон Олександрович Куліш (1819 – 1897). Окрім зібраних та виданих ним матеріалів найрізноманітнішого характеру з історії козащини, його двотомна “История воссоединения Руси” досі залишається цінною ланкою в козацькій історіографії³.

Чільним українським істориком середини ХІХ ст. був М.Костомаров (1817–1885). Але кращі його праці з козацької тематики належать іншим періодам і майже не зачіпають обраної нами тематики, за винятком невеликої праці, присвяченої гетьманові Іванові Свірговському⁴. М.Костомаров уперше вивів на сцену історії народ як рушійну силу, протиставляючи її монархам. На жаль, ці постулати без згадування імені їх автора були згодом канонізовані. Наслідки цієї канонізації відчуваються досі, перш за все у традиціях відкидання і замовчування ролі особистостей, тим більше, якщо вони походили з панівної еліти.

М.Вахнянин першим звернув увагу на спроби запорозьких верхів установити контакти з головним суперником Османської імперії – Іраном⁵. Ця праця також не втратила свого значення, як і дослідження іншого львівського історика К.Заклинського з історії переговорів козаків з царем Рудольфом ІІ та їх участі у угорсько-турецькій війні 1594–1595 рр.⁶

Кілька праць присвятив козацтву відомий діяч української культури М.Драгоманов⁷. Але перші по справжньому наукові комплексні дослідження з цієї проблеми належать Володимирові Антоновичу (1834–1908). Автор більше 300 праць з історії України, головний редактор Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (1863–1880 рр.), яка врятувала для української історії сотні джерел, один з основних учасників видання “Архиву Юго-Западной России”, В.Б.Антонович залишив цілу низку прекрасно документованих праць, які стосуються піднятої нами проблеми⁸. Негативний вплив, якого ще не позбулася українська історіографія досі, залишила теза вченого про притаманний українському народові “демократизм”, носієм якого виступало козацтво. Це викликало у пізніших дослідників неухвагу до національної еліти і навіть протиставлення її широким народним масам. З цих позицій написано дослідження, яке вийшло з кола В.Антоновича, а можливо, і було безпосередньо ним створене, – “Походження запорозького козацтва”, опубліковане без підпису у “Київській старовині”⁹.

Вплив В.Антоновича позначився на працях його співробітника і колеги І.Каманіна¹⁰, Д.Багалія¹¹ та багатьох інших, включаючи найкращого з його учнів М.С.Грушевського.

На рубежі ХІХ–ХХ ст. з’явився ряд важливих досліджень, які торкаються нашої тематики. Це перш за все розвідка І.Новицького про родину князів Ружинських, тісно пов’язаних із запорозьким козацтвом¹², В.Науменка – про Самійла Кішку¹³, Є.Барвінського – про зносини козаків з царем Рудольфом ІІ та папою Климентом VIII¹⁴.

М.С.Грушевський присвятив історії козацтва до 1625 року (окрім низки статей та публікацій джерел) окремий том у своїй монументальній історії України¹⁵. Фактографічна сторона цієї праці досі не має рівних, хоча з деякими висновками можна сперечатися. Відчувається також, що історик не зміг використати багатство ряду фондів російських архівів.

Д.Яворницький присвятив цій тематиці значну частину свого доробку¹⁶. На жаль, серйозним недоліком досліджень цього видатного подвижника була надмірна закоханість у предмет вивчення, що призвело до некритичного сприйняття окремих джерел, а часом і до помилок фактографічного характеру.

Важливе значення мали праці В.Доманицького, присвячені бурхливому періоду 1591–1601 рр., в яких автор використав усі відомі на той час джерела¹⁷.

Досі не втратили своє значення дослідження А.Стороженка, який ґрунтовно займався “Баторієвою легендою” і початками реєстрового козацтва. Йому ж належить

біографія київського католицького єпископа українського походження Йосифа Верещинського¹⁸. Цей прелат виступив з пропозиціями реорганізації козацтва в прикордонну сторожу, підпорядковану державі¹⁹. Ці пропозиції викликали бурхливу полеміку серед польської еліти в останні роки XVI ст., яка не завершилася реальними кроками.

Проблему розвитку українського війська і козацтва на початку XVII ст. зачепив І.Крип'якевич²⁰. Але його історія українського війська, скоріше, розширений план та конспект майбутніх досліджень, ніж завершена праця. Хоча І.Крип'якевич першим у склад українського війська включав формування українських магнатів і коронні контингенти, набрані в українських землях переважно з українського населення, і подав їх структуру та організацію.

Досі українські історики не спромоглися написати історію Туреччини та її взаємин з українськими землями. Єдиною працею з історії Туреччини залишається дослідження А.Кримського, написане ще на початку XX ст.²¹.

Цікава розвідка про виправу запорожців на Перекоп була опублікована М.Возняком²². Оригінальна студія, присвячена походу Сагайдачного на Москву у 1618 р., належить Ю.Крохмалюку. Автор не мав змоги користуватися документами з московських архівів, опублікованими аж у 1998 р. українсько-канадсько-російською комісією, але в цілому дав правильну картину козацької виправи²³.

Середина XX ст. мало сприяла розвитку досліджень з української історії. З нечисленних праць цього періоду можна хіба виділити працю М.Антоновича про С.Наливайка, видану у 1942 р. у Празі²⁴, суперечливе і далеко не однозначне дослідження на цю ж тему Д.Мишка²⁵, розвідки Л.Винара про козацтво в останнє десятиріччя XVI ст.²⁶ та О.Барана – про козацтво у кінці другого десятиріччя XVII ст.²⁷, написані за кордоном, де не було цензурного тиску.

Короткий спалах відлиги привів до появи кількох цікавих праць Я.Ісаєвича²⁸ – про козацькі клейноди і прапори та зв'язки міських братств з козацтвом, В.Фоменка²⁹ – про кораблі козацької флотилії, В.Грабовецького та В.Гавриленка³⁰ про універсал та печатку гетьмана Григорія Лободи, Я.Дзири³¹ – з аналізу інформації головних польських джерел про турецько-татарські напади на українські землі та Я.Дашкевича³² – про українсько-іранські переговори напередодні Хотинської війни. Два останні автори невдовзі після цих публікацій на довгі роки були відлучені від активної наукової праці. Загалом, до середини 80-х років не вийшло жодної вартісної праці з козацької тематики, за винятком (і то з певними застереженнями) статті С.Плохія³³, присвяченої взаєминам козацтва з Ватиканом у кінці XVI ст.

В останні п'ятнадцять-двадцять років зацікавлення проблемами козацької історії значно зросло. Введено в науковий обіг нові документи, по іншому висвітлюються основні проблеми. Значний вклад у розвиток даної проблематики внесли праці Ю.Мищика³⁴. По-новому розглядаються козацько-молдовські взаємини кінця XVI ст. в дослідженні В.Панашенко³⁵.

Проблемою козацького війська в другій половині XVI–середині XVII ст. плідно займався В.Сергійчук. Опубліковані ним праці ґрунтовно стосуються і проблем протистояння турецько-татарській експансії у цей період. Його праці відкрили нову сторінку в дослідженні цієї проблеми в комплексі. Але основну увагу автор приділив козацьким війнам проти Речі Посполитої. Крім того, генеза кримсько-козацьких стосунків, причини морських походів, еволюція взаємодії та взаємин козацьких військ з формуваннями українських магнатів та коронними військами, рівень організації,

озброєння і бойових можливостей козацьких військ у порівнянні з противниками та кращими європейськими арміями у цих працях майже не зачіпалися. Ці проблеми потребують подальшого дослідження. Також уведення в науковий обіг раніше не відомих джерел дозволяють вносити певні уточнення, зокрема виявлення подробиць здобуття Кафи чи оцінки ролі князів Ружинських у розвитку і становленні козацтва. Дослідження В.Сергійчука грішать, на наш погляд, також дещо надмірною ідеалізацією козацтва³⁶. Інших учасників протистояння турецько-татарській експансії, до речі як і більшість дослідників загалом, він не помічає.

Значний вклад у розв'язання проблеми внесли дослідження С.Леп'явка. Плідною видається теза автора про походження козацтва із служилих військових верств литовського боярства, які в ході реформ кінця XV–XVI ст. опинилися поза межами військових станів і не змогли влитися до шляхти. По новому вирішені автором і інші проблеми козацької історії кінця XVI ст.³⁷

Застосування модерних методологій дозволило зовсім по іншому розглядати давно відомі джерела³⁸.

У 1991 р. вийшли дві науково-популярні книги, які також можна віднести до досягнень української історіографії, – “Розповіді про запорозьких козаків” О.Апанович³⁹ та збірник “Козацькі ватажки та гетьмани України”⁴⁰.

Незважаючи на те, що вже не одне покоління істориків займається дослідженням даного періоду, досі відсутні наукові біографії основних діячів цієї епохи. Один з кращих нарисів життєпису Петра Конашевича-Сагайдачного належить відомому дослідникові середньовічної історії України П.Сасу⁴¹.

Важливе значення має дослідження Г.Сергієнка про початки українського козацтва⁴². Значним вкладом у розвиток досліджень з історії українського козацтва є праці В.Заруби⁴³. Новим вкладом в історію дослідження епохи С.Наливайка була праця львівського історика М.Крикуна⁴⁴. Блискучі праці Н.Яковенко, все ж певною мірою, грішать надмірно критичним підходом до оцінки українського козацтва⁴⁵. Багата новими знахідками стаття П.Кулаковського з історії козацьких рухів 1590-х років⁴⁶. З праць останніх років, присвячених історії Криму, найбільш вартісною видається монографія В.Крисаченка⁴⁷.

Поважне дослідження В.Щербака, присвячене ролі українського козацтва в суспільно-політичному житті Речі Посполитої у XVI–першій половині XVII ст., розглядає досліджувані проблеми під дещо іншим кутом зору, майже не зачіпаючи аспектів військових⁴⁸.

Певний вклад у розвиток даної проблематики внесли праці О.Мальченка⁴⁹ та наші⁵⁰.

Значний вклад у дослідження проблеми зробила російська історіографія. Однією з перших праць, яка не втратила свого значення й досі, було дослідження І.Беляєва, присвячене організації оборони південних границь Московської держави⁵¹. Так само залишається актуальним дослідження В.Д.Смірнова з історії Кримського ханства, хоча різко негативна оцінка автора історії цієї держави потребує критичного підходу⁵². Надзвичайно важливим залишається унікальне дослідження М.Бережкова про російських невольників у Криму⁵³.

Зберегли своє значення унікальне дослідження Г.Катанаєва про початки західносибірських козаків⁵⁴ та М.Краснова про козацький флот⁵⁵. З огляду на багатство використаного джерельного матеріалу, те ж саме стосується до праці Л.Львова із дослідження історії стосунків Запорозької Січі з Кримом⁵⁶. Досить об'єктивно оцінювали українське козацтво дореволюційні російські військові історики⁵⁷. А.Вісковатов зібрав усі повідомлення

про морські походи запорозьких та донських козаків⁵⁸. Багата фактами монографія П.Жуковича, присвячена сеймовій боротьбі української шляхти проти церковної унії.⁵⁹ Відомий російський історик М.Любавський одну з останніх своїх праць присвятив просуванню українців у Дикому полі⁶⁰. Дуже ґрунтовне дослідження А.Яковлева стосується оборони південних кордонів Московської держави у XVII ст.⁶¹

Після жовтневого перевороту довший час з'являлися тільки поодинокі праці з даної тематики, які були вартісними з наукового боку. Ідеологічні штампи і навіть свідоме замовчування та перекручування фактів на угоду наперед визначеним схемам були наявними в історичних дослідженнях майже до середини 80-х років минулого століття. Але і у цей період російська історична наука продукувала солідні праці.

До числа таких праць належить і дослідження Є.Маганова, у якому російська та турецька експансії стосовно Криму розглядаються під однаковим кутом зору⁶². Продовжували свою працю російські історики і в еміграції, де умови для досліджень були значно кращими. З праць, написаних в еміграції між двома світовими війнами, слід відзначити дослідження І.Бикадорова, присвячене морським походам донських козаків⁶³.

Ґрунтовна розвідка С.Марголіна була присвячена організації оборони кордонів Московської держави в кінці XVI ст. Зрозуміло, що ця праця не могла уникнути апологетики особи Івана Грозного та негативного ставлення до татар, через що загальна картина вийшла дещо спотвореною⁶⁴.

Блискуча праця О.Новосельського, яка донині залишається зразковою, була присвячена цій же проблемі тільки для першої половини XVI ст.⁶⁵ Подальша праця над цією тематикою призвела до написання автором тез про спільні дії російського та українського козацтва проти турецько-татарської експансії⁶⁶. Шкода, що ці тези не були розгорнуті у таку ж потужну монографію, як попередня.

Дослідження О.Кушевої, присвячені взаєминам народів Північного Кавказу з Московською державою у досліджуваній період, також містять чимало моментів, які проливають світло на козацько-кримські стосунки⁶⁷. Взаєминам Московської держави з Туреччиною присвячена тенденційна, але сильна з фактографічного боку праця М.Смірнова⁶⁸. Ще більш суперечлива і тенденційна стаття І.Смірнова про східну політику великого князя московського Василя III, у якій не знайшлося місця для козацтва⁶⁹.

Скрупульозністю відзначається праця О.Нікітіна, присвячена оборонним спорудам Московської держави на ординському кордоні⁷⁰.

Багата фактами праця Б.Луніна про спільні походи донських і запорозьких козаків на Чорне і Азовське море у першій половині XVII ст. Цікаво, що цілком у дусі часу наступальні походи чи просто вилазки за здобиччю, які мало відрізнялися за характером від аналогічних походів та вилазок ординців, трактуються як боротьба проти турецько-татарської агресії⁷¹.

Кращими з праць, пов'язаних з досліджуваною тематикою, залишаються праці М.Алекберлі. Йому, в основному, вдалося змалювати правильну картину протистояння козацтва турецько-татарській експансії. Але не тільки козацтво брало участь у цьому протистоянні. Для військ українських магнатів, як і самих магнатів, котрі, подібно до князів Ружинських, брали участь у становленні козацтва, у цих дослідженнях місця не знайшлося. Саме козацтво трактувалося у дусі вимог часу – виключно як продукт антифеодальної боротьби пригноблених мас, переважно селянства. Зрозуміло, що це не стільки вина дослідника, як вимога цих років, без виконання якої ці солідні дослідження взагалі могли бути не надрукованими. З тієї ж причини у працях

М.Алекберлі нічого не згадується про формування коронних військ з переважно українським контингентом, які також брали участь у цій боротьбі⁷². Дослідник використав великий масив джерел, але фонди 89, 123 та 210 РГАДА зачепив тільки побіжно. Через це ряд проблем, зокрема здобуття Кафи у 1616 р., залишилися невисвітленими.

Зберегли свою актуальність дослідження І.Грекова з політичного становища у Східній Європі в цей період, написані з використанням різноманітних джерел, включаючи турецькі⁷³. Все ж, з багатьма висновками автора погодитися важко. На наш погляд, він до кінця не розібрався з характером стосунків Криму та Османської імперії, особливо щодо мотивів і причин кримських нападів на сусідні землі.

Багато претензій до “Історії Туреччини” А.Новічева, але в цій праці зібрано великий масив фактів, зроблені певні узагальнення і, якщо відкинути ідеологічні штампи та реверанси, нею можна користуватися як солідним довідником⁷⁴.

Зовсім тенденційне і заідеологізоване дослідження І.Рознера про С.Наливайка, яке довгий час вважалося зразком для радянських істориків, породило немало стереотипів, які побутують досі, зокрема щодо причин та ходу виступу, складу учасників (“селянсько-козацька війна”) і самого вождя⁷⁵.

Цикл солідних праць з історії стосунків з Золотою Ордою та її наступником – Кримським ханством – належить В.Каргалову. Ці праці виконані на потужній джерельній базі, містять обґрунтовані виважені оцінки, у них практично відсутні звичні штампи, зокрема різко негативне ставлення до противників. В.Каргалову в цих працях вдалося проаналізувати і відкинути ряд стереотипів, які закріпилися в попередні періоди, зокрема щодо реальної чисельності і озброєння кримського війська⁷⁶.

Дуже цікава розвідка Б.Богородського щодо термінів “шайка” і “чайка”, якими козаки називали свої бойові судна⁷⁷.

Багаторічні дослідження В.Загоровського проблем оборони південних кордонів Московської держави та освоєння “поля” зрідка виходять невеликими, але місткими щодо використаних джерел та виважених висновків, книжками, виданими у Воронежі, де працює дослідник, мізерними тиражами, що робить їх відразу ж бібліографічними раритетами⁷⁸.

Вартує відзначити статтю В.Назарова про Дике поле⁷⁹.

Дуже цікавими і глибокими є дослідження Б.Флорі, який торкається найцікавіших і найменш досліджених проблем нашої історії⁸⁰.

Відомості про морські походи донського та запорозького козацтва згромаджені у дослідженні Ю.Тушина, де наведена велика бібліографія цих досліджень за останні два століття, включаючи публікації джерел⁸¹.

Вартує уваги стаття В.Александрова про організацію оборони південного кордону Московської держави. В ній підбиті певні підсумки дослідження цієї теми та зроблено деякі цікаві спостереження, які, правда, виглядають дискусійними⁸².

Глибока розвідка О.Б.Дьоміна присвячена козацьким походам у Північному Причорномор’ї та кризи у польсько-турецьких стосунках у 1589-1590 рр., причиною якої були успіхи козаків⁸³.

Спеціальне дослідження С.Іщенко про рівень військової справи у кримських татар у цей період, на наш погляд, має одну суттєву ваду – відсутня база порівняння всіх компонентів військової справи кримських татар із сусідами (Московською державою, Річчю Посполитою, запорозькими та донськими козаками) та кращими європейськими зразками⁸⁴.

Глибокі, виважені дослідження А.Станіславського, який ввів в обіг масу свіжих документів з російських архівів, охоплюють козацькі рухи початку XVII ст., значна

увага приділена українським козакам. Взагалі, дослідження А.Станіславського відкривають якісно нову сторінку в історіографії цієї тематики⁸⁵.

З позиції російського великодержавного шовінізму, цілком у традиціях кінця XIX ст., написана праця О.Гордєєва, присвячена історії козацтва. Другий том цієї праці охоплює досліджуваний період⁸⁶.

У “Історії Криму” А.Андрєєва надто мало місця і уваги приділено власне Кримському ханству. Ця держава трактується з російського бачення досить негативно, що, в цілому, не сприяє об’єктивності висвітлення проблеми⁸⁷.

Польська історична наука приділяла і приділяє значну увагу періоду, якому присвячене дане дослідження. Однак слід відзначити, що проблему, яка поставлена в ньому, спеціально не досліджував ніхто. Якщо взяти праці, які зачіпають ті чи інші аспекти цієї проблеми, то можна зауважити виразну тенденцію відходу від традиційно ворожої щодо козацтва традиції і спроб об’єктивного розгляду подій. Скоріше навпаки, у деяких українських дослідників, зокрема Н.Яковенко, спостерігаються прояви негативної оцінки козацтва при певній ідеалізації устрою Речі Посполитої.

Зберегли свою цінність, головним чином завдяки використаним матеріалам, праці В.Томкевича, видані ще у першій половині XIX ст. і присвячені становленню українського козацтва в кінці XVI–на початку XVII ст.⁸⁸ Під таким кутом зору слід трактувати і статтю А.Беловського, у якій розглядаються стосунки Лободи і Наливайка як конфлікт реєстрового козацтва з тими, хто намагався потрапити до козацького стану⁸⁹. Зберегло своє значення і одне з перших польських досліджень історії запорозького козацтва Л.Повідая⁹⁰. Звичайно, до праць дослідників першої половини і середини XIX ст. потрібно ставитися з урахуванням методологічних підходів і поглядів того часу.

Дослідження К.Гурського було першою спробою не тільки висвітлити етапи становлення, розвитку і бойового використання польської піхоти, куди автор відносив і козацьку піхоту, але й виявити певні закономірності і зробити узагальнення, щодо факторів та чинників, які впливали на розвиток цього виду збройних сил⁹¹.

Унікальні дослідження, присвячені певним проблемам, до сьогодні залишаються актуальними. Це, зокрема, дослідження Я.Саса⁹² про спробу організації антитурецької ліги за часів Сигізмунда III та К.Пульонського⁹³ – про цікавого діяча рубежу XVI – XVII ст. Лаврина Пісочинського, розвідка Л.Боратинського⁹⁴ – з проблеми переговорів запорозького козацтва з папським престолом, В.Вінклера⁹⁵ – про проект київського католицького єпископа Верещинського організації на базі козацтва регулярної прикордонної охорони та інші розвідки цього автора з історії польського війська кінця XVI – початку XVII ст.⁹⁶

Досі незаслужено популярні необ’єктивні і далекі від науки, але легко написані праці Ф.Равіти-Гавронського⁹⁷.

У міжвоєнний період була написана “Історія воєн і війська у Польщі” Т.Корзона, перша частина якої досі не втратила свого значення завдяки багатому джерельному матеріалу, використаному автором. Шкода тільки, що, досліджуючи формування українських магнатів, автор тільки побіжно зачепив козацтво⁹⁸.

Актуальною залишається монографія відомого польського історика А.Прохазки, присвячена великому коронному гетьманові С.Жолкевському.⁹⁹

Спроба дослідити на підставі багатих польських матеріалів, переважно офіційних документів та спогадів учасників, участь козаків у московських авантюрах Сигізмунда III належить К.Тишковському¹⁰⁰. Це дослідження відрізняється спокійним, виваженим тоном і увагою до найдрібніших епізодів. Подібним характером відрізняються і дві інші

праці, присвячені вузькоспеціальній тематиці: С.Гербста¹⁰¹ – про карти української території Г.Боплана та Г.Гондіуса; О.Гурка¹⁰² – про чисельність населення і війська Кримського ханства.

В комуністичній Польщі з різних причин дана тематика не викликала зацікавлення у дослідників. Нечисленні згадки про козацтво у старанно рецензованих працях мали суто ідеологічний характер. За цей період варто згадати хіба дослідження з історії польського війська XVI–XVII ст. яке хоч не позбавлене численних огріхів і загалом зверхнього тону щодо козацтва та українців, але містить багато оригінальних думок та цікавих висновків. Правда, воно було написане істориками-емігрантами та видано у Лондоні¹⁰³.

“Проривом” у польській історичній науці, тобто початком спроби спокійно, толерантно, виключно на підставі старанно опрацьованого джерельного матеріалу, розібратися з козацьким періодом в історії обох сусідніх народів, стали багаті праці З.Вуйціка¹⁰⁴ та Л.Подгородецького¹⁰⁵. Книга З.Вуйціка “Дике поле у вогні” досі залишається класикою з даної теми.

З інших праць вартують уваги дослідження з турецької історії Я.Рейхмана¹⁰⁶, з історії військової справи у Польщі доби Відродження – З.Сперальського¹⁰⁷, з історії військового мистецтва першої половини XVII ст. – Г.Віснера¹⁰⁸ (насичене оригінальними думками і свіжими поглядами), з історії польських козаків-лісовчиків та одного з їх видатних вождів С.Стойновського – В.Магнушевського¹⁰⁹, та з історії кавалерії часів короля Зигмунта Августа – М.Плевчинського¹¹⁰.

Окремо слід виділити дослідження одного з чільних польських дослідників козацької доби В.Серчика¹¹¹.

З праць інших зарубіжних дослідників для нашої тематики найбільш цікаві дослідження з історії Османської імперії німецького історика Н.Йорги¹¹² та турецького історика Галіла Іналджика, частина з яких доступна у перекладі¹¹³; історії кримських татар – Ф.Хархатхая¹¹⁴; з історії Молдови часів господаря Йони Лютого – Б.Хаждеу¹¹⁵; з історії стосунків Грузії з країнами Причорномор'я і Східної Європи у першій половині XVII ст. – М.Сванідзе¹¹⁶.

Виходячи з наведеного історіографічного огляду, можна дійти висновку, що поставлена проблема досліджена недостатньо, а під таким кутом зору не досліджувалася взагалі.

¹ Маркевич Н.А. История Малороссии. – Т.1. – М., 1842.

² Максимович М.А. Собрание сочинений. – Т.1. – М., 1876.

³ Кулиш П.А. История воссоединения Руси. – Т.1. От начала колонизации опустошенной татарским погромом Киево-Галицкой Руси до начала столетней козацко-шляхетской войны. – Т.2. От начала столетней козацко-шляхетской войны до восстановления в Киеве православной иерархии в 1620 году. – СПб., 1874.

⁴ Костомаров Н.И. Иван Свирговский – украинский гетман XVI в. – СПб., 1855.

⁵ Вахнянин Н. Взаємини проміж Козаччиною та Персією у літах 1618, 1619 і 1620 // Правда. – Львів, 1868. – № 43 – 45.

⁶ Заклинський К. Зношення цісаря Рудольфа II з козаками і їх участь у війні угорсько-турецькій в р.1594 і 1595 // Sprawozdane дирекции гимназии академической во Львове. – Львів, 1882.

⁷ Драгоманов М. Про українських козаків, татар і турків. – К., 1991; Його ж. Козаки. – Львів, 1906.

⁸ История малорусского казачества. Лекции В.Б.Антоновича. – К., 1882; Антонович В.Б., Бец Б.А. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах по коллекции В.В.Тарновского. – Вып.1. – К., 1883; Антонович В.Б. Коротка історія козаччини. – Коломия, 1912. / Перевидання : Дніпро. – К., 1992. – № 1. – С.115- 142.; № 2-3. – С.125-151; Його ж. Петро Сагайдачний // Гетьмани України. Історичні портрети. – К., 1991. – С.25-32; Його ж. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991.

⁹ Происхождение запорожского казачества // Киевская старина. – 1884. – № 8. – С.580-608; № 9. – С.27- 52.

¹⁰ Каманин И.М. К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца. – Кн.8. – К., 1894. – С.57-115.

¹¹ Багалея Д.И. Очерки по истории колонизации и быта степной окраины Московского государства. – М., 1887.

¹² Новицкий И.П. Князья Ружинские (Памяти М.А.Максимовича) // Киевская старина. – 1882. – № 4. – С.56-84.

¹³ Науменко В. Происхождение малорусской думы о Самуиле Кишке // Киевская старина. – 1883. – № 6. – С.212-232.

¹⁴ Барвінський Є. Причинки до історії зносин цісаря Рудольфа II і папи Климента VIII з козаками р. 1593 і 1594 // ЗНТШ. – Т.10. – 1896. – С.1-18.

¹⁵ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.7. – К., 1995.

¹⁶ Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Т.1-2. – К., 1990; Эварницкий Д.И. Число и порядок запорожских сечей // Киевская старина. – 1884. – №4. – С.589-608; Його ж. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – Ч.1-2. – Санкт-Петербург, 1888; Його ж. Сборник материалов для истории запорожских казаков. – Санкт-Петербург, 1888.

¹⁷ Доманицький В. Причинки до історії повстання Наливайка // ЗНТШ. – Т.40. – Львів, 1901. – С.1-6; Його ж. Козаччина на переломі XVI і XVII століть (1591–1603) // Записки НТШ. – Т.60. – 1904. – С.1-32; – Т.61. – 1904. – С.33-64; – Т.62. – 1904. – С.66- 113; – Т.63. – 1905. – С.115-136; – Т.64. – 1905. – С.137-171.

¹⁸ Стороженко А.В. Свод данных о Яне Оришовском, запорожском гетмане времен Стефана Батория // Чтения в Историческом Об-ва Нестора Летописца. – Кн.11. – Вып.1. – 1896; Його ж. Стефан Баторий и днепровские казаки. – К., 1904; Його ж. Новые подробности к биографии запорожского гетмана Яна Оришовского // Чтения в Историческом Об-ве Нестора Летописца. – Кн.19. – Вып.3. – 1906. – С.73-80; Його ж. Иосиф Верещинский, бискуп киевский. – К., 1911.

¹⁹ Pisma polityczne ks. Józefa Wereszczyńskiego. – Kraków, 1858.

²⁰ Крип'якевич І. Козаччина в політичних комбінаціях 1620 – 1630 рр. // ЗНТШ. – Т. 127 – 128. – Львів, 1914; Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / І.Крип'якевич, Б.Гнатевич, З.Стефанів та ін. / Упорядник Б.З.Якимович, передмова Я.Р.Дашкевич. – 4 вид. – Львів, 1992.

²¹ Кримський А. Історія Туреччини / УАН. Збірник Історико-Філологічного Відділення. – № 10. – К., 1924.

²² Возняк М. Виправа запорожців на Перекоп // Діло. – Львів, 1930. – 7 та 11 січня.

²³ Крохмалюк Ю. Военный шлях Сагайдачного на Москву 1618 р. (Стратегічно-тактична студія). – Львів, 1936.

²⁴ Антонович М. Студії з часів Наливайка // Праці Українського історико-філологічного товариства. Додатки. – Прага, 1942.

²⁵ Мишко Д.І. Северин Наливайко. – К., 1962.

²⁶ Винар Л. Козацькі зв'язки з Австрією і Ватиканом в 1593 – 1595 роках // На слідах. – 1956. – № 4; Його ж. Дипломатична місія Олександра Комуловича в Україну 1594 року // Записки чину св. Василя Великого. – 1963. – № 10; Його ж. Початки українського реєстрового козацтва // Український історик. – 1964. – № 2-3; Його ж. Огляд історичної літератури про початки української козащини // Український історик. – 1965. – № 1-4.

²⁷ Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619 р. // Український історик. – 1970. – № 1-3; Його ж. Шах Аббас Великий і запорожці // Український історик. – 1977. – № 1-2.

²⁸ Ісаєвич Я.Д. Бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.) // Український історичний журнал. – 1963. – № 1. – С.85 – 87; Його ж. Військові клейноди Війська Запорозького // Наука і суспільство. – 1965. – № 10. – С.36-37; Його ж. Зв'язки братств з запорізьким козацтвом // Середні віки на Україні. – Вип.2. – К., 1973. – С.149-153; Його ж. Зв'язки братств із запорозьким козацтвом // Київська старовина. – 1992. – № 1. – С.7-11.

²⁹ Фоменко В.Г. Про козацькі човни “чайки” та “дуби” // Український історичний журнал. – 1968. – № 8.

³⁰ Грабовецький В.В., Гавриленко В.О. Невідомий універсал і найдавніша козацька печатка гетьмана Григорія Лободи // Середні віки на Україні. – Вип.1. – 1971.

³¹ Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну XIII-XVI ст. за хроніками Бельського та Стрийковського // Український історико-географічний збірник. – Вип.1. – К., 1971. – С.90-124.

³² Дашкевич Я. Українсько-іранські переговори напередодні Хотинської війни // Український історичний журнал. – 1971. – № 9; див. також: Його ж. Козацтво на Великому кордоні / Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми (матеріали для круглого столу) // УІ Ж. – 1990. – № 12. – С.19-21.

³³ Плохий С.Н. Политика Ватикана в Северном Причерноморье и украинское казачество в конце XVI в. // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и в средние века. – Ростов-на-Дону, 1976. – С.117-126.

³⁴ Мыцык Ю.А. Новые данные о черноморских походах казачества против Османской империи и Крымского ханства // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и в средние века. – Ростов-на-Дону, 1986; Його ж. Історія українського козацтва. Актуальні проблеми дослідження // Київська старовина. – 1992. – № 3. – С.2-6.

³⁵ Панащенко В.В. Допомога українських козаків братньому молдавському народу в боротьбі проти турецьких поневолювачів (XVI в.) // Феодалізм. Економіка. Класова боротьба. Культура. – К., 1986. – С.42-59.

³⁶ Сергійчук В.І. Перші козацькі посольства // Жовтень. – 1986. – № 1. – С.97-103; Його ж. Іменем війська запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття. – К., 1991; Його ж. Українське козацьке військо в другій половині XVI – середині XVII ст. / Автореферат дис. д.і.н. – К., 1991; Його ж. Формування території козацької держави // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С.54-67.

³⁷ Леп'явко С.А. Северин Наливайко у Львові // Жовтень. – Львів – 1987. – № 3. – С.82-84; Його ж. Про природу станових привілеїв українського козацтва // Проблеми української медієвістики. – К., 1990. – С.89–90; Його ж. Хроніки Й.Бельського і Р.Гейденштейна про повстання 1594 – 1595 рр. на Україні // Україна і Польща в період феодалізму. – К., 1991. – С.60-73; Його ж. До проблем становлення козацького стану // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 23 – 28 серпня 1993 р. – Доповіді і повідомлення. – Історія. – Ч.1. – Львів, 1993. – С.84–86; Його ж. Криштоф Косинський // Володарі гетьманської булави. – К, 1994. – С.27-51; Його ж. Семерій Наливайко // Володарі гетьманської булави. – К., 1994. – С.53-85;

Його ж. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996; Його ж. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561 – 1591). – Чернігів, 1999.

³⁸ Ульяновський В.І., Яковенко Н.М. Київський літопис першої чверті XVII ст. // УІЖ. – 1989. – № 2, 5.

³⁹ Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К., 1991.

⁴⁰ Козацькі ватажки та гетьмани України // Упорядники Я.Мельничук та Б.Карабін. – Львів, 1991.

⁴¹ Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний // Київська старовина. – 1992. – № 2. – С.53–69.

⁴² Сергієнко Г.Я. Біля витоків українського козацтва й Запорозької Січі // УІЖ. – 1992. – № 12. – С.123–131.

⁴³ Заруба В.М. Д.І.Яворницький як історик та археограф // Постаті (Студії з історії України. Книга друга). – Дніпропетровськ, 1993. – С.3 – 27; Його ж. Кримські походи // Студії з історії України. – К., 1993. – С.172–189.

⁴⁴ Крикун М.Г. До історії повстання Северина Наливайка // Український археографічний щорічник. – Т.2. – К., 1993. – С.153–160.

⁴⁵ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993; Її ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – К., 2002.

⁴⁶ Кулаковський П.М. Нові матеріали до історії козацьких рухів 1590-х рр. // Архіви України. – 1995. – № 4 – 6. – С. 64–69.

⁴⁷ Крисаченко В. Історія Криму. Кримське ханство. – К., 2000.

⁴⁸ Щербак В. Українське козацтво в суспільно-політичному житті Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип.2. – К., 2002. – С. 172-199.

⁴⁹ Мальченко О. Пушкарська служба в українських замках у XV – середині XVII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип.2. – К., 2002. – С.210–230.

⁵⁰ Батюк Т. Джерела до козацької історії другої половини XVI – початку XVII ст. // Сторінки воєнної історії. Випуск 8. – К., 2003. – С.120–131; Його ж. Загадка козацької історії початку XVII ст. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки. № 8. – Луцьк, 2003. – С.8–17. Його ж. Молдовські походи українських військ у другій половині XVI ст. // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Випуск 11. – Дрогобич, 2003. – С.146–155. Його ж. Козацькі військові формування у другій половині XVI – першій чверті XVII ст. // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Випуск 16. – Дрогобич, 2005. – С.4–13.

⁵¹ Беляев И.Д. О сторожевой, станичной и полевой службе на польской окраине Московского государства до царя Алексея Михайловича. – М., 1846.

⁵² Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII в. – Санкт-Петербург, 1887.

⁵³ Бережков М.Н. Русские пленные и невольники в Крыму // Труды VI Археологического съезда в Одессе (1884 г.). – Т.2. – Одесса, 1888. – С.347–349.

⁵⁴ Катанаев Г. О западно-сибирских казаках и других служилых людях нерегулярного казацкого чина // Записки Западно-Сибирского отделения Русского Географического Общества. – Кн.14. – Вып.1. – 1893. – С.3–24.

⁵⁵ Краснов Н.И. Казачий флот // Военный сборник. – 1885. – № 10–12.

⁵⁶ Львов Л. Отношения между Запорожской Сечью и Крымом. – Одесса, 1895.

⁵⁷ Нуджевский М.Е. Опыт военно-исторического исследования о казачестве. – Вып.1. – Житомир, 1897; Його ж. Русская военная сила. История развития военного дела от начала Руси до настоящего времени. – Т.1. – Изд.2. – М., 1897.

⁵⁸ Висковатов А. Краткий исторический обзор морских походов русских и мореходства их вообще до исхода XVII столетия. – Изд.2 / Предисловие и ред. проф. К.В.Базилевича. – М., 1946.

⁵⁹ Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 р.) – Санкт-Петербург, 1901.

⁶⁰ Любавский М.К. Наступление на степь. – М., 1915.

⁶¹ Яковлев А. Засечная черта Московского государства в XVII веке. – М., 1916.

⁶² Маганов Е.А. Борьба царской России и Турции за обладание Крымским ханством. – Симферополь, 1929.

⁶³ Быкадоров И.Ф. Донское войско в борьбе за выход в море (1546-1646). – Ч.1 – 2. – Париж, 1937.

⁶⁴ Марголин С.А. Оборона Русского государства от татарских набегов в конце XVI в. // Труды Государственного Исторического Музея. – Вып.20. – М., 1948.

⁶⁵ Новосельский А.А. Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII века. – М., 1948.

⁶⁶ Новосельский А.А. Совместная борьба русского и украинского народов против турецко-татарских захватчиков // Доклады и сообщения Ин-та истории АН СССР. – Вып.2. – 1954.

⁶⁷ Кушева Е.Н. Политика Русского государства на Северном Кавказе в 1552 – 1572 гг. // Исторические записки. – Т.34. – М., 1950. – С.242–268; Його ж. Народы Северного Кавказа и их связи с Россией. Вторая половина XVI – 30-е годы XVII века. – М., 1963.

⁶⁸ Смирнов Н.А. Россия и Турция в XVI-XVII вв. // Уч. Зап. Московского гос. Ун-та – Вып.92. – Т.2. – 1946. – С.135–166.

⁶⁹ Смирнов И.И. Восточная политика Василия III // Исторические записки. – Т.27. – 1948. – С.21–29.

⁷⁰ Никитин А.В. Оборонительные сооружения Засечной черты XVI-XVII вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 44. – М., 1955.

⁷¹ Лунин Б.В. Боевое содружество донских и запорожских казаков в борьбе против турецкой и татарской агрессии в первой половине XVII в. // Из истории Дона (XVII – XX вв.). – Вып.1. – Ростов-на-Дону, 1956.

⁷² Алекберли М.А. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине XVII веков. – Саратов, 1961; Його ж. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии в период от Люблинской унии 1569 г. до 30-х годов XVII в. / Автореферат дисс. д.и.н. – Ростов-на-Дону, 1966.

⁷³ Греков И.Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV – XVI вв. – М., 1963; Його ж, К вопросу о характере политического сотрудничества Османской империи и Крымского ханства в Восточной Европе XVI – XVII вв. (по данным Э.Челеби) // Россия, Польша и Причерноморье в XV – XVIII вв. – М., 1979. – С.299–314.

⁷⁴ Новичев А.Д. История Турции. – Т.1. Эпоха феодализма (XI – XVIII вв.). – Л., 1963.

⁷⁵ Рознер И.Г. Северин Наливайко. – М., 1961.

⁷⁶ Каргалов В.В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники. – М., 1967; Його ж. Освободительная борьба Руси против монголо-татарского ига // Вопросы истории. – 1969. – № 1. – С.145 – 151; Його ж. Свержение монголо-татарского ига. – М., 1973; Його ж. На степной границе. Оборона «Крымской Украины»

Русского государства в первой половине XVI столетия. – М., 1974; Його ж. Конец ордынского ига. – М., 1980.

⁷⁷ Богородский Б.Л. К истории судебных терминов “шайка” и “чайка” // Вопросы теории и истории языка. – Ленинград, 1968.

⁷⁸ Загоровский В.П. Белгородская черта. – Воронеж, 1969; Його ж. Изюмская черта. – Воронеж, 1980; Його ж. История вхождения Центрального Черноземья в состав Российского государства в XVI веке. – Воронеж, 1991.

⁷⁹ Назаров В.Д. В Диком поле // Вопросы истории. – 1970. – № 2.

⁸⁰ Флоря Б.Н. Россия, Речь Посполитая и конец Литовской войны // Советское славяноведение. – 1972. – № 2. – С.25 – 35; Його ж. Россия и походы запорожцев в Молдавию в 70-х годах XVI в. // Карпато-Дунайские земли в средние века. – Кишинев, 1975; Його ж. З історії взаємовідносин українського козацтва і російського уряду (80-і – 90-і роки XVI ст. // Український історичний журнал. – 1978. – № 8. – С.124 – 129; Його ж. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII в. – М., 1978.

⁸¹ Тушин Ю.П. Русское мореплавание на Каспийском, Черном и Азовском морях. – М., 1978.

⁸² Александров В.А. Организация обороны южной границы Московского государства во второй половине XVI – XVII вв. – М., 1979.

⁸³ Демин О.Б. Походы казаков в Северное Причерноморье и турецко-польский конфликт 1589 – 1590 гг. // Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII – XVI вв. – Ростов-на-Дону. – 1989. – С.129 – 135.

⁸⁴ Ищенко С.А. Война и военное дело у крымских татар XVI – XVII вв. – Ростов на Дону, 1989.

⁸⁵ Станиславский А.Л. Гражданская война в России XVII в. Казачество на переломе истории. – М., 1990; Його ж. Источники о русском походе П.К.Сагайдачного 1618 – 1619 гг. в московских архивах // Реализм исторического мышления. Проблемы отечественной истории периода феодализма. – Москва, 1991. – С.11–23; Мордвинова С.П., Станиславский А.Л. Книга сеунчей 1613 – 1619 гг // Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины. Теория и методика. – М., 1990.

⁸⁶ Гордеев А.А. История казаков. – Ч.2. Со времени царствования Иоанна Грозного до царствования Петра I. – М., 1991.

⁸⁷ Андреев А.Р. История Крыма. – М., 1997.

⁸⁸ Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna. – Lwów, 1939; Id., O składzie społecznym i etnicznym kozaczyzny ukraińskiej na przełomie XVI i XVII wieku // Przegląd Historyczny. – T.37. – 1848. – S.250 – 267.

⁸⁹ Bielowski A. Łoboda i Nalewajko // Tygodnik illustrowany. – 1861. – N 117 – 118.

⁹⁰ Powidaj L. Kozacy zaporozcy na Ukrainie. – Lwów, 1862.

⁹¹ Gyrski K. Historia piechoty polskiej. – Kraków, 1893.

⁹² Sas J. Układy o ligę przeciw Turków za Zygmunta III / Przegląd powszechny. – 1899. – S.61 – 67.

⁹³ Trzy poselstwa Ławrina Piesioczyńskiego 1601-1603 (szkic historyczny przez K.Pułaski) // Przewodnik naukowo-literacki. – 1901. – S.650 – 658.

⁹⁴ Boratyński L. Kozacy i Watykan // Przegląd Polski. – 1906. – Późniak. – S.20 – 40.

⁹⁵ Winkler W. Projekt biskupa Wereszczyńskiego regularnej armji polskiej na kresach // Przegląd powszechny. – Kraków, 1922. – S.120 – 125.

- ⁹⁶ Winkler W. Wojsko i skarb Rzeczypospolitej u schyłku XVI i w pierwszej połowie XVII wieku // *Studia i materiały do Historii wojskowości.* – T.14. – Cz.1. – Warszawa, 1968. – S.15 –25.
- ⁹⁷ Rawita-Gawroński F. Sicze Zaporoskie // *Biblioteka Warszawska.* – 1913. – T.1. – Cz.11; Id., *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej.* – Warszawa, 1922.
- ⁹⁸ Korzon T. *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce.* – T.1. – Lwów, 1923.
- ⁹⁹ Prochaska A. *Hetman Stanisław Żółkiewski.* – Warszawa, 1927.
- ¹⁰⁰ Tyszkowski K. *Kozaczyzna w wojnach Moskiewskich Zygmunta III (1605–1618).* – Warszawa, 1935.
- ¹⁰¹ Herbst S. *Prace kartograficzne Beuplana-Hondiusa z r. 1652 // Przegląd Historyczny.* – T.43. – Z.1. – S.124 – 128.
- ¹⁰² Górka O. *Liczebność Tatarów Krymskich i ich wojsk.* – Warszawa, 1936.
- ¹⁰³ *Polska sztuka wojenna XVI i XVII wieku.* – Londyn, 1955.
- ¹⁰⁴ Wójcik Z. *Dzikie Pole w ogniu: O kozaczyźnie w dawniej Rzeczy Pospolitej.* – Warszawa, 1960; Id., *Międzynarodowe położenie Rzeczypospolitej // Polska XVII wieku. Państwo, społeczeństwo, kultura.* – Warszawa, 1968. – S.24 – 39; Id., *Wojny kozackie w dawnej Polsce.* – Kraków, 1989.
- ¹⁰⁵ Podhorodecki L. *Sicz Zaporoska.* – Warszawa, 1960; Id., *Kampania Chocimska 1621 r.* – Warszawa, 1961; Id., *Hetman Stanisław Żółkiewski.* – Warszawa, 1968; Id., *Zarys dziejów Ukrainy.* – T.1. – Warszawa, 1976.
- ¹⁰⁶ Reychman J. *Archiwa Turcyckie i ich znaczenie dla nauki europejskiej // Archeion.* – T.34. – Warszawa, 1961; Id., *Historia Turcyi.* – Wrocław, 1973.
- ¹⁰⁷ Spieralski Z. *Wojskowość polska w okresie Odrodzenia (1454–1576) // Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864.* – T.1. – 1965.
- ¹⁰⁸ Wisner H. *Polska sztuka wojenna pierwszej połowy XVII wieku. Wątpliwości i hipotezy // Kwartalnik Historyczny.* – R.134. – 1977. – N 2. – S.405 – 415.
- ¹⁰⁹ Magnuszewski W. *Z dziejów elearów polskich. Stanisław Stroynowski, lisowski zagończyk, przywódca i legislator.* – Warszawa, 1978.
- ¹¹⁰ Plewczyński M. *Żołnierz jazdy obrony potocznej za czasów Zygmunta Augusta: Studia nad zawodem wojskowym w XVI w.* – Warszawa, 1985.
- ¹¹¹ Serczyk W. *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje kozaczyzny do 1648 roku.* – Warszawa, 1984; Серчик В.А. *Речь Посполитая и казачество в первой четверти XVII в. // Россия, Польша и Причерноморье в XVI – XVIII вв.* – М., 1979. – С.174 – 181.
- ¹¹² Jorga N. *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt.* – Bd.3. – Gotha, 1910.
- ¹¹³ Іналджик Г. *Османська імперія. Класична доба. 1300–1660.* – К., 1998; Його ж. *Боротьба за східноєвропейську імперію. 1400 – 1700. Кримських ханат, османи та піднесення Російської імперії // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.).* – Вип.2. – К., 2002. – С. 119–135.
- ¹¹⁴ Хартахай Ф. *Исторические судьбы крымских татар // Вестник Европы.* – 1866. – T.2. – С.182 – 236.
- ¹¹⁵ Хаждеу Б.Н. *Иоан Воевода Лютый.* – Кишинев, 1959.
- ¹¹⁶ Сванидзе М.Х. *Грузия, страны Причерноморья и Восточной Европы в первой половине XVII в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV – XVIII вв.* – М., 1979. – С.236– 247.

Тарас Батюк.

Збройні сили України в протистоянні турецько-татарській експансії у другій половині XVI – на початку XVII ст.: історіографія проблеми.

У статті проаналізовані праці українських, російських та зарубіжних істориків, які розкривають проблему боротьби українських військових формувань проти турецько-татарської експансії у другій половині XVI – на початку XVII ст. Автор підбив підсумок вивчення теми, накреслив коло малодосліджених питань, наголосив на необхідності їх усебічного і неупередженого аналізу.

Taras Batiuk.

Ukraine's armed forces in opposition to Turkish-Tartar territorial expansion in the second half of the XVI – beginning of the XVII cc.: the historiography of the problem.

The works of Ukrainian, Russian historians which expose the problem of fight of the armed forces of Ukraine in the second half of the XVI th century – at the beginning of the XVII th century are analyzed in this article. The author made a conclusion of the theme investigation, drew a circle of less-investigated matters, emphasized the necessity of their detailed and unbiased analysis.

ПРАВО ПАТРОНАТУ ТА ПОШИРЕННЯ УНІЇ
НА УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ НАПРИКІНЦІ XVI –
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА)

Проблема ролі регіональних чинників в поширенні унії на території Київської митрополії кінця XVI – першої половини XVII ст. не знайшла поки що достатнього висвітлення в працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Основна увага істориків, що досліджують історію Уніатської Церкви, зосереджена переважно на історії її ієрархії або Василіанського Чину. При цьому ситуація в окремих регіонах митрополії служить, як правило, лише тлом для ілюстрації загальних політичних подій, які проходилися щодо уніатів Речі Посполитої. Втім, попри всю важливість ролі єпископату та ченців-василіан у політичному, духовному та релігійному житті Уніатської Церкви, регіональний аспект її історії відіграє не меншу роль для усвідомлення значення унії в історичній долі України зазначеного періоду. Без його з'ясування неможливо дати відповідь на питання, яке вже два століття є наріжним каменем суперечок між істориками різних наукових шкіл та релігійних конфесій щодо місця Уніатської Церкви в історії українських та білоруських земель.

Незважаючи на очевидну заполітизованість та конфесійну заангажованість дискусійних питань історії унії, вони все ж лишаються актуальними досі і вимагають наукового розв'язання. Один із можливих шляхів розв'язку – дослідження становлення парафіальної сітки Уніатської Церкви, пошук представників уніатського віросповідання в середовищі світської регіональної еліти (князі, магнати, шляхта, міщанство), з'ясування ступеня релігійної активності уніатського духовенства в регіонах та успішності їх проповіді церковної єдності тощо. Доводиться констатувати, що, на жаль, історики Церкви досі не приступали до системного вивчення згаданих проблем. Усвідомлюючи, що розв'язати згадане питання в межах одного дослідження практично неможливо, спробуємо дослідити один із аспектів цієї наукової проблеми, зосередивши свою увагу на процесі запровадження унії в приватновласницьких маєтках, найбільш підвладних дії так званого права патронату. Вважаємо запропонований шлях розв'язання проблеми досить продуктивним, з огляду на матеріал, який відклався в результаті активізації релігійних рухів в межах Волинського воєводства.

Попередньо зауважимо, що, незважаючи на реалії пізньосередньовічної доби, тогочасна Церква аж ніяк не була інституцією, ізольованою від суспільства (причому, йдеться про переломну епоху історії, пов'язану з проголошенням унії в Бересті). Перебуваючи під патронатом короля та політичного народу Речі Посполитої – шляхти, церква безпосередньо залежала від релігійних симпатій землевласників, в межах володінь яких знаходилися храми східного обряду. Користуючись безумовним правом подавання священників до парафій та настоятелів до монастирів, шляхта на власний розсуд вирішувала, духовенство якої конфесії буде вести пастирську діяльність в межах її маєтків. Зрозуміло, що за таких обставин особливу роль в поширенні (або стриманні)

унії відігравали магнати – великі землевласники, у володінні яких зосереджувалися цілі волості з містами та десятками сіл. Маючи вплив на дрібну та середню шляхту, магнати мали змогу на повітових сеймиках проводити прихильні або ворожі унії постанови та лобювати інтереси тієї чи іншої конфесії на рівні вищих державних органів влади.

Таким чином, не вірні, не парафіяльне духовенство, і навіть не князі церкви – єпископи, мали вирішальне слово у справі поширення унії в єпархіях. Образно кажучи, ключі від «Царства Небесного» лишилися в руках політичного народу Речі Посполитої – магнатів і шляхти, патронів тисяч церков та безроздільних господарів у своїх володіннях. У межах державних земель (королівські столові маєтності) функції дідачів фактично виконували старости, і лише в окремих мегаполісах держави – таких як Львів, Вільно чи Могилів – на розвиток релігійної ситуації дієво впливала місцева міщанська олігархія.

Волинське воєводство не було винятком із цього правила, але мало свої специфічні особливості суспільного устрою, які безпосередньо впливали на розвиток релігійної ситуації в регіоні. Ці особливості можна звести до таких позицій.

На Волині більшою мірою, ніж в інших регіонах держави, спостерігалася концентрація маєтків в руках магнатів. Згідно з подимним переписом 1629 року у власності волинської магнатерії зосереджувалося 79,8 % земель воєводства¹. Відповідно, доля королівських столових маєтностей регіону була незначною, тому запровадження унії за правом патронату був зведений до мінімуму. Крім того, більшість міст Волині перебували у приватній власності, були невеликими і мали аграрний характер (за своїм торгово-економічним потенціалом жодне з них навіть не наближалося до Львова чи Могилева). Саме тому волинське міщанство не вірізнялося заможністю та впливом і не могло відігравати самостійної ролі у релігійних рухах, активізованих проголошенням унії.

Напередодні проведення Берестейського собору перспективи впровадження унії на Волині безпосередньо залежали від персональної позиції найбільшого магната України – князя Костянтина Острозького, людини надзвичайно авторитетної у релігійних справах в широких колах православної шляхти Волині. В історичній літературі чимало писалося про його роль у релігійних рухах 90-х років XVI ст., результатом яких було проголошення унії в Бересті. Тут нагадаємо, що незадовго до скликання Берестейського собору К.Острозький з нез'ясованих поки що до кінця причин перетворився з щирого прихильника церковної єдності з Римом в її гарячого та енергійного поборювача. Згадана позиція князя мала вирішальне значення у перспективах унії в регіоні. Відомо, що альтернативний православний собор, що зібрався в Бересті з метою недопущення унії, складався, крім духовних, зі світських депутатів, більша частина яких була пов'язана клієнтарно-патрональними зв'язками з родиною Острозьких (принаймні, це стосується депутатів Волинського регіону). Острог став одним із центрів антиунійного руху в Речі Посполитій, а величезні маєтності князя лишилися поза духовною владою уніатських владик.

Антиунійна діяльність Костянтина Острозького набула масштабного характеру, позаяк на його боці були численні клієнти. Цікаво, що згадана обставина дала підставу історикам Церкви православної орієнтації дійти висновку, що волинська шляхта мало не в повному складі підтримала князя у цій боротьбі. Тим не менше, незважаючи на могутність сім'ї Острозьких, не всі впливові шляхетські родини Волині одноставно поділяли його антиунійну позицію. Так, вже 1598 р. прихильники церковної єдності

з числа волинського нобілітету на Луцькому сеймику склали відому заяву на ім'я короля і сенату, в якому оголосили про свою підтримку унії². Заяву підписало близько 40 осіб, серед яких виділяється кілька магнатів та впливових волинських шляхтичів. Більша ж частина учасників акції була пов'язана з ними клієнтарно-патрональними, родинними або діловими зв'язками.

Найяскравішою постаттю серед згаданої шляхти був відомий волинський магнат, олицький князь Станіслав Радзивілл. На мою думку, його підпис під заявою не був випадковим. Ця освічена людина задовго до князя Костянтина Острозького виявила жвавий інтерес до справи єдності Церков та доклала значних зусиль для популяризації ідей Флорентійської унії. Ймовірно, саме він був безпосереднім ініціатором Луцької заяви 1598 року. Другим за значенням слід назвати іншого волинського магната – князя Юрія Чарторийського, представника Сарненської гілки родини. Вирізняються також члени магнатської родини Єло-Малинських (Миколай) та Єловицьких (Захарій), яка за своїм статусом наближалася до магнатської. Те, що згадана група волинського нобілітету наприкінці XVI ст. не являла собою ситуативну коаліцію, свідчить її активність в найближчі роки. 1603 року на ім'я короля і сенату була складена відома Люблінська заява, яка, по суті, була польським перекладом україномовної Луцької заяви 1598 року³. Цього разу її підписало близько 60 осіб, але всі вони були пов'язані з трьома впливовими особами – зі згаданим князем Юрієм Чарторийським, Остафієм Єло-Малинським та білоруським магнатом Федором Тишкевичем.

Таким чином, водночас з антиунійною коаліцією князя Костянтина Острозького на Волині діяла значно менша, але достатньо помітна група шляхетства, яка рішуче виступила на підтримку унії. Документи, які ми мали в своєму розпорядженні, свідчать, що її лідери не обмежувалися одними лише заявами. Вони вводили унію в своїх володіннях за правом патронату, поклавши початок формуванню сітки парафій, духовенство яких визнавало духовну владу уніатських владик.

Отже, відомі на сьогодні документи дають підставу зробити висновок, що в кінці XVI – на початку XVII ст. унія була введена в Олицькій волості (дідич – князь Станіслав Радзивілл), Чорторийській, Володимирецькій волості та у володінні Сарни (дідич – князь Юрій Чарторийський), Глухівській та Малинській волості (дідичі – магнати Єло-Малинські). До числа згаданих вище магнатів слід долучити також князя Януша Заславського та його Заславську волость. Він не брав участі у політичних акціях на підтримку унії, але достеменно відомо, що в фундації на костьол у Старому Заславі 1599 року він зобов'язав своїх підданих східного обряду триматися церковної єдності, назвавши проголошену унію «святою»⁴. Можливо, унія була введена також в межах володінь князів Збараських. Підпис одного з них – Миколая – знаходимо під текстом Люблінської заяви 1603 року, а 1617 року Збараські офіційно запросили уніатських ченців-василіан до своїх монастирів на Кременеччині.

Однак декілька магнатських родів Волині, хоч і впливових, не могли принципово змінити конфесійну ситуацію в регіоні. Їх волості та окремі володіння являли собою розрізнені уніатські анклавні, оточені землями князів Острозьких, а також інших магнатів – православних та римо-католиків, які виявляли ворожість або байдужість до церковної єдності. Саме тому в кінці XVI – на початку XVII ст. провідні діячі з'єднання та прихильні йому державні мужі Речі Посполитої сподівалися змінити ситуацію на користь унії шляхом реалізації одного з двох можливих сценаріїв.

Перший з них полягав у подальших спробах навести до унії князя Костянтина Острозького. У цій справі були задіяні впливові діячі Речі Посполитої – як духовні,

так і світські, але безуспішно. 1607 р. князь К.Острозький пішов із життя, лишившись православним. За таких обставин в дію мав вступити другий сценарій: спадщина Острозьких відійшла його сину Янушу – конвертиту в римо-католицизм (уніати та їх союзники мали всі підстави сподіватися, що він докладе зусиль для зміни конфесійної ситуації в регіоні). Проте несподівано сприятливі можливості для введення унії за правом патронату в маєтках родини Острозьких були зведені напівцець обставинами далеко не релігійного характеру.

21 травня 1607 року помер Луцький єпископ Кирило Терлецький. За дев'ять днів Остафій Єло-Малинський отримав від короля Сигізмунда III привілей на Луцьку кафедру⁵. Відомо, що кандидатура була прогнозованою – Єло-Малинський підписав Люблінську заяву 1603 р. і знаходився в тісних стосунках з одним із лідерів волинських уніатів, князем Юрієм Чарторийським. Як послідовний прихильник унії він, ймовірно, влаштував митрополита Іпатія Потія та його однодумців у Варшаві.

Проте, як виявилось, Єло-Малинський абсолютно не влаштував Януша Острозького, який після смерті свого батька став найвпливовішим магнатом на Волині (річ у тім, що родини Острозьких та Єло-Малинських здавна ворогували). Вивчені документальні джерела не проливають достатнього світла на причини їх ворожнечі, але безсумнівно є факт запеклих суперечок між ними за ряд маєтків, які дуже часто переростали в обопільні жорстокі збройні сутички. Можливо також, що Януш Острозький мав власного кандидата на луцького владика, але Єло-Малинський його випередив. Так чи інакше, князь Я.Острозький опротестував надання привілею на владитство Єло-Малинському (підставою була наявність двох чи навіть трьох шлюбів, які мав Остафій Єло-Малинський, що було серйозною канонічною перешкодою отримання єпископського сану).

Згадана позиція Януша Острозького поставила митрополита Іпатія Потія у вкрай складне становище. В умовах політичної нестабільності та енергійного наступу православної шляхти проти уніатів відкликати королівську номінаційну грамоту Єло-Малинському було вкрай небезпечно, адже ніхто не міг дати чітких гарантій, що православні не переможуть митрополита і не доб'ються нового привілею для «свого» кандидата. Зав'язалося напружене листування між Янушем Острозьким, митрополитом Іпатієм Потієм, нунцієм та Римом у справі про легітимність Остафія Єло-Малинського як єпископа. Тональність листів князя свідчила, що він за будь-яку ціну бажав усунути його з кафедри. У посланні до нунція Сімонетто Януш Острозький висловив переконання, що ця людина своїм неморальним життям розпалила до себе ненависть суспільства. Князь не шкодував дошкульних виразів на адресу єпископа-номіната, підкреслюючи «темні» сторони його характеру. За його версією, Єло-Малинський був людиною підступною, мало не безбожником, троєженцем, вбивцею, розпусником, фальсифікатором публічних актів та ін.⁶ Зрозуміло, що компроміс з князем був неможливий.

Суперечки щодо кандидатури Остафія Єло-Малинського мали жвавий відгук у шляхетському соціумі Волині. Ця проблема обговорювалася у вересні 1607 р. на сеймику в Луцьку. Розділившись на дві фракції, депутати подали протестації до Луцького гродського суду. Перша група в числі 29 осіб, очолена князями Янушем та Костянтином Заславськими, висловилася проти надання єпископу-номінату Луцької кафедри. Друга з 35 осіб заявила про повну довіру та підтримку Єло-Малинському. Хоча прихильники єпископа чисельно переважали його противників, проте серед них було небагато впливових осіб. Передусім єпископа підтримали його родичі, клієнти князя Ольбрихта Радзивілла, представники родини Єловицьких та ін.⁷

Протистояння князя Януша Острозького та митрополита Іпатія Потія так і не було розв'язане. Остафій Єло-Малинський залишив за собою Луцько-Острозьку кафедру і був хіротонізований (він прийняв ім'я Євгенія), а князь-католик, незважаючи на виразні рекомендації Риму, так і не увів унію в своїх численних маєтностях. Більше того, Януш Острозький зберіг з лідерами православної шляхетської спільноти лояльні політичні стосунки і забезпечив виконання всіх прав і привілеїв, якими користувалася Православна Церква у його володіннях за часів Костянтина Острозького. Пізніше Луцький православний єпископ Атанасій Пузина добрим словом згадував його (вже покійного), як протектора і захисника прав православних на противагу його племінниці Анні Острозькій, яка впроваджувала в життя зовсім іншу релігійну політику.

Таким чином, майже чверть століття після проголошення унії в Бересті умови для поширення церковного з'єднання на Волині лишалися вкрай несприятливими. Ситуація могла змінитися, якби рекомендації Риму прийняла друга за потужністю магнатська родина регіону – князі Корецькі. Проте католицькі представники згаданої сім'ї не виявили помітного інтересу до унії в їх володіннях збереглася духовна влада Православної Церкви. Ініціатива окремих магнатів (Чарторийських, Радзивіллів, Заславських, Єло-Малинських та Збараських) щодо підтримки Уніатської Церкви призвела до створення ряду уніатських анклавів на Волині, але не змінила загальної конфесійної ситуації в регіоні, де абсолютна більшість парафій лишалися православними.

Ситуація на Волині почала мінятися 1619 року, коли помер останній представник чоловічої лінії роду Острозьких – князь Януш Острозький. Почала руйнуватися величезна кланова система цієї сім'ї. Подальший розподіл маєтків Острозького домену вивів в число найвпливовіших магнатів регіону представників родин Заславських і Замойських, і ця зміна відкривала нові можливості для унійної праці в регіоні.

Проте зміна відношення до унії в середовищі провідних магнатів Волині відбувалася поступово, тому на початку 20-х років XVII ст. уніатський митрополит Йосиф Рутський ще не бачив позитивних зрушень у цьому напрямку. В його відомому розгорнутому меморіалі до Риму говориться про п'ять причин, які перешкоджають поширенню унії. Причому, Волинь поруч із Київщиною та Поділлям згадується як регіон, де новостворена Церква має дуже слабкий вплив. Йосиф Рутський відзначав, що одним із найдієвіших способів поширення унії є її утвердження в приватних маєтностях за правом патронату. При цьому митрополит звертав увагу Апостольського Престолу на ту роль, яку може зіграти в цьому процесі шляхта латинського обряду. З цього приводу він, між іншим, писав: «Щодо їх приватних володінь скажемо так: якщо католики латинського обряду забажають, то протягом року навряд чи де в королівстві збережеться схизма. Стверджуємо так, бо у цьому королівстві вольності роблять шляхтичів абсолютними панамі у своїх маєтках, де вони можуть робити будь-що на власний розсуд. Особливо це стосується церковних справ русинів, де вони узурпували більше влади, ніж у справах латинських церков. Отже, достатньо одного слова без жодного ускладнення якого-небудь шляхтича, тим паче такого впливового як сенатор, щоб зі своїх дідичних володінь вигнати схизматичних священників і ввести уніатських. Тоді у Київському, Волинському і Подільському воєводствах, де найбільше квітне схизма і багато є монастирів, навряд чи лишаться її служителі»⁸.

Митрополит пропонував вплинути на католицьку шляхту радикальними методами: пригрозити екскомунікацією не тільки тим, хто надає підтримку православним, але також і тим, хто толерує православ'я у своїх маєтностях, або не чинить опір «схизмі» в міру своїх можливостей. На думкою Йосифа Рутського, вплинути на шляхту можна

за допомогою єзуїтів, домініканців та францисканців, які є сповідниками багатьох шляхетських родин⁹.

Документи, які були в нашому розпорядженні, не дають можливості дати відповідь, як саме зреагували в Римі на згадані пропозиції Й.В.Рутського. Видається маловірогідним, щоб в реальних умовах політичної свободи та конфесійної толеранції в Речі Посполитій запропоновані радикальні заходи могли бути впроваджені в життя. Але інші, м'якші форми впливу на шляхту (наприклад, через настійливі рекомендації сповідників) цілком могли бути застосовані. Принаймні нам точно відомо, що з середини – другої половини 20-х років XVII ст. ситуація для Уніатської Церкви на Волині помітно змінюється на краще, і не виключено, що меморіал митрополита Рутського «П'ять причин» зіграв в цьому свою роль.

Першим впливовим волинським магнатом, який після розпаду кланової системи Острозьких послідовно встав на шлях підтримки унії, був брацлавський, згодом київський воєвода князь Олександр Заславський. Син підляського воєводи Януша Заславського, він належав до другого покоління католиків у своїй родині, але водночас зберігав усвідомлення свого етнічного походження. У творі Мелетія Смотрицького «Exthesis» міститься посвята Олександрю Заславському, в якій пишеться про це цілком виразно: «...Krew iesteś przezacna, przezacnych xiążec ruskich, miłujesz narod swoy ruski: iego sławe, swoia sława bydz mienisz: z iego upadku iak z swego własnego smuczisz się»¹⁰. Тут ідеться також про велику симпатію цього магната до Східної Церкви, яка проявляється, зокрема, у повазі до її духовної традиції та присутності на богослужіннях¹¹.

Очевидно, уже в середині 20-х років XVII ст. Олександр Заславський порозумівся з митрополитом Йосифом Рутським щодо необхідності введення унії у маєтностях, які він отримав у спадок після смерті князя Януша Острозького. Перші практичні кроки у цьому напрямку були зроблені 1627 р., коли Олександр Заславський надав Дерманську архимандрію Мелетію Смотрицькому за умови прийняття ним унії. Через півтора роки князь дав згоду на ширшу акцію у своїх володіннях з метою приведення духовенства та підданих східного обряду до церковної єдності з Римом. Не будучи прихильником суто адміністративних методів введення унії, Олександр Заславський натомість створив усі можливості для місійної діяльності уніатів в межах своїх володінь.

Цією можливістю негайно скористався митрополит Йосиф Рутський, який орієнтовно в грудні 1628 р. прибув на Волинь. Незважаючи на важкий стан здоров'я, він вирішив провести в регіоні ширші заходи – зробити спробу поширити унію не тільки у володіннях князя Заславського, але також в маєтках двох інших католицьких магнатів регіону – Анни Острозької та Кароля Корецького. У своїй реляції до Риму щодо візитації Волині він писав з цього приводу: «Є троє могутніх магнатів Волині, що мають під своєю владою найбільше церков східного обряду, котрі майже всі схизматичні. Це нащадки князя Острозького, князі Заславські та князь Корецький. Цієї зими треба відвідати усіх цих князів, оскільки уже через рік мені необхідно вертатися до Литви і я, мабуть, ніколи більше не побачу Волині»¹².

Події зими 1628/29 рр., коли на Волині за посередництвом князя Заславського почався новий етап впровадження унії, знайшли ширше відображення у документах. Вони свідчать, що митрополит Йосиф Рутський тісно співпрацював у цьому напрямку з Дерманським архимандритом Мелетієм Смотрицьким. Так, вони вдвох об'їхали більшу частину епархії, проповідуючи церковну єдність з Римом.

Найбільшого успіху було досягнуто під час місійної праці в Дубенській волості, що належала князю Олександрю Заславському. У листі до св.Конгрегації Пропаганди

Віри від 9 січня 1629 р. Йосиф Рутський повідомляв про яскраві проповіді на користь єдності з Римом, які виголошував у Дубні Мелетій Смотрицький, та про перехід до унії Дубенської архимандрії, що складалася з трьох монастирів – двох чоловічих та одного жіночого. І хоча місцевий протопоп зайняв нещиро позицію, намагаючись подобатися і уніатам і православним, митрополит висловив надію, що з іншими представниками білого духовенства зможе в короткому часі домовитися. Взагалі затримка в наверненні близько 30 парафій Дубенської волості пояснювалася Йосифом Рутським важкою хворобою князя, який не міг активно сприяти уніатам¹³.

Під час відвідин Острога Йосиф Рутський та Мелетій Смотрицький зіткнулися зі значними труднощами. Це місто не належало Олександрю Заславському і було поділене між малолітнім нащадком Януша Острозького Домініком та Анною Острозькою. Щодо острозької юридики князя Домініка, Рутському та Смотрицькому нічого не вдалося вдіяти, оскільки його опікуном був сенатор-протестант, який заборонив візитацію цієї частини міста. Ця ситуація була предметом обговорення між митрополитом та Анною Острозькою. За свідченням Йосифа Рутського, княгиня запропонувала відкласти на деякий час введення унії в місті. З цього приводу він писав: «Стосовно Острога воєводина віленська відповіла, порадивши зачекати два роки, поки князь Домінік, наступник князя Януша Острозького, досягне повноліття і отримає половину Острога. Тоді схизмати не матимуть жодного притулку, який мають зараз, і права патронату поширяться на обидві частини міста»¹⁴. У тих маєтках, якими на той час Анна Острозька володіла без співвласників, унія поступово поширювалася. Митрополит Рутський згадує про передану з'єднаним церкву в Острозі, де він служив та проповідував під час візитації, а також про призначення уніатського протопопа, під владою якого опинилося 16 парафій. Слід зазначити, що православне населення Острога сприйняло візит Йосифа Рутського неоднозначно. У своїй реляції про візитацію Волині він згадував факти невдоволення православних, які цілком обгрунтовано побоювалися втрати своїх церков. Тим не менше, на богослужіння, які провадив митрополит, збиралася достатня їх кількість, а острозький протопоп Стефан Смотрицький був близьким до прийняття унії.

Поїздка до володінь католицького князя Кароля Корецького видавалася митрополиту дуже важливою, адже в його володіннях було понад 100 православних парафій та три монастирі з дуже щедрими фундаціями. Проте тут він зазнав ще більших перешкод. По-перше, князь Корецький не виявив жодного бажання співпрацювати з митрополитом. За словами останнього князь є гордою людиною, на якого великий вплив мала його мати (православна за віросповіданням). По-друге, у цих володіннях великий вплив мав корецький протопоп о.Лаврентій Зизаній¹⁵. Про нього Йосиф Рутський писав: «Найперше я просив щоб був усунений протопоп який не стільки схизмат, скільки еретик, людина небезпечна. Адже він користується у людей авторитетом у науці, може спілкуватися латинською і грецькою мовами краще за інших, тому і вірять йому. Великий він має вплив у тих краях, у багатьох містах що належать цьому князеві має владу, та й в усьому його князівстві. Нема надії на його навернення подібно до того як є надія на навернення острозького протопопа. Тому я дуже просив князя щоб він видалив зі свого міста таке велике зло, щоб не дати йому занапастити багато душ»¹⁶. Але, як випливає з реляції Рутського, згадане прохання князь Корецький лишив без уваги.

Припускаємо, що небажання Кароля Корецького підтримати унію пояснюється сімейними традиціями цієї родини. Згаданий вище Лаврентій Зизаній-Тустановський,

якого митрополит Рутський бажав будь-що усунути, отримав привілей на Корецьку протопопію 1612 р. з рук князя Йоакима Корецького та його дружини Анни Ходкевичівни з умовою перебування в православ'ї¹⁷. Крім того, мати князя Серафима була настоятелькою багатого Корецького православного монастиря і, як уже згадувалося вище, мала відчутний вплив на сина.

Як бачимо, в грудні 1628 – січні 1629 рр. діяльність митрополита Йосифа Рутського на Волині дала позитивні результати: незважаючи на невдачу місійної праці у володіннях князів Корецьких, кількість уніатських парафій стала поступово зростати, в основному за рахунок маєтків Олександра Заславського, частково – Анни Острозької. При цьому результативність навернення до унії православних парафій суттєво гальмувалася двома чинниками. По-перше, князь Олександр Заславський, який ніколи не відзначався міцним здоров'ям, важко хворів і часто не міг особисто підтримувати дії митрополита. По-друге, паралельно з місійною діяльністю на Волині митрополит та князь були зайняті значно масштабнішим проектом – переговорами з православними у справі досягнення єдності Української Церкви. Зрозуміло, що це завдання розумілося ними як першочергове, тому після зимової візитації 1628-29 рр. в переддень вирішальних нарад у Києві, Володимирі та Львові, в активній місійній діяльності на Волині була зроблена пауза.

Олександр Заславський відіграв у переговорному процесі особливу роль. Людина глибоко віруюча, член трьох католицьких молитовних братств, він під кінець життя глибоко та щиро перейнявся ідеєю єдності Церкви, намагаючись виконати роль посередника в переговорах між уніатами і православними. Його духовні сили часто перемагали фізичну неміч. Долаючи біль та відмовляючи собі у праві спокійно закінчити дні життя у колі сім'ї, князь в складних умовах того часу мандрував між Луцьком та Львовом, намагаючись зробити свій внесок у справу примирення «Русі з Руссю». Виконавши обов'язок, князь О.Заславський помер одразу після закінчення Львівського собору 14 листопада 1629 р.

Приблизно тоді ж Йосиф Рутський відновив активну діяльність на Волині. На початку грудня 1629 р. він знову зустрівся з Анною Острозькою та Каролем Корецьким, але бажаного результату цього разу не досяг – минулорічні обіцянки замінити шістьох православних протопопів на уніатських виконані не були. Успішніше просувалися переговори із сином князя Олександра Заславського – Владиславом-Домініком та його опікунами. З ними була досягнута домовленість про введення унії у володіннях Заславських там, де ще зберігалися православні парафії, та підтримку унії там, де вона вже була впроваджена¹⁸. Це рішення було остаточно скріплене листом князя Владислава Заславського від 16 лютого 1630 р. про підпорядкування усього духовенства східного обряду в його посіlostях¹⁹.

Таким чином, місійна праця митрополита Йосифа Рутського на Волині в 1628 – 1630 рр. мала частковий успіх. Його плани щодо введення унії цілком реалізувалися в маєтках князів Заславських – передусім в Дубенській волості, але двоє інших магнатів, на підтримку яких дуже розраховував митрополит – Анна Острозька та Кароль Корецький – з різних, до кінця не з'ясованих, причин лишилися поза цим процесом. Але навіть такий результат усвідомлювався митрополитом як успіх. З цього приводу він у листі до Риму від 23 лютого 1630 р. наголошував: «Треба знати, що маєтки цього молодого князя (Владислава Заславського – М.Д.) займають велику частину Волині і багато тисяч міриадів душ нараховуються там, які всі є грецького обряду²⁰». Оптимізму Йосифу Рутському надала також зустріч з одним із лідерів православного суспіль-

ства Волині, членом та фундатором Луцького православного братства князем Юрієм Пузиною, який у спілкуванні з митрополитом виявив схильність до унії.

Втім, діяльність митрополита на Волині виявила також серйозну проблему у впровадженні унії, про яку він не згадував у своїй реляції «П'ять причин». Реалії життя показали, що при всій своїй всемогутності магнати не завжди могли стримати невдоволення православних підданих за явним чи таємним сприянням клієнтарної шляхти, незгідної зі зміною релігійної політики своїх патронів. За таких обставин і магнатам і духовенству доводилося різними способами залагоджувати конфлікти. У своїх листах Йосиф Рутський повідомляв про акції протесту православних в Острозі та Дубні під час його візитації Волині, але вони, як правило, обмежувалися словесними образами на адресу уніатів та дрібними сутичками. В деяких випадках, як, наприклад, у Дубні, конфлікт вдалося дипломатично залагодити і невдовзі збурювачі неспокою уже були присутні на богослужіннях в уніатських церквах.

Складніша ситуація мала місце у Степані, де 20 листопада 1629 р. стався масштабний антиунійний збройний виступ, в ході якого було здійснено напад на ескорт митрополита Йосифа Рутського. І хоча факт насильства з боку степанських міщан щодо митрополита та осіб, що його супроводжували, не викликав сумніву, опікуни князя Владислава Заславського не бажали покарати учасників та керівників цього виступу. Можливо, подібна позиція пояснювалася небажанням ускладнювати через унію стосунки з підданими та клієнтами, якщо в інших сферах діяльності – економічній чи службовій – до них не було претензій. Можна припустити, що ця обставина була однією з причин, яка стримала від активного впровадження унії за правом патронату у своїх маєтностях двох інших магнатів Волині – Анни Острозької та Кароля Корецького.

У подальші два десятиліття Волинь залишалася зоною підвищеної уваги з боку уніатської ієрархії, і навіть передача православним єпископської кафедри в Луцьку після смерті короля Сигізмунда III не сприяла стриманню цього процесу. Отже, в 1630-1648 рр. спостерігалася підвищення активності волинської католицької магнатурії у справі підтримання та поширення унії у своїх маєтностях. На жаль, розгорнутих повідомлень митрополитів або єпископів про ці події поки-що не виявлено. Уявлення про них доводиться складати з уривчастих даних, які, однак, в головних рисах відновлюють загальну картину діяльності волинського нобілітету на підтримку унії. Отже, за відомими на сьогодні документами в якості протекторів унії відзначилися представники таких родин:

Анна Острозька. Її стосунки з православним єпископом Атанасієм Пузиною відзначалися напруженістю, навіть конфліктами. Коріння конфлікту, про який піде мова далі, і який зіграв відчутну (якщо не вирішальну) роль у долі унії та православ'я у розлогих маєтностях Острозької волості, сягають корінням XVI ст., коли стараннями князів Острозьких церкви та монастирі у їх володіннях отримували щедрі фундації. Одна з найбільших з них була зроблена 1585 р. Саме тоді Костянтин Острозький заснував шпиталь при острозькій церкві Св.Трійці, в якому мало утримуватися 30 хворих православного віросповідання, 3 лікарі, аптекар та 13 осіб для роботи в обслузі. Для цього виділялися великі маєтності – замок і містечко Сураж та 8 сіл²¹.

Прибутки з фундованих на шпиталь маєтків мали йти на утримання і лікування хворих. Розмір цих фінансових або натуральних надходжень міг бути фіксованим, або фактичним. Але в будь-якому випадку маєтність потребувала управителя господарства, який би відповідав за його прибутковість. Теоретично посесорами фундованого

маєтку мали бути настоятелі церков, при яких знаходилися шпиталі. Але, як правило, фінансово-господарські стосунки склалися за іншою схемою: фундатори та їх нащадки часто передавали подібні маєтки в посесію клієнтам, родичам або друзям у винагороду за надані послуги. Передбачалося, що вміле господарювання могло дати більший прибуток, ніж той, який необхідний для реалізації благодійницького проекту. Саме цю різницю посесор з чистою совістю міг покласти собі в кишеню. Не дивно, що подібна схема господарювання за участю посередників створювала широке поле для зловживань, які призводили до спустошення маєтків, затримки виплати грошей на утримання хворих, тощо.

Під цим кутом зору слід розуміти складну процедуру надання в посесію цієї маєтності, яку прописав у фундації князь Острозький. Майбутнім посесором мала бути людина православного віросповідання, а право його затвердження отримували дві особи – князь Олександр Острозький та Пінський єпископ. У разі, якщо між ними виникла б незгода у справі кандидатури посесора, право його призначення переходило до митрополита. Цілком зрозуміло, що засновуючи шпиталь, князь мав на меті не тільки благодійницькі, але і прагматичні цілі. Посесія Суразької волості (яка давала значно більший прибуток, ніж для утримання 46 осіб) задумувалася також як гідна винагорода службникам або приятелям за надані послуги родині Острозьких.

Ситуація навколо Суразької волості несподівано стала детонатором конфлікту. Новий православний єпископ Атанасій Пузина, обійнявши владу над православними парафіями Луцько-Острозької єпархії, не отримав власне Луцької кафедри, яку до кінця свого життя мав обіймати уніатський єпископ Ієремія Почаповський. При цьому разом з кафедрою владика залишив у своїх руках прибутки від єпископських маєтків, фінансові ж надходження православної капітули були порівняно скромними. Саме пошуки нових фінансових джерел призвели Атанасія Пузину до висування ряду претензій до княгині Анни Острозької. Спробуємо прослідкувати їх за протестаціями Луцького владика.

Згідно з першою з них (внесена до актових книг Луцького гродського суду від 12 грудня 1633 р.), події розвивалися в такому порядку. На запрошення князя Миколая Чарторийського єпископ Атанасій Пузина прибув до Корця на похорон ігумені Корецького жіночого монастиря княгині Серафими Корецької. З нагоди цієї жалобної події там зібралася численна волинська шляхта, в тому числі Анна Острозька. Саме в Корці між Атанасієм Пузиною та княгинею відбулася неприємна розмова, під час якої Острозька заборонила єпископу візитувати православні церкви у своїх володіннях. Понад те, вона наказала священикам у своїх посіlostях не визнавати духовну владу владика Атанасія та віддала розпорядження про запечатання церков, що перебували під її патронатом.

Подальші дії Луцького владика свідчили, що він або не боявся поглиблення конфлікту, або свідомо провокував його загострення. Замість того, щоб врегулювати свої стосунки з княгинею і, можливо, відкласти на деякий час візитацію, єпископ, попри заборону Острозької, поїхав прямо до Острога, маючи на меті відвідати кафедральну церкву та привести під свою владу місцеве православне духовенство. Реакція княгині була цілком прогнозованою. Прибувши до міста, Атанасій Пузина застав кафедральну церкву запечатану шістьма печатками і оточену піхотою з надвірного війська Анни Острозької, яка несла варту вдень і вночі. Понад те, княгиня не допустила єпископа до візитації і другої частини міста Острога, якою володів Домінік Заславський²².

Саме ці події дали привід Луцькому владиці скласти офіційний протест щодо дій Острозької. З цієї протестації однак ще не було зрозуміло, які саме мотиви спонукали княгиню до такого радикального несприйняття православного ієрарха. Якщо спиратися на поширений у вітчизняній науці погляд на Острозьку як на гонительку православ'я, то можна зробити припущення, що вона готувалася перевести в унію православні парафії і тому не бажала, щоб благочестивий єпископ спілкувався з духовенством, що перебувало під її патронатом. Це припущення має чисто логічну природу, воно не ґрунтується на жодних документальних свідченнях і відтак є занадто суб'єктивним. На щастя Атанасій Пузина вніс ще одну протестацію у справі своєї суперечки з Острозькою, яка значною мірою прояснює суть конфлікту, який стався між ними.

Отже, друга протестація (внесена до актових книг Луцького гродського суду 18 січня 1634 року) стосується його суперечки з княгинею за право володіння згаданою вище Суразькою волостю. Отже, як свідчить у своїй протестації єпископ Атанасій Пузина, він 1618 року, ще будучи світською людиною, отримав від князя Януша Острозького у пожиттєве володіння Суразьку волость із зобов'язанням утримувати шпиталь при церкві Св.Трійці в Острозі. Проте князь довго не прожив, а його наступниця – Анна Острозька – вирішила усунути від посесії князя Пузину. Втім, за втрату «хлібного бізнесу» побожна вихованка єзуїтів мусила дати достойну компенсацію. 1622 року між ними була досягнута домовленість, що за відмову від володіння суразькими маєтностями княгиня буде щорічно сплачувати Олександрю Пузині кругленьку суму – 1 тис. злотих щорічно, а інші 2 тис. злотих прибутку мають йти на фінансування троїцького шпиталю. Цікаво, що Атанасій Пузина визнав: досі Анна Острозька справно виплачувала йому щорічно 1 тис. злотих. Але тільки тепер, коли він став єпископом, владика «згадав», що весь цей час (неповних 12 років!) нещасні хворі в шпиталі як не отримували, так і не отримують 2 тис. злотих щорічно! Тому він не визнає законною посесію Суразької волості Анною Острозькою, (дарма, що за цей час встиг отримати від княгині 11-12 тис. злотих!) і вимагає переглянути право власності на ці володіння на свою користь. Далі – більше. Єпископ згадує теплим словом князя Януша Острозького, який ніколи не порушував фундацій своїх побожних предків на користь Православної Церкви, і натякнув, що є немало інших фундацій на церкви та монастирі Острожчини, якими він, як законний пастир, має опікуватися²³.

На наш погляд, завдяки цій інформації багато чого стає зрозумілим у конфлікті єпископа Пузини з Анною Острозькою, та подальших релігійних подій у цьому регіоні. Нагадаємо, що на 1622 рік щорічний прибуток із Суразької волості складав не менше 3 тис. злотих. Для порівняння: того ж-таки 1622 року за даними нунція Космо де Торреса щорічний прибуток єпархій Київської митрополії становив: Луцька єпархія – 8 тис. злотих, Київська – 6 тис. злотих, Перемиська – до 5 тис. злотих, Володимирська, Полоцька і Львівська – по 4 тис. злотих, Холмська і Пінська – по 3 тис. злотих²⁴. Як бачимо, цифри дуже промовисті. Цілком очевидно, що в основі конфлікту єпископа і княгині була суперечка про розподіл великих грошей, а для обох фігурантів цієї справи релігійний фактор, і тим більше доля нещасних хворих людей у шпиталі, стояли на третьому плані.

Таким чином, стосунки єпископа Атанасія Пузини з Анною Острозькою були зіпсовані одразу після зайняття ним єпископської кафедри у Луцьку. Прямолінійне бажання владики отримати Суразьку волость, відсутність гнучкості та здатності вирішувати подібні питання дипломатичним шляхом сприяли укріпленню негативістських настроїв щодо православних Анни Острозької. В інтересах православної спільноти Волині було

полагодження стосунків єпископа з княгинею, але цього зроблено не було. Понад те, через два роки після початку непорозумінь між ними стався гучний релігійний конфлікт, який увійшов в історію під назвою «Острозької трагедії». У вітчизняній історіографії поширена версія цих подій, яку виклав автор «Острозького літопису». Згідно з нею, Анна Острозька переповнена ненавистю до православних, перед самим Великоднем 1636 року наказала провести екстумацію тіла свого православного батька Олександра Острозького, яке покоїлося у Богоявленському соборі, маючи на меті перепоховати його в католицькому костелі. Цим вона викликала обурення православних міщан Острога, яке переросло у відкритий виступ на свято Великодня. Безпосереднім поштовхом до конфлікту стало брутальне насильство над релігійним сумлінням православних, коли княгиня, повертаючись з ранішньої меси, наказала своєму візнику їхати по пасхальних хлібах, приготовлених до свячення. Спалахнуло народне обурення, яке призвело до кровопролиття і мало не коштувало життя Острозькій²⁵.

У нас нема жодних підстав підозрювати Анну Острозьку в симпатіях до православних. Переконана католичка, вона не дбала про виконання давніх фундацій на православні церкви та монастирі, наданих своїми предками, привласнювала і на власний розсуд використовувала їх прибутки, не рахуючись із релігійними почуттями своїх підданих, наказала перепоховати у костелі тіло батька – православного князя Олександра Острозького. Але чи дійсно вона могла дозволити собі настільки кричущий вияв зневаги сумління православних, який описав автор Острозького літопису і який прийняли на віру вітчизняні історики?

На сьогоднішній день не виявлено жодного документа, який би висвітлював згадані події, але чомусь дослідники практично не звертають уваги на анонімний твір «Лямент», написаний православним автором по гарячих слідах цієї трагедії, який дає уявлення про перебіг подій тієї трагічної ночі. Отже, за версією «Ляменту», у великодню ніч процесія православних міщан зустрілася з ескортом княгині Анни Острозької. Сталося це, ймовірно, біля самого в'їздного мосту до Острозького замку, де знаходилася Богоявленська церква, звідки і йшла процесія. До православних вийшли князівські слуги, які зажадали, щоб міщани дати дорогу для проїзду. Далі автор визнає:

«Єдин мешчанин обрался зухвальй,
А для єдиного вшитки винны зосталы,
Же ся на посла панского змирыл,
Снасть го ударил»²⁶.

Далі ситуація розвивалася за звичним конфліктним сценарієм. Візник княгині, опинившись з каретою у натовпі, почав бичувати людей, вимагаючи дати дорогу. Міщани у відповідь схопилися за кілки, а шляхта Острозької, «видячы же не жарт»²⁷, вихопила шаблі. Спалахнула кривава бійка, з обох боків з'явилися поранені, деякі міщани у тіснявині падали з мосту в рів і калічилися. Перелякана княгиня намагалася угамувати як натовп, так і власних слуг, але марно. Розуміючи, що нічого не може вдіяти, Анна Острозька вийшла з карети і, продершись крізь натовп, втекла на цвинтар. При цьому автор визнає: «Же ся в той звади и самой достало, дай ся золгало»²⁸. Помалу бійка скінчилася, міщан вдалося розсіяти, а князівські слуги, відшукавши Острозьку, відвезли її до замку.

Наступного дня почалося слідство. На допиті міщани всю вину переклали на православних духовних, стверджуючи, що в цій ситуації слухали саме їх. Православні священники (якщо припустити, що автор «Ляменту» адекватно навів їх свідчення) замість того, щоб захищатися, фактично стали в позу обвинувачувачів:

«Єден презвытер на то оповидил:
«Мосци панове! Бы то каждый видил,
Если вам идет о своей зелживости,
Нам теж о святости.
Для того вам з дороги не уступили,
Бо-смо ся были на тоє спорядыли,
Жебы поцтивос впрод Богу отдали,
Ви не витрвали»».

Якщо цю ситуацію розглядати не в сучасному контексті понять про свободу совісті, а в системі правових та суспільних відносин того часу, позиція православного духовенства виглядатиме занадто сміливою, якщо не сказати – зухвалою. Адже в цьому випадку відповідальність за інцидент, в якому постраждало багато міщан, шляхти і Анна Острозька особисто, покладалася якщо не на саму княгиню, то, принаймні, на шляхту, яка її супроводжувала і мала забезпечити її безпеку. Цю обставину слід пам'ятати з огляду логіки подальших дій княгині. Вердикт суду Анни Острозької був цілком прогнозованим з точки зору тодішнього права – під час ярмарку трьох міщан було стято, одного скалічено. Цікаво, що православним духовним було відмовлено понести покарання за міщан.

Які висновки можна зробити на основі дослідження «Ляменту»? По-перше, не підтверджується поширена в науковій літературі думка, що Анна Острозька у великодню ніч зневажила релігійні почуття православних, наказавши їхати по пасхальних хлібах, підготовлених до свячення. По-друге, не княгиня, а її піддані спровокували конфлікт, що фактично змушений був визнати автор «Ляменту». В останніх рядках свого твору він її просить простити вину острозьким міщанам.

Лишається відкритим питання, чи виступ острожан був спонтанним, чи заздалегідь підготовленим. Видається дивним, що міщани, які тільки-но вийшли з церкви, при зустрічі з ескортом княгині оперативно озброїлися коліями в достатній кількості, щоб вступити у сутичку з її особистою охороною, яка була озброєна шаблями. Крім того, автор «Ляменту» дипломатично мовчить про дії православного духовенства, які знаходилися в процесі під час бійки. За своїм статусом вони мали б сприяти припиненню конфлікту, але з тексту «Ляменту» цього не видно. Натомість наголошується, що розлючену юрбу намагалася вгамувати княгиня.

Але чи був виступ спонтанним, чи спланованим, він ніяк не міг сприяти покращенню позицій Православної Церкви в маєтностях Анни Острозької. Княгиня вже давно мала зіпсовані стосунки з єпископом Атанасієм Пузиною, а тепер зіткнулася з відкритим виступом проти неї власних підданих, в організації якого було замішане православне духовенство. Очевидно, ці обставини підштовхнули Анну Острозьку до прискорення введення унії в її маєтностях. За даними Острозького літописця, вона працювала над цим досить ґрунтовно, ще за кілька років до Острозької трагедії: «О преждереченной княжні, которая у Острозі пановала, rozmaїтими способами примушовала до унії, ласкою і под утраченем ласки, і не могла до того привести. І поотбирала маєтности церковнії і ґрунти і ні при чом церкви пооставалися. І трвали так священници кілька літ, на малім преставали, яко письмо свідчить: піща і одежа – сими довольні будьте, аби при православїї»²⁹. Введенням унії у своїх володіннях Анна Острозька могла досягнути одразу три мети – остаточно відкинути претензії єпископа Пузини на канонічну владу над парафіями в її володіннях, раз і назавжди припинити розмови про його право на посесію Суразької волості, а також замінити ненадійних православних священників на лояльних до себе уніатських.

Нам не вдалося встановити, коли саме була введена унія в Острозькій волості княгині Анни Острозької. За даними Острозького літописця, після драматичних подій великодної ночі 1636 р. всі три церкви Острога, що перебували під її юрисдикцією (Богоявленська в замку, Воскресенська та Онуфрійська), простояли запечатаними до осені³⁰. Очевидно, саме восени 1636 р. ці храми були передані княгининею під юрисдикцію уніатського єпископа І.Почапівського. За свідченням митрополита Рафаїла Корсака, його попередник Йосиф Рутський, провадячи свою останню візитацію Волині в грудні 1636 р., відвідав Острог, де унія уже була введена. Там, у «давній академії», він відслужив останнє в своєму житті різдвяне богослужіння, маючи змогу бачити завершення справи навернення до унії Острозької волості, яка додала уніатській митрополії більше 100 парафій³¹.

Тим не менше, владика Атанасій Пузина в подальшому не припиняв намагань встановити духовну владу над Острогом та перебрати в свої руки Суразьку волость. 1638 р., після смерті уніатського єпископа Ієремії Почапівського, він добився від короля привілею про передачу йому Острозької кафедри і зробив спробу зайняти її. Проте члени Острозької уніатської капітули (донедавна православні) не допустили єпископа в місто, покликаючись на заборону дідичів міста – Анни Острозької та Владислава Заславського³².

Підтримка церковного з'єднання Анною Острозькою була дуже суттєвою, проте в подальшому її стосунки з Уніатською Церквою склалися непросто. Проблема Суразької волості та фундацій на церкви і монастирі Острозької волості не зникла, і тепер її намагалися розв'язати на свою користь уніати. Ймовірно, це вкрай роздратувало княгиню. Як свідчить протестація православного єпископа Атанасія Пузини, вона 1640 р. силою відібрала в уніатів церкву Св.Трійці в Острозі та передала її єзуїтам. Суразька волость також опинилася в їх руках. Атанасій Пузина наголошує, що уніати, хоч і мали гарантії майнових прав від Риму, тим не менше не хотіли, або не сміли захищати свої інтереси³³.

Нам не вдалося виявити в актових книгах повітових судів Волинського воєводства жодної протестації уніатського духовенства у цій справі. Але це не означає, що уніати мовчали, як стверджує православний єпископ. Просто митрополит Антоній Селява надіслав скарги на княгиню прямо в Рим, сподіваючись там знайти захист інтересів своєї Церкви. Справа привласнення Анною Острозькою Суразької волості та порушення церковних канонів у зв'язку з передачею церкви Св.Трійці єзуїтам розглядалася на засіданні Св.Конгрегації в Римі 12 березня 1642 р.³⁴ Але поки-що невідомо, які конкретні рішення були прийняті у цій справі і чи вдалося уніатам добитися відновлення своїх прав.

Продовжувалися заходи щодо поширення унії в маєтностях князя Владислава-Домініка Заславського. За даними того ж таки «Острозького літописця», восени 1636 р. унія була введена в тій частині Острога, яка перебувала під його патронатом. З цього приводу він пише: «Того же року ув Острозі ув осені унія наступила. Князь Домінік всі церкви отдал под унію проча польському єпископу Луцькому. Тільки три священника не прийняли унії: отець Іоанн Бережанський замкової церкви, отець Марко – воскресний, отець Кирил – онофрійський і уступили з міста ніщим, а іннії – всі. Міщане мали надію на о.Стефана пречиського, хотіли при нім опертися, яко при мурі, же чоловік був побожного житія, безженний і научений по-латині, по гречеськи. А он наперед всіх прийняв унію. Зараз кадук его напал, а вже старенький був»³⁵. Очевидно, введення унії в острозьких володіннях Заславського було узгоджено з її проголошенням у юрисдикції

Анни Острозької, про що вже йшла мова вище. Наступного, 1637 р. Владислав Заславський видав лист про підтвердження прав Уніатської Церкви в Острозі та Межиричі із визначенням покарання за можливий опір унії. Зокрема, урядники були зобов'язані слідкувати, щоб у неділі і свята усі піддані східного обряду (міщани, бояри і селяни) відвідували уніатські церкви. В разі непослуху винні обкладалися штрафом³⁶.

У другій половині 30-х років XVII ст. можливості унійної діяльності Владислава Заславського значно розширилися. 1636 р. князь Юрій Заславський (дядько Владислава) заповів на його користь усі свої маєтності³⁷. Основна їх маса розміщувалася у Кременецькому повіті і складала обширну Заславську волость, в якій нараховувалося 3 міста і 92 села, в яких 1629 р. було зареєстровано 3283 дими³⁸. Проте документальних свідчень про релігійну політику Владислава Заславського у Заславській волості в 1636-1648 рр. розшукати поки що не вдалося.

Підтримка унії князем Владиславом Заславським виявилася також у посередництві в переговорах уніатів з Луцьким православним єпископом Атанасієм Пузиною про умови його приєднання до унії. Приводом для цього стали настійливі прохання єпископа до князя про надання йому прибуткової Дерманської архімандрії. Очевидно, владики хотів у такий спосіб поліпшити свій майновий стан та збільшити прибутки своєї єпископії, коли перспективи отримати Суразьку волость у Анни Острозької ставали все більш примарними. Складність ситуації полягала в тому, що монастир перебував у руках уніатів і князь Заславський дав згоду передати йому обитель та її маєтності лише за умови переходу єпископа до унії. Владика явно не бажав лишати православ'я, але і спокуса прибрати до рук маєтки Дерманського монастиря була велика. Атанасій Пузина почав хитрити, на словах дав згоду на унію, не маючи наміру виконувати свої обіцянки після отримання монастиря. Врешті, під час особистої зустрічі з митрополитом Йосифом Рутським його подвійна гра була викрита, і невдаха-єпископ знову лишився без маєтків³⁹.

Втім, роль князя Владислава Заславського у суспільно-політичному та релігійному житті Уніатської Церкви на Волині була неоднозначною. На початку 40-х рр. він, очевидно, почав виявляти сумніви щодо ефективності релігійної діяльності ченців-василіан, тому прийняв рішення про передачу двох уніатських архімандрій (Дерманської та Дубенської) разом з їх маєтками римо-католицькому чиніві босих кармелітів. Це поставило уніатів в дуже скрутне становище. Митрополит Антоній Селява змушений був звернутися до Риму зі скаргою на дії князя. Справа розглядалася Св.Конгрегацією в Римі на засіданні 20 листопада 1643 р. Як і сподівалися уніати, її члени поставилися з повним розумінням до проблем З'єднаної Церкви. Князю Заславському було заборонено відбирати уніатські монастирі, а керівництву чину босих кармелітів – приймати їх. На щастя для уніатів Владислав Заславський виявився дисциплінованим католиком і питання про Дерманську та Дубенську архімандрії було закрито⁴⁰.

Томаш Замойський та його дружина Катерина Острозька. Перші дані про підтримку унії цим подружжям на Волині відносяться до жовтня 1628 р., коли Томаш Замойський затвердив кандидатуру о.Никифора Заровського на архімандрита Дорогобузького монастиря з подачі Володимиро-Берестейського єпископа Йоакима Мораховського⁴¹. Але найважливіші заходи в цьому напрямку були вжиті у 30-х рр. XVII ст. Саме в цей час (не пізніше 1635 р.) зусиллями Замойського впроваджувалася унія у Ровенській волості, про що свідчить недатований лист до нього міщан м.Рівне⁴². Виявлені нами листи намісника Жидичинського монастиря о.Ісаї Берецького та сатиевського протопопа о.Андрія Речицького до Катерини Острозької від 1639 року підтверджують

інформацію про передачу в цей час уніатам Сатієвської протопопії та парафій у Котіві і Жорнові⁴³. Те, що подібні заходи були лише епізодами ширшої діяльності Катерини Острозької у даному напрямку, свідчить лист до неї митрополита Рафаїла Корсака від 22 липня 1639 р. Останній висловлював щире подяку княгині за працю над наверненням до унії 200 священників у її маєтностях⁴⁴.

Януш Вишневецький та його дружина Євгенія-Катерина Тишкевичівна.

В історичній літературі кременецький староста, коронний конюший, згодом – польний гетьман Януш Вишневецький згадується як заслужена особа перед Річчю Посполитою та Католицькою Церквою. Відомо про його звитяги у військах іспанського полководця Спиноли під час війни в Нідерландах, про участь у Хотинській війні та у війні Польщі проти Швеції на землях Пруссії. «Католицизму он был предан до фанатизма; – пише про нього Н.Теодорович, – на сейме он возставал против православных»⁴⁵. На жаль детальніших та достовірніших даних про діяльність князя в цьому напрямку розшукати поки що не вдалося.

Про практичну підтримку унії на Волині князем Янушем Вишневецьким відомо поки що лише із одного документально підтвердженого епізоду. Він продовжив будівництво мурованої уніатської церкви у Кременці, розпочате його дядьком «паном краківським»⁴⁶. Цей факт він особисто засвідчив своїм тестаментом 1636 р., в якому призначив на завершення будівництва солідну суму – 2 тис. злотих⁴⁷. 1637 р. дружина Януша Вишневецького (на той час уже вдова) Євгенія Тишкевичівна надала пільги духовенству у своїх маєтностях на Кременеччині (Ямпольська і Тилявецька волості), які перебували під духовною владою Володимирського єпископа. Остання обставина не лишає сумнівів, що 7 парафій у згаданих маєтностях були уніатськими⁴⁸.

Інший волинський магнат – Данило Єло-Малинський та його дружина Гальшка Вільгорська 1637 р. дали фундацію на заснування василіанського монастиря Св.Трійці у м.Шумську, настоятелі якого були зобов'язані контролювати та опікувати священників у володіннях їх родини⁴⁹. Поширення унії у володіннях цієї магнатської родини відбувалося в складних умовах. Часті маєткові конфлікти з князем Ієремією Вишневецьким призводили до взаємних нападів загонів озброєних слуг. Під час неодноразових спустошливих нападів слуг Ієремії Вишневецького на землі Данила Єло-Малинського страждало не тільки його господарство і піддані, а також представники уніатського духовенства. Про побиття настоятеля василіанського Шумського монастиря о.Бачинського та «нищення унії» православними слугами князя Вишневецького виразно йшлося в актах Кременецького гродського суду в 1644 р.⁵⁰

Про практичні кроки щодо підтримки унії у володіннях волинського воєводи князя Адама Сангушка дізнаємося з його фундації домініканського монастиря у м.Камінь 1637 р. У ньому йдеться про обов'язок фундатора та його наступників не допускати поширення у Каменській волості релігійних громад (протестантських та православних), а також підкреслювалася необхідність підтримки римо-католицизму та унії⁵¹.

Наведений матеріал дає можливість зробити наступні висновки щодо особливостей поширення унії в межах Волинського воєводства 1596-1648 рр.

1. Процес поширення унії на Волині пройшов два основних етапи.

Під час першого – (1596 – середина 20-х рр. XVII ст.) більша частина шляхти та магнатів воєводства відмовилася від підтримки Уніатської Церкви, що зумовило її скромні успіхи в регіоні. Зусиллями нечисленної групи магнатів, що симпатизували з'єднанню (Радзивілли, Заславські, Чарторийські та Єло-Малинські), були створені уніатські анклавні в усіх трьох повітах Волині. Вдалося встановити, що в цей час

унія була введена в Олицькій, Заславській, Глухівській, Малинській, Чорторійській, Володимирецькій волостях та у деяких дрібніших володіннях. Проте деякі з цих володінь (зокрема Чорторійська та Володимирецька), хоч і займали значні території, але розміщувалися на Поліссі, де не було помітних центрів релігійного життя. Тому введення унії у шести волостях воеводства не змінило загальної конфесійної ситуації в регіоні.

Під час другого етапу (середина 20-х років XVII ст. – 1648 р.) спостерігалось зростання інтересу волинського нобілітету (передусім римо-католиків) до справи підтримки Уніатської Церкви. Протекторами унії виступили князі Острозькі, Заславські, Сангушки, Вишневецькі, магнати та впливова шляхта з родин Замойських, Єло-Малинських, Вільгорських і Тишкевичів. Встановлено, що унія в цей період була введена у розлогих маєтках, які входили до складу Дубенської, Острозької, Ровенської, Ямпільської, Тилявецької, Шумської, Каменської волостей та деяких дрібніших володінь. В межах цих волостей знаходилися визначні волинські монастирі та численні парафії східного обряду. Внаслідок цього (незважаючи на втрату 1638 р. Луцької кафедри) позиції Уніатської Церкви на Волині динамічно зміцнювалися, і лише початок Визвольної війни 1648 р. зупинив цей процес.

2. Позиція щодо унії волинського нобілітету як східного, так і латинського обряду була складною і суперечливою. Більша частина магнатерії та шляхти першого поунійного покоління поставилася до ідеї церковної єдності вороже або нейтрально. Сталося це з таких причин. Шляхта православного віровизнання у своїй більшості орієнтувалася на позицію визнаного авторитета у справах віри – князя Костянтина Острозького. Саме через недосягнення згоди між ідеологом унії єпископом Іпатієм Потієм та князем Острозьким останній із прихильника церковної єдності став її противником. Саме цей стратегічний прорахунок уніатів призвів до відсікання від них політично активної православної шляхти Волині, пов'язаної клієнтарно-патрональними стосунками з родиною Острозьких, та дуже уповільнив поширення унії в регіоні. Шляхта латинського обряду першого поунійного покоління в переважній своїй більшості була не готова сприймати католицизм у східному (унійному) варіанті. На заваді стали національні та конфесійні стереотипи шляхти польського походження, небажання суперечити волі батьків, які гарантували права православ'я в своїх маєтностях зі сторони волинських католиків-конвертитів, спрацьовував також непрогнозований людський фактор – конфлікт князя Януша Острозького з єпископом Євгенієм Єло-Малинським з усіма його наслідками для унії є тому яскравим свідченням.

3. Успішному поширенню унії на Волині, яке припадає на середину 20-х рр. XVII ст. – 1648 р., сприяли такі фактори:

– розпад кланової клієнтарно-патрональної системи князів Острозьких, внаслідок чого їх розлогі володіння перейшли до рук прихильних унії магнатів з родин Замойських і Заславських;

– вихід на арену суспільно-релігійного життя римо-католицьких магнатів і шляхти як польського так і українського походження другого та третього поунійного покоління. Для них унія була реальністю релігійного та політичного життя суспільства, і ця обставина значно полегшувала роботу з ними як уніатських митрополитів, так і Риму в напрямку підтримки церковної єдності у їх володіннях.

¹ Яковенко Н. Українська шляхта. – К., 1993. – С. 196-197.

² АЮЗР. – Ч.1. – Т.Х. – К., 1904. – С. 500-501. Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К., 2001. – С. 102-103.

³ Colloquium Lubelskie. – Lwów, 1680. – S.37-38. Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К., 2001. – С.118-119.

⁴ «A poddani teraz naszi krorzi Greczkiei religiei po thei swietej uniei ktora przed trzema liaty dosla nienaruszenie swiätobliwiwe w milosczi w pokoju wiecznie zachowana byla z katolikami». ЦДІАК України, ф.25, оп.1, спр.56, арк.301зв.

⁵ АЮЗР. – Ч.1. – Т.VI. – К., 1883. – С.368-370.

⁶ Monumenta Ucrainae Historica. – Vol.I. – Romae, 1964. – P.284.

⁷ Протестації учасників Луцького сеймику див.: Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К., 2001. – С.132-134.

⁸ «Quo autem ad privatas ipsorum possessiones, hoc dicimus: si vellent Catholici latini, intra unum annum vix alicubi in toto Regno Schisma appareret. Quod sic probo. Libertates Nobilium in hoc Regno tales sunt, ut in bonis suis sint Domini absoluti, et possint facere quicquid ipsis videtur; praesertim in rebus ecclesiarum Ruthenorum, in quas maiorem potestatem sibi usurpant quam in ecclesias latinas. Potest ergo uno verbo sine ulla difficultate quilibet Nobiles, tanto magis Senator, ex bonis suis patrimonialibus Sacerdotes schismaticos eiicere, et unitos introducere, et tunc in Palatinatu Chiovensi, Volinensi, Podoliensi, ubi maxime viget nunc Schisma, et multa sunt ipsorum Monasteria, vix aliquid remaneret de Ministris Schismaticorum». AOSBM. EM. – Vol.I. – Romae, 1956. – P.140.

⁹ Див. AOSBM. EM. – Vol.I. – Romae, 1956. – P.140-141.

¹⁰ Collected works of Meletij Smotryc`kyj. – Volume.I. – Harvard, 1987. – P.698

¹¹ Див. Collected works of Meletij Smotryc`kyj. – Volume.I. – Harvard, 1987. – P.698-699.

¹² «Tres sunt ex poentioribus magnatibus in Volinia, qui plurimas ecclesias ritus graeci et subditos fere omnes habent schismaticos: successores ducum ab Ostrog, duces Zaslaviensis et dux Korecensis: omnes hoc adire necessarium esse duxi, quia post annum iam mihi redendum erit in Lithuaniam, et fore nonquam amplius videnda Volhinia» МУН. – Vol.IX-X. – Romae, 1971. – P.715.

¹³ Див.: AOSBM. EM. – Vol.I. – Romae, 1956. – P.223-225.

¹⁴ «Domina palatina Vilmensis quoad Ostrog respondit, expectandum esse biennium et interim dux Dominicus, successor ducis Ioannis ab Ostrog, castellani Cracoviensis pervenit ad annos discretionis et accipet medietatem Ostrog, et tunc schismatici non habebunt ullum refugium, quod in praesentia habent, et iura patronatus ad utramque partem pertinent»; AOSBM. EM. – Vol.1. – Romae, 1956. – P.227.

¹⁵ Див.: Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К., 2001. – С.30.

¹⁶ «Primo, petii ut amoveretur protopopa, qui non tantum est schismaticus, sed mere haereticus, homo pestilens, cum enim apud homines sit in opinione doctrinae, potest enim loqui latinae et graece, dicitur scire prae aliis, propterea creditur ipsi; magnam in illis partibus habet auctoritatem; multa habet sub se eiusdem ducis opida, et totum plane ducatum ipsius; nec est spes de conversione ipsius, sicut est spes de Ostrogensi; propterea obsecravi ipsium ducem, ut tantum malum amoveret a sua civitate, ne tot animas subditorum ipsius occideret;» МУН. – Vol.IX-X. – Romae, 1971. – P.716.

¹⁷ АЮЗР. – Ч.1. – Т.VI. – К., 1883. – С.405-408.

¹⁸ AOSBM. LE. – Vol.I. – Romae, 1972. – P.212-214.

¹⁹ АЮЗР. – Ч.1. – Т.VI. – К., 1883. – С.611-612.

²⁰ «Scire autem necesse est bona huius iuvenuli ducis occupare magnam partem Volhyniae, et multa millia myriadum horum numerari in iis, qui omnes sunt ritus graeci». AOSBM. LE. – Vol. I. – Romae, 1972. – P.214.

²¹ Детальніше про фундацію князя Костянтина Острозького див.: Острозька давнина. – Львів, 1995. – С.114-119.

²² Див.: АЮЗР. – Ч.1. – Т.VI. – К., 1883. – С.672-675.

²³ Див.: АЮЗР. – Ч.1. – Т.VI. – К., 1883. – С.675-677.

²⁴ Федорів Ю. Організаційна структура Української Церкви. – Торонто, 1990. – С.63.

- ²⁵ Бевзо О.А. Львівський літопис та Острозький літописець. – К.,1970. – С.137-138.
- ²⁶ Українська поезія. Середина XVII ст. – К.,1992. – С.195.
- ²⁷ Українська поезія. Середина XVII ст. – К.,1992. – С.196.
- ²⁸ Українська поезія. Середина XVII ст. – К.,1992. – С.196.
- ²⁹ Бевзо О.А. Львівський літопис та Острозький літописець. – К.,1970. – С.137.
- ³⁰ Бевзо О.А. Львівський літопис та Острозький літописець. – К.,1970. – С.138-139.
- ³¹ МУН. – Vol.XI. – Romae,1974. – P.208.
- ³² Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.40, 252-253.
- ³³ ЦДІАК України, ф.25, оп.1, спр.224, арк.79зв.-81.
- ³⁴ МУН. – Vol.XI. – Romae,1974. – P.286-287.
- ³⁵ Бевзо О.А. Львівський літопис та Острозький літописець. – К.,1970. – С.138-139.
- ³⁶ Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.237-238.
- ³⁷ ЦДІАК України, ф.27, оп.1, спр.34, арк.638-641зв.
- ³⁸ Баранович О. Залюднення Волинського воєводства. – К.,1930. – С.93-95. Крім того, в Луцькому повіті Юрію Заславському належало 5 сіл. Там само. С.38.
- ³⁹ Див.: Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.38, МУН. – Vol.XI. – Romae,1947. – P.208.
- ⁴⁰ Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.72.
- ⁴¹ Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.183, 197.
- ⁴² Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.179-180.
- ⁴³ Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.256-257.
- ⁴⁴ Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.258.
- ⁴⁵ Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т.III. – Почаев,1890. – С.95.
- ⁴⁶ Ймовірно, це був князь Юрій Збараський, каштелян краківський у 1620-1631 рр.
- ⁴⁷ ЦДІАК України, ф.25, оп.1, спр.198, арк.1425-1428зв.
- ⁴⁸ Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.236-237.
- ⁴⁹ Stecki J. Wołyń. – Т.2. – Lwów,1871. – S.428-430.
- ⁵⁰ Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К.,2001. – С.279.
- ⁵¹ «Kładac ieszcze y ten ciężar na successorow naszych y kozdego trzymaіcego tak miasto, iako y włosci wszytke kamienską aby iezeliby z jninctu nieprzyiaciela dusznego successor nasz abo kto kolwiek będzie Kamienską maiętnosc po nas trzymał wpadł niaką haeresią albo w schizme Kosciola Greckiego aby takowemu w miescie y we włosci Kamienskiej w zamku y we dworach wszędzie będących niewolno było praedikowac, wiary przeciwnei Kosciolowi bozemu Rzymському Katholickiemu zborow w miescie, w zamku y dworach nie budowac, ministrow nie chowac, cerkwi y kaplice schizmatyckich na tych że miescach nie stawiac, popow schizmatykw nie chowac, ani im pozwalac praedicowacale tylko koscioly rzymskie ktore są y będą, takže cerkwie greckie w iednosci y posluszenstwie Kosciola Rzymського będące ktore teraz są y będące ktore w pokoіu cale y nienarusznie od tych ze successorow naszych zachowane aby były». Archiwum oo.Dominikanów w Krakowie. Acta fundacji i uposieżenia klasztoru. K.3.

Михайло Довбищенко.

Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (за матеріалами Волинського воєводства).

Робиться спроба докладно дослідити процес запровадження унії в приватновласницьких шляхетських маєтках Волині. На першому етапі (1596 – середина 20-х років XVII ст.) більша частина шляхти та магнатів відмовилася від підтримки Уніатської

Церкви, що зумовило її скромні успіхи в регіоні у цей час. Під час другого етапу (середина 20-х років XVII ст. – 1648 рік) спостерігається зростання інтересу волинського нобілітету (передусім римо-католиків) до підтримки Уніатської Церкви. Цьому сприяв розпад кланової клієнтарно-патрональної системи князів Острозьких, внаслідок чого їх розлогі володіння перейшли до рук прихильних до унії магнатів з родин Замойських і Заславських.

Myhailo Dovbyshchenko.

The Right to Patronage and Distribution of Union in Ukraine and Belorus at the end of the XVIth – in the first half of the XVIIth century (based on the materials of Volyn province).

A thorough attempt to investigate the process of the introduction of the Union in the private noble estates of Volyn is made. On the first stage (1596 – the mid of the 20-th of the XVII century) the greater part of gentry and magnates refused from the support of the Union Church. It resulted in the region at that time. During the second stage (the middle of 20-th of the XVII century – 1648) the growth of the Volyn nobility's interest (first of all of Rome-Catholics) to the support of the Union Church is observed. As a result of the disintegration of the dukes Osrozkis' clan client-patronage system, their spreading domains passed to the Zamoyskis and Zaslavskis magnates who were well-disposed to the Union.

ДУХОВЕНСТВО ДРОГОБИЦЬКИХ ЦЕРКОВ XV-XVIII ст.: ОСОБОВИЙ СКЛАД, ДИНАСТІЇ, ДУШПАСТИРСЬКА ТА МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Вивчення церковної історії давнього Дрогобича, незважаючи на певні напрацювання дослідників у минулому та в останнє десятиліття, продовжує характеризуватися фрагментарністю. Відтак, і знання про основоположні моменти історії давніх міських святинь також є досить неповними. Якщо, наприклад, про найвідоміші міські храми – Св.Юрія і Воздвиження Чесного Хреста – існують доволі певні уявлення (переважно у зв'язку з їх визначною архітектурою та малярством), то донедавна історія двох давніх церков – Пр.Богородиці і Св.Трійці (нині неіснуючих) – складала в наукових працях лише куці згадки¹. Дуже мало свідчень про одну із найдавніших дрогобицьких церков – Св.Параскеву П'ятницю². Про дрогобицьку церкву Св.Спаса/Преображення, засновану наприкінці XVII ст. як каплицю Св.Йосафата, також існують фрагментарні, доволі суперечливі уявлення³.

Доводиться констатувати, що досі не складено реєстру дрогобицьких парохів, не вивчено родоводи священницьких династій (а такі в Дрогобичі були, причому, зі знаних шляхетських родів Перемишльщини), не з'ясовано розміри і статус церковних бенефіцій та їх володільців, нарешті, відсутній більш-менш повний каталог написів на іконах та стінах храмів Св.Юрія та Воздвиження Чесного Хреста (не говоримо вже про їх наукову публікацію)⁴. Певний поступ спостерігається у справі вивчення рукописних релігійних пам'яток дрогобицьких церков⁵ і церковного малярства⁶, проте і тут не все гаразд, оскільки йдеться про відомі пам'ятки, які збереглися, а пошуки нового матеріалу, на жаль, просуваються повільно.

Джерельна база дослідження давнього Дрогобича (в тому числі й історії церкви) є порівняно бідною, з огляду на те, що майже не збереглися міські акти XVI – XVII ст. Поки що недосконало вивчені акти Перемишльських гродського та земського судів (місце зберігання – ЦДІАУЛ) та архів Перемишльської єпархії (місце зберігання – Перемишльський державний архів Республіки Польща). Зокрема, багатющою на інформацію є збірка єпископського духовного суду, яка, незважаючи на пошуки дослідників у минулому (наприклад, її вивчав І.Балик⁷), зберігає великий потенціал. Найкраще забезпечене джерелами XVIII ст., з огляду на наявність міських актів і масових церковних джерел, особливо візитаційних протоколів церков, проте згадані та інші джерела вивчені також незадовільно. Відтак, церковна історія давнього Дрогобича продовжує бути актуальною. Принаймні, ми повинні прагнути досягти хоча б рівня вивченості, який характерний для парафіальної історії польського костьола⁸.

Зазначимо, що в сучасній церковній історіографії відчувається відчутний брак досліджень духовенства як суспільного стану⁹. Відтак, до завдань цієї статті входить реконструкція особового складу священників шести давніх дрогобицьких церков, з'ясування, по можливості, хронології їх урядів, а також характеристика їх релігійної

діяльності. Зрозуміло, останнє завдання є досить складним, що пов'язано з бідністю джерельної бази. Нам вдалося віднайти лише окремі фрагментарні свідчення про цей досить важливий бік церковної історії Дрогобича, починаючи з кінця XVII ст. Відомою і добре ілюстрованою є діяльність кількох дрогобицьких священників XVIII ст. як мистців.

Початкова історія церков Дрогобича вкрита суцільними таємницями. Так, збереглася легенда про ідилію українсько-польських релігійних взаємин у XIV ст., яка базується на єдиному писемному свідченні – напису XVIII ст. зі стіни дрогобицького костюлу: “Kazimerz III Wielki Król Polski po złączeniu Rusi z Polską Roku 1339 ... Wyznacza na Kosciół Parafijalny dla Osiadających w Drohobyczu Katolików Lacińskich Cerkiew Ruską Panny Maryi”¹⁰. М.Мсцівуєвський, довільно коментуючи цю подію, припустив навіть, що зайняття церкви поляками відбулося за згодою православного кліру і перемишльського єпископа¹¹. Сучасні дослідники пов'язують факт зайняття руської церкви польськими осадниками-католиками з “локальною традицією”¹². Незважаючи на те, що вірогідні джерела про згадані події не збереглися, можна припустити, що ситуація була набагато складнішою.

Аксіоматичним є на сьогодні твердження, що Дрогобич в найдавніший період своєї історії мав три церкви. Очевидно, йдеться про храми, які розміщувалися довкола солеварні: Св.Юрія, Чесного Хреста і П'ятницької. Проте найдавнішим досить вірогідним свідченням, яке справді називає ці церкви, є актове джерело, яке датується лише 4.01.1496 р., і паспортизує священників (без вказівки імен) згаданих церков¹³. Акти Коронного Скарбу, опубліковані З.Будзинським, фіксують церкви зі священниками, які сплачували податок, а також звільнених від податків (йдеться також й про знищені та опущені храми). Для Дрогобича ці свідчення датуються 1510 р.¹⁴ Водночас, на початку XVI ст. у місті активізуються представники шляхетського роду Терлецьких, які започатковують священницьку династію.

Згадані три церкви знаходять відображення у джерелах до середини XVI ст. і відповідають розвиткові долокаційного міста¹⁵. Прикметно, що в долокаційному Дрогобичі головною міською святинею (тобто, намісницькою церквою) була церква Св.Юрія. Локація і розвиток міста на магдебурзькому праві, поява нового міського центру з відповідними містотворчими ознаками так чи інакше посприяли зміні/збільшенню церковного простору в топографії міста та, назагал, в релігійній ситуації: у середині XVI ст. у місті з'являються ще дві церкви. Перша – давня церква Св.Трійці на середмісті (тобто, всередині магдебурзького міста), друга – церква Пречистої Богородиці на Лішнянському передмісті (у “двох кроках” від центру і римо-католицького костюла, приблизно посередині між старим долокаційним центром і новим магдебурзьким містом/середмістям). Функції головної святині міста переходять до церкви Св.Трійці. Таким чином, на кінець XVI ст. Дрогобич вже мав п'ять церков. Згадана ситуація зберігалася до кінця XVII ст., коли на Задвірному передмісті (на найбільшій відстані від центру) появилася шоста церква – каплиця Св.Йосафата (пізніше – церква Преображення/Спаса).

Римо-католицький костюл у Дрогобичі заснований 1392 р. На початку XVIII ст. на середмісті з'являється кармелітський костюл. Отже, у XVIII ст. Дрогобич мав 8 храмів: шість руських і два польських.

Церква Св.Юрія

Початкова історія святоюрської церкви, яка контролюється документальними джерелами, пов'язана зі спадковим родом священиків Терлецьких в Дрогобичі. Цікаво, що Терлецькі – дрібний шляхетський рід гербу Сас – походили з села Терло над р. Стрв'язь (Старосамбірщина, поблизу Хирова і Старої Солі)¹⁶.

1507 р. Сенько з Терла добився підтвердження привілею 1415 р. на церковну посілість у рідному селі¹⁷. Разом з тим, ще 1497 р. він отримав півлану поля в Дрогобичі¹⁸, а 1508 р. – церковну посілість (бенефіцій)¹⁹, започаткувавши в Дрогобичі спадковий рід священиків, який розпочав урядування в головній українській святині міста²⁰. Остання згадка про Сенька датується 1535 р., під тим же роком вже згадується Грицько/Грицинко Терлецький²¹.

Церква Св.Юрія, як відомо, розміщувалася на передмісті Завіжне. 1507 р. королівська комісія узаконила межі бенефіцію: лан поля зі ставками, рибниками, городами і двома черніями для виварювання солі. Юридика (тобто, територія, яка мали обмежене самоврядування і часткове звільнення від міських повинностей) знаходилася між ґрунтами Станіслава Слодовника і Гриця Івашкевича і тягнулася від потоку Побук до ріки Тисьмениці²². Я.Ісаєвич, який вивчав передміські юридики давнього Дрогобича, з'ясував, що і в джерелах XVII ст. згадувалося “дрогобицьке передмістя попа Терлецького”. У XVIII ст. воно мало назву “святотроїцької юрисдикції” чи Юрїївщини²³.

Як уже згадувалося, 1497-м роком датується надання парохіві Сенькові Терлецькому півлану поля в Дрогобичі. Під 1508 роком згадується об'ява ерекційної грамоти Сигізмунда I²⁴. 1514 р. була розпочата суперечка між передміськими парохами, погоджена королівським актом 1537 р. На думку дослідників, суперечка має давніше коріння, оскільки Грицинко Терлецький покликався на привілеї Яна Ольбрахта і Олександра²⁵. І.Шараневич, який мав у своєму розпорядженні втрачені пізніше джерела, також стверджує, що 1508 р. Сигізмунд I підтвердив Сенькові Терлецькому давній привілеї Володислава Ягайла з 1407 р.²⁶ У рукописній збірці привілеїв Дрогобича фіксується документ, яким 1555 р. Сигізмунд Август підтвердив недатований привілеї Сигізмунда I. У ньому згадуються руські священики церкви Св.Юрія Савка, Петро і Васюк Терлецькі (можливо, брати Сенька), недатований привілеї Володислава і привілеї Сигізмунда I 1508 р.²⁷

Під 1555 р. згадується ще один парох церкви Св.Юрія Сенько Терлецький (очевидно, йдеться про внука Сенька, сина Грицинка), який разом з громадою добився побудови у місті церкви Св.Трійці²⁸. Вірогідно, він урядовав у церкві до кінця століття.

17.05.1595 р. Павло Терлецький, який був дрогобицьким намісником (протопопом), протестував у Перемишльському земському суді проти дій магістрату у зв'язку із закриттям руських церков²⁹. 2.05.1612 р. він протестував проти уніатського перемишльського єпископа Атанасія Крупецького³⁰. 20.05.1619 р. Павло Терлецький з сином Симеоном передав церкву в опіку (фактично – у власність) братству³¹.

1.02.1658 р. в акті добровільної пожертви ґрунту з будинком церкви і братству Святого Юрія в Дрогобичі від Яцека Брошньовського і його дружини Настасії згадується перша дружина Я.Брошньовського – попівна Марухна Терлецька³².

Починаючи з 1657 р., у церкві Св.Юрія ведуться регулярні протокольні записи в братській книзі³³. Під ту пору, тобто в середині – другій половині XVII ст. святоюрським парохом був о. Василь Терлецький, який вперше згадується в протокольному записі 1663 р., у зв'язку із виділенням коштів на написання ікон. Починаючи з 1666 р.,

о. Василь був присутнім при фінансовому звіті старших братів (того року братство найняло маляра). Практично, ситуація мала місце до 1680 р., коли в грудні В. Терлецький склав свій заповіт.

Згаданий тестамент був написаний 15 грудня 1680 р.³⁴ Отець Василь, який не мав дітей, заповів церковний бенедикцій братству (тобто, храм і ґрунт з цвинтарем). Згадавши свої невеликі борги, він звітував перед громадою, що не має за душею жодних грошових сум. Своє господарство він заповів дружині, опікуном якої призначався брат Ян Терлецький. Родичі не мали втручатися в майнові справи вдови. Джерело опосередковано засвідчує добродійства о. Василя, який вважав, що він заслужив на певні почесті від братства по своїй смерті.

Як видно з цього джерела, церква знаходилась у власності братства, тобто, це була церква братського патронату. Отець Терлецький, якому належав церковний ґрунт з цвинтарем, заповів його братству. Як видно з тексту заповіту, після смерті Терлецького священничий рід Терлецьких у Дрогобичі згас (у Терлецького не було дітей).

Очевидно, після смерті В. Терлецького братство обирало своїх (братських) священників. За деякими свідченнями, першими з них були Федір Старосовський і Іван Монастирський³⁵. За протоколом братства 1693 р., парохом був Григорій Проскурка, якому братство видало із зібраних коштів 20 зол. Згідно з записом 1698 р., Г. Проскурка орендував церковний ґрунт, а пресвітером вже був Іван Савалович. 1700 р. щодо оренди того ж ґрунту підписався пресвітер Феодор Гутик.

9 серпня 1706 р. в єпископському духовному суді Перемишльської єпархії розглядалася справа про конфлікт між новоутвореною дрогобицькою церквою Преображення Господнього і старими міськими парафіями. Від імені давніх міських парафій Св. Юрія і Св. Трійці свідчив священник церкви Св. Юрія о. Александр Поповецький³⁶. Вважаємо, що кінець XVII – початок XVIII ст. був для церкви Св. Юрія періодом братських священників.

Як свідчить напис на стіні церкви, 1711 р. святоюрським парохом вже був Стефан Кобрин, який дбав про оздоблення храму стінописом³⁷ (найдавніша згадка родини Кобринів відноситься, за нашими даними, до 1663 р., коли славетний передміщанин Андрій Кобринович брав участь у суперечці братств за бенедикції³⁸). Зберігся портрет отця Стефана в кольорі на стіні церкви, розпису 1711 р.³⁹ За братською книгою церкви Св. Юра, його ім'я згадується і в 1712 р. Стефан Кобрин також оголошував з амвону про збори братства.

Очевидно, саме о. Стефан започаткував нову династію священників, яка урядувала в церкві Св. Юрія до кінця століття: за даними на 1760 і 1761 рр. ще урядував о. Михайло Кобринович⁴⁰; за візитацією 1764 р. – о. Юрій Кобринович⁴¹. Візитаційний протокол подає характеристику отця Юрія Кобриновича: “Каптан при тій церкві тепер новосвячений отець Юрій Кобринович, представлений на уряд, призначений на посідання з утриманням. Ерекцію фундушову на ті поля з городами, садами, ставками, він же виготовив: перша короля Станіслава, друга Сигізмунда, третя короля того ж імені Сигізмунда, четверта Яна Третього з підсадками...”. Остання фраза з цитованого фрагменту означає, що о. Юрій подбав про нормативно-правове оформлення церковного бенедикцію.

За пом'яником церкви Св. Трійці (книга померлих), у 1795 р. святоюрським парохом був о. Андрій Кобринович⁴². Навряд чи Кобриновичі дотримувались ставропігійних звичаїв (тобто, погоджувалися з правом братства на вибори священника), адже у XVIII ст., в епоху унії, згадані звичаї зазнали трансформації (принаймні, сказане

чітко простежується на прикладі братства Воздвиженської церкви⁴³). Стосунки між братством і священиком урегулювалися статутом 1746 р.⁴⁴

Церква Воздвиження Чесного Хреста

Першим священиком Воздвиженської церкви, ім'я якого фіксують джерела, був о. Андрій (3.06.1521 р.)⁴⁵. 7.08.1537 р. згадується о. Яцько⁴⁶. В акті від 23.06.1546 р. Юрко, син священика Щамавського, взяв у посесію церкву Св.Хреста⁴⁷. Ревізія Дрогобича 1568 р. фіксує “Попа Чеснохрестського і сина його Стеця”⁴⁸. На жаль, для подальшого періоду – аж до 20-х рр. XVII ст. – імен чеснохрестських священиків встановити не вдалося.

У середині XVII ст. у церкві Чесного Хреста служив о. Антоній Чеснохрестський, про якого відомо, що він був учасником міщансько-селянського повстання в Дрогобичі 1648р.⁴⁹ Отець Антоній згадується в грамоті короля Михайла Вишневецького 9.10.1671 р., якою підтверджувався акт Яна Казимира 11.05.1663 р., про юрисдикцію братства над церковним бенефіцієм і виборами священика (у справі згадується суперечка між братством і міщанами, зиніційована ще 1611 р.)⁵⁰.

1678 р. датується перший протокольний запис братської книги Воздвиженської церкви⁵¹. Приблизно під ту пору в церкві урядував отець Григорій Горуцький, перша згадка про якого датується в братській книзі 26.11.1684 р. Цікаво, що отця Григорія згадано у зв'язку з нетрадиційною (для протокольних записів) справою, коли в його присутності було зроблено дарчу грошей на церкву. У пом'янику церкви Св.Трійці о. Григорій значиться вікарієм (запис 20.02.1687 р.)⁵².

Наприкінці століття в церкві служив Зіновій Хілчковський/Хілічковський, відомий з актів єпископського духовного суду Перемишльської єпархії. Так, 18 червня 1698 р. він обвинувачувався за неправильне прочитання символу віри, а також за “оголошення” на службі “невірного жида”⁵³. У протоколі духовного суду, що відбувся в Судовій Вишні 18.06.1698р., його звинувачено, що він не додавав під час літургії до символу віри “і Сина”⁵⁴. Суд визнав, що отець Зіновій виступив проти католицького віровизнання. За таке “відступництво” його відсторонили від душпастирських обов'язків на чотири тижні. Затим зобов'язали щонеділі у церкві під час читання “Вірую” голосно виголошувати “і Сина”. Після виконання цієї кари, отець Хілчковський мав також під час літургії виголошувати “Святішого Патріарха”, як це було прийнято в інших церквах. Очевидно, тут йшлося про згадування під час богослужіння римського папи. Щоправда, Перемишльський єпархіальний собор виразного наказу згадувати папу не давав, але відомо таке розпорядження єпископа Інокентія Винницького від 1691р. (одразу після складення ним публічного католицького віросповідання)⁵⁵. Окрім того, духовний суд зобов'язав священика відправити ще шість “читаних” літургій в одній із дрогобицьких церков. Згаданий випадок засвідчує, що всі священики Перемишльської єпархії дійсно склали католицьке віровизнання, однак не дуже ретельно його дотримувались. За другий проступок отець зобов'язувався відправити своїм коштом “невірного жида” до Щеплотського монастиря для навчання віри. Отець Зіновій згаданий у братській книзі під 1701р.

У XVIII ст. в церкві урядувала священича родина Глібкевичів. Перша з відомих згадка про родину Глібкевичів уміщена в братській книзі Воздвиженської церкви 6.04.1684 р. (Александр Глібковича був у тому році старшим братства)⁵⁶. Очевидно,

йдеться про батька Стефана. Отець Стефан Глібкевич служив у церкві в 1709-1637рр. Вже 23.09.1709 р. він уклав договір з місцевим братством. Священик згадується в написі 1715 р. на балці храму, що підтримує галерею⁵⁷. Під його проводом було відремонтовано церкву і виконано стінопис⁵⁸. Про отця Стефана відомо, що його дружина Пелагія походила з дому Баранів. Подружжя мало, крім сина Василя, продовжувача справи батька, сина Михайла і двох дочок на однакове ім'я Маріанна. Отець Стефан помер 15.12.1737 р.

У 1737-1770 рр. у церкві урядував о. Василь Глібкевич (у міських книгах Дрогобича він уперше згадується під 1731 р.), автор церковного пом'яника, відомий на Дрогобиччині іконописець. 1732 р. він одружився з Терезою Ендричковою, донькою місцевого війта⁵⁹. 17.02.1736 р. датована перша згадка про нього як про маляра (це означає, що він засвоїв професію мистця ще до посвячення). Відомі малярські роботи священика, рівень яких був досить високим. Саме він є автором ікони "Стрітіння" (1740), вівтаря Св. Миколая (1746), ікони "Христос – виноградна лоза" (1753), титульної ікони "Воздвиження Чесного Хреста" (1759)⁶⁰.

Обійнявши після смерті батька парафію, Василь Глібкевич наслідував його приклад і розпочав ремонт храму. 1738 р. він офірував 200 зол. на ремонт церкви, віддавши у заставу братству свій ґрунт на Завіжному передмісті, а також продавши того ж року частину ділянки з хатою за 140 зол.⁶¹ Благодійницька/фундаторська діяльність була, до слова, невід'ємною складовою заможних прошарків міського соціуму (в тому числі й духовенства) у XVIII ст., які прагнули до свого самоствердження чи, точніше, підтвердження свого високого соціального статусу.

У церковному пом'янику Воздвиженської церкви вміщено поминальний запис священичої родини Глібкевичів, мистецьки оформлений, датований 1741 р. Оскільки автором рукопису вважається о. Василь Глібкевич, можна припустити, що більшість записів зробив саме він, скопіювавши окремі листки-пом'яники, які зберігалися в церкві. Про авторство пам'ятки свідчить запис: "Сооружень ст. Помяник сей священноиереем Василием Глібковичем, пресвітором Ч.Хреста". Над малюнком угорі читається запис польською мовою: "Ієрей Василій, просивши Господа Бога... душ умерших по них..." Після його смерті у 1770 р. записи продовжувала інша особа (до 1776 р.).

Характеристика священика уміщена також в опублікованому нами візитаційному описі церкви 1764 р.⁶² Візитація характеризує о. Василя не дуже прихильно: "...Каплана, що мешкає через скупість у сірій братській халупі на цвинтарі (хлівець ліплений глиною і відходами худоби) попереджувано, але поправити і відремонтувати не хоче через свою впертість і скнарість. [...] Каплан при тій церкві отець Василь Хлібкевич. Каплан недосвідчений, баламутний, призначений на бенефіцію"⁶³. Крім того, візитаційний протокол наводить іншу цікаву інформацію: церковні землі, на яких мешкав священик, знаходились на Війтівській Горі біля солеварні. Написавши ікону "Стрітіння" для церкви Св. Тріці, о. Василь став фактичним власником однойменного бічного вівтаря цієї церкви (тобто, користувався доходом з нього), оскільки він був фундований його тесьювою (вдовою місцевого війта). Отець Василь був досить підприємливим: він мав і інші доходи, наприклад, від позик. Мав чотирьох синів: один навчався у Львові, другий вже працював (чи служив) у Самборі, двоє менших ще мешкали у батьків.

У братській книзі цієї церкви (запис 6.08.1743 р.) отець Василь Глібкевич згадується у зв'язку з наверненням братства до унії⁶⁴. Відтепер братська старшина мала обиратися з волі отця Василя (вибори, фактично, скасовувалися). Розпорядження офіціала закінчується фразою: "Моцю нашою приказуем, аби без битности велебного отця

пароха того ж Василя Глібкевича так при дубі яко и при канбонках”. Отже, священник набував виняткових повноважень. До цього варто також додати, що Василь Глібкевич був досить заможним міщанином⁶⁵. За пом’яником, він помер 5 січня 1770 р.

Як вже мовилося, Василь Глібкевич мав дітей. Чому він не передав церковний уряд одному зі своїх синів, як це зумовлювала традиція, залишається загадкою. Його наступником став о.Петро Метельський, який також відомий як маляр. Як з’ясувала М.Керик, П.Метельський належав до корінної дрогобицької міщанської родини. Так, Іван Метельський зафіксований під 1725 р. як священник П’ятницької церкви. Його брат – Теодор Метельський – урядував у церкві Пречистої Богородиці⁶⁶. Запис у пом’янику Воздвиженської церкви під 1774 р. нагадує про підпорядкування місцевого братства отцеві Петру Метельському, отже, деякий час він одночасно був парохом двох сусідніх церков – Воздвиженської і П’ятницької. Під 1777 р. у пом’янику вже згадується отець Григорій Губицький, під 1811 р. – отець О.Хомчинський. Нерідко під скупим протокольним записом появляється особистий підпис священника, що було практично неможливим у другій половині XVII – першій половині XVIIIст.

Церква Параскеви П’ятниці

Чи не першим священником цієї церкви був Стефан П’ятницький, згаданий в акті 3.06.1521 р.⁶⁷ Другим – Хома П’ятницький, за актом від 7.08.1537 р.⁶⁸ 25.05.1547 р. датується надання для Олехна П’ятницького⁶⁹. 21.11.1557 р. Олехно П’ятницький уклав угоду з раневицьким священником, згадуються також його сини Федько і Василько⁷⁰. В інвентарі Дрогобича 1568 р. у переліку мешканців Завіжного передмістя згадується безіменний священник П’ятницький⁷¹.

Можна припустити, що наприкінці XVI – XVII ст. п’ятницькі священники були такими ж активними, як і їх сусіди на передмісті. На жаль, їх імена залишаються поки що невідомими. Так, наприклад, при складенні заповіту о.Василя Терлецького 1680 р. був присутній і святоп’ятницький парох.

Наступні (з відомих) свідчення про священників церкви Св.П’ятниці датуються лише XVIII ст. Причому, вони стосуються місцевої династії священників Метельських. Так, 1725 р. парох церкви Параскеви П’ятниці о. Іван Метельський придбав ділянку землі на Завіжному передмісті⁷². Під 1731 р. згадується його дружина Маріанна Малик. За судовою справою 23.09.1743 р. отця Івана побив прибулий до Дрогобича маляр з Перемишля Ян Казновський⁷³.

За візитацією 1764 р. у П’ятницькій церкві урядував отець Петро. Візитатор так характеризує священника: “Каплан при тій церкві отець Петро Метельський, як також вчений і поважний, презентований і призначений на посідання. Має двох малих синочків, старший восьмирічний співає, поповичі колись були при тій церкві, а зараз з цього роду лише один дяк, що мешкає на церковній загороді, паламар з парохії. Ерекція на утримуваний ґрунт має привілей, виданий іменем Яна 3-го 1658 і 1685. Третій привілей короля Михайла на фондуш цілого лану поля”. Його ім’я згадується також в указі Ст.Августа про дрогобицьких священників 31.07.1769 р.⁷⁴

За пом’яником Воздвиженської церкви, 1772 р. у П’ятницькій церкві ще служив о.Петро Метельський. У пом’янику церкви Св. Трійці він записаний під 1774 р.⁷⁵ Того ж таки року він продав свою ділянку землі на Завіжному передмісті. Як свідчать джерела, Петро Метельський був також досить заможним міщанином.

Творчий доробок маляра о. Петра Метельського представлений лише кількома роботами: 1780 р. він виконав верхній ярус іконостасу Воздвиженської церкви, що засвідчено написом на іконі апостола Павла⁷⁶. Подальша історія церкви Параскеви П'ятниці (як і відтинок попереднього XVII ст.) залишається невідомою. Старий храм згорів у 1815 р.

Церква Св.Трійці

Початкову історію церкви Св.Трійці дослідив М.Грушевський, який опублікував універсал Сигізмунда I від 21.04.1540 р., яким заборонялося будівництво церкви у межах середмістя⁷⁷. М.Грушевський опублікував також текст грамоти від 20.01.1555 р., якою король наказав дрогобицькому старості Я.Стажеховському зупинити будівництво руської церкви⁷⁸. Насамкінець, дослідник опублікував привілей Сигізмунда Августа від 7.06.1555 р., яким новозаснована церква прилучалася до замиського храму Св. Юрія⁷⁹. За цим документом, новозаснована церква Святої Трійці прилучалася до замиської церкви Св.Юрія, а священник Сенько Терлецький одержував підтвердження своїх прав на неї. Отже, нова церква одержувала ті ж права, що й стара. Отець Сенько Терлецький і його наступники одержували право на соляну шахту чи суровицю, які прилучалися до їх парафіяльних володінь (бенефіцію). Поява церкви Св. Трійці, яка розміщувалась в районі Малого Ринку, піднесла значення міста як релігійного центру Перемишльської православної єпархії.

Отже, в згаданих джерелах йдеться про церкву Св.Трійці як дочірній храм святоюрської парафії. Проте незабаром вона отримала статус незалежної. Так, у перемишльських актах вже під 1559 р. фігурує Лазар Бачинський “під троїцький дрогобицький”⁸⁰. У джерелі 1552 р. згаданий Лазар Бачинський іменується шляхтичем, попом села Котів⁸¹, в акті 1560 р. про нього мовиться, що він “шляхтич Лазар Бачинський під Троїцький Дрогобицький”⁸², за актом 1565 р. він вже дрогобицький протопоп⁸³, за актом 1566 р. шляхтич, під з Дрогобича⁸⁴. Щоправда, існує також інформація про те, що в 1560 р. дрогобицьким намісником був священник Федько, який згадується разом з дяконом Васьком у судовій справі Терлецьких⁸⁵. Згадана інформація дозволяє уточнити припущення М.Бендзи, який вважав, що лише в джерелах 1578-1589 рр. Дрогобич виступає центром однойменного намісництва єпархії⁸⁶.

1578 р. дрогобицький святотроїцький священник Григорій (Юрій) Негребецький протестував у перемишльському гродському суді (він вносив до актових книг королівські грамоти і протестації)⁸⁷. Негребецькі вважаються вихідцями з села Негребки з-під Перемишля. М.Грушевський вважав їх “зем'янами, що здавна служать Перемиському замку”, у XVI ст. вони ще не встигли зрівнятися з шляхтою⁸⁸. Беручи до уваги шляхетську частину села, І.Мицько вважає, що рід дав українській церкві ряд відомих представників, серед них – отець Григорій, священник львівської Благовіщенської церкви (1600-1621), Данило – архідиякон і нотарій львівського владичтва (1628), кілька Негребецьких переїхало до Києва, де також залишили слід в діяльності київської митрополичої катедри⁸⁹. Павло Негребецький – крилошанин Перемишльської катедри, –згаданий у привілеї єпископа Антонія Радилівського від 15.05.1568 р.⁹⁰

З кінця XVI – початку XVII ст. походять дві рукописні книги з Дрогобича – апостол і євангеліє, – які переписав Василь Богоносик, стрийський дяк⁹¹. 1606 р. священник Василь переписав у дрогобицькій церкві Св.Трійці “Бесіди Євангельські” Йоана Золо-

тоустого⁹². У київських архівосховищах віднайшлася ще одна рукописна книга отця Василя – “Сборник цвітоносний” 1610 р.⁹³. До початку XVII ст. відноситься ще один рукописний кодекс – типікон (устав), куплений 1612 р. невідомим Лаврентієм у Василя в Дрогобичі (тепер зберігається в науковій бібліотеці румунської Академії наук). На думку Я.Ісаєвича, Василя з Дрогобича, автора рукописних книг, можна ідентифікувати з Василем Олексієвичем Дрогобичем, членом Львівського Успенського братства, а також зі згаданим Василем Богоносиком⁹⁴. До цієї інформації варто додати, що за протокольним записом львівського братства 1601 р. на *Василя Другобицького* поступали скарги, у зв’язку з перенесення ним внутрішніх справ братства до світського уряду, а також на те, що він “зрадливе” ходив до архімандрита Матфея⁹⁵. За протестацією перемишльського уніатського єпископа Атанасія Крупецького 2.05.1612 р., під Василь з Дрогобича чинив опір унії (у числі інших, духовних і світських осіб)⁹⁶. Чи згаданий о. Василь належав до шляхетського роду Негребецьких, залишається загадкою.

Те ж саме можна сказати про його наступника. Так, у подіях 1648 р. у Дрогобичі церква Св. Трійці згадується лише у зв’язку з “неблаговидним” вчинком її пароха, який нібито викрав скарбницю, до котрої парафіяни знесли свої скарби напередодні штурму міста. Ім’я священника встановити не вдалося, рівно ж як і довести іншими джерелами вірогідність учинення злочину⁹⁷.

У заповіті отця Василя Терлецького, святоюрського пароха (1680 р.), мовиться про священника церкви Св. Трійці Дмитра Сербиновського⁹⁸. У Святій Трійці о. Дмитро Сербиновський урядовав до своєї смерті 7 березня 1685 р.

За пом’яником цієї церкви, 1685 р. у ній урядовав Василь Ленкевич⁹⁹. Дуже цінним є подальший розпис родини Ленкевичів, у котрому перераховуються спочатку імена ієреїв: Миколай, Іван, Василь і Матвій, які, очевидно, були предками отця Василя. Принаймні, священник Матвій з Дрогобича, відомий за протокольним записом львівського братства від 10.09.1690 р., коли братство подарувало “псалтирку” оправну вартістю 3 флор.¹⁰⁰

Ще одна згадка священослужителя в пом’янику – вікарія церкви Св. Трійці Василя Медвежанського. Запис не датований, на наступній сторінці уміщено дописаний пізніше поминальний запис ієрея Василя. Уточнити час урядування о. Василя допомагає інформація про його участь 3 квітня 1691 р. в єпархіальному з’їзді в Самборі, який прийняв рішення про перехід до унії (“Bazyli Nieczwiedzanski”, намісник дрогибичький)¹⁰¹.

У пом’янику згадується також священник церкви Св. Трійці Олексій Поповецький, родич Стефана та Андрія Поповецьких і Михайла Поповецького, міського райці. Запис не має датування, а о. Олексій згаданий у маргіналії. За характером і стилем письма запис відноситься, ймовірно, до кінця XVII – початку XVIII ст. “Ієрей Олексій” уміщений на наступній сторінці, в дописаній пізніше частині розпису родини Поповецьких (очевидно, запис зроблено вже після його смерті). Напевно, йдеться про родину відомого дрогибичького іконописця другої половини XVII ст. Стефана Поповича (Медицького), а також його син Івана. В актах єпархіального духовного суду під 1710 р. згадується отець Александер Поповецький, якого (разом з старшими братами) оскаржило святотроїцьке братство (через недбалство священника і старших братів святиню було обікрадено)¹⁰².

За даними Я.Ісаєвича, в першій третині XVIII ст. у церкві Св. Трійці служили Венгриновичі – заможні міщани. Так, 1733 р. отець Лука Венгринович віддав свою дочку заміж за купця Івана Гудза¹⁰³. За актом духовного суду 19.03.1731 р., священником церкви Св. Трійці був Стефан Староміський (“Curatus Ecclesiae Drohobycen.”), який

протестував проти свого братства¹⁰⁴. Отець Стефан належав до заможної і поважної в Дрогобичі міщанської родини (очевидно, його брат Михайло Староміський був у середині століття бургомістром)¹⁰⁵.

У пом'янику церкви Св.Трійці віднайдена найдавніша (з відомих) метрична книга Дрогобича, розпочата 19.07.1735 р. і закінчена 3.05.1795 р. Книгу вели парохі Стефан та Іоан Староміські (фактично, йдеться про фрагмент найдавнішої метричної книги міста). Записи є доволі цікавими, оскільки сповіщають про акти сповіді і причастя парохіян перед смертю, які здійснювали місцеві парохі. Так, під 1735 р. згадується отець Стефан Староміський, 1765 р. він іменується вже як протоієрей; 12 серпня 1774 р. померлого отця Стефана сповідав і причащав отець Петро Метельський, парох П'ятницької церкви. 1774 р. датується поминальний запис родини священика.

Візитація 1764, яка не дає імені священика, так характеризує Стефана Староміського: "Каплан при ній здавна був один як і зараз, але для нього нема жодного фондуша, ані поля, ані саду, ані навіть помешкання, мусить тулитися по хлопських грунтах купних, платить сам громадські податки і катедратик, а парохії і ґрунту немає, крім лише мізерного акциденту кілька злотих на рік для мізерного утримання і одягу священика". Як свідчать джерела, у другій половині XVIII ст. церква Св.Трійці з різних причин занепала (далося взнаки остаточне відокремлення від неї парафіян церкви Св.Спаса, а також витіснення українського населення на середмісті євреями). Очевидно, вини о. Стефана Староміського в цьому немає.

У цілому ряді джерел (зокрема, в актах архіву Перемишльської єпархії) Стефан Староміський виступає як дрогобицький намісник. Паралельно, джерела фіксують ще одного намісника/декана отця Симеона Ганкевича. Так, саме він 8.05.1746 р. підписав розпорядження для церкви Воздвиження Чесного Хреста, в якому запроваджувалися нові обов'язки братства¹⁰⁶. 14.05.1756 р. отець Симеон брав участь у соборі духовенства Перемишльської єпархії¹⁰⁷. У першому з цитованих джерел мовиться, що Симеон Ганкевич був водночас парохом церкви Св.Трійці, що суперечить наведеній інформації про отця Стефана Староміського. Можливо, у церкві було під ту пору два священики, але двох намісників бути, звичайно, не могло.

Отець Стефан Староміський служив у церкві більше сорока років. По його смерті церковний уряд успадкував його син Іван, який помер 3 травня 1795 р. Його сповідав отець Андрій Кобриневич із церкви Св.Юра.

Церква Пречистої Богородиці

Найдавніші писемні згадки церкви Пречистої Богородиці, яка розміщувалась на Лішнянському передмісті, сягають XVI ст. Люстрація міста 1661–1665 рр. оперує найдавнішими відомостями про церкву: місцевий священик представив люстраторам привілей короля Стефана Баторія від 1 червня 1578 р., виданий його попередникам, котрим Пречистенська церква була надана священикові Іллі¹⁰⁸.

Наступні свідчення сягають лише 60-х рр. XVII ст.: згадана люстрація фіксує священика о.Миколая Пресечицького (Preseczyski) з синами Василем, Павлом та Іваном. Оскільки церква в джерелах XVIII ст. титулувалася як Пречистенська, згаданий о.Миколай писався, вочевидь, Пречистенським, а не Пресечицьким (у польськомовному джерелі сталася, очевидно, помилка). Другий привілей був наданий королем Яном Казимиром 3 червня 1650 р. Він стосувався згаданого о.Миколая. Королівським

універсалом від 19 лютого 1656 р. священник звільнявся від податків, зокрема, на утримання польського війська¹⁰⁹.

Фрагментарними є й свідчення про пречистенських священників XVIII ст. Так, за візитацією 1764 р. капланом церкви був отець Теодор Метельський, “презентований і колись давно поставлений, нестійкий у трактуванні руського права, не настільки старанний у службі, принаймні для кліру і церкви. ... Синів той каплан ще немає, тільки маленького і кількох поповичів перед тим там було, а зараз немає жодного, крім річного дяка в шкільці на цвинтарі, а паламар з парохії”.

Церква Св.Спаса

Початкову історію церкви Св.Спаса/Преображення вивчав Б.І.Балик, який з'ясував, що вона пов'язана зі зміною її титулатури¹¹⁰. Отже, святиня була заснована наприкінці XVI ст., у часі переходу до унії, як каплиця Св.Йосафата. Перший її священник Григорій Стрільбицький неохоче впроваджував культ Св.Йосафата, а також намовляв вірних повернути церкві стару посвяту. 1.08.1698 р. розглядалася справа в єпископському духовному суді Перемишльської єпархії за скаргою парафіян Преображення Господнього на отця Григорія Стрільбицького (скаржники звинуватили священника у різних провинах, у тому числі й неморальній поведінці). Несподівано з'ясувалися інші обставини діяльності священника і громади: титул церкви – Преображення Господнього – збігся з титулом кафедральної церкви (на той час резиденцією Перемишльського єпископа був монастир і церква Св.Спаса). Тому потрібно було знайти інший титул, іншу посвяту. Відтак, суд закрит Задвірну церкву, припинив у ній богослужіння, а отця Григорія Стрільбицького заборонив¹¹¹. 29.07.1702 р. його повторно позбавлено духовного уряду¹¹².

23.04.1705 р. припис духовного суду про заборону отця Григорія Стрільбицького було повторено, а новим парохом призначено Василя Зубрицького – пресвітера церкви Св.Юрія (очевидно, одного із братських священників). У 1710 р. уряд Задвірної церкви обійняв Василь Дучинський¹¹³.

У середині століття священником цієї церкви були отець Василь Федушко/Федушкевич. До слова, задвірні міщани Федушки характеризуються в церковних джерелах тієї пори як призвідники міжцерковних чвар. Очевидно, вони постійно порушували єпископський декрет про розмежування парафій Дрогобича, виданий 17.03.1708 р.¹¹⁴ За візитаціями 1760 і 1761 рр., церковні служби відправляв бакаляр з родини пароха¹¹⁵. Візитація 1764 р. так характеризує священника: “недавно отець Федушкевич дістав колом від хлопа... Церква була невізитована того року, і люди говорили Федушкевичеві: “цвинтар пустий, як прийде декан, буде нам докоряти”, [той] відповів: “ащо йому до моєї церкви, плотів чи парканів”... Каплан там один, синів ще не має, ані поповичів, тільки вчитель один з їхнього роду Федушків”.

Віднайдення ще одного важливого документа прояснює ситуацію з отцем Василем Федушкевичем. Так, у лютому 1761 р. була порушена справа проти нього, у зв'язку з його неморальною поведінкою (священник, поховавши дружину, займався перелюбством, пиятикою, вчиняв бійки та ін.). Його справою займалася комісія, до складу якої входили декан о. Стефан Старомиський, о. Василь Голібкевич і кілька світських осіб. Було опитано чимале число свідків, які, здебільшого, підтвердили звинувачення¹¹⁶. На жаль, остаточне рішення у цій справі не збереглося. Припус-

каємо, що, врешті-решт, священник був відсторонений від уряду, а його місце посів представник родини Дучинських.

Принаймні, в актах Перемишльського духовного суду від 1765 до 1779 рр. вже фігурує о. Теодор Дучинський, очевидно, син о. Василя, пароха першої половини століття¹¹⁷. У декількох справах було порушено питання про церковні бенефіції, зокрема, про правочинність відокремлення від міських парафій церкви Преображення. Були також спроби звинувачення о. Теодора в неморальній поведінці. Після нього у церкві служив отець Гілевич, який помер 1815 р.

* * *

Запропонована реконструкція церковної історії міста демонструє певні реалії, а також невимушено виокремлює дослідницькі проблеми, які поки що важко розв'язати. Так, дослідження особового складу духовенства ще містить суттєві лакуни. Проте, для більшості церков, списки парохів є досить повними, у ряді випадків – майже вичерпними. У XV-XVII ст. у місті виділялася династія парохів церкви Св.Юрія шляхтичів Терлецьких. Очевидно, й священники інших церков належали до шляхетського стану (Негребецькі, Стрільбицькі, Медвежанські). Задокументованою є участь священників у суспільно-політичних подіях тієї доби, наприклад, в акціях протесту середини XVI – початку XVII ст. та дрогобицькому повстанні 1648 р. До другої половини XVI – XVII ст. відноситься декілька відомих рукописних пам'яток, створених у місцевих церквах. Причетність місцевого духовенства до цього різновиду релігійної культури є також очевидною. Після катаклізмів середини XVII ст. священники разом з мирянськими організаціями беруть участь у відбудові та оздобленні храмів.

Рубіж XVII-XVIII ст. суттєво змінив ситуацію: священники майже не чинять опору, принаймні, вони не перешкоджають переходу до унії. Причому, місцевий шляхетський соціум, традиційно ворожий до уніатської церкви в минулому, перестає цікавитися парафіальними урядами. Відтак на церковні престולי все частіше делегуються визначні заможні міщани. Зокрема, виділяються династії священників Кобринів, Метельських, Староміських та Глібкевичів, які залишили чи не найглибший слід в історії місцевої культури. Так, вони опікувалися оздобленням церков та зміцненням їх матеріального становища. Незважаючи на деякі не зовсім прихильні характеристики візитаторів і зафіксовану в джерелах неморальну поведінку окремих парохів, дрогобицькі священники проявили себе як ревні пастирі, а дехто, як Василь Глібкевич, залишив цінну мистецьку спадщину. Документальні свідчення XVII-XVIII ст. дозволяють стверджувати про цілком достатній освітній рівень місцевого духовенства, який був характерним для тієї доби. Про певний (доволі високий) рівень релігійної культури та освіченості промовляють рукописні пам'ятки, створені в дрогобицьких церквах, а також парафіальні/братські бібліотеки (каталоги цих бібліотек відомі з другої половини XVII ст.).

Джерельна інформація про душпастирську працю дрогобицьких священників є найбільш необхідною. Наприклад, про сповідання вірних існують лише декілька окремих згадок. До джерел потрапили також окремі свідчення про проступки кількох священників та доволі суворі характеристики візитаторів (кінець XVII – XVIII ст.). Порівнюючи згадану інформацію з даними про суспільну, благодійницьку та мистецьку діяльність дрогобицьких парохів, припускаємо, що вони виконували свої функції цілком

задовільно, а в окремих випадках – з ревністю і самовідданістю. Разом з мирянами, об'єднаними в братські організації, дрогобицькі священики творили неповторний образ сакрального минулого нашого міста, який продовжує вражати і сьогодні.

¹ Див. про це докл.: Тимошенко Л. Давня дрогобицька церква Святої Трійці // Сакральне мистецтво Бойківщини. Шості Наукові Драганівські читання. Збірник статей: присвячується кафедральному храму Пресвятої Трійці у м.Дрогобичі. – Дрогобич, 2003. – С.51-58; його ж. Проблеми історичної топографії та плануально-просторового розвитку давнього Дрогобича/ Цикл культурологічних бесід. – Бесіда 8. – Дрогобич, 2004; його ж. Дрогобич в адміністративно-правових та статистичних джерелах XVI – XVII ст. // Drohobycz miasto wielu kultur / Pod red. W.Bonusiaka. – Rzeszów, 2005. – С.60-88; його ж. До історії давніх дрогобицьких церков // Бойківщина. Науковий збірник. – Т.2. – Дрогобич-Трускавець, 2004. – С.78-84; Слободян В. Нові знахідки і дослідження про церкву Святої Трійці у Дрогобичі // Сакральне мистецтво Бойківщини. Шості Наукові Драганівські читання. Збірник статей: присвячується кафедральному храму Пресвятої Трійці у м. Дрогобичі. – С.298-303 та ін.

² Єдиною спеціальною розвідкою про церкву можна вважати публікацію В.Александровича, який віднайшов документальне джерело про перебудову церкви 1683 р. – Див.: Александрович В. Унікальне джерельне свідчення 1683 року про перебудову дрогобицької церкви Св.Параскеви П'ятиниці // ДКЗ. – 2005. – Вип.ІХ. – С.461-466. На жаль, жодної іншої інформації про саму церкву та її священика публікація не уміщує.

³ На це звернула увагу С.Біла. – Див.: Біла С. Перехід дрогобицьких церков до унії (кінець XVII – початок XVIII ст.) // Drohobycz miasto wielu kultur / Pod red. W.Bonusiaka. – С.77-88.

⁴ Певну інформацію дають у цьому плані такі публікації: Васильків Л. Меценати дрогобицьких церков Св.Юра та Воздвиження Чесного Хреста // Сакральне мистецтво Бойківщини. Наукові читання пам'яті Михайла Драгана. Доповіді та повідомлення 25-26 червня 1996 року, м.Дрогобич. – Дрогобич, 1997. – С.18-20; Вуйцик В. Про датування церкви Воздвиження Чесного Хреста у Дрогобичі // Вуйцик В. Вибрані праці: До 70-річчя від дня народження. – Львів, 2004. – С.185-189 та ін.

⁵ Див.: Франко І. Дрогобицька служебна мінея з року 1563 // Франко І. Зібр. творів у 50-ти т. – Т.39. – К., 1983. – С.74-75; Тимошенко Л. Візитаційні описи дрогобицьких церков 1764 року // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.ІV. – Дрогобич, 2000. – С.398-412; його ж. Пом'яник дрогобицької церкви Св. Трійці // Там само. – Вип.V. – Дрогобич, 201. – С.276-309; його ж. Пом'яник дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста // Там само. – Вип. VI. – Дрогобич, 2002. – С.521-533; його ж. Рукописна книга братства дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста (XVII – початок XIX ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.VIII. – Дрогобич, 2004. – С.С.445-455; його ж. Рукописна книга братства дрогобицької церкви Святого Юрія (середина XVII – XVIII ст.) // ДКЗ. – Вип.ІХ. – 2005. – С.503-519; Павличко Я. Рукописний апостол 1563 року з Дрогобича // Дрогобицькі храми Воздвиження та Святого Юра у дослідженнях. Перші читання. Матеріали виступів 23 червня 1998 р. м Дрогобич. – Дрогобич, 1998. – С.58-64; Косаняк Л. Рукописний ірмолой 1724 року з дрогобицької церкви Святої Трійці // Сакральне мистецтво Бойківщини. П'яті наукові читання пам'яті Михайла Драгана. Збірник статей. – Дрогобич-Львів, 2001. – С.80-100.

⁶ Найбільша увага дослідників зосереджена на вивченні малярства та іконопису церкви Св.Юрія. – Див.: Історія українського мистецтва: В 6-ти т. – Т.3: Мистецтво другої половини XVII – XVIII століття. – К., 1968. – С.158-162, 168-171; Друзюк-Скоп Г., Скоп Л. Церква С.Юра в Дрогобичі XV–XVII ст. (нові дослідження) // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі

нових досліджень. – К., 1996. – С.81; Летнянчин Л. Трагування мученицьких смертей апостолів у стінописі церкви Св.Юра в Дрогобичі // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VII Міжнар. круглого столу, Львів, 12-14 травня 1997 р. – Львів, 1997. – С.110-112; Александрович В. Композиція циклу “Акафіст Богородиці” на педелі намісного образу Богоматері в іконостасі Святоюрської церкви у Дрогобичі // Дрогобицькі храми Воздвиження та Святого Юра в дослідженнях. Перші читання. Матеріали виступів, 23 червня 1998 р. – Дрогобич, 1998. – С.68-77; Забашта Р. Стінопис бабинця Святоюр’ївської церкви Дрогобича // Там само. – С.107-127; Летнянчин Л. Трагування сюжету “Древо Іесея” в стінописі церкви Св. Юра в Дрогобичі // Там само. – С.96-103; Скоп П. Стилістичні особливості декоративної пластики в інтер’єрах церков Св. Юра та Воздвиження в Дрогобичі // Там само. – С.87-96; Соловка О. Роль пейзажу в предельних іконах іконостасів церкви Св. Юрія в Дрогобичі // Там само. – С.81-87; Тимків Л. Ікона Стефана Поповича Медичького “Трійця” з іконостасу церкви Св. Юра // Дрогобицькі храми Воздвиження та Святого Юра у дослідженнях. Другі читання. – Дрогобич, 2000. – С.150-160; Скоп Л. Церква Святого Юра у Дрогобичі // Жива вода. – 1997. – Липень, № 7. – С.6; його ж. Церква Святого Юра XV – XVII ст. у Дрогобичі. – Дрогобич, 2003. – 14 с., та ін.

Про малярство церкви Воздвиження Чесного Хреста див.: Історія українського мистецтва: В 6-ти т. – Т.2: Мистецтво XIV – першої половини XVII століття. – С.201-203; Т.3: Мистецтво другої половини XVII – XVIII століття. – С.162-163, 168; Скоп-Друзюк Г., Скоп Л. Художнє оформлення предтеченського преділу церкви Воздвиження м.Дрогобича 1664-1672 рр. // Бойківщина. Історія і сучасність. – Львів, 1996. – С.86; Скоп Л., Друзюк-Скоп Г. Еволюція іконостасної стіни Воздвиженської церкви в Дрогобичі // Скарби Франкового краю. – Львів, 1989; Друзюк-Скоп Г., Скоп Л. Дрогобицький іконописець XVIII ст. о.Василій Глібкевич // Бойки. Видання науково-культурологічного товариства “Бойківщина”. – 1992. – № 1. – С.10-12; Скоп Л. Історія іконостасу церкви Воздвиження XV-XVII ст. м.Дрогобича // Бойки. – 1992. – № 3. – С.3; № 4. – С.12-13; його ж. Перлина бойківської дерев’яної архітектури – церква Воздвиження XV–XVII ст. в місті Дрогобичі // Бойки. – 1992. – Ч.1-7. – С.16; його ж. Ікона “Воздвиження Чесного Хреста” початку XVI ст. з Дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста // Сакральне мистецтво Бойківщини. Наукові читання пам’яті Михайла Драгана. Доп. та повід. 25-26 червня 1996 р. – Дрогобич, 1997. – С.77-83; його ж. “Радуйся цар Юдейський” з ікони “Страсті”, що у церкві Воздвиження міста Дрогобича // Сакральне мистецтво Бойківщини. Другі наукові читання пам’яті Михайла Драгана. Матеріали виступів 19-20 листопада 1997 р. – Дрогобич, 1997. – С.128-132; його ж. Спроби реконструкції дрогобицьких церков XV-XVII ст. (Святого Юра та Воздвиження Чесного Хреста) // Сакральне мистецтво Бойківщини. Другі наукові читання пам’яті Михайла Драгана. – С.82-87; його ж. Іконостас XV ст. у дрогобицькій церкві Воздвиження Чесного Хреста // Дрогобицькі храми Воздвиження та Святого Юра у дослідженнях. Перші читання. Матеріали виступів, 23 червня 1998 р. – Дрогобич, 1998. – С.14-35; його ж. Іконостас середини XVII століття з церкви Воздвиження міста Дрогобича // Сакральне мистецтво Бойківщини. Четверті наукові читання пам’яті Михайла Драгана. – Львів, 1999. – С.23-36; його ж. Іконостас 1636 р. у церкві Воздвиження в Дрогобичі // Дрогобицькі храми Воздвиження та Святого Юра у дослідженнях. Другі читання. – Дрогобич, 2000. – С.75-106; Петрушак Н. Головний портал церкви Воздвиження в Дрогобичі // Галицька Зоря. – 2001. – 23 жовтня. – С.2, та ін.

⁷ Див.: Балик Б.І. З історії культу св. Йосафата Кунцевича в перемиській єпархії (XVII – XVIII ст.) // Записки ЧСВВ. – 1973. – Т. VIII. – Вип.1-4. – С.43-62; його ж. Манастирі перемиської єпархії за владництва Інокентія Винницького (1679–1700) // Там само. – 1958. – Т. III. – Вип.1-

2. – С.69-97; його ж. Інокентій Винницький Єпископ Перемиський, Самбірський і Сяніцький (1680–1700). – Рим, 1978.

⁸ Див., напр.: Litak S. Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne. – Lublin, 2004. Книга С.Літака є, до певної міри, підсумковою у вивченні польського костюла на рівні парафій і церковного кліру. Цікаво, що вона вийшла в серії “Історія християнства Польщі і Речі Посполитої Обох Народів”, програма якої передбачає дослідження східних церков. Варто згадати і спеціальну літературу про дрогобицький парафіальний римо-католицький костюл – Inskrypcje historyczne fary w Drohobyczu / Wydali: Tadeusz M. Trajdos, Alina Brzostkowska, Adam Kulewski. – Kraków, 1996; Zaucha T. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii, Sw.Krzyża i Sw.Bartłomieja w Drohobyczu // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Cz.1. – T.6. – Kraków, 1998. – S.31-78; Trajdos T.M. Ołtarze fary drohobyckiej w świetle dawnych wizytacji // Płaj. – 1996. – N 13. – S.114-130; Trajdos T.M. Uposażenie fary w Drohobyczu // Płaj. – 1996. – N 13. – S.86-113; Trajdos T.M. Fara drohobycka – dwa uzupełnienia // Płaj. – 1997. – N 15. – S.188-190; Trajdos T.M., Zaucha T. Drohobycz miasto królewskie i jego kościoły. – Warszawa, 2001.

⁹ Одну із спроб дослідження дрогобицького духовенства в окресленому річичі зробив Я.Ісаєвич. – Див.: Ісаєвич Я. Чисельність, соціальна структура і національний склад населення Дрогобича у XVI – XVIII ст. // ДКЗ. – Вип.Х. – Дрогобич, 2006. – С.241-251, а також М.Керик, яка дослідила соціальний статус двох родин дрогобицьких священиків XVIII ст. – Глібкевичів і Метельських. – Див.: Керик М. Митці у соціальній структурі міста Дрогобича у XVIII ст.: порівняльний аналіз за майновим станом // ДКЗ. – 2004. – Вип. VIII. – С.219-228. Пор. також розвідку І.Мицька про львівське духовенство. – Мицько І. Львівські священики та вчителі останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. Доповіді та повідомлення наукової конференції 4-5 квітня 1996 року. – Львів, 1996. – С.12-23.

¹⁰ Inskrypcje Historyczne fary w Drohobyczu. – Kraków, 1996. – S.27.

¹¹ Mściwujewski M. Z dziejów Drohobycza. – Cz. 1. – S.18, 19.

¹² Inskrypcje Historyczne fary w Drohobyczu. – S.XIX-XXI, 60. Інший польський історик церкви Т.Зауха вважає, що згаданий найдавніший переказ містить “зерно правди”, оскільки в іншому інскрипційному написі повідомляється про те, що передміський дерев’яний “костюлик” був поставлений близько 1370 р. – Zaucha T. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii, Sw.Krzyża i Sw.Bartłomieja w Drohobyczu. – S.33.

¹³ Matricularum Regni Poloniae summaria (надалі – MRPS). – Pars IV. – Vol.3. – Varsoviae, 1915. – N 1179. – P.421 (у джерелі вони іменуються як церкви Св.Юрія, Св.Хреста і Св.Параскеви).

¹⁴ Budzyński Z. Sieć parafialna prawosławnej diecezji przemyskiej na przełomie XV i XVI wieku. Próba rekonstrukcji na podstawie rejestrów podatkowych ziemi przemyskiej i sanockiej // Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. – T.1. – Przemyśl, 1990. – S.142.

¹⁵ Див. про це докл.: Тимошенко Л. Проблеми історичної топографії та планування-просторового розвитку давнього Дрогобича.

¹⁶ У загальних рисах, історію роду Сасів-Терлецьких відстежив Л.Виростек: Wytostek L. Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej. – Kraków, 1932. – S.51.

¹⁷ MRPS. – Pars.IV. – Vol.4. – Varsoviae, 1915.- № 7186, 8484.

¹⁸ MRPS. – Pars IV. – Vol.3. – Varsoviae, 1915.- № 734.

¹⁹ MRPS. – Pars.IV. – Vol. 4. – № 8726.

²⁰ Див. також: Тимошенко Л. Єпископ Кирило Терлецький: родовід і початок духовної кар’єри // ДКЗ. – Вип.IX. – Дрогобич, 2005. – С.202-213.

- ²¹ MRPS. – Pars.IV. – Vol.3. – № 18692.
- ²² MRPS. – Pars IV. – Vol.I. – Varsoviae, 1912. – N 8726. – P.23; Archiwum Główny Akt Dawnych (надалі – AGAD). – T. zw. Metryka Litewska. – Dz.IV B. – № 22. – K.523 – 524v.
- ²³ Ісаєвич Я.Д. Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму (до кінця XVIII ст.) // З історії Української РСР. – Вип.6-7. – К., 1962. – С.12.
- ²⁴ Szaraniewicz I. Rzut oka na beneficja kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1875. – S.6.
- ²⁵ Ibid. – S.16-17 (покликання 30).
- ²⁶ Ibid. – S.52 (покликання 10).
- ²⁷ AGAD. – T. zw. Metryka Litewska. – Dz.IV B. – № 22. – K.523 – 524v.
- ²⁸ Див. останні публікації з проблеми: Тимошенко Л., Царьова Н. Документи до історії між-конфесійних стосунків у Дрогобичі в XVI ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. II. – Дрогобич, 1997. – № 3. – С.24-25; Грушевський М. Твори у 50-ти т. – Т.6. – Львів, 2004. – С. 292-300, а також коментарі до статей М.Грушевського. – С.596-598.
- ²⁹ Боротьба Південно-Західної Русі і України проти Ватикану і унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – К., 1988. – № 97. – С.121-122.
- ³⁰ Там само. – № 152. – С.203.
- ³¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (надалі – ЦДІАУЛ.). – Ф.14. – Оп.1. – Спр.101. – С.777-778. Акт був облятований в перемишльських земських актах міщанином, старшим братства Максимчаком 1631 р.
- ³² ЦДІАУЛ. – Ф.201. – Оп.4в. – Спр.333. – Арк.12-13.
- ³³ Див. про це докл.: Тимошенко Л. Рукописна книга братства дрогобицької церкви Святого Юрія (середина XVII – XVIII ст.).
- ³⁴ ЦДІАУЛ. – Ф.201. – Оп.4 в. – Спр.333. Текст опублікований: Тимошенко Л. Документи до церковної історії Дрогобича (друга половина XVII – початок XVIII ст.) // ДКЗ. – Вип. IX. – 2005. – С.46-47.
- ³⁵ ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.625. – С.1795; Mściwujewski M. Z dziejow Drohobycza. – Cz.I. – Drohobycz, 1939. – S.103.
- ³⁶ Archiwum Państwowe w Przemyślu (надалі – APP). – Zespół Archiwum biskupstwa greckokatolickiego w Przemyślu (надалі – АВГК). – Sygn.4 supl. (Protokollon causarum 1705–1709). – S.177-178.
- ³⁷ Свенціцький І. Тематичний уклад стінопису церкви Святого Юра в Дрогобичі // Літопис Бойківщини. – 1938. – № 10. – С.69.
- ³⁸ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. – Dyplomaty. – N 262. – K.2.
- ³⁹ Оpubліковано в брошурі: Скоп Л. Церква Святого Юра XV–XVII ст. у Дрогобичі. – Дрогобич, 2003 (на жаль, праця Л.Скопа не пагінована).
- ⁴⁰ Bodzioch-Kaznowska B. Cerkwie w Drohobyczu w latach 60-tych XVIII wieku // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.IV. – Дрогобич, 2000. – С.414.
- ⁴¹ Тимошенко Л. Нариси з історії давнього Дрогобича. – С.40.
- ⁴² Там само. – С.53.
- ⁴³ Тимошенко Л. Рукописна книга братства дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста (XVII – початок XIX ст.). – С.448-449.
- ⁴⁴ Lorens B. Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII i XVIII wieku. – S.169, 208.
- ⁴⁵ MRPS. – Pars.IV. – Vol. 1. – № 3796. – P.216.
- ⁴⁶ MRPS. – Pars.IV. – Vol. 3. – № 18692. – P.66.
- ⁴⁷ Ibid. N 7796. – P.446.
- ⁴⁸ AGAD. – T.Zw. Metryka Litewska. – IV B. – № 22. – K.487.

⁴⁹ Тимошенко Л. Хмельниччина і міщансько-селянське повстання в Дрогобичі 1648 року // ДКЗ. – Вип.ІІІ. – Дрогобич, 1998. – С.23.

⁵⁰ Biblioteka Naukowa PAU I PAN w Krakowie. – Dyplomaty. – N 262. – К.1-2. Див. також: Dziwik K. Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. – Cz.II. Dokumenty z lat 1573–1787. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968. – № 410. – S.72.

⁵¹ Див.: Тимошенко Л. Рукописна книга братства дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста (XVII – початок XIX ст.).

⁵² Тимошенко Л. Пом'яник дрогобицької церкви Св.Трійці. – С.285.

⁵³ APP. – АВГК. – Sygn.2 supl.(Protokoły czynności sądu biskupiego 1698–1702). – S.46.

⁵⁴ Балик Борис І. Інокентій Винницький Єпископ Перемиський, Самбірський і Сянницький (1680–1700). – Рим, 1978. – С.260.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Тимошенко Л. Рукописна книга братства дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста (XVII – початок XIX ст.). – С.448.

⁵⁷ Вуйцик В. Про датування церкви Воздвиження Чесного Хреста у Дрогобичі // Володимир Вуйцик. Вибрані праці. До 70-річчя від дня народження / Вісник Інституту “Укрзахідпроект-реставрація”. – Львів, 2004. – Ч.14. – С.187.

⁵⁸ Керик М. Дрогобицький малярський осередок XVIII ст. // Наукові зошити історичного факультету. – Вип.4. – Львів, 2001. – С.93.

⁵⁹ Там само. – С.94.

⁶⁰ Див.: Друзюк Г., Скоп Л. Дрогобицький іконописець XVIII ст. о.Василь Глібкевич // Бойки. – 1992. – № 1. – С.10-12; Керик М. Вказ. праця. – С.93-94.

⁶¹ Керик М. Митці у соціальній структурі міста Дрогобича у XVIII ст.: порівняльний аналіз за майновим станом. – С.224.

⁶² Тимошенко Л. Візитаційні описи дрогобицьких церков 1764 р. // ДКЗ. – Вип.IV. – Дрогобич, 2000. – С.409-410.

⁶³ Тимошенко Л. Візитаційні описи дрогобицьких церков... – С.409.

⁶⁴ Тимошенко Л. Пом'яник дрогобицької церкви Св. Трійці.

⁶⁵ Соціальний статус В.Глібкевича та його сім'ї дослідила М.Керик. – Див.: Керик М. Митці у соціальній структурі міста Дрогобича у XVIII ст.: порівняльний аналіз за майновим станом. – С.223.

⁶⁶ Керик М. Дрогобицький малярський осередок XVIII ст. – С.97.

⁶⁷ MRPS. – Pars.IV. – Vol. 1. – № 3796. – P.216.

⁶⁸ MRPS. – IV/3. – № 18692. – P.66.

⁶⁹ Там само. – № 22841. – P.292.

⁷⁰ Księga radziecka miasta Drohobycza 1542-1563. Z papierów pośmiertnych ś.p.Stefana Sochaniewicza, wydała Helena Polaczkówna (далі – KRД). Zabytki Dziejowe. – Wydanie Tow. Nauk. we Lwowie. – T.IV. – Z.1. – Lwów, 1936. – S.93.

⁷¹ AGAD. – T.Zw. Metryka Litewska. – IV B. – № 22. – K.488.

⁷² Керик М. Дрогобицький малярський осередок XVIII ст. – С.97.

⁷³ Там само. – С.99.

⁷⁴ Керик М. Дрогобицький малярський осередок XVIII ст. – С.98.

⁷⁵ Тимошенко Л. Пом'яник дрогобицької церкви Св.Трійці. – С.285.

⁷⁶ Вперше відчитано П.Жолтовським: Жолтовський П. Художнє життя на Україні у XVI–XVIII ст. – К., 1983. – С.147.

⁷⁷ Грушевський М. До історії “руського обряду” в старій Польщі // Записки НТШ. – Львів, 1899. – Т.XXVII. Miscellanea. – С.1-2. Джерело зберігається тепер у Варшаві. – Archiwum Główny

Akt Dawnych. – T. zw. Metryka Litewska. – Dz. IV B. – N 22. – K.517-527. Оригінал привілею на пергамені в XIX ст. знаходився в архіві дрогобицького магістрату, за яким він був опублікований Ф.Гонткевичем у збірці міських актів. – Gałkiewicz F. Z archiwum Drohobycza. Zbiyr przywilejów, aktów granicznych, lustracji, memoriałów i pt. – Drohobycz, 1906. – N XXIII. – S.71. Сучасне місцезнаходження джерела не з'ясоване. Очевидно, М.Грушевський не знав про існування оригіналу і публікував його за копією. – AGAD. – Op. cit. – Л.521 zv. Україномовний переклад джерела подано: Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – № 67. – С.69; Тимошенко Л., Царьова Н. Документи до історії міжконфесійних стосунків у Дрогобичі в XVI ст. // ДКЗ. – Дрогобич, 1997. – Вип. II. – С.23-24.

⁷⁸ Документ опубліковано за облятою в перемишльських городських актах. Місцезнаходження оригіналу досі не з'ясоване. У перекладі українською мовою документ опублікований: Тимошенко Л., Царьова Н. Документи до історії міжконфесійних стосунків у Дрогобичі в XVI ст. – С.24.

⁷⁹ М. Грушевський. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т.LXIX. – № CV. – С.123-124.

⁸⁰ ЦДІАУЛ. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.271. – С.411-412.

⁸¹ Там само. – Спр. 16. – С.478.

⁸² Там само. – Спр.267. – С.479-480.

⁸³ Там само. – Спр.24. – С.140.

⁸⁴ Там само. – Спр.25. – С.182-183.

⁸⁵ ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.30. – С.585-586.

⁸⁶ Bendza M. Prawosławna diecezja Przemyska w latach 1596-1681. – Warszawa, 1982. – S.104.

⁸⁷ Тимошенко Л. Хмельниччина і міщансько-селянське повстання в Дрогобичі 1648 року // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 1998. – Вип. III. – С.23.

⁸⁸ Грушевський М. Економічний стан селян в Перемишльському старостві в середині XVI в. // Грушевський М. Твори у 50 т. – Т.5. – Львів, 2003. – С.317-318.

⁸⁹ Див. про це докл.: Мицько І. До історії родів Негребецьких та Гарабачів // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Ч. I. – Біла Церква, 2000. – С.40-41.

⁹⁰ ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Оп.1. – Спр.304. – С.1619-1623.

⁹¹ Кодекси зберігалися в колекції, зібраній А.Петрушевичем (тепер відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника). – Свенціцький І. Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича // Українсько-руський архів. Т.7. – Львів, 1911. – С.139, 144.

⁹² Петров Н.И. Описание рукописных изданий, находящихся в городе Киеве. – Вып.2. – М., 1904. – С.69-70. Як свідчить передмова, текст було перекладено з грецької на церковно-слов'янську Максимом Греком 1524 р. За вкладним записом 1653 р., книга була продана у Львові російському послові, вивезена ним до Московії, затим подарована ржевським намісником Богданом Хитрово Троїцькому монастирю в Мотиково на Рязанщині. – Петрушевич А.С. Сводная Галичско-русская летопись. – Ч.1. – Львов, 1887. – С.30-32.

⁹³ Дата і авторство встановлені за прикінцевою припискою. – Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в гор. Киеве. – Вып.2. – М., 1891-1904. – С.69-70. Йдеться про збірку візантійських проповідей, перекладених старослов'янською мовою в Афонському монастирі. До тексту проповідей додано “Слова преложенія” відомого давньоруського письменника Кирила Турівського. Книга з Дрогобича зберігається тепер у ЦНБ ім.В.Вернадського в Києві.

⁹⁴ Ісаєвич Я. Дрогобич у XVII – XVIII ст.: з джерел про побут і культуру міського населення // ДКЗ. – Вип. VIII. – Дрогобич, 2004. – С.204.

⁹⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (надалі – Арх.ЮЗР). – Ч.І. – Т.ХІ. – К.,1904. – С.65.

⁹⁶ Боротьба Південно-Західної Русі і України проти Ватікану і унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – № 152. – С.203.

⁹⁷ Там само. – С.22-23.

⁹⁸ Тимошенко Л. Вказ. праця. – С.23.

⁹⁹ За даними 1666 р. ігуменом монастиря в с.Лішні під Дрогобичем був Сільвестр Ленкевич, очевидно, родич о.Василя. – Стецик Ю. Монастирі Дрогобиччини. – Дрогобич, 2000. – С.17.

¹⁰⁰ Арх.ЮЗР. – Ч.І. – Т.ХІІ. – С.241.

¹⁰¹ Арх. ЮЗР. – Ч.І. – Т.10. – К., 1904. – С.374.

¹⁰² Lorens B. Statuty bractw cerkiewnych w Drohobyczu w XVIII wieku // ДКЗ. – Вип.Х. – Дрогобич, 2006. – С.602-612.

¹⁰³ Ісаєвич Я. Див. статтю в цьому числі збірника.

¹⁰⁴ АРР. – АВГК. – Sygn.12 supl. (Protokoły czynności sądu biskupiego 1737-1741). – S.60-61.

¹⁰⁵ Він втопився 1752 р. у Тисьмениці, як свідчить маргінальний запис на полях рукописної мінеї з Дрогобича. – Ісаєвич Я. Джерела з історії української культури доби феодалізму. – С.96.

¹⁰⁶ Тимошенко Л. Рукописна книга братства дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста (XVII – початок XIX ст.). – С.449.

¹⁰⁷ Лакота Г. Три Синоди Перемиські й єпархіальні постанови Валявські в 17-19 ст. – Перемишль, 1939. – С.63.

¹⁰⁸ Lustracja województwa Ruskiego. 1661–1665. – Cz.1. Ziemia Przemyska i Sanocka /Wyd. K. Arłamowski i W.Kaput. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970. – S.169.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Балик Б.І. З історії культу св. Йосафата Кунцевича в перемиській єпархії (XVII – XVIII ст.). – С.54, 59-60.

¹¹¹ АРР. – АВГК. – Sygn.2 supl. (Protokoły czynności sądu biskupiego 1698–1702). – S.85-86. Див. також: Тимошенко Л. Документи до церковної історії Дрогобича (друга половина XVII – початок XVIII ст.) // ДКЗ. – Вип.ІХ. – Дрогобич, 2005. – № 4. – С.473.

¹¹² Балик Б.І. Вказ. праця.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Тимошенко Л. Документи до церковної історії Дрогобича (друга половина XVII – початок XVIII ст.). – № 6. – С.473-476.

¹¹⁵ Bodzioch-Kaznowska B. Cerkwie w Drohobyczu w latach 60-tych XVIII wieku // ДКЗ. – Вип. ІV. – Дрогобич, 2000. – С.416.

¹¹⁶ АРР. – АВГК. – Sygn.101. – S.23-34.

¹¹⁷ АРР. – АВГК. – Sygn.18 supl. (Protokoły czynności sądu biskupiego 1765–1767). – S.475-478; Sygn.25 supl. (Protokoły czynności sądu biskupiego 1765–1767). – S.10-11.

Леонід Тимошенко.

Духовенство дрогобицьких церков XV–XVIII ст.: особовий склад, династії, душпастирська та мистецька діяльність.

У статті здійснено першу в історіографії спробу реконструкції складу та діяльності духовенства шести дрогобицьких церков. Якщо для частини церков списки священників є ще не досить повними, то в ряді випадків – майже вичерпними. Задokumentованою є участь священників у суспільно-політичних подіях тієї доби. Якщо

в XVI–XVII ст. священиками були, здебільшого, шляхтичі, то у XVIII ст. – визначні заможні міщани. Священицькі династії шляхтичів Терлецьких та міщан Кобринів і Глібкевичів залишили досить глибокий слід в місцевій історії та культурі.

Leonid Tymoshenko.

The clergy of Drohobych churches of the XV – XVIII cc.: their personnel, dynasties, religious ministry and art activity.

In the article the first in a historiography attempt is made to reconstruct the staff and activity of the clergy of six churches in Drohobych. While for some churches the lists of priests are still insufficiently complete, in a number of cases they are almost exhaustive. The participation of priests in political events of that time is well-documented. If in the XVI – XVII cc. the priests were predominantly of gentry origin, in the XVIII c. they were already of outstanding prosperous middle class. Priestly dynasties of the gentry kin of the Terlets'kys and middle class kins of the Kobryns and Hlibkevychis left a remarkable trace in the local history and culture.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ, СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА І НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ДРОГОБИЧА У XVI – XVIII СТ.

Одним із найважливіших показників інтенсивності економічного і політичного життя міста є динаміка змін кількості населення. На жаль, збереглося дуже мало об'єктивних джерел про кількість населення міст Речі Посполитої у XVI–XVIII ст. Тому заслуговують на увагу наявні в нашому розпорядженні дані про кількість населення Дрогобича в XVI і XVIII ст.

При обчисленні кількості населення міста важливим є з'ясування середньої кількості мешканців в одному будинку, оскільки в демографічних джерелах того часу найчастіше брались на облік лише будинковласники. Дослідник сусіднього з Дрогобичем – міста Самбора приймав кількість населення в XVI – XVIII ст. – 7 осіб на будинок¹. Історик С. Пазира користувався критерієм 6 осіб на будинок, підкреслюючи разом з тим, що це швидше занижене співвідношення, бо навіть у малих містечках часто мешкало по 7-8 осіб в будинку². Як видно з дрогобицьких актових книг, в одному будинку дуже часто мешкали 2 сім'ї, а іноді й більше, а сім'я складалась в середньому не менш як з 5 членів. Тому можна з повним правом прийняти за основу середню кількість 6 мешканців в одному житловому будинку, як мінімальну.

В інвентарі за 1568 р.³ перелічено 245 дрогобицьких будинковласників. Приймаючи по 6 мешканців на будинок, отримаємо 1225 мешканців. Однак є підстави вважати цю цифру заниженою, бо тут не враховані піддані вїтківської юрисдикції, а також тому, що складачі інвентарів, як і люстрацій, часто не враховували неоподатковані будинки. А. Прохаска на підставі суми сплаченого в 1578 р. чопового обчислював населення Дрогобича в кількості 3600 осіб⁴. З іншого боку, враховуючи кількість сплаченого міщанами шосу, (приймаємо методику згідно якої в містах, де сума шосу булла від 50 до 100 зол., припадає по 32 особи на 1 зол. шосу), кількість населення в Дрогобичі в 1578 р. може бути визначеною 3078 осіб⁵. При цьому ці дані, обчислені на підставі суми сплаченого шосу теж, можливо, занижені⁶. Розбіжність відомостей різних джерел про кількість населення Дрогобича в 60-80 рр. XVI ст. є свідченням варіативності та приблизності їх інформативного потенціалу. Однак вони дозволяють висловити припущення, що населення Дрогобича в цей час становило 2-3 тис. мешканців, з більшим або меншим відхиленням в той чи інший бік.

З XVII і XVIII ст. маємо список міських будинків з 1652 року у Перемиських земських актах, а також матеріли Йосифінської ґрунтової метрики 1787 р. та Францисканської метрики 1820 р. На відміну від джерел попереднього періоду наявний в матеріалах перелік міських будинків і земельних наділів міщан є більш-менш повним. Однак дані метрик про кількість населення також є дещо заниженими, бо вони не враховують найбільш необхідних шарів міського населення – „люзних“, жебраків тощо.

Для визначення кількості осіб, що припадала на один будинок в кінці XVIII – на початку XIX ст., порівняємо дані Францисканської метрики з іншими австрійськими

статистичними джерелами. За австрійськими урядовими джерелами 1811 р. у Дрогобичі було 8007, а 1819 р. – вже 8690 мешканців⁷. За даними метрики 1820 р. тут було 1262 будинки, отже прийнявши кількість населення за 8 700 осіб, отримаємо, що на один будинок припадало 6,9 осіб. Приймаючи цей коефіцієнт для Йосифінської метрики, визначимо кількість населення в Дрогобичі у 1787 р. 6465 осіб. Відомості про кількість населення в окремих частинах за вказаними вище джерелами подано нижче.

Таблиця І.
Кількість населення в Дрогобичі в 1568 – 1820 рр.

Рік \ Дільниці міста	1568 ⁸	1692 ⁹	1787 ¹⁰	1820 ¹¹
Ринок	44	22	144	243
Вулиці в межах мурів	46	19	–	–
„Єврейське місто“ (Л А Н)	–	30	40	–
Передмістя:				
Завіжне	36	46	106	159
Лішнянське	54	25	76	141
Задвірне	27	53	101	134
Міські загороди	30	7	175	223
Зваричі	18	47	142	117
Війтівська гора	невід.	26	84	128
Плебанія	–	13	55	117
Інші будинки	–	–	14	–
Всього в центр. частині	90	71	184	243
Всього в передмістях	155	217	753	1019
Всього в центрі і на передмістях	245/6	X 288/6	X 937/6,9	1262
Кількість населення в місті і на передмістях	1225	1662	6465	8700

Навіть враховуючи недосконалість використаних джерел, можна припустити, що в третій чверті XVIII ст. населення Дрогобича складало не менше 6 – 6,5 тис. осіб. Ріст населення в порівнянні з попередніми століттями відбувався в основному за рахунок передмість, на яких мешкала більша частина населення міста. У проміжках між тими роками, за які у нас є дані, були періоди зменшення кількості населення, але в цілому для всього періоду XVI – XVIII ст. характерне неухильне зростання міста. Однак беручи до уваги об'єктивні можливості для розвитку продуктивних сил в країні, багаті природні ресурси, натуральний приріст населення, це зростання слід визнати вкрай

повільним. Це було наслідком гальмування розвитку продуктивних сил і зокрема міського ремесла тогочасними виробничими відносинами.

Населення феодального міста ділилося на різні соціальні прошарки. Тут, як і в усьому тогочасному суспільстві, спостерігаємо чітку ієрархію станів, на найвищому щаблі якої знаходилися еліти, зокрема шляхта. Староста, як великий магнат, рідко мешкав у місті. Замість нього тут постійно перебували різні урядовці: підстарости, піджупники, судді, замкові і жупні писарі, які походили переважно з дрібної і середньої шляхти. В XVI ст. різні посади в старостинській адміністрації найчастіше займають представники шляхетських родин Колодницьких, Унятицьких, Вацівських, Винницьких та ін.¹², а в XVII–XVIII ст. – тих же Винницьких, а також Стебницьких, Лопушанських (Лопуських), Созанських, Туркулів та ін. Якщо в XVIII ст. старостинська адміністрація була повністю в руках шляхти, то у XVI – на початку XVII ст. в ній було чимало вихідців з міщанства, які однак згодом, як правило, отримували шляхетство і на подання старости виключались з міського права. Так, в XVI ст. стали шляхтичами такі вихідці з міщан, як піджупок Войтіх Бугрей, замковий писар Варфоломій Берна Найдаковський, підстароста Йосиф Воєвода, які, збагатившись під час урядування в старостинській адміністрації, а також шляхом оренди млинів, жупних будинків та інших молодих статей, пізніше понабували земські маєтки¹³. Особливо багатим був згаданий Варфоломій Найдаковський, який отримав королівське затвердження на два черини, луки, три лани поля, що після його смерті перейшли у власність інших шляхтичів¹⁴.

З шляхтичами, що були на службі в інших старост, пов'язані (через єдність інтересів і родинні зв'язки) й інші шляхтичі, що мали „двірки“ на території міста, але не хотіли підпорядковуватись міському праву. Вже в XVI ст. зросла роль шляхти в місті: окремі дрібнопомісні шляхтичі продавали сільські маєтки, щоб купити будинки в Дрогобичі¹⁵. В XVII–XVIII ст. кількість шляхетських „двориків“ в місті продовжувала збільшуватись.

Поруч зі світською елітою важливе місце в суспільній ієрархії посідало духовенство. Католицьке духовенство Дрогобича отримувало феодальну ренту з усього міського населення, а крім того мало власних кріпаків у місті і на селі, які виконували панщину, давали грошові чинші і натуральні данини. Про доходи «ректора» Дрогобичького костюлу свідчить такий факт: 1424 р. він позичив Львівському магістрові грошову суму, потрібну для шлюбного подарунку королеві Владиславу Ягайлові і його нареченій княгині Софії¹⁶. Деякі інші церковні служителі (органісти, дзвонарі тощо) за своїм соціальним становищем наближались до міщанства.

Вища православна церковна ієрархія (єпископи, ігумени монастирів) володіла, як і католицьке духовенство, численними маєтками в місті і на селі. Так, перемишльський єпископ Антоній Радилівський в середині XVI ст. мав не лише земські маєтки з селянами, але й «підданих» міщан, що мешкали на його ґрунтах в Перемишлі і Самборі¹⁷. Зате значна частина нижчого духовенства, сільських і міських священиків була значно біднішою. В підкарпатському селі зустрічаємо навіть «попів», які виконували феодальні повинності. Проте в містах, де соціальне розшарування було більшим, серед духовенства виділялась заможна верхівка. Серед дрогобичького православного духовенства на початку XVI ст. виділявся своїм багатством священик церкви Св.Юрія Сенько з дрібношляхетської родини Терлецьких, в якій вже в XV ст. священицтво стало спадковим заняттям¹⁸. З ним споріднені двоюрідні брати Савка, Петро і Васько Терлецькі, які в цей час також були священиками¹⁹, і Лаврентій Терлецький, який

в 1528 р. був перемишльським єпископом²⁰. В 1497 р. Сенько Терлецький отримав королівське підтвердження на володіння півланом землі²¹, а в 1508 – підтвердження привілеїв, „наданих ще Владиславом Ягайлом“, на володіння ланом землі, саджавкою, ставами, городом, садами, пасовищами, солеварною вежею з двома черинами і з правом безплатно („без кошового“) і поза чергою („без очеретки“) брати сировицю з королівського вікна, а також звільнення від чиншів, податків і підвод²². Тоді ж, мабуть, йому було надане підтверджене пізніше (1679 р.) право вільно варити горілку і пиво на власну потребу і під час празників Св.Юрія на продаж і дозвіл продавати на цьому празнику також привезені напої²³. Крім того, парохі церкви Юра мали право на збір по 2 гр. від осілих на німецькому праві парафіян церков чесного Хреста і П'ятниць (за іншими даними – від всіх мешканців Дрогобича)²⁴. В XVII ст. на згаданому вище лані осіло кілька родин „підсадків“, які попали під юрисдикцію священника. Так виникла „Юрівщина“ (Юрина), яку в податкових реєстрах іноді називають „передмістям попа Терлецького“²⁵.

В XVI–XVII ст. церква Св.Юрія перебувала у спадковому володінні Терлецьких: після Сенька був попом його син Грицінко, потім знову Сенько, на початку XVII ст. Павло, який мав сина Сенька²⁶. Після смерті Василя, останнього представника цієї родини, братство стало вибирати священників з числа міських парафіян.

Такі широкі привілеї, як у Терлецьких православне духовенство мало настільки рідко, що як в XVI ст., так і серед істориків нового часу виникали сумніви щодо їх автентичності²⁷. Як за шляхетським походженням, так і за обсягом своїх привілеїв священницька родина Терлецьких наближається до верхівки еліти суспільства. Але таке становище було винятковим. Більшість міських священників зливалась не з шляхтою, а з верхівкою міщанства. Так, наступниками Терлецьких на парафії Юра були представники заможного міщанства: Федір Старосовський, Іван Монастирський, Степан Кобрин, Михайло Кобринович, Григорій Кобринович²⁸. Священники інших дрогобицьких церков (Чесного Хреста, Параскеви П'ятниці, Св.Трійці, Спаса/Преображення та Пречистої Богородиці) також виходили з середовища середньозаможного і багатого міщанства. У XVIII ст. все міське духовенство було споріднене з патриціанськими родинами. Священник церкви Чесного Хреста Василь Глібкевич одружився з дочкою вїйта Терезою Едричківною, а свою дочку віддав заміж за міського радника Ф. Венцковича, власника будинку вартістю 2000 зол. і фільварку з городом і садом. Священниками церкви Св.Трійці і дрогобицькими деканами в першій половині XVIII ст. були багаті міщани Венгриновичі. Один з них, Лука Венгринович, в 1733р. віддав свою дочку заміж за багатого купця Івана Гудза²⁹. Також і представники інших дрогобицьких священницьких родин (Староміські, Сербиновські, Кобрини) посідали важливе місце серед цехової старшини і міського патриціату. Таким чином, духовенство в Дрогобичі зливалось з верхівкою міщанства.

До патриціїв слід зарахувати найбагатших купців і ремісників, які захопили в свої руки міське управління (магістрат). Більшість патриціїв були поляками і римо-католиками, однак їм не поступалися і верхівка українського міщанства, яка так само, як і католики, перетворювалася в спадковий патриціат. В кінці XV ст. одним із заможних українців-міщан був Івасько Захарка, в будинку якого засідав королівський комісарський суд, а в середині XVI ст. довголітнім членом ради був „русин Захарка“, очевидно, родич Іваська Захарка³⁰. Крім Захарка, в XVI ст. в раді засідали українці Хома, Онисько Синиця і Грицько Синиця, який в 1546 – 1558 рр. орендував міську горілку корчму, а також доходи від мір для вимірювання формованої солі і оплати від дерева,

що привозилось на солеварні. В 1546 р. він заплатив раді 200 зол., щоб вона нікому не передавала цих доходів, і потім щороку поновлював орендний контакт, і звичайно на суму 102 зол. на рік: „51 за горілку, 1- за міри, 50 – за дерево“³¹. В 1542 – 1544 рр. Грицько Синиця орендував також міський королівський млин біля Раневич³². Орендарі цього млина посідали впливове становище серед міської верхівки. В 1511-1514 рр. його орендував багатий міщанин, власник земських маєтків Сенько Садковський, в 1514-1535 рр. – Роман Русин. Але від середини XVI ст. оренда цього млина переходить до рук жупника, а пізніше старости і старостинських слуг, а в XVII ст. млин належить вже шляхтичам³³.

В XVII–XVIII ст. всі посади в магістраті залишались в руках кількох найбагатших родин: Андричків – Дворниковичів, Піховчиків, Венцковичів, Кобринів, Венгриновичів. Великі, як на дрогобицькі масштаби, багатства сконцентрували, зокрема, українські міщани. Довголітній радний Іван Черніга (сер. XVIII ст.) мав фільварок в півлану, інший член ради, Василь Скрипук мав будинок вартістю 5000 зол. і залишив після своєї смерті багато рухомого і нерухомого майна, і 6000 зол. готівкою, з яких він асигнував 1000 зол. „на кагал“, щоб з процентів щороку надходило „50 зол. до церкви..., 30 зол. – до братства, по 10 зол. – бакалярів і на шпиталь“³⁴.

Характерною рисою всіх патриційів, незалежно від національності, була їхня пов'язаність з тогочасними формами господарювання. Так, наприклад, один з надавчих привілеїв на міську власність стосувався ґрунту, який пізніше отримав назву Угринівського кута. Ще 1670 р. король надав ділянку поля за р. Тисменицею, так зв. „кут“, дочкам Василя Фединича Мар'яні і Анастасії, чоловікові Анастасії і його синам³⁵. У першій половині XVIII ст. цей „привілейований Угриновичівський кут або лаз“ був в спадковому володінні родини Угриновичів, а в 60-х роках був куплений заможним міщанином Григорієм Митюринським. Він вважався виділеним не лише з міста, але і з староства³⁶ і кварта з нього платилася окремо від кварти з староства. Таким чином, частина патриціату успішно використовувала існуючу систему на володіння землею, млинами тощо.

Серед солеварів вже в XVI ст. виділились „привілейовані зваричі“, які на підставі королівських привілеїв мали право отримувати сировицю безплатно, а деякі з них – також право тягнути цю сировицю жупними кінцями і поза чергою. Якщо непривілейовані зваричі в 60-х рр. XVI ст. виробляли в середньому по 200 бочок солі в рік і мали річний доход біля 23 зол., то „привілейовані зваричі“ виварювали в середньому по 400 бочок солі і мали по 60-68 зол. доходу³⁷. Отже, і в солеварній промисловості збагачення окремих міщан значною мірою ґрунтувалось на феодалних привілеях. Все це дозволяє характеризувати патриціат, як міську верхівку, яка була тісно пов'язана з пануючими господарськими відносинами і за їх рахунок забезпечувала своє заможне становище. Це не виключає того, що патриціат терпів від вад феодалних відносин. Шляхта, збільшуючи визиск міських низів, зменшувала його частку в ньому. Зокрема, в зв'язку з тенденцією до монополізації солеварного промислу, заможні міщани втратили пільги на деякі полегшення у солеварному виробництві.

Найчисленнішою групою серед населення міста було поспільство. У деяких джерелах поняття поспільства ідентифікується з усією міщанською громадою (*communitas alius* – поспільство)³⁸, в інших лише з „простим народом“ (*vulgus*)³⁹, що дає підставу окремим історикам називати поспільством міську бідноту. Однак найправильніше буде відносити до поспільства всю масу дрібних виробників і торговців, які мали хоча б незначні власні засоби виробництва і, як правило, також нерухому власність в місті

(будинки, земельні ділянки). Хоча представники поспільства були дуже диференційованими за ступенем заможності і за своїм соціальним становищем, все ж вони, як правило, особистою працею брали участь у виробництві та обміні і були вагомим суб'єктом економіки пізньосередньовічного міста. Більшість членів поспільства мала права міщан⁴⁰ і боролась з патриціатом за участь в міському управлінні.

Важко провести якусь різку межу між найбагатшою частиною поспільства, яке не брало участі в магістраті, і патриціатом, в руках якого було міське управління, бо в малих і середніх містах патриціат не перетворився на стан, який би міг не допустити поповнення свого середовища „нових багатіїв“ з числа поспільства. Верхівка поспільства за своєю заможністю часто не поступалась патриціатові. Так, кушнір Іван Стельмахович, після смерті якого залишилось 32 шапки, 48 лисячих лапок, багато угорських смушків та іншого майна, був настільки заможним, що у заповіті призначив 1 000 зол. на церкву Трійці⁴¹. Боротьба верхівки поспільства з патриціатом за владу по суті була конкурентним суперництвом двох угруповань міського суспільства. Тому не можна переоцінювати „перемоги поспільства над патриціатом“, яка виразилася у створенні контрольного органу поспільства (у Львові „40 мужів“, у Самборі – „24 мужі“). Створення таких органів зовсім не означало якоїсь принципової „демократизації міського управління“, як це пишуть деякі історики⁴². Включення до складу міських властей „органу поспільства“, по суті, найчастіше означало лише поповнення патриціату за рахунок верхівки поспільства. В таких містах, як Дрогобич, взагалі не було чіткої межі між патриціатом і верхівкою поспільства. Найзаможніші представники поспільства досить часто входили до старих магістратських органів і тим самим до складу патриціату, і тому не було потреби в формальній боротьбі за створення нового магістратського органу як „представництва поспільства“.

Якщо верхівка поспільства зливалась з патриціатом, то низи були таким ж убогими і фактично безправними, як і плебеї. Тим не менше поспільство в цілому утворювало окремий міський стан, всі члени якого користувались формально тими самими міщанськими правами і мали спільні станові інтереси, які полягали насамперед в заінтересованості всієї міської громади в тому, щоб не допустити концентрації влади в руках урядовців і пов'язаних з ними патриціїв.

Частина міського населення, яка була в найважчому становищі, утворювала плебейську опозицію, до якої входили незаможні плебейські елементи, а також й збіднілі або тимчасово поставлені поза рамки офіційного суспільного життя представники міщанства. Однією з найрадикальніших частин плебейської опозиції були в Речі Посполитій т.зв. „люзні люди“ (*hemines vagi*), в яких панівні верстви призириливо називали „гульгьями“. Це були переважно позбавлені будь-якого нерухомого майна наймити, які „не мали певної професії і постійного місця проживання“. Шляхетські законодавці неодноразово приймали конституції, за якими „люзним“ заборонялось найматись на роботу поденно і тижнево (а не помісячно), або й зовсім заборонялось жити в містах⁴³. Проте в Дрогобичі, як і в інших містах, була певна кількість позбавлених громадянських прав „люзних людей“. Вони були змушені навіть платити податок, розмір якого з 3 зол. в другій пол. XVI ст. збільшився до 4 зол. в першій пол. XVII ст.⁴⁴ У латиномовних податкових реєстрах Дрогобича, згадуються *citharedi* (дослівно – музики, що грають на цитрі), а в такому ж польськомовному реєстрі м. Ярослава, на аналогічному місці названі *скомороші*⁴⁵. Треба згадати, що під назвами *citharedi*, *скоморохи* розуміли одну і ту ж категорію людей, а саме бродячих музик – лірників, цимбалістів або й кобзарів.

До люзних слід зарахувати також тих люмпенів, що займались жебрацтвом і мали свої жебрацькі організації⁴⁶. Польський шляхтич економіст Я.К. Гуар, який був якийсь час управителем Самбірської економії, присвятив свою книгу „Економіка землянська генеральна“ дрогобицькому старості і адміністраторові Самбірської економії С.С. Скарвенському, в якій писав про збільшення жебраків в містах і селах в другій половині XVII ст.: „У зв'язку з постійною війною і неспокоєм в країні, люди звідусіль мусять з осель іти на жебри через податки і через постійні переходи жовнірів“⁴⁷. Від цих, значною мірою декласованих елементів слід відрізнити ту частину плебсу, що жила за рахунок продажу своєї робочої сили. Сюди відносяться насамперед позбавлені будь-якого нерухомого майна коморники, з середовища яких виходили наймити, хатні слуги, а також водоноси (hidraull). Такими ж бідними були мабуть і „рибарки“, які ловили і продавали рибу: в податкових реєстрах вони названі поруч з убогими коморниками⁴⁸.

До плебсу можна віднести також тих зваричів, які жили з праці на жупах і не мали іншого майна, крім невеликих городів і хатин.

Особливе місце в складі плебейської опозиції належить найбільш бідним крамарям (prorolae)⁴⁹ і підмайстрам, які, хоч і визискувались майстрами, проте з огляду на статті цехових привілеїв, мали можливість стати цеховими майстрами. Підмайстри часто були синами майстрів, купців, землеробів-власників. Тому ні крамарів, ні більшість підмайстрів не можна зарахувати до позбавленого засобів виробництва плебсу. Проте незадоволення своїм злиденним становищем штовхало їх у ряди плебейської опозиції.

Окрему групу міського населення становили євреї. Політика феодально-станових привілеїв державної влади і правлячих еліт призводили до „кастової відособленості євреїв“. Таким становищем користувалась найзаможніша єврейська верхівка, щоб заручитись підтримкою всього єврейського населення в своїх станово-еготистичних інтересах. Однак єврейські громади не були чимось однорідним, вони роздиралися непримиренними соціальними антагонізмами. Найбагатші єврейські лихварі-відкупники користувалися протекцією урядовців та магнатів також і для того, щоб визискувати одноплемінників. Вони зміцнювали свою економічну перевагу отриманими від короля і магнатів привілеями на володіння корчмами, солеварнями та іншими прибутковими об'єктами. Визиск єврейської бідноти заможною верхівкою, яка захопила керівництво кагальною організацією, часто набирала форм неприкритого грабунку. Тому боротьба єврейської ремісничої бідноти проти кагальної верхівки набула типових рис у всій Речі Посполитій⁵⁰.

Представники всіх груп ремісничо-торгівельного населення мешкали не лише в центральній частині міст, а й на передмістях. Ті з передміщан, які належали до цехів, мали міське право і користувались титулами, що були відзнакою міщан (в XV – XVI ст. honestus; XVII – XVIII ст. famatus, славетний)⁵¹. Інші передміщани в юридичному відношенні займали проміжне становище між міщанами і селянами. Це знайшло відображення в тому, що їх титулували на зміну „поштивими“ або „робітними“⁵².

Серед передміщан, що займались сільським господарством, також здавна мало місце значне майнове розшарування. Так, з 30 дрогобичан, переважно передміщан, які в 1581 р. випасали свиней в королівських лісах, 7 мало по 1-5 свиней, 18 по 6-15 гол. І один (дяк Олехно) – 34 свині. Таке ж розташування видно на прикладі матеріалів про розміри земельних наділів. Так, в 1508 р. 4 особи мали по 2 лани землі, 1 – 1/2 лана, 25 – по півлану, 3 – по 3/8 лана, 46 – по чверті лана, 4 – по 1/8 лана⁵³. За даними люстрації 1565 р. 12 найбагатших господарств (9,4 % від загальної кількості

господарств) займали 24 % всіх землеробських угідь⁵⁴. В XVII – XVIII ст. середні розміри наділів передміщан, а також земельних володінь міщан, зменшились, але нерівномірність в забезпеченні окремих майнових груп землею не лише збереглась, а й посилилась. Проте в цілому на передмістях соціальна і майнова диференціація була меншою, ніж в центральній частині міста.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що навіть мале місто з передмістями було скупченням різних соціальних груп і прошарків з суперечливими інтересами.

Більшість населення пізньосередньовічного Дрогобича становили українці. Крім них тут мешкали ще поляки, в XIV–XV ст. також німці, а в XVI–XVIII ст. – євреї. Проте таким тенденційним твердженням суперечить фактичний матеріал, поданий К.Люком. Зокрема, він зібрав 163 імені дрогобицьких міщан, що зустрічаються в документах за 1416-1478 рр. З них, на його думку, німецьких було лише 35 (24%), 14 невизначених, а 114 слов'янських, переважно українських⁵⁵. При цьому треба враховувати недосконалість застосованої дослідником методики, згідно з якою національність визначається за іменем. Так, українця Мєня Дяка він вважає поляком, деякі загальні християнські імена вважає німецькими. До того ж навіть, використання методики К.Люка дозволяє зробити уточнення (за умови додатку 43 мешканців передмістя, згаданих в документі 1473 року⁵⁶, – майже виключно українців), що відсоток німецьких імен і прізвищ зменшиться до 19%. Дійсний процент німецького населення був очевидно ще менший, бо колоністи мали більше шансів попасти на сторінки латиномовних урядових актів, ніж автохтонне населення.

Протягом XV ст. кількість німецьких колоністів зменшувалась. Частина їх українізувалась, або полонізувалась, а інші – переселились до Львова і Кракова, де були більші скупчення німців⁵⁷. В 30-х рр. XVI ст. в дрогобицьких джерелах востаннє зустрічаємо згадку німецького колоніста⁵⁸. На сторінках магістратської книги 1542-1563 рр. німецькі імена та прізвища взагалі не зустрічаються, отже на середину XVI ст. німців у Дрогобичі не залишилось. Зате у XVI ст. тут починають поселятись євреї. Протягом XV–XVI ст. євреї не мали права мешкати в місті, і тому ті нечисленні заможні євреї, які в цей час були в Дрогобичі урядовцями в жупах і орендарями, прибували сюди на тимчасове перебування з інших міст⁵⁹. Лише в першій половині XVII ст. євреям було дозволено оселятись в Дрогобичі на території спеціально виділеного старого лану. В 1664 році на Лані було вже 15 будинків⁶⁰. Наприкінці XVII і у XVIII ст. кількість єврейського населення зросла, і заможні євреї стали власниками будинків також за межами лану, зокрема на ринковій площі.

Джерела другої половини XVIII ст. дозволяють хоча б приблизно обрахувати кількість єврейського, а також польського населення в Дрогобичі. В момент захоплення Галичини Австрією в Дрогобичі мешкало 124 родини євреїв⁶¹. З огляду на прийняту методику (тобто, приймаючи по 5-6 осіб на сім'ю), це становить біля 500-700 осіб.

Кількість поляків можна приблизно визначити за матеріалами списків парафіян, що склалися римо-католицькими ксьондзами. Однак ці списки дуже неточні. Це видно хоча б з того, що за інвентарем Дрогобицького костюлу в 1743 р. в Дрогобичі було 2356 римо-католиків, а за матеріалами перемишльської латинської кафедри – лише 1274 особи⁶². Розбіжність даних за 1743 і 1785 рр., щодо числа римо-католиків в Дрогобичі свідчить, що списки парафіян склалися ксьондзами дуже неточно, причому переважала тенденція до завищування справжніх даних. Вірогіднішими є дані за 1875 р., коли над діяльністю кліру був встановлений певний контроль австрійських чиновників. Таким чином, в останній чверті XVIII ст. в Дрогобичі було не більше

1274 римо-католиків. В зв'язку з тим, що певна кількість католиків була покатоличеними, але ще не сполонізованими українцями, слід згадати, що кількість поляків не була вищою від 1000 – 1200 осіб.

Враховуючи, що загальна кількість населення Дрогобича у 1787 р. становила не менше 5,6-5,7 тис. осіб, доходимо висновку, що в цей час у місті було не менше 4,5 тис. українців, біля 1,2 тис. поляків і 600-750 євреїв.

¹ Kuczera A. Samborszczyzna. – Т. 1. – Sambor, 1935-1937. – S.158.

² Pazura S. Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do początków XX wieku. – Lwów, 1939. – S.275.

³ Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa). – Т. zw. Metryka Litewska. – Dz. IV B. – N 22. – K.485-486.

⁴ Prochaska A. Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej. – Lwów, 1890. – S.139.

⁵ Źródła dziejowe. – Т.18. – Cz. I. – Warszawa, 1903. – S.139.

⁶ Так, Добромиль платив 100 зол. шосу, хоч мав в 1589 р. лише 1160 душ. – Гец М. Столиця Гербуртів. – Добромиль, 1937. – С.11.

⁷ Відділ рукописів наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка. – Спр.124. – Арк. 5; Karpiniec J. Plość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka // RDSG. – Т.2. – 1932. – S.30-36.

⁸ AGAD. – Т. zw. Metryka Litewska. – Dz. IV B. – N 22. – K.485-486.

⁹ Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф.14. – Т.258. – Арк. 242, 246, 155.

¹⁰ Там само. – Ф.19. – Зв.14. – Спр.6.

¹¹ Там само. – Ф.20. – Зв.36. – Спр.8. – Кн.13. – Арк.98.

¹² Księga radziecka miasta Drohobycza 1542-1563. Z papierów pośmiertnych ś.p. Stefana Sochaniewicza, wydała Helena Polackówna // Zabytki Dziejowe. Wydanie Tow. Nauk. we Lwowie. – Т.IV. – Z.1. – Lwów, 1936. – S. XVII.

¹³ Ibid. – S. XVIII-XX.

¹⁴ Matricularum Regni Poloniae summaria. Ed. Th. Wirzbowski (далі – MRPS). – Varsoviae, 1905-1919. – Pars 4. – Vol. 3. – P.256, 267. – № 21895, 22409; ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Т.333. – С.118; Т.688. – С. 293.

¹⁵ Księga radziecka miasta Drohobycza ... – S.VII; №9.

¹⁶ Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. – Lwów, 1844. – S.87.

¹⁷ Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія друга (ч.81-132) (1531-1574) // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1906. – Т.69. – Кн.І. – № 104.

¹⁸ Wyrostek L. Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej. – Kraków, 1932. – S.226.

¹⁹ AGAD. – Т. zw. Metryka Litewska. – Dz. IV B. – N 22. – K.523.

²⁰ ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Т.625. – С. 1795; Грушевський М. Вказ. праця. – С.92.

²¹ MRPS. – Pars 1. – P.44. – Suppl. № 718, 734. В акті надання від 1497 р. Сенько титулюється „батьком“ (bawthca), тобто священиком.

²² Там само. – Ч.4. – Т.2. – С.23. – № 8726.

²³ Національний музей у Львові. – Теки Подолинського. – Спр. „Дрогобич“.

²⁴ Там само; Mściwujewski M. Królewskie wolne miasto Drohobycz. – Lwów-Drohobycz, 1929. – Ч.1. – С.100.

- ²⁵ ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Т.1075. – С.19, 1696.
- ²⁶ MRPS. – Pars 4. – Vol. 3. – Suppl. № 18692; Національний музей у Львові. – Теки Подолинського. – Спр. „Дрогобич“.
- ²⁷ Księga radziecka miasta Drohobycza ... – S.XXIV; Szaraniewicz I. Rzut oka na beneficja kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej polskiej pod względem historii. – Lwów, 1875. – С.52.
- ²⁸ ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Т.625. – С.1795.
- ²⁹ Там само. – Ф.32. – Т.4. – С.689; ЛБАН. – Ф.Оссолінеум. – Спр.29. – С.547.
- ³⁰ MRPS. – Pars 4. – Vol. 3. – Suppl. № 1179.
- ³¹ Księga radziecka miasta Drohobycza ... – S.16, 111. – № 36, 287 та ін.
- ³² MRPS. – Pars 4. – Vol. 3. – Suppl. № 21620.
- ³³ Księga radziecka miasta Drohobycza... – S.LXXI; ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Т.390. – С.2622.
- ³⁴ ЦДІАУЛ. – Ф.32. – Т.7. – С.476,473.
- ³⁵ Gałkiewicz F. Z archiwum Drohobycza. Zbiór przywilejów, aktów granicznych, lustracji, memoriałów ipt. – Drohobycz, 1906. – S. 243. – №78.
- ³⁶ ЦДІАУЛ. – Ф.32. – Т.3. – С.249; Т.6. – С.134; Т.7. – С.281–282.
- ³⁷ Rutkowsky J. Podział dochodów w żupach ruskich za Zygmunta Augusta. – Poznań, 1927. – S.45.
- ³⁸ Pazura S. Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do początków XX wieku. – S.175.
- ³⁹ Księga radziecka miasta Drohobycza... – S.57. – № 256.
- ⁴⁰ В XVII – XVIII ст. зовнішнім виразом належності до поспільства був титул “славетний” (famutus), в той час, як представників патриціату титулували зачне славетними “spectabiles”.
- ⁴¹ ЦДІАУЛ. – Ф.32. – Т.7. – С.345, 352.
- ⁴² Ptaśnik J. Walki o demokratyzacja Lwowa od XVI do XVIII w. // Kwartalnik historyczny. – 1925. – Т.39. – S.228-257.
- ⁴³ Volumina Legum. – Т.III. – P.26-27.
- ⁴⁴ Źródła dziejowe. – Т.18. – Cz. I – Warszawa, 1903. – S.43; ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Т.1075. – С.1019, 1555.
- ⁴⁵ ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Т.1069. – С.139.
- ⁴⁶ В 1745 р. в Дрогобичі судили Матвія Думовича, який “мав старшинство над кількома десятками прошарків”, котрі “були під владою “. – ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Т.1075. – С.1555.
- ⁴⁷ Haur J. Skład abo skarbiec sekretów o ekonomiey ziemiańskiej. – Kraków, 1689. – Tr.17. – R.XX.
- ⁴⁸ ЦДІАУЛ. – Ф.13. – Т.1075. – С.1555.
- ⁴⁹ Там само. – Ф.159. – Оп.8. – Т.863. – Арк. 116.
- ⁵⁰ Mark B. Rzemiosło żydowskie w okresie Odrodzenia // Odrodzenie w Polsce. – Т.1. – Warszawa, 1955. – S.303-304.
- ⁵¹ Вже в XV ст. такі передміщани могли бути чинами ради. – Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie (далі – AGZ). – Т. XVIII. – Lwów, 1893. – S.18.
- ⁵² Назва “робітний” (laboriosus) була ознакою феодално-залежних селян.
- ⁵³ AGAD. – ASK. – Dz. 46. – N D-1. – K.218.
- ⁵⁴ Жерела до історії України-Руси. – Т.1-7. – Львів, 1895 – 1903. – С.199-200.
- ⁵⁵ Lúck K. Deutsche Aufbaukräfte in der entwicklung polens. – 1934. – P. 527, 85.
- ⁵⁶ AGZ. – Т.XVII. – № 910.
- ⁵⁷ У книгах прийнять до міського права Кракова та Львова, вихідці з Дрогобича мають переважно німецькі прізвища. – Див.: Kaczmarczyk K. Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie (1392-1596). – Kraków, 1913. – № 288, 5199, 8093, 8125.

⁵⁸ AGAD. – ASK. – Dz. 46. – N D-1. – K.218.

⁵⁹ Księga radziecka miasta Drohobycza... – S.XXVI.

⁶⁰ Gałkiewicz F. Z archiwum Drohobycza. – S. 266.

⁶¹ З них 84 сім'ї домовласників і 40 – квартирантів. – ЛБАН. – Теки Козловського, 76. – № 14 і. – Арк. 1-2; За метрикою 1787 р. євреям-домовласникам належало 47 будинків в центрі, 13 на передмістях і 40 на Лані. – ЦДІАУЛ. – Ф.19. – Спр.14(6).

⁶² Kramarz W., Ladenberger T. Rozmieszczenie ludności rzymsko-katolickiej w diecezji przemyskiej // Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone F. Bujałkowi. – Lwów, 1931. – S. 452.

Ярослав Ісаєвич.

Чисельність, соціальна структура і національний склад населення Дрогобича у XVI – XVIII ст.

Динаміка змін кількості населення є одним із найважливіших показників економічного і політичного життя міста. Для обчислення кількості населення Дрогобича взято мінімально допустимий критерій – 6 мешканців на один житловий будинок (при цьому враховано розроблені методики, а також нагромаджений автором досвід вивчення міських актів). Кількісні показники населення міста в 1568-1820 рр. зведено в таблицю. Обраховано також мешканців передмість. В останній чверті XVIII ст. населення Дрогобича складало не менше 6 – 6,5 тис. осіб. Досліджено соціальну структуру населення, його зайнятість та національний склад (українці, поляки, євреї).

Jaroslav Isaievych.

Quantity, social structure and national composition of the population of Drohobych in the XVI – XVIII centuries.

The dynamics of population quantity changes is one of the major parameters of an economic and political life of a city. For the calculation of population of Drohobych a minimally allowable criterion has been chosen, that is 6 inhabitants per one dwelling house (the author also takes into account the already developed techniques as well as his own experience of studying of city acts). Specifications of quantity of the city population in 1568-1820 are tabulated. The suburban inhabitants have also been counted. In the last quarter of the XVIII c. the population of Drohobych made not less than 6-6,5 thousand persons. The social structure of the population, its employment and national composition (Ukrainians, Poles, Jews) has been examined.

ШЛЯХЕТСЬКІ МОНАСТИРСЬКІ ФУНДАЦІЇ У ПЕРЕМИШЛЬСЬКІЙ ЄПАРХІЇ (XVII – XVIII ст.)

У дослідженні шляхетських родоводів досить мало уваги звертається на проблеми релігійної ментальності „руської” шляхти Перемишльської єпархії. Адже у Руському воеводстві Перемишльська земля відзначалася винятковою багаточисельністю дрібношляхетських родин порівняно з Галицькою, Львівською та Сяноцькою землями. У розглядуваний період місцева шляхта, на відміну від міщанства та селянства, користуючись своїми вольностями та правами, значною мірою впливала не тільки на суспільно-політичне життя краю, беручи участь у Вишенських сеймиках, але й на церковні відносини, які набули суттєвого загострення впродовж XVII ст.

Розглядувана нами проблема не була предметом спеціального дослідження як серед істориків Церкви, так і серед дослідників шляхетських родів і краєзнавців. Вивчення історії василіанських монастирів розпочалося із середини XIX ст., коли започатковано укладення історичних каталогів ЧСВВ (М. Косак¹ та Ю. Никорович² (ЧСВВ)). Вони подають виписки із фундаційних документів, які використовувалися і для укладення географічного словника³. Певні доповнення та уточнення до цих видань здійснили укладачі нових каталогів (І. Крип`якевич⁴ та М. Ваврик⁵ (ЧСВВ)). Досить фрагментарні відомості про шляхетський родовід фундаторів подають гербівники⁶. Досі залишається не дослідженою й історія цих населених пунктів, за винятком с. Білина Велика⁷. Такий жалюгідний стан історіографічної спадщини та наявність значного масиву джерел, спонукали нас до написання історичних розвідок про окремі монастирі⁸.

Основним підґрунтям для вивчення цієї теми стали джерела церковного походження. Ця документація створена в результаті функціонування монастирських канцелярій, Провінційної Управи ЧСВВ, Перемишльської православної та уніатської консисторій. Відповідно до свого призначення та змісту джерела можна згрупувати в декілька типів: нормативно-регламентаційні (монастирські устави, Конституція ЧСВВ); актова та майнова документація (шляхетські фундаційні грамоти, привілеї, заповіти, листи про надання (дарчі та заставні записи), інвентарні описи, протоколи візитацій); наративні (Щеплотська хроніка 1771 – 1788 рр.); епістолярні (листування між василіанськими монастирями); речові (монастирський дерев`яний храм у Білині Великій із XVII ст.). Окремо зауважимо про наявність спеціальних та загальних джерел. До спеціальних джерел відносимо каталоги, некрологи, книги новіціатів, біограми ченців ЧСВВ, які подають цінні відомості про внутрішнє життя чернецтва. Із загальної церковної документації послуговуємося історичними довідками та описами втрачених монастирських архівів. Оглянуті нами джерела датуються XVII – XVIII ст., однак більшість копіяріїв документальних збірок створені наприкінці XVIII ст., коли василіанським монастирям доводилось обстоювати свої права та привілеї перед новою, австрійською владою.

Під час дослідження чернечих обителей Перемишльської єпархії вдалося встановити, що шляхетські монастирські фундації були найменш поширеним явищем. Так, із скатологізованих нами 36 чернечих осередків, тільки 3 монастирі були закладені представниками із дрібношляхетських родів Перемишльщини. Це обителі в Топіль-

ниці, Грушеві з присілкою Щеплоти, Біліні Великій. Однак, це зовсім не свідчить про те, що місцева шляхта трималась осторонь від діяльності чернецтва чи церковних справ. Зокрема, вивчаючи фінансово-господарську документацію зустрічаємо чимало відомостей про дарчі та заставні записи шляхти для монастирів.

Зупинимося передусім на розгляді „первинних” шляхетських фундацій, які припадають на першу половину XVII ст. Зокрема, цей період в історії Перемишльської єпархії відомий як час міжконфесійного протистояння православних та уніатів. Загальновідомо, що місцева шляхта, яка була не в змозі абстрагуватися від згаданих подій, стала в обороні православної віри. У міжконфесійному протистоянні Атанасія Крупецького, уніатського владики, із Сильвестром Гулевичем-Воютинським, православним єпископом Перемишльської єпархії, місцеві шляхетські роди Хлопецьких, Турянських, Монастирських, Літинських, Винницьких, Копистенських, Блажовських, Ритаровських, Рудиловських, Устрицьких, Ясеницьких, Коблянських, Височанських, Кульчицьких, Сулятицьких, Чайковських, Тустановських, Татомирів активно виступили проти унії⁹. Так, у 1603 р. Павло, Іван, Петро і Василь Літинські протестують проти утисків грецької релігії, а в 1611 р. Іван, Павло, Іван, Микола, Лукаш, Адам, Василь, Самійло та Михайло Літинські були закликані до Перемишльського гродського суду за зневагу, побиття та пограбування владики Атанасія Крупецького¹⁰. Значно пізніше у 1664 р. перемишльський староста С. Мадалинський подав судові позови на місцеві шляхетські роди (Крушельницьких, Винницьких, Комарницьких, Негребецьких, Терлецьких, Турянських, Яворських, Матківських, Білинських, Попелів) за відмову брати участь у боротьбі проти перемишльського православного владики Антонія Винницького, домагаючись від них виплати по 120 гривень від особи. Зауважимо, що в цьому списку фігурують 706 осіб, які належали до близько 40 шляхетських родів із 23 місцевостей¹¹.

Шляхетське невдоволення відразу переросло в переслідування уніатського духовенства, невиконання „куниць” (духовного податку) для Перемишльської катедри, невідвідування щорічних єпархіальних синодів, закриття церков перед приїздом уніатського владики. Храми, які належали Крупецькому, шляхта забиравала за допомогою зброї, як наприклад церкви Св. Івана у Перемишлі та Благовіщення у Самборі. Вдавались навіть до того, що коли владику Крупецький у 1611 р. приїхав на Вишньський сеймик, то шляхта зустрічала його із шаблями та пострілами, а проводжали з Вишні сороміцькими образливими вигуками¹².

У цьому міжконфесійному протистоянні збройна боротьба провадилася не тільки за катедральні резиденції (Перемишль, Валява), але й найбільші монастирі (Спас, Лаврів та Смільниця)¹³. Розглядувані нами чернечі осередки (Топільниця, Щеплоти та Біліна Велика) стояли осторонь збройних сутичок і не зазнали руйнувань. Впродовж XVII ст. вони перебували під юрисдикцією перемишльських православних владик, завдячуючи стійкій і послідовній позиції православної шляхти.

Однією із форм захисту своєї віри стало заснування на своїх землеволодіннях православних монастирів. Переконливим підтвердженням цього є фундаційна документація. То ж зупинимось докладніше на огляді цього виду джерел.

Фундація Топільницького монастиря пов'язана зі шляхетськими родами Турянських¹⁴ та Копистенських¹⁵. Зокрема, у 1616 р. Григорій Турянський, син шляхетного пана Теодора Турянського Бучича та Анастасії з Височанських, склав фундаційний привілей про організацію при закладеній ним раніше церкві Св. Трійці монастиря із метою поширення Божої Слави та відправлення богослужінь за його рід. Він також

записав для новоутвореної обителі половину своїх володінь в Топільниці. Цей фундаційний привілей цікавий тим, що містить відомості про регламентацію монастирського життя. Ченці повинні були чинити відповідно до чистоти свого сумління та Уставів святих Отців і монастирів, які перебувають під послушенством Патріархів Східної Церкви. Також зазначалося про суворе дотримання чистоти східного обряду. Зокрема, зроблено зауваження про те, що в разі переходу когось із ченців під інше послушенство (очевидно, малося на увазі прилучення до уніатської церкви) він повинен бути відлучений від монастиря та позбавлений права на проживання в ньому із накладенням на нього анафеми. Слід зауважити, що фундатор наголошує на безумовній дії та дотриманні права патронату: тільки він володіє правом призначати ігумена з числа осіб, що ведуть благочестиве життя, мають певну освіту і знають Святе Писання. Це право фундатор заповідав своїм наступникам-ктиторам: Олександрові Шептицькому, Теодорові Винницькому, Маркові Височанському, Романові Попелю. Передбачалося також попереднє спільне обговорення кандидатури на нарадах із ченцями монастиря¹⁶. На нашу думку, саме в такий спосіб було номіновано першого ігумена цієї обителі о. Антонія.

В історії заснування Щеплотського монастиря можна виокремити дві фундації. У 1621 р. дев'ятеро братів (Адам, Микола, Михайло, Василь, Данило, Пилип, Василь, Самійло, Ксенофонт) із роду Літинських¹⁷, власники с. Грушова (сучасний Яворівський район), фундували чернечу обитель у грушівському лісі в місцевості Бір, що над р. Чернявкою. У фундаційній грамоті відзначається, що виділений ґрунт надавався монахам грецької віри, які мають бути підпорядковані Патріарху Східної Церкви. Ця грамота надавалася еросхимонаху Антонієві, який і став першим ігуменом новозбудованого монастиря. Також певною мірою цей фундаційний документ регламентував і внутрішній устрій обителі. Зокрема, зазначалося, що ченці повинні жити спільним життям та обирати посеред себе старшого, якому вони зобов'язувались у послушництві. Після того, як буде побудовано церкву, заповідалося відправляти богослужіння за фундаторів та всіх православних християн¹⁸. Слід зауважити, що особливий акцент у фундації зроблено на пошануванні давнього віровизнання, на дотриманні східних церковних канонів та утриманні людей в православній вірі. Вже за досить короткий час (1621 – 1626 рр.) було побудовано невелику дерев'яну церкву Св. Трійці та резиденцію для ченців. Друга фундація монастиря, вочевидь, зумовлена віддаленістю обителі від поселення та важкими умовами праці, що надавало монастирю статус радше скитського характеру. Так, у 1626 р. Адам Літинський, власник с. Грушова, записав для монастиря присілок Щеплоти, що й призвело до переселення ченців в іншу місцевість¹⁹.

Тут вже було збудовано дві келії та дерев'яну каплицю при могилі преподобного о. Христофора Волковицького, протосинкела Константинопольського патріарха. Однак, на наданому ґрунті передбачалося побудувати церкву на честь Благовіщення Пречистої Діви Марії, яку збудовано за ігумена о. Йосифа Волка (помер 1708 р.), який походив з Дрогомишля. Першим ігуменом новоутвореного монастиря в Щеплотах та Святотроїцького в Грушеві було обрано еромонаха Авраама (помер 1653 р). Згадана фундація передбачала надання лану ґрунту, пасовища, ділянки лісу, ставка із млином та права вільного вирубу в лісах і вільного промислу рибальства на річках Чернявці та Годвіні²⁰.

Основним фундаційним документом для монастиря у Білині Великій вважається заповіт 1669 р. шляхетної Катерини Скаржевської з роду Желіборських, першим чоловіком якої був Василь Устрицький, перемишльський стольник, другим – Ми-

кола Скаржевський, бидгоський хорунжий²¹. Цей документ облятовано пізніше, 1689р. в Перемишльських гродських актах, проте ще у 1686 р. зроблено витяг із розпорядження самбірського старости щодо фундації монастиря²² і саме ця дата вважається в літературі початком діяльності обителі²³.

Згідно із фундаційним заповітом, Катерина Скаржевська записала на монастир частину своїх землеволодінь в с. Білина Велика²⁴. Приводом для закладення чернечої обителі послужило, як оповідає пізніша легенда, об'явлення при місцевому джерелі образу Божої Матері, на честь якої і було фундовано монастир під титулом Успення Пресвятої Богородиці²⁵. Тому впродовж свого існування обитель відома на теренах Перемишльської єпархії завдяки чудотворному образу Божої Матері.

Отже, функціонування монастирів впродовж XVII ст. було пов'язане із діяльністю ктиторів, які апелювали до права патронату і, певною мірою, визначали становище обителі. Однак ситуація поступово змінилася у зв'язку з переходом єпархії до унії. 1691 р. під петицією самбірського з'їзду до короля, яка стосувалася клопотання про приєднання Перемишльської єпархії до унії підписалася місцева шляхта та ігумени монастирів. У судових актах Перемишльської уніатської Консисторії в цей час фігурують представники монастирів, які до 1739 р. перебували під юрисдикцією місцевого владики. Так, у 1699 р. о. Атанасій Лопушанський, ігумен Топільницького монастиря, який водночас був старосамбірським намісником, скаржить на о. Самуїла, пароха с. Тисова, у справі нападу на нього під час нічлігу²⁶. Як випливає із матеріалів слідства, нижче світське духовенство було невдоволене урядкуванням отця-намісника. Цей епізод, певною мірою, характеризує ставлення світського духовенства до чернецтва, яке на той час посідало провідну роль в управлінні єпархією.

Перехід до унії зумовив певні зміни в управлінні монастирями. Згідно з ухвалами Замоїського синоду, 1739 р. утворено Святопокровську провінцію ЧСВВ, до якої увійшли розглядувані чернечі осередки. Відповідно, вони були вилучені із юрисдикції перемишльського владики і підпорядковані Провінційній Управі. Такі зміни в юридично-правовому та релігійному статусі монастирів позначились певною мірою на їх матеріальному становищі, оскільки місцева шляхта втратила право патронату та зменшила розміри своїх дарчих записів для обителі, вдаючись до різних судових суперечок. Внаслідок цього Дубнівська капітула (1745 р.) зарахувала розглядувані обителі до категорії тих монастирів, які не мали достатніх фундацій і тому повинні були об'єднатися із більшими чернечими згромадженнями (Топільниця – до Спасу, Білина Велика – до Лаврова)²⁷.

Однак домінуючий вплив щодо матеріального функціонування монастирів мали все ж таки не „первинні”, а „вторинні” фундації. Зокрема, до останніх відносимо різноманітні дарчі та заставні записи. Ці записи проводили представники різних місцевих і немісцевих шляхетських родів, поповнюючи постійно чисельність ктиторів монастирів. Так, у 1619 р. для Топільницького монастиря Яцько Турянський-Лилович дарував свої поля із 2 кметями; 1670 р. Олександр Копистенський надав частину свого лану; 1650 р. Андрій та Анна Копистенські дарували свої землеволодіння²⁸.

Із плином часу земельні посілості Щеплотського монастиря збільшувалися. Протягом XVII – XVIII ст. власники ґрунтів не тільки в сс. Грушові та Щеплотах, але й Завадові, Дрогомишлі, Клониці, Порубах жертвували частину своїх земельних наділів (лан, нива) для потреб монастиря. Серед визначних ктиторів монастиря можна виокремити роди, які із покоління в покоління підтримували функціонування обителі, – рід Літинських, Гулевичів, Вишетравки, Устрицьких, Яворських, Крушельницьких. Окрім цього

зустрічаємо і поодинокі записи на монастир: Сюзани Бурятинської (1662 р.), Михайла Стрибута та Анни Літинської (1643 р., с.Грушів), галицького підчашія Флоріана Розвадовського (1726 р., с.Грушів), Євстахія Завадовського (1704 р., с.Завадів), Кароля Чисмінського (1740 р., Щеплоти), Антонія Розвадовського (1746 р., с.Грушів)²⁹.

Також серед ктиторів Щеплотського монастиря знаходимо ряд благородних і милостивих шляхетних панів: Іллю та Івана Вислоцьких, Анну Могилянку, дружину Сандомирського воєводи, Олександра Копистенського, Мадея Воронецького, Феодора Вигоцького, київського войського, Данила Турецького, Андрія Ставецького, Самуїла Загородського, Михайла з Гошова, Георгія Левицького, Соломію Танську, Катерину Ростоцьку, Олександра Кропивницького, Івана Креховецького, Андрія Свинецького, Катерину Воронецьку, дружину вартового м. Кам'янця–Подільського, Феодора Злочовського, Василя Погорецького³⁰.

Землеволодіння Білинського монастиря обмежувалися теренами с. Білина Велика, частина ґрунтів якого належала місцевому шляхетському роду Білинських³¹, а інша королівським столовим маєткам та монастиреві³². У 1689 р., згадувана вище фундаторка Катерина Скаржевська записала дарчу на ґрунти в с. Білина Велика для місцевого монастиря. Надалі функціонування обителі постійно підтримували представники місцевого шляхетського роду Білинських. Так, у 1732 р. Григорій Білинський Ярошевич подарував для ченців орне поле на 4 загони. Лукаш Білинський, перемишльський стольник та Іван Білинський із дружиною Анастасією з роду Монастирських записали для монастиря 2 000 злотих на добрах с. Білина Велика із річною провізією по 5 злотих від 100 злотих, прохаючи про відправлення богослужінь за їх здоров'я³³. Серед постійних ктиторів цієї ж обителі зустрічаємо ще один визначний шляхетський рід Перемишльщини – Устрицьких. У 1779 р. Катерина Туркул із Устрицьких, мати Олександра Устрицького, заповіла 1000 злотих на потреби монастиря, локалізувавши їх в с. Гординя. Згодом її син, Олександр Устрицький, записав також 1000 злотих на монастир, локалізувавши їх в с. Гнійницях³⁴.

У XVIII ст. на відміну від попереднього, набувають поширення грошові пожертвування для монастирів. Так, протягом цього часу зустрічаємо ряд добродійців, які жертвують різні грошові суми для Щеплотського монастиря (від 500 до 4000 зл.): Варвара Куцинська (1726 р. – 2000 зл.), Василь Устрицький (1732 р. – 3000 зл.), Самуель Явроський, київський мечник (1746 р. – 2050 зл.), Антоній Потоцький, Антоній Видачинський, Онуфрій Вагачавський (1734 р. – 12000 зл.), Михайло Гумніський (1775 р. – 4000 зл.), Войцех Райтаровський (1764 р. – 1000 зл.), Ігнат Розвадовський (1756 р. – 500 зл.). 1772 р. під час розподілу володінь в Грушові між братами Розвадовськими половина суми вартості нерухомого майна – 3250 зл. була локалізована для потреб монастиря³⁵.

Таким чином, наявність великої кількості грошових пожертвувань сприяло розвитку фінансово-кредитних відносин. Це засвідчують укладені на цей час грошові позики із заставними майновими записами. Серед боржників монастирів окрім чиновників різних рангів Речі Посполитої та євреїв, фігурують також місцеві шляхетські роди, які будучи у XVII ст. ктиторами, у другій половині XVIII ст. стають фінансовими боржниками монастирів.

До нашого часу зберігся досить великий список заставних записів для Білинського монастиря. Серед переліку тих, хто звертався за грошовими позиками до монастиря, зустрічаємо не тільки простих, бідних селян, але й представників дрібних шляхетських родів Перемишльщини: Василь Летинський, Катерина Чайковська, Теодора Новосільська, Іван Білинський Ярошевич, Анастасія Білинська, Гедеон Устрицький,

Ілля Білінський, Григорій Чайковський, Галина Новосельська, Анастасія Винницька, Андрій Новосельський, Григорій Білінський, Стефан Білінський Малкович, Андрій Славосельський, Олександр Білінський, Іван Яворський. Грошові позики коливалися від 10 до 500 злотих. Основним застапним об'єктом була земля (поля, луки, городи), яка повинна була дорівнювати вартості грошової позики³⁶.

Отримані землеволодіння монастирі передавали в оренду місцевим шляхетським родам, які часто їх привласнювали. Відповідно, управителі монастирів вимушені були вдаватися до судових клопотань про повернення своїх ґрунтів. Протягом XVIII ст. такі судові скарги подавалися Топільницьким монастирем проти різних представників із родів Копистенських, Дверницьких, Винницьких, Яворських. У більшості випадків після довготривалих розглядів суд задовільняв клопотання монастиря на його користь. Так, наприклад, у 1742 і 1746 рр. перемишльський гродський суд поновив монастир у правах на володіння частин сіл Грицанівка, Литівка³⁷.

Однак траплялися випадки, коли орендарі монастирських землеволодінь відмовлялися сплачувати провізії. У 1766 р. перемишльський духовний суд розглянув судовий позов о. Габрієля Кудичинського, ігумена Топільницької резиденції, про несплату посесорами монастирських землеволодінь пп. Яном Вишневським та Олександром Нановським. Суд зобов'язав вищезгаданих посесорів сплатити до монастирської каси борг на суму 16 зл³⁸. У судових актах фігурують ряд боржників: Симон Копистенський, Самуель Винницький, Кобильницький та кагал Добромильської синагоги³⁹. Проблема наявності численних боржників була, очевидно, актуальною. Адже після його ліквідації у 1788 р. та опису й розпродажу майна Львівська фіскальна колегія зацікавилася колишніми боржниками Топільницького монастиря і в 1793 р. порушила судову справу проти Івана, Тадея, Йосифа, Альберта, Казимира та Станіслава Копистенських (за несплату 2000 зл.), Андрія та Інокентія Копистенських (1200 зл.), Йосифа П'ятковського, Йосифа Млинського (1000 зл.)⁴⁰.

Часто предметом судових суперечок між обителю та приватними землевласниками були монастирські піддані. У 1731 р. до перемишльського гродського суду подана протестація оо.Інокентія Копистенського та Атанасія Лубинського проти А. Копистенського в справі суперечки за підданого, який колись належав Топільницькому монастиреві. Відповідно, такі часті привласнення підданих колишніми орендарями монастирських землеволодінь змусили ігумена видати лист про захист своїх підданих. У 1741 р. монастир подав маніфестацію до перемишльського гродського суду проти шляхтичів Копистенських в справі використання монастирського півлану землі та його підданих⁴¹.

Зустрічаємо також судові позови проти монастирських підданих та обителі. Так, у 1752 р. п. Кобильницький подав маніфестацію проти монастирських підданих с. Топільниця, які порушили межі землеволодінь⁴².

Окремо слід зауважити про релігійну ментальність шляхти. Найбільш поширеними потребами, які відправлялися в монастирській церкві, були богослужіння за здоров'я та парастаси за померлих родичів із шляхетських родів. Про це свідчать численні заповіти, переважно місцевої шляхти. Зокрема, в Топільницькій монастирській церкві зберігався пом'яник роду Копистенських, а до Щеплотського монастирського пом'яника вписувалися ктитори та добродійці цієї обителі⁴³.

Невелика дерев'яна монастирська церковка в Біліні Великій із трьома банями під титулом Успення Божої Матері не посідала парафії. Всередині церкви знаходився чудотворний образ Божої Матері із двома коронами та сукнею⁴⁴. У 1779 р. А. Шептицький

записав для цього монастиря 2000 злотих для прославлення культу Божої Матері та відправлення богослужінь і парастасів за родичів двічі в рік⁴⁵. Подібного змісту записи проводили майже всі вище згадані ктитори монастирів. Так, Лукаш Білинський, перемишльський стольник та Іван Білинський із дружиною Анастасією з роду Монастирських записали для монастиря суму на 2 000 злотих на добрах с. Білина Велика із річною провізією по 5 злотих від 100 злотих, прохаючи про відправлення 4 співаних та 8 читаних богослужінь за здоров'я, а після смерті заупокійних парастасів⁴⁶.

Варто зауважити і про інший чинник релігійної ментальності шляхти, який демонструє певну глибинність віри – це наявність значного відсотку серед чернецтва представників із шляхти. Проте через вузькість джерельної інформації важко реконструювати іменний склад монастирів XVII – початку XVIII ст., проте значно краще представлена друга половина XVIII ст., коли функціонувала Святопокровська провінція та розпочато укладення спеціальних каталогів ченців⁴⁷. Щодо присутності шляхти у чернецтві, то можемо навести ряд прикладів. Так, у 1701 р. о. Інокентій Копистенський, син Андрія Копистенського, профес та ігумен Топільницького монастиря, записав на обитель 1500 зл., локалізованих на добрах с. Топільниця, із річною провізією 105 зл. Ченці за цей дарчий запис були зобов'язані відправляти богослужіння за померлих родичів. Згодом у 1728 р. він у своєму передсмертному заповіті зазначає про те, що відправив похорони для своїх родичів за свій кошт і що також взяв на себе виплату їхніх боргів для обителі. Тому він заповідає на монастир 1200 зл., локалізованих на землеволодіннях в с. Топільниця із 6 підданими, які успадкував від своїх померлих родичів⁴⁸. Аналогічні випадки зустрічаємо і по інших монастирях. Так, у 1759 р. о. Ілля Білинський передав частину своїх родинних спадкоємностей для Білинського монастиря, зокрема grunt та будинок в с. Білина Велика⁴⁹.

Таким чином, представники із місцевих шляхетських родів вступали до монастирів не тільки для духовного самовдосконалення, але й дбали про спасіння душ як померлих, так і живих родичів, а також і про матеріальні засади функціонування родинних обителей. Однак на монастирських кладовищах або у підземних криптах захоронювали не тільки фундаторів, але й представників із інших визначних місцевих шляхетських родів. Так, зокрема, монастир у Топільниці став родинною усипальницею Копистенських, у Білині Великій – Білинських, у Щеплотах – Літинських. Поряд із ними згадуються й інші шляхетські роди. Так, у 1779р. А. Шептицький записав для Білинського монастиря 2000 злотих, які локалізував на грунтах у сс. Ступниця та Винники, із яких монастир отримував щорічно провізію (із 100 злотих – 5 злотих), згадуючи при тому, що його бабуся – п. Скаржинська була фундаторкою монастиря, а мати – Анна Шептицька, тітка – Варвара Братковська та його сестри поховані на місцевому монастирському кладовищі. Тому задля них заповідає відправляти двічі в рік богослужіння та парастас⁵⁰. Під 1700 р. зустрічаємо відомості про записи Олександра Копистенського на суму 125 злотих та родичів померлого Якова Білинського, урядовця перемишльського гродського суду на суму 100 злотих для поховання тіла на монастирському кладовищі у Білині Великій. Із цією ж метою вони надали для монастиря асекурацію на суму 2000 злотих, зобов'язуючи ченців обителі відправляти щорічно 24 богослужіння за живих і померлих із роду Білинських⁵¹.

Вступ до монастиря надавав можливість сину із шляхетського стану здобути добру освіту, особливо в другій половині XVIII ст., коли при василіанських монастирях почали діяти внутрішні студії із риторики, філософії, богослів'я, та здійснити

духовну кар'єру. Адже в той час більшість перемишльських владик (Копистенський, Терлецький, Винницькі, Устрицький, Шептицький) походили із місцевих шляхетських родів. Також і керівні посади в управлінні монастирями посідали ченці-шляхтичі. Так, наприклад, прокураторами чернечої резиденції в Біліні Великій у другій половині XVIII ст. були:

- о. Теофіл Теодорський (1760 –ті рр.);
- о. Герман Лозинський (1770 – ті рр.);
- о. Василь Роговський (1779 р.)⁵²;
- о. Йосафат Лібич (1785 р.)⁵³;
- о. Теофіл Душинський (1791 р.)⁵⁴;
- о. Никанор Волковинський (1803 р.)⁵⁵.

Із утворенням Святопокровської провінції шляхта також посіла керівні посади і у Провінційній Управі ЧСВВ. Хоча ці посади (протоігумена, консулторів, економа) були виборними, однак надавалася перевага отцям шляхетського походження, які очевидно відзначалися освіченістю. Хоча в Конституції ЧСВВ надавалися рівні можливості для ченців із різних суспільних верств. Ця проблема в другій половині XVIII ст. не залишалася поза увагою посполитого чернецтва, яке стало ініціатором жвавої дискусії, яка знайшла своє відображення у листуванні василіан⁵⁶. Це свідчить, очевидно, про те, що в другій половині XVIII ст. спостерігається тенденція до зростання чисельності чернецтва із міщанського та селянського середовищ. Складно встановити конкретні відсоткові співвідношення, адже в наявних каталогах не практикувалося вказувати на соціальне походження чернецтва.

Підсумовуючи, слід зауважити, що василіанські монастирі в Топільниці, Щеплотах та Біліні Великій належали до невеликих, другорядних чернечих осередків Перемишльської єпархії порівняно із Добромилем, Лавровом, Спасом та Перемишлем. Адже досить тривалий час ці обителі посідали статус резиденцій. Історія монастирів, як і їх фундації, була пов'язані з діяльністю місцевих шляхетських родів Турянських, Копистенських, Білинських, Літинських та ін. Із цих родів походили не тільки щедрі ктитори монастирів, але й самі ченці, які дбали про матеріальне та духовне функціонування обителів, які стали їх родиними усипальницями.

¹ Коссак М. (ЧСВВ) Монастирі Галичини (передрук праці 1867 р.) // Лавра. – №7. – 1999. – С.46, 54; – № 10. – 1999. – С.55.

² Никорович Ю. (ЧСВВ) Церкви та монастирі Перемишля та Перемишльської єпархії (передрук праці 1879 р.) // Лавра. – №12. – 1999. – С.51, 52, 54.

³ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich – T.11, 12. – Warszawa, 1880 – 1902. – S. 846-847, 396.

⁴ Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу. (передрук праці 1930 р.) // Лавра. – №5. – 1999. – С.47, 48, 64.

⁵ Ваврик М. (ЧСВВ) Нарис розвитку та стану василіанського Чину XVII – XX ст. Географічно-статистична розвідка. // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція I. – Праці Т.10. – Рим, 1979. – С. 189–209.

⁶ Niesiecki K. Herbarz Polski. – Lipsk, 1841, 1845. – T.VI, X.; Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. – Warszawa, 1912. – T.IX.; Boniecki A. Herbarz Polski: wydanie nowe elektronicznie. – T.1. – S.265. – 2002, Dr. Minakowski Publikacje elektronicznie.

⁷ Артимович В. Велика Білина і довкілля. – Львів, 2003. – 120 с.

⁸ Стецик Ю. Щеплотський василіянський монастир Успення Пресвятої Богородиці (XVII – XVIII ст.) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Кн.І. – Львів, 2004. – С.563 – 569.; Василіянський монастир Успення Пресвятої Богородиці в Білині Великій (XVII – XVIII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.VIII. – Дрогобич, 2004. – С.208- 218.; Топільницький василіянський монастир Св. Трійці (XVII – XVIII ст.) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Кн.І. – Львів, 2005. – С.561-568.

⁹ Łoziński W. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – Warszawa, 2005. – S. 246.

¹⁰ Boniecki A. Op. cit. – Т.14. – S.392.

¹¹ Łoziński W. Op. cit. – S.261.

¹² Ibidem. – S.246.

¹³ Ibidem. – S.250 – 254.

¹⁴ Родинним поселенням Турянських гербу Сас вважається с. Тур'є, де вони осіли у середині XV ст., володіючи водночас маєтками у Висоцьку, поряд із Ступницькими та Татомирами. На поч. XVI ст. деякий час Турянські посідали Корналовичі, а у 1506 р. купили с. Угерці (коло Самбора). У 1508 р. записано для Федька Турянського сс. Тур'є, Угерці, Висоцько, а для Петра – сс. Созань та Висоцько. Давні записи для Турянських на посідання сіл Висоцько, Тур'є, Комарники, Жупане і Кривка було втрачено в результаті пожежі, що змусило їх звернутися у 1505 р. до короля із клопотанням про нове підтвердження прав на посідання землеволодінь. Згодом королівська комісія підтвердила ці права. У 1543 р. зустрічаються згадки про присутність Гната, Грицька та Михайла у с. Копистне, коло Перемишля. У 1558 р. Турянські обміняли свої села Кривка та Жупане із королевою Боною на землеволодіння у с. Топільниця (Wyrostek L. Ród dragówsasów na Węgrzech i Rusi Halickiej. – Kraków, 1932. – S.69-70). У 1624 р. Грицько Турянський Бучович, син Федька Бучича Турянського всі свої маєтності у с. Топільниця віддав місцевому новозаснованому монастиреві Св. Трійці (ЦДІАЛ. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.96. – С.620-623).

¹⁵ Копистенські гербу Леліва – родинним поселенням вважається с. Копистно (коло Перемишля). Найраніші писемні відомості про цей рід сягають 30 – 40-их рр. XV ст. Впродовж XVI – XVIII ст. фіксуються частки окремих землеволодінь в ряді поселень Перемишльщини: Топільниця, Городище, Бортники, Попелі, Тустановичі, Котів, Ролів, Перемишль, Торгановичі (Boniecki A. Herbarz Polski: wydanie nowe elektronicznie. – Т.11. – S.125. – 2002, Dr. Minakowski Publikacje elektronicznie.). Окремі згадки про Копистенських у Топільниці сягають другої половини XVI ст. Так, у 1560 р. Грицько Турянський продав свою частку в Топільниці Леськові Копистенському за 1 000 злотих (ЦДІАЛ. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.20. – С.13-15). У 1572 р. Лазар Копистенський Лесьович записав посаг своєї дружини Марії, дочки Грицька Турянського Петриковича, на своїх маєтках (ЦДІАЛ. – Ф.14. – Оп.1. – Спр.24. – С.1155).

¹⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Львові (далі ЦДІАЛ). – Ф.684. – Оп.1. – Спр.3016. – Арк.1.

¹⁷ Родиним гніздом Літинських гербу Сас вважається с. Літиня, що у Перемишльській землі, в околицях м. Дрогобича. У 1530 р. Іван Літинський отримав згоду на викуп с. Винники у Самбірському старостві. 1554 р. Клемент Літинський на Люблінському сеймі провів обмін своїх володінь у Літині, Тинові та Сідлисах, що у Самбірському старостві, із королем Сігізмундом Августом на село Грушів, яке знаходилось у Белзькій землі. У 1603 р. Павло, Іван, Петро і Василь протестували проти утисків грецької релігії, а у 1611 р. Іван, Павло, Іван, Микола, Лукаш, Адам, Василь, Самійло та Михайло Літинські були прикликані до гродського суду за зневагу, побиття та пограбування перемишльського владики Атанасія Крупецького. 1615 р. Іван, Лукаш і Микола заклали землеволодіння с. Грушів Комаровським. Вдова Івана Літинського, Анна із Плетенич, підтвердила у 1616 р. умови позики у Комаровських, а у 1617 р. віддала синам Данилові,

Андрійові, Пилипові, Іллі та Константину 2000 флоринів, взятих у Комаровських. Цих синів Івана Літинського Комаровські позивали від 1616 р. для повернення боргу взятого Миколаєм Літинським. І тільки у 1628 р. Адам Літинський, будучи перемишльським послом до сейму (1624 і 1628), викупив с. Грушів із застави у Комаровських (Boniecki A. Herbarz Polski: wydanie nowe elektroniczne. – Т.14. – С.392. – 2002, Dr. Minakowski Publikacje elektroniczne.). Л.Виростек виводить рід Літинських із Тустановських (Wyrostek L. Ród dragów-sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej. – Kraków, 1932. – С.65-67).

¹⁸ Національний музей у Львові. – Ркл.360. – Т.1. – Арк.359-360.

¹⁹ Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі ВР ЛНБ). – 3 (МВ). – Спр. 608. – Арк. 3.

²⁰ Коссак М. (ЧСВВ) Вказ. праця // Лавра. – № 10. – 1999. – С. 55.

²¹ ЦДІАЛ. – Ф. 684. – Оп. 1. – Спр. 1085. – Арк. 2. (див. Urzędnicy województwa Ruskiego XIV – XVII wieku. Ziemia Halicka, Lwowska, Sanocka. Spisy. – Wrocław. – Warszawa. – Kraków. – Gdańsk. – Łódź, 1987. – S. 242.

²² Там само. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 1917. – Арк. 572.

²³ Балик Б. (ЧСВВ) Вказ. праця. – С. 70.

²⁴ ЦДІАЛ. – Ф.684. – Оп.1. – Спр. 1085. – Арк. 2.

²⁵ Там само. – Спр. 1093. – Арк. 1.

²⁶ Балик Б. (ЧСВВ) Вказ. праця. – С. 70.

²⁷ Ваврик М. (ЧСВВ) Вказ. праця. – С. 26.

²⁸ ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп.46. – Спр. 1917. – Арк.558.

²⁹ Там само. – Арк. 265 – 266.

³⁰ ВР ЛНБ. – 3(МВ). – Спр. 386. – Арк. 50 – 51.

³¹ Родинним поселенням Білинських гербу Сас вважається с. Білина. Протягом XVI – XVIII ст. всередині роду Білинських утворилося 7 придомків: Мелесевичі, Слотили, Качкіновичі, Мільковичі, Тарасовичі, Гродзі, Ярошовичі. Під 1508 р. згадується Ігнатій Білинський та Федько Слотило, а вже у 1589 р. подано значно більше власників: Анна Білинська, брати Андрій та Гриць Білинські, брати Микола, Андрій та Гриць Білинські, Стефан Білинський. Рід Білинських у XVI – XVIII ст. посідав земельні частки не тільки у Білині Великій, але й Гордині, Білобожниці, Чабарівці, Чорткові, Майдані, Міловцях, Риманові, Улашківцях та інші (Boniecki A. Herbarz Polski: wydanie nowe elektroniczne. – Т.1. – С.265. – 2002, Dr. Minakowski Publikacje elektroniczne.).

³² Стецик Ю. Василянський монастир Успення Пресвятої Богородиці в Білині Великій (XVII – XVIII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.VIII. – Дрогобич, 2004. – С.209.

³³ ЦДІАЛ. – Ф.201. – Оп.46. – Спр.1917. – Арк.572 – 573.

³⁴ Там само. – Ф.684. – Оп.1. – Спр.1089. – Арк.4.

³⁵ Там само. – Ф.201. – Оп.46. – Спр.1917. – Арк. 266.

³⁶ Там само. – Арк. 572 – 573.

³⁷ Там само. – Арк.580 (зв).

³⁸ Archiwum Państwowy w Przemyślu. – Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego. – Supl. – Syg.18. – S. 202.

³⁹ ЦДІАЛ. – Ф.201. – Оп.46. – Спр.1917. – Арк.578.

⁴⁰ Там само. – Ф.684. – Оп.1. – Спр.3015. – Арк.1.

⁴¹ Там само. – Ф.201. – Оп.46. – Спр.1917. – Арк.580 (зв).

⁴² Там само. – Арк.578.

⁴³ ВР ЛНБ. – 3(МВ). – Спр.386. – Арк.1 – 383.

⁴⁴ ЦДІАЛ. – Ф.201. – Оп.46. – Спр.1917. – Арк.572 – 573.

- ⁴⁵ Там само. – Ф.684. – Оп.1. – Спр.1086. – Арк.5.
⁴⁶ Там само. – Арк.8.
⁴⁷ ВР ЛНБ. – З(МВ). – Спр.435, 436, 614.
⁴⁸ ЦДІАЛ. – Ф.684. – Оп.1. – Спр.3016. – Арк.3.
⁴⁹ Там само. – Ф.201. – Оп.46. – Спр.1917. – Арк.572.
⁵⁰ Там само. – Ф.684. – Оп.1. – Спр.1086. – Арк.5.
⁵¹ Там само. – Арк.1 – 2.
⁵² Там само. – Арк.5 – 8.
⁵³ Там само. – Спр.1092. – Арк.1.
⁵⁴ Там само. – Спр.1088. – Арк.1.
⁵⁵ Там само. – Спр.1094. – Арк.1.
⁵⁶ ВР ЛНБ. – З(МВ). – Спр.116 б. – Арк.87.

Юрій Стецик.

**Шляхетські монастирські фундації
у Перемишльській єпархії (XVII – XVIII ст.).**

На основі фундаційної документації простежено внесок шляхти у розбудову мережі чернечих обителей. Показано участь шляхетських родин у міжконфесійному протистоянні впродовж XVII ст. Насвітлено засадничі аспекти шляхетської релігійної ментальності.

Yuriy Stetsyk.

**Monastic foundation of the gentry in Peremyshl diocese
(in the XVII – XVIII cc.).**

On a basis of the foundation documentation the contribution of the gentry in the construction of a network cloisters for monks is tracked. The participation of gentry families in inter-confessional oppositions during the XVII c. is shown. Some basic aspects of the gentry religious mentality are illuminated.

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ФУНКЦІОНУВАННЯМ ДВОРИКІВ НА ПЕРЕДМІСТЯХ ЛЬВОВА XVIII ст.

Шляхетська присутність в королівських містах Речі Посполитої головним чином проявлялася в утримуванні на їх території нерухомостей: від поодиноких будинків чи кам'яниць до великих урбаністичних дільниць із власними ринками і ратушами. За умови слабкості королівської влади, особливо у XVIII ст., наприклад, у Львові, шляхетська власність домінувала на передмістях і займала значний відсоток в середмісті¹. Шляхта, набуваючи власність на території, підпорядкованій міській юрисдикції, не сплачуючи за користування нею податків, тим самим переводила її на земське право у юрисдикційному (юридика) статусі.² Приватна шляхетська власність слугувала осередком позацехового дрібного виробництва і торгівлі, особливо алкогольними напоями³. Шляхетська нерухомість на передмістях королівських міст Речі Посполитої XVIII ст., загалом і Львова зокрема, характеризувалася видовою різноманітністю. У Львові до їх найпоширеніших видів можемо віднести ґрунти, палаци, будинки і дворики. В плані візуального сприйняття найвиразніше домінували на тлі передміських будиночків (халуп) палаци і дворики. Якщо маємо публікації, в яких предметом розгляду обрано видову характеристику палаців у Львові (палац віленського воєводи М. Радзивілла на Краківському передмісті)⁴ то щодо двориків вони відсутні. Натомість цей вид шляхетської нерухомості досліджувався на прикладі інших міст Речі Посполитої⁵.

Відомо, що дворик (*dworek*)⁶ був поширеним видом шляхетської власності на передмістях міст Речі Посполитої⁷. Польська дослідниця Тереза Зелінська вважає, що дворик — одна з форм експлуатації ґрунтової власності шляхтою, яка відносилася до „*dóbr stojących*” (забудованої нерухомої власності)⁸. Для прикладу, наведемо опис дворика на львівському передмісті. Дворик шляхтича Юзефа Бобовського на Глинянському тракті був обгороджений дерев'яним парканом із великою подвійною в'їзною брамою. Посеред двору стояла „*tezydencya*” із багатьма кімнатами, коморами, обабіч неї дві стайні, флігель і шинок⁹. Головним об'єктом двірського комплексу був житловий будинок. Як правило одно-двоповерховий, з дерева, рідше мурований¹⁰. Він розміщувався на подвір'ї, обведеному дерев'яною огорожею або муром з в'їзною двостулковою брамою. Господарська забудова дворика включала: стайню, інколи возівню, стодолу, шпихлір, криницю, шинок, корчму (часто за огорожею), рідше бровар, солодівню, винницю¹¹. Дворики з подібним розплануванням і переліком належних до нього господарських об'єктів є типовими для передмість Львова XVIII ст. Окремою категорією двориків вважаємо дворики із прилеглими до них халупами, ґрунтами, полями, садами¹². Окремі з них, за функціональним призначенням, можна прирівняти до передміських фільварків¹³ чи, у адміністративно-фінансовому відношенні, до специфічної категорії юридик¹⁴, оскільки в документальних записах вживається характерний термін “юрисдикція”. Він свідчив про єдине фінансове і адміністративне підпорядкування складових нерухомості (в цьому випадку халуп, ґрунтів, полів) її власникові. Наприклад: “...до тієї ж юрисдикції пустий ґрунт”¹⁵, або “до того двору в юрисдикції дванадцять халуп”¹⁶. На львівських

передмістях 1712 р. натрапляємо на дворики, при яких знаходилися халупи, число яких коливалося від двох до вісімнадцяти¹⁷.

До прикладу, шляхтич Билінський на Галицькому передмісті володів мурованим двориком, при якому знаходилися шість халуп із „грунтами і полями”¹⁸. Дворики при продажу оцінювалися по різному. Так, війт старостинської юридикки Францішек Триzubович 1777 р. продав євреєві Якубу Хаймовичу дворик¹⁹ за 5 000 злотих²⁰, тоді як передміщанин Міхал Красновецький Августинові Дрехлеру 1784 р. за 12 100 злотих²¹.

Генеральна люстрація Львова 1712 р., проведена за рішенням Вишенського сеймику, містить відомості про дворики. В ній зафіксовано 34 двори на міській території і 12 — на старостинській²². За видовою ознакою, 37,4% передміських нерухомостей, зафіксованих у податкових документах третьої чверті XVIII ст. — дворики.²³

Передміські дворики знаходилися на юрисдикційному статусі. Наприклад, це засвідчує Генеральна люстрація Львова 1712 р., в якій, при нотуванні дворика, вказано його статус (щодо міста чи старостинського уряду) визначенням — “non (nihil) contribuit” — “не сплачено (податку)”, “нічого не сплачено”²⁴. При належності дворика до міської власності зазначалося — “civilis”²⁵.

Дворики використовувалися шляхтою як тимчасові помешкання під час перебування в місті, що було пов’язано з їх політичною діяльністю (державна служба, сейми, сеймики, урочистості та ін.)²⁶. Також представники шляхетського стану розбудовували дворики, переслідуючи економічні цілі. Вони розглядали свою власність як пункти реалізації продукції фільваркового господарства дідичних маєтків (збіжжя, риба та ін.). Часто задовольняли свою господарську активність, безпосередньо продаючи цю продукцію в місті, що потребувало відповідного місця для її зберігання²⁷. Підтвердженням факту торгівлі шляхтою у місті Львові є рішення Вишенського сеймику 28 вересня 1666 року про сплату державі торгового мита, а місту — відповідних податків і заборони надалі торгувати („a na potem zeby handlow kupieckich nie provadzila”)²⁸. Перше місце у торгівлі займало збіжжя, яке реалізовували на львівських торгах і ярмарках. Таку думку підтверджує наявність великої кількості винниць, броварень і солодівень в яких викурювали горілку, варили пиво і ситили мед²⁹. Саме в цих промислах, як відомо, використовували велику кількість зерна. За нашими підрахунками, станом на 1712 р. в передмістях Львова, включаючи Підзамче, функціонувало 24 броварні і 17 винниць³⁰. Слід зазначити, що винокурний і броварний промисли не виходили за рамки кустарного виробництва. За відомостями, які надає Генеральна люстрація Львова 1712 р., цими промислами займалися євреї³¹. Про обсяги реалізації зерна на передмістях свідчить факт наявності на їх території 130 шинків, в значній мірі також у двориках³². Про торгівлю збіжжям у Львові свідчать факти наявності у складі двориків шпихлрів — приміщень для його зберігання. Так, опис шпихлра наведено у інвентарному описі дворика Міхала Жевуського³³.

До Львова з маєтків Міхала Жевуського привозили значні партії зерна — при двориках знаходився шпихлр із відповідними мірами для збіжжя³⁴, який охороняла сторожа³⁵. Шпихлр слугував свого роду продовольчою крамницею із власним писарем, який кілька разів на рік складав звіт про надходження і продаж сільськогосподарської продукції³⁶. За реєстром зерна доставленого до нього за час від 31 жовтня 1764 до 30 січня 1765 рр., довідуємося, що воно походило з руських фільварків: Острова, Підністрия, Бориничів, Руди, Дубровлян, Ляшок, Журави, Залісся, Городища³⁷.

Згідно з викладеними даними, констатуємо, що зерно йшло на продаж у місті і на передмістях Львова. Це твердження є закономірним, оскільки збіжжя слугувало основною сировиною

для борошномельного промислу (випікання хліба), винокуріння, броварництва. Повсякденна потреба у хлібі та спиртних напоях була найкращою мотивацією, через що торгівля зерном вважалася прибутковою справою³⁸. З цього огляду, наявність шпихліра не є випадковою. Відомості про зернові комори знаходимо також в інших шляхетських садибах³⁹.

Зустрічаємо шпихліри і в менших двориках⁴⁰. У Генеральній люстрації є прямі відомості про торгівлю євреями збіжжям⁴¹.

Шляхта також утримувала дворики з метою оренди чи застави. Генеральна люстрація Львова 1712 р. містить відомості про оренду євреями шляхетських нерухомостей в основному для шинкування спиртних напоїв⁴². Із 46 зафіксованих двориків в 1712 р. 28 орендувалися євреями задля цієї мети. Трапляються випадки використання двориків під купецькі склади⁴³. Ці приклади свідчать про те, що економічний мотив посідання нерухомості цього виду відігравав ключову роль. Окрім цього, наведені факти засвідчують, на нашу думку, важливий аспект—більшістю передміських двориків володіла фільваркова шляхта⁴⁴, тобто та, що постійно проживала у дідичних маєтках, на провінції, розглядаючи їх (дідичні маєтки) як головне джерело своїх прибутків. Натомість, у податкових реєстрах трапляються поодинокі згадки про магнатів-власників цього виду нерухомості⁴⁵. Однак палаци були власністю виключно представників магнатських родів⁴⁶. Посесії на львівських передмістях, слугували, радше, додатковою статтею фінансових надходжень і, зрозуміло, тимчасовим місцем проживання в час приїзду до міста. Для Львова розбудова шляхтою двориків викликана також особливою потребою — як тимчасове помешкання на час контрактів⁴⁷ — масового з'їзду шляхти з метою залагодження фінансово-економічних справ: від продажу продуктів фільваркового господарства, купівлі необхідного обладнання для ведення господарства, наймання прислуги до купівлі-продажу нерухомості, отримання позички під застави дідичної власності, тимчасове її набуття, купівля ренти тощо⁴⁸. Окрім суто маєтково-грошових інтересів, шляхта в час тривання контрактів (середина січня—кінець лютого)⁴⁹ подавала позови до гродського і земського судів (рочки останнього тривали під час контрактів), вирішення родинних справ (наприклад одруження) та ін. Контракти — це найзручніше місце для з'їзду зацікавлених сторін, родичів, вирішення політичних питань, налагодження клієнтарних зв'язків, місце для збіднілої шляхти пошуку заробітку, служби, можливість покращити свій фінансовий стан⁵⁰. За відомостями дослідників, контракти у Львові виникають із кінця XVI—початку XVII ст.⁵¹, набираючи свого розквіту у другій половині XVIII ст.⁵² Контракти притягували до Львова значну кількість магнатів, багатой, середньої, збіднілої (загородової) шляхти⁵³. Прибували із сім'ями, родичами, клієнтами, зрозуміло, зупиняючись у власних палацах, двориках (магнати⁵⁴, заможніша шляхта), а ті, хто не володів нерухомістю у місті, винаймали ті ж дворики, окремі кімнати тощо.

Двориками володіли не лише шляхта чи духовенство, а й міщани, тому їх чіткої станової приналежності не було⁵⁵. Проте, відрізнити, наприклад, шляхетські дворики від міщанських можливо хоча б за величиною, виглядом, а також в'їзною брамою (на ній, зазвичай, вивішували родовий герб шляхтича-власника)⁵⁶.

Підсумовуючи, варто наголосити, що дворики належали до одного з найпоширеніших видів нерухомостей, які формували історичний (просторовий) ландшафт передмість Львова XVIII ст.

За видовими характеристиками, специфікою розпланування, функціональним призначенням, різноманітністю господарської забудови, поділяємо їх на три категорії. До першої, загальнопоширеної, відносимо дворики з невеликою кількістю господарських

об'єктів (стайня, корчма, винниця, бровар, солодівня, шпихлір, криниця тощо) та незначних розмірів головної будівлі. До прикладу, Папарівський дворик, якого маємо детальний опис⁵⁷. Дворики, які містилися у своїй структурі, поміж перерахованих складових, халупи, ґрунти, поля, сади, чим функціонально нагадували передміські фільварки, а в адміністративно-правовому відношенні — окремі юри дики, зараховуємо до другої, менш поширеної категорії. Третю, напевно, непоширену категорію, представляють дворики, подібні, особливо за видовими характеристиками головної будівлі (матеріал будівництва, складне внутрішнє розпланування), до львівських передміських палаців. Характерним прикладом, такої категорії двориків, може слугувати дворик вдови подільського воєводи Міхала Жевуського Францішки⁵⁸.

Переважаючою більшістю двориків, які перебували в автономному статусі, стосовно адміністративного, судового і фінансового підпорядкування містові, володіли представники шляхетського стану, хоча трапляються чернечі згромадження, біле духовенство, євреї та міщани. Головним мотивом, що обумовлював інтерес шляхти до нерухомості цього виду, вважаємо економічний. До такого висновку підштовхують приклади їх використання, експлуатації. Дворики слугували зручними пунктами для реалізації збіжжя з фільварків діличних маєтків з огляду на активне провадження євреями на передмістях броварного і винокурного промислів. Євреї також охоче орендували дворики задля виробництва та шинкування спиртних напоїв. Тобто важливим проявом експлуатації двориків вважаємо орендування їх євреям (станом на 1712 р. — 28 із 46 двориків). Далеко не другорядну причину розбудови шляхтою двориків вбачаємо у використанні їх як тимчасових помешкань на час перебування у місті, особливо з нагоди щорічних львівських контрактів і ярмарків. Окремі представники привілейованого стану проживали в них постійно, про що свідчить, між іншим, господарське запліччя (прибудова, халупи, ґрунти, поля тощо). Однак їх відсоток, очевидно є низьким, оскільки, з огляду на здавання в оренду принаймні половини двориків, їх власниками була фільваркова шляхта, яка не розглядала даний вид передміських нерухомостей головним джерелом прибутків. Власниками двориків були, здебільшого, представники згаданого середнього прошарку шляхетського стану (фільваркова шляхта), яка в регіональному вимірі (Руське воєводство), очевидно, посідала чільне місце в шляхетському середовищі. На таке припущення (власники — фільваркова шляхта) наштовхує обмаль відомостей про магнатів-посесорів. Залежно від володіння нерухомістю представниками вищих прошарків шляхти, обумовлювалося її значення. Це проявлялося у архітектурних характеристиках. Палацами володіли представники виключно магнатських родин, а двориками, зрозуміло, — фільваркова шляхта. Знову ж таки, власність М. Жевуського є цьому доказом. Хоча вона у джерелах окреслена двориком, в інвентарному описі 1780 р., головна будівля на його подвір'ї названа мурованим палацом⁵⁹.

З огляду на наведені вище думки, дворик — це важливий об'єкт економічного і суспільного життя передмість Львова XVIII ст.

¹ Щодо передмість дивися Генеральну люстрацію передмість Львова 1712 р. (Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові). — Ф. 52 (Магістрат міста Львова). — Оп. 2. — Спр. 801. — С. 186–223), реєстр власників нерухомості 1768 р. (Там само. — Спр. 811. — С. 407–421; він підготовлений до публікації: Фелонюк А. Нерухомість на передмістях Львова 1768 р. та її власники // Львів: місто-суспільство-культура. Збірник наукових праць (у друці)), податкові реєстри третьої чверті XVIII ст. (Там само. — Спр. 728–730 та

ін). Із 249 кам'яниць і будинків (в це число не входять громадські будівлі, сакральні споруди, пустки тощо) у середмісті Львова станом на 1767–1768 рр. шляхта володіла щонайменше 51 об'єктом нерухомості (підрахунки проведені на підставі: Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. – Львів, 2003. – Карта 1 і

(План середмістя Львова з переліком кам'яниць (за даними ліктьового податку 1767 р.)); ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 811. – С. 311–381 (шосовий податок 1768 р.). Домінування шляхетської власності, особливо на передмістях великих міст Речі Посполитої стало можливим за рахунок зменшення території міської юрисдикції на користь, в значній мірі, шляхти. Хоча міська власність концентрувалася також в руках духовенства, євреїв. До прикладу у Любліні із 100 локаційних ланів в 1660 р. у підпорядкуванні магістрату лишилися шість (Mazurkiewicz S. Jurydyki Lubelskie. – Wrocław, 1956. – S.19, 29–31).

²Юридика – правовий статус функціонування нерухомої власності на передмістях королівських міст Речі Посполитої, виведеної з-під магістратської фінансової, адміністративної та судової влади і підпорядкованої приватним власникам (шляхті, духовенству, міщанам) із організацією окремої адміністрації і судів. В польській історіографії юридикам присвячені лише два монографічних дослідження: Borowik P. Jurydyki miasta Grodna w XV–XVIII wieku. – Supraśl, 2005. – 412 s.; Mazurkiewicz J. Jurydyki Lubelskie. – Wrocław, 1956. – 160 s. Зазвичай, дослідники під юридикою розглядають не так правовий статус функціонування нерухомості на території міста, як шляхетську або церковну власність, незалежну від міської юрисдикції. Див.: Баранович А. И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. – М., 1959. – С. 100–101; Інкін В. Ф. Нарис економічного розвитку Львова у XVIII ст. – Львів, 1959. – С. 13; Кісь Я. П. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.). – Львів, 1968. – С. 45; Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 рр.). – К., 1975. – С. 17; Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV–60-х годах XVI в. – К., 1989. – С. 169; Яценко Г. А. Юридика міста Львова XVIII ст. // Питання історії СРСР. – Львів, 1958. – С. 80; Baranowski B. Herbst S. Pogorszenia się warunków rozwoju miast, produkcji przemysłowej i górnictwa // Historia Polski. T. 1 (Do roku 1764). Cz. II (Od połowy XV w.). – Warszawa, 1957. – S. 472–473; Mazurkiewicz J. Jurydyki Lubelskie... – S. 59.

³Так, на приватній території передмість Львова у XVIII ст. перебувало вдвічі більше ремісників-партачів, ніж у самому місті. Фактично, ремісничє виробництво і торгівля (ярмарки, торги) зосереджувалися на передмістях (Гроссман Ю. М. О роли цехов во Львове в XVI–XVIII вв. // Города феодальной России: Сб. статей памяти Н. В. Устюгова. – М., 1966. – С. 159; Гроссман Ю. М., Інкін В. Ф. Економічний розвиток Львова у XVIII ст. // Історія Львова. Короткий нарис. – Львів, 1956. – С. 50–51. Львівський історик Юрій Гроссман не згоджується із Галиною Яценко у питанні негативної ролі партачів в розвитку ремісничого виробництва у Львові в XVIII ст. Він уважав, що партачтво було більш позитивним явищем, аніж цехове ремесло, оскільки уможливило більшу конкуренцію товарів та ін. (Гроссман Ю. М. О роли цехов... – С. 159).

⁴Mańkowski T. Jurydyka Radziwiłłowska we Lwowie // Przegląd krajoznawczy. – Lwów, 1938. – №10–12. – S. 188–191. Також дивися в цьому збірнику публікацію В. Александровича інвентарного опису радзивилівського палацу.

⁵Наприклад, Kowalczyk J. Pałace i dwory późnobarokowe w mieście sejmowym Grodnie // Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. / Pod red. J. Lileyko. – Lublin, 2000. – S. 451–486; Zielińska T. Siedziba szlachecka w dużym mieście polskim XVIII stulecia // Kwartalnik historii kultury materialnej. – R. XXIX. – Nr. 3. – Warszawa, 1981. – S. 313–332.

⁶В документах, що стосуються львівських передмість, найчастіше зустрічаємо таку назву, в меншій мірі – двір (dwór), а в одному випадку, на означення садиби у юридиці шляхтичів Глоговських (Глоговщині) вжито термін – дворисько (“Dworzysko dziedziczne Jch Mściow

PP. Głogowskich” (ЦДІА України у Львові. Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 193)). Розрізнення, очевидно проводилося з огляду на величину нерухомості.

⁷ Kalinowski W. Zabudowa i struktura przestrzeni miast polskich od połowy XVII do schyłku XVIII wieku // *Dom i mieszkanie w Polsce (druga połowa XVII–XIX)*. – Warszawa, 1975. – S. 57–58; Miks-Rudkowska N. Wnętrza mieszkalne w miastach polskich // *Ibidem* – S. 105, 111, 120; Zielińska T. Slacheccy właściciele... – S. 54–55, 59–60.

⁸ Zielińska T. Slacheccy właściciele... – S. 47.

⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 555. – Арк. 13–16.

¹⁰ В джерелах зустрічається відомості про муровані дворики: Там само. – Оп. 2. – Спр. 570. – С. 646; Спр. 801. – С. 214–215.

¹¹ Для порівняння, див. описи двориків з різним характером розпланування і забудови: Там само. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 1008. – Арк. 17–18; Оп. 2. – Спр. 568. – Арк. 199–200, 210–211 (Кошторис дерев’яних будинків, належних до пп. домініканок і кармеліток 1783 р.); Спр. 801. – С. 214.

¹² Там само. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 195, 204–205, 214–215, 222.

¹³ Чітке видове означення цій власності дати важко. Фільварок на передмістях Львова, зрозуміло, своїми розмірами і структурою відрізнявся від фільварків у шляхетських діничних володіннях. Самі ж передміські фільварки різнилися між собою за величиною, структурою тощо. Так, фільварок шляхтича Норсефса, що знаходився на Галицькому передмісті складався з кількох будинків, городу, саду і ставка (ЦДІА України у Львові, – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 198). Фільварок Габрієльовка, який в податкових інвентарях XVIII ст. названий юридикою (Там само. – Спр. 619. – С. 454; Спр. 627. – С. 459; Спр. 664. – С. 601 та ін.) 1784 р. раєцький писар Ф. К. Яськевич продав за чотири тисячі польських злотих львівському купцеві Пйотрові Августиновичу “z [...] przyległościami y należąściami [...] z polami, łąkami, sianozięciami, rezydęcya, czynszownikami, czynszami, ogrodami i ich powinnościami” (Там само. – Спр. 572. – С. 232). Проміжним варіантом з огляду на видові показники (розміри, кількість будівель, ґрунтів тощо) можемо вважати Солтисовський фільварок на Тарнавці. Його опис проведений 1779 р. із фіскальною метою містить видову характеристику і розміри його складових частин. Фільварок складався із подвір’я (збудованої частини) і ґрунтів. На ньому розташовувалися: будинок (сіни і кімната) шириною 11, а довжиною 29 ліктів; стайня, шпихлірик – довжина 7 ліктів, ширина 8; стодола – довжина 40, ширина 12 ліктів; сарай (солом’яний дах) і халупа – довжина 18, ширина 9 ліктів. Ґрунти площею 13 моргів (близько 9 га), були поділені на орну частину (5,5 га) і поле (3,5) га. (Там само. – Спр. 599. – Арк. 18). Підсумувавши, можемо зауважити, що передміські фільварки різнилися за функціональним призначенням. Перша категорія фільварків (наприклад, шляхтича Норсефса), це ті, які забезпечували потреби безпосередньо їхніх власників, і в цьому сенсі своїми функціями нагадували типових передміських двориків (Бобовського, Папарівський, М. Жевуського та ін.). Друга категорія – це широкопрофільні фільварки (Свинорія, Солтисовський, Воля Кампіановська та ін.), де розвивалися млинарське, рибне господарства, садівництво, виробництво пороху, цегли (Свинорія); землеробство, сінокіс (Солтисовський, Габрієльовка) тощо. Дворики, з наявними при них халупами, ґрунтами і полями можемо вважати, схожими до фільварків другої категорії.

¹⁴ Тут розуміємо юридики, на яких достовірно не відомо про функціонування суду і посади віята. Нерухомість до такої юридики зараховуємо лише за формулюванням „jurysdykcia”, що трапляється у джерелах різного характеру (актова документація, податкові реєстри тощо) (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 561–581, 627, 646а, 646б, 801, 803, 806, 811 та ін.). Детальніше див.: Фелонюк А. Правовий статус та просторова локалізація нерухомої власності на передмістях Львова XVIII ст. // *Історична топографія і соціотопографія України. Збірник наукових праць*. – Львів, 2006. – С. 367–403.

¹⁵“Dwor Jmci P. Maryaniego na iednym gruncie, przy nim chałup szesnasie [...] do tey ze Jurysdykcyi grunt pusty [...]” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 222).

¹⁶“Dwor Jmci P. Krosnowskiego [...] do tegoz dworu w Jurysdykcyi chałup dwanasie [...]” (Там само. – С. 214).

¹⁷Дві при дворіку міщанина Купінського, а вісімнадцять у шляхтича Маріанего (Там само. – С.195, 222).

¹⁸Там само. – С. 215.

¹⁹“Dworek, z iego przyległosciami staynią, szpiklerzem, ogrodkiem, oknami drzwiami, urotami parkanami [...] y szstkiem przynależylościami” (Там само. – Спр. 567. – С. 110).

²⁰Там само.

²¹Там само. – Спр. 570. – С. 692.

²²ЦДІА України у Львові. – Спр. 801. – С. 186–223.

²³До інших поширених видів належали: ґрунти – 41,7 %, будинки (“домоства”) – 10,1, фільварки – 3,3, палаци – 2,5 (Там само. – Оп. 1. – Спр. 389. – Арк. 139–142; Спр. 392. – Арк. 11–13; Оп. 2. – Спр. 729. – С. 225–370; Спр. 730. – С. 86–173; Спр. 811. – С. 399–403, 407–421).

²⁴Так, “Dworek P. Endrychowskiey, czynszownikow czterech non contribuit do miasta” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 198). При сплаті чиншу від нерухомості, магістратові чи ґродові, зазначалося – contribuit: “Dom wiezdny zyda Jacka, skład solny contribuit do podzamcza” (Там само. – С. 204).

²⁵„Dworek P. Gierwera civilis” (Там само. – С. 216).

²⁶Kalinowski W. Zabudowa i struktura przestrzeni miast... – S. 57; Miks-Rudkowska N. Wnętrza mieszkalne... – S. 105.

²⁷Wyczański A. Czy szlachta polska w XVI wieku była klasą próżniaczą ? // Dziejstwo. Ziemiańskie państwo i udział ich w życiu narodu. – Kraków, 1996. – S. 25. Польська дослідниця Тереза Зелінська зазначає, що шляхетські дворики на передмістях міст Речі Посполитої часто облаштовувалися під склади продуктів, товарів, заїжджі доми, готелі тощо, що приносило прибуток їх власникам. (Zielińska T. Szlacheccy właściciele... – S. 59).

²⁸Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardynskiego we Lwowie. – T. XXI. Lauda sejmikowe: T. II. Lauda wiszeńskie 1648–1673 r. / Opracował Antoni Prochaska. – Lwów, 1911. – S. 438.

²⁹“Dwor Jmci P. Prufinowskiego w ktorzym zyd mieszka tam solodownie, winnica, kotlow dwa” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 191).

³⁰Там само. – С. 186–223.

³¹Наприклад “Browar z mieszkaniem zyd mieszka Zelman szynkuie gorzałke y piwo, warzy, rozwozi ro miase y ro przedmiesciach” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 213).

³²Євреї продавали в шинках не лише горілку, а й пиво і мед (Там само. – С. 186–223). На думку історика Олексія Пономарьова, винокури на Україні у XVIII ст. переробляли величезну кількість хліба, а сам винокурний промисел був прибутковою галуззю. На території Гетьманщини, переробка зерна на горілку, давала дохід у два-три і навіть чотири рази більший, аніж продаж збіжжя. (Пономарьов О. М. Розвиток капіталістичних відносин у промисловості України XVIII ст. – Львів, 1971. – С. 70, 74).

³³Окрім двориків, наявність шпихліра є звичною також для палацової господарської забудови. Наприклад, він входив до палацового комплексу княгині Анни Яблоновської на Галицькому передмісті (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 565. – Арк. 1). Також наявний у складі господарських прибудов палацу княгині І. Любомирської 1800 р. (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD), Zbiór A. Czołowskiego, sygn. 566. 22, k.126), М. Радзивілла поблизу Єзуїтського городу. (Ibidem. – Archiwum Radziwiłłów. – Odział XVIII.–

Sygn. 444. – К.24). Більше того, бурграфію радзивіллівського палацу Павло Самсонський вів листування із власником про продаж збіжжя, його перевезення з Ямполя (ділщина власність М. Радзивілла) до Львова. Листом від 2 квітня 1754 р. повідомляє свого господаря про те, що ще не прибуло зерно із Ямполя (Ibidem. – *Odział V.* – Sygn. 13 768. – К.9), але вже в листі від 30 липня ц. р. пише про доставку 180 львівських півмірків пшениці, однак не поспішає її продавати, оскільки пропонують низьку ціну – 5 злотих за півмірок (Ibidem. – К.10). В листі датованим 24 жовтня 1755 р., повідомляє М. Радзивілла, що привезене збіжжя (по 20 півмірків пшениці і гречки) наказав зсипати до шпихліра (Ibidem. – К.13).

³⁴ Документи засвідчують наявність зерна у шпихлірі, принаймні, станом на 1765 р. Зберігся контракт, укладений 24 квітня 1765 р. між економом Ставчанського ключа Ромуальдом Мірецьким і писарем львівського шпихліра Шиманським на продаж збіжжя на суму 1466 злотих 20 грошів. Див.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 2298. – Арк. 1.

³⁵ Так, для сторожі видано “стравних” за дев’ять тижнів 4 злотих 15 грошів (Там само. – Арк. 25).

³⁶ У 1764–1770 рр. обов’язки писаря виконував якийсь Шиманський, а 1775 р. – Чарнецький. Див.: Там само. – Спр. 2298. – Арк. 1; Спр. 2299. – Арк. 1, 46, 53, 58 зв; Спр. 1637. – Арк. 38 зв. Фінансові звіти передбачали чітку фіксацію кількості прибулого продовольства, його продаж, роздачу, розпис грошових прибутків і витрат. Див.: Там само. – Спр. 2299. – Арк. 1–1 зв., 3, 12, 19 зв., 38, 46, 51, 53, 56, 58 зв.

³⁷ У сукупності 1853 півмірки і 13 гарців збіжжя (185 півмірки і 11 гарців жита, 99 півмірки 7 гарців пшениці, 268 півмірки і 27 гарців гречки, 208 півмірки і 7 гарців ячменя, 1091 півмірок і 25 гарців вівса). Див.: Там само. – Арк. 2.

³⁸ Так, з матеріалів люстрації передмість Львова 1765 р., проведеної королівськими ексекуторами, довідуємося, що на приватних територіях функціонувало близько 70 млинків. В них мололи борошно в обхід кількох королівських млинів (AGAD. – *Metryka Koronna.* – *Dział 18.* – Syng. 57. – К. 12). Податкові реєстри нерухомості як передмістя так і середмістя Львова, принаймні у XVIII ст., засвідчують розвиток шинкарства, переважно зусиллями євреїв. Вони облаштовували шинки в середміських кам’яницях, середміських двориках, будинках та ін.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 188-92 (“*Dwog p.p. karmelitanek tam mieszka niemiec, szynkuie piwo u gorzalkie may browar*”, “*Dworek Jmci P. Wronowskiego, zydzi mieszkaie, szynk gorzalki, piwo n[on] contribuit do miasta*”). Див.: Там само. – С. 190, 196–198, 204, 214, 216, 219–222. Всього 28 згадок, із них 5 випадків орендування нерухомостей у представників духовенства (Там само. – С. 196-198, 216, 219).

³⁹ Окрім двориків, наявність шпихліра є звичною також для палацової господарської забудови. Наприклад, він входив до складу садиби княгині Анни Яблоновської на Галицькому передмісті (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 565. – Арк. 1). Шпихлір присутній також у складі господарських прибудов палаців княгині І. Любомирської 1800 р. (AGAD. – *Zbiut A. Czołowskiego.* – Sygn. 566. – К.126), князя Міхала Радзивілла поблизу Єзуїцького городу. (Ibid. – *Archiwum Radziwiłłow.* – *Dział 18.* – Sygn. 444. – К. 24). Більше того, бурграфію радзивіллівського палацу Павло Самсонський вів листування з власником про продаж збіжжя, його перевезення з Ямполя (ділщина власність М. Радзивілла) до Львова. Листом від 2 квітня 1754 р. повідомляє господаря, що ще не прибуло зерно із Ямполя (Ibid. – *Dział 5.* – Sygn. 13 768. – К. 9), але вже в листі від 30 липня ц. р. пише про доставку 180 львівських півмірків пшениці, однак не поспішає її продавати, оскільки пропонують низьку ціну – 5 злотих за півмірок (Ibid. – К. 10). В листі, датованим 24 жовтня 1755 р., повідомляє М. Радзивілла, що привезене збіжжя (по 20 півмірків пшениці і гречки) наказав зсипати до шпихліра (Ibid. – К. 13). Інші згадки про зернові комори масмо в юридиці коронного великого гетьмана Юзефа Потоцького

1747 р.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – оп.1. – спр. 556. – арк. 15 зв.; серед дерев'яних будівель Солтиського фільварку (дворика) 1779 р., розміщеного на Тарнавці (довжиною 7, а шириною 8 ліктів), поміж житлового будинку, стайні, стодоли, сараю і халупи: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 599. – Арк. 18; на дворіку вїйта старостинської юридики Ф. Триzubович поряд з криницею, садом і стайнею: Там само. – Оп. 2. – Спр. 567. – С. 134 та ін.

⁴⁰ У кошторисі дерев'яних будівель Солтиського фільварку (дворика) 1779 р., розміщеного на Тарнавці, окрім житлового будинку (складався із сіней і кімнати), стайні, стодоли, сараю (шопки), халупи на подвір'ї знаходився також шпихлірик, довжиною 7, та шириною 8 ліктів (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 599. – Арк. 18). Шпихлір знаходився на дворіку вїйта старостинської юридики Ф. Триzubовича поряд з криницею, садом, стайнею (Там само. – Оп. 2. – Спр. 567. – С. 134).

⁴¹ “Dom goscinny oo. trynitarzow, tam żyd szynkuie gorzalkie u pywo, żbozem handluie na słodownie” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 219).

⁴² Там само. – С. 188–192 (“Dwor p.p. karmelitanek tam mieszka niemiec, szynkuie piwo u gorzalkie may browar”, “Dworek Jmci P. Wronowskiego, zydzi mieszkaie, szynk gorzalki, piwo n[on] contribuit do miasta” (Там само. – С. 190, 196–198, 204, 214, 216, 219–222. Всього 28 згадок, із них 5 випадків орендування нерухомостей у представників духовенства (Там само. – С. 196–198, 216, 219).

⁴³ Там само. – С. 197 (“rozni Kupecki Składy”), 204 (сільні склади) 214 (“Dwor Jmci P. Krosnowskiego teraz in possessione [в посіданні] od karmelitow bosych, w ktorym szynk miadowy piwny, gorzalczany kupcy w nim [...] sklady swoje maię, do miasta n[on] contribuint”).

⁴⁴ Фільварковою шляхтою польський історик Анджей Зайончковський називає шляхту – власників одного і більше фільварків, яка керувала ними без допомоги адміністраторів. А. Зайончковський критерій розшарування шляхетського стану вбачає у факті власності на землю і її управління (критерій продукційності). З цього огляду, до нижчого прошарку, зараховує часткову шляхту – власників нерухомості, на якій працювала хоча б одна селянська родина. Представником найнижчого земельного прошарку шляхти він вважає т. зв. загонового шляхтича – посідача земельних угідь, які сам обробляв. До найвищої категорії шляхти, за А. Зайончковським, належали різного калібру магнати, які господарювали на своїх нерухомостях за посередництвом розгалуженого штату адміністраторів (комісарів, підстаростів та ін.). Окрема категорію творила безземельна шляхта. Яка також поділялася на кілька прошарків – чиншову, міську (брукову) і службну або домову. Детальніше див.: Zajęczkowski A. Szlachta Polska. Kultura i struktura. – Warszawa, 1993. – S. 30–35. Окремі дослідники, вже за майновим станом, поділяють шляхту на п'ять категорій: магнатів (власники більше 10 сіл), багатой шляхти (6–9 поселень), середньої (2–5 сіл), односілної, часткової (власники частини села) і загородової (власники поля) (Гроссман Ю. М. Черты феодального землевладения в Русском и Белзком воеводствах XIV–XVI вв. // Ежегодник по аграрной истории за 1964 г. – Кисенев, 1966. – С. 130–143; Кріль М. Соціально-економічні відносини на Старосамбірщині (кінець XIV–1772 р.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VII. – Дрогобич, 2003. – С. 194; Скочиляс І. Маєтковий поділ Тербовельського повіту Галицької землі в другій половині XVI ст. // Україна в минулому. – Вип. 1. – Львів-Київ, 1992. – С. 24.)

⁴⁵ В Генеральній люстрації Львова 1712 р. знаходимо двох магнатів – власників двориків із 46 посідачів: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 801. – С. 189, 204. В реєстрі посідачів лібертаційної власності 1768 р. шістьох (із 140) – львівської каштелянки Пелагії Потоцької вдова львівського каштеляна Юзефа Потоцького (Там само. – Спр. 811. – С. 409), мазовецького воєводи Павела-Міхала Мостовського (Там само. – С. 415), брацлавського воєводи Станіслава Любомирського (Там само), белзького воєводи Ігнація Цетнера (Там само. – С. 417), подільського воєводи Міхала Жевуського та чернігівський воєвода Пйотр-Міхал Мйончинський (Там само).

⁴⁶ Див., наприклад, згаданий реєстр власників 1768 р.: Там само. – Спр. 811. – С. 407–421.

⁴⁷ Контракти відомі не лише у Львові, а й Кракові, Познані, Дубні. Про контракти див.: Bielecka J. O zjazdach kontraktowych w Polsce // Roczniki dziejów społecznych i gospodarskich. – Т. XVI. – Rok 1954. – Warszawa-Poznań, 1955. – S. 152–173; Wąsowicz M. Kontrakty lwowskie w latach 1676–1686 w dodatku: Siegel S. Kontrakty lwowskie w latach 1717–1724. – Lwów, 1935. – S. 24.

⁴⁸ Різну інтерпретацію поняття контрактів див.: Bielecka J. O zjazdach kontraktowych w Polsce... S. 168; Bujak F. Przedmowa // Wąsowicz M. Kontrakty lwowskie w latach 1676–1686 w dodatku: Siegel S. Kontrakty lwowskie w latach 1717–1724. – Lwów, 1935. – S. V.

⁴⁹ Розгляд проблеми часу проведення львівських контрактів див.: Bujak F. Przedmowa // Wąsowicz M. Kontrakty lwowskie... – S. VI, 29.

⁵⁰ В часи контрактів Львів ставав центром товариського, авантюрного життя шляхти: Wąsowicz M. Kontrakty lwowskie... S. 35–36. “...Bawiono się bez końca, kochano na zabyj, grano w karty bez pamięci, upijano śmiertelnie i szalano jak za dobrych czasów” (За Шньор-Пепловським) (Bielecka J. Kontrakty lwowskie w latach 1768–1775 (wpływ pierwszego rozbioru Polski, 1772 r., na kontrakty lwowskie). – Poznań, 1948. – S. 31).

⁵¹ Ф. Буйак вважав часом їх появи – кінець XVI ст. (1590 р.), а М. Вонсович 1611 р. (Wąsowicz M. Kontrakty lwowskie... – S. VI, 28).

⁵² Bielecka J. Kontrakty lwowskie w latach 1768–1775. – S. 24

⁵³ За підрахунками Яніни Белецької, у 1780-х рр. кількість учасників львівських контрактів складала близько чотирьох тисяч, що обраховується 12–15% всіх жителів Львова, залежно від даних переписів (Ibidem. – S. 30).

⁵⁴ Наприклад, віленський воєвода К. Радзивілл (“Пане Коханку”) на час контрактів проживав у власному палаці на Краківському передмісті (Ibidem. – S. 101). Окремі магнати до Львова посилали пленіпотентів. Як це, до прикладу, робив руський воєвода А. Чарторийський (Ibidem).

⁵⁵ Zielińska T. Slacheccy właściciele ... – S. 54.

⁵⁶ Zielińska T. Slacheccy właściciele... – S. 54.

⁵⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 558. – Арк. 1–2.

⁵⁸ Там само. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 807. – Арк. 81зв.–88.

⁵⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 809. – Арк. 27.

Андрій Фелонюк.

Зі спостережень над функціонуванням двориків на передмістях Львова XVIII століття.

У дослідженні проаналізовано такий вид нерухомості на львівських передмістях, як дворики. Факти, наведені в статті, дають можливість за функціональним призначенням виокремити кілька типів двориків. Перший тип – це садиба для відпочинку її власника, невелике господарство (місце для зберігання зерна). Другий тип передміських двориків виконував функції заїздів, а третій – це різнопланові садиби: тимчасове або постійне житло для власника в місті, заїжджий двір і місце продажу алкогольних напоїв. Головним мотивом набуття і володіння цією нерухомістю був економічний. Шляхта використовувала їх як пункти продажу сільськогосподарських товарів із власних маєтків. Також орендували їх євреям, котрі в них виготовляли спиртні напої. В окремих випадках шляхта використовувала дворики як житло на час приїзду до міста. Цим видом нерухомості також володіли біле, чорне духовенство і міщани. Дворики були незалежними від адміністративної, судової і фінансової вла-

ди міста. Вони належали до однієї із багатьох категорій нерухомості, які формували історичний ландшафт передмість Львова у вісімнадцятому столітті.

Andriy Felonyuk.

**From supervision above functioning of court yard
on the Lvov suburbs XVIII of century.**

In research such kind of the real estate on the Lvov suburbs as court yard is analysed. The facts stated in clause, will give an opportunity to allocate some types of court yard behind functional applicability. The first type, is manor for rest of its (her) owner, small facilities(economy) (place for a storage of a grain). Other type of suburban court yard was executed with functions of motel, and the third type is versatile manors: temporary or constant habitation for the owner in city, motel and place of sales of alcoholic drinks. The main motive of purchase and possession of this real estate was economic. The noblemen used them as items of sale of the agricultural goods from own estates. Also rented to their Jews, which in them produced alcoholic drinks. In some cases the noblemen used court yard as habitation at hour o'clock per city. This kind of the real estate also owned white, dark clergy and townspeople. The court yard were independent from administrative, judicial and financial authority of city. They belonged up to one of many categories of the real estate which formed a historical landscape of the Lvov suburbs in the eighteenth century.

СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА УНІЙНІ ПРОЦЕСИ У ЛУЦЬКО-ОСТРОЗЬКІЙ ЄПАРХІЇ У ПРАЦЯХ ВОЛИНСЬКИХ КРАЄЗНАВЦІВ

Церковно-історичні та унієзнавчі дослідження в українській історіографії мають давню традицію. Однак критичний аналіз нагромадженого матеріалу до початку ХХ ст. практично не проводився. До малодосліджених в історіографічному річизні тем належить поширення унії у Луцько-Острозькій єпархії на зламі ХVІІ-ХVІІІ ст. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлювались в історіографічних оглядах Г.Крижановського¹, Л.Баженова², О.Булиги³, М.Довбищенка⁴.

Мета нашої статті – з'ясувати внесок волинських краєзнавців у дослідження становища православної церкви та унійних процесів у Луцько-Острозькій єпархії, охарактеризувати процес нагромадження історичних знань, основні риси, здобутки та недоліки напрацювань.

Вивчення поширення унії на теренах Волині, починаючи з середини ХІХ ст., проводилося значною мірою силами місцевих дослідників-краєзнавців: подільських священників, ченців, викладачів та студентів регіональних духовних семінарій, членів єпархіальних історико-статистичних комітетів, мирян. Активне вивчення місцевої історії зніціював у середині ХІХ ст. царський уряд, з метою збору до всеросійських переписів населення додаткового соціально-економічного матеріалу кожного регіону, а в умовах Правобережної України – більш обгрунтоване “наукове” підтвердження русифікаторської політики⁵. Певним поштовхом до активного вивчення історії своїх єпархій стали розпорядження Синоду від 19.05 – 6.10.1850 р., в яких обгрутовувалась необхідність створення історико-статистичних описів церков, монастирів тощо. Зібрані матеріали мали ввійти в майбутньому до синтетичної історії Російської православної церкви⁶. Звісно, накази Синоду поширювались і на Волинську єпархію.

Згідно з програмою Синоду, опис Волинської єпархії мав включати: початок і поширення християнської релігії у межах кожної єпархії, час її створення, короткі життєписи ієрархії, історичні відомості про монастирі та церкви з детальною характеристикою віднайдених документів, нариси про місцевих святих та ікони, а також давні звичаї та обряди⁷. Виконання цієї програми правління Волинської семінарії 27.XI.1850 р. доручило чотирьом наставникам цього навчального закладу. Щоправда, у зв'язку з відсутністю будь-яких попередніх відомостей, труднощами пошуку документальних матеріалів, зміною посад, утворений історико-статистичний комітет не впорався з поставленим завданням. Лише М.Уводський та А.Добротворський опублікували розвідку з історії Волинської єпархії, в якій фрагментарно навітлювались унійні процеси другої половини ХVІІ- початку ХVІІІ ст.⁸ Каталізатором нових пошуків у галузі церковної історії стали накази Синоду від 12.10.1866 р. про обов'язкове ведення священниками регулярних церковно-парафіяльних літописів з присиланням зібраних матеріалів до редакції місцевих єпархіальних часописів для публікації⁹. Створення літописів переслідувало дві мети – науково-історичну і практичну. Передбачалося

зібрати посильний матеріал для дослідження Російської православної церкви і держави, а також підготувати історичні підстави для урядових реформ. Нав'язувалась стратегічна ідея досліджень, які повинні були утверджувати православ'я і російську "народність"¹⁰. Зібрані матеріали інтенсивно публікувались на сторінках "Волинських єпархиальних ведомостей". Авторами статей почасти були наставники Волинської семінарії, зокрема А.Хойнацький, М.Петров, М.Щегольов та місцеві священики – Т.Гапанович, Д.Левицький, М.Карашевич, В.Абрамович, М.Шумовський, С.Островський, М.Романовський, І.Ліпський, І.Гвоздииковський, особливо ж – А.Сендульський та С.Барановський.

Перш ніж перейти до більш детального аналізу доробку волинських учених, слід зазначити, що, попри зібраний цінний матеріал про церковно-релігійні відносини другої половини XVII – початку XVIII ст., ці дослідження хибують на численні недоліки, зокрема низький науковий рівень, фрагментарність, несистематичність, вузькість джерельної бази та жорсткий конфесійний підхід.

Спорадичні відомості про окремі аспекти діяльності луцьких єпископів досліджуваного періоду містились у розвідці М.Уводського¹¹, який показав Йосифа Шумлянського – адміністратора Луцько-Острозької єпархії (1694-1700 рр.) – як жорстокого гонителя православних, грабіжника церковних маєтків. Інформативнішим є інше дослідження М.Уводського¹². Так, він слушно зауважив, що в уніатський період Луцько-Острозька єпархія, не маючи сталих меж, включала Луцький, Острозький, Ровенський, Старокостянтинівський, Новоград-Волинський і Заславський повіти. Назагал, показ становища Луцької єпархії наприкінці XVII – початку XVIII ст. є досить реалістичним. Автор зупиняється на особливостях дії права патронату, яке у даний період сприяло поширенню безпорядків. Дослідник акцентує увагу на тому, що не тільки православні, але й уніатські єпископи так і не отримали права засідати в сенаті. Нижче духовенство було цілком безправне. Сприяло назріванню змін і незадовільне матеріальне забезпечення православної ієрархії та священиків на межі XVII-XVIII ст., проте воно погіршувалось із поширенням об'єднувачих процесів. Про це красномовно свідчила скарга луцького єпископа Кирила Шумлянського від 1712 р. про бідність Луцької кафедри¹³. На підставі аналізу "Проекту знищення східного обряду" М.Уводський дійшов висновку, що статус уніатського духовенства не покращився¹⁴. Дослідження автора, просякнуте антиунійним пафосом, доповнене літературно-публіцистичними образами. Унія порівнюється з пустелею, в якій "відчутний крик вовків".

Значно докладніше діяльність луцьких єпископів досліджуваного періоду навітлена у праці В.Іванова¹⁵. Однак і даний роботі притаманні усталені штампи. Використовуючи літопис Самійла Величка, історик підкреслює, що Йосиф Шумлянський після втечі Г.Четвертинського отримав усі можливості для здійснення планів поширення унії.

Діяльність луцького єпископа Афанасія Шумлянського, зокрема, його турбота про зміцнення моральної дисципліни Почаївського монастиря, розглядається як турбота уніатів щодо зміцнення унії шляхом внутрішнього розвитку, через посередництво монастирів та братств¹⁶. Разом із тим, учений дійшов висновку, що завдяки діяльності луцьких єпископів, особливо Г.Четвертинського, православ'я у єпархії зберіглося навіть на початку XVIII ст. Після 1712 р. утиски православних посилились і всі церковні маєтності проголошувались уніатськими. На середину першої половини XVIII ст. до унії перейшли Почаївський, Луцький, Білостоцький, Мілецький, Гоцьківський, Жидичинський та інші монастирі¹⁷. Ставлення В.Іванова до унії однозначно

негативне: вона призвела до розколу руської громадськості на зрадників та захисників православ'я¹⁸.

Певний матеріал про час та обставини переходу до унії окремих церков та монастирів містився у численних матеріалах до історико-статистичних описів. Добру половину вказаних розвідок написав священник с.Сивки Острозького повіту Аполоній Сендульський (1830-1882)¹⁹. На жаль, йому у більшості випадків залишились невідомими точні дати та умови переходу тієї чи іншої церкви або монастиря до унії. Основну причину унієзації церков А.Сендульський вбачає у невідтриманні їх місцевими власниками, посиленні утисків православних на поч. XVIII ст., припиненні існування православної луцької ієрархії. Заслугою науковця є зібрання фактологічного матеріалу з візитацій, фундаційних грамот та інших документів XVI-XVIII ст., віднайдених у місцевих храмах. Прикладом може слугувати історія храму у с.Сивки Острозького повіту. Кращезнавець відзначав, що на початку XVIII ст. церква була в руках уніатів, оскільки 1712 р. проводився її ремонт з благословення луцького уніатського єпископа Феодосія Рудницького²⁰. Втім, слід зауважити, що розвідки Сендульського не позбавлені неточностей і упереджених тверджень, зокрема стосовно характеристики Шумлянського. На думку історика, єпископ уже в 1670 р. був таємним уніатом, “вовком в овечій шкурі”, і тому саме за його посередництва православне духовенство Луцької єпархії було запрошене на обговорення Підгаєцьких актів Д.Дорошенка з польським урядом, згідно з яким козаки мали перейти до унії²¹.

Чималий матеріал до історії кременецьких міських церков зібрав А.Добротворський²². Так, він установив, що соборна Свято-Миколаївська церква стала уніатською не раніше першої чверті XVIII ст. До 1712 р. сусідні з Кременцем монастирі – Почаївський, Загаєцький, Дубенський, Дерманський залишались у православ'я²³. Порівняльний аналіз, застосований автором, дозволив йому встановити, що унія утверджувалася спочатку у великих містах, передусім у центрі, пізніше на околицях, а згодом – по селах²⁴.

Цікавий документальний матеріал про церковно-релігійні відносини в містечку Торчин Луцького повіту почерпнутий з архіву Торчинського міського товариства, який попав до м.Білосток, зібрав місцевий священник Степан Тиминський²⁵. Мешканці Торчина на поч. XVIII ст. були православними, уніатського священника Шостовича вони прийняли тільки після вигнання останнього православного луцького єпископа Кирила Шумлянського та смерті місцевого пароха, що сталося 1728 р.

Історико-статистичні описи містили і матеріал про унієзацію наприкінці XVII ст. церков, які раніше входили до юрисдикції луцьких православних єпископів. Так, П.Гапанович на основі аналізу матеріалів візитації Ковельської соборної церкви (1696 р.) зауважив, що тут ще у 1690 р. був православний священник Лука Федорович²⁶.

На сторінках “Волинских епархиальных ведомостей” друкувалися також розвідки, присвячені дослідженню братств. Так, Ф.Четиркін доволі детально описав боротьбу Луцького Ставропігального братства проти унії, особливо під час Люблінського колоквіуму 1680 р.²⁷ Схожа концепція ролі братств у боротьбі з унією наявна у розвідці і про Львівське Ставропігальне братство²⁸.

Цікаву статтю про уніатські церковні братства Ковельського повіту написав М.Лук'янович²⁹, який наголосив, що толерантне ставлення королівського уряду до релігійних питань спричинило збереження православ'я у регіоні аж до початку XVIII ст. Зміна ситуації пов'язувалася з апогеєм єзуїтської пропаганди, під впливом котрої польські королі почали видавати антиправославні декрети. Утвердження унії в краї пов'язується, традиційно, з Замойським собором, який заборонив обирати православну

ієрархію. Тоді ж перейшли до унії Дерманський та Мілетський монастирі. Вчений чітко розмежував прагнення уніатів і плани єзуїтів. Перші, за М.Лук'яновичем, хотіли створити незалежні організаційні структури як від Риму, так і від Константинополя. Другі прагнули знищити православ'я, унія розглядалась ними лише як перехідна ланка цього процесу³⁰. Автор висуває цікаву думку щодо руської ієрархії, яка, не бажаючи миритись зі станом речей, масово відкриває церкви і засновує братства³¹.

Волинські дослідники зібрали цінний матеріал про боротьбу шляхти з унією (межа XVII-XVIII ст.). Зокрема, такі факти були оприлюднені у статті невідомого автора на прикладі Овруцько-Житомирського округу³², в якій стверджувалось, що дрібна околична шляхта була вірна православної конфесії. До неї автор відносив родини Шкуратовських і Дідковських, які активно боролися з єзуїтами. Особливо високо автором оцінювалось відстоювання Левковськими центру православ'я – Левковського монастиря. Доволі детально описана боротьба шляхти з єзуїтами, які намагалися вести пропаганду серед ченців. Увага акцентувалася на випадку осуду і покарання шляхтичем Левковським ігумена монастиря у 1714 р. за зв'язки з єзуїтом Комаровським³³. Слушною є думка автора, що успіх унії і католицизму був зумовлений перевагами над православними, у сенсі вищої духовності і просвіти. Учений підкреслив, що волинська шляхта була малоосвіченою, внаслідок чого погано розрізняла релігійні поняття.

У 1888-1893 рр. була опублікована п'ятитомова праця М.Теодоровича "Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии"³⁴ – найбільш систематизований і докладний огляд церковної історії краю. Погляди автора на унію мало чим відрізнялися від відомих православних стереотипів. Так, наприклад, він стверджував, що перехід до унії означав втрату східної обрядовості і, відтак, денаціоналізацію³⁵. Водночас, він наголошував, що руська громадськість розуміла унію як універсальне об'єднання церков, засноване на взаємній любові і повазі при збереженні східної обрядовості. Заслугою автора є публікація деяких документів, дотичних до теми (витяги з люстрацій, інвентарів, ерекційних грамот, візитацій). Доводиться констатувати, що період кінця XVII – початку XVIII ст. досліджений науковцем фрагментарно. У більшості випадків дослідник не з'ясував навіть час та обставини переходу церков до унії. У численних примітках автор намагався подати відомості про діяльність останніх православних єпископів в останній третині XVII – на початку XVIII ст., тогочасні церкви та монастирі і становище громадськості та духовенства. Учений опублікував численні витяги з документів про різноманітні конфлікти і скарги Діонізія Жабокрицького на козаків, місцеву шляхту, родичів з приводу пограбування ними його власних та церковних маєтностей, нападів на селянські господарства³⁶. Історик подав чимало відомостей і про випадки боротьби місцевої шляхти з унією у другій половині XVII ст., зокрема, шляхтичів сіл Мошки, Недашки, Вигова, Левкович Овруцького повіту³⁷. Красномовними виглядали факти відкритого знущання польської шляхти над православними священиками³⁸, випадки збереження православ'я на початку XVIII ст. (у цей період православними були Овруцький, Мільчицький, Верхівський, Почаївський, Загорівський, Білостоцький монастирі)³⁹. На межі XVII-XVIII ст. православні храми існували у містечках Степанів, Заславлі, Старокостянтинів, Ожеговці, Ковель і т. д.⁴⁰ Науковець відзначив, що у селі Великий Порск Ковельського повіту Лукинська церква була збудована православними поміщиками Семашками і в 1740 р. тут правив православний ієрей Колядинський⁴¹.

Заслужують на увагу міркування М.Теодоровича про способи поширення унії на Волині. Так, він стверджував, що унійним процесам сприяло патрональне право

поміщиків та система роздавання презент та ерекційних грамот⁴². Ерекційні грамоти мали невизначений характер, без вказівки на конкретні права і привілеї. У результаті, православні священники були погано матеріально забезпеченими і часто потрапляли в залежність від євреїв та орендарів маєтків. М.Теодорович наводить кричущі факти, коли умовою отримання презенти був перехід священника до унії⁴³. Цінність дослідження М.Теодоровича ми вбачаємо передусім у цілісному опрацюванні величезного фактографічного матеріалу. У рецензії на його працю вказувалося, що історична вартісність зростала поступово, від тому до тому (від коротеньких історичних відомостей про ті чи інші парафії, вміщених у примітках, до розлогих історичних досліджень окремих міст, церков, монастирів)⁴⁴. Принагідно зазначимо, що М.Теодорович був автором історичних нарисів про міста Луцько-Острозької єпархії – Заславль, Старокостянтинів та деякі села, в яких спорадично навітлювались унійні процеси⁴⁵.

Чимало розвідок волинські історики-краєзнавці написали про історію монастирів. Доволі розлогу статтю про Дубенський Хрестовоздвиженський монастир написав М.Щегольов⁴⁶. Короткі відомості про Дерманський монастир зібрав священник Ієрофей (рукопис доставив у редакцію часопису Л.Рафальський)⁴⁷, який використав пом'яник монастиря. Ще наприкінці XVII ст. Лев Заленський віддав монастир під юрисдикцію перемишльського єпископа Інокентія Винницького. Ігумен Дерманського монастиря брав участь у Замойському синоді. Короткі відомості про Мілецький монастир були зібрані архимандритом Алексієм⁴⁸. Загалом для церковно-монастирського дискурсу волинських краєзнавців характерним було акцентування тези про занепад релігійних осередків у результаті унії.

Найдетальніше волинські історики дослідили процес переходу до унії Почаївського монастиря. Першою ґрунтовною працею з історії обителі є робота архимандрита Авмросія (Лотоцького) (1799-1878), який вивчив матеріали монастирського архіву⁴⁹. Спираючись на документи, автор з'ясував причини зміни конфесійної приналежності монастиря у першій половині XVII ст.: 1) пониження православних монахів польською шляхтою, створення нестерпних умов життя; 2) тогочасні монастирські фундатори Тарнавські, прихильники унії, сприяли вступові у монастир василіан, внаслідок чого обитель поділилася на два табори; 3) значний вплив на справи мав папський нунцій, до якого зверталися почаївські ченці для вирішення непорозуміння зі шляхтою⁵⁰. Характеризуючи передумови поширення унії на Волині, автор акцентував на релігійному фанатизмі польської магнатерії та окатоличеної руської шляхти. До того ж, 1712 р. був вигнаний з Луцька православний єпископ Кирило Шумлянський, на зміну котрому прийшов уніат Йосип Виговський. Час зміни юрисдикційної належності монастиря автор відносив до 1720 р. Втім, твердження історика стосовно дати переходу до унії осередку є суперечливими. Так, ряд фактів стверджували значно раніший час унієзації монастиря (йдеться про звернення ігумена Арсенія Качуровського 1716 р. до римського нунція та візитація єпископом Виговським у 1714 р.)⁵¹. Амвросій першим зауважив, що перехід обителі до унії відбувся непомітно, водночас, він намагався пояснити причину відсутності документів про цю подію в монастирському архіві. У цілому, праця має описовий, часом фрагментарний, характер, з використанням народних переказів.

Наступна робота з історії обителі, яка вийшла 1897 р., належала протоірею Андрієві Хойнацькому⁵². Праця була вислідом довголітніх досліджень автора, відомого дослідника історії православної церкви⁵³. Велику увагу автор приділив проблемі переходу монастиря під юрисдикцію уніатської церкви. Час події, окресленої 1721 р., пояснюється тією обставиною, що настоятель Почаївської обителі не брав участі в Замойському

синоді, а в документах до 1721 р. монастир іменувався “Ritus Graeci”. Стосовно причин переходу монастиря до унії, автор повністю солідаризувався з архимандритом Амвросієм. А.Хойнацький акцентував на “м’якій” зміні юрисдикційної належності монастиря. На його думку, і в самій обителі не скоро помітили, що вона стала уніатською⁵⁴. Зміни в обрядах, звичаях, віровизнанні, богослужіннях проходили в монастирі поступово і стали відчутними лише з другої половини XVIII ст. Принагідно відзначимо, що в інших своїх розвідках, зокрема про церкви Полонного, А.Хойнацький також підкреслив факт недоторканості східної обрядовості в середовищі мирян після переходу до унії⁵⁵. На думку історика, селяни, “записані” в унію, залишилися насправді православними. Схожих поглядів на історію Почаївської обителі дотримувався і автор популярної розвідки М.Трипольський⁵⁶.

Продовжив вивчення історії Почаївського монастиря Г.Крижанівський⁵⁷. Розглядаючи передумови зміни конфесійної належності монастиря, він виділив його скрутне становище, зумовлене відсутністю підтримки місцевої шляхти і захисту Російської держави. Відтак, наприкінці XVII ст. сформувалася проунійна партія в середовищі монахів. Перехід осередку до уніатської церкви не розглядався автором як зрада православ’я, а лише як формальне проголошення його уніатським, яке було здійснено проти волі більшості братії⁵⁸. І під уніатським пануванням монастир залишався духовним центром православних. Зміну конфесійної приналежності дослідник датував часом не раніше 1720 р., хоча наведені факти цьому явно суперечили. На відміну від своїх попередників, історик намагався викласти детально й уніатський період історії монастиря. При цьому він виступив з критикою тих авторів, які представляли почаївських василіан фанатиками, що намагались знищити у монастирі будь-які сліди православ’я. На відміну від інших дослідників, які вважали, що монастирські документи знищили василіани, він пояснив їх відсутність тим, що Почаївська обитель у православний період не відігравала тієї ролі в житті християнства, яку здобула в унії. Отже, за Крижанівським, сфера впливу монастиря у XVIII ст. значно розширилась, зокрема і на сусідні землі⁵⁹.

Подібної концепції притримується й невідомий автор статті про стосунки між друкарнями Почаївського монастиря та Львівського братства⁶⁰. Дослідник наголосив на “м’якій” зміні конфесійної належності, пов’язуючи цей процес із першим василіанським ігуменом Феодосієм Рудницьким, який зберігав у монастирі православні традиції. Перехід обителі до унії історик трактував як сумну для православної церкви подію, яка проте мала найкращі наслідки для розвитку його життєдіяльності. Саме василіани вирвали монастир зі стану інертності і направили його на шлях широкої просвітницької діяльності.

Нові відомості про умови та час переходу Почаївського монастиря до унії повідомив М.Доброгаєв. У розвідці про почаївського ігумена Саєвича автор відзначив, що початкова спроба заведення унії у монастирі була здійснена у 1693 р. Однак братія під проводом тодішнього намісника здійняла збройний спротив і відстояла православ’я, яке зберігалось до 1712 р.⁶¹

Отже, більшість дослідників історії Почаївського монастиря висловлювали думку, що його перехід до унії відбувся на рубежі другого і третього десятиліть XVIII ст. Брак безпосередніх документальних свідчень вони компенсували твердженням, що на Замойському соборі (1720 р.) не було ігумена Почаївського монастиря. Автори вважали, що василіани навмисно знищили документи про унієзацію осередку, водночас, справедливо наголошували на непомітній зміні конфесійної належності.

Найбільшою заслугою волинських істориків-краєзнавців було віднайдення і введення до наукового обігу значної кількості документальних матеріалів з архіву Почаївської лаври та інших інституцій, частина яких уже втрачена. Тема унії лише опосередковано входила до програми історико-статистичних описів церковних інституцій. Прикметною рисою досліджень волинських істориків-краєзнавців було бажання показати, що церкви та монастирі Луцько-Острозької єпархії якнайдовше намагалися протистояти уніатському впливу і залишитись православними. Відтак, в окремих розвідках помітні помилкові дані. Значна частина дослідників підкреслювала тільки формальну відмінність між унією та православ'ям у XVIII ст. Найбільш детально були проаналізовані зміни юрисдикційної належності Почаївського монастиря. Переважна більшість авторів помилково вважала за час переходу осередку до унії межу другого і третього десятиліття XVIII ст. Вони обґрунтовували концепцію про "м'яку" зміну конфесійної належності. Конфесійна заангажованість заважала історикам всебічно характеризувати історичні реалії, об'єктивно оцінити значення і наслідки унійних процесів. Більшість із них стверджувала, що унія поширювалась насильницькими методами і для православ'я принесла лише занепад. На якість досліджень впливав і недостатній рівень наукової обізнаності авторів, оскільки майже всі вони були звичайними священиками. Методологічною основою робіт було ірраціональне розуміння історичного процесу, розвитку подій розглядавсь з позицій провіденціалізму.

¹ [Крыжановский Г.] Г.К. Историческое и общественное значение Почаевской Лавры // ВЕВ. – Ч. неоф. – 1899. – № 14. – С.452-455; № 15. – С.478-486; № 16. – С.491-500; № 17. – С.525-533; № 18. – С.541-547; № 19. – С.559-566; № 23-24. – С.666-675; № 25. – С.699-703; № 26. – С.721-728; № 28. – С.763-776; № 30. – С.816-822; № 32. – С.893-896.

² Баженов Л. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст. Становлення. Історіографія. Біобібліографія. – Хмельницький, 1995. – 256 с.; Баженов Л. Поділля в працях дослідників-краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.

³ Булига О. Особливості змін юрисдикційної приналежності Почаївського монастиря (XVIII – I половина XIX ст.) у роботах дослідників православних церков // Історія релігій в Україні: Праці X-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2000 року). – Львів, 2000. – Кн. I. – С.68-73.

⁴ Довбищенко М. Уніатська церква на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. (регіональний, соціальний та духовний аспект) / Пам'ятки. Архів Української Церкви. – Т.3. – Вип.1. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. – К., 2001. – С.7-92.

⁵ Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С.19.

⁶ Теодорович Н. Волинь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание деревней и приходов Волинской епархии. – Почаев, Типография Почаевской Лавры, 1899. – Т.IV. – 928+VI с.

⁷ Теодорович Н. Вказ. праця. – Т.4. – С.921-922.

⁸ Уводский Н. Исторический очерк древних Волинских епархий – Владимирской и Луцкой // Волинские епархиальные ведомости (далі – ВЕВ). – 1878. – № 5. – С.205-220; № 9. – С.347-369; № 10. – С.395-418; № 11. – С.431-449; № 12. – С.466-493; Уводский Н. Историческое исследова-

ние о епископах Волынской епархии со времени ея учреждения до 1867 года // ВЕВ. – 1868. – № 1. – С.9-19; № 9. – С.167-171; № 20. – С.593-602; 1869. – № 22. – С.622-634; Добротворский А. Описание Кременецких градских православных церквей // ВЕВ. – 1869. – № 1. – С.16-30; № 3. – С.103-113; № 4. – С.142-149; № 7. – С.264-274; № 8. – С.317-329; № 10. – С.417-425; № 11. – С.454-465; № 12. – С.489-496.

⁹ Полянский П. Церковно-приходская летопись на Волыни // ВЕВ. – 1884. – № 1-2. – С.1-26; № 3. – С.78-92.

¹⁰ Там само. – С.2-3, 4.

¹¹ Уводский Н. Историческое исследование о епископах Волынской епархии. – 1868. – № 20. – С.602.

¹² Уводский Н. Исторический очерк древних Волынских епархий. – 1878. – № 5. – С.205-220.

¹³ Уводский Н. Исторический очерк древних Волынских епархий // ВЕВ. – № 11. С.438.

¹⁴ Там само. – С.446.

¹⁵ Иванов В. Епископы древней Луцкой епархии. – Почаев, 1891. – 136 с.

¹⁶ Иванов Вказ. праця. – С.116.

¹⁷ Там само. – С.130-131.

¹⁸ Там само. – С.127.

¹⁹ Сендульский А. Материалы для историко-статистического описания православных церквей и приходов Волынской епархии: город Заславль // ВЕВ. – 1875. – № 20. – С.794-808; Його ж. Село Городище Заславского уезда // ВЕВ. – 1875. – № 1. – С.8-16; Його ж. Село Поляхова Заславского уезда // ВЕВ. – 1874. – № 19. – С.679-682; Його ж. Местечко Лабунь Заславского уезда // ВЕВ. – 1882. – № 6. – С.1170-1181; Його ж. Местечко Полонное // ВЕВ. – 1882. – № 7. – С.186-193; № 8. – С.208-226; Його ж. М.Янполь Кременецкого уезда // ВЕВ. – 1870. – № 7. – С.219-252; Його ж. Местечко Боремель Дубенского уезда // ВЕВ. – 1878. – № 13. – С.523-531; Його ж. Местечко Четвертня Луцкого уезда // ВЕВ. – 1878. – № 15. – С.579-590; Його ж. Местечко Чарторыйськ Луцкого уезда // ВЕВ. – 1878. – № 19. – С.719-733; Його ж. Город Острог // ВЕВ. – 1882. – № 1. – С.1-13; № 4. – С.73-88; № 5. – С.107-119; Його ж. Местечко Домбровица Ровенского уезда // ВЕВ. – 1882. – № 8. – С.229-241; Його ж. Местечко Степань Ровенского уезда // ВЕВ. – 1882. – № 35. – С.1126-1142; Його ж. Местечко Лабунь Заславского уезда // ВЕВ. – 1882. – № 36. – С.1170-1181; Його ж. С.Сивки Острожского уезда // ВЕВ. – 1868. – № 24. – С.761-769; Його ж. Местечко Ляховцы Острожского уезда. Торжество священия храма в м.Ляховцы: Из наблюдений сельского священника // ВЕВ. – 1869. – № 18. – С.707-719; № 19. – С.745-760; Його ж. С.Тихомль Острожского уезда // ВЕВ. – 1870. – № 5. – С.158-166; № 6. – С.190-196; Його ж. Город Луцк // ВЕВ. – 1873. – № 23. – С.811-822; № 24. – С.845-857.

²⁰ Сендульский А. С.Сивки Острожского уезда. – С.762.

²¹ Сендульский А. Город Острог. – С.83.

²² Добротворский А. Вказ. праця.

²³ Добротворский А. Вказ. праця. – № 1. – С.19, 21.

²⁴ Там само. – С.21.

²⁵ Тиминский С. Материалы для историко-статистического описания православных церквей Волынской губернии: Местечко Торчин Луцкого уезда // ВЕВ. – 1868. – № 22. – С.677-680.

²⁶ Гапанович П. Уездный г.Ковель Волынской губернии и его соборная Воскресенская церковь. Материалы для историко-статистического описания // ВЕВ. – 1873. – № 21. – С.723-747; № 22. – С.773-778.

²⁷ Четыркин Ф. Древнее Луцкое Хрестовоздвиженское братство (1617-1712) // ВЕВ. – 1871. – № 11. – С.345-354; № 12. – С.372-383; № 12. – С.410-416.

²⁸ Львовское Ставропигиальное братство и его деятельность на защиту православия в XVII столетии до насильственного введения унии в западно-русском крае // ВЕВ. – 1868. – № 13. – С.303-316; № 15. – С.393-406; № 19. – С.543-560.

²⁹ Лукьянович М. О бывших униатских церковно-приходских братствах в Ковельском уезде и их значение // ВЕВ. – 1882. – № 19. – С.630-636; № 20. – С.650-657; № 21. – С.679-685.

³⁰ Лукьянович М. Вказ. праця. – С.633-635.

³¹ Там само. – С.636.

³² Очерк истории мелкого дворянства Овручско-Житомирского в эпоху Польского режима (XII-XIII вв.) // ВЕВ. – 1900. – № 5. – С.165-174; № 6. – С.198-207; № 7. – С.225-235.

³³ Там само. – С.228-230.

³⁴ Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1888. – 430+IV с.; Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1890. – 1120+VII с.; Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1893. – 687+IX с.; Теодорович Н. Волынь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1899. – 928+VI с.; Теодорович Н. Волынь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1903. – 559+11+V с.

³⁵ Теодорович Н. Вказ. праця. – Т.I. – С.23-25.

³⁶ Теодорович Н. Вказ. праця. – Т.I. – С.344-345, 363-374, 420-421; Т.II. – С.477.

³⁷ Там само. – Т.I. – С.303-308, 341-342, 359-361, 397-398.

³⁸ Там само. – С.331-333; Т.2. – С.526.

³⁹ Там само. – Т.1. – С.315-316, Т.2. – С.1087-1088; Т.5. – С.185.

⁴⁰ Там само. – Т.2. – С.583. – Т.3. – С.388, Т.4. – С.50-838, Т.5. – С.49.

⁴¹ Там само. – Т.5. – С.507.

⁴² Там само. – Т.2. – С.728-729.

⁴³ Там само. – Т.4. – С.447-448, 602-612.

⁴⁴ О.Л. [Рец.] Н.Ив.Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом и др. отношениях // Киевская старина. – 1904. – Т.LXXXIV. – С.86-89.

⁴⁵ Теодорович Н. Город Староконстантинов Волынской губернии, основанный в 1561 году: Исторический очерк. – Почаев, 1894. – 70 с.; Теодорович Н. Город Заславль Волынской губернии. Исторический очерк. – Почаев, 1894. – 50 с.; Теодорович Н. Село Сквородки и деревни Кругляк, Новоселица (Староконстан. уезда). – Почаев, 1894. – 117 с.

⁴⁶ Щеголев М. Историческая записка о Дубенской Крестовоздвиженской пустыни // ВЕВ. – 1884. – № 23. – С.643-649; № 24. – С.681-689.

⁴⁷ Историческая записка о Дерманском монастыре // ВЕВ. – 1873. – № 8. – С.282-303; № 9. – С.320-324.

⁴⁸ Алексей. Краткие сведения о Милетском монастыре // ВЕВ. – 1909. – № 20. – С.413-445.

⁴⁹ Амвросий архимандр. Сказание о Почаевской Успенской Лавре с дополнительной главой о покойном священном архимандрите Лавры, архиепископе Агафангеле. На основании документов, хранящихся в Лаврском архиве. – Почаев, 1878. – 296+VIII с.

⁵⁰ Там само. – С.49.

⁵¹ Там само. – С.49-50.

⁵² Хойнацкий А. Почаевская Успенская Лавра. Историческое описание. – Почаев, 1897. – 524 с.

⁵³ Хойнацкий А. Лавра Почаевская. Краткий исторический очерк по поводу исполнившегося пятидесятилетия со дня включения Почаевской обители в число православных русских Лавр 13 октября 1833 года –1883 // ВЕВ. – 1884. – № 4. – С.125-139; № 5. – С.165-176.

⁵⁴ Хойнацкий А. Почаевско-Успенская Лавра. – С.80.

⁵⁵ Хойнацкий А. Богородично-Почаевский приход в местечке Полонном Волынской губернии Новоград-Волынского уезда. О бывших полонских церквах: Георгиевской, Крестовоздвиженской и Стретенской на место которых сооружена ныне богородично-почаевская церковь, до соединения их в один приход // ВЕВ. – 1882. – № 26. – С.825-841; № 30. – С.963-974.

⁵⁶ Трипольский М. К истории древнего православного монастыря на Волыни. – Почаев, 1896. – 42 с.

⁵⁷ Крижановский Г. Историческое и общественное значение Почаевской Лавры // ВЕВ. – 1899. – № 14. – С.452-455; № 15. – С.478-486; № 16. – С.491-500; № 17. – С.525-533; № 18. – С.541-547; № 19. – С.559-566; № 23-24. – С.666-675; № 25. – С.699-703; № 26. – С.721-728; № 28. – С.763-776; № 30. – С.816-822; № 32. – С.893-896.

⁵⁸ Там само. – С.559.

⁵⁹ Крижановский Г. Вказ. праця. – С.562.

⁶⁰ Почаевская типография в XVIII веке // ВЕВ. – неоф. – № 35. – С.726-732; № 36. – С.757-758; № 38. – С.807-810.

⁶¹ Доброгаев М. Игумен Почаевского, а потом Георгиевского Козелецкого монастыря Оисиф Исаевич (1708-1731 год) // ВЕВ. – 1900. – № 42. – С.888-891.

Світлана Біла.

Становище православної церкви та унійні процеси у Луцько-Острозькій єпархії у працях волинських краєзнавців.

У статті проаналізовано науковий доробок волинських істориків-краєзнавців з проблемами унійних процесів у Луцько-Острозькій єпархії. Показано основні здобутки і тенденції в аналізі теми, з'ясовано ступінь вивченості окремих аспектів проблеми і виявлено малодосліджені питання. Стверджується, що праці волинських дослідників хибують однобічністю, яскраво вираженим конфесійним підходом, однак ігнорувати їх не слід, бо вони містять значний фактологічний матеріал.

Svitlana Bila.

Position of orthodox church and the Union processes in the Lutsko-Ostrog's diocese in labours of the Volynian researchers of a particular region.

In the article scientific reserve of Volynian researchers of a particular region on problems of union processes in the Lutsko-Ostrog's diocese is analyzed. Basic achievements and tendencies in the analysis of theme are shown, a degree of studied of some aspects of problem is cleared up and scantily explored questions are exposed. It is affirmed that the works of Volynian researchers sin by one-sidedness, a vividly expressed confessional approach, but we shouldn't ignore them because they include significant, full of facts material.

УЯВЛЕННЯ УРЯДУ ФРАНЦІЇ СТОСОВНО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ПОГРАНИЧЧЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ВІЙНИ 1812 Р.

Невід'ємною складовою загального образу Росії, який сформувався в уяві французьких урядовців доби Наполеона I напередодні війни 1812 р., були уявлення цих діячів стосовно південно-західних окраїн Російської імперії. Приєднана до держави московських самодержців на протязі другої половини XVII – на початку XIX ст., ця величезна територія, яка простягалася від Псла і Донця на сході, до Азовського та Чорного морів на півдні, до Дністра та Бугу на Заході, до Полісся на півночі, в уяві іноземців становила специфічно відмінні за географічними, демографічними, культурними умовами від історичного ядра Росії пояс володінь. Здійснений нами у цьому дослідженні аналіз документів, які слугували джерелами інформації для Наполеона і його урядовців стосовно згаданих володінь, дозволяє стверджувати, що водночас ці діячі мали певну уяву про внутрішню багатоманітність південно-західної окраїни Росії, у складі якої вони розрізняли принаймні чотири великі регіони. Мова йде про Волинь, Поділля й так звану “польську Україну”, які у своїй сукупності територіально співвідносилися з Південно-Західним краєм, розташованим на правобережжі Дніпра (1); так звану “російську Україну”, яка значною мірою відповідала території Малоросії на лівобережжі Дніпра (2); Новоросійський і Таврійський краї у Північному Причорномор'ї (3); так званий “Козацький край” у степах Приазов'я (4). При цьому важливо відзначити, що кожен з перелічених регіонів сприймався уявою французьких діячів як автономна щодо трьох інших регіонів, а відтак, до певної міри, – гомогенна за своїми географічними, історичними, культурними ознаками, територіальна спільнота.

Французькі уряд та Генеральний штаб згромадили чимало різноманітної інформації стосовно кожного з-поміж вищезгаданих регіонів, але ці матеріали різнилися як за обсягом, так і за достовірністю наведених у них даних. Найдокладніше у цих документах було охарактеризовано ситуацію Волині, Поділля та “польської України”. Причини такої відносної “інформаційної насиченості” полягали у лімітрофному розташуванні Волині та Поділля щодо Варшавського герцогства, яке з 1807 р. відіграло роль форпосту імперії Наполеона на сході, а відтак – можливість розшуку інформації за допомогою родинних та маєткових зв'язків, які існували між польською шляхтою підфранцузької та підросійської частин колишньої Речі Посполитої (нагадаємо, що землі правобережжя Дніпра було приєднано до Росії 1793 р. за другим поділом Польщі). Уявлення французьких урядовців стосовно південно-західної окраїни Російської імперії надто часто зазнавали визначального впливу оповідей, які було створено діячами польського патріотичного руху з метою домогтися від Наполеона відбудови Речі Посполитої у межах від Балтики до Дніпра¹. Не були винятком також уявлення стосовно чисельності, суспільної структури, політичних орієнтацій населення згаданих земель.

Аналіз оповідей польських інформаторів Наполеона вказує на те, що Волинь, Поділля та Наддніпрянська Україна уявлялися французькому імператорові насамперед як потенційне джерело поповнення його армії. За оцінкою наближеного напередодні

війни 1812 р. до особи Наполеона польського генерала Міхала Сокольницького, у разі захоплення французькою армією Волині, Поділля й правобережної Наддніпряниці, з-поміж тутешнього населення можна було набрати 120-150 тисяч вояків, третину яких служили б у “найкраще спорядженій у Європі легкій кінноті” [cavalerie la mieux montée de toutes les armées européennes]². Такі підрахунки передбачали непогану поінформованість діячів польського патріотичного руху щодо демографічної ситуації південно-західних окраїн Російської імперії. Згідно підрахунків іншого інформатора французького уряду, Анджея Городиського, станом на 1807 р. населення Волині, Поділля, “польської України”, а також Новоросійського краю становило “понад чотири мільйони мешканців” [au dela de quatre millions d’habitants]³.

1812 р. у Статистичному управлінні Генерального штабу на основі дослідження французького резидента у Варшаві Едуар-П’єра Бін’йона, який використовував головним чином інформацію від польських мандрівників і землевласників з Волині та Поділля, було підраховано “населення губерній, що їх було створено у провінціях, які було захоплено в Польщі й інкорпоровано Російською імперією”⁴. У цій статистичній розвідці населення дванадцяти повітів Волинської губернії визначалося у один мільйон шістдесят п’ять тисяч осіб, дванадцяти повітів Подільської – у один мільйон сто тридцять три тисячі осіб, дванадцяти повітів Київської – у один мільйон шістдесят шість тисяч осіб, приєданого 1809 р. до складу Росії Тернопільського краю – у чотириста тисяч осіб. У іншому статистичному документі, що його було укладено у французькому Генеральному штабі, було здійснено підрахунок щільності населення вищезгаданих губерній, причому для того, щоб полегшити урядовцям ознайомлення з ситуацією народонаселення у цих землях, її було співставлено з подібними за щільністю населення європейськими державами. Отож, за даними цієї довідки, у розрахунку на 1 кв. милю у Київській губернії мешкали одна тисяча триста шістдесят тисяч осіб (що відповідало щільності населення в Угорщині), у Подільській – дев’яцот п’ятдесят шість тисяч осіб (Сардинія, дев’яцот п’ятдесят п’ять тисяч осіб), у колишньому Брацлавському воєводстві – вісімсот шістдесят вісім, у Катеринославській губернії – триста дві особи (Швеція, двісті двадцять осіб)⁵. З появою цих статистичних документів ми можемо говорити про значний прогрес знань французького уряду стосовно південно-західних окраїн Росії, оскільки ці дані були точнішими за ту інформацію, що її виклав 1807 р. у своєму “Меморандумі про Польщу” дипломатичний агент П’єр Парандьє, котрий виконував доручення свого уряду у Варшаві до 1794 р.⁶

Втім, попри ці уточнені дані, уявлення французького уряду стосовно чисельності населення західних губерній Російської імперії істотно різнилися від дійсності. Намагаючись визначити людські ресурси Росії на основі інформації, що її було подано, згідно офіційних даних перепису 1796 р., у дослідженні російського академіка Генріха Шторха “Статистична картина Російської імперії наприкінці XVIII ст.”⁷, французький резидент у Львові Філіпп д’Обернон доводив у одному з своїх рапортів міністрові закордонних справ, що згідно найновіших розвідницьких даних, населення Володимирського повіту Волинської губернії збільшилося з кінця XVIII ст. принаймні на третину, відтак вважав, що подібний приріст числа мешканців відбувся у всій європейській частині Росії⁸.

У меморандумах П. Парандьє, так само як у оповідях інших французьких і польських авторів, найдокладнішим чином було змальовано структуру народонаселення “південних провінцій Польщі”, а також притаманну їй господарську інфраструктуру. Ці документальні джерела створюють уявну картину аграрного соціуму, певний рівень добробуту якого

базувався на заняттях, які відповідали тутешній екосистемі (інформацію щодо цього подано у попередньому підрозділі нашої статті. – В. А.), а саме – вирощуванні зернових і технічних культур, плеканні худоби, видобуванні деяких корисних копалин і експорті корабельного лісу, ярмарках сільськогосподарської продукції. Відтак упорядник “Статистичного опису Поділля”, який використав в якості першоджерел твори польських авторів і дослідження географа Вейнбарда, відзначав, що структурним феноменом Волині, Поділля, Київщини та Брацлавщини був брак значних міських центрів і переважання містечок, у яких щороку відбувалися ярмарки⁹. Звертаючи увагу першого консула на найбільші з-поміж містечок Волині, Поділля та Наддніпрянської України, П. Вольза пов’язував їхній поступовий розквіт із тутешніми ярмарками, на які, перед тим, як потрапити в портові міста Причорномор’я, надходили товари з розлогих маєтків, що належали головним чином землевласникам польського походження. Цей інформатор французького уряду підкреслював зростаюче значення у зовнішній торгівлі Росії таких нових центрів торгівлі як Умань і Тульчин “серед розлогих володінь Потоцьких”, “славнетний своїми ярмарками” Бердичів, а також Кременець і Могилів у “російському Поділлі”¹⁰.

Описуючи шлях від західного кордону Російської імперії до Києва, польські автори згадували найприкметніші з-поміж цих містечок, які могли зацікавити французькі офіційні чинники. М. Сокольницький вважав такими осередками Луцьк (чотири-п’ять тисяч мешканців), Острог (чотири-п’ять тисяч), Заслав (сім-вісім тисяч). На думку цього генерала, єдиним справжнім, за європейськими мірками, міським осередком Волині був “добре збудований” [bien bvtis] Бердичів¹¹. У своїх подорожніх записках польський офіцер Красіцький приділив особливу увагу містам Східної Волині, згадавши, зокрема, Ямпіль, Корець (і тамтешню фабрику порцеляни), Новоград-Волинський, Житомир (де мешкало дванадцять тисяч осіб), Радомишль. Решта містечок, за його словами, не вартувала уваги, бо їхнє населення, яке складалося переважно з євреїв, не перевищувало тисячі осіб кожне. Подорожуючи Поділлям, цей польський офіцер описав Проскурів, Тульчин і, особливо, Кам’янець, який, за його словами, “є на сьогодні головним [базовим] пунктом операцій російських військ на Дунаї (супроти турків. – В. А.) та головним центром краю, що його розташовано поміж Дніпром і Бугом”¹².

Аналіз джерельних текстів, на основі яких формувалися уявлення французьких урядовців стосовно Волині, Поділля та “польської України”, не залишає жодних сумнівів у тому, що ці землі мусили сприйматися як царина, де суспільні відносини значно сильніше, ніж в інших частинах колишньої Речі Посполитої, визначалися домінацією шляхти і, особливо, її маєтного прошарку – магнатерії. “Південна частина Польщі, яка охоплює Волинське, Подільське та Брацлавське воеводства, майже винятково замешкується цими шляхтичами, – писав П. Парандьє, відзначаючи, що “польська шляхта, яка лишень одна користує з усіх переваг політичної та громадянської свободи, становить корпоративне об’єднання”, в якому “відданість дрібної шляхти [своєму] магнатові є спадковою”¹³.

Описуючи суспільну структуру цих провінцій, діячі польського патріотичного руху пов’язували надії на звільнення останніх з-під влади російського царату з симпатіями, які мусили існувати (як принаймні декларували ці політики) щодо Наполеона серед магнатів та залежної від них середньої та дрібної шляхти. Характеризуючи ситуацію у Волині, А. Городиський писав: “Це – провінція дуже заможних шляхетських родин, в якій мешкає чимало високоосвічених і добре вихованих осіб. Це – вогнище прихильників визволення (їхньої батьківщини. – В. А.) Францією”¹⁴. За словами цього інфор-

матора французького уряду, серед тутешньої магнатерії існує сильне невдоволення російськими властями, які звели нанівець її колись велетенські політичні впливи¹⁵.

Оптимістичний погляд А. Городиського щодо можливості залучення магнатів до числа дієвих прихильників Франції поділяв, хоч із власними зауваженнями стосовно суспільної шкідливості засилля великих землевласників, М. Сокольницький. Відверто називаючи Правобережжя “вогнищем польської магнатерії”, краєм, “в якому ярмо панщини є нестерпним”, генерал водночас ідеалізував тутешніх “олігархів”: він говорив, що хоч останні “залишаються найжорстокішими деспотами (щодо своїх кріпаків. – В. А.)”, вони також “зазнають не меншого приниження (ніж решта мешканців. – В. А.), внаслідок власної [політичної] маргінальності й утиску [росіянами] їхньої батьківщини”¹⁶. Щоб спонукати магнатів “до найбільших пожертв на полі бою”, М. Сокольницький радив Наполеонові видати відповідну прокламацію, в якій французький імператор мусив таємно гарантувати цим особам недоторканість їхніх прав щодо маєтків та кріпаків¹⁷. Відтак, генерал мав сміливість радити імператорові до часу перемоги над Росією відмовитися від проектів скасування кріпосного права та впровадження громадянських свобод у “південних краях Польщі”, оскільки тутешнім поміщикам не припав до вподоби той конституційний устрій, що його було впроваджено у Варшавському герцогстві¹⁸.

Яким чином сприйняв цю інформацію Наполеон? Ознайомившись напередодні війни 1812 р. із добіркою меморандумів авторства М. Сокольницького, імператор оцінив їх настільки високо, що волів залишити цього польського генерала при власній особі в якості керівника своєї військової розвідки та посередника у контактах із представниками польської громадськості¹⁹. У світлі цього рішення особливо прикметною видається еволюція уявлень Наполеона стосовно суспільного устрою населення колишньої Речі Посполитої, яка була наслідком запозичення імператором інформації з меморандумів М. Сокольницького та творів деяких інших польських авторів. Відомо, що довший час уявлення Наполеона стосовно суспільної структури Польщі перебували під визначальним впливом історичного дослідження Клод-Карломана Рюльєра про перший поділ Речі Посполитої²⁰. Відтак з кінця 1806 р. Наполеон неодноразово різко відгукався про сваволю й егоїзм польських магнатів, які, згідно оповіді К.-К. Рюльєра, уявлялися йому чи не найголовнішою причиною занепаду цієї держави²¹. Однак, з рубежу 1812 р. тональність суджень французького імператора стосовно польських магнатів істотно пом'якшилася. У засланні на острові св. Єлени Наполеон, відтворюючи в основних рисах розважання М. Сокольницького стосовно вад суспільного устрою у підросійській частині колишньої Речі Посполитої, сказав: “Нешастя та слабкість Польської республіки були спричинені аристократією, яка не знала ані порядку, ані міри. В цю епоху, як і нині, шляхта була могутньою, буржуазія підпорядкованою, а народ не мав жодних прав. Однак, посеред цих безпорядків, у серці цього народу жила любов до свободи та незалежності [...] Патріотизм є природним почуттям у поляків, навіть в тих, котрі належать до магнатських родин”²². Правдоподібно, що визначальний вплив на цю еволюцію уявлень мала не стільки поведінка польської магнатерії, більшість представників якої залишилися під час війни 1812 р. байдужою щодо Франції і воліла підтримувати або Росію, або Австрію²³, скільки оптимістичні за своїм духом нарративи діячів польського патріотичного руху, які могутньо впливали на уяву імператора. Адже, розважаючи щодо причин, які могли спонукати населення Волині, Поділля й України підтримати військо Наполеона під час війни з Росією, польські інформатори французького уряду при кожній нагоді згадували про “патріо-

тичний порив” (*zèle patriotique*) тутешньої суспільної верхівки, яка була спроможною повести за собою всі стани суспільства²⁴. М. Сокольницький не мав жодних сумнівів, що у Волині “увесь шляхетський стан не потребує жодних інших заохочень, ніж [виговлене французьким імператором] слово “Батьківщина”²⁵.

Важливою передумовою успіху повстання супроти Росії діячі польського патріотичного руху вважали участь у ньому нижчих суспільних верств, передусім – особисто залежних від поміщиків селян. Визнаючи, що між маєтною шляхтою та закріпаченими селянами існувало глибоке соціальне провалля²⁶, польські інформатори французького уряду вважали ці правові, майнові та культурні бар’єри другорядними порівняно зі спільним для цих станів невдоволенням політикою царату. “Селянин, який відчуває відразу (з причини безперервних рекрутських наборів та реквізицій продовольства. – *В. А.*), і шляхтич, який не відчуває жодної відданості урядові, тільки й мріють про те, щоб позбутися цього ярма”, – повідомляв 1812 р. французькому послові у Саксонії генерал Александр Рожнецький, намагаючись виопуклити в уяві останнього картину більш-менш одноставного неприйняття місцевою суспільністю російського панування²⁷. Описуючи настрої селян Волинської губернії, один з польських агентів, який напередодні війни 1812 р. збирав інформацію для французького уряду, повідомляв, що “селяни палко бажають війни [між Росією та Францією] в надії, що настане день свободи, якої вже зазнали всі прошарки суспільства у Варшавському герцогстві”²⁸.

Характеризуючи мотиви антиросійських настроїв селян Волині, Поділля й України, польські автори звертали чималу увагу на контраст між політикою віротерпимості в колишній Речі Посполитій, а також Варшавському герцогстві, та тими релігійними гоніннями, які мали місце в цих провінціях після загарбання їх Росією. При цьому інформатори Наполеона не могли замовчати того факту, що тутешнє селянство переважно дотримувалося греко-католицької віри, а відтак переважна більшість населення згаданих провінцій, яка складалася з селян, відрізнялася з точки зору релігії від польських панів-католиків²⁹. Таким чином, при ознайомленні з подібними оповідями французькі урядовці могли зауважити, що соціальні різниці у “південних краях Польщі” фактично співпадали з конфесійними поділами, а приналежність до простолюду ототожнювалася не лише з уживанням мови останнього (на відміну від суспільної еліти, представники якої спілкувалися у приватному житті польською), але й приналежністю до греко-католицької чи православної Церков.

Для діячів польського патріотичного руху було очевидним, що нищення російським урядом греко-католицької Церкви та примусове підпорядкування її вірних православній Церкві Московського патріархату було зумовлено прагненням царату створити у нещодавно приєднаних до складу імперії землях соціальну опору, яка б допомогла йому обмежити впливи бунтівної шляхти. Процес навернення у православ’я не спричинив серйозних антиурядових виступів з боку селянства правобережних губерній, бо супроводжувався урядовою риторикою стосовно захисту селян-єдиновірців від утисків поміщиків-іновірців. Втім, вже 1807 р. члени польської Урядової комісії у своєму меморандумі Наполеонові відзначали, що росіяни “зовсім не можуть розраховувати на любов [з боку] простолюду”. За їхніми словами, “найбільша частина цього простолюду, яка колись сповідувала греко-католицьку релігію, а сьогодні є схизматизованою урядом, відчувається не лишень обманутою у своїх очікуваннях кращої долі (це та приманка, що її постійно пропонували їм росіяни), але й відданими у ще тяжче рабство”³⁰. Кількома роками пізніше, польський шляхтич з Немирова писав у своєму донесенні, що з ним ознайомився міністр закордонних справ Франції, що “це саме клас селян, який чи не

найпалкіше прагне хоч-якої зміни свого становища, бо примушені до сплати податків, [стогнучи] під жахливим ярмом рабства, вони прагнуть до свободи, якої вже зазнали їхні співвітчизники (у Варшавському герцогстві. – В. А.)”. Цей агент додав особисто почуті ним “розражання селян стосовно того, що їх карає Бог за те, що вони забули релігію своїх предків, адже від часу свого зречення [від останньої] вони не мали жодного щасливого року: голод, війна, хвороби спустошували їхній край, який був колись такий родючий”³¹. Посланий наприкінці вересня 1812 р. з Бродів у Тернопільський край та Волинь з метою збору інформації стосовно рухів російських військ та настроїв місцевого населення агент-розвідник повідомляв, що “селяни дуже схильні скинути ярмо росіян, які гнітять їх найрізноманітнішими способами”³².

Посилаючись на “гідного довіри свідка” (un témoin digne de foi), М. Сокольницький навів прикметний приклад неприязні щодо російських властей з боку волинських селян і, водночас, їхньої пошани щодо Наполеона. За його словами, коли під час війни 1806/1807 рр. духовенство Російської імперії було зобов’язано наказом імператора Олександра I виголошення анафема Наполеонові як “Антихристові” та “Дияволові”, “колишні уніатські попи відмовилися поширювати цю нову доктрину, але московські попи заповзялися довести її до селян, щоб залучити останніх до підтримки загальних заходів [уряду щодо війни з Францією]”. Однак селяни, які ненавиділи парохів, що були нав’язані їм властями, не боялися після оголошення анафема Наполеонові гукати “московським попом”, що “бажають, щоб цей диявол якнайшвидше забрав вас з нашої землі, щоб ваші дурниці не відвернули нас від раю”³³.

Згідно твердження іншого інформатора французького уряду, Г. Коллонтая, у Росії селяни відмовлялися вірити оповідям про те, що Бонапарт є “Антихристом” саме тому, що сподівалися отримати з його рук визволення “від найтяжчого рабства, в якому вони перебували”, а відтак охоче приєдналися б до звитяжної французької армії. Г. Коллонтай був переконаний, що всупереч пропаганді Російської православної Церкви, селяни “вірили в надприродну і божественну сутність” французького імператора³⁴.

Популяризуючи перед французькими урядовцями ідею щодо залучення до опору царатові селянських мас Правобережжя, діячі польського патріотичного руху в основному згадували про безправне соціальне й упосліджене релігійне становище останніх. При цьому вони жодним словом не обмовилися про різниці національні, воліючи змальовувати населення “південних провінцій Польщі” як цілком польське. Наслідки такого інформаційного впливу на уяву посадовців Наполеона були інколи аж надто відчутними. Наприклад, у жовтні 1812 р. французький генерал-губернатор Могильова, португалець за походженням, маркіз д’Алорна заповзвся переконати начальника генерального штабу французької армії маршала Луї-Александра Бертє до захоплення “шляхів сполучення між російською та польською Українами, які [інакше] залишатимуться (до цього часу) цілком вільними для [пересування] росіян” [la communication entre l’Ukraine russe et polonaise sera tout a fait libre (jusqu’a ce temps) pour les Russes]. Важливу роль у здійсненні цього плану д’Алорна відвів населенню Київської губернії, яке уявлялося йому “достатньою мірою польським”. Цей нарратив містить важливу вказівку щодо походження уявлень його автора про мешканців південно-західних окраїн Росії, адже вжита д’Алорна у контексті характеристики національної приналежності тутешнього населення фраза – “про яке говорять, що воно достатньою мірою польське” [qu’on dit être assez polonais]³⁵, – дозволяє припустити, що цю інформацію губернатор-португалець, для якого східна частина Європи була ще більш екзотичною глибинкою, ніж для французів, отримав від своїх співрозмовників. Оскільки, як показує приклад маркіза д’Алорна,

уявлення навіть вищих військовиків Наполеона стосовно згаданих земель, попри усю підготовчу роботу, що її здійснили напередодні походу Наполеона в Росію відповідні служби Генерального штабу та Міністерства закордонних справ, були оповиті туманом невідомості, то найправдоподібніше, що губернатор перебував під враженням розмов із представниками польсько-литовського дворянства Могильовської губернії. Нам відомі прізвища цих осіб, з котрими д'Алорна, в силу своїх службових обов'язків, співпрацював у губернській управі, що складалася із призначених Наполеоном місцевих шляхтичів, які дотримувалися патріотичних поглядів: це були Ян Маковецький, Ежи Лускіна та Марцін Нітославський³⁶. Намагаючись з'єднати підтримку з боку французьких урядовців для ідеї відбудови Речі Посполитої у її "історичних кордонах", ці особи у своїх розмовах з губернатором описували Україну як одну з провінцій цієї держави, хоч специфічну за етнічним та релігійним складом її населення, але тим не менш – "достатньою мірою польську" за патріотичним духом останнього.

Втім, та обставина, що діячі польського патріотичного руху, які майже винятково походили із шляхетського стану, жодного разу не окреслили у своїх оповідях українських селян якимось окремим від "поляки" етнонімом, навряд чи можна пояснити їх свідомим прагненням приховати від Наполеона існування українського народу. Для них, як представників свого стану, було очевидним, що на Правобережжі не існувало жодної української (малоросійської чи козацької) нації, а лишень – темний, забитий і обмежений простолюди (peuple), який не мав ані власної суспільної еліти, ані літературної мови, ані чіткої свідомості своєї окремішності. Ці діячі розглядали селян як цілком підвладну волі шляхетського стану людську масу, невдоволення якої супроти уряду необхідно було скористатися у разі патріотичного зриву. Слід відзначити, що такий підхід лишень відображав ситуацію, яка сформувалася у згаданому регіоні Європи після трьох поділів Речі Посполитої, 1772, 1793 та 1795 рр., коли у міжнародній політиці для окреслення земель, які входили до складу цієї держави, почало вживатися поняття "Польща". Цей топонім стосувався не лишень етнічно-польських, але й литовських, білоруських й українських земель. На думку сучасної польської дослідниці Ханни Дилингової, згадана зміна була спричинена ототожненням польської нації з шляхетським станом, який за часів Речі Посполитої був єдиним носієм політичної свідомості. Попри поділи Речі Посполитої її дворянство продовжувало сприйматися як цілісна "політична нація", відтак вважалося, що усюди, де була польська або колонізована литовська чи українська шляхта, простягалася Польща³⁷. Розважаючи стосовно причин цього суспільного феномену, польський історик Владислав Диняк писав, що "процес колонізації, який розпочався у XVI столітті, перетворив українців у прив'язану до землі, селянську націю, цілком позбавлену власної шляхетської еліти, яка стала польською"³⁸. Подібну думку у застосуванні щодо вужчого хронологічного періоду кінця XVIII – початку XIX ст., озвучив Михайло Демкович-Добрянський. За його словами, "упродовж 18-го сторіччя точка тяжноти Польської держави пересунулась остаточно на схід. Українські землі – Галичина, Волинь, Поділля аж до Києва – стали головною базою цієї держави, а разом з тим і базою матеріального добробуту і політичного значення польської провідної верстви, шляхти. Упродовж 18-го сторіччя український народ був зведений на становище етнографічної маси, рештки української шляхти зіпхнуто на рівень закріпачених селян, вони різнилися від селян хіба що тим, що не робили панщини. Єдина українська організація – уніатська Церква, позбавлена маєтків і можливості освіти духовенства, не становила ніякої політичної сили. На переломі 18-го і 19-го сторіччя могло справді здаватися, що українську проблему поховано на теренах давньої Речі

Посполитої”³⁹. Неодноразово згадуючи про цю останню “українську інституцію”, якою була Греко-католицька Церква, польські інформатори французького уряду певною мірою підкреслювали окремішність простолюду від польського панства. Не слід забувати й того, що у політичній думці Центрально-Східної Європи цього і пізнішого періоду ототожнення якоїсь суспільної групи з певним віровизнанням означало фактичне визнання її окремим народом, “нацією”. Однак, чи уявляли собі французькі урядовці існування українського народу на Правобережжі?

Річ у тому, що на відміну від польської політичної думки, у французькій усталилася традиція класифікувати народи відповідно національних ознак, тобто наявності в них (а) власних держави або (б) суспільно-політичної еліти. Це правило добре простежується на прикладі “Статистичних описів” губерній Російської імперії, що їх було укладено у французькому генеральному штабі напередодні війни 1812 р. У цих документах склад населення характеризується не за конфесійною, а за національною приналежністю (par ordre des nations). Відтак, згідно застосованої у “Статистичних описах” класифікаційної системи, селяни, які замешкували південно-західні окраїни Росії, мусили бути окреслені іншим ніж “греко-католики” чи “православні” терміном. Чи був це етнонім “українці”? Ні, й це вказує на те, що в уяві навіть найбільш поінформованих французів такої нації як українці у Волині й Поділлі не існувало. У одному з “Статистичних описів Подільської губернії” стосовно простолюду, як чисельно переважаючої суспільної групи населення, було вжито етнонім “росіяни” (Russes) і стверджувалося, що “їхня мова становить суміш російської та польської мов, а їхня жвавість, звичаї й усі риси їхнього характеру є такими як в росіян”⁴⁰. При цьому упорядник згаданого “Опису” вказав у якості своїх інформаційних першоджерел праці німців Й. Г. Георгі й Антона Фрідріха Бюшінга, точка зору котрих мало чим різнилася від офіційних даних російського уряду. Слід також зауважити, що у XVIII ст. у колективних уявленнях німців землі Правобережжя, які належали до складу Речі Посполитої, не сприймалися як Україна⁴¹. Некритичне використання експертами Генерального штабу інформації німецьких авторів, яке мало місце напередодні війни 1812 р., не могло створити в уяві французьких урядовців відповідний істинному становищу речей образ національної приналежності населення земель, що їх було приєднано до складу Російської імперії заледве декілька років до того. Описуючи створену 1796 р. російським урядом Волинську губернію, Й. Г. Георгі вказував, що більшість її населення становили “росіяни, котрі говорять польською мовою”⁴². За його словами, ці “росіяни” належали переважно до селянського стану, під той час коли поляки – до шляхти та міського прошарку. А. Ф. Бюшінг, згадавши про приєднання земель Польщі до Російської імперії, говорив, що їх замешкують лишень росіяни та поляки⁴³. Тож не дивно, що у одному зі “Статистичних описів Подільської губернії” було зазначено, що “це населення майже повністю складається з росіян, в яких край колись було завойовано поляками. Шляхта ж, здебільшого, належить до цієї останньої нації”⁴⁴. Щодо Волині, упорядник іншого “Статистичного опису” писав, що тутешнє “населення становить суміш росіян (з іншими націями. – В. А.)”⁴⁵, а автор документу під назвою “Сукупні деталі стосовно Волинської, Подільської та Київської губерній згідно російського [адміністративного] поділу” взагалі вжив щодо найчисельнішої етнічної групи, яку він відокремив від поляків, етнонім “литовці” (Lithuaniens), і тільки щодо автохтонних мешканців Київщини – “росіяни”⁴⁶.

Подібну національну картину південно-західних окраїн Росії подано К.-К. Рюльером у його “Історії анархії у Польщі”. Зокрема, у цьому науковому тексті “росіяни” (Russes), землі яких у середньовіччі загарбали поляки⁴⁷. Трохи згодом К.-К. Рюльєр згадав про “козацьку націю” (Nation cosaque), яку, за його словами, існувала в Україні, тобто на

Наддніпрянщині⁴⁸. Таким чином, цей автор не вважав “козаків України” та “росіян Волині та Поділля” одним народом.

Прикметно, що у “Статистичних описах” Чернігівської та Полтавської губерній, які було розташовано на Лівобережжі Дніпра, тутешні мешканці окреслювалися цілим набором різноманітних етнонімів, от як “козаки”, “малороси”, “черкаси” і, навіть, “українці”, але ніколи не згадувалися як “росіяни”. Відтак французькі урядові експерти жодною мірою не ототожнювали у національному розумінні населення українського Лівобережжя з “росіянами” Поділля та Волині, і відносили до території української нації лишень ті землі, які з середини XVII ст. перебували у складі Гетьманщини. У цьому випадку ми зустрічаємося із застосуванням основоположного для французької політичної традиції критерію визначення націй лишень як народів з дійсним або, принаймні, історичним досвідом державотворення. На початку XIX ст. в уяві французів західною межею українських земель продовжував залишатися вже не існуючий східний кордон Речі Посполитої, який приблизно співпадав із поділом по Дніпру: таким чином, на Лівобережжі останнього буцімто мешкали нащадки козаків, а на Правобережжі “росіяни” або їхня “суміш” з іншими націями.

До війни 1812 р. з-поміж французьких авторів, які працювали для уряду Наполеона, лишень П. Парандьє згадав про козаків як мешканців Правобережжя: “Східна частина Волині, Київське, Брацлавське, Подільське воєводства майже виключно замешкуються козаками”, які “мало опікуються обробіткою землі та вирощуванням худоби”. Втім, зміст його оповіді не полишає сумніву, що французький дипломат описав спосіб життя та звичаї тутешнього козацтва до переходу цих земель під владу Росії, яка зліквідувала не лишень козацькі свободи, але й польські воєводства, про які згадав П. Парандьє, запровадивши вочевидь невідомий авторові поділ на губернії. За окресленням цього хибного інформатора Наполеона, що було подане у теперішньому часі, “відважні, мужні, меткі, безкорисливі, до краю ревниві щодо своєї незалежності, вони (козаки. – В. А.) надають перевагу труднощам кочового життя перед клопотами скотарства та культивування ґрунтів”⁴⁹.

Пояснюючи в одному з своїх меморандумів періоду війни 1812 р. те, ким були українські козаки, Т. Морський був змушений визнати, що в той час на Правобережжі козаків як особливого за статусом прошарку населення вже не існувало. Тому він згадав про “селян колишньої України, які в давні часи брали участь у частих повстаннях малоросійських козаків і кримських татар”. За його словами, в тутешніх краях й донині існує звичай, коли поміщики набирають з-поміж своїх селян-кріпаків різновид особистої гвардії, яких називають козаками⁵⁰. “Мені видається політично доречним, – писав граф, – скористатися цими місцевими особливостями, які дозволяють легше, ніж у випадку регулярної армії, створити резерв (для французької армії. – В. А.) й економніше його озброїти та забезпечити”. Більше того, Т. Морський пропонував після встановлення у тутешніх краях протекторату Наполеона створити на основі селянства південних провінцій козацькі війська й “увіковічити їх [існування] спеціальними регламентами”. Цей крок дозволив би, на погляд графа, “полегшити долю селян і прив’язати до нас усіх тих, кого за допомогою багатьох заходів поволі перетворює у натовп Росія”⁵¹.

Зрештою, не лишень шляхта і селяни уявлялися французьким можновладцям невдоволеними деспотичною владою Росії. У нарративах інформаторів уряду Наполеона чималу увагу було приділено досить чисельному, фінансово потужному та підприємливому єврейському населенню “південних провінцій Польщі”. Вже згаданий П. Парандьє казав, що “цей край називають єврейським раєм”⁵², а упорядники

“Статистичних описів” намагалися з’ясувати чисельність єврейського населення у кожній зі згаданих провінцій, головні осередки проживання євреїв, а також їхні заняття⁵³. Поява цієї інформації була зумовлена тим політичним інтересом, що його виявляв щодо єврейського питання Наполеон напередодні своїх війн з Росією. Скликаючи 1806 р. у Парижі “Великий Санхедрин” (Всесвітню раду єврейських рабинів), впроваджуючи у державах своєї “Великої імперії” деякі заходи щодо покращення громадянського та релігійного становища євреїв, імператор французів сподівався зробити прихильниками своєї політики їхніх одноплемінників у ворожих Франції державах, передусім Російській імперії⁵⁴.

Якщо взяти до уваги загальну психологічну тональність наративів, які стали джерелами уявлень французьких урядовців стосовно південно-західних окраїн Російської імперії, важко позбутися враження про надмірний оптимізм щодо польського патріотичного духу різних груп тутешньої суспільності, а також їхнього буцімто щирого прагнення віддатись під владу французького імператора. Введений в оману цим оптимізмом, який був характерний передусім для творів діячів польського патріотичного руху, Наполеон у своєму зверненні до представників “Генеральної конфедерації Польського королівства”, що її було створено на початку війни 1812 р. за дозволом імператора, висловив сподівання, що “Волинь, Поділля й Україна надихатимуться тим самим патріотичним духом, що й Великопольща”⁵⁵ (тобто такою самою мірою як й корінні польські землі. – В. А.).

Події війни 1812 р. не підтвердили оптимістичного сподівання французького уряду щодо підтримки з боку трьох головних груп суспільності “південних провінцій Польщі”. У грудні 1812 р. Наполеон, висловлюючи своє невдоволення бездіяльністю “Генеральної конфедерації Польського королівства”, яка об’єднала у своїх рядах значну частину шляхетського стану, прийшов до висновку, що “він був погано підтримуваний Литвою і Варшавським герцогством”⁵⁶, які “не змогли здійснити навіть того, що зробили поляки (тобто магнати. – В. А.) Поділля, Волині й України для Росії, зібравши п’ять-шість тисяч козаків”⁵⁷.

Не меншою несподіванкою для Наполеона стала поведінка селян південних провінцій Польщі, які, замість того, щоб об’єднатися у патріотичному пориві зі шляхтою та повстати супроти російських властей, нападали на власних панів. У серпні 1812 р. імператор ознайомився із донесенням свого небожа, командувача 5-го корпусу, віце-короля Італії Ежена Бонапарта. Цей урядовець повідомляв, що “у Смоленській, Могильовській, Чернігівській, Київській, Вітебській та частині Подільської та Волинської губерній селяни й мешканці містечок готові повстати та навіть повстають супроти своїх панів, щоб полегшити своє тяжке рабство та домогтися тих привілеїв, якими вони користувалися за польського правління й які було понищено панамі за допомогою російських властей чи інших викрутасів”⁵⁸. Такими ж антипольськими за духом Е. Бонапарт змалював і настрої кріпаків Волині та Поділля, які ще донедавна були вільними козаками. За його словами, “козаки, які замешкують Київську, Подільську та Волинську губернії, які інакше називалися Україною, багато разів спустошували Польщу, особливо за королювання Станіслава Августа Понятовського, через те, що польські пани вчиняли замах на їхні привілеї. Тоді цей король, не маючи сил припинити згадане заворушення, звернувся по допомогу до росіян, щоб приборкати козаків, які по-інакшому називалися гайдамаками, і [таким чином] зупинити пролиття крові польської шляхти. Коли ж цей край за поділом Польщі загарбала Росія, новий уряд захопив маєтності та понищив привілеї козаків, віддавши їх землі своїм генералам,

фаворитам та прихильникам (з-поміж місцевої польської знаті. – В. А.)”⁵⁹. Оповідь цього урядовця не полишає жодних сумнівів у тому, що його уявлення стосовно історичної тотожності козаків і селян формувалися не під впливом оповідей діячів польського патріотичного руху, а осіб, які не намагалися приховати справжньої глибини соціальних і національних суперечностей між вищими та нижчими верствами населення східних окраїн колишньої Речі Посполитої: інформацію стосовно особливостей народонаселення західних губерній Російської імперії Е. Бонапарт роздобув від мешканців Суража, а також “інших підданих Росії”, котрих йому вдалося допитати в цьому окупованому французькими військами білоруському містечку.

Попри те, що під час війни 1812 р. у окупованій французькою армією частині Російської імперії урядовці Наполеона не зауважили жодного повстання, яке б відзначалося соціальною гармонійністю у стосунках між його учасниками – шляхтою та селянством, вони вперто розшукували практичне підтвердження своїм уявленням стосовно можливості поширення такого руху. Одного разу їм навіть вдалося зауважити таке повстання. На початку вересня, отримавши від своєї польської агентури звістку про те, що поблизу Кам’янця-Подільського “мало місце повстання, спонукою до якого стала відмова мешканців взяти участь у останньому рекрутському наборі, який було оголошено Росією”, резидент у Львові Ф. д’Обернон повідомив своєму урядові, що “повстанці, вбивши та поранивши гарнізонних вояків, окопалися перед цим містом”, відтак робив висновок, що “настрої у Поділлі починають приходити у стан бродіння і тутешні мешканці тільки й чекають, щоб скинути ярмо, яке тяжіє над ними”⁶⁰.

У своєму наступному донесенні д’Обернон писав, що поруч із дрібною шляхтою, обуреною трактуванням її як кріпаків⁶¹, активними учасниками повстання стали селяни, які за часів Речі Посполитої зберігали особисту свободу, але втратили її після 1793 р. Тому їхнє невдоволення спрямувалося не проти шляхти, а проти російського уряду, який запровадив кріпацтво. Французький резидент відзначав, що “не був здивований цим об’єднанням мешканців України”, адже “селяни цього краю плекають велику ненависть супроти росіян”, бо “пам’ятають, що це саме росіяни доправили їх до межі”⁶². Водночас, д’Обернон, ніби підкреслюючи виняткову для таких рухів соціальну толерантність, писав, що рух поблизу Кам’янця-Подільського “не можна оцінювати згідно з правилами розуму”, оскільки, на відміну від інших частин Російської імперії, селяни південного Поділля ще не втратили людську гідність, не перетворилися на бездумну худобу.

Реагуючи на ці повідомлення, Ю.-Б. Маре зауважив, що “йому цікаво довідатися найновіші подробиці стосовно озброєних зібрань мешканців супроти росіян у Поділлі”. Цей високопоставлений урядовець відзначав, що “агенти пана д’Обернона доповідають, що події розгорнулися у Кам’янці. Згідно найсвіжіших повідомлень, зібрання відбуваються у будинках цього міста, і що з Хотина з метою зміцнення гарнізону прибув генерал Гартінг”⁶³. Однак, чи не найкраще висвітлює ілюзорність уявлень французьких урядовців той факт, що у Подільській губернії у серпні-вересні 1812 р. не відбулося жодного селянського заворушення. Його аж ніяк не міг спричинити згаданий Ф. д’Оберноном набір до війська, оскільки за період від квітня до жовтня 1812 р. російський уряд не здійснював у Подільській губернії рекрутських наборів (крім сформованого у Брацлавщині за ініціативою місцевих поміщиків з-поміж їхніх кріпаків козацького полку у складі 1200 осіб), обмежившись до реквізиції 3500 коней та транспортних засобів⁶⁴.

Про численні приклади відданості єврейського населення Правобережжя російському урядові під час війни 1812 р. згадав у своїх спогадах французький емігрант на царській

службі генерал Луї-Андре де Ланжерон⁶⁵. Його політичний опонент, Ф. д'Обернон, дотримувався аналогічної думки. Він писав, що "всі євреї стоять за росіян"⁶⁶.

Крах трьох великих ілюзій стосовно буцімто існуючих в населення Правобережжя симпатій щодо Франції, виявив невідповідний реаліям стан уявлень урядовців Наполеона, яким часто-густо бракувало найелементарнішої інформації навіть про пограниччя Росії. Різномірні за походженням і суперечливі за змістом, непрості у доступі навіть для тих осіб, які були найбільшою мірою зацікавлені в опануванні ними, інформаційні дані, огляд яких ми подали в нашому дослідженні, були надто непевним підґрунтям, щоб стати підвалиною для практичних дій французького уряду під час війни 1812 р.

¹ Згідно справедливого зауваження українського дослідника Іллі Борщака, "все, що торкалося України в добу 1807-1809 рр., проходило через руки варшавських поляків, або поляків-землевласників з України" (Борщак І. Наполеон і Україна. – Львів, 1937. С. 54).

² Archives du ministère des affaires étrangères (далі – АМАЕ), série "Mémoires et documents divers" (далі – MDD), sous-série "Russie", vol. 26, f. 83 [Coup d'œil rapide sur les forces que la Russie peut mettre en campagne et le choc qu'elle peut sentir, par le général polonais Sokolnicki].

³ Archives Nationales (далі – AN), série "AF IV", carton 1687/1, doc. № 41, f. 10 [Observations concernant [...], par M. André Horodyski, le 18 février 1807].

⁴ Service historique de l'armée de la terre (далі – SHAT), Archives militaires (далі – AM), série "Mémoires et renseignements" (далі – MR), sous-série "M 1", carton 1488/15 [Population des gouvernements fournis aux provinces enlevées a la Pologne et incorporées a l'Empire de Russie].

⁵ Ibid., carton 1487/3 [Population et échelle des gouvernements de l'Empire de Russie].

⁶ Відзначаючи, що саме "ці провінції Польщі є найбільш щільно заселені", П. Парандьє писав, що населення східної частині Волині, Брацлавщини, Поділля та наддніпрянської України становить заледве півтора мільйони осіб. Щоправда, цей дипломат вказував, що природні ресурси тутешнього краю дозволяють без труду прохарчувати значно більшу кількість населення та прогнозував істотне зростання чисельності останнього в майбутньому (Ces provinces de la Pologne sont les plus peuplées. On y compte un million et demie d'habitants. Cette population n'est pas encore proportionne aux richesses de la nature (АМАЕ, СР, Pologne, vol. 324, f. 24 [Seconde Mémoire sur la Pologne, par M. de Parandier])).

⁷ Storch H. Tableau historique et statistique de l'Empire de Russie a la fin du dix-huitième siècle. Vble-Leipzig, 1800. T. 1-2.

⁸ Je sais que dans le powiat de Wlodzimersk le maréchal a trouvé que la population était en tiers plus forte qu'elle n'avait été précédemment fixée (АМАЕ, série "Correspondance politique" (далі – СР), sous-série "Pologne", vol. 333, f. 86 [rapport d'Auberon, le 9 janvier 1813]).

⁹ Les villes de la Podolie ont communément une foire chaque année (SHAT, AM, MR, M 1, carton 1487/9 [Gouvernement de Podolie]).

¹⁰ АМАЕ, MDD, Russie, vol. 19, f. 246.

¹¹ Ibid., Pologne, vol. 28, f. 195-198.

¹² Kamionek est actuellement un point principal pour les opérations des Russes sur le Danube et de chef du pays compris entre Dniester et le Bog (SHAT, AM, MR, M 1, carton 1486/1).

¹³ La partie méridionale de la Pologne, qui comprend les palatinats de Wolhynie, de Podolie et de Braclaw, n'est presque peuplée que de ces nobles [...] La noblesse polonaise, qui jouissait seule de tous les avantages de la liberté politique et civile, formait une réunion [...] L'attachement de la petite noblesse pour un magnat était héréditaire (АМАЕ, СР, Pologne, vol. 324, f. 15, 11).

¹⁴ C'est la province de familles nobles très riches, on y trouve beaucoup d'hommes bien élevés et instruits; c'est le foyer des amateurs de la libératrice française (AN, AF IV, vol. 1687/1, doc. № 41, f. 14).

¹⁵ Ibid., f. 13.

¹⁶ C'est la le foyer de ce qu'on appelle le magnatisme polonais et par conséquent la contrée où le joug de la servitude est le plus oppressant; mais la les oligarques pour être plus despotes que partout ailleurs n'en souffrent pas moins de l'humiliation de leur nullité et de l'opprobre de leur patrie (АМАЕ, МДД, Russie, vol. 26, f. 84).

¹⁷ Quelques mots de Napoléon qui leur serait spécialement adressés dans une instruction secrète que son mandateur serait autorisé à leur communiquer sous le sceau de l'honneur, ferait le plus grand effet sur leur esprit et les déciderait sur le champ aux plus grands sacrifices (Ibid., Pologne, vol. 28, f. 198 [Mémoire sur la politique de la Russie et sur le rétablissement du Royaume de Pologne, par M. le général de division Sokolnicki, 1811]).

¹⁸ У 1808 р. до французького уряду з подібною порадою вже звертався колишній “польський яacobінець” Ґуго Коллонтай. Відомий під час повстання 1794 р. радикалізмом своїх суспільних поглядів, за чотирнадцять років цей діяч став значно консервативнішим, відтак у меморандумі, що його він подав командувачу французькими військами у Варшавському герцогстві маршалові Луї-Ніколя Даву, вболівав за інтереси шляхти “південних країв Польщі”, яка, за його словами, “була дещо збентежена конституційними нововведеннями у Варшавському герцогстві”, а саме – “звільненням селян, військовою повинністю та поспішним впровадженням Кодексу Наполеона”. Ґ. Коллонтай радив “здійснювати (в цих краях. – В. А.) лишень добре продумані заходи”, щоб таким чином заспокоїти шляхту, “не викликавши в неї упередженого ставлення щодо [майбутнього] устрою”. Очевидно, що Л.-Н. Даву переслав цей меморандум державному секретареві Юґ-Бернарові Маре, оскільки цей документ зберігся у справах державного секретаріату під датою 1809 р. (Mais la noblesse des provinces mentionnées est un peu intimidée par des nouvelles lois constitutionnelles. La liberté des paysans, la conscription militaire, l'introduction précipitée du Code Napoléon, l'ont effrayé [...] C'est pourquoi il faudrait prendre les mesures bien prudentes pour rassurer la noblesse sans porter aucun préjudice à la constitution (AN, AF IV, vol. 1696/4, doc. № 19, f. 2 [Aperçu de la situation politique de la Russie en général, et des provinces polonaises réunies dans cet Empire en particulier, par M. Kollataj]). Таким чином, текст авторства Ґ. Коллонтая міг стати джерелом уявлень Л.-Н. Даву й Ю.-Б. Маре, однак це зовсім не означає, що з ним ознайомився Наполеон. Скоріше всього ім'я та творчість Ґ. Коллонтая були невідомі французькому імператорові. Про це свідчив сам Наполеон, відкидаючи звинувачення міністра закордонних справ Росії графа Румянцева у тому, що з метою розпалювання духу заколоту серед польських підданих Росії французький уряд інспірував видання праці Ґ. Коллонтая “Зауваження стосовно нинішнього становища тієї частини польської землі, яка від часу Тильзітського миру зветься Варшавським герцогством” (АМАЕ, СР, sous-série “Russie”, vol. 151, f. 322 [lettre de S. A. M. le duc de Vicence à S. A. M. le duc de Cadore, le 29 mai 1810]). У згаданій праці було сформульовано думку про те, що Франція не зможе довгий час підтримувати мирні стосунки з Росією, а відтак, щоб ослабити останню, зацікавлена у відбудові Польщі у межах до Дніпра та Двіни ([Kollataj H.] Uwagi nad teraznieyszem położeniem tej części ziemi polskiej która od pokoju Tylzyckiego zaczęto zwać Księstwem Warszawskim. Lipsk, 1808. 222 s.). У інструкції послові у Санкт-Петербурзі генералові Арман-Оґюстенові Колленкуру (герцогові Віченському) від 23 червня 1810 р. Наполеон назвав звинувачення, яке пролунало з вуст високого російського урядовця, нісенітницею, заявивши, що не лишень не читав цієї брошури, але й взагалі не знає “названого Коллонтає” (le nommé Kollontay) (АМАЕ, СР, Russie, vol. 151, f. 371 [lettre de S. A. M. le duc de Cadore à S. A. M. le duc de Vicence, le 23 juin 1810]). Це твердження видається правдою, бо “Зауваження” було видано польською мовою, а познайомитися з Ґ. Коллонтаєм під час свого перебування в Польщі 1806-1807 рр. Наполеон не міг, оскільки цього діяча було заарештовано російськими властями у його маєтку в Заславі, що

на Волині, й заслано на проживання у Москву (Tokarz W. Ostatnie liata Hugona KoŃcatego (1794-1812). Kraków, 1905. T. 1. S. 286, 345-346; Ibid. T. 2. S. 30).

¹⁹ Sokolnicki M. General Michał Sokolnicki 1760-1815. Kraków – Warszawa, 1912. S. 224.

²⁰ Rulhière Cl. Histoire de l'anarchie en Pologne et du démembrement de cette république. Paris, 1807. T. 1-5.

²¹ Oginski M. Mémoires sur la Pologne et les Polonais, depuis 1788 jusqu'a la fin de 1815. Paris, 1826. T. 2. P. 345.

²² Las-Casés, comte de. Mémorial de Sainte-Hélène, ou Journal où se trouve consigné, jour par jour, ce qu'a dit et fait Napoléon durant dix-huit mois. Paris, 1823. T. 7. P. 24.

²³ Kukiel M. Op. cit. T. 1. S. 100-101.

²⁴ Наприклад, описуючи обставини вступу своєї дивізії до Володимира-Волинського під час війни 1812 р., польський генерал Гамількар Косінський повідомляв про “палкий порив” (zèle ardente) патріотичних почуттів з боку всіх верств суспільності, який був спричинений появою солдатів у польських одностроях (Il est impossible d'exprimer l'enthousiasme qu'a produit l'aspect d'un soldat nationale. Les cris répétés de toutes parts: “Vive l'Empereur!” (АМАЕ, СР, Pologne, vol. 331, f. 547 [Extrait du rapport du général Kossinski daté de Wlodzimierz, le 31 août 1812, joint a la dépêche de S. E. M. l'archevêque de Malines a S. A. M. le duc de Bassano])).

²⁵ Mais la classe toute entière de la noblesse n'a besoin d'aucun autre stimulant que le seul mot de Patrie (Ibid., MDD, Pologne, vol. 28, f. 198)).

²⁶ “У жодному іншому куточку Польщі й, навіть, Європи не існує настільки значних різниць і невідповідностей між характерами, настроями, інтересами, звичаями різних класів мешканців, як в тутешньому краї”, – відзначав М. Сокольницький (Dans aucune contrée de la Pologne et même de l'Europe il n'existe autant contraste, autant de disparate entre les caractères, entre les esprits, entre les intérêts, entre les habitudes de diverses classes des habitants que dans celle-ci (Ibid., MDD, Russie, vol. 26, f. 84)).

²⁷ Le paysan est dégoûté et le noble sans aucun attachement pour le gouvernement ne désirent uniquement que d'être délivrer de ce joug (Ibid., СР, sous-série “Saxe”, vol. 82, f. 372 [Extrait d'un rapport du général Rozniecki en date de 10 avril 1812, joint au dépêche de M. Legendre, le 20 avril 1812]).

²⁸ Les paysans désirent beaucoup la guerre dans l'espérance du jour de la liberté dont jouissent toutes les classes dans le Duché de Varsovie (Ibid., vol. 81, f. 12 [Déposition d'un voyageur parti de Luck le 6 juin arrivé a Varsovie le 4 juillet 1811]).

²⁹ Наприклад, у надісланому в серпні 1812 р. на ім'я Ю.-Б. Маре меморандумі стосовно ресурсів України, Т. Морський відзначав, що “селяни цих провінцій належать до грецької релігії, уніатської чи православної Церков” (Les paysans de ces provinces sont tous de la religion grecque unie ou non unie (AN, AF IV, carton 1650/1, f. 685 [[Clôture des renseignements sur l'organisation des provinces du midi]])).

³⁰ AN, AF IV, carton 1687/1, doc. a 47, f. 3 [Mémoire joint a la lettre du duc de Bénévent a Sa Majesté l'Empereur, le 16 mars 1807]). Оpubліковано М. Хандельсманом: Handelsman M. Napoléon et la Pologne 1806–1807, d'après les documents des Archives Nationales et des Archives du Ministère des Affaires Étrangères. Paris, 1909. P. 207.

³¹ C'est la classe des paysans qui désire le plus ardemment un changement quelconque. Surchargés d'impôts exorbitants, gémissants dans le dur esclavage, ils soupirent auprès la liberté dont jouissent leurs compatriotes. J'ai même entendu raisonner des paysans qu'ils sont punis par Dieu d'avoir quitte la religion de leurs ancêtres, prouvant que depuis leur abjuration ils n'ont eu aucune année heureuse: la famine, la guerre, les maladies ont ravages ce pays jadis si fertile (АМАЕ, СР, Saxe, vol. 80, f. 218 [Extrait d'un rapport joint au dépêche du 14 avril 1811]).

³² Les paysans trouvent sont très poster a secouer le joug des Russes qui les oppriment de toutes les manières (Ibid., Pologne, vol. 332, f. 120 [rapport de M. d'Aubernon, le 20 octobre 1812]).

³³ Au temps de la dernière guerre contre les Russes, au commencement de 1807, l'empereur Alexandre avait fait publier et afficher une proclamation dans laquelle on désignait en toutes lettres Napoléon comme un Antéchrist, comme un possédé, un démon etc., etc. Tous les anciens popes unis se refusèrent a rependre cette nouvelle doctrine, mais les popes moscovites se hâtèrent d'en tirer parti pour porter les paysans a des mouvements généreux; ils s'en trouve un grande nombre parmi ces derniers qui furent assez hardis de dire publiquement a l'église comme au cabaret: "...Nous croyons que ce Diable-la vous chassera plutôt de notre terre que vous ne nous menacerez en paradis avec vos bêtises" (Ibid., MDD, Pologne, vol. 28, f. 199).

³⁴ Le peuple sera bien disposer a se ranger du coté de l'armée victorieuse de la France puisqu'il ne soupire qu'après la liberté et connoit assez l'état de son esclavage qui est bien dure. Ce peuple est tellement enthousiasmé du Grand Napoléon qu'il lui suppose une autre nature et une essence divine (AN, AF IV, vol. 1696/4, f. 19).

³⁵ SHAT, AM, série "C 2", carton 132, cahier du 17 octobre 1812 [lettre du gouverneur de Mohylow M. le marquis d'Alorna a S. A. M. le prince de Wagram et de Neuchâtel].

³⁶ Kukiel M. Wojna 1812 roku. Kraków, 1937. T. 2. S. 12-13.

³⁷ Dylałogowa H. Koniec Rzeczypospolitej. Granica wschodnia w swiadomości Polaków XIX i XX wieku // Przegąd Wschodni. T. 2. Z. 8. Przemyśl, 1992/1993. S. 915.

³⁸ Dyniak W. Cultures et Nationalités en Galicie Orientale (1772 – 1918) // Les Confins de l'ancienne Pologne. Ukraine. Lituanie. Biélorussie. XVIe – XXe siècles / Édition par D. Beauvois. Lille, 1988. P. 86.

³⁹ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, 1969. С. 9.

⁴⁰ Les Russes qui y sont les plus nombreux et qui forment la majeure partie du peuple. Leur langue est un mélange des langues russe et polonaise, leur vivacité, leurs mœurs et tous les traits de leur caractère sont ceux des Russes (SHAT, AM, MR, M 1, carton 1487/9 [Gouvernement de Podolie]).

⁴¹ Ремер К. К вопросу о формировании представлений об Украине в Германии, XIX-XX века // Россия и Германия / Отв. ред. Б. М. Туполев. Вып. 2. М., 2001. С. 111.

⁴² Georgi J. G. Geographisch-physikalische und naturlische Beschreibung... Th. 2. S. 792.

⁴³ Вьсching A. F. Vorbereitung zur Europaischen Lander und Staatenkunde. Keuttlingen, 1804. S. 71.

⁴⁴ Cette population est presque entièrement composée de Russes sue lesquelles le pays a été autrefois conquise par les Polonais. Les nobles sont en grande partie de cette dernière Nation (SHAT, AM, MR, M 1, carton 1489/36-37, f. 9-10 [Gouvernement de Podolie]).

⁴⁵ La population est un mélange de Russes qui y sont les plus nombreux et forment la majeure partie du peuple (Ibid., carton 1489/38-39, f. 10 [Gouvernement de Volhynie]).

⁴⁶ La population [de la Volhynie] se compose de Lithuaniens, de Polonais, de Juifs, de Bohèmes [...] La population de ce gouvernement [de Kioiv] se compose de Russes, de Polonais, de Juifs, de Bohèmes et de mennonistes (Ibid., carton 1488/8 [Détailles sommaires sur les gouvernements de Volhynie, Podolie et Kioivie, d'après la division russe]).

⁴⁷ Rulhière C. Op. cit. T. 1. P. 3-4.

⁴⁸ Ibid. P. 35-38.

⁴⁹ Intrépides, courageux, adroits, désintéressés, jaloux a l'exclus de leur indépendance, ils préfèrent les fatigues d'un vie vagabonde et agitu, aux soins des troupeaux et a culture de champs (AMAE, CP, Pologne, vol. 324, f. 24).

⁵⁰ Ensuite les paysans de l'ancienne Ukraine excités des les temps antiques aux fréquentes insurrections des Cosaques Malorossiens et des Tartares de la Crimée, ont pris et considérés; [...] les seigneurs de ses villages profitant ces dispositions bien organisées en se formant chacun a très peu de frais une garde qu'on nomme Cosaques (AN, AF IV, carton 1650/1, f. 583 [Gouvernement de Podolie, par M. le comte de Morski]).

⁵¹ Il me paraotrait très politique de suivre ces dispositions locales [...] qu'elles permettent plus de faciliter a lever des réserves et plus d'économiser a les équiper. Il serait même peut-être utile de perpétuer a jamais ces dispositions par des réglemens qui amélioreront peu a peu tous ceux que la Russie a enlevée en foule a plusieurs reprises (Ibid., f. 583).

⁵² On appelait ce pays le paradis des Juifs (АМАЕ, СР, Пologne, vol. 324, f. 19).

⁵³ Згідно їхньої інформації, у Волині мешкали близько тридцяти тисяч євреїв, у Поділлі та Тернопільському краї – шістдесят тисяч (SHAT, AM, MR, M 1, carton 1489/36-37, f. 10; Ibid., carton 1489/38-39).

⁵⁴ Див.: Anchel R. Napoléon et les Juifs. Paris, 1928. P. 223. Оцінюючи наміри французького імператора, австрійський посол у Парижі Клеменс Венцель Меттерніх наголошував, що "останні заходи з євреями повинні привернути до себе увагу всіх трьох держав, [які розділили Польщу,] якщо з'ясується, що імператор (Наполеон. – В. А.) звернувся до ідеї скликання "Великого Санхедрину", прагнучи узгодити цей крок із своїми військовими операціями; цей захід не полишає жодного сумніву, що він не відмовиться від думки постати в якості Визволителя християнського народу Польщі та Месії для численного єврейського населення" (Les derniers manoeuvres avec les Juifs ne laissent pas que de mériter également sous ce point de vue l'attention de trois cours, si l'Empereur n'a pas conçu l'idée du Grand Sanhédrin dans l'intention de le faire concider avec ses opérations militaires; il n'y a pas moins doute qu'il ne négligera de celle de se présenter en Libérateur du peuple chrétien de la Pologne et en Messie a sa immense population juive (Österreichische Staatsarchiv, Hof- Haus- und Staats Archiv, Diplomatiscbe Korrespondenz, Frankreich, karton 198, s. 40 [lettre de S. E. M. le comte de Metternich a S. E. M. le comte de Stadion, le 23 octobre 1806])).

⁵⁵ Correspondance de Napoléon Ier, publiée par ordre de Napoléon III. Paris, 1869. T. 24. . Doc. № 18962. P. 72 [réponse de l'Empereur aux députés de la Confédération de Pologne, le 14 juillet 1812].

⁵⁶ J'ai été forte male secondé par la Lituanie et par le Duché de Varsovie ou plutôt je n'ai pas été secondé surtout (АМАЕ, МDD, France, vol. 1790, f. 94 [lettre de S. M. Impériale et Royale a S. A. M. le duc de Bassano, le 30 novembre 1812]). Оpubліковано під датою 3 грудня в: Correspondance de Napoléon Ier. Paris, 1869. T. 24. Doc. № 19369. P. 385.

⁵⁷ Ecrivez a Varsovie que je suis peu satisfait de la Confédération qui n'a rien fait; elle n'a pas même fait ce que les Polonais de la Podolie, de la Wolhynie et de l'Ukraine ont fait pour la Russie: ils ont levé 5 a 6 mille cosaques (АМАЕ, МDD, France, vol. 1790, f. 96 [lettre de S. M. Impériale et Royale a S. A. M. le duc de Bassano, le 4 décembre 1812]). Оpubліковано в: Correspondance de Napoléon Ier . Paris, 1869. T. 24. Doc. № 19372. P. 387-388.

⁵⁸ Campagne de Russie (1812). T. 3. P. 432 [lettre du prince Eugéne Napoléon a l'Empereur, le 8 août 1812].

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ On assure qu'il y a eu une insurrection aux environs de Kamieniez dont le motif serait le refus des habitants de consentir a la dernière levée demandée par la Russie. Les révoltés après avoir tué et blessé plusieurs soldats de garnison auraient pris une position retranchée devant cette ville. Les esprit en Podolie paraissent être en fermentation, ils n'attendent que le moment pour secouer le joug qui pise sue eux (АМАЕ, СР, Pologne, vol. 331, f. 593 [rapport de M. d'Aubernon, le 5 septembre 1812]).

⁶¹ Уявлення про антиросійські настрої дрібної шляхти в околицях Кам'янець-Подільського та Дубна могло зародитися у свідомості державного секретаря Ю.-Б. Маре ще задовго до війни

1812 р. Про саме такі настрої місцевої суспільності оповідалося у звіті котрогось подорожника про поїздку взимку 1811 р. Варшавським герцогством, Галичиною та Південно-Західним краєм, який зберігається у документах Державної канцелярії Першої імперії (AN, AF IV, carton 1692/2, doc. № 107 [rapport d'un voyage fait dans le Grand Duché de Varsovie, la Pologne Russe et la Gallicie Autrichienne depuis le mois de février dernier a S. A. M. le duc de Bassano, ministre des affaires extérieures]).

⁶² Cette jonction des habitants de l'Ukraine ne m'étonnait pas. On dit que paysans de ce pays nourrit une grande haine contre les Russes... Autrefois il a été libre et il n'a pas encore oublié ce que ce sont les Russes qui l'ont amené a la lisierté (АМАЕ, СР, Pologne, vol. 331, f. 623 [rapport de M. d'Auberon, le 9 septembre 1812]).

⁶³ АМАЕ, СР, Pologne, vol. 331, f. 688 [lettre de S. A. M. le duc de Bassano a S. E. Mr. l'archevêque de Malines, le 21 septembre 1812]). Оpubліковано М. Хандельсманом: Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie 1807-1813 / Wydał M. Handelsman. Kraków, 1914. T. 2. Dok. № 478. S. 205-206.

⁶⁴ Богданович М. И. История Отечественной войны 1812 года по достоверным источникам. Санкт-Петербург, 1860. Т. 2. С. 90.

⁶⁵ “Попри “Великий Санхедрин”, що його скликав з політичною метою на початку війни Наполеон, євреї були віддані нам і виявилися дуже небезпечними шпигунами, які доправляли французам фальшиву інформацію” (Les Juifs qui nous étaient dévoués eussent été des espions très dangereux pour les Français et plus portés a tromper ceux qui les eussent employer qu'a les servir malgré le Grand Sanhédrin que Napoléon avait réunit dans les vues politiques avant commencement de la guerre (Ibid., MDD, Russie, vol. 26, f. 35 [Campagnes contre les Français de 1812 a 1814, par M. le général comte de Langeron. Journal de 1812])).

⁶⁶ Tous les Juifs sont pour les Russes (Ibid., СР, Pologne, vol. 332, f. 205 [rapport de M. d'Auberon, le 29 octobre 1812]).

Вадим Ададуров.

Уявлення уряду Франції стосовно населення південно-західного пограниччя Російської імперії напередодні та під час війни 1812 р.

На основі документальних джерел з архівів Франції, Австрії, Польщі, України, а також публікацій французького урядового листування, охарактеризовано процес формування уявлень імператора Наполеона I та кола його найближчих співробітників стосовно населення Волині, Поділля та Наддніпрянської України. Визначено першоджерела походження цих уявлень, їхній зміст та динаміку розвитку.

Vadym Adadurov.

Representations of french government concerning the population of south-west border of the russian empire before the war of 1812

The process of forming Napoleon I's and his advisors' representations about population of the Volyn', Podillya and Naddnipryanska Ukraine was described on the basis of documentary sources from archives in France, Austria, Poland, Ukraine and published French governmental correspondence. There are to be found the sources of representation's origins, their content and, thus, thoughts about how inappropriate they were to the real situation. The methodology of the history of the representations was taken into account.

ЄВРЕЙСЬКА ТОРГІВЛЯ ПРАВОСЛАВНИМИ ЦЕРКОВНИМИ РЕЧАМИ У КИЇВСЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ

Київська митрополія — одна з найдавніших і найавторитетніших церковно-адміністративних одиниць України. У різний час внаслідок історичних обставин вона займала неоднакову територію, а в ХІХ ст. її межі російською владою було звужено до розмірів одноіменної Київської губернії. Конфесійна карта тогочасної Київщини була досить строкатою, однак межі конфесій в цілому збігалися з етнічною належністю — українці та росіяни здебільшого сповідували православ'я, поляки — католицизм, а євреї традиційно трималися іудаїзму.

Міжконфесійне співжиття було досить мирним і конфлікти на релігійному ґрунті фіксує порівняно невелика група документів ХІХ ст. При цьому досить помітною є певна ізольованість релігійного життя кожної конфесії. Особливою замкненістю характеризувалися єврейські кагали, котрі були вельми чисельними у містах та містечках переважно християнської Київщини. При цьому суцільні єврейські квартали впевнено розширювали свої межі у центрі міських населених пунктів (за винятком Києва), витісняючи християнське населення на периферію. Біла Церква, Сквиря, Бердичів, Тараща, Богуслав, Ржищів перетворювалися на типові єврейські містечка, яких в ХІХ ст. в багатьох регіонах України нараховувалося чимало. Статистика кінця ХІХ ст. свідчить про наступну частку іудейського населення в містечках Київщини¹:

№	Населений пункт	Парафія	Все населення	Євреї
1.	Біла Церква	Преображенська	34004	21625
2.	Васильків	Покровська	5916	2056
3.	Володарка	Хрестовоздвиженська	4624	1726
4.	Медвин	Миколаївська	5538	1020
5.	Ржищів	Троїцька	5366	2762
6.	Рокитне	Різдво-Богородицька	5999	1983
7.	Ставище	Покровська	8648	4955
8.	Тараща	Георгіївська	8537	4644
9.	Тетіїв	Успенська	5787	1196
10.	Фастів	Воскресенська	7563	5400

(Вищенаведені дані подають нам клірові відомості за різні роки кінця ХІХ ст. Деколи євреїв порахувати було нелегко, про що зазначали причетники у своїх записах).

Довгополі єврейські каптани впадали у вічі нашим предкам значно частіше, ніж нам. Незважаючи на певні побутові взаємини між православним та іудейським населенням, різне

віросповідання спричиняло певну відчуженість між українцями та євреями. “В иудействе для южнорусса есть что-то если не враждебное, не постоянно тяготеющее, но холодное, бесчувственное к его состоянию. Нет у него с иудеем ни дружеской беседы, ни общей трапезы; поселянин обращается к нему только тогда, когда есть нужда и притом зная, что иудей будет наблюдать одну свою пользу” — цитували М. Костомарова “Киевские епархиальные ведомости”². Стосунки між православними та іудеями торкалися не лише практично-побутової площини — не обходилося без них і релігійне життя. Особливості міжконфесійних взаємин вельми скупо висвітлені у вітчизняній історіографії. Поряд з цим про них містять інформацію тисячі документальних матеріалів, до яких ще не торкалася рука дослідників. Ця інформація є досить розпорошеною і фрагментарною, а тому вимагає довгочасного опрацювання. Однак робота саме з такими документальними даними дає можливість змалювати повнокровну картину духовного життя мешканців ХІХ ст. Сучасне духовне відродження України не буде повноцінним без всебічного вивчення стилю життя, притаманного нашим предкам протягом століть.

Тогочасні міжконфесійні та міжнаціональні стосунки — важливий предмет державного законодавчого регулювання Російської імперії. Так, неодноразово дублювалися постанови щодо заборони єврейського проживання у Києві, як у одній з найбільших православних святинь, “о воспрещении евреям содержать прислугу из христиан” тощо. І вже сам факт дублювання цих наказів свідчить про те, що виконувалися вони далеко не завжди.

У реальному житті єврейські підприємці не могли обходитися без православної обслуги. А щоб “підсолодити пігулку”, чимало іудеїв-роботодавців намагалися демонструвати повагу до православної віри, що вважалася “первенствующей и господарствующей” в Російській імперії. Зокрема, провізор Юсель Візенталь придбав для своєї православної прислуги ікону Миколая Чудотворця і встановив її у аптечному складі. Цим зацікавилася поліція і спантеличено донесла про цей випадок до київської духовної консисторії³. Однак, духовна влада не побачила ересі у наявності християнської ікони в іудейській аптеці. З консисторії відповіли, що поки у п. Ю. Візенталю є православна прислуга, то ікона може перебувати у його володінні. А якщо з часом прислуга стане іновірною, то ікону аптекар мав віддати до найближчого православного храму.

Ще частіше траплялося навпаки — коли під час православних свят прихожани після літургії нерідко опинялися в єврейських шинках, де їх з християнським святом широ вітала ... єврейська обслуга. “Лишь кончилось служение в церкви, как потянулся честной мир по прямой к Янкелю или Авруму. Если найдется в толпе своевольный, думающий направит стопы к семье, ждущей за обедом, то и его убедят свернуть за компанией. — “Да чего, мол, кум: еще успеем пообедать. И я только на время. Выпьем по единой и пойдем обедать”. Так всегда в предположении, но почти никогда на деле. Вышли, начались разговоры и пересуды — услужливый Янкель с комплиментами и поздравлениями честным хозяевам, и новостями на языке, и с пьяным зельем в руках — и пошла писать”⁴ — так описували подібні сцени очевидці (Необхідно зазначити, що в ті часи кожен православний храм був осередком не лише духовного, але й громадського життя кожного населеного пункту. Тому місцевість довкола церкви досить швидко забудовувалася цілими міриадами єврейських шинків. Стосункам єврейського шинкарства з православним духовенством нами присвячено окреме дослідження)⁵.

Втім, серед іудеїв траплялися не лише шинкарі, але й висококваліфіковані майстри, послуги яких протягом усього ХІХ ст. активно використовувалися православним

священством і прихожанами. Це, зокрема, стосувалося ювелірів, яких можна було знайти в кожному містечку і причетники регулярно віддавали їм золотити чаші, диски та інші речі. Звичайно, що ні церковній, ні державній владі не подобалося, коли, наприклад, срібний хрест опинявся в руках іудея–ювеліра. Але обставини були сильнішими — далеко не в кожного провінційного батюшки була альтернатива такому явищу. Тому каралися лише ті випадки, які набули занадто гучного розголосу. Наприклад, у 1820 р. духовні слідчі розглядали справу про зникнення церковних коштів у с. Черкаси Васильківського повіту. Було встановлено, що частину цих коштів місцевий священник о. Лаврентій Дончевський витратив на послуги одного єврея з м. Білої Церкви, котрий визолотив дискос та ложку для Причастя. Навіть Священний Синод Російської імперії не наважився визначити міру вини провінційного пастиря і справу про о. Лаврентія (унікальний випадок для того часу!) подали на розгляд російському імператору. Ніколай I 22 серпня 1826 р. видав окремий іменний маніфест, у якому розпорядився припинити слідство і не карати о. Лаврентія Дончевського⁶.

У середині XIX ст. російських монархів з подібних приводів уже не турбували, а використання православним духовенством послуг єврейських умільців стало більш тривіальним, хоча і не безкарним. У 1842 р. священник с. Малополовецького уклав контракт із золотих справ майстром Лейбою Мордосовичем з приводу визолочення церковної чаші. Однак майстер виявився недобросовісним — він віддав чашу гендлярям з м. Фастова Нісі Хайченку та Берку Винокуру, а ті здали її в ломбард, зміцнивши тим самим свій дрібний бізнес. У ломбарді церковні речі було заборонено заставляти законом і чашу було вилучено поліцією. Заведену справу передали на розгляд митрополиту і архієрей мав намір покарати священника — “виновен в том, что переделывал церковные вещи, не испросив предварительно разрешения у епархиального начальства. Тем более виновен, что отдал чашу еврею”⁷. Однак, саме в цей час вийшов загальноімперський амністійний маніфест і з пастиря просто взяли розписку більше так не чинити.

Прощіталася на Київщині і пряма торгівля православними церковними речами, котру здійснювали купці–іудеї. Деякі з них, щоб поставити свій бізнес на більш фундаментальну основу, не соромилися цікавитися у київських митрополитів інформацією, котра б полегшила їхню діяльність. На початку XIX ст. подібні казуси викликали негативну реакцію представників церковної влади. Так, у 1802 р. єврей Іцко Гершкович офіційно цікавився у київської духовної дикастерії кількістю храмів, мирян і дворів у м. Фастові. Відповідь він отримав досить саркастичну: “поелику из одной ведомости не видно, по какому резону еврею надобно иметь урядовое свидетельство о церквях и душах, что надлежит счесть очень странным”, то І. Гершковичу відмовили в інформації, “яко партикулярно жиду не принадлежащем деле” і порадили “занять себя нужных дел производством”⁸.

Торгівля православними церковними речами залишилася для єврейських гендлярів “нужным делом” і надалі — просто здійснювалася вона без розголосу на офіційному рівні. До цього явища з часом так звикли, що місцева влада не лише в повітах, але й у Києві не знала, чи є протизаконною така торгівля. Лише на поч. 80–х рр. XIX ст., коли в православно–іудейських стосунках відчувалося явне напруження, владоможці почали звертали увагу на подібні казуси — Київщина перебувала напередодні єврейських погромів.

У 1880 р. київська міська управа поділилася з одноіменною духовною консисторією наступною дилемою: “В настоящее время в городской управе возник вопрос о том, могут ли евреи производить торговлю иконами и крестиками. Но т. к. в торговом

уставе нічого не сказано об этом предмете, честь имеем просить киевскую духовную консисторию о сообщении сведений, не имеется ли в виду ее каких-либо запрещений относительно производства евреями означенной торговли"⁹.

Якийсь консисторський чиновник виявився кращим юристом, ніж київські управлінці і відразу ж дописав олівцем внизу цього звернення наступне: "Есть закон, что если в имуществе, доставшемся по наследству жида, находится икона, то икона не отдается жида"¹⁰.

Далі на засідання консисторії з'явилося п'ять авторитетних київських протоієреїв, котрі прийняли наступне рішення: "Уведомить киевскую городскую управу, что хотя в торговом уставе ничего не сказано относительно торговли евреев иконами и крестиками, так как трудно было бы предвидеть, чтобы евреи, по духу религии своей всегда с презрением относящиеся к священным предметам христианской веры и считающие осквернением прикосновение ко кресту, могли решиться торговать иконами и крестиками, но в виду закона, ограждающего веру христианскую от евреев ограничением их прав в отношении икон при получении наследства и в отношении прислуги из христиан и в предохранение чувства христианского от оскорбления и могущих последовать вредных от того последствий, необходимо воспретить евреям торговлю иконами и крестиками — особенно в г. Киеве, куда стекаются православные богомольцы со всех концов России с глубоким благоговением к его святыни и тут же с болью сердца видят священные для них предметы в руках врагов Христа Спасителя, глумящихся над ними"¹¹.

Однак, міська управа визнала за краще самоусунутися від конфлікту з впливовими іудейськими торговцями і письмово порадила консисторії "провести" цю заборону по духовному відомству. Тогочасний київський митрополит Філофей (Успенський) надіслав з цього приводу офіційне прохання до Священного Синоду Російської імперії. Це звернення підписали також київський губернатор і міський голова м. Києва.

Тут же несподівано з'ясувалося, що єврейська торгівля церковними речами — це лише верхівка досить-таки масштабного "айсберга". "Масла у вогонь" підлив ремісничий голова м. Києва Є. Шатров, котрий надіслав представникам духовної влади наступне повідомлення:

"При осмотре ремесленных заведений г. Киева в одной из мастерских серебрянных дел, содержимой евреем Берштейном по Воложской улице, я застал евреев, занимающихся выделкою серебрянных крестиков, каковые им, Берштейном, продаются в лавки по г. Киеву. Находя выделку евреями крестиков не соответственным, т. к. г. Киев есть место, издревле чтимое всем христианским народом и где ежегодно прибывают со всех мест тысячи поклонников и, покупая крестики, разносят их по всем местам России с особенным чувством уважения. То, имея в виду, что если поклонники киевской святыни узнают, что чтимые ими крестики изготавливаются руками евреев, то сие может повлиять на их религиозное чувство.

Вследствии чего имею честь донести Вашему Преосвященству на Ваше усмотрение, дабы запретить производство евреями крестиков, а ровно и обязать лавочников от покупки крестиков у евреев, так как в г. Киеве ремесленников из христиан есть довольно и они могут снабдить все лавки своими произведениями"¹².

Чигиринський єпископ Іоанн (вікарій київського митрополита, котрий був у цей час ще не призначений) надіслав офіційне звернення до Священного Синоду, у якому ще раз обґрунтовано і переконливо просив вплинути на ситуацію — тим більше, що Київ у цей час зазнав першого єврейського погрому. Відповідно, у 1882 р. вийшло

“Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, по которому лицам нехристианских вероучений воспрещено производство публичной торговли иконами, крестиками и тому подобными предметами, которые составляют предмет чествования христиан”¹³. Постанова була явно не всеохоплюючою. По–перше, вона не враховувала інших предметів (наприклад, свічок), якими євреї ще довго торгували безкарно. По–друге, цей закон не забороняв виробництво священних для кожного православного християнина речей, а по–третє — не передбачав санкцій до порушників. Як наслідок, змінилося небагато. Вже 28 червня 1882 р. новопризначений митрополит Київський і Галицький Платон намагався вирішити ще одну проблему — заборонити православному духовенству продавати євреям ті церковні речі, котрі вийшли з ужитку. Представники церковної влади кілька разів протягом ХІХ ст. зверталися до підлеглого духовенства з проханням надавати старовинні церковні речі для київського музею при духовній академії. І митрополитів дуже здивувало, що майже ніхто зі священників не відгукнувся на цю шляхетну пропозицію. З часом з’ясувалося, що віддавати “батюшкам” було просто нічого — церковний антикваріат за вигідною ціною скуповували єврейські торговці. Владика Платон (Городецький) у досить–таки довгій, але ґрунтовній постанові писав наступне:

“Церковно–археологическое общество при киевской духовной академии просило меня сделать распоряжение по нижеследующей записке члена означенного общества Т. В. Кибальчича: “В г. Киеве, в последнее время в особенности, чрезвычайно развилась торговля древностями XVI, XVII и XVIII веков. Евреи — Лемель Ильчицкий, имеющий магазин под вывескою “Покупка и продажа разных разностей и древностей” на Александровской ул., Хаим Тульчинский на Михайловской ул., Хаим Малашет и Мошка Хиш на Шулявке, дом 12 получили даже “хазуки”, т. е. преимущественное или даже исключительное право (между евреями) в покупке и продаже древностей Юго–Западной России.

В этих складах или магазинах находятся не только фарфоровые или бронзовые предметы, составляющие необходимость роскошной обстановки дома, но и старинные, ценные в материальном и научном отношении воздушки, чаши, кресты, антиминсы, ризы, образа и т. п. церковные предметы. Церковные вещи продаются духовенством, как никуда не нужный, большей частью полусгнивший хлам, не вошедший в опись. Евреи по несколько раз разъезжают по Киевской, Подольской, Волынской, Черниговской и Полтавской губерниям для покупки такого хлама и затем на месте уже, т. е. в Киеве, сортируют его: ризы и воздушки (если они плохи по сохранности) выжигают и переливают в слитки серебра и золота, другие же вещи определяются в ценности и затем продаются без указания мест приобретения в иностранные музеи и коллекции частных владельцев. Не благоугодно ли будет церковно–археологическому обществу обратить внимание на такое положение местных древностей и исходатайствовать у начальства право требовать таковые от монастырей и церквей Киевской, Подольской, Волынской, Черниговской и Полтавской губерний безмездно в музей общества”.

Вследствии сего предлагаю киевской духовной консистории доложить мне свое мнение по содержанию вышеизложенной записки и считаю нужным сообщить ей, что вместе с сим я прошу г–на киевского генерал–губернатора сделать распоряжение, чтобы воспрещено было евреям торговать церковными и вообще христианскими древностями и чтобы сии древности представляемы были, по возможности, в церковно–археологический музей при киевской духовной академии”¹⁴.

Консисторія виконала розпорядження владики Платона і повідомила про вищевказані факти до консисторій сусідніх єпархій.

Однак якщо церковним антикваріатом могли торгувати лише купці–інтелектуали, то торгівля церковними свічками була під силу будь–якому іудею. Саме це заняття єврейських крамарів було найпопулярнішою “точкою перетину” православних християн та євреїв. Свічки у храмах продавалися уже освяченими, а тому їх продаж іновірцями також був вельми небажаним з точки зору законодавства. Кожне зареєстроване порушення такої заборони веде до появи дубляжів–циркулярів по всій губернії. Це мало впливало на бажання єврейських лавочників заробити на свічках. Свідчення про це ми знаходимо упродовж усієї другої половини XIX ст.

Наприклад, у 1862 р. церковний староста Георгіївського собору м. Таращі особисто переконався у тому, що місцевий єврей Аврум Піщаний торгує свічками у одній із своїх лавок. Про це було донесено в поліцію, яка в свою чергу поставила до відома консисторію. У Києві постановили: “в предотвращение подобных случаев, а равно, дабы никто не мог отзываться незнанием существующих на сей счет узаконений, поставить в известность всех, до кого касаться может, Высочайше утвержденных доклад по сему предмету”. Крім того наказувалося, “чтобы повсеместно вновь было предписано полицейскому начальству зорко следить за подложною торговлею восковых свеч во вред церковным интересам”¹⁵.

Єврейські підприємці вміли напрочуд ефективно “притупляти” “зоркий” нагляд поліцейських чиновників і деколи відверто діяли під покровительством силових структур. Адже ті ж таки євреї були і власниками шинків, де щедро і безкоштовно пригощали представників влади. Священик із с. Ковалівки Васильківського повіту скаржився на власного писаря Олександра Поплавського, котрий розповсюджував “лживые понятия о свечной продаже, утверждая, что восковые свечи следует покупать где кому угодно, лишь бы подешевле и покровительствует аферистам, которые перепродывают свечи по домам в подрыв церковному свечному доходу”. Паралельно інший посадовець — мировий посередник Корчинський — “враждебно действуя против меня из жидовских шинков”, також підтримував “жидовскую партию” у Ковалівці¹⁶.

Корумпованість частини чиновників досить швидко принесла свої закономірні плоди. Так, в 1883 р. протоієрей о. Мирон Акимович з м. Богуслава повідомив митрополиту, що в цьому містечку є “около 50 лавок с бакалейными товарами и во всякой почти лавке евреи имеют и продают восковые свечи в раздробительную продажу. Троицкая церковь находится в самом базаре и приходящие в церковь приносят свечи, купленные у евреев; и чрез продажу еврейских свечей церковь теряет единственный свой доход”¹⁷. Владика Платон порадив протоієрею звернутися до поліції. Але якщо поліцейські чини “не бачили” свічкової торгівлі у 50–ти крамницях, то чи можуть вони ефективно боротися з подібними порушеннями законодавства?

До честі поліції варто зауважити, що випадки покарань незаконної торгівлі також досить регулярно фіксуються документами. У 1882 р. у м. Умані торговими депутатами було конфісковано 1 пуд 25 фунтів свічок “не из чистого пчелиного воска”, котрими торгував місцевий єврей Юдка Самгородецький. В постанові казенної палати зазначалося: “свечи эти обратить в пользу Уманской городской Николаевской церкви и подвергнуть Самгородецкого денежному взысканию вдвое против стоимости свеч, т. е. 90 руб. в пользу той же церкви. И хоть Самгородецкий на таковое постановление принес сенату жалобу, сенат таковую оставил без уважения”¹⁸.

Втім, не слід думати, ніби—то штрафи зупиняли єврейську підприємливість. Настоятель Успенської церкви того ж таки м. Умані в 1899 р. писав консисторії наступне: “В городе Умани и по местечкам Уманского уезда продолжает существовать продажа свеч православному населению для церковного потребления не из чистого воска. Продажа эта производится отчасти тайно евреями и главным образом открыто католическим костелом. Последний ежедневно, с утра до вечера ведет торговлю этими дешевыми свечами на самой паперти и, надо полагать, продает их массу, т. к. при всех требах, совершаемых на дому у прихожан, очень часто приходится видеть эти свечи”¹⁹.

Поліція з наказу губернатора провела відповідний рейд і лише в Умані було складено протоколи на Б. Лібермана, Ф. Вольфа, М. Хуторного, Л. Рабіновича, П. Лепідеса, Г. Клеймана, С. Лабскера, Е. Жернового.

Гонитва за прибутком змушувала єврейських гендлярів освоювати хімію і здешевлювати склад свічок, що додавало проблем поліції. Так, коли в 1895 р. у м. Стеблеві було арештовано єврейське подружжя Мордко і Фрейда Дубовиків, то становий пристав став власноручно здійснювати досліди, оскільки свічки були явно не восковими. Поліцейський “химическим способом чрез кипячение свечей с едким калием нашел, что свечи содержат в себе не пчелиный, а минеральный воск “цорозин” с примесью канифоли”²⁰. Євреїв поставили перед вибором — або вони сплачують 25 крб. штрафу, або ж “при несостоятельности” зазнають арешту на 15 діб. Однак, свічкові торговці не знали “несостоятельности” і відразу ж оплатили суму штрафу.

Найбільшого ж розмаху єврейська свічкова торгівля сягнула в Білій Церкві — одному з найзначніших містечок Київщини. Поодинокі випадки арештів євреїв—свічкарів тут траплялися регулярно. Так, у 1879 р. в Шмуля Зільберга було конфісковано 29,5 фунтів свічок. Суд постановив “свечи эти обратит в пользу белоцерковской Марие—Магдалинской церкви и подвергнуть Зильберга денежному взысканию вдвое против стоимости свеч, т. е. 44 руб. 25 коп. в пользу той же церкви”²¹. Хоча ніякі каральні заходи не в змозі зупинити іудейської підприємливості. І її масштаби були настільки відчутними, що один з білоцерківців, який назвав себе Ф. Прокопенком, написав з цього приводу листа імператору Олександру III. В зверненні з гіркотою констатувалося, що в Білій Церкві “все, какие коммерции есть — дозволенные евреям и недозволенные — все они в еврейских руках”²². Як не дивно, лист на 1/8 аркуша таки потрапив до рук монарха і був надісланий київському митрополиту Платону з проханням вирішити цю проблему. Увага самого імператора спонукала владику Платона накласти на листі резолюцію: “Консистории немедленно произвести строгое расследование по данному предмету”. В свою чергу, консисторські засідателі надіслали запит білоцерківському священику (передмістя Заріччя) о. Арефі Кукулевському, який відповів наступне: “Обстоятельно расследовать о том, продают ли евреи белоцерковские в своих лавках свечи, не представляется возможным. Кого только из белоцерковских крестьян я не спрашивал — не знает ли он, кто из белоцерковских евреев продает восковые свечи, ни один не осмелился открыть — вероятно, из боязни, чтобы не быть свидетелем на случай возникновения дела и с тем — не подвергнуться преследованиям со стороны евреев...”

Возбуждать дело против незаконной выделки и продажи свеч я лично не решусь, так как за то только, что я уговорил своих прихожан не покупать и не приносить в церковь свечи не из чистого воска, уже очень чувствительно потерпел: у меня прошлой весной неизвестные люди один раз увели из конюшни троих лошадей со всею упряжью, а в другой — пару лошадей — при сем, как бы для угрозы, поламали буквально все

замки при дверях амбаров, сараев и погребов, ничего оттуда не взяв, почему я доведен до потери свыше 350 рублей”²³.

Далі о. Арефа все ж взяв на себе сміливість розповісти про один особливо помітний факт: “На Заречье (в моем приходе) торгует поддельными свечами фабрикант из Бердичева, некто Симеон Шиманский — в частном доме, но с двумя вывесками: “Продажа церковных свечей С. Шиманского”. Дом этот напротив подвала водочного, где останавливаются проезжие и где берут водку мои прихожане. Содержатель подвала, говорят, служит агентом Шиманского, почему берущего водку убеждает брать свечи не в церкви, а в доме С. Шиманского, где дешевле”. Справа спричинила гучний скандал з кримінальними наслідками. Щоправда, до в’язниці потрапили не так євреї, як ті кілька православних прихожан, що їм допомагали...

Як бачимо “єврейський фактор” впливав і на суто внутрішні моменти православного церковного життя. Важко уявити християнина XIX ст., який запалює ханукальний підсвічник у синагозі чи скуповує іудейські ярмулки. Протилежні ж явища існували і до них терпимо ставилася влада. Існують сотні документальних свідчень про те, як єврейські умільці латали дахи, ставили куполи, склили вікна у православних церквах. Матеріали для храмового будівництва також дуже часто купувалися в єврейських лавках. Однак тут іудеї мали справу із ще не освяченим храмом. Зовсім інакше ставляться в середовищі віруючих до освячених речей. Тут іудеї, який золотить напрестольний православний хрест, буде виглядати більш ніж “стильно” і з точки зору правдивого єврея, і з погляду православного християнина. Однак реальні обставини, відсутність вибору і альтернативи, урбанізаційні процеси, все більше поширення релігійного ідеферентизму робили свою справу і “точок перетину” православних та іудеїв у власне релігійному житті на порозі індустріального XX ст. ставало все більше. Цьому не змогли перешкодити ні настанови “Талмуду”, ні державне законодавство.

¹ Перерва Володимир. Православне Надросся у XIX столітті. – Біла Церква, 2004. – С. 166.

Перерва Володимир. Троїцький храм у місті Ржищеві. – Біла Церква, 2006. – С. 52.

² Вопрос о евреях // Киевские епархиальные ведомости. – 1883. – № 2. – С. 47–48.

³ Центральний державний історичний архів в м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1051 – Спр. 900. – Арк. 4.

⁴ К вопросу об уменьшении пьянства в народе // Киевские епархиальные ведомости. – 1881. – № 45. – С. 9–10.

⁵ Перерва В. Стосунки приходського духовенства з єврейськими шинкарями у Київській єпархії в кінці XVIII–XIX столітті // Етнічна історія народів Європи. – Випуск 8. – К., 2001. – С. 37–41.

⁶ ЦДІАУ в м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 70. – Спр. 1. – Арк. 1–14, 138–141.

⁷ Там само. – Ф. 127. – Оп. 639. – Спр. 420. – Арк. 42.

⁸ Там само. – Ф. 127. – Оп. 468. – Спр. 39. – Арк. 2.

⁹ Там само. – Ф. 127. – Оп. 852. – Спр. 150. – Арк. 1.

¹⁰ Там само. – Арк. 1.

¹¹ Там само. – Арк. 2.

¹² Там само. – Арк. 14.

¹³ Там само. – Арк. 24–25.

¹⁴ Там само. – Ф. 127. – Оп. 854. – Спр. 276. – Арк. 1–2.

¹⁵ Там само. – Ф. 127. – Оп. 834. – Спр. 174. – Арк. 1.

¹⁶ Там само. – Ф. 127. – Оп. 856. – Спр. 436. – Арк. 1–2.

¹⁷ Там само. – Ф. 127. – Оп. 855. – Спр. 111. – Арк. 1.

¹⁸ Там само. – Ф. 127. – Оп. 854. – Спр. 7. – Арк. 1.

¹⁹ Там само. – Ф. 127. – Оп. 868. – Спр. 375. – Арк. 1.

²⁰ Там само. – Ф. 127. – Оп. 1055. – Спр. 293. – Арк. 2.

²¹ Там само. – Ф. 127. – Оп. 851. – Спр. 565. – Арк. 1.

²² Там само. – Ф. 127. – Оп. 863. – Спр. 123. – Арк. 2–4.

²³ Там само. – Арк. 16.

Володимир Перерва.

Єврейська торгівля православними церковними речами у Київській митрополії ХІХ століття.

В статті на основі архівних документальних матеріалів досліджено один з аспектів конфесійного співжиття Київської митрополії ХІХ століття. Особливу увагу приділено законодавчому, канонічному та звичаєвому ставленню до єврейської торгівлі церковними речами.

Vladimir Pererva.

The trade in orthodox church belongings by the Jews in Kiev metropolitanate in the XIX century.

The article on the basis of archival documentary materials deals with one of many aspects of the XIX c. confessional cohabitation in Kiev metropolitanate. The special attention is drawn to the legislative, canon and custom law in relation to the Jewish trade in church belongings.

HISTORIA REGIONALNA I LOKALNA – PROBLEMY METODOLOGICZNE I DYDAKTYCZNE

Ujęcia lokalne, później regionalne de facto zdały początek historiografii, która ma już 25-wieczną tradycję. Pierwsze teksty rejestrujące przeszłość poszczególnych miast, ziem czy prowincji znajdujemy w starożytnej Babilonii, Egipcie, Grecji, Rzymie, później w Europie i na innych kontynentach. We wszystkich epokach historycznych narracje historyczno-regionalne cieszyły dużą popularnością. W dobie współczesnej, co ciekawe, zainteresowania dziejami „małych ojczyzn” nie straciły na sile. Co więcej, obecnie przeżywamy renesans regionalistyki historycznej, odkrywamy bowiem jej nowe możliwości, zarówno w sferze zastosowań badawczych, jak i dydaktycznych.

Dorobek regionalistyki historycznej jest ogromny. Nikt go nigdy nie policzył. Skalę tego zjawiska mógłbym co najwyżej szacować na podstawie obliczeń dokonanych przeze mnie dla okresu ostatniego międzywojnia. Wówczas to na ponad 31.000 prac opublikowanych przez historyków sensu stricto i sensu largo 4.100 (tj. ok. 13%) miało charakter regionalny lub lokalny¹. W innych epokach wskaźnik ten bez wątpienia był inny, ale takimi szacunkami na razie nie dysponujemy.

Czy można zatem rozważać problemy tak licznych i zróżnicowanych wytworów kultury w jednym referacie? Tak, ale konieczne jest zawężenie perspektywy analizy. Najwłaściwsze wydaje się być ujęcie metodologiczno-dydaktyczne, które mieści się zapewne w polu zainteresowań większości uczestników tejże konferencji.

Generalnie rzecz biorąc można mówić o trzech modelach historii regionalnej i lokalnej: 1) antykwarystyczno-zbierackim, 2) modernistycznym i 3) postmodernistycznym.

I.

W niedalekiej jeszcze przeszłości historia regionalna (lokalna) traktowana była jak „młodsza siostra” historii narodowej lub powszechnej. Kojarzona była z twórczością amatorską, powstającą z „potrzeby serca”, „głodu wiedzy” lub pobudek patriotycznych. Złośliwie nazywano ją „peryferyjną przystanią dla hobbystów”². Regionaliści interesowali się na ogół przeszłością tzw. najbliższej okolicy o bliżej nieokreślonych granicach i właściwościach. Opierali się zwykle na przypadkowo odnajdowanych źródłach, osobistym doświadczeniu i intuicji. Rzadko towarzyszyła im głębsza refleksja teoretyczna i znajomość warsztatu badawczego historyka³. Ich działalność była więc zazwyczaj formą **zbieractwa historycznego**. Sprowadzała się de facto do wyrażania własnego stosunku do historii, przejawiającego się pietyzmem wobec wszelkich informacji, zabytków i pamiątek lokalnej przeszłości oraz dążeniem do ich „sakralizacji” poprzez eksponowanie w jakimś szczególnym miejscu (np. w muzeum, książce)⁴. Najczęściej spotykaną praktyką było poruszanie się dziejopisarza w obrębie wszystkich możliwych tematów i przecenianie ich doniosłości. Widać to aż nadto wyraźnie w książce ks. Aleksandra Bastrzykowskiego o dziejach parafii Jankowice Kościelne Sandomierskie z 1929 r.⁵. Oddzielne rozdziały autor poświęcił w niej sprawom założenia parafii, historii i opisu miejscowego kościoła, plebanii, bractw, uposażenia

kościół, opisu szpitala, domu schronienia dla ubogich, ubiorów dawnych i obecnych, wykopalisk, emigracji przed- i powojennej. W dalszej części zamieścił oddzielny rozdział o roślinności stepowej w Sandomierskiem. Następnie powrócił do epizodów z życia św. Andrzeja Boboli i jego rodziny. Dalej przedstawiał postawy miejscowych dziedziców, działalność instytucji społecznych oraz teksty lokalnych piosenek ludowych.

Niefachowe podejście do materiału źródłowego narzucało stosowanie literackiej narracji. Sprzyjało to rozpamiętywaniu przeszłości, dowolności ocen, łączeniu faktów historycznych z legendą miejscową, fantazją itp. Stąd brało się m. in. częste operowanie symbolem oddziaływującym na wyobraźnię, budzenie określonych emocji. Widoczne przy tym było podporządkowanie treści bezpośrednim doświadczeniom autora, aktualnym nastrojom politycznym, ambicjom narodowym itp.

Większość tak rozumianych historyków-regionalistów aczkolwiek nie stosowała się nawet do standardowych zasad metodologicznych, działała w najlepszej wierze. Wśród tzw. szlacheckich-zbieraczy znalazło się wiele wybitnych postaci historycznych, m.in.: księżna Izabela Czartoryska (organizatorka bogatych zbiorów muzealnych i ośrodka kultywowania tradycji narodowej w Puławach), Józef Maksymilian Ossoliński (kolekcjoner sztuki i źródeł historycznych, założyciel Zakładu Narodowego Ossolińskich we Lwowie), Adam Tytus Działyński (zbieracz rękopisów i druków dotyczących dziejów Polski, twórca Biblioteki Kórnickiej) i inni. Ich pracę zawsze ceniono lecz jednocześnie przeciwstawiano jej tzw. kierunki „analityczne” (naukowe), związane z historykami o szerszych zainteresowaniach i wysokich kwalifikacjach fachowych.

Rozwój teorii wiedzy historycznej, jaki dokonał się w XX stuleciu, przyniósł zmianę stosunku do regionalistyki. Już w okresie międzywojnia niektórzy badacze zaczęli ją traktować jako samodzielną dyscyplinę (subdyscyplinę) historyczną. Otworzyło to drogę do stwierdzenia, że historia regionalna (lokalna) różni się od historii narodowej, powszechnej czy globalnej jedynie obszarem (zakresem) badania⁶. Pogląd ten przyniósł wkrótce **redefinicję pojęć** „historia regionalna” oraz „historia lokalna”, co miało istotne znaczenie dla jej unaukowania.

Pod pojęciem „historii regionalnej” i „lokalnej” zaczęto rozumieć dzieje większych lub mniejszych jednostek terytorialno-ludnościowych, wchodzących w skład jakiegoś pozwalającego się wyodrębnić terenu⁷. Kryteria delimitacji tych jednostek w największym stopniu uzależniono od perspektywy badawczej i kultury metodologicznej badacza. I tak dla historyka Polski dzieje regionalne to na ogół przeszłość Wielkopolski, Pomorza, Śląska, Mazowsza lub innych ziem posiadających charakterystyczną odmienną, specyfikę. Dla badacza Europy jest nią np. historia Bałkanów, Skandynawii czy Słowiańszczyzny. Znacząca historii globalnej przez dzieje regionalne rozumie przeszłość Europy, Azji i innych kontynentów (subkontynentów).

Na gruncie polskim przyjęło się uważać, że dzieje regionalne (lokalne) dotyczą przeszłości obszarów mniejszych niż państwo, przy czym termin „mniejszy” czy „większy” początkowo były wyjątkowo nieostre. Poważny wkład w ich doprecyzowanie wniósł Jerzy Topolski. Poznański metodolog stwierdził m.in., że „historia regionalna” jest pochodną znaczenia pojęcia „region historyczny”, który jest „określonym terytorium, zamieszkanym przez ludność związaną wspólnymi, dłużej lub krócej trwającymi dziejami – różnymi pod takim czy innym względem – od dziejów innych tego rodzaju jednostek terytorialno-ludnościowych [...]. Inaczej mówiąc to pewien układ gospodarczy, społeczny, polityczno-administracyjny, kulturalny i psychiczny, o znacznej wadze w różnych okresach historycznych poszczególnych elementów, dających się wyodrębnić z szerszej tkanki historycznej”⁸.

Dalsze uściślenia wniósł Jerzy Maternicki, związany z ośrodkiem warszawskim i rzeszowskim. Za uważał on, że tylko niektóre jednostki terytorialno-ludnościowe spełniają powyższe kryteria. Na ogół przedmiotem narracji historycznej jest „jakaś mała społeczność, np. wsi, miasteczka, powiatu,

tworząca całość ze względu na fakt zajmowanego terytorium. Społeczność lokalna – wykazująca często daleko sięgające poczucie więzi lokalnej – na ogół nie posiada jakiejś specyfiki rozwoju historycznego. Przedmiot historii lokalnej z metodologicznego punktu widzenia jest więc w znacznym stopniu sztuczny. To, co się rozumie pod pojęciem historia lokalna, stanowi najczęściej zbiór przeróżnych faktów i zdarzeń mających jedną tylko wspólną cechę, a mianowicie to, że zaistniały na określonym terytorium⁹.

Powyższe konstatacje pozwoliły na odejście od stosowanej dawniej praktyki prostego katalogowania faktów historycznych i ciekawego opowiadania o nich. Doprowadziły do trwałego utrwalenia w historiografii regionalnej **wyjaśniania** jako procedury badawczej i dydaktycznej, polegającej na poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie „dlaczego zaszło x?”, przy czym x oznacza dowolne wydarzenie lub proces historyczny¹⁰. Dzięki temu prace historyczno-regionalne zaczęły lepiej tłumaczyć symbolikę współczesności, specyfikę miejscowego dziedzictwa kulturowego, motywy społecznych wyborów i zachowań¹¹. Pozwoliły lepiej prognozować przyszłość, odbudowywać nadwątlone więzi społeczne, wyzwałać uspięne w lokalnych społeczeństwach siły twórcze itd.

Dziś regionalistyka historyczna nikomu chyba nie kojarzy się z prowincjonalizmem, amatorszczyzną czy lokalną megalomanią. Już w 1987 r. wybitny historyk warszawski Henryk Samsonowicz z satysfakcją stwierdził, że wyniki naukowych badań historyczno-regionalnych w Polsce są imponujące. Wśród ludzi, którzy się do tego przyczynili wymienił m.in. profesorów uniwersyteckich: Mariana Biskupa, Stanisława Herbsta, Feliksa Kiryka, Ryszarda Szczygła, Andrzeja Wyrobisza, Jerzego Topolskiego¹².

II.

W ten sposób historiografia regionalna przeszła **od modelu historiografii tradycyjnej do nowoczesnej** (modernistycznej), wyrastającej m.in. z tzw. analitycznej filozofii historii. Przejawem tego stało się odnoszenie przedmiotu rozważań dziejopisarza do tego, co nazywamy wielkimi kategoriami historycznymi (np. naród, państwo, gospodarka, społeczeństwo), konstruowaniu narracji wokół ciągów genetycznych i dynamicznego oraz występowaniu idei „wszechwiedzącego” narratora¹³. Regionalistykę zaczęto pojmować w sensie zorientowanej problemowo „detailed historii całości”. Od historii narodowych, państwowych czy ponadpaństwowych odróżniano ją głównie ze względu na obszar badania.

Nowoczesna regionalistyka szybko ujawniła obiecujące walory dydaktyczne¹⁴. Dało się zauważyć, że regionalizacja edukacji historycznej wychodzi naprzeciw postulatam psychologii i pedagogiki. Umożliwia bowiem płynne przechodzenie „od bliższego do dalszego”, „od doświadczenia do rozumienia”, „od konkretnego do teoretycznej abstrakcji”. Pojawiły się zapewnienia, że przyczynia się to do nadania historii większej „życiowości”. Często wyrażano przekonanie, że treści regionalne pozwalają na konkretyzację treści kształcenia i tym samym unikanie szkodliwego werbalizmu¹⁵. Często nadmieniano, że treści regionalne mogą być płaszczyzną rzetelnego przybliżania, weryfikowania i oceniania zjawisk przeszłości. W sposób zrozumiały i racjonalny mogą one egzemplifikować oraz wyjaśniać ogólne zjawiska i procesy historyczne, tym samym przyczyniać się do rozwijania myślenia historycznego. Nie zabrakło wypowiedzi, że wprowadzanie zagadnień regionalnych prowadzi do przełamania monopolu historii politycznej i nadania odpowiedniej rangi zaniedbywanej w szkole problematyce, jak np. historia życia codziennego. Upowszechniało się przekonanie, że tematyka regionalna wzmacnia oddziaływania dydaktyczne, głównie z racji emocjonalnego związku ucznia z zamieszkiwanym terenem

i rozgrywającymi się na nim wydarzeniami. Odwoływanie się do sfery emocjonalnej stymuluje osiągnięcia poznawcze, kształcące i wychowawcze (np. rozumienie związków „mniejszej ojczyzny” z życiem narodu i państwa, przygotowanie do życia społecznego, uczenie szacunku dla odmienności kulturowych, budzenie patriotyzmu). Przyczynia się to do podniesienia ogólnego poziomu kultury społeczeństwa oraz przełamywania występującego w niektórych środowiskach kompleksu prowincji. Pojawiły się też wypowiedzi, że materiał historyczno-regionalny umożliwia stosowanie bardziej atrakcyjnych metod i form oraz przeorientowanie celów kształcenia. Następnie zaczęto zgłaszać postulat częściowego przeniesienia procesu dydaktycznego poza mury szkoły (wycieczki bliższe i dalsze, ćwiczenia terenowe, kolekcjonerstwo, dokumentacja miejscowych zabytków historycznych itp.). Formy te mogą rozwijać zainteresowania historyczne, dawać uczniowi namiastkę i radość pracy badawczej. Stwarzają możliwość poczucia się partnerem nauczyciela i podmiotem kształcenia. Efektem tego może być większa aktywność i samodzielność oraz czynna postawa młodzieży wobec poruszanych problemów. Działalność tego rodzaju czyni historię przedmiotem dociekań naukowych (paranaukowych), nie zaś – jak to często bywa – wiary. Bez wątpienia rozszerza świat przeżyć i doznań ucznia na lekcjach.

Źródłem wiedzy o przeszłości „bliższej Ojczyzny” mogą być miejscowe zabytki, lokalne muzea, archiwa (np. kościelne, miejskie, gminne), pamiątki znajdujące się w rękach prywatnych, relacje uczestników historycznych wydarzeń, czasami podręcznik, regionalna i lokalna prasa, monografie poszczególnych miejscowości, rozprawy i przyczynki w wydawnictwach historycznych, kronika szkoły lub gminy.

Materiał regionalny może być punktem wyjścia do lekcji, jej treścią lub służyć podsumowaniu zajęć w przypadku omawiania problematyki z dziejów ojczystych, bądź powszechnych. W niektórych sytuacjach może stanowić „poligon” dla kształcenia określonych umiejętności i sprawności poznawczych uczniów. Jest wdzięcznym polem pracy dla szkolnych kół historycznych. Dzieje „bliższej ojczyzny” mogą zajmować znaczące miejsce w pracy szkolnych organizacji krajoznawczych i harcerskich. Mają one szczególną rolę do spełnienia w poznawaniu historii współczesnej, chociażby dzięki możliwości bezpośrednich kontaktów z uczestnikami czy świadkami ważnych wydarzeń dziejowych.

III.

Dzieje „mniejszych ojczyzn” i ich mieszkańców nie uszły uwagi zwolenników kultury postmodernistycznej¹⁶. Nawet jeśli nie do końca zdajemy sobie z tego sprawę, kultura ta wkraça również w obszar nauki historycznej oraz dydaktyki historii, prowadzi do przeobrażenia wielu obowiązujących dotychczas poglądów i postaw. Przykładem tego mogą być m.in. próby wprowadzenia **mikrohistorycznych ujęć** wydarzeń i zjawisk dziejowych do szkolnej edukacji historycznej.

Obecnie sympatii dla mikrohistorii – nazywanej czasem „siostrą codzienności” – można się dopatrzeć w niektórych wydawnictwach, powstających dla potrzeb zreformowanej szkoły. Zazwyczaj są to próby nie poparte głębszą refleksją teoretyczną i stanowią jeszcze jedną, często oryginalną, aplikację dziejów regionalnych czy lokalnych do nauczania-uczenia się historii.

Tymczasem mikrohistoria swe możliwości poznawcze i dydaktyczne „czerpie raczej z mikroskopowego oglądu, z pomniejszenia skali obserwacji”¹⁷. Nie rezygnuje przy tym z charakterystycznego dla makrohistorii wyjaśniania. Typowym przykładem pisarstwa mikrohistorycznego może być głośny bestseller Emmanuela Le Roy Laudrie o życiu w pirenejskiej wiosce Montailou¹⁸. Autor dzięki wykorzystaniu akt kościelnej inkwizycji zdołał wnikać „w wiele

szczegółów życia dawnych ludzi, do niemal utożsamienia się z nimi, a zarazem do swego rodzaju utracenia odległości chronologicznej czasów, których książka dotyczy¹⁹. W obrębie tzw. wielkiej narracji (modernistycznej) byłoby to niemożliwe. Wśród polskich czytelników bardziej znana jest włoska praca Carla Ginzburga *Ser i robaki*²⁰. Przedstawia ona losy wiejskiego młynarza Domenica Scandellego, zwanego Menocchiem, uwikłanego w najróżniejsze problemy życia człowieka związanego z tzw. kulturą „warstw podporządkowanych” czy też kulturą ludową. Przeszłość została tu ukazana w kontekście codziennych, pozornie trywialnych zdarzeń. W narracji Ginzburga Menocchio z Friuli sam opowiada o sobie i „swoim” świecie z właściwej ludzom swego stanu perspektywy²¹. W ten sposób autor Sera i robaków podjął swoisty dialog z przedstawicielami szesnastowiecznych wieśniaków. Skupił się na prezentacji wewnętrznej subiektywności historycznego doświadczenia, przez co uzyskał ogląd przeszłości niejako „od dołu” i na „bliskim planie”.

Sensem tego niezwyklego zabiegu Ginzburga było zbliżenie historiografii do rzeczywistości. Założył on bowiem, że tradycyjne narracje zafałszowują obraz dziejów, choćby z racji tego, że na ogół tworzą go w określonym celu (sic!) ludzie związani z tzw. kulturą dominującą (wykształceni, zajmujący wysoką pozycję społeczną, na ogół dobrze sytuowani itd.). Znaczy to, że relacje o życiu „warstw podporządkowanych” trafiają zazwyczaj do czytelnika wielokrotnie przefiltrowane i zniekształcone przez rozmaite ogniwa pośredniczące. Zjawisko to Ginzburg określa jako „darowanie” warstwom podporządkowanym obrazu ich życia opartego na wyobrażeniach o nim historyka wywodzącego się z kultury dominującej²².

Co z tego wynika dla współczesnej praktyki szkolnej? Przede wszystkim to, że treści dotyczące przeszłości „małej ojczyzny” (własnej lub cudzej) z powodzeniem mogą znaleźć miejsce w ujęciach mikrohistorycznych i spełnić nową rolę edukacyjną. Upominał się zresztą o to już w 1988 r. Krakowski historyk oświaty Czesław Majorek. Zgłosił on postulat oparcia na mikrohistorii celów edukacji historycznej w szkole podstawowej, gdzie horyzonty poznawcze uczniów są węższe niż w szkołach średnich. Zasadniczym celem nauczania-uczenia się historii na poziomie podstawowym byłoby wówczas – jak sugerował Cz. Majorek – wprowadzanie uczniów „do natury historii, jej istoty i specyfiki jako dyscypliny opowiadającej o przeszłości”²³.

Ujęcia mikrohistoryczne będą jednak musiały postawić sobie już inny cel niż tradycyjne zmierzanie „ku wielkim sprawom kultury i państwa – najkrótszą drogą”²⁴. Podejście mikrohistoryczne wymaga bowiem imiennego łączenia danych i źródeł, analizowania osobistych motywacji, sieci relacji społecznych i kontekstów działania. Mikrohistorycy bowiem – jak to ujął włoski uczyony Giovanni Levi – nie badają wsi, badają we wsi²⁵.

Z dydaktycznego punktu widzenia niewątpliwym walorem mikrohistorii jest to, że jej podejście do przeszłości odbiega od mało atrakcyjnych schematów modernistycznych lub scjentystycznych. Mikrohistoria – na ile to tylko możliwe – zbliża się do życia codziennego, co wywołuje wzrost zainteresowania tematyką historyczną wśród dzieci i młodzieży. To z kolei prowadzi do odkrywania nieznanych dotychczas problemów i stawiania nowych pytań.

Warto też pamiętać, że mikrohistoria (albo elementy mikrohistoryczne) stanowi swoiste antidotum na odhumanizowanie i odpersonalizowanie historii, jakie dokonało się w dobie zainteresowań historiografii wielkimi kategoriami historycznymi oraz bezkrytycznego stosowania w badaniach historycznych doświadczeń nauk społecznych. Podmiotem ujęć mikrohistorycznych jest bowiem najczęściej pojedynczy człowiek, jego życie i niepowtarzalny sposób postrzegania rzeczywistości. Na ogół jest to człowiek „zwykły”, rówieśnik naszych uczniów, niekiedy nawet osobnik z tzw. marginesu społecznego²⁶. W ten sposób „zwykli” ludzie odzyskują należne sobie miejsce w procesie historycznym. Pozwala to zrozumieć, że wszyscy w jakimś stopniu tworzymy historię i jesteśmy za nią odpowiedzialni. Nie ma powodu do obaw, że w ten sposób

miniony świat znacznie jawić się jako banalny lub trywialny. Jednostki przeciętne, z reguły pozbawione cech nadzwyczajnych, są bowiem bardziej reprezentatywne dla epok, w których żyją niż wybitni wodzowie, politycy, artyści, uczeni. A to nie jest bez znaczenia dla nowoczesnej dydaktyki historii.

Jak już wspomniałem, mikrohistoria znakomicie pomaga zrozumieć, w jaki sposób ludzie różnych stanów w przeszłości pojmowali samych siebie i otaczającą ich rzeczywistość. Pozwala uchwycić, co naprawdę było dla nich ważne i co kształtowało ich decyzje. Umożliwia, w jakimś stopniu, odczuć klimat czasów, w których żyli. W ujęciu mikrohistorycznym nie są to anonimowi ludzie lecz konkretne, znane z imienia i nazwiska jednostki, nierzadko związane z doskonale znanym uczniom terenem. Z pewnością przyczynią się one do uwiarygodnienia szkolnej edukacji historycznej. Jest to tym bardziej istotne, że do niedawna historię z premedytacją wykorzystywano do realizacji doraźnych celów politycznych i propagandowych, co na długo osłabiło prestiż szkoły i nauki historycznej.

Mikrohistoria niewątpliwie pozwala też na jakościowe poszerzenie możliwości poznawczych. Dzięki wielostronnemu i szczegółowemu prześwietleniu konkretnych przejawów życia jednostki, bądź grupy osób na danym terenie, można bowiem z łatwością dostrzec naturalne relacje między różnymi aspektami życia społecznego, gospodarczego, kulturalnego, mechanizmami sprawowania władzy itd. Bardziej oczywiste stają się związki człowieka ze środowiskiem geograficzno-przyrodniczym i innymi ludźmi. W ten sposób lepiej rysuje się tzw. życiowy kontekst historyczny²⁷.

Sięganie do mikrohistorii w szkolnej edukacji historycznej stwarza możliwość sensownego wykorzystania emocjonalnego związku ucznia z zamieszkiwanym terenem i rozgrywającymi się tu niegdyś wydarzeniami. Bezpośredni kontakt z lokalnymi zabytkami, źródłami historycznymi, namacalnymi śladami przeszłości, zostawionymi często przez znanych młodzieży konkretnych ludzi, ułatwia zrozumienie symboliki współczesności, związków teraźniejszości z przeszłością, szukanie własnej tożsamości historycznej (kim jestem? skąd jestem?) oraz znalezienie swego miejsca w dzisiejszy świecie²⁸. Pobudza wolę działania na rzecz „małej ojczyzny” i konstruktywnego zmieniania zastanej rzeczywistości.

W takim klimacie następuje bardziej efektywne przygotowanie uczniów do życia społecznego. Poprzez ukazywanie przemian zachodzących w obrębie przekonań i postaw konkretnych ludzi uczy się szacunku i tolerancji dla drugiego człowieka. Uświadamia się różnorodność i zmienność świata idei. Sprzyja to rozwijaniu się systemu humanistycznych wartości (szacunek do życia, godności ludzkiej, prawa, wolności, tolerancji, dobra, piękna, reguł i procedur demokratycznych). Kształtuje pojęcia, które funkcjonują często na obrzeżach świadomości uczniów, jak np.: praca, współdziałanie, tolerancja, współodpowiedzialność. Uczy dostrzegania wartości, które pozostały niezmienione. Prowadzi do podnoszenia ogólnego poziomu kultury społeczeństwa oraz przełamywania występującej tu i ówdzie megalomanii czy ksenofobii narodowej.

Pierwiastki mikrohistoryczne w szkolnym kursie historii mogą też sprzyjać popularyzowanej od dłuższego czasu przez UNESCO tzw. edukacji środowiskowej (EE – Environmental Education), polegającej na interdyscyplinarnym widzeniu człowieka oraz roli środowiska geograficzno-przyrodniczego w jego życiu.

Podejście mikrohistoryczne nie zmusza nas do porzucania zagadnień makrohistorycznych. Mikrohistorie nie są alternatywą dla analiz w dużej skali lecz ich koniecznym uzupełnieniem. Istnieją obok siebie. Nic nie traci więc na aktualności powiedzenie profesora Stanisława Herbsta o tym, że szkoła potrzebuje materiału miejscowego do zilustrowania procesu historycznego. Zyskuje jedynie nowy wymiar.

Stawiane dawniej regionalistom, a dziś mikrohistorykom zarzuty kosmopolityzmu, prowincjonalizmu, zaściankowości, braku szerszej perspektywy czy swoistej megalomanii bądź ksenofobii nie mogą być traktowane poważnie²⁹. Większe niebezpieczeństwo polega na tym, że w ujęciach mikrohistorycznych istnieje możliwość popadnięcia w antykwaryzm lub anegdotyczność. Poważnym zagrożeniem jest także mitologizacja obrazu „małej ojczyzny”³⁰. Dbajmy więc o dobór właściwego materiału. Pamiętajmy, że „Mikrohistoria, to nie znaczy patrzeć na drobiazgi lecz patrzeć drobiazgowo”³¹.

VI.

Jak wynika z powyższych rozważań dzieje regionalne i lokalne stwarzają niezliczone możliwości w szkolnej edukacji historycznej. Skala i sposoby ich wykorzystania zależą niemal wyłącznie od inwencji i kultury dydaktyczno-historycznej nauczyciela. Prace nad obecną reformą oświaty wyzwoliły wiele potrzebnej energii. Przepięknym tego przykładem jest książka Aleksandry i Jacka Kurkyw pt. *Dzieje zachwyty czyli rzecz o szkole*³². Jest to dokumentacja „wydarzenia, jakim stała się klasa dziennikarska lat 1995-1999 III Liceum Ogólnokształcącego im. S. Batorego. Jest to zapis odkrywania świata przez młodych ludzi, przygód, które prowadziły ich do dorosłości”³³. Swe nadzwyczajne efekty dydaktyczne autorzy osiągnęli głównie poprzez środowiskowe metody nauczania, które sami nazwali „nauczaniem przez zachwyty”.

Nie każdy nauczyciel musi być jednak nowatorem czy wręcz eksperymentatorem. Tym wszystkim, którzy oczekują pomocy ze strony osób lub instytucji doradczych służyć mogą liczne publikacje. Zestawiła je Izabela Lewandowska w „Wiadomościach Historycznych”³⁴. Jedną z ciekawszych jest opracowanie Alojzego Zieleckiego, które wskazuje, jak można wykorzystać czynnik regionalny w pracy z wybranym programem nauczania³⁵. Znajdą w nim potrzebne informacje zwolennicy wszystkich modeli historii regionalnej i lokalnej.

¹ A. Stępnik: *Historia regionalna i lokalna w Polsce 1918-1939. Badania i popularyzacja*. W arszawa 1990 s. 180.

² Por. A. Chojnowski: *Czy historia może w Polsce wybić się na niepodległość?* „Res Publica” 1987 nr 1 s. 12.

³ J. Topolski: *Wielkopolska w rozwoju historycznym – warunki postępu badań, stan wiedzy i postulaty badawcze*. „Kronika Wielkopolski” 1975 nr 1 s. 24.

⁴ Por. J. Maternicki: *Szkolne kółka historyczne*. Warszawa 1966; J. Rell: *Izby Pamięci Narodowej*. Warszawa 1983.

⁵ A. Bastrzykowski: *Monografia historyczna parafii Jankowice Kościelne Sandomierskie*. Warszawa 1929.

⁶ Por. A. Stępnik: *Historia regionalna i lokalna w Polsce 1918-1939. Badania i popularyzacja*. Warszawa 1990 s. 5.

⁷ Tenże: *Stan i potrzeby w zakresie teoretycznej refleksji nad historią regionalną*. W: *Warsztat pracy nauczyciela historii*. Pod red. A. Zieleckiego. Rzeszów 1988 s. 157-162.

⁸ J. Topolski: *Marksizm i historia*. Warszawa 1977 s. 430.

⁹ J. Maternicki: *Szkolne kółka historyczne*. Warszawa 1966 s. 40.

¹⁰ R. Collins: *Macrohistory. Essays in Sociology of the Long Run*. Stanford University Press 2000; J. Kmita: *O dwóch rodzajach wyjaśniania*. „Studia Filozoficzne” 1974 nr 9 s. 25-40.

¹¹ Por. G. De Rosa: *Vescovi, popolo e magia nel Sud: ricerche di storia socio-religiosa dal XVII al XIX secolo*. II ed.. Napoli 1983 s. 405.

¹² H. Samsonowicz: *Historiografia regionalna w Polsce po II wojnie światowej*. „Kwartalnik Historyczny” R. 94: 1987 nr 1 s. 292.

¹³ A. Radomski: *Kultura – tekst – historiografia*. Lublin 1999 s. 49.

¹⁴ Szerzej na ten temat: A. Stępnik: *Miejsce i rola historii regionalnej w edukacji historyczno-politycznej młodzieży (1918-1939)*. W: H. Konopka, H. Wójcik-Łagan, A. Stępnik: *Problemy edukacji historycznej i obywatelskiej młodzieży w latach 1918-1939*. Warszawa 1986 s. 241-315.

¹⁵ Por. G. De Rosa: *Aspetti della storia locale, sociale e religiosa nell'eta contemporanea*. W: *La storia lokale. Temi, fonti e metodi Della ricerca*. Red. G. Violante. Bologna 1982 s. 174.

¹⁶ Por. J. Topolski: *Tendencje postmodernistyczne w historiografii*. W: *Dokąd zmierza współczesna humanistyka?* Pod red. T. Kostyrko. Warszawa 1994 s. 121-136; .

¹⁷ H. Medick: *Mikrohistoria*. W: *Historia społeczna. Historia codzienności. Mikrohistoria*. Przeł. A. Konopacki. Warszawa 1996 s. 67; E. Domańska: *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*. Poznań 1999.

¹⁸ E. Le Roy Laudrie: *Montaillou, village occitan de 1294 a 1324*. Paris 1975.

¹⁹ J. Topolski: *Tendencje postmodernistyczne...*, s. 127.

²⁰ C. Ginzburg: *Ser i robaki. Wizja świata pewnego młynarza z XVI w.* Warszawa 1989. Wyd. włoskie – Turyn 1976.

²¹ Menocchio mógł „przemówić” dzięki wyczerpującym zeznaniom, jakie sam złożył w dwóch procesach, które mu wytoczono. Po ich zakończeniu został spalony na stosie.

²² C. Ginzburg: *dz.cyt.*, s. 15.

²³ Cz. Majorek: *Bogacenie i przekształcanie świadomości historycznej jako cel nauczania historii*. W: *Po co uczyć historii?* Pod red tegoż. Warszawa 1988 s. 266. Por. też Cz. Majorek, Cz. Nowarski, J. Ruchała: *Unowocześnienie dydaktyki historii. Studia teoretyczne i badania empiryczne*. Kraków 1990 s. 129.

²⁴ Por. Z. Lorenz: *Regionalizm w szkole jako czynnik wychowawczy*. W: *Z zagadnień wychowawczych. Referaty wygłoszone na zjazdów dyrektorów Okręgu Szkolnego Łódzkiego w roku szkolnym 1930/31*. Łódź 1931 s. 282.

²⁵ Por. H. Medick: *dz.cyt.*, s. 67.

²⁶ *Relacje ludzi z marginesu wykorzystała w swej książce znawczyni dziejów Francji w dobie renesansu – Natalie Zemon Davis*. Por. też: *The Return of Martin Guerre*. Harvard University Press. [Boston] 1983.

²⁷ H. Medick: *dz.cyt.*, s. 67.

²⁸ *Interesujące rozważania na ten temat prezentuje M. Melchior: Społeczna tożsamość jednostki*. Warszawa 1990.

²⁹ Por. A. Stępnik: *Miejsce i rola historii regionalnej w edukacji historyczno-politycznej młodzieży (1918-1939)* W: H. Konopka, H. Wójcik-Łagan, A. Stępnik: *Problemy edukacji historycznej i obywatelskiej młodzieży w latach 1918-1939*. Warszawa 1986 s. 264-265.

³⁰ Szerzej na ten temat K. Kaźmierska: *Doświadczenia wojenne Polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej. Analiza narracji kresowych*. Warszawa 1999 s. 158-162.

³¹ Słowami tymi posłużył się w 1990 r. w dyskusji G. Levi. Por. H. Medick: *dz.cyt.*, s. 59.

³² *Chorzów Batory – Wielkie hajduki 2000*.

³³ *Tamże*, s. 5.

³⁴ I. Lewandowska: *Nauczanie regionalne w szkole. Wskazówki bibliograficzne*. „Wiadomości Historyczne” R. 44: 2001 nr 2 s. 97-104.

³⁵ A. Zielecki: Regionalizm w reformowanej szkole polskiej. „Wiadomości Historyczne” R. 44: 2001 nr 2 s. 82-97.

Анджей Стемпнік.

Регіональна і локальна історія – методологічні і дидактичні проблеми.

Локальні (пізніше регіональні) дослідження знаходилися біля витоків історіографії. І під сучасну пору історико-регіональні праці користуються великою популярністю. Тільки в міжвоєнний період близько 13 % опублікованих студій мали регіональний характер. У статті розглядаються три методологічних моделі регіональної історії: збиральництво-антикваріат, модернізм і постмодернізм. Регіональна і локальна історія має величезний невикористаний потенціал для шкільної історичної освіти.

Andrzej Stempnik.

Regional and local history – methodological and didactic problems.

Both local and – later – regional researches were near the cradle of historiography. At present the works on regional history enjoy wide popularity. Only in the interwar period about 13 % of the published researches were of regional character. In the article the following three methodological models of the regional history undergo consideration: antiquarian goods collecting, modernism and postmodernism. The regional and local history has huge unused potential for school historical education.

ZWIĄZKI HISTORYKÓW LWOWSKICH Z ZIEMIĄ DROHOBYCKO – SAMBORSKĄ (1860 – 1918)

W okresie szeroko pojętej autonomii galicyjskiej środowisko historyków lwowskich liczyło około 300 osób¹. Co najmniej 34, czyli ponad 11 procent z nich łączyły bliższe lub dalsze związki z położoną na południe i południowy zachód od Lwowa Ziemią Drohobycko – Samborską, wliczając w to dwa miasta: Drohobycz i Sambor (dzisiejsza nazwa [dalej: dzis.] Sambir), wraz z terytorium dawnych powiatów. Obecnie znajduje się ona w ukraińskim obwodzie lwowskim, zajmując głównie rejony: drohobycki i samborski.

Przy rozpatrywaniu tego zagadnienia autor wziął pod uwagę cztery kryteria związków: osób urodzonych na tych terenach, zdobywających powszechne lub średnie wykształcenie, pracujących tu zawodowo (praktycznie jako nauczyciele) oraz publikujących na temat dziejów charakteryzowanego obszaru.

Urodziło się tu 15 przyszłych historyków miasta nad Pełtwią. W Drohobyczu i okolicach przyszło na świat 9 badanych osób (m. in. Maurycy Dzieduszycki, Iwan Franko i Leon Sternbach). Na Samborszczyźnie urodziło się pięć z tych osób (m. in. Władysław Abraham i Władysław Łoziński).

Wykształcenie podstawowe i średnie zdobywało tu 21 spośród 34 badanych osób. Elementarne wykształcenie osiągnęli w szkołach ludowych, klasztornych a nieliczni w warunkach domowych. Na tych terenach rozwinęły swoją działalność dwa liczące się gimnazja. Pierwsze to szkoła im. cesarza Franciszka Józefa w Drohobyczu, założona w 1852 r.² oraz placówka im. Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze, powstała już w 1680 r. Szkołę elementarną ukończyło tu 4 osoby. Absolwentami gimnazjów zostało 17 osób, z tego 7 w Drohobyczu (m. in. I. Franko, Ołeksander Kolessa i L. Sternbach) a jeszcze więcej (10) w Samborze (m.in. W. Abraham, Stanisław Głabiński, W. Łoziński i Stepan Tomaszewski³. Zarówno szkołę elementarną jak i maturę w Drohobyczu osiągnęli I. Franko i Jan Salomon Friedberg.

Pracę nauczycielską w gimnazjach drohobyckim i samborskim podjęło 7 osób. Rada Szkolna Krajowa często zmieniała miejsca pracy podległym sobie nauczycielom, stąd w swojej karierze pracowali oni zarówno we Lwowie, związanym z nim Przemysłu jak i w Drohobyczu oraz Samborze. W gimnazjum drohobyckim wykładało cztery osoby (m.in., Franciszek Majchrowicz, dyrektor tego gimnazjum) a w samborskim trzy (m.in. Tadeusz Trokoleński).

Analizowani historycy byli autorami szeregu publikacji o dziejach Drohobycza, Sambora i ich okolic. W niniejszym artykule zwrócono uwagę na 10 historycznych opracowań. Historią Drohobyczczyzny zajęło się 5 osób w 6 publikacjach. Połowa z nich poświęcona jest dziejom i restauracji gotyckiego kościoła rzymsko-katolickiego oraz cerkwi św. Jura w Drohobyczu. Na szczególną uwagę zasługuje obszerny artykuł Wojciecha Dzieduszyckiego (1848 – 1909), publicysty historycznego, poruszającego zagadnienia związane z dziejami sztuki, historyka filozofii, historiozofa, później wpływowego polityka galicyjskiego i profesora Uniwersytetu Lwowskiego⁴. Wówczas był on prezesem Towarzystwa Archeologicznego Krajowego we Lwowie a także C.K. Konserwatorium Pomników, które prowadziło restaurację licznych kościołów w Galicji Wschodniej. To na łamach organu Towarzystwa – „Przegląd Archeologiczny”⁵ zamieścił swój tekst. Zawarł tam krótki zarys dziejów miasta, szczegółowy opis świątyni rzymsko – ka-

tolickiej i jej niełatwych dziejów oraz informacje o pracach renowacyjnych przeprowadzanych i planowanych, a nadzorowanych przez autora. Nieco miejsca poświęca on także cerkwi św. Jura oraz jej „niepomiaralnej malowniczości i kształtnej drewnianej dzwonnicy”. Na uwagę zasługują także 12 całokolumnowych ilustracji poświęconych kościołowi, zamieszczonych przy końcu numeru.

Dziejom, a szczególnie odnowieniu drohobyckiego Kościoła św. Bartłomieja (23 lata po W. Dzieduszyckim) dwa artykuły poświęcił Franciszek Jaworski (1873 – 1914), poczytny popularyzator historii Lwowa i regionu oraz dziennikarz a także publicysta⁶.

Znalazły się tu także dwie publikacje poświęcone archeologii Galicji, obydwu autorów ukraińskich. Pierwsza pióra m. in. historyka, historyka literatury i etnografa I. Franko (1846 – 1946). Na łamach „Zapisów Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki” opisał on odkopane w okolicach jego rodzinnych Nahujewic (dzis. Nahujewycze), neolityczne pozostałości kamienne⁷. Zabytki archeologiczne, m. in., powiatu drohobyckiego i samborskiego opisał lwowski historyk – amator, archeolog, etnolog i publicysta Bohdan Janusz, spolonizowany Rusin⁸. Wymienił i krótko scharakteryzował on znaleziska prehistoryczne 8 miejscowości powiatu drohobyckiego, z podaniem literatury przedmiotu⁹. Dowiadujemy się np., że w Stebniku (dzis. Stebnyk) znajdowało się „obszerne cmentarzysko i wielkie horodyszczce, nazywane przez lud <Stary Bycz>”. Wyszczególnia on także 7 wsi powiatu samborskiego z opisem archeologicznych pozostałości i miejscu ich odnalezienia¹⁰. Wybitny mediewista, ówczesny wicedyrektor lwowskiej Biblioteki Uniwersyteckiej Fryderyk Pape e (1856 – 1946) pisał o drohobyckich zabytkach i możliwościach ich konserwacji¹¹.

Trzej historycy lwowscy byli autorami co najmniej czterech publikacji z zakresu dziejów Sambora i okolic. Moskalofilski historyk ruski ks. Antin Dobriański (1810 – 1877), więcej związany z Przemyślem niż ze Lwowem, jest autorem dwóch opracowań. Jedno przedstawia krótki zarys historii miasta Sambora¹². Natomiast drugie, najcenniejsze jego dzieło (wydane już po śmierci) traktuje o dziejach biskupów, m. in. eparchii samborskiej do schyłku XVIII stulecia¹³.

Dwie następne prace poświęcone są dziejom Zakonu Bernardynów w Samborze i ich kościołowi. Ich autorzy to lwowski a później Krakowski historyk tego Zakonu o. Norbert Golichowski (1848 – 1921)¹⁴ i wybitny historyk lwowski, Ludwik Finkel (1858 – 1930), historyk czasów nowożytnych, prof. i rektor lwowskiej wszechnicy, autor „Bibliografii Historii Polski”¹⁵.

Spośród charakteryzowanych postaci 13 związanych jest z Drohobyczem i jego okolicami, nieco więcej, bo 16 z powiatem samborskim. Pozostałych pięć powiązanych jest jednocześnie z oboma terytoriami¹⁶. Wielokulturowość środowiska historycznego Lwowa znalazła swoje odbicie także u jego przedstawicieli związanych z obydwoma powiatami. Przeważa tu grupa polska licząca 25 osób (w tym spolonizowani Żydzi). Grupa ukraińska liczy 9 osób, włączając tu Bohdana Janusza, pochodzenia ukraińskiego, ale blisko związanego z kulturą polską. Biorąc pod uwagę cały (tzn. do r. 1918) okres kariery zawodowej charakteryzowanych historyków, zdecydowanie przeważają nauczyciele (szczególnie historii) w liczbie 16 osób. Dużo (8) też pracowało jako uczeni uniwersyteccy (głównie wszechnicy lwowskiej). Warto więc scharakteryzować zasługi dla Ziemi Drohobycko-Samborskiej, Lwowskiej, Galicji a także historiografii polskiej najwybitniejszych spośród nich; tych którzy w większym lub mniejszym stopniu ją rozslawili.

Najpierw trochę miejsca należy poświęcić głównym postaciom D r o h o b y c z a i okolic. Spośród Polaków swoimi osiągnięciami wyróżnia się Maurycy Dzieduszycki (1813-1877). Urodził się w Rychcicach [dzis. Rychtycz] koło Drohobycza w rodzinie arystokratycznej. Jego ojcem był Ludwik, szambelan austriacki, porucznik wojsk inżynieryjnych a matka to Domicella z Bielskich¹⁷. Dzieciństwo spędził w majątkach rodzinnych: Rychcice, Zahajpol i Medowa. Nauki początkowe pobierał w domu a następnie w szkole oo. Bazylianów w Drohobyczu. Studiował

prawo na Uniwersytecie Lwowskim. Jego późniejsze związki z ziemią rodzinną nie są szerzej znane. Na pewno jednak się z nią utożsamiał. Niektóre historyczne prace wydawał pod znanym tytułem: M.J.A. Rychcicki. Tak sygnował jedną ze swoich głównych historycznych prac poświęconych Piotrowi Skardze¹⁸. Wielkie zasługi dla Ziemi Lwowskiej i kultury polskiej położył jako wieloletni formalnie wicekurator a faktycznie kurator Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (1851-1869). Do bliskiej współpracy wciągnął wybitne jednostki, m.in. Augusta Bielowskiego czy swojego krajana Karola Szajnochę. Zakład zawdzięczał mu szereg usprawnień¹⁹. W r. 1864 ogłosił „Instrukcję dla urzędników i służby Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”. Historyk-amator publikujący głównie z zakresu historii nowożytnej Kościoła katolickiego²⁰, dziejów nowożytnych Polski i genealogii. Po r. 1860 na uwagę zasługują przede wszystkim cztery jego prace. Pierwsza to „Święty Stanisław biskup Krakowski wobec dzisiejszej dziejowej krytyki” (Lwów 1865). Bronił w niej wykładni Kościoła katolickiego w sporze biskupa Krakowskiego Stanisława ze Szczepanowa z królem Bolesławem Śmiałym. Druga dotyczyła dziejów rzymskokatolickiego kościoła katedralnego we Lwowie (Lwów 1872; jej reprint ukazał się w Warszawie w r. 1989). Podejmował też problematykę historii powszechnej, co rzadko czynili ówczesni historycy lwowscy zarówno profesjonalści, jak i amatorzy. Przeprowadził pierwsze w Polsce badania nad dziejami Kościoła katolickiego w Szwecji a także opublikował „Studium o papieżach” (Lwów 1872). Członek czynny Akademii Umiejętności, co w przypadku badaczy nieprofesjonalistów stanowiło nieczęste zjawisko. Autor przez wiele lat przygotowywanej, o dużej wartości dokumentacyjnej – „Kroniki domowej Dzieduszyckich” (Lwów 1865). Zajmuje ona ważne miejsce wśród opracowań z zakresu genealogii rodów polskich i stanowi do dziś kopalnię wiedzy dla historyków²¹. Jego pracom często opartym na bogatych źródłach ówczesni historycy np. Ksawery Liske czy August Mosbach wytykali apologetyczną stronniczość w przedstawianiu dziejów Kościoła.

Drugą ważną postacią o sporych zasługach zarówno dla Lwowa jak i dla Drohobycza to Franciszek Majchrowicz (1858-1928). Był filologiem klasycznym i pedagogiem, nauczycielem i dyrektorem gimnazjów, także uznanym historykiem dziejów wychowania i szkół w Polsce. We Lwowie (gdzie przebywał w latach 1877- 85, 1892-97, 1903- 1928) pracował jako zastępca nauczyciela II Gimnazjum, następnie jako nauczyciel Gimnazjum Franciszka Józefa I a później członek Rady Szkolnej Krajowej i krajowy inspektor szkolny. Czołowy działacz Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, gdzie często wygłaszał referaty z historii wychowania w Polsce. Jeden z organizatorów Polskiego Muzeum Szkolnego we Lwowie (od 1903 r.). Położył szczególne zasługi dla rozwoju i podniesienia poziomu gimnazjów klasycznych w Galicji.

W Drohobyczu w latach 1897-1902 piastował stanowisko dyrektora gimnazjum. Rozwinął tu szeroką działalność pedagogiczną, dla popierania rozwoju oświaty. Był przewodniczącym Okręgowej Rady Szkolnej Krajowej, członkiem Rady Powiatowej a także wiceprezesem zarządu miejskiego w Drohobyczu. Istotnie przyczynił się do wzrostu autorytetu tej placówki²². Pod względem klasyfikacji uczniów gimnazjum drohobyckie należało do najsurowszych²³. Szczególnie uwidoczniło się to za dyrekcji F. Majchrowicza. Liczba uczniów nie promowanych do następnej klasy wzrosła dwukrotnie. W stulecie urodzin Adama Mickiewicza dyr. Majchrowicz podjął starania budowy bursy dla uczniów. W tej sprawie zainicjował powstanie komitetu obywatelskiego. Już rok później mieszkało w niej 25 wychowanków a cztery lata później liczba ta uległa podwojeniu. W okresie drohobyckim (1901) wydał podręcznik, pt. „Historia pedagogii do użytku seminariów nauczycielskich”, który do r. 1925 miał kilka wydań. W listopadzie 1903 r. został on przeniesiony do Lwowa do służby w Radzie Szkolnej Krajowej, a w czerwcu 1904 r. mianowano go krajowym inspektorem szkolnym²⁴. W okresie lwowskim ukazało się szereg rozpraw źródłowych z dziejów oświaty²⁵. Jego prace traktowały, m.in. o działalności

pedagogicznej Stanisława Konarskiego, Tadeusza Czackiego, lwowskiego filologa klasycznego Zygmunta Węclewskiego; także o instrukcjach wychowawczych z XVIII w.

Postacią wielce zasłużoną dla filologii klasycznej w Polsce był Leon Sternbach (1864-1940). Urodził się w Drohobyczu w rodzinie żydowskiej. Jego ojciec Jozafat był urzędnikiem bankowym, hebraistą a matką Antoinette z domu Goldhammer. W r. 1882 ukończył miejscowe gimnazjum. Widnieje w spisie absolwentów pod imionami Samuel Leib²⁶. Następnie studiował na uniwersytetach w Lipsku i Wiedniu. W r. 1889 został docentem filologii klasycznej Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie jego uczniem był m.in., Wiktor Hahn²⁷. Później przeniósł się na Uniwersytet Jagielloński, gdzie doszedł do stanowiska profesora zwyczajnego; długoletni kierownik III Katedry Filologii Klasycznej. Uważany był za najwybitniejszego bizantynistę na świecie obok Karla Krumbachera, z którym pozostawał w ścisłych stosunkach naukowych²⁸. W młodości stykał się z przyjaciółmi rodziców: kardynałem Albinem Dunajewskim, Adamem Asnykiem i Stanisławem Wyspiańskim.

Najbardziej znanym i zasłużonym dla narodu ukraińskiego historykiem lwowskim związanym z Ziemią Drohobycką był Iwan Franko (1864-1916)²⁹. Także wybitny ukraiński poeta, pisarz, działacz społeczno-polityczny i ideolog narodowy. Urodził się w Nahujewyczach (pow. drohobycki), syn Jakiwa kowala wiejskiego, pochodzącego z chłopów pańszczyźnianych i Marii z Kulczyckich, wywodzącej się z rodziny chodackowej szlachty. Ze słów samego I. Franko wynika, że jego ojciec pochodził z rodziny niemieckich kolonistów³⁰. Uczył się w szkole początkowej Jasenyca – Silnij (1862-3), następnie w drohobyckiej powszechnej szkole Bazylianów (1864-1867). W r. 1875 ukończył gimnazjum drohobyckie. Jako uczeń spędził w Drohobyczu 11 lat³¹. W latach 1875-1892 i od 1895 r. przebywał we Lwowie, odbywając tu także studia. Często odwiedzał Drohobycz³², m.in. na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych rozwijając propagandę socjalistyczną wśród miejscowych robotników a także pobliskiego Borysławia. Członek redakcji i bliski współpracownik szeregu ukraińskich (np. „Literaturno-Naukovyj Visnyk”) i polskich czasopism. Najwybitniejszy po Myhajło Hruszewskim działacz Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki, m.in., jako przewodniczący sekcji filologicznej i komisji etnograficznej. Autor prac, m.in. z historii³³ (np. ważnych opracowań o unii brzeskiej i jej znaczenia dla narodu ukraińskiego³⁴ czy pierwszej w ukraińskiej historiografii pracy z gatunku biografii historycznych – „Żytja Iwana Fedorowicza ta joho czasy” (1883), historii literatury i etnografii, wydawca źródeł historycznych. Napisał, m.in. wspomniany artykuł o neolitycznych znaleziskach w okolicach jego rodzinnych Nahujewycz. I. Franko był także autorem szeregu innych tekstów zarówno źródłoznawczych (np. o znalezionych dokumentach historycznych) jak i etnograficzno – folklorystycznych nt. Ziemi Drohobycko – Samborskiej³⁵. Obecnie Nahujewycze są ośrodkiem kultu Iwana Franki i siedzibą jego muzeum. Wieś jest obecnie traktowana jako skansen³⁶.

Innym znanym ukraińskim historykiem lwowskim związanym z Drohobyczem był Ołeksander Kolessa (1867-1947). Uczęszczał do gimnazjum w Drohobyczu³⁷. Studiował na Uniwersytecie Lwowskim a od 1895 r. do śmierci przebywał we Lwowie³⁸. Historyk literatury ukraińskiej, językoznawca, etnograf i działacz polityczny. Od 1895 docent a w latach 1898-1918 r. profesor j. ruskiego i literatury na Uniwersytecie Lwowskim³⁹. Jego zainteresowania naukowe do r. 1918 to dzieje literatury staroruskiej i polsko-ukraińska literatura porównawcza w XIX w.⁴⁰ Szeroko zajmował się także problemami ukraińskiego literaturoznawstwa, m.in. w pracy – „Pochliad na suchasnyj stan istorij rozsydiw ukrajińskoj literatury”. Najdawniszyj period. Kilka problem i dezyderatiw” (1901)⁴¹.

Z historyków lwowskich związanych z S a m b o r e m i okolicami największe osiągnięcia miały cztery postaci. Spośród Polaków pierwszy to Władysław Abraham (1860-1941), wybitny lwowski

historyk Kościoła i prawa kanonicznego, profesor i rektor Uniwersytetu Lwowskiego. Urodził się w Samborze. Jego ojciec Cyryl Antoni pracował jako urzędnik miejscowego sądu obwodowego. Matka Antonina z domu Pawulska była katolicką działaczką społeczną. Osierociła go w dziewiątym roku życia. Do ukończenia 18 lat stale przebywał w rodzinnym mieście⁴². Uczęszczał tu do gimnazjum i w r. 1878 zdał z odznaczeniem maturę. Pochodzenia rodziny Abrahamów należy szukać na Węgrzech. Sambor o dawnych tradycjach leżał na drodze handlowej, prowadzącej do Węgier, niedaleko granicy węgierskiej. Rodzinę Abrahamów spotykamy w Samborze już z końcem XVIII w., czyli trzy pokolenia przed Władysławem.

W Galicji, w czasach współczesnych młodemu Władysławowi Sambor posiadał spore znaczenie ze względu na swoje środowisko intelektualne⁴³. Gimnazjum samborskie to była szkoła z dużymi tradycjami. Już w okresie staropolskim działało tu kolegium jezuickie z konwiktem dla uczęszczającej do niego szlacheckiej młodzieży. W czasach kiedy młody Władysław Abraham był jej uczniem, było to już ośmioklasowe gimnazjum z wykładowym językiem polskim.

We Lwowie przebywał od r. 1888 r., gdzie pracował na uniwersytecie, najpierw jako profesor nadzwyczajny, ale już dwa lata później został profesorem zwyczajnym. Długoletni kierownik prawa kanonicznego. W r. akad. 1899/1900 pełnił zaszczytną funkcję rektora wszechnicy lwowskiej, w innych latach także prorektora i dziekana. Był także członkiem czynnym Krakowskiej Akademii Umiejętności. Wybitny historyk prawa kościelnego i polskiego. Zajmował się głównie prawem kościelnym w średniowiecznej Polsce. Jego prace z tego zakresu posiadają znaczenie podstawowe. Główne jego dzieło to „Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII w.”; dwa wydania lwowskie z 1890 i 1893 r., III wydanie: Poznań 1962. Praca ta jest efektem badań genezy przyjęcia chrześcijaństwa przez Polskę, założenia biskupstwa i związku metropolitarne, organizacji najstarszej diecezji, stanowiska Kościoła w prawie oraz sądów i majątków kościelnych do połowy XII w. Drugie jego kapitalne dzieło to „Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi” (1904), w którym opisał początki i rozwój instytucji kościelnych na Ziemi Czerwieńskiej”. Podjął także, m.in. prawne problemy chrystianizacji Litwy w pracy: „Polska a chrzest Litwy” (1914). Zasłużony edytor źródeł, zwłaszcza „Monumenta Poloniae Vaticana”.

Z Ziemią Samborską był także blisko związany Władysław Łoziński (1843 – 1913), uznany lwowski historyk obyczajów w Polsce XVI-XVII w. i powieściopisarz. Brat cioteczny innego związanego z Ziemią Samborską zasłużonego historyka Karola Szajnoch. Urodził się w Oparach w powiecie samborskim. Syn Walerego i Julii. Pochodził z rodziny drobnoszlacheckiej. Ojciec był najpierw dzierżawcą i mandatariuszem, a po r. 1846 poczmistrzem w Smolnicy. Równocześnie sprawował on stanowisko mandatariusza w Torhanowicach, dobrach A. Sozańskiego. Władysław miał m.in. brata Bronisława, także znanego historyka lwowskiego, zajmującego się dziejami Galicji, także zasłużonego dziennikarza, publicysty i prawnika. Władysław Łoziński, podobnie jak Władysław Abraham ukończył gimnazjum w Samborze, składając maturę w 1862 r. Już w szkole objawiał literackie zainteresowania, wyróżniając się pisarskimi uzdolnieniami⁴⁴. W r. 1860 jego artykuły publikowały wiedeńskie czasopisma literackie. Swoje teksty umieszczał także w dalekiej „Gwiazdce Cieszyńskiej”. Posyłał korespondencje z Sambora do czasopism lwowskich, głównie do „Dziennika Literackiego” i „Przeglądu Powszechnego”. W latach 1862-1863 zamieszczał swoje utwory literackie w Krakowskiej „Niewieście”. W r. 1862 W. Łoziński zaprezentował się jako recenzent teatralny, opisując występ Heleny Modrzejewskiej w Samborze i proroczko wskazując na jej wybitny talent. Tą obszerną recenzję zamieścił w numerze 35 wspomnianego lwowskiego „Dziennika Literackiego”. W maturalnym roku nastąpił także jego historyczny debiut naukowy. W tym samym „Dzienniku Literackim”, tylko w numerze 86, zamieścił dwa dokumenty (hospodarów mołdawskich) do historii handlu Lwowa.

Od r. 1862 do śmierci związany był ze Lwowem. W latach 1862-1866 studiował w Uniwersytecie Lwowskim najpierw prawo jeden semestr a następnie historię i filologię polską. Odtąd już cały czas był związany ze Lwowem. Podobnie jak studia zakres jego zainteresowań i działalności prezentował się wszechstronnie. Był historykiem, dziennikarzem, publicystą, powieściopisarzem kolekcjonerem a nawet posiadał swoją drukarnię. Jego zainteresowania badawcze to dzieje Lwowa⁴⁵, historia Polski XVI-XVII w, historia sztuki barokowej oraz dzieje kultury i sztuki. Jako badacz dziejów pozostawał pod urokiem dzieł wybitnego historyka Karola Szajnochy, zaliczane do czołowych postaci polskiej historiografii romantycznej. W. Łoziński to prekursor naukowych badań nad historią Lwowa. Jest zaliczany do popularnych autorów prac historycznych, poruszających przede wszystkim dzieje kultury, opisy zabytków oraz życie patrycjatu i szlachty galicyjskiej. Największe jego dzieła to: „Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Zygmunta III (t. 1-2 1903), ostatnie wyd. VII: 2006 i „Życie polskie w dawnych wiekach” (1907, liczne wznowienia, ostatnie 1980). Przedstawił w nich obraz dawnych obyczajów zawierający także kwestie sądownictwa, wymiaru sprawiedliwości, administracji Rzeczypospolitej, uzupełniony plastycznymi sylwetkami osób. Należy także podkreślić jego duże zasługi dla społeczno-kulturalnego rozwoju Lwowa. Był współzałożycielem i wiceprezesem Towarzystwa Historycznego, prezesem Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, redaktorem „Gazety Lwowskiej” (wokół, której skupił elitę naukową i literacką miasta), zasłużonym działaczem Towarzystwa Dziennikarzy Polskich we Lwowie⁴⁶, gdzie był m.in. członkiem honorowym itd.

Długo z Samborem był związany także inny znany historyk lwowski Stanisław Głębiński (1862-1943), także uczony ekonomista i polityk. O jego związkach z Samborem sporo dowiadujemy się z jego interesujących wspomnień⁴⁷. Urodził się w Skolem, gdzie jego ojciec był kierownikiem straży skarbowej. Później Stanisław wraz z rodziną, przeniósł się do Sambora. Tu jego ojciec pełnił także różne honorowe funkcje, m.in. radnego i asesora miejskiego. W środowisku samborskim był on osobą cenioną i szanowaną. Jak wspomina Stanisław Głębiński, od młodych lat interesował się nauką i nauczaniem. Uczył się i osiągnął maturę (1880) w gimnazjum w Samborze, często pomagając kolegom w nauce. Studiował prawo na Uniwersytecie Lwowskim. Aplikaturę adwokacką objął w Samborze. Następnie w 1887 r. doktoryzował się we Lwowie. Rok później Grono Profesorów Wydziału Prawa zaprosiło S. Głębińskiego do podjęcia wykładów z ekonomii społecznej w zastępstwie profesora Leona Bilińskiego, który wziął urlop sprawując funkcję posła do parlamentu wiedeńskiego. Najpierw odbył obszerne historyczne kwerendy w bibliotekach wiedeńskich i berlińskich. Później napisał i wydał w Samborze rozprawę pt. „O systemie fizjokratów w ekonomice społecznej”. Stanowiła ona podstawę habilitacji z ekonomii społecznej, która umożliwiła mu podjęcie wykładów. Profesor zwyczajny, kierownik Katedry Ekonomii (1891-1918), najpierw dziekan Wydziału Prawa później także rektor wszechnicy lwowskiej (1908-1909)⁴⁸. Należał do szkoły historycznej w ekonomii. Historyk myśli ekonomicznej. Główne jego prace z tego zakresu do roku 1918 to: „Historia i statystyka monarchii austro – węgierskiej” (1897, wspólnie z L. Finklem) i „Zarys idei społeczno-gospodarczych w Polsce (1903). Dużo także osiągnął w działalności politycznej. Był członkiem wiedeńskiej Rady Państwa, posłem na sejm galicyjski, prezesem Polskiego Koła Sejmowego, ministrem kolei monarchii austro-węgierskiej, przywódcą Narodowej Demokracji w Galicji.

Spośród lwowskich historyków ukraińskich związanych z Samborem najbardziej znany jest Stepan Tomasiwski (1875-1930). To wybitny badacz dziejów a także zasłużony ukraiński działacz polityczny i społeczny⁴⁹. Urodził się w Kupnowicach (dzis. Kupnowyczi). Do gimnazjum uczęszczał w Samborze. Tam też w r. 1895 osiągnął maturę. We Lwowie w latach 1896 – 1901 odbył studia historyczne na Wydziale Filozoficznym. Uczeń Myhajło Hruszewskiego. Następnie

pracował w gimnazjum w Brzeżanach. W latach 1908-1914 znów przebywał we Lwowie. Jako nauczyciel historii pracował w filii akademickiego gimnazjum we Lwowie, tzw. ruskim⁵⁰. W r. 1910 habilitował się z historii austriackiej z j. wykładowym ruskim na Wydziale Filozoficznym lwowskiego uniwersytetu⁵¹. Następnie do wybuchu I wojny światowej wykładał jako docent historii Austrii na Uniwersytecie Lwowskim. Aktywny członek czynny Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki we Lwowie. Od 1913 r. następcą Hruszewskiego na stanowisku jego prezesa, chociaż formalnie pełniący funkcję wiceprezesa⁵². Jego naukowe zainteresowania obejmowały historię Rusi – Ukrainy od początków Księstwa Kijowskiego aż do czasów mu współczesnych. W r. 1914 a więc w wieku 39 lat miał już na swoim koncie sporo badawczych osiągnięć. Szczególnie zajmował się dziejami Ukraińców za czasów Bohdana Chmielnickiego i Iwana Mazepy, stosunkami polsko-ukraińskimi także ukraińską historiografią. Do najważniejszych jego prac z okresu sprzed I wojny światowej historycy ukraińscy zaliczają⁵³: „Wołodymyr Antonowycz: Joho dijalist na połi istorycznoj nauki” (1906); „Uhorszczyna i Polszcza na poczatu 18 stoltja” (1908) i „Perszyj pochid Bohdana Chmielnickoho w Hałyczynu (Dwa misjaci ukraińskoj polityky 1648 r.” (1914). Wydawał cenne źródła do historii Ukrainy – Rusi, m.in. „Materiały do istorji Hałyczyny” (tomy: 1-3, 1889, 1901, 1913) i „Materjały do istorji hałyczko-russkoho szkilnictwa 18 – 19 st.” (1900).

Związani z Ziemią Drohobycko – Samborską liczni historycy lwowscy przyczynili się do rozwoju elity intelektualnej i życia społeczno – kulturalnego Drohobycza i Sambora (F. Majchrowicz, M. Antonewycz, T. Troskoleński). Wnieśli istotny wkład w poszerzenie wiedzy o jej dziejach (W. Dzieduszycki, I. Franko, ks. A. Dobrianski, ks. N. Golichowski). Rozsławili tą Ziemię i jej mieszkańców niejednokrotnie na całą Galicję, Austro – Węgry a także poza ich granicami (W. Abraham, M. Dzieduszycki, I. Franko, S. Głębiński, W. Łoziński, P. Stebelski, L. Sternbach, S. Tomaszewski). Wydatnie przyczynili się do rozwoju nie tylko lwowskiej, ale także całej polskiej i ukraińskiej historiografii. Niemało wnieśli również do rozwoju oświaty i szkolnictwa, na polu organizacji nauki (jako rektorzy Uniwersytetu Lwowskiego i aktywni działacze towarzystw naukowych) w Galicji i jej życia społeczno – kulturalnego i politycznego.

Dodatek

Katalog historyków lwowskich związanych z Ziemią Drohobycko – Samborską (1860 – 1918)

Katalog stanowi uzupełnienie artykułu. Zawarte w nim informacje obejmują jedynie osoby szerzej nie scharakteryzowane w tekście głównym. Przypisy zawierają wybrane źródła i literaturę. Katalog składa się z następujących pozycji: a) Miejsce urodzenia. b) Wykształcenie powszechne i średnie. c) Praca zawodowa na Ziemi Drohobycko – Samborskiej. d) Główne lwowskie osiągnięcia zawodowe do r. 1918.

1. ABRAHAM Władysław (1860 – 1941)

2. ANTONIEWYCZ Mykoła (1840 – 1919)⁵⁴ – c) nauczyciel gimnazjum w Drohobyczu w latach 1865 – 1874, m.in. Iwana Franka; d) wieloletni profesor I gimnazjum w Przemyślu, poseł na sejm galicyjski, w ukraińskiej historiografii zaliczany do moskalofilów i konserwatystów, autor m.in. opracowań: Istorja peremyszlskoj cerkwy (1885) i „Waregen und Russen” (1882).

3. BIZOŃ Franciszek (1857 – 1921)⁵⁵ – c) w latach 1883 – 1884 zastępca nauczyciela gimnazjum w Drohobyczu, następnie w Przemyślu a później w Samborze; d) wieloletni profesor

filologii klasycznej w IV gimnazjum we Lwowie, a później dyrektor tamtejszego seminarium nauczycielskiego, autor publikacji z historii wychowania.

4. DOBRIANSKI Antin ks. (1810 – 1877)

5. DZIEDUSZYCKI Maurycy (1813 – 1877)

6. DZIEDUSZYCKI Wojciech (1848 – 1909)

7. FINKEL Ludwik (1858 – 1930)

8. FRANKO Iwan (1846 – 1916)

9. FRIEDBERG Jan Salomon (1870 – 1949)⁵⁶ – a) urodził się w Borysławiu k. Drohobycza w rodzinie inteligenckiej; b) wykształcenie powszechne i średnie zdobywał na przemian w Drohobyczu i w Krakowie, maturę uzyskał w Drohobyczu; c) długoletni profesor III i V gimnazjum we Lwowie; autor prac z dziejów politycznych Polski w XV i XVI w., aktywny członek Towarzystwa Szkół Ludowych.

10. GŁABIŃSKI Stanisław (1862 – 1943)

11. GOLICHOWSKI Norbert ks. (1848 – 1921)

12. JANUSZ Bohdan (1887 – 1930)

13. JAWORSKI Franciszek (1873 – 1914)

14. KAŁUŻNIACKI Omelian (1845 – 1914)⁵⁷ – a) ur. się we wsi Turze pod Samborem, syn grekokatolickiego proboszcza w Turzem; b) – ukończył gimnazjum w Samborze (1863); d) prof. gimnazjalny w I akademickim gimnazjum we Lwowie a później prof. i rektor uniwersytetu w Czerniowcach, filolog słowiański i znawca słowiańskiej paleografii.

15. KOŁESSA Ołeksander (1867 – 1947)

16. KOMARNYCKI Josif ks. (1852 – 1920)⁵⁸ – a) ur. się w Rolowie w pow. Drohobyckim, syn Symeona, księdza grekokatolickiego; b) ukończył z wyróżnieniem gimnazjum w Drohobyczu (1871); d) ksiądz grekokatolicki, prof. studium biblijnego Nowego Testamentu i rektor Uniwersytetu Lwowskiego.

17. KRAJEWSKI Józef (1880 – 1943)⁵⁹ – a) ur. się w Drohobyczu; b) do gimnazjum uczęszczał najpierw w Stryju a następnie w Drohobyczu, gdzie złożył maturę (1901); d) nauczyciel historii w IV gimnazjum we Lwowie, autor prac z historii stosunków polsko – szwedzkich i polsko – habsburskich za panowania króla Władysława IV i o tajnych związkach politycznych w Galicji (1833 – 1841).

18. KUCHARSKI Eugeniusz (1880 – 1952)⁶⁰ – a) ur. się w Drohobyczu, syn Jana, technika w przemyśle wiertniczym; b) ukończył gimnazjum w Samborze (1901); d) podwójny doktor z filologii polskiej i filologii francuskiej na Uniw. Lwowskim; nauczyciel j. polskiego i francuskiego w państwowych szkołach średnich we Lwowie, historyk literatury, publikował teksty nt. twórczości Aleksandra Fredry a także o Juliuszu Słowackim i Zygmuncie Krasińskim.

19. LEWICKI Józef (1882 – 1942)⁶¹ – a) ur. się w Drohobyczu, syn doktora medycyny Wiktora; c) w latach 1910 – 1911 uczył historii i geografii w gimnazjum w Samborze; d) nauczyciel historii i geografii kolejno w V, III i VII gimnazjum we Lwowie, należał do organizatorów harcerstwa w Galicji, historyk wychowania: należy do tych badaczy polskich, z którymi wiąże się renesans badań nad dziejami Komisji Edukacji Narodowej

20. ŁOZIŃSKI Bronisław (1848 – 1911)⁶² – a) ur. się w Smolnicy, pow. Stare Miasto (Stary Sambor [dzis. Staryj Sambir]), brat Władysława; b) w latach 1857/8 – 1860/1 uczęszczał do gimnazjum w Samborze, następnie przeniósł się do II Gimnazjum we Lwowie, gdzie złożył maturę; d) radca Namiestnictwa we Lwowie, publicysta, jego studia historyczne dotyczyły głównie historii Galicji w latach 1846 – 1848 (najważniejsze dzieło: *Agenor Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich* [1846 – 1859]. Lwów 1901), członek korespondent Wydziału Historyczno – Filozoficznego AU w Krakowie.

21. ŁOZIŃSKI Władysław (1843 – 1918)

22. MAJCHROWICZ Franciszek (1858 – 1928)

23. PAPEE Fryderyk (1856 – 1940)

24. PARYLAK Piotr (1846 – 1916)⁶³ – a) ur. się w Drohobyczu; b) maturzysta gimnazjum w Drohobyczu; c) w latach 1870 – 1874 pracował w gimnazjum w Drohobyczu; d) nauczyciel m.in. IV gimnazjum we Lwowie, autor prac z historii literatury polskiej a także z pedagogiki i językoznawstwa.

25. SIENICKI Antoni⁶⁴ – c) pracował jako zastępca nauczyciela historii w gimnazjum w Samborze (między 1890 a 1895 r.); d) nauczyciel historii w IV gimnazjum we Lwowie, aktywny działacz Towarzystwa Oświaty Ludowej i Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza, autor prac z dziejów polskiego szkolnictwa pierwszej połowy XVIII w i literatury polskiej XVI i XVII w. (m.in. o Janie Kochanowskim).

26. SKYRSKI Aleksander (1851 – 1928)⁶⁵ – b) szkołę ludową ukończył w Samborze; d) profesor filozofii i pedagogiki na Uniwersytecie Lwowskim (1892 – 1913), autor prac z historii, w tym z historii wychowania i z filozofii, w tym także z historii filozofii

27. SOZAŃSKI Iwan (1881 – 1911)⁶⁶ – a) ur. się w Kupnowicach (dzis. Kupnowyczi) k. Sambora, b) ukończył gimnazjum w Samborze (1902); d) uczeń M. Hruszewskiego, nauczyciel j. ukraińskiego w I gimnazjum we Lwowie, pracował w bibliotece Naukowego Towarzystwa im. T. Szewczeni, autor prac z dziejów galicyjskich Rusinów w pierwszej połowie XIX w.

28. STEBELSKI Petro (1857 – 1923)⁶⁷ – b) uczył się m. in. w gimnazjum w Samborze; d) prof. austriackiego prawa i postępowania karnego z wykładem ruskim na Uniwersytecie Lwowskim, autor prac, m.in. z historii prawa (np. o Lwowie połowy XIX w.).

29. STERNBACH Leon (1864 – 1940)

30. SZAJNOCHA Karol (1818 – 1868), zob. przyp. 3.

31. TOMASZOWSKI Stepan (1875 – 1918)

32. WARMSKI Mieczysław (1855 – 1916)⁶⁸ – b) w r. 1873 uzyskał maturę w gimnazjum w Samborze; c) w latach 1888 – 1889 uczył historii w gimnazjum w Drohobyczu; d) nauczyciel historii w II gimnazjum we Lwowie; członek zarządu Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych a także Towarzystwa Pedagogicznego; autor prac historycznych z historii Polski późnego średniowiecza oraz XVI i XVII w.

33. TROSKOLAŃSKI Tadeusz (1866 – 1926)⁶⁹ – c) jako nauczyciel historii pracował w gimnazjum w Samborze w latach ok. 1896 – 1904; d) nauczyciel historii w gimnazjum im. Franciszka Józefa I i w III gimnazjum we Lwowie, od 1905 r. pracownik Archiwum Miejskiego w Przemyślu, pisał o działalności biskupa A. Zebrzydowskiego i z dziejów polskiej reformacji.

34. ZBOROWSKI Stanisław (1842 – 1870)⁷⁰ – b) uczęszczał do gimnazjum w Samborze a także w Stanisławowie (obecnie Iwano Frankiwska); d) docent prywatny w Katedrze Historii Prawa Polskiego Uniwersytetu Polskiego, jego wykłady o statutach wiślickich należały do „pierwszorzędnych” (Stanisław Starzyński), autor prac z historii prawa, m.in. „O statutach Kazimierza Wielkiego” także o powstaniu styczniowym i roli w nim biskupów warszawskich.

¹ Na liczbę tą złożyli się zarówno historycy sensu stricto jak i sensu largo. O lwowskim środowisku historycznym, zob. A. Toczek: Środowisko historyków lwowskich w latach 1860 – 1918. Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Historii Nauki. T. VI. Kraków 2004 s. 123 – 165.

² Zob. Z. Kultys: Historia Gimnazjum Drohobyckiego. Drohobycz 1908.

³ W latach 1829-1833 do gimnazjum w Samborze uczęszczał także słynny lwowski historyk-samouk, mediewista Karol Szajnocha. Nie został jednak jego absolwentem. Naukę gimnazjalną

kontynuował we Lwowie w latach 1833-1835. W tym miejscu warto dodać, że był on spokrewniony z innym uznanym historykiem lwowskim Władysławem Łozińskim, pochodzącym także z Samborszczyzny. Twórczość historyczna K. Szajnochy przypada jednak głównie na epokę przedautonomiczną w Galicji, zaliczana jest do historiografii romantycznej. „Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny”. T.2. Warszawa 2001 s. 178-180.

⁴O W. Dzieduszyckim, zob. np.: K. K. Daszyk: *Osobliwy podolak. W kręgu myśli historiozoficznej i społeczno – politycznej Wojciecha hr. Dzieduszyckiego*. Kraków 1993.

⁵W. Dzieduszycki: *Fara łacińska i cerkiew św. Jura w Drohobyczu*. „Przegląd Archeologiczny” 1883 z. II s. 6-15 i liczne ilustracje; o „Przeglądzie Archeologicznym”, zob. A. Toczek: *Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867-1918)*. [w.]: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* T. III. Rzeszów 2005 s. 190-1.

⁶Uczył to w r. 1906 na łamach redagowanego przez siebie literacko-naukowego dodatku „Kurier Lwowski” – „Tydzień”. Pierwszy artykuł: „Przed restauracją” (nr 12) a drugi: „Odnowienie kościoła w Drohobyczu” (nr 14). O F. Jaworskim i jego współpracy z „Tygodniem”, zob. A. Toczek: *Problematyka historyczna w literacko-naukowym dodatku „Kurier Lwowski” – „Tydzień” (1893-1906)*. „Rocznik Historii Prasy Polskiej” T. V (2002) z. 2(10) s. 78-102.

⁷I. Franko: *Neolityczni znachidki w okolicy Nahujewyc i ich sučasne używanie*. „Zapysky NTSz.” T. CIII: 1911 s. 200-2.

⁸O B. Januszu, zob., np. R. Jakimowicz: *Śp. Bohdan Janusz*. „Wiadomości Archeologiczne” T. 13:1935 s. 312-315.

⁹B. Janusz: *Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej*. Lwów 1918 s. 106-108.

¹⁰Ibidem, s. 198-9.

¹¹F. Papee: *Drohobycz*. „Teki Konserwatorska” t. 3, marzec-grudzień 1905 nr 31-40 s. 17-19; o F. Papee, zob. np. L. Kolankowski: *Historyk Jagiellonów*. Lwów 1937.

¹²A. Dobriański: *Korotki zapiski istoryczeskii o misti Sambori*. „Zoria Hałycka” jako album. Lwów 1860.

¹³A. Dobriański: *Istorija episkopow trech sojedynenych eparchij: permyskoj, samborskoj i sanockoj, ot najdawniyszch wremen do 1794 h*. Lwów 1894 (wydane według rękopisu autora); zob. też: J. Motylewicz: *Środowisko historyczne Przemyśla*. [w.]: *PTH 1886-1986*. Wrocław 1990 s. 114.

¹⁴N. Golichowski ks: *Przed nową epoką. Materiały do historii oo. Bernardynów w Polsce*. Kraków 1899 s. 118-119; o pracach N. Golichowskiego, zob. m.in.: A. Toczek: *Lwowscy historycy Kościoła w środowisku lwowskim (1867-1918)*. [w.]: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod redakcją Jerzego Maternickiego i Leonida Zaskilniaka. Rzeszów 2004 s. 146-147.

¹⁵L. Finkel: *Sambor (Ołtarz w kościele oo. Bernardynów. Gmach sądu obwodowego)*. „Teki Konserwatorska” t.3, VIII-X: 1903 nr 11-13 s. 3; o L. Finklu, zob. m.in.: T. Modelski: *Ludwik Finkel. Zarys biograficzny*. Lwów 1932.

¹⁶Lista (katalog) wszystkich badanych zamieszczona jest na końcu opracowania.

¹⁷*Dzieduszycki Moritz graf.: Biografisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich von dr Konstant von Wurzbach*. T. III. Wien 1858 s. 405.

¹⁸M. J.A. Rychcicki: *Piotr Skarga i jego wiek*. Kraków 1850, 2 tomy. Wydanie drugie powiększone. T. I. Kraków 1868. T.II.1869; zob. też: M. Dzieduszycki: „Kronika Domowa Dzieduszyckich”. Lwów 1865 s. 463. Pod tym pseudonimem ogłosił też swoją pierwszą pracę historyczną, pt. „Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków”(t. 1-2 1843 – 1844); M. Tyrowicz: *Dzieduszycki Maurycy (1813 – 1877)*. *Polski Słownik Biograficzny (dalej PSB)*. T. VI. Kraków 1948 s.113; W. Zawadzki: *Pamiętnik życia literackiego w Galicji*. Kraków 1961 s. 142-143.

¹⁹ Szerzej o ossolińskich pracach M. Dzieduszyckiego, zob. np. A. Fischer: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1817-1917. Lwów 1917 s. 49, 51-55.

²⁰ M. Dzieduszycki: Materiały do biografii autora. Ossolineum rps 1967/III (mf 1566) k. 56-60; A. Toczek: Historycy amatorzy i popularyzatorzy nieprofesjonalni we Lwowie (1860-1918). Lwów miasto-społeczeństwo-kultura. T.V. Ludzie Lwowa. Studia z dziejów Lwowa pod redakcją Kazimierza Karolczaka. Kraków 2005 s.314

²¹ K. Karolczak: Dzieduszyccy. Dzieje rodu. Linia poturzycko – zarzecka. Kraków 2001 s. 11.

²² Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej. Drohobycz. Oprac. tekstu: Adam Żarnowski. Kraków 1994 s. 21.

²³ Z. Kultys, op. cit., s. 79.

²⁴ K. Lewicki: Majchrowicz Franciszek (1858-1928). PSB t. XIX. Wrocław 1974 s. 156.

²⁵ A. Meissner: Franciszek Majchrowicz (1858 – 1928). Historyk wychowania przełomu wieków. [w.]: Historycy wychowania II Rzeczypospolitej. Praca zbiorowa pod redakcją Władysławy Szulakiewicz. Warszawa 2000 s. 108 – 122.

²⁶ Z. Kultys, s. 222.

²⁷ J. Starnawski: Słownik Lwowskich Historyków Literatury. Łódź 1997 s. 31. Stwierdza on, że W. Hahn był „uczniem u doskonale zapowiadającego się docenta Sternbacha”.

²⁸ A. Śródka: Uczeni polscy XIX-XX stulecia. T.IV. Warszawa 1998 s. 200.

²⁹ Ja. Hrycak: Franko Iwan (27. VIII. 1856 – 28. V. 1916 r.). „Dovidnyk z istorij Ukrainy”. Wydannja 2-he, doopracowane i dopolniene. Kyjiv 2001 s. 1001-1002.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ja. Olchowj: Drohobycki stancij Wełykocho Kamenjara. „Drohobyckij Krajeznawczyj Zbirnyk” (...) s. 73 – 78.

³² Ibidem s. 73.

³³ M. M. Krawiec: Iwan Franko – istoryk Ukrainy. Lwiw 2002.

³⁴ L. Tymoszenko: Berestejska unja u tworcij spadszyny Iwana Franka (koncepzij uczenoho i sprobj konkretno – istorycznoho zryzu problemy). [w.]: Frankoznawczy studij. Zbirnyk naukowych prac. Wypusk druhyj. Drohobycz 2002. s. 69 – 83.

³⁵ Zob. W. Hałyk: Archeograficzni ta etnograficzno – folklorni znachidki Iwana Franka na terytorij Drohobycko – Sambirskoho pidhirja: Sproba katałohizacij. „Drohobyckij Krajeznawczyj Zbirnyk”. R. IX: 2005 s. 31 – 38.

³⁶ „Ziemia Drohobycka” R. XIV: 2004 nr 17-18 s. 81.

³⁷ Z. Kultys, op. cit., s. 83. Egzamin dojrzałości zdał w gimnazjum w Stryju. DALO f. 26 op. 5 t. 899 k.4.

³⁸ List A. Kolessy do Wydziału Krajowego z prośbą o nadanie mu stypendium z funduszu ks. Leona Sapiehy. Strutyń Niżny 29. VII. 1894. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (Centralnyj Derżawnyj Istorycznyj Archiw u L'wowi [CDIA]) f. 165 op. 5A t. 59 k. 8.

³⁹ Encyclopedia of Ukraine. Volume II. Toronto, Buffalo, Londyn 1988 s. 585.

⁴⁰ List A. Kolessy do Wydziału Krajowego z prośbą o nadanie mu stypendium z funduszu ks. Leona Sapiehy.

Strutyń Niżny 29. VII. 1894. CDiA f. 165 op. 5A spr. 59 k. 9.

⁴¹ Kolessa Ołeksander (12[24]. IV. 1867-23.V.1945). „Dovidnyk (...)” s. 328.

⁴² T. Silnicki: Władysław Abraham (1860-1941). [w.]: Abraham Władysław: Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII. Poznań 1962 s. 11.

⁴³ Władysław Abraham 1860-1941. [w.]: Pol Krzysztof: Poczest prawników polskich. Warszawa 2000 s. 584.

⁴⁴ A. Knot: Łoziński Władysław (1843-1913). PSB t. XVIII. Wrocław – Warszawa – Kraków 1973 s. 460.

⁴⁵ Ł. Charewiczowa: Historiografia i miłośnictwo Lwowa. Lwów 1938 m.in. s. 110-121; R. Majkowska: Odkrywca i piewca przeszłości Lwowa (Władysław Łoziński w 150-lecie urodzin).[w.]: Lwów: miasto-społeczeństwo-kultura. T.I. Studia z dziejów Lwowa pod redakcją H.W. Żalińskiego i K. Karolczaka. Kraków 1995.

⁴⁶ A. Toczek: Towarzystwo Dziennikarzy Polskich we Lwowie (1893-1918). Kraków Lwów. Książki-czasopisma-biblioteki XIX i XX wieku. T. VI cz.2. Kraków 2003 s. 125-140

⁴⁷ S. Głabiński: Wspomnienia polityczne. Cz. I. Pod zaborem austriackim. Pelplin 1939 m.in., s. 10,17.

⁴⁸ A. Galos: Głabiński Stanisław (1862-1943). PSB t. VIII. Wrocław 1959 – 1960 s. 102.

⁴⁹ N. Bortnjak, M. Szwahuljak: Tomaszewskij Stepan (9.I. 1875 – 21. XII. 1930). Dovidnyk..., s. 869 – 870.

⁵⁰ A. Puszka, ..., s. 96, 336.

⁵¹ Tomaszewski Stefan (1875-1930). Państwowe Archiwum Obwodowe we Lwowie (Derżawnyj Archiw L'wiwskoji Oblasti u Lwowi [DALO]) f. 26 op. 5 spr. 1889 k. 26 – 34.

⁵² Z. Budzyński: Towarzystwo Naukowe im. Tarasa Szewczenki we Lwowie 1873 – 1998. Szkice do monografii. Cz.I., Problemy Społecznego Ruchu Naukowego” R.III: 1997 z. s s. 130.

⁵³ O. Suchyj: Stepan Tomaszewskij jak predstavnyk, „derżawnyckoho” napriamu w ukrajińskij istoriohrafii.[w.]: Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. T. II (...) s. 351- 360.

⁵⁴ Zob. np.: Encykłopedja Suczasnoj Ukrainy. T. 1. Kyjiv 2001 s. 567; I. Czornowół: Zabutyj uczytel I Franka. . [w.]: Peremyszł i Peremyska zemlja protjahom wikiw. Peremyszł, Lwiw 2001 t. 2 s. 185 – 192. Lwiw 2001 t. 2 s. 185 – 192.

⁵⁵ S. Łempicki: Franciszek Bizoń (1857 – 1921). PSB t. II. Kraków 1936 s. 116 – 117.

⁵⁶ Zob. np. J. Widajewicz: Jan Friedberg (20. XII. 1870 – 13. VI. 1949). „Kwartalnik Historyczny” R. LVIII: 1949 z. 1-4 s. 341 – 342; A. Puszka, s. 223, 284.

⁵⁷ W. Taszycki: Kałuźniacki Emil (1845 – 1914). PSB t. XI. Wrocław – Warszawa – Kraków 1964 – 1965. s. 508 – 509; Charewiczowa, op. cit., s. 87 – 88.

⁵⁸ Cz. Lechicki: Komarnicki Józef (1856 – 1920). PSB t. XIII. Wrocław 1967 – 1968 s.376; M. Karowec: Ukraińcy – rektory lwiwskoho uniwersytetu. Żółkiew 1936 s. 14 – 15.

⁵⁹ M. Tyrowicz: Krajewski Józef Gustaw (1880 – 1943). PSB t. XV Wrocław – Warszawa – Kraków 1970 s. 111.

⁶⁰ E. Kucharski. DALO f. 26 op. 5 t. 1028 k. 2, 158 – 162; J. Starnawski: Słownik Lwowskich Historyków Literatury. Łódź 1997 s. 209 – 219.

⁶¹ H. Barycz: J. Lewicki (1882 – 1942). „Kwartalnik Historyczny” R. LIII z. 3 – 4. Lwów – Kraków 1939 – 1945 s. 533 – 535; K. Mrozowska: Józef Lewicki (1882 – 1942). PSB t. XVIII. Wrocław 1973 s. 230 – 232.

⁶² W. Bieńkowski: Łoziński Bronisław (1848 – 1911). PSB t. XVIII. Wrocław – Warszawa – Kraków 1973 s. 453 – 454.

⁶³ J. M. Pilecki: Panteon Ziemi Drohobyckiej cz. 2. „Ziemia Drohobycka R. XII: 2002 nr 15 s. 104; Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej. Drohobycz (...), s. 29.

⁶⁴ Autor nie dotarł do dat rocznych urodzin i śmierci A. Sienickiego; Księga Pamiątkowa 50 – lecia im. Jana Długosza we Lwowie. Lwów 1928 s. 24, 76.

⁶⁵ W. Tyburski: Skórski Stanisław (1851 – 1928). PSB XXXVIII z. 158. Warszawa – Kraków 1998 s. 357 – 359; A. Meissner: Nauczycielski nurt badań nad historią wychowania we Lwowie w XIX i na początku XX w.(do pierwszej wojny światowej) [w.]: Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. T. II. Rzeszów 2004 s. 160 – 171.

⁶⁶ Iwan Sozanskyj. Posmertna zhadka. „Zapysky NTSz” R. XX: 1911 t. 102 II s. 162 – 164.

⁶⁷ P. Stebelski. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD) sygn. 102 u; Dowidnyk (...) s. 828.

⁶⁸ A. Puszka, op. cit., s. m.in. 228 – 229, 233 – 235, 338.

⁶⁹ AGAD sygn. 225 u; Słownik Biograficzny Archiwistów Polskich. Warszawa – Łódź 1988 s. 214 – 215; A. Puszka, op. cit. S. 223, 227, 336.

⁷⁰ Historiografia polska w dobie pozytywizmu (1865 – 1900). Warszawa 1968 s. 168; L. Finkel, S. Starzyński: Historia Uniwersytetu Lwowskiego. T. II. Lwów 1894 s. 115 – 116.

Альфред Точек.

Зв'язки львівських істориків

з Дрогобицько-Самбірською землею (1860 – 1918).

У період широко впроваджені галицької автономії середовище львівських істориків налічувало бл. 300 осіб. Бл. 34 з них підтримувало ближчі і дальші зв'язки з розміщеною на південь від Львова Дрогобицько-Самбірською землею. Тут народилося 15 майбутніх істориків міста над Полтвою. Загальну і середню освіту здобула 21 особа. Вчительську працю в гімназіях Дрогобича і Самбора мало 7 осіб. Досліджувані історики є авторами ряду публікацій, між іншим, з історії Дрогобича, Самбора та околиць. Польська група (25 осіб) переважає українську (9). До найбільш знаних львівських істориків, пов'язаних з Дрогобицько-Самбірською землею, належать: з-посеред поляків – Маурицій Дзедушицький, Фпанцішек Майхрович, Леон Стернбах, Владислав Абрагам, Владислав Лозинський і Станіслав Глонбінський, а з-посеред українців – Іван Франко, Олександр Колеса і Степан Томашівський.

Alfred Tochek.

The links of L'viv historians with Drohobych and Sambir lands (1860 – 1918).

During the period of the widely introduced in Halychyna autonomy the milieu of L'viv historians totaled nearly 300 persons. 34 of them kept – closer or farther – in touch with Drohobych and Sambir lands, located southward of L'viv. It is there that 15 future historians of the city over the Poltva-river (i. e., L'viv) were born. 21 historians received either general or secondary education. 7 persons were engaged in teacher's work in Drohobych and Sambir gymnasiums. The studied historians are the authors of a number of publications, including those on the history of Drohobych, Sambir and the neighbouring lands. The Polish group of the historians (25 persons) prevails over the Ukrainian (9). Among the names of the most noted L'viv historians linked with Drohobych and Sambir lands are the following: from among the Poles – Mauritsiy Dzedushytsky, Frantsishek Maikhrovych, Leon Sternbakh, Vladyslav Abraham, Vladyslav Lozynskyi, and Stanislav Glonbinsky, and from among the Ukrainians – Ivan Franko, Olexander Kolessa and Stepan Tomashivskyi.

ГАЛИЦЬКІ МІСТА ПЕРІОДУ АВТОНОМІЇ (1867 – 1918) У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЯХ

Місто як складний та об'ємний феномен завжди привертало увагу істориків. Не стали винятком і останні 10-15 років розвитку української історіографії, навпаки, після певного забуття міська проблематика протягом останніх років усе більше переміщується з периферії наукового зацікавлення у його центр (це частково пов'язане й зі зміною наукової парадигми, домінуванням соціальної історії). Це зауваження особливо актуальне щодо дослідження історії міст на українських землях у ХІХ – на початку ХХ ст., яке вкрай слабо вивчене українською радянською історіографією (більше уваги приділено історії середньовічного чи радянського міста). Певним виявом згаданих тенденцій стало збільшення дисертаційних досліджень із різних аспектів зазначеної проблеми¹.

Як бачимо, географія досліджень доволі широка і охоплює практично усі українські терени. Варто зауважити, що зі зростанням кількості робіт, присвячених міській проблематиці, здебільшого (хоч і не завжди) покращується й їх якість, унормовується категоріальний апарат, використовуються сучасні методи дослідження та методологічні підходи. Цьому сприяє й кращий доступ до праць західних і російських (Б.Миронов, В.Нардова та ін.) авторів із зазначеної проблематики. У 1994 році вийшло друком енциклопедичне видання “Города России” (за ред. Г.П.Лаппо), а також у багатотомовій серії “Історії російської культури ХІХ ст.” окремих том присвячено культурі російського міста.

Однак, незважаючи на зростання публікацій з історії міст на українських землях, все ж науковий пошук українських дослідників у цьому напрямку характеризується певною хаотичністю. Сьогодні в українській історіографії ще не спостерігається комплексне осмислене дослідження міста на українських землях у ХІХ ст. як багатостороннього феномена. Навіть не опрацьовано належним чином краєзнавчий (мікроаналітичний) аспект, як це зроблено у польській, чеській та ін. історіографіях (тут мають на увазі ґрунтовні наукові монографії з історії окремих міст, оскільки уся інформація часто, за винятком найбільших міст, обмежується кількома статтями у місцевій пресі або ж довідкою із фундаментального радянського видання “Історія міст і сіл УРСР” за ред. Петра Тимофійовича Тронька, очевидно, на сьогодні уже застарілого, яке не дає цілісного синтетичного погляду на розвиток міст на українських землях).

Украї слабо на сьогодні досліджено історію галицького міста ХІХ ст. Фактично, єдиною працею синтетичного характеру з цієї проблеми залишається книга О.С. Мазурка „Города западноукраинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект)”, видана ще у 1990 році на основі захищеної чотирма роками раніше кандидатської дисертації². У ній автор слушно зазначає, що „саме в епоху імперіалізму, незважаючи на колоніальне становище західноукраїнських земель, відбувається зрос-

тання і розвиток міст як центрів економічного, суспільно-політичного і культурного життя регіону”. Однак, водночас, він стверджував у дусі епохи та історіографічної традиції про Галичину як внутрішню колонію Австро-Угорщини, джерело дешевої сировини, майже дармової робочої сили, вигідний ринок збуту товарів, виготовлених у метрополії. Відповідно, у промисловості галицьких міст автор вбачав лише риси, характерні для колоніальних і півколоніальних країн, а саме: відсутність важкої індустрії (не зазначаючи при цьому, на якій базі вона мала постати), односторонній розвиток, висока питома вага підприємств кустарного і напівкустарного типу, примітивність технічного оснащення (с. 124). Подібні висновки спостерігаємо й у працях радянських істориків з історії промисловості західноукраїнських земель кінця ХІХ – початку ХХ ст., що частково зумовлювалося ідентичністю та безальтернативністю вихідних методологічних принципів історичних досліджень у радянській історіографії.

Зі здобуттям Україною незалежності увага істориків сконцентрувалася на вивченні українського національного руху в Галичині, різних його течій, інституцій, політичних партій, українсько-польських стосунків³. Водночас, сьогодні все виразнішою стає потреба нового синтетичного опрацювання історії соціально-економічного розвитку Галичини, в тому числі й міст як окремого соціокультурного феномена. Певною основою для цього можуть стати й доволі численні, хоч усе ще й недостатні, краєзнавчі дослідження⁴, автори яких все частіше звертають увагу на людину в місті, її щоденні турботи, переживання, працю і відпочинок та ін.

Значно інтенсивніше проблематика історії міст Галичини (щоправда, головним чином її західної, польської, частини), їх мешканців, міського життя розробляється протягом кількох останніх десятиліть у сусідній польській історіографії. Серед досліджень синтетично-монографічного характеру слід виокремити праці К. Бронського⁵ та Я. Шимчак-Гофф⁶, а також цілу низку збірників статей, присвячених історії польських міст (у тому числі й галицьких) ХІХ – початку ХХ ст. Серед останніх слід насамперед наголосити на тритомовику „Місто і польська культура” (Т. 1 – Простір, Т. 2 – Людина і Т. 3 – Цінності)⁷ за властиву йому концептуальну цілісність. У вміщених тут статтях польських дослідників розглядаються проблеми стилю міського життя, щоденного життя, міського самоврядування, розвиток міського простору і просторових форм, проблеми „робітники і місто”, „місто і культура” в Польщі ХІХ – ХХ століть.

Чимало цінних матеріалів знаходимо у кількох ювілейних і тематичних збірниках: „Польське містечко ХІХ-ХХ ст. як культурно-звичаєве явище”⁸, „Польське містечко у ХІХ-ХХ ст.: з історії формування громади”⁹, „Локальні та середовищні спільноти у польських містах та містечках під окупацією та після здобуття незалежності”¹⁰ та ін.

Про достатньо високий рівень розробки міської тематики у польській історіографії свідчить поява історіографічних досліджень з цієї проблеми, своєрідних спроб „озирнутися” на пройдений шлях і намітити нові горизонти¹¹. Чимало уваги у студіях польських істориків приділяється також з’ясуванню категоріального апарату, що є певною ознакою „хорошого тону” (яку, на жаль, часто ігнорують українські автори), оскільки це уможливує спілкування дослідника та читача „однією мовою”, сприяє уникненню непорозумінь та різнотлумачень.

Тому, досліджуючи міську проблематику, необхідно визначитися хоча б із найбільш загальними та базовими поняттями, одним із яких, властиво, є відповідь на питання: що ж таке місто і які критерії надання певній територіальній спільноті статусу міської? Однозначної відповіді на це питання немає, і на сьогодні дослідники враховують цілий комплекс ознак, проводячи класифікацію територіального поселення як міста або

села: демографічні (наявність необхідної кількості жителів); функціональні (перевага у суспільно-професійній структурі людей, які утримують себе не з сільськогосподарських занять); урбаністичні (висока густота населення та наявність відповідного типу забудов); соціологічні (міський стиль життя мешканців певного поселення); історична традиція та чинні положення законодавства у сфері адміністрації.

Усі ці критерії слід, безперечно, враховувати при класифікації галицьких міст. Найбільш загальний поділ згідно з формальним критерієм, прийнятий ще у XIX ст., виокремлював серед міських поселень у Галичині міста та містечка. Однак він не характеризувався достатньою чіткістю внаслідок непослідовності у складанні списків органами місцевої влади. Зрештою, у 1889 році постановою Галицького сейму врегульовано устрій 30 найбільших міст, тоді як для решти 131-го менших міст та містечок у 1896 році прийнято окрему постанову. В основі такої класифікації міст лежав характер діяльності жителів, економічний фактор, а також функція поселення та його юридичний статус. Згідно з цим поділом дослідники, здебільшого, й класифікують міські поселення у Галичині як міста та містечка.

Як видно із поданих вище тем дисертаційних робіт та праць науковців, одним із найкраще розроблених аспектів на сьогодні є історія органів міського самоврядування. Певну лепту до цього доклали й правознавці (Горбачов В. Міське самоврядування в Україні (за реформою 1870). – Харків, 1995; Кіселичник В. Міське самоврядування Львова: друга половина XIX – початок XX ст. – Львів, 1994). Щоправда, тут варто наголосити на частих розбіжностях між законами та соціально-економічною дійсністю, яка вносила на місцях суттєві корективи до усталених норм. Однак загалом напрацьовано достатній матеріал для переходу до певних *синтезуючих* робіт з історії міського самоврядування на українських землях у XIX ст., головною особливістю яких мала б стати *компаративістська* спрямованість. У них слід з'ясувати, які імпульси розвитку та елементи попереднього періоду переходили в наступний, а які відмирили. Це становило б певну відповідь на проблему тяглості і зламів у еволюції міст.

Загалом добре опрацьовано демографічні дані, однак все ж більшу увагу належало б звернути на джерела поповнення міського населення у XIX ст., їх регіональні особливості.

Аналіз наявної літератури із зазначеної проблеми дає можливість виокремити кілька перспективних напрямів у його вивченні.

Одним з них є соціально-економічний розвиток міст та містечок у Галичині, зокрема комунікаційна мережа, комунальне господарство, будівництво, торгівля, зміни у професійній структурі міського населення. Ґрунтовний аналіз цієї проблеми наблизить нас до відповіді на важливе питання: чи справді сповільнення економічного розвитку Галичини було стосовно як інших українських земель, так і решти Австро-Угорщини настільки значним, щоб стати символом відсталості. В українській та польській історіографіях все ще як очевидний факт сприймається впроваджене у 1888 році С. Щепановським поняття „галицької біди” (книга „*Nędza Galicji w cyfrach*”, яка мала виразно демагогічний характер, будучи свого роду викликом для сучасників). Тому на сьогодні, як слушно зауважує К. Бронський, наріла необхідність верифікації цього стереотипу, перевірки не лише „цифр”, але й їх інтерпретацій. Як відзначають сучасні польські дослідники соціально-економічної історії Галичини, всупереч усталеному в історіографії концепту „галицької біди”, останні декади автономії були часом перманентного та значного економічного розвитку й цивілізаційного поступу.

Значний пізнавальний потенціал має також аналіз розвитку міст у контексті управлінсько-адміністративних змін на галицьких землях у ХІХ – на початку ХХ ст. Такий аналіз особливо актуальний щодо початку ХІХ ст., а також 1860-их років, оскільки допоміг би зрозуміти, які імпульси розвитку та елементи попереднього періоду переходили в наступний, а які відмирили. Це становило б певну відповідь на проблему континуїтету (тяглості) і зламів в еволюції галицьких міст зазначеного часового відтинку¹².

Міська спільнота як така також є предметом окремих досліджень. На сьогодні найповніше вивчене становище робітничої верстви міського населення, натомість такі соціальні групи, як інтелігенція, буржуазія, дрібноміщанство, національні меншини значно слабше репрезентовані у працях істориків, а тому чималий евристичний потенціал мало б дослідження таких аспектів, як, наприклад, “вчитель і місто”, “лікар і місто” (зокрема зміна їх суспільного статусу саме протягом ХІХ ст. і причини цього) і т.ін.

У зв'язку з цим при розгляді міської проблематики все нагальнішим сьогодні стає перенесення акценту із дослідження макропоказників, законодавчих норм – на життя *людини* в місті. У такому напрямку намагаються працювати М. Вороніна, О. Вільшанська, однак такі роботи поодинокі і їх, безперечно, не вистачає. В цьому контексті цікавим було б дослідження історії комунального господарства міста, його комунікаційної мережі, праці та відпочинку міських жителів, “культури” міста і т.д. Майже не вивченим залишається сімейне життя, зокрема такий аспект як “чоловік, жінка та дитина у місті”.

Національний, релігійний та політичний чинники також були важливими елементами міського життя, і хоч вони частково опрацьовані у дослідженнях, що стосуються Галичини загалом, все ж слід було б виокремити власне міську складову (специфіку) цих проблем. Адже відмінність у соціальному, національному та конфесійному складі міського населення безперечно накладала свій відбиток на ці аспекти міського життя.

Одним із найбільш перспективних напрямів є також соціотопографічні дослідження, коли дані, отримані внаслідок аналізу розвитку забудови та просторових форм міських поселень, «накладаються» на соціальну структуру міста загалом і його окремих ділянок зокрема. Адже, як слушно зауважив відомий дослідник А. Тойнбі, „місто є втіленням певної спільноти, яка відповідно виражає свою групову свідомість у будівлях”.

З огляду на складність і об'ємність міського феномена як предмета досліджень, при їх проведенні слід ґрунтуватися на якомога ширшій джерельній базі. Відповідні дані містяться в міських книгах, документах фонду Галицького намісництва¹³ (ф. 1 46 Центрального державного історичного архіву у м. Львові, зокрема звіти старост, поліційні протоколи, виборча документація, звіти з люстрацій старостів та ін.), фондах різноманітних інституцій (товариств, банків і т.д.), які діяли в містах, приватних збірках (наприклад, багата добірка газетних вирізок, виписок, статистичних матеріалів та ін., які стосуються історії галицьких міст ХІХ ст. міститься у фонді Антона Шнайдера – так звані „Теки А. Шнайдера”, які зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України); опублікованих документах, зокрема законодавчі матеріали, розпорядження місцевих представницьких та виконавчих органів влади. Важливим джерелом інформації є тогочасна локальна періодика, а також серійні статистичні видання (як місцеві галицькі, так і загальноавстрійські).

Отже, підсумовуючи слід наголосити на слабкій репрезентованості українського складника галицької міської проблематики у працях польських дослідників. Частково це зумовлено браком (а точніше – відсутністю) аналогічних студій українських істориків. У працях дослідників урбанізаційних процесів у Галичині автономічного

періоду (1867 – 1918) можна виокремити низку дискусійних аспектів (проблема дефініції міста та містечка, різнобіжності у визначенні національного складу жителів міст і т. д.). У багатьох працях сучасних дослідників відзначається своєрідне методологічне „повернення” на початок ХХ ст.; для них характерна позитивістська спрямованість, компілятивність, прагнення максимально зібрати різноплановий матеріал, але водночас – відсутність глибокого аналізу зібраного матеріалу. Таким чином акцентується необхідність переходу до нових тем, використання нових методів дослідження. Історія галицького міста – це вдячна сфера для проведення компаративних досліджень, які б змогли подолати „вузьку перспективу” і спробували розглянути певні проблеми у ширшому контексті (австрійському, українському, європейському).¹⁴

¹ Гуменюк А.О. Міста Правобережної України в другій половині ХІХ ст. – К., 1993; Головка О.М. Харківське міське самоврядування у 1893–1917 роках. – Харків, 1997; Молчанов В.Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900 – 1914). – К., 2000; Щерба Т.О. Міське самоуправління на Правобережній Україні у другій половині ХІХ ст. – Донецьк, 2001; Плаксії Т.М. Міське самоврядування Середньої Наддніпряниці в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – Запоріжжя, 2001; Шара Л.М. Становлення органів самоврядування у містах і посадах Чернігівської губернії в останній третині ХІХ ст. – Харків, 2002; Люта Т.Ю. Картографування території Києва та інформаційні можливості карт і планів міста ХVІІ–ХІХ ст. – К., 2003; Прищеп О.П. Міста Волині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – Чернівці, 2003; Діанова Н.М. Формування населення міст Південної України у дореформений період (кінець ХVІІІ – 1861). – Одеса, 2003; Константінова В.М. Джерела з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті ХVІІІ – 1853. – Запоріжжя, 2004; Нікітін Ю.О. Зміни в становищі сільського й міського населення Київської та Чернігівської губерній після селянської і міської реформ 60-70 років ХІХ ст. – К., 2004; Надибська С.Б. Соціально-економічний розвиток міст Південної України в 1861–1900 (за матеріалами Херсонської та Катеринославської губерній). – Одеса, 2005; Вороніна М.С. Мешканки міст Харківської губернії: тендерна дискримінація та динаміка змін (1861–1917). – Харків, 2005; Маргулов А.Х. Урбанізаційні процеси на Донбасі у 1861–1917. – Донецьк, 2005.

² Мазурок О.С. Города западноукраинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект). – Львов, 1990. – 156 с.

³ Див. праці Я. Грицака, І. Чорновола, М. Мудрого, О. Аркуші, В. Расевича, В. Пашука та ін.

⁴ Галич і Галицька земля в українському державотворенні. – Івано-Франківськ, 1999. – 185 с.; Жовківщина: Історико-мемуарний збірник. – Жовква, 1997; Рабій Ю.Є. Княжий город Самбір. – Львів, 1999. – 422 с.; Буськ: історико-краєзнавчий нарис. – Львів, 1993; Бойко Г.М. та ін. Борислав: соціально-економічний нарис. – Львів, 1986; Міста і села Галицького району: історія, пам'ятки, особистості. – Івано-Франківськ, 2001; серія „Дрогобищчина – земля Івана Франка”; Дрогобицький краєзнавчий збірник та ін.

⁵ Broński K. Rozwój gospodarczy większych miast galicyjskich w okresie autonomii. – Kraków, 2003. – 212 s.

⁶ Szymczak-Hoff J. Życie towarzyskie i kulturalne Rzeszowa w dobie autonomii Galicji. – Rzeszów, 1993. – 248 s.; Szymczak-Hoff J. Społeczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii. – Rzeszów, 1992. – 163 s. etc.

⁷ Miasto i kultura polska doby przemysłowej (red. Hanny Imbs). – Т.1.: Przestrzeń. – Warszawa, 1988; Т.2.: Człowiek. – Warszawa, 1993; Т.3.: Wartości. – Warszawa, 1993.

⁸ Miasteczko polskie 19-20 w. jako zjawisko kulturowo-obyczajowe. – Kielce, 1998, зокрема статті Алоїзія Зелецького про структуру галицького міщанства 1867–1914 рр., а також Р. Колоджейчика про маломістечкові еліти у Польському Королівстві в 19 ст.

⁹ Miasteczka polskie w 19–20 w. Z dziejów formowania się społeczności. – Kielce, 1992, зокрема статті Т. Гонсовського, Я. Гофф, Е. Качиньської, Д. Ольшевського, Р. Колоджейчика.

¹⁰ Wspólnoty lokalne i środowiskowe w miastach i miasteczkach ziem polskich pod zaborem i po odzyskaniu niepodległości. – Toruń, 1998.

¹¹ Miasto jako przedmiot badań naukowych – refleksje po 10 latach / red. В. Jałowickiego. – Katowice, 1982.

¹² Цю проблему щодо польських міст початку ХІХ ст. частково намаркувала Барбара Грохульська у статті „Польські міста на початку ХІХ ст.: континуація чи злам?” у збірнику „Miasta polskie w dwusetletcie prawa o miastach / red. E. Kaltenberg-Kwiatkowskiej. – Warszawa, 1994. – S. 62-75.

¹³ Галицьке намісництво (1772–1921): Архівно-бібліографічний фондний покажчик. – К., 1990. – 211 с.

¹⁴ На цьому ж наголошує і М.Яновський у статті „Дев'ятнадцяте століття у дзеркалі польської історіографії (1980–2002)” в: Україна модерна. – Ч. 9. – Київ – Львів, 2005. У ній він зазначає, що часто історики „описують джерела й акумулюють певний обсяг інформації, але не це є метою історичної роботи. [...] читач часто не розуміє, чому і з огляду на які ширші явища взагалі розпочато дослідження” (с. 88).

Богдан Янишин.

Галицькі міста періоду автономії (1867–1918)

у сучасній українській та польській історіографіях.

Аналізується проблематика та стан вивчення теми українськими та польськими істориками. Окреслено перспективні напрямки дослідження: соціально-економічний розвиток міст і містечок Галичини, аналіз розвитку міст у контексті управлінсько-адміністративних змін на зламі ХІХ–ХХ ст., вивчення соціальної структури міських громад, повсякденне життя, соціотопографія та ін.

Bohdan Yanyshyn.

Cities of Halychyna of the period of its autonomy (1867-1918) in modern

Ukrainian and Polish historiography.

The problematics and condition of the study of the theme by Ukrainian and Polish historians is analyzed. The following perspective directions of research are outlined: social and economic development of cities and towns of Halychyna, analysis of urban development in the context of governmental and administrative changes at the break of the XIX and XX cc., study of social structure of urban communities, everyday life, sociotopography, et cetera.

ЕТНОСОЦІАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДРІБНОЇ ШЛЯХТИ ПРИКАРПАТТЯ ВПРОДОВЖ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Проблема етносоціальної ідентифікації дрібної шляхти Прикарпаття розглядається нами як поєднання етнічної та соціальної ідентичності. Відчуття станової спільності шляхти формувалося через призму уявлень про її особливу роль в суспільстві. Феномен “ходачкового” шляхтича актуальний для періоду XIX – початку XX ст., оскільки тоді шляхетські привілеї втрачали своє значення, а за матеріальним становищем ця група не відрізнялась від селян.

Визначена нами проблема етнічної та соціальної ідентифікації дрібної шляхти як окремої верстви українського населення мало досліджена у вітчизняній та зарубіжній науці. Її окремі аспекти висвітлювали українські вчені, краєзнавці XIX – початку XX ст. І.Франко, М.Грушевський, В.Липинський, В.Площанський¹, сучасні вітчизняні дослідники Р.Кирчів, Г.Горинь, Ю.Гошко, С.Макарчук, Н.Яковенко, діаспорний історик Дж.-П.Химка², польські вчені міжвоєнного періоду П.Домбковський, В.Пульнаревич, Р.Хорошкевич та сучасний дослідник К.Слюсарек³.

Ідентифікації особи відбувається за умови протиставлення себе комусь “чужому”, не такому, як “я”. В даному випадку критерієм самоідентифікації була належність до певної соціальної групи: шляхти чи селян. В основі цього критерію – різний рівень соціальних статусів представників цих верств у минулому. Шляхта володіла цінною за доби середньовіччя “власністю” – особистою свободою, якої ще довгий час (аж до 1848 р.) не мали селяни Галичини. Дрібна шляхта формально належала до привілейованого шляхетського стану, що давало їй право перебувати на соціальній драбині вище, ніж закріпачені селяни. М.Грушевський писав, що, всупереч бідності, некультурності, позбавленості впливу й поваги, вона завдяки суспільному становищу піднімалася над рівнем панщизняного селянства, позбавленого громадянських прав та зведеного до становища робочого інвентаря⁴.

Основним критерієм належності до шляхти було відчуття кровної спорідненості. Тому, коли спадковість шляхетського титулу від батька до сина порушувалася, шляхта висловлювала обурення. “З діда прадіда шляхоцька кров, здурів і потяг між мужиків. Батько якби про цю ганьбу знав, то в труні долілиць перевернувся б”, – говорила мати шляхтича Я.Яворського, коли він одружився на селянці⁵.

Однією з основних складових свідомості певної спільноти є використання єдиної самоназви. В літературі представники шляхетської верстви зазначаються як “шляхта” з уточненням “ходачкова”, чиншова, “околишня”, “загорова”, “загумінкова”, “загонова”, “веретяна”, “постоляна”, “сірячкова”. Зазвичай вони називали себе “шляхтич” чи “шляхтянка” без уточнення. Відомо, що наприкінці XVIII ст. в с. Тарнава Нижня родини Кобилянських, Сікорських, Креховецьких, Островських, Ковальських титулували в метриках народження як “шляхта” (“szlachta”)⁶. На початку XIX ст. Ільницькі Микитич, Ільницькі Ярошовіч, Ільницькі Рипчич, Ільницькі Черчович, Гвоздецькі з с. Ільник вказувалися в таких документах як “шляхетні” (“szlahetny”)⁷.

Зміна соціального статусу дрібної шляхти у зв'язку з суспільно-політичними подіями в Галичині позначилася і на її формах самоназви. В першій половині XIX ст. у метричних книгах новонароджених, вінчаних чи померлих осіб шляхетського походження записували як “nobilis”⁸, а селян – “agrikola”, “rustici”, “rolnik”. Наприклад, як “nobilis” зазначені Матківські, Височанські, Комарницькі, Яворські, Ільницькі з с. Комарники, Лещинські, Бережницькі, Ясінські, Струтинські, Новіцькі, Крушельницькі з с. Бережниця Шляхетська⁹. В с. Винники як “nobilis” записані Вінницькі Лучнік, Вінницькі Клішевіч, Вінницькі Радевич, Вінницькі Чечель та інші в 70-х роках XIX ст.¹⁰

Після скасування панщини в 1848 р. впродовж другої половини XIX ст. осіб шляхетського походження в метричних записах зазначали як “nobilis agrikola” (шляхтич-хлібороб). Ця форма запису з'являється у метричних книгах с.Бережниця Шляхетська 1854 р., а в метриках с. Білина Велика фігурує ще у 80-х роках XIX ст.¹¹. Шляхта з с. Ільник в середині XIX ст. називала себе “шляхетними рольниками з Ільника”¹². Таке означення зберігалося в документах початку XX ст. Так, в копії метрики шлюбу Ф.Білінського з Ф.Чайковською з с. Библо від 16 лютого 1908 р. наречені та свідки записані за соціальним статусом як “nobilis agrikola”¹³. В метричних книгах с. Креховичі від 1902 р. так записані Поповіч, де Букатка Креховецькі, Максимовіч Креховецькі, Мричко Креховецькі та ін.¹⁴.

Однак у багатьох шляхетських селах у другій половині XIX ст. зафіксовано для шляхти і селян однакову форму самоназви – “rolnik” або “agrikola”. В с. Жураки 1883 р. всіх батьків народжених дітей записували в метриках як “agrikola in Zuraki”, в тому числі й Дрогомирецьких, Вітвицьких, Рудницьких, Бережницьких, Яворських¹⁵. Такі записи можна потрактувати як ознаку нівеляції шляхетської свідомості. Проте, на нашу думку, вони не є достатнім аргументом, оскільки, при одруженні часто “agrikola” Чайковських брали шлюб з “agrikola” Білінськими, а не з “agrikola” Галас чи Бойко¹⁶.

Крім самоназви “шляхтич”, ототожнення особи із шляхтою виражалося здебільшого через її прізвище. Опитані нами респонденти першою, а інколи і єдиною, ознакою приналежності до шляхти вказували прізвища, що закінчувалися на -ський, -цький, -ич, -ик. Наприклад, Матківський, Комарницький, Яворський, Ільницький, Бережницький, Височанський, Созанський, Білінський, Кропивницький, Чайковський, Вітвицький, Волковецький, Березовський, Лазарович, Арсеніч, Білавич, Перцович, Генік та інші¹⁷.

Підсилення тотожності з шляхетською верствою часто підкреслювалося елементами одягу, які ставали ознаками шляхетства. В с. Березів Вижній відмінне походження надавало шляхті “право обрізати” в селянина відкидний комір на сорочці, який (на думку шляхти) він був не достойний носити¹⁸. Мати згадуваного Я.Яворського, коли той переодягнувся з пальто в кожух, говорила: “Не лише, що з мужичкою вженився, але ще й сам мужиком став”¹⁹.

Прояви соціальної свідомості виражалися в гордовитому та зневажливому ставленні шляхтичів до селян. В с. Бережниця Шляхетська шляхта “відчувала себе на ціле небо вищими від “хлопа”²⁰. У с. Березів Нижній вона називала “мужиків” “дев'ятьшкірними”, тобто такими, що мали на собі дев'ять прошарків шкіри і були “грубшими” порівняно з нею, витонченою²¹. Селяни за таке відношення до них шляхти відплачувалися їй насмішками.

Складовою ознакою соціальної свідомості дрібного шляхтича виступало відчуття місійної обраності, переплетене з амбітністю, яке упродовж століть не давало розчинитись серед селян. Так, шляхетським родинам з передмістя м.Долини Підлівче

наприкінці ХІХ ст. пообіцяли відкрити школу при умові їхнього переходу на римо-католицизм. Просвітний діяч І.Грабовенський писав: “Я тогди зробив віче, ударив до амбіцій, що їх діти можуть бути міністрами України, так всі відказались від переходу на латинське”²². Залишки шляхетської свідомості зберігаються по деяких селах ще й до сьогодні. А.Корчинська під час розповіді нас спитала: “А що, шляхту хочуть зробити шляхтою?”²³.

При розгляді етнічної ідентифікації наше дослідження побудоване на спростуванні поглядів польських вчених про польське походження дрібної шляхти Прикарпаття. Оскільки етноідентифікаційні процеси в шляхетському середовищі впродовж ХІХ – початку ХХ ст. засвідчили його етнічно український характер, що є прямим доказом його походження. В рамках проведення польською владою “акції шляхти загородової” у 30-х роках ХХ ст. В.Пульнарівич упереджено припускав, що дрібна шляхта в Галичині походить від нащадків польських військових поселенців. За його версією, через постійні взаємини з українськими селянами польська загорова шляхта почала спілкуватися в повсякденному житті українською мовою, змінила римо-католицьке віросповідання спочатку на православ’я, а згодом на греко-католицизм²⁴. Ця лінія проходила через всі тогочасні праці про шляхту. Тобто, на думку польських дослідників, відбувалася своєрідна “українізація” чи “русинізація”²⁵ польської дрібної шляхти на Прикарпатті²⁶. Сучасний польський науковець К.Слюсарек визнає очевидний факт, що впродовж ХІХ ст. загорова шляхта говорила українською мовою та здебільшого сповідувала греко-католицизм²⁷. Але він вважає, що останній сприяв русинізації шляхти, чим і підтримує ідею польського походження даної верстви.

При доказовості ми виходили з того, що етнічний світогляд дрібних шляхтичів у досліджуваній період був зумовлений такими базовими характеристиками: по-перше, вони в переважній своїй масі були україномовні, по-друге – більшість були греко-католиками, по-третє – брали участь у процесі національного відродження в Галичині впродовж ХІХ – початку ХХ ст., зокрема в українському національно-культурному житті.

Отже, розглянемо мову як етноідентифікуючу ознаку дрібної шляхти Прикарпаття. І. Франко писав: “Шляхта, вона то таки простесенький наш люд,... то познати по мові руській”²⁸. Про це стверджують і сучасні вітчизняні вчені Г.Горинь, Р.Кирчів, Дж.-П.Химка²⁹. Важливо з’ясувати, чи були сприятливі умови та механізми для зміни мовлення цієї групи населення (як пишуть польські вчені), оскільки здебільшого в етнологічній практиці державний чи політично домінуючий етнос навіть за обставин, коли перебував у меншості (польський), нав’язував свою мову спілкування більш численній і залежній від нього спільноті (українській).

Припускаємо, що за умов стійкого збереження шляхетських традицій, при бажанні, особливо у таких великих осередках як Витвиця, Березів Нижній, Ільник, Комарники, Кульчиці, Чайковичі, дрібна шляхта могла б зберегти польську мову, але цього не сталося. Тим паче, що “недержавний” період Речі Посполитої (після розподілу її територій між Австрією, Росією та Прусією) був не настільки тривалим, щоб т. зв. “польські” села могли б асимілюватися, та ще й в умовах шлюбної замкнутості дрібної шляхти. Натомість, факт про те, що особи шляхетського походження впродовж зазначеного періоду розмовляли українською мовою визнають як польські так і вітчизняні вчені. В с. Витвиця Долинського повіту, писав М.Площанський, легітимована шляхта греко-католицького віросповідання зберігала свій “питомо-руський” характер і мову³⁰. Дослідження показали, що в Турківському, Самбірському, Старосамбірському,

Стрийському, Сяноцькому повітах, найбільших ареалах розселення дрібної шляхти, в ХІХ ст. вона розмовляла українською мовою³¹.

Сільська шляхта знала і польську мову, на що вказують підписи в документах. Однак, це не є доказом її польської ідентичності. Оскільки, на наш погляд, полонізми на той час вживало все населення краю, так як століття перебування українських земель у складі польської держави не могло не позначитись на мові українського населення. Говорити польською було престижно, оскільки вона сприймалась як мова “освіченого міського середовища”, була пануючою в діловодстві. Учитель із Самбора Т.Біленький у листі до О.Барвінського від 15 березня 1899р. писав: “Шляхта говорить охотно в місті польськи, но у себе дома держить ся своєї мови”³². Цим самим, вживаючи в розмовній українській мові полонізми, дрібна шляхта черговий раз демонструвала вищість над селянами на побутовому рівні. Окрім того, українська мова шляхти була насичена й латинізмами, які вона запозичувала під час численних судових процесів.

Іншою важливою етноідентифікуючою характеристикою є релігія. За відсутності власної державності, в умовах спільного проживання в Галичині українців і поляків конфесійний фактор значно поглиблював почуття етноідентифікації серед населення. Серед сільських мешканців розрізняли українця – греко-католика та поляка – римо-католика. Українські вчені І.Франко, М.Грушевський, Р.Кирчів, Н.Яковенко вважають, що конфесійна належність даної соціальної групи чітко свідчила про її етнічно український характер, а підстав для асиміляції “польської” дрібної шляхти місцевими селянами в краї впродовж ХІХ ст. не існувало³³. Ми не поділяємо висновків вищезгаданих польських вчених про те, що римо-католицька дрібна шляхта чисельністю від 60 до 250 тис. осіб, прийнявши греко-католицьке віросповідання, українізувалася. Оскільки, погоджуємося з думкою дослідника С.Макарчука, що у пануючих польських прошарках від ХІV ст. і включно до 1939 р. не було ні політичних, ані психологічних причин денаціоналізації. Навпаки, шляхетський елемент повсюдно поповнювався родовитими прізвищами з числа українського панства³⁴. Адже за умови кількісної переваги українців у Галичині, “панівним” етносом залишалися поляки, які посідали більшість місць у державних структурах, а вірні римо-католицької конфесії мали засадничо кращі умови для життєдіяльності.

Аргумент про те, що демографічно переважаюча церква (греко-католики) асимілювала польський шляхетський прошарок впродовж одного століття, видається не обґрунтованим також і через те, що греко-католицькі храми споруджувалися в місцях, де була громада даного віросповідання, і за її матеріальної підтримки; таке ж право мали римо-католицькі парафіяни при бажанні збудувати костьол. Для прикладу, така велика й монолітна громада с.Кульчиці Шляхетські Самбірського повіту (1500 осіб) за потреби могла б збудувати костьол, натомість в цьому селі було декілька церков³⁵.

Статистика показує, що шляхта греко-католицького віросповідання переважала над римо-католицькою. Згідно з переписом 1880р. великими осередками греко-католицької шляхти були с. Лука (всього 1110 осіб), Кульчиці (1994 осіб), Крушельниця (1134 осіб) Самбірського повіту, Корчин (1190 осіб) Стрийського повіту, де проживали кілька десятків римо-католиків; за нашими підрахунками даних шематизмів, відсоток римо-католиків серед населення великих шляхетських сіл на 1900 р. становив: у с.Білина Велика 1,35%, Верхнє Висоцьке 0,35%, Городище 0,2%, Сілець 2,22%, Комарники 0,3%, Кульчиці 0,4%³⁶. Якщо припустити, що всі римо-католики в селі були шляхтою, то це становило лише незначну частину від шляхетського населення.

На початку ХХ ст. відсоток шляхти значно перевищував відсоток римо-католиків в місцевостях Доражів (18,6 – 1,7%³⁷), Городище (31,8 – 13,8%) Самбірського повіту, Комарники (63,6 – 2,6%), Матків (63,1 – 0,1%), Розлуч (7,3 – 3,1%), Стрільки (12,4 – 1%), Висоцько Вижне (23,4 – 2,5%), Завадка (2,8 – 0,3%) Турківського повіту, Підгородці (12,4 – 2%) Стрийського повіту, Березів Середній (55,2 – 2,2%) Коломийського повіту³⁸. При визнанні таких фактів гіпотеза польських науковців не витримує критики.

Національна свідомість є найважливішою ідентифікаційною ознакою етносу. Починаючи з другої половини ХІХ ст. серед населення Галичини активізуються процеси, спрямовані на пробудження та утвердження в суспільстві етнічних почуттів, зростання рівня національної свідомості. Це було пов'язано з кількома періодами національного відродження, – культурницьким, організаційним, політичним, в якому брала участь й дрібна шляхта. В.Липинський зазначав, що на відміну від вищих станів української шляхти, нижчі шляхетські прошарки залишалися в Галичині українськими аж до початку ХХ ст.³⁹ В.Грицак уточнював, що дрібна українська шляхта збереглася на українсько-польському пограниччю: у Перемишльщині та Самбірщині⁴⁰. Педагог С.Сас Дубравський (1829-1909рр.) писав: “Походжу я з неможливої, в Самбірщині проживаючої загонової руської шляхти... Тільки через піднесенє люду руського і шляхти дрібної нарід наш може прийти до давного могутства і значеня”⁴¹. Зі спогадів І.Макуха дізнаємося, що на початку ХХ ст. “в окрузі Тисмениця було культурне село Ляцьке Шляхетське (тепер с.Липівка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.), в якому було стільки української шляхти, що нею можна було обділити кілька повітів”⁴².

Яскравим прикладом поєднання шляхетської та національної свідомості дрібної шляхти стала просвітницька діяльність “Товариства руської шляхти в Галичині”^{43*} в м. Самбір. Назва організації демонструє чітку етнічну приналежність його членів, оскільки на той час русинами називали в Галичині українське населення. Документація товариства засвідчила високий рівень як національної, так і станової свідомості його членів, чітке розуміння своєї спільності з українцями. В статуті зазначалося: “Дійсним членом може бути особа фізична руської віри і народності та шляхоцкого роду, котра має австрійське горожанство”⁴⁴. В оголошенні про збори від 30 січня 1909 р. вказувалося: “Товариство... має велику ціль, щоби нашу руську шляхту... в собі злучити й піднести, освідомитиНадіємо ся зберегти гарні шляхотські традиції в користь і славу нашого руського народу!”⁴⁵. Неодноразово відбувалися віча в селах Гординя, Городище, Білина Велика, Кульчиці, Лука, Сілець Ортиничі, Лозина, Чайковичі, Винники, Уличне, Унятичі⁴⁶.

Своєю діяльністю члени товариства сприяли зростанню рівня національної свідомості серед жителів шляхетських сіл. На прикладі протиставлення “ми” – “вони” проявлялася їх чітка етнічна ідентичність з українською нацією, відкидалося ототожнення з поляками. У відозві від 24 лютого 1910 р. вказувалося: “Всьо і всі разом стали безцеремонно голосити: “to nasi, bo tylko polska jest szlachta”, інші: “to chłop wołoski”. Заболіло те. З болю і встиду прочуняла дрібна руська шляхта і грімко крикнула: “Ми свої зрілі руські діти”⁴⁷. Своєю діяльністю “Товариство руської шляхти в Галичині” посприяло залученню дрібної шляхти до українського культурно-просвітницького руху.

Участь дрібної шляхти в українському просвітницькому русі кінця ХІХ – початку ХХ ст. засвідчує ідентифікацію її з українцями. Зокрема, відкриття читалень “Просвіти” та товариства ім. М.Качковського в шляхетських селах вказує на включення цього прошарку спільно з селянами до процесу національного відродження краю. У сере-

довищі дрібної шляхти останній мав загальногалицькі тенденції, оскільки серед неї були представники як москвофільства, так і народовства.

Дрібна шляхта брала активну участь у відкритті читалень “Просвіти”. В с.Струтинь Вижній, Гошів, Витвиця, Розточки в “справах українських” шляхта і селяни йшли разом, відкриваючи спільні читальні⁴⁸. Так, у с. Кульчиці Шляхетські читальня “Просвіти” постала 1892 р., а в с. Кульчиці Рустикальні – тільки 1907 р.⁴⁹ Активним діячем в селі був о.Д.Гординський, який головував одночасно в обидвох читальнях “Просвіти” шляхти і селян. Серед членів-засновників шляхетської читальні були І.Кульчицький Дашинич, І.Кульчицький Жигайло, М.Кульчицький Густ, С.Кульчицький Цмайло⁵⁰. Ця громада відзначалася високим рівнем національної свідомості. У звіті про діяльність читальні зазначалося: “В селі є 4-класова руська школа, говорять в громаді руською мовою. Поляки і жиди не мішаються до наших справ”⁵¹. В шляхетському с. Витвиця читальню “Просвіти” відкрили 1892 р. Очолили її о.Т.Гарникевич, дідич І.Райф, вїйт П.Вітвицький, М.Вітвицький, В.Ковалевич, Ю.Вітвицький⁵².

До виділу “Просвіти” в с. Лозина Городецького повіту (1897 р.)⁵³ увійшли о.А.Целевич, шляхтичі І. де Турек Крилошанський, С.Ясніський Биринда, С.Шумило Кульчицький, Н.Задеберний Жеребецький, Г.Збагат Лозинський, а членами читальні (1901 р.) у с. Ільник Турківського повіту були шляхтичі о.М.Петровський, О.Блажівський, І.Кречківський, А.Ільницький Черчович⁵⁴. У с. Розтїчки Долинського повіту до виділу читальні “Просвіти” (1899 р.) входили К.Ільницький, А.Гошовський, С.Вітвицький, а в с. Комарники (1908 р.) – шляхта І.Матковський, В.Комарницький Яццишин, В.Височанський, І.Ільницький Занкович, П.Комарницький, І.Комарницький⁵⁵.

На початку ХХ ст. шляхта сіл Березів Нижній та Вижній, Бая Березів брала посильну участь у відкритті читалень “Просвіти”. Головою читальні в с.Березів Нижній був С.Фіцич, а секретарем – І.Геник, у с.Бая Березів серед засновників читальні – о.М.Руденський, М.Лазарович, Я.Руданський, І.Лазарович, в с.Березів Вижній – о.В.Луговий, А.Геник Березовський, Г.Симчич Березовський, М.Геник де Березовський, Н.Бодруг Березовський⁵⁶.

Проявом високої національної свідомості дрібної шляхти було знання гімну України, який тоді популяризували народовці, та вшанування пам’яті відомих українців. Відомо, що збори “Просвіти” у с. Лозина 13 листопада 1899р. та в с. Корчин Шляхетський 1907 р. закінчилися співом гімну “Ще не вмерла Україна”⁵⁷. У с. Витвиці за ініціативи “Просвіти” в лютому 1907 р. відбулися вечорниці “на честь пам’яті генія Руси-України Т.Шевченка”⁵⁸. У с. Кульчиці у 1912 р. за участі шляхти відбулося віче на відзначення 290-річчя від дня смерті гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного, уродженця села⁵⁹.

Частина дрібної шляхти активно засновувала читальні ім.М.Качковського, сповідуючи москвофільські ідеї, обстоюючи національно-культурну та державно-політичну єдність з російським народом, але аж ніяк не з польським. Можливо, саме великою кількістю дрібної шляхти з її консервативними ідеями в Самбірському, Старосамбірському, Турківському повітах пояснюється значне поширення там москвофільських товариств. Т.Біленький у листі до О.Барвінського писав: “Над шляхтою праці много треба, бо традиції у них засильно вкорінені”⁶⁰. У с. Комарники засновники читальні “Просвіти” 1909 р. просили Виділ товариства у Львові прислати на перші збори делегата-шляхтича, “бо тут населення до нешляхти відноситься недовірливо”⁶¹.

Оплотом москвофільства на Турківщині стало шляхетське с. Комарники, де понад 30 років був священиком Саламон – провідник цього руху. На 1909 р. у селі діяло дві читальні товариства ім. М.Качковського⁶². Активними організаторами таких читалень

в с. Лосинець були шляхтичі о.А.Скабельський, І.Яворницький, А.Ільницький, Г.Ільницький, Н.Ільницький, І.Церцьовіч; в с. Бачиня (1907 р.) – Л.Бачинський, М.Бачинський, І.Катинський, К.Бачинський, П.Ігнатович, А.Созанський, М.Созанський Фабула; в с.Городище (1899 р.) – Ю.Чайковський, Л.Бережницький, І.Городиский Лапотнік, Г.Бандровський, І.Татомир, Н.Блажовський, Л.Городиский; в с. Винники (1904 р.) Дрогобицького повіту – І.Винницький Клисевич, П.Винницький Клисевич, І.Городиский; в с.Баня Березів (1906 р.) – Н.Григорчак, М.Лазарович, Д.Лазарович, М.Васкуль, І.Томашук, Н.Лазовчук⁶³.

Часто у москвофільських читальнях шляхта співпрацювала з селянами. У с. Висоцьке Нижне шляхтичі Я.Борковський та Н.Матковський спільно з селянами виступили ініціаторами відкриття читальні ім. М.Качковського (1908р.)⁶⁴. В.Яворський, Б.Яворський, А.Добрянський із с.Волосянка Турківського повіту співпрацювали з селянами при заснуванні читальні 1907р.⁶⁵ К.Весоловський та І.Терлецький з с. Лука взяли участь у відкритті читальні в рустикальній частині села в 1902 р.⁶⁶.

Таким чином, етносоціальна ідентифікація дрібної шляхти Прикарпаття відзначалася взаємовпливом етнічної та соціальної свідомості, що мала характерні особливості в різних часових рамках. Якщо соціальна свідомість поступово приглушувалася в дрібношляхетському середовищі, то етнічна, навпаки, відзначилася тенденцією до зростання. Це пояснювалося процесами національного відродження серед українців в краї. За мовою, віросповіданням, національною свідомістю дрібна шляхта залишалася українською. Вживання полонізмів не пов'язане з етноідентифікацією, а з соціальним позиціонуванням щодо “високої” культури урбанізованого середовища. Участь дрібної шляхти в просвітницькому русі, діяльність “Товариства руської шляхти в Галичині” засвідчили високий рівень її національної свідомості саме як українців. Поряд з тим, від решти загалу, селян, вона відрізнялася шляхетською самосвідомістю.

¹ Франко І. Дещо про шляхту ходачкову // Народный календарь “Просвіта”. – ч.4. – 1870. – С.100; Грушевський М. Українська шляхта в Галичині на переломі XVI – XVII в. – Львів, 1938. – 15с.; Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – 88s.; Плоцанський В. Некоторые села Галицкой Руси // Литературный сборник Галицко-Русской Матицы. – 1870. – С.31-88.

² Кирчів Р. Дрібна шляхта Українського Прикарпаття (До проблеми історико-етнографічного вивчення) // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. – Львів, 1998. – С.106-118; Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-і рр. XX ст.). – К., 1993. – 200 с.; Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV – XVIII ст. – К., 1976. – 204с.; Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983. – 254с.; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – 584с.; Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the nineteenth century. – Edmonton, 1988. – 358 p.

³ Dąbkowski P. Szlachta zaściankowa w Korczyniu i Kruszelnicy nad Stryjem. – Lwów, 1936. – 122s.; Pulnarowicz W. Rycerstwo Polskie Podkarpacia. – Przemyśl, 1937. – 79 s.; Horoszkiewicz R. Szlachta zaściankowa na ziemiach Wschodnich. – Wyd. II. – Pinsk, 1937. – 40 s.; Ślusarek K. Szlachta zagrodowa w Galicji 1772 – 1939. Stan i przeobrażenia warstwy pod zaborem austriackim i w okresie niepodległości // Galicja i jej dziedzictwo. – T. 2. Społeczeństwo i gospodarka. – Rzeszów, 1995. – S. 111-124.

⁴ Грушевський М. Вказана праця. – С. 14.

⁵ Родинний архів О.Мандзюк. Спогади Й.Яворського від 1.03.1962 р. – 27.03.1962р. – Арк. 11-12.

⁶ Archiwum Państwowe w Przemyślu (далі – APP), Zes. Archiwum Biskupstwa grekokatolickiego w Przemyślu, sygn.7821, str.1-15.

⁷ APP. – sygn.7807. – str. 3-172.

⁸ * “nobilis” з латинської означає шляхетний (знатний); “agrikola”, “rustici” з латинської перекладається селянин, хлібороб, “rolnik” з польської означає селянин, землероб.

⁹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 2587. – Арк. 2-6; Спр. 59. – Арк. 28-29.

¹⁰ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 6326. – Арк. 1-5.

¹¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 6249. – Арк. 92-98; APP. – sygn.7807. – str. 285-300.

¹² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 202. – Арк. 50-52.

¹³ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 184. – Оп. 1. – Спр. 667. – Арк. 4.

¹⁴ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 631. – Оп. 1. – Спр. 490. – Арк. 183-191 зв.

¹⁵ ДАІФО. – Ф.631. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 3-11.

¹⁶ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 6248. – Арк. 19 зв.-30.

¹⁷ Польові записи. Свідчення Тишківської Розалії Іванівни, 1921 р.н.; записано Сливкою Л.В. 2.04.2004 р. у с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл.; Свідчення Корчинської Анастасії Петрівни, 1910 р.н.; записано Сливкою Л.В. 20.04.2004 р. у с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.; Свідчення Лесюк Анни Іванівни, 1922 р.н.; записано Сливкою Л.В. 21.04.2004 р. у с. Бережниця Калушського р-ну Івано-Франківської обл.; Свідчення Перцович Івана Івановича, 1914 р. н.; записано Сливкою Л.В. 10.08.2004 р. у с. Березів Вижній Косівського р-ну Івано-Франківської обл.; Свідчення Стегури Анни Федорівни 1903 р. н.; записано Сливкою Л.В. 18-19.08.2004 р. у с. Нижнє Гусне Турківського р-ну Львівської обл.; Свідчення Комарницької Євгенії Йосипівни, 1919 р. н.; записано Сливкою Л.В. 20.08.2004 р. у с. Комарники Турківського р-ну Львівської обл.

¹⁸ Польові записи. Свідчення Лазарович Михайла Михайловича, 1919 р. н.; записано Сливкою Л.В. та Сливкою Р.Р. 10.08.2004р. у с. Березів Вижній Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

¹⁹ Родинний архів О.Мандзюк (Яворської). Спогади Й.Яворського від 1.03.1962р. – 27.03.1962р., арк.8.

²⁰ Історико-меморіальний музей С.Бандери, с.Угринів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – Ф. 22. Хроніка Парохії Бережниця Шляхотська і Угринова Старого Калуського деканату, дієцезії Львівської, від 4 травня 1934 р. – Арк. 11.

²¹ Польові записи. Свідчення Генік Ольги Василівни, 1919 р. н. Записано Сливкою Л.В. та Сливкою Р.Р. 9.08.2004 р. у с. Березів Нижній Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

²² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.1245. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 3-Ззв.

²³ Польові записи. Свідчення Корчинської Анастасії Петрівни, 1910 р. н. від 20.04.2004р. у с. Корчин.

²⁴ Pulnarowicz W. Rycerstwo Polskie Podkarpacia. – Przemyśl, 1937. – s. 29, 36-37.

²⁵ русинізація – похідне від “русини” – етноніму українців Галичини XIX ст.

²⁶ Archiwum Akt Nowych (далі – ААН), Zespul 71/II Komitet do spraw szlachty zagrodowej na Wschodzie Polski. Sekcja Naukowa. 1937-1939rr., sygn.14, str. 34; Konieczny Z. Szlachta zagrodowa na Wschodzie Polski // Przemyskie zapiski historyczne. – R.XI-1998. – Przemyśl, 1998. – S. 198.

²⁷ Iusarek K. Szlachta zagrodowa w Galicji 1772 – 1939. – S. 119.

²⁸ Франко І. Вказана праця. – С. 100.

²⁹ Горинь Г. Вказана праця. – С.35; Кирчів Р. Цикл шляхетських повістей Андрія Чайковського // Чайковський А. Твори у 8 т. – Т.5. – Львів, 1994. – С.8; Himka J.-P. Galician Villagers. – р. 212.

³⁰ Площанський В. Вказана праця. – С. 70.

³¹ ДАЛО. – Ф.ф-1245. – Оп.2. – Спр.18. – Арк.2; Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 11. – Спр.626. – Оп.59. – Арк.41,78-79; Франко І. Вказана праця. – С.100; Юсипович І. Турківщина: за завісою століть. – Львів,1993. – С.93.

³² Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 11. – Спр. 626. – Оп.59. – Арк. 41, 78-79.

³³ Франко І. Вказана праця. – С.100; Грушевський М. Вказана праця. – С.11; Кирчів Р. Цикл шляхетських повістей Андрія Чайковського. – С.8; Яковенко Н. Вказана праця. – С. 117.

³⁴ Макарчук С. Вказана праця. – С.39.

³⁵ Проць Б. Книга пам'яті Кульчиць (історико-краєзнавчий нарис). – Самбір, 2003. – С. 164.

³⁶ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow Słowiańskich. – Т.4. – Warszawa, 1883. – S.59, 734, 398; Т.5. – Warszawa, 1884. – s. 632. Шематизмъ всего клира Греко-Католицкого Епархій соединеныхъ Перемыской, Самборской и Сяноцкой на рокъ вфдъ рожд. Хр. 1900. – Перемысль, 1900. – С.188, 52, 191, 55, 285, 197, 152.

³⁷ * Перше число в дужках показує відносну частку шляхти в селі, друге число – відносну частку римо-католиків у селі.

³⁸ Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф.9. – Спр. 275. – Арк.. 633.

³⁹ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 42.

⁴⁰ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 2000. – С.23.

⁴¹ Боднарук І. Філантроп і добродій шкільної молоді // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. В 3 т. – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Сідней, 1990. – Т. 1. – С.364.

⁴² Макух І. На народній службі: Спогади. – К., 2001. – С. 65.

⁴³ * Детальніше про товариство див.: Сливка Л. Товариство руської шляхти в Галичині (1907-1914 рр.) // Україна соборна: збірник наукових статей. – К., 2005. – Вип.2. – Ч.ІІІ. Історична регіоналістика в контексті соборності України. – С. 238-246.

⁴⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф.146. – Оп. 58. – Спр. 999. – Арк. 30, 37-38.

⁴⁵ ДАЛО. – Ф.ф-1245. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 1-2.

⁴⁶ ДАЛО. – Ф. ф-1245. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк.1.

⁴⁷ ДАЛО. – Ф. ф-1245. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 2.

⁴⁸ ДАЛО. – Ф. ф-1245. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 3-3 зв.

⁴⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 3248. – Арк. 28; Спр. 3250. – Арк. 32.

⁵⁰ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 3248. – Арк. 38; Спр. 3250. – Арк. 37-37зв.

⁵¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 3248. – Арк. 2.

⁵² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1588. – Арк. 3, 28, 43, 62.

⁵³ * У дужках подається рік заснування читальні.

⁵⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 3436. – Арк. 11-11зв.; Спр. 2738. – Арк. 3, 10.

⁵⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 4828. – Арк. 8-9; Спр. 2979. – Арк. 10.

⁵⁶ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1050. – Арк. 2,7; Спр. 967. – Арк. 1-2; Спр. 1048. – Арк. 3,7,18-19.

⁵⁷ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 3436. – Арк. 17 зв.; Спр. 3072. – Арк. 7.

⁵⁸ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1588. – Арк. 54.

⁵⁹ Проць Б. Вказана праця. – С. 148.

⁶⁰ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 11. – Спр. 626. – Оп. 59. – Арк. 78, 87зв.

⁶¹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2979. – Арк. 14.

⁶² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2979. – Арк. 14-15.

⁶³ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 146. – Оп. 58. – Спр. 908/а. – Арк. 49-50; Спр. 912. – Арк. 26-27; Спр. 873. – Арк. 39; Спр. 900. – Арк. 49-50; Спр. 906. – Арк. 80-81.

⁶⁴ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 146. – Оп. 58. – Спр. 920. – Арк. 85-86.

⁶⁵ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 146. – Оп. 58. – Спр. 912. – Арк. 68-69.

⁶⁶ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 146. – Оп. 58. – Спр. 884. – Арк. 25, 29.

Любов Сливка.

Етносоціальна ідентифікація дрібної шляхти Прикарпаття впродовж ХІХ – початку ХХ ст.

В соціальній структурі українського населення Прикарпаття впродовж ХІХ – початку ХХ ст. зберігалася відмінна верства – дрібна шляхта. Дослідження етносоціальної ідентифікації цієї групи показали, що за мовою, віросповідання, національною самосвідомістю в зазначений період вона залишалася українською, але відрізнялася від селян шляхетською ідентичністю.

Liubov Slyvka.

Ethnic and social identification of petty gentry of Prykarpattia during the XIX – beginning XX cc.

The petty nobility in Precarpathian region was characterized by mutual interdependence of ethnical and social identification. The representatives of this social group were Ukrainians by the language and Greek-catholic by the confession. Participation in the national cultural movement as a members of M. Kachkovski Society and “Prosvita” Society demonstrates a high level of the Ukrainian national consciousness. It’s noble identification was differ in comparison with peasant’s one.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУСІЯХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В історіографічному дискурсі грушевськознавства традиційно домінує увага до наукових творів видатного вченого, передусім до його “Історії України-Руси”. Такий підхід є зрозумілим, адже саме в цій фундаментальній праці сконцентровано його теоретико-методологічні та історіографічні погляди М.Грушевського в їхній тривалій генезі. Разом із тим, практично поза обрієм активної грушевськознавчої рефлексії залишився солідний пласт науково-популярних праць видатного вченого. А саме в них ми можемо віднайти авторське розуміння мети та завдань наукової популяризації, простежити трансформацію теоретичних та історіографічних моделей з урахуванням їхнього наближення до масового читача. Врешті, саме в науково-популярних працях представлено цілість історії України від найдавніших часів до початку ХХ ст., що уможлиблює реконструкцію історіографічної моделі М.Грушевського. Все це значною мірою збільшує вагомість науково-популярних творів ученого для дослідників-грушевськознавців. Ця ж обставина зумовила прискіпливу увагу до популяризаторської праці М.Грушевського й у середовищі його сучасників. Вказувалося, що розраховані на широкого читача, науково-популярні твори вченого несли в собі потужний виховний та ідейний заряд, розуміння високої громадської місії історика. Через це кожна нова спроба наукової популяризації, що здійснювалася львівським професором, викликала надзвичайно жваве обговорення, в якому приймали участь представники різноманітних напрямків і течій як наукової, так і суспільно-політичної думки. В цих дискусіях чіткіше окреслювалися світоглядні позиції стосовно ключових тез модерної національної історіографії, відбувався пошук наукового та ідейного компромісу, що мало поважний вплив на творчість як самого М.Грушевського, так і цілої генерації українських істориків того часу. Ми спробуємо відтворити динаміку обговорення науково-популярних праць ученого в період до вибуху Першої світової війни, оскільки пізніші критичні публікації необхідно несли на собі відбиток як нової політичної ситуації, так і зміненого історіографічного та ідеологічного контексту.

Наукова популяризація як одне з важливих суспільних завдань історика вже з перших років перебування М.Грушевського у Львові знаходилась у центрі його дослідницької активності. Про це свідчать численні публічні виступи вченого на історичну тематику, його співпраця з газетами та журналами, які охоче друкували різноманітні історичні замальовки професора, присвячені видатним постатям та знаменним подіям українського минулого. На початку ХХ ст. з'явилися перші науково-популярні праці М.Грушевського книжкового формату, що викликали жваве зацікавлення читаючої публіки. Проте, якщо в Галичині праці вченого безперешкодно функціонували у читачькому середовищі, значно складніше з поширенням його творів було на Наддніпрянській Україні. Загальна заборона українського слова та дискримінаційне законодавство

тво стосовно української книги значно утруднювали діяльність щодо популяризації національної моделі минулого серед народу.

Потреба популяризації українського питання в російському суспільстві змусила М.Грушевського шукати шляхи та можливості для публікації своїх праць у Російській імперії. Така можливість з'явилася після 1903 р., коли М.Грушевський на запрошення Російської вищої школи суспільних наук у Парижі впродовж двох місяців читав російською мовою лекції з української історії. Вони й лягли в основу виданого роком пізніше російськомовного “Нарису історії українського народу”. Видання подібної книги вдалося настільки своєчасним і затребуваним суспільством, що перший наклад 1904 р. розійшовся за кілька місяців. Тож праця з'явилася у переробленому вигляді другим (1906 р.) та третім (1911 р.) виданнями. Важливою була ця праця й для подальшого поступу української історичної науки, адже до того часу не було видано цілісного, написаного з ясних національних позицій, курсу вітчизняної історії. Наприклад, у своєму огляді Д.Дорошенко зазначав: “В малоросійській історичній літературі, достатньо ґрунтовно розробленій у деталях, давно вже відчувався суттєвий пробіл – відсутність повного курсу історії малоросійського (українського) народу, котрий би, охоплюючи все історичне життя цього народу аж до останнього часу, представляв разом із тим строго наукову працю, останнє слово історичної науки. Нещодавно опублікована книга проф. львівського університету М.Грушевського досить вчасно заповнює вказаний нами пробіл”¹.

Говорячи про мету своєї праці, М.Грушевський у передмові писав, що в російських читацьких колах відчувається поважний брак цілісного та науково-виваженого огляду минулого українського народу, про що свідчить хоча б комерційний успіх перевиданої “Історії Малої Росії” М.Бантиш-Каменського, котра активно розкупується завдяки одному своєму заголовку. Далі вчений констатує, що через певні обставини ані український, ані німецький варіант його великої “Історії” є недоступні широким читацьким колам у Росії. В сумі ці всі причини й змусили його взятися за роботу над книгою, в основу якої лягли лекції, прочитані у Парижі. Окреслюючи свою читацьку аудиторію, автор зауважив, що “при складанні цього нарису мав на увазі читачів з певною звичкою до наукового читання, котрі шукають не зовнішньої цікавості розповіді, а наукового викладу. У короткому і стиснутому вигляді я намагався дати можливо точний образ історичного процесу, пережитого українським народом”². Видання ж більш популярної та загальнодоступної праці дослідник бачив як завдання на майбутнє.

Сам факт появи цілісного нарису історії українського народу, написаного найбільш авторитетним спеціалістом з виразно українського національного погляду був із захопленням сприйнятий у патріотичному середовищі. Так, львівська газета “Діло” відгукнулася на появу книги статтею І.Копача під промовистою назвою “Мойже епохальна книга”³. В ній автор наголосив, що потреба у цілісному науковому опрацюванні рідної історії назріла давно, а рецензована книга, написана найвидатнішим українським істориком, є важливою віхою у духовному житті українців. Про вартість нової книги для розвитку національної справи та популяризації українського питання в середовищі російської інтелігенції писав також С.Томашівський у кількох статтях на сторінках “Літературно-наукового вісника”. На його переконання, книга М.Грушевського відкриває новий етап в українській історіографії. Сам “Нарис” учень М.Грушевського характеризує як працю цілісну, із виразним національним характером, написану науково та водночас доступно. Оглядач підносить аргументованість основних концептуальних тез автора, наголошує, що вартість книги полягає, передусім, у її руйнівному впливі

на імперські історіографічні стереотипи⁴. У контексті аналізу нової книги М.Грушевського С.Томашівський робить першу спробу узагальнити теоретико-методологічні засади творчості вчителя. Він відзначив, що М.Грушевський, як “вихованець української історіографії Росії”, засвоїв її методологічні здобутки та розвинув їх далі на вітчизняному історичному матеріалі, позбавившись від догматизму, інколи властивого старшим репрезентантам українознавства. Основні атрибути творчої лабораторії історика – це об’єктивність і критичний документалізм. Провідною ж рисою методологічної концепції М.Грушевського С.Томашівський називає “синкретичність”, що полягає у синтезуванні пізнавальних можливостей різноманітних теоретичних моделей, якщо вони дають “... щось позитивне для дослідження розвитку людської громади”. “Наукова історична метода, репрезентована і пропагована проф. Грушевським, – резюмує рецензент, – нічим не відхиляється від найкращих взірців західно-європейської історичної науки щодо всіх її сторін (гевристики, критики й синтези)”⁵.

Саме поява “Нарису” започаткувала ознайомлення російського суспільства з національною моделлю українського минулого та розпочала широке обговорення наукових ідей М.Грушевського у професійних колах імперії. Інтерес до книги виявився настільки значним, що на перше її видання рецензіями відгукнулися практично всі російські історичні часописи. Частина з цих рецензій мала характер звичайного огляду змістової наповненості нової книги та ставила за мету ознайомити читача з її провідними ідеями. Всі рецензенти одноголосно визнали важливість появи книги як у плані науковому – цілісного представлення українського минулого, суспільно-політичному – задоволення зростаючої зацікавленості російських інтелектуалів молодим українським рухом та самою культурою й історією українців, так і виховному – уможливлення українцям імперії отримати зважені та науково обґрунтовані знання про своє минуле. Незважаючи на популярне спрямування видання, рецензенти підносили його наукову вартість як праці самостійної, написаної з чітких теоретико-методологічних позицій із урахуванням широкого комплексу джерел і літератури. “Нарис” Грушевського, – зауважив В.Черепін, – пробуджує допитливість у читача, змушує його думку посилено працювати, привертає його увагу до рідної історії та спонукає прямувати до висвітлення та вияснення зачеплених книгою жагучих питань”⁶. Попри зрозумілу ідеологічну забарвленість більшості висловлених у книзі положень, оглядачі також відзначали спокійний академічний тон оповідання, об’єктивність у висвітленні спірних наукових проблем, що було особливо важливим у розділах, присвячених становищу українців у нові часи. У той же час, висловлювалися численні зауваження полемічного характеру. Зрозуміло, що у своїй більшості ці зауваження стосувалися проблем, котрі М.Грушевським було подано у відмінному від російської історіографічної традиції дусі. Найбільше критики, як недостатньо обґрунтовані, викликали декілька положень: про спадкоємність державницької традиції від Київської Русі до Галицько-Волинського князівства; про антів як безпосередніх предків українців; про вагомість українського внеску до скарбниці східнослов’янської культури тощо⁷. Попри такі концептуальні зауваження, полеміка точилася також довкола спеціальних наукових проблем – інтерпретації станового поділу давньоруського суспільства, порядку заміщення князівських столів, розуміння ваги економічної складової в суспільній еволюції того часу тощо⁸. Висловлювалися зауваження й щодо структури книги – відзначалася диспропорція у поділі матеріалу на частини, коли давньоруська проблематика кількісно домінувала над висвітленням минулого українських земель у новий, більш затребуваний читачем, період. У той же час, деякі пункти критики М.Грушевським класичних тез російської

науки, як наприклад, погодінської теорії, були визнані слухними⁹. Нерідко зустрічалися нарікання також на українську історичну термінологію, сумніву піддавалась і доречність вживання етноніму “Україна”, особливо в контексті історії східноєвропейського середньовіччя. Загальним місцем критики були сухість викладу, численні мовні помилки перекладу та погане редагування праці, про що, зрештою, перепрошуючи, писав і сам М.Грушевський у передмові до “Нарисів”¹⁰. Попри такі достатньо серйозні зауваження, загальна оцінка праці була дуже прихильною. Один із найбільш послідовних критиків концептуальних положень книги М.Грушевського М.Чечулін зауважив: “Загалом же книга проф. Грушевського дуже цікава; вона виявляє в авторі вченого, що володіє значними знаннями, здатного охоплювати широкі питання, скажемо, мабуть, навіть – обрії”¹¹. А О.Яцимирський висловив свій жаль з того приводу, що “такий великий талант” досі не посів російської університетської кафедри¹².

Численні полемічні зауваження, висловлені у рецензіях на перше видання “Нарису”, змусили М.Грушевського давати необхідні пояснення та відповіді, що й було зроблено ним у передмові до другого видання книги. Передусім, автор із задоволенням відзначив, що, за незначними винятками “голосов из оврага”, книга була з великою симпатією зустрінута як спеціалістами, так і широкими читацькими колами. Далі вчений дав відповіді на найбільш поширені закиди та висловлені побажання. Прислухаючись до зауважень стосовно відбору та розташування матеріалу, зазначає М.Грушевський, він, із певними застереженнями, вніс відповідні правки до другого видання праці. Так, ідучи на зустріч побажанням збільшити другу частину книги, присвячену історії останніх трьох століть, М.Грушевський, натомість, не погоджується зменшити її першу частину. Це, на його переконання, суперечило б самій меті видання – дати цілісний нарис української історії, а також утруднювало б розуміння генези багатьох історичних процесів нового часу. Тому у другому виданні обсяг праці було збільшено двома новими розділами. Зауважимо, що в третьому виданні друга частина праці ще більш зросла¹³. На інший блок зауважень, щодо історичної схеми, на якій побудована робота, М.Грушевський окремо не відповідає, а відсилає опонентів до своєї знаної статті, опублікованої в академічному слов’янознавчому збірнику. Так само вчений не вважає за потрібне докладніше зупинитися на пошуку додаткових аргументів стосовно приналежності цивілізаційного спадку Київської Русі, рекомендуючи зацікавленим перші томи великої “Історії”. І хоча М.Грушевський погоджується дещо пом’якшити свою риторіку, разом із тим, зазначає, що “по суті не почуває для себе можливим змінити що-небудь у сказаному про засвоєння великоруським племенем продуктів київського життя”¹⁴. Інше побажання критики технічного плану – про бажаність наводити докладні огляди літератури порушених проблем, автор теж відмовляється виконати, вказуючи, що це значно збільшить обсяг і ціну книги, а також суперечить популярному характеру видання.

Загалом, порівняння двох варіантів дозволяє ствердити, що структурні, стилістичні та мовні недоліки першого видання, вказані багатьма рецензентами, були виправлені у виданні другому. Передусім, суттєво було розширено зміст другої частини праці, в якій висвітлювалась історія українців нового часу та додано два нові розділи; була виправлена стилістика та мова викладу; більш помірковано автор тлумачив ті наукові проблеми, що не здобули консенсусу в науці. Переваги другого видання над попереднім були відзначені практично всіма оглядачами. Так, С.Томашівський, порівнюючи зміст двох видань, зауважив: “Не станемо обговорювати усіх тих доповнень, хоч і як вони цікаві, бо се забрало би багато місця, скажемо тільки, що вони, разом із деякими

важними перебігами і з мовно-артистичними переробками, дають нам новий підручник української історії, який повинен без усякого сумніву знайти ще прихильніший осуд і ще більший попит, ані-ж перше видання"¹⁵. Про позитивні зміни у другому виданні писали й оглядачі російських історичних часописів. Наприклад, на сторінках "Исторического вестника" зазначалось: "Найбільш слабкі частини першого видання настільки є виправленими, що навіть без підрядкового порівняння помітними є сліди серйозної авторської праці. Передусім, слід відзначити чистоту мови, що в першому виданні страждала малоруськими зворотами"¹⁶. Рецензенти одногосно відзначили важливість появи "Нарису", його затребуваність суспільством; писали про науковий та об'єктивний тон автора, що спромігся гострі питання українсько-російських взаємин висвітлити толерантно та безсторонньо"¹⁷. "Його книга, – відзначалось у рецензіях, – не повинна образити нікого, окрім хіба що шовіністів"¹⁸. Розширення М.Грушевським аргументації на користь своєї історичної схеми спричинило подальше її обговорення, спрямоване на пошук наукового компромісу. Один із варіантів такого компромісу запропонував С.Томашівський. На його думку, "Остаточно згода між Українцями і Москалями на цьому пункті [про спадщину Київської Русі – В.Т.] вповні можлива, а то така, що т. зв. київський період стане спільним історичним добром обох народностей, так само, як історія Франконії V-IX ст. стала спільним історичним добром народів німецького і французького, між якими нема ніяких суперечок на тому полі"¹⁹.

Успіх "Нарису історії українського народу" був настільки великим як у колі спеціалістів, так і серед читаючої публіки, що книга була нагороджена престижною премією графа Уварова при Академії наук. Офіційний відзив про саму працю та наукову діяльність М.Грушевського зробив Д.Корсаков. Він відзначив, що вся наукова творчість українського вченого є послідовною розробкою ідей його вчителя В.Антоновича та українських істориків ХІХ ст. Він високо оцінив наукові здобутки М.Грушевського, підкреслив об'єктивний тон його праць, підніс вартість розгорнутої у Галичині археографічної та науково-організаційної діяльності. Рецензент поставив перед собою завдання докладно проаналізувати провідні тези праці. У зв'язку із цим особливу увагу критик звернув на концептуальні засади книги, викладені у передмові та вступі. Він, загалом, визнає рацію головним тезам М.Грушевського, у той же час зауважуючи їх недостатню обґрунтованість та деяку категоричність. До таких дискусійних моментів творчості М.Грушевського він, як і решта російських істориків, відніс історичну схему вченого, його реконструкцію початків українського народу та погляд на цивілізаційну спадщину Київської Русі. Щоправда, критик справедливо відзначив, що стосовно більшості піднятих М.Грушевським спірних питань генези етнічних та політичних процесів у східноєвропейському регіоні неможливо, з об'єктивних причин, дати однозначну відповідь, оскільки джерельна база є надзвичайно скромною та не передбачається її суттєве поповнення. "Відзначені з мого погляду неточності в деяких твердженнях М.С.Грушевського, – писав Д.Корсаков, – котрі, по суті, є лише необґрунтованими припущеннями, залежать від його бажання бачити не тільки історичну можливість, але історичну достовірність в такі століття віддаленого від нас минулого, до котрих не в змозі досягти світло історії"²⁰. Також рецензент відзначає окремі помічені неточності у тексті книги. Втім, поступове – від століття до століття – збільшення джерельної бази для вивчення української історії позитивно позначається, на думку оглядача, на обґрунтованості висловлених у "Нарисі" тез. Особливого схвалення у відзиві отримало висвітлення М.Грушевським історії козаччини: "Історія українського народу за ХVІІ ст. викладена п. Грушевським дуже цікаво і з новим насвітленням"²¹. Надзвичайно

цікавими також критик називає результати дослідження львівським ученим наступних XVIII і XIX століть. Загальний висновок рецензента звучить надзвичайно прихильно: "Нариси з історії українського народу" є найновішим і в наш час єдиним загальноросійською мовою оглядом цілого ходу південноросійської історії від найдавніших часів до кінця XVIII ст."²². Загалом, рецензія Д.Корсакова є промовистим свідченням тих поступових змін у російській історичній науці, які відбулися на початку XX ст. під впливом здобутків української Клію. Ці зміни відбувалися як у плані концептуально-термінологічному – критичного сприйняття та засвоєння українського бачення східноєвропейської історії, а також нової термінології (передусім, етноніму "Україна" замість "Південна Росія"), так і в аспекті тематичному – визначення широкого кола наукових проблем (поза місцевою історією), у вивченні яких пріоритет було визнано за українськими вченими.

"Нарис історії українського народу" М.Грушевського привернув увагу до його творчості в широких колах російських фахівців, а поглиблення процесів лібералізації політичного життя в імперії після подій 1905 р. уможливило подальше обговорення історичних творів львівського професора, в тім і його україномовних праць. З того часу практично всі помітні дослідники російської історії вважали за необхідне висловитися з приводу запропонованої М.Грушевським інтерпретації українського минулого, що завжди стосувалася й розуміння тих чи інших аспектів генези українсько-російських відносин.

Скасування обмежень на українські видання в Російській імперії відкрило перед М.Грушевським нові можливості для популяризації власних історичних концепцій. Попри активність розгорнутої ним на Наддніпрянщині громадсько-політичної, науково-дослідної та організаційної роботи, вчений продовжує тримати руку на пульсі популяризації української історії та культури серед широкого кола читаючої публіки. Саме такій аудиторії була адресована його популярна "Ілюстрована історія України", що швидко завоювала визнання як фахівців, так і великого кола читачів, незважаючи на конкуренцію подібного роду книг О.Єфименко та М.Аркаса. У передмові до нової праці вчений подав своє бачення мети видання та завдань наукової популяризації: "Хотів я дати громадянству книгу, написану легко і приступно, оживлену образами минулого життя, уривками нашої старої творчості, нашої словесності і знімками цікавих предметів старого побуту, портретами давніх українських діячів, картами і планами вікопомних подій. Нелегка се річ – змістити в таку хоч би й величеньку книгу все багатство українського життя, коли хочеться не обмежитися самою тільки зверхнею історією володарів й війн, а показати і те, як жилося народові"²³.

Українські оглядачі "Ілюстрованої історії України" підносили їй високу наукову вартість, котра полягала у послідовному проведенні через увесь текст оповідання тези про нерозривність українського історичного процесу від доби раннього середньовіччя до початку XX ст.²⁴. Ця теза, наголошували вони, поступово проникає й у російські навчальні книги. Та, попри такий суто науковий характер, рецензенти відзначали високі літературні прикмети праці, майстерне володіння автором пером оповідача. Наприклад, М.Залізник відзначав: "Се не науково-сухий збір фактів, не теоретичні розумування, абстракції й узагальнення соціолога. Тут минуле наше жите мов живе воскресає перед нашими очима в усій його ріжнородности, елемент науковий чудово лучиться з артистичним – автор не тільки знає факти, але й відчуває при помочи своєї внутрішньої інтуїції наше минуле жите, надає йому живих барв силою свого внутрішнього чуття. Тому ся книга й робить на читача величезне враження, тому станеться вона чистим жерелом національного самопізнання і національної

свідомості”²⁵. Окремо рецензенти зупинялись на ілюстративному оформленні праці, зауважуючи, що вміщені у ній малюнки становлять самостійну наукову та виховну вартість, оскільки дібрані з великим смаком і зі знанням предмету²⁶.

Успіх “Ілюстрованої історії України” підштовхнув професора до реалізації перекладного проекту – видання російськомовного варіанту цієї праці. Як пояснював у передмові сам професор, “зважаючи на інтерес, пробуджений цією книгою [йдеться про українське видання – В.Т.] в широких колах інтелігентних і просто грамотних читачів-українців, з’явилась думка зробити це видання доступним також і для читачів, котрі цікавляться минулим України, але не володіють достатньою мірою українською мовою або просто не при звичаєні до читання українською мовою”²⁷. Рецензенти відзначили, що найкращі риси українського варіанту – науковість, об’єктивність, літературне і мистецьке оформлення – перейшли й до російського видання²⁸. Особливо це впадає у вічі, наголошували вони, коли порівняти працю львівського професора з книгами О.Єфименко та М.Аркаса. У той же час відзначалося, що загальний стан української історіографії у плані наукового опрацювання окремих проблем та цілих періодів, не міг не позначитися на відповідних місцях книги самого М.Грушевського та на описовому стилі праці. Так, значно ґрунтовніше у книзі виглядають давній та литовський періоди, а також питання, пов’язані з культурно-релігійним життям в Україні, що мають тривалу традицію наукового опрацювання. Високим фаховим рівнем викладу відзначені й ті проблеми, в розробку яких сам учений зробив помітний внесок. Серед останніх рецензенти одностайно називали історію козаччини. У той же час, схематичністю викладу позначено характеристику економічного, правового та суспільного життя українського народу, особливо, доби Гетьманщини. Та загальна оцінка праці була надзвичайно високою. Так, М.Василенко зазначав: “Можна, безперечно, не погоджуватися з окремими висновками проф. Грушевського, можна їх оспорювати, але не можна заперечувати того факту, що всі вони побудовані на науковому ґрунті, широкому знанні та вивченні історичного матеріалу. В цьому особлива цінність книги проф. Грушевського”²⁹.

Серед численних та різноманітних рецензій на науково-популярні праці М.Грушевського загалом, та на його “Ілюстровану історію України” зокрема, окреме місце займає критичний огляд російського історика-марксиста М.Рожкова. Оскільки це перший відомий аналіз історичних поглядів М.Грушевського з позицій історичної теорії марксизму, зупинимось на критичному виступі М.Рожкова докладніше. Вже на самому початку огляду рецензент зазначає, що дивиться на працю Грушевського як на цікаву пам’ятку українського “лівого націоналізму”, а на самого автора – як на “засліпленого націоналістичним ентузіазмом”³⁰. Саме ці обставини, на переконання критика, зумовили численні слабкі моменти книги. Серед найбільших недоліків він називає сепаратний розгляд внутрішньої та зовнішньої історії; хибне зображення генези українського народу та української державницької традиції; недооцінку економічної складової історичної еволюції; неправильне розуміння економічних та соціальних законів розвитку; національне, а не класове пояснення цілого ряду культурних, суспільних та економічних явищ тощо. “Повсюди, – резюмує рецензент, – п. Грушевський засліплений своїм кульгом національності, підміняє класову підкладку національною”. Попри наголошення на “дрібнобуржуазності” історичних поглядів М.Грушевського, рецензент все ж віднаходить і сильні сторони його праці. Такими для нього є зображення розвитку сільського господарства в українських землях XVII ст., генези козаччини, боротьби козаків із польським гнітом. Подобається рецензентові й мовне, літературне та мистецьке виконання книги. “Загалом, – підсумовує М.Рожков, – слід рекомендувати

книгу п. Грушевського увазі читаючої публіки: вона цікава та важлива як сама по собі, своїм змістом та малюнками, так і як певне літературне явище, що відбиває важливий струмінь суспільного руху в російській та зарубіжній Україні³¹. Загалом, характеризуючи рецензію М.Рожкова з перспективи подальшого поглиблення та урізноманітнення грушевськознавчої рефлексії в історичній науці ХХ ст., можемо говорити про становлення синтезу класичного для російської історіографії та типового для марксизму комплексу дискусійних проблем в обговоренні творчої спадщини М.Грушевського, а через його особу й ключових постулатів української національної історичної думки. Подальшого поглиблення полемічна база цієї дискусії набуде в радянській історичній науці 20-30-х років, а довершеності – в 50-80-х роках. Виступ М.Рожкова своєю загостреною ідеологічно-класовою спрямованістю привернув увагу оглядачів українського інтелектуального життя. Так, в журналі “Украинская жизнь” з приводу рецензії М.Рожкова було зауважено: “Рецензент оспорує деякі погляди українського вченого на розуміння подій української історії, але протиставлені цим поглядам погляди самого рецензента надто догматичні та аподиктичні, щоби могли мати силу переконливості. В окремих випадках п. Рожков проявляє себе вже не як історик, з котрим можна погоджуватися або сперечатися, а швидше як людина певної партії”³².

Успіх науково-популярних праць М.Грушевського як російською, так і українською мовами серед широкої читацької аудиторії, продемонстрував певний дефіцит літератури, в якій би подавався науковий і в той же час адаптований до рівня пересічного читача узагальнений обсяг знань про українське минуле. Задовольняючи зростаючий попит, учений видав окремими книгами ще кілька науково-популярних нарисів, що, за словами В.Дорошенка, “становлять могутню зброю національного усвідомлення і самопізнання серед широких верств нашого громадянства”³³. Ці праці були прихильно зустрінуті як в українських, так і в російських фахових колах. Підносились наукова новизна та оригінальність запропонованого автором погляду на історичні події та явища, їх майстерне літературне зображення, емоційність викладу; особливого схвалення здобуло ілюстративне оформлення видань³⁴. Серед російських оглядачів навіть висловлювався жаль, що деякі цікаві публікації, як, наприклад, “Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII в.”, вийшли лише в українськомовному варіанті. Російські дослідники традиційно полемізували з українським поглядом М.Грушевського на ключові проблеми українсько-російських стосунків, наголошуючи в той же час на солідності фахового рівня його праць і їх своєчасній появі на читацькому ринку. Характерною для російських критичних відзивів можна назвати реакцію В.Мякотіна на названу вище працю: “Іноді автор у застосуванні цієї точки зору [про роль козацтва в українській історії – В.Т.] йде, мабуть, занадто далеко і деякі окремі його твердження здатні викликати зауваження. Але це у будь-якому випадку не більше як деталі, загалом же цікава і змістовна книга п. Грушевського цілком відповідає завданням історичної популяризації та можна щиро побажати, щоб він випустив цю книгу й російською мовою”³⁵.

Напередодні Першої світової війни М.Грушевський взяв участь у виданні енциклопедичного довідника “Украинский народ в его прошлом и настоящем”, для якого підготував перший том, що містив історіографічний огляд та науково-популярний нарис української історії³⁶. У передмові до видання він зазначив, що його метою є дати суспільству оглядово стиснутий, але разом із тим науково вивіреним образ історії українського народу від його початків до актуального стану. Як свідчать численні схвальні відзиви на це видання в українській та російській науковій періодиці, з поставленим завданням історик цілковито впорався – пишучи про дискусійні проблеми українського

минулого, він критично узагальнив джерела та літературу, об'єктивно й академічно, а разом із тим доступно, представив власний погляд на спірні питання³⁷.

Отже, науково-популярні твори М.Грушевського, що з'явилися на початку ХХ ст., стали важливим фактором тогочасного наукового життя. Про це свідчать як значні наклади цих праць, так і розгорнута довкола них жвава полеміка. В ході дискусії виявилось ставлення до творчості вченого не лише з боку українських наддніпрянських істориків, але й було окреслено основні напрямки аналізу його ідей в російській історіографії. Українські історики Наддніпрянщини у своїх критичних оглядах акцентували, передусім, новаторські моменти історичних праць М.Грушевського, тим самим популяризуючи його погляди серед широких кіл російських та українських читачів. Така популяризаторська діяльність мала наслідком, з одного боку, зростаюче зацікавлення в інтелігентських колах Російської імперії українським рухом та його лідером, з іншого – стимулювала переведення обговорення історичних концепцій М.Грушевського з ідеологічної в академічну площину. До сильних сторін науково-популярних студій львівського професора практично всіма оглядачами зараховувалась ґрунтовність у загалненні історичного матеріалу, художня майстерність у змалюванні складних подій та явищ, вираженість і толерантність в оцінках. Підносились також оригінальність погляду вченого на, здавалося б, усталені наукові проблеми, що дозволило поновити їх обговорення з позицій альтернативної моделі. Представники російської науки прийняли своєрідний інтелектуальний виклик українського вченого і розпочали в своїх рецензійних оглядах дискусії довкола тих ліній, за якими М.Грушевський намагався відокремити українську історію від “звичайної схеми” північного сусіда, творячи національний гранд-наратив. Так, у російській науці найбільш гарячими були дискусії із тезами професора про українські племена як автохтонне населення Наддніпрянщини, а звідси – бачення Київської Русі як першого досвіду українського державотворення, розширення східного кордону українського розселення в добу раннього середньовіччя тощо. Загальні пункти критики рецензентів стосувалися фахової термінології вченого, його категоричності у обстоюванні власних гіпотез. Принципове значення мали й зроблені рецензентами зауваження, котрі звертали увагу на мовно-стилістичні моменти праць М.Грушевського, домінацію аналітичної складової у його творчості. Безперечно, численні корективи та уточнення, що стосувалися різних аспектів фахового, концептуального та методичного характеру, сприяли швидкому становленню та збагаченню науково-популярного напрямку в тогочасній українській історіографії. А це, в свою чергу, послужило могутнім чинником національного відродження першої третини ХХ ст.

¹ Д.Д. [Д.Дорошенко]: Проф. Мих. Грушевский. Очерк истории украинского народа. С-Пб, 1904. стр. 380 // Вестник воспитания. – 1905. – № 1. – С. 25. Див. також: Новые труды по истории Украины // Киевская Старина. – 1904. – Т. 87. – С. 163.

² Грушевский Мих. Очерк истории украинского народа. – С-Пб, 1904. – Предисловие.

³ Копач І. Мойже епохальна книга: Грушевский М. Очерк истории украинского народа // Діло. – 1905. – 13-25 червня.

⁴ Томашівський С. Нова книжка – нові часи (Проф. М.Грушевський – Очерк истории украинского народа. С-Пб., 1904) // ЛНВ. – 1905. – Т. XXIX. – С. 43-53.

⁵ Там само. – С. 53.

⁶ Черепин В. Родная история (Проф. Мих. Грушевский. Очерк истории украинского народа. СПб. 1904) // Киевская старина. – 1905. – Т. LXXXIX. – №5. – Отдел I. – С. 232.

⁷Чечулин Н.: Проф. Мих. Грушевский. Очерк истории украинского народа. С-Пб, 1904. стр. 380 // ЖМНП. – Седьмое десятилетие. – Часть ССCLVIII. Апрель. – С-Пб., 1905. – С. 393-399; А.Я. (А.Яцимирский): Проф. М. Грушевский. Очерк истории украинского народа. С-Пб, 1904. стр. 380 // Исторический вестник. – 1905. – № 2. – С. 694-695; Житецкий И.: Проф. М их. Грушевский. Очерк истории украинского народа. С-Пб, 1904. стр. 380 // Вестник Европы. – 1905. – № 3. – С. 413..

⁸Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. Спб., 1904 // Русская мысль. – 1905. – Кн. 2. – С. 57-59. Огляд був поданий без авторства; Сторожев В. Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. Спб., 1904 // Мир Божий. – 1905. – № 2. – С. 49-51.

⁹Див. напр.: А.Я. (А.Яцимирский): Проф. М. Грушевский. Очерк истории украинского народа. С-Пб, 1904. стр. 380 // Исторический вестник. – 1905. – № 2. – С. 695.

¹⁰В.С.: Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. Спб., 1904 // Весы. Ежемесячник искусств и литературы. – 1905. – № 5. – С. 56-57; Д.Д. [Д.Дорошенко]: Проф. Мих. Грушевский. Очерк истории украинского народа. С-Пб, 1904. стр. 380 // Вестник воспитания. – 1905. – № 1. – С. 30; Н. К-ш-ъ.: Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. Спб., 1904 // Русская старина. – 1905. – Январь. – Библиографический листок.

¹¹Чечулин Н.: Проф. Мих. Грушевский. Очерк истории украинского народа. С-Пб, 1904. стр. 380 // ЖМНП. – Седьмое десятилетие. – Часть ССCLVIII. Апрель. – С-Пб., 1905. – С. 394.

¹²А.Я. (А.Яцимирский): Проф. М. Грушевский. Очерк истории украинского народа. С-Пб, 1904. стр. 380 // Исторический вестник. – 1905. – № 2. – С. 694.

¹³Грушевський Мих. Очерк истории украинского народа. Издание третье, дополненное. – С-Пб., 1911. – Предисловие.

¹⁴Грушевський Мих. Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное. – С-Пб., 1906. – С. VI.

¹⁵С.Т. (С.Томашівський): Мих. Грушевський. Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное. С-Пб., 1906 // ЛНВ. – 1906. – Т. 35. – С. 172.

¹⁶А.Я. (А.Яцимирский): Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное. Спб., 1906 // Исторический вестник. – 1906. – Том CV. – С. 604.

¹⁷Лотоцкий А.: Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное. Спб., 1906 // Вестник Европы. – 1906. – Том III. – С. 366-368.

¹⁸А.Я. (А.Яцимирский): Проф. М.С.Грушевский. Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное. Спб., 1906 // Исторический вестник. – 1906. – Том CV. – С. 604.

¹⁹С.Т. (С.Томашівський): Мих. Грушевський. Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное. С-Пб., 1906 // ЛНВ. – 1906. – Т. 35. – С. 173.

²⁰Корсаков А.Д. Отзыв о сочинении М.Грушевского “ Очерк истории украинского народа”. Издание второе, дополненное. Спб., 1906. – Спб, 1909. Оттиск. – С. 489.

²¹Там само. – С. 493.

²²Там само. – С. 498.

²³Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ-Львів, 1911. – Передмова.

²⁴Русова С. Два новых исследования по украиноведению // Вестник воспитания. – 1911. – № 8. – С. 12-18.

²⁵Залізник М.: Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України. Київ-Львів, 1911 // ЛНВ. – 1911. – Т. 54. – С. 536.

²⁶Дорошенко Д.: Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України. Київ-Львів, 1911 // Украинская жизнь. – 1912. – № 1. – С. 130.

²⁷ Грушевський Мих. Иллюстрированная история Украины. – С.-Петербург, б.р. – Предисловие.

²⁸ Д. Д-ко: Проф. Мих. Грушевський. Иллюстрированная история Украины. – С.-Петербург, б.г. // Украинская жизнь. – 1912. – № 12. – С. 118-119.

²⁹ Василенко Ник.: Проф. Мих. Грушевський. Иллюстрированная история Украины. – С.-Петербург, б.г. // Голос минувшего. – 1914. – № 2. – С. 252-257.

³⁰ Рожков Н.: Проф. Мих. Грушевський. Иллюстрированная история Украины. – С.-Петербург, б.г. // Современный мир. – 1913. – № 4. – С. 119.

³¹ Там само. – С. 121.

³² Литературная летопись // Украинская жизнь. – 1913. – № 6. – С. 110.

³³ Дорошенко Вол.: Мих. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні... Київ-Львів, 1912 // ЛНВ. – 1912. – Т. 58. – С. 297.

³⁴ Лукич Л. Михайло Грушевський. Про батька козацького Богдана Хмельницького. Київ, 1909 // ЛНВ. – 1909. – Т. XLVIII. – С. 630-633; Д. Д-ко [Дорошенко Д.]: Грушевський. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII в. К.-Л., 1912 // Украинская жизнь. – 1912. – № 9. – С. 106-109.

³⁵ [Мякотин В.А.] М. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII в. К.-Л., 1912 // Русское богатство. – 1912. – № 11. – С. 392-393.

³⁶ Грушевський М. Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Спб: Изд. М.А.Славинского, 1914. – Т. 1.

³⁷ А.Л.: Украинский народ в его прошлом и настоящем. Том I. Петроград, 1914 г. // Вестник воспитания. – 1913. – № 8. – С. 19-24; Библиофил: Украинский народ в его прошлом и настоящем. Том I. Петроград, 1914 г. // Украинская жизнь. – 1914. – № 5-6. – С. 113-114; П. Ст.: Украинский народ в его прошлом и настоящем. Том I. Петроград, 1914 г. // Вестник Европы. – 1914. – № 5. – С. 352.

Віталій Тельвак.

Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку ХХ століття.

Стаття присвячена вивченню оцінок науково-популярних творів М.Грушевського в російській та українській історіографії початку ХХ ст. Охарактеризовані основні напрямки історіографічного аналізу його популярних праць, узагальнено висловлені зауваження та побажання. Зроблено висновок про вагомість наукової популяризації вченого для вітчизняної науки того часу.

Vitalij Telvak.

Mikhailo Hrushevskij's popular science works in the historiographic discussions at the beginning of XX th century.

The article is devoted to the study of the notes of M.Hrushevskij's popular science works in the Russian and Ukrainian historiography at the beginning of XX th century. The main trends of the historiographic analyse of this popular works have been characterized, the given remarks and wishes have been generalized. The conclusion about the weight of the research's science popularity for the Ukrainian science in that time has been made.

ПРО СТАВЛЕННЯ М.ГРУШЕВСЬКОГО ДО ШЛЯХЕТСЬКОГО СТАНУ

У 1991р. в середовищі діаспорних істориків спалахнула гостра дискусія про історіософію М.Грушевського. Приводом стало інтерв'ю Омеляна Прицака київському часопису «Старожитності», в якому інтерв'юований закинув великому вченому антидержавницькі позиції та зневагу до аристократії: «... я дуже боляче переживав, – говорив О.Прицак, – коли читав слова мого улюбленого автора, що зневажав еліти, вивищував так звані «народні маси», хоч вони не могли розуміти, що таке держава і яка їй ціна. А Грушевський декретував, що власне оті сліпці повинні бути альфою і омегою історичної розвідки, і коли тій масі недобре живеться в державі, навіть у своїй, то вона, маса, має право порухатися з тією державою»¹. Ці слова О.Прицака викликали емоційні протести середовища «Українського історика»², а протягом 1990-х років у світ регулярно з'являлися публікації, автори яких силкувалися довести присутність державницьких ноток у творчості М.Грушевського³.

Хоча О.Прицак й не відповів на протести та не намагався пояснити мотивацію своїх тверджень, проте, поза всякими сумнівами, він просто перефразував зміст відомої статті М.Грушевського «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання»⁴.

Безумовно, в контексті сьогодення поділ історіографії на «народницьку» та «державницьку» застарів. Така структуризація лише підсилює надмірну заполітизованість сфери української історичної науки⁵. Щоправда, неважко передбачити, що найближче десятиліття принесе їй підвищення рівня академічності та деполітизацію, хоча, можливо, й не таку інтенсивну, як хотілося б. З іншого боку, зробити це буде нелегко ще й з тієї причини, що більшість українських істориків розглядали свій науковий фах як власне шлях у політику. «Не треба забувати, – писав М.Грушевський, – що наша історіографія се разом історія політичної української мисли; великі історики України були її великими ідеологами, давали напрям і тон не тільки історичній, але й громадській і політичній свідомості нашого суспільства»⁶; «я прийшов до політики через історію, – стверджує він в іншому місці, – і сей шлях вважаю нормальним»⁷.

Сказане чудово демонструє проблема відношення М.Грушевського до шляхти. Поширилася думка, що, переносючи на ґрунт науки ідеологічні концепції М.Драгоманова, М.Грушевський у такий спосіб долучився до творення міфу про українців як про селянську націю. Сама по собі вона заперечень не викликає, зате потребує істотних уточнень у галузі дійсного ставлення М.Грушевського до шляхетського стану.

У 1889р. львівський часопис «Правда» схвально відгукнувся про князів Володислава та Лева Сапіг. 20 травня 1889р. на передвиборчих зборах у Борщеві кн. Лев зробив гучну заяву про те, що зі Східної Галичини до Галицького сейму мають обиратися лише українці, а його брат зрікся своєї кандидатури в Чесанові на користь українця. «Ми певні, – писала «Правда», – що маніфестація обох Сапігів – се тільки почин акції, котру вони вестимуть з повним зрозумінням великої ваги рівноправности русинів з огляду на недалеку будущину. Вправді, сказав один польський муж державний, що кн. Лев «popsuł sobie karierę», але ми навпаки думаємо, що зворот, зроблений обидвома

князями, промостить їм дорогу до кар'єри достойнішої, а не такої кар'єри, яку мав на думці пересяклий станьчиківським духом згаданий муж державний»⁸.

А в березневому 1890р. номері «Правди» знаходимо допис з Більча Золотого (маєтку кн. Л.Сапіги) ось якого змісту: «Князь Лев Сапіга дає докази правдивого а практичного народолюбія. Від осені минулого року формально вишукує роботи для людей і платить дуже добре. 4.000 зр. з надвишкою перейшло з князівської руки в руки бідних більчан. Для тих, що робити не спромагаються, урядив князь Лев Сапіга кухню. Живляться в тій кухні сотки нещасних досита. Варять страви поживні та смачні, та й подають їм здоровий хлібець. В сей спосіб подається підмога голодним зі сторони народолюбивого князя аж до передднівку і стоятиме щонайменше 5 тисячів. Супротив сего запомога краєва в сумі 60 зр., роздана на Більче, заселене кругло 5.000 людей без дальшого доказу, явна як цинічна іронія. Само собою розуміється, що жида, котрим князь виринає жертву лихви з рук, поклялись на шаґрем все і всюди шкодити князеві. Окрім кухні для голодних, винайшов князь і спосіб помочі для тих, що з браку паші позбулись в осені робучого інвентаря. В осені закупив князь кількадесят пар мужицьких коней, прокормив їх через зиму купованою пашею, а тепер без найменшого зиску відпродує сі коні селянам. Се в відповідь тим, котрі питали мене: „Що мене спонукало до симпатії для князя Лева Сапіги з Більча?!“ Честь, йому честь!»⁹

Ці публікації не були випадковими. Річ в тім, що «Правду» в той час фінансував князь Адам Сапіга¹⁰ – батько Володислава й Лева, а останній, імовірно, претендував на трон монарха проєктованого Бісмарком «Київського королівства»¹¹. Очевидно, саме з цих міркувань Сапіги зондували ґрунт серед українських політиків і фінансували «Правду» протягом першого року її існування. Утім, у настроях загалу сумніватися не доводилося. Через півтора року, критикуючи повсталу в середовищі так званих «молодих радикалів» теорію «руського державного права», Михайло Павлик згадав й про цю публікацію «Правди»: «Чи д. «радикали» не думають, що коли би як-небудь закроювалося на узискане прав напр. короля Данила, то на ту корону найшлись би компетенти в рядах князів Сапіг, Чарториських, Дідушицьких і т.і., котрі так само, як в Чехах, пхали би маси народні на те, щоби своїми жменями брали для них жар. Вже й тепер, коли Бісмарківська політика з доброго дива показала нашим «мужам стану» синенький димок «Київського королівства», найшлися компетенти на се невидальне і навіть мали дещо зробити, щоби піддержати «орган усеї України-Руси», що «високо» держить стяг націоналізму, але дуже низько стяг інтересів робучого люду»¹².

Саме в такій ситуації у «Правді» з'явилися дві публікації М.Грушевського. Перша з них – це рецензія на праці Миколи Стороженка «Западнорусские провинциальные сеймики во второй половине XVII в.» (Київ, 1888) та «Акты для истории провинциальных сеймиков юго-западного края во второй половине XVII в.» (Архив Юго-Западной России. Ч. II. Т. II. (Київ, 1888)¹³. Слідом за В.Антоновичем, учений стверджував безкласовий демократизм громад українських автохтонів, як і те, що строго регламентовані станові межі та особливий статус шляхетського стану принесло в Україну лише польське панування¹⁴. Розмову продовжено через три роки у рецензії статті Олександри Єфименко «Малорусское дворянство и его судьба» («Вестник Европы», 1891, кн. IX)¹⁵. Якщо в попередній публікації розглядався процес колонізації української аристократії, то в цій – російщення козацької верхівки. М.Грушевський обережно виправдовував останню, натякав, що компромат на шляхту, притаманний працям О.Єфименко й Олександра Лазаревського, перебільшений. «Взагалі мені здається, – писав він, – що політичні ідеали старшини не можна вложити в рамці самих егоїстичних змагань... Коли б ішло

тільки о власну користь, то для сего була далеко пряміша й безпечніша стежка: зречися всяких політичних змагань і стати «найнижчим підніжком його царського Пресвітлого Величства». І коли замість того ті чи інші заступники української старшини ставали в опозицію, то тут, очевидно, було щось більше, як егоїстичні потяги»¹⁶. Щоправда, наприкінці публікації М.Грушевський зауважив, що не мав наміру стати «апологетом українського панства, сеї історичної болячки народу»¹⁷.

Пишучи ці рецензії, М.Грушевський, безперечно, не знав ані про аспірації Сапіг до «Київського королівства», ані про джерела фінансування «Правди». Хоча існує спокуса припустити, що їх йому замовляла редакція (Володимир Антонович, Олександр Барвінський і Олександр Кониський), прагнучи залучити галицьку й наддніпрянську шляхту до українського національного руху¹⁸. Як і те, що Сапіги припинили фінансувати «Правду» завдяки квітневій 1889р. рецензії М.Грушевського. Утім, Сапіги повідомили народовців про своє рішення призупинити фінансування «Правди» не раніше серпня 1889р.¹⁹ Натомість перша думка ближча до істини.

Поза всякими сумнівами, тему М.Грушевському підказав В.Антонович. В.Антонович оцінював роль елітних груп в історії України негативно, але робив виняток для дрібної шляхти. До того ж, сам походив з цього середовища. Він – автор першої в українській історіографії фахової праці про околичну шляхту²⁰. Крім того, В.Антонович був відомий своєю толерантністю, доктринерство і фанатизм були йому не притаманні. Доцільно також пригадати конфлікт, який відбувся на квартирі Павла Житецького під час зборів «Старої Громади» в 1870-х роках. Тоді М.Драгоманов гостро поставив питання про неприпустимість належності до «Старої громади» буржуазії, маючи на увазі передовсім банкіра Рубінштейна. П.Житецький декілька разів пробував перевести розмову на інше, проте невдало. Водночас, дісталось від М.Драгоманова й Вільгельмові Беренштамові – власникові нерухомості в Києві, Михайлові Старицькому – за виробництво сухарів, Луці Ільницькому – за книгарню. Рубінштейн взявся за шапку, натомість В.Антонович мовчазно сидів, закривши обличчя руками²¹.

Тож не випадково, що В.Антонович наполіг, щоб проблему «шляхта – історія України» М.Грушевський продовжив обговорювати у своїй дисертації про Барське старство. «Піддання» Антоновичем теми про Барське старство, – стверджує Микола Крикун, – було викликане його давнім інтересом до історії так званої околичної, тобто служилої, землевласницької дрібної шляхти в Україні XV–XVIII ст., яка приваблювала вченого відданістю українським національним традиціям – говорила українською мовою, зберігала уклад життя, дуже близький до селянського, чимало вихідців з її середовища брали участь у національно-визвольних виступах українського народу, особливо – у війні середини XVII ст.»²² Крім того, М.Грушевський опублікував статтю про барську шляхту, яка вийшла також окремою відбиткою²³.

Варто зауважити, що проблема участі в українському національному русі шляхти збуджувала зацікавлення також у польському середовищі, про що свідчать дві рецензії в «Przegląd-i historyczn-ому». Крім того, окремі польські публіцисти й раніше обтяжували дрібну шляхту відповідальністю за інспірацію та керівництво українським національним рухом²⁴. Спочатку Антоній Прохаска потрактував думки М.Грушевського про автохтонність ходячкової шляхти та її панібратство з селянами за тенденційні²⁵. Натомість Олександр Яблоновський, критикуючи М.Грушевського за гіперболізацію соціально-політичних конфліктів, навпаки, підтримав його твердження про автохтонність місцевої шляхти (утім, він зауважив, що вона могла бути асимільована), а по-друге, думку, що барські шляхтичі були відмежовані від шляхетської більшості певними службовими

повинностями. “Барський шляхтич, – стверджував авторитетний знавець минулого України і приятель В.Антоновича, – в порівнянні з “коронним” шляхтичем вважався чимось нижчим – за “людину простої кондиції”²⁶.

Знову до теми ролі шляхти в українських визвольних змаганнях М.Грушевський повернувся в III частині VI тому “Історії України-Руси” (1907), в якому він розглянув національний склад населення України XIV-XVII ст. Вчений стверджував, що здебільшого українська шляхта сполонізувалася. “Але, – продовжував він думку, – все ж присутність сього повноправного і дещо заможнішого, бучнішого елементу в українських рядах давала їм деяку моральну силу – і запомагала їх діячами на ріжних полях. Перечитуючи вище наведені реєстри українських шляхецьких родів Галичини, читач певно ненароком пригадував собі Балабанів і Копистинських, Желиборських і Винницьких, Плетенецьких і Кальнофойських, Радиловських і Жураковських, що лишили свої імена в культурній історії України – не тільки самої Галичини, як діячі на ріжних полях церковного, просвітнього, культурного життя. В великих масах виходило звідси духовенство – добра половина тих шляхетських родів заразом стала родами, династіями духовними. Велика маса тих імен потім вписалася в історію першого століття українського відродження в Галичині”²⁷. Варто зауважити, що уривок з “Історії України-Руси” про галицьку шляхту був передрукований спочатку в одній з книг В’ячеслава Липинського “Z dziejów Ukrainy”, а згодом – в одному з галицьких видань під час гострої полеміки в пресі з okazji санкціонованої польським урядом кампанії полонізації ходячкової шляхти в 1938р. як контраргумент тим польським політикам, які доводили нібито її польське походження²⁸.

Отже, погляди М.Грушевського на шляхту в основному склалися під впливом В.Антоновича, який, хоча й оцінював роль магнатів в історії України негативно, проте визнавав заслуги перед українським національним рухом дрібної шляхти. Можливо, наприкінці 1880-х років інтерес останнього до цієї проблеми підсилювався аспіраціями князів Сапіг до корони “Київського королівства” і саме тому В. Антонович наполіг, щоб його здібний учень писав дисертацію про шляхту Поділля. Вже ранні публікації М.Грушевського свідчать про те, що від самого початку своєї наукової й політичної кар’єри вчений вагався між егалітаристським доктринерством народництва та солідаристськими засадами націоналізму. Ці ж вагання вчуваються й у статтях “Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання” та до двадцятип’ятиліття смерті О. Лазаревського. В останній він вже висловив свою тверду незгоду з О. Лазаревським і протиставляв йому свого учня Івана Джеджору. М. Грушевський із задоволенням зауважив, що І. Джеджора своїми працями про автономні змагання лівобережного панства спростував негативні оцінки козацької аристократії О.Лазаревського²⁹. Та, водночас, О.Барвінський у спогадах стверджував, що М. Грушевський ніби-то якимось йому говорив: “Ми щасливі, що не маємо шляхти!”³⁰.

Тож відношення до шляхти М.Грушевського було таким: без вагань учений погоджувався на інкорпорацію в історію України-Руси дрібної шляхти, з ваганнями – зросійщеного дворянства Лівобережжя, а сказані О.Барвінському слова, безумовно, стосувалися сполонізованих галицьких дідичів. Щодо останніх, то в цьому випадку великий вчений-позитивіст не був об’єктивним, бо піддався стереотипові “Slavia orthodoxa”. Крім того, на його позицію могли також впливати полонофобські настрої більшої частини галицько-українських політиків та українофобство багатьох східногалицьких поляків, як і конфлікти з польською професурою Львівського університету.

¹ Як “вибухла” Україна // Старожитності. – 1992. – №9. – С.4.

² Винар Л., Марко Антонович. До дискусії навколо М.С.Грушевського // Український історик. – 1991–1992. – С.370–379.

³ Див. напр.: Винар Л. Михайло Грушевський і державницький напрям української історіографії // Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. – Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995. – С.83–98; Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик державницького чи народницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференцій. – Львів, 24–25 жовтня 1994р. – Харків, 25 серпня 1996р. – Львів, 29 вересня 1996р. – Львів, 1999; Гирич І. “Народництво” та “державництво” в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять // Молода нація. – К, 2000. – №4. – С.5–30.

⁴ Борітеся – поборете. – Відень, 1920. – №1. – С.1–54. Згадуючи про обставини появи однієї із своїх перших статей “Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці” (опубліковану в першому номері “Записок НТШ”, 1892), М.Грушевський писав: “... я був вихований в строгих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і влади вина лежить на стороні влади, бо інтерес трудового народу – се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі сьому трудовому народу не добре, се його право обрахуватися з нею. Я виходив з сих принципів в оцінці цього руху XIII в., і хоч добре розумів всю трагічність для національного життя сього конфлікту українських громад з українською державою в такий критичний момент, в моїм представленні сього конфлікту симпатії лежали не по стороні улюбленця нашої старої історіографії, «мудрого короля Данила». – С.12.

⁵ Вперше цю думку озвучив Леонід Зашкільняк, який поставив знак рівності між цими термінами та термінами “дворянська”, “пролетарська”, “реакційна історіографія” і закликав “відмовитись від такої спрощеної схематизації і перейти до наукових критеріїв”. Зашкільняк Л. [Голос у дискусії] // Михайло Грушевський і українська історична наука. – С.311.

⁶ Грушевський М. В двадцять п’яти роковини смерті Ол. М. Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження // Україна. – 1927. – Кн.4. – С.17.

⁷ Багалій Д. Акад. Грушевський і його місце в українській історіографії // Червоний шлях. – 1927. – Кн.1. – С.161. Див. також статтю М.Грушевського “Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання”, в якій він ґрунтовно пояснив політичний підтекст своїх політичних праць.

⁸ Сучасна хроніка // Правда. – 1889. – Липень. – С.82. Князь Володислав Сапіга (1853–1920) – посол на Сейм у 1883–1889, 1908–1913рр., член Палати Вельмож австрійського парламенту (з 1908р.). Наприкінці 1880-х років брав участь в угодних контактах з українськими політиками. Князь Лев Сапіга (1856–1893) – найстарший син Адама С. Посол на Сейм у 1887–1889рр. Помер на тиф.

⁹ Маланчин [Павло Кирчів]. З Більча (повіт Борщівський). Народолюбіє князя Лева Сапіги // Правда. – 1890. – Березень. – С.245–246.

¹⁰ Князь Адам Сапіга (1828–1903) – польський самостійник і ліберал. Учасник повстання 1863р., за що потрапив до львівської в’язниці. Утік з ув’язнення, перебував у еміграції. Амністований 1865р. Посол на Сейм (1861–1863, 1868–1895), член Палати Вельмож австрійського парламенту (з 1879р.). Мав репутацію найтемпераментнішого галицького політика, через що прозваний “пекелком” та “червоним князем”. Після своєї втечі з в’язниці у 1864р. мав чималу популярність, що поступово посилювалася. Постійно цікавився українськими справами, брав активну участь у спробах польсько-українського порозуміння, розпочинаючи з 1861 р. Наближений міністром закордонних справ Австро-Угорщини гр. Гкльнокі близько 1885 р., відіграв роль посередника між ним і українськими політиками Наддніпрянщини. Див. про нього: Kieniewicz

S. Adam Sapieha (1828–1903). – Lwów, 1939; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894рр. – Львів, 2000.

¹¹ Чорновол І. Галицька шляхта і проект “Київського королівства” канцлера Отто Бісмарка // Сучасність. – 1997. – №3. – С. 65-71; Пшеничний Є. Олекса Бобикивич про “нову еру” // Рукописна україніка. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20-21 березня 1996 року. – Львів, 1999. – С.85.

¹² [Павлик М.] Руське державне право і народна справа // Народ. – 1891. – Ч.1. – С.10.

¹³ Українська шляхта в XVI–XVII вв. // Правда. – 1889. – Квітень. – С.67-71. Авторство цієї публікації встановив Л.Зашкільняк. Див.: Зашкільняк Л. Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894р.) // Михайло Грушевський і українська історична наука. – С.147. Л. Зашкільняк оцінив рецензію так: «Цей огляд став етапом у розробці власної концепції Грушевського щодо еволюції української шляхти, яка, на його думку, в силу егоїстичних прагнень до соціальних і політичних привілеїв зрадила свої національні традиції. Цю концепцію ... він продовжив розвивати в багатьох наступних працях, включаючи й “Історію України-Руси”.

¹⁴ “Ся одрізність, – писав М.Грушевський, – виключність шляхоцького стану була новиною, котру приніс польський вплив на Вкраїну. Стара Русь не знала її; тоді не було природжених прав, і стани громадські не одгороджені були один від одного, кожен, міняючи свою діяльність, безперечно тим самим переходив з низшого в вищий, з вищого в нижший стан, маючи ті права й пільги, котрі давала його діяльність сучасна; те ж бачимо в часи русько-литовської держави ... : селянин мав волю перейти до міста, ставав міщанином і користувався міським правом, міщанин купував землю й ставав з нього дідич-зем’янин; або міг добути уряд, такий же вільний вступ був і до духовного стану; не маючи ніяких природжених, виключних прав, усі стани однаково повинні були справляти одбутки громадські; усі, хто мешкав в такому чи іншому повіті, – священник і міщанин, дідич і селянин, однаково відбували чи військову службу чи які земські одбутки тим чи іншим робом”. Правда. – 1889. – Квітень. – С.68.

¹⁵ Хлопець. Нова розправа про українську шляхту // Там само. – 1892. – Січень. – С.63-64; Березень. – С.185-192.

¹⁶ Там само. – С.191.

¹⁷ Там само. – С.192.

¹⁸ О.Барвінський неодноразово повертався до цієї теми протягом усієї своєї діяльності. Барвінський О. Задачі нашої інтелігенції на Україні // Руслан. – 1905. – Ч.261; він же. Володислав Федорович // Ілюстрований календар товариства «Просвіта». – Річник 42. – Львів, 1919. – С.322-328. А також на сторінках досі неопублікованих «Споминів з мого життя». Інститут літератури ім. Т.Шевченка (далі – ІЛ). – Ф.135. – Спр.1-53.

¹⁹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894рр. Львів, 2000. С.116. Детально про всі перипетії, пов’язані з відновленням видавництва “Правди”, див.: Возняк М. Драгоманів у відновленій «Правді». З додатком його листів до Ол. Барвінського й Ол. Кониського та й останнього до нього // За сто літ. – Кн.5. – Харків – К., 1930. – С.229-329.

²⁰ Антонович В. Содержание актов об околичной шляхте. Киев, 1867. Це текст передмови до першого тому четвертої частини “Архива Юго-Западной Руси”, що з’явився з друку того ж року.

²¹ [Порський-Міяковський В.]. З оповідань Ореста Івановича Левицького // Науковий збірник Української Вільної Академії Наук у Сполучених Штатах Америки. – Т.1. – Новий Йорк, 1952. – С.107; Кістяківський О. Щоденник. – Т.2. – К., 1995. – С.430-431.

²² Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського // Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV-XVIII ст.). – Львів, 1996. – С.582. Про ставлення В.Антоновича

й М.Грушевського до шляхетського стану див. також: Наталія Яковенко. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). –К., 1993. –С.15-17.

²³ Грушевський М. Барская околичная шляхта до к. XVIII в. Этнографический очерк // Киевская старина, – 1892. – Т.XXXVI. – С.260-277.

²⁴ Див. наприклад: [Julian Horoszkiewicz]. Gente Ruthenus, Nazione Polonus – podstawa zgody w narodzie. Lwów, 1871.

²⁵ P[rochas]ka A. Hruszewskij M. Barskaja okolicznaja szlachta do końca XVIII w. Odbitka z «Kijewskoj stariny», str. 17 // Kwartalnik historyczny. – 1894. –С.352-353.

²⁶ Jabłonowski A. Starostwo barskie. Hruszewskij M.: Barskoje starostwo. Istoriceskije oczerki. Kijew 1894 // Kwartalnik historyczny. – 1897. – N1. –С.64-73.

²⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. –Т.VI. –Життя економічне, культурне, національне XIV-XVIII віків. –К., 1995. – С.246.

²⁸ Грушевський М. Українська шляхта в Галичині на переломі XVI і XVII в. // Дзвони. – 1938. –Річник 8. – С.172-182.

²⁹ Грушевський М. В двадцять п'яти роковини смерті Ол. М. Лазаревського. – С.12.

³⁰ ІЛ. – Ф.135. –Спр.46. –С.37.

Igor Chornovol.

Про ставлення М.Грушевського до шляхетського стану.

Аналізуються дискусійні проблеми сучасної української історіографії, в центрі яких знаходиться особа М.Грушевського. Ставлення М.Грушевського до шляхти окреслено такими моментами: без вагань він визнавав роль дрібної шляхти в історії України-Руси, із застереженнями сприймав зросійщене дворянство Лівобережжя, заперечував націотворчу роль нащадків сполонізованих галицьких родів.

Ihor Chornovol.

On M.Hrushevs'kyi's attitude towards the gentry.

Debatable problems of the modern Ukrainian historiography focusing on the personality of M.Hrushevs'kyi are analyzed. M.Hrushevs'kyi's attitude towards the gentry is outlined by the following moments: he recognized without hesitation the role of petty gentry in the history of Ukraine-Rus'; he treated with precaution the russianized nobility of the Left Bank, and he denied the nation-forming role of the descendants of the polonized gentry kins of Halychyna .

PROBLEMATYKA SPOŁECZNA I GOSPODARCZA W PRACACH PRZEMYSŁAWA DĄBKOWSKIEGO

O Przemysławie Dąbkowskim (1877–1950), jednym z najwybitniejszych historyków prawa polskiego, profesorze Uniwersytetu Lwowskiego, zasłużonym organizatorze działalności naukowej¹, archiwście, wydawcy i redaktorze czasopism naukowych², autorze obszernej, dwutomowej syntezy zatytułowanej *Prawo prywatne polskie*³, napisano dotąd niewiele. Już na początku XX stulecia, nazwisko młodego wówczas uczonego przyciągało uwagę czytelników zainteresowanych przeszłością ziem polskich. Największą popularnością cieszyły się jego książki z zakresu historii prawa. W okresie międzywojennym uczony ten zaczął wykazywać coraz większe zainteresowanie dziejami społecznymi i gospodarczymi. Napisał wtedy szereg prac, w których zawarł cenne ustalenia, które do dziś zachowały wartość naukową, wyjaśnił szereg spornych kwestii, wytyczył nowe kierunki badań. Zyskały one uznanie znawców przedmiotu. Schodziły z półek księgarskich.

W latach 1918–1919 Przemysław Dąbkowski opublikował w lwowskim „Pasiczniku Wzorowym”, redagowanym przez Ludwika Pierzchałę, cykl artykułów poświęconych pszczelarstwu. Przekształcił je później w zbiorze pt. *Bartnictwo w dawnej Polsce* (1923). W pierwszym artykule zatytułowanym *Prawo bartne w dawnej Polsce* przedstawił uwarunkowania rozwoju pszczelarstwa w Polsce, w tym przepisy prawne dotyczące bartników. „Świetny był rozwój bartnictwa w dawnej Polsce – pisał – Rozkwitło ono wspaniale na przestronnych, żyznych obszarach, zarówno Polski właściwej, jak Rusi Czerwonej i Litwy. Największym rozwojem cieszyło się w olbrzymich puszcach mazowieckich, słynących od dawna z obfitości pszczół. Zwłaszcza wiek XVI i pierwsza połowa XVII były złotą epoką w jego dziejach. Było ono bardzo doniosłą gałęzią gospodarstwa i przynosiło znaczne dochody [...] Bartnicy tworzyli warstwę ludności liczną i zamożną. Ich stanowisko społeczne było względnie wysokie. Zdołali pozyskać dla siebie daleko idącą autonomię, której najdobitniejszym wyrazem było ich odrębne prawo bartne”⁴. Autor powołał się na szereg ustaw, zawierających przepisy dotyczące bartników. Wspomniał o osobnych kodyfikacjach tego prawa dla poszczególnych ziem. Stwierdził, że bartnicy mazowieccy posiadali własną organizację, w ramach której funkcjonowała ich administracja, prowadzono księgi bartne, zajmowano się sprawami skarbowymi. W Polsce starano się popierać rozwój pszczelarstwa. Bartnicy mazowieccy mogli przekazywać bory – pozostające w ich użytkowaniu – swoim spadkobiercom. Prawo dążyło do utrzymania niepodzielności gospodarstw bartnych. Po zmarłym ojcu dziedziczyć mogła tylko jedna osoba. Najczęściej syn, który znał się na bartnictwie. Kobiety były odsunięte od spadku. Należała im się wyłącznie odprawa. W kolejnym artykule zatytułowanym *Najstarsza ordynacja bartnicza polska z r. 1478* Dąbkowski omówił postanowienia braci Pileckich, odnoszące się do bartników, spisane podczas przeprowadzania podziału dóbr po śmierci ojca. Uznał je za pierwszą polską „ordynację bartniczą”. Zamieścił tekst postanowień w języku łacińskim i tłumaczenie polskie. Stwierdził, że składająca się z zaledwie czterech artykułów ordynacja zasługuje na szczegółowe rozpatrzenie. „Artykuł pierwszy utrzymywał bartników w ich dotychczasowych prawach – pisał – i zabezpieczał im te prawa na przyszłość [...] liczba bartników nie mogła być powiększona, o liczbie tej rozstrzygał rok podziału [dóbr ziemskich – R.N.] 1478 [...] Postanowienie to było dla bartników korzystne. Pozbawieni konkurencji mogli uzyskiwać wyso-

kie dochody [...] wreszcie zagwarantowano im wyłączne prawo używania swych dotychczasowych znaków, którymi oznaczali swe barcie⁷⁵. Zdaniem autora postanowienia te przesiąknięte były „duchem konserwatywnym”. Podtrzymały bowiem to, co ustalone zostało w drodze zwyczaju. Nowością było jedynie zastrzeżenie odnoszące się do liczby bartników.

W kilku krótkich artykułach Dąbkowski przedstawił przyczyny rozwoju gospodarstw bartnych i okoliczności powodujące ich zastój, a nawet upadek. Analizując położenie społeczne i gospodarcze bartników na Rusi Halickiej wyraził przekonanie, że w średniowieczu działalność ta przynosiła im korzyści. Bartnictwo rozwijało się głównie w lasach. Ule wykonywano w drzewach, przeważnie w dębach. Oprócz barci znano także pasieki. Zakładano je przy zabudowaniach gospodarskich. Pszczelarstwem zajmowali się poddani, „jako samodzielni bartnicy”. Na rzecz swego pana opłacali daninę w miodzie. Później zamiast niej płacili czynsz pieniężny. Pasieki utrzymywane w dobrach szlacheckich prowadzone były przez poddanych, którzy cały dochód oddawali panu. Otrzymywali za to wynagrodzenie. „Ilość uli w poszczególnych gospodarstwach mogła być różna – pisał – Znajdujemy po 8, 10, 24, 40 uli [...] Ich wartość wahała się na całym obszarze województwa od 10–15 groszy, przy czym istniała pewna różnica wartości między ulem leśnym a domowym. Pierwszy był nieco tańszy. Cyfry te staną się bardziej wymowne, gdy porównamy je z cenami niektórych zwierząt. I tak według zapiski z 1460 r. owca i jagnię warte były 3 grosze, wół pół grzywny, koń jedną grzywnę (tj. 48 groszy) [...] Wartość jednego dębu bartnego oznaczano na jedną grzywnę⁷⁶. W ocenie autora już powyższe zestawienie dowodzi, iż gospodarstwa bartne posiadały znaczną wartość. Świadczy o tym również zwyczaj umieszczania w dokumentach tej gałęzi gospodarki przed innymi, np. hodowlą bydła, rybołówstwem, polowaniem⁷. Na poważne trudności niejednokrotnie napotykali bartnicy w dobrach królewskich. Przez cały wiek XVI wybuchały spory pomiędzy nimi a starostami. Urzędnicy królewscy nie zważając na powinności poddańcze, ustalone w licznych inwentarzach po przeprowadzonych lustracjach, dążyli do osiągnięcia z tych gospodarstw coraz wyższych dochodów. Podwyższali daninę miodową. Starali się zamienić ją na opłatę pieniężną. Nie dążyli do powiększenia liczby osób zajmujących się pszczelarstwem ani zakładania nowych barci. Czasem nawet je niszczyli. Wycinając drzewa ograniczali rozwój gospodarstw bartnych. Straty powodowali też „pustoszący lasy” poddani. Starostowie wbrew przepisom, nakazującym zwalniać bartników od innych prac w czasie zakładania nowych barci, zobowiązywali ich do „zwykłych zajęć”⁷⁸.

Przemysław Dąbkowski przedstawił także sytuację bartników w dobrach biskupstwa wrocławskiego. „W pierwszej połowie XVI w. – pisał – diecezja rozciągała się aż do Bałtyku, obejmowała bogate ziemie pruskie. Jedno miasto (Wrocław), 4 miasteczka i 176 wsi [...] Oprócz rozległych ziem orných, lasów, wód, stawów, młynów były tam fabryki żelaza, szkła i winnice. Pomimo tego gospodarstwo bartne znajdowało się w tych dobrach w zupełnym upadku [...] Na 176 wsi było zaledwie 9 takich, w których je prowadzono. W wielu wsiach liczba uli z upływem czasu uległa zmniejszeniu [...] Jeszcze gorzej przedstawia się ten obraz, gdy weźmiemy pod uwagę zasiedlenie dóbr. Samodzielnych osadników (nie licząc członków rodzin i ewentualnej służby), czyli samodzielnych gospodarstw rolnych było prawie 3 tysiące. Przypadało na nie 16 bartników [...] trzeba zatem przyjąć, że inni osadnicy również posiadali ule, jednakże prywatne, nie należące do skarbu biskupiego⁷⁹. Sposób prowadzenia gospodarstw bartnych nie był jednolity. W niektórych wsiach osadnicy mieli prawo korzystania z barci, położonych w lasach biskupich. Pobierali z nich cały dochód. W zamian płacili, oprócz zwykłych opłat, dodatkowo tzw. borowe. Wynosiło ono 20–22 groszy rocznie¹⁰. Częściej jednak zarząd dóbr biskupich powierzał pracę przy barciach w drodze kontraktu osobom, które zobowiązywano do przekazywania całego dochodu na rzecz skarbu biskupiego, w zamian za osobne wynagrodzenie. Autor zaznaczał, że nie było ono wysokie. Przede wszystkim otrzymywał on pewien obszar ziemi (np. 1 łan, 2 łany)

wolnej od czynszu na rzecz dworu oraz trzecią część zebranego miodu, względnie pieniędzy uzyskanych z jego sprzedaży. Płacono mu również za zakładanie nowych barci i utrzymywano w okresie wykonywania tych czynności¹¹.

W artykule pt. Notatka gospodarska o pasiekach Andrzeja Rohozińskiego z końca XVIII w. Dąbkowski zamieścił dokument zawierający informacje o pasiekach w dobrach prywatnych jednego z właścicieli ziemskich na Wołyniu. Szczegółowy spis uli i wykonanych prac, uzupełniony szeregiem wyjaśnień, pozwalał wyrobić sobie pogląd na jego podejście do bartnictwa. Notatka gospodarska... była świadectwem troskliwości wspomnianego w tytule artykułu ziemianina o rozwój pszczelarstwa. Potwierdzała jego znajomość wykonywanych w gospodarstwie bartnym czynności i dobrą współpracę z bartnikami¹². Dąbkowski wspomniał również o „nauce pszczelnictwa” w szkołach podległych Komisji Edukacji Narodowej. Omówił – w kilku wybranych szkołach – programy nauczania oraz podawane w trakcie zajęć wiadomości, dotyczące chowu pszczół¹³. W zakończeniu zbioru artykułów poświęconych pszczelarstwu autor przedstawił drugą część pracy Jana Stanisława Bystronia pt. *Studia nad zwyczajami ludowymi* (1917). Przytoczył wykazane w niej zwyczaje i wyobrażenia związane z pszczołami i uzupełnił je wywodami prawniczymi. Powołując się na przepisy ustawowe i wyroki sądowe w sprawie kradzieży pszczół, uli potwierdził ich znaczenie w gospodarce wiejskiej¹⁴. Bartnictwo w dawnej Polsce zamyka, dołączony przez autora, dokument z roku 1541, w sprawie bartników w Rogoźnie, w powiecie przeworskim, gwarantujący im dotychczasowe prawa¹⁵.

Pierwszy ważniejszy przyczynek Dąbkowskiego do dziejów gospodarczych pozostał w cieniu jego licznych monografii. Pracy tej nie omówiono. Zapewne znakomicie wyeksponowane przez autora warunki do rozwoju pszczelarstwa na ziemiach polskich, zwyczaje i obowiązujące prawo oraz tą drogą korzyści nie uszły uwadze czytelników. Nie ulega bowiem wątpliwości, że nakreślone przez autora dzieje bartnictwa polskiego stanowią zajmujący przegląd sposobów gospodarowania, wytworzonych w poszczególnych dobrach i regionach ówczesnego państwa polskiego.

Z początkiem lat dwudziestych Przemysław Dąbkowski zaczął prowadzić badania nad dziejami ziemi sanockiej. Na przestrzeni kilkunastu lat opublikował szereg prac naukowych, w których interesująco przedstawił, panujące tam w średniowieczu, stosunki społeczne, gospodarcze i polityczne. W pierwszej, większej monografii pt. *Stosunki narodowościowe ziemi sanockiej w XV stuleciu* zastanawiał się nad pochodzeniem i rolą członków poszczególnych grup społecznych – z wyłączeniem ludności autochtonicznej – zamieszkujących w XV w. ziemię sanocką. Za najliczniejszą i najbardziej wpływową grupę ludności napływowej uznał Niemców. „Dość spojrzeć na mapy tej ziemi – pisał – i odczytać nazwy niektórych miejscowości, aby poznać, jak znaczną rolę odegrał ten żywioł [...] Niemcy mieszkali w miastach i wsiach. Zajmowali się rzemiosłem, handlem, uprawą roli, służyli w wojsku, odprawiali nabożeństwa. Przybywali na ziemię sanocką z Niemiec, z zachodnich regionów Polski np. z Krakowa oraz z północno-zachodnich Węgier. Najwięcej ludności niemieckiej było w miastach, przeważnie osadzonych na prawie niemieckim. Dość znaczna była liczba Niemców w Sanoku [...] miał tam swą siedzibę (1425–1553) sąd wyższy prawa niemieckiego, który był ośrodkiem niemieckości w tym mieście [...] Skuteczną przeciwagą temu żywiołowi tworzyła okoliczność, że Sanok, jako stolica ziemi, był siedzibą szeregu urzędów ziemskich, wyższych i niższych, jak kasztelana, starosty, podkomorzego, sędziego i innych, wobec których autorytetu bładło znaczenie władz miejskich [w których Niemcy mieli wielu swych przedstawicieli – R.N.]”¹⁶. Autor zaznaczył jednak, że duże znaczenie Niemcy mieli w Krośnie, w którym gromadzili się ich duchowni, bogaci kupcy, prowadzący ożywiony handel z sąsiednimi Węgrami, Śląskiem. W XV w. sprawowali oni niemal wszystkie urzędy miejskie, zasiadali w radzie i ławie miejskiej. Przez całe to stulecie dokumenty

miejskie wystawiane były także w języku niemieckim. Wielu Niemców mieszkało w mniejszych miastach, w szczególności w Dynowie, Tyrawie, Krościenku, Brzozowie¹⁷. Część z nich przebywała we wsiach a prawie niemieckim. W większości z nich stanowili oni niewielki procent ludności. W ocenie Dąbkowskiego ważną rolę odegrali niemieccy przybysze w kształtowaniu miejscowego stanu szlacheckiego. „Cały szereg rodzin szlacheckich polskich – pisał – wywodzi swój początek z Niemiec [...] Osoby pochodzące ze szlachty niemieckiej, nie zamknięte murami miejskimi, podległe prawu ziemskiemu, uległy pod wpływem otoczenia polonizacji o wiele szybciej niż Niemcy mieszkający w miastach”¹⁸. Przemysław Dąbkowski wymienił zasłużonych dla ziemi sanockiej przedstawicieli tej nacji i ich osiągnięcia¹⁹.

Na ziemi sanockiej spotkać można było wielu Węgrów. Autor twierdził, że jest wielce prawdopodobne, iż podobnie jak w innych regionach Rzeczypospolitej, znajdowały się tam pewne osady „pierwotnie przez nich zaludnione”²⁰. Wskazywały na to nazwy osad. Poddanych węgierskich traktowano w Polsce na równi z polskimi. Poza ludnością osiadłą sporo też pojawiało się na tym obszarze węgierskich kupców. Handel między Polską a Węgrami był bardzo ożywiony. Z Węgier przywożone przede wszystkim wino i miedź, a wywożono sól i ołów. Z miast węgierskich najściślejże więzi z ziemią sanocką utrzymywał Wronów [Wrános, Varannó] leżący nad Toplą. Niektórzy przybysze z Węgier łamali prawo, „dopuszczając się napadów i grabieży”. Schwytni tworzyli dość liczną grupę jeńców. Więziono ich w lochach zamków. Wykorzystywano ich do najcięższych prac. Z Węgier przybywali na te tereny Cyganie. Autor doszukał się w źródłach zapisek potwierdzających obecność na tym obszarze przybyszów z Czech, Moraw i Śląska. Wykazał ich udział w życiu gospodarczym i społecznym miast i wsi polskiego pogórza. Kończąc przegląd informacji źródłowych odnoszących się do stosunków narodowościowych Dąbkowski pisał: „Pomimo znacznej liczby rozmaitych narodowości, jakie zamieszkiwały ziemię sanocką nie znajdziemy w naszych źródłach ani jednej, chociażby pośredniej wzmianki, która mogłaby wskazywać, iż różnica narodowości wpływała ujemnie na stanowisko społeczne, albo polityczne danej jednostki [...] W miastach i wsiach, osadzonych na prawie niemieckim, żywił ten posiadał zupełną autonomię [...] Niemieckie pochodzenie nie było również u szlachty przeszkodą piastowania urzędów [...] Jeżeli zdarzało się, że narodowość wywierała wpływ ograniczający pod względem prawnym, to jedynie tylko w łączności z odrębnym stanem lub wyznaniem religijnym”²¹.

Do stosunków narodowościowych Przemysław Dąbkowski wracał po latach w artykule zatytułowanym Tolerancja narodowościowa w dawnej Polsce. Wyraził w nim przekonanie, że początkowo państwo polskie było jednolite pod względem narodowym²². Swój pierwotny charakter utraciło w wyniku prowadzonej ekspansji, a także wskutek imigracji żywołu niemieckiego. Stąd obok Polaków państwo polskie zamieszkiwali również: Niemcy, Rusini, Ormianie, Wołosi, Węgrzy, Żydzi, Czesi, Cyganie i Tatarzy. Zdaniem autora wszystkie narodowości „cieszyły się zupełnym równouprawnieniem”²³. Jeżeli jakieś osoby z poszczególnych nacji spotykały ograniczenia prawne to – w przekonaniu Przemysława Dąbkowskiego – związane one były z ich wyznaniem lub przynależnością do niższego stanu²⁴. „W południowo-wschodnich dzielnicach Polski osiedleni byli dość liczni Ormianie – pisał Dąbkowski – Mieszkali przede wszystkim w miastach. Byli kupcami, prowadzącymi handel na wielką skalę, krajowy i zagraniczny ze Wschodem. Byli zamożni. Grupowali się głównie w wielkich centrach handlowych, we Lwowie i Kamieńcu Podolskim. W miastach posiadali całkowitą autonomię. Mieli swoje władze, sądy, odrębne prawo. Niektóre rodziny ormiańskie przeszły w szeregi szlachty polskiej [...] Pomimo, że różnili się od Polaków pochodzeniem i wyznaniem potrafili się zintegrować z narodem polskim. W Polsce znaleźli drugą ojczyznę [...] Swoimi prawami rządzyli się osiedleni na stokach Karpat Wołosi [...] część z nich przeniknęła do stanu szlacheckiego, musieli zapewne mieć swych przedstawicieli

i wśród ludności miast [...] We wszystkich trzech stanach znajdujemy Rusinów. Stosunkowo szybko zasymilowała się ich warstwa szlachecka [...] Warstwie włościańskiej przyniosło państwo polskie, poprzez wprowadzanie osadnictwa na prawie niemieckim, znaczne polepszenie bytu. Uzytkiwali oni wolność osobistą, zyskiwali posiadanie i całkowite użytkowanie gruntów, w zamian za to byli zobowiązani do opłaty nieznacznych czynszów pieniężnych, świadczeń w naturze i robocizny, początkowo w niewielkim wymiarze²⁵. Autor powtarzał w tym artykule również swoje wywody dotyczące Węgrów, Czechów i Niemców, zawarte w publikacji zatytułowanej *Stosunki narodowościowe ziemi sanockiej w XV stuleciu*. Uzupełnił je pisząc, że „późniejsza” polityka władz polskich, gdy w państwie uzyskała stanowczą przewagę szlachta, skierowana przeciwko miastom i mieszczaństwu nie miała charakteru narodowego, lecz stanowy. Dodał, że miasta „były już wtedy polskie”, gdyż od drugiej połowy XVI w. niemieccy mieszczaństwo zaczęli ulegać stopniowej polonizacji. W zakończeniu artykułu Dąbkowski wyraził pogląd, że wszystkie narodowości zamieszkałe w tym czasie w Polsce korzystały z równouprawnienia. W innym położeniu znajdowali się natomiast cudzoziemcy, którzy nie byli poddani polskimi [nie posiadający obywatelstwa polskiego]. Stanowisko ich w zakresie prawa publicznego, jak i prywatnego początkowo – podobnie jak we wszystkich innych państwach europejskich – było bardzo ograniczone. Nie mogli nabywać dóbr ziemskich, piastować urzędów, wywozić swego mienia za granicę. Z upływem czasu ograniczenia w zakresie prawa prywatnego zostały złagodzone. W drugiej połowie XVIII w. wyszło kilka ustaw, które umożliwiały im nabywanie dóbr ziemskich²⁶. Ułatwiono im naturalizację, pozwolono – za opłatą – wywozić swoje mienie za granicę. W zakresie prawa handlowego korzystali z praw przysługujących „krajowcom”, a w prawie procesowym ich spory rozstrzygane były w trybie przyspieszonym²⁷.

W artykule pt. *Stosunki kościelne ziemi sanockiej w XV stuleciu* Przemysław Dąbkowski zarysował działalność Kościołów: rzymsko-katolickiego i wschodniego. Większą uwagę zwrócił na pierwsze z wyznań. Wyraził przekonanie, że duchowieństwo podległe papieżowi odegrało na ziemi sanockiej doniosłą rolę. Przypomniawszy, że biskup przemyski był również „wysokim dygnitarzem świeckim”, najważniejszym asesorem²⁸ na rokach sądowych²⁹, posiadaczem rozległych dóbr ziemskich, którymi zarządzał przy pomocy swoich urzędników. U jego boku funkcjonowała kapituła. Wyliczył, że w XV w. na ziemi sanockiej³⁰ kościoły były w 59 miejscowościach³¹. Zamieścił ich szczegółowy wykaz. Część z nich opisał. Wspomniawszy o dwóch klasztorach, w Sanoku i Krośnie. Zarysował ich dzieje. „Wszystkie kościoły, kaplice, klasztory – pisał – zawdzięczały swe powstanie i uposażenie hojności królów, szlachty i bogatych mieszczan [...] Duchowieństwo katolickie było zamożne [...] Ziemia kościelna nie zawsze jednak była należycie uprawiana [...] Ważnym źródłem dochodów duchownych były dziesięciny, odkupywane zwykle przez szlachtę Ustanawiano je w niższym wymiarze, niż w zachodnich dzielnicach Polski, chcąc przyciągnąć kolonizatorów [...] Zdarzały się również akty darowizny, mające na celu zbawienie duszy dobroczyńcy³². Duchowieństwo rzymskokatolickie było w większości narodowości polskiej. Zdaniem autora tylko jego nieznaczny procent stanowili Niemcy [przede wszystkim w Krośnie]. Ziemia sanocka dostarczała duchownych sąsiadom, zwłaszcza przemyskiej i lwowskiej. Niektórzy z nich posiadali wyższe wykształcenie. Byli bakałarzami, magistrami teologii lub nauk wyzwolonych. Oddzieleni od stanu świeckiego własną jurysdykcją nie byli zainteresowani pełnieniem urzędów świeckich. Ze swoich dóbr ziemskich prywatnych zobowiązani byli jednak do pełnienia służby wojskowej. Autor zwracał uwagę na rolę duchownych w zakresie szerzenia oświaty. Twierdził, że prowadzona przez nich szkoła w Krośnie umożliwiła wielu mieszczanom – przez odpowiednie przygotowanie – kontynuację nauki w Akademii w Krakowie. Zaznaczył też, że duchowni prowadzili szpitale w Krośnie, Sanoku i Brzozowie, przyczyniając się do polepszenia stanu zdrowia mieszkańców ziemi

sanockiej³³. Duchowni prawosławni – zdaniem autora – nie mieli tak dużego znaczenia jak ich odpowiednicy w obrządku łacińskim. Utrzymywali się najczęściej z dochodów pobieranych za świadczone usługi, wynikające z ich funkcji duchownych. Niejednokrotnie sami pracowali na roli, prowadzili młyny. Podobnie jak inni poddani płacili czynsz „ze swych cerkwi” na rzecz pana i opłaty oraz daniny na rzecz państwa. Byli również zobowiązani do ponoszenia ciężarów służby wojskowej³⁴. Jurysdykcję nad duchowieństwem prawosławnym sprawował władyka przemyski, posiadający okazały dwór i dobra ziemskie³⁵. „Obrządek wschodni posiadał liczne «monastery» – pisał Dąbkowski – jak tego dowodzą bardzo częste miejscowości określane tą nazwą, podlegające władcy przemyskiemu. Leżały one przeważnie w powiecie samborskim (Sozari, Smolnica, Ławrów). Akt uposażenia tego władcy przez króla Władysława Jagiełłę z roku 1407 nie wymienia żadnego monasteru na ziemi sanockiej. Musiał jednak jakiś istnieć, na wschodnich jej krańcach, jak tego dowodzi miejscowość Monaster (dzisiejszy Monasterzec), wzmiankowana w roku 1436”³⁶.

W kolejnej pracy, zatytułowanej Fryderyk Jacimirski, miecznik sanocki. Studium historyczno-obyczajowe z XV wieku Dąbkowski ujawnił zamiłowanie do badania dziejów rodzin szlacheckich. Rozpoczął ją od opisu rodzinnej miejscowości swojego bohatera. „Na pogórz karpackim – pisał – wśród łagodnych wzgórz, pokrytych gęstymi dziewiczymi lasami, porzecinanymi niewielkimi wprawdzie, lecz bystrymi potokami, leżał Jaćmierz, siedziba pana miecznika. Niezbyt obfite przekazały nam źródła o niej wiadomości. Początkowo nazywana wsią (villa), od roku 1457 podniesiona do godności miasteczka (oppidum), zatrzymała ten tytuł do końca naszego okresu [do schyłku XV w. – R.N.]. Jak długo Jaćmierz była wsią, jego ludność, pochodzenia prawdopodobnie węgierskiego, po części może wołoskiego lub ruskiego, zajmowała się prawie wyłącznie rolnictwem. Od chwili przekształcenia w miasteczko napłynęło tam sporo Niemców, którzy w połowie XV w. stanowili ponad połowę mieszkańców [...] Z czasem część z nich zajęła się rzemiosłem i handlem. W miasteczku, posiadającym już w tym czasie dwa przedmieścia, wyróżniało się kilka znaczniejszych budowli, w tym kościół, plebania i obwarowany dwór miecznika [...] lasów było w okolicy pod dostatkiem. Zalegały one zwartą przestrzeń między Jaćmierzem a Zarszynem i Wzdowem. Obszerne łąki i pastwiska nadawały się do hodowli bydła. Ziemia nie była zbyt urodzajna [...] W połowie XV w. Jaćmierz liczył około 300 mieszkańców [...] W 1468 r. przedstawiał wartość około 1500 grzywien”³⁷. Rozpoczynając rys życia Fryderyka Jacimirskiego autor zaznaczył, że nie doszedł on do wielkich godności, gdyż do końca życia piastował tylko dość skromny w hierarchii ziemskiej urząd miecznika sanockiego. Podkreślił jego niemieckie pochodzenie³⁸, a jednocześnie stwierdził, że był typowym przedstawicielem ówczesnego „społeczeństwa szlacheckiego”. Łączył w sobie cechujące szlachtę polską „przymioty i wady”³⁹. Był bogatym ziemianinem, zajmującym się wraz z liczną rodziną uprawą roli, hodowlą bydła, gospodarką rybną, przemysłem drzewnym. Nieustannie dążył m.in. poprzez kolejne małżeństwa do powiększenia swojego majątku ziemskiego. Jego liczne spory z krewnymi, sąsiadami, ciągnące się latami procesy sądowe, a jednocześnie wykazywane ambicje w życiu publicznym świadczyły, iż postępowanie szlachty polskiej w tym okresie polegało na trzymaniu „w jednej ręce lemiesza, w drugiej miecza”. Zdaniem autora to połączenie było nieodzowne, ponieważ wynikało z panujących wówczas stosunków. Granice wielu posiadłości, porośniętych lasami, nie były oznaczone. W miarę rozwoju gospodarczego powstawały konflikty. Na szlachecie ciążyło zadanie utrzymania ładu i porządku w swoich posiadłościach, obrony swoich rodzin, służby i swych poddanych od częstych najazdów „zbójników” polskich i węgierskich, od uciążliwych sąsiadów. Dwór każdego szlachcica był obwarowany. Obronny charakter miała siedziba Fryderyka w Jaćmierzu, a jego syn Jan miał nawet w Niebieszczanach twierdzę⁴⁰. Autor bardzo szczegółowo przedstawił, wzmiankowane w źródłach, zmiany stanu

jego posiadania, a nawet związane z tym odczucia miecznika. „Wiele w nim było przymiotów i zalet dodatnich – pisał – przywiązania a nawet miłości rodziny, zdolność do przyjaźni, gorliwe opiekowanie się poddanymi, za którymi się ujmował [...] Cechowała go gorąca miłość do ziemi, która sprawiła, że chciał mieć jej jak najwięcej, a kiedy wyjść musiał z rodzinnego Jaćmierza, zaczął wskutek przygnębienia podupadać na zdrowiu i myśleć coraz częściej o śmierci”⁴¹. Dużą część pracy Przemysława Dąbkowskiego zajmują losy krewnych Fryderyka Jacimirskiego, zwłaszcza tych, którzy posuwali się na wschód, przenosząc się na ziemię przemyską, lwowską, buską⁴². Ich godności urzędowe i majątki ziemskie przewyższały stanowiska i posiadłości członków rodziny Jacimirskich pozostałych na ziemi sanockiej. Autor wysunął stąd wniosek, że osoby te były „bardziej energiczne, silniejsze”⁴³. Na ostatnich stronach pracy autor zamieścił łańciskie teksty dokumentów potwierdzających prawo rodziny Jacimirskich do Jaćmierza oraz zestawienie genealogiczne.

Wspomniane wyżej opracowania dotyczące ziemi sanockiej Dąbkowski zamieścił również w 1931 r. w pierwszej części pracy zatytułowanej *Ziemia sanocka w XV stuleciu*. Teksty te dostosował do obowiązujących wymogów gramatycznych, poprawił styl. Wniósł także drobne uzupełnienia. Jedyne novum w tej części stanowi rozdział, w którym starał się zarysować cechy szlachty sanockiej, pt. *Ziemia, sądy, wojna*⁴⁴. Wskazywał w nim na znaczenie ziemi uprawnej w XV w., migracje ludności poszukującej lepszych warunków do życia, pojawiające się spory, rozwiązywane w drodze sądowej i zwykłej przemocy. Pisał, że w tym czasie szlachcie sanockiej bliższe były sprawy gospodarcze i procesowe niż wojenne. „Jeździli oni do Sanoka latem, czy zimą, mimo złych dróg, wylewu wód i dużych śniegów – pisał – Zasiadali w sądach wszelkiego rodzaju: ziemskich, grodzkich, podkomorskich, królewskich [...] Szlachcic stawał się bardziej ziemianinem, niż rycerzem. Ziemia, z trudem zdobyta przykuwała go coraz silniej do siebie [...] Mimo to jednak szlachta swoje obowiązki wojenne pełniła bardzo sumiennie. Rozumiała dobrze doniosłość tego zadania, chociaż odczuwała jego ciężar. Był on tym większy im częściej rozpisywano wyprawy wojenne”⁴⁵. Dąbkowski dodał, że zazwyczaj ogłaszano je nawet dwukrotnie w tym samym roku i to przeważnie w miesiącach letnich, kiedy szlachta miała najwięcej pracy w swych gospodarstwach. Wielu ziemian sanockich poległo na polu walki. Służba wojskowa była bardzo kosztowna, dlatego związane z nią koszty częściowo przerzucano na poddanych, wybierając od nich podatek wojenny⁴⁶. W części drugiej *Ziemi sanockiej...* Przemysław Dąbkowski przedstawił losy kilku, liczących się w XV w. na ziemi sanockiej, rodzin szlacheckich⁴⁷. Zawarł w niej również – wspomniane już – opracowania dziejów sanockich ksiąg sądowych. W uwagach wstępnych poprzedzających opis życia szlachty autor zaznaczył, że chciał zarysować dążenia i zabiegi przedstawicieli tego stanu, ich dni powszednie, „wykryć pobudki działania” i „określić charaktery poszczególnych osób”. Wyrzucił przy tym nadzieję, że poczynione przez niego spostrzeżenia stanowią będą przyczynek do badań nad charakterystyką „całej polskiej szlachty średniowiecznej”⁴⁸. W krótkich rysach postępowania Majtaszowiczów, Czesnykowiczów, Smolickich, Tarnawskich, Zahutyńskich i Pobiedzińskich nie wyszedł poza ustalenia poczynione w pracy o Fryderyku Jacimirskim. Potwierdził ich przywiązanie do uprawianej ziemi, porywczosć, skłonność do procesowania. Szczegółowo wypowiedział się o ich stanie posiadania, efektach prowadzonej działalności gospodarczej, pełnionych obowiązkach publicznych. W zakończeniu zamieścił drzewa genealogiczne przedstawionych rodzin.

Opracowania Dąbkowskiego z zakresu dziejów ziemi sanockiej zostały przychylnie przyjęte przez recenzentów⁴⁹. Problematyka społeczna, szczególnie kwestie narodowościowe i wyznaniowe wzbudzały zainteresowanie czytelników, dlatego autor część swych opracowań wznosił pod innym tytułem oraz dokonał szeregu przedruków w prasie codziennej. Nakreślone przez niego panujące w XV w. stosunki społeczne pozwalały zorientować się w sytuacji prawnej i ekonomicznej

poszczególnych grup społecznych w jednym z najbardziej wysuniętych na wschód regionów Polski. Przebijająca z kart jego rozpraw tolerancja narodowościowa dowodziła, iż w dawnym państwie polskim różne nacje mogły korzystać z takich samych swobód jak ludność pochodzenia polskiego. Dobitym tego przykładem był Fryderyk Jacimirski i inni mieszkańcy ziemi sanockiej, pochodzenia niemieckiego, którzy w jej dziejach odegrali znaczącą rolę. Zamieszczone przez autora opisy krajobrazów, wyglądu miast i wsi sanockich, a przede wszystkim prac wykonywanych przez miejscową ludność oraz próba określenia wartości dóbr ziemskich stanowi cenny przyczynek do historii gospodarczej tego obszaru. Interesująca jest też charakterystyka szlachty polskiej, energicznej, dążącej do powiększenia stanu swego posiadania, skłonnej do sporów i do poświęceń, w przypadku pojawiających się zagrożeń.

Niewątpliwie fascynacja Przemysława Dąbkowskiego historią ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej sprawiła, że podjął badania nad stosunkami społecznymi i gospodarczymi ziemi halickiej. W ogłoszonej w 1925 r. pracy pt. *Wędrowniki rodzin szlacheckich. Karta z dziejów szlachty halickiej* starał się ustalić pochodzenie szlachty zamieszkującej ziemię halicką, rozciągającą się na północ i południe od Dniestru. Zdaniem autora na przełomie XIV i XV w. na tereny te przybyli liczni, nowi osadnicy. Napływali oni z Małopolski, Śląska, Wielkopolski, Kujaw, Mazowsza, Wołynia, Wołoszczyzny oraz z Czech, Niemiec, Węgier. Osadnicy ci należeli do wszystkich warstw społecznych. Byli wśród nich magnaci, niezbyt zamożna szlachta, mieszczenie, chłopci⁵⁰. Część z nich przybyła na ziemię halicką z własnej inicjatywy. Wielu sprowadzili do swych nowych posiadłości magnaci. Poważny wkład w kolonizację tych terenów wnieśli starostowie haliacy, dążący do obsadzenia pogranicza „jednostkami zaufanymi”, wiernymi, na które można było liczyć w razie ataku nieprzyjaciół. „Obok ludności ruskiej, po części wołoskiej – pisał Dąbkowski – byli tu przybysze z Polski, Niemiec, Czech, Węgier oraz Żydzi [...] Obok licznych kościołów i klasztorów rzymskich były tu wschodnie cerkwie, monastera, pustelnie popów [...] Z jednej strony wójtowie i sołtysi, polscy starostowie i sędziowie ziemscy, z drugiej ruscy atamani i wołoscy kniazie [...] W obrocie liczono na grzywny i ruskie kopy groszy [...] Wschód i Zachód łamały się na tej ziemi, która jednym końcem dotykała Wołoszy, a drugim zbliżała się do Lwowa”⁵¹. Przemysław Dąbkowski wyliczył rodziny szlacheckie przybyłe na ziemię halicką z Polski i krajów ościennych. Opisał ich posiadłości. Przedstawił wkład, jaki wnieśli w rozwój gospodarczy tego regionu. Podał również szereg informacji o funkcjach publicznych sprawowanych przez poszczególnych członków tych rodzin. Wnikliwa analiza dokumentów źródłowych doprowadziła autora do wniosku, że szlachta na ziemi halickiej nie stanowiła jeszcze warstwy ściśle zamkniętej. Wiele osób ze stanów niższych, głównie mieszczańskiego, wzbogaciwszy się przechodziło do stanu szlacheckiego⁵².

W pracy zatytułowanej *Stosunki gospodarcze ziemi halickiej w XV wieku* Dąbkowski przedstawił stanowisko prawne i sytuację materialną ludności tego regionu, zajmującej się rolnictwem, rzemiosłem i handlem. „Położenie ziemi halickiej – pisał – było bardzo korzystne. Stolica ziemi Halicz, leżała niemal w samym centrum, nad Dniestrem [...] wszystkie ściany tej ziemi, poza północną, opierały się o naturalne granice [...] Na polach można było uprawiać wszystkie rodzaje zboża: pszenicę, żyto, jęczmień, owies, proso [...] poddani byli zobowiązani do licznych i dość uciążliwych świadczeń, w naturze i osobistych, na rzecz właściciela wsi. We wsiach lokowanych na prawie niemieckim znane były lata wolnizny. Kmieć mógł opuścić swego pana [...] Główny zrąb ludności wiejskiej stanowili poddani gospodarzący na wydzielonych im do uprawy gruntach, bez względu na to czy zajmowali je na prawie ruskim, polskim, wołoskim, czy niemieckim. Pomimo, że byli obciążeni pewnymi ciężarami na rzecz pana, ewentualnie sołtysa, to byli samodzielnymi gospodarzami [...] W zasadzie każda wieś tworzyła dla siebie osobną całość gospodarczą, która zaspokajała potrzeby miejscowej ludności. Zdarzało się

jednak, że dwie lub więcej wsi, pod względem gospodarczym, wzajemnie się uzupełniały [...] Poszczególne osady były od siebie odgraniczone. Plonom rolnym groził w tych czasach częsty nieprzyjaciel, kłęski powodzi oraz źli sąsiedzi, którzy niejednokrotnie wzajemnie niszczyli sobie zboże lub przemocą je wywozili⁵³. Autor opisał stosowane na wsi narzędzia rolnicze i wozy używane do przewożenia plonów. Stwierdził, że znakomicie rozwijała się tam hodowla bydła, które szlachta eksportowała. Nie mniejsze znaczenie miały liczne stada koni i inne zwierzęta gospodarskie, świadczące o zamożności mieszkańców ziemi halickiej. Przemysław Dąbkowski przedstawił działalność bartników, rybaków rzecznych, młynarzy, karczmarzy. Wspomniał o kopalniach soli, położonych na pogórzach Karpackim i wydobywaniu rudy żelaza. Starał się odtworzyć ówczesne szlaki komunikacyjne łączące ważniejsze miejscowości z dużymi ośrodkami miejskimi Rzeczypospolitej. Przytoczył szereg wzmianek źródłowych wskazujących na słaby rozwój rzemiosła. Zajmujących się nim podzielił na cztery kategorie rzemieślników: miejskich, wiejskich, dworskich i wędrownych⁵⁴. Stwierdził, że w większych miastach (w Haliczu, Rohatynie, Tyśmienicy, Kołomyi) prowadzili działalność m.in.: krawcy, kuśnierze, ślusarze, garncarze, rzeźnicy. Rzemieślnicy wiejscy łączyli swoje usługi z pracą na roli. Handel prowadzili mieszczanie. Kupcy napotykali na liczne trudności. Narażeni byli na napady. Stosowany wówczas system poboru ceł i myt oraz przysługujące niektórym miastom prawo składu uszczuplały ich dochody. W kilku miejscowościach odbywały się jarmarki, na które zjeżdżała zarówno szlachta, jak i mieszczanie oraz okoliczni chłopci. Załatwiano na nich najrozmaitsze transakcje kupna-sprzedazy, zawierano polubowne ugody, spłacano długi. Oprócz nich odbywały się raz w tygodniu (co sobotę) targi. Handlem na wielką skalę zajmowali się m.in. Żydzi, skupieni głównie w Haliczu⁵⁵. „Napłynęli oni przede wszystkim z ziemi lwowskiej – pisał Dąbkowski – Trudnili się handlem bydłem, udzielaniem pożyczek szlachcie, także na zastaw dóbr ziemskich, dzierżawą myt, ceł, żup i innych dochodów publicznych. Dostarczali szlachcie rzadkich towarów [...] Cieszyli się dość znacznym zaufaniem władz, skoro mogli nawet zasiadać w halickich sądach grodzkich⁵⁶. Autor zwrócił także uwagę na kwestie finansowe, w tym środki płatnicze. Podał kilka przykładów umożliwiających zorientowanie się w kursie poszczególnych jednostek pieniężnych. Wreszcie opisał – w oparciu o zapiski sądowe – wygląd dworów wznoszonych przez szlachtę halicką. Pisał, że dwór, oznaczający kompleks budynków mieszkalnych, gospodarczych, a nawet pewien obszar ziemi stanowił do pewnego stopnia „rodzaj fortecy⁵⁷. Otoczony był rowami i parkanem. Zazwyczaj znajdowała się w nim wieża, z której można było obserwować okolicę. Wchodziło się do niego przez bramę, w której było kilka zamków. W domu głównym, w którym mieszkał właściciel i jego rodzina, najczęściej mieściły się pokoje mieszkalne, kuchnia, spiżarnia i łaźnia. Gdy dwór był okazały, mieściły się w nim jedynie pomieszczenia mieszkalne. Wszystkie budynki pokrywano krokwiami. Zamożniejsi ziemianie budowali w swoich dobrach twierdze, a nawet zamki⁵⁸. Dąbkowski podkreślił, że na ziemi halickiej wiele twierdz znajdowało się w ręku rodziny Buczackich. Przypomniał niektóre z nich, wymienił ważniejsze zamki i pełnione przez nie funkcje⁵⁹. Ostatnie spostrzeżenia autora dotyczyły spożywanej na ziemi halickiej żywności, noszonych ubiorów i rodzajów broni. Autor twierdził, że żywność pojawiająca się na stołach ludności halickiej odznaczała się „wielką różnorodnością i różnorodnością”. Przetwory zbożowe uzupełniano wyrobami z mleka: masłem, serami. Nie brakowało mięsa, ryb, miodu, owoców. „Szlachta mniej zamożna, zaściankowa i posiadająca jedną wieś – pisał – żywiła się mniej więcej podobnie, jak włościanie. Szlachta zamożniejsza prowadziła kuchnię bardziej wytworną, spożywała produkty egzotyczne. W modzie były wówczas zwłaszcza pieprz i szafran⁶⁰. Ubiór odzwierciedlał różnice stanowe. Ubrania chłopów wykonywane były przede wszystkim z przędzy konopi. Nosili oni też płaszcze z sukna. Szlachta miała odzież znacznie droższą. Płaszcze szyła sobie z sukna sprowadzanego

z odległych dzielnic Polski lub z zagranicy. Kobiety nosiły drogie suknie i cenne futra. Do okazałych strojów dochodziły drogie pasy, łańcuchy, bransolety i pierścienie.

Praca Dąbkowskiego została dostrzeżona przez historyków. Uznano ją za interesujący przyczynek do dziejów gospodarczych wschodnich rubieży dawnej Rzeczypospolitej⁶¹. Zagadnienia gospodarcze wysunęły się na pierwszy plan w jego krótkim zarysie dziejów miast Rudy i Kochawicy, opublikowanym w 1928 r. Celem Dąbkowskiego było uzupełnienie wiadomości historycznych dotyczących tych miejscowości, na podstawie materiału źródłowego zawartego w księgach sądowych żydaczowskich, przechowywanych w Archiwum Bernardyńskim⁶². W pracy tej wyszedł poza ramy średniowiecza. Przedstawił zachodzące w nich wydarzenia do początków XX stulecia.

W opublikowanych w 1929 r. Szkicach średniowiecznych Dąbkowski powtórzył wiele swoich ustaleń zawartych w poprzednich pracach, poświęconych dziejom ziemi halickiej⁶³. Na uwagę zasługuje w niej rozdział poświęcony oświacie. Pisał w nim, że krzewicielem oświaty na tym terenie były liczne kościoły, jak również cerkwie i monastery. Do rozwoju kulturalnego przyczyniało się przede wszystkim mieszczaństwo. Autor zwrócił uwagę, że urzędnicy prowadzący halickie księgi sądowe dobrze znali prawo i język łaciński. Dokładna analiza dokumentów źródłowych pozwoliła mu stwierdzić, że zamożniejsza szlachta z całą pewnością kształciła swoje dzieci. Ścisłe kontakty osób różnych narodowości powodowały, że wielu mieszkańców władało kilkoma językami. W Haliczu prowadzono księgi sądowe ziemskie, grodzkie, kościelne. Pisać musieli umieć wszyscy celnicy, kupcy, prowadzący księgi kupieckie⁶⁴. „W XV w. na ziemi halickiej było kilku wybitnych znawców prawa – pisał Dąbkowski – Co więcej zaczyna się już w tych czasach wyrybiać typ zawodowego adwokata, który stale podejmuje się zastępstwa szlachty przed sądami [...] Wysoki rozwój gospodarczy, jakim cieszyła się ziemia halicka w XV wieku, każe wnosić, że już wtedy musiały być rozpowszechnione pewne wiadomości z zakresu nauk gospodarczych, które były warunkiem i podstawą rozwoju rolnictwa, hodowli, browarnictwa, górnictwa. Mieszczanie, trudniący się obrotem pieniężnym i handlem, musieli posiadać przynajmniej podstawowy zasób wiadomości z ekonomii. Budowa domów mieszkalnych i budynków gospodarczych wskazuje na wiadomości z dziedziny nauk technicznych. Ziemię halicką zamieszkiwało kilku specjalistów budowlanych, którzy podejmowali się wznoszenia różnych budowli dla osób trzecich. Ze względu na to, że chodziło również o budowę okazałych domów, a nawet twierdz i zamków kierujący budowaniami musieli posiadać wiedzę na wyższym poziomie”⁶⁵.

Przemysław Dąbkowski, wykazujący z biegiem lat coraz większe zainteresowanie życiem codziennym szlachty polskiej w dawnej Rzeczypospolitej, podjął próbę zobrazowania go w oparciu o materiały źródłowe dotyczące szlachty halickiej. W obszernej pracy zatytułowanej *Zwierciadło szlacheckie*, składającej się z trzydziestu trzech oddzielnych szkiców, przedstawił pochodzenie, zajęcia i postępowanie poszczególnych przedstawicieli tego stanu w czasie pokoju i wojny, w swoich posiadłościach, w miastach, podczas rozpraw sądowych, na jarmarkach i targach. Zarysowane przez autora sylwetki wybijających się w XV w. w życiu publicznym ziemian oraz losy całych rodzin odślaniały przede wszystkim łączące ich koligacje i sprawy majątkowe. Szczegółowiej ukazywały także relacje szlachty z mieszczaństwem i poddanymi. W pracy tej autor potwierdził wyniki badań, do których doszedł we wcześniejszej rozprawie zatytułowanej *Wędrowni rodziny szlacheckie*⁶⁶. Zarysowane przez niego cechy osób należących do stanu szlacheckiego na ziemi halickiej nie różniły się od zaobserwowanych u szlachty sanockiej. Zdaniem autora haliccy ziemianie w XV w. „pod niejednym względem” zachowywali się tak samo, jak przynależący do stanu szlacheckiego mieszkańcy innych ziem Rzeczypospolitej. Byli przywiązani do posiadanej ziemi, brali udział w życiu publicznym, prowadzili ze sobą spory, niektórzy łamali obowiązujące prawo. Dąbkowski zaznaczał jednak, że wykazywali się odwagą, wytrwałością i szeregiem

umiejętności w zakresie gospodarowania na rozległych połaciach ziemi halickiej. Wśród przedstawionych przez niego ziemian są poczciwi gospodarze, nie wybiegający myślami poza granice swojego powiatu, oddani sprawie urzędnicy i ludzie nieposkromieni, skorzy do walki i kłótni, latami procesujący się z sąsiadami. W opinii Dąbkowskiego warstwa szlachecka przyczyniła się do rozwoju gospodarczego i kulturalnego ziemi halickiej. Jej styl życia i zasady prawne, przeniesione z zachodnich dzielnic Polski, przejmowane były przez niektóre, zamożniejsze grupy ludności miejscowej.

W 1936 r. Przemysław Dąbkowski opublikował pracę pt. *Szlachta zaściankowa w Korczynie i Kruszelnicy nad Stryjem*. Napisał ją na podstawie wyników badań, przeprowadzonych w tych miejscowościach⁶⁷. Nie miała ona wiele wspólnego z jego poprzednimi opracowaniami. Przedstawił w niej dzieje Korczyna i Kruszelnicy w czasach nowożytnych. Doprowadził je do lat trzydziestych XX wieku. Liczne fragmenty poświęcone szlachcie zaściankowej dotyczą rodziny Korczyńskich. Autor opisał zwyczaje i zajęcia ludności miast, wtopionych w krajobraz podnóża Karpat. „Szlachta [zaściankowa – R.N.] nie górowała większą zamożnością nad chłopami – pisał – różnice leżały głównie w sferze towarzyskiej i kulturalnej, w stroju, częściowo także w sferze pojęć i wyobrażeń prawnych [...] Niewątpliwie tworzyła odrębną warstwę ludności, którą łączyły wspólne zapatrywania i tradycje [...] Nie zawierano związków małżeńskich (niemal do końca XIX w.) z osobami wywodzącymi się z rodzin chłopskich”⁶⁸. Pracę Dąbkowskiego uzupełniły rodowody niektórych rodzin szlacheckich i czternaście dokumentów źródłowych. Zamieszczone w niej zostały również ilustracje zabytkowych dworów, cerkwi, pieczęci oraz szkic sytuacyjny Korczyna i Kruszelnicy.

W ostatniej, ogłoszonej drukiem, niewielkiej pracy zatytułowanej *Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce* Przemysław Dąbkowski badał przede wszystkim wkład Wołochów w rozwój gospodarczy południowo-wschodnich regionów Polski. Poruszone w niej zagadnienia zbliżały ją do opracowań, w których pisał o ziemi sanockiej i halickiej. „Osady wołoskie położone były przeważnie na stokach Karpat – pisał – Niekiedy schodziły na niziny. Znajdujemy je na ziemi sanockiej, przemyskiej, samborskiej, żydaczowskiej, lwowskiej, halickiej i dalej na północ w powiecie leżajskim, lubaczowskim, bełskim, horodelskim, a nawet na ziemi chełmskiej [...] Ich odrębność przejawiała się niekiedy w samej nazwie”⁶⁹. Ludność ta rządziła się swoim prawem. Zawierało ono wiele pierwiastków niemieckich, częściowo także węgierskich. Opierało się na zwyczaju i praktyce sądów wołoskich. Prawo to cechowała surowość. Sądy odbywały się dwa razy w roku podczas zgromadzeń osadników, na których radzono też nad sprawami gospodarczymi. Autor szczegółowo przedstawił strukturę organizacyjną osad wołoskich. Wymienił zajęcia i świadczenia Wołochów. Stwierdził, że nie zmuszano ich do pańszczyzny i że brali udział w wyprawach wojennych. Zaznaczył, że pełniący jurysdykcję urzędnicy niejednokrotnie przechodzili do stanu szlacheckiego⁷⁰. Wyliczył w poszczególnych ziemiach rodziny szlacheckie pochodzenia wołoskiego, nawiązując do swych ustaleń zawartych we wcześniejszych pracach. Wyraził pogląd, że Wołosi osiedlali się także w miastach. Potwierdzała to analiza nazwisk mieszkańców południowo-wschodniej Polski. Powołał się również na mieszczan lwowskich, pochodzących z Wołoszczyzny. Przyczyny napływu tej ludności na obszar Rzeczypospolitej były różne. Wołosi szukali schronienia przed wojnami, wewnętrznymi rozruchami, prześladowaniami politycznymi. W czasie pokoju „wielką drogą królewską”, która prowadziła ze Lwowa, przez Chodorów, Halicz, Tyśmienicę i Kołomyję do Wołoszy, ciągnęły, przede wszystkim w XVII w., karawany kupieckie. Dąbkowski przypomniał przywileje kupców lwowskich uzyskane od gospodarów mołdawskich, jarmarki w Śniatynie i Kołomyi, gdzie można było nabyć wszelkiego rodzaju towary wołoskie i prowadzony na wielką skalę handel kupowanymi na Wołoszczyźnie wołami⁷¹.

Dąbkowski wyszedł w tym opracowaniu poza średniowiecze. Dzieje szlachty zaściankowej przedstawił w powiązaniu z panującymi na zamieszkiwanym przez nią terenie warunkami naturalnymi. Zamieszczone w książce dokumenty źródłowe dotyczą przede wszystkim kwestii gospodarczych. Podobnie w pracy o Wołochach na plan pierwszy wybija się ich sytuacja materialna i udział w życiu społecznym. Dąbkowski wykorzystał zarówno źródła pochodzące ze średniowiecza, jak i późniejsze z XVI–XVIII w. oraz opracowania przyrodnicze, geograficzne, statystyczne. Oparł się także na własnych obserwacjach poczynionych w Korczyniu i Kruszelnicy i relacjach mieszkających tam osób⁷². W pracy o Wołochach powołał się na źródła dokumentujące rozwój gospodarczy ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej szlacheckiej i literaturę z zakresu dziejów politycznych, społecznych i gospodarczych⁷³.

¹ Był m.in. współzałożycielem i członkiem zarządu Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie, przekształconego w 1920 r. w Towarzystwo Naukowe (zob. szerzej R. Nowacki, Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie, Opole – Kędzierzyn-Koźle 1996).

² Wydawał w okresie międzywojennym: „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, „Przewodnik Historyczno-Prawny”, „Wschód. Wydawnictwo do dziejów i kultury ziem wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej”.

³ Wydanej we Lwowie w latach 1910–1911.

⁴ P. Dąbkowski, Prawo bartne w dawnej Polsce, „Pasiecznik Wzorowy” (Lwów) z 15 lipca 1918, nr 7–8, s. 107–108 i przedruk: Bartnictwo w dawnej Polsce, Lwów 1923, s. 7–8.

⁵ Tenże, Najstarsza ordynacja bartnicza w Polsce z roku 1478, „Pasiecznik Wzorowy” z 15 września 1918, nr 9, s. 138–139 i przedruk: Bartnictwo w dawnej Polsce..., s. 12–13.

⁶ Tenże, Gospodarstwo bartne na Rusi Halickiej w XV wieku, „Pasiecznik Wzorowy” kwiecień – maj – czerwiec 1919, nr 2–6, s. 27–28 i przedruk: Bartnictwo w dawnej Polsce..., s. 17–18.

⁷ Tenże, Gospodarstwo bartne na Rusi Halickiej..., s. 28.

⁸ Tenże, Przyczynek do historii gospodarstwa bartnego w dobrach królewskich w Polsce w XVI wieku, „Pasiecznik Wzorowy” z 12 grudnia 1918, nr 12, s. 189 i przedruk: Bartnictwo w dawnej Polsce..., s. 20.

⁹ Tenże, Gospodarstwo bartne w dobrach biskupstwa włocławskiego w pierwszej połowie XVI wieku, „Pasiecznik Wzorowy” styczeń – luty – marzec 1919, nr 1, s. 5–6 i przedruk: Bartnictwo w dawnej Polsce..., s. 23–24.

¹⁰ Tenże, Gospodarstwo bartne w dobrach biskupstwa..., s. 6.

¹¹ Tamże, s. 7.

¹² Tenże, Notatka gospodarska o pasiekach Andrzeja Rohozińskiego z końca XVIII w., „Pasiecznik Wzorowy” styczeń – luty – marzec 1919, nr 1, s. 23–24 i przedruk: Bartnictwo w dawnej Polsce..., s. 34–35.

¹³ Tenże, Nauka pszczelnictwa w szkołach Komisji Edukacyjnej (1773–1794), „Pasiecznik Wzorowy” z 15 października 1918, nr 10–11, s. 162–165 i przedruk: Bartnictwo w dawnej Polsce..., s. 27–30.

¹⁴ Tenże, Bartnictwo w dawnej Polsce..., s. 36–38.

¹⁵ Tamże, s. 39–41.

¹⁶ P. Dąbkowski, Stosunki narodowościowe ziemi sanockiej w XV stuleciu, Lwów 1921, s. 7.

¹⁷ Tamże, s. 9.

¹⁸ Tamże, s. 11.

¹⁹ Wspominał m.in. o Fryderyku Jacimirskim, który za zasługi wojenne otrzymał w 1390 r. od króla Władysława Jagiełły miejscowość Jaćmierz (tamże s. 10).

²⁰ Tamże, s. 14.

²¹ Tamże, s. 24.

²² Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BZNO), Dział druków XIX i XX w., sygn. 336462, odb. art. Przemysława Dąbkowskiego, Tolerancja narodowościowa w dawnej Polsce, „Biblioteka Lwowska” (Lwów) 1932, t. XXXI–XXXII, s. 1.

²³ Tamże, s. 2

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże, s. 3–5.

²⁶ Tamże, s. 8.

²⁷ Tamże, s. 9.

²⁸ Asesor (łac.) – funkcja, którą mógł pełnić jakikolwiek cieszący się szacunkiem ziemianin. W sądzie ziemskim, grodzkim, podkomorskim zasiadał on obok sędziego do danej sprawy lub do całego terminu sądowego.

²⁹ Roki sądowe – w dawnej Polsce termin, w którym dany sąd (ziemski, miejski, wiejski) działał w określonym z góry miejscu i czasie.

³⁰ Przemysław Dąbkowski przypomniał, że ówczesną ziemię sanocką stanowił obszar rozciągający się w dorzeczu górnego i częściowo środkowego Sanu. „Była to kraina – pisał – położona w górach. Jednakże w XV w. ziemia ta zaczyna rozpościerać się coraz bardziej na nizinach. Wcisła się od zachodu głęboko aż po sam Przemyśl, wypierając w ten sposób ziemię przemyską ku wschodowi (P. Dąbkowski, Stosunki kościelne ziemi sanockiej w XV stuleciu, Przemyśl 1922, s. 9).

³¹ Autor polemizował w sprawie ilości kościołów na ziemi sanockiej z Aleksandrem Jabłonowskim, autorem Źródeł do dziejów Polski (t. XVIII, z. 2, Warszawa 1905) i Kazimierzem Stadnickim, autorem książki O początkach arcybiskupstwa i biskupstw katolickich obrządku łacińskiego na Rusi Halickiej i Wołyniu (Lwów 1882), twierdząc, że było ich znacznie więcej niż wynikało to z ich obliczeń (tamże, s. 11).

³² Tamże, s. 28.

³³ Tamże, s. 35–36.

³⁴ Autor zaznaczył, że tak jak i duchowni obrządku łacińskiego nie pełnili jej osobiście. Zazwyczaj składali „pewne świadczenia wojenne”, najprawdopodobniej konia (tamże, s. 43).

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże, s. 45.

³⁷ P. Dąbkowski, Fryderyk Jacimirski, miecznik sanocki. Studium historyczno-obyczajowe z XV wieku, Przemyśl 1923, s. 7–15 i przedruk: „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół w Przemyślu” 1923, t. IV.

³⁸ Podał, że był synem Fryderyka Myssnara, który w nagrodę za zasługi otrzymał od króla Władysława Jagiełły 6 listopada 1390 r. wieś Jaćmierz (tamże, s. 68).

³⁹ Tamże, s. 20.

⁴⁰ Tamże, s. 67.

⁴¹ Tamże, s. 27.

⁴² Tamże, s. 65.

⁴³ Przemysław Dąbkowski obliczył, że jeden z prawnuków Fryderyka Jacimirskiego, przeniósłszy się do Ostrowa w ziemi buskiej, oddalił się od ziemi sanockiej o ponad 200 km (tamże, s. 66).

⁴⁴ Rozdział ten częściowo oparty był na jego wcześniejszych publikacjach ogłoszonych w prasie lokalnej (zob. szerzej P. Dąbkowski, Kilka rysów obyczajowych szlachty sanockiej w XV wieku, „Gazeta Lwowska” z 16, 17, 18 grudnia 1921, numery: 281, 282, 283).

⁴⁵ Tenże, Ziemia sanocka w XV stuleciu, „Wschód” (Lwów) 1931, cz. 1, t. XI, s. 89.

⁴⁶ Tamże, s. 30.

⁴⁷ Był to przedruk jego pracy pt. Szkice z życia szlachty sanockiej w XV stuleciu, opublikowanej we Lwowie w 1923 r.

⁴⁸ Tenże, Ziemia sanocka..., część druga, t. XII, s. 1.

⁴⁹ Zob. m.in. następujące recenzje: R. Rauschera, P. Dąbkowski, Stosunki narodowościowe..., „Všehrd” 1922, z. 5–6, s. 111–112; rec. W. Bugiela: P. Dąbkowski, Stosunki kościelne..., „Bulletin de la Societé française d`histoire de la médecine” (Paryż) 1922, nr 11–12, s. 460; rec. W. Abraham: P. Dąbkowski, Stosunki kościelne..., „Kwartalnik Historyczny” 1922, XXXVI, s. 158–160; rec. H. F. Schmidta: P. Dąbkowski, Stosunki kościelne..., „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, Kanon. Abteilung 1925, XLI, s. 577–582; rec. A. Kraushara: P. Dąbkowski, Fryderyk Jacimirski..., „Kurier Warszawski” z 12 września 1923; rec. S. Pilcha: P. Dąbkowski, Fryderyk Jacimirski..., „Słowo Polskie” z 18 marca 1924, nr 11 (76).

⁵⁰ P. Dąbkowski, Wędrówki rodzin szlacheckich. Karta z dziejów szlachty halickiej, Lwów 1925, s. 7.

⁵¹ Tamże, s. 7–8.

⁵² Tamże, s. 47.

⁵³ P. Dąbkowski, Stosunki gospodarcze ziemi halickiej w XV wieku, „Pamiętnik Historyczno-Prawny” (Lwów) 1927, t. III, z. 4, s. 268–276.

⁵⁴ Tamże, s. 301.

⁵⁵ Autor zaznaczył, że w XV w. było ich na ziemi halickiej tak mało, że „w sądach nie wiedziano nawet, w jaki sposób mają oni składać przysięgę” (tamże, s. 308).

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże, s. 313.

⁵⁸ Tamże, s. 314–315.

⁵⁹ Przemysław Dąbkowski wyraził przekonanie, że ludność zobowiązana do ponoszenia ciężarów na rzecz określonego zamku miała prawo się w nim chronić w razie niebezpieczeństwa (tamże, s. 317).

⁶⁰ Tamże, s. 319.

⁶¹ Zob. szerzej rec. J. Kamińskiego: P. Dąbkowski, Stosunki gospodarcze ziemi halickiej..., „Ziemia Lubelska” z 7 lutego 1927, nr 37; rec. A. Kraushara: P. Dąbkowski, Stosunki gospodarcze ziemi halickiej..., „Kurier Warszawski” z 11 lutego 1927, nr 41; rec. L. Białkowskiego P. Dąbkowski, Stosunki gospodarcze ziemi halickiej..., „Kurier Poznański” z 18 maja 1927, nr 225.

⁶² P. Dąbkowski, Z przeszłości Rudy i Kochawicy, Lwów 1928, s. 5.

⁶³ W pracy tej zawarł też przedruk krótkiego eseju poświęconego królowej Zofii sprawującej, po śmierci Władysława Jagiełły, najwyższą władzę sądową w ziemi sanockiej, w latach 1434–1461 (Tenże, Szkice średniowieczne, Lwów 1929, s. 1–2 i przedruk: Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama, t. I, Lwów 1930, s. 141–142).

⁶⁴ Tenże, Szkice średniowieczne..., s. 26.

⁶⁵ Tamże, s. 26–27.

⁶⁶ P. Dąbkowski, Zwierciadło szlacheckie, „Wschód” (Lwów) 1928, t. I, s. IV.

⁶⁷ Tenże, Szlachta zaściankowa w Korczynie i Kruszelnicy nad Stryjem, „Wschód” (Lwów) 1936, t. XIII, s. 4.

⁶⁸ Tamże, s. 23–24.

⁶⁹ P. Dąbkowski, Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce, Kraków 1938, s. 2.

⁷⁰ Tamże, s. 5–10.

⁷¹ Tamże, s. 12–13.

⁷² Wykorzystał m.in.: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. IV, Warszawa 1883; A. Lewicki, «Sine Wody» jezioro, którego nie ma, „Słowo Polskie” z 16 sierpnia 1933; H. Gašiorowski, Przewodnik po Beskidach Wschodnich, t. I, Lwów 1935.

⁷³ Następujące publikacje: A. Lewicki, Targi lwowskie od XIV–XIX w., Lwów 1921; M. Kasterska, Szkice polsko-rumuńskie, Lwów 1931; A. Dörflerówna, Materiały do historii miasta Sambora, Lwów 1936.

Роман Новацький.

Суспільна і господарська проблематика в працях Пшемислава Дембковського.

Суспільна і господарська проблематика посідала важливе місце в працях одного із найвизначніших істориків польського права, професора Львівського університету, архівіста, медієвіста, організатора науки Пшемислава Дембковського (1877-1950). Зокрема, він написав двотомову синтезу “Приватне польське право” (Львів, 1910-1911). Учений досліджував також історію давньої Сяноцької землі, міжнаціональні стосунки в давній Польщі, історію галицької шляхти, господарські відносини в Галицькій землі, волоське право на Прикарпатті та ін. Окремий цикл його статей був присвячений бджільництву.

Roman Novats'kyi.

Social and economic problematics in Przemyslav Lembkovskyi's works.

Social and economic problematics took an important place in the works an outstanding historian of the Polish law, archivist, medievalist, Lviv university professor and science organizer Przemyslav Lembkovskyi (1877-1950). In particular, he wrote a two-volume synthesis “Private Polish Law” (Lviv, 1910-1911). The scientist also investigated the old history of Syanok land, interethnic relations in Poland, history of gentry and economic relations in Halychyna, volost right in Prykarpattia, etc. A separate series of his articles was dedicated to beekeeping.

НАГУЄВИЧІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІВАНА ФРАНКА

Великою подією не лише в житті Дрогобицько-Самбірського Підгір'я, а й усієї України та її культурного світу стало відзначення в серпні 2006 р. 150-річчя від дня народження Івана Франка. Це був поштовх для багатьох франкознавців пролити світло на маловивчені штрихи з Франкового життя: його історико-краєзнавчу, етнографічно-фольклорну, просвітницьку, релігійну та наукову спадщину. Тому, на наш погляд, вибрана нами тема дослідження є досить актуальною в контексті вищезазначеного.

На думку вчених, Іван Франко був видатним істориком-дослідником, якому належить понад сто друківаних праць з історії: монографій, повідомлень, рецензій, та статей, в яких трактуються методологічні питання історії. Окрім того, його художні та літературознавчі праці містять цінний матеріал як у розумінні трактування історичних процесів і фактів, так і в розумінні викладу методологічних концепцій автора¹. За словами І. Гуржія, Франко значну увагу приділяв дослідженню життя селян України в минулі і сучасний для Франка періоди². Відомо, що Каменяр цікавився історією виникнення сіл і поселень, паралельно вивчаючи історію українського села, І. Франко насамперед звертав увагу на соціально-економічні умови життя селян, релігійні звичаї та обряди тощо. Про Франка, як дослідника польсько-українських відносин та історії Польщі писав Ф. Шевченко³. Деякі історичні погляди Франка стосовно релігії та польського селянського руху в Галичині досліджували та коментували А. Санцевич⁴, та К. Дунін-Вонсович⁵. Вивчено історико-краєзнавчу діяльність Івана Франка на сторінках газети "Ргаса"⁶.

У серії видань, присвячених "Дрогобиччині – землі Івана Франка", розглянуто окремі аспекти теми⁷. Проте більшість публікацій про Нагуєвичі, як і інші населені пункти краю, побудовані на спогадах та легендах без залучення конкретного джерельного матеріалу (наприклад, стаття Ю. Рабія)⁸. Про зацікавлення Франком історією малої батьківщини свідчить те, що в особистій бібліотеці вченого переважна більшість книжок була з питань літературознавства (близько 1300) та історії (1200)⁹.

В 50-80-ті роки ХХ ст. звертається увага на вивчення етнографічної діяльності І. Франка та його етнографічно-публіцистичної спадщини, котрі були присвячені побуту селян та робітників Галичини. М. Ломова дослідила та проаналізувала етнографічні та публіцистичні статті І. Франка, його рецензії на роботи українських, польських, чеських та інших етнографів, листування Франка з відомими громадськими діячами того часу, архівні матеріали, а також його художні твори¹⁰. Із теперішніх дослідників етнографічної діяльності Каменяра слід відзначити В. Сокола, котрий зібрав та упорядкував народні пісні з батьківщини Івана Франка. Автор використав пісні, які записував Франко в своєму селі та поза його межами, і паралельно вмістив пісні, котрі сам записував в Нагуєвичах, зробивши порівняльну характеристику їх еволюції¹¹. В книзі "Народна проза в записах Івана Франка"¹² дослідник аналізує зібрану Франком народну прозу: казки, легенди, перекази, оповідання, анекдоти, які зафіксував Франко від різних інформаторів, більшість із них записані в Нагуєвичах, зокрема від батька та матері.

Після проголошення незалежності України певні лакуни в дослідженні теми намагаюся подолати Г. Гром – місцевий краєзнавець, перу якої належать кілька науково-популярних видань, присвячених історії Нагуєвич¹³; їх, на наш погляд, потрібно доповнити новим матеріалом. Аналізуючи Франкове зацікавлення історією рідного села, дослідниця розкриває основні та другорядні напрямки історико-краєзнавчої та етнографічно-фольклорної діяльності вченого в Нагуєвичах та за їх околицями¹⁴. Темами “Франко як історик”, “Франко як етнограф”, “Франко як краєзнавець”, “Франко і Нагуєвичі” тощо частково чи опосередковано уже цікавиться ширше коло дослідників. Так, вивчаючи Івана Франка як історика та краєзнавця, Я. Серкіз зазначає, що цікавий і надзвичайно інтенсивний період в історії галицького краєзнавства пов’язаний саме з Франком, оскільки він виявляв постійний інтерес до комплексного вивчення історії рідного краю і йому належить понад сто науково-краєзнавчих праць¹⁵.

Деяким аспектам Франкового життя та його краєзнавчої діяльності, в тому числі і на батьківщині поета, приділяє увагу Р. Пастух¹⁶. В своїй книзі “Корона Данила Галицького” він присвятив даній проблематиці цілий розділ “Під кронами титана”, котрий присвячений взаєминам Франка з Володимиром Чапельським, невідомому коханню великого поета, Франку і Стрийщині,¹⁷ взаєминам Степана Венгриновича з Іваном Франком, збиранню народного фольклору Іваном Франком на теренах Дрогобиччини¹⁸, Франковому роду, невіданому “Словнику франкознавства”, Олесеві Гончару, який відвідував стежку поета в Нагуєвичах та самим Нагуєвичам – батьківщині Івана Франка. В дослідженні “Франкова доля” на основі друкованих видань, путівників, пресових публікацій, документів та усних спогадів проаналізовано факти про діяльність Франка, його дружину, дітей, рідне село Нагуєвичі, садибу батьків великого поета, музей і Стежку поета в Нагуєвичах, літературно-меморіальний музей у Львові, котрий знаходиться в його колишньому будинку¹⁹.

Треба виокремити статтю Ю. Стедика²⁰, в якій з нових позицій та з використанням першоджерел досить вдало подано історію та релігійно-духовне життя села Нагуєвичі до XVIII ст.

Досить вагомий внесок у франкознавство зробив Я. Грицак²¹, який у своїх працях спробував проаналізувати історико-краєзнавчі, етнографічно-фольклорні, політичні, соціально-економічні погляди Івана Франка. У фундаментальній праці “Пророк у своїй вітчизні”²² автор подає мікроісторію макролюдини, в якій розглядає Франкове життя на тлі дуже малих спільнот: його сім’ї, рідного села, товаришів у навчанні, редакцій газет і журналів, у яких він працював, нелегальних гуртків, серед яких він вів свою пропаганду, – тобто показує співвідношення між особистим і суспільним у творенні модерних ідентичностей. Поряд з ним виокремлюємо праці Р. Горака та Я. Гнатіва. Їх перша книга з серії документальної біографії Івана Франка присвячена одному з найбільш актуальних питань його життєпису – родоводу. Всупереч усіляким запевненням про німецьке чи польське коріння Івана Франка, автори на підставі документального матеріалу доводять про справжнє походження Івана Франка, якого вважають інтелектуальним проводирем української нації²³. Наступною книгою з даної серії є дослідження “Цілком нормальна школа”, присвячене питанню навчання Івана Франка в дрогобицькій школі отців Василян²⁴. Третя книга охоплює час навчання майбутнього письменника у дрогобицькій гімназії (1867-1875 роки). В книзі вперше використано цілу низку документів, свідчень, спогадів, які розкривають історію створення цієї гімназії, долі учнів та вчителів, що тим чи іншим чином вплинули на

формування характеру письменника та на початок його літературної діяльності. Тут особливу увагу звернено на середовище, в якому перебував Іван Франко²⁵.

В дисертаційному дослідженні “Історико-краєзнавчі погляди Івана Франка” В. Скоморовський намагається простежити особливості формування історико-краєзнавчих поглядів Івана Франка, та проаналізувати внесок Каменяра в розвиток краєзнавства, фольклористики та етнографії. Дана праця висвітлює історико-краєзнавчу діяльність Франка лише в деяких регіонах Галичини, а саме на Гуцульщині, Покутті, Опіллі та Західному Поділлі. Бойківщина в цьому контексті подана дуже скупо²⁶.

Теперішні літературознавці систематизували матеріал про локальний колорит його літературних творів, зокрема З. Гузар²⁷ та М. Шалата²⁸.

Отже, незважаючи на широкий спектр досліджень про Франка та його малу батьківщину, спеціальної праці, в якій було б вичерпано і узагальнено матеріал, досі ще не написано. Отже, головним завданням дослідження є огляд, систематизація та аналіз досліджень Франка про Нагуєвичі.

Відомо, що Франко протягом усього свого життя зберігав пошану до рідних йому з свого дитинства місць. Усе це знайшло відбиток в зібраних ним бувальщинах, приповідках, піснях, легендах, переказах, наукових розвідках, статтях та художньо-літературних творах тощо. Так, наприклад, він пише, “Становище селян села Нагуєвичів”²⁹. Франко змальовує соціально-економічне становище селян рідного села та розповідає про географічну локалізацію села, використовуючи знання з мінералогії і агрономії. Нам відомо, що “Нагуєвичі – велике село під Карпатами, котрі тут називаються Ділом. Воно лежить подовж невеличкої річки з обох боків. Грунти має горбкуваті, то каменисті, то глинкуваті, загалом мало плідні, так що при недавнім, хоть і то ще пересаднім ошацуванні, село ціле зачислено до другого району, а на 9000 моргів парцель ґрунтових, котрі є в громаді не знати чи покладено 150 в першу класу щодо доброти ґрунту...”³⁰. Головною проблемою в громаді є те, що вонане має толоки, ані взагалі ніякого пасовиська для худоби, тому в основному селяни женуть худобу на продаж. Щодо джерел заробітку, то їх є два: воження латрів та тертиць і іншого дерева до Дрогобича і Борислава (цей заробіток для заможніших, тобто для тих, хто має свій віз і тягло) і заробіток у Бориславі, куди йшли люди найбідніші. Це тільки деякі боки нужди Нагуєвичан³¹.

Іван Франко згадує мікротопоніми: гору Могила, ліс Дубники, ліс Тернавка, вигін Село з кутом Базарище, слободу Гора та ін.³² Записуючи легенди та перекази в Нагуєвичих він відкрив кілька фактів давньої історії села часів татарських нападів на Підгір’я Карпат. Він розповідає, що “Поконєць села Нагуєвичі є на сугробі з двох боків оточенім річкою Баром невеличкий присілок Слобода або Нове село. Присілок сей повстав уже за австрійських часів. Давніше на тім сугробі стояв укріплений замок, котрий так само як і ціле село звався Башево чи Дашево. То були королівські добра, а в тім замку сиділи пани Туркули...”³³. Зі змісту цих переказів видно способи та методи боротьби населення проти татарської навали, простежується місцевий колорит.

Не буде перебільшенням сказати, що сам Іван Франко першим почав збирати та опрацьовувати матеріал не лише з історії, а й етнології, топографії, демонології, фольклору та етнографії Нагуєвич. Зібраний матеріал він залучав до своїх літературно-публіцистичних творів, проте так і не поставив собі за мету написати історію рідного села – можливо, перед ним стояли важливіші завдання.

І. Франко звертав увагу на простих збирачів краєзнавчого матеріалу і, по змозі, спрямовував їх на тематичне опрацювання етнографічних знахідок. З цією метою він

розробляв програми, подавав методичні поради, складав докладні анкети. За сприянням Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) і за безпосередньою участю І. Франка було організовано кілька наукових регіональних експедицій. Зібрані на місцях матеріали за редакцією І. Франка та В. Гнатюка публікувалися на сторінках наукових видань НТШ – “Етнографічного збірника” і “Матеріалів до українсько-руської етнографії”. Вчений здійснює теоретичну розробку проблеми етнографії, комплексно вивчаючи духовну і матеріальну культуру, народну архітектуру. Об’єктом дослідження стає Бойківщина, в тому числі й Дрогобиччина та історія її населених пунктів. Зрозуміло, що передовсім він звернувся до історії рідних йому Нагуєвич.

Праці І. Франка про Нагуєвичі умовно поділяються на декілька тем/періодів, добір яких був зумовлений наявним та віднайденим джерельним матеріалом, зокрема археологічними пам’ятками. Дослідник всіляко сприяє організації археологічних досліджень та публікації їх результатів, не шкодує часу на пропагування здобутків археологічної науки³⁴.

Особливу увагу І. Франко приділяє публікації нових, навіть принагідних знахідок, опис яких подає з докладністю найвимогливішого дослідника. Наприклад, дуже цінні матеріали, що стосуються сакрального ставлення бойків до кам’яної сокири, знаходимо у маловідомій археологічній розвідці І. Франка “Неолітичні знахідки в околицях Нагуєвич і їх сучасне уживання”³⁵.

Франко пише, що влітку 1910 р., перебуваючи у брата Захарія в Нагуєвичах, від одного селянина він отримав “... кам’яну сокиру досить малого калібру, з досить грубим і товстим вістрем і грубим обухом. Сокиру знайшов ще дід того селянина, дав посвятити, після чого вживали ту сокиру, вірячи в її помічну силу, у випадках болю горла, вливаючи хорому воду до уст крізь дірку, проверчену в камені... Друга кам’яна сокира, яку восени минулого року привіз мій син Петро з Нагуєвичі... була знайдена на полі, яке належало до села Ясениці-Сільної, що від півдня межує з Нагуєвичами... Третя знахідка з неолітичної епохи – це круглий чорний камінець з круглою діркою в середині, який я бачив у Нагуєвичах ще в часи моїх дитячих літ, який приніс хтось до нашої хати власне тому, що в мене боліло горло”³⁶. Ці дві сокири і наконечник від списа І. Франко передав до музею НТШ.

Дуже критично Франко змальовує лісові шкоди і кари в Нагуєвичах.³⁷ Мова йде про те, що сільське населення майже взагалі не може користуватися лісовими ресурсами, тому й кожний селянин, хоч і найчесніший, мусить бути лісовим злодієм. Тому в селі Нагуєвичах існував заряд лісовий з зарядчиком, котрий мав за помічника одного практиканта (учня лісової школи) над стражником і двох стражників. Вони повинні були пильнувати ліс і подавати кожного на покарання, кого зловлять. Кара за лісові шкоди була різною, і то такою, що на кожного засудженого припадало по три покарання. Перш за все звинувачений мусив заплатити зарядові лісовому властиву кару за шкоду, потім пану ад’юнктові кошти комісії, а в кінці “за ушкоджену культуру” до каси податкової, котра складає ті “культурні” гроші на фонд убогих. Але всіх на “культуру” не засуджували, – а коли не засуджували на “культуру”, то засуджували на арешт³⁸.

В період з 1875 по 1882 роки на Нагуєвичі було накладено 51 декрет за лісові шкоди, в котрих було засуджено 680 людей, до того ж різного віку. На початку 1880 року Нагуєвичі числили 1650 чоловік, з яких засуджених за лісові шкоди в останні 8 років складала 42%³⁹.

І. Франко співчутливо ставився до бідних і покривджених. Ще будучи малим він часто слухав розмови про Борислав у кузні свого батька. Захопивши в цей час усі землі

в Бориславі, підприємці шукали родовищ у навколишніх селах. Так вони добралися до ґрунтів у Нагуєвичах. У 1890 р. в польській газеті „Kurjer Lwowski”⁴⁰ І. Франко вмістив статтю „Вигаданий селянський бунт” про невдоволення селян Нагуєвич з приводу нафтових контрактів. Пани Федорович і Щепанський постановили укласти з власниками землі контракти. Забираючи від власників ґрунт на 20 років у своє користування, зобов’язувалися (із завдатком 10 золотих від кожного контракту) платити в разі добуття нафти власникові ґрунту 5% чистого доходу, а в разі добуття воску — 10%. Контракт був укладений з 40 власниками ґрунтів, які добровільно на це погодилися.

Коли ж пан Федорович привіз із Дрогобича нотаріуса, щоб узаконити контракти, думка селян змінилася. Невідомо звідки пішла чутка, що пани цими контрактами закупили ґрунти навечно і будуть виганяти селян з їхньої власності. Зібралися групою і кричали на пана Федоровича й нотаріуса, вимагаючи знищення контрактів. Незважаючи на пояснення Федоровича, що нічого небезпечного нема, селяни не погоджувалися. Федорович і вїт відїхали, а нотаріуса селяни оточили в канцелярії. З тяжкою бідою видобувся він надвір і втік до Дрогобича.

На другий день жандарми заарештували двох селян, котрі найбільше докучали нотаріусові, і відправили до Дрогобича. Почалося слідство. А в селі й далі ширилися чутки, що пани хотіли вигнати їх з ґрунтів. Цей сумнівний бунт був спровокований поголоскою бориславських євреїв, які самі хотіли зайнятися добуванням нафти в Нагуєвичах.

Усе ж підприємці і нагуєвичани дійшли згоди, і добування нафти почалося. Були побудовані шиби (нескладні вежі й механізми) глибиною до 30 м. Найвигідніші контракти підписали Михайло Єднакий, Петро Котик, Григорій Чапля та ін. Цей промисел певною мірою запоміг тих, що підписали контракти, дав заробіток безземельним селянам⁴¹.

Окрім зацікавлень географією, мінералогією, археологією та історією І. Франко заявив про себе насамперед як пильний збирач народної прози. У листі до Ізидора Коперницького від 27 грудня 1883 року він писав: “Займаючись більше як дванадцять років збиранням етнографічних матеріалів, а тепер також порівняльними студіями над етнографією слов’янською, і передусім українською, нагромадив дотепер досить значну кількість цікавих матеріалів (пісень, оповідань, приповідок, анекдотів, вірувань, забобонів і подібних)”⁴².

Власне, польові спостереження дали йому підстави до глибокого осмислення та узагальнення фактографічного матеріалу. Його записи є дуже цінними, оскільки мають зразки різних жанрів, тематики, географії, часу та місця фіксації, що тією чи іншою мірою проливають світло на формування історичного та етнодемографічно-етнографічного процесу у Нагуєвичах та поза межами їх околиць в цілому.

Роблячи аналіз зібраних джерел, бачимо, що переважна їх більшість припадає на ранній період діяльності І. Франка – тобто 70-80-ті роки ХІХ ст. Це записи в основному від батька й матері, а також односельців. Необхідно зауважити, що для фіксацій від батьків характерне відтворення почутого з пам’яті, оскільки він у дитячі роки не нотував оповідні твори на папері. Особливістю є й те, що в Нагуєвичах він зосередив свою увагу здебільшого на легендах та переказах. Так, скажімо, від матері Марії він подав народні версії: “О сотвореню смереки, вовка і вільхи”⁴³, “Відки взялися пчоли”⁴⁴, “Пилат”⁴⁵, “Ще дещо про Христові муки”⁴⁶, “Сьв. Николай карає жінку, що не шанувала неділі”⁴⁷, “То Тобі, Боже! То міні, Боже”⁴⁸. Батько Яків розповів про святого Валентія⁴⁹, дівку – скуську⁵⁰, кілька варіантів переказів про напади татар на Підгір’я⁵¹. Репертуар від

нагуєвицьких селян І. Франко представив легендами з дотриманням діалекту – “Про всесвітній потоп”⁵², “Чому каня просить дощу”⁵³, “Звідки взялися воші і блохи”⁵⁴, “Про царя Йосифа II”⁵⁵. Дещо менше він зафіксував у рідному селі анекдотів, проте вони відзначаються регіональною специфікою, національним колоритом, для прикладу – сюжети “Бойки перед сповіддю”, “Бойко в костелі”, “У кого більше свят” та ін.⁵⁶ Цілий цикл гумористичних народних творів пов’язується з Каньовським⁵⁷.

Варто наголосити, що лєвова частка зібраного матеріалу оформлена дуже добре, тобто безпосередньо з уст народу, з дотриманням діалектної вимови. Це стосується записів не лише з Нагуєвичів, але й з Ясениці Сільної, Дрогобича, Рави Руської, Батятич, Довгополя, Ценеви, Коломиї. Під кожним зразком І. Франко подавав паспортні відомості, інколи вони були неповними, скажімо, бракувало зазначення прізвища інформатора, року запису тощо. Прикметно, що він записував оповідні твори від різних соціальних верств населення, переважно від простих селян, не уникав і сільських священників.

Велику увагу Франко приділяв вивченню та дослідженню етнографічних особливостей житла Бойківщини, в тому числі і свого села. Так, у праці “Моя вітцівська хата”⁵⁸ Франко виокремив особливості будування житла в Нагуєвичах на прикладі рідної оселі. Франко пише: “Вона була збудована правдоподібно ще при кінці XVIII в. в часі першого оселення Нагуївської слободи, а мати мого вітця десь у 20 р[оках] XIX в. купила її з усім обійстям, з 12 прутами поля та з усіма господарськими приладами. Звичаями майже всіх підгірських хат вона була орієнтована вікнами до полудня, мала довкола себе дві обори, передню – з південного боку, при якій перед хатою від сходу стояла шопа, далі шпихлір, а від заходу за моєї пам’яті була кузня мого вітця. Далі на південь, за огорожею, йшов сад із пасікою, до якої вела хвіртка; перед хвірткою недалеко кузні була досить глибока криниця, без журавля, з якої воду тягали довгою жердкою. На задній оборі всередині була гноївка, звичайно з великою купою гною, а далі на північ, трохи вище від хати, довгий будинок поперек обори, рівнобіжний до хати, в яким містилася стодола й стайня. За тим будинком було ще досить велике місце, відгороджене високим плотом від вигону й дороги: там стояли два обороги, в яких складано сіно або снопи”.

В хаті були дві кімнати, долішня, де стояла глиняна піч, при ній припічок і запічок; припічок із дерев’яних брусів, грубо накладених убитою глиною такі, аби його поверхня була рівна з дном печі, а запічок із грубих дерев’яних дощок, далі до того запічка притикала постіль із дерев’яних дощок із дощаною побічницею, далі від західної сторони попід стіну лава від південної до північної стінн; вздовж південної стіни попід вікнами була друга лава з широкої дилини, до якої приставляли в разі потреби ослі, що звичайно стояв поперек хати перед столом... ”⁵⁹.

Пізніші будівлі, за описом Франка, відрізнялись своїм внутрішнім планом від новіших бойківських хат, в яких жили вже малі сім’ї. Інтер’єр бойківських, в тому числі і нагуєвицьких, хат І. Франко розглядає також з точки зору соціальної диференціації села. Характеризуючи село, він пише, що більшість селянських хат має лише одну кімнату площею 15-20 кв. метрів і висотою 2,5 метра з малими, темними, постійно закритими вікнами. Такі низькі кімнати були характерними для більшості бідняцьких хат всього Прикарпаття⁶⁰.

У 60–80-ті рр. XIX ст. І. Франко зафіксував чимало колядок та щедрівок, які призначалися господарям та членам їхньої родини (“Ой за горою, за теменькою”⁶¹, “Стоїть яворець тонкий, високий”⁶², “Ци дома, дома, гречний панонько”⁶³). На початку XX ст. колядкова традиція досить активно підтримувалась церквою та “Просвітою”. За

кілька місяців до смерті І. Франко у своєму дописі “Коляда в Нагуєвичах», цитуючи лист брата Захарія, повідомляв: “Священика маємо дуже доброго, чесного Українця... Він зладив звізду і дав Гриневі (син Захарія, вже господар), і Гриньо ходив на коляду на читальню”⁶⁴. Мотиви пробудження українців до національно-державного життя бачимо в колядці на суспільно-політичну тему “Уставай же, брате”. У ній ідеться про читання “Громадського голосу”, міститься заклик вступати “в партію радикальну”. Саме на них галичани покладали великі надії на краще майбутнє. Слід звернути увагу на те, що І. Франко мав безпосереднє відношення до вказаного друкованого органу та партійної організації, а також підкреслимо йте, що він сам любив співати цю колядку.

Відомо, що вірування та повір’я – це основа світоглядних уявлень людей і найважливіша складова їхнього духовного життя. Апогей наукового інтересу до народних вірувань і повір’їв припадає на середину ХІХ – початок ХХ ст. – час значного національного піднесення в Україні, а відповідно до цього – і час формування народознавства, зокрема етнографії, як науки. Саме у цей період розпочалася робота зі збирання зразків народної духовної культури, а на підставі їх аналізу – процесу формування національної духовності. Не оминув цей період і Франко. У своїй статті “Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831 г.” він пише: “Розповіді про упирів ... освіжили в моїй пам’яті багатько розповідей, які я чув ще в дитинстві, про страшну подію, яка сталась в моєму рідному селі Нагуевичах Дрогобицького повіту в Галичині... Віра в упирів у нашому Підгір’ї досі жива і поширена. За народним повір’ям, упирі і упириці бувають двох видів: вроджені і пороблені. Вроджені вважаються більш небезпечними; хто і як перетворює звичайних людей в упирів – мені дізнатися не вдалося. Прикмети, за якими впізнають упирів досить багатоманітні. Звичайно, у них обличчя червоне і очі дуже яскраві іблискучі – це від того, що вони висмоктують чужу кров...”⁶⁵.

У своєму дослідженні Франко проводить паралелі та порівняння щодо спалення упирів у різних регіонах. Зокрема, в селі Бусовищі Самбірського округу; в Тарнавському, Стрийському округах, Львові відбувалися аналогічні події. Все це автор пояснює тим, що в період 1831 і 1832 років страшна епідемія, холери охопила всю Європу, не оминувши і Галичину. За урядовими переписами, холера натовдіпрогресувала у 3 608 місцевостях з населенням в 3 143 235 осіб, із яких захворіло 25 774, а померло 96 081. За цими ж даними, найбільший процент хворих був у Стрийському і Самбірському округах, – 12 % всіх мешканців, тоді як число хворих по всій Галичині складало 6 % від усіх жителів. Відеоток смертності був ще більш значним: у всій Галичині середнім числом на 100 хворих помирало 38, у Львові 52, в Тарнавському окрузі 46, в Стрийському і Самбірському до 40⁶⁶.

Тому не дивно, що така страшна біда викликала потрясіння в населення, що ментально збудила різні темні сили, які дрімали, але не зникали з глибини людської душі. Забобонний страх перед упирями, безперечно, стосувався таких темних сил, і в період розпаду епідемії цей страх доводить людей до страшної розправи – спалення кількох людей⁶⁷.

Варто виокремити, що Франко велику увагу приділяв духовному та релігійному життю Нагуєвич. Один із таких сюжетів він умістив у замітці „В. Білінський в Нагуевичах”, у якій докладно описав освячення нив у Нагуевичах: „В селі Нагуевичі є звичай, що піп кожного року перед жнивами ходить з процесією по полю і над нивою кожного газди, котрий того хоче, читає Євангеліє (властиво лиш кілька рядків, що триває 2–3 хвилини), і за кожен таку Євангелію бере по 4 центи грішми і по повісму прядива зимою, але, звичайно, господар просить попа читати Євангелію майже над

кожною своєю нивкою, яка тільки лежить при дорозі, куди йде процесія (в Нагуєвичах, а особливо в присілку Слободі, поля дуже порозкидані малими кусниками, і до одного газди не раз належить 10–12 таких парцельок). Один такий обхід (кілька годин здорового spacerу по полю) приносить попові 7-8 ринських готовими грішми, не рахуючи повісем, котрих вартість (цінячи лиш по 10 кр.) винесе на всякий спосіб вище 20 зл. (усіх номерів в Нагуєвичах звиш 300)⁶⁸. Замітка підписана криптонімом „К”.

У 1886 році в газеті “Зоря” Франко вмістив замітку “До житєписи Іосифа Левицького”⁶⁹. Мова йде про священика Йосифа Левицького, який 1852 році прибув до Нагуєвич зі Шкла на місце пароха нагуєвицького і декана мокрянського, пок. Лева Кордасевича, який був покликаний до Перемишля. Кордасевича дуже любив народ, на відміну від Левицького. Левицький мав нехорошу вдачу, дуже грубо поводився з парафіянами, займався шахрайством, мав притаманні шкідливі звички. Під час проведення богослужінь, Левицький часто нюхав тютюн, тримаючи табакерку на престолі. Це викликало невдоволення в громаді і його писар Дум’як, якого в Нагуєвичах називали “манта”- шахрай, відіслав цю табакерку в Перемишль до консисторії із питанням: “чи дозволено в книгах церковних, щоби таке орудіє стояло на престолі побіч св. євангелія і побіч Тіла Христового?”. Консисторія відповіла, що на таке важке ритуальне запитання відповіді не знає. Також цей Дум’як був причиною смерті Левицького. Між ними виникла земельна суперечка, яка тривала половину дня, в результаті якої Левицький отримав серцевий напад і помер. Майно Левицького, оскільки в нього не було родичів, перейшло до нагуєвицької громадської каси⁷⁰.

Зауважимо, що священики в Нагуєвичах довго не засиджувалися – швидко змінювалися. Вважали за краще позбутися нагуєвицької парафії, хоч багатой, але неспокійної. Про це свідчать постійні сварки громади з парохом, численні суди, які спричинялися страшними поборами священиків (наприклад, Йосиф Левицький потроїв ціни на шлюб, сповідь, хрестини; хотів, щоб йому приносили курей та інше їство, щоб безплатно працювали на його полі; не хотів за малу платню ховати померлих). Все це призвело до численних позовів до суду (Левицький за свій час перебування в Нагуєвичах судився з парафіянами близько десятка разів)⁷¹. Такі ситуації призводили до того, що священики переходили на інші парафії, а інколи закінчувалися і фатальними випадками.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що нагуєвицька проблематика посідає помітне місце в науковій спадщині Івана Франка. Франкові сюжети про рідне село досить повно характеризують історико-етнографічні та краєзнавчі аспекти його досліджень, проте його спадщина щодо регіону (Прикарпаття в цілому) досконало ще не вивчена і тому потрібно приділити більше цій проблематиці.

¹ Див. докладніше: Коваленко Л. А. Історичні погляди І. Я. Франка // І. Я. Франко як історик. – К., 1956. – С. 3-34.

² Див. докладніше: Гуржій І. О. Іван Франко як історик селянства України // І. Я. Франко як історик. – К., 1956. – С. 34-51.

³ Див. докладніше: Шевченко Ф. П. Іван Франко про польсько-українські відносини та історію Польщі // І. Я. Франко як історик. – К., 1956. – С. 51-80.

⁴ Санцевич А. В. Іван Франко про реакційну роль католицизму в історії слов’янства // І. Я. Франко як історик. – К., 1956. – С. 97-114.

⁵ Дунін-Вонсович Кшиштоф Про ставлення Івана Франка до польського селянського руху в Галичині // І. Я. Франко як історик. – К., 1956. – С. 139-160.

- ⁶ Вервес Г. Іван Франко в робітничій газеті "Ргаса" // І.Я. Франко як історик. – К., 1956. – С. 114 -139.
- ⁷ Твердовський О. Нагуєвичі – село Івана Франка // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. І. – Нью-Йорк-Париж-Сідней. – Торонто, 1973. – С.328-332.
- ⁸ Рабій Ю. Село Нагуєвичі. Історичний нарис // Свобода. – США, 1962.
- ⁹ Франко Т. Кілька слів про батька // Жовтень. – 1956. – №2. – С. 71.
- ¹⁰ Див. докладніше: Ломова М. Т. Етнографічна діяльність І. Франка. – К., 1957.
- ¹¹ Сокіл В. Народні пісні з батьківщини Івана Франка. – Львів, 2003. – 407 с.
- ¹² Сокіл В. Народна проза у записах Івана Франка. – Львів, 2006. – 112 с.
- ¹³ Данилькевич Г.О., Гром Г. Село Івана Франка // Історія міст і сіл Української РСР. Львівська обл. – К., 1968. – С.286-296; Гром Г. Нагуєвичі. – Дрогобич, 2002.
- ¹⁴ Див. докладніше: Гром Г. Нагуєвичі. – Дрогобич, 2002. – С. 211-217.; Гром Г. Нагуєвичі – батьківщина Івана Франка. Нарис про рідне село Івана Франка – Нагуєвичі від давнини до сучасності. – Дрогобич, 1992. – 68 с.; Гром Г. Франкові Нагуєвичі. – Дрогобич, 2004. – 282с.
- ¹⁵ Серкіз Я. З історії галицького краєзнавства // Галицька брама. – Львів, 1995. – №5. – С. 2.
- ¹⁶ Див. докладніше: Пастух Р. Корона Данила Галицького. Вибрані статті, нариси, інтерв'ю, есеї. – Дрогобич, 2005. С. 293-338.; Пастух Р. Галицько-руські народні приповідки Івана Франка як джерело вивчення історії, краєзнавства // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. II. – Дрогобич, 1997. – С. 112-117.
- ¹⁷ Див. докладніше: Пастух Р. Іван Франко і Стрийщина // Стрийщина крізь призму століть. / Праці науково-дослідної лабораторії археології та краєзнавства ДДПУ ім. І. Франка. – Вип. 3. – Дрогобич, 2004. – С. 81- 94.
- ¹⁸ Див. докладніше: Франко І. Галицько-руські народні приповідки. – Львів, 1901-1910. – Т. 1, 2, 3.
- ¹⁹ Пастух Р. Франкова доля. – Дрогобич, 2006. – 192 с.
- ²⁰ Степик Ю. Історія Нагуєвич – родинного села Івана Франка (до кінця XVIII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С.18-30.
- ²¹ Див. напр.: Грицак Я. Історична основа повісті І. Франка "Борислав сміється" // Іван Франко: Статті та матеріали. – Вип. II. – Львів, 1985. – С. 3-9.; Грицак Я. "...Дух, що тіло рве до бою...": Спроба політичного портрета Івана Франка. – Львів, 1990. – 177с.
- ²² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). – К., 2006.
- ²³ Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. перша. Рід Якова. – Львів, 2000.
- ²⁴ Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. друга. Цілком нормальна школа. – Львів, 2001.
- ²⁵ Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. третя. Гімназія. – Львів, 2002.
- ²⁶ Див. докладніше: Скоморовський В. Історико-краєзнавчі погляди Івана Франка. На правах рукопису. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 3-7.
- ²⁷ Гузар З. Локальний калорит у романі І. Франка "Перехресні стежки" // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. I. – Дрогобич, 1995. – С. 122.125.
- ²⁸ Шалата М. Козаччина у творах письменників Галичини середини XIX століття // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. III. – Дрогобич, 1998. – С. 100-105.
- ²⁹ Франко І. [Становище селян села Нагуєвичів] // Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т. 44. – Кн. I. – С. 79-81.
- ³⁰ Там само. – С. 79.
- ³¹ Там само. – С. 80.
- ³² Див. докладніше: Франко І. Неолітичні знахідки в околицях Нагуєвич і їх сучасне уживане // ЗНТШ. – Т.103. – 1911. – С.201; Його ж. Сожжение упырей в с.Нагуевичах в 1831 г. // Франко

І.Я. Твори у 50-ти т. – Т.46, кн.1. – С.572-573, 557; Його ж. Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831г. // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1992. – С. 516-518.; Стецик Ю. Історія Нагуевич – родинного села Івана Франка (до кінця XVIII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. ІХ. – Дрогобич, 2005. – С. 18-31.

³³ Франко І. Татарські напади на Підгірє: 1. (В Нагуевичах від батька Якова чув ок. 1864 р. Іван Франко); 2. (В Нагуевичах від пок. матері Марії чув Іван Франко); 3. (В Нагуевичах зап. ut supra). // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1895. – Т.ІІ. – С. 227.

³⁴ Крушельницька Л. Іван Франко і археологія // Постаті української археології. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 7. – Львів, 1998. – С. 101.

³⁵ Франко І. Неолітичні знахідки в околицях Нагуевич та їх сучасне уживання // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. 103. – С.200-202.

³⁶ Там само. – С. 201.

³⁷ Франко І. Знадоби до статистики України. І. Лісові шкоди і кари в с. Нагуевичах // Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т. 44. – Кн. І. – С. 82-85.

³⁸ Там само. – С. 82-83.

³⁹ Там само. – С. 84.

⁴⁰ Див. докладніше: Franko I. Mniemany bunt chłopski // Kurjer Lwowski. – Lwów, 1890. – Nr. 187– 8 lipca. – S.1-2; Гром Г. Нагуевичі. – Дрогобич, 2002. – С. 84.

⁴¹ Там само.

⁴² Франко І. Лист І. Франка до І. Коперницького від 27 грудня 1883 р. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 48. – С. 391.

⁴³ Франко І. Зап. 1870 р. у с. Нагуевичах від покійної матері Марії // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Кн. ІІ. – С. 181-182.

⁴⁴ Франко І. Зап. 1870 р. у с. Нагуевичі Дрогобицького повіту на Львівщині від матері Марії // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. ІІ. – Кн. ІV. – С. 181.

⁴⁵ Франко І. Зап. у Нагуевичах Дрогобицького повіту від матері Марії // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 12. – С. 124.

⁴⁶ Франко І. Зап. 1870 р. у Нагуевичах від покійної матері Марії // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. ІІ. – Кн. V. – С. 181.

⁴⁷ Франко І. Зап. у Нагуевичах Дрогобицького повіту від матері Марії // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 12. – С. 165.

⁴⁸ Франко І. Зап. у Нагуевичах Дрогобицького повіту від матері Марії // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. ІІ. – Кн. VI. – С. 349-350.

⁴⁹ Франко І. Святий Валентій. В Нагуевичах від батька Якова чув на початку 1860-х років // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. ІІ. – Кн. V. – С. 186.

⁵⁰ Франко І. Дівка – скуска. Зап. у 60-х роках XIX ст. у с. Нагуевичі Дрогобицького повіту від батька Якова // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. ІІ. – Кн. V. – С. 186-187.

⁵¹ Франко І. Татарські напади на Підгірє: 1. (В Нагуевичах від батька Якова чув ок. 1864 р. Іван Франко); 2. (В Нагуевичах від пок. матері Марії чув Іван Франко); 3. (В Нагуевичах зап. ut supra). // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1895. – К.ІІ. – С. 227-228.

⁵² Франко І. О потопі і однорозі. Зап. у с. Нагуевичі Дрогобицького повіту // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. ІІ. – Кн. V. – С. 185.

⁵³ Франко І. Зап. 1870 р. у с. Нагуевичі Дрогобицького повіту на Львівщині // Жите і слово. Вісник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. ІІ. – Кн. V. – С. 186.

⁵⁴ Франко І. Зап. у Нагуєвичах // Житє і слово. Вістник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. II. – Кн. V. – С. 185.

⁵⁵ Франко І. Цісар Йосиф II. Зап. 1880 р. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту від селянина Івана Гайгля // Житє і слово. Вістник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1894. – Т. III. – Кн. II. – С. 228-232.

⁵⁶ Див. докладніше: Франко І. Бойки перед сповідю. Зап. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 6. – С. 165.; Франко і. Бойко в костелі. Зап. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 6. – С. 165-166.; Франко і. Півгора кія. Зап. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 6. – С.200.; Франко І. Котиця. Зап. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 6. – С.199.; Франко і. У кого більше свят. Зап. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 6. – С. 212.; Франко І. Аціба, кожух. Зап. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 6. – С.165.

⁵⁷ Див. докладніше: Франко І. Як Каньовський учив людей у браму їздити. Зап. у Нагуєвичах // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т.6. – С.295.; Франко і. Як Каньовський трібував чоловіків. Зап. у Нагуєвичах // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 6. – С.295-296.; Франко і. Як Каньовський трібував дідів. Зап. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту // Етнографічний збірник. Львів, 1898. – Т. 6. – С. 296.; Франко І. Як Каньовський навчив пса їсти суху ріпу. Чув. у Нагуєвичах Дрогобицького повіту // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. 6. – С. 314.

⁵⁸ Франко І. Моя вітцівська хата // Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1983. – Т. 39. – С. 243-247.

⁵⁹ Там само. – С. 243-244.

⁶⁰ Franko I. Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland, Zeitschrift fur osterreichische Volkskunde. – Lemberg, 1905. – Heft I-II. – S. – 26-27.

⁶¹ Франко І. Ой за горою, за теменькою. Зап. 1868 р. І. Франко // Народні пісні в записях Івана Франка. – К., 1981. – С. 31-32.

⁶² Франко І. Стоїть яворець тонкий, високий. Зап. 1868 р. І. Франко // Народні пісні в записях Івана Франка. – К., 1981. – С. 32-33.

⁶³ Франко І. Ци дома, дома гречний панонько. Зап. 1868 р. І. Франко // Народні пісні в записях Івана Франка. – К., 1981. – С. 30-31.

⁶⁴ Франко І. Коляда в Нагуєвичах // Українське слово. – 1916. – 1 лютого.

⁶⁵ Франко І. Сожжение упырей в с. Нагуєвичах в 1831г. // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1992. – С. 512

⁶⁶ Там само. – С. 516-517.

⁶⁷ Там само. – С. 517.

⁶⁸ Франко І. Два маленькі факти про В. Білінського з Нагуєвич, Дрогобицького повіту // Дзвін. – 1878. – С.13.

⁶⁹ Франко І. До житєписи Іосифа Левицького // Зоря. – Львів, 1886. – Ч. 5. – 1 (13) березня. – С. 84.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. перша. Рід Якова. – Львів, 2000. – С. 38-54.

Володимир Галик.

Нагуєвичі в дослідженнях Івана Франка.

В статті проаналізовано історико–краєзнавчі та етнографічно-фольклорні аспекти дослідницької діяльності Франка щодо своєї батьківщини. На основі його спадщини розкрито та розглянуто історичні, територіально-адміністративні процеси які відбувалися в селі, особливості релігійного та духовного життя, соціально-економічні і законодавчо-процесуальні відносини в селі.

Volodymyr Halyk.

The village of Nahuyevychi in Ivan Franko's studies.

In the article the aspects of I. Franko's historical, ethnographic, folklore and regional studies of his native land are analyzed. On the basis of his written inheritance the historical and territorial-administrative processes in his village, peculiarities of its religious and spiritual life, and social-economic and remedial legislation relations in it are considered and clarified.

ІВАН ФРАНКО ПРО ЄВРЕЙСТВО ТА УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ

Вивчення історії українського єврейства в сучасній гуманістиці відбувається в рамках україноюдаїки – комплексної етно-культурологічної науки про етнос у його глибинних взаєминах і взаємопроникненні з українцями¹.

Питання українсько-єврейських взаємин посідало чільне місце в працях багатьох українських діячів науки й культури ХІХ – першої половини ХХ ст. Викликано це було далеко не простими стосунками між українцями та євреями як в минулому, так і в новітній час. Не був винятком у цьому питанні й Іван Франко. Загальновідомо, що його твори з єврейської тематики займають помітне місце в творчості. “Єврейське питання, – зазначав Франко, – без сумніву одна з найважливіших і найбільш пекучих справ нашого краю вже хоч би й тому, що в ньому жиє пропорціонально значний процент єврейської людності, а ще більше з огляду на її економічне положення, спосіб її розселення та нарешті на вплив, який має вона на суспільно-економічний розвій нашого краю, та на становище, яке займає супроти різних верств і різних ідейних течій, що борються внутрі нашої суспільності”². Звідси видно, що Франко розумів важливість єврейського питання для України та Галичини. При цьому мислитель і дослідник не був позбавлений природного суб’єктивізму. У праці “Мислі о еволюції в історії людскості” він писав: “Кожде сторонництво має свій світогляд, своє поняття всесвітньої історії. Правда, нас іще морочать по школах німецькою метафізичною фразою: історія – наука безстороння, вона не може мішатися в спори сторонництв, вона мусить стояти понад сторонництвами. Як коли б се було б можливе, як коли б історик не був чоловіком, сином певного часу, певного народу, вихованим в певних поняттях і поглядах, від котрих впливу ще ніхто на світі не увільнився”³. Складно не погодитись із цим твердженням, яке є актуальним для всїх епох.

В українській історіографії питанню висвітлення Іваном Франком українсько-єврейських взаємин присвячено низку робіт, серед яких праці П.Кудрявцева⁴, І.Лисяка-Рудницького⁵, М.Феллера⁶, Г. Грабовича⁷ та ін.⁸. Крім П.Кудрявцева, дослідники розглядали творчість Франка або в контексті українсько-єврейських взаємин загалом, або щодо окремих аспектів єврейської тематики. Торкався цієї теми й автор цієї публікації⁹. Досить вагома спроба візії Франкової спадщини належить відомому франкознавцеві Я.Грицакові¹⁰. Вважаючи, що тема не є достатньо вичерпаною (наприклад, нашими попередниками не були враховані деякі публіцистичні, економічні та історичні, в тому числі й сходовознавчі праці Франка, а також літературно-художні твори), пропонуємо її продовження з акцентуванням малодосліджених аспектів.

Не можна не помітити того, що Франкове бачення єврейської проблеми трактується в науковій літературі та публіцистиці неоднозначно – від звинувачень в антисемітизмі до заперечення цього факту. Наприклад, Я.Грицак пише: “Франків антисемітизм не можна заперечити. Але він був дуже своєрідний і не має нічого спільного з антисемітизмом расовим – тим горезвісним симптомом ХХ століття, символом якого став Авшвітц. Франків антисемітизм був дуже вузькоспрямованим і націленим переважно проти двох груп

євреїв. Передовсім проти євреїв багатих та упривілейованих, котрі жирували на злиднях і забитості посполитих, як українських так і неукраїнських, а також – проти тих освічених євреїв, які покидали своє гето й радо асимілювалися в панівну німецьку чи польську культури та не бажали солідаризуватися з тисячами власних бідаків, завдаючи тим самим не меншої шкоди бідакам чужим. Десь такими ж “вужькоспрямованими антисемітами” були Карл Маркс, Віктор Едлер, молодий Теодор Герцль, Зигмунд Фройд і Людвіг Вітгенштайн. Свідомо добираю тут постаті єврейського походження, аби показати, що в часи Франка так званій “прогресивній” чи “ліберальній” антисемітизм нерідко можна було подібати навіть в освічених євреїв”¹¹. Визнаючи певну слушність тверджень Я. Грицака, дозволимо собі все ж не у всьому з ними погодитись.

Відомо, що до єврейської тематики Франко звертався протягом всієї своєї літературно-художньої, публіцистичної та наукової творчості. Це можна простежити як за хронологією написання та переробки його творів, так і за хронологією їх видання і перевидання. На нашу думку, твори Франка з єврейської тематики слід згрупувати за такими аспектами: висвітлення українсько-єврейських культурних взаємин в історичній ретроспективі; ставлення автора до господарсько-економічної діяльності євреїв; відображення українсько-єврейських взаємин на міжетнічному та політичному відтинках.

Єврейська тематика присутня, передовсім, у таких Франкових працях, як “Жидівська держава”, “Семітизм та антисемітизм в Галичині”, “Мої знайомі жиди”, “Радикали й жиди”, „Мозес Мендельсон реформатор жидівський”, “Питання жидівське”, “Жиди про жидівське питання”, “Нові досліді над найдавнішою історією жидів”, “Що значить солідарність? Galizische Zwecke. Із статистики більшої посілости в Галичині”, “Eine Teufliche und verworfene Aufreeizung. (Диявольське і гідне осуду підбурювання)”, “Проект 200 000 позички Бродам”, “Пропінація міста Бродів”, “Письма из Галиции”.

Чи не найчастіше І.Я.Франко звертався до даної проблематики у літературній творчості. Серед літературно-художніх творів в першу чергу слід назвати його повісті та оповідання: “Перехресні стежки” (1900), “Voа constrictor” (1878), “Борислав сміється” (1881), “Гершко Гольдмахер” (1890), “Гава. Образок з життя підкарпатського народу”, “Петрії й Довбоцуки”(1875), “Яць Залепуга (Образок з бориславського життя)”(1887). Це далеко не повний перелік художніх творів І.Франка, в яких він торкався тією чи іншою мірою єврейської тематики. Зупинимось на деяких з них, в яких побут цього народу, риси характеру, типажі змальовані найяскравіше.

Окремо, але невід’ємно від основного масиву праць щодо єврейства слід розглядати й ті твори Франка, в яких аналізується давня історія євреїв їх культура.

1. Українсько-єврейські культурні взаємини у творчості Івана Франка.

Особливої уваги заслуговують праці Франка, в яких заторкується питання єврейської історії та історичної ретроспективи українсько-єврейських взаємин і культурних взаємовпливів. Це відображено не тільки в його історико-літературних, але й літературно-художніх працях (зокрема і в його головному поетичному творі – поемі “Мойсей”). Франкову увагу привертала ретроспектива розвитку українсько-єврейських взаємин ще з часів існування першого державного утворення нашого народу – Руської держави. Деякі з цих публікацій носять полемічний характер. Таке зацікавлення єврейською історією та культурою було викликано не тільки певними історичними паралелями розвитку

давньоукраїнської писемності, літератури, книжності, тогочасних літературних процесів, міжконфесійної полеміки, що знайшло відбиток у перших давньоукраїнських писемних пам'ятках, але й полемікою щодо життя євреїв в Руській державі, яка розгорілась на сторінках деяких тогочасних українських періодичних видань (наприклад, журналу «Киевская старина»). Зазначені вище проблеми, а також питання впливу давньоєврейських писемних пам'яток на староукраїнські мають місце в таких його літературознавчих працях як «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», «Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського», «Причинки до критики джерел деяких староруських пам'яток», «Причинки до критики джерел Кирило-Мефодіївських легенд», «Українці», «Южнорусская литература», «[Рец.] Г.Барац. Повести и сказания древнерусской письменности, имеющие отношения к евреям и еврейству. Два рассказа “Киево-Печерского патерика.”», «Передмова до видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Том I. Апокрифи старозавітні» (Львів, 1896). У цих працях Франко торкається форм ведення полеміки християнською церквою після її утвердження на Русі у 988 році. Зокрема, у праці “Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського” (котра окрім першого розділу була опублікована вперше лише у 1983 році і є не повністю завершеною) вчений зазначав, що християнська церква, ледве утвердившись в Руській державі, розпочала полеміку з інакочірними. Головною ж зброєю в полемічній боротьбі виступали цитати зі Святого письма і лайка противника, часто не зовсім невинна, яка сприяла поширенню релігійного фанатизму і нетолерації. Але, як зазначав Франко: “Щастя для нашого народу було в тім, що він ніколи вповні не прийняв тих отруйних наук, ніколи не пробував виконувати їх буквально і по-старому держався своїх давніх гуманних звичаїв, та не давав доводити себе до тих безумств, забобонів, кровавих злочинів, якими таке багате було тогочасне християнство Західної Європи”¹². На думку дослідника, в княжу добу наш народ, на відміну від західноєвропейських держав вирізнявся своєю толерантністю та віротерпимістю. Цьому, очевидно, сприяло й те, що українські землі здавна перебували в сфері різноманітних культурних і релігійних впливів і однаковою мірою піддавались як орієнтальним, так і західним впливам, тому й християнство, яке зростало на місцевому ґрунті, вирізнялось певною толерантністю.

Міжконфесійна полеміка з іудеями в Київській державі також не вийшла за рамки літератури і не призводила до якихось конфліктів, адже євреї на Русі були відомі здавна. Вони приходили сюди як купці, осідали на цих землях. Приклади літературної полеміки з євреями Франко відшукав у давніх хроніках. Зокрема, йому була відома літописна оповідь про єврейську депутацію, що намагалася схилити князя Володимира Святославовича прийняти іудейську віру. Дослідник зазначав: “Найстарша полеміка з жидами, відома в нашій письменстві, се та, що вставлена в житіє Константина”. Однак, в цьому творі, як і в попередньому, автор не бачить і сліду фанатизму, або нетолерації. Вчений вважав, що головна суть полеміки з іудеями, міститься в Толковій палей¹³. У своїй відомій праці “Южнорусская литература”, присвяченій розвитку української літератури княжої доби, Франко акцентував серед інших впливів на хід літературних процесів і формування духовного обличчя нашого народу єврейський/“іудейсько-рабінський” вплив. Це проявилось у вже згаданій легенді про Володимирове хрещення та єврейських місіонерів, що, на його думку, було пов'язано сусідством і відносинами Русі із Хозарією, а також з Кримом, де були караїмські колонії. Окрім цього, це проявилось також в перенесенні безпосередньо з єврейських джерел – Талмуду, Мідрашів та більш пізньої іудейської літератури деяких легенд, апокрифів, притч і навіть релігійних догматичних поглядів, сліди яких зустрічають-

ся, наприклад, у Кирила Туровського. Інтенсивністю єврейського впливу пояснює автор також і існування в Русі-Україні пожвавленої антиєврейської полеміки, що найяскравіше проявилось у вже згаданій “Палей толковій” і котра значною мірою була складена із творів єврейської літератури (апокрифів)¹⁴. І.Франко визнає той значний вплив, який справили єврейські джерела на апокрифічні оповідання і легенди, котрі становлять, на думку вченого, одну з найбагатших і найважливіших частин давньоукраїнської літератури і довгий час заміняють для українського народу художню літературу¹⁵.

В праці “Причинки до критики джерел “Кирило-Мефодіївських легенд” дослідник піддає критичному аналізу джерела, які висвітлюють місію слов’янського просвітителя Константина у Хозарію і стосуються релігійної полеміки з євреями¹⁶. У передмові до “Апокрифів і легенд з українських рукописів” (зокрема, до першого тому “Апокрифів старозавітних” (Львів, 1896) Франко зупиняється на моментах, пов’язаних з історією староеврейської книги і розглядає єврейські апокрифи й псевдоепіграфи¹⁷.

У статті “Причинки до критики джерел деяких староруських пам’яток”, що вперше була надрукована німецькою мовою у журналі “Archiv fur slavische Philologie” в Берліні у 1907 році, автор робить спробу критичного аналізу деяких положень трьох найважливіших староукраїнських пам’яток – “Києво-Печерського патерика”, “Повісті временних літ” та “Слова о полку Ігоревім”. Спонукою до написання цієї статті стала публікація на сторінках журналу “Киевская старина” у 1906 р. та журналу “Україна” у 1907 р. Г.Бараца “Повести и сказания древнерусской письменности имеюция отношения к евреям и еврейству”. І. Франко зазначав, що автор згаданої публікації “підкреслює досі маловідомий “факт”, ніби в усіх попередніх зображеннях життя староруського народу недостатньо висвітлені єврейські відносини”. І далі подає цитату Бараца: “Варто згадати хоча б про те, як жорстоко й нещадно насилували колись у нашому суспільстві святий принцип терпимості віри й свободи віросповідання, особливо по відношенню до єврейського народу. Масу волаючих фактів насилля над іудейськими віруваннями “древні скрижалі таять в переказах німих”. Саме цей вислів Г.Бараца й привернув увагу І.Франка своєю поетичністю й категоричністю. Франко закидає опонентові, що Г.Барац не вказав релігію, яка б була побудована “на святому принципі терпимості віри”. Не згідний Каменярь і з існуванням на Русі жорстокого й нещадного насильства над іудеями. Аргументи Г.Бараца автор вважає бездоказовими. І.Франко зазначає, що згадані авторами “нічні відвідування” Феодосієм, настоятелем Печерського монастиря, єврейського кварталу в Києві, були викликані релігійними зібраннями євреїв, котрі, ймовірно, відвідували й християни-русини.

Цікавився вчений єврейськими культурними впливами і на пізнішу українську літературу. Свідченням є його праця «Котра віра ліпша? Інтермедія жида з русином. Тексти й студія» (1909). Так, І. Франко розглядає відголоски одного з оповідань, що мало широке поширення в різних країнах Європи і стосувалось міжконфесійної дискусії між християнином та іудеєм. На думку дослідника, це оповідання знайшло відображення в різноманітних творах української літератури. Одним з таких творів і є інтермедія «Жида з русином». Відголоски цього оповідання автор знаходить і в творах своїх сучасників (вірш С. Руданського «Рабин і запорожець»¹⁸.

Серед історичних праць на окрему увагу заслуговує розвідка І.Франка “Нові досліді над найдавнішою історією жидів”, у якій автор торкається біблійних, старозавітних часів, тобто давньоєврейської історії. Дослідник зазначав, що загальна зацікавленість давньоєврейською історією викликана не тільки помітною роллю цього народу в стародавній період (наприклад, фінікійці значно помітніші серед старосхідних цивілізацій), а пояснюється, передовсім, релігійним фактором: “...се походить відти, що історія жидів

нерозривно зв'язана з еволюцією того круга релігійних вірувань і культу, що в формах мозаїзму, християнства й ісламу запанував у цілій, можна сказати, половині культурного світу і, неважаючи на тисячолітню історію, досі не стратив живої, імпульсивної сили, як се сталося, прим., з буддизмом і конфуціонізмом"¹⁹.

Зацікавлення І.Франка давньоєврейською історією та її головними героями знайшло відображення в поемі "Мойсей", написаній на біблійні мотиви. В передмові до другого видання І.Франко подає коротку історію стародавніх євреїв, детально змальовує історичність легендарного Мойсея, а також зупиняється на причинах, що спонукали його відійти від біблійного сюжету і подати власну інтерпретацію епохи. Франко коментує основну сюжетну лінію цього твору так: «Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея як пророка, не признаного своїм народом. Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні»²⁰.

Аналізуючи окремі події із співжиття українців та євреїв, Іван Франко намагався підійти до них зважено, навіть у випадку болючих для обох народів епізодів їхнього співжиття. Наприклад, у праці "Студії над українськими народними піснями" він виокремлює розділ "Жидівські погроми літом 1648 р." Так, учений слушно зазначає: "Роля жидів у історії польської окупації, чи як поляки радше говорять цивілізації України не вияснена досі істориками України так докладно, якби треба було хоч би для розвіяння численних легенд та перебільшень антижидівського характеру, наложених на дійсні факти пізнішою традицією". Франко стверджував, що пізніша традиція відбилася в українських народних думках, піснях про Хмельниччину та в козацьких літописах, які "силкувалися зложити цілий реєстр жидівських злочинів та безправностей, що бучімто викликали всенародні погроми жидів літом 1648 р."²¹. Інтерпретації єврейських утисків часів Хмельниччини стали традицією, виробленою в середовищі українського козацтва Гетьманщини²². До цієї думки він приходив шляхом порівняння різних варіантів думи "Про жидівські утиски та жидівські погроми на Україні". "Нема сумніву, – писав Франко – що комічні епізоди громадної жидівської втеки з України літом 1648 р. збереглися в пам'яті народу довго і могли ввійти в кобзарські думи незалежно від козацької усної та писаної, традиції про Хмельницького, бо зберегли дещо вірніше ніж ця традиція". Разом з тим, дослідник вважав, що відомий твір єврейського хроніста і очевидця тих подій Натана Ганновера з відображенням єврейських погромів часів Хмельниччини, значною мірою "переборщений та фантастичний"²³. Згадана позиція Івана Франка могла не сподобатись як представникам українського, так і єврейського таборів і, могла зробити його в очах одних філософітом, в інших – антисемітом.

2. Господарсько-економічна діяльність євреїв в оцінках Івана Франка

Набагато більше зацікавлення в сучасників викликали його економічні праці, що були більше пов'язані із реальним життям. Зокрема, вчений звертав увагу на господарсько-економічну діяльність євреїв. За умов економічної відсталості Галичини та другорядного становища українців в економіці краю, це було надзвичайно актуальним. Тому в економічній публіцистиці Франка часто присутня критика єврейства, зокрема його верхівки. Побутує думка, що критика економічної діяльності євреїв притаманна переважно його раннім працям, коли Франко стояв на позиціях соціалізму, пізніше його погляди еволюціонували в протилежному напрямку. Ось що писав з цього приводу дослідник

українсько-єврейських взаємин М.Феллер: «Навіть у І.Франка, який захоплювався єврейською побутовою культурою, єврейською історією, друзями-євреями, – в той час, коли він ще не став на націоналістичні позиції, а перебував під впливом марксизму, можна знайти окремі недобррозичливі по відношенню до євреїв (бо посіли так багато позицій в економіці) твердження»²⁴. Сам Франко згадував про певні причини, що змусили письменника змінити погляди: «Та незабаром несподіваний удар долі мав кинути мене в цілком іншу сферу життя й дати мені вповні нагоду пізнати людське, також жидівське життя, з цілком іншого боку»²⁵.

І.Франко виступав з гострою критикою окремих єврейських організацій за господарсько-економічну діяльність в працях «Питання жидівське», «Що значить солідарність? Galizische Zwecke. Із статистики більшої посілости в Галичині» та «Диявольське і гідне осуду підбурювання». Іван Франко піддав критиці економічну політику в Галичині по відношенню до українського населення та зовнішньополітичні вектори діяльності єврейської організації – «Alliance Izraelite» («Ізраїльська спілка»), штаб-квартира якої знаходилась у Відні²⁶. Так, він висловив сумнів з приводу реального пошуку єврейськими сіоністськими організаціями землі для своєї держави: «Жиди досі не знайшли ще своєї обіцяної землі і шукають її так само, як дожидають обіцяного Месії. Та ні, мені здається, що обіцяну землю вони знайшли вже, а та земля – власне Галичина»²⁷.

Дослідник звертає увагу і на факт скуповування євреями, в тому числі і не без допомоги віденської «Alliance Izraelite», земельної власності та селянських господарств краю²⁸. Він пише, що в руках євреїв перебували більшість млинів, гуралень вся торгівля деревиною, худобою, сільськогосподарською продукцією тощо. Натомість селяни були повністю від них економічно залежними²⁹. Тому автор висловлював побоювання, що в такий спосіб місцеве українське населення не тільки буде зовсім витіснене із галузі промислів та ремесел, а може навіть втратити контроль над землею, що була основним засобом існування галицького селянства³⁰. На його думку, євреї вели боротьбу не за рівноправність, а за гегемонію в Галичині і допомагав їм у цьому єврейський капітал з інших країн. Вихід із ситуації дослідник вбачав в організації й консолідації неєвреїв. Однак, як писав публіцист: «Моєю метою було не підбурювати проти вас (тобто проти євреїв – М.А.) ані допускатися якогось іншого “чортівського та огидного” вчинка, а тільки вказати пальцем на неминучість нашої організації, на потребу крайової помочі для слабої сторони»³¹.

Захоплення раннього Франка соціалістичними ідеями чітко простежується в праці «Письма из Галиции». У ній Франко-публіцист характеризує економічне становище Галичини та торкається господарської діяльності євреїв: «Скажу ещѐ о третей пивке края – о єврейях, а именно: о больших капиталистах. Что между галицкими єврейями две трети – пролетарии, это, кажется, известно всем. Меньше известно, что между єврейскими богачами и пролетариями разьединение и зависть не меньше, чем и в христианских кругах. Богатые єврейи презирают “капчанов”, стараются отделиться от них одеждою и образом жизни, за что бедные платят им ненавистью. И хотя религия и замазывает это разделение, но всё – таки оно есть...».

На думку Франка, експансія євреїв-капіталістів дуже розорює край. Оскільки в їхніх руках знаходяться поміщицькі ліси, які по-хижацьки винищувались, це спричинювало природні катаклізми (оголення гір, пересихання рік та весняні повені), які знищували прибережні села. Окрім цього, це не приносило жодного фінансового прибутку і, навпаки, Галичина втрачала великі кошти на вивозі деревини та експорті іншої сировини. «Каким образом союз єврейских капиталистов с австрийской демократией разрушает национальное достояние в Галиции, это видно всего лучше на нашем лесном

хозяйстве" – писав автор³². За 10 останніх років втрати Галичини на вивозі лісу становили 8 млн. гульденів. Домінування в експорті сировини над готовою продукцією спостерігалось і в інших галузях. Зокрема, вчений критикував бориславських капіталістів, які відкривали підприємства з переробки парафіну ("земного воску") не тільки за межами краю, а навіть за межами Австро-Угорщини, збільшуючи водночас експорт сировини.

Опанування єврейським капіталом господарсько-економічного життя краю І. Франко торкався і в польськомовній публіцистиці. Серед них слід згадати працю "Пан Щепановський про пропінанцію" ("Kurjer Lwowski", 1888 р.). З публікації видно, що Франко солідаризувався з поглядами польського публіциста С. Щепановського, який висвітлював вади такого шляхетського привілею як пропінанція, пережитку кріпацтва в Галичині в ХІХ ст.

Іван Франко у своїх публікаціях часто торкався питань господарсько-економічної діяльності єврейської буржуазії та породжуваних нею конфліктів. Так, наприклад, подібний соціальний конфлікт виник в результаті нечесної господарської та фінансової діяльності єврейської верхівки міста Бродів. Це знайшло відображення у Франкових статтях "Проект 200 000 позички Бродам"³³ (1883 р.) та "Пропінанція міста Бродів"³⁴ (1884 р.). У Бродях відбувалась гостра боротьба між міщанами та єврейською верхівкою міста, через господарювання якої місто було доведено "до руїни". Декілька десятків мешканців міста на чолі з послом Іосифом Симоном виступила з письмовим протестом проти намагання громадської ради міста, яка контролювалась бродівською єврейською верхівкою, взяти в Австро-Угорському банку позичку в 200000 золотих ринських нібито для погашення заборгованості Бродів³⁵.

Несприйняття Франком методів економічної діяльності єврейської верхівки Галичини і перш за все тих методів, що застосовувались при розробці бориславських нафтових родовищ та копалень знайшло відображення в ряді його художніх творів – повістей "Воа констриктор" та "Борислав сміється" і його бориславських оповіданнях, а також етнографічній праці "Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу". В другому розділі "Дещо про Борислав" дослідник розглядає демографічні зміни регіону у зв'язку з його індустріалізацією та зміни у соціальній стратифікації населення. Хоча першим добувачем нафти був прусак Домс, цю промислову галузь швидко опанували єврейські підприємці, які за висловом Франка "вели роботу без найменшого ладу, рабівницьким способом: видурювали запівдармо ґрунти у бориславських мужиків, наймали за півдармо робітників, копали ями як-будь, без цямриння, без млинків, так що в перших початках дуже багато лучалося нещастя"³⁶.

Це сприяло загостренню соціальної напруги, появі гострих конфліктних ситуацій, що й знайшло відображення в ряді його літературно-художніх творів, а також в праці "Семітизм і антисемітизм в Галичині" (1887 р.). Ця стаття належить ранньому Франку, соціалісту за переконаннями. Але пізніший переклад Франком твору на українську мову, засвідчує, передовсім, що вчений не змінив своїх поглядів в зрілому віці. До написання цієї статті його спонукала праця єврейського публіциста доктора Ліппе "Symptome der antisemitischen Geisteskrankheit" ("Симптоми антисемітської душевної хвороби"). Публікація написана досить емоційно в рамках тієї полеміки, що розгорілася на сторінках преси. Як писав Франко: "Майже вся торгівля в Галичині і весь краєвий промисл держаться в руках євреїв. ... Велика часть більшої земельної власності також у їх руках, але й тут велика часть євреїв замість "управи" вносить тільки визиск і руїну"³⁷. Свої слова автор намагається підтвердити статистичними даними з різних галицьких повітів. Звертає увагу Франко й на інші негативні сторони економічної діяльності євреїв: "Такі факти, як нечесна конкуренція індивідуальна, неперебирання

в способах, аби лише вели до цілі, і скрите, але сильне ділання організацій, що лущать економічні інтереси з віросповідними, ті факти занадто відомі всім і зробилися джерелом незадоволення неєврейської людності, а в разі дальшого їх зросту грозять необчисленними небезпеками для краю і для самих євреїв"³⁸. Відтак, Іван Франко доходить висновку, що в господарській діяльності українська і польська громади повинні здобувати собі економічну рівноправність з євреями, а оскільки сили в цій боротьбі були нерівними, то краєва адміністрація повинна підтримувати слабшу сторону.

Чи були такі думки проявом антисемітизму? Сам Іван Франко неодноразово заперечував такі твердження і наголошував на тому, що не є антисемітом, а критика єврейства не є ознакою антисемітизму. Свою ж критику він вважав справедливою і обгрунтованою. Зокрема, у статті «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» (1896 р.) він характеризує економічне становище українських селян в Закарпатті, заперечує антисемітизм українців³⁹. Уже вкотре дослідник стверджує, що приводом до антиєврейських виступів є не расова, етнічна чи конфесійна приналежність когось, а захист інтересів найупослідженішої верстви українського народу – «мужиків». Наведені твердження Франка є результатом не лише соціалістичних переконань, а й національного солідаризму.

3. Українсько-єврейські міжетнічні й політичні взаємини у творчості І. Франка

Погляди І. Франка на українсько-єврейські міжетнічні і політичні взаємини найкраще простежуються в його літературно-художніх творах. Пояснюючи своє часте звертання до єврейської тематики і реакцію на це у галицькому суспільстві, він зазначає: "...у своїх оповіданнях й поезіях я дуже часто виводив жидівські типи і затягав жидівських мелодій, і зате стягнув на себе з боку деяких жидів закиди антисемітизму, а з боку деяких своїх земляків закиди філософізму. На всі ці закиди міг я тільки одне відповісти, що я тільки це й так змалював, що я бачив і пережив і як я розумів, і що завжди старався в жидові, так само як у змалюваному мною українцеві, полякові, циганові, бачити й малювати людину й тільки людину"⁴⁰. Отже, загальнолюдські цінності були не чужі письменникові. В цьому проявляється гуманізм великого мислителя. Так, І. Франко з глибокою симпатією змалює бездомного єврейського юнака-арештанта в оповіданні "До світла" (1890). Загалом у творах Франка змалювана достатньо велика кількість єврейських персонажів: позитивних, негативних та нейтральних. Прототипів своїх героїв він брав із реального життя.

У незакінченій праці "Мої знайомі жиди" бачимо становлення поглядів І. Франка щодо євреїв в ранньому дитинстві⁴¹. Під час навчання в Дрогобичі І. Франко змушений був заробляти на життя репетиторством переважно в єврейських родинах. Це дало йому змогу вивчити побут галицьких євреїв не тільки зовні, але й з середини⁴². У своїх пізніших повістях та оповіданнях Франко змалює образи євреїв, що належали до різних соціальних груп. Часто це ілюструється на одному й тому ж образі, що проходить шлях від представника найупослідженішої соціальної групи до представника панівної верстви, багатія-капіталіста, "нафтового короля" як це ми бачимо на прикладі життєвого шляху Германа Гольдкремера – головного героя повісті "Воа Constrictor"⁴³. Сам автор, згадуючи про позитивні відгуки критики на вихід першого варіанту цього твору, писав: "Що в ньому було новим для української літератури, це був саме факт, що герой оповідання жид і що цей жид був змалюваний "цілком як людина", без сумніву

звичайної в дотеперішній українській (а також і польській) літературі карикатуризації (або ідеалізації, що також є карикатуризацією в протилежному напрямку)”⁴⁴.

Людським теплом по відношенню до євреїв віє також із його поезій з циклу “Жидівські мелодії” – “Самбатіон”, “Пір’я”, “Асиміляторам”, “Заповіт Якова”, “Сурка”, “У падика”. Більшість з цих творів були написані під впливом єврейських погромів у Російській імперії і були фактично відповіддю передового галицького українства на ці антиєврейські акції. Єврейська тематика наявна і в його “тюремних сонетах”. Позитивне ставлення до євреїв ми бачимо в таких його поезіях, як “По людськи” (1889), “З любові” (1890).

Звертався письменник і до єврейського фольклору, за мотивами якого було створено деякі його твори. Серед них слід назвати його переспів єврейської народної пісні «Багач собі наче король той жие», яка також відображає ставлення автора до різних прошарків єврейської громади. Переклад цієї пісні задумувався І.Я.Франком як додаток до його статті «Жиди-багачі і капцани в Галичині». Цей переспів супроводжується короткою вступною статтю «Із жидівської поезії жаргонової»: “Думка, самосвідомість, бажання освіти й поліпшення відносин людських є і будуть для нас симпатичні все і всюди, де тільки появляться й жидівській поезії жаргоновій в Галичині (особливо ж жаргоновій драмі), котре помімо середньовікової, а не раз і просто варварської форми все таки, звертаючися прямо до темних із погляду загальнолюдської освіти крайне занедбаних мас жидівських, вносить в них зароди здорової думки, обрядового скептицизму й почуття загальнолюдського, не раз вибігаючи далеко поза рамки правовірного «хуситства»⁴⁵. В цих творах присутні соціальні мотиви, проблема соціальної нерівності, які є домінуючими. Поет симпатизує неможному єврейству в особі бідного єврея-капцана (єврея – бідняка).

Галицький єврей у баченні Франка є особливим типом: “Із культурно-історичного й народно-психологічного боку галицьке жидівство це такий дивний витвір, що його цілком не може зрозуміти ні людина, що стоїть із боку, ні та, що знаходиться серед нього, бо кожному з них доводиться бачити іншу фізіономію й рівночасно рахуватися з іншими вартостями”⁴⁶. Фактично, поєднання цього типу галицького єврея з галицьким селянином неможливе. Тому Іван Франко пропонує свій рецепт розв’язання єврейського питання. Його слід вирішувати трьома паралельними шляхами: добровільна асиміляція частини євреїв з місцевою людністю; еміграція більшої частини євреїв за кордон у країну де вони могли б розвиватися як самостійний народ, тобто у власній державі; залишення якоїсь частини євреїв у краї на правах іноземців, про що на початку 80-х рр. ХІХ ст. велась дискусія у єврейських російськомовних часописах.

Як слушно зауважив І.Лисяк-Рудницький, хоча І.Франко і висловлювався за єврейську асиміляцію, однак надавав цьому поняттю обмежувальну інтерпретацію, звівши її до зрівняння євреїв у громадянських правах⁴⁷.

Цікавими є погляди зрілого І.Франка щодо політичного діалогу між українськими та єврейськими провідними діячами та його бачення майбутнього єврейства загалом. Слід сказати, що в часи І.Франка остаточно відбувається ідеологічне оформлення сіонізму. Яке ж було ставлення до цього руху великого українського мислителя? Франко з розумінням поставився до проекту створення єврейської держави. Підтвердженням цьому є його праця “Жидівська держава”⁴⁸, що є рецензією на відомій твір ідеологічного засновника сіонізму Теодора Герцля “Єврейська держава. Спроба сучасного розв’язання єврейського питання”. Ця рецензія з’явилась фактично відразу після виходу у світ праці Т.Герцля та особистої зустрічі Івана Франка з автором у Відні в грудні 1892 р. В.Щурат, який був присутній при зустрічі, описав її детально. Цікаво, що І.Франко в розмові

з Герцлем позитивно відгукнувся про ідею створення єврейської держави. Згадував про цю зустріч й І. Франко в одному із своїх листів до М. Драгоманова⁴⁹.

Що стосується політичного діалогу між українцями і євреями в Австро-Угорщині, то цей діалог значною мірою залежав від тих позицій, які посідали представники цих етносів в економіці українських земель держави Габсбургів, а також конкретних цілей єврейської та української еліт. Іван Франко вважав, що рівень міжетнічних взаємин між євреями й неєвреями залежить однаковою мірою від обох сторін. Тому взаємокритика повинна вестися в єдиній площині чи єдиному вимірі. Однак, на думку автора, насправді неєвреї звинувачували євреїв у шкодах суспільно-економічного характеру, а євреї – суспільно-конфесійного. “Економічний визиск, проти якого виступають одні, – писав Франко, – для других щось таке, що розуміється само собою до тої міри, що навіть національну рівноправність вони розуміють як “право – могли за свої гроші купити, що їм подобається”. Отже, за такого підходу було важко знайти порозуміння, це спричинювало нагнітання пристрастей та фанатизму. Франко не погоджується із гаслом доктора Ліппе “Не мішайтеся до наших справ!”. Такий спосіб полеміки, на думку Франка, шкідливий в першу чергу для самих євреїв⁵⁰, оскільки з’ясування стану стосунків між євреями й неєвреями є обов’язком обох сторін і критика повинна бути двобічною та рівноправною. Отже, Франко був проти того, щоб українсько-єврейський діалог вели «антисеміт з українофобом».

Як же мали виглядати українсько-єврейські взаємини в проекції? В ідеалі своє бачення цих взаємин Іван Франко вклав у уста одного з головних героїв повісті „Перехресні стежки” – єврея Вагмана⁵¹. Фактично, в цьому творі задекларовано погляди Івана Франка на перспективи українсько-єврейських взаємин.

* * *

Як бачимо, Франкові погляди на єврейську проблему були досить суперечливими і неоднозначними. Однак, безсумнівним є той факт, що Іван Франко звертався до єврейської тематики протягом всього свого життя.

Із хронології написання, видання, перевидання та часу авторських перекладів Франкових творів видно, що думка про те, що критичне ставлення до єврейства була притаманна ранньому Франку-соціалісту і його позиції змінились у зрілому віці, коли він перейшов на національні позиції, є помилковою. Ранній Франко як і Франко пізній в своїх писаннях щодо євреїв є доволі котroversійним. Хоча в Франкових творах написаних на початку ХХ ст. вже не зустрічається така різка критика діяльності певних кіл єврейства, але на схилі літ учений здійснив авторський переклад деяких своїх економічних творів з польської мови на українську, де викривається політика єврейських капіталістів в Галичині та діяльність єврейських організацій. Загалом же еволюцію його поглядів щодо єврейського питання слід розглядати у трьох площинах.

Культурологічна площина стосується єврейської історії біблійних часів. Адже єврейська книжна традиція і перш за все Біблія справили значний вплив на світогляд християнських народів, в тому числі й на світогляд українського народу. До цієї ж групи слід віднести й твори, де відображена ретроспектива українсько-єврейських культурних взаємовпливів, починаючи від часів існування першого державного утворення українського народу – Руської держави і пізніших часів. Тут Франко виступає в ролі дослідника – літературознавця та історика і книгознавця.

Економічна площина. Франко-публіцист, що висвітлював взаємини між українцями та євреями у своїх економічних працях, а також Франко-письменник, що змальовує події кінця XIX – початку XX ст. у Галичині, виступає здебільшого з гострою критикою господарсько-економічної діяльності єврейської верхівки Галичини, а часом і єврейських низів. Ці твори є гостро критичними. Очевидно, саме вони зробили Франка в очах сучасників та деяких діячів пізнішого часу антисемітом.

Площина міжетнічних та політичних взаємин. Франко-публіцист, письменник висвітлював взаємини українців та євреїв на міжетнічному та політичному рівнях. У цьому аспекті І. Франко виступає переважно як поборник українсько-єврейського порозуміння, захисник єврейства в часи погромів у Російській імперії, прибічник дружніх стосунків на міжетнічному рівні. Винятком можуть служити лише твори та вірші про Швинделеса Пархенблита.

Отже, чи була Франкова критика певних суспільних верств єврейства антисемітизмом? Чи був захист єврейства у його творах юдофільством, як звинувачували його деякі сучасники? На нашу думку, істина знаходиться посередині, тобто Іван Франко не був ні юдофілом, ні юдофобом. Підсумовуючи, зазначимо, що він був одним із перших українських гуманістів, хто ґрунтовно торкнувся глибинної суті українсько-єврейських антагонізмів і усвідомив, що без зрозуміння цієї суті та без наявності обопільного прагнення до усунення суперечностей, порозуміння між народами неможливе. Його праці в цьому плані вигідно вирізняються від писань чільних діячів українства XIX ст., які групувались навколо часопису «Основа» і де домінували переважно критичні нотки щодо єврейства⁵². Франкові твори з єврейської тематики є цінним джерелом до вивчення українсько-єврейських взаємин другої половини XIX – початку XX ст.

¹ Дане поняття вперше було вжито відомим сучасним дослідником українського єврейства та українсько-єврейських взаємин М.Д. Феллером. На його думку, особливості методу полягають у вивченні подій і явищ так, щоб враховувались взаємодія, взаємопроникнення обох народів на рівні не політичних провідників, а пересічних людей. – Див.: Феллер М. Про наших великих духом. Есеї з україноюдаїки. – Львів, 2001. – С. 121, 126.

² Франко І. Семітизм і антисемітизм в Галичині // Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. / Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Львів, 2001. – С. 313.

³ Франко І. Мислі о еволюції в історії людскості. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. / Далі посилання на це видання / Т.45. – С.76.

⁴ Кудрявцев П. Єврейство, євреї та єврейська справа в творах Івана Франка // Збірник праць єврейської історично-археографічної комісії. – К., 1929. –Т.2. – С.1-81.

⁵ Лисяк-Рудницький І. Проблема українсько-єврейських взаємин в українській політичній думці XIX ст. // Історичні есе. У 2-х томах. Т.1. – С.389-403.

⁶ Феллер М. Про наших великих духом. Есеї з україноюдаїки. – Львів, 2001.

⁷ Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. – К., 1997. – С. 238-258.

⁸ Кирчів Р. Громадсько-політична основа “жидівських мелодій” Івана Франка // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції. (Київ, 8 – 9 грудня 1994). – К., 1995. – С. 83-84.

⁹ Андрийчук М. Історія єврейської книжності у творчій спадщині Івана Франка // Сходознавство. – К., 2002. – Вип. 19 – 20. (Серія Бібліотечка журналу “Східний світ”) – С. 3- 13.; Андрийчук М. Творчість Івана Франка як джерело до вивчення українсько-єврейських взаємин // Обрії

друкарства: Матеріали наук.-практ. конф. ([Київ], 25 – 27 жовтня 2004 року) / НТУУ “КПІ”, ВПІ. – К., 2005. – С. 9-40.

¹⁰ Грицак Я. Франко та його євреї // Грицак Я. Франко та його суспільство // Грицак Я. Про-рок своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856 –1886). – К., 2006. – С. 335–363.; Грицак Я. Між семітизмом й антисемітизмом: Іван Франко та єврейське питання // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. ІХ. – Дрогобич, 2005. – С. 79–105.

¹¹ Грицак Я. Нами знову маніпулюють? До питання про ставлення Франка до євреїв // Грицак Я. Страсті за націоналізмом: історичні есеї. – К., 2004. – С. 158–159.

¹² Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського. –Т.40. – С. 117.

¹³ Там само. – С.120.

¹⁴ Франко І. Южнорусская література. Т.41. – С.104.

¹⁵ Франко І. Українці. – Т. 41. – С. 168.

¹⁶ Франко І. Причинки до критики джерел Кирило-Мефодіївських легенд. – Т.38. – С. 329-354.

¹⁷ Франко І. Передмова до видання “ Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Том І. Апокрифи старозавітні”. – Львів, 1896. – Т.38. – С.11.

¹⁸ Франко І. Котра віра ліпша? Інтермедія жида з русином. Тексти й студія. –Т.39. – С. 193-226.

¹⁹ Франко І. Нові досліді над найдавнішою історією жидів. – Т. 47. – С. 169.

²⁰ Франко І. Мойсей – Т. 5. – С. 201.

²¹ Франко І. Студії над українськими народними піснями. – Т.43. – С.171.

²² Там само. – С.180.

²³ Там само. – С.189. Обізнаність І.Франка в даному питанні є вражаючою. Перше видання так зв. єврейських хронік XVII ст. було зроблене ще 1888 р., але воно вважається невдалим і недосконалим (переважно через урізаність та вади перекладу). У 1930 р. дослідник С.Боровой підготував більш досконале видання, але воно не побачило світ. Нарешті, видання було здійснене 1997 р. – Див.: Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха “Хмельничины”). Исследование, перевод и комментарии С.Я.Борового. – М.-Иерусалим, 1997.

²⁴ Феллер М.Д. Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам’ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо про нелюдське і людяне в них. – Дрогобич, 1998. – С.118.

²⁵ Франко І. Мої знайомі жиди // Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. / Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Львів, 2001. – С.347.

²⁶ Франко І. Що значить солідарність? Galizische Zewecke. Із статистики більшої посілости в Галичині. – Т.44. –Кн.1. – С.457.

²⁷ Там само. – С.456.

²⁸ Франко І. Eine Teuflische und verworfene Aufreeizung. (Диявольське і гідне осуду підбурювання). – Т.44. – Кн.1. – С.481 – 482.

²⁹ Там само. – С.482.

³⁰ Франко І. Що значить солідарність? ... – С.459.

³¹ Франко І. Eine Teuflische ... – С. 482.

³² Франко І. Письма из Галиции. – Т.44. – Кн.1. – С.129.

³³ Франко І. Проект 200 000 позички Бродам. – Т.44. – Кн.1. – С.283 – 285.

³⁴ Франко І. Пропінація міста Бродів. – Т.44. – Кн.1. – С.314 – 317.

³⁵ Там само. – С.314-317.

³⁶ Франко І. Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу. – Т. 26. – С.188-189.

³⁷ Франко І. Семітиз і антисемітизм... – С. 315-316.

³⁸ Там само. – С.316.

³⁹ Франко І. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. – Т.46. – Кн.2. – С. 347-348.

⁴⁰ Там само. – С. 337.

⁴¹ Франко І. Мої знайомі... – С. 335- 347.

⁴² Там само. – С.334.

⁴³ Франко І. Voа constrictor. – Т.22. – С.109 – 207.

⁴⁴ Франко І. Мої знайомі... – С. 346.

⁴⁵ Франко І. [Із єврейських народних пісень]. – Т.10. – С. 467-468.

⁴⁶ Франко І. Мої знайомі жиди // Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. / Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Львів, 2001. – С. 337.

⁴⁷ Лисяк-Рудницький І. Проблема ... – С.398.

⁴⁸⁵³ Франко І. Жидівська держава // Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. / Упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василенко. – Львів, 2001. – С.331-34.

⁴⁹⁵⁴ Там само. – С.447.

⁵⁰⁵⁵ Франко І. Семітизм і антисемітизм... – С.318.

⁵¹⁵⁶ Франко І. Перехресні стежки. – Т.20. – С.392.

⁵² Див.: Андрійчук М. Т. Євреї та єврейство на сторінках українських періодичних видань Російської імперії 60-х рр. ХІХ ст. (на матеріалах часописів “Основа” та “Черніговській листок”) // Східний світ. – 2003. – № 3. – С. 5 – 15.

Микола Андрійчук.

Іван Франко про єврейство та українсько-єврейські взаємини.

У статті розглянуто погляди Івана Франка на єврейське питання загалом, і українсько-єврейські взаємини зокрема. На противагу стереотипним твердженням про нібито антисемітизм Франка-соціаліста у молодому віці і кардинальну зміну світогляду щодо цього питання Франка-зрілого, автор на основі порівняльно-хронологічного аналізу Франкових праць показує помилковість цих тверджень. Контраверсійність поглядів на єврейське питання була притаманна як Франку-ранньому, так і Франку-зрілому. Це було реакцією на складні тогочасні реалії як Галичини зокрема, так і Східної Європи загалом. Однак, незважаючи на суперечливість Франкового бачення єврейського питання, вчений загалом виступав апологетом українсько-єврейського порозуміння.

Mykola Andriychuk.

Ivan Franko about Jewry and Ukrainian – Jewish mutual relations.

Ivan Frankos' view on Jewish question and Ukrainian-Jewish relations are considered in this article. In a counterbalance by a stereotype assertion about the anti-semitism of Franko-socialist early in life and cardinal change of world-view in relation to this question of Franko in middle years, an author shows the fallaciousness of these assertions on the basis of comparatively chronologic analysis of Frankos' labours. Divisiveness on Jewish question was typical both Franko-early in life and Franko in middle years. It was a reaction on difficulties of that time realities both for Galichina and East Europe on the whole. However, without regard to contradiction of Frankos' point of view on the Jewish question, he becomes the apologist of the Ukrainian-Jewish understanding.

WYCHOWANIE MŁODZIEŻY W GIMNAZJUM W DROHOBYCZU W OKRESIE GALICYJSKIM I CZASACH II RZECZPOSPOLITEJ

Pierwsza szkoła średnia powstała w Drohobyczu pod koniec XVIII w., prowadził ją zakon O.O. Bazylianów. Rząd austriacki zlikwidował ją wprowadzając nowy system szkolny w 1784 r. Po kilkudziesięciu latach starań władz miasta i mieszkańców, ministerstwo wydało dokument erekcyjny, zezwalający na założenie w Drohobyczu niższego gimnazjum, począwszy od 1. IX. 1858 r., otrzymało ono nazwę gimnazjum Franciszka Józefa I. Drohobycz był pierwszym miastem w Galicji, które własnym kosztem ufundowało szkołę średnią. Na życzenie gminy miasta zostało przekształcone na gimnazjum realne w 1865 r., a kilka lat później w 1874 r. zamienione na gimnazjum państwowe¹.

Galicja, jak wiemy była krajem zróżnicowanym narodowościowo, do pochodzenia ukraińsko-ruskiego przyznawało się w 1900 r. ponad 42,2 % całej ludności, 54,8% do polskiego, a 2,9% do narodowości niemieckiej. Jeśli chodzi o Żydów, używali oni tylko w niewielkim stopniu języka polskiego, ale przy deklaracjach urzędowych z reguły wybierali narodowość polską. Skład ludności w obu częściach Galicji przedstawiał się następująco: w Galicji zachodniej za Polaków uważało się 95% jej mieszkańców, a Galicji wschodniej 33,7%. Narodowość ruską w Galicji zachodniej deklarowało 3,1%, a w Galicji wschodniej 62,5%². Drohobycz był miastem specyficznym, z przewagą ludności żydowskiej. W 1869 r. po wprowadzeniu autonomii w Galicji w mieście mieszkało 3931 Polaków, 4844 Ukraińców i 8055 Żydów³. Język polski został ustanowiony językiem wykładowym w polskich szkołach średnich. Na terenach mieszanych narodowościowo, na żądanie rodziców przynajmniej 25 uczniów, można było wprowadzić wykłady w języku ukraińskim⁴.

Przykładowo do gimnazjum drohobyckiego w roku szkolnym 1881/82 uczęszczało 316 uczniów, w tym „według języka polskiego jako ojczystego” – 199, ruskiego – 84, niemieckiego – 33. Jeśli chodzi o wyznanie uczniów to było: rzymskichkatolików – 102, grekokatolików – 89, ewangelik – 1, wyznania mojżeszowego – 124 uczniów. Na naukę przedmiotu względnie obowiązkowego czyli języka ukraińskiego uczęszczało 97 uczniów⁵.

Na przykładzie gimnazjum drohobyckiego widać, że proces wprowadzania języka ukraińskiego jako obowiązkowego był powolny i nie zawsze spotykał się ze zrozumieniem u dyrektorów i nauczycieli w szkołach, pomimo przychylnego stanowiska władz oświatowych. Brakowało także nauczycieli tego języka o czym pisała w swoich sprawozdaniach Rada Szkolna Krajowa⁶. Warto nadmienić, że rozwój ukraińskich szkół średnich następował znacznie wolniej niż polskich.

Brakowało generalnie nauczycieli pochodzenia ukraińskiego, w okresie autonomii w gimnazjach państwowych w Galicji pracowało łącznie 5000 nauczycieli, Ukraińcy stanowili około 10% tej grupy. Przydział etatu w gimnazjum nie zależał od narodowości i wyznania, lecz od używanego języka wykładowego. W Galicji Wschodniej, gdzie nauczano języka ukraińskiego, zatrudniano zazwyczaj nauczycieli Ukraińców. Przykładowo, udało się ustalić, że 45 osób uczących historii i geografii w latach 1868-1914 w szkołach średnich Galicji było pochodzenia ukraińskiego i stanowili oni około 10% wśród nauczycieli tej specjalności⁷. Pod koniec okresu

autonomicznego na terenie Galicji działało 6 szkół średnich państwowych ukraińskich, 7 szkół prywatnych i 3 samorządowe (utrakwistyczne)⁸. Prywatne gimnazjum ukraińskie w Drohobyczu powstało w 1912 roku. Spowodowało to częściowy odpływ młodzieży ukraińskiej do nowej szkoły, w gimnazjum państwowym według sprawozdania, w roku 1913/14 na 807 uczniów było 626 Polaków i 178 Rusinów⁹.

Wychowanie ówczesne we wszystkich szkołach galicyjskich miało charakter lojalizmu wobec państwa austriackiego i charakter religijny. Katolicyzm był w monarchii habsburskiej religią państwową. Życie szkoły i całego społeczeństwa było ściśle związane ze świętami i uroczystościami kościelnymi, a także ważnymi wydarzeniami z życia panującej dynastii. Całe społeczeństwo Galicji było wierzące, a większość młodzieży pobożna.

Religii nauczano w całej szkole średniej po dwie godziny tygodniowo w klasach I-VII, a w klasie VIII trzy godziny¹⁰. Plan nauki religii zatwierdzony był przez episkopat austriacki. Religia była jednym z najważniejszych przedmiotów (w planie nauczanych przedmiotów zawsze jest uwzględniana na pierwszym miejscu), a nauczyciele katecheci mieli ważny głos podczas posiedzeń rad pedagogicznych. Młodzież wszystkich wyznań była zobowiązana do uczęszczania na lekcje religii. Wieloletnimi katechetami od 18170 do 1913 r. byli w szkole drohobyckiej dla religii rzymskokatolickiej księża: Jędrzej Drażek, Szymon Cetnarski, Walenty Toczek. Religię grekokatolicką wykładali księża: Aleksy Toroński i Kmit Polieukt. Religię mojżeszową wykładał Joachim Blumenblatt i dr Margulies Baruch¹¹.

Kościół dostrzegł, że w zaborze austriackim w XIX w. są największe możliwości pozytywnego oddziaływania na szkołę, czyli nauczycieli i uczniów. Przywiązanie do katolicyzmu, utrwalane wychowaniem lansowanym przez Kościół, było zarazem przywiązaniem do tożsamości narodowej, która była celem ataków zaborców. Dużo miejsca w wytycznych dla katechetów na temat szkolnych praktyk religijnych młodzieży poświęcano egzortom, rozumiano przez nie kazanie o tematyce specjalnej dla młodzieży szkolnej. Rekolekcje zaliczano do szczególnie ważnych praktyk religijnych z punktu wychowawczego młodzieży. Zachęcano profesorów do uczęszczania na egzorty rekolekcyjne i wspólne przystępowanie z młodzieżą do sakramentów¹².

Postawy ówczesnego społeczeństwa, funkcjonowanie szkolnictwa obrazuje nam częściowo uroczystość poświęcenia nowego gmachu gimnazjum w Drohobyczu, którą Zdzisław Kultys nauczyciel historii i geografii, tak opisuje „./../ W dniu 21. września 1858 r. odprawił proboszcz łańcowski ks. Kanonik Leon Załęski solenną mszę w kościele parafialnym, w obecności przedstawicieli drohobyckich władz cywilnych i wojskowych, zwierzchności gminnej, cechów, wszystkiej młodzieży szkolnej, w tym tej, która miała po raz pierwszy przestąpić progi nowego gimnazjum, ale także ze szkół ludowych, męskich i żeńskich, a dalej w obecności tłumów publiczności z samego miasta i najbliższej okolicy. Z kościoła, po ukończeniu nabożeństwa, udano się w wspaniałym pochodzie z rozwiniętymi chorągwiemi kościelnymi i wszystkich cechów drohobyckich, wśród potężnego grania dzwonów kościelnych, dźwięków muzyki salinarnej i huku gęsto dawanych salw moździeżowych – do pięknie przystrojonego budynku gimnazjalnego, gdzie dokonano jego poświęcenia. ./../ Odczytano dokument erekcyjny. Potem powstał burmistrz Jan Zych i jako gospodarz miasta, fundatora gimnazjum, w podniosłej mowie złożył podziękowanie cesarzowi Franciszkowi Józefowi I, za zezwolenie na założenie szkoły i wyszczególnienie jej nadaniem imienia cesarskiego. ./../ Uroczystość zakończyła się odegraniem hymnu ludowego i wzniesieniem okrzyków na cześć cesarza”¹³.

Wychowywano młodzież w gimnazjach galicyjskich okresu autonomii (1868-1918) w duchu patriotycznym i przywiązania do monarchii habsburskiej. Uważano także treści humanistyczno-klasycznego wykształcenia za główny czynnik oddziaływania wychowawczego. Treści nauczania tak dobierano, że miały charakter wychowujący, zgodnie z dominującą wówczas doktryną pe-

dagogiki herbartowskiej. Uczniowi można było jedynie przekazać to, co program przewidywał, a podręcznik rozszerzał. Encyklopedyzm w nauczaniu szkolnym obejmował wyłącznie materiał pozostający w służbie zachowawczego ideału pedagogicznego¹⁴.

Wychowanie młodzieży miało również charakter oficjalny regulowany przez ustawy państwowe. Daty stale obchodzonych świąt precyzowało rozporządzenie ministra wyznań i oświaty. Każdego roku odbywały się uroczyste nabożeństwa z okazji imienin monarchy i członków jego rodziny, za pomyślność cesarza, za zmarłą rodzinę władcy¹⁵. Np. w roku szkolnym 1883/84 młodzież „./.../ w dn. 4 października 1883 r. w dniu imienin Najjaśniejszego Pana brała udział w uroczystych nabożeństwach, na Jego intencję odprawionych. Również brała młodzież udział w nabożeństwach żałobnych, za spokój duszy Najjaśniejszej cesarzowej Maryi Anny, a od 28 czerwca za spokój duszy Najjaśniejszego cesarza Ferdynanda I przez urzędy parafialne urządzonych”¹⁶. W grudniu 1908 r. obchodzono w monarchii 60 rocznicę „./.../ wstąpienia na tron najmiłociwiej nam panującego cesarza Franciszka Józefa I. O godzinie 9 odbyło się nabożeństwo dla uczniów katolickich w kościele parafialnym i cerkwi Św. Trójcy. O godzinie 10 zbrali się w templum uczniowie wyznania mojżeszowego”¹⁷.

W listopadzie tego roku szkoła obchodziła także jubileusz 50-lecia kapłaństwa Ojca Św. Piusa X, odbyło się uroczyste nabożeństwo i poranek w auli szkoły. Życie i działalność papieża przedstawił prof. Franciszek Pytel, nauczyciel historii. Na telegram gratulacyjny do Rzymu, dyrektor Józef Staromiejski otrzymał odpowiedź z błogosławieństwem Ojca Świętego¹⁸.

O tym jak wyglądał rok szkolny uczniów drohobyckiego gimnazjum świadczy sprawozdanie dyrektora za rok szkolny 1913. „./.../Rok rozpoczął się uroczystym nabożeństwem 3 września w kościele parafialnym obrządku rzymsko-katolickiego./.../ Dnia 9 września i 19 listopada odbyły się uroczyste nabożeństwa za spokój duszy śp. Cesarzowej Elżbiety. Dnia 17 września odbyła się spowiedź a dnia 18 września przystąpili uczniowie do Stołu Pańskiego./.../ Dnia 4 października 1913 zakład obchodził uroczystym nabożeństwem dzień imienin Najjaśniejszego Pana. 25 listopada uczniowie religii grecko-katolickiej obchodzili uroczystym nabożeństwem rocznicę śmierci metropolity kijowskiego Hipacego Pocięja./.../ Dnia 25 lutego 1914 roku uczniowie obrządku rzymsko-katolickiego byli na nabożeństwie popielcowym./.../ W dniach 4-7 kwietnia odbyły się rekolekcje dla uczniów obu obrządków, młodzież przystąpiła do spowiedzi wielkanocnej, a 7 kwietnia do Stołu Pańskiego. Nauki rekolekcyjne dla uczniów obrządku rzymsko-katolickiego wygłosił ks. katecheta ks. W. Toczek, a dla uczniów obrządku grecko-katolickiego ks. Jozafat Kocyłowski z zakonu O.O Bazyliańców. Dnia 28 kwietnia odbyło się nabożeństwo żałobne za duszę śp. Dr Zygmunta Ziemiańskiego./.../ Dnia 4 czerwca przystąpili uczniowie do Spowiedzi św. a dnia 5 czerwca do Stołu Pańskiego. Dnia 27 czerwca młodzież gimnazjalna wraz z gronem nauczycielskim wzięła udział w nabożeństwie żałobnym za spokój duszy śp. Cesarza Ferdynanda, a rok szkolny zakończono 28 czerwca uroczystym nabożeństwem dziękczynnym i rozdaniem świadectw rocznych”.

Starano się pielęgnować pamięć o wieszczach narodowych. Odbywały się tzw. poranki ku czci Adama Mickiewicza, poprzedzone nabożeństwem, z częścią muzyczną, deklamacją wierszy dla publiczności. Podobny poranek zorganizowano ku czci Tarasa Szewczenki 2. IV. 1914 r. z częścią muzyczną dla szerszej publiczności¹⁹.

Ważną działalnością wychowawczą i społeczną wszystkich mieszkańców powiatu drohobyckiego było założenie pod koniec XIX w. i utrzymanie burs i internatów, w których mogła mieszkać uboga młodzież z całego regionu. Dla młodzieży katolickiej utrzymywano Bursę polską im. Adama Mickiewicza. Na czele Towarzystwa stale opiekującego się wychowankami stał dyrektor gimnazjum, a w bursie w ciągu roku mieszkało około 40 uczniów. Młodzieżą grekokatolicką opiekowało się Towarzystwo „Bursa św. Jana Chrzciciela”. Przewodniczącym Towarzystwa,

które zarządzało bursą był ks. Kmit Polieukt, opiekowało się ono także 40 uczniami. Młodzież obu burs była utrzymywana ze zbieranych funduszy, sami uczniowie ponosili częściowe opłaty na wyżywienie. Wychowawcy pomagali im w nauce. Wolny czas spędzali na zabawach, grach, ćwiczeniach fizycznych, otoczeni także byli opieką lekarską, której bezinteresownie udzieli im lekarze: Z. Pelczar, B. Kozłowski, W. Czapelski. Bursa im. barona Hirscha dla uczniów wyznania mojżeszowego nie utrzymywała internatu, lecz udzielała zasiłków pieniężnych na opłatę szkolną, utrzymanie i ubranie uczniów²⁰.

Pomimo oficjalnego wychowania proaustriackiego, w szkole drohobyckiej wychowywano młodzież w duchu patriotycznym, nawiązując do tradycji pozostałych po Rzeczypospolitej polskiej. Znany ze swych postaw patriotycznych był pierwszy dyrektor szkoły Bronisław Trzaskowski, polonista i filolog. Wybitny pedagog, autor wielu publikacji z dziedziny literatury polskiej i klasycznej, gramatyki, historii oświaty i innych. Założyciel w 1868 r. pierwszego polskiego Towarzystwa Pedagogicznego nauczycieli i redaktor jego organu „Szkoły”. Mimo wielu trudności zorganizował pracę w nowym gimnazjum²¹.

Idea wychowania narodowego zrodziła się pod koniec XVIII w., a rozwinęła w XIX. Naród polski znalazł się wśród narodów uciśnionych. W okresie zaborów starano się przekonać kolejne pokolenia o możliwości i konieczności powstania niepodległej Polski, budzono świadomość narodową, przeciwstawiając się tendencjom rusyfikacyjnym i germanizacyjnym. Odzyskanie niepodległości w 1918 r. nie zaktualizowało postulatu wychowania narodowego w Polsce. Początki niepodległości były bardzo trudne, trwały działania wojenne, nie były ustalone granice, wystąpiły antagonizmy dzielnicowe, społeczne i narodowościowe.

W okresie I wojny budynek szkolny w Drohobyczu zajęty był na koszary i szpital polowy. W 1918 r. został przejęty na kilka miesięcy przez Ukraińską Radę Narodową, utworzono nową szkołę z ukraińskim językiem wykładowym, co wywołało opór polskich nauczycieli i uczniów, część nauczycieli polskich władze ukraińskie internowały²². W maju 1919 r. szkoła znalazła się ponownie w granicach państwa polskiego. Ministerstwo 20.01. 1920 r. na wniosek grona nauczycielskiego zmieniło nazwę szkoły na Gimnazjum państwowe im. Króla Władysława Jagiełły. Przekształcono program szkoły, pierwsze trzy klasy miały program nauczania ogólny, klasy wyższe specjalizowały się w trzech typach: klasycznym (nowym), humanistycznym i matematyczno-przyrodniczym. W roku szkolnym 1924/25 odbył się po raz ostatni egzamin dojrzałości dla uczniów dawnego gimnazjum klasycznego. Największą popularnością cieszył się jednak typ klasy humanistycznej i w tym kierunku przekształcono gimnazjum²³. Patronem gimnazjum z okazji 200-letniej rocznicy kanonizacji, na wniosek Ordynariatu Biskupiego łacińskiego w Przemyślu został 19. X. 1921 r. św. Stanisław Kostka²⁴.

Zaraz po odzyskaniu niepodległości, został nakreślony wyraźny ideał wychowawczy, który miał przewodniczyć polskiej edukacji narodowej w warunkach niezależnego bytu narodowego i państwowego. Nawiązywał do osiągnięć i ideału Komisji Edukacji Narodowej, która chciała w dobie upadku państwa wychować „uczciwych ludzi i dobrych obywateli”.

Był to okres, kiedy endecja miała największy wpływ na oświatę w Polsce, od momentu odzyskania niepodległości do 1926 r. Koncepcja wychowania narodowego narodzona jeszcze w okresie zaborów uległa przemianom, trzeba było ją przystosować do nowej rzeczywistości.

Wyraźnie widać to przekształcanie się koncepcji wychowania z okresu galicyjskiego w sprawozdaniach dyrekcji szkoły. Świadczy o tym chociażby dobór do obchodów szkolnych rocznic – ważnych wydarzeń i osób w dziejach Polski. Dyrektor J. Jarosz w sprawozdaniu za lata 1918-1928 napisał, że szkoła brała udział: w uroczystych obchodach rocznicy ustanowienia Konstytucji 3 Maja, wskrzeszenia niepodległości Polski, w uczczeniu „Niezanego Żołnierza”, w uroczystych obchodach imienin Naczelnika Państwa, Naczelnego wodza, a następnie Marszałka

Polski Józefa Piłsudskiego, w nabożeństwach żałobnych w rocznicę wybuchu powstania listopadowego i styczniowego, za spokój dusz bohaterów poległych w walce o wolność i polskość Drohobycza, za spokój duszy pierwszego Prezydenta ś.p. Gabriela Narutowicza, w uroczystym nabożeństwie dziękczynnym z powodu rewindykacji polskiego wybrzeża morskiego, obchodzone 150-tą rocznicę ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej i zgonu S.Konarskiego, zorganizowano uroczysty wieczór ku uczczeniu 900-rocznicy koronacji Bolesława Chrobrego, obchód na cześć Polonii amerykańskiej, młodzież uczciła pamięć zmarłego prezydenta W. Wilsona i omówiła jego działalność dla Polski itd.²⁵

Po przewrocie majowym nastąpiła od 1927 r. ofensywa wychowawcza sanacji. Pojawia się termin „wychowanie państwowe”, który sugerował wzniesienie się ponad wszelkie spory: społeczne, narodowe, polityczne – w imię wspólnego dobra wszystkich mieszkańców państwa polskiego. Wychowanie państwowe było formą wychowania obywatelskiego. Sanacja nie odrzuciła wychowania narodowego, ale po odzyskaniu niepodległości, zarzucała brak w wychowaniu młodzieży czynników państwowości, jak lojalność wobec państwa, jego symboli i władz, nieumiejętność współzycia w ramach własnego suwerennego państwa. Wychowanie państwowe było ideologią oświatową, którą wprowadzano w latach 1930-36, jej wymogom zostały podporządkowane treści nauczania, wychowania i metody pracy. Apogeum tego zjawiska przypada na lata 1932-34, kiedy wprowadzono ustawę jędrzejewiczowską. Ideologia ta była antylewicowa, opierała się na tradycjach niepodległościowo-żołnierskich i socjalistyczno-romantycznych. Natchnienia dla wychowawców i młodzieży upatrywano w osobie Józefa Piłsudskiego, którego imię, myśli i czyny przeniknęły po 1926 r. programy nauczania i proces dydaktyczno-wychowawczy²⁶.

Koncepcja wychowania państwowego różniła się od wychowania narodowego przede wszystkim odejściem od forsowania za wszelką cenę programu polonizacji mniejszości narodowych. Odstępując od niego i od koncepcji federacyjnej, sanacja skłonna była przyznać mniejszościom narodowym określoną autonomię kulturalną, jeżeli tylko nie przejawiały one tendencji odśrodkowych. Przekładały się te zapewnienia na praktyczne rezultaty w polityce na kresach wschodnich. Przyznano prawa gimnazjum państwowego 3 gimnazjom ukraińskim, 3 rosyjskim, po jednym białoruskiemu, żydowskiemu i litewskiemu. Otwarto dwa nowe gimnazja prywatne żeńskie z ukraińskim językiem nauczania. Wprowadzono jako obowiązkowy język ukraiński do polskich gimnazjów państwowych na obszarze okręgów szkolnych lwowskiego i wołyńskiego²⁷.

Stanisław Łempicki, ideolog ówczesny pisał „/.../ Wiemy już dzisiaj wszyscy, że nasze wychowanie musi być polskie, narodowe i państwowe, zwłaszcza państwowe, kształcące w młodych pokoleniach kult i szacunek, ofiarność i obowiązkowość względem własnego, po latach niewoli odzyskanego, państwa./.../Wiemy, jak doniosłą rolę odgrywa w edukacji młodego człowieka wychowanie moralne, czy religijno-moralne, potrzebne do prowadzenia młodzieży i człowieka w ogóle. /.../Wiemy dalej, że ważną częścią całokształtu wychowania musi być wychowanie fizyczne, tak świetnie – nie można temu zaprzeczyć – rozwijające się dzisiaj w Polsce. W zakresie programów nauki, planów nauczania, organizacji szkolnictwa, wstąpiliśmy od razu, od pierwszej chwili, na drogę zdecydowanej i pochopej receptywności: zwalić stare mury „szkoły zaborczej” i wchłonąć ostatnie pedagogiczno-dydaktyczne i organizacyjno-twórcze zdobycze Zachodu”²⁸. Autor tenże bazując na polskich tradycjach wychowawczych opracował syntetyczny zarys polskiego ideału wychowawczego. Podkreślając ciągłość pewnych pierwiastków w polskim ideale wychowawczym, w tym religii, wolności i patriotyzmu, za właściwego jego twórcę S. Łempicki uważał Józefa Piłsudskiego²⁹.

Jak było realizowane wychowanie państwowe w interesującej nas szkole, możemy prześledzić analizując sprawozdania szkolne z tego okresu. Plan wychowawczy szkoły w Drohobyczu w okresie

międzywojennym, zatwierdzony przez Kuratorium we Lwowie mówił: „Celem tejże pracy wychowawczej jest wychowanie młodego pokolenia na „uczciwych, bogobojnych ludzi i prawych obywateli Rzeczypospolitej Polskiej, znających obowiązki wobec Państwa”. Pierwszą grupą tych celów było wychowanie religijno-moralne, następnie wychowanie umysłowe, wychowanie obywatelsko-państwowe, społeczne, fizyczne, przysposobienie wojskowe i harcerstwo³⁰.

Osią wychowania religijno-moralnego były lekcje religii, egzorty, udział młodzieży w nabożeństwach. Wychowaniem religijnym objęta była młodzież obu obrządków katolickich, także młodzież żydowska miała swoje koło religijne.

Młodzież katolicka w czasie roku szkolnego trzy razy przystępowała do sakramentów, brała udział w rekolekcjach pod kierownictwem księży katechetów. Ważną rolę w wychowaniu odgrywały Sodalitje Mariańskie, były to stowarzyszenia katolickie osób świeckich, powstały w Rzymie w drugiej poł. XVI w. Kongregacje te tworzyli początkowo uczniowie i to wyłącznie z kolegów jezuickich. Przyjmowana do nich była tylko młodzież najpilniejsza, dobrze się ucząca i pobożna. Sodalitje uczniów i innych świeckich podpadły po kasacie zakonu, ale w XIX w. ponownie zaczęły się rozwijać. Pełny rozwój stowarzyszeń nastąpił dopiero po odzyskaniu niepodległości, ruch sodalicyjny zyskał solidną mocną podstawę w dwóch potężnych związkach młodzieży szkół średnich: męskiej i żeńskiej. Organizatorem młodzieży męskiej był ks. Józef Winkowski, z organem związku „Pod znakiem Marji”, młodzieży żeńskiej ks. Józef Chrząszcz, z pismem „Cześć Marji”. Sodalitisi poza pogłębianiem swojego życia duchowego poprzez szerzeniem kultu do Matki Bożej, zajmowali się różnymi rodzajami apostołstwa, pracowali w sekcjach, przeważnie pięciu: eucharystycznej, apologetycznej, misyjnej, miłosierdzia i śpiewu. Sodalitje młodzieży rozwijały się bardzo pręźnie we wszystkich szkołach średnich³¹. Sodalitja Mariańska uczniów w gimnazjum drohobyckim obrządku rzymsko-katolickiego, liczyła średnio w poszczególnych latach do wybuchu II wojny od 35 do 50 uczniów. W roku szkolnym 1936/37 przykładowo praca wychowawcza w sodalitji polegała na wspólnej modlitwie i spowiedzi św. raz w miesiącu, udział w nabożeństwach z okazji uroczystości ku czci Matki Boskiej. Na wspólnych zebraniach wygłaszano referaty poświęcone np. modlitwie różańcowej, działalności ks. Piotra skargi, Kościołowi w Polsce, Watykanowi i jego stosunkowi wobec powstania listopadowego, wychowaniu młodzieży. Każde zebranie rozpoczynało się od modlitwy, a po odczytach poświęconych powyższej tematyce, przechodzono do dyskusji. Zdolniejsi sodalitisi zorganizowali Samopomoc naukową i pomagali słabszym kolegom w nauce³². Młodzież grekokatolicka miała swoją sodalitję, zasada funkcjonowania była podobna, na zebraniach po wspólnej modlitwie, odbywały się odczyty i poganki na tematy religijno-moralne, np. w roku szkolnym 1932/33: św. Josafat jako wzór spełniania obowiązków, zasługi św. Bazylego dla zakonu wschodniego, wiara w Boga podstawą szczęścia człowieka. Z okazji święta „Ukraińska młodzież Chrystusowi” odbyła się pogadanka na ten temat, poczym młodzież złożyła uroczyste ślubowanie na wierność Chrystusowi. Sodalitja ta prenumerowała piśmie pt. „Nasz Przyjatel” oraz niosła pomoc biednym uczniom na pokrycie wydatków szkolnych³³.

Kółko etycznie-religijne uczniów wyznania mojżeszowego zostało założone w roku szkolnym 1930/31 dzięki staraniom prof. B. Schreiera. Za cel stawiało sobie wychowanie młodzieży w duchu etycznym, religijnym i państwowym. Przygotowało w roku szk. 1932/33 cykl wykładów poświęconych: nauce i szkole wśród Żydów, mesjanistycznej nadziei Żydostwa, motywom biblijnym w Panu Tadeuszu, etyce talmudycznej, wierze w Boga. Po referatach odbywały się dyskusje, omawiano także artykuły z prasy³⁴.

Wychowanie umysłowe młodzieży poszerzały kółka naukowe i odbywane na nich odczyty i referaty połączone z dyskusją. Działo w szkole kółko filologiczne, którego celem było uzupełnienie wiadomości uczniów poza programem szkolnym w zakresie języka łacińskiego,

poznanie kultury antycznej i jej wpływu na kulturę europejską, a zwłaszcza polską. Kółko polonistyczne rozwijało zainteresowania młodzieży literaturą współczesną polską i obcą, tworzyło zarazem komitet redakcyjny czasopisma pt. „Młodzież”. Uczniowie wydawali to pismo we współpracy z uczniami II Prywatnego Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza od stycznia 1933 r. W „Młodzieży” uczniowie umieszczali swoje przeżycia, spostrzeżenia, relacje z wycieczek, omawiali zainteresowania, w kronice podawali sprawozdania z życia szkoły. Każdy nakład tego pisma wynosił 350 egz. i był rozprowadzany wśród młodzieży. Młodzież zainteresowana naukami ścisłymi, mogła je rozwijać w kółku fizycznym i chemicznym, gdzie interesowali się głównie radiotechniką i kosmografią³⁵.

W liceum i gimnazjum drohobyckiej w okresie międzywojennym dbano o wszechstronny rozwój uczniów. Młodzież mogła rozwijać swoje zainteresowania w kółkach, takich jak: dramatyczne, filatelistyczne, sportowe. Poglębiała swoją wiedzę o sytuacji politycznej Polski, kulturze, pracy muzealno-archiwalnej na zajęciach koła historycznego. Rozwijano zdolności muzyczne uczniów, udzielano nauki śpiewu w klasach młodszych jedną godzinę tygodniowo. Do chóru szkolnego należało około 50 chłopców, mieli bogaty repertuar, śpiewali na kilka głosów uświetniając uroczystości szkolne. Chętni i utalentowani uczniowie mogli uczyć się gry na skrzypcach, stworzono zespół skrzypcowy. W ostatnich latach przed wybuchem wojny urządzano tzw. audycje muzyczne, składające się z dwóch części: teoretycznej i praktycznej. Poświęcone: F. Schubertowi, F. Chopinowi, W. Mozartowi, L. Beethovenowi. W audycjach tych dla publiczności i innych szkół w Drohobyczu, brał także udział chór gimnazjalny, skrzypkowie, pianista. Dyrekcja szkoły dbała o wychowanie, ale i o byt materialny, szczególnie ubogiej młodzieży. Koło Rodzicielskie organizowało akcje dożywiania, dziennie wydawano około 150 śniadań. Zimą było to gorące mleko lub kawa i bułki. Akcje tą wspierał Czerwony Krzyż i Patronaty poszczególnych klas, które kupowały śniadania dla najbiedniejszych, a matki zajmowały się przygotowaniem posiłku³⁶.

Wychowanie państwowo-obywatelskie w roku 1933/34 według sprawozdania dyrektora L. Kaniowskiego „szło w tym kierunku, aby z wychowanka uczynić pożytecznego obywatela, któryby umiał pracować dla Państwa w myśl ideologii Marszałka Józefa Piłsudskiego”. W ciągu roku młodzież brała udział w różnych obchodach rocznic, urządzanych przez gimnazjum i miejscową społeczność. W dniu 12. IX. Odbył się uroczysty obchód ku uczczeniu nieśmiertelnej chwały króla Jana III Sobieskiego z okazji 250-tej Odsieczy Wiednia i 300-tej rocznicy urodzin króla Stefana Batorego. We wrześniu 23 i 24. IX. odbyły się uroczystości jubileuszowe z okazji 75 – lecia istnienia gimnazjum w Drohobyczu. W jubileuszu brali udział byli profesorowie, wychowankowie, władze oświatowe, miejskie z prezydentem miasta, powiatowe, duchowieństwo i organizacje społeczne, młodzież szkolna i nauczyciele. Po uroczystych nabożeństwach w westybulu budynku szkolnego odsłonięto tablicę pamiątkową, poświęconą pamięci 14 uczniów szkoły, którzy polegli w walkach o niepodległość państwa polskiego w latach 1914-1920. Uroczystość ta zgromadziła ponad 3000 osób. W dniu 10. XI. z okazji wskrzeszenia Ojczyzny młodzież urządziła wspólnie z uczniami II Prywatnego Gimnazjum uroczystą akademię w sali „Sokoła”. Dyrektor mówił o znaczeniu 15-rocznicy wskrzeszenia państwa i dorobku cywilizacyjno-kulturalnym Polski. W dniu 11. XI. cała młodzież wzięła udział w nabożeństwach, a następnie w pochodzie i defiladzie³⁷.

Wychowanie obywatelskie realizowano także poprzez organizacje szkolne: przysposobienie wojskowe, harcerstwo, Ligę Obrony Powietrznej Państwa, Ligę morską i kolonialną, Polski Czerwony Krzyż, Koło Krajoznawcze.

Do hufca szkolnego, którego celem było przysposobienie wojskowe młodzieży, według rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministra Spraw Wojskowych z dnia 4.II. 1931 r., należeli obowiązkowo uczniowie z klasy VI i VII podzieleni na

dwa stopnie. W czasie tych 2-godzinnych zajęć raz w tygodniu, odbywali ćwiczenia sportowe podnoszące tężyznę i sprawność (poprzez gry zespołowe, pięciobój, lekkoatletykę), odbywali musztrę, ćwiczenia w strzelaniu pod kierunkiem wojskowego oficera instrukcyjnego. Ćwiczenia wojskowe odbywały się w koszarach przy ulicy Grunwaldzkiej, hufiec brał udział w strzelaniu z broni małokalibrowej do tarczy o odznakę III i II klasy. Młodzież gimnazjalna była bardzo zainteresowana ćwiczeniami ze strzelania, ale z powodu drożyzny nabojów pisał dyrektor w 1932 r. „tak ważny dla wychowania państwowego sport nie może się dobrze rozwijać”. Podczas wszystkich uroczystości publicznych hufiec szkolny występował jednocie umundurowany.

Do Koła młodzieży Ligi Obrony Powietrznej Państwa należała cała młodzież szkolna. Odbywała w ramach spotkań koła, kursy ogólne kilkugodzinne, ćwiczenia obserwacyjno-meldunkowe. W ramach programu tego koła członkowie odbywali także sześciogodzinne kursy z zakresu obrony przeciwgazowej. Przeprowadzano także teoretyczne kursy latania na szybowcach. Tylko trzem członkom koła w roku 1936 udało się uzyskać dyplomy pilotów szybowcowych. Prężnie działał zorganizowany przez profesora robót ręcznych kurs modelarstwa lotniczego, nauczycielem tym był Bruno Schulz³⁸, pod jego kierunkiem wykonywano modele różnych samolotów. Kurs ten wyodrębnił się w następnych latach w sekcję modelarską. Konkurs modeli latających przyciągnął w roku 1938/39 ponad 40 osób do sekcji. Rezultatem prac młodzieży było wykonanie 45 modeli samolotów³⁹.

Od dnia 1. XII. 1933 r. powstało w gimnazjum Koło Szkolnej Ligi Morskiej i Kolonialnej. Celem jego jest propagowanie informacji o zagadnieniach morskich i kolonialnych Polski i innych państw. Wygłaszano na jego posiedzeniach referaty o sytuacji ekonomicznej i politycznej Polski na morzu, o ważności dostępu Polski do morza, flocie handlowej i wojennej, stosunkach między Gdańskiem, a Polską. Uczniowie wykonali makiety okrętów, plan Gdyni. Z okazji rocznicy zaślubin z morzem urządzano uroczyste akademie, często połączoną z zabawami tanecznymi⁴⁰.

W roku szkolnym 1932/33 odbyło się we wrześniu spotkanie organizacyjne Koła młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża, młodzież zakupiła afisze propagujące czystość, higienę w szkole. Koło zaopatrzyło klasy w apteczki, materiały opatrunkowe. Dla młodzieży najuboższej zorganizowało dary gwiazdkowe i dożywianie. W następnych latach również prężnie działało, należało do koła cała młodzież. Organizowało odczyty na tematy zdrowotne (walka z gruźlicą), kursy ratownictwa w nagłych przypadkach. Dbało o groby żołnierzy poległych za ojczyznę, odnawiając je i siejąc na nich kwiaty. Członkowie koła opiekowali się także karmnikami dla ptaków, szczególnie w okresie zimowym.

Ważną organizacją by skaut młodzieży gimnazjalnej, rozpoczął swoją działalność jeszcze w okresie galicyjskim. Można zauważyć, że młodzież była wychowywana kompleksowo nie tylko w szkole, ale i poza nią. Lata 1908-1914 cechował rozwój ruchu skautowego we wielu szkołach galicyjskich, od 1909 r. młodzież przygotowywała się do czynu zbrojnego, rozwijało się przysposobienie wojskowe, które miało ją przygotować do nadchodzącej wojny. W gimnazjum drohobyckim nauka strzelania rozpoczęła się wiosną 1914 r., zgłosiło się na nią 90 osób (na 807 uczniów w szkole). W szkole działała drużyna skautowa im. hetmana Stanisława Żółkiewskiego, składająca się z pięciu zastępów. Do najważniejszych form działalności należały wycieczki, zaprawą do życia obozowego skautów była wakacyjna kolonia w Lechnie i nauka strzelania⁴¹.

Po wojnie w szkole działała Harcerska Drużyna gimnazjalna również im. Stanisława Żółkiewskiego. Dominowały w harcerstwie tego okresu zajęcia wojskowe. Musztra, naśladownictwo manewrów, obozownictwo. Harcerze brali udział w pochodach, defiladach z okazji rocznic państwowych, historycznych i szkolnych. Przykładowo w 1928 r. brali udział w defiladzie z okazji odzyskania niepodległości 11.XI., w pochodach z okazji: imienin Prezydenta Ignacego Mościckiego i Marszałka Józefa Piłsudskiego, także rocznicy Konstytucji 3 Maja czy 1.XI udali

się na groby poległych żołnierzy. Organizowali lokalne zabawy, ogniska z hufcem żeńskim, a także szkolenia drużynowe, hufcowe, instruktorskie. Odbywały się zawody sportowe, wycieczki za miasto. W kolejnych latach młodzież harcerska wyjeżdżała na obozy wędrowne w Gorgany, Czarnohorę i Bieszczady. W każdym tygodniu zastępy miały swoje zbiórki, często śpiewano na nich pieśni patriotyczne. Z okazji świąt Bożego Narodzenia organizowano opłatek dla wszystkich harcerzy. Dnia 23.IV. 1933 r. i w kolejnych latach młodzież organizowała uroczystość ku uczczeniu św. Patrona Harcerstwa św. Jerzego. Po nabożeństwie następowało ślubowanie harcerzy na dziedzińcu kościelnym, a następnie przemarsz z orkiestrą licealną ulicami miasta. Na kilka lat wydzieliła się druga Drużyna Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki, potem ponownie się połączyły. Działał w niej zastęp krótkofalowców, harcerze uczyli się alfabetu Morsa, zasad krótkofalarstwa i radiofonii. W drużynach działało średnio 40-50 harcerzy⁴². Starano się zwracać uwagę na wychowanie w Związku Harcerstwa Polskiego, na kształtowanie charakteru młodzieży. Istniała dążność do wychowania Polaka– patrioty –katolika. Uległa poprawie w latach trzydziestych w drużynach męskich praca organizacyjna, powiązano działalność drużyn z aktualnymi problemami życia państwowego. W harcerstwie zwyciężyła koncepcja organizacji masowej. Rozwinięto turystykę i krajoznawstwo, do organizacji tej w okresie przedwojennym napłynęło dużo młodzieży⁴³.

W dniu 18 maja 1939 r. miała miejsce w szkole drohobyckiej podniosła uroczystość, poświęcenia sztandaru szkoły. Inicjatorem ufundowania sztandaru był ks. Walenty Toczek, już w 1917 r. założył książecczki oszczędnościowe na ten cel w Miejskiej Kasie Oszczędności w Drohobyczu. Pierwsze wpłaty na ten cel były ze sprzedaży książek, ofiarowanych przez wdowę po prof. gimnazjum Anatolu Łucyku. Przechodząc na emeryturę ks. katecheta przekazał książecczki dyrekcji gimnazjum. Po różnych przeciwnościach, braku stosownej sumy pieniędzy, dopiero w roku 1937/38 Prezes Koła Rodzicielskiego radca Jakubowicz przystąpił do realizacji fundowania sztandaru szkoły. Powołana komisja sztandarowa zaakceptowała projekt sztandaru według rysunku profesora Brunona Schulza i powierzyła wykonanie go Towarzystwu „Biblioteka Religijna” we Lwowie. Było na nim wyhaftowane z każdej strony sztandaru staropolskie hasło: Bóg i Ojczyzna. Z jednej strony znajdował się wizerunek Matki Boskiej Ostrobramskiej, a z drugiej króla Władysława Jagiełły. W trakcie uroczystego nabożeństwa w obecności uczniów, nauczycieli, władz miasta i rodziców poświęcono sztandar, a następnie młodzież w pochodzie udała się do budynku szkolnego. Poświęcenie sztandaru było uroczystością podniosłą i patriotyczną. Ufundowanie sztandaru nastąpiło, o czym wspominał dyrektor Tadeusz Kaniowski swoim przemówieniem, w 25-lecie założenia Oddziału Strzeleckiego przez ucznia szkoły drohobyckiej, generała Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego. Generał Tokarzewski, dowódca Okręgu Korpusu w Toruniu, nie mógł przybyć na te uroczystości. Ale na znak łączności przesłał gwóźdź do drzewca sztandarowego⁴⁴. W szkole tej zdobywało wiedzę w ciągu tych kilkudziesięciu lat wielu późniejszych twórców kultury i nauki. Miesiąc później uczniowie rozpoczęli wakacje, a 1 września 1939 r. wybuch wojny zmienił diametralnie życie mieszkańców Drohobycza, a większość społeczności lokalnej skazał na zagładę. Wychowankowie szkoły walczyli w kampanii wrześniowej, zdając egzamin z odpowiedzialności za Ojczyznę. Druga wojna światowa rozproszyła wielu uczniów, profesorów i absolwentów szkoły.

⁴¹ Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1876, Lwów 1876, s. 397; Z. Klutys, Historia gimnazjum drohobyckiego, Drohobycz 1908, s. 6-9.

² F. Bujak, *Galicja*, Lwów 1908, s. 48,67; S. Głabiński, *Historia i statystyka monarchii austriacko-węgierskiej*, Lwów 1904, s.47; U. Jakubowska, *Galicja na progu XX wieku*, W: *Galiczyjskie spotkania* 2004, Kalisz 2004, s. 12.

³ R. Pastuch, *Istoriija Drogobicza w datach, polijach i faktach*, Lwów 1991, s. 15-16.

⁴ Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerii z wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących, wyd. J. Kasperek, t.4, Lwów 1885, art. 4, 5, 6, s. 2674-2675.

⁵ Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazjum w Drohobyczu za rok 1882, Drohobycz 1882, s. 56-57.

⁶ Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej na rok 1903/04, Lwów 1904, s. 29.

⁷ H. Kramarz, *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867-1914*, Kraków 1987, s. 22, 94-96; A. Puszka, *Nauczyciele historii i geografii pochodzenia ukraińskiego w szkolnictwie średnim Galicji w okresie autonomii*, W: *Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku*. Pod red. H. Wójcik-Łagan, Kielce 2005, s. 77-79.

⁸ M. Iwanicki, *Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918- 1939*, Siedlce 1975, s. 124-125;

⁹ Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok 1914, Drohobycz 1914, Tabele statystyczne zakładu; R. Pastuch, *Istoriija Drogobicza.....*, s. 25.

¹⁰ Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej z lat 1872-1874, Lwów 1875, s. 24.

¹¹ Szematyzm Królestwa Galicji....., na rok 1870, Lwów 18170, s. 393; Szematyzm Królestwa Galicji....., na rok 1906, Lwów 1906, s. 492; Szematyzm Królestwa Galicji....., na rok 1913, Lwów 1913, s. 613.

¹² E. Walewander: *Wychowanie chrześcijańskie w nauczaniu i praktyce Kościoła katolickiego na ziemiach polskich w II połowie XIX w.* Lublin 1994, s. 102-108.

¹³ Z. Kultys: *Historia.....*,s. 39-40.

¹⁴ Cz. Majorek, *Oblicze historiografii oświatowo-pedagogicznej Galicji*, W: *Galicja i jej dziedzictwo*, T. 8: *Myśl edukacyjna w Galicji 772-191, Ciągłość i zmiana*, Pod red. Cz. Majora i A. Meissnera, Rzeszów 1996, s. 17-18.

¹⁵ Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych. Oprac. J. Piwocki. Lwów, 1899. s. 37-38.

¹⁶ Sprawozdanie dyrekcji c.k. wyższego gimnazjum realnego im. Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1884. Gródek 1884, s. 85.

¹⁷ Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazjum Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1909. Drohobycz 1909, s. 109.

¹⁸ Tamże, s. 108.

¹⁹ Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1914. Drohobycz 1914, s. 96-99.

²⁰ Sprawozdanie dyrekcji c. k. gimnazjum.....za rok szkolny 1914, Drohobycz 1914, s. 110-111.

²¹ Z. Kultys: *Historia.....*,s. 46-48.

²² B. Dobrzański, *Szkolnictwo u Drohobiczy między dwoma światami*, W: *Drohobycz miasto wielu kultur*, Pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 2005, s. 105-107.

²³ Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum im. króla Władysława Jagiełły w Drohobyczu za rok szkolny 1928/29 z uwzględnieniem dziesięciolecia 1918-1928, Drohobycz 1929, s. 5-8.

²⁴ Tamże, s. 9.

²⁵ Tamże, s. 9.

²⁶ K. Bartnicka, *Wychowanie państwowe*, „Rozprawy z dziejów oświaty”, t. XV (1972), s. 66-71, 74-78, 124-125.

²⁷ F. Araszkiewicz, *szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918-1932*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s.184-187.

²⁸ S. Łempicki, *O ideał wychowania w Polsce*. Lwów 1929, s. 5-7.

²⁹ W. Araszkiewicz, *Geneza ideałów wychowawczych drugiej Rzeczypospolitej. „Rozprawy z dziejów oświaty”, t. XIX (1976), s. 147.*

³⁰ Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum państwowego im. króla Władysława Jagiełły w Drohobyczu za rok szkolny 1932/33, Drohobycz 1933, s. 22-42.

³¹ Dzieje Sodalicji Mariańskiej, „Cześć Marji” R. IV (1926), nr 2, s. 17-21; Sodalicja Mariańska, W: *Encyklopedia Wiedzy o Jezuitach na Ziemiach Polski i Litwy*. Op. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 629-630.

³² Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum państwowego im. króla W. Jagiełły w Drohobyczu za rok szkolny 1936/37. Drohobycz 1937, s. 24-25.

³³ Sprawozdanie dyrekcji.....za rok szkolny 1932/33, Drohobycz 1933, s. 23-24.

³⁴ Tamże, s. 24.

³⁵ Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum państwowego im. króla Władysława Jagiełły w Drohobyczu za rok szkolny 1935/36, Drohobycz 1936, s. 23-25.

³⁶ Sprawozdanie dyrekcji państwowego Liceum i Jagiełły w Drohobyczu Gimnazjum im. Króla Władysława za rok szkolny 1938/39, Drohobycz 1939, s. 53-54, 60.

³⁷ Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum państwowego im. króla Władysława Jagiełły w Drohobyczu za rok szkolny 1933/34, Drohobycz 1934, s. 24, 54-55.

³⁸ Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum.....za rok 1928/29, Drohobycz 1929, s. 39, 54. Bruno Schulz, były słuchacz Politechniki Lwowskiej, zatrudniony został w charakterze nauczyciela kontraktowego do nauki rysunków od dnia 1.IX.1924 r., a przysięgę służbową złożył 3.IX. Egzamin na nauczyciela szkół średnich zdał 1928 r.

³⁹ Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum państwowego im. króla Władysława Jagiełły w Drohobyczu za rok szkolny 1932/33, Drohobycz 1933, s. 29, 33, 39-40; Sprawozdanie dyrekcji.....za rok 1935/36, Drohobycz 1936, s. 25-26, 28; Sprawozdanie dyrekcji.....za rok szkolny 1938/39, Drohobycz 1939, s. 45-46.

⁴⁰ Sprawozdanie dyrekcji.....za rok 1933/34, Drohobycz 1934, s. 25-26.

⁴¹ Sprawozdanie dyrektora c.k. gimnazjum Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok 1913/14, Drohobycz 1914, s. 84.

⁴² Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum.....za rok szkolny 1918/29 z uwzględnieniem dziesięciolecia 1918-1928, Drohobycz 1928, s. 85; Sprawozdanieza rok 1932/33, s. 41; Sprawozdanie..... za rok 1936/37, s. 27-28; Sprawozdanie.....za rok 1938/39, . 43-44.

⁴³ J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918-1939*, Warszawa 1966, s. 72-74.

⁴⁴ Sprawozdanie dyrekcji państwoego Liceum i Gimnazjum im. króla Władysława Jagiełły w Drohobyczu za rok szkolny 1938/39, Drohobycz 1939, s. 4-18.

Аліція Пушка.

Виховання молоді в гімназії у Дрогобичі в Галицький період і часи II Речі Посполитої.

Гімназія ім. Франца Йосифа в Дрогобичі, відкрита 1.IX.1858 р., була першим навчальним закладом у Галичині, заснованим власним коштом. 1874 р. гімназія змінила статус на державний. Показовим є 1881/82 шкільний рік, коли в гімназії навчалося 102 учні римо-католики, 89 греко-католиків, 1 євангелік, 124 учні Мойсеєвої віри.

Виховання в період галицької автономії (1868–1918) мало релігійний характер, а також лояльності щодо австрійської монархії. Життя школи і всієї спільноти було тісно пов'язане з церковними святами і урочистостями, а католицизм був державною релігією. Всі школи вшановували важливі події з життя пануючої династії

Габсбургів. Молодь в дрогобицькій школі виховувалася в душі патріотизму, традиційних найважливіших подій періоду польської Речі Посполитої. Йдеться про так зване народне виховання, яке розвинулося в ХІХ ст. і передбачало підготовку чергового покоління до боротьби за вільну Польщу.

Після здобуття незалежності в 1918 р. ідея народного виховання зазнала з часом змін, особливо після 1926 р. У навчальних програмах стає обов'язковим державне виховання, яке передбачало утвердження лояльності до польської держави, її символів та влади. Стрижнем виховання в гімназіях в ІІ Речі Посполитій було також релігійне виховання, яким було охоплена молодь обох католицьких обрядів і єврейська молодь. На терені школи існували допоміжні виховні організації: Марійна Солідація обох обрядів, харцерство, Ліга Протиповітряної Оборони Краю, Польський Червоний Хрест, Гурток Шкільної Морської і Колоніальної Ліги. Діяли також різні гуртки за інтересами: драматичний, історичний, музичний та ін.

Alicia Pushka.

Youth education in Drohobych gymnasia during the period of Halychyna autonomy under Rzeczpospolita II.

High school in Drohobycz named after Franciszek Józef I, Emperor, was founded on 1 September, 1858. Drohobycz was the first town in Galicia, that funded a secondary school at its own cost. In 1874 it was changed into a state – owned high school. To give one example, in the school year 1881/82 there were 102 Roman Catholics, 89 Greek Catholics, 1 member of the evangelical Church, 124 students of Jewish faith. Education in the Galician period (1868-1918) was oriented at religion and loyalty to the Austrian Monarchy. The life of the school and the whole society was very closely connected with Church celebrations, since Catholicism was the State religion in Austria. All schools celebrated the important events from the life of the Habsburg dynasty. The youth in the school in Drohobycz was educated in the spirit of patriotism, referring to the tradition of significant events from the period of the Polish Republic. It was so-called national education, which developed in the 19th c. and was aimed at preparing the next generations for the struggle for free Poland.

When independence was regained in 1918, the idea of national education underwent change with time, especially after 1926. The education programs obligatorily included state oriented teaching, loyalty to the Polish state, its symbols and authorities.

The axis of teaching in high schools in the 2nd Republic of Poland was religious and moral education, which comprised the youth of all denominations. At school there were organizations supporting education, for example: Marian

Sodality, scout movement, The League of Anti-Aircraft Defence, The Polish Red Cross, the Troop of Military Training, as well as a variety of circles of interest, for example the Polish literature circle, historical and musical circles and many others.

ВЗАЄМОДІЯ СХІДНО- ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ У БОРОТЬБІ ЗА СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ

На зламі XIX – XX ст. українське національне відродження вступило в нову стадію свого розвитку, характерною рисою якої було зростання національної самосвідомості, формування українських товариств та організацій, виникнення перших українських політичних партій, формування ідеологічних, економічних й національних засад їхньої діяльності. Всі ці процеси були зумовлені бурхливим політичним і соціальним розвитком Австро-Угорщини та Росії і, зокрема, подіями першої російської революції 1905-1907 рр., що активно вплинуло на розвиток національно-визвольного руху пригноблених народів вищеназваних імперій.

Українське національно-державницьке питання на той час зайняло одне з центральних місць в ідейному житті політичних партій Східної Галичини та Наддніпрянщини, спричинене посиленням у другій половині XIX – на початку XX ст. антиукраїнською політикою імперських урядів у найбільш агресивних формах. У цей період на Наддніпрянщині, як і в Галичині відбувалася політизація національного руху, пов'язана з приходом нового покоління українських політиків¹.

Вивчаючи історичний досвід боротьби українського народу за своє національне визволення, звичайно, ми звертаємося до документів і, перш за все, програм політичних партій: Української Національно-Демократичної партії (УНДП), Української Радикальної партії (УРП), Української Соціал-Демократичної партії (УСДП), Революційної Української партії (РУП), Української Народної партії (УНП), Української Демократично-Радикальної партії (УДРП) тощо².

Вивчення програмних документів українських політичних партій дозволяє зробити висновок, що саме ними було запроваджено у національно-політичне життя поняття “соборності” України. Цікавим є той факт, що більшість українських партій у своїх програмних документах пропагували ідеал національної, а не державної єдності всіх українських земель. Проте автор не ставила собі за мету аналіз програмних вимог та шляхів боротьби за реалізацію ідеалу соборності в діяльності основних українських політичних партій Наддніпрянщини і Галичини. Однак, слід підкреслити, що у програмних документах цих партій стратегічна мета їхньої діяльності визначалась як здобуття незалежної, соборної, демократичної Української держави.

Джерельною базою для вивчення взаємодії східно- та західноукраїнських політичних сил у боротьбі за соборність України є також праці українських політичних та громадських діячів. Так, наприклад, у своїй праці “Самостійна Україна” М.Міхновський зробив першу спробу теоретичного обґрунтування боротьби за самостійну, соборну Україну, що саме “державна самостійність єсть головна умова існування нації”³.

Велике значення для розвитку суспільно-політичних процесів на національний розвиток та шляхи розв'язання національного питання мали погляди І.Франка. У своїй статті “Поза межами можливого”, викриваючи догматичний характер дискусії між газетою

“Діло” і журналом “Молода Україна” з одного боку і чернівецькою газетою “Буковина” з другого, І.Франко закликає до розуміння боротьби за політичну самостійність через ліквідацію економічних причин залежності. “А що значить політична несамостійність якоїсь нації, як у останній лінії такий її стан, що вона мусить без опору дати визискувати себе іншій нації, мусить віддавати частку здобутків своєї праці на цілі, які з її розвоєм і безпекою не мають нічого спільного?”, – запитує Франко і одразу ж відповідає, що “жолудкові ідеї, тобто національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності ...”⁴ Далі І.Франко ідею соборності тісно пов’язує з формуванням самосвідомості для завоювання національної свідомості: “Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки, що з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого... тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього...”⁵

У своїх працях І.Франко відображав своє глибоке розуміння поєднання спільної боротьби за соборність України з політичними силами й Наддніпрянської України, передовсім з національно свідомою молоддю, яка брала активну участь у політичному житті. У своїй статті “Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі” він ставить завдання: “От тут і стає перед нами, галичанами, а особливо перед Вами, молоді приятелі, велика історична задача – допомогти російській Україні в тяжких переломових хвилях і потім, у початках, у закладах великої праці – здвигнення нашої національної будови в усій її цілості. Перед Вами стоїть задача й обов’язок – віддячитися російській Україні за все те духове і матеріальне добро, яке вона досі давала нам”⁶.

Іван Франко розумів, що без спільних зусиль української інтелігенції обох частин України не можна буде “витворити ... українську націю”, в ході визвольної боротьби українського народу “коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода”⁷.

Значний вплив на розвиток суспільно-політичних процесів у тогочасному суспільстві мали праці М.Грушевського. М.Грушевський впродовж своєї громадської та політичної діяльності ставив питання тісних взаємин між Галичиною та Великою Україною, об’єднання двох частин України, наголошуючи, що саме вихід “з сього розбиття й занепаду, який в дальшій розвої грозить нам повною національною смертю, українці мусять всю енергію вложити в те, аби відіграти національне почуття...”⁸.

Надзвичайно актуальним для сьогодення є те, що у своїй теоретичній і практичній діяльності М.Грушевський був справжнім символом всеукраїнського єднання, послідовним борцем за єдину соборну Україну. Це йому належить образне порівняння Східної і Західної України з двома крилами птаха, які тільки разом і здатні піднести його на висоту. Думки про необхідність подолання регіональних, міжконфесійних, соціальних та інших протистоянь, незгод і політичних чвар, що роз’єднують і послаблюють українські сили, пронизують численні твори й епістолярій вченого.

У серії статей, відомих під назвою “З біжучої хвилі”, М.Грушевський закликав до усвідомлення об’єднання всіх українських земель, так як багато змінилося в часі і подіях 1905-1906 рр., але “зісталось незмінним” все те, що “дотикає основних проблем українства, його політичних, суспільно-економічних і національних завдань”⁹. У праці “На руїнах” Грушевський писав, що “українці різних напрямів і поглядів повинні знайти між собою той середній термін своїх спеціальних національних домагань, які не можуть бути досягненні без їх власних старань і заходів, і повинні кождий з свого боку і становища пропонувати сі постулати в своїй суспільності і в близьких йому

партійних кругах чужонародних"¹⁰, закликаючи до єдності політичні партії та їх лідерів у справі виборювання соборності України. Він наголошував, що "взагалі всі українські партії й напрями, які не хочуть розривати зв'язків з українським народом і його національною формою, повинні в теперішній хвилі менше боротися між собою, а більше звернути свою енергію на ті чинники, які загрожують самому існуванню або успішному розвоєві українського народу..."¹¹

На Галичину М.Грушевський завжди дивився як на каталізатор всеукраїнської суспільно-політичної думки й практичного її втілення, тому з початком російської революції гострота національного питання в Росії вимагала від українських партій Наддніпрянської України шукати шляхів співпраці з політичними силами Галичини.

До ролі Галичини як українського П'ємонту в об'єднанні спільних зусиль в боротьбі за соборність України, Грушевський звертається у своїй статті "Український П'ємонт", в якій прослідковує еволюцію взаємин двох частин України, починаючи з 1863 р., наголошуючи, що після заборони видання української літератури в Росії, численні українські письменники встановили тісні стосунки з представниками українського відродження в Галичині, беручи участь у їхніх виданнях і надаючи їм моральну й матеріальну підтримку¹².

У грудні 1906 р., коли політична ситуація в Росії унеможливила існування українських політичних сил на Наддніпрянщині, що призвело до еміграції східноукраїнської інтелігенції в Галичину, він підкреслював, що не дивлячись на ту обставину, що за останніх двадцять або двадцять п'ять років галицька спільнота звикла бачити й уявляти собі Галичину як духовний і культурний центр української землі, "як ту духову фабрику, де виковується українська культура для цілої соборної України"¹³, М.Грушевський закликав подолати будь-які непорозуміння і об'єднатися у спільній боротьбі.

Посилення національного руху в Галичині, що відбувалося за більш сприятливих цензурних умов, мало великий вплив на активізацію і діяльність перших політичних партій Наддніпрянщини, налагодження взаємин між східними та західними українцями. Спостерігаючи життя українців на Заході, репресована царизмом українська інтелігенція Російської імперії бачила і розуміла, що те, про що вона могла лише мріяти, ставало дійсністю в Галичині.

На початку ХХ ст. українці Наддніпрянської України мали розгалужені контакти із західними побратимами. Вони часто були передплатниками і кореспондентами галицької та буковинської преси, вчені та письменники обох регіонів співробітничали в галузі історичної науки. У Галичині та на Буковині довгий час перебували представники політичної еміграції з Наддніпрянщини, що було особливою і необхідною умовою подальшої співпраці, створення умов для налагодження тісних взаємин, без яких неможливо було вести спільну боротьбу за єдиний ідеал – ідеал соборної незалежної України. Ця співпраця почалася ще задовго до проголошення на Великій Україні так званих "демократичних свобод". Наприклад, Львівський журнал опублікував реферат з програмними вимогами ранніх наддніпрянських самостійників – членів Братства тарасівців, надрукувавши у 1893 р. у Львові свою програму, в якій вони говорили, що "для нас свідомих Українців єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні, і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї духа розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити Дніпрової течії: вона завсіди опинить ся у морі, які-б перепони ні були"¹⁴.

Слід зазначити, що пропаганда та обстоювання українськими політичними партіями Наддніпрянської України своїх національних вимог на початку ХХ ст. мали різну міру політичної свободи, що зрештою визначали як засоби, методи і форми роботи, так і її масштаби. До прийняття царизмом жовтневого маніфесту 1905 р. партії Наддніпрянщини діяли нелегально. Проте саме терени Галичини і Буковини були найбільш сприятливими для реалізації їхніх завдань, одночасно ставши місцем їхнього організаційного становлення, активної діяльності у справі пропаганди. За цих умов одним з важливих засобів впливу на маси і пропаганди ідей соборності України українські партії, громадсько-політичні діячі, речники національної ідеї вбачали у налагодженні видавництва нелегальної партійної преси, а саме через випуск газет, журналів, брошур, листівок, звернень тощо.

За допомогою членів УСДП Галичини Є. Косевича і В. Старосольського у Львові в середині 1900 р. у кількості 1 тис. примірників було опубліковано програмну заяву РУП “Самостійна Україна”, підготовлену М. Міхновським¹⁵.

Для полегшення реалізації видавничої програми партії було засновано Закордонний Комітет у Львові та Чернівцях. РУП публікувала періодичні видання, які таємно провозилися до Російської України. Львів став місцем скликання в грудні 1904 р. II з'їзду партії. У свій час В. Дорошенко й Л. Рибалка підкреслювали, що РУП, маючи роздвоєну структуру на чолі з ЦК та “Закордонним Комітетом” у Львові, активно пропагувала самостійницькі гасла, розгорнувши живу, енергійну революційну діяльність переважно серед селянства. РУП мала свої таємні друкарні в Україні й за кордоном, де друкувалися брошури найрізноманітнішого характеру¹⁶. На третьому українському студентському з'їзді у Полтаві влітку 1901 р. делегатами від РУП – Д. Антоновичем, В. Дорошенко, А. Жуком, В. Козиненком, М. Кохановським, А. Ливицьким, В. Мазуренком, О. Міхновським, Ю. Коллардом, В. Павленком, С. Петлюрою і М. Русовим – обговорювалося питання про випуск регулярної агітаційно-пропагандистської літератури і було прийнято ухвалу про налагодження партійних видань у Львові або Чернівцях за сприяння УСДП Галичини і Буковини¹⁷.

Важливе значення для продовження боротьби за реалізацію ідеалу соборності мала позиція з цього питання і Української соціал-демократичної партії (УСДП) в Галичині, яка підтримуючи своїх однодумців на теренах Наддніпрянщини розгорнула активну громадську діяльність. Вона популяризувала серед широких мас українського народу основні положення партійної програми, намагаючись організаційно закріпити свій вплив на пролетарські елементи останнього. З цією метою соціал-демократи видавали агітаційну літературу і влаштовували як публічні громадські зібрання (віча), так і приватні наради (так звані “довірочні збори”)¹⁸.

До Галичини та Буковини були відправлені члени партії для організації видавничих центрів. У Чернівцях з березня 1902 р. до травня 1903 р. за редакцією Д. Антоновича друкувалася газета “Гасло” (вийшло друком 21 число), від січня 1903 р. по жовтень 1905 р. спочатку в Чернівцях, а потім у Львові видавався місячник “Селянин” (видано 34 числа). Починаючи з 1903 року у Львові вийшло два подвоєних числа “Доброї Новини” (орган об'єднаної УСДП з РУП), друкувалася також газета “Праця” (від березня 1904 р. по квітень 1905 р. надруковано 13 чисел), а починаючи від 1900 р., вийшло в світ 30 назв брошур, серед яких найбільше розповсюдження мали “Дядько Дмитро”, “Народна справа”, “Чи є тепер панщина”, “Власна земля”, “Страйк чи бойкот”, “Козаччина” тощо¹⁹. Отже, перші контакти та взаємні стосунки між обома частинами України починалися власне через більш сприятливі цензурні умови у справі видав-

ництва, пропаганди та популяризації своїх ідей, що стало підґрунтям для подальшої спільної боротьби за соборність українських земель.

У процесі переходу РУП на позиції соціал-демократії почали вирізнятися і зрештою оформилися дві течії. Одну з них творив Закордонний Комітет партії, який перебуваючи у Львові, підпав під вплив Російської соціал-демократичної робітничої партії. Ця група, членами якої були О.Скоропис-Йолтуховський, Є. Голіцинський з дружиною Катериною, Мар'ян Меленевський (Басок), П.Канівець, М.Ткаченко, Віктор Мазуренко, визначалася своєю ортодоксальністю і виступала за об'єднання з РСДРП, за перетворення РУП в її автономну організацію, що призвело до тимчасового припинення взаємовідносин і спільної боротьби політичних сил обох частин України за втілення ідеалу незалежності і соборності.

Налагодження видавничої діяльності проводила у Львові ще одна Наддніпрянська політична партія – Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП). Протягом 1905 – 1907 рр. УСДРП видала шість брошур агітаційного характеру. У Львові виходили її газети “Боротьба” (травень-червень 1906 р.), “Соціал-демократ” (лютий – червень 1907 р.)²⁰.

Львів також став місцем заснування у 1900 р. Української соціалістичної партії (УСП) – політичної організації Наддніпрянщини, яка, як і РУП, проголосила своїм ідеалом самостійну Україну. Близьке знайомство з теоретичною спадщиною Польської партії соціалістичної (ППС), дало змогу УСП порівняно швидко розробити свою програму. Програмним документом УСП був “Нарис програми Української партії соціалістичної”, надрукований влітку 1900 р. в одній з підпільних друкарень Наддніпрянщини і передрукований журналом “Молода Україна”, а також органом УСДРП в Галичині – двотижневиком “Воля”²¹.

Діячі УСП не розраховували на мирну реалізацію програмних вимог в умовах самодержавної Росії і орієнтувалися на “братерський союз” з польськими і російськими соціалістичними партіями в боротьбі за самостійну соборну Україну²². Зокрема, керівництво партії схвально ставилося до позиції ППС і Соціал-демократичної партії Галичини в українському питанні. Ці організації офіційно визнавали можливість політичного сепаратизму Наддніпрянської України, та й лідери УСП усвідомлювали наявність великодержавницьких тенденцій в російському соціалістичному русі, маючи надію, що поступово в міру подолання гуртківщини й утворення на основі цього загальноросійської соціал-демократичної партії. Ці негативні прояви будуть зжиті, і не останню роль, в подоланні гуртківщини повинні були відіграти політичні сили Галичини. У зв'язку з цим партія заявляла: “Щодо польських соціалістів, то стверджуємо, що і Польська Соціалістична Партія в російському царстві признала в своїх рішеннях наші права до політичної самостійності... Що ж до російських націоналістів, то в нас є повна надія, що деякі великоруські (централістичні, русифікаційні) прямування щезнуть з розвитком соціалістичної свідомості, а з'єднання розбитих кружків і організацій російських в одну партію дозволить нам увійти в порозуміння і братерський ясно означений союз”²³. Така позиція УСП викликала критичну реакцію з боку найстарішої української соціал-демократичної організації – групи І. Сташенка і Лесі Українки, яка в 1901 р. надрукувала у Львові “Оцінку “Нарису програми Української партії Соціалістичної”, що призвело до погіршення стосунків. Автори брошури, добре знаючи про централізаторські й великодержавно-шовіністичні погляди російських і польських соціал-демократів у національному питанні, висловили сумнів щодо мож-

ливості безперешкодного створення незалежної української держави після повалення самодержавства²⁴.

Таким чином, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. як на Наддніпрянщині, так і в Галичині відбувалася політизація національного руху, що з самого початку призвело до тісної співпраці нового покоління українських політиків, котрі почали усвідомлювати своє завдання у популяризації і пропаганді самостійницько-соборницьких ідей, як в Австро-Угорській монархії, так і в Російській імперії, до яких входили частини української етнографічної території.

Взаємовідносини між східно- і західноукраїнськими політичними діячами прослідковуємо також у їхніх контактах через вимушену еміграцію, пов'язану з ситуацією на Великій Україні. Першу хвилю (1900-1905 рр.) склали діячі політичних партій, починаючи від провідників першої політичної організації Наддніпрянщини – РУП. Ще до початку оголошених демократичних реформ в Росії, РУП протягом жовтня-листопада 1903 р. зазнала ряд невдач пов'язаних з арештами В.Винниченка, Д.М.Антоновича, припиненням виходу “Гасла”. Це був час загальної “ліквідації” РУП царською охранкою. Масові обшуки і арешти членів партії відбулися скрізь по Україні. У Києві був заарештований М.Ткаченко. Ревoluційна Українська Партія була обезголовлена. Зростала еміграційна хвиля її членів, що виривалися з арештів або уникали їх. Під кінець 1903 р. і перші місяці 1904 р. у Львові зібралася поважна група нових емігрантів, що започаткувала “нову еру в партійному житті за кордоном, узурпуючи загальнопартійне керівництво”, – згадував один з “новоеруїстів” Ол.Скоропис-Йолтуховський²⁵. До складу Закордонного Комітету РУП і редакції партійних видань у Львові, як центри еміграції “новоеруїстів”, опинився і М.Меленевський, котрому пощастило уникнути арешту, саме в момент найбільш динамічного процесу організаційної розбудови РУП, який був перерваний масовими арештами її активістів у жовтні-листопаді 1903 р. і розгрому Київської, Лубенської, Полтавської та Харківської Вільних Громад²⁶.

Друга хвиля (1907–1914 рр.) наддніпрянської політичної еміграції була викликана поразкою Першої російської революції (1905–1907 рр.). Основна мета цієї хвилі полягала у відродженні знищених реакцією партійних організацій, зокрема УСДРП. Діячі цієї хвилі продовжували розвивати українську політичну самостійницьку думку, шукаючи нових форм організації, політичних сил і засобів для реалізації програмових засад.

Взаємини політичної еліти Галичини і Наддніпрянщини в період еміграції знайшли своє відображення у спогадах сучасників цих подій, в матеріалах друкованих видань: заявах, відозвах, епістоляріях, працях політичних і громадських діячів, матеріалах нарад представників політичних партій та організацій, які перебували в еміграції в Галичині. Їхнє вивчення свідчить, що серед українства Галичини наддніпрянські політичні емігранти, особливо другої хвилі, не знайшли серйозної підтримки через свою соціально-демократичну орієнтацію. Слід зауважити, що у галицькому суспільстві соціалістичні ідеї були менш сприйнятні, ніж в російському. Галицька УСДП була малочисельною, як і український пролетаріат загалом в Галичині, та й наддніпрянські політичні емігранти не активізували своєї співпраці з діячами галицьких радикальних партій через заборону співпраці з несоціалістичними організаціями. Тісні відносини встановилися лише з УСДРП Галичини і Буковини, члени якої допомагали налагодити видання та продовжували транспортування партійної літератури на Велику Україну.

Отже, аналіз взаємодії східно- та західноукраїнських політичних сил у боротьбі за соборність України протягом ХІХ – початку ХХ ст. дає можливість стверджува-

ти, що українці Наддніпрянської України мали розгалужені контакти із західними побратимами. Ця співпраця для обох регіонів України була життєво необхідною: вплив динамічної української спільноти з Наддніпрянщини змінив світогляд чільних діячів національного руху в Галичині, позбавивши його вузького провінціалізму, забезпечивши всеукраїнською ідеологією, а для підросійських українців Галичина стала притулком від царських переслідувань. Проте ці взаємини не призвели до об'єднання, до проголошення незалежної держави через наявність глибоких програмових розбіжностей у питаннях державного будівництва, бачення політичного, соціально-економічного розвитку Галичини і Наддніпрянщини, які були в складі двох великих імперій. Тому питання соборності України залишалося важливим для боротьби українських політичних сил та їхніх провідників протягом наступних років ХХ ст.

¹ Гришук Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. – К., 1996. – С.837.

² Див.: Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991.

³ Самостійна Україна. Промова // Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. – С.8.

⁴ Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т.45. – К., 1986. – С.280.

⁵ Там само. – С.285.

⁶ Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т.45. – К., 1986. – С.404.

⁷ Там само. – С.409.

⁸ Грушевський М. Галичина і Україна // Грушевський М. Твори у 50-ти томах. – Т.1. Серія: Суспільно-політичні твори. 1894-1907. – Львів, 2002. – С.378.

⁹ Грушевський М. Збірник статей “З біжучої хвилі. Статті й замітки на теми дня 1905-1906 років” // Там само. – С.291.

¹⁰ Грушевський М. На руїнах // Там само. – С.319.

¹¹ Там само. – С.320.

¹² Грушевський М. Український П'ємонт // Там само. – С.444

¹³ Грушевський М. Галичина і Україна. – С.376.

¹⁴ Програмова заява першого політичного товариства Наддніпрянської України “Братства тарасівців” // Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець ХІХ ст. – 1917 р. Ч.І. /Упор. Б.І.Корольов, І.С.Михальський. – К., 2003. – С.27.

¹⁵ Див.: Доклад Центрального Комітету Революційної Української Партії Міжнародному Соціалістичному Конгресови в Амстердамі. – Львів, 1904. – С.12.

¹⁶ Див.: Дорошенко В. Українство в Росії: Новіші часи. – Відень, 1916. – С.35; Рибалка Л. Націоналізація життя і наша партія // На теми дня: Зб. статей. – Львів, 1910. – С.60.

¹⁷ Див.: Головченко В. Від “Самостійної України” до Союзу Визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. – К., 1996. – С.22-23.

¹⁸ Див.: Павко А.І. Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю в 1900-1907 рр. // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С.65.

¹⁹ Див.: Курас І.Ф. Торжество пролетарського інтернаціоналізму и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К., 1978. – С.49.

²⁰ Головченко В. Від “Самостійної України”... – С.175.

²¹ Головченко В. Питання української державності в програмних документах української соціал-демократії (1900–1905 рр.) // Українська державність: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції. Січень 1993 р. – К., 1993. – С.130.

²² Воля. – 1900. – Ч.15. – С.3.

²³ Молода Україна. – Львів, 1900. – Ч.9-10. – С. 218.

²⁴ Див.: ВСВУ. – Відень, 1915. – Ч.7-8. – С.220.

²⁵ Скоропис-Йолтуховський Ол. Спомини. – К., 1908. – С.507.

²⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.57.

Оксана Тимошенко.

Взаємодія східно- та західноукраїнських політичних сил у боротьбі за соборність України.

Налагодження політичних контактів між Галичиною та Великою Україною на початку ХХ ст. було справою великої ваги для політичної еліти обох регіонів. Об'єднання українських земель в єдину незалежну, самостійну державу – Україна стало нагальним, так як українське національне відродження вступило в нову стадію свого розвитку. Розглянуто взаємодію східно- та західноукраїнських політичних сил у боротьбі за соборність України, починаючи з утворення та активізації діяльності перших політичних партій на Наддніпрянщині з 1900 по 1907 рр. Проаналізовано документи українських політичних партій, мемуарна література, праці державних та політичних діячів того часу.

Oksana Tymoshenko.

The interaction of eastern and western Ukrainian political forces in a struggle for the independence of Ukraine.

The establishment of political contacts between Galicia and the Great Ukraine at the beginning of the XX century was a deed of the great importance for the political elite of both regions. The unification of Ukrainian territories in a one independent state – Ukraine, became urgent, because the Ukrainian national Renaissance entered into the new stage of its development. There was examined the interaction of eastern and western Ukrainian political forces in the struggle for refrain unification of Ukraine, starting from the forming and activation activity of the first political parties in Naddnipriantchyna from 1900 till 1907. The documents of Ukrainian political parties, memoir literature, works of state and political figures of that time were analyzed.

ФОРМУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (СІЧЕНЬ–БЕРЕЗЕНЬ 1919 р.)

Після третього поділу Польщі в 1795 р. її території більше століття залишалися під владою Австрії, Німеччини та Російської імперії. Східна Галичина, більшість населення якої становили русини-українці, опинилася в складі монархії Габсбургів. Лише більшовицький переворот у жовтні 1917 р. та поразка країн Четверного союзу в Першій світовій війні дали змогу польським політичним силам у листопаді 1918 р. відновити незалежність своєї держави. При цьому процес формування державних органів влади на теренах, де проживало польське населення, відбувався за різними схемами. Причинами цього були відмінності в політичному розвитку польських земель колишньої Речі Посполитої, що довгий час перебували у складі різних держав. На таких територіях, як Галичина, Сілезія, Познанщина на цей процес впливали конфлікти з чехами, німцями, українцями. У Східній Галичині ключовими факторами у становленні та діяльності польських державних інституцій у 1918–1919 рр. стало протиборство між польським та українським національними рухами та інкорпорація регіону до складу відновленої Польщі.

Мета пропонованої статті – дослідити генезу та діяльність польських органів влади в Східній Галичині в січні–березні 1919 р. Українська та зарубіжна історіографія розглядала це питання в контексті українсько-польських стосунків 1900–1919 рр.¹ Найбільше уваги приділялося діяльності військових властей. Проблеми генези та функціонування цивільних інституцій частково розглянули в своїх дослідженнях О. Павлишин, Л. Мрочка², А. Айненкель. На сьогодні не існує жодної наукової роботи, спеціально присвяченої цій темі.

Восени 1918 р. для всіх політичних сил Галичини неминуча поразка Четверного союзу в війні вже була очевидною. Така ситуація ставила перед місцевими польськими політиками низку проблем. Передовсім треба було забезпечити входження провінції до складу відновленої Польщі. Наступним кроком мало стати формування польської адміністрації краю. Для реалізації цих планів 28 жовтня 1918 р. з ініціативи польських послів до австрійського парламенту галицькі політики сформували в Кракові Польську ліквідаційну комісію (ПЛК). У складі ПЛК найбільше представників було від людовців, соціалістів, ендеків. Сюди не потрапили консерватори через попередню співпрацю з австрійськими властями. Згідно із задумом засновників, ПЛК мала виконувати функцію вищого тимчасового органу влади всієї провінції.

Ситуація кардинально змінилася 1 листопада 1918 р. внаслідок встановлення українського контролю над східною частиною краю. Польська меншина не погодилася з таким розвитком подій. Відтак у Львові розгорнулися вуличні бої, що переросли в українсько-польську війну. Завдяки допомозі із Заходу поляки 22 листопада 1918 р. зуміли опанувати столицю Галичини м. Львів. Виникла потреба сформувати місцеву польську адміністрацію.

23 листопада 1918 р. у Львові з представників ендеків, соціалістів, демократів та низки менших партій було утворено Тимчасову правлячу комісію (ТПК). Комісія мала стати вищим виконавчим органом влади у Східній Галичині. У грудні 1918 р. вона перебрала на себе повноваження австрійського намісництва провінції.

Від моменту створення головним завданням ТПК було налагодити відносини з урядом Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Таких дій вимагала ситуація, що склалася на фронті в листопаді–грудні 1918 р. На цей момент українсько-польська війна набула затяжного характеру. Очікувана допомога для Львова з інших польських земель не надійшла, а невеликі польські військові підрозділи зі значними труднощами втримували оборону проти Української галицької армії (УГА).

Перші спроби налагодити стосунки між двома сторонами конфлікту мали місце в кінці листопада 1918 р. Протягом переговорного процесу польські представники категорично відмовилися визнавати легітимність ЗУНР. Така їхня позиція завела перемовини в глухий кут. Після цієї невдачі польські політики спробували вдатися до тиску на українські власті. 1 січня 1918 р. ТПК оприлюднила у львівській пресі ультиматум до уряду ЗУНР. У ньому лунали погрози застосувати каральні дії проти українського цивільного населення. Українській владі ставили в провину протиправне інтернування поляків та негуманне ставлення до військовополонених. У тексті ультиматуму говорилося: “Ми дотримуємося позиції залагодження накинutoї нам братовбивчої війни з русинами. ТПК разом із Головним командуванням польських військ поводитися якнайкраще з українським мирним населенням. По інший бік фронту ми бачимо протилежні дії української влади. Інтерновано декілька тисяч поляків. Їх розмістили в нелюдських умовах у таборах Тернополя, Стрия, Самбора, Коломиї, Станіславова. Серед них ширяться інфекційні хвороби (тиф, червінка)”³.

Проте ситуація виглядала дещо інакше. Українські власті інтернували багатьох чиновників, учителів, залізничників – поляків за національність – після того, як вони відмовилися скласти присягу на вірність ЗУНР. Проте факт появи польського ультиматуму можна пояснити очікуваним приїздом до Львова військових місій країн Антанти. Своєю заявою польські політичні кола прагнули виправдати перед світовою громадськістю існування таборів для українців на теренах Західної Галичини та скомпрометувати українську сторону напередодні мирних переговорів.

Першою до Львова прибула англійська військова місія на чолі з полковником Вейдом. Вона ставила перед собою завдання досягнути перемир'я між сторонами конфлікту. З метою узгодити спільну позицію військової та цивільної влади щодо цього питання 19 січня 1919 р. було проведено нараду членів ТПК, представників Генерального штабу з Варшави (полковник Ю. Рибак) та місцевого військового командування (Т. Розвадовський).

Полковник Ю. Рибак, аналізуючи ситуацію на фронті, наголошував: “Генеральний штаб вважає за доцільне укласти з українцями перемир'я. Надалі утримувати Східну Галичину в наших руках неможливо. Тому Генеральний штаб вимушений піти на такий крок з воєнних, а не політичних причин”⁴. Проте такий розвиток подій міг викликати негативну реакцію львівської польської молоді, яка була налаштована проти будь-яких домовленостей з українцями. Тому полковник Ю. Рибак на засіданні 19 січня 1919 р. звернувся до ТПК з проханням вплинути на львів'ян і запобігти самовільним воєнним операціям. Він говорив: “Ми хотіли, щоб ТПК вплинув на львівську молодь. Львівські політики повинні зробити все, щоб запобігти початку нових боїв з українцями. В теперішній ситуації це було б для нас катастрофою”⁵.

Вирішення територіальних суперечностей під час підписання перемир'я Генеральний штаб бачив у поступках на користь української сторони. Оптимальним, на думку військовиків, було утримати в польських руках Львів та найближчі околиці (15 км. навколо міста). З таким варіантом не була згодна значна частина членів ТПК. Серед них сама ідея переговорів не мала підтримки. Так, А. Глазевський (голова відділу публічних робіт ТПК) під час дискусій з польськими військовими твердив: "З українцями не можна йти на жодні переговори, доки їх добре не поб'єш"⁶. Його позиція була свідченням того, що значна частина польських політиків вважала Східну Галичину невід'ємною частиною відновленої Польщі та не бажала йти на компроміс з українськими політичними колами.

Проте існував і поміркованіший погляд. А. Скарбек (голова адміністративного відділу ТПК) виступив з підтримкою ідеї перемир'я, наголошуючи на політичній та військовій доцільності такого кроку. Він, зокрема, говорив: "Треба виторгувати якнайбільше. Наше становище катастрофічне, але й українське – не найкраще. Ми повинні твердо стояти на своїх умовах. Слід показати все панові Вейду в потрібному нам світлі. Тобто, довести йому (Вейду), що чим більше території Галичини залишаться в складі Польщі, тим більші шанси боротьби з більшовизмом. Вихідний пункт лінії між нашими сторонами – річки Стир–Буг. Друга лінія можливого кордону – р. Гнила Липа"⁷.

Такої ж думки дотримувався й керівник польських військових підрозділів у Східній Галичині Т. Розвадовський. Обговорюючи з членами ТПК перспективи розвитку стосунків з українською владою, він сказав: "Я маю відчуття того, що Варшава кинула нас напризволяще. У таких обставинах нам залишається сподіватися лише на власні сили, яких на цей момент недостатньо. За 4 тижні наша ситуація покращиться. Дійдуть зброя, боєприпаси, люди. Тому необхідно піти на тимчасове перемир'я з українцями"⁸.

Незабаром потреба в переговорах з українцями відпала. Польські військові підрозділи внаслідок наступу груп генералів В. Сікорського та С. Зелінського на Любін Великий (на південь від Львова) зуміли відвернути загрозу втратити столицю провінції.

Успішнішими були переговори щодо взаємного ставлення до полонених та інтернованих. Перші консультації з цього питання відбулися в грудні 1918 р.; наступна серія переговорів проходила у Львові з 21 січня по 2 лютого 1919 р. Польську сторону представляли члени ТПК – В. Стеслович, А. Скарбек, А. Гауснер, А. Глазевський. Уряд ЗУНР делегував на переговори Л. Ганкевича, В. Охримовича, С. Томашівського. У результаті тривалих дебатів 2 лютого 1919 р. було підписано угоду щодо поводження з пораненими, інтернованими та полоненими. Сторони домовилися дотримуватись норм Гаазької та Женевської мирних угод щодо ставлення до противника на полі битви. За виконанням цього пункту мали стежити спеціальні комісії від обох сторін. До компетенції цих комісій входили інспекції лікарень і таборів, де перебували військовополонені та інтерновані⁹.

У другій половині лютого 1919 р. внаслідок цих домовленостей українські представниці Червоного Хреста відвідали табори в Кракові, Домб'ю, Вадовіцах. Відтак вони запропонували польським властям здійснити обмін важкохворими та полоненими, старшими від 60 років¹⁰. На волю випустили українських діячів: К. Студицького, В. Яворського, сестер Кульчицьких.

Угода від 2 лютого 1919 р. докладно фіксувала умови сторін щодо поводження з полоненими та інтернованими: Перший пункт цього документу детально регламентував умови проживання полонених. Так, офіцерів та рядових в таборах повинні були утримувати окремо. Солдати мали бути забезпечені одягом і взуттям. Сторони

зобов'язалися видавати платню офіцерам: від хорунжого до капітана – 500 корон. Вищим офіцерам – 800 корон. Солдати, згідно з договором, мали перебувати на повному утриманні. Крім цього, їхня платня мала становити 5 корон на день¹¹.

Окремий пункт угоди від 2 лютого 1919 р. стосувався поводження з інтернованим населенням. У ньому сторони декларували наступне: “Інтернування має бути обмеженим до виняткових випадків. Тобто, коли існує небезпека дій на шкоду армії. Інтерновані мають бути розміщені в пристосованих приміщеннях. Їхній раціон має відповідати військовому пайку. До того ж слід встановити для них щоденну платню в розмірі 5 корон”¹².

Підписання угоди від 2 лютого 1919 р. стало моральним та політичним успіхом обох сторін. Не можна говорити про її цілковите виконання у зв'язку з економічними труднощами, спричиненими війною. Але завдяки цим домовленостям дещо покращились умови життя тисяч полонених та інтернованих.

Наприкінці січня 1919 р. відбулися певні зміни в структурі польської влади Галичини. ПЛК об'єдналася з ТПК в один орган – Правлячий комітет для Галичини, Тешинської Сілезії, Горішньої Орави та Спишу в місті Львові (далі ПК). Цій події передувала серія довгих консультацій між краківськими та львівськими політиками. Каменем спотикання стало місце розташування майбутнього вищого органу влади краю. Західногалицькі політики наголошували на політичній та військовій доцільності розташувати його в Кракові. М. Стажинський (голова відділу залізниці ПЛК) в своєму листі до ТПК писав: “Львів розташований в частині краю, яка перебуває під загрозою. Це місто більше, ніж Краків, віддалене від Варшави та Заходу. Стан телеграфного й телефонного зв'язку з містом жахливий. Не краще і залізничне сполучення. Чи в таких умовах влада може без перешкод контактувати з варшавським урядом? Чи зможе вона ефективно керувати зі Львова обороною Сілезії та Орави?”¹³. Соціалісти також виступали проти розташування ПК у Львові. Свою позицію вони аргументували небезпекою узурпації влади в комітеті ендеками¹⁴, які були їхніми політичними опонентами та мали сильні позиції в цьому місті.

У результаті довгих переговорів польські політики дійшли до компромісу щодо місця розташування ПК. Голова людовців В. Вітос писав з цього приводу: “Справа розташування об'єднаного органу після довгих переговорів була розв'язана таким чином – частину відділів комітету розмістили в Кракові, частину – у Львові. Остаточне структурне оформлення ПК відбулося на його засіданні 28 січня 1919 р. у Львові”¹⁵.

Нормативною базою для діяльності ПК стали: Статут, ухвалений урядом у Варшаві 10 січня 1919 р., та Регламент роботи, затверджений на засіданні ПК 29 січня 1919 р. Статут був першим кроком на шляху підпорядкування влади у Галичині загальнопольській. Згідно з ним, ПК перетворювався на регіональне представництво та виконавця розпоряджень польської Ради міністрів¹⁶, переставачи бути самостійною політичною інституцією, як ПЛК та ТПК. ПК втратив можливість самостійно визначати зовнішню політику й керувати військовими справами¹⁷. Розпорядження та постанови ПК не мали суперечити указам польського уряду¹⁸. Найважливіше завдання, яке Статут ставив перед ПК, було якнайшвидше підготувати об'єднання Галичини з рештою польських земель¹⁹. Статут став першим важливим кроком на шляху інтеграції провінції в польську систему влади. Він регламентував відносини між центральним урядом та ПК. Статут чітко окреслював компетенції Комітету, які були обмежені порівняно з ПЛК. З моменту його прийняття, вирішення найважливіших політичних проблем краю було покладено на варшавський уряд.

Роботу ПК обумовлював Регламент. Згідно з ним, Комітет повинен збиратися раз на тиждень і працювати до повного розгляду поданих справ. Він також міг провести засідання на вимогу 5 референтів чи 12 своїх членів. Для кворуму була потрібна присутність 16 осіб. Свої постанови Комітет ухвалював простою більшістю голосів²⁰. Регламент передбачав створення в структурі ПК окремого виконавчого комітету, який мав складатися з Президії та референтів²¹. До Президії входили генеральний комісар та 4 його заступники. Своєю структурою та компетенцією ПК був до певної міри схожий на колишній виконавчий орган галицького Сейму – Крайовий відділ.

У комітеті працювали представники різноманітних політичних сил. Найбільше посад обіймали людовці (В. Вітос, Я. Бриль, А. Кендзьор), соціалісти (Г. Діаманд, А. Гауснер, Г. Ліберман), демократи (В. Стеслович), ендеки (А. Скарбек, Л. Сталь, З. Прохніцький, Ф. Озембли). Кандидатуру правлячого комісара комітету мала затверджувати варшавська Рада міністрів. 29 січня 1919 р. на цю посаду було обрано колишнього австрійського міністра – А. Глазевського²². Чотирьох його заступників делегували людовці (В. Вітос), демократи (В. Стеслович), ендеки (А. Скарбек) та соціалісти, які не визначилися зі своїм представником.

Після структурного оформлення ПК приступив до розгляду завдань, які стояли на той момент перед польською владою провінції. Як зазначено вище, відповідно до Статуту ПК був позбавлений права вести переговори з українцями. Проте члени Комітету впливали на позицію місії Антанти, що перебували в лютому 1919 р. у Східній Галичині. Польські політики прагнули всіляко скомпрометувати українську сторону, здебільшого звинувачуючи її в симпатіях до більшовизму. Найкраще цю тактику ілюстрували слова А. Гауснера (члена ПК): “Антанта не орієнтується в цих справах (українсько-польське протистояння – В. К.). Селянський рух на наших теренах не має більшовицького характеру. Треба переконати представників Антанти в тому, що коли українські війська розійдуться по домівках, почнеться більшовизм, який може поширитися на всю Галичину. Слід особливо наголосити, що в такій ситуації Антанта повинна спрямувати сюди армію Галлера”²³. Така дезінформація з польського боку дала свої плоди. Місія Антанти на чолі з французьким генералом М. -Й. Бартельмі, яка прибула до Львова в лютому 1919 р., зайняла однозначно пропольську позицію²⁴. Польські політики зуміли переконати правлячі кола країн Антанти в тому, що Польща може бути єдиним ефективним кордоном від поширення більшовизму в Європі. Це вплинуло на позицію країн Антанти щодо українсько-польського протистояння. Так, французька дипломатія в лютому 1919 р. домоглася підписання некорисного для українців перемир'я, внаслідок якого поляки зуміли виграти час та зосередити свої військові сили для вирішального наступу на позиції УГА.

Наступним напрямком роботи, на якому зосередився ПК, були взаємини з українським та єврейським населенням Східної Галичини. Було створено змішану комісію з членів Комітету й лідерів місцевих єврейських політичних партій, рабинів, інтелігенції. На її засіданнях обговорювали питання ролі єврейської меншини в новій Польщі.

Засідання комісії розпочалися 8 лютого 1919 р. і тривали протягом місяця. З єврейського боку було висунуто пропозиції щодо участі членів цієї громади в суспільно-політичному житті краю. Так, С. Кжемінський, представник об'єднання поляків юдейської віри, пропонував: “Потрібно прискорити асиміляцію єврейського населення, придушувати вияви сепаратизму та сприяти еміграції євреїв”²⁵. Своєю чергою Д. Шрейбер (сіоністська партія) наголошував на нейтральності євреїв в українсько-польському протистоянні та на відсутності територіальних претензій до Польщі. Він наголошу-

вав: "Моя участь у цій конференції не означає відмови сіоністських організацій від нейтралітету. Галицькі євреї є частиною розпорошеного народу, прагнуть відбудови Палестини і не мають в Польщі жодних територіальних планів. Вимагаємо лише національно-персональної автономії та визнання євреїв окремою нацією. Ця автономія має поширюватися на віровизнання, середню і вищу освіту, мистецтво і літературу, громадську опіку, добротинність та право на самооподаткування"²⁶. Д. Шрейбер під час одного із засідань комісії засудив бездіяльність польських властей під час єврейських погромів в листопаді 1918 р. у Львові.

С. Тутман (рабін поступовців) в своїй промові на одному із засідань комісії вимагав для своїх одновірців лише релігійної автономії. Вона мала зводитися до виконання польською владою низки вимог: визнання суботи днем відпочинку для євреїв і надання їм можливості працювати в неділю, охорона освіти в єврейських традиціях, утворення і утримання семінарії рабинів за рахунок держави, запровадження інституту рабинів у війську"²⁷. К. Айнаюглер (представник соціалістичною єврейської партії) у своїх промовах в комісії підкреслював важливість для його політичної сили досягнення економічних цілей для єврейського пролетаріату. Він говорив: "Для нас головним є здобуття влади в державі пролетаріатом і знищення класового поділу. Ми вимагаємо рівних прав для єврейських робітників"²⁸. А. Тейс (представник робітничої партії Поалей Сіон) вирішення єврейського питання бачив у створенні автономних органів влади. При цьому доводив необхідність плекати єврейську мову та культуру"²⁹.

Серед єврейської інтелігенції панували два погляди на її майбутню роль у відновленій Польщі. Одна частина виступала за повну асиміляцію євреїв, але зі збереженням їхньої юдейської віри. Інша частина прагнула зберегти і релігійну, і національну ідентичність, водночас визнаючи існування польської держави та прагнучи бути її повноцінними громадянами. Єврейська спільнота провінції займала нейтральну позицію впродовж всього українсько-польського збройного протистояння. Через це польська влада з недовірою ставилася до єврейського національного руху.

Більшість польських політиків відкидала потребу національної автономії для євреїв у будь-якому вигляді. Непоодинокими були факти антисемітських настроїв у середовищі ПК. Так, представники ендеків висунули доволі жорсткі вимоги до єврейської меншини. Виразником їхніх поглядів у комісії був Б. Перацький. У виступі на одному із засідань комісії він казав: "Щоб Польща була господарем у своєму домі, ми прагнемо, по-перше, підтримки асиміляції та припинення приїзду євреїв, по-друге, відмову в наданні польського громадянства євреям, які в минулому відмовилися визнавати польську державу, по-третє, примусове шкільництво для євреїв у польському дусі і останнє – недопущення існування спеціальних владних структур для євреїв"³⁰. Така позиція відбивала бачення національного питання ендеками. Згідно з ним, непольське населення, яке опинилося в складі відновленої Польщі, мало бути цілковито асимільоване з поляками.

Непоступливість польських політиків у єврейському питанні звела роботу комісії нанівець. За час її діяльності не було ухвалено жодного спільного рішення, заяви чи декларації. Комісія не вирішила основних завдань, які були на неї покладенні. Польські політики не погодилися з більшістю вимог єврейської сторони – надання автономії, підтримки польською державою єврейської мови та культури, покаранням учасників єврейських погромів листопада 1918 р.

Взаємини ПК з українським населенням мали ще жорсткіший характер. Одним із перших розпоряджень Комітету був наказ інтернувати всіх урядовців-українців

на підконтрольній польським військам території³¹. Тільки у Львові було інтерновано близько 400 працівників залізниці³². Право на державну службу надавалося лише особам, які присягнули на вірність Польщі. Комітет видав розпорядження закрити українські газети “Діло”, “Вперед”, мотивуючи це появою в них “антипольських та антиантантівських публікацій”³³. ПК заборонив вживати українську мову в адміністративній роботі, судівництві, діловодстві³⁴. Були закриті українські клуби, товариства, було заборонено ставити в театрі вистави українською мовою³⁵. Польська влада дозволила створити лише одну українську громадську організацію – український Горожанський комітет³⁶. До його функцій мало належати надання гуманітарної допомоги українському населенню Львова. Протягом першої половини 1919 р. Горожанський комітет проводив збір продуктів харчування та теплих речей для інтернованих українців, заснував їдальні та притулки для вбогих.

Узимку 1919 р. польська влада не спромоглася встановити нормальних взаємин з українським та єврейським населенням краю. На заваді стали польсько-українська війна. Польські політики звинувачували євреїв у зраді та наполягали на їхній асиміляції. Проти цього виступала значна частина єврейської еліти, яка прагнула зберегти релігійну та національну ідентичність. Комітет розглядав український національний рух як ворожий. При цьому національні та соціальні права українців зазнавали утисків з боку польської адміністрації.

Ще одним завданням, яке стояло перед ПК, було налагодити господарське життя на підконтрольних теренах. Передовсім треба було знизити напругу в суспільстві, спричинену тривалими воєнними діями. Влада прагнула не допустити соціального вибуху (на зразок селянських виступів у Західній Галичині). Проголошено обмежену земельну реформу. Декрет ПК від 29 січня 1919 р. стверджував: “У разі, коли є земля, яку її власник неспроможний обробляти, вона переходить у власність гміни (громади). При цьому попередньому власникові виплачується її ринкова ціна. Надалі ця земля буде передана селянам, які здатні її обробити”³⁷. Проте це не розв’язувало питання малоземелля на селі. Землю передбачали викупувати не у великих власників, а в господарів, які не мали змоги її обробити. Проте це було кроком вперед у земельному питанні, яке мало важливе значення у господарському житті Галичини. На відміну від польських властей, влада ЗУНР не провела навіть такої обмеженої реформи.

Щоб запобігти поширенню спекуляції у Львові, ПК законодавчо обмежив зростання цін на харчі, медикаменти. Своїми декретами він встановив максимальну надбавку на ці групи товарів. Вона дорівнювала 40%, від рівня зафіксованого у січні 1918 р. Проте торгівці, незважаючи на жорсткі санкції влади, часто не дотримувалися цієї норми.

ПК діяв до березня 1919 р., після чого розпущений за рішенням Ради міністрів Польщі. Відповідно до її розпорядження, 7 березня 1919 р. запроваджувалася посада Генерального делегата уряду до справ Галичини³⁸. 12 березня 1919 р. Тимчасовий начальник держави Ю. Пілсудський призначив на цю посаду А. Глазевського – колишнього австрійського міністра до справ Галичини, який до цього очолював ПК. Ця постать була компромісною фігурою, оскільки задовольняла як ендеків, так і соціалістів.

Польські центральні власті розпустили Комітет із низки причин. Людовець В. Вітос уважав, що цьому посприяла агітація галицьких соціалістів у Варшаві, котрі боялися втратити свої політичні позиції в провінції на тлі домінування в ПК ендеків та людовців. Однак не це було головною причиною. Упродовж своєї роботи Комітет не зумів розробити ефективного механізму інкорпорації Галичини до складу Польської держави. До того ж центральний уряд волів мати справу з одним призначеним

чиновником, а не з громіздким органом із 48 осіб, які мали різноманітні політичні переконання та великі владні амбіції. Ліквідація Комітету стала першим кроком на шляху злиття провінційної влади з центральною. Більшість галицьких політиків не були проти такого розвитку подій, оскільки вони зуміли знайти своє місце у владних коридорах Варшави.

Таким чином, у січні 1919 р. перед польською владою провінції постала низка важливих завдань. Насамперед необхідно було налагодити стосунки з ЗУНР. Цього вимагала воєнна та гуманітарна ситуація на фронті. Польські політики не спромоглися підписати широкої мирної угоди. На заваді стало їхнє категоричне небажання визнати факт існування ЗУНР. Проте польським політикам, спільно з українською стороною, вдалося підписати угоду щодо ставлення до полонених та інтернованих. Ця подія полегшила життя тисяч військових в'язнів та мирних мешканців. Початок лютого 1919 р. ознаменувався реформами в структурі польської влади провінції. ПКЛ і ТПК об'єдналися в ПК, який від цього моменту був не регіональним урядом, а виразником волі варшавського уряду. ПК був позбавлений права керувати військовими справами та зовнішніми відносинами. Рада Міністрів Польщі прийняла Статут ПК, який став першим важливим кроком на шляху інтеграції провінції в польську систему влади. Він регламентував відносини між центральним урядом та ПК. Статут чітко окреслював компетенції комітету, які були обмежені в порівнянні з ПЛК. З моменту його прийняття вирішення найважливіших політичних проблем краю було покладено на варшавський уряд. У такій ситуації комітет сконцентрувався на вирішенні господарських проблем польського населення й стосунках з українською та єврейською спільнотами, щодо яких він провадив жорстку політику, обмежуючи їхні національні права. У березні 1919 р. ПК був ліквідований через недостатні успіхи в інкорпорації регіону до Польської держави.

¹ Див. докладніше: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922; Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії та Заходу (1772–1918). – Скрантон, 1961. – Т. 6; Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1956; Макарчук С. Українська Республіка галичан. – Львів, 1997; Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ століття. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2004; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998; Тищик Б., Вівчаренко О. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – Коломия, 1993; Тищик Б. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). – Львів, 2004; Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy 1918–1923. – Warszawa, 1969; Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wshodniow. – Kraków, 1990; Klimecki M. Polsko – ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wshodniow. – Warszawa, 1997; Podhorecki L. Zarys dziejów Ukrainy. – Warszawa, 1974; Serczyk W. Historia Ukrainy. – Wrocław, 2001.

² Mroczka L. Spyr o Galicję Wshodniow 1914–1923. – Kraków, 1998.

³ Gazeta lwowska. – Lwów. – 1919. – 1 stycznia.

⁴ Центральний державний архів України у м. Львові (Далі – ЦДАУ). – Фонд 212. – Опис 1. – Справа 51. – Аркуш 15.

⁵ Там само. – Арк. 16.

⁶ Там само. – Арк. 17.

⁷ Там само. – Арк.

- ⁸ ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 17.
- ⁹ Gazeta lwowska. – Lwów. – 1919. – 4 lutego.
- ¹⁰ Gazeta lwowska. – Lwów. – 1919. – 13 lutego.
- ¹¹ Gazeta lwowska. – Lwów. – 1919. – 4 lutego.
- ¹² Ibidem.
- ¹³ ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1.
- ¹⁴ Witos W. Moje wspomnienia. – Tom II. – Warszawa, 19990. – S. 16.
- ¹⁵ Ibidem. – S. 16.
- ¹⁶ ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.
- ²¹ Там само.
- ²² Gazeta lwowska. – Lwów. – 1919. – 30 stycznia.
- ²³ ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 17.
- ²⁴ Макарчук С. Українська Республіка галичан. – Львів, 1997. – С. 123.
- ²⁵ Gazeta lwowska. – Lwów. – 1919. – 9 lutego.
- ²⁶ Gazeta lwowska. – Lwów. – 1919. – 9 lutego.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ Ibidem.
- ²⁹ Ibidem.
- ³⁰ Gazeta lwowska. – Lwów. – 1919. – 11 lutego.
- ³¹ ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 17.
- ³² Там само. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 29.
- ³³ Gazeta lwowska. – Lwów. – 1919. – 15 lutego.
- ³⁴ ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 27.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Там само. – Спр. 3. – Арк. 1.
- ³⁷ ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 212. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 34.
- ³⁸ Там само. – Спр. 40. – Арк. 1.

Василь Клок.

Формування і діяльність польських органів влади у Східній Галичині (січень–березень 1919 р.).

У статті проаналізовано основні завдання, які постали перед польською владою після опанування Львова та частини Галичини в січні–лютому 1919 р. Розглянуто українсько-польські відносини цього періоду, які зайшли в глухий кут через категоричне невизнання польськими політиками факту існування ЗУНР і прагнення за будь-яку ціну залишити Східну Галичину в складі відновленої Польщі. Простежено зміни в структурі польських органів влади – від утворення ПК в січні 1919 р. до його ліквідації в березні 1919 р. через незадовільну роботу щодо інкорпорації регіону до складу Польщі.

Vasyl' Klok.

Formation and activity of Polish governmental authorities in Eastern Halychyna (January – March, 1919).

In the article the main tasks, which arose before the Polish authorities after acquirement of power in Lviv and the part of Halychyna in January-February of the year 1919, were analysed. Ukrainian-Polish relations of the mentioned period, which turned to the god-forsaken place due to the categorical unrecognising of the fact of existence of the Western Ukrainian People's Republic by the Polish politicians, were examined. The changes in the structure of the Polish authorities – beginning from the committee formation in January of 1919 and to its liquidation in March of 1919 due to unsatisfactory work concerning incorporation of the region to the composition of Poland were traced.

УКРАЇНСЬКІ ТОВАРИСТВА “ЛУГ” НА ДРОГОБИЧЧИНІ

Поява українських молодіжних товариств “Луг” у Галичині датується 1925 р. Перше товариство з такою назвою зареєстроване 25 березня 1925 р. у с. Підберізіці Львівського повіту¹. До цієї події великих зусиль приклав український громадсько-політичний та військовий діяч Р.Дашкевич². Початок 20-тих рр. ХХ ст. у Галичині характерний тим, що діяльність більшості товариств “Січ” заборонена польськими владними структурами. У 1925 р. за часів існування “Повітової Січі” у Львові січова старшина, щоб зберегти кількісний та якісний склад організації, подала на затвердження влади проекти нових статутів для товариства під трьома різними назвами: “Січ” (с. Сороки), “Братство” (с. Глуховичі) та “Луг” (с. Підберізіці). Львівське воєводство зареєструвало статuti товариств “Братство” і “Луг”, а статут товариства “Січ” відкинуло. У 1935 р. з нагоди 10-ліття існування організації “Луг” у Галичині один із членів товариства Володимир Федорчак писав: “Після цього як влада перестала затверджувати січові статuti, та почала розв’язувати січові товариства, що всіли дотепер відновити свою діяльність, Старшина Повітової Січі постановила змінити статут. По вичерпанні всіх заходів, що роблено їх у воєвідському уряді й міністерстві, по відкиненні всіх ресурсів, прийшлося зрезигнувати з дотеперішньої, так дорогої нам усім назви, Січ, щоб рятувати саму організацію”³. Таким чином, замість товариств “Січ” утворено нову лугову організацію, яка швидко поширилася в Галичині. Цьому сприяла великою мірою назва товариства, що пов’язувалася з історичними традиціями Козаччини. Статут товариства “Луг” дещо повторював зміст роботи січової організації. 1. Культурно-освітня робота: організація виступів, лекцій, доповідей, аматорських вистав, курсів для неписьменних. 2. Утримання бібліотек, читалень, хору. 3. Проведення гімнастики на приладах і вільних вправ на повітрі. 4. Утримання футбольних команд. 5. Навчання плаванню, ходьбі, бігу, стрибкам. 6. Організація фестин (свят) і забав. 7. Проведення гімнастичних, освітніх і пожежних курсів. “Луги” охоплювали переважно найширші маси сільської молоді, якій треба було прищепити навички до дисципліни й дати початковий військовий вишкіл. Важливими атрибутами товариства “Луг”, за допомогою яких пропагувалися ідеї лугової організації, були прапори, відзнаки, емблеми, печатки тощо. Отже, ідеї передвоєнної січової організації скристалізовані, перевірені й вдосконалені у передвоєнні та воєнні роки, в умовах польської окупації проникли у лави організації “Луг”.

Дослідження діяльності українських товариств “Луг” на Дрогобиччині практично не проводилися. На окреслену тематику немає ні узагальнюючих монографій, ні статей. Окремі фрагменти з історії організації “Луг” у Галичині можемо почерпнути з праць Ігора Андрухів⁴, Оксани Вацеби⁵, Бориса Савчука⁶, Богдана Трофим’яка⁷. Зважаючи на такі обставини виникла потреба провести дослідження з історії українських товариств “Луг” на Дрогобиччині впродовж 1925 р. (часу виникнення) – 1939 р. (заборони більшовиками). Стаття написана на матеріалах лугових періодичних видань: “Луговик” (1926–1927 рр.), “Вісти з Лугу” (1926–1939 рр.), загальних звітів про діяльність товариств “Луг” у Галичині. Крім цього, автор почерпнув інформацію з організаційних

видань товариства “Луг”, спогадів сучасників, архівних фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові: фонд 312 (Українське спортивне товариство “Сокил-Батько”, м. Львів), фонд 348 (Товариство “Просвіта”, м. Львів).

Розвиток лугової організації у Галичині проходив досить успішно, про що свідчать якісні та кількісні показники. Лише під кінець 1925 р., у перший рік існування товариства, “Лугів” у Галичині, налічувалося понад 200⁸. На основі праці В. Федорчака нами підраховано зміни чисельності українських товариств “Луг” впродовж 20–30-их рр. Так, на середину 1926 р. товариств з такою назвою у Галичині налічувалося близько 600, 1928 р. – 721, 1929 р. – 750, 1930 р. – 695, 1931 р. – 598, 1933 р. – 236⁹. У 1935 р. товариств “Луг” у Галичині нараховувалося 556, 1939 р. – 805 з близько 50 тисяч членів¹⁰. Зменшення кількості товариств “Луг” у кінці 20–30-их рр. пов’язане із переслідуваннями зі сторони польських владних структур, перш за все староств, поліції тощо. Повторювалися події недавніх років, коли галицькі намісники, зокрема Анджей Потоцький, та повітові старости забороняли функціонування товариств “Січ” та “Сокил”¹¹.

Незважаючи на перешкоди у діяльності, товариства “Луг” засновуються на значній території Галичини, в тому числі на Дрогобиччині. З 1925 р. до 1928 р. у дрогобицькому повіті зареєстровано 19 товариств “Луг”¹². Зацікавлення організацією зростало. Мешканці с. Колпець (тепер у складі м. Стебник) в кінці 1926 р. написали лист до редакції часопису “Луговик”, в якому зазначали: “Стає в Лузі Січова слава. І ми хочемо стати з довгого лежання. Товариші! Дуже зраділо наше серце, коли читали ми “Луговика”. Наша молодь дуже зацікавилася тим рухом і відразу попросила о статuti. Ждемо з нетерплячкою на друге число “Луговика”. Розвивайся “Луже” на славу й добро українського селянства й робітництва”¹³. У с. Колпець ще перед Першою світовою війною існувало товариство “Січ”¹⁴. 27 лютого 1927 р. у с. Колпець відбулися загальні збори товариства “Луг”, які урочисто відкрив Степан Іваник¹⁵. Він виголосив промову, в якій наголосив на значенні та завданнях лугової організації. Після цього відбулися вибори керівних органів товариства. В Раду ввійшли: голова – Михайло Гавдяк, заступник – С. Іваник, писар – Юліян Козар, виділові – Василь Петрів, Ілько Петрів, Василь Дуб, Микола Славич, Василь Ших, Микола Петруняк. Встановлено внески – 60 сот. на пів року і 10 сот. вписового для тих, хто став членом організації. На загальних зборах затверджено пропозиції С. Іваника, що склалися з трьох пунктів: 1) випусувати часопис “Луговик” і вислати гроші на його пресовий фонд; 2) звернутися до громади села з проханням видачі сикавки (вогнегасника); 3) в порозумінні з редакцією “Луговика” скликати конференцію представників товариств “Луг” дрогобицького повіту у Дрогобичі. Члени товариства “Луг” у с. Колпець вирішили провести відповідні заходи для придбання власної домівки, оскільки читальня на той час була закрита, а у кооперативі не було вільного приміщення. 2 січня 1927 р. у с. Болахівці закладено руханково-пожежне товариство “Луг”¹⁶. Заборони від воєводства на реєстрацію “Лугу” у с. Болахівці впродовж п’яти тижнів комітет засновників не отримав, що дало можливість провести загальні збори. Відкрив збори Іван Болеховецький. Василь Шафурко виступив перед зібраними, наголосивши у своїй доповіді на брак в селі охорони від пожеж. Крім того, він закликав молодь до вступу в організацію. В. Шафурко наголосив на важливості участі в роботі товариства осіб жіночої статі, вказавши наступне: “Жінки повинні брати участь на рівні з мущинами у Лугових вправах, при пожарі, а так само і в культурно-освітнім житті”¹⁷. В члени “Лугу” в с. Болахівці записалося 47 осіб чоловічої та 5 осіб жіночої статі. До Ради товариства ввійшли: голова – І. Болеховецький, містоголова (заступник) – Олекса Ковальчин – син Ілька, писар – Олекса Ковальчин – син Мико-

ли, господар – Олекса Богун, касир – В. Шафурко, виділові – Гринь Микитин, Степан Добош, Федь Колотило та Дмитро Лик. Збори закінчено піснею “Гей, там на горі Січ іде!” З нагоди заснування товариства “Луг” у с. Болехівці в “Луговику” зазначалося: “Але по селу новий шум. Великий шум. Щось як у тій повісти Івана Франка. Нові ідеї ворущать молодь. Запал свіжий горить у грудях”¹⁸. Товариство “Луг” засноване в с. Тустановичі (тепер частина м. Борислав)¹⁹. До речі, з Тустанович був родом ініціатор створення товариств “Луг” у Галичині Р. Дашкевич. Про нього І. Дурбак писав: “Одним з найбільш заслужених ініціаторів і організаторів української збройної сили, ентузіястів відродження українського війська та плекання військового духа серед української молоді в першій половині 20-го століття був д-р Роман Дашкевич. Він був не тільки теоретиком, пропагатором, але й активним фронтовиком впродовж двох важких років 1918–1919, як комендант 1-ої батареї СС, пізніше, як комендант Гарматної Бригади СС”²⁰. На постаті Р. Дашкевича не будемо зупинятися, оскільки його роль у створенні та розбудові організації “Луг” у Галичині потребує докладного вивчення і є окремим дослідженням.

Товариства “Луг” на Дрогобиччині беруть активну участь у пожежно-руханкових курсах, святкуваннях тощо. 11-12 липня 1926 р. відбувся пожежно-руханковий курс у Самборі, де викладали: 1) теорію пожежної справи; 2) правила користування вогнегасниками та пожежними приладами; 3) руханкові вправи; 4) ведення праці в товаристві²¹. На курс прибуло 34 делегати від 14 товариств “Луг” самбірського та 1 дрогобицького повітів. Керував курсом Р. Дашкевич, який приїхав зі Львова. 11 липня 1926 р. відбулося відкриття курсу промовою голови самбірського товариства “Луг” д-ра Володимира Кобільника, після чого пролунали привітальні промови делегата від товариства “Просвіти” із Самбора д-ра Івана Рогуцького та Повітової організації Кооператив д-ра Василя Кіцули. Після відкриття курсу всі присутні зробили фотографію на згадку. 11 липня до обіду відбувалися вправи вільноруч, а по обіді, виклад про пожежну справу разом із практичними вправами вогнегасниками та пожежними приладами. Увечері в приміщенні самбірського товариства “Луг” пролунала доповідь про способи організаційної праці в товаристві. Наступного дня продовжувалися вільноручні та пожежні вправи, а після обіду вправи з топірцями. Пожежно-руханковий курс проведено на високому професійному рівні. 26 вересня того ж року у Самборі відбулося свято в честь Івана Франка. В поході і вправах взяло участь 826 членів товариств “Луг”²², а саме: з Бабини – 11 кінних, 28 піших луговиків, 15 луговичок; Баранчиці – 32 луговиків, 8 луговичок; Береги – 15 кінних, 35 піших луговиків; Пиняни – 28 луговиків, 28 луговичок; Кружики – 26 луговиків; Кульчиці шляхетські – 9 кінних, 39 піших луговиків, 12 луговичок; Кульчиці рустикальні – 27 луговиків, 13 луговичок; Містковичі – 28 луговиків, 27 луговичок; Зарайське – 19 луговиків, 8 луговичок; Викоти – 21 кінних, 23 піших луговиків; Ракова – 10 луговиків; Ваньовичі – 24 луговиків; Морозовині – 27 луговиків, 20 луговичок; Сілець – 13 луговиків, 8 луговичок; Городище – 28 луговиків; Гуменець – 25 луговиків; Лютовиська – 27 луговиків; Конів – 10 луговиків; Биків – 14 луговиків; Блажів – 60 луговиків, 15 луговичок; Самбір – 19 луговиків, 36 луговичок. На святкуваннях були представники із дрогобицького повіту, а саме 38 членів товариства “Луг” із с. Мокряни. Староство заборонило на святкуваннях співати, тому в поході був задіяний лише оркестр із Рогатина. Основні урочисті події відбулися в центрі міста на площі поблизу ратуші. Біля пропам’ятної таблиці І. Франка із промовами виступили голова “Лугу” з Самбора та колишній член товариства “Січ” Стефан Фіщак. На фасаді будинку “Народної

Торгівлі” відкрито меморіальну таблицю. Після обіду відбулася друга частина свята – руханкова програма, якою керував Остап Коберський. До показових вправ стає 287 луговиків та 105 луговичок. Найкраще виступили члени товариства “Луг” із с. Береги. Друга частина свята пройшла не на найвищому рівні, але також вдало. Ось що з цього приводу писали в “Луговику”: “Це було оригінально й гарно. У вправах ще видко недомагання. Але зважте – що це початки праці. Нехай тільки розвинеться праця, нехай повстане тісніший зв’язок між поодинокими товариствами, то й рівень іспитів піднесеться”²³.

Товариства “Луг” на Дрогобиччині крім роботи в своєму та сусідніх повітах активно долучаються до заходів, які проходили у Львові. 3–4 квітня 1927 р. у Львові відбувся пожежно-руханковий курс. На ньому були присутні делегати із наступних повітів Галичини: Бережани – Сагайдачний, Баран, Савчак; Богородчани – Комирницький; Бібрка – Пердал; Бучаччина – Веньган; Брідщина – Климок; Жовківщина – Зубик; Заліщиччина – Долинський; Львівщина – Крохмальний, Хом’як, Зелінський, Чмир, Еліяшевський, Харченко; Перемишльщина – Дунай; Перемишляни – Колявський, Мельничук; Снятинщина – Александрук; Сокальщина – Прокулевич; Сяніччина – Подубинський; Тернопільщина – Бачинський; Яворівщина – Айхлер, Биндас, Львів – 15 членів “Лугу”. Дрогобиччину представляв Пісьо²⁴. Програму курсу викладали члени товариства “Луг” у Львові: Р. Дашкевич пожежну справу, руханкові вправи – І. Мамчаківна, Ю. Мамчак, Панкевич. В кінці курсу всі учасники отримали свідоцтво про відбуття курсу. Набутий досвід членами товариств “Луг” дрогобицького повіту дозволив провести пожежно-руханковий курс у Дрогобичі 6–9 листопада 1927 р. Програма курсу складалася з трьох частин: 1) історія і теорія пожежної справи, практичні вправи з приладами; 2) історія та теорія руханки, практичні вправи; 3) ведення праці в товариствах²⁵.

Українські товариства “Луг” на Дрогобиччині наштовхувалися постійно на перешкоди. Це було пов’язано з багатьма причинами. 1927 р. характерний тим, що у Галичині заборонено діяльність 103 товариств “Луг”²⁶. Крім того владою у Львові розпущено Виконавчий комітет “Центральної Ради Лугів”. Незважаючи на такі умови праці, товариств “Луг” у Галичині на кінець 1927 р. налічувалося 817, котрі об’єднували близько 40 тисяч членів. Товариства вели активну роботу, проводячи пожежні курси, свята, наради тощо. Впродовж 1927 р. у Галичині проведено 18 курсів, на яких підготовлено 418 інструкторів, відбуто 22 повітові наради²⁷. Щодо товариств “Луг” у дрогобицькому повіті, то тут ситуація була вкрай напружена. На початку 1928 р. влада заборонила діяльність усіх 19 товариств “Луг”²⁸. У сусідніх повітах цей показник нічим не поступався. Наприклад, у самбірському повіті впродовж 1925–1928 рр. засновано 28 товариств “Луг”, на кінець 1928 р. заборонено 28 товариств, тобто всі існуючі. У стрийському повіті в цей самий період засновано 5 товариств, заборонено діяльність 3. Одна з кращих ситуацій була на Сколівщині, де впродовж 1925–1928 рр. засновано 10 товариств і ні одного не заборонено²⁹. Причини заборони діяльності товариств “Луг” у Галичині, в тому числі на Дрогобиччині були пов’язані з численними провокаціями. Досить влучно про це зазначалося у “Вістях з Лугу”: “Знайшлися люди, які пооголошували у часописях “Світло”, “Воля народу” і др. якісь комуністичні резолюції мнимої лугової наради в Дрогобичі. Луги не були заступлені на такій нараді і таких резолюцій не ухвалювали. Завели ці люди про фашистівсько-капіталістичний наступ, про спартакіаду, олімпіаду і т. ін. [...] І от за цими провокаціями, за цією безглуздою напляниною, пішла заборона Лугового Свята у Львові, ревізії

у д-ра Дашкевича, Козланюка (Михайла – А. С.) і в редакції Вістей з Лугу, закриття Виконавчого Комітету Центральної Ради Лугу і закриття кількох десятків Лугів в краю (Дрогобиччина, Самбірщина, Станіславівщина (сучасна Івано-Франківська область – А. С.))³⁰. Крім провокацій, діяльність товариств “Луг” на Дрогобиччині владні структури забороняли за будь-які дрібниці, досить часто надуманими й необґрунтованими. Наприклад, у с. Нагуєвичі³¹ у травні 1926 р. з’явилися комуністичні відозви. У цьому звинуватили голову місцевого “Лугу”. Голова товариства “Луг” у с. Нагуєвичі довів у суді свою непричетність до цієї справи. Однак, це не допомогло. Діяльність “Лугу” у с. Нагуєвичі у січні 1927 р. була заборонена³². Активно з 1932 р. працює товариство “Луг” у с. Криниця. В одній із кімнат кооперативу “Єдність” члени руханкового “Лугу” проводили поточні збори³³. Товариство “Луг” з с. Криниці співпрацювало з місцевою читальнею “Просвіти”. Товариство не мало великих коштів, тому не сплачували внески до читальні “Просвіти”³⁴. Ще однією причиною заборони діяльності “Лугів” у дрогобицькому повіті були закиди зі сторони влади про те, що лугові товариства не справляються з пожежами, несвоєчасно беручи в їхньому гасінні участь. Така доля випала товариству “Луг” у с. Улично³⁵. Дане товариство засноване 5 вересня 1926 р. 24 вересня близько 20-тої години того ж року у селі виникла пожежа. Завдяки членам місцевого “Лугу” її знешкоджено та врятовано з вогню півторарічну дитину. Однак, через повільність у селі луговикам не вдалося оперативно спрацювати. Житель с. Улично Михайло Николин³⁶ подав неправдиву інформацію жандармам про пожежу, звівши на луговиків наклепи, буцімто ті прибули не в повному складі. Поліція довго не розбиралася з цією справою. Невдовзі діяльність товариства “Луг” у с. Улично заборонено.

Відновлення лугової організації у дрогобицькому повіті після вищезгаданих заборон відбулося досить малими кроками. 4 грудня 1929 р. проведено загальні збори в товаристві “Луг” у с. Орів (сучасний Сколівський район)³⁷. Головою обрано Миколу Гриця, містоголовою (заступником) Гната Ямельницького, писарем Гната Бойка. Крім того, встановлено внески – 20 сот. на місяць і 20 сот. для тих, хто став членом організації. Перед зібраними виступив вїт села Іван Дибик (один з небагатьох у селі, хто закінчив гімназію)³⁸, пояснивши статут та мету діяльності товариства. Про цю подію у “Вістях з Лугу” зазначалося: “Маємо надію, що в нашій дрогобицькій повіті знову розвинеться Лугова організація”³⁹. Стараннями М. Гриця та Г. Ямельницького уся молодь с. Орів вдалося залучити до лугової праці⁴⁰. Однак дане товариство проіснувало недовго. З 26 вересня 1930 р. польська поліція провела “пацифікацію”⁴¹ дрогобицького повіту⁴². Польське населення було вороже налаштоване проти діяльності українських товариств. У Галичині проведено ряд вічових зборів, зокрема у Тернополі, Львові, Стрию, Коломиї, Золочеві, Перемишлі, Чорткові, Самборі, Бережанах, Тереховлі, Дрогобичі та ін. На вічах приймалися різноманітні резолюції. В одній із таких резолюцій наголошувалося на тому, що: “Жадаємо від міністерства внутрішніх справ, щоби воно негайно розв’язало (припинило діяльність – А. С.) Луги, Соколи, Пласт, Просвіту і інші подібні організації, які є кузницею і вогнищем злочинної діяльності терористів (так вважали поляки – А. С.)”⁴³. Діяльність товариств “Луг” на Дрогобиччині знову була заборонена польськими владними структурами. Серед них “Луг” у с. Орів. 1930 р. М. Грицей працює в “Просвіті”, зайнявши посаду скарбника замість Івана Шимка. Лише в 1932 р. у с. Орів вдалося відновити діяльність “Лугу”. Влітку 1933 р. товариство провело в селі фестин-попис. Активно до цього долучився голова “Лугу” Г. Ямельницький.⁴⁴ 4 грудня 1933 р. у с. Орів проведено надзвичайні збори “Просвіти”, на яких окрім інших питань одноголосно ухвалено рішення про те, що

з кожної вистави “Лугу”, що буде проходити в приміщенні “Просвіти” луговики зобов’язані 1/3 доходу віддавати за оренду. До того часу товариство “Луг” не платило ніяких грошей зі своїх доходів. Таке рішення прийнято у зв’язку із непорозуміннями між одним із членів “Просвіти” та головою “Лугу” Г. Ямельницьким⁴⁵.

Реєстрація та переєстрація колишніх товариств “Луг” на Дрогобиччині проходили досить мляво. Найкраще розвивався “Луг” у згаданому с. Орів. Станом на березень 1934 р. товариство налічувало 30 членів, 20 з яких мали лугові однострої та відзнаки. Посаду голови товариства посідав Г. Ямельницький. Впродовж 1930 – березня 1934 рр. “Луг” у с. Орів провів 1 фестин-попис з показовими вправами, 12 аматорських вистав, 10 відчитів. Збори товариства відбувалися кожної неділі та у свята. Крім того товариство “Луг” у с. Орів виписували “Вісти з Лугу” та “Неділю”, проводили читання книг вголос⁴⁶. 12 серпня 1934 р. товариство провело другий фестин-попис⁴⁷. На площу прибуло багато місцевих жителів. Національний та луговий гімни виконав оркестр із с. Верхнє Синьовидне. Після цього розпочалися вправи луговикив та дитячого садка під проводом Г. Ямельницького і Анни Бочиківної. Вправи виконано досить вдало. Велике враження на присутніх зробив своїм виступом дитячий садочок, особливо з вправою “В ряд ставай”. Під проводом А. Бочиківної проведено декілька національних танків, що в селі було новинкою. Решта часу минула серед товариських забав. Програму закінчено національним та луговим гімнами. Велику заслугу в організації даного заходу мав місцевий парох о. Микола Мацюк.

Товариства “Луг” з Дрогобиччини беруть активну участь у загально-лугових заходах: святкуваннях, з’їздах тощо. 20 березня 1934 р. відбувся з’їзд лугових товариств Галичини у Львові⁴⁸. На нього прибуло 84 делегати зі всіх повітів, де існували осередки. Згідно із статутом, нарадами з’їзду керували Р. Дашкевич, заступник М. Козланюк, секретар Василь Жовнір. Крім того присутніми були представники від преси: “Свободи”, “Діла”, “Нової Зорі”, “Неділі”, “Хліборобського Шляху”. Порядок з’їзду визначався наступними питаннями: 1) відкриття з’їзду; 2) звіти: а) загальний; б) організаційний; в) секретаря; г) скарбника; д) контрольної комісії; 3) вибір нової старшини товариства “Великий Луг” у Львові; 4) ухвалення величини внесків; 5) реферат на тему “Як вести місцевий Луг”; 6) різне: внесення, побажання, запити. Р. Дашкевич у привітальному слові зазначив наступне: “Літа найбільшого занепаду Лугової організації це літа від 1929 р. до вироблення нових статутів (починаючи з 1932 р. – А. С.). [...] нині по півтори роках праці на нових статутах бачимо, що ми зробили добре. Це, що делегати Уряду Фізичного Виховання і Військового Підготування мають право контролювати Луги, мають право приходити згідно зі статутом на загальні збори чи засідання Старшини”⁴⁹. У процесі з’їзду відбувалися дискусії та виступи членів організації з тих чи інших питань. Г. Ямельницький розказав присутнім про товариство “Луг” у с. Орів. У “Вістях з Лугу” з цього приводу повідомлялося: “Ямельницький Гнат голова Луга в Орові пов. Дрогобич розказує як то молодий сотрудник у його селі був противником Луга, але коли з часом переконався, що всі наклепи на Лугову Організацію неправдиві, то вступив сам до Луга, вибрано його навіть членом контрольної комісії, а коли мусів покидати село, бо його перенесли, сам з жалем згадував, що покидає Луга”.⁵⁰ На з’їзді обрано нову старшину товариства “Великий Луг” у Львові, до складу якої ввійшли: голова – Р. Дашкевич, члени старшини – Олекса Кушик, Юрій Мамчак, Анатоль Курдидик, В. Жовнір, Роман Голян, М. Козланюк, Володимир Федорчак, Іванна Мамчаківна; заступники головної старшини – Іван Баран, Михайло Черкес, Роман Савчак; контрольна комісія – Олекса Юцишин, Ярослав Панкевич,

Зенон Мороз; заступники членів контрольної комісії – Омеяна Ванівна, Михайло Вальчак⁵¹. Всі учасники з'їзду у Львові зробили фотографію на згадку⁵².

30 червня 1935 р. у Львові планувалося провести святкування з нагоди 10-ліття існування організації “Луг” у Галичині. На цей захід прибуло 39 товариств “Луг” з 10 повітів Галичини та 4 оркестри з сіл Чижиків, Жирівка, Сороки, Черепин в лугових одностроях. Усіх луговиків та луговичок налічувалося близько 1478 осіб. Серед них з дрогибицького повіту 8 луговиків та 3 луговички з с. Криниця⁵³. Однак через погану погоду (падав проливний дощ) свято перенесли на 4 серпня 1935 р. Перенесене свято відбулося без змін. На ньому були присутні 2500 луговиків та луговичок⁵⁴. 4–5 липня 1937 р. у Львові відбулося чергове лугове свято. На нього з'їхалися представники лугових товариств з 29 повітів усієї Галичини. З 262 сіл на свято прибуло 4501 особа, з яких 3224 луговиків та 1277 луговичок. Дрогибицький повіт представляли 2 члени “Лугу” з с. Довге⁵⁵. На з'їзді вибрано старшину товариства “Великий Луг” на три роки.

Крім вище зазначених свят представники лугових товариств Дрогибищини були присутніми на урочистому посвяченні прапора “Великого Лугу” у Львові, що відбулося 18 вересня 1938 р.⁵⁶ В урочистих подіях взяло участь близько 3 тисяч членів організації. 2019 осіб з 32 повітів були в лугових одностроях⁵⁷. Порівняно невелика кількість учасників свята пояснюється тим, що влада дозволила брати участь у святкуваннях представникам усіх товариств “Луг” лише з львівського повіту, не обмежуючи їхньої кількості. З інших повітів дозволялося лише по два представника від кожного товариства “Луг”⁵⁸. З дрогибицького повіту прибуло чотири особи в одностроях, трое з яких брали участь у показових вправах⁵⁹. Невелике представництво з Дрогибищини пояснювалося незначною кількістю існуючих товариств. Адже в 30-их рр. кількісний склад лугових товариств дрогибицького повіту не перевищував показники середини 20-их рр. ХХ ст. Якщо у 1927 р. товариств “Луг” на Дрогибищині налічувалося 19, то у серпні 1937 р. їхній показник складав 6 товариств,⁶⁰ у жовтні 1937 р. – 5, у жовтні 1938 р. – 10⁶¹.

Восени 1939 р. діяльність товариств “Луг” на Дрогибищині припинилася. З початком Другої світової війни та приходом на західноукраїнські землі більшовиків ліквідовуються всі громадські товариства, а їхні члени піддаються переслідуванням та арештам.

На окрему увагу при дослідженні товариств “Луг” на Дрогибищині заслуговує символіка⁶². Атрибутика організації, що представлена прапорами, відзнаками, одностроями, печатками, гімном та емблемою, відіграла значну роль у діяльності товариств. Луговики Дрогибищини використовували однострої. Згідно зі зміненним статутом 1932 р., зокрема десятого параграфу, члени організації зобов'язувалися з'являтися на зборах, вправах, святах у одностроях. В окремих випадках, наприклад, коли хтось із членів не мав останнього, дозволялося на правій стороні грудей носити малинову стяжку. На ній містився жовтими (золотими) буквами напис “Луг в (далі зазначалася місцевість, в якій діяло товариство).” Розміри стяжки становили 4 см ширини та 12 см довжини⁶³. До лугового однострою входили: 1) шапка-петлюрівка на зразок звичайного англійського кашкета, виготовлена з полотна або сукна зеленкуватого забарвлення; над дашком кашкета, покритого матерією, кріпився пасок, що по обох сторонах мав гудзики; 2) блузка з викладеним комірцем; на грудях дві кишені; рукави закінчені манжетами; блузка ззаду зібрана у фалди⁶⁴; виготовлялася з такого ж полотна або сукна, що й шапка; 3) вишивана сорочка з вишиваною краваткою або малиноювюю стяжкою; 4) шкіряний пояс; 5) довгі або короткі до чобіт чорні штани; 6)

чоботи⁶⁵. Жінки не мали спеціально розробленого однострою. Вони застосовували народні строї. На луговому однострої носилися відзнаки, що були невід’ємним атрибутом лугової організації. В правилах для членів товариств “Луг” зазначалося: “Луговик (чка) завжди носить на своєму одягу лугову відзнаку”⁶⁶. На найпоширенішій відзнаці зображено емблему товариства “Луг”. Відзнаки носилися на шапці однострою. Також їх могли застосовувати на цивільному одязі, прикріпивши до блузки⁶⁷. Лугові відзнаки можна було замовити у кооперативі “Жіночий Базар” у Коломиї та “Доставі” у Львові. У 1937 р. “Вісти з Лугу” опублікували списки товариств “Луг” з повітів Галичини, про оплату та неоплату “Великому Лугу” за друковану продукцію, металеві відзнаки, старшинські відзнаки, передплату, внески, печатки. Списки складені за період 20 березня 1934 р. – 30 червня 1937 р⁶⁸. Згідно з ними, товариства “Луг” з дрогобицького повіту заплатили 51 зл. 40 сот., зокрема за друковану продукцію 2 зл. 50 сот., металеві відзнаки – 15 зол., відзнаки старшини – 1 зол. 40 сот., передплата за “Вісти з Лугу” – 21 зол., внески – 11 зол. 50 сот⁶⁹. Заборгованість товариств “Луг” Дрогобищини становила 208 зол.: за друковану продукцію 7 зол. 50 сот., передплата за “Вісти з Лугу” – 36 зол., внески – 164 зол. 50 сот⁷⁰. На той час одна лугова відзнака коштувала 60 сот. Отже, виходить, що на дрогобицький повіт офіційно замовлено 25 відзнак. На жаль, інформація у списках подана лише по повітах, а не по окремих осередках, тому про те, хто з товариств “Луг” на Дрогобищині замовляв відзнаки, можемо тільки здогадуватися. Очевидно, це могли зробити ті, хто успішно проводив свою діяльність.

Крім відзнак організація “Луг” мала свою емблему. В п’ятому номері часопису “Вісти з Лугу” за 1928 р. поміщена емблема товариства.⁷¹ Вона впродовж всього існування залишалася без змін, символізуючи лугову організацію. Емблема мала такий вигляд: у щиті напис “Луг”, навколо нього рослинний орнамент (червона калина), під написом схрещені два топірці, під ними сурма з двома китицями. Емблема застосовувалась на печатках, килимах, бланках та відзнаках, а також на різних виданнях товариства “Луг”⁷².

Також у діяльності товариств “Луг” на Дрогобищині застосовувалася національна символіка: синьо-жовтий прапор, гімн, Тризуб. Своїх лугових прапорів товариства не мали. Як обов’язкові атрибути використовувалися печатки. В 56 параграфі згаданого статуту за 1932 р. зазначалося: “Всі акти Товариства так організації Головної, як також Окружних, Повітових і місцевих Організацій підписує голова або його заступник і писар. Печатка Товариства носить напис:

а) для Головної Організації: “Українське Руханково-спортове Товариство Великий Луг у Львові”.

б) для Окружної Організації: “Окружне товариство Луг...” (замість крапок – назва місцевості – А. С.)

в) для Повітових Організацій: “Повітове Товариство Луг в...” (замість крапок – назва місцевості – А. С.)

г) для Місцевих організацій: “Повітове Товариство Луг в ...” (замість крапок – назва місцевості – А. С.)⁷³. Поки що нам не вдалося віднайти зображення печаток товариств “Луг”, що діяли у дрогобицькому повіті. На той час інші товариства “Луг” застосовували печатки різної форми та розмірів. Наприклад, круглу печатку використовували “Великий Луг” у Львові⁷⁴, овальну – “Луг” у с. Поляна⁷⁵.

Отже, за майже 15-ліття існування українські товариства “Луг” на Дрогобищині, незважаючи на постійні заборони та перешкоди зі сторони польської влади, зуміли

створити розгалужену структуру, залучивши велику кількість членів. Лугові осередки мали вплив на виховання української молоді. Цьому сприяли всі напрямки діяльності, що культивувалися в організації: пожежна справа, спорт, культурно-просвітницька робота, використання національної та лугової символіки. Вихованці лугових товариств взяли активну участь в українському визвольному русі 40–50-их рр. ХХ ст.

¹ Федорчак В. Лугова Організація. В р. р. 1925-1935. Історичний нарис. – Львів, 1935. – С. 4; Дашкевич Р., Ничка Г. Товариство “Повітова Січ” у Львові // Гей, там на горі “Січ” іде!.. // Пропам’ятна книга “Січей”. Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Едмонтон, 1965. – С. 248; Дашкевич Р. Підручник для руханково-пожарних товариств Січей та Лугів. – Львів, 1925. – С. 2; Статут руханкового товариства і огневої сторожі “Луг”. – Львів, 1925. – С. 2.

² Роман Дашкевич (6.12.1892 р., с. Тустановичі (тепер частина м. Борислав) – 12.01.1975 р., м. Куфштайн) – визначний громадський, політичний та військовий діяч, генерал-хорунжий армії УНР. До Першої світової війни організатор товариств “Січ” і Українських Січових Стрільців у Львові. 1911 р. закінчив Перемишльську гімназію, навчався на юридичному факультеті Львівського університету. У 1917 р. належав до перших організаторів Січових Стрільців у Києві, перший голова Стрільської Ради. Організував артилерію і був командиром Гарматної Бригади Січових Стрільців. З 20-их років ХХ ст. відновив січові товариства, працював адвокатом у Львові. З 1925 р. по 1939 р. організатор товариств “Луг” у Галичині та редактор їхніх видань, голова товариства “Великий Луг” у Львові.

³ Федорчак В. Лугова Організація... – С. 4.

⁴ Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг”. – Івано-Франківськ, 1992. – 80 с.; Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини 1861 – 1939 рр. (Короткий історичний нарис). – Івано-Франківськ, 1995. – 72 с.

⁵ Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні. – Івано-Франківськ, 1997. – 232 с.

⁶ Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.) – Івано-Франківськ, 1999. – 138 с.

⁷ Трофим’як Б. Гімнастично-спортивні організації у Національно-Визвольному русі Галичини (друга половина ХІХст. – перша половина ХХ ст.) – Тернопіль, 2001. – С. 469.

⁸ Федорчак В. Лугова Організація... – С. 6.

⁹ Там само. – С. 7, 24, 27, 48.

¹⁰ Луг // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж–Нью-Йорк, 1962. – Т. 4. – С. 1382.

¹¹ Про переслідування товариств “Січ” та їхню символіку див. детальніше: Сова А. Символіка українського пожежно-спортивного товариства “Січ”: генеза та історія // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2005. – Збірник 5. – С. 215–230.

¹² Стан Лугової організації при кінці 1928 // Вісти з Лугу. – Львів, 1929. – Січень. – Ч. 1. – С. 6.

¹³ Свій. Хочемо бути в поступовій лаві Лугового брацтва. Колпець, пов. Дрогобич // Луговик. – Львів, 1926. – 20 грудня. – Ч. 2. – С. 9.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 348 (Товариство “Просвіта”, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 2967 – Арк. 13 зв.

¹⁵ Козак Ничай. Вперед! Славне Товариство! Колпець, пов. Дрогобич // Луговик. – Львів, 1927. – 20 березня. – Ч. 3. – С. 10.

¹⁶ Свій. До гурту пристаєм молодого! Болахівці, пов. Дрогобич // Луговик. – Львів, 1927. – 20 січня. – Ч. 1. – С. 11.

¹⁷ До гурту пристаєм молодого! Болахівці, пов. Дрогобич // Луговик. – Львів, 1927. – 20 березня. – Ч. 3. – С. 11.

¹⁸ Свій. До гурту пристаєм молодого! Болахівці, пов. Дрогобич // Луговик. – Львів, 1927. – 20 січня. – Ч. 1. – С. 11.

¹⁹ Дашкевич Р. Тустановичі // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1973. – Т. 1. – С. 416, 426.

²⁰ Дурбак І. Генерал хорунжий д-р Роман Дашкевич // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1973. – Т. 1. – С. 675.

²¹ Пожарничо-руханковий курс в Самборі // Вісти з Лугу. – Львів, 1926. – 25 серпня. – Ч. 2. – С. 13–14.

²² Свято в честь І. Франка в Самборі // Луговик. – Львів, 1926. – 10 листопада. – Ч. 1. – С. 8.

²³ Там само. – С. 9.

²⁴ Руханково-пожарничий курс у Львові // Вісти з Лугу. – Львів, 1927. – 25 квітня. – Ч. 4 (10). – С. 8–9.

²⁵ Позір Дрогобиччина! // Вісти з Лугу. – Львів, 1927. – 3 жовтня. – Ч. 9 (15). – С. 13.

²⁶ За оден рік праці // Вісти з Лугу. – Львів, 1928. – 1 січня. – Ч. 1. – С. 1–3.

²⁷ Там само. – С. 2.

²⁸ Орове, пов. Дрогобич // Вісти з Лугу. – Львів, 1930. – 1 січня. – Ч. 1. – С. 11.

²⁹ Стан Лугової організації при кінці 1928 // Вісти з Лугу. – Львів, 1929. – Січень. – Ч. 1. – С. 6–7.

³⁰ В роковини виходу Вістей з Лугу // Вісти з Лугу. – Львів, 1927. – 25 липня. – Ч. 7 (13). – С. 3–4.

³¹ Перед Першою світовою війною у с. Нагуєвичі існувало товариство “Січ”. Див.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 348 – Оп. 1. – Спр. – 3940. – Арк. 8 зв.

³² Джміль І. Нагуєвичі, п. Дрогобич // Вісти з Лугу. – Львів, 1927. – 25 квітня. – Ч. 4 (10). – С. 10.

³³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 348 – Оп. 1. – Спр. – 3202. – Арк. 1.

³⁴ Там само. – Спр. – 3201. – Арк. 17 зв., 18 зв., 21 зв., 22 зв.

³⁵ З Лугу в Уличні, пов. Дрогобич // Вісти з Лугу. – Львів, 1926. – 25 грудня. – Ч. 6. – С. 14.

³⁶ На той час М. Николин був членом товариства “Просвіта” у с. Улично. Див.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 348 – Оп. 1. – Спр. – 5748. – Арк. 73, 78, 79, 82.

³⁷ Орове, пов. Дрогобич // Вісти з Лугу. – Львів, 1930. – Січень. – Ч. 1. – С. 11.

³⁸ Кінчук-Ясінська П. Село Орів (Орове) // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1973. – Т. 1. – С. 350.

³⁹ Орове, пов. Дрогобич // Вісти з Лугу. – Львів, 1930. – 1 січня. – Ч. 1. – С. 11.

⁴⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 348 – Оп. 1. – Спр. – 4155. – Арк. 3 зв.

⁴¹ “Пацифікація” – (від лат. *pacificatio* – умиротворення, замирення) – офіційна назва масових репресій щодо українського населення Галичини, проведених урядом Польщі (прем’єр – Ю. Пілсуд-

ський, міністр внутрішніх справ – Ф. Славої-Складовський) восени 1930 р. Приводом для “пацифікації” послужили численні протипольські акції: підпали майна польських власників, пошкодження ліній зв’язку тощо, що відбувалися в краї влітку та восени 1930 р. Відповідальність за дії польська влада поклала на українське підпілля – ОУН та її бойовий підрозділ – УВО. Під час цієї акції в багатьох місцевостях проведено ліквідацію українських громадських організацій та установ, зокрема товариства “Сокол”, “Пласт”, “Просвіту”, “Луг”, кооперативи. Детальніше див.: Швагуляк М. “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українське суспільство. – Львів, 1993.

⁴² Верган В. Пацифікація Дрогобицького повіту // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1978. – Т. 2. – С. 24.

⁴³ Там само. – С. 22.

⁴⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 348 – Оп. 1. – Спр. – 4155. – Арк. 22 зв.

⁴⁵ Там само. – Арк. 23 зв.

⁴⁶ Оrove, пов. Дрогобич // Вісти з Лугу. – Львів, 1934. – Лютий–березень. – Ч. 2–3. – С. 13.

⁴⁷ Оrove, пов. Дрогобич // Вісти з Лугу. – Львів, 1935. – Січень–лютий. – Ч. 1–2. – С. (ненумерована – зворот титульної – А. С.).

⁴⁸ Загальний З’їзд від поручників Лугів // Вісти з Лугу. – Львів, 1934. – Квітень. – Ч. 4. – С. 2–15.

⁴⁹ Там само. – С. 5–6.

⁵⁰ Там само. – С. 10.

⁵¹ Там само. – С. 12.

⁵² Вісти з Лугу. – Львів, 1934. – Травень. – Ч. 5. – С. 10.

⁵³ Ювілейне Лугове Свято 4 серпня 1935 // Вісти з Лугу. – Львів, 1935. – Липень. – Ч. 7. – С. 4.

⁵⁴ Ювілейне Лугове Свято дня 4 серпня 1935 // Вісти з Лугу. – Львів, 1935. – Серпень–грудень. – Ч. 8–12. – С. 4–9.

⁵⁵ Лугове Свято у Львові // Вісти з Лугу. – Львів, 1937. – Серпень. – Ч. 8. – С. 138, 140.

⁵⁶ Детальніше про історію створення та посвячення прапора товариства “Великий Луг” див.: Сова А. Історія прапора товариства “Великий Луг” у Львові // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (у друці).

⁵⁷ Кілько було нас на Луговім Святі? // Вісти з Лугу. – Львів, 1938. – 1 жовтня. – Ч. 19. – С. 250–251.

⁵⁸ Величаве посвячення Лугового прапора // Діло. – Львів, 1938. – 20 вересня. – Ч. 208 (15019). – С. 4.

⁵⁹ Кілько було нас на Луговім Святі? // Вісти з Лугу. – Львів, 1938. – 1 жовтня. – Ч. 19. – С. 250.

⁶⁰ Звідомлення з діяльності Великого Лугу за час від 20 березня 1934 до 30 червня 1937 // Вісти з Лугу. – Львів, 1937. – Липень. – Ч. 7. – С. 103.

⁶¹ Скільки є Лугів? Стан Лугової Організації в жовтні 1938 р. в порівнянні до жовтня 1937 // Луговий календарик на 1939 рік. – Львів, 1939. – С. 38.

⁶² Детальніше про символіку товариства “Луг” див.: Сова А. Символіка товариства “Луг” у Галичині (1925–1939 рр.) // Вісник Національного університету “Львівська Політехніка”: “Держава та армія” (у друці).

⁶³ Статут українського руханково-спортивного товариства “Луг”. – Львів, 1932. – С. 5.

⁶⁴ Фалди – трубоподібні складки на одязі.

⁶⁵ Там само. – С. 6.

⁶⁶ Луговий календарик на рік 1930. – Львів, 1930. – С. 32; Луговий календарик на рік 1933. – Львів, 1933. – С. 38.

⁶⁷ Статут українського руханково-спортивного товариства “Луг”. – Львів, 1932. – С. 5.

⁶⁸ Звідомлення з діяльності Великого Лугу за час від 20 березня 1934 до 30 червня 1937 // Вісти з Лугу. – Львів, 1937. – Липень. – Ч. 7. – С. 102–114.

⁶⁹ Спис повітів, що зложили Великому Лугу за друки, металеві відзнаки, старшинські відзнаки, передплату, вкладки, печатки та різні друки по день 30 червня 1937 р. // Вісти з Лугу. – Львів, 1937. – Липень. – Ч. 7. – С. (між с. 124–125).

⁷⁰ Спис повітів, що винні Великому Лугу за друки, металеві відзнаки, старшинські відзнаки, передплату, вкладки, печатки та різні друки по день 30 червня 1937 р. // Вісти з Лугу. – Львів, 1937. – Липень. – Ч. 7. – С. (між с. 124–125).

⁷¹ Вісти з Лугу. – Львів, 1928. – Ч. 5. – С. 1.

⁷² Пописові лугові вправи для луговиків і луговичок на рік 1937 і 1938 рік. – Львів, 1937. – С титульна; Пописові лугові вправи для луговиків і луговичок на рік 1935 і 1936 рік. – Львів, 1935. – С. титульна; ЦДІА України у Львові. – Ф. 312 (Українське спортивне товариство “Со-кіл-Батько”, м. Львів) – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 3, 4.

⁷³ Статут українського руханково-спортивного товариства “Луг”. – Львів, 1932. – С. 15.

⁷⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 312 – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 3. Там само. – Спр. 26. – Арк. 44.

⁷⁵ Там само. – Спр. 204. – Арк. 38.

Андрій Сова.

Українські товариства “Луг” на Дрогобиччині.

У статті висвітлено маловідомі аспекти діяльності українських товариств “Луг” на Дрогобиччині. Звернено увагу на використання членами товариств лугової атрибутики (однострій, відзнаки, емблема, печатки тощо).

Andriy Sova.

The Ukrainian “Luh” societies in Drohobych land.

In the article little-known aspects of activity of the Ukrainian societies “Luh” in Drohobych land. The attention is drawn to the use by the society’s members of the “Luh” attributes, such as the uniform, insignia, emblems, stamps, etc.

КОНЦЕПЦІЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ У ПРАЦЯХ ІСТОРИКІВ МІЖВОЄННОГО ЛЬВОВА

Проблема церковної унії становила основу церковно-історичного дискурсу українських науковців міжвоєнного Львова. Досліджувати історію церковної унії закликав митрополит Андрей Шептицький, проводячи аналогії становища української Церкви у міжвоєнний період з часами до і після проведення Берестейського собору¹.

Як і питання впровадження християнства на Україні-Русі та розвитку Церкви княжої доби, історики вивчали церковну унію переважно в історіософському аспекті, оминаючи комплексні історіографічні та джерелознавчі опрацювання. Їхня позиція в історичному тлумаченні церковної унії першочергово виходила з практичних міркувань, які диктувалися тогочасним релігійним і політичним становищем українських земель, керованих іноземною адміністрацією та відображала рівень національної свідомості – збереження національно-культурної та релігійно-церковної ідентичності, прагнення єдиної держави, нахил до світової, передусім західноєвропейської інтеграції тощо. Саме тому, на нашу думку, досліджувана проблематика має ідеологічне забарвлення. Розглядаючи проблему у статтях, рецензіях тощо, історики готувалися до її ґрунтовніших досліджень. Завданням учених було вивчення окремих проявів церковної унії в Україні, яка уявлялася ними як безперервний культурно-релігійний та церковно-політичний процес, започаткований християнізацією українських теренів.

У “Вступі до Історії Церкви на Україні” С.Томашівський подав власне бачення церковної унії, яка “означає не лише те, що колись було здійснене в Бересті, не тільки Исидорова у Флоренції, Данилова у Холмі, Петрова в Ліоні та ін.” На думку історика, унія є відвічним змаганням “між ідеєю Об’єднання й ідеєю Роз’єднання – змагання, що почалися не за Керуларія і не за Фотія, а значно раніше”². М.Чубатий у своєму лекційному курсі студентам Греко-католицької Богословської Академії дотримувався подібних поглядів, наголошуючи, що предметом його викладів є “... історія тої великої ідеї, що зветься унією церковною на Україні, як ся ідея то раз ставала дійсністю, то знов ставала стремлінням поколінь, аж доки вона не зреалізувалася у тій формі, в якій нині знаходиться наша українська Греко-католицька Церква”³.

У змісті “церковної унії” науковці вбачали насамперед тісний зв’язок української Церкви з Римом. На думку В. Заїкина, а також більшості греко-католицьких учених (С. Томашівського, М. Чубатого, о. А. Іщака, о. Т. Коструби та інших), безпосередні зв’язки з Апостольською столицею при збереженні своєрідного церковного обряду, почалися вже з найдавніших часів. Носіями унії в Україні тією чи іншою мірою були уже Св. Кирило і Мефодій, кн. Ольга, кн. Ярополк, кн. Володимир Великий. І навіть після трагічних подій 1054 р., які розкололи Христову Церкву на дві частини, українська Церква ще досить довго фактично підтримувала старі зв’язки з Західною (у II-ій половині XI ст., в XIII ст., в XV ст.). “Не можна ігнорувати того факту, стверджував В.Заїкин, – що актом 1596 р. не тільки не творилося нічого нового й неприродного для України, а навпаки малося на увазі відновити давнішу єдність Церкви Української з Церквою Західною”⁴.

Зближення української Церкви з Римом відбулося у часи татаро-монгольського нашестя. Це питання обговорювалося у праці С. Томашівського “Предтеча Исидора, Петро Акерович, незнаний митрополит руський”⁵. Автор велику увагу приділив Ліонському собору 1245 р. та особі руського церковного ієрарха Петра (С. Томашівський вважав його київським митрополитом та ототожнював з ігуменом Свято-Спаського монастиря на Берестовім), котрий подав папі відомості про татар і просив підмоги Апостольського престолу. Постаць П. Акеровича викликала дискусії у тодішніх наукових колах. Польські дослідники вважали його рязанським єпископом. У сучасній українській історіографії питання про особу цього церковного ієрарха також невирішене. Зокрема, Я. Дашкевич вважає, що руський архієпископ Петро та ігумен Петро Акерович – різні особи⁶. Все ж, більшість дослідників погоджуються з тим, що П. Акерович був усе-таки Київським митрополитом, хоча питання про його ігуменство у Свято-Спаському монастирі є й досі дискусійним⁷. Проблему становища українсько-руської Церкви сер. XIII ст. С. Томашівський розглядав і в інших працях. У розвідці “Поміж двома світами. Як працювала середньовічна дипломатія” історик розглянув діяльність папського дипломата Джованні П'єрано де Карпіні у 1245 – 1247 рр., завданням якого було примирення татар з християнським світом⁸.

Стаття о. Андрія Іщака “Уніонні та автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ізидора”⁹ так само зачіпає тему стосунків української Церкви з Римом у добу татаро-монгольського нашестя. Розглядаючи зносини Данила Галицького з Апостольським престолом та його унійні заходи, автор зазначає, що церковна політика галицького князя є важливим у нашій історії “свідомством релігійного і культурного стремління на Захід...”¹⁰. Вирішуючи питання мотивів прийняття унії, о. Андрій говорив, що “унія з Заходом була неначе категоричною відповіддю, яку дала тодішня українська Русь на проби унії церковної Києва з Московією”¹¹. Однак автор не ідеалізував унію з Заходом. На його погляд, вона була лише виходом з тогочасної ситуації, як політичної, так і релігійної.

Унійний процес, інтенсифікований Ферраро-Флорентійським собором, мав відгомін й на українсько-білоруських теренах, і більш як через століття досягнув тут кульмінації (Берестейська унія). Однак історичні питання, пов'язані з цими подіями, мало представлені львівськими істориками, які надавали перевагу історіософському осмисленню тогочасних подій церковної історії. Оцінки науковців щодо комплексу проблем, пов'язаних із церковними подіями XV та XVI ст., можна знайти у рецензіях на праці іноземних авторів. Заслуговує увагу ґрунтовна рецензія М. Андрусяка на дослідження польського історика К. Левіцького “Князь Константин Острозький та Берестейська унія 1596 р.”¹². Рецензент схвалює намагання автора бути безстороннім. Зокрема, К. Левіцький говорить про те, що ініціатори унії серед польських кіл керувалися не релігійними, а тільки політичними тенденціями. Аналізуючи суспільно-політичне та культурно-релігійне становище у Польщі кінця XVI ст., автор пояснює прорахунки влади, яка мала свої наміри щодо унії. На думку М. Андрусяка, К. Левіцький мало уваги приділяє позиції руського громадянства в тодішньому унійному процесі. Як зазначав рецензент, у цьому відчувається прогалина у праці, бо тогочасні релігійні настрої руського населення продемонстровані передусім у полемічній літературі, зігнорованій автором¹³. Найбільше уваги, як і було передбачено темою, приділено постаті князя К. Острозького. К. Левіцький вказував на хиби польської історіографії, яка вважала князя релігійним фанатиком. З його погляду, кн. Острозький “уявляв собі

Унію як порозуміння цілої грецької Церкви з латинською і добачував у тому передусім користи політичного характеру, а не релігійного”¹⁴.

Оцінку Берестейській унії М. Чубатий виклав у дослідженні “Суспільно-національна роля унії в житті українського народу”¹⁵. На його думку, Берестейська унія мала ряд недоліків суб’єктивного характеру. Так, наприклад, у руському колі прихильників унії були і такі корисливі особи, як Кирило Терлецький та Гедеон Балабан. Перший із них заради королівської прихильності занадто поспішив з укладенням унії. Серед іноземних ініціаторів – легат А. Поссевіно, єзуїти П. Скарга, Б. Гербест, польський король Сигізмунд III – “представляли воюючий, ідейний католицизм, без огляду на обряд”. Також “неукраїнські співробітники Унії замало знали протикатолицькі настрої українського громадянства”. Слушною була позиція князя К. Острозького, який “розумів Унію, як універсальну на зразок Фльорентійської”. Князь прагнув рівноправності української Церкви у польській державі¹⁶.

Таким чином, Берестейську унію львівські дослідники оцінювали з огляду на її національно-церковну та громадянську корисність. Незважаючи на неминучість злуки, творці унії достатньо не врахували цих аспектів. Однак у перспективі, як вказував С. Томашівський, церковна унія “стала в обороні української національно-політичної ідеї”. Доказом цього була незмінність етнографічних меж Галичини від кінця XVI ст.¹⁷ Томашівський вважав, що унія стала єдиною тривкою формою національної Церкви, викликаною потребою її усамостійнення¹⁸. У цьому й була особливість церковної унії, довершеної на руських теренах, яку історик називав “ідеєю об’єднання-роз’єднання”. Його концепція демонструє, назагал, греко-католицьке бачення унії як поєднання частково самостійних (автокефальних) церков у лоні греко-католицької Церкви.

На думку науковців, самостійність української Церкви гарантувалася при непопущеності східної обрядової традиції. Однак цьому перешкодив тиск латинізації, який почав гостро проявлятися після укладення Берестейської унії. Цей історичний факт змушував до проведення паралелей зі станом УГКЦ у міжвоєнний період¹⁹.

Становлення Уніатської церкви відбувалося в складній обстановці першої половини XVII ст. Цей історичний відтинок притягнув велику увагу греко-католицьких істориків. Вони вивчали, переважно, діяльність уніатських ієрархів та історію церковних соборів 20-х рр. Характеризуючи епоху, М. Чубатий бачив у ній елементи романтизму та провіденціалізму. Історик писав, що “період митр. Йосифа Рутського це період героїської доби в історії східного католицизму на Україні та Білорусі, ...це теж період великих замислів та кристалізації ідеалу українського католицизму”²⁰. Перебравши митрополичий уряд 1614 р. Йосиф Рутський розпочав церковні реформи. Заходи митрополита, так само, як і його попередника Іпатія Потія, спрямовувалися на зміцнення позицій східного католицизму у межах руської Церкви. У цьому, на думку вченого, була не тільки церковна, але й національна користь: “Саме серед розгару релігійної боротьби з нез’єдиненими братами східний католицизм віднаходить на Україні своє історичне призначення в житті нації; він нав’язує до постійного впродовж кількох століть гравітування київської митрополії до Риму і тим чином набирає прикмет власної індивідуальності”²¹.

Хитке становище Уніатської церкви поч. XVII ст. посилювалося внутрішніми суперечностями (засилля світського патронату, практика т. зв. “симонії”, недоліки евангелізації та освіти серед чернецтва і світського духовенства), що призводили до морального і духовного занепаду. Порятунком Церкви пов’язувався із захистом її від латинізації а також із підтримкою освіченого руського духовенства та чернецтва,

поставлених на службу національній ідеї. У згаданому контексті виділяється стаття о. Петра Хомина, в якій розглядаються освітні заходи митрополита Йосифа Рутського²². Характеризуючи постать уніатського митрополита, о. П. Хомин вказує, що для раннього періоду його діяльності була характерна конверсія (від кальвінізму до уніатства). Його вступ до віленського Святотроїцького монастиря був для багатьох несподіванкою. Надалі митрополит виявив ревне служіння уніатській церкві та виступав за збереження східного обряду. В епоху Йосифа Рутського з'явилися інші видатні постаті церковної історії: Йосафат Кунцевич, Лев Кревза, Мелетій Смотрицький, Йов Борецький, Захарія Копистенський.

Увага вчених була зосереджена на діяльності церковних соборів першої пол. XVII ст. Лейтмотивом кожного такого з'їзду було досягнення міжцерковної згоди, особливо поміж уніатами і православними. Цій темі присвячене дослідження о. Івана Рудовича "Кобринський Синод 1626 р."²³. Завданням автора було не тільки розглянути хід першого уніатського собору, який відбувся у Кобрині, та подати руську редакцію його ухвал, а дослідити "його історію у прагматичному зв'язку з тодішнім розвитком подій у церковнім і політичнім житті"²⁴. На противагу твердженню російського історика П. Жуковича про бездіяльність за наслідками першого уніатського собору²⁵, о. І. Рудович говорив, що значення Кобринського собору полягає у розгляді актуальних питань освіти духовенства, "вишукання *modus vivendi* для земляків релігійно роз'єднаних, та оснування самостійного українського патріархату"²⁶. У перших главах свого дослідження автор подає передісторію скликання собору. Саме у цей час гостро назріла потреба "возсоединения Русскаго мира". Досягнення цього стало б запорукою як релігійної так і національної незалежності. А поки-що "останнє забороло самостійності українського народу – його Церква захитується внаслідок релігійної боротьби". Виходу зі становища шукає уніатський єпископат, який підняв питання негайної консолідації Української Церкви через створення українського патріархату, підпорядкованого Апостольському престолу. Однак, як констатував о. І. Рудович, до цього проекту прохолодно поставилися українські православні, його також не поділяли Москва з Царгородом та Рим. У ході дослідження автор розглядає позиції кожної сторони, а передусім релігійно-політичні мотиви українського православного населення та польських греко-католицьких кіл щодо Уніатської церкви. Найяскравіше вони проявлялися на сеймах 1623, 1624, 1626 рр., Новгородському церковному з'їзді 1624 р., Кобринському соборі 1626 р., більшість із яких православні бойкотували. Отець І. Рудович зупиняється також на ставленні Апостольської столиці до унії. Спочатку він констатував неприхильність Риму до Уніатської церкви, а згодом, на його думку, смерть Кунцевича дещо змінила ситуацію. На це вказують декрети папи Урбана VIII з лютого та липня 1624 р., у яких заборонявся перехід русинів на латинський обряд, та посередництво єзуїтів у цьому питанні, а також дозвіл папи на скликання уніатського собору. Позиція Риму щодо Уніатської церкви проглядається у відповідних реакціях папи на донесення Й. Рутського щодо результатів собору.

Дослідження В. Рижецького "З'їзд українських владик у Львові в 1629 р."²⁷ також стосується передумов та ходу уніатського собору, який мав стати спільним для уніатів та православних. Незадовго до з'їзду у Львові "сталися події, які зовсім руйнували надії на замирення обох сторін... була се трагічна справа архієп. М. Смотрицького", який перейшов уже тоді на унію. Його вчинок викликав у православних негативізм. Усе ж, православне духовенство було готове взяти участь у спільному соборі. Проте з'їзд відбувся без православних через заборону папського нунція у Польщі збиратися разом

католикам і православним. Така ситуація найбільше вплинула на головного ініціатора спільного собору – митрополита Й. Рутського, який змушений був скоритися забороні, але робив усе, щоб її подолати. На думку В. Рижецького, з'їзд 1629 р. у Львові є індикатором становища, в якому на ті часи перебувала Уніатська церква²⁸.

Гасла про примирення “Русі з Руссю” та створенням Київського патріархату, які висувало уніатське духовенство, давали підстави католицьким ученим доводити національний характер їхніх прагнень. Приклад безсторонності демонстрував намір Й. Рутського зректися своєї кандидатури на посаду патріарха на користь П. Могили. Створення Київського патріархату, на думку М. Чубатого, скорегувало б прорахунки Берестейської унії²⁹ та стало б у пригоді як для української Церкви, так і для народу. “Стаючи католиками, – говорив дослідник, – відкривали ми собі доступ до користання із здобутків відродженого католицизму та західньо-європейської культури взагалі, рівночасно одначе зберігали ми цілу нашу церковну культуру під проводом київського патріарха. При такій розв'язці церковного питання київського патріархат був би не тільки релігійно сконсолідував, а тим самим і скріпив українську націю, але ще й став би на церковнім полі атракційним осередком для Білоруси та Волощини. Є всякі дані думати, що втім випадку й ціла доля українського народу була би пішла по інших рейках”³⁰.

Проблема універсальної унії та ставлення до неї греко-католицьких і православних кіл знайшла освітлення в археографічній праці російського історика Є. Шмурла, базованій на ватиканських архівних джерелах (“Россія и Италия. Сборник исторических материалов и исследований, касающихся сношений России с Италией”). На їхній основі вчений видав працю “Римская Курія на русском православном Востоке въ 1609 – 1654 годах”, яка вийшла 1928 р. у Празі. Вказане дослідження знайшло схвальний відгук українських учених, зокрема М. Чубатого³¹ та І. Крип'якевича³². Його використав М. Андрусак³³. Однак було помічено, що у своїх коментарях Є. Шмурло виявив характерну для російської православної історіографії неприхильність до унії, однобічне трактування її результатів тощо³⁴.

Сучасні дослідники питання розглядають його під дещо іншим кутом зору³⁵. Зокрема, російські науковці, заглиблюючись у проблему церковно-релігійних процесів початку XVII ст. на українсько-білоруських теренах, уперше в історіографії ставлять питання про історичну альтернативу Берестейської унії та роблять спробу проаналізувати масову конфесійну свідомість руського населення. Л. Тимошенко, аналізуючи їхні здобутки, відзначив перспективність такого підходу й водночас зауважив, що у вирішенні проблеми слід застосовувати більш ґрунтовний і комплексний аналіз джерельного апарату (відомого та віднайденого), а також перевірити усі тодішні альтернативні проекти виходу руської Церкви з кризи³⁶.

Становище Уніатської церкви на початку XVIII ст. розглядається у дослідженні Р. Лободича “Значіння Замоїського Синоду для Української з'єдиненої Церкви”³⁷. Вчений обстоював погляд, що подія була важливим заходом на шляху утвердження національної Церкви та збереження східного обряду. Собор санкціонував деякі елементи богослужіння на зразок латинських³⁸. Доповідь ученого, виголошена на Унійному з'їзді у Львові, викликала дискусію. Зокрема, єпископ М. Чарнецький вважав, що нововведення Замоїського собору мали негативні наслідки для українського християнства, оскільки “досвід виказав, що ментальність православних реагує негативно на ці нововведення”³⁹. На думку колишнього ректора Кременецького православного ліцею о. Петра Табінського, Замоїський собор не впровадив до літургійної практики Уніатської церкви нічого нового, а лише утвердив те, що склалося набагато раніше. У цьому плані

собор “оберігав” свій обряд від чужих нашарувань⁴⁰. Результати Замоїського собору викликають полярні рефлексії сучасних церковних істориків. Зокрема, православний історик І. Власовський наголошує, що відхід Уніатської церкви від православного обряду й наближення її до обряду греко-католицького значною мірою спонукали масове і раптове повернення правобережних селян-уніатів у 1795–1796 рр. в лоно Православної церкви⁴¹. Конструктивну роль Замоїського собору для вдосконалення тодішнього внутрішньоцерковного управління підкреслив І. Скочиляс. Саме собор розробив першу в історії Уніатської церкви детальну візитаційну інструкцію, якою фактично було завершено кодифікацію канонічного права Церкви в ділянці функціонування інституту генеральних візитацій⁴².

Дослідження обставин переходу Львівської єпархії до унії також можна вважати етапним у вивченні унійного руху на українських теренах. Цій проблемі присвячена монографія М. Андрусяка “Йосиф Шумлянський: перший уніатський львівський єпископ (1667–1708)...” (1934 р.). Перехід до унії, на думку вченого, був зумовлений станом занепаду Православної церкви, не в останню чергу цьому прислужилися традиції вільного вибору владик з-поміж світських людей. Для з’ясування інших причин переходу львівського єпископа Йосифа Шумлянського на унію автор перш за все звертає увагу на особистісну мотивацію вчинку ієрарха, достеменно вивчаючи його біографію та письменницьку творчість. На думку М. Андрусяка, у діях єпископа проглядають так звані національно-захисні мотиви. На це вказують ненасильницькі методи Й. Шумлянського у запровадженні унії, його толерантне ставлення до православних тощо. Дослідник вказував, що метою релігійної діяльності ієрарха було прагнення піднести статус руської Церкви і забезпечити рівні з католиками права для руського духовенства і громадськості. Праця М. Андрусяка мала неабиякий резонанс у тогочасному науковому середовищі. Досить високу оцінку монографії дав о. А. Іщак⁴³. Натомість польський учений О. Деруга зауважив вузькість її джерельної бази, а також не погодився з деякими висновками М. Андрусяка, стверджуючи, що в діяльності єпископа завжди переважали політиканство і кар’єризм. Причинами політики лавірування Й. Шумлянського між Римом, Варшавою і Москвою, зволікання із прийняттям унії було нестримне прагнення ієрарха утворити окрему Галицьку митрополію та підкорити своїй юрисдикції всю православну Церкву Польщі⁴⁴. В. Заїкин також вказував на не досить повну джерельну базу праці М. Андрусяка. 1939 р. вчений опублікував дослідження про участь Й. Шумлянського у міжнародній політиці України, Польщі та Москви, резюмуючи, що єпископ керувався не патріотичними мотивами, а тогочасною кон’юктурою і меркантильними інтересами типового представника шляхти⁴⁵.

Становище унії у XVIII-XIX ст. цікавило історика-богослова о. Теофіля Кострубу. Його дослідження з цього питання “Як Москва нищила Унію” друкувалося з 1933 по 1936 рік на сторінках газети “Нова Зоря” та мало радше науково-популярний характер, що звільняє нас від докладного її розгляду. Назвемо лише коло питань, піднятих дослідником, які стосувалися переслідування унії російським царизмом й тогочасного становища Греко-католицької церкви на Холмщині, Тернопільщині, Галичині. Те ж стосується його праці “Наші мученики за унію”, де йшлося про події 1705 р. у Полоцьку, єпископа Діонісія Жабокрицького й уманську різню та інші події, пов’язані з обороною церковної унії⁴⁶.

Питання розвитку церковної унії на українських теренах модерного періоду торкаються дослідження діяльності митрополита Андрея Шептицького та єпископа Йосифа

Боцяна, надруковані, відповідно, в четвертому (1926 р.)⁴⁷ та п'ятому (1927 р.)⁴⁸ томах «Богословії».

Разом із вивченням етапів церковно-унійного розвитку на українських теренах, греко-католицькі історики розглядали перспективу унії крізь призму її історичної ролі.

У церковно-історичній концепції С. Томашівського як представника державницького напрямку історіографії проблема унії логічно вписувалася у розроблену ним ідею щодо історичного покликання України, й насамперед Галичини, на території якої перехрещувалися культурні впливи Сходу та Заходу. Унія як уособлення культурно-релігійного поєднання сходу-західних впливів, на думку історика, “являє собою єдину справді національну українську Церкву”⁴⁹.

Подібних поглядів на роль церковної унії дотримувався В.Липинський. Він висував дві її мети. Перша полягала у з'єднанні церков як довершена справа. Друга означала лише намагання до єдності. “У цьому змаганню, ... – писав історик, – і єсть наше покликання, в ньому захована суть нашого національного існування... Маючи в своїй нації і Схід і Захід, і одну і другу Церкву – ми мусимо, коли хочемо бути нацією, ці два напрями під гаслом єдності та індивідуальності нашої національної в собі весь час гармонізувати”⁵⁰.

На думку М.Чубатого, унія була самотнім порятунком для української Церкви і разом з тим – індикатором природного потягу української культури до західноєвропейського простору. Поєднання східної обрядовості з католицизмом найкраще характеризує тип української ментальності та зумовлене геокультурним розташуванням нашої країни⁵¹.

Отже, інтерпретація унії українськими греко-католицькими істориками відображала насамперед національно-державницькі пріоритети. Хоча духовенство і намагалося трактувати проблему з іншого кута зору, передусім захищаючи інтереси УГКЦ. Так, о. А. Іщак у відгуку на твори В. Липинського про Церкву і релігію критикував ученого за державницький підхід до трактування унійних церковних процесів⁵². Натомість В. Заїкин в історіософії В. Липинського помітив намагання поєднувати “Боже й кесарево”: “Церкву ніхто не сміє підпорядковувати політичним тенденціям; але державна влада, аби виконувати добре своє організаційне, державне завдання, мусить слухати наказів релігії, визнавати авторитет духовної влади і сей авторитет всіма силами піддержувати”⁵³.

На порядок денний виходило питання переосмислення поняття “унії” для внесення ясності у її перспективу на українських теренах та ролі УГКЦ у цій акції. Вчений-богослов о. Г. Костельник наголошував, що “в унії є щось зломане, звихнене, неприродне, що нівелює, нінащо обертає творчі сили...” Отець Й.Сліпий закликав відрізнити унію від уніатства. Останнє трактувало єдність як підпорядкування, а не взаємне партнерство. В аспекті уніатства вироблявся так званий греко-католицький обряд як своєрідний гібрид східного з латинським. Це засвідчувало “певний декаданс” і загрожувало втратою власної автентичності, яка може бути збережена лише при поверненні до старої обрядової традиції.

Підсумовуючи, наголошуємо, що проблема церковної унії була центральною для греко-католицьких істориків. У їхніх концепціях проглядається переважно конфесійне бачення проблеми, яке реалізовувалося у спробах довести унійний характер української Церкви. Проте, як бачимо, у своїх висновках львівська церковна історіографія не була монолітною – існували розбіжності в історичному трактуванні “церковної унії” у колах світських і духовних дослідників. Перші у розгляді проблеми керува-

лися національно-державницькими пріоритетами. Другі закликали вивчати унійні процеси у духовно-релігійній площині. Обидва напрямки оцінки церковної унії не були вільними від суб'єктивних рефлексій, пов'язаних із тогочасним релігійним і політичним становищем українських земель. Незважаючи на це, дослідники виробляли національні засади дослідження проблеми та продемонстрували її бачення з позицій неоднозначності релігійних процесів на українських теренах.

¹ Гриньох І. Слуга Божий Андрей – Благовісник Єдності. – Мюнхен, 1961. – С.193-194.

² Томашівський С. Вступ до Історії Церкви на Україні // Записки Чину Св. Василя Великого (ЗЧСВВ). – Жовква, 1932. – Т.IV. – Вип. 1-2. – С.4.

³ Чубатий М. Історія української греко-католицької Церкви. – Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України, відділ рукописів. – Ф.9. (Окремі надходження). – Спр.240/1. – Арк.3-4.

⁴ Заїкин В. З сучасної української богословської літератури // Діло. – 1925. – Ч. 199. – С.2.

⁵ Томашівський С. Предтеча Исидора, Петро Акеревич, незнаний митрополит руський // ЗЧСВВ. – Жовква, 1927. – Т.II. – Вип.3-4. – С.224-238.

⁶ Дашкевич Я. Початки християнства на західноукраїнських землях. Реінтерпретація проблеми // Історія релігій в Україні. Праці XII-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 20-24 травня 2002 р.). – Книга I. – Львів, 2002. – С.141.

⁷ Халак Н.В. Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського. Дис... канд. істор. наук: 07.00.06 /НАН України, Ін. укр. археографії та джерелознавства. – К., 1999. – С.158-159.

⁸ Там само. – С.159.

⁹ Іщак А., о. “Унійні та автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ізидора”// Богословія. – Львів, 1923. –Т.I. –Кн.1-4. –С.17-41; 1924. –Т.II. –Кн.1-4. –С.297-309; 1927. –Т.V. –С.30-38, 151-160.

¹⁰ Там само. – С.35.

¹¹ Там само.

¹² Андрусак М. Нова праця про Берестейську Унію // Богословія. – Львів, 1933. –Т.XI. – Кн. 3-4. – С. 262-266; 1934 –Т.XII. – Кн.1-2. – С. 58-66.

¹³ Там само. – С.263-265.

¹⁴ Там само. – С.264.

¹⁵ Чубатий М. Суспільно-національна роля унії в житті українського народу. – Львіва, 1934. – С.28.

¹⁶ Там само.

¹⁷ [Томашівський С.] С-кий. В сітях пересуду // Політика. – Львів, 1926. – Ч.5-6. – С.73-75.

¹⁸ Халак Н.В. Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашівського. Дис... канд. істор. наук: 07.00.06. – К., 1999. – С.164.

¹⁹ Стоколос Н. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану в Польщі (1923–1939 рр.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 4 (427). – С.74-89.

²⁰ Чубатий М. Тристаліття церковної унії на Україні // Кучабський В., о. Унійний з'їзд у Львові. Праці Богословського Наукового Товариства у Львові. –Т. XI–XII – Львів, 1938. – С.100.

²¹ Там само. – С.102.

²² Хомин П., о. Митрополит Йосиф Велямин Рутський і його освітні змагання // Богословія. –Львів, 1923. – Т.1. –Кн.1-4. –С.261-283.

- ²³ Рудович І.о. Кобринський Синод 1626 р. // Богословія. – Львів, 1928. – Т. VI. – Кн. 4. – С. 161-173.
- ²⁴ Там само. – С. 161-162.
- ²⁵ Жуковичъ П.Н. Сеймовая борьба западно-русского дворянства съ церковной унией (съ 1609) // Христианское Чтение. – СПб., 1904. – Т. 217. – С. 64-85, 796-832.
- ²⁶ Там само. – С. 163.
- ²⁷ Рижецький В. З'їзд українських владик у Львові в 1629 р. // Богословія. – Львів, 1924. – Т. II. – Кн. 1-4. – С. 7-27; 196-212.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Чубатий М. Тристаліття церковної унії на Україні // Кучабський В., о. Унійний з'їзд у Львові. Праці Богословського Наукового Товариства у Львові. – Т. XI–XII – Львів, 1938. – С. 104.
- ³⁰ Там само. – С. 105.
- ³¹ Чубатий М. Рец. на: E. Szmurlo: Le Saint-Siège et L'Orient Orthodoxe Russe 1609–1654. Прага 1928. // Богословія. – 1930. – Т. VIII. – Кн. 3-4. – С. 52-55.
- ³² [Крип'якевич І.] К-ч. І. Рец. на: Е. Шмурло Римская Курія на русском православном Востоке въ 1609 – 1654 годахъ. Прага 1928. // ЗЧСВВ. – Львів, 1930. – Т. 3. – Вип. 3-4. – С. 689-690.
- ³³ Andrusiak M. Sprawa patriarchata kijowskiego za Władysława IV // Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego. – Lwów, – S. 271-276. Див. також.: Андрусак М. Рец. на: Россія и Италия. Сборникъ историческихъ материаловъ и изсл. дований, касающихся сношеній Россіи съ Италіей. – Издание Акад. Наукъ. – Т. 1. – Вип. 1. – Петербургъ 1907; вип. 2. – 1911; Т. II – вип. 1. – 1908; вип. 2. – 1913; Т. III – вип. 1. – 1911; вип. 2. – 1915; Т. IV, Ленинград 1927 // ЗЧСВВ. – Львів, 1930. – Т. 3. – Вип. 3-4. – С. 686-688.
- ³⁴ Див.: Чубатий М. Рец. на: E. Szmurlo... – С. 55.
- ³⁵ Хинчевська-Геннель Т. Проблеми Уніатської церкви у кореспонденції апостольського нунція в Речі Посполитій Маріо Філонарді (1636–1643 роки) // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 3. – Львів, 2001. – С. 229-243.
- ³⁶ Тимошенко Л. [Рецензія] М.В. Дмитриев, Л.В. Заборовский, А.А. Турилов, Б.Н. Флоря, Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и Белоруссии в конце XVI – начале XVII в., ч. 2: Исторические последствия события / Відп. Ред. Б.Н. Флоря, М., 1999. – 198 с. [=Библиотека Института славяноведения РАН] // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 3. – Львів, 2001. – С. 539-545.
- ³⁷ Лободич Р., о. Значіння Замоїського синоду для української з'єдиненої Церкви // Кучабський В., о. Унійний з'їзд у Львові. – Львів, 1938. – С. 78-86.
- ³⁸ Там само. – С. 78-81.
- ³⁹ Перебіг дискусії // Кучабський В., о. Унійний з'їзд у Львові. – Львів, 1938. – С. 245.
- ⁴⁰ Там само. – С. 246.
- ⁴¹ Власовський І. Нариси історії Української Православної Церкви: В 4 т., 5 кн. – Т. 3. (XVIII – початок XX ст.). – К., 1998. – С. 264.
- ⁴² Скочиляс І. Протоколи генеральних візитацій Львівської єпархії 1730 – 1733 рр. як історичне джерело: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 1999. – С. 8-9.
- ⁴³ Іщак А. Рец. на: Andrusiak M. Józef Szumlański. Pierwszy Biskup unicki Lwowski (1667–1708). Zarys Biograficzny. – Lwów, 1934. // Богословія. – Львів, 1934. – Т. XII. – Кн. 1-4. – С. 308.
- ⁴⁴ Deruga A. Biskup Józef Szumlański (1667–1708) // Collectanea Theologica. – Lwów, 1935. – Т. XVI. – S. 373-389.

⁴⁵ Біла С. Постаць Й.Шумлянського в дослідженнях М.Андрусяка // Історія релігій в Україні. Праці X-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2000 р.) – Книга I. – Львів, 2000. – С.57-62.

⁴⁶ Коструба Т. Наші мученики за Унію. – Станіславів, 1937. – С.1-31.

⁴⁷ Див.: Богословія. – 1926. – Т.IV. – Кн.1-2. – С.1-256.

⁴⁸ Богословія. – 1927. – Т.V. – Кн.2-3. – С.65-194.

⁴⁹ Томашівський С. Церковний бік української справи. – Відень, 1916. – 25 с.

⁵⁰ Липинський В. Релігія і Церква в історії України. – Львів, 1933. – С.67.

⁵¹ Чубатий М. 300-ліття Унії на Україні // Кучабський В.о., Унійний з'їзд у Львові. – Львів, 1938. – С.113.

⁵² Іщак А., о. др. Погляди В.Липинського на релігію в державнім будівництві // Дзвони. – Львів, 1932. – Ч. УІ. – С.447-450.

⁵³ Заїкин В. В'ячеслав Липинський // Богословія. – Львів, 1931. – Т. IX. – С.397-398.

Лідія Тиміш.

Концепції церковної унії у працях істориків міжвоєнного Львова.

Проблема церковної унії становила основу церковно-історичного дискурсу українських науковців міжвоєнного Львова. Завданням учених було вивчення окремих проявів церковної унії в Україні, яка уявлялася ними як безперервний культурно-релігійний та церковно-політичний процес, започаткований християнізацією українських теренів.

Lidiya Tymish.

Conceptions of the Church's Union

in works of Lviv's scientists in period between two wars.

The problem of the Church's Union was in the center of the church-historical investigations of Lviv's scientists in period between two wars. They were studied separate manifestations of the Church's Union in Ukraine and reception Union how permanent cultural-religious and church-political process.

МІСТО ДРОГОБИЧ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Новітні тенденції розвитку історичної науки пов'язані з подальшою регіоналізацією історичних досліджень, зростанням уваги до місцевої історії. Особливо актуальним є вивчення тих проблем і періодів історії нашого краю, які донедавна подавалися схематично, тенденційно й спрощено. Не винятком є і повоєнна історія Дрогобича.

За умов незалежності України опубліковано ряд документальних збірок, в яких містяться дані про основні напрямки політики сталінського тоталітарного режиму у повоєнні роки на Дрогобиччині¹. Окремі наукові розвідки про повоєнну історію Дрогобиччини, як правило, розкривають діяльність національно-визвольного руху в краї у 1944 – 1953 роках, але більшість проблем розвитку міста і області в цей період ще не знайшли висвітлення у вітчизняній і зарубіжній історіографії².

У даній статті автор ставить за мету відтворити складні і суперечливі процеси, які розгортаються в соціально-економічному, політичному, культурному і релігійному житті Дрогобича за умов утвердження тут сталінського тоталітарного режиму.

6 серпня 1944 р. завершився період німецької окупації Дрогобича. В роки війни місто зазнало значних руйнувань. Були виведені з ладу нафтопереробні заводи, вивезене обладнання керамічного заводу, деревообробного комбінату, не діяли електростанція, залізничний вокзал. За офіційними тодішніми даними місту було завдано матеріальних збитків на 22 млн. крб.³.

Протягом воєнних років Дрогобич зазнав і вагомих людських втрат. До німецької окупації населення Дрогобича за радянськими джерелами становило 40 тис. осіб. Після завершення окупації залишилося 26 тисяч, 2 тис. осіб було вивезено на примусові роботи до Німеччини⁴. Правда, наведені дані відображають не тільки прямі втрати населення міста під час німецької окупації. Потрібно враховувати і значні переміщення населення, що супроводжували воєнні дії (евакуація радянських громадян разом із відступаючими частинами радянської армії на початку війни, переселення багатьох міських мешканців у сільську місцевість, виїзд значної частини українського населення на захід під загрозою знову опинитися на радянській території).

В складних умовах воєнної розрухи, нестатків, відновлювалося мирне життя в місті. 15 серпня 1944 в домівках дрогобичан з'явилося світло, з 3 вересня налагоджено водо- і газопостачання⁵. До ладу стали промислові підприємства. Тоді у Дрогобичі вже працювало більше 30 підприємств і організацій. В червні 1945 р. було відновлено довоєнний рівень видобутку нафти⁶. А в 1947 р. партійне керівництво міста рапортувало, що вся промисловість міста досягла довоєнного рівня випуску продукції⁷.

Подальший розвиток економіки міста був безпосередньо пов'язаний з сталінським курсом “на індустріалізацію” західних областей України. Провідними напрямками господарства міста стали нафтопереробна, машинобудівна, деревообробна і швейна галузі промисловості. В січні 1953 р. в Дрогобичі вже нараховувалися 52 промислових підприємств, будівельних організацій, господарсько-транспортних господарств⁸.

За короткий термін в місті відновився зв'язок і транспортне сполучення. У 1949 р. у Дрогобичі діяли 9 поштових відділень, налічувалося 836 телефонних абонентів⁹.

Поступово налагоджувалося і освітньо-культурне життя міста. В березні 1945 р. працювало 8 шкіл, 3 дитбудинки, 2 дитсадки. Проходило навчання в учительському інституті, інституті удосконалення учителів, двох технікумах і музичному училищі. Розпочав роботу драматичний театр і музична школа¹⁰.

На початку 1948 р. у Дрогобичі працювали ще і філармонія, дім народної творчості, 9 клубів, 33 бібліотеки і 2 кінотеатри, 31 медична установа¹¹. Ці офіційні дані про розвиток господарського і культурного життя, медичної сфери міста, засвідчують лише позитивні зрушення. Але за ними криються чимало тогочасних проблем. В місті знову відновлювався сталінський тоталітарний режим. Основною метою якого, було якнайшвидше “радянлізувати” місто, інтегрувати його до загальносоюзної системи, припинити збройний опір УПА і підпілля ОУН. Тому ідейно-політичне завоювання населення було одним із основних напрямків у роботі партійного керівництва Дрогобича. Секретар обкому та міському КП(б)У Степан Олексенко на другій міській партійній конференції, в лютому 1945 р., особливо наголошував на тому, що “не треба забувати, що народ західних областей України протягом століть підпадав впливу ворожої нам націоналістичної буржуазної пропаганди”¹².

У місті швидко розпочалося створення розгалуженої системи цілеспрямованого ідеологічного впливу на населення. На всіх підприємствах і установах утверджували компартійні і комсомольські організації. За рекордно короткий термін сформувалася структура більшовицької політичної освіти, яка включала спеціальні гуртки, семінари, а також почала діяти з жовтня 1945 р. міська партійна школа, товариство по розповсюдженню політичних і наукових знань¹³. Зміст їх діяльності був зорієнтований на насадження серед населення міста догматів комуністичної ідеології, які відповідали принципам тоталітарного режиму. Крім того всіляко заохочувалося самостійне вивчення праць класиків марксизму-ленінізму, Сталіна. Організовувалися лекції, доповіді, політінформації – окремо для молоді, жінок, інтелігенції, окремо для учителів, лікарів, робітників. Кількість пропагандистських заходів їх відвідування ретельно фіксувалося і перевірялося. Дрогобицький міськком партії доповідав, що на жовтень 1945 року діяло 45 гуртків щодо вивчення книг Сталіна (залучено 242 особи), 17 гуртків по вивченню “Короткого курсу історії ВКП(б)”, 280 гуртків в яких розглядалося “Положення про вибори в Верховну Раду СРСР і Конституції СРСР і УРСР” (3 324 особи), прочитано 166 лекцій на “актуальні політичні теми” для 23 984 дрогобичан¹⁴.

Але дуже часто всі ці заходи влади мали зовнішній ефект. Секретар міському Кізіум в лютому 1945 р. скаржився: “Коли вчителі, лікарі проводять збори, засідання, вони це проводять дуже аполітично. Декілька разів був на конференції вчителів і там ні слова не було сказано про націоналістів”¹⁵. Про так звану “аполітичність” населення свідчать і такі дані: в цьому ж році з 4970 осіб працюючих на підприємствах і організаціях Дрогобича лише 7% були партійними, комсомольська організація міста нараховувала 490 комсомольців, з яких 399 були із східних областей України¹⁶.

Для активної агітації за радянський лад широко використовували періодичну пресу, радіо, кіно, залучали представників інтелігенції. У 1948 р. Дрогобицький міськком подавав дані, що 300 осіб інтелігенції проводять агітаційну роботу серед селян¹⁷. Під особливо сильний ідеологічний тиск підпадали всі ділянки культурного життя Дрогобича.

У здійсненні свої геополітичних планів режим опирався на кадри прислані з східних областей УРСР і всього Радянського Союзу. За кілька місяців завершення боїв до Дрогобича прибуло 330 чоловік. Саме з них було повністю сформовано партійно-адміністративний апарат міста¹⁸. Спеціалісти які прибувати на постійну роботу, вводилися

до номенклатури міському й обкому, у грудні 1945 р. номенклатура Дрогобицького міському й обкому нараховувала 279 осіб, у 1946 р. вона була збільшена до 367 осіб¹⁹.

Разом із тим, для прискореного інтегрування регіону в радянську політичну і соціально-економічну систему режим масово скеровував в західні області, в тому числі і Дрогобич, вчителів, лікарів, наукових працівників. На початковому етапі потреба цих кадрів була досить відчутною. В кінці 1944 р. в медичних установах Дрогобича повинно було працювати 459 лікарів і середнього медичного персоналу, а було лише 264. Школи міста потребували більше 30 вчителів²⁰. Основними ж мотивами керованої тоталітарним режимом міграції були саме політичні міркування. Недовіра до місцевого населення особливо інтелігенції стала визначальною рисою сталінської кадрової політики на західноукраїнських землях у повоєнний період. В кінці 1948 р. 953 представників інтелігенції міста лише 216 були місцевими²¹. Із 40 викладачів учительського інституту влітку 1952 р. лише двоє були із західних областей України²². І навіть, незважаючи вже на випуски педучилищ і учительського інституту, у 1953 р. з 228 учителів Дрогобича місцевих було лише 34 педагоги²³.

І хоча з високих партійних трибун постійно декларувалося забезпечення в західних областях широкого висування на керівну роботу місцевих вихідців, відданих радянській владі, насправді місцеві призначалися на другорядні пости. У березні 1949 р. на всіх керівних посадах радянсько-адміністративних, планових, фінансових і торговельних установ Дрогобича, в органах НКВС, суду і прокуратурі, в культосвітніх закладах, в установах охорони здоров'я, лише 5 осіб були "західняками"²⁴. В керівних партійних і комсомольських органах з 36 осіб ні одного з місцевого населення²⁵.

Така ситуація зберігалася і в наступні роки. В червні 1953 р. з 268 працівників, які входили в номенклатуру міському партії, з місцевого населення було лише 29 осіб. Із 52 керівників промислових підприємств, транспортних і будівельних організацій, лише 5 були вихідцями із західних областей України. Із 12 директорів шкіл – двоє. Навіть директори лазні і саночистки міста виявилися незмінними спеціалістами в розумінні призначення на цю роботу місцевих²⁶.

Не всі прислані спеціалісти в цей період мали і відповідний фаховий рівень. В 1945 р. із шести чоловік, які обіймали керівні посади в "народній освіті" Дрогобича більшість не мали вищої освіти. Серед інженерно-технічних працівників підприємств міста – теж було дуже багато людей без відповідної фахової підготовки²⁷. В грудні 1948 року в Дрогобицькому учительському інституті з 26 викладачів основного складу не було жодного з вченим званням. Лише завідувач кафедри літератури М.Коробко мала вчений ступінь кандидата філологічних наук²⁸. Вже влітку 1952 р. із 40 викладачів 5 були кандидатами наук, 9 склали всі екзамени кандидатського мінімуму²⁹.

Саме на місцевих покладалися невдачі боротьби режиму з українським національно-визвольним рухом. На початковому етапі радянська сторона недооцінювала сили опору ОУН і УПА на Дрогобиччині. В січні 1945 р. до Дрогобича прибув сам М.Хрущов. На нараді з партійним керівництвом і працівниками силових структур він ультимативно поставив покінчити з бандерівцями протягом трьох місяців, а секретар обкому Степан Олексенко давав обіцянки виконати цезавдання³⁰. Дані про чисельність українського підпілля Дрогобиччини 1944-1945 рр. дуже суперечливі. НКВС у лютому 1945 р. доповідало про 68 груп і більше 2192 бандитів на теренах Дрогобиччини³¹. Військовий відділ УПА і збройне підпілля ОУН провели від липня 1946 по червень 1949 р. 748 акцій на теренах дрогобицької області, що становить 23% від загального числа таких акцій (3190) в чотирнадцяти областях³².

В самому Дрогобичі активно діяв молодіжний підпільний рух. Влітку 1945 р. у місті була створена організація під назвою "Юнак". Ініціатива виходила від обласного про-

воду ОУН, а втілював її в життя провідник служби безпеки Левко Грущак “Лев”. Він же здійснював кураторство через колишню ученицю української гімназії в Дрогобичі, активну пластунку Віру Михайлівську, чия хата на вулиці І.Франка перетворилася на центр підпілля. Організація об’єднувала випускників Дрогобицької гімназії, старшокласників першої та СШ № 5. Молодь розвішувала антирадянські листівки інколи юнаки вдавалися до сміливих вчинків, закидаючи їх з камінцями у вікна квартир місцевих керівників. Організація діяла до осені 1947 року³³.

14 грудня 1945 року в Дрогобицькій школі № 2 під час шостого уроку учениці 8 класу А.Галишин і Є.Янковська розкидали листівки антирадянського характеру. Як зазначалося в донесенні НКВС, в листівках були погрози комсомольцям та членам партії, проголошувалися заклики до боротьби за самостійну соборну державу. Листівки розповсюджували на території міста їх розвішували навіть на стінах НКВС, розкидали у підвір’ї начальника обласного управління МВС О.Сабурова, члени іншої молодіжної організації “Крути”³⁴.

Сталінський режим використовував найжорстокіші заходи для подолання супротиву своїй політиці. Терор над визвольним рухом і місцевим населенням заохочувався найвищим керівництвом держави. 9 січня 1945 р. на базарній площі Дрогобича було організовано привселюдну страту – були повішані 2 повстанці Безик і Белій 1923 і 1921 р. н. з села Уличне Дрогобицького району. За інформацією зав. оргінструкторським відділом Дрогобицького обкому КП(б)У Штефана, яка була надіслана до ЦК КП(б)У, зазначалося, що на привселюдне повішання учасників націоналістичного підпілля було зігнано до 8 тис. дрогобичан³⁵.

Радянські спецслужби ретельно збирали агентурні дані про реагування населення на цей захід, і подавали переважно нібито позитивні відгуки окремих людей, які спостерігали за стратою, але справжнє ставлення до таких екзекуцій місцевого населення відображено в словах мешканця міста поляка Юліуша Пашулька “Між німцями і росіянами нема ніякої різниці. Одні вішали публічно, інші роблять те саме. Такий публічний присуд – це велика деморалізація молоді, жаль, що нема фотоапарата такі знімки нам колись би пригодилися, або ж взяти автомат і постріляти їх всіх”³⁶. Публічні страти через повішання, можливо, тримали в страху населення Дрогобича, чого прагнув режим, та вже ніяк не сприяли формуванню прорадянських настроїв. Робітник Дрогобицького нафтопереробного заводу Дмитро Весин у розмові із знайомими висловився так: “Я такої влади не ціную. При ній жити спокійно не можна. Кожного дня чекай, що тебе заарештують”³⁷.

Репресивна система набирала все більших обертів. На другій міській партійній конференції (лютий 1945 р.) начальник НКВС Дрогобича Нароженко урочисто рапортував: “Комуністи і комсомольці УНКВС добре б’ють українських націоналістів. За січень-лютий вивезено 10 тис. націоналістів”. – одночасно, зауважуючи, – “Ми б’ємо українських націоналістів, але і з нашого боку є втрати”³⁸. Секретар Дрогобицького обкому КП(б)У С.Олексенко, доповідаючи секретареві ЦК КП(б)У М.Хрущову про “реагування населення на виселення сімей українських націоналістів” в кінці грудня 1945 р., наголошував: “Звичайно виселення сімей [...], а засіб швидкої ліквідації бандитизму, але я повинен сказати, що це засіб дуже сильний, і коли його по-справжньому використати, буде добрий результат. Зважаючи на те, що ми в ешелон помістили мало сімей, нам потрібно надати допомогу на першу половину січня, необхідно дати хоча б 150 вагонів”³⁹.

Весь Дрогобич був поділений на декілька районів, в який органи держбезпеки проводили ретельні перевірки населення, виявляючи так званих ворогів народу, всіх тих, хто мав хоч якесь відношення, чи родинні зв’язки з учасниками українського національного визвольного руху. В грудні 1946 р. до “чорного списку” потрапило

86 дрогобичан. Так, Стефанія Мацюрак мала бути депортована як сестра заарештованого українського буржуазного націоналіста⁴⁰. Юзефа Собко як “жінка заарештованого на 10 років оунівця”⁴¹. Миколі Цильківу інкримінувалася “антирадянська агітація, сини перебували в дивізії СС “Галичина”⁴². Катерина Тарнавська теж звинувачувалася за “антирадянські настрої і антирадянську пропаганду”⁴³.

Приводом до арешту, депортацій могла стати і довоєнна громадсько-політична діяльність. Галина Олексина висилалась із Дрогобича за участь ОУН ще у 1935 році⁴⁴. Легальна праця під час окупації, приналежність до “фольксдойч” розцінювалася однозначно як співпраця з німецькими окупантами, як зрада батьківщині. Так у спецдонесенні на дрогобичанку Ольгу Ґутович зазначалося: “конкретних фактів про націоналістичну діяльність Ґутович Ольги Миколаївни в нас не має, однак її робота в Українському комітеті дає підстави підозрювати її у зв’язках з німецькими і українськими націоналістами”⁴⁵.

Юлія Гнатів-Дашко у своїх спогадах про післявоєнний терор у Дрогобичі згадує: “Роки 1947 – 1951 це роки вивозів, люди розбігалися. Ніхто не спав у хаті... але більшовики поробили лагри в Трускавці і Бориславі і не спішилися. Ловили і довозили до лагрів. Така ситуація тривала 5 – 6 тижнів, аж до пізньої осені. Найбільший вивіз був у 1949 р. З Дрогобича вивезли перед тяжкою зимою 200 родин засуджених”⁴⁶.

Арешти, вивезення дуже часто супроводжувалися незаконними обшуками, конфіскаціями майна (яке дуже часто опинялося в руках партійних функціонерів, працівників силових структур). В лютому 1948 р. з вулиці Чкалова було виселено аптекаря, майно якого оцінили у 18 тис. крб. І тут же воно опинилося в квартирі секретаря обкому Богданова⁴⁷.

Зміцнення позицій тоталітарного-більшовицького режиму автоматично призвело до болючих і дошкульних втрат в національно-визвольному русі. В 1948 р. в Дрогобицькій області карателі викрили 106 бункерів і криївок⁴⁸. За 1949 р. захоплено в полон 707 повстанців, арештовано 303 підпільники⁴⁹. Поступово активний опір режиму згасав. В грудні 1950 р. у Дрогобичі відбувся закритий суд військового трибуналу ПрикВО над членами підпільної молодіжної організації ОУН “Месники”. Трьох підпільників засудили до розстрілу, одинадцятьох – на 25 років концтаборів⁵⁰.

У довідці міністра держбезпеки УРСР М.Ковальчука про викриття підпільних молодіжних оунівських організацій на території УРСР, що датується 23 квітня 1952 р., наголошується, що у західних областях України викрито 25 організацій і груп. Найактивніше молодіжний націоналістичний рух розгортався саме на Дрогобиччині, викрито 12 організацій і груп. Дехто із членів тих груп до арешту були членами ВЛКСМ, навіть працювали на керівній комсомольській роботі⁵¹.

У перші повоєнні роки на Дрогобиччині сталінський режим розгорнув активну антирелігійну кампанію. Основний удар був спрямований проти Української греко-католицької церкви, яку вважав однією із головних перешкод у реалізації своїх планів знищення духовності і національної ідентичності українського народу, не менш небезпечним чинником ніж УПА і підпілля ОУН. Влада використовувала випробувані методи: масові репресії проти духовенства, насильницьке навернення у православ’я, протиунійну наклепницьку пропаганду. Були передані під опіку Російській православної церкві такі дрогобичькі храми: Церква Різдва Пречистої Богородиці, Церква Святої Трійці, Церква Святої Параскеви-П’ятниці. Церква Св. Петра і Павла у 1944 році НКВС перетворила у пересильний пункт репресованих дрогобичан⁵². Так само зазнали руйнування, пограбування і пристосування для господарського вжитку духовні святині дрогобичьких громад інших національностей, релігій та конфесій. 29 червня

1949 р. було закрито парафіяльний костел, інший – на Війтівській Горі, був переданий військовій частині⁵³.

Події та процеси перших повоєнних років суттєво вплинули на етнічне обличчя міста. Депортаційні акції та фізичне винищення переважної більшості єврейського населення Дрогобича в роки німецької окупації, (за свідченнями очевидців, відразу після вступу до Дрогобича радянських військ, зі своїх схронів вийшло 500 євреїв, які були врятовані українцями і поляками) зумовили те, що на час відновлення радянського режиму помітно зросла частка польського населення⁵⁴. Загалом в 1944 р. в Дрогобицькій області поляки становили 20,3% від всього населення⁵⁵. Проте згодом, як наслідок реалізації сталінської кадрової політики та переселенням польських громадян до Польщі, Дрогобич стає українським за більшістю свого населення⁵⁶. Курс радянського режиму на форсування процесу репатріації викликав негативну реакцію у значної частини польського населення регіону, проти переселення проводила агітацію і Армія Крайова. У свою чергу сталінський режим вдався до репресій. До 20 січня 1945 року радянські спецслужби арештували в дрогобицькій області 935 осіб, серед них 330 членів АК, “антирадянського елементу” – 388. Радянські спецслужби у рапорті про хід цієї операції особливо наголошують на те, що ці репресії суттєво пришвидчують виїзд поляків, зазначали: “що якщо на 20 грудня 1944 р., записалося на виїзд до Польщі 3 219 осіб, то після арештів на 18 січня 1945 року зареєстровано вже було 12 109 осіб”⁵⁷. Справжня мета цих акцій – залякування польського населення перед “неминучим” переселенням до ПНР, не була таємницею для пересічних громадян. Так, експедитор Дрогобицького хлібозаводу поляк Павлишин висловлювався: “Радянська влада проводить арешти поляків для того, щоб вони виїхали в Польщу. Арешти будуть й надалі продовжуватися, якщо поляки не будуть виїжджати”⁵⁸. Точних даних про кількість польських сімей, переселених з Дрогобича до Польщі в період репатріації поляків з СРСР не вдалося відшукати. Відомо, що внаслідок переселення польських родин в Дрогобичі 1945 р. було закрито повністю одну школу. Чисельність учнів скоротилася з 2 725 до 1 967 осіб⁵⁹. Плинність працюючих на підприємствах, установах, культосвітніх закладах, у зв’язку з виїздом спеціалістів польської національності, становила 60%⁶⁰. Це ще раз доводить, що поляки становили лівову частку всіх робітників і службовців, зайнятих у промисловості, зв’язку, освіті й медицині міста. Разом з тим великими темпами збільшувалася чисельність росіян, представників інших національностей всього Радянського Союзу.

Перші мирні роки мало чим відрізнялися від важких буднів воєнного часу. У містах і селах України, у тому числі й Дрогобичі, не вистачало буквально всього. Люди погано харчувалися, одягалися. Карткова система, яка була введена відразу після окупації не могла забезпечити всі потреби. За карткою, наприклад, денна норма хліба для викладача Дрогобицького учительського інституту становила 600 г, крім хліба він міг отримати щомісяця: м’яса – 180 г, жиру і цукру – по 400 г, круп і макаронних виробів – 1 кг 200 г⁶¹. Звичними були проблеми із отоварюванням карток і якістю продуктів, які видавали по талонах, або взагалі з їх відсутністю, особливо не вистачало промислових товарів. В партійних документах є чимало скарг дрогобичан з цього приводу. Так, в одному листі до партійного керівництва міста ультимативно зазначалося: “Хто вам дав право залишати медперсонал і вчителів без хліба? Вже третій день немає хліба в магазині № 10. Замість м’яса яєчний порошок.”⁶². Купити продуктові чи промислові товари на ринках було надзвичайно дорого. Ціни на 1 жовтня 1946 року на продуктовому ринку Дрогобича були такими: м’ясо коштувало 310 руб. за 1 кг, сало – 140 руб., вершкове

масло – 110, олія – 130 руб., борошно пшеничне – 32 руб., картопля – 1,5 руб. За хліб житній віддавали 7 руб., пшеничний – 22 руб., за 1 л молока – 8 руб., 22 руб. за десяток яєць⁶³. В цій складній ситуації рятували присадибні ділянки.

У перші повоєнні роки загострилось житлове питання. У доповіді про роботу прокуратури м. Дрогобича за перший квартал 1945 р. зазначалося, що саме з приводу житлового питання було скоєно найбільше порушень так званої соцзаконності. Наводяться дані про насильне захоплення квартир, про надання на одну квартиру по кілька ордерів⁶⁴. Ще на початку 1950 року керівництво Дрогобицького музично-драматичного театру скаржилося партійному керівництву міста: “Актори не мають квартир, живуть у помешканні театру, займають червоний куток, кабінети художнього керівника, кімнату головного художника”⁶⁵.

І все ж мирні умови сприяли тому, що населення, хоча і повільно, налагоджувало життя і побут. У 1947 р. була скасована карткова система. Тоді ж було проведено і грошову реформу. У місті почала розвиватися державна і кооперативна торгівля. Заходи щодо поліпшення матеріального стану населення “врівноважувалися” іншими протилежними. Примусова по суті організація державних позик, запровадження досить високого податку на малосімейних і навіть скасування запроваджених у роки війни скромних виплат фронтовикам за бойові нагороди.

Отже, у перші повоєнні роки відбувалася “радянська” Дрогобича. Поряд із збільшенням господарських підприємств, культурно-освітніх закладів, у місті відбувалися репресії, ідеологічний тиск, депортації місцевого населення, антирелігійна кампанія. Саме на місцевих покладалася відповідальність за невдачі режиму у боротьбі з національно-визвольним рухом.

У даній статті автор не претендує на повну вичерпність. Кожна із згаданих у публікації проблем потребує ще більш детального дослідження і вивчення, зокрема, це етносоціальні процеси у Дрогобичі в даний період, економічний і культурний розвиток міста.

¹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали. – К., 1998; Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Том І. – 1939 – 1953. – К., 1995; Горбаль М. Довідник-пошукувець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини 1939 – 1950 (за архівними документами). – Торонто – Львів, 2005.

² Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944 – 1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 65 – 91; Мисів Л. Діяльність ОУН-УПА на Дрогобиччині у перші повоєнні роки (1945 – 1946) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – С. 158 – 169; Гаврилюк М. Збройна боротьба УПА на теренах Дрогобиччини // Дрогобиччина – Земля Івана Франка. – Дрогобич, 1997. – Т. 4. – С.393 – 405.

³ Державний архів Львівської області (далі – Д АЛО). – Ф. 5002. – Оп. 1 – Спр. 29. – Арк. 7.

⁴ Там само. – Спр. 23. – Арк. 1.

⁵ Там само. – Спр. 208. – Арк. 9.

⁶ Там само. – Спр. 53. – Арк. 11.

⁷ Там само. – Спр. 58. – Арк. 7.

⁸ Там само. – Спр. 151. – Арк. 2.

- ⁹ Пастух Р. Дрогобич у прізвищах, датах, подіях і фактах. – Дрогобич, 2002. – С. 80.
- ¹⁰ ДАЛО. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 11.
- ¹¹ Там само. – Спр. 152. – Арк. 123.
- ¹² Там само. – Спр. 29. – Арк. 7.
- ¹³ Там само. – Спр. 152. – Арк. 121.
- ¹⁴ Там само. – Спр. 29. – Арк. 7.
- ¹⁵ Там само. – Спр. 29. – Арк. 8.
- ¹⁶ Там само. – Спр. 29. – Арк. 4.
- ¹⁷ Там само. – Спр. 152. – Арк. 121.
- ¹⁸ Там само. – Спр. 18. – Арк. 2.
- ¹⁹ Там само. – Спр. 45. – Арк. 1.
- ²⁰ Там само. – Спр. 18. – Арк. 2.
- ²¹ Там само. – Спр. 176. – Арк. 36.
- ²² Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. – Дрогобич – Львів, 2001. – С. 35.
- ²³ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Том I. – 1939 – 1953. – С. 687.
- ²⁴ ДАЛО. – Ф. 5002. – Оп. 1. – Спр. 197. – Арк. 56.
- ²⁵ Там само. – Арк. 57.
- ²⁶ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Том I. – 1939 – 1953. – С. 687.
- ²⁷ ДАЛО. – Ф. 5002. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 12.
- ²⁸ Там само. – Спр. 176. – Арк. 37.
- ²⁹ Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. – Дрогобич – Львів, 2001. – С. 35.
- ³⁰ ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 38.
- ³¹ Макачук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944 – 1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 70.
- ³² Гаврилюк М. Збройна боротьба УПА на теренах Дрогобиччини // Дрогобиччина – Земля Івана Франка. – Дрогобич, 1997. – Т. 4. – С. 435.
- ³³ Мисів Л. Діяльність ОУН-УПА на Дрогобиччині у перші повоєнні роки (1945 – 1946) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – С. 162.
- ³⁴ Киричук Ю. Нариси з історії Українського національно-визвольного руху 40 – 50 років ХХ ст. – Львів, 2000. – С. 227.
- ³⁵ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали. – С. 194.
- ³⁶ Макачук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944 – 1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей). – С. 84.
- ³⁷ ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 2 – Спр. 32. – Арк. 68.
- ³⁸ Там само. – Ф. 5002. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 57.
- ³⁹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали. – С. 392.
- ⁴⁰ ДАЛО. – Спр. 103. – Арк. 9.
- ⁴¹ Там само. – Арк. 16.
- ⁴² Там само. – Арк. 3.
- ⁴³ Там само. – Арк. 13.

- ⁴⁴ Там само. – Арк. 18.
- ⁴⁵ Там само. – Спр. 120. – Арк. 16.
- ⁴⁶ Гнатів-Дашко Ю. Дрогобич після Другої світової війни. // Дрогобиччина – Земля Івана Франка. – Дрогобич, 1997. – Т. 4. – С. 390.
- ⁴⁷ ДАЛО. – Ф. 5001 – Оп. 1 – Спр. 151.– Арк. 19.
- ⁴⁸ Киричук Ю. Нариси з історії Українського національно-визвольного руху 40 – 50 років ХХ ст. – С. 236.
- ⁴⁹ Там само. – С. 242.
- ⁵⁰ Пастух Р. Дрогобич у прізвищах, датах, подіях і фактах. – С. 80.
- ⁵¹ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали. – С. 890.
- ⁵² Гаврилюк М. Доля дрогобицьких храмів під час советської окупації. // Дрогобиччина – Земля Івана Франка. – Дрогобич, 1997. – Т. 4. – С. 398, 400, 402.
- ⁵³ Sztuka Sakralna ziemi drohobyckiej // Ziemia drohobycka. – Wrocław. – 2000. – № 13. – S.76
- ⁵⁴ Chemiczewski Edward. Ucieczka doktora Woldmana. // Ziemia drohobycka. – № 12. – 1999. – S. 41.
- ⁵⁵ Терлюк І.Я. Етнодемографічна ситуація у західних областях України в 1944 р. // Вісник Львівського університету. Серія Історія. – Вип. 29. – Львів, 1993. – С. 85.
- ⁵⁶ ДАЛО. – Ф. 5001. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 12.
- ⁵⁷ Budzyński Wiesław. Miasto Schulza. – Kraków, 2005. – S. 294.
- ⁵⁸ Там само. – S. 295.
- ⁵⁹ ДАЛО. – Ф 5001 . – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 12.
- ⁶⁰ Там само. – Спр. 45. – Арк. 12.
- ⁶¹ Там само. – Ф.Р. – 2018. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 26.
- ⁶² Там само. – Спр. 104. – Арк. 16.
- ⁶³ Там само. – Спр. 77. – Арк. 92.
- ⁶⁴ Там само. – Спр. 44. – Арк. 36.
- ⁶⁵ Там само. – Спр. 240. – Арк. 4.

Руслана Пopp.

Місто Дрогобич у перші повоєнні роки.

У даній статті розкриваються складні і суперечливі процеси, які відбувалися у Дрогобичі у перші повоєнні роки. Доводиться, що поряд із збільшенням у місті промислових, транспортних і будівельних підприємств, мережі культосвітніх закладів і медичних установ, сталінський режим проводив випробувану в 1939 – 1941 рр. політику, невід’ємними складовими якої були: ідеологічний тиск, репресії, депортації, антирелігійна боротьба, дискредитація місцевих кадрів.

Ruslana Popp.

Drohobych in the first post-war years.

Difficult and contradictoty processes which took place in Drohobych in the first post-war years open up in this article. It is proved that along with increasing industrial, transport and engineering enterprises, cultural educational medical establishments, the Stalin mode pursued a policy tested in 1939 – 1941, the inalienable constituents of which were: ideological pressure, repressions, deportations, anti-religious fight discrimination of local staff.

ПЕРЕСЕЛЬНИЦЬКА АКЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО ТА РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ У 1944 – 1947 рр.

Уродовж тривалого періоду в радянській історіографії замовчувалася пересельницька акція, яку здійснило сталінське та польське керівництво у 1944 – 1947 роках. У роки незалежності України про цю проблему заговорили на повний голос. У світ вийшли праці Б. Яроша¹, Ю. Киричука², О. Ленартовича³, А. Русначенка⁴, А. Кентія⁵, В. Барана⁶, І. Біласа⁷ та інші, які висвітлюють соціально-політичні процеси 40 – початку 50-х рр. ХХ ст. в західних областях України. Однак пересельницька акція розкрита в них побіжно. Оригінальні висновки та узагальнення з досліджуваної теми знаходяться у колективній книзі „Історія українського селянства”⁸. Значну цінність для автора становлять опубліковані збірники документів й матеріалів, у яких містяться документи і спогади учасників подій про репресії, депортаційні акції, про насильне встановлення радянської влади⁹. Заслужують на увагу статті Т. Гонтара, присвячені різним аспектам пересельницької акції та ін.¹⁰ Глибоке вивчення проблеми лише розпочинається.

Усвідомлюючи неминучість втрати Західної України після завершення війни, шовіністичні сили Польщі докладали всіх зусиль, щоб у нових обставинах створити однопартійну польську державу за рахунок депортації українців з Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини¹¹.

Сталінське керівництво цією широкомасштабною акцією хотіло знищити соціальну і матеріальну базу ОУН-УПА та створити “санітарний кордон”. З цією ж метою Західна Україна очищалася від поляків, масові репресії проти яких було проведено ще у 1939-1941 роках¹².

Плани обох сторін були чітко сплановані і скоординовані. 9 вересня 1944 р. між урядом Радянської України та Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) підписано угоду “Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території України”¹³. Саме вона відкрила “зелене світло” злочинним діям радянської і польської влади.

З вересня 1944 по серпень 1945 р. відбувалося добровільне переселення. У цей період по селах почали свою роботу пересельницькі комісії, створені представниками УРСР та Польщі, які проводили агітацію за переселення. Проте місцеві жителі не поспішали залишити нажиті місця та зароблене важкою працею майно, крім того, вони боялися колективізації та сталінських репресій. Тому в русло добровільності переселення потрапляли переважно люди, господарства яких були знищені війною, малозабезпечені¹⁴.

Але поруч з тим, з самого початку, було і протилежне. З моменту відновлення польської адміністрації в Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині активізувалися антиукраїнські акції. Формування Армії Крайової (АК) спалювали і знищували десятки сіл, гинули тисячі ні в чому не винних людей. Протягом

першої половини 1944 р. тільки в Грубешівському повіті на Холмщині було спалено 52 села та замордовано понад 4 тис. селян¹⁵.

23 березня 1945 р. загін Війська польського і міліції обивательської числом 200 осіб провів облаву у с.Переводів. Зганяли людей до громадського будинку, били селян кілками, ланцюгами та прикладами гвинтівок. 50 із них погнали за село, 10 – пішки в тюрму Белза¹⁶. Серед найбільших втрат українського населення у цей період – загибель 400 жителів у Горайці, 540 – у Старій Люблінці. Загалом тільки у Ряшівському воєводстві від серпня 1944 р. до травня 1945 р. було знищено щонайменше 1000 українців¹⁷.

До 1 березня 1945 р. в Україну із Закерзоння переселилося лише 81 тис. осіб. Все ж більшість українців Закерзоння рішуче відмовилась залишити рідну землю, насиджені місця. Темпи переселення на початку 1945 р. різко зменшилися¹⁸. Відтак польська влада посилила терор. Свавілья і знуцання посилювалися. За допомогою війська, поліції, служби безпеки, шовіністичних загонів, Армії Крайової польський режим перетворив переселення у геноцид проти українського народу Закерзоння¹⁹. Польський дослідник Г.Мотика стверджує, що солдати ВП (Війська Польського) повсюдно грабували господарства, били мешканців, гвалтували жінок, палили будівлі, вбивали українських селян. Часто польські солдати чинили розбій під виглядом упівців²⁰.

Очевидець нападу на село Модринь згадує: “... Біля години 10-ї вранці багато озброєних людей підходили до наших хат. Всі чоловіки були з рушницями і кричали по-польськи: “Стуй!” Коли побачили люди озброєну банду, почали втікати на усі сторони. Напасники брали з господарських будинків коні і на конях здоганяли людей, стріляли і кричали: “Не пшепустіть ані єдиного, навет дзека!”, а кого доганяли – на місці вбивали. Одні з бандитів гнали і вбивали людей, інші підпалювали господарства і грабували”²¹.

Мешканка села Івоздянки Марія Хомин – свідок цих подій, розповідає: “Людей витягали з хат, прив’язували до дерев, парканів, вшали на стовпах, для забави вирізували їм на грудях тризуби і хрести, відрубували їм руки, перерізали горло. Мою знакому Катерину Риджиняк, яка вийшла заміж за українця, прив’язали до дерева біля хати, відрізали їй груди і дали ссати їх двом дітям-немовлятам. Ранком діти, як і мама, були мертві. Так само замучили її сестру Розалію. Тієї ночі загинуло 166 мешканців Івоздянки”²². Маховик репресій посилювався, набирал все більшої жорстокості.

За цих умов українці Закерзоння, врешті як і керівництво УПА та підпілля ОУН, зверталися до польської громадськості, політичних та військових чиновників із закликом припинити взаємну ворожнечу, яка була корисною тільки ворогам двох народів, стати на засади визнання права кожного народу на самовизначення, національну і державну незалежність²³.

У зверненні українських громадських і церковних організацій Холмщини і Підляшшя підкреслювалося: “Страшні, трагічні події, що ріками крові й полум’я пожеж заливають многострадальну Холмсько-Підляську землю продовж останнього часу, змушують нас, пастирів і світських людей, яких доля поставила на чолі організованого українського життя на цій землі, піднести свій голос протесту перед цілим культурним світом, а передусім перед людьми доброї волі (братніх по крові, а також в історії з’єднаних) народів українського і польського – голос порушеного сумління людського, голос обуреного розуму і почуття, голос розпачливого протесту й останньої перестороги для

тих, що в заслiплeннi своїому роблять братовбивчу каїнову роботу на нашій землі”²⁴.

Водночас керівництво ОУН-УПА повело переговори з Армією Крайовою, щоб налагодити співробітництво у боротьбі проти спільних ворогів українського та польського народів. Відомо, що на завершальному етапі Другої світової війни, особливо після того, як на всій території України була відновлена радянська влада, відбувалася кардинальна зміна політики ОУН. Йшлося не тільки про загальну демократизацію її програми та організаційних засад, а й про концептуальне переосмислення шляхів досягнення кінцевої мети – здобути незалежну соборну українську державу. ОУН вважала, що після завершення війни український народ зможе реалізувати свою національну ідею у процесі здійснення “антибільшовицької революції”, в якій будуть брати участь всі поневолені радянською імперією народи, в т.ч. й залежні від неї країни Східної Європи²⁵. Саме в такому контексті велися переговори між УПА і АК. На жаль, вони не принесли бажаних результатів, бо поляки вимагали кордону по Збручу та Горині²⁶.

Радянське керівництво прагнуло не допустити поселення українців з Лемківщини, Надсяння, Підляшшя та Холмщини в західному регіоні України, де вирувала національно-визвольна боротьба. 1 листопада 1944 р. Микита Хрущов у листі до Йосипа Сталіна повідомив, що з 87700 українських родин 69000 передбачається скерувати у східні та південні області України і тільки 18264 – у західні²⁷. Тому в партійних документах настійно утверджувалася думка, нібито українці з Закарзоння виявляють бажання поселитися переважно в південних та східних теренах України. Задум був далекосяжний: розчинити їх у зрусифікованому середовищі та політично знешкодити. У цьому ж таки контексті представники влади нав’язували виселенням українцям ідею неминучого вступу в колгоспи та безперспективність одноосібної форми господарювання²⁸.

Українці Закарзоння продовжували опір. Саме тому восени 1945 р. головний уповноважений уряду УРСР у справах евакуації порушив клопотання перед польським урядом про „надання військової допомоги у прискоренні масової депортації населення”. Відповіддю Варшави на це „прохання” став наказ трьом польським дивізіям примусово відселити українське населення з 50-кілометрової прикордонної смуги на територію УРСР. Процес відселення надалі супроводжувався вбивствами, пограбуваннями, мародерством. До них приєднувалися і радянські війська, брутально вривалися на територію “суверенної Польщі”, грабували, арештовували, а то й розстрілювали саме українців. Як свідчать польські джерела, навесні 1945 р. загинуло до 10 тис. українців²⁹.

Показовою є доля с.Завадка Морохівська Сяноцького повіту. На нього нападали чотири рази. Польська солдатня вчинила страхітливі злочини. Так, селянці А.Максим вирізали м’язи вздовж лівої ноги від стопи до коліна, зламали ліву ногу вище коліна, зламали двічі праву ногу, поламали дві руки, розпороли кишечник, розбили голову; К.Томаш вирізали груди, порізали ноги, завдали 5 ударів штиком у живіт, М.Томаш вирізали ніс, язик, викололи очі; К.Іздебській перерізали горло. Село повністю спалили³⁰. У холмських селах Нові та Старі Люблинці поляки замордували 130 українців, з них чимало повісили на плотах³¹.

На захист українського населення стали вояки УПА. “Останнім часом, – підкреслюється в повстанському документі, – ми вживали мирних заходів, щоб привести до владження українсько-польських відносин та здержати шкідливу боротьбу між поляками і українцями на нашому терені. Розуміється, що ініціаторами цієї боротьби були завжди поляки. Ми вживали мирних заходів навіть тоді, коли розбещені польські банди, зложені з “обивательської міліції” цивільного населення і не рідко з “аківців”, виправляли по українських селах дикі оргії. Ми перестерігали усі міліції, а також закликали польських патріотів, щоб перестали звірський терор супроти українського населення, бо ми застосуємо оборонні і каральні акції. Одначе цих бандитів польського походження, які, зрадивши свій народ, запродалися кривавому Сталіну, не переконали розумні аргументи. При тому не упоминаємо і цього факту, що деякі станиці міліції дійсно перестали ці бандитські акції, але це виїмки. Більшість міліції, а також деякі польські бандитські села... не заперестали у звірський спосіб мордувати українського населення, грабувати його майно і палити оселі. В тому часі, коли ми перестерігали міліції і апелювали до польського населення, щоб вплинути на цих викидьків і запродавців Кремля, – в цей час польські банди замордували 300 українців (мужчин, жінок і дітей) в селі Павлокові, понад 200 в сс. Сівчині і Березці, коло 200 осіб в Малковичах, понад 130 осіб в Берізці і Бахові; понад 115 осіб в Соколові, 9 осіб в Вільшанах та сотки в інших селах. При цих звірських мордах польські банди стосували нечуване звірство: виколювали живцем очі, вирізували вуха й язика, вирізували на шкірі хрести й тризуби, кидали живцем недомордованих людей в огонь, не поминаючи при тому вандальності жінок, старців і дітей”³².

У відповідь розпочалися відплатні акції УПА, повстанці послали бойові дії. Вони нападали на каральні військові частини, поліцейські, спецслужбівські осередки, пересильницькі пункти, руйнували транспортну мережу, розганяли конвої, що супроводжували виселенців до залізничних станцій, спалювали села. З 15 квітня по 15 травня 1945 р. відділи УПА розгромили 20 станиць польської міліції, спалили польські села Борівницю, В’язовницю та покарали мешканців за участь у мордуванні українців у сусідніх селах, обстріляли гарнізони Війська Польського в Конюші, Брендьовичах. 10 жовтня 1945 р. на річці Сян у с.Постолові було спалено дерев’яний міст. У той же день було заміновано міст через Сян у Заріччі. 5 жовтня 1945 р. відділи УПА зайняли залізничні станції Кристинопіль і Сокаль-Забужжя. Вагони, призначені для вивезення населення, знищено, людей відіслано додому³³.

З польським населенням відділи УПА влаштовували збори, пояснювали необхідність змирення і спільної боротьби проти московського імперіалізму. Після роз’яснювальної бесіди полонених відпускали на волю. Підібрані документи від польських вояків, що гинули в боях з УПА, відправлялися поштою їхнім родинам з висловленим співчуттям, з аргументацією, що не за Польщу, а за інтереси Москви загинув їхній родич³⁴. Терористичні акції польського підпілля значно зменшились, але повністю не припинилися, особливо на теренах, де діяли шовіністичні групи Народове Сіли Збройне.

Формування УПА розгорнули серед українців широку агітацію проти пересельницької акції. “Українці Холмщини, – вказувалося у зверненні УПА, – це ваша прадідівська земля, вона зрошена кров’ю ваших предків і вистелена

їхнім трупом. За цю землю боролися українські хоробрі полководці та князі, на цій землі має свою столицю в місті Холмі король Данило. За цю ж саму Холмщину загинуло вже й тепер стільки людей. Пригадайте собі добре те, що діялося недавно, де ж ваші сини? Підіть на кладовище – побачите там їх свіжі могили. Ці зарослі могилки все вам розкажуть, вони тихо шептатимуть до вашого серця “тато, мамо, сестро, чому ти нас кидаєш, хто заквітчає наші могилки, якщо вас тут не буде”. Напевно, коли почуєте їх голос, то не покинете вже своєї рідної землі, а будете її боронити, в крайності віддасте своє життя на жертівнику Батьківщини”³⁵.

Виселення українців з Польщі до Радянської України затягнулось до літа 1946 р., але так і не було завершене повністю. Всього було депортовано 482 тис. чоловік, в т.ч. 63 відсотки у західні і 33 – у східні області України³⁶. У Волинську область евакуювали 6498 родин, що становило 33616 чоловік, у Дрогобицьку – відповідно: 8073 і 33614, у Львівську – 14955 і 57450, у Рівненську – 4682 і 17102, у Станіславську – 5158 і 19749, у Тернопільську – 41105 і 173360³⁷.

Оскільки в Закарпатті залишалось ще багато українців, польська комуністична влада із санкції сталінського режиму у квітні-липні 1947 р. провела операцію “Вісла”. Формальним приводом для початку цієї репресивної акції стала загибель у березні 1947 р. у бою з формуваннями УПА заступника міністра оборони Польщі К.Сверчевського. Одразу після цієї події польським керівництвом було прийнято рішення про виселення українців і членів змішаних українсько-польських сімей з Посяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя і поселення їх у повернутих Польщі від Німеччини західних та північних землях з обов’язковим розпорошенням серед польського населення³⁸.

Репресивна акція була скоординованою на міжнародному рівні. Було підписано військову угоду між СРСР, Польщею та Чехословаччиною, яка фактично узаконила безперешкодний перехід радянських та чехословацьких військ через кордони цих країн для розгрому збройних формувань УПА. З Львівської області передислоковано танкову дивізію. Уряд Чехословаччини вислав гірську бригаду. Водночас відділи НКВС та чехословацької армії заблокували східні та південні кордони Польщі³⁹.

17 тисяч солдат, поліцаїв і агентів служби безпеки силоміць депортували 36 тис. родин українців Закарпатського краю, що, за різними підрахунками, складало від 145 до 160 тис. осіб і розпорошили їх на “землях одзисканих”⁴⁰. Українців розселили невеличкими групами на території 9 воєводств і 71 повіту. У Щецинському воєводстві українці складали 8,2 відсотка від усього населення, Вроцлавському – 5,9, Гданському – 4,7, Познанському – 3,7 відсотка⁴¹.

У ході операції „Вісла” до 31 липня 1947 року було убито 655 і взято в полон 1466 членів і прихильників УПА та ОУН. Співробітниками Міністерства громадської безпеки до 31 вересня 1947 року заарештовано 2274 українців, звинувачених у належності до збройного підпілля. Для непокірних, крім таборів у Явожно і Освенцімі, створювалися спеціальні військові суди. За неповні чотири місяці суддівськими „трійками” засуджено 315 українців, з них 173 – до страти. Всього ж засуджено до смертної кари 342 українці⁴².

Згідно з радянсько-польською угодою від 9 вересня 1944 р. розпочалося переселення із Західної України до Польщі поляків, а також євреїв – колишніх польських громадян. Багато поляків не виявляло бажання евакуюватися

з СРСР у Польщу. Частина з них під впливом польського еміграційного уряду в Лондоні надіялись на повернення західноукраїнських земель до Польщі. Не поодинокі були факти, коли поляки свою відмову виїхати у Польщу обґрунтували важкими там умовами для життя, а також незадовільним ставленням до переселенців з України⁴³.

Однак, незважаючи на це, у примусовому порядку до 1 вересня 1946 р. було переселено 305 226 родин, або 873 478 осіб⁴⁴. У ході евакуації вивезено 23,1 тис. голів коней, 60,3 тис. – великої рогатої худоби, 6,6 тис. – свиней, 17,2 тис. – овець і кіз, а також 26,3 тис. знарядь для обробки землі, 767 сіялок, 3,2 тис. збиральних машин. Переселенці вивезли також: 1,2 млн. ц продуктів, у тому числі понад 690 тис. ц. зернових⁴⁵.

Таким чином, в результаті злочинної акції радянської та польської влади було тотально виселено із споконвічних українських земель одну із найбільш національно свідомих гілок українського народу. Все це значно послабило визвольний рух українців. Так була зроблена ще одна спроба знищити УПА на Закарзонні.

¹ Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). – Луцьк, 1995.

² Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. – Львів, 2000.

³ Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. – Луцьк, 1998.

⁴ Кентій А. Нариси боротьби ОУН-УПА в 1946-1956 рр. – К., 1999.

⁵ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К., 2002.

⁶ Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991). – К., 2003.

⁷ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. У 2-х кн. – К., 1994.

⁸ Історія українського селянства. У 2-х Т. Т. 2. – К., 2005.

⁹ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади 1939-1945 рр. Т.1. – Львів, 1996; Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади 1946-1947 рр. Т.2. – Львів, 1998; Депортовані чи репресовані? Документи, статті, спогади. – Івано-Франківськ, 1994; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Кн. 2. Документи і матеріали. – К., 1994; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали. – К., 1998; Miśiło E. Akcja "Wisła". Dokumenty. – Warszawa, 1993 та інші.

¹⁰ Гонтар Т. Опір українців переселенню з Польщі до УРСР у 1944-1946 рр. // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія: Історія. Вип.8. – Тернопіль, 1999; Його ж. Політичні передумови депортації польського та українського населення у 1944-1946 рр. // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія: Історія. Вип.9. – Тернопіль, 1999; Його ж. Українська церква у пересельницьких процесах 1944-1946 рр. // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія: Історія. Вип.10. – Тернопіль, 2000; Його ж. Опір українців переселенню з Польщі до УРСР у 1944-1946 рр. // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія: Історія. Вип.8. – Тернопіль, 1999.

¹¹ Сливка Ю.Ю. Витоки і наслідки національної трагедії // Депортації... Т. 1. – С. 15.

¹² Там само. – С. 17.

- ¹³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф.2. – Оп.7. – Спр. 1834. – Арк. 29-40; Депортації... Т. 1. – С. 287-293.
- ¹⁴ Бойко О. Історія України. – К., 1999. – С. 435.
- ¹⁵ Пастернак Є. Нариси історії Холмщини і Підляшшя. Новітні часи. – Вінніпег-Торонто, 1968. – С.421,422.
- ¹⁶ Русначенко А. Вказана праця. – С. 184.
- ¹⁷ Депортації... Т. 2. – С. 173.
- ¹⁸ Депортації... Т.1. – С. 390-392.
- ¹⁹ Там само. – С. 484-485.
- ²⁰ Мотука Г. Tak bylo w Bieszczadach. – Warszawa, 1999. – S. 285.
- ²¹ Депортації... Т.2. – С. 254.
- ²² Котлярчук Е. З переселенцями поводитись брутально // Депортовані чи репресовані? Документи, статті, спогади. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 338.
- ²³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі –ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.23. – Спр. 1633.– Арк. 62-64; Депортації... Т.1. – С. 429-432, 487-489, 530-531.
- ²⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Т.10. – Торонто-Львів, 1984. – С. 422.
- ²⁵ Ковальський З. Польське питання у повоєнній стратегії Української Повстанської Армії // Україна. Наука і культура. – Вип.26-27. – К., 1993. – С.209-211.
- ²⁶ Там само. – С. 224.
- ²⁷ ЦДАВО України. – Ф.2. – Оп.7. – Спр. 1420. – Арк. 121, 122.
- ²⁸ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр. 790. – Арк. 225-234.
- ²⁹ Галаса В. Національно-визвольна боротьба українців на Закарпатті (1944-1947 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 573.
- ³⁰ Киричук Ю. Вказана праця. – С. 211.
- ³¹ Там само.
- ³² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр. 1471. – Арк. 40,41.
- ³³ Русначенко А. Вказана праця. – С. 184, 188.
- ³⁴ Галаса В. Вказана праця. – С. 574.
- ³⁵ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр. 1470.– Арк. 245, 246; Депортації... Т.1. – С. 514, 516.
- ³⁶ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр. 4356. – Арк. 25; Депортації... Т.2. – С. 176.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ Бойко О. Вказана праця. – С. 436.
- ³⁹ Miśiо Е. Akcja “Wisła”... – S. 89, 90, 108, 159, 362.
- ⁴⁰ Сливка Ю.Ю. Витоки і наслідки національної трагедії // Депортації... Т. 1. – С. 25.
- ⁴¹ Наше слово. – Варшава, 1990. – 25 лют.
- ⁴² Ярош Б.О. Вказана праця. – С. 64.
- ⁴³ Депортації... Т.1. – С. 337.
- ⁴⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр. 1700. – Арк. 191, 192.
- ⁴⁵ Баран В. Вказана праця. – С. 44.

Михайло Сеньків.

Пересельницька акція

польського та радянського тоталітарних режимів у 1944 – 1947 роках.

У статті проаналізовано причини депортаційної політики польського та радянського тоталітарних режимів у 1944–1947 роках, висвітлено етапи, засоби та методи її реалізації, боротьбу ОУН-УПА, спрямовану проти депортацій українців у Закерзонні.

Mykhailo Sen'kiv.

**Transmigrative action of Polish and Soviet
totalitarian regimes in 1944 –1947.**

In the article have been analysed the reasons of deportation policy of Polish and Soviet totalitarian regimes in 1944–1947, also stages, means and methods of their realization and the struggle of OUN-UPA aimed against the deportation of Ukrainians living in Zakersonnya have been shown.

З ІСТОРІЇ НАФТОПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ДРОГОБИЧІ (ДО 140-РІЧЧЯ ГАЛУЗІ В РЕГІОНІ)

Прикарпаття, зокрема Дрогобиччина, здавна славиться своїми природними багатствами. У літературі XVI – XVIII ст. є безліч відомостей про видобуток, переробку і використання нафти. Місцеве населення застосовувало її як засіб лікування холери, а також для виробництва колісної мазі. Перше достовірне письмове свідчення про поверхневі виливи нафти на Прикарпатті опублікував середньовічний вчений, русин за походженням, Стефан Фалімир із Русі (S. Falimierz). Ще в 1484 р. він склав зільник-лікувальник (гербарій лікарських рослин) “O ziołach i o mocy ich”, який був виданий 1534 р. у Кракові друкарнею Флоріана Унглера. В частині “Petroleum” у розділі “jako oleyki sprawować ku leczeniu”, автор подає інформацію про нафту – “jest to oley, ktryzy idzie z kamienia”, який є делікатний, світлого кольору – “jest on subtelný, zwłaszcza biały”, та можливості його застосування як лікарського препарату. Фалімир був медиком при дворі Яна Тенчинського (J. Tępczyński), воєводи подільського, який проживав у Краснику над Сяном¹. Писемні згадки про прикарпатську нафту містяться у хроніці Яна Длугоша (XV ст.). У 1578 р. доктор медицини Войцех Очко в книзі про мінеральні води Речі Посполитої вказував, що в Дрогобичі та його околицях вживається масляна ропа як “дуже корисна”². Відомо також, що місто Дрогобич у 1550 р. мало королівський привілей на освітлення своїх вулиць скельною (земляною) олією (тобто нафтою), змішаною з лляною олією. Також вона застосовувалася як мастило до коліс у возах та як лікувальна мазь. Ці документальні свідчення, за даними німецьких професорів Е. Енглера та Г. фон Гцфера (E. Engler, H. von Hцfer), зберігалися у Францисканському монастирі м. Кросна. На жаль, жоден з цих документів не зберігся до наших днів, вони, мабуть, згоріли під час пожежі костелу в 1872 р.

Середньовічний католицький священик, єзуїт і природознавець Габріель Жончиньські (G. Rzączyński 1664–1737), у 1721 р. в м. Сандомирі видав працю “Historia naturalis curiosa Regni Poloniae”, а 1742 р. у м. Гданську посмертно була видана повторно та розширена його праця “Actuarium historiae naturalis Regni Poloniae”. В цих книгах автор розповідає про місцезнаходження нафтових і газових джерел у Галичині На Прикарпатті він вказує про видобуток нафти в с. Ясениці Сільній, в околицях м. Лесяка, м. Дрогобича та с. Стебника, криничний видобуток нафти та її дистиляцію³.

У XVIII та XIX ст. нафту видобували найпримітивнішим способом у різних місцях Дрогобиччини: спочатку збирали її там, де вона виходила на поверхню землі, згодом почали копати колодязі (дучки), глибиною 2-3 сажні (4-6 м), укрплюючи їх стінки хмизом або дошками. Ці колодязі наповнювали водою, на поверхні якої постійно спливала нафта. Робітники знаряддями, схожими на граблі, мішали нафтову ропу так, щоб вона згустіла, звідси вичерпували у менші земляні копанки, де вона відстоювалася. Після випаровування легких бензинових фракцій залишався цінний густий смар, колісна мазь до возів, звідки її вибирали у бочки для продажу, – на місці за кварту нафти платили по п'ять крейцарів. Самі ями були доволі глибокими, але нічим не зміцнені і не забезпечені, то ж бували випадки обвалу ґрунту, що хоронив під собою робітників. На той

час цим промислом у селі займалися від 15 до 20 постійних робітників, які в кращому випадку заробляли по вісім крейцарів на день. У 1791–1792 рр. видобували щорічно близько 6900 літрів нафти. Вживали її для побутових потреб, а також лікування худоби в час пошестей⁴.

У XVIII ст. нафтою торгували на багатьох ярмарках Галичини. Рідшу нафтову ропу продавали на ліки, густішу – на смари по цілій Україні, в Польщі, Угорщині, Росії та Німеччині. Людей, що цю ропу возили, називали мазярами, смаровозами і ріпниками. Так, у м. Дрогобичі у XVIII ст. на ярмарку було навіть відведене спеціальне місце для ріпників, які торгували нафтою. До дальших околиць її транспортували і продавали барильцями. Під кінець XVIII ст. одне барильце нафти коштувало 14 флоринів і 61 крейцер⁵.

8 серпня 1810 р. у Відні декретом Державної канцелярії право добувати нафту та земляний віск надавалося лише особам, які зареєстрували своє підприємство у Дрогобицькому гірничому управлінні. Це було перше юридичне оформлення нафтового підприємства на Західній Україні. Цим скористалися українець з Борислава Іван Метис і трускавецький чиновник чех Йосиф Геккер. Вони збудували недалеко від села Модричі першу в Галичині примітивну установку для очищення нафти. У 1816 р. дистилят нафтової ропи Й. Геккера використовувався для освітлення вулиць м. Дрогобича та околиць, а також для освітлення солеварень у Трускавці. Цей продукт також вивозили в Прагу для освітлення ринку⁶.

Перші спроби очищати нафту на гас робив житель села Нагуєвичі Байтала. Сиру нафту він переганяв у залізному горщику, до якого пристосовувався ствол гвинтівки, і одержував світлий продукт з дуже різким запахом, що легко запалювався. Подібну перегонку здійснювали на стебницькому соляному заводі, щоб одержати продукт для освітлення шахт⁷.

У 40-х роках XIX ст. Купець із Борислава А.Шрайнер побудував невелику нафтоперегінну установку, на якій спробував одержати спиртоподібну речовину. У 1853 році львівські фармацевти Ігнатій Лукасевич та Ян Зех почали очищати нафту шляхом її дистиляції і одержали гас⁸. У тому ж році бляхар Адам Братківський виготовив першу газову лампу, яку успішно використовували для освітлення міської лікарні. Через деякий час лампу Братківського почали застосовувати для освітлення будинків багатих міщан, поміщиків, а згодом вона перекочувала і в будинки інших категорій населення міст і сіл Прикарпаття. Проста будова цих ламп, їх дешево, яскраве і рівне світло викликала зростання попиту на гас. Тому нафтовидобуток збільшувався, удосконалювалися підприємства переробки сировини, зростала їх кількість. Дрогобич став центром нафтовидобувної та нафтопереробної промисловості Західної України. Нафтопереробні підприємства в місті зростали з кожним роком. На їх базі почали створюватися фірми, що зосереджували у своїх руках видобуток та переробку нафти.

Перший нафтоперегінний завод у Дрогобичі був заснований А. Шрайнером у 1859 році. Це було дуже мале кустарне підприємство, на якому працювало не більше 8 – 10 чоловік. Перегонка та очищення нафти відбувались у зовсім примітивних умовах, про техніку безпеки праці для людей та протипожежну безпеку тоді й ніхто не думав. Тому й не дивно, що скоро цей завод згорів, а його господарі збанкрутували.

Влітку 1863 року на місці старого заводу виникло нове нафтоперегінне підприємство двох спільників – А.Альмана та Р.Готліба, яке стало основою Дрогобицьких нафтопереробних заводів № 1 та № 2. На той час цей завод вважався великим підприємством. На ньому працювало 32 робітники. Вони приводили в дію кілька

парових двигунів, виробляли за рік до 3 тис. центнерів гасу та інші продукти. До речі, гас, що вироблявся на цьому заводі, містив у собі багато важких мастил, горів погано. Однак порівняно з продукцією інших подібних підприємств, гас дрогобицького заводу був кращим і користувався широким попитом. У кінці 60-х років XIX ст. на заводі було встановлено ще 4 парових двигуни потужністю 36 кінських сил. Завдяки цьому в 1870 р. виробництво гасу значно зросло⁹.

Одночасно тут очищали видобутий у Бориславі озокерит, що збувався на ринках Галичини, Австрії, Сілезії. Видобуток озокериту, на який Галичина мала світову монополію, швидко зростав. Він мав збут у багатьох країнах Європи, де використовувався для виготовлення ізоляції телеграфного кабелю, що прокладався з Європи до Сполучених Штатів Америки.

У 1872 році завод перейшов у власність франко-бельгійського нафтового товариства, правління якого перебувало в Парижі. З того часу завод став суто капіталістичним підприємством. На ньому працювало тоді понад 50 робітників¹⁰.

У 1874 році дрогобицький нафтопереробний завод почав збільшувати випуск продукції. Так, якщо у 1872 році на заводі було вироблено 4,5 тис. тон гасу та 1800 тон очищеного озокериту, у 1880 році – близько 11 тис. тон гасу, то у 1890 році – понад 30 тис. тон гасу. Кількість робітників зросла до 75 чоловік¹¹. Отже, за обсягом виробництва дрогобицький нафтопереробний завод був великим капіталістичним підприємством. Він переробляв нафту, добуту з власних свердловин, очищав озокерит зі своїх шахт. Більша частина виробленої продукції збувалася на ринках Австро-Угорщини та Німеччини. Це сприяло встановленню тісних контактів між постачальниками нафтопродуктів та австро-угорськими банками, що збагачувало їх.

У 1901 році нафтопереробне підприємство у Дрогобичі перейшло до рук англійської акціонерної компанії “Англо-Галіціана”. З того часу завод отримав назву “Галіція”, що збереглась аж до 1939. Основний пакет акцій опинився у сейфах англійських капіталістів, які, скориставшись економічною кризою й відсутністю збуту, прибрали до своїх рук завод разом з продуктивними свердловинами за невелику суму – 1,5 млн. крон. Через деякий час основний капітал заводу був збільшений до 4 млн. крон. Одночасно зростала кількість зайнятих робітників. У 1906-1914 роках на заводі вже працювало близько 400 робітників. Підприємство виробляло на рік до 160 тис. тон нафтопродуктів¹².

У 1907-1908 роках нафтова промисловість Галичини опинилась у стані небувалої кризи. Вона примусила картель гасозаводчиків знижувати ціни на сиру нафту, в той же час добувати її поза картелем не було кому. В нафтодобувній промисловості почався хаос. Майже щотижня виникали пожежі, які знищували нафтоносні свердловини.

Уряд Відня змушений був надати допомогу нафтопромисловцям, виділивши понад 20 млн. крон на будівництво нового нафтопереробного заводу потужністю в 300 тис. тон нафтопродуктів на рік. Завод було збудовано у Дрогобичі біля залізничного вокзалу. У 1910 році він вважався власністю держави, а його продукція споживалася переважно армією та залізницями Галичини. Підприємство було оснащено новим технічним устаткуванням: різноманітними механізмами, паровими двигунами потужністю 800 к. с. Кількість робітників у 1912 р. становила 600 чоловік У 1913 р. на заводі було перероблено 189 тис. 940 тон нафти. В той же час на заводі “Галіція”, що належав окремим капіталістам, у 1913 році переробив понад 200 тис. тон нафти¹³.

Один за одним змінювалися власники заводу. Франко-бельгійський капітал витіснявся англійським, а згодом німецьким. Виробництво постійно розширювалося, а умови праці робітників залишалися такими ж важкими, якими вони були в перші

роки існування підприємства. Відсутність будь-якої вентиляції в цехах призводила до утворення великої кількості диму, газу, сажі. Масове захворювання робітників збільшувалося ще й тому, що виробничий процес переробки нафти здійснювався за допомогою сірчаної кислоти, з якої утворювалося багато шкідливих випарів.

Робочий день тривав 14-16 годин, а нерідко до 18 годин на добу. За тяжку працю робітники одержували мізерну плату. Вона становила 18-20 гульденів на місяць, а для проживання його сім'ї потрібно було щонайменше 40 гульденів¹⁴. На нафтопереробних заводах, як і на інших підприємствах міста, широко була розвинута система пограбування робітників – штрафи за спізнення на роботу, “грубість” щодо начальства, зіпсований інструмент тощо. Були непоодинокі випадки, коли робітникам замість заробітної плати видавали гнилі продукти. За даними інспекторів праці на нафтопереробних заводах Дрогобича часто траплялися нещасні випадки зі смертельними наслідками. Житлові умови робітників були вкрай погані. В невеликій кімнаті площею 20 кв. м. ночувало по 20-30 чоловік.

Добре відомо, що дрогобицько-бориславська тематика знайшла відображення в кількох десятках літературних, публіцистичних і наукових працях Івана Франка, який створив справжню епопею життя робітників Східної Галичини 70-80-х рр. XIX ст. Велику увагу він приділяв гострим соціальним конфліктам, якими супроводжувався розвиток нафтового басейну у період первісного нагромадження капіталу¹⁵. Вважається, що внесок Франка у вивчення пролетаріату Бориславсько-Дрогобицького нафтового басейну є найвищим досягненням історіографії XIX – початку XX ст.

Злиденне життя й безправне становище робітників призвело до масових страйків. У 1874 р. виступ нафтовиків завершився підпалом нафтової свердловини. У травні 1881 р., обурені шахрайством з боку адміністрації французької спілки при виплаті заробітку, 300 робітників виступили на захист своїх прав. Це заворушення було придушене за допомогою жандармів.

Під впливом соціалістичних ідей у 80-х роках XIX ст. на нафтових підприємствах краю стали виникати робітничі організації, які під час страйків надавали матеріальну допомогу страйкуючим.

З 8 липня по 10 серпня 1904 р. відбувся масовий страйк нафтовиків Дрогобича й Борислава. Робітники вимагали встановлення 8-годинного робочого дня, надання безкоштовного житла, відкриття загальнодоступної їдальні та крамниці тощо. Коли підприємці відмовилися задовольнити ці вимоги, почалися заворушення, в яких взяло участь до 4 тис. чол.¹⁶

На початку XX ст. видобуток нафти у дрогобицько-бориславському басейні збільшувався, Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн перетворився у величезний промисловий район Східної Галичини. Тут діяли “Галицько-Карпатське акціонерне нафтове товариство”, акціонерне товариство “Східниця”, “Ганноверсько-Карпатське акціонерне товариство”, “Галиція”, “Пресер” та ін. Якщо у 80-х роках XIX ст. дрогобицькі і бориславські підприємства давали лише 5% всієї нафти, що видобувалася в Галичині, то в 1904 – 66%. Так, наприклад, у 1900 р. її було видобуто лише 326 тис. тон, то в 1909 р. – 2 млн. 56 тис. т. У 1908 р. на свердловині “Ойл-сіті” було видобуто рекордну величину – 3 тис. т. нафти за добу¹⁷. Для такої великої кількості нафти потрібні були нові нафтоховища, нові заводи для її переробки. Але власники не поспішали з будівництвом нових підприємств. Навіть ці два заводи, що діяли у Дрогобичі, працювали не на повну потужність. Понад 70 % видобутої нафти відправляли за кордон.

У 1911 році був прокладений нафтопровід від промислів Борислава до нафтопереробних заводів у Дрогобичі. Вперше у практиці нафтопереробної промисловості міста сировина з місця видобування почала транспортуватися для переробки по нафтопроводу, що значно прискорило процес її переробки, збільшило обсяг виробництва.

З початком Першої світової війни нафтові промисли і нафтопереробні заводи Дрогобича передали під контроль військових. Завод “Галиція”, що належав англійським капіталістам, був проголошений австрійською власністю. Встановлювалися нові нафтопереробні машини, збільшена потужність котлів.

У серпні 1914 р. робітники обох заводів – державного та “Галиція” – оголошувалися мобілізованими й закріплювалися за своїми робочими місцями. Тривалість робочого дня була продовжена до 14 год. Австро-німецьке командування спрбувало налагодити переробку нафти для потреб армії. Під час Першої світової війни, зрозуміло, видобуток скоротився. У 1916 р. видобуто лише 860 тис. тон нафти¹⁸.

У міжвоєнний період видобуток ще більше зменшився. З 1929 по 1936 рр. він знизився з 511 до 319 тис. тон на рік.

За роки німецької окупації нафтова промисловість Дрогобиччини зазнала дальшого занепаду. Були знищені надшахтні та допоміжні споруди, центральні механічні майстерні, підпалено кілька нафтових вишок, випущено із резервуарів 5 тис. т. Нафти, вивезено гірниче устаткування, підірвано нафтові та газові трубопроводи, затоплено озокеритову шахту.

У період так званої “соціалістичної реконструкції” рівень видобутку нафти не зміг і близько наблизитися до австрійського часу, хоча, звичайно, для цього були й об’єктивні причини.

У 1994 році Дрогобицький нафтопереробний завод став відкритим акціонерним товариством “Нафтопереробний комплекс – Галичина”. Потужності по переробці нафти на підприємстві становлять 3,3 млн. тон в рік. Отже, сучасний Дрогобич є одним з найбільших промислових центрів Прикарпаття з розвинутою нафтопереробною промисловістю.

¹ Historia polskiego przemysłu naftowego. Pod red. R. Wolwovicza. – T.2. – Brozozów-Kraków, 1995. – S. 78.

² Маринов Н.А., Пасека И.П. Трускавецкие минеральные воды. – М., 1978. – С. 12.

³ Микулич О. Нафтовий промисел Східної Галичини до середини ХІХ ст. – Дрогобич, 2004. – С. 13.

⁴ Historia polskiego przemysłu naftowego. Pod red. R. Wolwovicza. – T.2. – Brozozów-Kraków, 1995. – S. 112, 133.

⁵ Гошко Ю. Роль і місце Дрогобича в економічному розвитку краю в ХVІ – ХVІІІ ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.ІІІ. – Дрогобич, 1998. – С. 196.

⁶ Bonysiak W. Drohobycy okrug naftowy do 1944 r. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VІІІ. – Дрогобич, 2004. – С. 389.

⁷ Гошко Ю. Вказана праця. – С. 196.

⁸ Historia polskiego przemysłu naftowego. Pod red. R. Wolwovicza. – T.2. – Brozozów-Kraków, 1995. – S. 151.

⁹ Kachlik K. Ropa naftowa i jej produkty. – Katowice, 1952. – S. 23.

¹⁰ Там само. – С. 27.

¹¹ Historia polskiego premyłu naftowego. / Pod red. R. Wolwiczca. – Т.2. – Brozozów-Kraków, 1995. – S. 190.

¹² Там само.

¹³ Bonysiak W. Drohobycki okręg naftowy do 1944 r. – С. 392.

¹⁴ Historia polskiego premyłu naftowego. Pod red. R. Wolwiczca. – S. 210.

¹⁵ Франко І. Борислав. Картинки з життя підгірського народу. Вступне слово // Збір. тв. у 50-ти т. – К., 1978. – Т.14. – С. 175-176.

¹⁶ Там само. – С. 183.

¹⁷ Bonysiak W. Drohobycki okręg naftowy do 1944 r. – С. 392.

¹⁸ Там само. – С. 393.

Оксана Медвідь.

**З історії нафтопереробної промисловості в Дрогобичі
(до 140-річчя галузі в регіоні).**

У статті подається інформація про виникнення нафтового промислу в Дрогобичі. Зокрема, досить докладно проаналізовано розвиток галузі наприкінці XIX – початку XX ст.

Oxana Medvid'.

**From the history of the oil-processing industry in Drohobych
(dedicated to 140th anniversary of the regional industry).**

The article gives the information about beginnings of the oil industry in Drohobych land. In particular analyses the development of the oil industry in the end of the XIX – first half of the XX centuries.

ФОРМУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ РЕПРЕСИВНО – КАРАЛЬНИХ СТРУКТУР НА ДРОГОБИЧЧИНІ (1939 – 1941 рр.)

У сучасний період означена проблема становить предмет зацікавленості представників різних суспільних наук: правознавців, істориків, політологів. Злочини більшовицького режиму, вчинені на Дрогобиччині у міжвоєнний період, хоча в загальних рисах відомі давно, але ще й досі не достатньо досліджені.

13 травня 1940 р. Л. Берія підписав наказ „Про заходи щодо поліпшення оперативно-чекістської роботи управлінь НКВС західних областей УРСР і БРСР”, відповідно до якого були організовані так звані відділи для боротьби з бандитизмом – як в управліннях державної безпеки НКВС, так і в управліннях міліції. У західних областях було визначено такі штати для новоутворених відділів: для Львівського управління НКВС – 20 осіб, Станіславського і Дрогобицького по 15, Рівненського, Волинського і Тернопільського – по 10 осіб оперативного складу НКВС. Комплектування відділів здійснювалося виключно за рахунок офіцерів, що прибували в Західну Україну з інших республік.

Згідно із згаданим наказом Л. Берії від 13 травня 1940 р. у західних областях України були значно збільшені штати слідчих частин. Зокрема, в управлінні НКВС Львівської області кількість слідчих збільшилася на 40 осіб, а в Станіславській, Дрогобицькій, Рівненській, Волинській та Тернопільській – на 30 у кожній. Для комплектування слідчих частин до управлінь НКВС Західної України було відряджено 105 курсантів Вищої школи НКВС СРСР, які навіть не встигли її закінчити.¹

Варто наголосити і на тому, що органи НКВС СРСР мали в той час свої судові повноваження. Від 1934 р. (після вбивства С. Кірова) в СРСР виникла сумнозвісна Особлива нарада – позасудовий орган, який в адміністративному порядку застосовував заслання, виселення та ув'язнення на термін до 5 років. Діяли також „трійки” – антиконституційні утворення, які також слугували знаряддям масових репресій і нищення „ворогів народу”. У підпорядкуванні органів НКВС перебували пожежна охорона, прикордонні війська, в'язниці і виправно-трудова табори. На підставі наказу НКВС СРСР від 11 грудня 1939 р. на території західних областей України було організовано 19 загальних в'язниць і одна внутрішня тюремна камера. Зокрема, у Дрогобичі – 48/137, Перемишлі – 59/170, Самборі – 66/276, Стрию – 68/227; у Львівській області – 3: дві у Львові – відповідно 190/1151 та 74/270, у Золочеві – 83/360 та внутрішня камера у Львові – 21/40. Однак невдовзі цієї кількості виявилось замало, і наказом НКВС УРСР від 6 серпня 1940 р. у Львові організовано четверту в'язницю зі штатом 73 особи та лімітом в'язнів 300 осіб. Протягом короткого часу в'язниці західних областей були переповнені. Усталених лімітів не дотримувалися, і на початку 1941 р. їх збільшили майже втричі, тоді як площа камер залишалася без змін. Фактично на одного в'язня припадало 1,5 – 2,5 кв. метра.²

Ким насправді були заповнені в'язниці і чи насправді такою напруженою була криміногенна ситуація у ці роки в Західній Україні? Як свідчать архівні документи,

численні арешти насамперед обумовлювались суто політичними мотивами. Насильство стало головним, а щодо окремих груп населення єдиним засобом державного впливу. Репресивні заходи (ув'язнення, депортації, фізичне знищення, звільнення з роботи тощо) найчастіше застосовувалися до так званих „класово-ворожих елементів”, до яких гуртом було зараховано урядовців колишньої польської адміністрації, офіцерів армії і поліції, функціонерів політичних партій, великих промисловців³.

Репресії та фізичне винищування «ворожих елементів» на теренах Дрогобиччини розпочалося буквально з 17 вересня 1939 року і продовжувалися до початку німецько-радянської війни.

Серед архівних документів фонду Управління Українського фронту зберігається доповідна записка військового прокурора А.Носова, надіслана у Москву Головному військовому прокурору армії. 21 вересня 1939 р., тобто через чотири дні після зайняття, він відвідав Львів і відверто написав, що у місті продовжується безладна стрілянина, на вулицях валяються трупи вбитих польських офіцерів, серед населення не проводиться політробота. Всюди самочинні розстріли, насильства і пограбування.⁴ Розглядаючи діяльність військових карально-репресивних органів у період польської кампанії, треба особливо відзначити, що вони брали активну участь у репресіях і проти цивільного населення Дрогобиччини.

Чимало бійців і командирів Червоної армії нерідко поводитися як окупанти. Брутальна поведінка на Дрогобиччині вояків 6-ї армії Ф.Голикова змусила прокурора армії Нечипоренка звернутися з особистим листом до Сталіна і Ворошилова. Він інформував, що у війську, особливо в 2-му кінному корпусі, панує свавілля і злочини. Прокурор підкреслив, що командування армії сприяло самочинним розстрілам військовополонених і місцевих жителів, не припиняло зловживань, серед яких найпоширеніші насильство і пограбування^{5f}.

Не менш активно діяли розвідники 17-го стрілецького корпусу цієї ж 6-ї армії. 30 вересня 1939 р. вони доповіли з Мостиськ, що виявили “ворожі організації”⁶ БУНД (голова Є.Шварц), молодіжний “Луг” (Шоп’ятич), “Спартак” (Лебедович). У Нижанковичах зібрані дані про місцеву “Просвіту”, яка нараховувала 100 членів (керівники М.Заброварний і Й.Наконечний). У Дрогобичі, Пікуличах, Добромилі, Медиках, Судовій Вишні та інших населено пунктах західної частини Львівщини, де дислокувалися частини корпусу, виявлені “членів контрреволюційних організацій” “Сельроб”, “Просвіта”, “УНДО”, “Луг”, “Січ,” ”Сокіл” та інших. У звітах часто вказуються прізвища людей, які проявили себе як “антирадянські ворожі елементи”, отож, подальша доля їх залежала від органів НКВС.

Зі спогадів Андрія Сольчаника, який мешкав у Дрогобичі: «...щоб зорієнтуватися в місцевих відносинах, до НКВС скликали всіх колишніх поліцейних агентів і колишнього комісара польської поліції. Вони дали вичерпну інформацію про націоналістичний український рух у місті і повіті. Завдяки їм радянська влада провела арешти службовців прокуратури, поліції, в’язниць і членів ОУН. Було заарештовано також переселенців з Польщі, колишніх військовослужбовці польської армії, які виконували функції поліції. Польська система управління терміново ліквідувалася. 14 грудня 1939 року Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило: зобов’язати облвиконкоми і обком КП(б)У Львівської, Волинської, Станіславської, Дрогобицької, Рівненської і Тернопільської областей припинити виплату пенсій колишнім воєводам, ксьондзам, священикам, генералам, офіцерам, жандармам, поміщикам, прокурорам, головам і членам окружних судів, великим чиновникам міністерств та інших відомств, колишнім директорам

і керівникам підприємств і маєтків, різним комісарам, які призначалися польськими урядовими установами. Позбавивши польських чиновників фінансової підтримки, радянська влада унеможливила спротив колишнього польського керівництва, а тим більше вплив на місцеве населення. Їх зазвичай виселяли вглиб країни: на Поволжя, у Сибір, Комі АРСР, Казахстан, ізолюючи від важелів впливу на політичну обстановку в регіоні.

У довідці управління НКВС Львівської області про вікову та національну структуру осадників станом на 1 січня 1940 року зазначено: господарств – 4 007 (з них польських – 3621, українських – 386), з кількістю людей 21 085. З них громадяни, які служили в польській армії, – 1 435 чол., у розвідці – 1, у польській поліції – 41, в адміністративних органах – 19 чоловік. З документа можна зробити висновки, що радянська влада вбачала в осадниках силу, яка могла вчинити антидержавні виступи, маючи досвід збройного протистояння і керівництва (до цих даних входив і Дрогобич).⁶

Поряд з осадниками виселенню підлягали лісники та лісова охорона. У довідці управління НКВС Дрогобицької області про національний склад лісників за січень 1940 року подаються дані: із 380 сімей, призначених на виселення, поляки становили 32,1%, українці – 62,63%, особи інших національностей – 5,27%. Серед них 199 осіб служили в польській армії, 7 – у поліції і розвідці.⁷

Загальні статистичні дані осадників Дрогобицької області: 977 родин, де голови сімей поляки – 92,8%, українці – 7,2%.

Згідно з оперативним планом виселення родин осадників і лісників від 21 січня 1940 року по Львівській області підлягало виселенню 3 904 господарства осадників (21 648 осіб) і 348 господарств лісників (1732 особи). З Дрогобицької області – 1 565 сімей осадників (8 943 особи) і 493 сім'ї лісників (2 559 осіб).

У документах від 1 та 21 січня 1940 року можна побачити певну невідповідність у кількості господарств і людей, які підлягали виселенню з Львівської та Дрогобицької областей.

Згідно з остаточним рішенням НКВС УРСР було заплановано виселити з Дрогобицької області 1 648 господарств (9287 осіб) осадників і 409 господарств (2068 осіб) лісників. У результаті перевірок і відсіювань виселенню підлягали: осадників – 1656 господарств (9284 особи), лісників – 383 господарства (1896 осіб). Звіти НКВС свідчать, що частину людей не вислали з таких причин: хвороби – 332, відсутність у момент проведення операції – 354, втечі – 9, арешту – 4, смерті – 14 чоловік, разом – 713. Можемо зробити висновок, що виселенню підлягала значно більша кількість людей, аніж планувалося спочатку⁸.

Згідно з інструкцією про порядок виселення осадників із західних областей УРСР і БРСР від 29 грудня 1939 року вся нерухомість виселених, сільськогосподарський інвентар, домашня худоба залишалися на місці і приймалися по акту місцевим керівництвом. Дозволялося брати з собою лише одяг, білизну, взуття, постіль, посуд та місячний запас продуктів, а також дрібний господарський та побутовий інструмент (сокира, пила, лопата тощо). Сума грошей для осадників не лімітувалася, не заборонялося вивозити побутові цінності (перстні, годинники, сережки, браслети, портсигари і т.д.). Загальна вага речей не мала перевищувати 500 кг на сім'ю. Спецпереселенці-осадники відправлялися на лісорозробки в Кіровську, Пермську, Вологодську, Архангельську, Івановську, Ярославську, Новосибірську, Свердловську та Омську області, Красноярський та Алтайський край, Комі АРСР. Операція з переселення осадників із західних областей УРСР і БРСР розпочалася 10 лютого 1940 року. Усього переселено 139590 чоловік осадників.

Під час операцій виселення біженці намагалися втікати, іноді були спроби самогубства, – поодинокі, і цілими сім'ями. Операція виселення біженців із Станіславської області проходила в ніч з 28 на 29 червня. Планом було передбачено виселити 1224 сім'ї (2 638 чоловік). 30.06.1940 року ешелон з біженцями відправлено до місця призначення з Дрогобицької – 1 787 сімей (8 527 чол.) і 2 201 однаків⁹.

Однією зі складових установлення і функціонування режиму радянської влади, поряд з виселеннями „неблагонадійних елементів”, було формування державного кордону. Під час очищення прикордонних територій від політично ненадійних осіб траплялися випадки, коли жителі прикордонної території подавали прохання перейти кордон на німецький бік. Такі спроби каралися терміновим виселенням за порушення паспортного режиму¹⁰.

З утвердженням та функціонуванням радянського режиму у краї у дуже скрутному становищі опинилися церкви і духівництво. Вони за своєю природою не вписувалися у більшовицьку політичну систему. Перший удар органи держбезпеки НКВС нанесли по римо-католицькій церкві. О. Северіян Бараник, ЧСВВ. Мученик УГКЦ, ігумен монастиря ОО. Василіан при церкві Пресв. Трійці, викладач гімназії у місті Дрогобичі. Загинув із рук катів НКВД 26 або 27 червня 1941 р. пам'ять про новомученика відновлено в 1991 році в Дрогобичі. О. Яким Сеньківський, чернець обителі і провідник у церкві Пресвятої Трійці, провідник Марійської Дружини в місті Дрогобичі. Загинув 26 або 27 червня 1941 року від рук катів НКВД. Відновлено пам'ять про новомученика в 1991 році в Дрогобичі. О. Віталій Байрак, ЧСВВ – Мученик Української Греко-Католицької Церкви, чернець василіанської обителі при церкві Пресвятої Трійці в місті Дрогобичі. Загинув 1947 року від рук катів НКВД. Відновлено пам'ять про нього в Дрогобичі 1992 р. Беатифіковані Папою Іоаном Павлом II 27 червня 2001 року¹¹.

Одразу після того, як було зайнято територію Західної України, радянські прикордонні війська почали укріплювати кордон з Німеччиною, Румунією, Угорщиною. Запроваджено три прикордонні смуги: 7,5-кілометрову, 500-метрову і 4-метрову, а також пристосовано охорону кордону до принципів, які застосовувалися в СРСР. Звідси було відселено власників так званих тимчасових паспортів, котрим було наказано переїхати принаймні на 30 км від кордону. Інших жителів прикордонних районів було переселено вглиб СРСР.¹²

Справжньою трагедією для населення Західної України стали у 1939 – 1941 роках депортації, тобто заслання людей як захід політичного переслідування та адміністративного покарання.

5 липня 1941 р. начальник тюремного управління НКВС УРСР Філіпов направив на адресу наркома Сергієнка доповідну, у якій зазначав, що „... відповідно до наказів працівників НКДБ у в'язницях Львівської області було розстріляно 2464 в'язнів, звільнено 808 в'язнів, переважно звинувачених у побутових злочинах. Усі розстріляні закопані у ями, вириті у підвалах в'язниць, а у м.Золочеві – в саду”. Далі Філіпов сповіщав, що „... у двох в'язницях Дрогобицької області, у містах Самбір і Стрий розстріляний 1101 в'язень.

Утвердження тоталітарного режиму на Дрогобиччині супроводжувалося масовими репресіями, які широко торкнулися не лише окремих представників місцевого населення, а й різних соціальних груп. Насильство було найважливішим і чи не єдиним засобом державного впливу.

Часова дистанція між 17 вересня 1939 р. – початком походу Червоної армії на землі Західної України – та 22 червня 1941 р. – нападом Німеччини на Радянський

Союз – зовсім невелика, але тих неповних двох років було цілком достатньо, щоб наочно продемонструвати суть “нових порядків”, які насаджувалися тут радянською владою¹².

Одразу для прибулих працівників органів НКВС стали звільняти велику кількість житлових приміщень, які були потрібні для безперебійного функціонування цієї чи не найважливішої радянської державної організації. Так, постановою №311 Раднаркому УРСР від 11.03.1940р. НКВС СРСР та УРСР передавалися будинки на курортах Західної України: два пансіонати на 140 ліжок на курорті “Трускавець”, дві вілли та колишній “будинок здоров’я” для поліцейських на курорті “Татарів”. У Дрогобичі обласний НКВС розмістився на вулиці Стрийській у приміщенні колишньої польської повітової в’язниці і одразу ж розпочав свою криваву діяльність.

Практично відразу було заарештовано керівників та членів українських, польських та єврейських політичних організацій. До в’язниць також було запроторено чимало людей, які до вересня 1939р. мали якийсь стосунок до “Просвіти”, “Сільського господаря”, “Маслосоюзу”, інших українських кооперативних, шкільних чи спортивних організацій. Арештів не уникли і колишні члени КПЗУ, тобто ті, на яких нова влада, здавалось би, мала спертися в першу чергу¹³.

Не оминули такі репресивні заходи радянської влади і Дрогобицького краю. Було депортовано десятки тисяч осіб, передовсім колишніх службовців польських державних установ, частину заможних селян, передову інтелігенцію регіону. На жаль, про ці каральні акції НКВС на Дрогобиччині й досі мало що відомо, оскільки архівні матеріали, які б могли пролити світло на ці події, або були знищені, або ще недо-ступні. Те, що число депортованих було досить великим, не викликає сумніву.

Якщо розглянути Дрогобицьку область у контексті подій, що відбувалися по всій Західній Україні, то можна припустити, що протягом 1939 – 1941 рр. з області було депортовано близько 30-50 тис. осіб, їх відправляли на освоєння східних регіонів СРСР – у Сибір, Комі АРСР, Казахстан, Поволжя та ін.

У лютому 1941 р. у Дрогобичі відбувся судовий “процес 64-х”, який тривав 8 днів. У судовій залі перебували 62 учасники підпілля. Не було тільки двох – Цмоця і Марії Білас, які перебували за кордоном, їх було засуджено заочно відповідно до страти і 10-річного ув’язнення в таборах. Кільком підсудним “пришили” шпигунство на користь іншої держави, усім разом – участь у підпільній ОУН, деяким ще й підготовку антирадянського повстання, зберігання зброї тощо. Були засуджені до страти 20 осіб. Частина з них була розстріляна в дрогобицькій, частина – у самбірській в’язницях, доля ще частини смертників невідома. Решта учасників “процесу 64-х”, зокрема Білий Дмитро, Гавриш Степан, Мацюрак Марія, Радишак Микола та інші отримали “строки” в таборах.

До недавнього часу замовчувалися злочини, вчинені органами НКВС наприкінці червня 1941р. Поспішний відступ Червоної армії мав трагічні наслідки для тисяч політичних в’язнів у тюрмах Дрогобицької області. Не маючи змоги вчасно евакуювати їх, протягом тижня, з 22 по 29 червня 1941р., НКВС провів масове винищення в’язнів без огляду на те, які звинувачення проти них висувалися. Неймовірних катувань і знущань зазнали в’язні. Винахідливості тортур у НКВС не було меж. Документи свідчать, що на 10 червня 1941 р. наповнення в’язниць Дрогобицької області було таким: в’язниця №1 (м. Дрогобич) – 856 чоловік, в’язниця №3 (м. Самбір) – 1310, в’язниця №2 (м. Перемишль) – 856, в’язниця №4 (м. Стрий) – 916 чоловік¹⁴.

23 червня 1941 р., на другий день війни, з тюремного управління НКВС УРСР до всіх прифронтових областей було скеровано відповідальних працівників для допомоги в евакуації в'язниць.

Із перемишльської тюрми пішки під артобстрілом евакуйовано дві колони. Одна під керівництвом начальника тюрми Тельнова прибула до Самбора, другу захопили німці. Наглядацькому складу вдалося втекти і прибути до Стрия. Розстріляно в Перемишлі 267 ув'язнених. В обох в'язницях Стрия і Самбора утримувалося 2 тис. 242 в'язні. Було розстріляно – 1 тис. 101 чоловіка, звільнено -250, етаповано у вагонах 637, залишено у тюрмах – 3043¹⁵.

27 червня при евакуації тюрми Самбора залишилося 80 незакопаних трупів. Незважаючи на прохання начальника тюрми, керівництво НКДБ допомоги не надало. Із 143 чоловік особового складу прибуло тільки 44.

Цікавим є документ про те, як велася евакуація стрийської тюрми.

“28.06. зі Стрия відправлений ешелон з 506 в'язнями, у тюрмі залишилось 147 чоловік, з них двоє хворих, решта арештовані у перші дні війни в порядку очищення від соцікідливого елементу органами міліції. Документів на них не виявлено. За словами, вони заарештовані за списками контрреволюційного соцінебезпечного елементу, а списки спалено. Усним наказом начальника УНКВС вирішено їх не випускати, а залишити при евакуації в тюрмі.

30.06. працівники НКВС евакуювалися і 7.07. прибули до Києва... Трупи засуджених до вищої міри більшою частиною закопані на подвір'ї тюрми, незважаючи на протести начальника тюрми та мої. Зробив це начальник міськвідділу НКДБ Баранов, який проводив цю операцію лише 27.06, в тому числі і тих, кого ввечері вирішили залишити в тюрмі. Начальник відділу НКВС УРСР лейтенант держбезпеки Кузнецов. 9.07.1941р.”¹⁶

Частина в'язнів було розстріляно конвоєм незаконно або при спробі втечі, частина загинула або втекла під час бомбардувань, ще частина померла в дорозі від жахливих умов перевезення і голоду.

Працівники органів НКВС жорстоко, по-варварськи розправлялися з політв'язнями тюрем Дрогобицької області. Оскільки більшу частину в'язнів не було змоги евакуювати, їх тут же розстрілювали, замордовували і нашвидкуруч закопували у ями та рови поблизу приміщень НКВС. Майже в кожному населеному пункті краю було чимало жертв серед безборонного мирного населення, над яким просто по-звірячому познущалися більшовики перед своїм відступом.

Події, що відбувалися в червні 1941 р., чекають на ґрунтовне комплексне дослідження. Уже сьогодні розкопано пивниці та подвір'я тюрем НКВС, замуrowані камери, комини, каналізаційні стоки, де знайдено тисячі понівечених скелетів. Такі масові захоронення було виявлено після відступу Червоної армії у Дрогобичі, Перемишлі, Самборі, Стрию, Миколаєві, Добромилі та інших населених пунктах тодішньої Дрогобицької області. Німці після вступу на терени краю, з пропагандистських і санітарних міркувань, оприлюднили ці злочини і дозволили перезахоронити частину знайдених жертв. Але значна частина розстріляних була настільки таємно зарита червоними катами, що і до цього часу не всі такі місця вдалося відшукати.

У Дрогобичі для масових захоронень було використано територію поряд з обласним управлінням НКВС (колишній будинок суду на вулиці Стрийській, 3) – північний бік подвір'я. Для встановлення кількості та ідентифікації жертв та їх перезахоронення за християнським обрядом у Дрогобичі з 24 серпня до 30 жовтня 1990р. прово-

дилися розкопки. Було викопано 486 кісткових останків людей, з них 109 – жінки, 361 – чоловіки, у 16 випадках статі не встановлено. Переважна більшість знищених людей – віком від 20 до 40 років. Прізвища жертв удалося встановити тільки у 22-х випадках, на основі знайдених документів та особистих речей з підписами. Проте це далеко не повні відомості, оскільки в Дрогобичі на деяких похованнях нині стоять будівлі, які треба розбирати для подальших розкопок.

Отож, репресивно-каральна система на Дрогобиччині в 1939 – 1941 рр. формувалася за принципом, який існував в СРСР і УРСР. Обласні, міські і районні суди, прокуратура, органи держбезпеки комплектувалися виключно із осіб, рекомендованих партійними органами. Місцеві юристи допускалися лише на адвокатські посади, однак жорсткий партійний контроль і радянська практика судочинства не дозволяли адвокатам у повному обсязі виконувати свої функції. Участь народних засідателів у процесі судочинства мала формальний, декоративний характер. Якість розгляду цивільних і кримінальних справ судами була низькою. Працівники судових органів і прокуратури часто вдавалися до зловживань, грубо нехтували законом. Партійні комітети втручалися у розгляд конкретних судово-слідчих справ.

Як уже зазначалося, події, що відбувалися у червні 1941 р. на теренах Дрогобиччини чекають на подальше комплексне дослідження, адже цих декілька червневих днів принесли незліченні жертви. Архівні документи або знищені, або ще не доступні. Події цього кривавого злочину НКВС тепер поповнюються все новими цифрами.

¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1939 рр. У 2 т. Київ. 1994 Кн. 1. – С.310.

² Бугай М. Депортації населення з України (30 – 50-ті рр..) // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 34.

³ ДАЛО Ф. 185. Оп. 1.- Спр. 6. (Паспортизація жителів Західної України) – Арк.. 62.

⁴ ДАЛО. Ф 185. Оп. 1. Спр. 6. (Виселення осадників лісників та лісової охорони). Арк. 63.

⁵ Даниленко О. Сталінізм на Україні: 20-30 роки. К.: 1991. – С.195.

⁶ Депортації. Західні землі України. Кінець 30-х. – поч. 50-х.: Документи, матеріали, спогади у трьох томах. – НАН України. Ін-тут українознавства. – Львів 1996. – Т.1. 1939 – 1945. – С. 7.

⁷ Державний архів Львівської області. -Ф.5001, оп.1, спр.15,(Розстріл в'язнів у м. Дрогобич) арк.3-5.

⁸ Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. – Дрогобич: Відродження, 1997. – Т.IV. – С.408.

⁹ Федущак І. Злочини нелюдів “з Леніним у серці” (Свідчать архівні документи), 1996. – 27.09. С.4.

¹⁰ Центральний державний архів громадянських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 711. (Діяльність військових карально-репресивних органів проти польської компанії) – Арк.. 18.

¹¹ Центральний державний архів громадянських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 710. (Репресії проти цивільного населення м. Дрогобич) – Арк.. 8.

¹² Центральний державний архів громадянських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 710. – Арк.. 8.

Іванна Лучаківська

Формування і діяльність

репресивно – каральних структур на дрогобиччині (1939 – 1941 рр.)

В статті висвітлено утвердження тоталітарного режиму на Дрогобиччині, що супроводжувалося масовими репресіями, які широко торкнулися не лише окремих представників місцевого населення, а й різних соціальних груп. Де насильство було найважливішим і чи не єдиним засобом державного впливу на цих теренах.

Ivanna Luchakivska

**Forming and activity of repressive-punitive structures
in Drogobych region in 1939-1941**

The strengthening of totalitarian regime in Drogobych region (in 1939- 1941) that was attended of mass repressions which have touched widely not only individual representatives of local population, but also different social groups is shown in the article. Violence was the most important and the only means of state impact.

¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1939 рр. У 2 т. Київ. 1994 Кн. 1. – С.310.

² Даниленко О. Сталінізм на Україні: 20-30 роки. К.: 1991. – С.195.

³ Бугай М. Депортації населення з України (30-50рр.) // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С.36.

⁴ Центральний державний архів громадянських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 711. (Діяльність військових карально-репресивних органів проти польської компанії) – Арк.. 18.

⁵ Центральний державний архів громадянських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 710. (Репресії проти цивільного населення м. Дрогобич) – Арк.. 8.

⁶ Бугай М. Депортації населення з України (30 – 50-ті рр..) // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 34.

⁷ ДАЛО. Ф 185. Оп. 1. Спр. 6. (Виселення осадників лісників та лісової охорони). Арк. 63.

⁸ Депортації. Західні землі України. Кінець 30-х. – поч. 50-х.: Документи, матеріали, спогади у трьох томах. – НАН України. Ін-тут українознавства. – Львів 1996. – Т.1. 1939 – 1945. – С. 7.

⁹ Центральний державний архів громадянських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 710. – Арк.. 8.

¹⁰ Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. – Дрогобич: Відродження, 1997. – Т.IV. – С.408

¹¹ ДАЛО Ф. 185. Оп. 1.- Спр. 6. (Паспортизація жителів Західної України) – Арк.. 62.

¹² Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. – Дрогобич: Відродження, 1997. – Т.IV. – С.408.

¹³ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1939 рр. У 2 т. Київ. 1994 Кн. 1. – С.311.

¹⁴ Федущак І. Злочини нелюдів “з Леніним у серці” (Свідчать архівні документи), 1996.– 27.09. С.4.

¹⁵ Там само. – С.6.

¹⁶ Державний архів Львівської області. – Ф.5001, оп.1, спр.15, (Розстріл в'язнів у м. Дрогобич) арк.3-5.

СТАРОСАМБІРСЬКИЙ РАЙОН ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1991–2006)

Адміністративно-територіальний устрій і населення. Сучасний Старосамбірський район (1 245 км²) розташований у південно-західній частині Львівської області. Станом на початок 2006 р. у його складі було 115 населених пунктів. Три з них (Старий Самбір, Доброміль і Хирів) – міста районного підпорядкування, два (Нижанковичі, Стара Сіль) – селища міського типу, а 39 – центри сільських рад: Білицька (с.Біличі); Болозівська (с.Болозів, с. Нижня Вовча); Боршовицька (с.Боршовичі, с. Библо); Великолінинська (с.Велика Лінина, с. Лаврів); Великосільська (с.Великосілля, с. Потік, с. Соснівка, с. Тиха); Великосушицька (с. Велика Сушиця, с. Буньковичі, с. Заріччя); Верхньолужоцька (с.Верхній Лужок, с. Бусовисько); Волошинівська (с.Волошиново, с. Росохи); Волянська (с.Воля); Головецька (с. Головецько, с. Бабино, с. Гвоздець); Грозівська (с. Грозьово, с. Виців); Грушатицька (с. Грушатичі, с. Дешичі, с. Саночани, с. Чижки); Дроздовицька (с. Дроздовичі, с. Вілоничі, с. Пацьковичі); Княжпільська (с. Княжпіль, с. Велике, с. Кропивник, с. Мігово); Конівська (с. Конів, с. Товарна); Лютовиська (с. Лютовиська, с. Билічі, с. Букова, с. Ракове); Міженецька (с. Міженець, с. Зоротовичі, с. Стороневичі); Мурованська (с. Муроване, с. Березів, с. Тарнавка, с. Шумина); Мшанецька (с. Мшанець, с. Галівка, с. Плоске); Новоміська (с. Нове Місто, с. Боневичі, с. Городисько, с. Грабівниця, с. Комаровичі, с. Посада Новоміська); Ріп'янська (с. Ріп'яна, с. Дністрик, с. Смеречка); Скелівська (с. Скелівка, с. Глибока, с. Засадки); Слохинівська (с. Слохині, с. Городовичі, с. Поляна, с. Сливниця); Солянуватська (с. Солянуватка, с. Губичі); Стар'явська (с. Стар'ява, с. Катина, с. Лопушниця); Страшевицька (с. Страшевичі, с. Кобло, с. Созань); Стрільківська (с. Стрільки, с. Лопушанка Хомина); Стрільбицька (с. Стрільбичі); Сусідовицька (с. Сусідовичі, с. Надиби); Терлівська (с. Терло, с. Максимівка); Тернавська (с. Тернава, с. Поляна, с. П'ятниця, с. Рожеве); Тершівська (с. Тершів, с. Завадка, с. Спас, с. Сушиця); Тисовицька (с. Тисовиця); Топільницька (с. Топільниця, с. Недільна); Торчиновицька (с. Торчиновичі, с. Бачина, с. Морозовичі, с. Торгановичі); Трушевицька (с. Трушевичі, с. Передільниця, с. Підмостичі); Тур'ївська (с. Тур'є); Чаплівська (с. Чаплі, с. Гуманець, с. Іванів, с. Павлівка, с. Райнова); Ясенице-Замківська (с. Ясениця Замкова, с. Велика Волосянка).

Протягом останніх п'ятнадцяти років зафіксовано негативні демографічні показники. Якщо у 1989 р. все населення району складало 87,1 тис., то вже наступного року його чисельність зменшилася до 85,4 тис. Впродовж десяти років, починаючи з 1989 р., відчутно зменшилася чисельність сільських мешканців – з 68,4 тис. до 65,1 тис. Міське ж населення за цей період збільшилося з 18,7 тис. до 20,3 тис.¹ За результатами Всеукраїнського перепису населення (2001) в районі проживало 82,2 тис., з яких сільські мешканці склали 63,8 тис. (77,6%), а міські – 18,4 тис. (22,4%). Чоловіків було менше за жінок на 4,2% (таблиця 1). Негативним фактором був від'ємний демографічний показник (близько –0,1 тис.). У 2002 р. в районі народилося 693 особи,

в т.ч. у міській місцевості – 152. Високим був коефіцієнт дитячої смертності. Якщо в 1989 р. на одну тисячу народжених до однорічного віку помирало в середньому 13 дітей, у 1996 р. – 15, у 1998 р. – 23, а у 1999 р. – 30. У 2001 р. всього в районі померло 1 145 осіб, а у 2002 р. – 1248. У 2004 р. Старосамбірський район за рівнем смертності мав найгірший показник в області². За таких умов на 1 січня 2004 р. населення району склало 80,8 тис., у т.ч. міських жителів – 18,1 тис. (22,4%), а сільських – 62,7 тис. (77,6%). Щільність населення зменшилася до 65 осіб на 1 км².

Таблиця 1.
Населення Старосамбірського району станом на грудень 2001 р.³

всього тис. осіб	щільність на 1 км ²	у тому числі								за національним складом							
		міське		сільське		чоловіки		жінки		українці		поляки		росіяни		інші	
		тис	%	тис	%	тис	%	тис	%	тис	%	тис	%	тис	%	тис	%
82,2	66	18,4	22,4	63,8	77,6	39,3	47,9	42,9	52,1	80,7	98,2	1,0	1,2	0,4	0,5	1,4	0,1

Громадсько-політичне життя. Невдала спроба провести в серпні 1991 р. у Москві палацовий переворот покінула з політичними експериментами і призвела до остаточного розпаду СРСР. 24 серпня Верховна Рада УРСР проголосила державну незалежність України. На початку вересня в райцентрі під егідою Народного руху України відбулася конференція усіх демократичних організацій району, яка засудила серпневий путч і його прихильників у районі. Велике обурення серед громадськості викликала телеграма першого секретаря райкому компартії В.Гаєвського, надіслана на ім'я керівників путчу, в якій він підтримував дії кремлівських змовників. Учасники районної конференції звернулися також до керівництва Галицької асамблеї (спільний представницький орган Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей) і Львівської обласної ради не допустити втягнення України в „оновлений союз”⁴. Розбудова держави вимагала дальших суспільних перетворень, масової підтримки на місцях. Початком нового етапу в історії українського народу став Всеукраїнський референдум і перші всенародні вибори президента держави, які відбулися 1 грудня 1991 р. Тоді на виборчі дільниці прийшло 62 846 громадян з правом голосу (98,5%). В результаті підрахунку голосів при проведенні референдуму з питання „Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?” ствердно відповіли 98,5% виборців району. Не враховуючи голоси військовослужбовців, у районі проти державної незалежності України голосували лише 124 громадяни. Як видно, мешканці Старосамбірщини одноставно підтвердили державницький шлях розвитку України.

На посаду глави держави претендувало шість кандидатів. Однак, симпатії суспільства найбільш виразно розділися між двома кандидатами – Л.Кравчуком і В. Чорноволом. Хоча президентом тоді став Л.Кравчук, у західних областях України його підтримала меншість. Зокрема, у Старосамбірському районі він набрав лише 5 832 голоси (9,3%). Найбільшу підтримку він мав у Великій Сушиці (26,3%), Хирові (24,1%), Стар'яві (19,8%), Лютовиськах (18,6%), Слохинях (17,8%), Нижанковичах (16,5%), Сусидовичах (15,6%), Княжполі (12,7%), Тернаві (10,7%). В інших населених пун-

ктах за нього голосувало менше 10% виборців. Натомість В.Чорновіл у всіх містах і селах району мав підтримку більшості, де за нього віддали голоси від 55% виборців (Нижанковичі) до 95,4% (Чаплі). Щодо інших претендентів, то симпатії виборців розділилися так: Л.Лук'яненко – 9,5%, І.Юхновський – 3,8%, В.Гриньов – 0,3%, Л.Табурянський – 0,1%⁵.

Центральною у суспільно-політичному і громадсько-культурному житті Старосамбірщини в першій половині 90-х років продовжувала залишатися конфесійна проблема. Причому, головна суперечка велася не навколо питань віросповідання, а щодо належності та розподілу церковного майна. Конфесійна ситуація значно загострилася після того, як у червні 1992 р. Представник Президента у Львівській області С.Давимука видав постанову про почергове Богослужіння у храмах. Олії у вогонь суспільних настроїв додало підписане ним же розпорядження про передачу дев'яти храмів району греко-католицьким громадам. З цього часу інциденти, які часто переросли у кровопролиття, мали місце практично в кожному населеному пункті, причому в більшості їх провокувала греко-католицька громада (Букова, Городовичі, Губичі, Воля, Березів, Велика Сушиця, Слохині, Передільниця, Підмостичі, П'ятниця, Тершів, Товарна та ін.). 24 квітня 1993 р. представники греко-католицької громади Підмостич поламали замки в церкві св. Василя і залишили двері храму відчиненими. Напруженою виявилася ситуація у Нижанковичах, де центральний храм (св. Трійці) влада передала греко-католикам, а чисельнішим вірним Української автокефальної православної церкви дісталася інша культова споруда (Стрітєння Господнього). Це стало підставою для гострих конфліктів між двома конфесіями (у 1996 р. Верховний Суд України задовольнив прохання православної громади, за яким відбувся перерозподіл храмів для проведення Богослужінь). Громада греко-католиків Тершова, яка самовільно зламала входні церковні двері ще в жовтні 1990 р. (рішення про передачу їй храму було прийнято лише через місяць після цієї події) впродовж кількох років повністю ігнорувала ухвалу обласної ради про почерговість у Богослужінні⁶. Цікаво зазначити, що організаторів провокаційних дій владні структури жодного разу не притягали до відповідальності. Ініціативи православних громад у пошуках компромісу не знаходили підтримки в греко-католиків. Так, на зустріч священників обох конфесій району за участю представника Кабінету міністрів України 20 травня 1993 р. греко-католицькі священники не з'явилися, приславши замість себе членів церковних комітетів⁷.

Місцеві органи влади часто питання міжконфесійних стосунків вирішували однобічно, переважно на користь греко-католицької громади (Стара Ропа та ін.), причому, незважаючи на факти їх чисельної меншості. Більше того, навіть вдавалися до насильницького шляху вирішення цієї проблеми, застосовуючи сили ЗМОПу „Беркут” (Доброміль, 2 грудня 1992 р.; Слохині, 6 липня 1993 р.). Протестуючи проти таких незаконних дій, у Добромилі відбувся кількадеennisий загальноміський страйк. У Старому Самборі в травні 1992 р. за участю районного керівництва і міліції була зруйнована незавершена будівля біля церкви св. Миколая, яку зводила православна громада⁸. Ці та інші факти свідчили, що районна влада рішення часто приймала невважені і навіть некомпетентні. Відповідальні посадові особи району, замість того, щоб стати на захист закону, потурали антизаконним діям окремих священників та вірних.

Другою проблемою у релігійно-церковному житті виявився розкол православної церкви, в середовищі якої виділилися прихильники Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), Української православної церкви (Київський патріархат) і Української православної церкви (Московський патріархат). На початках у православ'ї

найбільше віруючих згуртували УАПЦ і УПЦ (Київський патріархат). У 90-х роках прихильники автокефалізму чисельно переважали. Станом на липень 1997 р. було 52 громади УАПЦ, 19 – УПЦ (Київський патріархат) і 2 – УПЦ (Московський патріархат). Однак згодом, з різних причин, багато з них відійшли під юрисдикцію Київського патріархату. На початку 2006 р. Старосамбірський деканат Дрогобицько-Самбірської єпархії (архієпископ Феодосій) налічував 28 парафій. Львівсько-Сокальська єпархія (митрополит Андрій) мала парафії у Добромилі, Надибах і Раковому, підпорядковані Самбірському деканатові. 28 парафій Старосамбірського деканату (декан у Губичах) об'єднала Львівська єпархія Української автокефальної православної церкви (архієпископ Макарій), однак багато з них чисельно були невеликими. Дві парафії належали до Львівської єпархії (митрополит Августин) Української православної церкви Московського патріархату.

Наприкінці 2006 р. на території Старосамбірського району діяло три деканати Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ (владика Юліан): Добромільський (утворений 21 серпня 1995 р.); Старосамбірський (утворений 21 серпня 1995 р.) і Хирівський (утворений 7 жовтня 1999 р.). Як адміністративні центри, вони об'єднали 93 парафії. Останнім часом непорозуміння у конфесійному протистоянні значно поменшало, однак, до повного замирення, на жаль, поки-що не дійшло.

Римо-католицькі громади структурно входять до складу Самбірського деканату Львівської архидієцезії⁹. Одним з небагатьох храмів, які не були закриті і діяли в часи радянського тоталітарного режиму, є парафіяльний костел Преображення Господнього в Добромилі. У храмі діє орган, збудований перемишльським майстром М.Сойковським у другій половині XIX ст. Він має 6 ручних (54 клавіші) і 2 ніжні (18 клавіш) реєстри. Справа від основної шафи органа, де знаходиться сам інструмент, збереглася горизонтальна шафа для міхів, у якій розміщений сучасний повітряний насос. У 1996–1999 рр., завдяки фінансуванню сенату Польської республіки, у внутрішньому костельному приміщенні проводилися консерваційні роботи (майстер К.Кудельський з Варшави) над творами XVI–XVIII ст. (образ „Св. Петро на риболовлі”, рослинна гілка). До добромільської парафії відноситься також громада вірних з Рожевого (каплиця св. Миколая).

Діючим у післявоєнні роки був також костел св. Мартина в Новому Місті, що сприяло збереженню святині. Сьогодні до новоміської парафії належать також римо-католицькі громади сіл Болозів, Нижанковичі, Грабівниця та Чижки. Зруйновану будівлю храму св. Лаврентія (Болозів) місцева громада отримала в 1990 р. Її відремонтували, добудували дзвіницю, встановили новий головний вівтар із центральною скульптурою Розп'яття Христа та бічними – Скорботної Богородиці і св. Івана. Нижанковицький костел св. Трійці був повернутий вірним у 1989 р., а ремонтні роботи проводилися протягом 1992–1994 рр. Богослужіння відновилися 19 жовтня 1991 р. за участю єпископа-помічника Рафаїла Керницького. У 1991 р. заново відкрили храм св. Родини в Грабівниці. Чижківська громада вірних отримала в 1990 р. у доброму стані, без слідів перебудови чи суттєвих нищень, костел Архангела Михаїла.

Костел св. Миколая є центром старосамбірської парафії. Будівлю повернули вірним у 1991 р., а у 1994 р. там встановили головний вівтар (у післявоєнні роки він зберігався у Мостиськах). До цієї парафії належить стрільковицький костел уСіх Святих. Його у 1989 р. повернули вірним, відремонтували, а у 1997 р. встановили новий головний вівтар з барельєфом св. Варвари та скульптурами, які прикрашали старий вівтар.

У 1989 р. римо-католицька громада Сусідович отримала у своє користування зруйнований монастирський комплекс з храмом св. Анни. До сусідовицької парафії належить хирівська громада храму Різдва Івана Хрестителя. Власне, сама будівля на тривалий час стала складовою міського будинку культури, а богослужіння з кінця 90-х років проводилися у каплиці, обладнаній у приватній садибі.

Міженецькі римо-католики домоглися повернення свого храму Всіх Святих у 1989 р. і його ґрунтовно відремонтували. Громада римо-католиків Старої Солі ще з початку 1990-х років клопотала про повернення костелу св. Архангела Михаїла, а у 1992 р. почала відправляти в ньому богослужіння. Оскільки будівлю не повернули, львівський архієпископ Мар'ян Яворський в 1995 р. урочисто освятив колишній парафіяльний будинок як каплицю св. Варвари, яка сьогодні є діючим храмом.

На території району діють протестантські відгалуження християнства. Офіційно зареєстровані дві громади Всеукраїнського об'єднання євангельських християн-баптистів і одна Всеукраїнського об'єднання християн віри євангельської. Водночас джерелом релігійного неспокою стала легалізована громада організації Свідків Єгови¹⁰.

У нових умовах почало відроджуватися монастирське життя. До Добромильського монастиря повернулися оо. Василяни (вересень 1992 р.), які застали храм і монаші келії в повних руїнах. З цього часу почалася копітка робота по відбудові храму, щоб повернути йому колишню велич. Саме в цьому напрямку віддано працювали ігумени А.Шкретко, Д.Бабинець, В.Лотоцький, М.Лучків, Н.Гуралюк, М.Флячок. Були відновлені духовні відпусти (19 серпня, на Спаса (Преображення Господнього) і 27 вересня, на Воздвиження Чесного Хреста). У 1991 р. відновлено Богослужіння у церкві св. Онуфрія в Лаврові, згодом туди повернулися монахи василянського чину, а у 1998 р. там відновився духовний відпуст (25 червня, на св. Онуфрія). Щорічно у червневі дні на Саліні (Доброміль) відбувається вшанування пам'яті жертв сталінських репресій. Богослужіння на місці всенародної трагедії 1941 р. відправляють на двох могилах православна і греко-католицька конфесії. З 1996 р. при старосамбірській церкві св. Миколая діє релігійно-добродійний центр „Карітас”. 25 вересня 2005 р. греко-католицька громада Доброміля урочисто відзначила Рік Пресвятої Євхаристії і 10-літній ювілей проголошення Старосамбірського деканату. Після закінчення св. Літургії канцлер єпархії м. прот. Т.Гарасимчук представив духівництву і вірним нового настоятеля церкви Віктора Коцеміра. Тоді ж було освячено наріжний камінь під будівництво мурованого храму¹¹.

Своєрідним каталізатором суспільного і політичного життя в районі стали парламентські вибори в березні 1994 р. Тоді Старосамбірський район був включений до складу Мостиського виборчого округу, в якому мандат депутата Верховної Ради України виборювало 12 кандидатів. Назагал же громадяни проявили високу активність – на виборчі дільниці з'явилося 92,84% осіб з правом голосу. Вже в першому турі, який відбувся 29 березня, більшість голосів (49 099 або 55,74%) здобув перший заступник головного редактора журналу „Військо України” І.Білас. На другому місці з 9 329 голосами опинився Ю.Ключковський¹².

Президентські вибори 1994 р. відбулися у два тури, причому за високої громадянської активності. 25 червня змагалися 7 кандидатів, але виборці (93,6%), віддали перевагу Л.Кравчуку. У другому турі, 10 липня, у районі на виборчі дільниці у районі прийшло 97,4% громадян з правом голосу (середня явка по області тоді складала 91,46%) і переважною більшістю проголосували знову за Л.Кравчука. На цей раз він здобув прихильність 60 824 виборців (96,65%). Л.Кучму на посаді глави держави хоті-

ли бачити лише 1 213 виборців (1,93%). Проте у межах країни переможцем виявився Л.Кучма, який і став президентом України¹³.

Вибори до Верховної Ради України у 1998 р. відбувалися за змішаною системою. У районі проголосувало 85,84% виборців, а 4% парламентський бар'єр подолали 8 політичних сил: Народний рух України (28,64%), виборчий блок партій „Національний фронт” (15,7%), Аграрна партія України (14,6%), Народно-демократична партія (6,96%) та партія „Реформи і порядок” (5,94%). Водночас вибори показали, що ідеї об'єднаних соціал-демократів (2,58%) і „зелених” (3,3%) були малопопулярними серед мешканців краю. В одномандатному окрузі змагалось 8 кандидатів. Народним обранцем тоді став Орест Фурдичко (народ. 10 жовтня 1952 р. в с. Стрільбичі, у 1969 р. закінчив Старосамбірську СШ), за якого віддали свої голоси 62 734 виборці (46,4%). Його найближчий конкурент І.Пукіш набрав лише 31 623 голоси (23,4%)¹⁴.

Треті президентські вибори (1999) відбувалися у два тури. У першому турі в районі голосувало 87,75% виборців. Тоді найбільше голосів країни віддали за діючого президента Л.Кучму (70,11%). Є.Марчук заручився підтримкою лише 18,9%. Інші кандидати набрали менше 2%, зокрема лідер комуністів П.Симоненко – 0,5%. Високою була явка в другому турі (97,93%), який Л.Кучмі знову приніс переконливу перемогу (95,81%). Кандидат від комуністів зумів набрати лише 1,09% голосів¹⁵.

Значну громадянську активність проявили мешканці району під час референдуму за народною ініціативою 16 квітня 2000 р. Він проводився з метою прискорити процес державного будівництва, консолідації суспільства, подолання багаторічного протистояння між різними політичними силами, вдосконалення влади в Україні. На виборчі дільниці з'явилося 57 839 осіб з правом голосу (88,87%). Переважною більшістю вони схвалили питання про додаткові повноваження президента з приводу діяльності Верховної Ради України (93,9%), обмеження депутатської недоторканості (94,3%), зменшення чисельності народних депутатів (94,6%) і формування двопалатного парламенту (84,9%)¹⁶.

У виборах до Верховної Ради України 2002 р. по мажоритарному округу більшість голосів здобуло об'єднання політичних партій „Блок Віктора Ющенка „Наша Україна” (91 538). Блок „За Єдину Україну” дістав 13 114 голосів, а „Блок Юлії Тимошенко” – 10 382. Інші політичні партії мали підтримку меншості: СДПУ (о) – 2 321, партія „Жінки за майбутнє” – 1 375, Комуністична партія України – 1 276 голосів. Решта нараховували лише по кілька сотень голосів. У одномандатному виборчому окрузі було зареєстровано 9 кандидатів. Мандат народного депутата України дістався Івану Гаврилюку, відомому українському актору театру і кіно, режисеру і сценаристу кіностудії „Контакт”, представнику „Блоку Віктора Ющенка „Наша Україна” (58 110 голосів). Висуванець блоку „За Єдину Україну” О.Фурдичко за кількістю набраних голосів (54 312) опинився на другому місці¹⁷. І.Гаврилюк у Верховній раді України працював у Комітеті з питань свободи слова та інформації. На жаль, цей народний обранець не виправдав сподівання горян, мало цікавився повсякденними проблемами життя своїх виборців.

Суспільною напруженістю супроводжувалися президентські вибори 2004 р. Під час другого туру (21 листопада) 53 585 виборців району (96,97%) проголосували за В.Ющенка, зокрема в райцентрі він отримав 3 320 голосів (89,71%)¹⁸. Фальсифікація результатів цих виборів у межах країни глибоко обурило мешканців району. 23 листопада відбулося спільне засідання районної, міських та сільських рад району, на якому було прийнято звернення до Верховної Ради України з вимогою анулювати сфальсифіковані результати. В багатьох населених пунктах проходили масові мітинги

на захист демократії в країні та підтримку В.Ющенка на посаді глави держави. Сотні жителів райцентру та інших міст і сіл району виїжджали до Києва підтримати вимоги демократичних сил під час Помаранчевої революції.

Показником активності суспільного життя стали парламентські вибори 26 березня 2006 р. Попередньо були вивірені та уточнені списки виборців – мешканців району. Як наслідок, районна робоча група обліку виборців виявила 1 100 дублікатів, тобто осіб, включених у попередні роки в кілька різних списків. Відповідно до Закону України „Про вибори народних депутатів України”, районна робоча група подала 950 запитів до виборців з пропозицією визначитися з місцем включення у список виборців. В результаті уточнення кількість виборців району зменшилася порівняно з президентськими виборами 2004 р. майже на 2 тис. і склала на початок 2006 р. 59 620 осіб¹⁹.

Березневі вибори 2006 р. до Верховної Ради України вперше проводилися за мажоритарною системою. У виборчих перегонах взяли участь 45 політичних партій і блоків, але парламентськими стали лише п'ять: Партія регіонів (32,14%), Блок Юлії Тимошенко (22,29%), Блок „Наша Україна” (13,95%), Соціалістична партія України (5,69%) і Комуністична партія України (3,66%). У Старосамбірському районі партія Народний Союз Наша Україна йшла на виборах окремо від блоку „Наша Україна”. За результатами голосування 3% бар'єр у районі пододало 9 політичних сил. Найбільше голосів отримали блок „Наша Україна” (20,16%), Блок Юлії Тимошенко (17,58%) і Народний Союз Наша Україна (17,52%). Певну підтримку мали Партія підприємців і промисловців України (4,93%), Блок Костенка–Плюща (4,67%), Блок Олійника і Сироти (4,63%), Блок Литвина (4,24%), Українська республіканська партія „Собор” (3,24%) і Соціалістична партія України (3,03%). Інші політичні сили отримали менше 1%.

На території району в різний час певний суспільний вплив мали низові організації багатьох політичних партій. Чимало з них виникали на час виборчих кампаній, а потім непомітно згортали свою роботу. З метою консолідації національно-демократичних сил, координації їхньої діяльності в 1998 р. за ініціативою партій правого і правочентристського спрямування була створена Політична рада району.

Восени 1991 р. Українська національна асамблея (УНА) почала формувати воєнізовані загони Української національної самооборони (УНСО). Першою у районі виникла Хирівська команда УНСО (1992 р.). 7 березня 1993 р. у Добромільському домі „Просвіта” відбулася зустріч прихильників українського націоналізму, на якій обговорювалися питання створення районного відділення УНА–УНСО²⁰. 27 червня цього ж року в урочищі Лімниця біля Хирова відбувся вишкіл унсовців, за участю команд з Воютич (Самбірський район), Самбора і Яворова. Ці заняття знімала творча група Національної кінематографії України (режисер Г.Давиденко) для документальних кадрів чотирисерійного фільму про українські збройні формування²¹.

Відродився пластовий рух. Старосамбірщина стала тереном, де щорічно влітку, починаючи з 1992 р., збирається Крайовий юнацький вишкільний табір військового пластування „Легіон”. У 2001 р. Всеукраїнський вишкіл „Легіону” проходив по маршруту Верхній Лужок – Стрілки – Тисовиця – Лаврів – Волошиново – Максимівка – Терло – Стар'ява – Заріччя – Хирів²². У червні–липні 1993 р. на базі Стар'явської СШ працював табір „Пластун”, організований обласним Центром творчості дітей та юнацтва Галичини. Міжрайонна „Добромільська пластова зустріч–95” зібрала учасників з Добромиля, Дрогобича, Золочева, Нижанкович, Підбужа²³. Здви́г шкільної молоді було проведено в 1997 р. поблизу Тершова. У липні 1998 р. учні з Старого

Самбора, Хирова, Страшевич і Топільниці взяли участь у міжнародному скаутському зборі (Стебник, Польща).

Активну громадську діяльність, спрямовану на відродження і процвітання української нації, проводять районні організації і осередки „Просвіти”, Конгресу української інтелігенції, Спілки політв'язнів України, Союзу українок, „Тризуба” ім. С.Бандери та ін. Делегатами Установчого з'їзду Союзу українок, який відбувся у Києві наприкінці 1991 р., були О.Рашкевич і Л.Яджин²⁴. Старосамбірський район на Першому всеукраїнському з'їзді вчителів (грудень 1992 р.) представляли В.Кирилич (завідувач райвно), М.Рашкевич (директор Старосамбірської школи), О.Яворська (вчителька з Тур'є) і М.Прокопець (Добромільська дошкільна установа). На базі Добромільської СШ у грудні 1996 р. проходив обласний вишкіл „Тризуба” ім. С.Бандери²⁵.

Серед громадських організацій, які роблять вагомий внесок у суспільно-політичне життя краю, помітно виділяється Прикарпатська асоціація розвитку краю (ПАРК, керівник – В.Горбовий), заснована у 1997 р. Свою діяльність вона спрямовує на підтримку і розвиток підприємництва, використання потенціалу малих міст і гірських сіл району, сприяння агротуризму тощо. З цього часу ПАРК зреалізувала більше десяти проектів, випустила чотири частини альманаху „Старосамбірщина”, каталоги „Агротуризм понад кордонами” і „Підприємства на українсько-польському прикордонні”, телефонні довідники району. Вона також виступала каталізатором активізації громадського життя, зініціювала створення ряду організацій, як-от кредитна спілка „Опора”, центр дитячої творчості „Данастрея”, Спілка підприємців тощо.

Активізації суспільного життя сприяє офіційне затвердження районною радою (1999) символіки населених пунктів району, яка розроблена Українським геральдичним товариством. З 2001 р. проводиться конкурс „Людина року Старосамбірщини” в багатьох номінаціях (політик, громадський діяч, підприємець, роботодавець, мистець, меценат, спортсмен, юний талант, краєнин поза Старосамбірщиною, лідер народної довіри).

Важливою подією у суспільному житті району стали урочистості в райцентрі з приводу 700-річчя посвячення церкви св. Миколая та 450-річчя підтвердження місту привілеїв магдебурзького права (серпень 2003 р.). Культурно-мистецькі заходи проводилися також у Добромилі і Хирові з нагоди ювілеїв цих міст.

Вагому інформативну роль відіграє районна преса. Авторитетним часописом зарекомендувало себе Прикарпаття – видання районної ради. Його щомісячний додаток Наше місто (виходить з початку 2004 р.) висвітлює актуальні проблеми райцентру. Від березня 1993 р. до червня 1996 р. виходила газета Рідне джерело як громадське видання православної громади Старосамбірщини. Районне об'єднання Всеукраїнського товариства „Просвіта” з січня 1996 р. видає щомісячник Слово Просвіти. Спеціальну тижневу вкладку плюс Самбірщина має газета „Високий замок” (Львів), на сторінках якого знаходять відображення актуальні проблеми суспільного і економічного життя мешканців району. Працівники центральної бібліотеки району підготували і опублікували рекомендаційний показчик літератури про сучасний Старосамбірський район („Старосамбірщина”. Старий Самбір, 1999), який дозволяє оперативно відшукати матеріали про громадсько-політичне, економічне і культурне життя краю.

Економіка. В економічному розвитку вагомим чинником є ринок робочої сили, який також зменшується. Якщо у 2000 р. в районі було 44,3 тис. працездатного населення, то у 2004 р. він зменшився до 41,3 тис. осіб. Рівень зайнятості працездатного населення становить більше 48%. Основною причиною низької ефективності використання

трудових ресурсів є незбалансованість робочих місць і наявної робочої сили. Значна кількість колишніх підприємств свого часу не перепрофілювалася відповідно до вимог сьогодення. Все це разом узятє значною мірою впливало на зайнятість населення і продовжує давати високий показник безробітних. Їх кількість невпинно зростала, починаючи з 1994 р. (таблиця 2). Якщо у 1998 р. на одне робоче місце претендувало 220 осіб, то вже у 1999 р. ця цифра зросла до 296. В наступні роки робочі місця також створювалися в обмеженій кількості. У 2001 р. безробітних було вже 6,3 тис. У 2002 р. з близько 7 тис. безробітних працевлаштовано лише 208 осіб. Наприкінці 2004 р. у районі рівень безробіття складав майже 15%. Крім цього, має місце й приховане безробіття, яке зберігається практично у всіх галузях економіки. Питома вага зайнятого населення складає у сільському господарстві 55,5%, промисловості – 14,6%, будівництві – 7,6%, сфері послуг – 6,3%, інших – 16%.

Таблиця 2.
Рівень безробіття у 1995–1999 рр.²⁶

Роки	Число безробітних	%%
1995	704	1,64
1996	855	1,99
1997	1 082	2,6
1998	2 652	6,32
1999	3 479	8,26

Основними напрямками у **промисловості** району є деревообробна, легка, харчова і будівельних матеріалів. Впродовж першої половини 90-х років ХХ ст. всі вони перебували у кризовому стані. Переважна більшість підприємств скоротили обсяг свого виробництва. Основною причиною цього були недостатня кількість сировини і матеріалів, невпинний ріст цін на них, відсутність ринків збуту, відмова торгівлі від реалізації продукції, яка переважно була низької якості. Із 27 найважливіших видів промислової продукції, яка виготовлялася у районі до 1996 р., попит мали лише спальні набори „Горянка” (Добромільський ДОК), двомісний диван „Кобза” (Стрільківський меблевий комбінат) і цегла (Слохнівський завод)²⁷. Окремі підприємства згодом зовсім припинили свою діяльність або були реорганізовані в акціонерні товариства різного типу. Так, Хирівська валяльно-повстяна фабрика у 1993 р. стала першим в області приватизованим підприємством²⁸. У 1997 р. Добромільський ДОК, колись найпотужніше підприємство району, набув статусу відкритого акціонерного товариства. З кінця 90-х років більш-менш стабільно працювали АТ „Екватор”, „Льонокомбінат Старосамбірський”, Старосамбірський меблевий комбінат, ВАТ „Агропромтехніка”, ВАТ „Старосамбірський кар’єр” та деякі інші. Станом на 2000 р. в районі працювало 33 промислові підприємства. Їхня питома вага характеризувалася такими показниками: легка – 39,6%, деревообробна – 30%, машинобудівна і металообробна – 17,6%, будівельних матеріалів – 5,5%, харчова – 5,3%, інші – 2,1%²⁹.

Потужну сировинну базу має лісове господарство (55 тис. га або 44% від загальної площі району). За своїми функціями лісові площі району розрізняються як природоохоронні, рекреаційні, господарські та експлуатаційні. За переважанням деревних порід вони класифікуються як ялицеві (41,2%), соснові (22,3%), букові (12,5%), дубові (9,5%), смерекові (6,3%), вільхові (4%) та інші (4,2%)³⁰. Великим підприємс-

твом району є Старосамбірське державне лісомисливське господарство (до вересня 1995 р. – Старосамбірський лісгосп), яке має у своєму складі 7 лісомисливських лісництв (Головецьке, Добромильське, Міженецьке, Старосамбірське, Стар'явське, Стрільківське, Сусідовицьке). Старосамбірське спеціалізоване лісове міжгосподарське підприємство (засноване в 1999 р.) об'єднує Дністрянське, Добромильське, Стрільківське, Стрільбицьке і Хирівське лісництва.

Загальна ситуація в лісовому господарстві не найкраща. Далися взнаки результати масового вирубування лісів в середині 90-х років, які продовжувалися і пініше. Як встановила спеціально створена комісія, у грудні 2005 р. в районі було зареєстровано 112 лісопильних об'єктів, з яких лише 10 мали необхідні документи для роботи. За підрахунками комісії, за січень-листопад 2005 р. пилорами офіційно закупили в лісництвах 6 тис. м³ кругляка, а переробили за цей час 330 тис. м³.

Значні перспективи мають будівельна і добувна галузі. ТЗОВ „Слохинівський цегельний завод” щорічно випускає близько 4 млн. шт. цегли. На території району розвідані і частково експлуатуються нафтові родовища. В районі Білич, Максимівки, Старої Солі та Стрільбич, де нафта виходить на поверхню, є можливість видобувати її відкритим способом. На глибині 100 м знайдено нафту біля Головецька (рівень нафти у свердловині – 90 м).

У районі працює понад 150 малих підприємств, на яких зайнято більше 2 тис. осіб³¹. Характерною особливістю малого підприємництва є його орієнтація на торгово-посередницьку діяльність (40,3%).

У 2005–2006 рр. пріоритетними були газифікація 9 населених пунктів (Добромиль, Тернава, Старий Самбір, Скелівка, Хирів, Поляна Хирівська, Буньковичі, Страшевичі, Созань), для чого в державному бюджеті було виділено 1 млн. 378 тис. грн., реконструкція напірного колектора (Старий Самбір), будівництво школи в Добромилі, очисні споруди глибокого біологічного очищення стічних вод навчального комплексу в Стрільках та ін.

У 2006 р. був підписаний протокол про наміри між районною адміністрацією і чеською фірмою „Мавел” про відновлення на Дністрі гідроелектростанції. За умовами українська сторона має побудувати дамбу, а чеська фірма забезпечить технологічне обладнання та введе станцію в експлуатацію у першій половині 2008 р.

Зміни у *сільському господарстві* розпочалися ще на початку 1991 р. Вони були викликані прийняттям у грудні 1990 р. земельного кодексу України та земельною реформою. У її розвиток розпочалося роздержавлення господарств, реформування колгоспів, створення агропідприємств, аграрно-акціонерних господарств, селянських спілок тощо. Станом на 1995 р. нараховувалося 41 таке об'єднання, замість попередніх 35 колгоспів і 5 радгоспів. Новим явищем у сільському господарстві стало фермерство. Якщо на початку 1991 р. у районі було 18 таких господарств, які мали у своєму користування 188 га землі, то вже наприкінці 1996 р. їх число збільшилося до 57. Водночас варто відзначити, що не всі нові власники землі змогли кваліфіковано нею розпорядитися. До середини 90-х років від фермерського господарювання відмовилося ряд власників. У 2004 р. в районі було 31 фермерське господарство (311 га). Середній розмір їх одного земельного клину складав близько 10 га. Господарство „Еліта” (с. Скелівка) спеціалізувалося на вирощуванні насінневої картоплі, а „Кремін” (с. Кобло) – на розведенні племінних свиней. Чотирнадцять сільських господарів району (Л.Щербань і Я.Дідун з Поляни, В.Романович з Нижанкович, С.Дацько з Скелівки, С.Хула з Торчинович та ін.) брали участь у Першому з'їзді фермерів України, який проходив у Києві 15 лютого 1991 р.³²

Викликає тривогу екологічний стан земель. Великої шкоди було завдано особливо у 70–80-х роках, коли на поля прийшла потужна сільгосптехніка, при допомозі якої розорювали круті схили. Мінеральні добрива переважали над органічними. Масове, часто неграмотне, використання отрутохімікатів затруїло землю. Сотні тонн родючого ґрунту вивозилося з полів разом з врожаєм під час механізованого збирання і транспортування картоплі та цукрових буряків. Таким чином, родючий шар, який утворювався століттями, значно збіднів. Особливо це стосується пісних гірських полів, які значно більше піддаються ерозії внаслідок водної і вітрової стихії. Як наслідок, на зламі ХХ–ХХІ століть кілька тисяч гектарів орної землі виявилися практично непридатними для обробітки як фізично, так і з екологічної точки зору. Все це значною мірою вплинуло на врожайність зернових. Якщо у районі в 1990 р. з одного гектара збирали 27,3 ц зернових, то у 1994 р. – лише 23,9 ц. Не кращими були показники і в наступні роки. У 2003 р. врожайність зернових з одного гектара впала до 19,4 ц.

До цього всього варто додати недосвідченість у господарюванні нових землевласників, які отримали землю після розпаду колгоспів і радгоспів. Неправильна з технічного погляду оранка на схилах призводила до дальшої ерозії ґрунту. Порушення системи сівозмін, недостатні знання основних агротехнічних вимог щодо використання добрив і отрутохімікатів не сприяли підвищенню врожайності та екологічній чистоті сільськогосподарської продукції.

Останнім часом на розвиток сільської економіки значною мірою впливає наявність земельних ресурсів, сприятливих для господарювання. Показники, наведені у таблиці 3, свідчать, що для рільництва в районі придатними є лише 38,5% усіх сільськогосподарських угідь. Більшість земельної площі займають ліси – 46,3%. Тому в центрі уваги залишається питання раціонального використання земельних ресурсів. Освоюється водне господарство. Великі площі займають ставки у Лютовиськах (37 га), Міженці (10 га), Болозові (6 га) і Чаплях (5 га).

Таблиця 3.
Земельна площа (станом на 2001 р.)

За- гальна площа (тис. га)	Всього сільськогосподарських угідь				Ліси		Водні ресурси		Інша зем- ля
	у тому числі				тис. га	% від площі району	озера і став- ки	річ- ки	
	рілля	сінокоси	пасовища						
124,5	58,2	38,5	4,1	14,2	55,5	46,3	0,08	1,61	9,1

Таблиця 4.
Землекористування сільськогосподарськими товаровиробниками

С/г угіддя (тис. га)	Категорії господарств							
	сільськогосподарські підприємства					особисті селянські господарства		
	тис. га	% від всіх с/г угідь	кількість господарств			с/г угідь, що викорис- товуються (тис. га)	тис. га	% від всіх с/г угідь
			великі та середні	фер- мер- ські	всьо- го			
58,2	4,5	7,7	19	30	49	91,8	41,1	70,6

На початку XXI ст. у районі було понад чотири десятки сільськогосподарських агроформувань, більше тридцяти фермерських господарств. У землеробстві переважають посіви кормових культур, на які припадає 45,1% усіх засіяних площ. На зернові (пшениця, кукурудза, ячмінь), припадає близько 19,4%, а на технічні культури (льон, цукровий буряк, ріпак) – 1,9 % (таблиця 5).

Таблиця 5.
Посівні площі сільськогосподарських культур
в усіх категоріях господарств (2003 р.)

Вся посівна площа (тис. га)	у тому числі									
	Зернові		технічні культури		Картопля		овочі		кормові культури	
	тис. га	% від засіяної площі	тис. га	% від засіяної площі	тис. га	% від засіяної площі	тис. га	% від засіяної площі	тис. га	% від засіяної площі
31,5	8,9	28,3	0,6	1,9	6,8	21,6	0,9	2,9	14,2	45,1

Урожайність зернових останнім часом є низькою. У 2003 р. вона складала всього 19,4 ц/га (в середньому по країні – 28,3 ц/га). Натомість непоганою виявилася врожайність цукрових буряків – 181 ц/га (в середньому по країні – 201 ц/га). Про інші показники можна судити з даних, наведених у таблицях 6 і 7.

Таблиця 6.
Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції
в усіх категоріях господарств (2003 р.)

Зернові та зернобобові		Цукрові буряки		Картопля		Овочі		Молоко		М'ясо у живій вазі	
тис. т	ц/га	тис. т	ц/га	тис. т	ц/га	тис. т	ц/га	тис. т	середній надій (кг) на корову	тис. т	приріст ваги (г)
17,1	19,4	4,5	181	92,5	136	11,4	127	63,9	1916	5,9	255

Таблиця 7.
Поголів'я худоби в усіх категоріях господарств
(станом на 1 січня 2004 р.)

Велика рогата			у т.ч. корови			свині			вівці і кози		
усі господарства	у т.ч. підприємства	% від поголів'я в області	усі господарства	у т.ч. підприємства	% від поголів'я в області	усі господарства	у т.ч. підприємства	% від поголів'я в області	усі господарства	у т.ч. підприємства	% від поголів'я в області
28,9	0,5	1,7	17,4	0,2	1,1	10,7	0,4	3,7	1,8	-	-

Назагал же соціально-економічний розвиток району спрямований на підтримку малого і середнього бізнесу. Для виконання цієї програми передбачено використовувати місцеві кошти. Це дає можливість впроваджувати у виробництво технологічні лінії з випуску хірургічної вати і фіточаїв з місцевої сировини, освоювати промислове виробництво для регіональних потреб. У сільському господарстві основний акцент робиться на інновації у рільництві. У найближчих планах – культивування лікарських рослин при допомозі сівалок з комп'ютерним обслуговуванням.

Помітною громадсько-господарською організацією залишається споживча кооперація (створена ще у 1946 р.). У 2004 р. вона включала п'ять споживчих товариств (Старий Самбір, Добромилі, Нижанковичі, Стрілки, Хирів) і два підприємства („Заготзбут-база” і „Тершів”). Кооперативна торгівля мала кілька десятків об'єктів для закупівлі сільськогосподарської продукції та реалізації продуктів і товарів.

Транспорт і зв'язок. Через територію району проходять шосейні дороги державного значення: Львів – Ужгород; Чернівці – Івано-Франківськ – Старий Самбір – Нижанковичі; Старий Самбір – Хирів – Смільниця. На цьому відтинку близько 500 км доріг пролягає через гірську місцевість. З них на початку 2006 р. у задовільному стані було лише близько 200 км, а решта потребувала негайного ремонту. Для його проведення треба було 4,2 млн. гривень³³. Це стосувалося лише шосейних трас державного значення. Щодо сільських доріг, то вони продовжували в 2006 р. залишатися в катастрофічному стані і практично жодних коштів на їх ремонт чи реконструкцію не виділялося.

Пасажирські перевезення здійснюються на залізничних гілках Самбір – Хирів – Старжава і Самбір – Хирів – Нижанковичі. Остання була відновлена у березні 1993 р. (закрита в 1955 р.)³⁴. Хирівська залізнична станція має статус міжнародної. Функціонують міжнародні залізничні і шосейні переходи, відкриті у 1992–2003 рр. (Смільниця – Кросценко, Хирів – Загуж). У перспективі передбачається відкрити пункти пропуску Нижанковичі – Мальговичі, Боберка – Смольник і Мшанець – Бандрув.

У районі розташовані автотранспортні підприємства, які здійснюють вантажні і пасажирські перевезення. Внаслідок запровадження регулярних пасажирських маршрутів, збільшення їх кількості, на даний час практично вирішена проблема зв'язку населених пунктів з районним і обласним центрами. Старосамбірський район перетинає також міжнародний нафтопровід (відтинок Страшевичі – Розлуч).

Біля Старого Самбора у 2002 р. встановлено теле-ретранслятор. В наступні роки проводилися роботи по встановленню аналогічного на г. Радич (с. Рожеве), а також мікроретрансляторів у Головецьку, Ясениці–Замковій, Верхньому Лужку, Тур'ї. Ємність телефонних станцій складає близько 6 тис. номерів. Внаслідок комп'ютеризації збільшилися можливості електронного зв'язку. Восени 2003 р. поблизу монастиря оо. Василян у Добромилі відкрито приймально-передавальну станцію мобільного зв'язку компанії „Київстар”³⁵. Важливим інформатором горян про суспільно-політичні події в країні і світі є проводове мовлення. На першому каналі проводової мережі веде мовлення Старосамбірська державна радіостанція „Голос Прикарпаття”. На жаль, останнім часом помітно зменшилася кількість абонентів цього мовлення через несправність ліній зв'язку.

Міжнародні зв'язки і туристика. Старосамбірський район підтримує тісні зв'язки з Бецадським повітом Підкарпатського воєводства (Польща). У 1992 р. між Старосамбірською райрадою і гміною міста Нижні Устрики був вперше підписаний протокол про співпрацю і зміцнення зв'язків між мешканцями двох сусідніх регіонів. Його статті поновлювалися у червні 1998 р. та квітні 2004 р.³⁶ У розвиток цієї угоди в 1999 р. Польщу відвідала делегація директорів шкіл району. 27 листопада

2003 р. у Старому Самборі під час спільної сесії Нижньоустрицької ради і Старосамбірської районної ради, за участю директорів шкіл було підписано угоду про співпрацю, зокрема про співробітництво між Добромільською спецшколою і Нижньоустрицьким спеціальним навчально-виховним осередком. Ця угода передбачає розвиток взаємин між педагогічними радами, вчителями, учнями, участь у спортивних змаганнях, культурних програмах та спільних туристичних мандрівках.

Офіційний протокол про співпрацю підписано у 2000 р. між керівниками Нижанковицької селищної ради і Фредропольської гміни. У 2002 р. ухвалені умови про транскордонне співробітництво в галузі освіти, культури, спорту і туризму між Скелівською сільською радою і Ольшаницькою гміною³⁷. У розвиток цих взаємин скелівські і ольшаницькі депутати в грудні 2004 р. обговорили і затвердили проект відновленого пам'ятника Т.Костюшка у Скелівці (старе погруддя зникло під час війни, а постамент з польським написом залишався до 70-х років). Дружні зв'язки підтримують Тернава і Ріп'енка, Лопушниця і Коростенко³⁸. В перспективі заплановано співробітництво між Міженецькою та Тернавською сільрадами і гміною Бірча. Питання взаємної співпраці були в центрі уваги під час зустрічі у Нижанковичах керівництва Старосамбірського району і Перемишльського повіту (вересень 2004 р.)³⁹.

У розвитку двостороннього українсько-польського співробітництва вагому роль відіграє ПАРК, яка підготувала програму співробітництва на різних рівнях. Зокрема, вона стосується питань реструктуризації та економічного розвитку, інтенсифікація діючих та ініціювання побудови нових прикордонних переходів, координації дій при експлуатації комунікацій, доріг, реалізація спільних освітніх проектів, взаємодія в галузях культури, охорони здоров'я, екології, туристичній сфері, обмін інформаціями тощо. ПАРК тісно співпрацює з Бещадською агенцією регіонального розвитку.

Українсько-німецькі взаємини започаткували відвідини Старого Самбора делегації з міста Кальгайм, яку очолював помічник бургомістра: німецькі гості ознайомилися з господарським і культурним життям району. Під час наступного офіційного візиту (травень 1993 р.) було досягнуто угоди про співробітництво Старого Самбора і Кальгайма як поріднених міст⁴⁰.

Тісні міжнародні відносини підтримує Старосамбірське державне лісомисливське господарство. Воно співпрацює з фірмами „Фебарт” (Словаччина), „Лексим” (Угорщина), „Деревообробне підприємство” (Польща), яким постачає матеріали хвойних і твердолистових порід. Назагал же для економічного розвитку регіону є значний потенціал. Опрацьована стратегія розвитку до 2013 р.

Охорона здоров'я і рекреація. Починаючи з 1992 р. у районі проводилися заходи з утримання установ і закладів охорони здоров'я в такому стані і робочому ритмі, щоб забезпечити надання необхідної медичної допомоги мешканцям району (таблиця 8).

Таблиця 8.
Медичне обслуговування у районі в 90-х роках⁴¹

Роки	Кількість (на 10 тис. осіб)		
	лікарів з вищою освітою	середнього медичного персоналу	лікарняних ліжок
1990	19	76	88
1995	17	79	82
1999	19	81	74

Станом на 2004 р. було 9 лікарень, 11 поліклінік, 90 фельдшерсько-акушерських пунктів, у яких працювало 158 лікарів та 667 осіб середнього медичного персоналу. Назагал, на 10 000 мешканців району припадало близько 17 лікарів (середній показник по області – 24), 73 лікарняні ліжка (норматив – 138). Через відсутність реальних джерел фінансування практично не велися будівництво чи реконструкція лікувально-профілактичних закладів.

Регіон багатий на мінеральні джерела. Найбільше вони зосереджені в околицях сіл Волошиново, Муроване, Мшанець, Тур'є. У 1991 р. Львівська геолого-розвідувальна експедиція виявила джерела мінеральної води „Нафтуса” у с. Смерічка (їхні запаси перевищують трускавецькі), які кваліфіковані бальнеологічно перспективними. У зв'язку з цим уже наступного року проектний інститут „Укрзахідцивільпроект” розробив схему освоєння курортно-рекреаційної зони „Смерічка” (села Смерічка, Ріп'яна, Грозьово, Дністрик, Мшанець, Бабино, Головецько, Розлуч, Виців, Гвоздець). Кабінет Міністрів України в грудні 1997 р., враховуючи найчистішу екологічну зону, наявність мінеральних вод, різноманітність гірського ландшафту, визнав Смерічку курортним населеним пунктом, а Верховна Рада України в 1998 р. прийняла постанову про будівництво там оздоровчого санаторію (5 га) на 500 місць.

Як національне надбання охороняється регіональний ландшафтний парк Верхне-Дністровські Бескиди (8,5 га), який розкинувся в межах Головецького, Спаського та Стар'явського лісомисливських лісництв. Дві пам'ятки природи державного значення є у Міженці – дендропарк (10 га) і ботанічне насадження бука північного (8,7 га). Дендропарк налічує більше сотні екземплярів рідкісних порід дерев і кущів (туя, дуб червоний, біла акація, сосна Ваймутова, ялина колюча, клен цукристий, оцтове дерево та ін.). До заповідних об'єктів місцевого значення віднесено урочище Скельний дуб (16 га, вік дерев – 90 років) на території Добромильського лісомисливського лісництва. Ботанічною пам'яткою природи є насадження сосни Ваймутова (4 га) у Стрільківському лісомисливському лісництві. Поблизу с. Катина (Стар'явське лісомисливське лісництво) знаходиться генетичний резерват бука європейського.

Значна увага приділяється охороні довкілля. Серед перших на прикордонних територіях був проведений спільний українсько-польський проект „Вирва–92”, спрямований на очищення русла річки Вирви і пропаганді екологічних знань серед мешканців навколишніх населених пунктів. У жовтні 1998 р. учні Стрільківської і Чаплівської середніх шкіл взяли участь у міжнародній екологічній експедиції „Чисті гори” (Устжики Гурне, Польща).

Через Старосамбірський район проходить туристичний маршрут “Слідами бравого вояка Швейка”, який тягнеться від Сокаля до Перемишля через Хирів, Добромиль і Нижанковичі⁴². У 2006 р. вперше територією району відбувся велопробіг по цьому маршруту. Розвитку туризму сприяють видані спільно з польською і словацькою сторонами каталоги з агротуризму. В проектах є будівництво міжнародної автомагістралі Львів – Відень, влаштування мотелів і житлових будинків для туристів тощо.

Спортивні колективи району беруть участь в обласному чемпіонаті з футболу (друга ліга). У 2004–2005 рр. це були „Прикарпаття” (Старий Самбір) і добромильський „Бескид” (з 2005 р. – „ФК”. У трьох підгрупах проводиться районна футбольна першість. Деякий час (з 1999 р.) проводився чемпіонат Підкарпатської аматорської ліги за участю „Бескида” (Добромиль), „Дністра” (Старий Самбір), „Запорожця” (Нижанковичі), „Кар'єра” (Торчиновичі), „Стривігора” (Хирів).

Культура. У районі діють навчальні заклади різних типів. У 2004 р. в Добромилі відкрито Економіко-правовий коледж Міжрегіональної академії управління персоналом. У 2005 р. було оголошено перший набір студентів у Прикарпатську філію Київського фінансово-економічного коледжу з підготовки молодших спеціалістів за спеціальностями „Фінанси”, „Бухгалтерський облік” і „Правознавство”. Основою розвитку його матеріально-технічної бази стали адміністративні будівлі колишнього військового містечка в селі Передільниця.

Тривкі традиції і добру матеріальну базу має середня професійна освіта. Такі спеціальні навчальні заклади другого атестаційного рівня діють у Добромилі і Нижанковичах. Добромільське профтехучилище №73, де навчається більше 350 осіб, готує столярів, різьбярів, товарознавців, електромонтерів, кравців. Одним з найкращих і найпотужніших в області є Нижанковицьке профтехучилище №80. У його стінах більше 400 осіб здобувають фах водія автомашини, тракториста–машиніста сільськогосподарського виробництва, слюсаря з ремонту сільськогосподарських машин та устаткування, секретаря-друкарки.

Впродовж останнього десятиріччя освітяни району активно працювали над проблемою інтенсифікації навчального процесу, створення шкіл нового типу. Назагал їхня кількість у цей час зростала. Якщо у 1990/1991 навч. р. в районі було 79 шкіл (13 тис. учнів), то у 1993/1994 навч. р. – 93 (12,8 тис.), а у 1999/2000 навч. р. – 95⁴³. Станом на 2005 р. було 93 школи всіх ступенів (майже 12,9 тис. учнів, 1,7 тис. учителів). Перша гімназія на території району, як тип нового навчального закладу, створена на базі Хирівської СШ-інтернату в 1997 р. Стрільківська СШ-інтернат у 2003 р. була реорганізована в навчальний комплекс „Стрільківська середня школа-інтернат з поглибленим вивченням окремих предметів – ЛНУ ім. Івана Франка”.

У районі є ряд іменних шкіл (Старосамбірська СШ № 2 ім. о. С.Дашо, Стар’явська СШ ім. Я.Войтіва, Стрільківська СШ ім. о. М.Вербицького, Солянуватська ОШ ім. Б.Цицика, Стрільбицька СШ ім. о. І.Яворського, Топільницька ЗСШ ім. С.Дубравського. У 1992 р., з метою піднесення ролі та авторитету вчителя, визнання його заслуг у відродженні української національної школи, засновано районну педагогічну премію ім. С.Дубравського. Її лауреатами є І.Стебельський, М.В.Рашкевич (1995 р.), В.Г.Максим (1995 р.) та ін.

У 1995 р. була спроба відновити монастирську школу в Лаврові. На початках там навчалася 112 учнів, які мали закінчені 8–10 класів загальноосвітніх державних шкіл. У перспективі цей навчальний заклад мав стати гуманітарним ліцеєм ім. Кирила і Мефодія. Однак, тодішня районна влада не затвердила шкільного статуту, школу розформували, а її учні продовжили навчання у відповідних навчальних закладах Бучача і Золочева.

З середини 90-х років спостерігалася скорочення дошкільних установ, передовсім у сільській місцевості. Серед основних причин такого стану, що склався у суспільному дошкільному вихованні – недостатня зайнятість населення, висока собівартість утримання дітей, а також зменшення чисельності дітей відповідного віку. Якщо у 1990 р. була 31 дошкільна установа, у 1995 р. – 15, 1999 р. – 12⁴⁴, а у 2005 р. – 10. У 2005 р. функціонували також дві спеціальні школи-інтернати – Добромільська і Лаврівська – для неповносправних дітей, дитячий будинок (с. Буково). Суттєвого покращення потребує позашкільна освіта. На 2005 р. у районі діяло лише три позашкільні установи (в області було 120). Останнім часом Старосамбірська станція юних натуралістів була реорганізована у Центр інтелектуального розвитку учнівської молоді. Водночас невисоким

залишався показник охоплення дітей гуртковою роботою – 8,2% (2004 р.), тоді як середній по області складав 23%⁴⁵.

Певна увага зверталася на оновлення матеріально-технічної бази освітянської сфери. Було збудовано ряд нових шкільних приміщень. Так, у грудні 2005 р. при фінансовій підтримці АК „Нафтогаз України” було завершено будівництво школи в Добромилі, яка розрахована на 550 учнів і обладнана сучасною навчальною технікою. Вартість спорудження цієї школи перевищила 4,5 млн. гривень.

Мережа закладів культури утримується за рахунок державних асигнувань. Через їх недостатність останніми роками було закрито кілька Народних домів, майже дві сотні працівників переведено на неповний робочий день. У 2005 р. в районі було 88 Народних домів, 83 бібліотеки, які залишаються найдоступнішими та найбільш відвідуваними серед закладів культурно-просвітницького спрямування. З 2003 р. Нижанковицька селищна бібліотека іменується як Нижанковицька бібліотека В.Шагали. Забезпечується мистецька освіта учнівської молоді. У двох музичних школах (Старий Самбір і Добромиль) в 2005 р. навчалася близько 300 учнів та працювало 50 педагогів.

Район багатий талантами. 14 народних колективів (добромильська і старосамбірська капели, „Надвечір'я” з Великої Лінини, хори „Винниця” з Торчинович і „Бойківщина” зі Стрілок та ін.). На початку 1994 р. у Старому Самборі проходив районний дитячий фестиваль „Животоки”⁴⁶. Наступного року у районному центрі відбувся перший фольклорний фестиваль „З народної криниці” за участю колективів Великої Лінини, Добромиля, Нижанкович, П'ятниць, Соснівки, Стрілок і Тур'я⁴⁷. Фольклорний колектив „Бойки” із Старої Ропи у 2002 р. представляв Львівську область на Третньому слов'янському фестивалі, який відбувався в Рівному. З числа більше 40 учасників із України, Білорусі, Польщі, Словаччини і Чехії він посів третє місце⁴⁸. У 1998 р. дитяче творче об'єднання „Пектораль” (Стрілки) побувало у Франції. Драматичний колектив з Городович на фестивалі „Театральна весна” (Буськ, 2002 р.) був відзначений як кращий самодіяльний колектив області⁴⁹. Помітною подією в культурному житті була участь народних творчих колективів у Першому світовому конгресі бойків, що проходив у Турці (4–7 серпня 2005 р.). Тоді Старосамбірський район представляли Тройісті музики Народних домів з Поляни Хирівської та Ріп'яної, фольклорні колективи з Мурованого і Стрільбич, Народний колектив „Животоки”⁵⁰.

Вагомий внесок у скарбницю духовної культури бойківського краю зробив етнолог і художник Володимир Шагала (1 серпня 1919 р., с. Клоковичі – 2001 р., с. Нижанковичі). Він робив замальовки з життя села, зберігаючи для нащадків усе, що поволі зникало в радянські часи: звичаї та обряди, будівлі та знаряддя праці, ігри та забави. Все це він впорядковував у спеціальних рукописних альбомах. Його персональні виставки демонструвалися у Києві і Львові, а художні твори митця з власними коментарями („Шагала. Розповіді та ілюстрації про життя на селі в Західній Україні”) були видані у Львові (2002) та США (2003) Львівська студія телебачення створила про нього художньо-документальний кінонарис.

У літературно-мистецькому житті варто відзначити творчість члена Національної спілки письменників України О.Яворської з Тур'я („Зелений зарінок”, 1996; „Висока година”, 2000; „Запізніла зустріч”, 2001 та ін.). Як автори прозових і поетичних творів відомі в районі І.Фідик із Старого Самбора („Лоно материзни”, 1997 та ін.), М.Прокопеч з Добромиля („На Великоднім рушничку”, 1998; „Терниста дорога любові”, 2003; „Відлуння у вічність”, 2004 та ін.), І.Новацький з Сусідович („Променевий дощ”, „Барви душі”), В.Титар з Лопушанки-Хоминої („Приречені на тимчасову вічність”, 1997; „Бути собою”,

2004) та ін. З літературним доробком краян регулярно знайомить мешканців народний часопис Прикарпаття, у якому є спеціальна сторінка Дністрові зорі. За вагомий внесок на культурно-просвітньому поприщі ряд краян удостоєні почесної нагороди – культурно-історичної премії ім. М.Утриска (М.Прокопець, І.Стебельський, О.Яворська, М.Яджин та ін.). Зусиллями працівників районної бібліотеки були підготовлені і видані буклети з серії „Видатні люди Старосамбірщини” („Володимир Шагала: до 80-річчя з дня народження”; „Художниця Марія Ярема”, „Олександр Носалевич – слава і гордість бойківського краю”, „Його ім'я – гордість Бойківщини: М.Зубрицький”. Бібліотечні працівники створили також рукописний літопис історії сіл, який оформили альбомами „Історія села” і „Українське відродження: історія і сучасність”⁵¹.

У першій половині 90-х років у багатьох населених пунктах відновлені і впорядковані могили або насипані символічні кургани полеглим воїнам УГА та УПА. Було відкрито пам'ятник жертвам тоталітарного режиму на Саліні, яких закатували у 1941 р. (скульптор В.Чумак, архітектор В.Каменщик)⁵². У травні 1995 р. у Стрілках урочисто посвячено і відкрито для загального доступу муровану каплицю на місці поховань полеглих у боях вояків і закатованих або свавільно розстріляних місцевих мешканців. Поблизу Старого Самбора в 2001 р. відкрито меморіал пам'яті 9 тис. євреїв, розстріляних нацистами. У 2004 р. за ініціативою Товариства угорської культури Закарпаття в Старому Самборі встановлено таблицю жертвам сталінських репресій. Є подібні пам'ятні знаки у багатьох інших місцях.

У Коблі споруджено пам'ятник Ю.Кміту (1994, скульптор В.Гоголь). З метою увіковічення пам'яті подвижницької, культурно-освітньої праці і визвольної боротьби в ряді населених пунктів району встановлені пам'ятники (Кобло, 2002 та ін.) і меморіальні таблиці: А.Шептицькому (Добромільський монастир, 1992), Ю.Кміту (Кобло, 1992), Б.Цицику (Солянуватка, 1993), о.С.Дашо (Старий Самбір, 1994), І.Пукачу (Стрільбичі, 1994), І.Яворському (Стрільбичі, 1994), О.Калужняцькому (Тур'є, 1995), М.Зубрицькому (Мшанець, 1996) та ін. Автором ряду пам'ятних таблиць є стрілковський художник-різбяр Г.Пізнак (О.Калужняцький, М.Зубрицький). За проектами старосамбірчанина В.Луціва побудовано кілька церковних споруд (церква у Дроздовичах, каплиці в Смільниці, Старій Солі, Тершові та ін.). Храми збудовані і будуються в багатьох населених пунктах району (с.Засадки, архітектор П.Куровець та ін.). Протягом 2005–2006 рр. проведено великі реставраційні роботи в добромільській церкві Св. Духа. У серпні 2006 р. в костелі св. Преображення (Доброміль) відкрито пам'ятну таблицю з іменами настоятелів, які слугували в храмі у ХХ ст.

Район багатий на історичні пам'ятки. До Державного списку історичних міст і селищ включені Доброміль, Нижанковичі, Стара Сіль, Старий Самбір і Хирів. На території району знаходиться 92 пам'ятки архітектури, 29 з яких включені до Державного реєстру національного надбання.

¹ Львівщина: соціальний тренд. – Львів, 2000. – С.19.

² Львівщина: соціальний тренд. – С.30; Прикарпаття. –2003. –25 січня; Високий замок (+ Самбірщина). – 2005. – 4 серпня.

³ Чисельність наявного населення Львівської області // www.ldp.lviv.ua.

⁴ Прикарпаття. – 1991. – 3 вересня.

⁵ Там само. – 5 грудня.

⁶ Рідне джерело. – 1993. – 20 травня.

- ⁷ Там само. – 27 травня.
- ⁸ Там само. – 6 квітня.
- ⁹ Бучек М., Седельник І. Львівська архідієцезія латинського обряду. – Т.1. Парафії, костели та каплиці (Львівська обл.). – Львів. 2004.
- ¹⁰ Конфесійна карта Львівщини. Інформаційно-статистичний довідник. Львів, 1997. – С.26–27.
- ¹¹ www.katedra.org.ua/eparhia/news/2005
- ¹² Високий замок. – 1994. – 31 березня.
- ¹³ Там само. – 2 липня, 12 липня.
- ¹⁴ Прикарпаття. – 1998. – 4 квітня.
- ¹⁵ Там само. – 1999. – 3 листопада, 17 листопада.
- ¹⁶ Там само. – 2000. – 20 квітня.
- ¹⁷ Там само. – 2002. – 6 квітня.
- ¹⁸ Прикарпаття. 2004. – 24 листопада, 27 листопада.
- ¹⁹ Високий замок плюс Самбірщина. – 2006. – №.14.
- ²⁰ Рідне джерело. – 1993. – 11 березня.
- ²¹ Там само. – 1 липня.
- ²² Прикарпаття. – 2001. – 15 березня.
- ²³ Там само. – 1995. – 27 травня.
- ²⁴ Там само. – 1992. – 14 лютого.
- ²⁵ Там само. – 1996. – 17 грудня.
- ²⁶ Львівщина: соціальний тренд. – С.69.
- ²⁷ Прикарпаття. – 1995. – 25 лютого, 19 вересня.
- ²⁸ Там само. – 10 квітня.
- ²⁹ Промисловість Львівщини. Статистичний збірник. 2000. – Львів, 2001. – С.18–20.
- ³⁰ Прикарпаття. – 2003. – 30 серпня.
- ³¹ Там само. 2003. 1 лютого.
- ³² Прикарпаття. – 1991. 21 лютого, 26 лютого.
- ³³ www.lviv.ua
- ³⁴ Прикарпаття. – 1993. – 16 березня.
- ³⁵ Там само. – 2003. – 8 жовтня.
- ³⁶ Прикарпаття. – 2004. – 21 квітня.
- ³⁷ Там само. – 19 березня.
- ³⁸ Там само. – 29 вересня.
- ³⁹ Там само. – 8 вересня.
- ⁴⁰ Прикарпаття. – 1991. – 23 квітня; Рідне джерело. – 1993. – 27 травня.
- ⁴¹ Львівщина: соціальний тренд. – С.35–36.
- ⁴² Молода Галичина. – 1997. – 29 червня
- ⁴³ Львівщина: Соціальний тренд. – С.68.
- ⁴⁴ Там само. – С.47.
- ⁴⁵ Педагогічна думка. – 2005. – №3. – С.58.
- ⁴⁶ Прикарпаття. – 1994. – 5 лютого.
- ⁴⁷ Там само. – 1995. – 5 серпня.
- ⁴⁸ Там само. – 2002. – 30 листопада.
- ⁴⁹ Там само. – 2003. – 15 лютого.
- ⁵⁰ Там само. – 2005. – 10 серпня.
- ⁵¹ Там само. – 23 березня.
- ⁵² Біль. – Львів, 1996. – Вип.7. – С.197–198.

Михайло Кріль.

**Старосамбірський район Львівської області
в умовах розбудови української державності (1991–2006).**

Стаття є історичним нарисом, у якому розглянуті основні події в регіоні після проголошення державної незалежності України. Звернена увага на зміни в адміністративно-територіальному устрої, динаміку населення. Проаналізовано громадсько-політичне і культурне життя, визначено рівень економіки та перспективи її розвитку, розглянуто роль міжнародного співробітництва для всебічного розвитку краю.

Mykchailo Kril'.

**Staryi Sambir district of the Lviv region
in conditions of the ukrainian statement bilding (1991–2006).**

This article is an historical essay, in which the main events in the area after the state independance proclamation are fixed. Attention is paid on the adminasrative-territorial changes and demographial situation. There is analyzed the social-political an cultural life, defined stage of economic an outlooks of it's development, considered place of the international co-operation in the comprehensive development of the district.

ЦЕРКВА В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Соціальним інститутом, що справляє певний вплив на позицію віруючих щодо суспільно-політичних справ, є Церква. Церкву тут ми розглядаємо як соціальну установу і як спільноту людей, що дотримуються одного віровчення. З релігійного погляду, Церква – це установа, заснована Ісусом Христом заради спасіння людей, а також громада людей, що вірують в Нього. Довіра до Церкви в українському суспільстві традиційно є дуже високою, і тому може дуже помітно впливати на соціально-політичну позицію своїх членів.

Жодною політикою у власному розумінні слова Церква здебільшого не займається. Справжня місія, яку Христос доручив своїй Церкві, не має політичного характеру. Мета, що її визначив Христос Церкві, має насамперед релігійний характер. Політика для Церкви – зовсім не головне. Вона зосереджена на спасінні душ, а вже з цим пов'язані етичні цілі і політичний вплив її віроповчань.

Тому Церкви, як правило, проголошують свою політичну нейтральність і аполітичність. Проте політичні питання хвилюють членів Церкви. З огляду на це вона змушена торкатися їх. “Всюди, де знаходиться людина, там має бути і Церква” – такою є позиція католицького богослов'я. Через це Церква не обмежується релігійною сферою, хоча вона є інституцією не політичною, а релігійною. Це значить, що коли Церква навіть і висловлюється з політичних питань, то мусить робити це у релігійній формі. Адже в ній віруючі вбачають не політичного захисника, а заступницю у справах духовного спасіння.

Римсько-католицька Церква визнає розгляд політики на трьох рівнях: політологічному, етичному і теологічному (на це звернув увагу Іван Павло II у пастирській конституції “Про Церкву у сучасному світі”). Перший фіксує соціальні зв'язки, що виникають у суспільстві з приводу влади між групами, державими і системами. Другий – перехід до більш глибоких міжособистісних зв'язків. Третій – це досконале трактування політичних явищ “на рівні необхідної теологічної редукції “до позначки” особистість”. У згаданій конституції Іван Павло II пише, що “соціальні протиріччя, кризи і страждання виступають як наслідок вихідної внутрішньої роздвоєності самої людини”, а тому “саме особа є своєрідним ключем до всіх політичних питань”. Саме на рівні особистісному та інтерперсональному (3-му і 2-му) Церква торкається політичних проблем.

Церква наголошує на своїх релігійних функціях для того, щоб уже на їх ґрунті віруючі реалізовували свої політичні інтереси. Церкви прагнуть того, щоб віруючі здійснювали свої мирські справи на основі принципів християнства і тим самим забезпечували присутність останніх у соціальному світі. Цим політика служить евангелізації світу, а світське не суперечить сакральному. Тобто, межа між світським і релігійним для Церкви існує, однак вона не є нездоланною.

Церква у демократичному суспільстві не втручається у політику. Своє завдання вона бачить у тому, щоб утримувати людину від помилок у політичному житті, згубних

для спасіння душі. А такі помилки людина може робити повсякчас. Як зазначає католицький теолог Й.-Б. Метц, по-перше, з причини “природжених якостей своєї натури, обмеженої первородним гріхом”, по-друге, “внаслідок сприйняття людиною згубних політичних концепцій”¹. Борючись з гріхом, Церква здобуває право давати загальну оцінку політичним явищам, утримувати людину від можливих помилок.

Християнські Церкви не висувають нормативних політичних вимог, вони наполягають на деяких надчасових загальних принципах: “шукайте передусім Царства Божого і правди його, і все інше буде дане вам” (Лк.12,31; Мт.6,33). Такі принципи не вимагають “сакралізації світу”, не потребують її конкретизації, чим і зберігають “універсальність”. Найвищим рівнем тут є священне, а політичне є рівнем захисту земних інтересів.

Українські Церкви сьогодні, як правило, уникають прямої участі духовенства у політичній боротьбі, ухиляються від політизації проповідей, від викривлення євангельських істин в інтересах окремих груп чи прошарків. Вони навчають розумінню ілюзорності повного земного звільнення людства, яке не є правдивим благом для людини, застерігають від утискування особи, від несправедливості, насильства, війн. Предстоятель УПЦ митрополит Володимир у передачі з циклу “Релігія в особах” (1996 р.) роз’яснював, що політичні конфлікти і боротьба є неминучими і невикорінюваними в суспільстві, але християнство проти їх штучного розпалювання, проти застосування у них нечесних, нелюдських методів. Вони повинні здійснюватися в межах законів і моралі.

Втім, не всі українські Церкви відсторонюються політики. Як наголошує доктор політології В. Журавський, “існують сильно політизовані конфесії (наприклад, УПЦ-КП), є конфесії, підкреслено не політизовані (протестантські). Але потенціал Церков у політичній сфері великий. Про це свідчать фундаменталістські мусульманські рухи, що претендують на встановлення теократій. Це довела і католицька Церква Польщі у 80-90-ті роки, яка активно втрутилася в політичне життя країни. У всякому разі, релігійні організації України слід розглядати як часткові політичні суб’єкти”².

Церкви можуть за певних умов більш рішуче втрутитися у політичне життя. До таких умов належить насамперед ранній період становлення демократії, перехідний етап від тоталітаризму. Такі умови спричиняють більш рішучу політичну позицію однієї з Церков. В Україні такою Церквою є УПЦ-КП, яка відстоює ідею канонічної незалежності Церкви у незалежній державі. Характерним прикладом її рішучої політичної позиції є заява її патріарха Філарета на зустрічі з народними депутатами 5 березня 1997 р., присвяченій утворенню в Україні єдиної Помісної Церкви. Тоді він говорив, що той, хто проти Помісної Церкви – той проти незалежної України. А хто проти її незалежності – той зрадник, ворог України. Це була досить серйозна заява даної Церкви на духовно-політичний наступ проти своїх супротивників.

У передкризові або кризові періоди суто сотеріологічна діяльність Церкви може бути доповнена прагненням до соціального служіння, до відповідальності перед нинішнім і майбутнім поколінням. Тоді Церква звертається до ідей служіння народу, державі, утвердженню ідей справедливості, звільнення світу від зла особистого і колективного. Але при всьому тому Церкви, як правило, уникають ототожнення з якоюсь політичною силою, групою, партією. Натомість, вони можуть звертатися до можновладців із повчальними словами про вибір останніх на користь справедливості, відмови від насильства, необхідності утвердження зверхності людини над працею і праці над прибутком.

Однак в Україні такі перемини позиції Церков можуть статися, якщо вони подолають свій нинішній соціально-політичний індивергентизм якщо старші за віком клірики позбудуться свого страху, в якому були виховані тоталітарною системою, а молодші відмовляться від аморфної відстороненості. Але, вірогідно, лиш зростаюча бідність і соціальна несправедливість у разі, якщо вона поглиблюватиметься, можуть підштовхнути священослужителів до спроб якось діяти на усталений порядок речей. А до того Церкви будуть здебільшого висловлюватися лише з питань здобуття Україною незалежності, прийняття Конституції, підтримки тих чи інших акцій Президента та уряду, схвалення діючого закону про свободу совісті та релігійні організації і т. ін.

Якщо звернутися до світового політичного досвіду, то ось яких форм може набрати в узагальненому вигляді політична діяльність Церков у демократичних країнах різних рівнів розвитку. Політична історія ХХ ст. знає цілу традицію виступів Церков з соціально-політичних питань. Ось які клерикальні засоби впливу на свідомість і політичну поведінку віруючих зафіксовані у політологічній літературі:

1. Пастирські послання до виборів у парламент з доведенням його до віруючих (ФРН, 1980).

2. Заклик голосувати на виборах за певну партію, наприклад, католиків за ХДП або за іншу партію християнської спряваності (Італія, 1985).

3. Звинувачення державних управлінців у нехристиянськості (Італія, 1985).

4. Заклик голосувати на виборах за кандидатів, що точно дотримуються релігійної доктрини, за сили, що захищають християнські цінності (Італія, 1985).

5. Приватна власність може оголошуватися богоугодним інститутом, тобто підтримка програм християнських демократів і лібералів.

6. Заклик до відмови від агресії щодо приватної власності та багатих прошарків, будь-якого революційного насильства як засобу розв'язання гострих соціально-економічних проблем (Філіппіни, 1979). Заперечення ідеологій, що передбачають "ненависть і насильство", "антихристиянські методи", "бунти" (Папа Римський, 1985).

7. Заклик простити тих, хто чинить гріх вилучення власності у народу шляхом нечесної приватизації, оскільки віруючий повинен бути вільним від почуттів ненависті і помсти (Папа Римський, 1980-ті-90-ті рр.).

8. Роблячи акцент на "священній" недоторканості власності, закликати до обмеження накопичення капіталу в небагатьох руках.

9. Заклики до добротності, до активізації благодійництва на користь бідних, до меценатства (всі християнські Церкви).

10. Заклики до підприємців до спільного з робітниками покращення свого матеріального становища (протестантські Церкви США і ФРН).

11. Звернення до підприємців не забувати, що праця головніша від капіталу (Папа Римський, 1985).

12. Заклик не поглиблювати прірву між бідними і багатими (англіканська Церква, 1985), збільшити суттєву допомогу безробітним, підтримувати знедолених і бідних.

13. Звичайною справою стануть з часом заклики щодо підтримки "вищими" – "нижчих", бізнесменами і банкірами – трудящих.

14. Світ праці має стати світом любові, а не світом ненависті (Папа Римський, 1994).

15. Заява про незгоду з найбільш різкими проявами соціальної нерівності між 10% найбагатших і 10% найбідніших сімей, із безробіттям і іншими утисками знедолених (США, 1984).

16. Потенційний релігійний лідер може виступити проти влади сильних світу цього на боці збіднілих мас. Він відстоюватиме думку що Церква не може мовчати перед лицем несправедливості, коли відкидають на дно бідності цілий народ, а вимагатиме справедливості зараз і на землі, а не в раю (Бразилія, 1984).

17. Звертатися до уряду, щоб підштовхнути його до подолання злиднів.

18. Розтлумачувати антилюдський характер злиднів.

19. Звинувачувати політичну систему у тому, що вона прагне подрібнити партії, роз'єднати членів суспільства, зробити його неструктурованим і залишити кожного наодинці з власними труднощами.

20. Проголосити себе “Церквою бідних” або “народною Церквою” (Латинська Америка, 1985).

21. Спонукаати уряд змінити існуючу систему так, аби життя людини стало більш гуманним (США, 1983).

22. Засудження відвертої влади грошей, кланів і тиранії матеріального багатства (Алжир, 1986).

23. Закликати до поширення прав людини відповідно до західних стандартів, гарантій свободи особистості. Заохочувати створення інституцій, які підтримуватимуть права особи проти всесилля держави.

24. Виховувати духовенство у дусі терпимості до людей іншої віри, національних та політичних переконань.

25. Підтримувати діяльність партій та громадських об'єднань, в основі яких лежить дотримання християнських ідеалів (ФРН, Італія).

26. Розробити цілісну соціальну доктрину Церкви (Святий Престол).

Арсенал політичних дій українських Церков є ще надто невеликим. Але політична роль Церкви в демократичному суспільстві і не повинна бути надто великою. В іншому разі з'являється небезпека виникнення клерикалізму. Небажаність цього явища за умов демократії пов'язана з тим, що клерикальні рухи практично виходять з постулату, що всі соціально-політичні явища мусять спиратися на принципи, витоком і гарантом яких є дана Церква. Крайній варіант клерикалізму – вимога всебічного дотримання державою канонів релігійної догматики, наступ на світську мораль. Прикладом може бути діяльність клерикальних організацій у сусідній з нами Польщі протягом 80-х рр.

З огляду на власні цілі, а також настрої в суспільстві Церква не повинна висуватися на передній план у політичних справах і їй варто висловлюватися лиш у надзвичайних обставинах, коли набувають поширення замаху політиків на засадничі моральні цінності. В православ'ї, що пережило тоталітарні часи, і досі дотримуються загалом вистражданої мудрості: чим ця Церква далі від політики, тим надійніше і стабільніше її становище. Римо-католицька Церква, проте, знайшла свою нішу, свій аспект у політичній царині. Папа Іван Павло II часто висловлювався, що Церква не виступає з чисто політико-економічних або технологічних питань, оскільки вона не претендує на конкретні рішення складних проблем, котрі не входять до її компетенції. Але Церква незмінно вважає за свій обов'язок висловлюватися з усіх питань, що стосуються становища особи³.

Соціально-політичні висловлювання Церкви мають певну мету. Папа Римський Іван Павло II у свій час так її визначив: “Соціальне становище Церкви має стати основою практичного життя, аби суспільний порядок у світі ґрунтувався на настановах Євангелія”⁴. Політика має реалізувати природний вільний Боговгодний соціальний порядок, а політикам діяти, виходячи з Божих настанов. Але такі плани є досить

утопічними, та й їхня реалізація розрахована на надто віддалену у часі перспективу, на життя не одного покоління людей.

Соціально-політичні погляди Церкви обов'язково змінюються з плином часу, вони не можуть виводитися безпосередньо з незмінної догматики. За своєю природою вони повинні трансформуватися разом зі змінами, що відбуваються у конкретній політичній системі. Якщо ці погляди залишати незмінними, то вони стануть надто схематичними і консервативними.

Соціально-політичні вчення навіть однієї Церкви можуть різнитися у підходах. Адже релігійна мова припускає багатополосність тлумачень політичних подій. У смисловому полі релігії знаходять своє місце і офіційна політика властей, і тільки-но народжувані опозиційні неканонічні погляди. На різницю у поглядах окремих християнських Церков впливає їх різний соціальний досвід. Тому, як ми вже бачили, католицьке вчення набагато більш розроблене і централізоване, ніж православне. Католицьке вчення набагато більш уважно придивляється до конкретних політичних процесів⁵, православне ж зосереджується переважно на загальному погляді на світ.

Але і в більш, і в менш розроблених соціальних вченнях християнських Церков, що діють в Україні, в їх поглядах на політику є дуже багато спільного:

1. Насамперед їх поєднує спільна спрямованість – апеляція до Божої сили, авторитет Святого Письма. Інколи зустрічаються несприйняття іншого мислення, претензії на непогрішність свого вчення, елементи месіанізму. Історія витлумачується як прояв трансцендентних цінностей у мінливому світі. При поясненні політичного процесу часто послуговуються поняттям “ознаки (знамення) часу” – знаки Божої волі, які виявляються людям через події, а їх мусить прочитати і витлумачити людям Церква.

Соціально-політична тематика так чи інакше присутня чи не в кожній релігійній доктрині. Релігійна організація може і не прагнути до політичної діяльності, уникати її і відповідно не виробляти власної політичної платформи. Відтак, на неї відповідно орієнтується все коло її вірних. Інша справа – конкретна віруюча людина. Навіть якщо вона усвідомлено чи неусвідомлено не має власної політичної позиції, то й відсутністю такої позиції особа об'єктивно є включеною у політичний процес – це завжди комусь буде вигідним. Релігійні вчення у тій частині, де вони є дотичними до соціального життя, завжди мають свій політичний зміст чи підтекст. Священні книги та передання дають розгорнуті уявлення про ідеальний соціально-політичний устрій, владу, моральні настанови та правила відносин між людьми або їх групами, що відповідають волі Божій.

Релігійні віровчення не прагнуть до наукового обґрунтування своїх соціально-політичних розділів, вони просто не потребують цього. Адже всі вони виходять з фундаментальної ідеї залежності політичних подій від волі Божої, в християнстві – з ідеї Промислу Божого, наперед визначеності всього сущого Господом, з есхатологічної (вчення про кінець світу) перспективи історії. Для віруючого політична сфера беззастережно залежить тільки від волі Божої, від впливу надприродних сил.

Релігійний спосіб тлумачення політики виходить з точки зору її відповідності або ж невідповідності волі Всевишнього. Зараз це – найпоширеніший вид позанаукового трактування політики і політичних відносин. Критерії його відмінності від власне наукового полягають у тому, що поряд з використанням інших пізнавальних і логіко-вивідних методів останній покладає на людину відповідальність за все, що відбувається на Землі, відмовляючись від його трансцендентального виміру.

2. При обґрунтуванні соціально-політичних поглядів християнські богослови звертаються переважно до Старого Завіту, де Бог виступає як абсолютний законодавець. Однак для вирішення проблем вони звертаються передусім до Нового Завіту, де на перший план висувуються не соціальні спільноти, а особистості. Саме їх закликають отямитися і жити як християн. Новий Завіт має глибокий релігійно-етичний зміст. Тут немає визначень справедливості. Ісус Христос не виступає як політичний діяч або реформатор. У нього немає різких звинувачень у соціальній несправедливості. Він, натомість, дає загальний погляд на життя.

3. Релігійні доктрини відсувають у невизначене майбуття вирішення політичних проблем або розглядають в абстрактно-гуманістичній манері.

4. За своїми наслідками соціально-політичні погляди Церкви найчастіше виконують стабілізуючу, консервуючу функцію, оскільки закріплюють існуючі суспільні відносини. Дуже рідко нині Церкви прагнуть розхитати політичні системи.

5. Церкви не дають тепер конкретних політичних рекомендацій. Натомість вони дають соціально-етичні орієнтири як засадничу основу політичних дій. Бог не дав людям якоїсь певної схеми облаштування суспільства, держави, жодної схеми світового порядку. Відповідно Церква не пропонує власної моделі політичного устрою. Однак більшість Церков висуває щодо політичних систем вимогу “примату етики над економікою”. Церква в ідеалі стоїть над усіма політичними структурами, об’єднаннями, партіями. Звертається вона до всіх, хто ладен її почути. Церква наполягає, що лише християнство здатне по-справжньому надихнути людину на створення суспільства, яке дасть індивідові звільнення від усіх поневолюючих форм залежності.

6. У всіх християнських Церквах запорукою політичних свобод є звільнення від всегноблячої кабали первородного гріха.

7. Основним змістом політичного процесу християнські богослови бачать зростання свободи. Саме Бог “створив свободу, а над свободою не можна бути повновладним, не вбивши свободу. Адже Бог забажав, щоб свобода вільно визнала його владу, але не у порядку поразки у боротьбі з Богом, а як бачення Його абсолютної переваги за цінністю”⁶. Звідси вимога гарантувати особі можливість реалізації її вищого призначення – прагнення наближення до Бога. “Це основне право людського духу, в якому людина самовиражається як людина найбільш глибоко” – ці слова належать Іванові Павлу П7.

8. Християнські богослови звертають увагу людей на духовну бідність, набагато більш серйозну, ніж матеріальна. Духовні злидні позбавляють людину всього того, що складає суть і зміст її життя, чеснот, історії, культури, віри, творчості, справжнього безсмертя.

9. Церква не має власної політології, вона обмежується соціальною етикою, яка мусить впровадити етичні норми справедливості і любові у політичні відносини. Етизація політичних ідей є найприроднішим у демократичному суспільстві способом присутності даної Церкви у політиці.

10. Українські Церкви у своїх соціально-політичних поглядах практично не виходять з пріоритету інтересів якогось певного соціального прошарку або верстви. Вони прагнуть бути насамперед виразником єдності української нації, незалежної держави.

11. Все частіше до поля зору Церков потрапляють глобальні проблеми, всеохоплюючі, планетарні, в яких перетинаються політичні інтереси більшості країн світового співтовариства.

12. Прагнуть Церкви відгукнутися і на гострі для України проблеми, пов'язані із зміцненням її незалежності, дальшим зростанням сили її державності. Наприклад, УПЦ-КП прагне до створення в Україні єдиної Православної Церкви, незалежної від Московської Патріархії. Архієрейський собор УПЦ-КП 12 грудня 1996 р. прийняв звернення до всіх православних, до громадських організацій національно-патріотичного спрямування, до місцевих органів влади, до всіх політичних партій із закликом підтримання створення Помісної Церкви, об'єднаної навколо Київського Патріархату. У Зверненні говориться: "Єдина українська Православна Церква буде вашою міцною опорою і допоможе вам вирішити багато проблем. Єдина Помісна Українська Православна Церква може стати духовним гарантом нашої державності". І далі: "Її мусять визнати всі Православні Церкви, бо не можна ігнорувати таку велику Церкву, як Українська, з 35 мільйонами православних. Є Українська Держава, буде і Єдина Українська Православна Церква".

13. Найбажанішими людськими діями щодо розв'язання болючих соціально-політичних проблем у церкві, зазвичай, вважають духовне смирення, а не просто змушену, присилувану покірливість. Разом з тим, християнин мусить здійснювати молитву, звертаючись до Бога за поміччю. У першому посланні апостола Павла до Тимофія сказано: "Отже, перш над усе я благаю чинити молитви, благання, прохання, подяки за всіх людей, за царів та всіх, хто при владі, щоб могли ми провадити тихе і мирне життя в усякій побожності та чистоті. Бо це добре і приємне Спасителеві нашому Богові" (І Тим. 2:1-3).

14. У сучасних доктринах християнських Церков немає осуду (хай навіть і морального) існуючих державних систем. Це є проявом не так політичної обмеженості і стриманості, як загальнохристиянським прагненням не осудити. (Виняток – атеїстичний більшовизм).

15. У сучасному православ'ї все глибше вкорінюється ідея соборності. Причому не тільки в розумінні злуки, з'єднання українських земель, а в містичному, сакральному сенсі. Соборність у Церковному розумінні – це органічний спосіб поєднання людської свободи та єдності, поєднання у православній Церкві. У Римсько-католицької Церкви поняття єднання закладено навіть у її назву – Вселенська Церква, що й означає католицька. Східна Церква так само за часів перших соборів називала себе кафолічною. Але з часу розриву з Церквою західною вона відмовилася від ідеї вселенськості, соборності у назві, зробивши акцент на правильності поклоніння Богові, закріпленні форм останнього у вигляді незмінної традиції.

Ідея соборності набуває певної актуальності в зв'язку з політичними обставинами сьогодення. Якщо централізована тоталітарна держава забезпечує єдність без свободи, то в демократичних часто є свобода без єдності, саме тому православ'я як найбільше прагне здійснити єдність багатьох осіб на ґрунті їх загальної любові до Бога, до Боголюдини Ісуса Христа і до правди Божої. Любов вільно поєднує людей в Церкві як Тілі Христовому. Соборно об'єднаний народ зможе виступити єдиним суб'єктом політичної дії. Отже, здійснена в Церкві і перенесена звідти у суспільне життя ідея соборності має, судячи з висловлювань багатьох православних авторів, стати запорукою соціального миру в Україні. Ця ідея і стала головною підчас святкування 2000-літньої річниці приходу Спасителя і Господа нашого Ісуса Христа.

Ідея об'єднання людей задля спільних політичних інтересів є одним з варіантів втілення інтегративної функції релігії в галузі соціально-політичного життя України.

¹ Metz J. – В. zur theologie der Welt. – Mainz, – 1968. – s.107.

² Журавский В.С. Политическое развитие Украины: субъекты и объекты. – К, 1995. – С.15

³ La Documentation catholique. 1980. – 5 oct. – p.858.

⁴ L'Osservatore Romano. – 1979. – 23 nov.

⁵ Поздняков Э.А. Философия политики. – В 2-х тт. – Т.1. – М., 1995. – С.225

⁶ Левицкий С.А. Трагедия свободы. – М., 1995. С.40.

⁷ L'Osservatore Romano. – 1989. – 13.I.

Петро Фещенко.

Церква в соціально-політичному житті сучасної України.

У статті розглядаються науково-методологічні засади вчення про Церкву, а також соціально-політичні аспекти побутування українських Церков в сучасній Україні. Аналізуються також соціальні доктрини українських Церков, а також їх погляди на політику.

Petro Feshchenko.

Church in the sociopolitical life of modern Ukraine.

In the article scientific and methodological bases of Church studies and sociopolitical aspects of the life of Ukrainian churches in modern Ukraine are considered. Social doctrines of Ukrainian churches, as well as their attitudes to politics are analyzed.

**Документи та
матеріали**

ІНВЕНТАР ДРОГОБИЦЬКОГО СТАРОСТВА 1568 р.

Досвід вивчення історії давнього Дрогобича налічує близько 170 років. За цей час дослідники, вповні зрозуміло, еволюціонували від легендарного трактування подій в популярних описах міста (Ф.Сярчинський, Й.Промінський, В.Площанський та ін.) до систематичного і критичного вивчення джерел (І.Шараневич, Ф.Гонткевич, Г.Полячкувна, Я.Ісаєвич, В.Александрович та ін.) і, насамкінець, до міждисциплінарних досліджень останнього десятиліття. Саме в останній час з'явилися вузькоспеціальні розвідки з міської сфрагістики і геральдики, історії церкви та окремих об'єктів сакральної культури, окремих подій (наприклад, повстання 1648 р.), нарешті, розпочалися стаціонарні археологічні розкопки.

Одним із перших істориків, хто розпочав публікацію джерел до історії давнього Дрогобича, був М.Грушевський. 1899 і 1906 рр. в “Записках НТШ” вчений опублікував дві грамоти у справі заборони побудови руської/православної церкви в межах пізньосередньовічного міста (21.04.1540 р.¹ і 20.01.1555 р.²), а також привілей Сигізмунда Августа від 7.06.1555 р., яким новозаснована церква прилучалася до замиського храму Св. Юрія³.

1936 р. у Львові була видана найдавніша зі збережених раецька книга міста за 1542-1563 рр., у редакції Г.Полячкувни⁴, яка доповнила дипломатарій Дрогобича, опублікований на початку ХХ ст. Ф.Гонткевичем⁵. Важливо, що Г.Полячкувна подала, як передмову, стосторінковий нарис історії міста від його заснування до середини ХVII ст., узагальнивши відомий джерельний матеріал. Дослідниця простежила локацію міста, описала передмістя, соляний промисел, окреслила топографію, подала силуетки місцевих старост та урядників жупи. Незважаючи на гіпотетичність та спірність деяких положень, дослідження може вважатися знаковим в історіографії давнього Дрогобича.

Ставлячись із повагою до авторитету істориків минулого, ми розуміємо, що вони не завжди були вільними у своєму виборі і деколи були змушені коритися “духові часу”. Відтак із уваги випали цілі джерельні комплекси, ба, навіть, великі статистичні описи міста.

Корпус писемних джерел до історії Дрогобича ХVI ст. є досить об'ємним. Передовсім – це згадана частина дипломатарію, опублікованого Ф.Гонткевичем, в якому переважають локаційні привілеї, підтверджувальні грамоти, розмежувальні декрети, надання маєтностей, заборона окремих видів господарської діяльності окремим етнічним групам (наприклад, євреям). Другою за своїм значенням є публікація раецької книги дрогобицького магістрату за 1542-1563 рр. Г.Полячкувною⁶, в якій виділяється, наприклад, контракт 1551 р. з перемишльським муляром Яном Грендошем на побудову брами-вежі біля костьолу (1542 р. датується відповідне розпорядження короля). За нашими підрахунками, ХVI ст. залишило нам у спадок значний джерельний масив: 47 локаційних грамот та декретів, інвентар 1537-1538 рр., дві люстрації та ін.⁷ Адміністративно-правові та статистично-господарські джерела ХVI ст. (інвентарі, люстрації та ревізії) є однотипними за формою та характером вміщеної інформації, хоч і були пок-

ликани до життя різними причинами. Це були добре знані і апробовані роками форми контрольної документації королівщин. Вони дуже інформативні: містять відомості про соціальну структуру населення, форми і види господарства та ремесла, економічне та громадське життя міста, нарешті, є добрим джерелом статистичної інформації. На нашу думку, студійовані джерела не використані повністю дослідниками історії міста.

З адміністративно-правових джерел XVI ст. найвідомішим є протокол люстрації міста 1564-1565 рр., опублікований вперше М.Грушевським⁸, перевиданий тепер польськими істориками⁹. Крім згаданих відомих джерел, увагу привертає інвентар міста 1537-1538 рр.¹⁰, а також інвентар Дрогобицького староства 1568 р., який є предметом нашої публікації¹¹.

Описи королівщин – інвентарі та люстрації – відомий польський історик-економіст Я.Рутковський назвав “найоб’єктивнішим і найближчим до економічного життя джерелом”¹². Люстрації як окремий різновид масових джерел активно вивчалися і використовувалися польськими й українськими істориками вже в XIX ст. Цей науковий інтерес не спадав у наступному столітті. Завдяки працям С.Кутшеби, Я.Рутковського, Р.Рибарського, А.Павінського, В.Щербини¹³, пізніше – А.Сухені-Грабовської, В.Палуцького, К.Хлаповського, І.Рихлікової, Р.Майбороди, М.Ковальського¹⁴ і багатьох інших відтворено в деталях історичне тло, на якому визрівали передумови проведення першої люстрації в 60-х роках XVI ст., та пізніших люстрацій, з’ясовано причини та труднощі, які перешкоджали проведенню цих акцій. Докладно вивчено правові засади, процедуру організації та здійснення люстрування королівщин тощо.

Прикметно, що згадана грамота 1540 р., яку опублікував М.Грушевський, була віднайдена в рукописній збірці актів, долученій до інвентаря Дрогобицького староства 1568 р., який був учинений після смерті дрогобицького і самбірського старости Я.Стажеховського (в часи М.Грушевського інвентар зберігався московському архіві Міністерства справедливості, тепер зберігається у Варшаві в Архіві давніх актів).

Ревізія Дрогобицького староства, в результаті якої було укладено публікований інвентар, була спричинена смертю і попередньою діяльністю місцевого старости Яна Стажеховського (20.01.1548 – 1567)¹⁵, сина Войцеха Стажеховського – львівського підкоморія, барського і дрогобицького старости (1539-1550)¹⁶. Дрогобицьке староство було надане Янові 1548 р. ще за життя батька¹⁷. Крім цього, він обіймав також уряд перемишльського каштеляна (1556-1560). 1564 р. долучив Самбірське староство, був самбірським війським, того ж року став подільським воєводою¹⁸.

Свідчення про урядування та діяльність Я.Стажеховського є досить суперечливими. З одного боку, він багато зробив для справи колонізації Підгір’я, розпочатої з ініціативи держави. М.Грушевський опублікував декілька декретів старости, якими він наприкінці життя засновував війтівства, попівства, дозволяв будувати руські церкви та ін.¹⁹ Навпаки, в Дрогобичі Я.Стажеховський спочатку виконував розпорядження короля щодо заборони побудови руської церкви в магдебурзькому середмісті, але затим посприяв укладенню українсько-польської угоди, яка вирішила конфліктну ситуацію: 7.05.1555 р. будівництво було дозволено²⁰. З іншого боку, під час урядування в Дрогобичі і Самборі Я.Стажеховський отримав право викупу всіх війтівств, солтиств, копалень, млинів, попівств і корчм, за винятком маєтків львівського каштеляна (і суперника) Станіслава Гербурта. Це спричинило значні зловживання, які, в підсумку, були не на користь родини Стажеховських.

Зловживання старост Стажеховських у Дрогобичі вивчав Я.Ісаєвич, який підкреслив у зв'язку з цим посилення старостинської влади²¹. Крім захоплення в Дрогобичі в'їтвської влади (староста став призначати підвійта, який головував у лаві), він поселив у межах міста передміщан, які не підлягали юрисдикції магістрату. Цікаво, що ще в 50-х роках проти Я.Стажеховського виступило міщанство. Так, 15.06.1550 р. поспільство, яке зібралось в ратуші, ухвалило програму боротьби зі зловживаннями старости і вирішило протестувати до короля. У січні 1552 р. міщани відмовилися виконувати розпорядження старости²². Протести і боротьба дрогобицького міщанства продовжувалися і в наступні роки, проте старости незмінно перемагали, причому, не як представники влади, а як магнатські сеньйори.

Магнатський рід Стажеховських гербу Нечуя мав численні маєтки на південно-східних теренах Речі Посполитої. Під час стрімкої кар'єри Яна (він був також ротмістром війська) розпочався шляхетський господарсько-суспільний рух, який отримав назву «екзекуції дїбр». На цю тему написана спеціальна розвідка В.Собеського, який розглянув питання у зв'язку з діяльністю Стажеховських²³.

В основі згаданого руху знаходилося прагнення широких шляхетських верств до реформ, метою яких було обмеження засилля магнатів. Отже, шляхта прагнула відібрати у магнатів давні королівщини і на цій підставі зміцнити військову і фінансову силу держави. Справа порушувалась на сеймах 60-х рр. XVI ст. і, до певної міри, була успішною, позаяк таки дійшло до ревізії маєтків цілої Речі Посполитої. На терені Перемишльської землі «екзекуція» торкнулася, передовсім, магната Яна Стажеховського. 1564/1565 рр. Самбірське і Дрогобицьке староства були піддані люструванню, яке засвідчило, між іншим, що чимало королівських маєтків були самочинно і безправно привласнені старостою. Так, у місті Дрогобичі підприємливий урядник, який отримав у спадок від батька 1/3 в'їтвства, «придбав» доходи з обох міських млинів, загарбав всі стави, привласнив виробництво солі, в тому числі й право суду над зваричами, а також над усіма міщанами. Крім того, він привласнив всі чинші з міських і передміських садиб, під оглядом свого в'їтвського права²⁴. Як свідчить люстрація, такі ж акції староста провів у селах Стебнику, Болахівцях, Тинові та Грушові, причому апетити у нього тут значно збільшилися, позаяк він загарбував ґрунти/лани. 1555 р. староста і воєвода отримав в заставу під 10 тис. зол. Меденицький ключ з селами Меденичі, Летня, Більче, Горуцько, Літиня, Грушів, Тинів, Лішня (сплачені ним гроші пішли на потреби війни з Московією). На сеймі 1563 р. правосильність застави було піддано сумніву, але на той час Я.Стажеховський нажився на 14 тис. зол. Король лише передав заставу синові Яна Станіславові у доживоття.

Незважаючи на вимогу люстраторів, 1564/1565 рр. староста не дозволив перевірити стан справ в Меденицькому ключі, а також у Стебнику і Болахівцях. Як слушно замітив В.Собеський, внаслідок привласнення (та й успадкування) таких великих маєтків, Дрогобицьке староство перетворилося на головну опору родової фортуни і стало, фактично, його найбільшим родовим гніздом, свого роду «державою» Стажеховських²⁵.

Затим Я.Стажеховський розпочав боротьбу за сусіднє Самбірське староство, багатше і вигідніше, але наштотхнувся на спротив Станіслава Гербурта, засновника Добромиля (їх інтереси перетнулися і на дрогобицькій солеварні, позаяк С.Гербурт мав уряд «руського жупника»). Спочатку переміг Я.Стажеховський, а С.Гербурт опинився на боці прихильників «екзекуції дїбр». Отримавши 1565 р. Самбірське староство, Я.Стажеховський поширив на його терени «досвід» привласнення маєтків, набутий на Дрогобиччині.

Коли ревізори представили справу королеві, стало зрозуміло, що Я.Стажеховський втрачає прихильність монарха, який вирішив віддати старосту під суд. Крім того, боротьба з суперниками почала складатися не на його користь. Надламаний турботами і похилим віком, 1567 р. Я.Стажеховський помер, залишивши в спадок своїм синам судові проблеми і маєткові клопоти.

С.Гербурт отримав, зрештою, дозвіл на викуплення заставлених дібр Самбірщини. Надія на утримання Дрогобицького староства була для Стажеховських мізерною. Трохи несподівано, вони розпочали чинити опір. Так, вдова старости наказала відібрати ключі від міських брам і запровадила у Самборі надзвичайний стан. Закінчилося тим, що король вислав ревізійну комісію для повернення до скарбу обох староств. Вибір кандидатури для такої непростої місії впав на молодого королівського секретаря Яна Замойського (майбутнього великого магната, державного діяча, «трибуна шляхетського люду») ²⁶.

16.10.1567 р. Ян Замойський прибув під мури Самбора. Розпочалася досить цікава сторінка в історії Підгір'я, яка знайшла відображення в реляціях і протестаціях обох сторін, облятованих у перемишльських гродських актах ²⁷. Не будемо вдаватися до повного переказу подробиць акції, яка тривала до весни 1568 р. Спочатку у Самборі Я.Замойський не був прийнятий. У Дрогобичі він особисто вручив райцям королівські декрети і заборонив поспільству платити чинші і відробляти панщину на користь Стажеховських. Міщани змушені були підкоритися, незважаючи на погрози дрогобицького підстарости Рамулта ²⁸.

Потрібна була ще одна поїздка, під час якої Я.Замойського супроводжував новий староста С.Гербурт. І знову ревізорів не впустили до Самбора, де резидували Стажеховські, і навіть обстріляли. Але, врешті, переміг здоровий глузд і шляхта, яка була на службі Стажеховських, підкорилося королівським ревізорам. Я.Замойський зупинився в Озимині, куди навколишній люд привозив чинші, а також скарги на підстарост.

У Дрогобичі опір чинив підстароста Рамулт, але, коли до нього особисто прибув Я.Замойський, змушений був підкоритися, хоч і протестував. Не обійшлося без сутички: був поранений дрогобицький міщанин Юзеф Чех, майстер і райця, від руки Войцеха Стажеховського, старшого старостича.

Нарешті, 8.02.1568 р. Ян Замойський святкував перемогу в Самборі в старостинському замку. Комісія змогла відібрати обидва староства, їх доходи і описала маєтки. Старостою в обох адмінідуніях став С.Гербурт. У листопаді 1568 р. королівський суд ухвалив рішення, яке засудило діяльність Стажеховських, і повернув загарбані ними маєтки до коронного скарбу. 2.08.1569 р. справою займався сейм у Любліні, який пішов на поступки Стажеховським: Станіслав отримав у доживоття Меденицький ключ, який він утримував до своєї смерті у 1584 р., 1/3 дрогобицького вїтївства мав викупити С.Гербурт.

Після цього магнатська родина Стажеховських, яка була представлена колись двома воєводами, занепала (родину високо поцінував С.Оріховський, а придворний поет С.Саржинський оспівував їх у віршах й епітафіях нагробків).

Публікований інвентар Дрогобицького староства є частиною рукопису, який був складений під час ревізії 1568 р. ²⁹ Загальної назви інвентар не має. У першій частині міститься інвентар Самбірського староства, у другій – Дрогобицького ³⁰. Інвентар писаний однією рукою, слідів записів Я.Замойського не виявлено. Як з'ясував В.Собеський, в першій частині досить часто зустрічаються власноручні дописки С.Гербурта ³¹.

У структурному плані, джерело умовно поділяється на дві частини: опис міста з податками і описи сіл. Оскільки інвентар належить до географічно-статистичних і топографічних джерел, то тут ми знаходимо на початку відомості про розташування міста і староства, хоча в ньому також багато інформації соціально-економічного характеру. Передовсім, вказано на місце розташування староства і міста, причому система географічних координат включала відстань до Львова, Самбора, Стрия, Перемишля, Жидачева і, що найцікавіше, до Хуста Угорського. Ґрунтів у старостві було достатньо: вони були дуже багаті і корисні, особливо з огляду на соляні багатства. Відзначалася велика кількість звірини в навколишніх лісах, а також збіжжя від рільництва.

Відзначимо відомості щодо облаштування міста. Спочатку перелічено муровані споруди центру: ратуша, костьол, дві брами: перша до двору (старостинського), друга з боку Стрия (тут не враховано, вочевидь, мурованої вежі-дзвіниці, збудованої 1551 р., яка входила до комплексу оборонних споруд костьолу). Центральна частина міста мала, крім Ринку, Краківську браму (дерев'яну), що вела на Краківську вулицю до жуп, а також чотири вулиці, які обрамляли площу: перша – з боку костьолу, друга – Краківської брами, третя – старостинського двору і четверта – Стрийської брами і вулиці. Відповідно, на них розміщувалося небагато будинків: 10, 10, 9, 13. Крім того, у джерелі фіксуються вулиці, прилеглі до центру: згадана Краківська з 12 будинками, до двору старости – з 9 будинками, від Стрийської брами (сучасна Стрийська?) – 16 будинків. 9 будинків розміщувалося “попід парканами”, 18 – “під самим містом”.

Далі чітко окреслюються передмістя: Завіжне з рільничими передміщанами, з боку Лішні з передміщанами, за старостинським двором від Раневич (пізніша назва – Задвірне), плебанія від католицького костьолу, район Міських городів з загородниками. Серед об'єктів соціотопографії міста виділяються: жупа, постригальня, воскобійня, міська лазня. Якщо розміщення жупи не викликає сумніву, то про інші об'єкти додаткова локалізуюча інформація відсутня. Велика увага приділена міському фільварку, що, як і жупа, перебував під юрисдикцією війта. Фільварок знаходився, як видно з джерела, поруч старостинського двору, при виїзді з міста по Стрийській дорозі. До слова, міська юрисдикція поширювалася через владу війта і сплату податків на 6 ланів поля, 3 міських загороди, млини, ставки, обору, сіножаті, торгові ятки, цехи (локалізуючі дані про них відсутні).

У джерелі вміщено обширний опис міського господарства: жупи та її обслуговування, міської торгівлі, фільварку та його складових (рільництво, врожаї, городи, сіножаті, саджавки, обора та ін.). На міській торговиці вперше фіксуються шевці. Багато уваги приділено митній службі, мірам ваги та мірам збіжжя (зернових). Цікаво, що дрогобицька колода для зерна була більшою від самбірської і мала 4 віртелі, кожний – по 2 півміри.

Війт організовував і контролював міське господарство, яке знаходилося у фактичній власності старости Я. Стажеховського, який характеризується як великий здирник та узурпатор міських прав.

Величезна цінність даного інвентаря – в його іменному потенціалі. Назагал, це кілька сотень прізвищ, імен людей різного соціального стану, які непросто піддаються обліку. Згадка в переліку імен Лятерни і Альмануса є досить важливою, оскільки йдеться про найвидатніших вихідців з Дрогобича тієї доби³².

Наприкінці інвентаря вміщено додаток, який є копіярем привілеїв Дрогобича та староства (назва в оригіналі „Privilegius Oppidi Drohobicz”)³³. Саме з цього копіярію М.Ґрушевський опублікував згаданий привілей³⁴. Очевидно, вчений не знав про

існування оригіналу і публікував його за копією³⁵. У копіярії міститься 12 актів, більша частина з яких була опублікована Ф.Гонткевичем. З неопублікованих актів привертає увагу сумарій привілеїв Дрогобича³⁶, кілька підтверджувальних привілеїв Сигізмунда Августа, в тому числі на вируб лісу в самбірських лісах для забезпечення дрогобицької жупи, звільнення від податків староства, кілька грамот львівського підскарбника Альберта Стажеховського: щодо попівства в Модричах, млинів у Трускавці і Раневичах. Безсумнівно цікавим і важливим є підтвердження 1555 р. Сигізмунда Августа привілею Сигізмунда I щодо бенефіціїв дрогобицьких церков³⁷. З огляду на те, що більшість згаданих актів публікувалася, а інші вже використовувалися дослідниками, ми вирішили їх не передруковувати (вони можуть бути предметом окремого аналізу і публікації).

Відзначимо також велику наукову та інформативну цінність публікованої ревізії, значно багатшої за змістом від люстрацій Дрогобицького староства 1564-1565 і 1570 рр. Разом з люстраціями ревізія дозволяє здійснити глибшу реконструкцію історії регіону середини – другої половини XVI ст., дійти до глибинних засад тогочасного життя, зрозуміти мотивацію подій і діяльності тогочасного суспільства³⁸. До певної міри, можна говорити і про певний феномен в житті Дрогобицького староства: менше ніж за 10 років воно аж тричі ревізувалося.

//482 //

Inwentarz Starostwa Drohobiczkiego i czesci thei kthora
byla puszczona Kro[lem] JEMszi po zesciu P. Jana Stharze-
chowskiego Woiewodÿ Podolskiego Starostÿ onego miescza
Sprawiony Roku M.D.L.X.VIII

//483 //

O Polozeniu Starostwa
Drohobiczkiego ÿ przÿ
patkachiego in genere

Stharosthwo Drohobÿczkie liezÿ miêdzy Samborskim, Striiskim, Grodeczkim,
skthorÿmi prawie continuatur. Zÿdaczowskie theszma wstronę niedalieko kilka mil.
Ach grunth ma niebarrzo wielki, liecz iednak doszÿcz go iesth, alie barzo pozÿtecznÿ
okrom Zup przÿ miesczie, niemal po wszÿthkich wsziach szurowicza sie naiduie Ma
thesz Zwierzÿnę w kluczu Medÿniczkiem na then czas odeslem. [...] it(em) Zerowe
bÿwã ÿ dañ Barania. I tho szã proventi g[e]n[er]al[ite]r s Czÿnszmi nimal wszÿsthkie
Starosthwa thego. Jakabÿ byla go osziadloscz in genere trudno pisacz gdÿsz na then
czas rozerwane iesth, ÿ wiêthsza czescz go odesla od Stholu Krolia JEMczy

Czo zostalo przÿ Staro
stwie Drohobiczkim terasz

Miastho odiãwszÿ iednak wniem tho czo mieniã zebÿ naliezalo ku Woithosthwu.
P. Stharzechowszcy

//483v //

WSSI

Derãzÿcze
Hubicze
Modrÿcz
Soliecz
Truskawiecz

Stanila
Dobrohostow
Wlÿczno
Ranovicze

Czo odeslo od Starostwa do
Panow Starzechowszkich

WSSI

Liesznia
Hruszowa

Lithnia
Horuczka

Medÿnicze
Lithinia
Thÿnow

Stebnik
Bolochowcze

Wisziolkj

Niedzwiedza
Konopna

Tersza

Folwark

W Medÿnichach

Czo odeslo pothÿm do Streiskiego Sta
rostwa

Uherskie
Hornej Czÿszcz

Wolia Humnienska

DO Zup

Wiesz Kolpiecz

//484 //

MIASTO DROHOBICZ

Miasto Drohobÿcz liezÿ od Lwowa Mil 12. Od Szambora czterÿ od Zÿdaczowa 8, od Hustu Wÿgierskiego 13, Lwow ma ad Septentrionem, Sambor s Przemÿsliem ad Occasum, ad Ortum Dolnie. Strej therz acz chÿlacz sie ku Poludniu. Husth od Poludnia. Ta thak czÿstem Goszczem, iaki bÿwa tham dla Zup moglobÿ tho Miastho bÿcz lepsze nisz iesth. Nimasz wnim muru wiÿczej okrom Ratusza, kosciola, Bram dwu iednei od dwora, drugiej od Strÿia, s Samego miasta nicz nieidzie Czinszu tÿlko s Przedmiesz do Skarbu, wszakze iednak dla obaczenia osiadlosci iego kazalem ie sterminowacz

RINEK

Pierzaia od kosciola

Mikolaj Chomicz
Pawel Piekarzowicz
Zawackiego
Mikolaj Zÿlko
Malankj
Chominski
Swiderski
Pawel bÿczek

Barthoosz zýlka
Ichnath

//484v //

Ulicza Krakowska od Zuppy

Woiczehowa Swabowa
Oliexý Bednarz
Hryczkowa
Iwan Mlýnarz
Stanislaw Kowal
Wieprzek

Podolczik
Michniczka
Szopuszek
Gierguszka
Solski
Piotr Spýrka

Wrýnku Pierzaia od Bramy Krakowskiej

Buchrej
Almanus
Szadlowski
Sczibor
Szinicýna

Borsczikowa
Haraszim Kuszniierz
Woiczeh Krawiecz
Stanislaw Spýrka
Stanislaw Pachowicz

Ulicza od Bramý Dworskiej

Proskurka
Hrýczko Holupko
Puznikowski
Thomas Bzdon
Smietanka

Piotr Charth
Stanislaw Tkacz
Siodlarzowa Piotrowa
Maliarka

Wrýnku Pierzaia od Dworu

Pieszý Kwarthnik
Parthýczýna
Hrýczko Kuszniierz
Piotr Krawiecz
Urban
Pawel Kuszniierz

Czerchawski
Kosth Krýniczki
Zacharka Kulincýcz
Mirkowa
Zacharczanka

Ulicza od Bramý Streiskiej

//485 //

Prokopowa
Sczebrecha
Krzýsthoph Swiecz

Pawel Bialý
Janda
Ozýnowathý

Stanislaw Slodownik
Marczin Rzeznik
Klimek Kowal
Jusko Swiecz
Stanislaw Balthÿzar

Szuchowirsch
Iwan Bochonoch
Waidzinski
Liatarnia
Wolcszÿnka

Wrÿnku Pierzaia od Bramÿ Streiskiej

Rogowski
Dziczka
Cholowathÿ
Iacub Puchacz
Stanislaw Tkacz
Zakrzowska
Fedina Kramarz
Puchacz Stanislaw

Komarnowa
Blazej Czechowicz
Postrzÿgacz
Piskorzowski
Milusz

Na Thÿlie mieszkaięcÿ po pod Parkanami

Przÿputnik
Onisko
Waszilko
Carpina
Wasko Kuszniierz

Hrÿczkowski
Malzancze
Woicziech Garnczarz
Chorthowicz

Przedmieszczenie Pod Miasthem samem

Simon Sluszarz
Kosziorowa
Doroszowski
Przÿbÿlowa

Waidzina
Grabowski
Kunaszowa
Klimek

//485v //

Palipieczowa
Jaroszowa
Szamszon
Prudzinski
Lithwinecz

Klimaskow Ziecz
Choma Rÿmarz
Zacharka Kowal
Jaczko Rÿmarz
Szoika

Zagrodnicÿ na Ogrodziech Mieskich winni szarwark Szoszÿ

Luczka Kramarz
Andrzej Spitalnÿ
Jan Czieslia
Sphered

Maliczka
Sziech
Hanus Thacz
Ichnath Kowal

Daczowskie	Solominska
Jędrzei Kusznirz	Swiathko
Maczkowa Piegatha	Borÿszowa
Karpa	Sinczÿnskie
Warcholowa	Sien Chusz
Papirek	Jedrÿczka
Korunka	Sien Lÿszÿ
Hasia Malczanka	Ichnath Chomow
Bira	Torchanka
Piotrowa Kesza	Fedina
Taszia	Piotr Tkacz

//487 //

Przedmieszcza
nie Zawiezni
Rolniczÿ

Jacz Lankowicz	na Cz[wierci]	1
Blazeczko	na Cz[wierci]	1 1/2
Rogowski	na La[nie]	1/2
Zacharka	na La[nie]	1/2 1
Wanko Miskowicz	na Cz[wierci]	1/2
Urban	na Cz[wierci]	1
Senko Kulinka	na La[nie]	1/2
Ivan Kulinczÿcz	na Cz[wierci]	1
Stepan Jaczkowicz	na Cz[wierci]	1
Pop Jurewski Szalego	Lanu nicz nie daie	
Tenze pop	na Cz[wierci]	1
Kondrath Iwaschovicz	na Cz[wierci]	1
Ivan Zawiezny	na Cz[wierci]	1 1/2
Macziej Zawiezny	na Cz[wierci]	1
Pop Czesznochreszki	na Cz[wierci]	1
Stecz Sÿn iego	na La[nie]	1/2
Luczka Borÿszovicz	na Cz[wierci]	1
Wanko Szosthovicz	na Cz[wierci]	1
Stepan Jaczkowicz	na Cz[wierci]	1/2
Piotr Skrobothka	na Cz[wierci]	1/2
Piotr Skrobotczÿn paszierb	na Cz[wierci]	1
Olechno Petraszow	na Cz[wierci]	1
Ivanczuk		
Paszko	na Cz[wierci]	2 1/2

//487v //

[...]		
Iwasko Hostilowicz	na Cz[wierci]	1 1/2
Raszko	na La[nie]	1/2

Hrŷcz Kulikowicz	na La[nie]	1/2
Misz Holubko	na Cz[wierci]	1
Jachno Holubko	na Cz[wierci]	1
Fedko Holubko	na Cz[wierci]	1
Vaszilko Nohoiowski	na Cz[wierci]	1/2 1
Procz Malkowicz	na La[nie]	1/2 /0/1
Semicz Skrobothka	na La[nie]	1/2
Stepan Skrobothka	na Cz[wierci]	1
Miszko Poszoka	na Cz[wierci]	1
Ivan Skrobuthow paszirb	na Cz[wierci]	1
Kuzma Semkowicz	na La[nie]	1/2
Vaszil Lankowicz	na La[nie]	1/2

Przedmieszczenie od Lie
sznie

Dinisko Pruszki	na La[nie]	1/2
Ulian	na Cz[wierci]	1
Stanislav Hornej	na Cz[wierci]	1
Stepan Baran	na Cz[wierci]	1
Ivan Roszkowicz	na La[nie]	1/2
Ivasko Oliuszczŷcz	na Cz[wierci]	1
Ivan Mikulicz	na Cz[wierci]	1
Jaromiej Chomiow	na Cz[wierci]	1
Ivan Baran	na Cz[wierci]	1
Fedko Dyiak	na Cz[wierci]	1
Fedko Nohoiowski	na Cz[wierci]	1
Olechno Pop Piethniczki	na Cz[wierci]	1
Lazur Obŷczicz	na Cz[wierci]	1

//488 //

Vachromej	na Cz[wier[ci]	1
Stepan Chorthowicz	na Cz[wier[ci]	1
Jędrzej Chodorowicz	na czw[ier[ci]	1
Maszko Nohoiowski	na la[nie]	1/2
Hrŷczowa Nohoiowska	na Cz[wierci]	1
Ivanowa	na La[nie]	1/2
Ivan Horthowicz	na Cz[wierci]	1
Kuniecz Lieniewicz	na Cz[wierci]	1
Jaczko Slothŷło	na La[nie]	1/2
Taszia Malczanka	na Cz[wierci]	1
Vanko Melkowicz	na Cz[wierci]	1
Vaszko Baran	na Cz[wierci]	1
Wolosŷnka	na Cz[wierci]	1
Demko Korunka	na La[nie]	1/2
Piotr Korunka	na Cz[wierci]	1

Mathusz	na Cz[wierci]	1
Fedina Pikawczŷn	na Cz[wierci]	1
Olechno Pop Piethniczki	na Cz[wierci]	1
Vasko Kramarz	na Cz[wierci]	1
Ichnath Korunka	na La[nie]	1/2
Ivan Methenka	na La[nie]	1/2
Barthosz Szŷnoviecz	na Cz[wierci]	3
Marczin Krolow	na Cz[wierci]	1
Miszko Kuzmicz	na Cz[wierci]	1 1/2
Ivan Horthovicz	na Cz[wierci]	1/2
Swab	na La[nie]	1/2
Janow Jurko	na Cz[wierci]	1/2
Ivan Dolinszki	na La[nie]	1/2
Jaczkova	na Cz[wierci]	1 1/2
Stanislav Puhacz	na La[nie]	1
Paulus Byczek	na Cz[wierci]	1
Zakrzowska	na Cz[wierci]	1
Hrŷczko Folthŷn	na Cz[wierci]	1
Aliexy Rathaiowski	na Cz[wierci]	2

//488v //

Ivan Valachovicz	na La[nie]	1/2
Piotr Wnuk iego	na Cz[wierci]	1
Turowcza	na La[nie]	1/2
Albertus Swab	na La[nie]	1/2
Oliezarz Spiszkorzem	na La[nie]	1/2
Woicziech buchrei	na La[nie]	1/2
Kulik s Pasczeka	na Cz[wierci]	3

Zupa na Lanie czalŷm nicz niedaie

PRZEDMIESCZANIE OD RA
NIOVICZ ALBO ZA DWOREM

Hriczko Sŷnicza	na La[nie]	1/2
Ivachno Holubko	na La[nie]	1/2
Jedrzej Swierosz	na Cz[wierci]	1 1/2
Jacub Pieczykwarthnik	na Cz[wierci]	1 1/2
Stanislav Pach	na Cz[wierci]	1
Smiotanka	na La[nie]	1/2
Duszka	na La[nie]	1 / 1
Ivaszko Sathkowski	na Cz[wierci]	3
Piotr Sziszka	na Cz[wierci]	1
Kaliszewieŷtha	na Cz[wierci]	1
Barsczŷk	na La[nie]	1/2

Piotr Szýczicz	na Cz[wierci]	1
Fedko Pikawka	na Cz[wierci]	3 1/2
Hrýcz Cziczvarczýcz	na Cz[wierci]	1 1/2
Pach	na La[nie]	1
Tarsz Lazorcze	na La[nie]	1/2
Ziethuk Srostovicz	na Cz[wierci]	1
Lewko	na Cz[wierci]	1
Fedina Tlusczyýcz	na Cz[wierci]	1
Ivan Swethýlo	na La[nie]	1/2
Fedor Czokoth	na La[nie]	1/2

//489 //

[...]

Ivaszko Lieszovicz	na La[nie]	1/2
Ivan Lankovicz	na La[nie]	1/2
Hrynko Ziethuk	na Cz[wierci]	1
Ivan Skoczýlasz	na Cz[wierci]	1
Pypecz	na La[nie]	1

Naidakovski³⁹ gdzie byly pasze Mieszkcie roskopal thyz szobie trzy Lany, skthorých ma iscz Czýnszu

Acz sthego s pizsku mni poddanego od podpiszka Dworowego niepokazuie szie tho, wszakze podlug Inventarza Xiedza Warszawskiego⁴⁰ y Summariusza mnie podanego od Pana Ramulta Podstarosczego Panow Starzechowskich, iesth tých Lanow, skthorých idzie Czýnsz do Dworu Krolia JE[go] M[os]jczy 49 1/2 . Okrom thých trzech Naidakowskiego skthorých ma iscz Czinszu po Zlothemu. Czo Czýni fl. 43 / 1 / d 4 1/3

TARGOWE

Targowe arendowal Zýd Moscho za Kthore thak wybiraia od Szani d[enarow] 6, od parý Kol d[enarow] 9. od Olieiu dziesiáthý mosz. Piskorzow dziesiáthý Rozen. Od Barana na Rzysz gr 1. od wolu gr 2. Lopathek ubiora od polczia, od wieprza Zywego d[enarow] 9. od Kamienia sliw gr 1. od Polmiarka Orzechow gr 1. od Gun od miarý po d[enarow] 3. od Siraka albo Szukni czy guni d[enarow] 9. od Holoszni d[enarow] 6, Od Sklienicz 14 sznop. Od garnczan[ego] woza d[enarow] 3

It[em] Winy Bralý od Raný Krwawý p[o] fl. 1/ 15 Alie ie szobie Woith usurpuie

LOPATKI WIEZNE

//489v //

Daią po Lopathcze Szoli na Tydzien do Dworu skazdy wezy gdzie robia
It[em] Wkazde Szwietho uroczysthe gdy Panwi niegaszą iesth wiesz 100. Lopatki 4 Czýnia polmiarek. Pulmiarek wiezny po g 2 na taniej. Tjo iesth thysziacz wielki po g 4
Acz czaszem bywa po gr 6 po 7. Arendowal tho Zyd dawal sztego Arenda fl. 60

Trzamź

Dężyczka Czÿni fl. 20
Liesznianszkie 3 Rabiali na nich Liesznianie theraz moze robicz ktho inszy a czynsz
ma iscz swÿklÿ do Dworu Krolia JE[go] M[os]jczy po fl. 15 Czÿni fl. 45
Szą Czthyrÿ tramÿ nie Krolia JE[go] M[sci] alie do Zup naliezą

Paszne

Paszne przÿ Derążyczkiej Dambrowie Czÿni fl. 5

Woith

Dzierÿ lanow 6. Lanek na Sthogow 10 sziana po Marc 10
Na wszia thysz szobie occupowal, na 6 kłod zboza. Ogrody takiesz trzy na nawsziu,
w kthorych wysziva sie kłod 4. Mlÿnÿ 2 dobre na Rzÿcze Thÿszmieniczÿ, ÿ wszÿthkie
sznich pozÿthki. Sthawow Kilka przÿ mieszczie, ieden wedlie drugiego. Stawiszko
Plebanie Laznia Mieszcza skthorej bierze Marc 4, Jathek [k]thorÿch iesth 8 skazdej
bierze po fl. 1/18, a Loiui po 4 kamienie, Szewcze od kthorych bierze po fl. 1/6. Piekarze
od kthorych po gr. 4 na Quartal. It[em] Zagrodniki pewne skthorych Czynsz bierze.
It[(em)] bierze od Zboza miary po d 3. Czo iesth rzecz niezwyçzaina. It[em] bierze
tyz Czla od wozu po gr 1. Liecz powiadaił ludzie, ze tho iesth Mytho Hruszowszkie.
Uzurpuie thyz szobie 4 wieze szolne

//490 //

MIESZCZKIE POZITKI

The pozÿthki kthore na Miastho idą zdalo mi sie thysz sterminovac
Mosthowe Czÿni fl. 160
Gorzalka fl. 60
Rury fl. 60
Acz miasthu wnich turbatiaił Woith Czÿni. Rathusz Waga Polmiarek Swider
Szwicze fl. 70
Drwa Kthore biorą w myczie okolo wiesz Grzÿwien 40
Postrzygalnia Grzywien 4
Vosz kobonia Grzÿvien 4
Winno Miastho Podwody, Wosz Woienny, Podÿmne daie do Przemyslia

PLEBANIA

Wiesz do niej Dubrowlanÿ lanÿ 2 Roli przÿ Mieszczie 4 Kmieczie. Zagrodnikow
Kilka, 2 Trzamÿ. Lank na 6 Stogow, od Mieszczen bierze Meszne po kłodzie Owsza
ÿ Zytha s lanu Uczÿni tha Plebania fl. 600

Summa Czÿnszov ÿ pozÿthkov
kthore na then czas za them ro
zervaniem Starosthva zosthalÿ
fl. 293 / 16 / 4 ½

//490v //

DERAZICZE

Granicza ỳ polozenie Derążycz Wszi gdzie thez o Lieszni ỳ o Niedzwiedzÿ. Od Oziminszkiego Klucza wszi Niedzwiedzÿ dzieli Starosthwo Samborszkie, Parvy Pothok kthorÿ wpada w Bronniczę w Niedzwiedzÿ, Lysznia, kthora ma liazÿ ỳ dambrowÿ barzo pozÿtheczne, y potrzebne do Zup Drohobyczkich. Acz czy thuz nad Miasthem ỳ nad tho Goscziniecz, thedÿ tham nablizej. Alie Panowie Stharzechowszÿ niedopuszcili wnie wiezania, stronÿ Krolia JE[go] M[osci] mieniącz abÿ miała bycz ku Medÿniczom, na kthorych P. Stanislaw Stharzechowski mieni sie miecz dozÿwocznie. Acz tha wiesz dalieko thez od Medÿnicz, przesz trzÿ milie, ỳ pewna tho iesth, yz zawzdÿ do Dworu Drohobÿczkiego rabiála, Zathym theraz rozerwaniem, ysz umyszlne w thei wszi drogę pszowano. Jakosz thysz iesth barzo blothna, ỳ czesthokroc rozliwa jej pothok, kthorÿ thysz zową Liesznią. Topią sie tham, y Gosczie ỳ czy czo wożą Szol Krolia JE(g)o M[osci] na sklad. It[em] Przÿ Niedzwiedzÿ Samborszkiej Wloszci, oszadzono nowo Kmieczie dwa, przÿ Parnym Pothoku ku Stharosthwu themu, kthory naiduie w inventarzach Panow Rewiszorow Koronnÿch⁴¹, ỳ dopuszczono bylo inventarÿi ich. Alie theraz broniono. Mieniącz abÿ tho Wolicza miała bÿcz na lisznianszkim Grunczie, ỳ prze tho ze ym naliezÿ. Daliej w bok chÿliącz sie Gorami na Poludnie. Napierwsza iesth Wiesz Starosthva Drohobÿczkie[g]o Derążycze. Liezÿ na Ratoczÿnie Rzÿcze, kthora sie rwie ponisz Zupÿ Kothovskiej, ỳ wpada thÿz Dęrażycz ponisz w Tÿszmienicze. Ma Granicze tha wiesz z Huniatÿczami "Ziemianskimi z Jaszieniczą Szolną S Popieliem Popielow Ziemian, s Hubicze, z Modryczem Krolia Je[g]o M[osci], z Miasthem, od Huniathÿcz Granicza niespokoina, Wdzieraią sie w Dambrowę ma bronicz Pan Stharostha. Podług dzierzenia Maldrzÿka⁴² Starosthÿ. Acz sie tha roznicza przesz Comm[is]sią skonczÿ. Z Jaszieniczą w Dąbrowie spolni są szaczieszi s popieliem pokoj

//491 //

Jesz Dąbrowa niezla ku Huniathÿczom y ku Jaszienicy bÿwa Zer wniej

Rolniczÿ

Marko Kalievicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Pavel Mikulicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Procz Truchanovicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Miszko Michalkovicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Borisz Michalkovicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Wasziel Onaczkowicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Sidor Mikulicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Ivan Kaliovicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Vaszil Dmithrovicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Lazor Kaliovicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Ivanko Dÿniskovicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Micz Bathaiovicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18
Klimko Kuzmicz	na Dw[orzyszczu]	1/2	fl. 0/18

Voiensczina

Czasu Ruszenia tha Wiesz winna iako ine Stharosthva Drohobyczkiego z dworzysza po gr. 12

It[em] po Miszie Maszla

It[em] po Syrze

It[em] po Skopczu Jagiel

Pop

Winien posługę

Kurÿ Gęsz

Okrom Kur do Kaplunienia, daie kazdÿ czlowiek po dwoie Kur inych. Szczovanych po d 9 y Gęsz szaczovane po gr 1/9 Czÿni fl. 1/5

Sinkowne

Karczmÿ nimasz w thej wszi. Alie okrom sthavicznego na praznik gdÿ ktho piwo do wszi przÿwiezie daie po gr 1 od beczi. Posthampil sthego aby mogl szam wozicz ie a nikth iny Fedko Korczmithovicz fl. 1

Summa Czÿnszow ÿ inÿch do chodow z Derąÿcz

fl. 56 / 5

//492v //

HUBICZE

Polozenie ÿ Granicza thej wszi

Daliej cziągnącz sie pod Gorami szą Hubicze kthore liezą międÿ Popielem Boryslaviem Mrazniczami Tustanoviczami Ziemianskimi wsziami, ÿ Modrÿczem Derąÿczami Krolia JE[g]o M[osci]. Od Popiela uzÿwa tha wiesz po Szolowÿ pothok Kthory sie rwie za Popielem od Zuppÿ Cothovskieï ÿ wpada w Rathoczÿnę niz Derąÿcz. Od Boryslawia ÿ Mraznicÿ Granicze nimasz. Liasÿ pszuią od Tusthanovicz po Tyszmienicze Rzÿkę, kthora idzie z Mraznicze Gorÿ, międÿ Horodyszczem a Zdÿrem Gorami

Lasz na Mraznicÿ od Kthore[g]o the wiesz oszadzili Ziemianie Wolą na imie Mraznicza, alie jednak thego liaszu uzÿwaią ludzie Krolia JE[g]o M[os]czy

Rolniczÿ prawa niemieczkie[g]o

Feidko Paczak	na Dw[orzyszu]	1	fl. 0/19
Proczÿk Lieczovicz	na Dw[orzyszu]	1	fl. 0/19
Choma Kuzmancicz	na Dw[orzyszu]	1	fl. 0/19
Ivan Paszkovicz	na Dw[orzyszu]	1	fl. 0/19
Ivan Michalicz	na Dw[orzyszu]	1	fl. 0/19
Arthim Lazorczevicz	na Dw[orzyszu]	1	fl. 0/19
Marko Baranczukovicz	na Dw[orzyszu]	1	fl. 0/19

Ivan Solthanovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Vaszko Skrzypuchovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Pil Thorchanovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Jacz Pilathyk	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Kal Rophuchovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Feithko Baranczuk	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Vaszil Truszovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19

//493 //

Fedina Kudicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Masz Hreczon	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Tymko Kurovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Waszil Hreczon	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Szavka	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Procz Konka	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19
Juszko Dupko	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/19

Dworzyszcz 21 po 18 Pręthow sesczi lokiethnych zową ie oni Pollankami Człowieka
thysz 21. Oprócz podszadkow, daią z Dworzyszcza Czyszczu gr 18. Za Kura gr 1

Czyni fl. 0/19

Winni robothe gdzie kazą y iaką kazą y powozy drwa wożą

Juszko Dupko z Roliej inej dawa fl. 2

Podszatki

Lewko Paczak	przy Fedko
Karpa	przy Kuzmanczu
Ivan Savczycz	przy Michalko
Micz Lazorovicz	przy Klimie
Piotr	przy Marku Baranczukoviczu
Lazor	przy Ivanie solthanoviczu
Choma	przy Raszku Skrzypuchoviczu
Ivan	przy Pilieiu
Oliexa	przy Kalie
Timko	przy Fedku Baranczukoviczu
Demkovicz	przy Waszilu Truszoviczu
Illiasz	przy Tymze
Stecz	przy Masziu Herczynie

//493v //

Rolniczy woloskie[g]o prawa

Jacz Sieniovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Pil Sieniovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Juszko lopuch	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Fedyna Chlipkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6

Roman Miszkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Marko Thelepovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Feithko Thelepovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Sŷnanko Korczŷnkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Michal Hrŷczovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Sienko Hryczovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Karpa Telepovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Tŷmko Janczŷcz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Michalko Laptika	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Piotr Michalkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Karpa Andreikovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Arthisz Szolthanovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Stanko Lithwin	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Maxim Solthanovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Sienko Sicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Sienko Korczŷnkowicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Ivan Vaszilovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Ivan Mihalkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Ivan stromilooovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6
Masz Szapizin	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/28/6

Dworzyszc 24 tŷz miarŷ, czlowieka thysz thŷliesz, zdawna tha czescz wszi nierobila, ŷ dlia the[g]o Czŷnsz wiekszy dawala, ŷ za robothe oszobno placzila, ŷ tham tha na roboczcie zasziadla byŷla. Pothŷm ŷ the czŷescz druga do robothy przŷcziszniono, zaczŷm iednak ŷ czŷnsz wietszy na nie zoshawiono. Placza spoldworzyszcza.

//494 //

Czynszu gr 27/6

Za Kura gr 1

Czŷni gr 28/6. Robotha ŷ povinnoosz thaz iako na pirwszych

Oszobno Masz s Strumilowiczem ze dwu Dworzyszc dwa Zlothe ŷ po 2 kur, szaczowane od P. Szakolowszkiego po gr 1, Czy[ni] fl. 2/4

Zagrodniczy

Masz Stawiscza z Ogroda Kur 12 po d 9	fl. 0/6
Hrŷczoviczowie z Ogroda takiesz	fl. 0/6
Raszko	fl. 0/6
Vaszil Michalkovicz	fl. 0/6
Misz Telepovicz	fl. 0/6
Ivan Woloszyn	fl. 0/6
Dawacz maiŷ po gr 3	

Podszadkowie

Jurko przŷ Fedŷnie

Pasternak przŷ Sienku

Ivan przÿ tÿmku Tanczÿczu
Kusz prz Michalkoviczu
Kunasz przÿ Karpie
Prokop przÿ Siczu
Klim przÿ Wasziloviczu
Mathej przÿ Stromiloviczu

Gromada

Daie Statÿnego fl. 5
Kolendÿ po d 9 na Wielkã nocz a po drugie na Boze Na
rodzenie Czÿni fl. 1/13
Po 12 jaiecz albo po d 9 Czÿni fl. 0/22
Przÿ Podÿmnem kthore oddaiã do Przemyszlja Spiszne(g)o fl. 0/2

//494v //

Podÿmnego daia gr 13 do Przemyszlja, a 2 zosthaiã do
Dworu bo daiã z Dworzyszcza po d[enarow] 6 fl. 0/2
Owiesz y Popregi dawali liudzie czy czo bÿli Prawa Woloszkie[g]o
Dokãth robotÿ nierobili z Lopusznei Łãki fl. 2
Kur po 2 po Gęsi czeszcz wszi Niemieczka fl. 1/20/9

Mlÿn

Jesth Mlyn przy thei wszi na Rzecze Tyszmieniczÿ o dwu Kol. P.
Szokolowski⁴³ szaczuie [g]o na fl. 55. Z Regesthrow Dworskich
okazuie zy dawano szniego fl. 43/7. It[em] Liszek 4 szaczo
wanÿch po fl. 1/3 Czÿni fl. 47/19

Karczma

Ku Karczmie szã łãki 2 kladzie szniei Arendy P. Sokolovski
Marc 15. Pan Drzewiczki s Panem Dembienskim⁴⁴ fl. 6 / 12. Jam
the sprawie wziãł gdy bÿla inquisitia wolnieisza fl. 16/12
Kaczmarz sthawiscza drugiego fl. 1

Staw

Sthawiscza szã trzÿ. 2 spusthoszalÿ, ieden therasz poprawion
zasthavi sie kiliem Grzÿwien. Uczÿni fl. 120, na więczÿ piã
czia na Rok przÿdzie fl. 40. Trzeczie[g]o Roku spusth

Pop

Daie s Czerkwj fl. 0 / 23

Woienuszczizna

Daie woienuszczizne iako y pirwsza wiesz

//495 //

summa Czÿnszov ŷ inÿch

Dochodow s Hubicz

Fl. 117 / 21

Okrom Sthawu kthorÿ sie moze zasthavicz kilkiem Grzÿvien

iako iesth wÿszej napiszano a czÿni ve trzÿliatha fl. 120

//495v //

MODRICZ

Polozenie y Granicza thej wszi

Po Hubiczach pod Gorami iesth Modrÿcz thÿsz Krolia JE[g]o M[os]czi miedzÿ Hubiczami, Tusthanowiczami Ziemianszkimi, Truszkavczem Szolczem wsziami Krolia JE[g]o M[os]czi ŷ Mieszczkim Grunhem od Tusthanowicz po Czurolec potok granicza liezÿ przÿ Hoszniczÿ pothoku, kthorÿ sie zwie s horodyscza Gorÿ

Dambrowa przÿ Thyszmieniczÿ Zapowiedna

Rolniczÿ

Kost Ozarko	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Kalin Lithvin	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Vaszko Olieszkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Olieszko Tereszkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Ivan Vaszkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Ichnath Teren	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Jacz Fedorczevicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Haszko Borÿszovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Hrÿcz Huska	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Karpa Jaczkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Procz Danilovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Stecz Woloszÿn	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Lawer Woloszyn	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Liaszko Czarovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Chved Medwidkovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Tÿmko Bÿczevicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Iwan Kunaszovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Sienko Chryniovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Dmitr Krzeczovicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Fed Chronievicz	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27
Tÿvon Siemachno	na Dw[orzyszczu]	1	fl. 0/27

//496 //

[...]

Cÿnszu po gr 27

Tywon Wolny

Robothę powinne thak do Folwarku Drohobyczkiego, iako Szolieczkie[g]o, kiedÿ
kaza. It[em] Powozy stharadawnym obycaiem Robocziszn osobono s czlowieka, iako
szie pokazuie z Inventarza dworowego fl. 10/24

Zagrodniczy

Martÿn Hardzinka	fl. 0/4
Oniszko Niedzwiedzikowicz	fl. 0/4
Andrzej Lipko	fl. 0/4
Masz Bÿczowicz	fl. 0/4
Andreikova Wdowa	fl. 0/4
Staszkowa	fl. 0/4
Dmitr Czothczÿn	fl. 0/4
Proszkornicza	fl. 0/4
Feduszko	fl. 0/4
Po gr 4. A pomagacz winni s folgą	

Podszadki

Andrzej przÿ Kosczu
Kosth Sernowicz przÿ Kalinie
Petraszka przÿ Olieszkowiczu
Tÿmko przÿ Olieszko
Dmitr przÿ Jerÿmie
Fed przÿ Huscze
Kosc przÿ Karpie
Hrynko przÿ Danilowiczu
Zacharka przÿ Chmieliu
Ivan przÿ Tÿmku Bÿczowiku
Waszil przÿ Dmitrze Krzczowiczu

//496v //

Gromada

Statijnego	fl. 5
Kolendÿ po d[enarow] 9, na wielką nocz, na Boze narodzenie d[enarow] 9. Czÿni	fl. 0/21
It[em] Za Jaicza na wielką nocz po d[enarow] 9, Czÿni	fl. 0/10 ½
It[em] Po kurze z Dworzysza szaczowanÿch po d[enarow] 9 Cÿni	fl. 0/10 ½
Spisznego przÿ Podÿmnem do Przemyslia	fl. 0/2
Czo od podymnego zosthaie	fl. 0/0/9

Kur iných po 2 po Gęzi 1

fl. 1/20/9

Zuppÿ

Jesth wthej wszi Panew Krolewszka, kthorej uzÿwa Zupnik Czerÿnÿ dwa Starosczie oddane od Xiędza Warszawskie(g)o P. Starzechowszkciemu Woicziechovi, Dzierzal ie iakisiz Pavel yako iesth w Inventarzu Dworszkim

Dawal

fl. 42

Czrzan trzeci Podstharoscziego

fl. 16

It[em] Winni dacz beczkę Szoli Stharosczie Bygdosczkř po 5 gr. Okrom drzewa, na kthora Stharostha daie po 1" gr.

Karczma

Jesth kniej Łąka czÿni Arenda fl. 16, ŷ dwie liscze po fl. 1/18. Czÿni

fl. 19/6

Mlÿn

Daie sniego Arenda Ivan Vaszkovicz z liskami

fl. 21/15

//497 //

Stawÿ

Szą Sthavki 2 na Hozÿmczÿ. Szaczuie ie Pan Szo kolowskj na fl. 60. Czÿni na Rok

fl. 20

Mierne

Od Miarÿ przÿchodzi

fl. 5

Woiensczina

Czaszu Woinÿ placzå iako ine wszi

Summa Czÿnszow ŷ iných

Dochodow z Modrÿcza

Fl. 146 / 12

//497v //

SOLIECZ

Polozenie y Granicza theÿ wszi

Za Modrÿczem iesth wiesz Soliecz, liezÿ międzÿ Modrÿczem Truszkavczem, Kolpczem, Stebnikiem, Stanili ŷ Miasthem.

Liaszÿ spolne z inymu na Gorach

Rolniczj

Marko Klimovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Klisz Waszilkovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Michailo Tÿvonovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Kosth Michailovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Len Waczÿnicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Vaszko Fedkovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Jaczko Tÿvon	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Thyvon Ivaszevicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Radyłowski Malieiovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Vaszko Michailovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Sien Bodnarovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Ivan Vaszilovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Michailo Miszkovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Ivan Krutulczÿcz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Piotr Pÿthÿcz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Ivan Kruthulczÿcz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Piotr Pithÿcz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Waszko Miszkovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Jacz Miszievicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Paszina	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Fedina Korczmikovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Van Ozinicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Demko Stanovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Hrÿcz Dmithrovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24
Ivaszko Pawlovicz	na Dw[orzysczu] 1 .	fl. 0/24

//498 //

[...] 23. Człowieka
23 Placzą Czÿnszu z Dworzysza Gr 24, Tyvon wolnÿ

Zagrodniczÿ

Sienko Kuzma	fl. 0/3
Lavrÿniec	fl. 0/3
Andrej Hrÿnievicz	fl. 0/3
Lievkova	fl. 0/1 ½
Paraszczic	fl. 0/1 ½
Andrej Voloszÿn	fl. 0/3
Stecz Kraviecz	fl. 0/3
Tymko Kurÿlovicz	fl. 0/3
Pavlova	fl. 0/3
Luczka	fl. 0/3
Chvedor Suniecz	fl. 0/3
Roman Anihovicz	fl. 0/3
Ivan Zozula	fl. 0/3

Podszadkj

Demko przÿ Michalie
Van przÿ Kosthiu
Vaszko przÿ Ilku
Lechnova przÿ Ivaschoviczu
Jacz przÿ Radzie
Waszko Thulieika przÿ Michailoviczu
Ivan przÿ Tÿmze
Straszÿlo przÿ Sieniu
Fiedor przÿ Miskoviczu
Fiedor przÿ Paszÿnie
Jachno przÿ Fedorczu
Klimovicz przÿ Waniu
Fiedor Sthaniovicz z Tÿmkiem
Ivasz z Ivaszkiem

//498v //

Gromada

Statÿnego	fl. 1
Kolendÿ iako w inÿch wsziach	fl. 0/23
Za Jaicza	fl. 0/11 ½
Spisznego	fl. 0/2
Za Kurÿ od Kaplunienia po Gr 1	fl. 0/23
Podÿmneho s sziedmie lanow dawaią gr 14 nie zостаie nicz	

Zuppÿ

Szol winni przedavacz iako Modrÿcz na Miesczu, moze zmiesz tha wiesz. 60 beczek.
Okno nowe dobÿthe przÿnim 2. Wieze od Niebosczyka P. Stharzechovszkiego, dawano
sznie[g]o fl. 18. Kladę Rok podlie Roku fl. 70

It[em] Koszovego Stharego. Arendą Zliskami	fl. 23
Szczrawu Stharosczie[g]o	fl. 10
Od pieczenia Chleba Zwarÿczom, ÿ miarÿ kthorą mie rzą Szol, daią Arendÿ	fl. 4/10

Jutrÿn przedanie

Daią z Jutrÿn pewnÿch, wlieszich ludzie thej wszi	fl. 2/10
---	----------

Zakupiel byl the jutrzÿny nieiakj Skorodin[ski]⁴⁵ na Kniastvo nove ÿ thakiesz od
Truskawcza. Alie nicz ponim, bobÿ y then Czÿnsz zginal ÿ wszi trzÿ: Truskawiecz
Soliecz Stanila ruszelby

Karczma

Jesth ku niej nieczo Łaki daią szniej Arendą z Liszka	fl. 12
---	--------

//499 //

Stawÿ

Staw wirschnj w kthorÿm sie chowaią karaszie Ploczicze Okonie, gdy w pokoiu
będzie moze byćz Rÿb na złotych 40

Drugi poniem nizej tham thylko Karaszie moze uczÿnicz fl. 16

Trzeci za Wieszami na Kryniczÿ gdzie szuka rosza by
wa tham Ryb za fl.24

Czvarthÿ poniesz Wiesz, then gdy bedzie dobrze opatrzon

thedÿ szniego byćz moze ryb ze fl.18 Pusto dla okien

Piathÿ w poliu, w kthorÿm są Karpie dobre, rosze Karaszie liezÿ ale nie sko
okonie, Ploczicze, Rÿb byćz moze za fl. 30 dzil

Sthaw pod Kolpczem niedawno Zbudowany ÿ gdy był

Spusth dano szniego Grzÿwien 20. czÿni fl. 32

It[em] Dwa Sthawÿ pod Dworzem w Solczu.

Ten czo Mlÿn na niem gdy Spusth bywa fl. 34 czÿni.

Wyszei thego Sthaw drugi uczÿni fl. 22.

Skthorÿch stronÿ stawow Rok polie Roku, maiącz baczenie na potrzebę Sta
roszcią moze Polozÿcz fl. 50

Mlÿn

Mlÿn Czÿni fl. 24

Pop

Dzierÿ Dworzyscze wolnÿ od Czÿnszu

Woieszczina

Jako pirwsza wiesz Woieszczine ÿ tha davacz Wiinna

Summa Czÿnszow ÿ ÿnych
dochodow s Szolcza
Fl. 217/13/9

TRUSSKAWIECZ

Polozenie y Granicza thej wszi

Troche dalej pod Szamemj Gorami iesth Wiesz Truszkawiecz
m potoki Soliennicza y Kolodnicze. Ma Granicze z Tusta
nvcizami, Stanilią Szolczem. Od Tustanowicz uzÿwaią po
Hosznicę pothok
Lasz dobrÿ wzgorę Cziszow

Rolniczÿ

Jurko Malkovcz na Cz[wierci] 1. fl. 1/1

Stasz Malkowicz na Cz[wierci] 1. fl. 1/1

Staszkoa Feczovska	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Petro Chŷmovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Tŷmko Monicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Kusz Malinicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Paszko Malczencz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Jurko Oliexonicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Koscz Maczko	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ivan Melczŷcz	na Dw[orzyszcu] ½ .	fl. 2/2
Michalko Buszkovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ivan Bieliovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ivan Petrŷkovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Andrej Borczŷkovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Jusko Kunaszevicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Piotr Kunaszevicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Fedŷna Hrŷszevicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Kosth Hubiczki	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Waszil Kaliennikovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Onasz Petrŷkovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Michailo Ivankovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Micho Lukanicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Daszina Waszilicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Hrŷcz Steczkonicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Andrej Luczŷcz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1

//500 //

[...]	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Iwan Malkunicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Milian Malkunicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Tŷmko Voloszyn	na Dw[orzyszcu] ½ .	fl. 2/2
Sidor Vaszkonicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Feidko Kozicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Milian Thŷchowicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Hrŷcz Jaczevicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Michailo Jaczevicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Jachim Jaczevicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Jurko Burczŷcz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ivan Burczŷcz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Vasz Hrŷczkovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Petruszko Sieniovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Michailo Popovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Fed Hrŷczkovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ichnath Popieliovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Micz Perovicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Luczona Wdowa	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Jacz Malkonicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Piotr Paszkovszkj	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1

Ivan Paszkowszkj	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Piotr Listopad	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Chom Raszkowicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ichnath Miszkowicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Michailo Miszkowicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Vasziel Kiszielik	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Masz Kaczmarzowicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ivan Sthaszkowicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Hal Woloszÿn	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Stecz Kalczewicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ivan Mihienicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ivan Pawlikowicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1

//500v //

[...]

Kunasz Luczonicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Klimko Charzÿcz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1
Ivan Malczenicz	na Cz[wierci] 1 .	fl. 1/1

Dworzyszc 15 ĩ. Czlowieka 61 Placzĳ Czÿnszu z Dworzyszcza fl. 4/4 Spoldworzyszcza fl. 2/2 Szwierci fl. 1/1. Do Robothÿ thei szą therasz przÿczigniõni ŷsz Koszą ŷ Zną. It[em] po piąci Wozov sthawią Szwierci

Zagrodniczÿ

Sidor Milianowszki	fl. 0/3
Haszko Petrÿkowicz	fl. 0/3
Hrÿcz Kuzmicz	fl. 0/3
Ivan Hamaniecz	fl. 0/3
Jeromiej Listopad	fl. 0/3
Klimko Sienievicz	fl. 0/3
Rad Dziesiãthnik	fl. 0/3
Ivan Lusthehan	fl. 0/3
Misz Borkowicz	fl. 0/3
Marko	fl. 0/3
Tÿmko Zacharczÿk	fl. 0/3
Jachno Lithvin	fl. 0/3
Steczko lithvin	fl. 0/3
Ivan Ochimovicz	fl. 0/3
Hrÿn Voloszÿn	fl. 0/3
Vaszkowiczova Wdova	fl. 0/3
Fedÿna Haikowicz	fl. 0/3
Philip Lach	fl. 0/3
Wasziel Lach	fl. 0/3

//501v //

[...]	fl. 0/15
Andrzej Thývonzovicz	fl. 0/3
Týmko Saikovicz	fl. 0/3
Jaczko Ichnathovicz	fl. 0/3

Placzą thak iako szie napiszalo, drudzÿ thÿlko domÿ maią. Ogrodÿ. Czo więczej thedÿ szą w Oczeredach

Podsadki

Choma przą Malkoviczach

Gromada

Stacÿ	fl. 6/28
Kolenda idzie w Dani Glownej	
Oczeredÿ tho iesth ýz maią wolnoscz Koleią bracz Szurovicze ý warzÿcz szniej szol daie Gromada	fl. 10
Podÿmnego do Przemÿszlia skladaia gr 27. Stharÿch dworzÿszc było 8 Zosthaie do dworu	
fl. 0/9	
Spiszne[g]o przÿ Podÿmnem	fl. 0/2
It[em] Gromada spewnÿch Lazov trawnÿch kthori oni iusz tham międzÿ szobą dzierzą	fl. 6/4
Jesth ich 30 alie malÿch barzo, zaiechal byl Niebosczyk Skorodinskiemu na Kniasthwo, polowicze thÿch liaszow. Alie pothÿm Kniasthvie nicz	
Spisznego przÿ placzÿ od thÿch Liaszow. Gromada ma dawacz a niema bÿcz na więczej wÿcziašana, bo piszarze zwÿkli bÿli szobie od kazdego Czlowieka wÿcziazacz Spiszne[g]o. Czo Czÿni	fl. 0/4

//501v //

Zuppy

Jesth okno Szone wthej wszi od kthorego koszowe idzie z mÿthem	fl. 60
It[em] Piekarnego, Miernego ý Rzeznicze[g]o	fl. 4

Karczma

Daie szniej Arenda	fl. 20
--------------------	--------

Mlÿn

Postampil szniego Michailo Popovicz grzÿwien 22 ý then go ma dzierzecz, bo iesth gwalthem Ruszon sznie[g]o, chociaj mlÿn zbudowal, ocziecz iego ý pravo ma na Mlÿnarsthwo thego mlÿna od Krolia IE[g]o M[os]czi nadane czÿni fl. 35/6

Pop

Z trzech czwierci daie

fl. 3/3

Summa Czÿnszov ŷ inÿch
Dochodov s Truszkawcza
Fl. 215/26

//502 //

STANIŁA

Polozenie y Granicza they wszi

Stanila thysz liezÿ na Klodniczÿ poniz Truszkawcza, międzÿ Truszkawczem Dobrostovem, Stebnikiem, a Orowem ŷ Dolhem, w wsziami Streiszkiej wloszci, ktore liezã przez Gore, uzÿwa tha wiesz powirzch Gorÿ od Striÿia

Lasz wysz Bÿstrego

Rolniczÿ

Maczko Sthachovicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Hrÿcz hÿtrusz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Ivan Hliwa	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Andrej Borÿszczÿcz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Milian Sieniovicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Hrÿcz Hliwicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Rzepka Onackowicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Piotr Lukanovicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Borÿsz Waszilow	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Dmitr Mielkowicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Hrÿcz Gładÿsz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Ivan Hawrÿlovicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Sidor Mielczÿcz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Skrzÿpiecz Miskowicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Micz Miskowicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Ilko Luczÿcz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Hrÿcz Miczowicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Ivan Sieniovicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Ivan Uszkowicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Pawlik Mikithÿcz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12

//502v //

Oniszko Pilczelnik	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Jaczÿna Voloschÿniec	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Malko	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Miszko Voloschÿniec	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12
Maxim	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 0/18/12

Paszko Tŷvon na Dw[orzyszcju] ½ fl. 0/18/12

Dworzyszc 13 ŷ Czwierci 3 ½ Czlowieka 26 placzą Spoldworzyszcza po gr. 18/12.
Spolthorŷ Czwierci prŷchodzi gr 12/9

Robiā lieczie gdzie każā ŷ czo każā drwa wożā. Halun Zimie szādżā. Tŷvon wolny
okrom thŷch kthorzŷ placzą roboczitnē

Maczko Sthachovicz podlug stharŷch Inventarzov daie robocziznē fl. 2/10

It[em] Piotr Lukiiianovicz robocziznŷ s Czwierci fl. 3 ŷ Kune szaczovana po gr. 40,
Czyni fl. 4/10

A zdruziej Czwierci ma iscz robotha

Hrycz Miczovicz robocziznŷ s Pollanku fl. 5 ŷ Kunę czŷni fl. 6/10

Tŷvon wolnŷ

Zagrodnicŷ

Chrŷcz Mieliecz fl. 0/3

Chvieda Krawczova fl. 0/3

Ivan Bachorowicz fl. 0/3

Podzadj

Ivan przā Pietrze Lukanoviczu

Milian przŷ Hladŷszu

Ivan przŷ Dmitrze Milkoviczu

Staszko przŷ Szidorze Misczŷczu

Michailo przŷ Skrzŷpczu

//503 //

Stecz przŷ Ilku

Oliexa przŷ Ivanuskoviczu

Jurko przŷ Pawliku

Borŷsz z Malkiem

Stecz z Miszkiem Voloszŷnem

Chvedor z Maximem

Gromada

Statŷ fl. 3/6/12

Z Lazow 7, ktore tham miēdzŷ szobā dzierzā fl. 2/4

Okolo Lazow 8 drugich przŷ Jaszienovie pothoku, skarżā szie liudzie ŷ z im odiāł
woth Dobrosthowszki, Trzeba the[g]o Panu Starosczie doirzec

Spiszne[g]o do Dworu przŷ Podŷmнем fl. 0/2

Soly halun

Od Szoli Koszovego przŷchodzi fl. 10

Strzemu Gromada fl. 10

Szadzi szie tham Halun, robią kolo niego Zimie ludzie, gdy Zima nathęsza, na lepiej szie szadza. Wýchodzi go kłod 90 moderniącz Rok podlie Roku kładę 75, acz im go mniej thym droszÿ býva. Tho iest ŷ po pulthorÿ y po dwie grzÿwnie. Mierna Czena iesth go fl. 2. Pulmiarek po 7 ½ ŷ pul wynoszą 75 Kłod fl. 150

Młyn

Jesth Mlÿn na Sloneczu pothoku, iesth ląka ku niemu ŷ roli nieczo. Daie szniego Arenda Paszko Tivon fl. 30 ŷ lizski 4 po fl. 1/18. Czÿni fl. 36/12

//503v //

Karczma

Dzierÿ ią Arendą Tÿvon Spiekarszkim, Rzezniczkiem, Miernym za 8 Grzÿwien. Czÿni fl. 12/24

POP wolny

Woiensczina

Daią Woiensczÿne Czaszu Ruszenia, iako ine wszi Stharosthva thego

Summa Czÿnszov ŷ innÿch
Dochodov Sthaniļ
Fl. 253/8/3

//504 //

Dobrohostow

Polozenie y Granicza tej wszi

Pod Thymisz Gorÿ za Stanila liezÿ Dobrohosthov, na Kolodniczach obu sthoku, liezÿ miedzÿ Stanilą, Wlÿcznem, Stebnikiem, Orowem wsziami Streiskiej wloszci, od Strÿia wielki niepokolj trzeba Revisii, od Stebnika thÿsz theraz. Za thym rozerwaniem niepokolj. Od Wliczna uzÿwaią po Bystrÿ, ma i insze pothoki. Timieniecz. Hnilą Lasz wysz Klodnicze

Rolniczÿ

Wasziel Woloszonicz	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19
Pavel Sthewko	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19
Sen Wolochowicz	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19
Fedko Kudravec	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19
Fedor Doroszovicz	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19
Wasziel Oliexÿ	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19
Wasziel Doroszovicz	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19
Ivan Thokar	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19
Petro Kudravec	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19
Sien Kusz	na Dw[orzyszcju] 1.	fl. 0/19

Philip Urusche	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Marko Vaszkoicz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Ivan Paszkovicz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Stecz Danilovicz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Jaczko Paszkovicz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Procz Vaszkoicz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
FedkoTheresz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Tÿmko Oliexÿcz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Fedko Kaczor	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Miszko Lithvin	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19

//504v //

Oliexina Wdowa	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Fedko Thutecznicz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Dÿnisz Bÿliczka	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Ivan Dÿmitcze	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Horopo	na Dw[orzyszc] ½	fl. 0/9/9
Lukacz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Havrÿło Jurkovicz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Dorosz Stharÿ	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Procz Parkovicz	na Dw[orzyszc] 1.	fl. 0/19
Ivan Thÿwon	na Dw[orzyszc] ½	fl. 0/19

Dworzyszc 29 po 16 pręthow, Czlowieka 29. placzą zdworzÿsca podlug Inventarzew inÿch

Czÿnszu	Gr	16/9
Za 2 kur	Gr	2
Za jaiecz 12	Gr	0/9

Czÿni z dworzyszc gr 19. Spoldworzyszc gr 9½ . Acz Woith thei wszi domawial sie thÿch Kur ÿ thÿch Jaiesz, alie nicz nieukazowal na tho, thedÿ sie tho thak zosthawilo, nima mu thego P. Stharostha puszczacz az gdÿ czo od Krolia JE[g]o M[osci]. Ukaze

Tÿwon wolnÿ daie thÿlko fl. 0/4/4 ½

Winni robicz do Szolcza ÿ do Drohobÿczÿ Drwå wożå

Podszadki

Hriczko z Wasziliem
 Andruej s Pawlem
 Stecz s Szieniem
 Andrzej s Feithkiem
 Sien z Ivanem
 Ivasz s Kosthem
 Halka Spolichem
 Laver z Jaczkiem
 Choma s Proczem

//505 //

Dorosz s Thereszem
Hrin s Týmkiem
Hrin s Feithkiem
Prothficz z Miszkiem
Steasz z Dŷniszem
Prokop z Hawrŷlem
Stecz s Proczem Parczowiętha

Gromada

Z lak pewnŷch ku Wlŷcznemu, daię pewni liudzie z Gromadŷ fl. 16/15. Alie wŷgon wŷychodzi dwie lieczie, a dwie lieczie ie koszą. Czŷni na Rok, Rok podlie Roku

fl. 8/7 1/2

Z Dworzŷsz 2 1/2 kthorŷch niepokazovalj międy szoba podlug stharŷch Inven-
tarzow

fl. 1/17/9

Spiszne przŷ Podŷmnmem

fl. 0/2

Woitosztwo

Wthej wszi iesth Woithosthvo. Przŷvileium nie vidzial, ieszli iesth nowe sub act et exequitioni. Acz iesth Ku niemu cztherzŷ lanŷ. Szę Zagrodniczŷ dwa kmieczy, sthawŷ Karczma, Mlyn

Mytho

Jesth mŷtho w rhej wszi kthorego strzegę w urzeczu. Daię ye na Streszkiem Goscinczu biorę od kazdego bŷdleczia po d 9. Czŷni Arendę

fl. 40

Pop Wolnŷ

Summa Czŷnszov ŷ inŷch
Dochodov z Dobrohosthova
fl. 68/2/13 1/2

//505v //

WLICZNO

Polozenie y Granicza thej wszi

Na thejze Klodniczŷ nizej liezŷ Wlŷczno wiesz w kthorej Krol JE[g]o M[osc] Dzierzŷ 2 Częszci, doszhanŷch od Ziemian. Yedne częsz Kupną od Thusthanowszkich a druga frymarkiem od Klodniczkich za Tendovicze ŷ Przŷbiel od Stharosthva Rohatŷnszkie[g]o na thej ze dziedzinie wpada Bŷstrŷ wthe Klodnicze, sthe stronę od Dobrohosthova, a Jaczkov po thamthej od Doholukj. Granicza Sklodniczkimi od Dolholuk, ŷ woli Dolholuczki od thŷch ze ŷ Pana Jacz na thej ze dziedzinie wpada Bŷstrŷ wthe Klodnicze, sthe stronę od Dobrohosthova, a Jaczkov po thamthej od Dolholukj. Granicza Sklodniczkimi od

Dolholuk, ý woli Dolholuczky od thých ze ý Pana Jaczýmirszkiego Manastýrcza, od Klodnicze Klodniczkych, od Czernieiowszki Holobutha, od Holobutha szą Granicze zinąd nimasz ich. Ziemianie przedawszý pol uzywaią y wliesziech Krolia JE[g]o Mczi ludzie zabiraią odieli im po Rzýkę klodnicze. Ma Pan Stharostha Grunthu Krolia JE[g]o Mczi bronicz. Od Strýia, thesz przez Gorę cziaǵnászie przez dziedziný Ziemianszkie, ý polia szobie przý Wlýcznie kopiai

Lasz spolnã z Ziemianã za Jaczkovem

It[em] Wielkj na Gorach

Rolniczý Czecz od Tusthanowskich

Pawlina	na Dw[orzyszcu] ½	fl. 2/18
Waszil Holowka	na Dw[orzyszcu] ½	fl. 2/18
Andrej Liezevicz	na Dw[orzyszcu] ½	fl. 2/18
Ozar Thýwon	na Dw[orzyszcu] ½	fl. 2/18
Petro Demkovicz	na Dw[orzyszcu] ½	fl. 2/18
Petro Hrýnievicz	na Dw[orzyszcu] ½	fl. 2/18
Ostasz Vaszkowicz	na Dw[orzyszcu] ½	fl. 2/18
Fedina Romanovicz	na Dw[orzyszcu] ½	fl. 2/18

//506 //

Dworzysz z Wymiaru niebosczyka P. Stharzechowskie[g]o piécz iesth thej częsci. Alie piąthý odszedl na Woitha. Czloweka iesth 8 okrom podszadkow.

Placzą Czýnszu po fl. 2/6. Spoldworzyszcza. Wołowsczýny po 12 gr. Czýni fl. 2/18

Robothy niewinni iedno drwa wozą iako sie nizej napiszalo Dla cze[g]o niewiem przeczby Týwon od Czýnszu miał być woliem

Zagrodniczý

Macziej Naliewalnik	fl. 0/12
Pasz	fl. 0/12
Szymasz	fl. 0/12
Daią pirwszý po 12 gr. Ostathni ma dawacz 2. Podýmnie[g]o bo nima nicz okrom Domu.	

Podszadki

Ilko przý Pawlinie	fl. 0/12
Fedko przý týmze	fl. 0/12
Vasziel przý thýmze	fl. 0/12
Hriczko przý thýmze	fl. 0/12
Fedko przý Holowcze	fl. 0/12
Fedko przý thýmze	fl. 0/12
Kunik Fedor przý thýmze	fl. 0/12
Klim przý Lieczoviczu	fl. 0/12
Ivan przý týmze	fl. 0/12

Procz przÿ thÿmze	fl. 0/12
Hrÿcz przÿ Tÿwonie	fl. 0/12
Lazor przy thymze	fl. 0/12

//506v //

Ostasz prÿ Pietrze Demkoviczu
Onacz przÿ Hrÿnioviczu
Michailo przÿ Ostaszu
Klim przÿ tÿmze
Philip Vaszkovicz przÿ thÿmze
Philip Taraszovicz przÿ Fedinie

Daia Wolowczÿny po 12 gr. Kthora idzie z domow. Bom wysty iedno spiszal polankj, athu Czvierthnikj sub no[m]i[n]e podsadkovie

Rolniczÿ Czescz od Klodniczkich

Micz Kalinovicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 2/18
Hal Miczow	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 2/18
Ivan Dankovicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 2/18
David Zydkovicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 2/18
Ivan Bezek	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 2/18
Kurÿlova	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 2/18
Sidor Romanovicz	na Dw[orzyszc] 1/2	fl. 2/18

Dworzyscz wÿmiaru Pana Stharzechowskie[g]o 5, skthorÿch iedno przÿdal ku Woithosthwu, a pul ku Karczmie. Idzie thÿlko Spulczwartha Czÿnsz. Iesth Czlovieka 7. Okrom Podszadkow placzã 6 Poldworzyscza.

Czÿnszu	fl. 2/6
Wolowczÿznÿ	fl. 0/12
Czÿni	fl. 2/18

Robothÿ thakze winni

Podszadki

Ozar przÿ Miczu	fl. 0/12
Kusz przÿ thÿmze	fl. 0/12
Siem przÿ Haliu	fl. 0/12
Misz przÿ thÿmze	fl. 0/12

//507 //

Sen przÿ Ivanie	fl. 0/12
Vaszilova przÿ thÿmze	fl. 0/12
Kolcz przÿ Dawidzie	fl. 0/12
Petro przÿ thÿnze	fl. 0/12
Tÿmko przÿ thÿmze	fl. 0/12

Borÿsz przÿ thÿmze	fl. 0/12
Vaszko prz Bezeku	fl. 0/12
Philip prz thymze	fl. 0/12
Hrÿcz prz Kurelie	fl. 0/12
Lazar przÿ Sidorze	fl. 0/12
Wolowszcÿnÿ po gr 12	

Gromada

Spisznego przÿ Podÿmenm fl. 0/0/9
It[em] Winny Gromadÿ obie z Dworzÿsca 16 wozow Drew do Zuppÿ

Zuppÿ

Jesth w thej wszi Okno Szolnie, skthorego na kazdÿ thÿdzien idzie po 5 gr, Okrom szwiãt thak naszÿch iako Ruszkich. Moze ie przed sie szaczowacz przez Rok na fl. 70

Tho Stho beczek Szoli, kthore sã w Inventarzach Revisorszkich kthorym Xtalthem dawane bÿlÿ nizej sie wÿpisze. Powinna tha wiesz iako i ine bieczkÿ Szoli po 5 gr. Z drzewem po 6 "

Karczma

Jesth Ku niej Pollanek Czÿni fl. 15

Mlÿn

Uczÿniã Miarÿ kthore na Krolia JE[g]o M[osci] przÿchodzã bo ý Ziemianie maiã do niego ý biorã po swoich ludziach fl. 16

Woithosthvo

Jesth w thej wszi Woithosthwo kthore dzierzÿ nieiali Rokoczki⁴⁶

//507v //

ma ku niemu dwa lanÿ. Lãki 20 na swÿch Roliach nie czo Kmieci. Trzeba zebÿ okazal ze tho iesth Woithosthwo sthare y ze niepodlieglo Exequutÿ, iakosz iesth pozwan o tho na Seym od Odbiercze Dobr exequutÿ podlieglÿch

Pop

Siedzi na Gromadczkim. Daie powolowszcÿnÿ gr 8. A czthÿrÿ Ziemianom fl. 0/8

Summa Czÿnsziv ý inÿch
Dochodow z Wlÿczna
fl. 153/28/9

Arendoval the wiesz P. Woiewoda Nieboszczÿk Rokiczkiemu sludze szwemu, okrom Powolowszczÿny, kthora iesth wthej Summie ÿ Szian o kthore bedzie nizej za fl. 120 Szoli Beczek 100

//508 //

RANIEWICZE Polozenie ÿ Granicza thej wszi

Minawszÿ Sthebnik ÿ Bolochowcze, kthore szobie do Woithosthwa Drohobÿczkiego Usurpuia Panowie Stharzechowsczÿ ÿ Kolpiecz kthory naliezy do Zup, po drugiej stronie ku Miasthu przÿliegla wiesz Raniowicze, kthora liezÿ na Szolniczÿ Rzÿcze. Po dwu stron przÿpadl do thej wszi grunth Mieszki, Daliej Kolpcza wiesz Bolochowcze ÿ pothÿm Poczaowicze wiesz Ziemianszka od Poczaowicz szÿ Kopcze. Acz liudzie Krolia JE[g]o Mczi, mienia bÿcz przed sie w graniczach Krolia JE[g]o M[os]czi Grunth Uszkodzonÿ

Liaszu uzÿwaiÿ za Gaiu Miiomszkich ku Streiu po kłodnicze. Acz iesth roznicz doszÿcz Strÿiem

Rolniczÿ

Waszil Hanczowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Maxim Hankowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Roman Onaczkowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Lazor Radonicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Taras	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Andrej Fedkowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Jacz Sienkowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Lewko Radonicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Ichnath Trusz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Pavel Miszkowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Jurko Radonicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Maxim Ambroszowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Ivan Dolinszki	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Saj Raszkowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Milian	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Pavel Milianowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Fedor Petraszowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Sen Oblÿ	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9

//508v //

Luczka Tymkowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Hawrÿlo RADÿnicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Rad Kondrathowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Vasko Jaczenicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Jacz Radÿnicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9
Kusz VAszilowicz	na Dw[orzyszc]u 1/2	fl. 0/18/9

Człowika 24 Dworzyszk 12, Placzą s Poldworzyszcza Czjanszu gr. 16/9
Kur 2, Szaczowanjach od Pana Szokolowskiego po gr. 1 gr. 2 Czjani gr. 18/9
Robią czo każą я kiedjа każą, Тhяwon Wolня
Dzierzą czy liudzie Jutrзяn 7 przjа Modряczu. Podewszią kilka ku Rolam. It[em] Dziewiecz
skthorjach placzą oczjаm iesth nizej

Zagrodniczy

Sidor Luczyčz	fl. 0/3
Stecz Jurkoszovicz	fl. 0/18
Fedina Sienkovicz	fl. 0/3
Lazor Sieniovicz	fl. 0/3
Vaszil Ambroszovicz	fl. 0/3
Hawryło Wothezyčz	fl. 0/3
Ivan Vinczyčz	fl. 0/3
Nestor Woloszyn	fl. 0/3

Winni po trzy Grosze. Sthecz podlug stharých Inventarzov daval Grzywnę alie nierobil

Słuszki

Diniszko Michailovicz winien szluzbę ko[...]m nicz nieplaczi

//509 //

Podszadki

Sien Liszovicz przjа Maximie Oniszewiczu
Roman przjа Taraszie
Andreiko przjа Jaczku Sienkoviczu
Jacz przjа Ichnaczie
Pavel Hankovicz przjа Miszoviczu
Hryčz przjа Maximie Ambroszoviczu
Hal przjа Saiu
Timko przjа Pawlie Milianoviczu
Vaszil przjа Luczcze
Sen przjа Hawrylie Dyniszowiczu
Ichnath przjа Jaczku Jaczeniczu

Gromada

Z Łali na Bleszczu	fl. 1718
Z Jutrzyn 9 przjа Biegu Sthawu, od Bolochowicz po gr 12	fl. 3/18
Za Jaicza szaczowane po d 9 na Wielkencz	fl. 0/12
Kolendy na Wielkanocz y Nabozenarodzenie	fl. 1/1
Spisznego przjа Podymnem	fl. 0/2

Karczma

Dawal szniej Arenda Waszilko Radonicz Grzÿvien 14, Czÿrwonÿch złothÿch.
Czÿni fl. 25/29
It[em] Dwa Kamienia Loiu fl. 2
Jesth ku thej Karczmie Rola ŷ Łaka

//509v //

Sthaw

Iesth Sthaw kthorÿ Czÿni trzeciego Roku miernie kładacz fl. 180, pro rata roku
trzeciego fl. 60
Acz Pan Ramulth Podstharosci Panov Stharzechovszkich sprawę dawal, isz szam
then Sthav bÿł kupil za fl. 300

Mlÿn

Czÿni podlug Inventarza Dworskie[g]o Arendę fl. 33

Pop

Z Dworskie[g]o Inventarza pokazuie sie iz nicz niedaie acz dzierzy lan

Woiensczina

Winna tha Wiesz Woiensczinę iako ine wszi

Summa Czinszov i inÿch
Dochodov Z Raniovicz
fl. 144/23

//510 //

KOLPECZ

Kolpiecz iako wyszÿ napiszono iesth przÿlaczon iesth do Zup wszakze iednak
ŷ therasz do Dworu Drohobÿczkiego szniego Gromada Stacÿ davala fl. 4/3

Przypadle pozitki

Owcz

W kupniã sie w Pasze z Owczami thak ludzie Stharosthva tego iako Streiszkiej
Wloszi, daiã od God do Mięszopusth do Wielkinoczÿ po Piãzi kwarthnik, mogloby
sie niemalo ich chowacz. Jedno Liaszow strzedz trzeba, ŷ dla thego nieklade, na then
pozÿthek wiãcej, poniewasz zem othym Sprawÿ nimial, od Urzëdnikov Starosthÿ
przeszlego, a iz thyz az za czieskimi Zimami wkupuiãszie fl. 10

It[em] Ludzie thÿsz Kroliewszÿ daiã Barana Dwudziesthego kthorzÿ chowaiã Owcz, chowa ich thÿlko therasz kilka w Szolczu. Sen Bodnarowicz 200. W Dobrohosthovie
Stecz Parkovicz 60 . it[em] w Truskawczu Petro Sieniovicz 60. Wlÿcznie Ozar 50

Lazor 30 Ivan Bezek 20, Czo wýnoszi Baranow 420 skthorých okrom przýplodku przýdzie Baranow 21, kthore szaczuiącz po gr 18, Uczýni fl. 12/18

Swinie

It[em] Zerovego przýchodzi po gr 1 od Swine od malých po d[enarow] 9
It[em] Wieprza Dwudziestego s szamý wlosci daią, moze bycz szamy

//510v //

Wlosci Szwini o 1200 okrom thých , kthore pędzą skąd inąd. Biorą the Szwinie gdy Zýr býwa, acz czasem thýsz Rok podlie Roku sie moze zrodzicz, kladę na pięcz liath 60 Wieprzow, kthore iz kazdy mlýnarz winien karmicz, moze szaczowacz po Grýwnie czo na pięcz liath uczýni fl. 96. A na rok tho rosaczowacz fl. 19/6

Winý obrone błędne

Biorą w thým Stharosthvie, Wýchodý Kunicze, Kraczki, Osborne, Błędne, Býkowe, i ine winy. Biorą iako wszędzie, zebý ludzie niebýli obcziażeni niekladę na tho nicz, a wszakze gdy czo wezmie Stharostha ma oddacz wiernie

Wkupne w liaszý

Czýnilo w Kupne w liaszý niemalo. Przetho iz do Zup wýwozono Drwa kthore znowu zasz w Zuppie przedawano. Kladzie na nie przesz 1000 Zlotých Szokolowszki. Naczo ma miecz Skarb wzgląd ieszli tho Starosthwo będzie na liczbie, abý pothým do Zup thak wiele za Drwa niekladziono, poniewasz ze ich iusz lathwiej szila będzie przýchodzilo.

Summa s Pozýthkow
przý padlých
fl. 41/24

FOLWARKI Ÿ URODZAIE Folwark Drohobiczki

Budowanie Dworu iesth w Drugiem Inventarzu oddania Stharosthwa Szadzawki iedna Pod Dworem, a Dwie pod Mlýnem wziętho do Woithosthwa

Obszarý

Przý Mieszczie iesth pięcz Czwierdzi
It[em] Zadubieczkie pod Ranioviczami obszar dobrý
It[em] W Ranioviczach 2 Ogrodý na kthorých szieią ieden na 90 kłod, drugo na 50.
It[em] Zosthawaiącz na Ugor pol, kthore przeliegaią wthým Stharosthvie dwie lieczie

Wysziwaią

Uzýnaią miernem Urodzaiem

Wymlaczaią

Zytha	Klod 30	Kop 400	Klod 120
Przenicze Jarŷ	Klod 1	Kop 70 bo szie na pir	Klod 8/6
Zytha Jarego	Klod 4	Kop 70 szym nawozie	Klod 13/1
Owsza	Klod 150	Kop 1100 szieie	Klod 280
Jęczmienia	Klod 21	Kop 450	Klod 112/2
Tatarkj	Klod 6	Kop 80	Klod 20
Grochu	Klod 0/3	Kop 50	Klod 8/3

Saczunk urodzaiu thego

//511v //

Zytha odiaŷszy na naszenie Klod 34 z Jarem zosthaie Klod 99/1.
 Szaczuiącz Klode p[er] fl. 2. Uczŷni fl. 198/7/9
 Pszenicze Jarej odiaŷszŷ na naszenie klodę1. Zosthaie Klod 7/6
 Szaczuięcz Klodę po fl. 2/24. Pomiarek po gr 10 " fl. 21/21
 Owsza odiaŷszŷ na naszenie Klod 150. Zosthaie Klod 130
 Szaczuięcz Klodę per fl. " fl. 138/20
 Jeczmenia odiaŷszŷ na naszenie Klod 21. Zosthaie Kod 91
 Szaczuiącz Klodę per fl. 1/26. Polm[iarek] gr 7. Uczŷni fl. 170/10
 Tatharki Klod 6. Odiaŷszy na naszenie Zosthaie Klod 14
 Szaczuiącz Klodę po f. 1/28. Uczŷni fl. 26/4
 Grochu odiaŷszŷ na Naszenie Pulm[iarkow] 3. Zosthaie Klod 8
 Szaczuiącz Klodę po fl. 4. Czŷni fl. 32

Czo sziw sthego na wŷchowanie Podstharoscziego Czeladzi wŷtrączicz ma. Skarb
 tho v sziebie szam umiarkuie
 Czo czŷni wszŷthko fl. 587/2/9

Ogrodŷ w Drohobŷczŷ

1. Ogrod podlia Gumna Grząd 30
2. Przed Dworem Grząd 20
3. W Ranieviczach podlia Karczmy dla Maku

Ogrodne rzeczŷ

Maku będzie Pulthora polmiarka
 Lnu Konopi nieszieią
 Czebuli bywa Wienczow 24
 Rzepŷ bŷwa Kloda iedna dla Dworu
 Marchwie bŷwa dwie Grzędzie
 Kapusthŷ bŷwa 7 Stęgwi za Stągiew 1 fl. 1
 Na ogrodne rzeczŷ iesli szie maią klascz moze polozycz fl. 7

//512 //

Obora

Krow kthore maią byćz Spozýthkiem 11. Buhaiczyk 1
 Jedennasczie Krow wýdaią po dziscze Maszla. I szaczowaný p[o] fl. 1
 i pokopie Szera thýsz po fl. 1. Szaczuiącz Szer po d 9. Czýni fl. 21

Summa Urodzaiu Fol
 warku Drohobýczkie[g]o
 fl. 615/2/9

//512v //

Folwark soleczki

Budowanie Folwarku thego iesth w drugim Inventarzu oddania Starosthwa
 It[em] Szadzawka pod mlýnem
 Psthewnik niemały ogrodzoný
 Sthady male mlode dwa przý tżým Folwarku

Obszarý

Polie jedno za Dworcem ku Modrýczu
 Drugie ku kolpczu
 Trzecie na Gorze ku Psthewniku
 Czwarte na Pruszkim
 Przeliegaią dwie lieczie lepsze niz Drohobýczkie

Sieią	Uzýnaią mierným Urodzaiem	Wýmlaczią
Zýtha	Klod 10 Kop 230	Klod 112 ½
Przenicze Jarý	Klod 2 Kop 140	Klod 17 ½
Jarego Zytha	Klod 4 Kop 8	Klod 20
Owsza	Klod 2 Kop 300	Klod 150
Jeczmienia	Klod 8 Kop 90	Klod 22 ½
Grochu	Pulm(iarkow) 2Kop 50	Klod 11/2

Saczunk tego zboza

Zita odiawszý na Naszienie Klod 12 z Jarem Zýthem zostaie
 Klod 120 ". Szaczuiącz Klodé po fl. 2 Uczýni fl. 2
 Pszenicze odiawszý na Naszienie Klod 2, zostaie Klod 15 ½
 Szaczuiącz Klodé po fl. 2 /24. Uczýni fl. 43/12
 Owsza odiawszý Klod 20 na Naszienie zostaie klod Szaczuiącz
 Kłodé po fl. ". Uczyni fl. 138/20

//513 //

Jeczmienia odiawszý na naszienie Klod 8. Zostaie Klod 14 S.
 Szaczuiącz Klodé po fl. 1/26. Uczýni fl. 27/2

Grichu odiąwszÿ na naszenie Pulm(iarkow) 2. Zosthaie Klod 11
Szaczuiącz Klode po fl. 4. Uczÿni fl. 44
Czo sie thego na wÿchowanie Czeliadzi Podstharosczie[g]o wÿtrączicz ma Skarb
tho u siebie szam umiarkuie
Czo czÿni wszÿthko fl. 494/4

Ogrosy w solczu

1. Ku Modrÿczu wkthorÿm Grząd 16
2. Pod Gumnem Grząd 12

Ogrodne rzeczy

Konopi bÿwa 200 Garszi, kłodÿ bÿwa polthorÿ.
Maku bÿwa Pulmiarka pulthora po Gr 16
Lnu nieszieiã
Klob albo 30 Garszi Konopi po gr 10
Konopne Szenie po gr 15
Czebulie bÿwa wienczow kilkanascie
Rzepÿ, marechvie, troche thego bÿwa dlia wÿzÿwienia Dworcza
Kapusthÿ bÿwa stągwi 3
A thak bÿ thÿsz mogl polozÿcz r[ati]one thego okolo fl. 6

Obora

Krow pospolithÿch 20
Jalowicz 6. Niekthore sznich będa miecz Czielętha
Buchaj 1. Dobrÿ
Jalavek na drugim Roku wypusthnÿch 9
Bÿczko Anni eiUSD[em] 6

//513v //

Tego Rocznich byczkow 8
Czeliãth eiUSD[em] Anni 8
Dwadzieszcza Krow daiã po Dziszce Maszla, szaczuiącz dziszke po fl. 1 y po Kopie
Szera, Szaczuiącz Ser po d 9. Czÿni fl. 40

Summa urodzaiu Folwarku
Solieczkie[g]o Ÿ inÿch pozÿthkov
fl. 540/4

O mierze Zboza Drohobiczki

Koda Drohobÿczka więthsza niz Samborszka ma w szobie Czterzÿ wirtelie. Wirthel
kazdÿ Polm(iarkow) 2

//514 //

SIANOŻĘCZI STAROSTWA TE[G]O

Przÿ Raniowiczach na Natkowie ku Graniczÿ Rÿchcziczki Sthog Szia na lelkj Czeny za 10 Grzÿwien	fl. 16
it[em] Za Dubieczkiem potokiem łaka szaczovana na	fl. 4
it[em] Na Blezeszku bÿwa z Oszm wozow Sziana przedawano za	fl. 2
Łaki putÿszka albo Halkj Woith szobie uszurpuie, szaczuie na nich szia no P. Szokolowski za	fl. 480
Przÿ Hubiczach podewszia trzÿ Sthogi Sziana, miêdzy Mosthÿ 3. Podparnem 1. Pod Zolnovem 2. Mierną Czeną bÿwaią po 10 gr. Okrom te[g]o na Partnem kthorÿ chodzi po 8 Grywien Czÿni wszÿthko	fl. 140/2
Przÿ Modrÿczu na Nathkowie 2 Sthogi po 10 Grzÿwien, zawzdÿ chodzą na Malinczach stog wielkj po Grzÿwien 13	fl. 52/20
Thamze Haczisce Łączka na Kthorej bÿwa sziana za Grzÿwnę	fl. 1/18
It[em] Dwie Łączcze Popovskimi ie zową liezą przÿ Graniczÿ Tusthanowski, za	fl. 1/18
It[em] Pod Luszem Łączka u Graniczÿ, kthorej thrawe przedaią po	fl. 0/16
Przÿ Szolczu pod Folwarkiem dwa Sthogi po Grzÿwien 10, Czÿni	fl. 32
Tamze przÿ Oszniczÿ Rzÿcze, łączka na 8 wozow sziana, woz po gr	24.
Czy[ni]	fl. 6/2
Przÿ Wlÿcznie na Schÿchlem bÿwa sthopez Sziana, kthorÿ szaczuie Pan Szokolowski pisząc za 10 Grzÿwien. Iesth tham łaka na thej czÿsczi kthorą frÿmarkiem dosthal Krol JE[g]o M[osc] od Klodniczkich. Liudzie ia szaczowali za Grz 6	fl. 9/18
Na bystem bÿwa sziana po 4 wozÿ. Szaczuicz po gr 24. Uczÿni thedÿ	fl. 3/6
Na lipnikowathÿm bÿwa trzÿ wozÿ po gr 24. Uczÿni	fl. 2/12
Woith thÿsz tham dzierzÿ Łakę na nowe Woithosthwo wierch Holobuthowa, kthora chodzi po Marc 10	
It[em] Dobrohosthowszkie łake są na Grunczie thÿm, aliem Czÿnsz sznich wy pizal, we wszi Dobrohosthovie	
It[em] Są thÿsz przÿ Wlÿcznÿm Łaki, o kthore iesth roznosc s Klodniczkimi Alie ich Pan Stharostha ma bronicz do wÿwiedzenia Commoszÿiej iesth [...] 8 Łak	

//514v //

1. Na Horodysczu bÿwa stog sziana po sescz Grzÿwien. Czÿni	fl. 9/18
2. Na Putiach przÿ Strÿszkim Goscinczu. Stog po 6 Grzÿwien	fl. 9/18
3. Na Suchem, bÿwa na niem Sthopez za Grzÿwien 2	fl. 3/6
4. Wyszej Rÿpnego Sthopez Grzÿwien 2. Czÿni	fl. 3/6
5. Na Szavczÿnem Sthopez za	fl. 2
6. Na Zubranczi Sthopez za Grzÿwien 3	fl. 4/24
7. Zdrugiej stronÿ Zobrancza za	fl. 2/15
8. Na Szumiączÿm na 4 wozy po gr. 24	fl. 3/6

Szaczuie the Łąki 8 Pan Szokolowski
Za Zlothých 43
Przÿ Truszkawczu przÿ Osznicÿ na Malathÿczkich niwach Stog
Sziana po 9 Grzÿvien fl. 14/12
It[em] Na Krÿlovie býva sthovek sziana na Oszmi wozow. Czÿni
Grzÿvien 4 fl. 6/12
Przÿ Stanili Kreczowszka Łąka na trzÿ wozÿ sziana fl. 2/12

Summa za Sziana okrom Łąkj wirzech
Holobuthova, kthorą szobie Woith u
surpuie valoris Marc 10 ŷ Łąk na
putÿszkach albo Halkach valoris
480 Zlotÿch. Kthore szobie Woith
Drohobÿczki przÿwlaszÿł

W kthorej Summie iednak szą Łąki controversia S Klodniczkimi szaczo
wane za fl. 35

//515 //

POPRAVA ZUP DRWA

Zuppy Drohobÿczkie tĕ pomocz stĕhých wsi przÿłaczonÿch miecz będą
Naprzod Truszkawiecz, kładąc z czwierzci wozow iako býł zda
wna powinien sthavicz do Zup wozow 315
It[em] Thakze powinna Stanila Drwa wozicz zdawna. Dobrohosthow takze zdawna
Wliczno zdawna do Zup sthawi, z Dworzÿsca po 16 Wozow.
Czÿni z Dworzÿszcz 7 wozow 120
It[em] Włozÿwszÿ na Pollanek przez Rok, ze wszÿthkiego Stharosthva po wozie
Drow, iako Panu Zupnikovj Krol JE[g]oMcz Podal, wÿnioszlobÿ tho z Lanow 174 S,
ilie iesth w thÿch wszÿthkich wsiach wozow 348 ½

Summa Wozow Drew okrom Dobrohosthowszkich
Stanilskich. Dlia potrzebÿ Dworowÿ
Wozow 828 ½

Solusthawna

Wthora iz wszÿthkie wsi kthore maią w szobie Okna Szone winni
Stharosczie dacz béczké Szoli po gr 5. A Z Drzewem po 6 "
Kładąc miernie acz moze býcz więcej
Na Modrÿcz beczek 60
Na Soliecz Beczek 60
Truszkawiecz 60
Sthanila 50
Włÿczno 0
Czo wszÿthko uczÿni szoli Beczek 300

//515v //

Kthore mogą bycz spusczone do Wjadgosczya na Miesczu moze Beczki przedacz po 15 groszy. Acz P. Woiewoda Niebosczyk kilkanascie szeth beczek sthych wszi, я Sthebnika spuszczal, я nad tho domu iej szila rozdawal я rozprzedawal

Powosz s szola

Trzeczia ieszli by Krol JE[g]o M[os]cz chczial roszkazacz, iako bylo zdanie Pana Zupnika, na then czasz iuz Stharosthы Drohobyczkiego Stawicz w Rok liudziom za inczы powosz na szklad po 3 Beczki Szoli na Rok s pullanku wыnioszlo by tho Beczek 1041

Summa Summarum
Stharosthva Drohobyczkiego
iako therasz iesth rozerwane
fl. 3202/19/12

Okrom wozow Drew 828 ½ do Zup
Okrom Beczek Szoli Usthavných
Okrom powozu s Solą
Czo iesth malo vyszej opiszano pod titulem Poprawы Zup

¹ Грушевський М. До історії "руського обряду" в старій Польщі // Записки НТШ. – Львів, 1899. – Т. XXVII. Miscellanea. – С. 1-2.

² У перекладі українською мовою документ опублікований: Тимошенко Л., Царьова Н. Документи до історії міжконфесійних стосунків у Дрогобичі в XVI ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. II. – Дрогобич, 1997. – № 3. – С. 24.

³ М. Грушевський. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXIX. – № CV. – С. 123-124.

⁴ Księga radziecka miasta Drohobycza 1542-1563. Z papierów pośmiertnych ś.p. Stefana Sochaniewicza, wydała Helena Polackówna (далі – KRД). Zabytki Dziejowe. – Wydanie Tow. Nauk. we Lwowie. – T. IV. – Z. 1. – Lwów, 1936.

⁵ Gątkiewicz F. Z archiwum Drohobycza. Zbiór przywilejów, aktów granicznych, lustracji, memoriałów ipt. – Drohobycz, 1906.

⁶ Księga radziecka miasta Drohobycza 1542-1563. Z papierów pośmiertnych ś.p. Stefana Sochaniewicza, wydała Helena Polackówna. Zabytki Dziejowe. – Wydanie Tow. Nauk. we Lwowie. – T. IV. – Z. 1. – Lwów, 1936.

⁷ Див. про це докл.: Тимошенко Л. Дрогобич в адміністративно-правових та статистичних джерелах XVI-XVII ст. // Drohobycz miasto wielu kultur / Pod. red. W. Bonusiaka. – Rzeszów, 2005. – S. 60-76.

⁸ Жерела до історії України-Руси. Під ред. М. Грушевського. – Т. I. – Львів, 1895. – С. 198-223.

⁹ Lustracja województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564-1565. Część II. Wydali K. Chłapowski i H. Żytkowicz. – Warszawa, 2001. – S. 195-206.

¹⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VI. – К., 1995. – С. 258-259.

¹¹ Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa). – T. zw. Metryka Litewska. – Dz. IV B. – N 22. – K.453v – 467.

¹² Kwartalnik Historyczny. – 1939. – T.53. – S.327.

¹³ Kutrzeba St. Historia źródeł dawnego prawa polskiego. – Lwów, 1925. –T.1. – S.39-61; Rutkowski J. Badania nad podziałem dochodów w Polsce w czasach nowożytnych. – Kraków, 1938. – T.1. – S. 18-34; Rybarski R. Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III. – Wyd.2. – Warszawa, 1939; Rybarski R. Skarbowość Polski w dobie rozbiorów. – Kraków, 1937. – S.409-413; Pawiński A. Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego. – Warszawa, 1881.

¹⁴ Див. літературу в поз. 20, а також: Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / Уклала Раїса Майборода. – Київ, 1999; Ковальський Н.П., Мыцык Ю.А. Анализ архивных источников по истории Украины XVI–XVII вв. – Днепропетровск, 1984. та ін.

¹⁵ Див. про нього: KRД. – S.XLI-XLII; Urzędnicy województwa ruskiego XIV– XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy / Oprac. K.Przyboś. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1987. – S.250.

¹⁶ KRД. – S.XLI; Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy / Oprac. K.Przyboś. – S.250. Войцех обіймав і інші уряди – медичного войського, самбірського і рувенського старост, белзького каштеляна.

¹⁷ Matricularum Regni Poloniae Summaria excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur (MRPS). – Varsoviae, 1910. – P.IV, vol.1. – Nr 8132.

¹⁸ Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. E.Janas, W.Kłaczewski, J.Kurtyka, A.Sochacka. Pod. red. A.Gąsiorowskiego. – Kórnik, 1998. – S.145, 233; Chłapowski K. Starostowie w Małopolsce 1565-1668 // Społeczeństwo staropolskie. – T.IV. – Warszawa, 1986. – S.171.

¹⁹ Грушевський М. Сторінка з історії українсько-руського сільського духовенства (по самбірським актам XVI в.) // Грушевський М. Твори у 50 томах. – Т.7. – Львів, 2005. – С.62-64, 65-68 та ін.

²⁰ Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України // Грушевський М. Твори у 50 томах. – Т.7. – С.260-261; Księga radziecka miasta Drohobycza 1542-1563. Z papierów pośmiertnych ś.p.Stefana Sochaniewicza, wydała Helena Polackówna. – N 221. – S.85-86. Див. також: Тимошенко Л., Царьова Н. Документи до історії міжконфесійних стосунків у Дрогобичі в XVI ст. // ДКЗ. – Вип.ІІ. – Дрогобич, 1997. – С.19-26.

²¹ Ісаєвич Я.Д. З історії суспільно-політичної боротьби у місті Дрогобичі в XVI ст. // З історії західноукраїнських земель. – Вип. V. – К., 1960. – С.5-7.

²² KRД. – S.40-41, № 108; S.60, № 165; Ісаєвич Я.Д. Вказ. праця. – С.6.

²³ Sobieski W. Upadek rodziny Starzechowskich (przyczynek do historii «egzekucji dóbr») // Sobieski W. Szkice historyczne. – Warszawa, 1904. – S.187-237. Див. також сучасну літературу з теми: Sucheni-Grabowska A. Losy egzekucji dóbr w Koronie w latach 1574-1650 // Kwartalnik Historyczny. – 1973. – R.80, nr.1. – S.3-19; Eiusd. Monarchia dwu ostatnich Jagellonów a ruch egzekucyjny. Cześć 1: Geneza egzekucji dóbr. Aneks osobowy: Zdzisława Jabłońska. – Wrocław, 1974; Eiusd. Proby auksji dochodów z dobr domeny królewskiej w swietle lustracji z lat 1615-1620 // Przegląd Historyczny. – 1967. – T.58, zes.2. – S.221-242; Eiusd. Wałka o wymiar i przeznaczenie kwarty w końcu XVI i na początku XVII wieku // Przegląd Historyczny. – 1965. – T.56, zes.1. – S.24-45; Pałucki Wł. Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku. – Wrocław, 1974; Chłapowski K. Realizacja reform egzekucji dóbr 1563-1665. Sprawa zastawów królewskich małopolskich. – Kraków, 1966; Rychlikowa I. Lustracja 1564-1566 jako podstawa szacunku dochodów z gospodarki polowej // Kwartalnik Historyczny Kultury Materialnej. – 1974. – R.22. – zes. 4. – S.674-684.

²⁴ Sobieski W. Upadek rodziny Starzechowskich (przyczynek do historii «egzekucyi dóbr»). – S.192-194.

²⁵ Ibid. – S.200-201.

²⁶ Найповнішою біографією Я.Замойського є на сьогодні праця С.Гжибовського. – Grzybowski S. Jan Zamoyski. – Warszawa, 1994. Див. також збірку: Zamojsko-Wołyńskie zeszyty muzealne. – Т.III. Jan Zamoyski wódz – mecenas – polityk 1542–1605. – Zamość, 2005.

²⁷ В.Собеський опублікував цей блок джерел в першому томі «Архіву Яна Замойського» 1904 р. – Archiwum Jana Zamojskiego kanclerza i hetmana Wielkiego koronnego. – Т.I. 1553– 1579 / Wyd. Dr. W.Sobieski. – Warszawa, 1904. – S.409-423 (Cz.II. Akta, mowy i t.p. Dodatki).

²⁸ Шляхтичі Каспер і Мацей Рамулти володіли поблизу Дрогобича маєтком Старе Село (пізніше – Вацовичі, тепер – Залужани), 1614 р. їх маєтки викупив Адам Стадницький. Рамулти порушували спокій у житті староства і в подальшому, здійснювали набіги на місто і творили відверті насильства. Так, 1603 р. вони вчинили криваву авантюру і поранили двох руських священників, а третього – раневицького попа Федора – вбили. При найпершій okazii дрогобичани помстилися, жорстоко нападши на двох Рамултів, які дивом урятувалися від смерті, сховавшись у костьолі. – Lozinski W. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej polowie XVII wieku. – Т.1. Czasy i ludzie / Wyd.3. – Lwow, 1913. – S.94. 1604 р. Якуб і Мацей Рамулти збройно напали на бургомистра Якіма Кравця і на простолюди. Міщани знову дали їм відсіч і обстріляли з рушниць. – ЦДІАЛ. – Ф.13. Перемиські городські книги. – Оп.1. – Спр.320. – С.527-529. Все ж, Рамулти залишили помітний слід в культурі краю: 1572 р. в дрогобицькому костьолі був споруджений надгробок Катерини Рамултової, робота майстра Себастьяна Чешка. Див.: Петрушак Н. Скульптурний декор надгробка Катерини Рамултової з Дрогобицького костьолу Св.Бартоломея // Drohobycz wielokulturowy / Red. M.Dąbrowski, W.Meniok. – Warszawa, 2005. – S.251-260.

²⁹ Archiwum Główny Akt Dawnych. – Т. zw. Metryka Litewska. – Dz. IV B. – N 22.

³⁰ Ibid. – K.482-515v.

³¹ Sobieski W. Upadek rodziny Starzechowskich (przyczynek do historii «egzekucyi dóbr»). – S.225.

³² Особливо це стосується Мартина Лятерни – видатного єзуїтського діяча і проповідника, автора «Арфи духовної», мученика за віру. Див.: Cieślak S., SJ. Marcin Laterna SJ (1552– 1598) działacz kontrreformacyjny. – Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003. – 400s. (Studia i materiały do dziejów jezuitów polskich. – Т.12), а також рецензію на книгу Л.Тимошенка. – Див.: Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VIII. – Дрогобич, 2004. – С.556-559. Альманус, сучасник і товариш Мартина, також був єзуїтським проповідником.

³³ AGAD. – Т. zw. Metryka Litewska. – Dz. IV B. – N 22. – K.517-527.

³⁴ Оригінал привілею на пергамені в XIX ст. знаходився в архіві дрогобицького магістрату, за яким він був опублікований Ф.Гонткевичем у збірці міських актів. – Gątkiewicz F. Op. cit. – S.71. Сучасне місцезнаходження джерела не з'ясоване.

³⁵ AGAD. Op. cit. – K.521v. Україномовний переклад джерела подано: Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – К., 1988. – № 67. – С.69; Тимошенко Л., Царьова Н. Документи до історії міжконфесійних стосунків у Дрогобичі в XVI ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 1997. – Вип.II. – С.23-24.

³⁶ AGAD. – Т. zw. Metryka Litewska. – Dz. IV B. – N 22. – K.517-518.

³⁷ Ibid. – K.523v.-524v. Сигізмунд Август підтвердив недатовані привілеї Володислава і Сигізмунда I, а також привілей Сигізмунда I 1508 р. Питання розглядалося ще І.Шараневичем. –

Szaraniewicz I. Rzut oka na beneficjya kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1875. – S.6, 16-17 (покликання 30), 52 (покликання 10).

³⁸ Це добре ілюструють дослідження Інкіна В.Ф., який, черпаючи інформацію з інвентаря 1568 р. та інших джерел XVI ст. всебічно дослідив деякі аспекти господарського життя Дрогобицько-Самбірського регіону (Инкин В.Ф. К вопросу об эволюции феодальной ренты в Галичине XVI–XVIII вв. (По материалам столовых имений) // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1963 г. – Вильнюс, 1964. – С. 224–245; Инкин В.Ф. Фольварк и рынок в Галицком Прикарпатье XVI в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1964 г. – Кишенев, 1966. – С. 121–129; Инкин В.Ф. Дворище и лан в королевских имениях Галичины в XV–XVIII вв. // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. – М., 1974. – С.68 – С. 27–41).

³⁹ Найдаковський Варфоломей – власник земельних часток у Котові і Попелях у середині XVI ст. (ЦДІАУЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 16. – С. 197-198, 250-151, 602-603.).

⁴⁰ Про який інвентар йдеться й що це за варшавського ксьонза з'ясувати не вдалося.

⁴¹ Йдеться про люстрацію Дрогобицького староства 1565 р.

⁴² Малдрик Станіслав з Ходиванців – дрогибицький староста у 1496-1522 рр. (KRD. Zabytki Dziejowe. – Wydanie Tow. Nauk. we Lwowie. – T.IV. – Z.1. – Lwów, 1936. – S.XXXVIII-XXXIX).

⁴³ Соколовський Криштоф (пом. 1580/1581 рр.) – рогозинський староста (1563-1581), у 1559 р. отримав уряд генерального економа королівщин у Великопольщі. Один з люстраторів королівщин у Руському воеводстві. Його діяльність як люстратора характеризується сумнівною і педантичною. Згадки про Соколовського у інвентарі 1568 р. стосуються періоду люстрування Дрогобицького староства (Pałucki Wł. Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku. – Wrocław, 1974. – S. 126, 135).

⁴⁴ З двох названих осіб ідентифікувати вдалося лише одну: Дембінський Станіслав – писар королівського скарбу (1557 р.), королівський дворянин (1560 р.), у 1559 р. разом з Мартином Фалецьким адміністрував самбірськими жупами. Можливо, на кінець 1560-х років за його участі та згаданого Джевиського було створено який опис або інвентар дрогибицького староства чи йогоприбутків, що не зберігся до нашого часу (Turska J. Inwentarz żup samborskich z 1558 rjku // Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa. – Wrocław, 1957. – T. 1. – S. 296. Boniecki A. Herbarz polski. – Warszawa, 1899. – T.4. – S. 203).

⁴⁵ Відомостей про вказану особу не має. Варто, зазначити, що на кінець XVI – початок XVII ст. Скородинські продовжували межкати на Дрогобищині. Зокрема, Миколай Скородинський був слугою котовського піджупника (1602) й посесором частини війтівства в Опаци біля Підбужа (1595-1608) (Наукова бібліотека Львівського Національного університету Відділ рідкісної книги, стародруків і рукописів. – Архів Самбірської економії. – Спр. 517/III. – Арк. 197зв., 595, 629зв.-630).

⁴⁶ Відомостей про Рокоцького не віднайдено.

Ігор Смуток, Леонід Тимошенко.

Інвентар Дрогобицького староства 1568 р.

Дослідження присвячене унікальному рукописному джерелу з історії краю – інвентарю місцевого староства 1568 р., який був учинений після смерті старости Яна Стажеховського. Публікується текст інвентаря за оригіналом, який зберігається в Головному архіві давніх актів у Варшаві. У передмові проаналізовано політичні умови появи джерела (ревізійну комісію очолював магнат, майбутній державний

і суспільний діяч Ян Замойський), його інформативний потенціал, схарактеризовано діяльність старости.

Igor Smutok, Leonid Tymoshenko.

Drohobych churchwarden inventory of 1568.

The research is devoted to the Drohobych churchwarden inventory of 1568, a unique hand-written local history source made on the death of the warden Yan Starzechowsky. The text of the inventory, which is kept at the Main old acts archive in Warsaw, is published in precise accordance with the original. The political conditions of the source occurrence (the revision committee was headed by the magnate and future statesman and public figure Yan Zamoyskyi) and its informative potential are analysed in the foreword, wherein also the activity of the aforementioned warden is characterized.

ЯКОЮ Ж БУЛА МАЙСТЕРШТУКА ЛЬВІВСЬКИХ МЕЧНИКІВ?

(Нотатка на маргінесі статті Олександра Голездренка “Львівський цех мечників”
(Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. ІХ. – С. 194-201.)

Цех львівських мечників якось був обійдений увагою дослідників. Хоч у літературі і відомо кілька розвідок і статей, проте у них розглядалися тільки окремі аспекти діяльності мечників, збиралася початкова інформація про цех, час існування, число майстрів-мечників¹. Нещодавно видана стаття Олександра Голездренка про львівський цех мечників мала б додати нову інформацію про цех, з'ясувати дату заснування і т. ін. Однак згадана стаття не тільки вносить мало нових відомостей про цех, а в описі майстерштуки прямо дезінформує читачів. Цитую: “Опису майстерської штуки не збереглося, але вона, напевно була аналогічною до краківських мечників. [При цьому автор посилається на праці: *Charewiczowa Ł.* Lwowskie organizacje zawodowe z czasów Polski przedrozbiorowej. – Lwów, 1929. – S.112-113; *Мельник Б.В.* Львівські зброярі. 2. Мечники // Наукові записки Львівського історичного музею. – Вип.9. – Львів, 1999. – С. 69]. Мечник повинен був сам виточити руків'я, а також вигострити та відполірувати лезо клинка, виготовити піхви та ремінь, який мав бути прошитим трьома швами червоним оксамитом, один шов мав бути посередині, а інші – біля шнурівки та з тильного боку. Піхви повинні бути вишуканими, так підігнаними, щоб зброя входила в них один в один без зайвих виступів та зайвого місця, кінець клинка мав збігатися з ними якомога точніше, голівка зброї повинна бути з латуні, також мали бути прикраси з латуні, поліровані. Руків'я повинно було бути дротом плетене в лицарський вузол, дріт повинен бути крученим, вибіленим. Саме руків'я повинно обвиватись 58-ма витками. Крім того, від руків'я відходити [sic] мала латунна трубка, яка також обвивалась 12-ма витками, і на якій мав бути ангел. Меч, який був еталоном цехової штуки, передавався у спадок цеху. У XVII ст. цеховою штукою міг слугувати не лише меч, але й шабля” (С. 198-199).

По-перше, опис штуки львівських мечників зберігся, їх є навіть два від 1529 та 1634 рр. (див.: Додатки). По-друге, Луція Харевичова, текст якої перекладає Голездренко, покликається на відомі на той час два описи майстерштук краківського та познанського цехів, причому подає опис штуки тільки познанського цеху мечників.

Ось власне, як звучить текст опису в оригіналі: “Powinien sztuki według dawnego porządku w cechu mieczniczym robić, to jest ma przynieść głównią mieczowaną z amru (*hammer*)... Tę zaś głównią z amru przyniesioną, toczyć ma własną ręką, jako mu starsi mistrze okażą, a po wytoczeniu na stary kształt, obesać mistrze do jej oglądania należy, toż potem wykształtowaną tę wymieczować głównią i poszwę (sic) na nią z rzemienia nie gładzonego uczynić będzie powinien, a ma byđь szyta po wierzchu trzema szwy, jedwabiem czerwonym, jeden szef [sic] ma być środkiem, a drugi podle sznurka i z drugiej strony takież pod po spodkiem. Pachwa zaś byđь tak subtelna, żeby w okrąg koniec końca dochodził,

głowica na nim modrzykowata o podwójnym falczu, po jednej stronie piłowana i mosiądzem nasiekana; także i z drugiej strony, a na tej głowicy ma być omyków 8 subtelnych, mosiężnych, jelca mają być okrągłe sztukowane, mosiądzem obtoczone i dobrze wypolerowane, rękojeść drótem w węzeł rycerski pleciona, a drót kręcony, pobielany, być ma w tej rękojeści pięćdziesiąt i ośm okienek, a w rurze mosiężnej dwanaście, która będzie na *anglu* pod rękojeścią, *angiel* zaś ma być wymieczowany, taszka z ramienia nie gładzonego, czternastą sztabrynow sztamowana; każdy sztabryn ma być inszej farby, a taszka w środku przezroczysta (Łukaszewicz J. Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach. – Poznań, 1838. – T. 1. – S. 377-378: зі статуту 1604 р.)”.

Як бачимо, Голездренко при перекладі випускає значну частину технічних термінів (głowica modrzykowata, омыки, jelca, sztukowana, okienka, taszka, sztabryny, sztamowana), за якими стояли складні технологічні процеси виготовлення меча. Досі за цим та подібними описами майстерштук мечницьких цехів Кракова, Любліна, Познані та інших міст, і навіть при наявності зразків збережених мечів, дослідники не можуть цілком відкрити технологічні таємниці мечницького ремесла². Проте проблема не в тому, що молодий дослідник не може їх розв'язати чи хоча б подати свої міркування на цю тему. У кількох випадках його неповний і недосконалий переклад цілком спотворює текст оригіналу. Так, у оригіналі на початку опису йдеться про “głównią mieczowaną”, а в перекладі Голездренка помилково виступає “руків'я”, яке мечник має сам виточити (?). Насправді, замість “руків'я” у перекладі повинен бути “клинок”, який, природно, міг бути виточеним, а не руків'я. В оригіналі мова йде про прошиття тільки піхов, а не про “ремін”. Автор перекладу загалом випускає процес виготовлення хрестовини меча (jelec), шкіряної накривки для руків'я меча (taszka), очевидно, не даючи собі ради з термінами мечницького ремесла. До перекладацьких казусів чи навіть анекдотів можна віднести переклад слова “angiel”, котрий означає стрижень чи основу руків'я меча. У перекладі ж звичайний стрижень перетворився в “ангела” (!?).

У процесі підготовки до друку привілеїв та статутів ремісничих цехів Львова XV-XVIII ст. мною було виявлено два описи штук львівських мечників. Перший опис — у відомому ще Луції Харевічовій, але не використаному нею статуті ковальського, слюсарського та інших “залізних” ремесел від 1 лютого 1529 р., а другий — у статуті новозаснованого цеху мечників від 16 жовтня 1634 р. (див.: Додатки). Ці описи дозволяють зробити кілька попередніх висновків. По-перше, львівська штука частково відрізнялася від подібних майстерштук у Кракові, Познані та інших містах, як це виходить з відомих опублікованих описів, хоч у загальних рисах процес виготовлення меча був подібний. Тому хибними є звичні тези в історіографії (Л.Харевічова, Я.Кісь, Б.Мельник) про цілковиту подібність львівських та краківських чи познанських мечницьких штук. По-друге, штука львівських майстрів-мечників упродовж XVI-XVII ст. зазнавала незначних змін. По-третє, меч, а не шабля, був майстерштукою львівських мечників у XVII ст., а також, очевидно, — і в XVIII ст.

ДОДАТКИ

№ 1

Опис майстерштуки львівських мечників за статутом об'єднаного цеху ковалів, слюсарів, острожників та інших майстрів залізного ремесла від 1 лютого 1529 р.

[4] Item ex parte gladiatorum quolibet magister artis gladiatores debet imprimis novum ferramentum dictum klyna demolire et acuere ad formam antiquam cum vagina alias sposzwa iuxta antiquum modum artis de [...] ¹ reformata ferrico consista duobus filis terminis, capula czosnkowa, yelcze cupro circumducte, thobolka tribis corrigis strabini stamowana, manuale cum [...] ¹ knothy illaterali, lateralis vero knothy Ungaricales intus manuale cum tonna cuprea (Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 131 (Колекція грамот на пергаменті). – Оп. 1. – Спр. 505).

Переклад

[4] Далі, щодо мечників, то кожен майстер мечницького ремесла насамперед нову полосу заліза, звану “клинок”, має випрямити та вигострити за давнім зразком, піхва меча, чи “спошва”, відповідно до давнього способу ремесла (...) ¹, що закінчується двома швами; “часникова” голівка, хрестовина інкрустуються міддю; тоболка ззовні облямована трьома ремінцями; руків'я (...) ¹, а по боках – (звичайні) прендзлі, посередині – угорські, зсередини рукоятка з мідною трубкою.

¹ Фізично втрачений текст (кілька слів).

№ 2

Опис майстерштуки львівських мечників за статутом львівського цеху мечників від 16 жовтня 1634 р.

Pierwszy artykuł. Kozdy [sic] towarzysz rzemiesla mieczniczego, ktory chciał mistrzem w tym cechu zostac, powinien wstepnego złotych szesc oddac do cechu y listi tak od urodzenia, iako tesz y wyuczenia sie pokazac. Potym stuki mistrzowstwa swego takie ma odprawiac. Naprzod powinien ukazac głownią nową mieczową, onę wybrusic według starego trybu na dwa fałdy po obu stronach, y z poszwą także staroswieckim sposobem, skora ma bydz rybowana, iedwabiem szyta, ze trzema swami, głowica cosnkowa, jelca mosiądzem okręcane. Taszki maią bydz w siedm rządow rozney masci y z frezdzlami [sic] stamowane. Rękoiesc ma bydz ze czterdziestą czteroma okienek okręcana mosiądzem, przezroczysta, wewnetrz rękoiesci na changlu ma bydz rurka mosiądzowa, także z okienkami, a sam changiel ma bydz polerowany. Cherby [sic] na taszkach ieden krolewski, z drugiey strony mieyski. To wszystko ma oddac za cwierc roku (Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 52 (Магістрат м. Львова). – Оп. 2. – Спр. 49. – С. 1241).

Переклад

Перша стаття. Кожен підмайстер мечницького ремесла, котрий хоче стати майстром у тому цеху, повинен дати до цеху вступного 6 зл. та показати листи про (законне) народження, а також про навчання (ремеслу). Після цього зобов'язаний виконати такі штуки своєї майстерності. Насамперед повинен показати новий мечовий клинок, його вигострити з обох боків, відповідно до давнього прийому, на дві складки (fałdy);

пiхви також за стародавнiм способом мають бути шкiрою обрамленi, розшитi шовком трьома швами; “часникова” голiвка, хрестовина iнкрустуються латунню. Ташки повиннi бути у сiм рядiв рiзного кольору та обрамлятися (stamowane) прендзлями. Рукiв’я з сорока чотирьох “вiконечок” має бути ажурною, iнкрустованою латунню; всерединi рукiв’я у стрижнi (changlu) зобов’язана бути латунна трубка, також з “вiконечками”, а сам стрижень слiд вiдполiрувати. На ташках герби: один – королiвський, з другого боку – мiський. Це все повинен вiддати за чверть року.

¹ Charewiczowa Ł. Lwowskie organizacje zawodowe z czasów Polski przedrozbiorowej. – Lwów, 1929. – S. 112-114; Кiсь Я. Промисловiсть Львова у перiод феодалiзму (XIII–XIX ст.). – Львiв, 1968. – С. 123-124; Мельник Б.В. Львiвськi зброярi. 2. Мечники // Записки Львiвського iсторичного музею. – Львiв, 2000. – Вип. 9. – С. 67-74; 2001. – Вип. 10. – С. 25-32.

² Див.: Wocheński Z. Krakowski cech mieczników. – Kraków, 1937. – S. 39-52.

Мирон Капраль.

Якою ж була майстерштука львiвських мечникiв?

Публiкацiя є критичним вiдгуком на джерелознавчi проблеми статтi О.Голездренка “Львiвський цех мечникiв”, опублiкованої в “Дрогобицькому краєзнавчому збiрнику” (Вип. IX. – С.194-201). У додатку публiкуються два фрагменти зi статутiв львiвського цеху мечникiв 1529 i 1634 рр., з описом технологiї виготовлення мечiв.

Myron Kapral’.

What really was the masterpiece of Lviv swordmakers?

The publication is a critical response to source study problems of O.Holezdrenko’s article “Lviv guild of swordmakers”, published in “Drohobych local lore studies” (Vol. IX. – pp. 194 – 201). In the supplement two fragments are republished from the statutes of Lviv guild of swordmakers of 1529 and 1634, which include the description of sword manufacturing technology .

АРХИМАНДРИТИ ЖИДИЧИНСЬКОГО МИКОЛАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ В 40-х рр. XVII СТОРІЧЧЯ

Історія волинських монастирів середини XVII ст. залишається малодослідженою і значною мірою це є результатом недостатньої кількості документальних свідчень. Виняток становить Жидичинський монастир, який багаторазово згадується в записках актових книг, але переважна більшість цих справ стосується його маєтків та конфліктів навколо них. Однак трапляються свідчення й іншого характеру. Наведений далі матеріал висвітлює деякі важливі, як на нашу думку, аспекти функціонування обителі, до того ж дозволяє уточнити окремі дати в хронологічному переліку її настоятелів.

Привілеєм від 20 квітня 1638 р. король Владислав IV затвердив передачу Жидичинської архимандрії уніатам – w administratia duchowna y swiecka; її отримав київський митрополит Рафаїл Корсак¹. Ще до офіційної передачі, яке відбулося 17–18 травня², монастир уже реально перебував під його владою як адміністратора доживотного; а намісником адміністрації архимандрицтва Жидичинського згадано Никифора Лосовського³. Таким чином, на думку дослідників, Корсак był tylko administratorem монастиря⁴. Проте у королівському привілеї від 30.07.1638 р. його названо archimandrytą zyduczynskim⁵. Зазначимо, що впродовж усього часу перебування монастиря під владою Корсака в документах він згадується і як адміністратор доживотний архимандрицтва Жидичинського⁶ і як архимандрит жидичинський⁷. По-різному називали і Никифора Лосовського: наприклад, від 1638 р. в одному записі його згадано як економа и адміністратора архимандрицтва Жидичинського⁸, в іншому – намесника и економа⁹. А у записі під 1639 р., де Рафаїла Корсака названо архимандритом, Лосовського представлено як ihumena zyduczynskiego¹⁰, записи під 8 і 18 липня 1639 р. фіксують такі титули: dozywotny administrator Жидичинського монастиря Рафаїл Корсак і Nicéphor Łosowsky, archimandryta pinsky, leszczynsky, ihumen zydiczynski¹¹. Однак, як би документи не називали Корсака і Лосовського, маємо підстави твердити про те, що монастир перебував під владою першого, а другий був його намісником.

У 1640 р. Рафаїл Корсак помер, останню нам відому згадку про нього маємо під 16 серпня¹². А 5 листопада 1640 р. датовано королівський привілеї київському митрополиту Антонію Селяві на administracyiu Жидичинської архимандрії¹³. Про монастир він знав не із чуток, бо дослідники згадували його акт від 1640 р., відзначаючи, що na ten cas był tylko administratorem archimandryi pod niebytnosc Korsaka, w Rzymie siedzącego¹⁴.

У документах Антонія Селяву, так само, як і його попередника, могли називати жидичинським “адміністратором”¹⁵, або ж – і набагато частіше – “архимандритом”¹⁶. А в одному записі під 1643 р. його названо і “адміністратором” і “архимандритом”¹⁷.

Зрозуміло що як і Рафаїл Корсак митрополит Селява постійно не мешкав у Жидичинському монастирі. Хоча ми віднайшли лише дві згадки про монастирського намісника Никифора Лосовського (під 25 і 28 червня 1642 р.)¹⁸, ймовірно, на цій посаді при Антонію

Селяви він перебував довший час. Беручи до уваги й те, що його згадано як намісника ще в 1638 р., а впродовж 1637 – 1649 рр. він був адміністратором Луцько-Острозької єпархії¹⁹, навряд чи буде значним перебільшенням висновок щодо важливої, а часом і головної ролі Лосовського в управлінні монастирем у період з 1638 до 1644 року. На користь сказаного також свідчить його бажання очолити архимандрію, ним була навіть організована якась інтрига проти Селяви (про це далі), яка закінчилася тим, що в 1644 р. саме він став жидичинським архимандритом (ми не маємо жодної згадки про нього як адміністратора)²⁰. Нам невідомі королівський привілей або інші документи, які б висвітлювали обставини передачі монастиря Лосовському. Правда, автор статті про Антонія Селяву в “Польському біографічному словнику” писав, що цей митрополит перебував, головним чином, у Вільні і starał się o pozwolenie na zatrzymanie archimandrii Żydycyńskiego, lecz musiał z niej zrezygnować²¹. Однак чому Селява був змушений полишити архимандрію, хто або що стояло за цим – не пояснюється. В одному з наведених далі записів згадана ініціатива і роль Лосовського у відібранні монастиря від Селяви, однак подробиць немає. У той же час маємо інформацію щодо невдоволення деяких впливових осіб на Волині призначенням нового архимандрита. Так, у скарзі від 20.05.1644 р. у зв’язку з межовим конфліктом кн. Владислав Домінік Заславський назвав Никифора Лосовського неправним посесором Жидичинської архимандрії, як, між іншим, і Антонія Селяву²². У скарзі Томаша Боски (від 21.07.1644 р.) з приводу межового конфлікту монастиря цього разу з Яном Чаплинським Никифора Лосовського також названо неправним посесором манастиря Жыдычинского. Позивач згадав, що Антоній Селява “и сам не могучи быти леитимус посесором тоє архимандрии Жыдычинское, бо противко ясному и выразному праву унионис, не будучи терриена воєводства Волинского и маючи так веле інших примеров полии бенефиция”. Незаконність передачі монастиря Лосовському пояснювалася тими самими причинами: также не ест терриена того воєводства и также килка бенефиция, то ест владыцтво Витепское, архимандрию полоцкую тримаєт и тую Жидичинскую трымати хочет²³.

Якщо в двох наведених скаргах незаконність володіння монастирем Никифором Лосовським згадувалася як доповнення, уточнення до основних звинувачень (у наведених свідченнях це – межові суперечки), то під 02.06.1644 р. маємо “Протестацию их мл обывателей воєводства Волинского о неважност привилею на архимандрие, отцу Лосовскому даного”, а безпосереднім протестантом був кн. Григорій Четвертенський²⁴. Бачимо ті ж самі звинувачення, що вже наводилися. Не знаємо, як щодо всіх обывателей Волинського воєводства, а от згаданий князь менш ніж через рік кардинально змінив своє ставлення до цього питання, заявивши, що свою протестацию о неважност привилею его милости на архимандрию Жыдычинскую служачого Никифору Лосовському він тепер касует и неважную быти знайдуєт²⁵. Однак 21.11.1647 р. волинський воєвода кн. Адам Олександр Сангушко, яко старший сенатор тутешнього воєводства Волинского, позивав Лосовського, як неправне и неслухне тримаючому [...] архимандрию Жидичинскую противко праву тутошнему воєводству Волинскому, і, відповідно, неправне тримаючи добра и маєтности, до тоє архимандрии належачие, які він використовував у власних потребах, роздаючи в посесію різним особам²⁶. 30 січня 1648 р. Адам Сангушко своїм и всего воєводства именем протестовалсе противко Лосовському, який, всупереч ясному праву воєводства Волинского, не був обраний на Жидичинську архимандрію од их мл панов обывателей воєводства Волинского, і який, крім того, прыневоливши розными способами Антонія Селяву, що володів монастирем всупереч праву воєводства Волинского, полишити, до того

ж без консенсу з Апостольською столицею, архимандрію, після чого взяв її під свою владу, а пізніше зміг отримати королівський привілей на затвердження за ним права на це володіння. Проте це – лише преамбула до скарги: князь Сангушко звинувачував Лосовського, неправного посесора монастиря, в роздаванні церковних маєтків, що призвело до їх спустошення, а також руйнуванні Жидичинської парафіальної церкви, володіння якої почав використовувати у власних потребах²⁷. Відзначимо, що наведені звинувачення, судячи з усього, не мали для Лосовського помітних негативних наслідків, в усякому разі він залишався жидичинським архимандритом до самої смерті.

Щодо дати смерті, то одні дослідники писали, що Mikołaj Nicefor Łosowski, biskup Witebski i Mscisławski, koadjutor arcybiskupa Połockiego, administrator biskupstwa Łuckiego, umarł 1649 r.²⁸, інші називали 1650 рік²⁹. Відзначимо, що останню відому нам згадку про архимандрита Лосовського маємо під 30.04.1649 р., коли він свідчив, що в 1648 р., під час реbelie и бунтов козацких здійснювалися напади на монастирські маєтки і підданих с тых же сел в неволю татарскую позабирали, а в Жидичині монастир и резиденцию всю з фолварком тамошным спалено³⁰. А вже 30.10.1649 р. возний увязал у володіння монастирем Натаніеля Лозовицького³¹. Зрозуміло, що поява нового настоятеля необов'язково пов'язана із смертю попереднього. Однак навряд чи під час козацької війни у польського короля або ієрархів З'єднаної Церкви могло виникнути бажання чи потреба міняти жидичинського архимандрита. Можна було б пояснити заміну тим, що в цей час монастир перейшов до православних, але Лозовицький був уніатом. Отже, скоріш за все, призначення Лозовицького пов'язане із смертю Никифора Лосовського, яка сталася в 1649 р., тим більше, що саме така інформація міститься у згаданій далі скарзі архимандрита Дениска під 23.05.1650 року. Деякі дослідники відзначають, що Лозовицький став жидичинським адміністратором згідно з привілеєм польського короля Яна Казимира від 12.07.1649 року³². У такому разі, якщо наведені міркування правильні, Лосовський помер раніше липня 1649 р., ймовірно, невдовзі після 30 квітня (остання відома нам згадка про нього), бо до появи королівського привілею мав пройти певний час. Відзначимо, що нам відома лише одна згадка про Лозовицького як “архимандрита” Жидичинського монастиря – у вже наведеному свідченні возного про його увязане. У всіх інших віднайденних записах його названо “адміністратором”. Покажем є те, що сам він наступного дня після відібрання в нього монастиря Олександром Дениском (тобто, 03.02.1650 р.) назвав себе бывшим адміністратором манастыра Жыдичинского³³.

Натаніель Лозовицький недовго обіймав цю посаду – вже під 12.01.1650 р. маємо королівський привілей овруцькому архимандриту, ігумену Луцького Братського монастиря Олександру Мокосію Дениску на архимандрію Жыдичинскую³⁴ (у записі від 14.02.1650 р. його названо ще й ігуменом Мильчанського монастиря³⁵). Отже, обитель було передано православним. Упродовж кількох тижнів після згаданого привілею архимандрія ще залишалася під владою Лозовицького, а 2 лютого 1650 р. Дениско силоміць відібрав її, незважаючи на вимогу постраждалого зробити передачу монастиря лише в присутності королівських комісарів³⁶.

Олександр Дениско залишався жидичинським настоятелем упродовж трохи довше двох років. Так, щодо події, яка сталася у листопаді 1652 р., зазначено: скоро по смерті архимандрита Дениска³⁷, а із скарги його наступника Бенедикта Мокосія Баковецького дізнаємося, що помер він, скоріш за все, десь на початку літа 1652 року. Діяльність архимандрита Баковецького, який згадується як жидичинський чернець, крилошанин під 23.06.1631 р.³⁸, тобто при архимандриті Йосифу Мокосію Баковецькому, а під

08.02.1636 р. його названо законником монастиря Виленського³⁹, що виходить за хронологічні межі нашого дослідження, тому ми обмежимося лише наведенням згаданої скарги, бо вона висвітлює цікаві подробиці, пов'язані з архимандритом Дениском. Скарга починається з того, що позивач відзначає роздавання його попередниками монастирських маєтків у посесію різним особам (до тих часів добра церковніє тримаючи неслухне), що, однак, не засвідчено жодним документом. Потім згадано, що від повітря морового, котрым тот монастыр заражоный был, помер архимандрит Дениско. Його спадкоємці, брат Петро і син Ян приїхали до монастиря, де двоє ченців – намісник Паладій Кропивницький з Яковом – дозволили їм забрати багато церковного начиння, книг, одягу, навіть монастирських документів, а також карету, яку було придбано за гроші, отримані за трирічну оренду монастирського села Нужель. Невдовзі після цього помер брат архимандрита Петро, повітрям заражоний. Позивачу так і не вдалося повернути забране. Із скарги також дізнаємося, що решту церковного майна згадані ченці відвезли до Луцького братського монастиря, котрого игуменом вышменованый отец Паладій Кропивницький быты хотел, и о тую прелятуру старалсе (пам'ятаємо, що Олександр Дениско був також игуменом Братського монастиря, отже, місце його настоятеля на той час залишалось вакантним). Згадані ченці продали зібраний урожай збіжжя, худобу, мед, а пинязми се поділили. Відзначено, що намісник Паладій забрав також двох коней, яких архимандрит Дениско взяв был у пана Богуслава Горайна на церковную маєтност Сапогов и колясу, за которую отец Иоан, свещеник буремецкий, на потребу того ж небожчыка отца Дениска купил был за золотых тридцет⁴⁰. Отже, бачимо досить типову ситуацію, коли зміна архимандрита супроводжувалася пограбуванням монастиря. Правда, у цьому випадку своїми ж ченцями. Можна, зрозуміло, спробувати знайти їм хоч якийсь виправдання, наприклад, пояснити це небажанням залишати церковне майно уніатам, яке довелося вивезти до Луцького братства. Можливо, новий архимандрит, налаштований, особливо у зв'язку з подіями козацької війни, вельми ворожо щодо православних, дещо перебільшив і згадані ченці, продавши монастирське майно, не поділили гроші між собою, а віддали на потреби Луцького братства. Однак, якщо архимандрит Дениско справді за карету віддав в орендне володіння одне монастирське село, за двох коней – інше, а за колясу змусив заплатити буремецького священика, то згадані в скарзі факти не є аж такими неймовірними. Відзначимо, що Олександр Дениско як игумен Луцького Братського монастиря (а крім нього – настоятель ще трьох) мав користуватися значним авторитетом серед православного населення. Хоча, як і всі згадані раніше жидичинські настоятелі, він явно не поділяв погляди апологетів аскетизму і не вбачав різниці між монастирським і власним майном.

У наведеному матеріалі привертають до себе увагу кілька моментів. Так, з 1638 до 1644 р. монастир перебував безпосередньо під владою київських унійних митрополитів, яких у документах називали администратор архимандрии Жыдичинское. Зрозуміло, що в обителі вони не мешкали, а поточними справами займалися намісники. Це можна пояснити намаганням митрополитів зберегти свій контроль над найбагатшою архимандрією на Волині. Показово, що Никифор Лосовський, який, ймовірно, отримав монастир завдяки інтризі проти Антонія Селяви, став "звичайним" архимандритом. Дещо інша ситуація спостерігалася у випадку з жидичинським адміністратором Натаніелем Лозовицьким. Він зайняв цю посаду після смерті Лосовського в 1649 р., коли становище на Волині З'єднаної Церкви було дуже складним і потрібно було комусь хоча б тимчасово передати обитель. Відзначимо, що Лозовицький не утік до Польщі або Литви, як переважна більшість римо- і греко-католицького духовенства, а справді

очолив спалений і разграбований Жидичинський монастир. Не дивно, таку тимчасову людину призначили саме адміністратором, хоча, цілком можливо, що за певних обставин у майбутньому він став би архимандритом.

Є згадки і про неправних посесорів монастиря – Антонія Селяву і Никифора Лосовського. Складно на підставі лише наведених свідчень робити далекоглядні висновки, але згадаймо, по-перше, зміст звинувачень: не мав осілості у Волинському воєводстві, не був обраний його обywatелами, обіймає одночасно кілька бенефіціїв. Усе це – протиправу тутошньому воєводству Волинському. Йдеться, ймовірно, про певні місцеві традиції, звичаєве право, але тут, скоріш за все, і сучасникам не завжди вдавалося дійти згоди. Зауважимо, що нам раніше не траплялися вимоги такого змісту до монастирських настоятелів, як перше і останнє звинувачення, а тогочасна практика свідчила про зовсім інше. Щодо участі у призначенні на церковну посаду населення воєводства, то в королівських привілеях є згадки на кшталт *za zgodna prozba obywatelow woiewodztwa Wolynskiego* (тут йдеться про надання архимандрії Рафаїлу Корсаку). Однак ми не знаємо, чи це було обов'язковою умовою. Можливо, питання участі населення в отриманні церковних посад стало більш актуальним після активного суперництва на Волині в 30-х роках XVII ст. православних з уніатами, коли кожна із конфесій претендувала на Луцьку кафедру, Жидичинську архимандрію тощо. Відзначимо, що згадані звинувачення суперечили діючому в той час праву патроната, бо Жидичинський монастир перебував у королівському віданні, а тому лише король мав право призначати його архимандрита чи передавати архимандрію у володіння певної особи.

По-друге, всі звинувачення висунуті світськими особами, а три з чотирьох згадуються в скаргах з іншого приводу. Складається враження, що позивачі просто хотіли кинути тінь на відповідача. Мабуть, саме для посилення враження аналогічні претензії також висунули на адресу попередника Лосовського – Антонія Селяву, хоча нам невідомі такі закиди, зроблені за його життя. Два звинувачення носять офіційний характер. Перше – протестація *obywateliev woiewodztwa Wolynskiego o neważnost privileju* Лосовському на володіння монастирем, яку в 1644 р. заніс до актових книг луцький підкоморій кн. Григорій Четвертенський і де зазначено, що позивач та інші *панове обывателе* Никифора Лосовського жидичинським архимандритом *мети и знати не хочут*. Навряд чи цей князь, будучи православним, особливо переймався долею унійного монастиря. Те, що саме він заніс до актових книг протестацію можна пов'язати з урядом луцького підкоморія, який ставив його на чільне місце серед місцевих урядників, тобто він лише виконував свій урядовий обов'язок. Показово, що пізніше Григорій Четвертенський відмовився від звинувачень на адресу Лосовського, як *неправного посесора* архимандрії. Друге звинувачення – від волинського воєводи кн. Адама Сангушка, який заніс дві скарги, одну *яко старший сенатор воєводства*, іншу – своїм и всего воєводства именем, на архимандрита, *неправне и неслушне тримаючому* монастир, у зв'язку з роздаванням церковних маєтків і використання їх у власних потребах. Отже, нелегітимність перебування Лосовського на посаді жидичинського архимандрита не була об'єктом звинувачення від Сангушка. До того ж виникають запитання: чи було звичайним збігом обставин те, що скарга появляється в самий розпал боротьби Сангушка з Лосовським, який намагався відібрати від князя монастирські маєтки Боголюбе і Рокині, а точніше через три тижні після передачі їх архимандритом у посесію кн. Владислава Заславського⁴¹? Чому князь упродовж чотирьох років не звертав уваги на роздавання монастирських маєтків, хоча такі факти мали місце? Беручи до уваги все сказане щодо розглянутих звинувачень, відзначимо,

що вони були спрямовані не на позбавлення Лосовського прав на володіння монастирем, а повинні були лише посилити дії скарги під час конфліктів з архимандритом певних осіб. Це навіть не були звинувачення щодо *неправного* володіння монастирем, а лише констатація нібито існуючого порушення при зверненні до відповідача. Не дивно, що згадані претензії не мали негативних наслідків для Лосовського. Зрозуміло, що згадані звинувачення потребують більш глибокого аналізу, якому має передувати пошук додаткових свідчень.

¹ Пам'ятки. Архів Української Церкви (далі – Пам'ятки) / Упорядник М.В.Довбищенко. – К., 2001. – Т. 3. – Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. – С. 251.

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф.25. – Оп. 1. – Спр.211. – Арк.755 зв. – 756.

³ Там само. – Ф.25. – Оп. 1. – Спр.211. – Арк.708.

⁴ Ostatnie Ks. Stebelskiego prace / Wydał W. Sereduński. – Kraków, 1877. – S.CV.

⁵ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.219. – Арк.136 зв.

⁶ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.105. – Арк.5, Спр.169. – Арк.266 зв., 498, Спр.222. – Арк.537 зв.

⁷ Там само. – Спр.169. – Арк.486 зв., Спр.214. – Арк.544 зв., 824 зв., Спр.221. – Арк.667.

⁸ Там само. – Спр.210. – Арк.766.

⁹ Там само. – Спр.211. – Арк.708.

¹⁰ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.41. – Арк.1443 зв.

¹¹ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.219. – Арк.85 зв., 88.

¹² Там само. – Спр.221. – Арк.667 – 667 зв.

¹³ Там само. – Спр.225. – Арк.14 зв. – 15.

¹⁴ Ostatnie Ks. Stebelskiego prace. – S.CV.

¹⁵ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.225. – Арк.299 зв., Спр.229. – Арк.563.

¹⁶ Там само. – Спр.224. – Арк.587, Спр.225. – Арк.913 зв., Спр.226. – Арк.938 зв., Спр.229. – Арк.668 зв., Спр.230. – Арк.1004 зв., Спр.233. – Арк.380 зв.

¹⁷ Там само. – Спр.234. – Арк.962 зв.

¹⁸ Там само. – Спр.230. – Арк.1004 зв., Спр.232. – Арк.272 зв.

¹⁹ Пам'ятки ... – С.427.

²⁰ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.159. – Арк.263 зв. – 264.

²¹ Polski słownik biograficzny. – Warszawa-Kraków, 1996. – T.XXXVI/4. – Zeszyt 151. – S.586.

²² ЦДІАК України. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.79. – Арк.313 зв. – 314.

²³ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.159. – Арк.1210 зв. – 1211.

²⁴ Там само. – Арк.891 – 891 зв.

²⁵ Там само. – Спр.242. – Арк. 274 – 274 зв.

²⁶ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.83. – Арк.888 зв.

²⁷ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.47. – Арк.1896 – 1897.

²⁸ Ostatnie Ks. Stebelskiego prace. – S.CV.

²⁹ Довбищенко М.В. Уніатська Церква на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. (регіональний, соціальний та духовний аспект). Передмова до: Пам'ятки. – С.76.

³⁰ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.263. – Арк.280.

³¹ Там само. – Арк.1096 зв. – 1097.

³² Ostatnie Ks. Stebelskiego prace. – S.CV.

³³ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.264. – Арк.167 зв.

³⁴ Там само. – Арк.91 зв. – 92.

³⁵ Там само. – Спр.265. – Арк.128 зв.

³⁶ Там само. – Арк.72 зв. – 73зв.

³⁷ Там само. – Спр.186. – Арк.836.

³⁸ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.808.

³⁹ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.201. – Арк.179 зв.

⁴⁰ Там само. – Спр.186. – Арк.1367 – 1374.

⁴¹ Там само. – Спр.257. – Арк.1000 зв.

Сергі й Горін.

Архимандрити Жидичинського Миколаївського монастиря в 40-х рр. XVII сторіччя.

На підставі віднайдених документальних свідчень автор розглядає діяльність жидичинських настоятелів, що допомагає краще зрозуміти деякі аспекти тогочасного функціонування обителі. Наведений матеріал також дозволяє зробити уточнення окремих дат, пов'язаних із монастирем.

Serhiy Horin.

The Archimandrites of Zhydychin monastery in Mykolaiv in 40th years of XVII century.

On the basis of documental evidences the Author researches the activity of the priors of Zhydychin monastery. The research helps to understand better some aspects of monastery functioning of that time. The material allows to clarify particular dates.

ВИКЛАДАЧІ МІСЦЕВОГО ПОХОДЖЕННЯ В ЄЗУЇТСЬКИХ ШКОЛАХ ГАЛИЧИНИ ВПРОДОВЖ 1675 – 1700 рр.

Активне декларування нашою державою своїх євроінтеграційних амбіцій сприяє зростанню суспільного інтересу до історії стосунків України з західнохристиянським світом. Наукове дослідження даного питання є неможливим без вивчення діяльності на українських землях єзуїтських шкіл, які не лише відігравали вагомий роль у розвитку міжконфесійних відносин, але й були потужними джерелами поширення у місцевому соціумі культури ренесансу і бароко. Значний інтерес в цьому відношенні викликає остання чверть XVII ст., коли розвиток українських (і зокрема – галицьких) осередків ордену перестає визначатися деструктивним впливом зовнішніх умов існування. Встановлення ступеня тодішньої спроможності місцевих єзуїтських колегіумів і резиденцій до ретрансляції західноєвропейської культури вимагає аналізу якісного потенціалу їх викладачів. Особливий інтерес в цьому зв'язку викликають педагоги місцевого походження, які найкраще розумілися на культурних потребах тодішнього населення України і, зокрема, – Галичини. Слід сказати, що, попри існування численних досліджень з історії місцевих осередків ордену¹, роль у їх освітній діяльності автохтонних викладачів і досі лишається нез'ясованою. Ця розвідка є логічним продовженням статті “Викладачі місцевого походження в єзуїтських школах Галичини впродовж 1648–1675 рр.”² і разом з нею є спробою заповнення вищезгаданої лакуни в історіографії історії “Товариства Ісуса”.

Перш ніж перейти до висвітлення тематики дослідження, слід з'ясувати, хто саме у даному географічному контексті розуміється під терміном “викладачі місцевого походження”. Не вдаючись до розгорнутого аналізу даного питання (в стосунку до періоду 1648–1675 рр. він подається у вищезгаданій статті) зазначу лише, що до цієї групи єзуїтів мною включаються ті особи, які визначаються у документах “Товариства Ісуса” термінами “Roxolanus”, “Rhutenus” і “Submontanus”³. В останньому випадку йдеться лише про тих членів ордену, щодо яких допускаються паралельні дефініції “Submontanus” і “Roxolanus” (“Rhutenus”).

У період 1675–1700 рр. єзуїти-галичани склали значну частку педагогічного складу місцевих шкіл ордену. З 695 напевно відомих років викладання усіх предметів у Красноставському, Кросненському, Львівському, Перемишльському і Ярославському осередках ордену 232, 75 р. (33,5 %) припадає на вихідців з теренів Галичини⁴. Найбільш “русинізованим” впродовж 1675–1700 рр. виявляється склад педагогів риторики та поезії (39,5 % напевно ідентифікованих випадків). Меншою мірою місцевий елемент був присутнім серед тих представників галицьких колегіумів і резиденцій, які навчали інфімі, граматиці і синтаксису (33,1 % напевно ідентифікованих випадків), а також – складовим *studia superiora* (25,1 % напевно ідентифікованих випадків). Якщо порівнювати між собою окремі місцеві осередки ордену, то виявиться, що найчастіше у період 1675–1700 рр. вихідці з теренів Галичини викладали у Красноставській резиденції (36,7 % напевно ідентифікованих випадків). Меншою мірою вони були репрезентовані серед педагогів Перемишльського, Ярославського (св. Іоанна), Кроснен-

ського і Львівського осередків ордену (відповідно 34,9 %, 34,3 %, 33,3 %, і 31,7 % напевно зідентифікованих випадків).

Єзуїти-галичани, які впродовж останньої чверті XVII ст. навчали у місцевих школах “Товариства Ісуса”, мали значний якісний потенціал. В цьому насамперед переконують їх творчі здобутки. Теологічна спадщина представників цієї групи членів ордену має порівняно невеликий обсяг. Зокрема, до наших часів дійшло лише два рукописні курси лекцій зі схоластичної теології, які напевно можна пов’язати з викладачами галицьких шкіл “Товариства Ісуса” періоду 1675–1700 рр. Автором першого з них був Бартоломеус Барановіч (1655–1707 рр.)⁵, який раніше викладав у Кросненському (риторику в 1687/88 н. р.), Перемишльському (філософію в 1690/91 н. р.) і Львівському (філософію в 1691/92–1692/93 н. рр.) колегіумах⁶. Інший твір подібного характеру належить перу вихідця з Перемишльщини Георгіуса Дембського (1668–1733 рр.), який на початку своєї педагогічної діяльності навчав інфімі в Перемишлі (1690/91 н. р.), а також – риториці і поезії в Красноставі (1699/1700 н. р.)⁷. Автохтонні викладачі галицьких єзуїтських шкіл останньої чверті XVII ст. також зробили певний внесок до агіографії. Зокрема, Сімон Купінські (1674–1752 рр.) підготував до друку документи щодо життя, чудес і культу св. Станіслава Костки⁸. Натомість Александер Непрські (1654–1729 рр.), який у 1678/79 н. р. викладав поезію у Перемишлі і Ярославі, згодом написав “Zywot bi. Jana Franciszka Regisa SJ” (Краків, 1716)⁹. Певну роль у популяризації богословських знань зіграв також Христофорус Грушинські (1626–1692 рр.), який переказав на польську мову працю Й.М. Горстіуса під назвою “Ray duszny” (Каліш, 1678)¹⁰.

Філософська спадщина єзуїтів-галичан, які в останній чверті XVII ст. навчали у місцевих школах ордену, є репрезентована лише працями навчально-методичного характеру. Зокрема, до наших часів дійшов повний курс лекцій з цього предмету, написаний Станіслаусом Лісовським (1663–1728 рр.)¹¹. Аналогічного характеру праця Себастьянуса Клещанського (1647–1708 рр.) напевно використовувалася автором в процесі читання філософії у Львівському колегіумі у 1679/80–1680/81 н. рр. Окремі ж складові цього курсу лекцій могли також застосовуватися С. Клещанським під час викладання синтаксису в Ярославі (1677/78 н. р.), а також філософії (1682/83 н. р.), позитивної і контрверсійної (1681/82, 1687/88–1688/89 н. рр.) та схоластичної (1690/91–1692/93 н. рр.) теології у Львові¹². На відміну від обох вищезгаданих осіб, вихідць з-під Самбору Томас Камінські (1654–1705 рр.), залишив по собі лише курс лекцій з фізики (тобто – другої частини філософії). Зміст цієї праці, у вигляді окремих нарбок і ідей, міг цілком використовуватися автором у період викладання риторики в Кросно (1682/83 н.р.) і Перемишлі (1685/86 н. р.)¹³.

Гуманітарний характер єзуїтської освіти заохочував автохтонних викладачів галицьких шкіл ордену до активної творчості на ниві красномовства, поезії і драматургії. Подібна діяльність втілювалася насамперед у написанні навчальної літератури. Прикладом останньої є рукописний курс лекцій з риторики Мартінуса Язвінського (бл. 1645–1690 рр.), окремі складові якого могли застосовуватися автором під час викладання поезії в Ярославі (1676/77 н. р.)¹⁴.

Враховуючи приналежність автохтонних викладачів галицьких колегіумів до духовного стану, не викликає подиву їх звернення до написання промов релігійного характеру. Зокрема, вищезгаданий Г. Дембські залишив по собі друковану збірку проповідей “Trojaki rokion” (cz. 1-3, Каліш-Сандомир, 1725, 1729, 1732)¹⁵. Кілька обставинних проповідей написав Йозефус Клечиньські (1675–1725 рр.), який у 1698/99 н. р. викладав поезію в Перемишлі¹⁶. Натомість Іоаннес Вольські (Огоньчик) (1659–1729 рр.) надрукував

цілу збірку подібних творів. Їх зміст частково міг бути доступним вихованцям Львівського колегіуму, в якому автор читав курси граматики (в 1680/81 н. р.), риторики (в 1688/89-1689/90 н. рр.) і філософії (в 1690/91–1691/92 н. рр.)¹⁷.

Перебуваючи у культурному контексті бароко, автохтонні педагоги галицьких шкіл ордену також активно зверталися до створення панегіриків. Відому проповідь подібного жанру (“*Guru ukoopowane*” (Львів, 1698)) виголосив на похоронах Софії Гулевичівни Александер Еліш (1659–1707 рр.)¹⁸. Мартінус Голинські (1658–1704 рр.) в перерві між читанням курсу риторики у Перемишлі і Львові (у 1682/83 і 1690/91 н. рр.), створив панегірик на честь Людвіка Вельпольського (“*Sidus caeli Sarmatici*” (Краків, 1688))¹⁹. Автором іншого відомого твору подібного жанру (“*Splendor generis Francisci Praimowski*” (Львів, 1697)) є Паулюс Жолчинські (1664–1729 рр.), який свого часу викладав граматику у Львові (1686/87 н. р.) і синтаксис в Перемишлі (1687/88 н. р.)²⁰. Цілу збірку панегіричних промов залишив по собі Лукас Станіслав Словіцький (1654–1717 рр.)²¹. Фрагменти цих творів могли використовуватися під час попередньої педагогічної діяльності автора в Перемишльському (риторика, 1678/79–1679/80 н. рр.), Львівському (контroversійна теологія, 1692/93 н. р.) та Ярославському колегіумі св. Іоанна (риторика, 1692/93–1699/1700 н. рр.)²². Серед авторів панегіриків також зустрічаємо вищезгаданого С. Купінського і Паулюса Кондрацького (1645–1699 рр.), який серед іншого навчав риториці у Львові (1680/81 н. р.) і Ярославі (1692/93 н. р.)²³.

На загальному тлі дещо виокремлюється Сімон Яхімовські (1650–1718 рр.), який здобув відомість завдяки своїм промовам на честь відновлення навчання (*renowascjk studiów*). Одним з потенційних місць їх створення слід вважати Перемишльський осередок ордену, в якому цей єзуїт читав курси поезії та риторики (відповідно у 1676/77 і 1677/78 н. рр.)²⁴.

Станіслаус Броніковські (1664–1739 рр.) зробив певний внесок у розбудову теоретичної бази вивчення поезії, залишивши по собі відповідний курс лекцій. В різному обсязі він міг використовуватися автором під час викладання у Львівському колегіумі курсів граматики (1688/89 н. р.) і поезії (1690/91 н. р.)²⁵. Знаними латиномовними поетами були також вищезгаданий Л.С. Словіцький²⁶ і Хрістофорус Шинкевіч (1653–1704 рр.), який в останній чверті XVII ст. займався педагогічною діяльністю в Перемишльському (граMATика, 1676/77 н. р.), Львівському (поезія, 1677/78 н. р.) і Ярославському колегіумі св. Іоанна (моральна теологія, 1689/90 н. р.)²⁷.

Серед зідентифікованих авторів шкільних театральних вистав зустрічаємо Франціскуса Кволека (1666–1729 рр.), який викладав у Кросно (синтаксис в 1688/89 н. р., поезію в 1689/90 н. р.) і Перемишлі (поезію в 1690/91 н. р.)²⁸. У 1689 р. в Ярославському колегіумі св. Іоанна було зіграно виставу за сценарієм викладача синтаксису Франціскуса Пешковського (1666–1710 рр.). Читаючи в подальшому в цьому єзуїтському осередку курс поезії (1696/97 н. р.), він також написав діалог на Страсну П'ятницю²⁹.

Зміцнення в XVII ст. позицій католицизму, на тлі загального відходу від вкрай фанатичного і безапеляційного розуміння християнського вчення, викликають докорінну зміну характеру міжконфесійних відносин. Якщо раніше в них домінували силові і каральні методи впливу, то відтепер, на думку А. Проспері, перевага надається діалогу та переконанню. З подібною трансформацією було тісно пов'язане зростання значення місіонерської діяльності, яку особливо активно починають вести саме члени “Товариства Ісуса”³⁰. На тлі загальної ситуації не становили винятку і ті єзуїти-галичани, які викладали у місцевих осередках ордену упродовж останньої чверті XVII ст.

Насамперед вони брали активну участь у місіонерській діяльності ордену в межах Галичини. Зокрема, у Жовкві деякий час з відповідними цілями перебував Флоріанус Камінський (1646–1715 рр.)³¹. Іоаннес Брилінський (1665–1712 рр.) у 1707–1708 рр. працював місіонером у Кросно³². Аналогічні обов'язки у Галичі в 1706–1708 рр. виконував Адамус Нігроцкі (1652–1710 рр.), який раніше викладав синтаксис у Перемишлі (1679/80 н. р.) і риторичку в Кросно (1686/87 н. р.)³³. Місіонерами в Яблонові (поблизу Коломиї) були Петрус Гриштер (1668 – 1716 рр.) і Йозефус Алембек (1669–1720 рр.) (відповідно у 1712–1713 і 1714–1715 рр.)³⁴. Місіонерською діяльністю в тому ж Яблонові (у 1716–1717 рр.) і Настасові (біля Тернополя) (у 1710–1711 рр.) займався Лукас Шуберт (1655–1725 рр.), бувший викладач Ярославського св. Іоанна (граматика, 1680/81 н. р.) і Перемишльського (поезія, 1688/89 н. р.) колегіумів³⁵. Натомість вчитель риторички Кросненського осередку ордену (1684/85 н. р.), Валентинус Туровінські (1654–1725 рр.), згодом виконував обов'язки місіонера у Рунгурах (поблизу Коломиї) (1693–1695 рр.), Рожнятові (1699–1702 рр.), Перемишлі (1706–1707 рр.) і Турові (біля Красностава) (1712–1713 рр.)³⁶.

В Кобрині (на Волині) аналогічною справою (відповідно у 1703–1704 і 1693–1695 рр.) займалися вищезгаданий А. Нігроцкі і Йозефус Летинський (1646–1718 рр.)³⁷. Місіонерами у Княгинині працювали (відповідно у 1701–1702 і 1721–1724 рр.) Ігнатіус Студницький (1648–1718 рр.) і Героніmus Дестрахан (1677–1741 рр.). Перший з них раніше також викладав моральну теологію у Кросненському колегіумі (1682/83 н. р.)³⁸. Натомість Г. Дестрахан в кінці XVII ст. був вчителем інфіми в Ярославі (1698/99 н. р.) і граматички в Кросно (1699/1700 н. р.)³⁹. Вищезгаданий С. Броніковські виконував обов'язки місіонера в Лишньо (1702–1703 рр.), а Л. Шуберт і П. Жолчинські – в Ковелі (відповідно у 1707–1709 і 1713–1715 рр.). Аналогічною справою у Марковицях (поблизу Володимира) займалися П. Жолчинські (у 1712–1713 рр.) і В. Туровінські (у 1714–1715 рр.), а також – Іоаннес Байковські (1657–1717 рр.) (у 1711–1713 рр.)⁴⁰.

Популярними теренами місіонерської активності автохтонних викладачів галицьких єзуїтських шкіл були також Полісся, Поділля, Буковина і Придніпров'я. В 1689 – 1690 рр. відповідною діяльністю в Овручі займався Ігнатіус Лещинські (1655 – 1711 рр.), який раніше навчав у Ярославському св. Іоанна (граматичку, 1676/77 н. р.), Перемишльському (синтаксис, 1677/78 н. р.) і Кросненському (поезію, 1679/80 н. р.) колегіумах⁴¹. Вищезгаданий Л. Шуберт працював місіонером в Юровіцах (1698 – 1699 рр.) і Турові (1705–1707 рр.). Аналогічну функцію на Придніпров'ї (відповідно у 1693–1695 і 1695–1697 рр.) виконували І. Байковські і Іоаннес Чехуцкі (1640–1706 рр.)⁴². Й. Клечинські певний час перебував в якості місіонера у Вінниці (1708–1709 рр.), а І. Лещинські і Ф. Кволек – в цілому на Поділлі (відповідно у 1696–1698 і 1717–1720 рр.)⁴³. На Буковині аналогічними справами у 1724–1725 рр. опікувався Андреас Озга (1669–1738 рр.), який на початку свого перебування в ордені викладав у Ярославі (інфіму, 1691/92 н. р.) і Львові (граматичку, 1692/93 н. р.)⁴⁴.

Єзуїти-галичани, які в останній чверті XVII ст. навчали у місцевих школах ордену, згодом досить часто залучалися до місіонерської діяльності за межами українських етнічних земель. Зокрема, І. Чехуцкі виконував відповідні обов'язки в цілому на Подгалі (1689–1693 рр.), а П. Жолчинські і Й. Алембек працювали місіонерами у місцевому єзуїтському маєтку Йорданові (відповідно у 1708–1709 і 1710–1711 рр.). У Мальборку в 1695–1696 рр. аналогічну функцію виконував Й. Летинський⁴⁵. У приналежному до місцевої єзуїтської резиденції маєтку Кожьлічках нетривалий час працювали місіонерами Іоаннес Бобровські (1659–1705 рр.) і Станіслаус Садовські (1661–1723 рр.) (відповідно

в 1703–1704 і 1720–1722 рр.). Перший з них раніше викладав в Ярославському колеґіумі св. Іоанна (інфіму, 1678/79 н. р.)⁴⁶. Натомість другий впродовж останньої чверті XVII ст. читав курси інфіми і граматики в Перемишлі (відповідно у 1684/85 і 1685/86 н. рр.)⁴⁷. І. Брилінські працював народним місіонером у Живцю (1705–1706 рр.) і Дуклі (1706–1707 рр.). Г. Дестрахан займався місіонерською діяльністю в Русятичах (1738–1739 рр.), Ф. Кволек – в Живцю (1705–1710 рр.), П. Гриштер – в Мендзижечу (1704–1706 рр.), а І. Лещинські – в Юревічах (під Полоцьком) (1690–1694 рр.)⁴⁸.

Поширеним типом місіонерської активності автохтонних викладачів галицьких єзуїтських шкіл було перебування з відповідними цілями при дворах магнатів і урядовців Речі Посполитої. Зокрема, вищезгаданий Х. Грушинські впродовж 1672–1676 рр. був придворним місіонером руського воєводи⁴⁹. Аналогічні обов'язки при особі войницького каштеляна Францішка Йордана у 1683–1684 і 1690–1693 рр. виконував Георгіус Боковські (1648–1718 рр.) – бувший викладач риторики в Ярославському колеґіумі св. Іоанна (1683/84–1684/85 н. рр.)⁵⁰. В цьому ж осередку ордену у 1687/88 н. р. навчав синтаксису Іоаннес Круковецкі (1664–1701 рр.), який згодом в якості місіонера супроводжував Замойських у їх закордонній подорожі (1697–1701 рр.)⁵¹. Стефанус Коцарські (1645–1704 р.), викладаючи свого часу в Кросно і Ярославі риторичку (відповідно у 1675/76 і 1677/78 н. рр.), в подальшому став придворним місіонером каліського воєводи (1697–1704 рр.)⁵². Аналогічні обов'язки при дворах відповідно Загоровських і сяноцького старости виконували І. Байковські (1698–1709 рр.) та І. Брилінські (1702–1705 рр.)⁵³. У 1700–1702 рр. придворним місіонером підчасного Озгі був самбірчанин Іоаннес Кохрон (1665–1704 рр.), який раніше викладав у Красноставі (синтаксис, 1697/98 н. р.) і Львові (поезію, 1698/99–1699/1700 н. рр.)⁵⁴. Серед двірських місіонерів Конецпольських зустрічаємо Ф. Камінського (1700–1701 рр.) і А. Еліша (1706–1707 рр.). Останній також виконував аналогічну функцію при особі Францішка Чарториського (1704–1705 рр.). У 1714 р. в якості придворного місіонера Радзивілів у Бресті фігурує Іоаннес Ягелловіч (1665–1714 рр.)⁵⁵. С. Лісовські виконував аналогічні обов'язки при дворі сандомирського каштеляна (1712–1720 рр.) і Мишковських (1723–1725 рр.)⁵⁶. Натомість Сімон Еліашевіч (1660–1744 рр.), бувший викладач поезії у Львівському колеґіумі (1686/87 н. р.), працював придворним місіонером у Лідзбарку Вармінському (1725–1728 рр.) і Грудзьондзі (1728–1729 рр.)⁵⁷.

Значний якісний потенціал автохтонних викладачів галицьких єзуїтських шкіл засвідчується також фактами їх залучення до проповідницької діяльності, яка вимагала високої компетентності у теологічних питаннях і чудового володіння мистецтвом красномовства. Найвищих кар'єрних успіхів на цій ниві досяг І. Ягелловіч, який певний час перебував на посаді трибунальського проповідника у Любліні. Вихідець з Перемишльщини Г. Дембські працював проповідником при Торунському (1718–1719 рр.), Львівському (17190–1720 рр.), Краківському (1720–1721, 1723–1724 рр.), Пьотрковському (1721–1722 рр.) і Познанському (1722–1723 рр.) осередках ордену⁵⁸. Аналогічні обов'язки у Калішському (1707–1709 рр.), Торунському (1709–1710 рр.) і Краківському (1710–1712 рр.) колеґіумах виконував Александер Пешковські (1668–1723 рр.), який наприкінці XVII ст. викладав інфіму і граматику в Перемишлі (відповідно у 1691/92 і 1692/93 н. рр.)⁵⁹. Знаними і талановитими проповідниками були також Й. Алембек, І. Брилінські, Г. Боковські, Ф. Кволек, А. Непрські та І. Вольські (Огоньчик)⁶⁰.

Єзуїти-галичани, які в останній чверті XVII ст. навчали у місцевих осередках ордену, згодом часто брали участь у поліпшенні їх матеріальної інфраструктури. Зокрема,

згаданий самбірчанин І. Кохрон був одним з благодійників Самбірської резиденції “Товариства Ісуса”. А. Непрські заклав фундамент під мурований будинок Львівського колегіуму⁶¹. Значний внесок у розбудову комплексу єзуїтських споруд у Львові і Кросно зробив Альбертус Глазовіч (1655–1719 рр.), який раніше викладав граматику у Кросненській школі ордену (1679/80 н. р.). Ставши згодом професором математики і керівником будівництва у Львові (1701–1703 рр.), він продовжив спорудження будинку місцевого колегіуму, закінчив костельну вежу і побудував нову башточку. Пізніше, вже в якості префекта будівництва у Кросненському осередку ордену (1709–1713 рр.), А. Глазовіч також керував спорудженням будинку місцевого колегіуму⁶².

Про визнаний авторитет тих єзуїтів-галичан, які в 1675–1700 рр. навчали у місцевих школах ордену, свідчать їх неодноразові призначення на керівні посади в адміністративній системі “Товариства Ісуса”. Зокрема, прокуратором і істориком Польської єзуїтської провінції в період 1686–1700 рр. був Гиацинтус Гмішовскі (1652–1708 рр.), який раніше викладав у Кросненському (поезію в 1675/76 н. р.) і Львівському (риторику в 1682/83 н. р.) колегіумах⁶³. Вищезгаданий Ф. Камінський у 1693–1694 рр. здійснював функції прокуратора спірних справ у Любліні. Серед управляючих Дієцезіальної семінарії у Сандомирі знаходимо Л. Словіцького (у 1703–1704 рр.), а також – Самуеля Ростоцького (1650–1730 рр.) (у 1693–1696, 1706–1707 рр.) і Міхаеля Хмелецького (1677–1728 рр.) (у 1716–1717 рр.)⁶⁴. Другий з цих єзуїтів серед іншого раніше викладав поезію в Перемишлі (1675/76 н. р.), а також – моральну теологію в Ярославі (колегіумі св. Іоанна, 1689/90 н. р.) і Львові (1692/93 н. р.). Натомість третій на початку свого перебування в ордені читав курс інфіми в Ярославському колегіумі св. Іоанна (1699/1700 н. р.)⁶⁵. На чолі Духовної семінарії в Сандомирі перебували С. Еліашевіч (1707–1709 рр.) і С. Клещанскі (1698–1701, 1704–1706 рр.)⁶⁶. Серед управляючих Духовної семінарії у Любліні фігурують С. Ростоцький (у 1703–1706 рр.), Л. Словіцький (у 1706–1711 рр.), С. Еліашевіч (у 1714–1715 рр.), а також – Бернардус Жолкєвський (1662–1729 рр.) (у 1716–1717 рр.)⁶⁷.

Чимало вихідців з Галичини, які в період 1675–1700 рр. викладали у місцевих єзуїтських школах, згодом ставали керівниками окремих колегіумів і резиденцій ордену. Зокрема, на чолі Кросненського осередку “Товариства Ісуса” серед інших перебували Х. Грушинскі (1679–1683 рр.), С. Ростоцькі (1698–1701 рр.), А. Непрські (1701–1705 рр.), Ф. Кволек (1710–1712 рр.), С. Еліашевіч (1724–1725 рр.) і Г. Дембскі (1731–1733 рр.)⁶⁸. Ректорами Перемишльського колегіуму були вже згадані Х. Шинкєвіч (1700–1703 рр.), С. Еліашевіч (1716–1721 рр.), І. Вольскі (Огоньчик) (1721–1724 рр.) та Г. Дембскі (1724–1728 рр.). А. Озга очолював Ярославський св. Іоанна (1711–1714 рр), Львівський (1725–1728 рр.) і Станіславський (1728–1732 рр.) колегіуми. Натомість С. Купінскі певний час виконував обов’язки ректора Ярославського колегіуму Блаженної Діви Марії (1729.)⁶⁹. Суперіором Самбірської резиденції був вищезгаданий Ф. Камінський (у 1698–1706 рр.)⁷⁰. Аналогічну посаду в Красноставському осередку ордену у 1717–1719 рр. займав Адамус Недабільскі (1659–1723 рр.), який в 1685/86 н. р. викладав поезію в Перемишлі⁷¹.

Єзуїти-галичани, які в останній чверті XVII ст. викладали у місцевих школах ордену, згодом також активно залучалися до керівництва осередками “Товариства Ісуса” в інших регіонах Речі Посполитої. Зокрема, серед ректорів Луцького колегіуму зустрічаємо А. Непрського (1709–1712 рр.) і С. Еліашевіча (1736–1739 рр.). А. Озга у 1733 – 1736 рр. очолював Острозький осередок ордену. І. Чехуцкі і А. Недабільскі

працювали суперіорами Овруцької (відповідно у 1693– 1695 і 1695– 1698 рр.), а С. Лісовські – Ковельської єзуїтської резиденції (1710–1712 рр.)⁷².

Серед керівників Брестського колегіуму зустрічаємо (відповідно у 1700–1703 і 1707–1709 рр.) Г. Гмішовського та Іоаннеса Лехнера (1658–1712 рр.)⁷³. Андреас Стжемескі (1651–1725 рр.) і вищезгаданий С. Клещанські були ректорами Сандомирського колегіуму (відповідно у 1698–1701 і 1701–1704 рр.)⁷⁴. На чолі Равського осередку ордену перебували Іоаннес Суліковські (1658–1709 рр.) (у 1702 – 1705 рр.), Ф. Пешковські (у 1709–1710 рр.) і А. Пешковські (у 1717–1721 рр.)⁷⁵. Ректорами Калішського колегіуму були С. Лісовські (1720–1723 рр.) і А. Озга (1723– 1724 рр.). Останній, поряд з І. Вольським (Огоньчиком), очолював діяльність Торунського єзуїтського осередку (відповідно у 1716–1719 і 1706–1709 рр.). С. Еліашевич займав посаду ректора в Грудзьондзі (1729–1732 рр.), А. Глазовіч – у Бидгощі (1705–1709 рр.), а А. Стжемескі – у Любліні (1701–1705, 1718–1721 рр.)⁷⁶. На чолі Валцької резиденції перебували вищезгаданий Й. Летинський (у 1696–1699 рр.) і Франціскус Баллавандер (1654–1708 рр.) (у 1703–1706 рр.), який раніше викладав поезію в Ярославському колегіумі св. Іоанна (1680/81 н. р.). Натомість А. Непрські і С. Лісовські були суперіорами в Пьотркові (відповідно у 1694–1701 і 1705–1707 рр.), С. Броніковські – у Хойніцях (1728–1730 рр.), а І. Байковські – у Мендзижечу (1710–1711 рр.)⁷⁷.

Таким чином, упродовж 1675-1700 рр. значний сегмент викладацького загалу єзуїтських осередків Галичини складала особи місцевого походження. В цілому вони мали значний інтелектуально-культурний потенціал, а також – користувалися авторитетом всередині Польської провінції ордену. По-перше, в цьому переконає широка палітра творчої спадщини автохтонних викладачів галицьких колегіумів і резиденцій. По-друге, – активне залучення цих осіб до край важливих тоді місіонерства і проповідництва, а також численні випадки їх перебування на керівних посадах у структурі “Товаристві Ісуса”. Специфікою даного періоду на тлі третьої чверті XVII ст. є не тільки істотне зростання питомої ваги автохтонних викладачів галицьких єзуїтських шкіл, але й очевидне звуження їх географічних і культурно-інтелектуальних горизонтів. В цьому переконає: 1) різке скорочення представництва в цій групі єзуїтів місіонерів, проповідників і адміністраторів, які працювали за межами Речі Посполитої; 2) суттєве зростання частки відповідних призначень, територіально пов’язаних з Галичиною; 3) зменшення у структурі творчої спадщини автохтонних викладачів галицьких шкіл ордену питомої ваги недидактичних праць, а також – робіт, тематично не прив’язаних до обставин місцевого життя. Подібний стан речей слугує відображенням прогресуючого процесу послаблення міждержавних і міжрегіональних контактів єзуїтів Польської провінції, наслідком чого стала її закритість впродовж першої половини XVIII ст. щодо нових інтелектуально-культурних віянь з Західної Європи.

¹ Див., зокрема, Finkel L., Starzycki S. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*. – Cz. I. – Lwów: drukarnia E. Winiarza, 1894. – 351 s.; Finkel L. *Króla Jana Kazimierza dyplom erekcyjny Uniwersytetu Lwowskiego z r. 1661 // Księga Pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy załozenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*. – T. 1. – Lwów, 1912. – S. 1-20; Вінковський Т. Йосиф II чи Ян Казимір (з нагоди святкування мнимої 250-літньої річниці існування Львівського Університету). – Львів, 1912. – 50 с.; Барвінський Б. Предтеча університету ім. Франца I у Львові // *Записки НТШ*. – 1918. – Т. CXXV. – С. 1-41; Gottfried K. *Jezuici w Jarosławiu*. – Jaroslaw, 1933. – 35 s.; Quirini-Popawska D. *Szkolnictwo krośnieńskie od XVII w. do 1914 r. // Krosno. Studia z dziejów*

miasta i regionu. – Т. II. – Kraków, 1973. – S. 332-362; Pelczar R. Szkolnictwo jezuickie w Jarosławiu 1575-1773 r. // *Nasza Przeszłość*. – 1995. – T. LXXXIV. – S. 12-53; Pelczar R. Szkolnictwo w miastach zachodnich ziem województwa ruskiego (XVI-XVIII w.). – Rzeszów, 1998. – 305 s.; Lec K. Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu. 1573-1773. – Kraków, 2000. – 154 s. та ін.

² Серяков С. Викладачі місцевого походження в єзуїтських школах Галичини впродовж 1648-1675 рр. // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Вип. VIII. – Дрогобич, 2004. – С. 119-126.

³ Ці та нижченаведені визначення місця походження єзуїтів Польської провінції взяті автором з “Трирічних каталогів” Римського архіву “Товариства Ісуса” за 1675, 1678, 1681, 1685, 1690, 1693, 1700, 1705 рр. – Див.: *Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI)*. – *Polonica* 16, 17, 18, 19, 20, 22.

⁴ Ці та наступні узагальнюючі дані встановлені автором на підставі аналізу змісту “Трирічних каталогів” Римського архіву “Товариства Ісуса” за 1675, 1678, 1681, 1685, 1690, 1693, 1700, 1705 рр. – Див.: *ARSI*. – *Polonica* 16, 17, 18, 19, 20, 22.

⁵ Цей курс лекцій був прочитаний автором у Сандомирі (в 1703 – 1707 рр.). – *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995*. – Kraków, 1996. – С. 26-27.

⁶ *ARSI*. – *Polonica* 18. – Арк. 49 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 20. – Арк. 65, 238; *ARSI*. – *Polonica* 45. – Арк. 17, 73 зв.

⁷ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 124; *ARSI*. – *Polonica* 20. – Арк. 250 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 22. – Арк. 57 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 45. – Арк. 73 зв.

⁸ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 347. Він навчав інфімі та граматиці в Перемишлі (відповідно у 1694/95 і 1695/96 н. рр.) та синтаксису в Ярославі (в 1696/97 н. р.). – *ARSI*. – *Polonica* 22. – Арк. 212; *ARSI*. – *Polonica* 45. – Арк. 134 зв., 152 зв., 162 зв.

⁹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 456; *ARSI*. – *Polonica* 18. – Арк. 26; *ARSI*. – *Polonica* 44. – Арк. 306 зв.

¹⁰ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 200. У 1682/83 – 1683/84 н. рр. він був викладачем моральної теології у Кросненському колегіумі. – *ARSI*. – *Polonica* 19. – Арк. 42; *ARSI*. – *Polonica* 44. – Арк. 346.

¹¹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 366. Серед іншого він навчав риториці у Перемишлі (у 1692/93 н. р.). – *ARSI*. – *Polonica* 20. – Арк. 267; *ARSI*. – *Polonica* 45. – Арк. 87 зв.

¹² *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 282; *ARSI*. – *Polonica* 17. – Арк. 33 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 18. – Арк. 46 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 44. – Арк. 312, 328 зв., 338 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 19. – Арк. 66 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 20. – Арк. 61 зв., 240; *ARSI*. – *Polonica* 45. – Арк. 20, 48.

¹³ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 265; *ARSI*. – *Polonica* 17. – Арк. 48; *ARSI*. – *Polonica* 19. – Арк. 50 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 44. – Арк. 336; *ARSI*. – *Polonica* 20. – Арк. 212 зв.

¹⁴ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 248; *ARSI*. – *Polonica* 17. – Арк. 38; *ARSI*. – *Polonica* 44. – Арк. 296.

¹⁵ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 124.

¹⁶ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 282; *ARSI*. – *Polonica* 22. – Арк. 224 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 45. – Арк. 202.

¹⁷ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 757; *ARSI*. – *Polonica* 18. – Арк. 47; *ARSI*. – *Polonica* 20. – Арк. 53; *ARSI*. – *Polonica* 45. – Арк. 48, 71; *ARSI*. – *Polonica* 20. – Арк. 231.

¹⁸ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach ...* – С. 146. Раніше він займався педагогічною діяльністю в Ярославському св. Іоанна (інфіма в 1676/77 н. р.) і Львівському (граматика в 1682/83 н. р., математика в 1688/89 – 1689/90 н. рр.) колегіумах. – *ARSI*. – *Polonica* 19. – Арк. 57; *ARSI*. – *Polonica* 44. – Арк. 296, 338 зв.; *ARSI*. – *Polonica* 17. – Арк. 14; *ARSI*. – *Polonica* 20. – Арк. 52; *ARSI*. – *Polonica* 45. – Арк. 48.

¹⁹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 187; ARSI. – Polonica 19. – Арк. 24 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 341 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 234; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 71.

²⁰ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 801; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 26; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 7 зв., 24.

²¹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 624. – Конкретніше йдеться про твір під назвою Panegyris sacrae Regi saeculorum immortalis, Iesu Christo, Reginae Coeli Virgini Mariae, nec non Sanctioris Aulae Divis dicatae a P. Lucca Stanislao Siowicki S.I. – Cracoviae: typ. A. Schddl, 1705. – Див.: Brown J. Biblioteka pisarzów assystency polskiej Towarzystwa Jezusowego powikkszona dwoma dodatkami, z kturych pierwszy zawiera polskie i rossyjskie tiomaczenia, drugi wydania pisarzy Towarzystwa Jezusowego do innych assystencyi naleińcnych w Polsce i Rossyi. – Poznac, 1862. – С. 313.

²² ARSI. – Polonica 16. – Арк. 16 зв.; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 26 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 306 зв., 314 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 231; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 84; ARSI. – Polonica 22. – Арк. 43.

²³ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 300, 347; ARSI. – Polonica 17. – Арк. 53 зв.; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 46; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 231 зв.

²⁴ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 233; ARSI. – Polonica 17. – Арк. 58 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 288.

²⁵ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 69; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 64; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 48, 71; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 213 зв., 214 зв.

²⁶ До його творчого спадку входить, зокрема, збірка віршів героїчної тематики під назвою Heroica polsis auctore P. Lucca Stanislao Siowicki S.I. – Lublin: typ. S.I., 1704; Те ж саме. – Poznac: druk. S.J., 1725; Praga: druk. uniw. S. J., 1726. – Див.: Brown J. Op. cit. – С. 382.

²⁷ ARSI. – Polonica 17. – Арк. 41 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 298 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 45; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 59 зв.; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 672.

²⁸ ARSI. – Polonica 20. – Арк. 36, 213 зв.; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 46, 73 зв.; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 352.

²⁹ Okoc J. Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku // Studia staropolskie. – 1970. – Т. XXVI. – 277, 363; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 500. Впродовж останньої чверті XVII ст. цей єзуїт також викладав наступні курси в галицьких колегіумах ордену – граматику (Ярослав св. Іоанна, 1688/89 н. р.), поезію (Кросно, 1690/91 н. р.) і риторику (Перемишль, 1697/98 – 1699/1700 н. р.). – ARSI. – Polonica 20. – Арк. 46 зв., 257 зв.; ARSI. – Polonica 22. – Арк. 72; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 47 зв., 60, 69, 162 зв., 183 зв., 201 зв.

³⁰ Prosperi A. Misjonarz // Cziowiek baroku (pod red. R. Villari). – Warszawa, 2001. – С. 202, 203, 207.

³¹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 265. Серед іншого, він також був вчителем риторики у Львові (1679/80 н. р.) і Перемишлі (1680/81 н. р.). – ARSI. – Polonica 17. – Арк. 37 зв.; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 60; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 312.

³² Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 70. Раніше цей єзуїт викладав в Ярославському св. Іоанна (інфіму, 1685/86 н. р.), Кросненському (інфіму з граматикою у 1689/90 н. р., риторику в 1699/1700 н. р.) і Перемишльському (синтаксис в 1690/91 н. р., поезію в 1691/92 н. р.) колегіумах. – ARSI. – Polonica 20. – Арк. 36, 46 зв.; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 47 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 214; ARSI. – Polonica 22. – Арк. 29 зв.

³³ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 459; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 26 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 45; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 4 зв.

³⁴ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 201, 7. Впродовж останньої чверті XVII ст. вони серед іншого читали курс інфіми в Перемишлі (відповідно у 1688/89 і 1692/93 н. рр.). – ARSI. – Polonica 20. – Арк. 77, 262; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 51.

³⁵ ARSI. – Polonica 17. – Арк. 34 зв.; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 40; ARSI. – Polonica 19. – Арк. 23 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 79 зв.; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 51; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 668.

³⁶ ARSI. – Polonica 16. – Арк. 8 зв.; ARSI. – Polonica 19. – Арк. 26 зв.; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 704.

³⁷ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 361, 459. Останній з цих єзуїтів серед іншого навчав поезії у Львівському колегіумі в 1676/77 н. р. – ARSI. – Polonica 15. – Арк. 171; ARSI. – Polonica 17. – Арк. 10; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 296 зв.

³⁸ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 650; ARSI. – Polonica 17. – Арк. 37 зв.; ARSI. – Polonica 19. – Арк. 34; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 336.

³⁹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 123; ARSI. – Polonica 22. – Арк. 30; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 195 зв.

⁴⁰ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 31, 69, 704, 801, 668. Останній з цих єзуїтів серед іншого раніше був викладачем граматики (1681/82 н.р.) і синтаксису (1682/83 н. р.) у Львівському, а також – риторики в Ярославському св. Іоанна і Перемишльському (відповідно у 1689/90 і 1692/93 н. рр.) колегіумах. – ARSI. – Polonica 19. – Арк. 23 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 329; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 45, 261.

⁴¹ ARSI. – Polonica 19. – Арк. 52 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 296, 310 зв.; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 360.

⁴² Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 668, 31, 109. Останній свого часу викладав у Львівському (риторику у 1675/76 – 1676/77 н. рр.) та Кросненському (моральну теологію у 1687/88 і 1689/90 н. рр.) колегіумах. – ARSI. – Polonica 16. – Арк. 42 зв.; ARSI. – Polonica 17. – Арк. 58; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 286, 296 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 35, 28; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 10 зв.; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 17.

⁴³ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 282, 352, 360.

⁴⁴ ARSI. – Polonica 20. – Арк. 240 зв.; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 485.

⁴⁵ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 7, 109, 361, 801.

⁴⁶ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 51; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 15 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 303 зв.

⁴⁷ ARSI. – Polonica 19. – Арк. 63; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 25; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 359; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 596.

⁴⁸ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 70, 123, 201, 352, 360.

⁴⁹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 200.

⁵⁰ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 55; ARSI. – Polonica 19. – Арк. 40 зв.

⁵¹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 334; ARSI. – Polonica 19. – Арк. 10; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 71.

⁵² Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 309; ARSI. – Polonica 15. – Арк. 177; ARSI. – Polonica 17. – Арк. 33 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 283.

⁵³ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 31, 70.

⁵⁴ ARSI. – Polonica 22. – Арк. 47 зв.; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 181 зв., 216 зв., 196 зв.; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 289.

⁵⁵ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 146, 234, 265. Останній з цих єзуїтів раніше також викладав граматику в Кросно (1685/86 н. р.) і поезію в Ярославі (1690/91 н. р.). – ARSI. – Polonica 20. – Арк. 258; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 70.

⁵⁶ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 366.

⁵⁷ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 146; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 24 зв.; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 7 зв.

- ⁵⁸ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 234, 124.
- ⁵⁹ ARSI. – Polonica 20. – Арк. 261 зв.; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 500.
- ⁶⁰ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 7, 55, 70, 352, 456, 757.
- ⁶¹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 289, 456.
- ⁶² Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 183; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 40 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 310 зв.
- ⁶³ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 184; ARSI. – Polonica 17. – Арк. 47 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 283 зв., 338; ARSI. – Polonica 19. – Арк. 3.
- ⁶⁴ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 90, 265, 578, 624.
- ⁶⁵ ARSI. – Polonica 20. – Арк. 46, 239 зв.; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 290; ARSI. – Polonica 17. – Арк. 23; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 60, 216; ARSI. – Polonica 22. – Арк. 43 зв.
- ⁶⁶ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 146, 282.
- ⁶⁷ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 146, 578, 624, 801. Останній з цих єзуїтів серед іншого викладав поезію у Львові (1685/86 н. р.), а також – риторику в Перемишлі (1686/87 н. р.) і Ярославі (колегіумі св. Іоанна, 1692/93 н. р.). – ARSI. – Polonica 20. – Арк. 23, 230; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 9 зв.
- ⁶⁸ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 124, 146, 200, 352, 456, 578.
- ⁶⁹ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 124, 146, 347, 485, 672, 757.
- ⁷⁰ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 265.
- ⁷¹ ARSI. – Polonica 19. – Арк. 50 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 253; Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 455.
- ⁷² Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 109, 146, 366, 455, 456, 485.
- ⁷³ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 184, 357. Останній раніше викладав у Перемишльському (інфіму і граматику, 1675/76 н. р.), Ярославському св. Іоанна (граматику в 1679/80, синтаксис в 1680/81, поезію в 1681/82 н. рр.) і Кросненському (риторику, 1688/89 н. р.) колегіумах. – ARSI. – Polonica 17. – Арк. 16; ARSI. – Polonica 44. – Арк. 290, 311 зв., 328 зв.; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 40; ARSI. – Polonica 19. – Арк. 56 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 45 зв.; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 46.
- ⁷⁴ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 282, 650. Перший з них раніше також викладав схоластичну теологію у Львові (1688/89 – 1692/93 н. рр.). – ARSI. – Polonica 15. – Арк. 137 зв.; ARSI. – Polonica 20. – Арк. 52, 238; ARSI. – Polonica 45. – Арк. 48, 60.
- ⁷⁵ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 500, 653. Перший з цих трьох єзуїтів свого часу також викладав поезію у Кросненському колегіумі (1684/85 н. р.). – ARSI. – Polonica 19. – Арк. 26 зв.
- ⁷⁶ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 146, 183, 366, 485, 650, 757.
- ⁷⁷ Encyklopedia wiedzy o jezuitach ... – С. 24, 31, 69, 361, 366, 456; ARSI. – Polonica 18. – Арк. 40.

Сергій Серяков.

Викладачі місцевого походження в єзуїтських школах Галичини впродовж 1675–1700 рр.

Стаття присвячена з'ясуванню ролі викладачів місцевого походження у діяльності єзуїтських шкіл Галичини впродовж 1675–1700 рр. Автор доводить, що ці особи склали істотну частку тодішнього педагогічного загалу місцевих осередків ордену та мали високий якісний потенціал. В цьому переконує значна і розмаїта за формою (теологічна, філософська, риторична тощо) творча спадщина автохтонних викладачів галицьких єзуїтських шкіл, їх активне залучення до місіонерської і проповідницької

діяльності, численні випадки перебування цих осіб на відповідальних адміністративних посадах в межах ордену.

Sergij Sjerjakov.

The local origin teachers in the Galytchyna Jesuit schools during 1675–1700.

In this article is determined the local origin teacher's role in the activity of Galytchyna Jesuit schools during 1675–1700. The author proves that such persons formed essential part of pedagogical staff of local Order centers, and they had a high quality potential. It testifies about considerable and various creative legacy (theological, philosophic, rhetorical etc.) of autochthonic teachers of Galytchyna Jesuit schools, active attraction of them to missionary and preaching activity, numerous cases of staying of such persons on responsible administrative positions in Order structure.

STATUTY BRACTW CERKIEWNYCH W DROHOBYCZU W XVIII WIEKU

Bractwa cerkiewne funkcjonujące w Drohobyczu należały do najstarszych konfraterni w eparchii przemyskiej. Wzmianki ródłowe wskazywały na działalność niektórych z nich już w II połowie XVI w. Do drohobyckiego bractwa Podwyższenia Krzyża Św. należał przywilej wystawiony przez eparchę Antoniego Radyłowskiego w 1556 r., uważany za najstarszy dokument prawny dotyczący bractw cerkiewnych na terenie eparchii przemyskiej. Przywilej ten, znany jedynie z XVIII-wiecznego rejestru, nie zawierał żadnych informacji o organizacji bractwa¹. Na temat najstarszych dokumentów prawnych regulujących funkcjonowanie konfraterni drohobyckich istniały jedynie wzmianki pośrednie, pozwalające snuć przypuszczenia co do ich formy. Zachowane ustawy brackie pochodziły dopiero z XVIII w. i dotyczyły unickich stowarzyszeń brackich².

Na początku XVIII w. w Drohobyczu bractwa działały przy miejskiej cerkwi Trójcy Św. (starsze i młodsze) oraz przy cerkwiach przedmiejskich: św. Jerzego (starsze i młodsze), św. Praksedy, Podwyższenia Krzyża Św. i Przemienienia Pańskiego (cerkiew Zadwornia)³. Przeszły one drogę zmian konfesyjnych zaistniałych w eparchii przemyskiej po 1596 r. Prężną działalność w obronie wiary prawosławnej prowadziły w I połowie XVII w. Ostatecznie wraz z całą diecezją bractwa drohobyckie przyjęły unię z Kościołem łacińskim w 1691 r. W synodzie diecezjalnym odbytym w Samborze 3 IV 1691 r. i ogłaszającym akceptację unii brali udział przedstawiciele bractw drohobyckich: Aleksander Pruszyk *starszy brat cerkwi drohobyckiej* oraz Jan Kobryń *w imieniu bractw przedmiejskich*⁴.

W zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie, w zespole Biblioteka Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu, znajdują się trzy statuty bractw z terenu Drohobycza. Najstarszy z nich to dokument wystawiony przez eparchę Hieronima Ustrzyckiego 27 VII 1739 r. dla bractwa przy miejskiej cerkwi Trójcy Św. Kolejne dwa pochodziły z 1746 r. i wydane zostały przez biskupa Onufrego Szumlańskiego dla konfraterni działających przy cerkwiach przedmiejskich: Podwyższenia Krzyża Św. i św. Jerzego. Niestety tylko z treścią tej ostatniej ustawy brackiej można się zapoznać. Pozostałe, ze względu na zły stan zachowania, nie są udostępniane.

Statut bractwa funkcjonującego przy przedmiejskiej cerkwi św. Jerzego został wystawiony 4 IV 1746 r. przez biskupa Onufrego Szumlańskiego⁵. Stało się to za ledwie w dwa miesiące po przekazaniu mu pełni władzy biskupiej w całej diecezji przemyskiej przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary (4 II 1746 r.) oraz przed objęciem funkcji administratora diecezji lwowskiej, halickiej i kamienieckiej. Eparcha bowiem w swoim piśmie dla bractwa św. Jerzego w tytułaturze umieścił tylko godność biskupa przemyskiego, sanockiego i samborskiego. Szumlański objął urząd administratora eparchii lwowskiej w 1746 r. po śmierci władcy lwowskiego i metropolity kijowskiego Atanazego Szeptyckiego i pełnił go do 1749 r.⁶ Biograf biskupów przemyskich Kościoła wschodniego A. Dobrzański pisał, że władca Szumlański po objęciu rządów w unickiej diecezji przemyskiej zreformował statuty brackie i nadawał je konfraterniom już istniejącym lub dopiero utworzonym. W tytułaturze umieszczonej w nagłówku nowych ustaw brackich obok godności biskupa przemyskiego, sanockiego i samborskiego wpisano też tytuł administratora eparchii lwowskiej, halickiej i kamienieckiej⁷.

Nowo opracowany statut składał się z 10 artykułów. Większość z nich nosiła tytuły odnoszące się do ich treści: o przystąpieniu do bractwa, o posiedzeniach i naradach, o karach dla braci wszczynających kłótnie, o obowiązkach braci w służbie Bożej, o wspomaganiu ubogich, o wyborze braci starszych, o majątku bractwa, o pogrzebach zmarłych braci, o rejestrach zgromadzenia. Tylko artykuł dziewiąty nie miał tytułu, został on poświęcony legacjom wiernych dla kapłana i dla cerkwi⁸. Statut taki posiadało co najmniej 15 bractw z terenu eparchii przemyskiej⁹. Identyczne artykuły brackie nadawano konfraterniom w eparchii lwowskiej, np. 1763 r. bp Leon Szeptycki zatwierdził ustawę dla bractwa św. Praksedy w Krechowcu¹⁰.

Statut bractwa św. Jerzego w Drohobyczu nie był gotowym blankietem z miejscami do uzupełnienia, w których wpisywano miejscowość i wezwanie cerkwi, jakich wiele wydano z kancelarii eparchów przemyskich w II połowie XVIII w. W liście pasterskim poprzedzającym artykuły brackie biskup Szumlański pisał, że inicjatywa zatwierdzenia ustawy wyszła od samych członków konfraterni świętojurskiej. Statut został napisany na potrzeby tego bractwa, co potwierdzałyby liczne odwołania do patrona cerkwi św. Jerzego i samego Drohobycza. Z treści pisma eparchy Szumlańskiego wynikało też, że stowarzyszenie cerkiewne działało już od wielu lat, określone zostało jako *stare*. Bractwo posiadało przywileje wystawione przez królów polskich, w dobrach których leżało miasto Drohobycz¹¹. Z pewnością w XVII w. to stowarzyszenie cerkiewne działało jako prawosławne. 2 II 1682 r. swego błogosławieństwa udzielił mu bp Innocenty Winnicki. Pismo eparchy wystawione zostało najpewniej na prośbę samych zainteresowanych. Zawierało pozwolenie na zapisywanie do konfraterni nowych członków po sprawdzeniu ich postawy religijnej. W dokumencie znalazła się również obietnica zatwierdzenia statutu bractwa¹². Nie wiadomo jednak nic o jej spełnieniu. Możliwe więc, że ustawa bracka została oficjalnie nadana właśnie przez bpa Onufrego Szumlańskiego w 1746 r.

Statut składał się z 20 artykułów poprzedzonych opisem procedury przyjmowania do bractwa. Warunkiem wstąpienia w szeregi konfraterni była nieposzlakowana opinia o urodzeniu i moralności kandydata, przynależność do Kościoła katolickiego i spełnianie nakazów nałożonych na wiernych przez Cerkiew i synod zamojski z 1720 r. W statucie podkreślono konieczność złożenia wyznania wiary wraz z określeniem filioque – *w Duchu Świętego Pana i Ojczywiciela, który pochodzi od Ojca i Syna* – oraz przysięgi posłuszeństwa papieżowi jako *widzialnej głowie Kościoła Św. i namiestnikowi Chrystusowemu*¹³. Kwestia pochodzenia Ducha Św. oraz prymat w Kościele stanowiły najważniejsze przedmioty sporu teologicznego między wyznaniem katolickim a prawosławnym. Umieszczenie w statucie tak jasno sformułowanych zapisów świadczyłoby o trosce eparchy Szumlańskiego o umocnienie unii z Kościołem łacińskim i zaakcentowanie przynależności bractwa drohobyckiego do Cerkwi unickiej¹⁴. Zebraniu, podczas którego dokonywano wpisu nowych braci, przewodniczył prezydent wyznaczony przez biskupa lub miejscowy paroch. Przysięgę składano na Ewangelię w cerkwi lub w domu brackim. Tekst składanej rotacji nawiązywał do przysięg stosowanych w bractwach prawosławnych. Zawierał stwierdzenie o przekleństwie cerkiewnym dla łamiących złożone obietnice. Podobne sformułowanie znajdowało się w przysiędze składanej w bractwie Trójcy Św. w Wilnie oraz we lwowskiej konfraterni uspieńskiej. Z kolei wpływ Cerkwi unickiej widoczny był w obietnicy posłuszeństwa władzy duchownej, którego to wyrażenia nie stosowano w bractwach prawosławnych, dążących do samodzielności i kontroli nad stanem duchownym¹⁵. Po złożeniu przysięgi należało uiścić opłatę wpisową w wysokości 12 gr lub ewentualnie według możliwości wstępującego. Dopuszczano też oddanie na rzecz cerkwi wosku, którego ilość określono *według zwyczaju*.

Kolejne punkty ustawy traktowały o wstępowaniu do bractwa przedstawiciele szlachty oraz o przyjmowaniu kobiet. Szlachcie nie stwarzano żadnych przeszkód w przystępowaniu do bractwa. Jeżeli ze względu na dużą odległość bracia pochodzący z tego stanu nie mogli uczestniczyć w pełni w działalności bractwa wystarczyło, aby raz na rok uіścili przewidziane opłaty osobiście lub przez posłańca. Z kolei dla kobiet przewidziano udział w uroczystościach pogrzebowych, odsuwając je od zebrań brackich i decydowania o sprawach konfraterni.

Dopiero po tych przepisach rozpoczynały się właściwe artykuły statutu. Dotyczyły one organizacji i działalności bractwa. Statut przewidywał dwa rodzaje schadzek. Dwa razy do roku odbywały się zebrania nazywane wielkimi, na których dokonywano wyboru nowych władz i inaugurowano ich działalność. Ich termin wyznaczono na Niedzielę Tomaszową, czyli pierwszą niedzielę po Wielkanocy oraz następną nazywaną w Kościele Wschodnim Niedzielą Mironosnic. Bracia wpisani zwoływani byli przez seniorów. Schadzkę wielką rozpoczynano w cerkwi od odprawienia Służby Bożej przy ołtarzu brackim. Pó niej bracia schodzili się na miejsce schadzki. Statut nie precyzował, gdzie ono się znajdowało. Najczęściej był to dom bracki, stojący na gruncie cerkiewnym, dom parocha lub starszego brata. Podczas schadzki elekcyjnej dokonywano wyborów nowych władz. Zarząd konfraterni świętojurskiej stanowiło 6 braci. Nazewnictwo stosowane w odniesieniu do urzędników brackich i ich liczba nie zostały precyzyjnie określone. W punkcie 7 statutu wymieniono trzech starszych braci i dwóch starostów młodszych, zaś w punkcie 16 wspomniano czterech braci starszych rocznych i dwóch młodszych rocznych. Najpewniej do zarządu bractwa świętojurskiego powoływano zarówno konfratrów należących do bractwa starszego jak i do młodszego. Tych pierwszych musiało być też więcej ze względu na większe znaczenie konfraterni starszej. Przyjąć zatem można, że zarząd bracki stanowiło czterech braci starszych i dwóch młodszych. W ustawie brackiej dość zawile sformułowano kompetencje poszczególnych urzędników brackich. W rękach starszych braci znajdował się skarb bracki przechowywany w skrzynce, klucz do niej i rejestr wielki. Z kolei starostowie młodszy sprawowali kontrolę nad skrzynką mniejszą. Statut oddawał starszym braciom rocznym władzę nad całą konfraternią i powierzał im troskę o wszystkie sprawy brackie. Jeżeli któryś z braci starszych miał w zamiarze opuścić miasto podróżując we własnych interesach, musiał poszukać na swoje miejsce zastępcy równego sobie pozycją. Gdyby tego nie zrobił, a jeszcze zabrał ze sobą klucz do skarbu brackiego, po powrocie miał zapłacić ćwierć kamienia wosku¹⁶. Bez poinformowania wszystkich wpisanych i wzięcia zastawu nie wolno było seniorom pożyczać niczego z własności brackiej. Za powstałe szkody finansowe odpowiadał cały sześcioosobowy zarząd bracki. Według statutu kadencja władz brackich trwała rok. Wydaje się jednak, że nie zabraniano powtórnego sprawowania urzędu. Oprócz elekcji nowych władz ważną częścią zebrania wielkiego było rozliczenie finansowe poprzedniego zarządu. Dokonywano go na podstawie zapisów dochodów i wydatków w księgach brackich, które były weryfikowane podczas schadzki. Dopiero wówczas sumę skarbu i liczbę braci wpisywano do rejestru wielkiego *bez pomyłki i kreślenia*. Nowo wybrany zarząd bractwa ogłaszał następne zebranie, nazywane również wielkim, na kolejną niedzielę. Należało wtedy wpłacić należności brackie do skrzynki brackiej wielkiej. Na schadzkach wielkich powinien stawać się cały sześcioosobowy zarząd konfraterni.

Zebrania zwyczajne odbywały się w czwartą niedzielę miesiąca. Informowali o nich dwaj bracia starsi osobiście lub przez posłańców. Jeżeli któryś z braci nie przyszedłby na zebranie i nie usprawiedliwił się miał zapłacić 3 funty wosku. Jeżeli opuścił kolejną schadzkę mieli go bracia starsi napomnieć. Gdyby zlekceważył trzecie zebranie seniorzy powinni wyczytać jego nazwisko publicznie i posłać do niego duchownego. Jeżeli nie odniosłoby to skutku i brat dalej nie przychodził na zebranie mieli go bracia wykluczyć z konfraterni. Również zebranie

zwyczajne rozpoczynało się w cerkwi nabożeństwem przed ołtarzem brackim. Omawiano na nim najważniejsze problemy życia religijnego, a jeżeli aktualnie takich nie było czytano postanowienia porządku brackiego albo dzieła religijne. Statut surowo przestrzegał przed niepotrzebnymi dyskusjami i kłótniami. W pozostałe niedziele miesiąca bracia wstępowali do bractwa i oddawali opłatę według swych możliwości, niemniej jednak niż 12 gr. Zbierana ona była do tzw. mniejszej skrzynki. Zgromadzoną sumę wydatkowano na ozdobienie cerkwi, na wynagrodzenie duchownego i diaka oraz utrzymanie szkoły brackiej. W artykułach brackich, w punkcie 5, podkreślono zwłaszcza *aby od ubogich dzieci w szkole brackiej nie brać niczego, według porządku szkoły brackiej w niektórych naukach uczyć*. Oprócz nauczania duchowny i diak zobowiązani byli do odprawiania nabożeństw brackich i modlitw *za zdrowie Jego Mości Króla i Ich Mościów Panów Radnych i Rycerstwa i za zdrowie i odpuszczenie grzechów braci wpisanym do bractwa i wszystkich prawowiernych chrześcijan*. Za odprawioną liturgię duchowny miał otrzymywać od bractwa 1 zł, za nabożeństwo ku czci Bogurodzicy – 6 gr, zaś diak – 3 gr lub posiłek. Bractwo wynagradzało również kapłana za odprawione nabożeństwo w intencji żyjących w święta Pańskie i święta patrona cerkwi przeznaczając dla niego 6 gr. Z dochodów brackich należało kupować paramenty do Służby Bożej: kadzidło, wino, świece. Jeżeli po uregulowaniu tych wszystkich należności starostom młodszym pozostała jakaś kwota należało przekazać ją do skrzynki wielkiej. Na schadzках zwyczajnych wystarczyła obecność trzech braci starszych rocznych: dwóch starszych i jednego młodszego. Statut dawał możliwość podzielenia się obowiązkami i pełnienia ich na zmianę przez rok.

Według statutu z 1746 r. do najważniejszych funkcji bractwa św. Jerzego należała troska o najbiedniejszych oraz chorych. Na wsparcie finansowe liczyć mogli wpisani bracia przeżywający kłopoty materialne. Na pomoc dla nich zbierano osobną składkę wśród konfratrów lub przeznaczano określoną sumę ze skarbu brackiego. Z funduszy brackich należało też wspierać ubogich żyjących na ulicy, przebywających w szpitalach i więzieniach. Jałmużnę tę należało rozdawać w święta Bożego Narodzenia. Szczególną troskę przewidywał statut wobec chorych konfratrów. Pozostali bracia winni ich odwiedzać, dbać o zapewnienie im opieki duchowej poprzez sprowadzenie kapłana i udzielenie sakramentu namaszczenia chorych. Przewidywano również wynajęcie osoby doglądającej chorego brata, gdyby nie miał kto się nim zająć. W razie śmierci brata ubogiego należało zapewnić mu pochówek zgodny z ceremoniałem brackim na koszt konfraterni. Przewidywano więc trzykrotne dzwonicie w dzwony zwołujące braci do domu zmarłego, opłacenie posługi duszpasterskiej kapłana i diaka, zamówienie zwyczajowych nabożeństw za duszę zmarłego odprawianych po śmierci. Statut regulował wszelkie opłaty, jakie należało uiścić za wypełnione czynności, i tak za parastas płacono 6 gr, namaszczenie chorych – 12 gr, pogrzeb z procesją – 4 zł. Bractwo było zobowiązane do urządzenia pogrzebów chrześcijańskich biednym zmarłym *na ulicy*. Na potrzeby własne konfraternia powinna dysponować zapasem trumien kupionych ze środków brackich. Wiele miejsca w statucie poświęcono opisowi uroczystości pogrzebowych. Udział w nich należał do najważniejszych obowiązków konfratrów. Sześciu braci postępowo na przedzie parami, niosąc świece *czarno farbowane* przeznaczone do uroczystości funeralnych. Kolejnych sześciu konfratrów niosło ciało zmarłego brata. Za nimi postępowali dalsi bracia – żałobnicy. Nazwiska zmarłych wpisywano do rejestrów, z których jeden przechowywany był w skarbcu brackim, a drugi w cerkwi. Z tego tzw. *pomjalnika* czytano nazwiska zmarłych w czasie specjalnych nabożeństw odprawianych w każdą sobotę oraz w dni wspominkowe i przez okres Wielkiego Postu. Za odprawione modlitwy w intencji zmarłych duchowny otrzymywał od bractwa 2 zł za rok.

Obok miłosierdzia drugim ważnym zaleceniem wypływającym z zapisów statutowych była troska o cerkiew i jej wyposażenie. Do obowiązków brackich należało zapewnienie lichtarzy i świec, które winny płonąć podczas każdego nabożeństwa. Według artykułów brackich na ołtarzu powinny stać dwa lichtarze cynowe, zaś przed żertwiennikiem – jeden¹⁷. Ponadto bracia mieli zabiegać o przysporzenie cerkwi dóbr poprzez sporządzanie zapisów testamentowych. Zadaniem konfratrów było czuwanie nad nienaruszalnością majątku cerkiewnego.

Istnienie wyżej scharakteryzowanego statutu bractwa świętojurskiego rodzi szereg pytań. Jedno z nich dotyczy tego, czy była to pierwsza ustawa regulująca działalność tej konfraterni. Zważywszy na to, że bractwo św. Jerzego funkcjonowało co najmniej od początku XVII w., wypada stwierdzić, że nie. Wybitny znawca problematyki bractw cerkiewnych J. Isajewicz wskazywał na lwowskie korzenie statutu drohobyckiej konfraterni św. Jerzego. Ustawa ta miała trafić do Drohobycza dzięki pośrednictwu stowarzyszenia cerkiewnego w Krasnymstawie. Mieściła w sobie artykuły lwowskiego bractwa uspieńskiego z ich potwierdzeniem przez patriarchę konstantynopolitańskiego Jeremiasza. W swoich rozważaniach Autor sugerował też zamieszczenie w statucie bractwa św. Jerzego tekstu pisma metropolity Hioba Boreckiego zatwierdzającego konfraternię Objawienia Pańskiego w Kijowie¹⁸. Niestety nie wiadomo czy statut ten zachował się i gdzie jest przechowywany, zatem nie można było dokonać porównania jego treści ze statutem opisanym wyżej. Jeśli rzeczywiście bractwo świętojurskie w XVII w. posługiwało się ustawą Stauropigii lwowskiej musiało dokonać jej znacznej modyfikacji. Bowiem zgodnie z uwagami L. Tymoszenki w drohobyckim bractwie świętojurskim dużą rolę odgrywał duchowny – i to już w II połowie XVII w. – co trudno pogodzić z prawami stauropigialnymi, wyłączającymi bractwo spod jurysdykcji miejscowych duchownych¹⁹.

Czy zatem statut z 1746 r. był oryginalnym tworem biskupa Szumlańskiego, czy raczej eparcha przy jego opracowywaniu wykorzystał statuty bractw prawosławnych? Ta druga opcja nasuwa kolejne pytanie – czy posłużył się ustawą dla lwowskiej konfraterni uspieńskiej czy też dla wileńskiej konfraterni Trójcy Św. (pó niej Ducha Św.).

Porównując statut bractwa świętojurskiego z tekstami ustaw lwowskiej i wileńskiej zauważyć można silniejszy wpływ tej drugiej. Zwraca uwagę podobieństwo w nacisku na niesienie miłosierdzia i pomocy braciom chorym i biednym, ale również ubogim żyjącym na ulicach i wię niom, czego nie spotyka się w statucie lwowskim. Więcej miejsca, podobnie jak w ustawie wileńskiej, poświęcono opisowi obowiązków związanych z uroczystościami pogrzebowymi członków bractwa. Przy przyjmowaniu do bractwa wpłacano 12 gr opłaty wpisowej, gdy tymczasem w bractwie lwowskim – 6 gr. Podobnie jak w konfraterni wileńskiej wyglądała wysokość kar dla braci i opłat na rzecz duchownego, odprawiającego nabożeństwa brackie. W bractwie wileńskim do zarządu wybierano sześciu braci: dwóch starszych braci, dwóch stroicieli cerkiewnych (witrykuszów, pałamarzy) i dwóch dozorców szpitalnych. Podobną liczbę seniorów wybierano także w bractwie świętojurskim, jednak przydzielano im inne zadania. W statucie lwowskiego bractwa uspieńskiego nakazano wybór czterech braci starszych. Oprócz podobieństw wystąpiły też różnice między statutem drohobyckim a wileńskim. W konfraterni wileńskiej pozwalano przyjmować do swego grona oprócz szlachty także duchowieństwo, natomiast ustawa świętojurska wymieniała tylko szlachtę. Ten zapis z kolei bardziej nawiązywał do statutu lwowskiego²⁰.

W eparchii przemyskiej kilka bractw cerkiewnych posługiwało się artykułami konfraterni wileńskiej zatwierdzonymi przez patriarchę jerozolimskiego Teofana w czasie jego pobytu w Kijowie w 1620 r. Na wzorach wileńskich oparte były ustawy bractw przy cerkwi Narodze-

nia NMP we wsi Wierzbiany z 31 XII 1688 r., konfraterni przy cerkwi Narodzenia NMP w Trościańcu z 28 XII 1688 r. oraz bractwa uspieńskiego z Jaworowa z 4 XII 1675 r.²¹ Warto zauważyć, że statuty dla bractw w Wierzbianach i Trościańcu zostały nadane prawie w tym samym czasie (28 i 31 XII 1688 r.). Konfraternie te ufundowane były przez podkoniuszego królewskiego i wójta Wierzbian Mikołaja Żrebieckiego. Ponadto miejscowości te, podobnie jak trzecie bractwo posiadające taki statut, leżały w jednym dekanacie – jaworowskim. Wnosić należy, że ustawę dla korporacji w Wierzbianach i Trościańcu przejęto właśnie z Jaworowa. Przekonuje o tym zawartość statutów, w których powtórzono pismo patriarchy jerozolimskiego Teofana wydane w Kijowie w 1620 r. oraz jednakowe artykuły brackie²².

Postanowienia statutu drohobyckiego bractwa św. Jerzego z 1746 r. nie były w pełni przestrzegane. W II połowie XVIII w. do zarządu brackiego powoływano najczęściej dwie lub cztery osoby, a nie sześć osób, jak wymagał tego statut. W 1781 r. wybrano na starszeństwo Bazylego Wójcika i Sebastiana Górskiego, którym dodano do pomocy jeszcze dwóch braci. W kolejnych latach 1783–1786 wybierano już tylko dwóch starszych braci. Zebrania odbywały się *według artykułów świętych* w niedzielę Tomaszową i gromadziły zarówno bractwo starsze jak i młodsze²³.

Statut bractwa przy cerkwi Trójcy Św. został wystawiony przez bpa Hieronima Ustrzyckiego 27 VII 1739 r., a aprobowany pismem tegoż eparchy wystawionym w Waławie 1 III 1740 r.²⁴ Zawierał on list pasterski bpa Hieronima Ustrzyckiego, przedmowę do statutu, artykuły brackie i ich zatwierdzenie. Ze względu na zły stan zachowania dokumentu nie można się zapoznać z treścią statutu i porównać jej z ustawą bractwa św. Jerzego. Podobny układ i porównywalna objętość sugerowałyby podobieństwo między tymi aktami. Może więc wystawca statutu dla bractwa św. Jerzego – bp O. Szumlański – wzorował się na wcześniej wydanych i podpisanych przez eparchę H. Ustrzyckiego artykułach konfraterni Trójcy Św. Okres nadania statutu bractwu świętotrójeckiemu to lipiec 1739 – marzec 1740 r. W tym czasie obradował synod eparchii przemyskiej (27 I 1740 r.), na którym podjęto uchwały realizujące wskazania synodu prowincjalnego zamojskiego z 1720 r.

Możliwe, że wystawienie i zaaprobowanie artykułów dla bractwa Trójcy Św. było odpowiedzią biskupa na spory między konfraternią a duchownym przy miejskiej cerkwi, toczące się w 1738 r. Starszy brat Jan Czerniga w imieniu bractwa starszego i młodszego oskarżył parocha Stefana Staromiejskiego o to, że zabraniał innym kapłanom celebrować nabożeństwa w cerkwi i bractwu młodszemu *porządek czynić*. Z kolei o. Staromiejski bronił się twierdząc, że *bractwo w niedzielę przewodnią sami, bez bytności parocha swego brata starszego obierają, do bractwa bez instrukcji wpisują kalkulacji nie czynią, od świecenia kołaczów wielkanocnych po gr. 6 biorą a jemu po groszu tylko dawać każą*²⁵. Sprawa ta miała dalsze reperkusje w marcu 1739 r. Wyrokiem sądu biskupiego bractwo musiało co roku oddawać kapłanom cerkwi świętotrójeckiej trzecią część ofiar zebranych do puszeki w czasie czterech odpustów uroczyste obchodzonych w cerkwi Trójcy Św. Z gruntów cerkiewnych użytkowanych przez bractwo kapłanom należało płacić corocznie określone sumy. Ponadto sąd skazał brata starszego Jana Czernigę na 4–tygodniową pokutę odbywaną w monasterze Św. Spasa²⁶. Nie był to pierwszy zatarg konfraterni z duchownym przy cerkwi Trójcy Św. W 1710 r. bractwo oskarżyło parocha Aleksandra Popowieckiego oraz starszych braci Hrehorego Kobrynina i Bazylego Czernigę o zaniedbania, które doprowadziły do okradzenia cerkwi. Zarzuty, jakie im przedstawiono dotyczyły nie rozliczania się z funkcji seniorów bractwa, rozpędzania schadzek brackich, nie dotrzymywania zobowiązań danych bractwu²⁷.

Statut konfraterni Podwyższenia Krzyża Św. zaakceptował biskup Onufry Szumlański w 1746 r.²⁸ Tak jak poprzedni zawierał on list pasterski bpa Szumlańskiego, przedmowę do

statutu, artykuły brackie i ich zatwierdzenie. Biorąc pod uwagę czas wystawienia statutu oraz osobę autora należy przypuszczać, że ustawa bractwa Podwyższenia Krzyża Św. mogła być zbliżona w treści do artykułów stowarzyszenia świętojurskiego. Jednak zwyczaj odbywania zebrań w obecności parocha, nawet w pomieszczeniu należącym do niego, był zachowany już wcześniej. Dzięki analizie zapisów w księdze bractwa Podwyższenia Krzyża Św. z lat 1678–1828, dokonanej przez L. Tymoszenko, zauważyć można wzrost znaczenia duchowieństwa w funkcjonowaniu konfraterni²⁹. Właśnie z roku wystawienia statutu dla konfraterni Podwyższenia Krzyża Św. pochodziły bardzo interesujące zapisy w księdze brackiej. Wpisano do niej bowiem rozporządzenie namiestnika (dziekana) drohobyckiego o. M. Hanczakiewicza z 8 V 1746 r. regulujące działalność bractwa. Konfraternia powinna podporządkować się parochowi i w jego obecności urządzać swoje zebrania, których liczbę określono na cztery w roku (w styczniu, w marcu, w niedzielę przewodnią i we wrześniu). Jeżeli brat opuścił bez usprawiedliwienia schadzkę miał płacić funt wosku, przeznaczonego na oświetlenie cerkwi. Na spotkaniach zabraniano *hałasowania*, lecz paroch miał nauczać braci. Duchownym przy cerkwi był wówczas o. Wasyl Chlibkiewicz (Chlebkiewicz). W swoim piśmie namiestnik zatwierdził też wybór starszych bractwa Andrzeja Hubickiego i Jana Mironowicza³⁰. Ponieważ nieznana jest data dzienna wystawienia statutu trudno spekulować, czy ta reorganizacja bractwa wynikała z nowej ustawy właśnie nadanej czy też wymusiła wydanie dokumentów statutowych. Jeżeli jednak przyjmujemy, że statut bractwa Podwyższenia Krzyża Św. był w treści zbliżony do statutu konfraterni św. Jerzego to raczej należy założyć późniejsze wydanie ustawy niż 8 V 1746 r. Wskazywałyby na to rozbieżności w treści statutow (liczba i czas zebrań, liczba starszych braci). Zdaje się, że bractwo Podwyższenia Krzyża Św. posiadało statut już przed 1746 r. W księdze brackiej bardzo często pojawiały się stwierdzenia pozwalające podtrzymać tę tezę, np. już w 1684 r. powoływano się na *artykuły brackie*. We wpisie z 1698 r. pojawia się wzmianka o *dwunastce* – 12 osobach wybieranych w bractwie mających głos doradczy w kwestiach funkcjonowania konfraterni. Podobny zarząd bracki wystąpił tylko w jednym znanym mi statucie konfraterni św. Miłkołaja w Przemyślu na Podgórzu wydanym w 1681 r.³¹

Podobieństwo do ustawy lwowskiego bractwa Wniebowzięcia NMP (uspieńskiego) z 1586 r. wykazywał natomiast statut innej konfraterni z terenu Drohobycza, działającej przy cerkwi św. Praksedy. Nieznany jest czas przepisania statutu uspieńskiego dla bractwa św. Praksedy. Wpisy w księdze, w której znajduje się statut pochodziły z 1822 r. Być może ustawa została wtedy przepisana z innych dokumentów cerkiewnych. Sam statut konfraterni św. Praksedy liczył 12 artykułów. W paragrafie pierwszym zacytowano fragment błogosławieństwa patriarchy antiocheńskiego Joachima dla lwowskiego bractwa uspieńskiego, zmieniając tylko miejscowość: *przyszedłszy przed nas i nasze prawo synowie cerkwi wschodniej przy świętynie wielkiej męczennicy Praksedy przedmieścia drohobyckiego chcieli bractwo sobie utworzyć*. Podobnie jak w bractwie Wniebowzięcia NMP, członkiem konfraterni św. Praksedy mógł zostać *mieszczanin, czy szlachcic, czy przedmieszczanin, czy pospolity wszelkiego stanu, tak tutejszy jak i obcy*. Opłatę wpisową ustalono na 12 gr, podczas gdy ustawa stauropigialna mówiła o 6 gr. Według obu statutów na czele bractwa stało czterech starszych braci, którzy stanowili zarząd. Jeden ze starszych braci miał przechowywać skrzynkę bracką, a drugi klucz do niej. Seniorzy zobowiązani byli do corocznego rozliczenia się ze sprawowanej funkcji. Jeżeli wybrany brat nie chciałby przyjąć obowiązków bez podania ważnej ku temu przyczyny miał zapłacić 3 bezminy wosku³². Zebrania brackie według obu statutów odbywały się raz w miesiącu lub gdy zaszła taka konieczność. O ich terminie informowano za pomocą znaku brackiego. Na schadzkach bracia wpłacali według statutu drohobyckiego po jednym groszu

do skrzynki brackiej, zaś po pół grosza według ustawy lwowskiej. Podobieństwa między zapisami statutowymi widoczne również były w następnych kwestiach. Sprawy, które poruszano na zebraniach brackich pozostawały tajemnicą pod karą zamknięcia w dzwonnicy lub oddania bezmina wosku. Również wszelkie konflikty należało rozstrzygać we własnym gronie bez odwoływania się do sądów świeckich. Obowiązki konfratrów sprowadzały się do świadczenia sobie wzajemnej pomocy, udzielania pożyczek z kasy brackiej członkom stowarzyszenia, którzy nie z własnej winy popadli w biedę, uczestnictwa w nabożeństwach za żywych i zmarłych braci. Szczególnie uroczyście uczestniczyło bractwo w pogrzebach swoich członków, asystując ze świecami w trakcie nabożeństwa i odprowadzenia do grobu. Za nieusprawiedliwioną nieobecność na pogrzebach brackich karano wpłatą funta wosku. Nazwiska zmarłych konfratrów i rodziców braci żyjących wpisywano do specjalnego rejestru tzw. *pominalnika* i czytano w czasie liturgii w wyznaczone dni. Do obowiązków braci należało też zamawianie Służb Bożych za żyjących i zmarłych konfratrów. W statucie drohobyckim była mowa o czterech liturgiach rocznie, zaś we lwowskim o dwóch. Statut przewidywał możliwość restrykcji w przypadku naruszenia dyscypliny w bractwie, wyjawienia tajemnic brackich osobom spoza konfraterni, niepodporządkowania się wyrokom sądu brackiego. Kary sprowadzały się do zamknięcia w dzwonnicy i oddania pewnej ilości wosku na potrzeby cerkiewne. Starszych braci naruszających statut karano surowiej (podwójnie i potrójnie) niż pozostałych członków. Statut konfraterni św. Praksedy kończyło przekleństwo na tych, którzy łamali prawo duchowne³³.

Następnie w księdze brackiej umieszczono pismo patriarchy Jeremiasza dane bractwu krasnostawskiemu w 1589 r., pozwalające zakładać bractwa na wzór lwowskiej konfraterni uspieńskiej³⁴. Poniżej gramoty patriarszej umieszczono dalszą część artykułów statutowych, traktujących o przyjęciu do bractwa. Mogłoby to sugerować zmiany w statucie, podjęte już po zaakceptowaniu ustawy lwowskiej. W pierwotnym tekście znalazło się stwierdzenie o wpłaceniu wpisowego w wysokości 12 gr. W dodanym artykule nakazano złożenie uroczystej przysięgi i podano jej treść, a także nakazano oddać wpisowe *według możliwości i wosku według zwyczaju* do głównej skrzynki brackiej. Kolejne dwa dodane punkty traktowały o członkostwie szlachty i pozycji kobiet w bractwie. W pierwszym przypadku, jeśli szlachcic chciałby wpisać się do konfraterni a nie mógł być na zebraniach brackich miał wpłacić jednorazową opłatę *według swej woli i łaski*. Z kolei kobietom zakazano uczestniczenia w schadzках, a powinności pieniężne powinny uiszczać przez posłańców³⁵.

W XVIII w. bractwa drohobyckie otrzymały od eparchów przemyskich statuty zgodne z wymogami synodu zamojskiego z 1720 r. Nie były to jednak pierwsze i jedyne ustawy konfraterni cerkiewnych w Drohobyczu. Już zapewne pod koniec XVI w. i w XVII stuleciu towarzystwa te działały na podstawie nadanych artykułów brackich. Wskazywały na to liczne odwołania do przepisów regulujących funkcjonowanie bractw, np. sposób wyboru władz brackich, terminy zebrań, nazwy funkcji brackich. Wówczas konfraternie drohobyckie uzyskały kontrolę nad beneficjami cerkiewnymi, zaś duchowni zobowiązali się nie ingerować w sprawy bractw. Sytuacja zaczęła zmieniać się pod koniec XVII w., za biskupstwa Innocentego Winnickiego, kiedy doszły do znaczenia wpływy unijne. Unickie bractwa cerkiewne, mimo że podporządkowane duchowieństwu miejscowych cerkwi, nadal odgrywały ważną rolę w życiu religijno-społecznym ludności ruskiej Drohobycza.

¹ Archiwum Państwowe w Przemyśle, Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego, (dal. cyt. APP, ABGK), sygn. 233 *Consignatio iurium* XVIII w., s. 61; V. Aleksandrovič, *Privilei peremiskogo*

jepiskopa Antonija Radilovskogo dlja drogobickogo chrestovozdviżenskogo bratstva z 1556 roku, „Drogobickij Krajeznavčij Zbirnik”, t. IV, 2000, s. 332–336.

² Jedyne ustawa bractwa przy cerkwi św. Praksedy stanowi wyjątek. Rozważania na jej temat w dalszej części.

³ APP, ABGK, sygn. 4 supl. Protokoły czynności sądu biskupiego 1705–1709, s. 177–178, 270–271.

⁴ Archiv Jugo–Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoju Komissieju dlja rozboru drevnich aktov, vysočajše učreżdennoju pri Kieskom voennom, Podolskom i Volynskom General–Gubernatore, č. I, t. 10, Kiev 1904, s. 368–376; I. Winnicki, Ustawy Rządu Duchownego i inne pisma, przyg. W. Pilipowicz, Przemysł 1998, s. 20; L. Timošenko, Rukopisna kniga bratstva drogobickoj cerkvi Vozdviżennja Česnego Chresta (XVII–počatok XIX st.), „Drogobickij Krajeznavčij Zbirnik”, t. VIII, 2004, s. 448.

⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Kapituły Grekokatolickiej w Przemysłu, (dal. cyt. BN, BKGK), akc. 2906 Artikouli albo poriadki bratstva cerkovnaho cerkvi Drohobickoi R. 1746, k. 2.

⁶ BN, BKGK, akc. 2906, k. 2; S. Nabywaniec, Unicy biskupi przemyscy w latach 1610–1991, Rzeszów 1995, s. 40–41.

⁷ A. Dobrjanskij, Istorija episkopom trech soedinennich eparchij peremišlskoj, samborskoj i sjanockoj ot najdavnijsich vremen do 1794 g., Lviv 1894, s. 22, 28 trzeciej paginacji.

⁸ APP, ABGK, sygn. 1471 Introductio et observatio Regulaminis ad Pietatem spectantis, s. 205–209, 213–216.

⁹ Największy zbiór ustaw bractw unickich znajduje się w Bibliotece Narodowej w Warszawie, w zespole Biblioteki Kapituły Grekokatolickiej w Przemysłu. Zob. BN, BKGK, akc. 2920 I – ustawa bractwa w Czernilawie 1755 r.; akc. 2920 II – ustawa bractwa w Boratyniu po 1749 r.; akc. 2925 – ustawa bractwa w Zapałowie 1757 r.; akc. 2926 – ustawa bractwa w Jarosławiu 1759 r.; akc. 2938 – ustawa bractwa w Podlubach 1757 r.; BN Cyr. 499 – ustawa bractwa w Olszaniczy 1760 r. Por. B. Lorens, Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII–XVIII wieku, Rzeszów 2005, s. 110–111; Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog, opr. A. Naumow, A. Kaszlej, Kraków 2004, s. 219–235; Katalog druków cyrylickich XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej, opr. Z. Żurawińska, Z. Jaroszewicz–Pierśławcew, Warszawa 2004, s. 228–230, 249–251.

¹⁰ APP, ABGK, sygn. 1471, s. 219–226.

¹¹ BN, BKGK, akc. 2906, k. 3–4.

¹² Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, (dal. cyt. CPAH), f. 129, op. 3, sp. 66 Przywilej bpa Innocentego Winnickiego dla bractwa św. Jerzego w Drohobyczu 1682, k. 3.

¹³ BN, BKGK, akc. 2906, k. 8.

¹⁴ Z ogłoszeniem wyznania wiary przyjętego na synodzie przemyskim w 1693 r. mieli problemy drohobyccy duchowni, o czym świadczył przykład o. Zenobiego Chyłczkowskiego, duchownego przy cerkwi Podwyższenia Krzyża Św. Zob. L. Timošenko, op. cit., s. 448–449.

¹⁵ BN, BKGK, akc. 2906, k. 8–9. Ja (imię) ślubuję Panu Bogu mojemu w Trójcy Świętej Jedynemu i Świętej Przczystej Bożej Matce i wszystkim świętym i wszystkim braciom Cerkwi naszej, że chcę być wiernym i życzliwym we wszystkim Cerkwi Bożej i posłusznym władzy duchownej i brackiej zawsze aż do śmierci mojej, tajemnic i spraw brackich na schadzkach postanowionych nikomu nie wyjawiać, za krzywdę Cerkwi Św. albo za honor któregoś z braci wiernie i szczerze obstawać i bronić, osobliwie między innowiercami, innowiercami jeżeliby nie mógł swoimi siłami obronić się zwrócę się do zwierzchności duchownej i braci i jeżeliby gdziekolwiek i kiedykolwiek mówił zdradliwie niesłusznie o Cerkwi Św. Matce Naszej albo też o którymś z braci na cześć jemu nastając i cześć i honor jego oszczerczo nastając wtedy niech na mnie będzie nie błogosławieństwo Boże i przekleństwo Świętych Ojców. Do której to dzisiejszej przysięgi mojej Boże w Trójcy Świętej Jedynej pomagaj i Męko Jego Syna.

¹⁶ Kamień był miarą masy w Polsce przedrozbiorowej i wynosił 12,967 kg. I. Ihnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, t. I, Warszawa 1967, s. 51.

¹⁷ A. Markunas, T. Uczitiel, *Terminologia kościelna*, Poznań 1995, s. 100. Żertwiennik to stół ofiarny z lewej strony części ołtarzowej cerkwi, na którym przygotowuje się dary ofiarne.

¹⁸ J. Isajewič, *Džerela z istorii ukraïnskoï kulturi dobi feudalizmu XVI–XVIII st.*, Kiiiv 1972, s. 20–21; idem, *Bratstva ta ich rol v rozbitku ukraïnskoï kulturi XVI–XVIII st.*, Kiiiv 1966, s. 40–41.

¹⁹ Lwowska Biblioteka Akademii Nauk Ukrainy im. W. Stefanyka, (dal. cyt. LB ANU), kolekcja rękopisów bazylikańskich, MB–267 Rejestr bracki bractwa drohobyckiego chramu, k. 2; L. Timošenko, op. cit., s. 454.

²⁰ *Monumenta Confraternitatis Stauropigianae*, t. I, (dal. cyt. MCS), wyd. W. Milkowicz, Leopoli 1895, s. 113–119; *Privilei nacionalnich gromad mista Lvova (XIV–XVIII st.)*, upor. M. Kapral, Lviv 2000, s. 500–504; S. Golubev, *Materiały dlja istorii zapadno-russkoï Cerkvi*. Priloženie k 1-mu tomu sočinenija: Kievskij mitropolit Petr Mogila i ego spodvižniki, Kiev 1883, s. 235–253.

²¹ BN BKGK, akc. 2907 Artikouly ili postanovlenja i poriadki bratstva cerkvi Verbiãnskoï 1688 r., k. 3–14; akc. 2990 Artikouly ili postanovleni i poriadki bratstva cerkvi Trostãnskoï, k. 1–15. Według J. Isajewicza miejscowość ta to Werblany, jednak wsi o takiej nazwie nie było w diecezji przemyskiej. J. Isajewič, *Džerela z istorii...*, s. 20; LB ANU, zbiór rękopisów Naukowego Towarzystwa Szewczenki, sp. 136 Artikuly bractwa cerkiewnego Uspiennia Bogurodzicy na przedmieściu jaworowskim 4 XII 1675, k. 2–24.

²² BN, BKGK, akc. 2907, k. 2; S. Golubev, op. cit., s. 255–256; W. Kołbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*. Struktury administracyjne, Lublin 1998, s. 249–250.

²³ LB ANU, kolekcja rękopisów bazylikańskich, sp. 267 Rejestr bracki bractwa drohobyckiego chramu, k. 11–16.

²⁴ BN, BKGK, akc. 2480 Artikuly abo porjadki bratstva cerkovnoho cerkvi Sv. Trojcy Drohobycz (1739–1740), k. 2–22. Ze względu na zły stan dokumentu i brak mikrofilmu nie udało się dotrzeć do treści statutu.

²⁵ APP, ABGK, sygn. 11 supl. *Protocollon decretum suspiciis 3 VII 1732–1740*, s. 257–258.

²⁶ APP, ABGK, sygn. 11 supl., s. 290–295, 308–311. Paroch wymienił 13 członków konfraterni Trójcy Św., którzy nie odbyli przed nim spowiedzi wielkanocnej: Hryhory Kuzik, Jan Kuzik, Jan Oryszczak, Jan Hulik, Jan Bublej, Bazyli Kuzikiewicz, Tymko Broda, Bazyli Czerniga, Teodor Legin, Bazyli Legin, Leginka stara, Jan Czerniga, Junak.

²⁷ APP, ABGK, sygn. 6 supl. *Protocollum causarum 1710–1716*, s. 96–98.

²⁸ BN, BKGK, akc. 2482 Artikuly abo porjadki bratstva Vozdviženja Chresta Drohobycz 1746, k. 2–22. Księga nie jest udostępniana ze względu na zły stan. Biblioteka Narodowa nie posiada również mikrofilmu.

²⁹ L. Timošenko, op. cit., s. 449.

³⁰ CPAH, f.129, op. 3, sp. 65 Księga protokołów i inwentarzowy opis ruchomego majątku bractwa przy cerkwi Podwyższenia Krzyża Św. w Drohobyczu 1678–1828, k. 34; L. Timošenko, op. cit., s. 449; S. Bila, *Perechid drogobickich cerkov do unii (kinec XVII–počatok XVIII ct.)*, [w:] *Drohobycz. Miasto wielu kultur* pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 2005, s. 86–87.

³¹ L. Timošenko, op. cit., s. 448; BN, BKGK, akc. 2659 Artikouly pravoslavija krestonosnaho bratstva predmestskoho Premyslskaho sv. Archiereja i coudotvorca Nikolaja 1681, k. 18.

³² *Bezmin* wynosił ok. 10–12 kg. *Privilei nacionalnich gromad...*, s. 528.

³³ LB ANU, kolekcja rękopisów bazylikańskich, MB–258 Artykuły bractwa św. Praksedy w Drohobyczu, k. 4–12; *Privilei nacionalnich gromad...*, s. 501–503; MCS, s. 113–117.

³⁴ LB ANU, kolekcja rękopisów bazylikańskich, MB–258, k. 13.

³⁵ LB ANU, kolekcja rękopisów bazylikańskich, MB–258, k. 14–16. Tekst tej przysięgi różnił się od przywołanej już roty bractwa ś. Jerzego: Ślubuję i obiecuję Panu Bogu mojemu i Świętej Przczystej Matce Bożej i wszystkim świętym i wszystkim braciom cerkwi, że chcę być wiernym we wszystkim Cerkwi Bożej i posłusznym braciom i zawsze aż do śmierci żadnych tajemnic brackich nikomu nie wyjawiać, a kto by sprzeciwił się bractwu albo mówił coś niesłusznego o bractwie między lud mi obcymi a mianowicie między innowiercami, takiemu chcę się przeciwstawić i bronić. Tak mi dopomóż Bóg.

Беата Лоренс.

Статути церковних братств у Дрогобичі XVIII ст.

Церковні братства м. Дрогобича належали до найстарших мирянських організацій Перемишльської єпархії. Проте їх статути збереглися лише з XVIII ст. Вони належать до унійного періоду в історії церкви. В публікації аналізуються статути трьох дрогобицьких братств, які зберігаються в фондах Бібліотеки Народової у Варшаві. Статут братства церкви Св. Трійці датований 1739 р., статути братств церков Воздвиження Чесного Хреста і Св. Юрія – 1746 р. Основна увага дослідження зосереджена на статутіві братства Св. Юрія, а також на історії цього братства.

Beata Lorens

Statutes of church brotherhoods in Drohobych in the XVIIIth century.

Church brotherhoods of the town of Drohobych belonged to the oldest secular organizations of Peremyshl Greek-catholic diocese. Nevertheless, their earliest preserved statutes date back only to the XVIIIth century. They belong to the Uniate period of the church history. In the given publication the statutes of three brotherhoods of Drohobych, which are kept in the funds of Polish National Library in Warsaw, are analyzed. The statute of the brotherhood of St. Trinity church is dated 1739, these of brotherhoods of the churches of Exaltation of the Holy Cross and of St. Yuriy (St. George) is dated 1746. It is on the statute of the latter brotherhood, as well as on its history, that the basic attention of the research is focused.

“УМАНСЬКА” ЛІНІЯ РОДУ НЕЗАБИТОВСЬКИХ (КІНЕЦЬ XVII – ПОЧАТОК XX ст.) ТА ЇЇ МІСЦЕ СЕРЕД ДОСЛІДЖЕНИХ ГЕНЕАЛОГІЙ РОДУ З УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

1. ДОСЛІДЖЕННЯ РОДУ

Головною метою дослідження історії шляхетського роду Незабитовських герба Любич стала необхідність показати, застосовуючи генеалогічний метод дослідження, як часово і соціально розвивався типовий шляхетський рід в умовах українських земель XVI – XX ст. Проведені, починаючи з 1995 р., розлогі генеалого-біографічні дослідження роду дали можливість відтворити велику групу різних генеалогій Незабитовських, які пов’язані не тільки з українськими теренами. Тому реалізоване дослідження є зручною мікроісторичною демонстрацією для макроісторичних висновків.

2. ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕАЛОГІЧНОЇ ЛІНІЇ

Джерелами дослідження розглядуваної генеалогічної лінії стали, в основному, архівні зібрання Києва і лише частково Житомира, Черкас, Санкт-Петербурга і Москви. Розглянемо використані архівні фонди Києва:

1). Державний архів Київської області. Архівна справа з фонду «Киевское дворянское депутатское собрание» (далі – КДДЗ). Це маленька справа подання прохання на легітимаційну комісію у 1802 р., з чого, власне, і почалась історія дослідження т. зв. “уманської” генеалогії Незабитовських¹. Кілька справ з фонду “Киевская казенная палата” – це ревізькі сказки про однодвірців та “граждан” Умані² та кілька справ з фондів “Киевское губернское правление”³ і “Киевская губернская счетная комиссия первой всероссийской переписи 1897 г.”⁴

2). Центральний державний історичний архів України у місті Києві. Фонд “Звенигородсько-Уманського римо-католицького деканату” кілька справ метричних книг Уманського⁵ римо-католицького костелу і кілька Монастиреського костелу⁶. Головним чином, використані справи з фонду “Київська православна духовна консисторія”⁷. З фонду консисторії залучені у великій кількості справи метричних книг і сповідних розписів трьох православних парафій міста Умані⁸: Соборної Успенської церкви, в основному Миколаївської і навіть Михайлівської церков⁹. Використана справа з фонду “Киевской центральной ревизионной комиссии. 1840–1845 гг.”¹⁰

3. УМАНЬ

У 1726 р. Умань і околишні маетки перейшли у дідичне володіння від Калиновських герба Калінова до магнатської родини Потоцьких герба Пілява. Найправдоподібніше, що Незабитовські з’явилися в Умані за часу володарювання Францішка Селезія Потоцького (1700–1772), Київського воеводи, що дуже інтенсивно осаджував Уманщину, тобто засновував чи відроджував поселення, запрошуючи на вигідний чинш

і поселення дрібну чиншову шляхту з інших своїх маєтків і староств, що знаходились в різних воеводствах тодішньої Речі Посполитої.

В результаті польського повстання 1831 р. Умань було конфісковано у Олександра Потоцького і передано у державне володіння¹¹. У 1838–1858 рр. Умань і околиці входили до військових поселень Російської імперії¹². Упродовж усього ХІХ ст. це значний повітовий центр Київської губернії, місто, яке, очевидно, завдяки своєму географічному положенню вже у середині, а особливо у кінці ХІХ ст. відіграло значну роль у становленні капіталістичних відносин на Правобережжі¹³. За Всеросійським переписом 1897 р. в Умані значилось 28628 мешканців. На 1900 р. у місті 29895 мешканців з них: 7235 православні, 1028 католики, 39 лютерани, 10 старообрядці, 21560 євреї, 5 караїми, 18 магометани. У місті чотири парафії православні, одна римо-католицька, три синагоги і 13 єврейських молитовних будинків¹⁴.

Цибулів – містечко Липовецького повіту, куди переселився до дружини Федір Федорович Незабитовський, мало на середину ХІХ ст. 135 душ шляхти і 106 іудеїв¹⁵.

4. СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Соціальне середовище родини Незабитовських в Умані добре відображають метричні книги. Метричні книги є широко застосовним джерелом, яке демонструє не тільки структуру церкви, норми і традицію запису, чисельність парафіян і їх склад за соціальними групами, віровизнання, інтенсивність народжуваності і смертності та багато іншого¹⁶. В метричних актах хоча б Миколаївської церкви, де Незабитовські найчастіше фігурують, напр., у 1807 р. записано: 25 чол. і 26 жін. народжень (хрещень), 11 шлюбів, 32 чол. і 24 жін. смертей¹⁷. В метриках тієї ж Миколаївської церкви у 1813 р. записано: 22 чол. і 16 жін. народжень (хрещень), 13 шлюбів, 14 чол. і 19 жін. смертей¹⁸. Серед парафіян Миколаївської церкви у 1814 р. є група різночинців – 63 чоловічі і 46 жіночих душ, що мешкали у 14 садибах¹⁹, а у 1822 р. їх 67 чол. і 55 жін. душ²⁰.

Сповідний розпис зазначеної церкви за 1826 р. повідомляє, що різночинців тут 53 чол. і 42 жін. душ, вони проживають у 13 садибах. Це представники таких шляхетських прізвищ: Кржижановські, Чекановські, Щегельські, Пашковські, Твардовські, Корицькі²¹. Так, між іншим, серед парафіян, діти яких були хрещені у Соборно-Миколаївській церкві 1868 р., згадуються прізвища мішан шляхетського походження: Сікорські, Левицькі, Дубинські, Жуковські, Ковальські, Заремби, Турковські, Ромасевичі, Прибильські, Войтовські, Добровольські, Бурсевичі, Крижановські, Голубовські, Хмелевські, Чечельницькі, Буковські, Журавицькі, Базилевичі, Кінзерські, Воєвуцькі, Вишневські, Радзівевські, Хитвицькі, Муравицькі, Глуховичі, Дзержинські. Громадяни: Звиревичі, Гордевські, Скульські. Всіх записів народжень (хрещень) було 118 чол. і 139 жін.²². Серед 39 записів вінчать: міщани Скринські і Новаковичі²³. Серед 84 чол. і 68 жін. записів того ж року про смерть згадуються міщани: Фільницькі, Левицькі, Рудковські, Кривецькі, Куцевичі, Піонтковські, Радомські, Дубицькі²⁴.

5. КОНФЕСІЙНІСТЬ ЛІНІЇ

Конфесійна еволюція генеалогічної лінії проста і типова для збіднілої дрібної шляхти Правобережної України. Це перехід від римо-католицизму до православ'я. Процес цей навіть для однієї генеалогії достатньо складний і нерівномірний, окремі підлінії генеалогії здійснювали це в різний час. У цілому, більшість “уманських” Незабитовських були православними вже в першій половині ХІХ ст. і прихожанами головної міської парафії, яка ще в кінці ХVІІІ ст. була греко-католицькою, це церква св. Миколая. Про

розміри парафії св. Миколая на сер. XIX ст. можна судити хоча б за сповідним розписом 1832 р.: 97 дворів, де проживали духовні, штатські, різночинці, міщани – 38 9 чол. і 554 жін. душ²⁵. Чомусь Незабитовські відсутні в сповідних розписах Миколаївської церкви у 1830, 1832, 1835 рр.²⁶. Католицтво зберігається на сер. XIX ст. лише по лінії Федора Федоровича (Федора сина Тодора) Незабитовського з V генерації, який одружився з римо-католичкою з містечка Цибулева, і мав дітей римо-католиків.

6. ШЛЮБНА СТРАТЕГІЯ

Уманські Незабитовські шлюбувалися у подібному середовищі, а значить, з представниками дрібної шляхти. Вдалося виявити такі родини: Піонтковські, Загурські, Росецькі, Дахновські. У містечку Цибулеві те ж середовище, це такі родини: Маліновські, Качуровські, Фабріції.

7. СОЦІАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ ЛІНІЇ

В результаті проведеної розвідки вдалося генеалогічно поєднати 38 представників у вісім поколінь-генерацій однієї генеалогії Незабитовських, так званої Уманської. Переважаючий соціальний статус – орієнтовно за генераціями: I-IV генерації – шляхта, V – дворяни і “граждане”, VI-VIII – міщани.

Виняткові біографії склалися у двох представників генеалогії, це представники V генерації: Юзеф Адамович (1801– 1861) – офіцер, згодом чиновник; і Тимофій Матвійович (1809– 18...) чиновник, майже все життя прожив на Кавказі де одружився з вірменкою. У цілому уманські Незабитовські не отримали російського дворянства навіть за визначенням, тобто “определением” Київського дворянського депутатського зібрання, а значить, оминули офіційну політичну декласацію шляхти часів імператора Миколи I, тобто автоматично потрапили до оподаткованого стану населення Російської імперії – міщанства²⁷. Все ж таки два їх вище згадані представники писались у своїх службових документах як «из дворян».

Фактично, у російський період історії Уманщини місцеві Незабитовські перетворилися з дрібної шляхти у бідне міщанство міста Умані.

8. МІСЦЕ СЕРЕД ІНШИХ ГЕНЕАЛОГІЙ НЕЗАБИТОВСЬКИХ

XIX ст. демонструє нам в Україні групу дрібношляхетських генеалогій роду Незабитовських. Це сільські лінії: “вінницько-могилівська”²⁸, “кам’яногребельсько-матюшанська”²⁹, “острозька”, “радомишльська”, “таращанська” та “житньогірська”; та “городові” лінії: “сквирська” та “уманська”³⁰. В цей час тут, на Правобережній Україні функціонує священнича генеалогія Незабитовських, т. зв. “кам’янецька” лінія роду³¹. Винятковою, що сформувалася у Західній Україні, стала т. зв. “галицька” лінія, яка переросла у поміщицьку (землянську) навіть аристократичну генеалогію роду Незабитовських XIX – першої половини XX ст.³² Представники всіх цих генеалогій, окрім “житньогірської”, “таращанської” і “уманської”, фіксуються й упродовж XX ст. як в Україні, так і за її межами. Їх представники належні до сучасних соціальних груп суспільства, більшою мірою до інтелігенції.

№	Умовна назва генеалогії	Початкова чи переважача місцевість розселення	Історично-часова тяглість генеалогії	Кількість відомих генерацій (поколінь)	Кількість представників генеалогії	Соціальна еволюція	Конфесійність
1	Вінницько-Могилівська	Села Пятничани, Тяжилів (Вінницький повіт), Ольчедаєв, Ляшівці (Могилівський повіт)	Сер. XVIII – XX ст.	8	50	Др. шляхта – селяни	Католики – Православні
2	Галицька	Село Угерце (Городоцький повіт)	Др. пол. XVII – сер. XX ст.	7	49	Др. шляхта – поміщаники, аристократія.	Католики
3	Житньогірська	Села Савинці, Житні Гори (Васильківський повіт)	Сер. XVIII – Сер. XIX ст.	4	11	Др. шляхта	Православні
4	Кам'янецька	Місто Кам'янець-Подільський	Др. пол. XVIII – XX ст.	9	53	Др. шляхта, священники – інтелігенція	Уніати – православні
5	Кам'яно-гребелсько-Матюшанська	Села Кам'яна Гребля, (Сквирський повіт), Матюші (Васильківський повіт)	Др. пол. XVIII – XX ст.	8	53	Др. шляхта – селяни, інтелігенція	Уніати – православні
6	Острозька	Хутір Довгоблід (Острозький повіт)	Сер. XVIII – XX ст.	7	25	Др. шляхта – інтелігенція	Катол. – православні
7	Радомишльська	Села Дитинець, Торчин, місто Радомишль (Радомишльський повіт)	Сер. XVIII – XX ст.	10	77	Др. шляхта – інтелігенція	Катол., уніати – православні

8	Сквирська	Місто Сквир	Др. пол. XVIII – XX ст.	7	36	Др. шляхта – інтел.	Уніати – православні
9	Таращанська	Села Плоске, Янишівка (Таращанський повіт)	Пер. пол. XVIII – пер. пол. XIX ст.	4	11	Др. шляхта	Уніат. – православні
10	Уманська	Місто Умань	Кін. XVII – поч. XX ст.	8	38	Др. шляхта. – міщани	Уніати – православні

Уманські Незабитовські, як свідчить фрагментарно уціліла справа з 1802 р. з фонду КДДЗ, брали участь у легітиміційних процесах на російське дворянство, що масово охопили Правобережну Україну з самого початку XIX ст. У реєстрі ревізії архіву КДДЗ від 1 березня 1821 р.³³, а потім і у звіті 14 червня 1827 р.³⁴ справи родини Незабитовських з Умані, яку репрезентував Ян Незабитовський, немає. Списки справ з двох указаних джерел подають таку картину про Незабитовських з Київської губернії:

№	Представник роду який подавав документи до КДДЗ з проханням на права дворянства від своєї родини	З якого повіту Київської губернії	Кількість членів родини вказані за ревізією архіву КДДЗ у 1821 р.	Кількість членів родини вказані за звітом КДДЗ у 1827 р.
1	Юзеф Незабитовський	Радомишльський	14	3
2	Базиль Незабитовський	Сквирський	3	6
3	Станіслав Незабитовський	Таращанський	4	4
4	Ян Незабитовський	Звенигородський	4	6

Тут значаться справи представників наступних уже вивчених генеалогій: 1) “радомишльська”, 2) “кам’яногребельсько-матюшанська” і “сквирська”, 3) “таращанська”, 4) невідома, що має бути зі Звенигородського повіту, але “дворянські” архівні фонди мовчать про це. Тому були здійснені спроби знайти Незабитовських у Звенигородському повіті за православними сповідними розписами і католицькими метричними книгами, але жодного сліду представників родини у Звенигородському повіті першої половини і середини XIX ст. не вдалося знайти. Здається дивною і різна кількість членів родин при поданні документів з інформацій 1821 і 1827 рр. Це помилка, чи інший підхід до обліку? Але, якщо подивимось на “звенигородського” Яна, то інформація про членів його родини схожа на інформацію про родину Яна “уманського” у якого при поданні “просьби” у 1802 р. було 4 чол. дорослих душ, або всіх 6 чол. душ. Можливо, вичерпну відповідь на питання, чи існувала взагалі звенигородська генеалогія роду, чи це родина Яна Незабитовського з Умані, додадуть наступні розвідки в міру збільшення доступності до нових джерел з фондів ДАКО.

9. ГЕНЕАЛО-БІОГРАФІЧНИЙ РОЗПИС “УМАНСЬКИХ” НЕЗАБИТОВСЬКИХ

I ГЕНЕРАЦІЯ

I. 1. ТЕОДОР

Ім'я його згадується в легітимаційних документах внука Яна Незабитовського від 11 грудня 1802 р.³⁵. Вірогідно, жив на зламі XVII і XVIII ст.

Діти: син Станіслав.

II ГЕНЕРАЦІЯ

II. 2. СТАНІСЛАВ

Син Теодора. Ім'я Станіслава згадується в легітимаційних документах його сина Яна Незабитовського від 11 грудня 1802 р.³⁶. Очевидно, що жив у першій половині XVIII ст.

Діти: син Ян.

III ГЕНЕРАЦІЯ

III. 3. ЯН

Син Станіслава. 11 грудня 1802 р. він нього подається “прозьба” до Київського дворянського депутатського зібрання про прийняття його з родиною до російського дворянства. При цьому додає документи: свідоцтво 12 поміщиків, що підтверджують його шляхетське походження від батька і діда; виписку з «ревизської сказки о шляхте» з ревізійного перепису 1795 р. про свою родину, видану Уманським нижнім повітовим судом від 16 жовтня 1802 р.; герб Любич з історичним його описом; “фамілійний список”³⁷. З фамілійного списку видно, що Ян шляхтич Уманського повіту, йому 70 років, удівець, мешканець міста Умані. Документи писані польською мовою, на “прозьбі” підписався Ян Незабитовський хрестиком³⁸.

Діти: сини Адам, Тодор і Матеуш.

IV ГЕНЕРАЦІЯ

IV. 4. АДАМ

Син Яна. В “фамілійному списку” 1802 р. він згадується як шляхтич Уманського повіту, йому 40 років, його дружина з роду Піонтковських. Діти їх: сини Ігнаці і Юзеф та дочки Вікторія, Розалія і Ядвіга. Всі мешканці міста Умані³⁹. 5 червня 1804 р. Адам був свідком на вінчанні молодшого брата Матвія Незабитовського у Миколаївській церкві Умані⁴⁰.

Діти: Вікторія, Розалія, Ігнацій, Ядвіга і Францішек.

IV. 5. ТЕОДОР (ФЕДІР)

Син Яна. В “фамілійному списку” родини Незабитовських 1802 р. він згадується як шляхтич Уманського повіту, йому 27 років, його дружина – Луція Загурська, їй 18 років, вони мешканці міста Умані⁴¹. 8 листопада 1803 р. разом з братом Матеушем Незабитовським був свідком на шлюбі в Уманському парафіяльному костелі шляхтичів Юзефа Загурського і Анни з Янушкевичів⁴². В сповідному розписі 1814 р. парафіян

Миколаївської церкви міста Умані у розділі “Разночинци и их домашние” йому 38 років, дружина – “полька”, син їх – Федір 2 років, мешкали разом в одному подвір’ї з сім’єю меншого брата Матвія⁴³. Записаний як “уманский житель шляхтич Федор Незабитовский” у метриках своїх дітей: смерті сина Михайла 18 листопада 1814 р.⁴⁴

Дружина його Євдокія записана 4 грудня 1817 р. хрещеною матір’ю у Варвари, народженої доньки мешканця Умані титулярного радника Івана Чаховського⁴⁵.

Діти: сини Федір, Матвій, Степан, Михайло і Яків.

IV. 6. МАТЕУШ (МАТВІЙ)

Син Яна. В “фамілійному списку” 1802 р. він згадується як шляхтич уманського повіту, йому 24 роки, неодружений, мешканець Умані⁴⁶. 8 листопада 1803 р. разом з братом Теодором був свідком на шлюбі в Уманському костелі шляхтичів Юзефа Загурського і Анни з Янушкевичів⁴⁷. Вінчався у Миколаївській церкві 5 черня 1804 р. «города Умани жителей шляхтича молодика Матфия сына Иоана Незабитовского с девицею Ириною Росецкою первым по обоим лицам браком», свідками були шляхтичі Іван Янушкевич і Адам Незабитовський, обряд провів священник Павло Шацький⁴⁸. В сповідному розписі 1814 р. Миколаївської церкви міста Умані у розділі «Разночинци и их домашние» йому 32 роки, дружина – Ірина 28 років, діти їх – Матвій 6 і Мартин 2 років, разом в одному подвір’ї з сім’єю старшого брата Федора⁴⁹. Записаний хрещеним батьком Григорія сина “підданого графів Потоцьких” Андрія Діденка 30 вересня 1817 р. у метриках Миколаївської церкви⁵⁰. У сповідному розписі Уманської Миколаївської церкви за 1821 р. він записаний як Тимофій Незабитовський, йому 39 років, дружині Ірині 35, синам Тимофію 12 років і Федору 1 рік⁵¹. У сповідному розписі тієї ж Миколаївської церкви 1822 р. у розділі “Разночинци и их домашние” йому 40 років, дружині Ірині 36, сину Тимофію 13 років⁵². У сповідному розписі Миколаївської церкви 1825 р. у розділі “Разночинци и их домашние” записаний як “Митифебей Низабитовский” – 43 років, дружина відсутня, сину Тимофію 16 років⁵³. У сповідному розписі Миколаївської церкви міста Умані 1826 р. у розділі “Разночинци и их домашние” записаний “Митфей” вдівцем 44 років, сину Тимофію 17 років⁵⁴. Записаний як “уманский житель шляхтич Матфей Незабитовский” у метриках своїх дітей: народження Федора 16 травня 1820 р.⁵⁵, народження сина Радіона 10 листопада 1822 р.⁵⁶ та смерті дружини Ірини 25 лютого 1825 р.⁵⁷. В метриці смерті сина Федора 18 листопада 1821 р. записаний як “Тимофей Незабитовский”⁵⁸.

Дружина його – Ірина з Росецьких, з якою обвінчався 5 червня 1804 р. у Миколаївській церкві⁵⁹, померла 25 лютого 1825 р. у віці 40 років, похована священником тієї ж церкви протоіереєм Павлом Шацьким⁶⁰.

Діти: Іуліта, Євдокія, Тимофій, Герасим, Мартин, Нікон, Федір і Радіон.

V ГЕНЕРАЦІЯ

V. 7. ВІКТОРІЯ

Дочка Адама і Піонтковської. У “фамілійному списку” родини шляхтичів Незабитовських 1802 р. їй 16 років⁶¹. Була одружена з Дахновським. Померла 17 березня 1839 р. у селі Ропотусі у віці 50 років парафіянкою Уманського костелу. Залишила по собі членів сім’ї: сина Базиля Дахновського і дочку Наталію⁶².

V. 8. РОЗАЛІЯ

Дочка Адама і Піонтковської. У “фамілійному списку” родини шляхтичів Незабитовських 1802 р. їй 14 років⁶³. Розалія Незабитовська, дружина мешканця містечка Цибулева шляхтича Юзефа Маліновського. Їх син Францішек 25 років вінчався 12 травня 1835 р. у тутешньому Монастириському парафіяльному костелі з Віталіною Ястшембською 18 років з села Острожани Липовецького повіту⁶⁴.

V. 9. ІГНАЦИ (ІГНАТІЙ, ІГНАТ)

Син Адама і Піонтковської. У “фамілійному списку” родини шляхтичів Незабитовських 1802 р. він Ігнаци син Адама, 11 років⁶⁵. Записаний як “восприемник канцелярист Ігнат Незабитовский”, тобто був хрещеним батьком у двоюродного брата Михайла сина Федора (Тодора) Незабитовського, який був хрещений 30 липня 1813 р. в уманській Миколаївській церкві⁶⁶.

V. 10. ЯДВИГА

Дочка Адама і Піонтковської. У “фамілійному списку” родини шляхтичів Незабитовських 1802 р. Ядвізі 3 роки⁶⁷.

V. 11. ЮЗЕФ (Йосип)

Син Адама і Піонтковської. У “фамілійному списку” родини шляхтичів Незабитовських 1802 р. Юзеф син Адама має 1 рік⁶⁸. 31 травня 1815 р. “вступил в службу” в Уманське міське правління на посаду підканцеляриста. В справі про його службу зазначено, що йому 15 років, він з дворян Уманського повіту, не має спадкових маєтностей, в службі військовій не був, і неодружений. 26 жовтня (7 листопада) 1816 р. він призначається канцеляристом до Черкаського нижнього земського суду⁶⁹. Починає військову службу: так 1 березня 1819 р. в чині юнкера 3-го Українського уланського полку, по досягненні 20-річного віку 29 січня 1821 р. стає прапорщиком з переведенням 31 березня до 14-го Єгерського полку, до якого прибув 28 червня 1821 р., 20 травня 1824 р. стає підпоручником. “Высочайшим приказом” від 30 липня 1827 р. йому оголошено в числі інших “Высочайшее благоволение за смотр государем императором бывший в округе военного поселения Гренадирского корпуса”. 13 травня 1828 р. отримав чин поручника. “Высочайшим приказом” від 29 червня 1830 р. оголошено в числі інших “Высочайшее благоволение” за відмінне “усердие к службе при содержании оцепления города Одесса и по реке Днепру”⁷⁰. Брав участь у діях російської імператорської армії проти “польских мятежников, в границах империи” з 29 квітня 1831 р. 1 серпня 1831 р. вирушив на захід у складі 12-го “маршевого” батальйону, призначеного для укомплектування полків 7-ої Піхотної дивізії. 8 жовтня 1831 р. вини перетнули ріку Буг, походом в Царстві Польському через Варшаву, з якої прибули 3 листопада до містечка Пйотркова, а “10-го числа тогоже м-ца по здаче людей обратно января 12-го числа прибыли в Российские пределы”. 1 січня 1833 р., стає штабс-капітаном у складі 14-го Єгерського полку. “Уволен” з військової служби 10 квітня 1833 р., про що йому виданий 27 серпня 1834 р. його “Формулярный список о службе и достоинстве”, в якому, окрім вище зазначеної інформації про військову службу, зазначалось, що він за походженням з дворян Уманського повіту⁷¹.

13 серпня 1834 р. відряджений для “местной поверки 8-ой народной переписки”. З 1834 р. засідатель Уманського земського суду, звільнений від служби 3 червня 1835 р.⁷² 30 січня 1836 р. в уманській Соборній Успенській церкві «штабс-капітан Йосиф Незабитовский» був свідком на вінчанні відставного колезького секретаря Івана

Лук'яновича Абази і дівичі дворянки Тетяни Костянтинівни Чоповської⁷³. 15 липня 1845 р. в Успенському соборі Умані “штабс-капитан Иосиф Адамов Низабитовский” свідок на вінчанні уманського дворянина II розряду Григорія Фомича Добровольського, римо-католика і однодвірки села Єрок Звенигородського повіту Марії Андріївни Роецької, православної⁷⁴. Записаний до сповідного розпису Миколаївської церкви міста Умані за 1849 р. в розділі “Отставные военные и их домашние” разом з дружиною, він – капітан, 47 років; його дружина – Марія Іванівна 36 років⁷⁵. 1 липня 1851 р. в “Никольской Соборной церкви” штабс-капитан «поручитель» на вінчанні дворянина з Подільської губернії Карла Линеви́ча, римо-католика і дочки «умершего унтер-офицера жандармского полка Леонтия Козловского девицы Ольги, православної”. Інші свідки шлюбу – дворяни: Яків Волотинов, Михайло Комаровський і Сельвестр Мочарський⁷⁶. 5 липня 1852 р. записаний у метричній книзі Миколаївської церкви Умані “отставной штабс-капитан Иосиф Адамов Незабитовский» «восприемником” народженого 2 липня Февронія сина “уманского жителя Михаила Иванова Добровольского”, а кумою була дружина дворянина Григорія Баліцького Анастасія⁷⁷. Помер 4 травня 1861 р.⁷⁸

Одружився 1 червня 1843 р. з Марією Іванівною⁷⁹. Про неї відомо, що, отримала “вдовий вид” для вільного проживання у “Европейской России” 29 травня 1879 р. У 1881 р. проживала у місті Бахмачі, потім у Києві, де померла від “чахотки” і старості 24 січня 1883 р., відспівана у Успенському соборі на Подолі, 26 січня похована парафією як самотня на Щекавицькому кладовищі⁸⁰.

V. 12. ФРАНЦІШЕК

Син Адама і Маріанни. Народився в Умані та хрещений тут у парафіяльному костелі 20 квітня 1804 р., хрещеними були шляхтичі Мартин і Катерина Писанецькі⁸¹.

V. 13. ФЕДІР

Син Федора (Теодора) і “жены его полячки” (очевидно, Луції Загурської). Народився і хрещений разом з братом Матвієм 15 лютого 1806 р. в Миколаївській церкві міста Умані, “восприемниками” були шляхтичі Григорій Корицький і Василь Смерачинський, хрестив священник Павло Шацький з дячком Федором Базаржевським і паламатем Афанасієм Кондрацьким⁸². У ревізькій сказці від 25 вересня 1842 р. “о гражданах” він значиться в списку громадян міста Умані під №105, йому 37 років. В графі про дружину і дітей інформація відсутня⁸³. У ревізькій сказці “о гражданах” Уманського повіту від 12 лютого 1854 р. він згадується як “гражданин Умани”, йому 49 років, тутешній він і за попередньою ревізією, коли йому записано 37 років⁸⁴.

Дружина – Олександра з Качуровських, померла у містечку Цибулеві “от холеры” у віці 58 років 1 серпня 1866 р. відспівана у костелі містечка Монастириська, де похована на кладовищі 3 серпня⁸⁵.

Разом мали дітей: Франца, Юлію і Гертруду⁸⁶.

V. 14. МАТВІЙ

Син Федора (Теодора) і “жены его полячки” (очевидно, Луції Загурської). Народився і хрещений разом з братом Федором 15 лютого 1806 р. у Миколаївській церкві м. Умані, хрещеними батьками у них записалися шляхтичі Григорій Корицький і Василь Смерачинський, хрестив священник Павло Шацький з дячком Федором Базаржевським і паламарем Афанасієм Кондрацьким⁸⁷. Помер немовлям і похований священником

Миколаївської церкви отцем Павлом Шацьким і дячком Діонісієм Орнатовським 30 вересня 1806 р.⁸⁸

V. 15. МИХАЙЛО

Син Федора (Теодора). Помер у віці 4 років “сын шляхтича” і похований 21 березня 1812 р. священником Миколаївської церкви отцем Павлом Шацьким і дяком Тимофієм Крапивницьким⁸⁹.

V. 16. СТЕФАН

Син Федора (Теодора) і “жены его Польки”. Народився і хрещений 30 жовтня 1811 р. в Миколаївській церкві м. Умані, хрещеним батьком був Стефан Новицький, охрестив його священник Павло Шацький⁹⁰. Помер немовлям “Стефан сын уманского жителя шляхтича”, похований 10 квітня 1812 р. священником Миколаївської церкви м. Умані Павлом Шацьким і дяком Тимофієм Крапивницьким⁹¹.

V. 17. МИХАЙЛО

Син Федора (Теодора) і “жены его Евдокии”. Народився і хрещений 30 липня 1813 р. в Миколаївській церкві м. Умані, його хрещеним батьком був двоюрідний брат, канцелярист Ігнатій Незабитвський⁹². Помер немовлям в Умані 18 листопада 1814 р., тоді ж похований причтом Миколаївської церкви⁹³.

V. 18. ЯкІв

Син Теодора і Луції Загурської. У ревізькій сказці Уманського повіту від 30 жовтня 1850 р. згадується як виключений з “граждан” і віднесений до міщан міста Умані. Йому 25 років⁹⁴. У метриці хрещення сина Петра від 22 грудня 1856 р. згадується як “уманский гражданин”⁹⁵. У ревізькій сказці від 23 червня 1858 р. про міщан повітового міста Умані він згадується під №63, йому 33 роки, його дружині Агафії Мартинівні 22 роки, а дочці Дарії 2 роки, сину Петру – 1 рік⁹⁶. “Исповедная роспись церковей военных поселений Киевской и Подольской губерний за 1866 г.” згадує «Якова Федорова Незабитовского» серед міщан парафіян уманського Свято-Миколаївського собору, йому 38 років. Дружина Агафія Мартинівна – 28 років та діти: Дарія і Петро⁹⁷.

Помер від холери 15 листопада 1872 р. у м. Умані у віці 53 років “уманский мещанин Яков Федоров Незабитовский” і відспіваний тут у Соборній Миколаївській церкві 17 листопада, похований на “общем городском христианском кладбище”⁹⁸.

Діти: Дарія і Петро.

V. 19. ІУЛІТА

Дочка Матвія (Матеуша). Померла немовлям в однорічному віці “Іулита дочь Уманского жителя Матфея Незабитовского и погребена священником Павлом Шацким при пономаре Афанасии Кондрацком” парафії Соборної Миколаївської церкви м. Умані 26 травня 1806 р.⁹⁹

V. 20. ЄВДОКІЯ

Дочка Матвія (Матеуша) і Ірини. Народилася “от родителей Уманских жителей Матфея Незабитовского и жены его Ирины” і хрещена 19 лютого 1807 р. у Миколаївській церкві м. Умані священником Павлом Шацьким за допомогою “дьячка Дионисия Орлатского”¹⁰⁰.

V. 21. ТИМОФІЙ

Син Матвія (Матеуша, Матвея) і Ірини. У сповідному розписі уманської Миколаївської церкви за 1814 р. він член сім'ї батьків Матвія і Ірини, йому 6 років¹⁰¹. У сповідному розписі тоїж парафії за 1821 р. він записаний у складі сім'ї батька, разом з матір'ю і братом Федором, йому 12 років¹⁰². У сповідному розписі тоїж парафії за 1822 р. він записаний у складі сім'ї батька, йому 13 років¹⁰³. У сповідному розписі Миколаївської церкви 1825 р. у розділі “Разночинцы их домашние” записаний разом з батьком, Тимофію тут 16 років¹⁰⁴. У сповідному розписі Миколаївської церкви 1826 р. у розділі “Разночинцы их домашние” записаний разом з батьком Матвієм, Тимофію тут 17 років¹⁰⁵.

Почав чиновничю службу 7 жовтня 1829 р. в комісії Балтського “комисариатского депо” з призначенням на посаду молодшого писаря. За приписом депо переведений 21 березня 1830 р. з Одеського військового госпіталю №2 на службу до Овідіопільського військового госпіталю. За циркулярним приписом генерала 12 березня 1831 р. переведений комісаром Лінденом “в индентанство действующей армии”. 6 липня цього ж року знаходився у діючій армії на території Царства Польського під час придушення польського повстання. Тут перебував до 6 травня 1833 р. Спочатку з 6 червня 1831 р., будучи чиновником Головної польової комісаріатської комісії, а з 10 липня “за усердную службу произведен в канцеляристы”. Вже після повстання, 6 травня 1833 р. переведений на службу до Грузії, де 4 червня зарахований у “исполнительную экспедицию”. 11 серпня за власним бажанням призначений в експедицію “суда и расправы” в число канцелярських чиновників. За “усердие и готовность оказанную при пожаре происшедшем в оной экспедиции 3 февраля 1838 г. объявлено ему от присутствия экспедиции в числе прочих чиновников совершенная признательность и благодарность”. За пропозицією Тифліського військового губернатора 2 липня 1838 р. переведений в “Гражданскую канцелярию Тифлиского военного губернатора”. Рахуючи від дати 22 вересня 1837 р. “произведен в коллежские регистраторы со старшинством”. Після ліквідації канцелярії військового губернатора 30 липня 1840 р. “поступил в распоряжение Грузино-Имеретинского гражданского губернатора”. За розпорядженням “главноуправляющего Закавказским краем” від 16 грудня 1840 р. “переведен в Тифлискую Палату государственного имущества” на посаду з 28 грудня езекутора і казначея. 1 січня 1841 р. йому присвоєно чин губернського секретаря, а з 1 квітня 1846 р. у Сенаті підписано указ про надання йому чину колезького секретаря¹⁰⁶. У 1849-1850 рр. згадується бухгалтером і казначеєм Тифліської губернської будівельної комісії. За цим же формулярним списком, складеним на січень 1848 р., проживав у власному кам'яному одноповерховому будинку у Тефлісі з дружиною вірмено-григоріанського віровизнання¹⁰⁷. У 1850 р. йому 40 років, він православний із “дворян Балтского уезда”, проживав у власному кам'яному одноповерховому будинку в Тифлісі з дружиною Єлизаветою Вартановою, донькою вірменина “гражданина” міста Тифліса. Така ж інформація фіксується про нього і в наступному, 1851 р., йому 42 роки, продовжував службу в Тифліській будівельній і шляховій команді¹⁰⁸. Формулярний список за 1853 р. засвідчив попередні інформації і службу¹⁰⁹.

V. 22. ГЕРАСИМ

Син Матвія (Матеуша). Помер в дворічному віці і похований 29 квітня 1812 р. в парафії Соборної Миколаївської церкви м. Умані¹¹⁰.

V. 23. МАРТИН

Син Матвія (Матеуша, Матвея). Народився і хрещений 13 травня 1813 р. в Миколаївській церкві м. Умані, хрещеним батьком був колежський реєстратор Спиридон Галузинський¹¹¹. У сповідному розписі уманської Миколаївської церкви за 1814 р. він член сім'ї батька Матвія і матері Ірини, йому 2 роки¹¹².

V. 24. НІКОН

Син Матвія (Матеуша, Матвея) і “жены его Ирины”. Народився і хрещений 15 квітня 1818 р. в Миколаївській церкві м. Умані, «восприемником» був шляхтич Федір Бачинський¹¹³.

V. 25. ФЕДІР

Син Матвія (Матеуша, Матвея) і Ірини з Росецьких. Народився і хрещений 16 травня 1820 р. в Миколаївській церкві м. Умані, хрещеним батьком був шляхтич Федір Бачинський, обряд провів священник церкви протоіерей Павло Шацький¹¹⁴. У сповідному розписі тієї ж парафії за 1821 р. він записаний у складі сім'ї батька, який записаний як Тимофій Незабитовський, разом з матір'ю Іриною і братом Федором, йому 1 рік¹¹⁵. Помер в дворічному віці і похований 18 листопада 1821 р. священником Миколаївської церкви протоіереєм Павлом Шацьким. У метричному акті записано, що він син “Тимофея Незабитовского”¹¹⁶.

V. 26. РАДІОН

Син Матвія (Матеуша) і “законной его жены Ирины”. Народився 10 листопада 1822 р. і тоді ж хрещений у Миколаївській церкві міста Умані, хрещеним був шляхтич Федір Бачинський, обряд провів священник церкви протоіерей Павло Шацький¹¹⁷.

VI генерація

VI. 27. ФРАНЦ

Син Федора і Олександри з Качуровських. Записаний під іменем Франц 3 серпня 1866 р. у метричному записі Монастирського костела про смерть матері¹¹⁸. Записаний серед свідків на вінчанні сестри Юлії, що відбулося у Монастирському костелі 28 серпня 1860 р.¹¹⁹

VI. 28. ЮЛІЯ

Дочка Федора і Олександри з Качуровських. 28 серпня 1860 р. Юлія Незабитовська, дівчина 23 років, обвінчалась у костелі містечка Монастирська з дворянином Леопольдом Фабрицієм, юнаком 27 років. Молоді записані мешканцями містечка Цибулева і парафіянами тутешнього костелу¹²⁰. Згадується 3 серпня 1866 р. разом з братом Францем і сестрою Гертрудою у записі про смерть матері в актах Монастирського костелу¹²¹.

VI. 29. ГЕРТРУДА

Дочка Федора і Олександри з Качуровських. Згадується 3 серпня 1866 р. разом з братом Францем і сестрою Юлією у записі про смерть матері в актах Монастирського костелу¹²².

VI. 30. ДАРІЯ

Дочка Якова і Агафії. У ревізькій сказці про купців і міщан міста Умані на 23 червня 1858 р. їй 2 роки, записана членом сім'ї батька¹²³. 12 грудня 1873 р. “уманская мещанка

Дарія Незабитовская ...родила незаконно” сина Спиридона, який того ж дня хрещений у парафії “Уманский Николаевский Градской Собор”, хрещеними батьками були уманські міщани Юстин Севастіянович Голумбієвський і дружина Онуфрія Якименка Софія Ананіївна¹²⁴.

З анкети Всеросійського перепису 1897 р. видно, що вона значиться як дівчиця, 40 років, міщанка, православна, рідна мова – малоросійська, народилась і проживає в Умані, служниця працює і мешкає у міщанина Трояна Єфима Степановича за адресою Софійська Слобода №10, 1-ша частина міста Умані¹²⁵.

VI. 31. ПЕТРО

Син Якова і Агафії Мартинівни. Народився 21 грудня 1856 р. у місті Умані і хрещений тут 22 грудня у Соборній Миколаївській церкві, хрещеними батьками були уманський міщанин Антон Колесников та уманського міщанина Андрія Кавина дружина Олександра Йосипівна¹²⁶. У ревізькій сказці про купців і міщан міста Умані 23 червня 1858 р. записаний членом сім’ї батька, йому 1 рік¹²⁷.

В анкеті Всеросійського перепису 1897 р. він записаний 41 роки, міщанин, православний, рідна мова – малоросійська, читати навчився вдома, народився і проживає в Умані, дружина – Ольга Іванівна, він працює чоботарем та сторожем на міському городі, проживає з родиною у будинку на землі міського городу, окрім дружини, має четверо неповнолітніх дітей: Антона, Анну, Ірину і Феодота¹²⁸.

Дружина – Ольга Іванівна. З анкети перепису 1897 р. їй 39 років, вона православна, читати не вміє, живе при чоловікові, інколи заробляє на життя “мойкой белья”¹²⁹.

Діти: Антон, Ганна, Ірина, Олексій і Федот.

VII ГЕНЕРАЦІЯ

VII. 32. АНТОН

Син Петра і Ольги Іванівни. З анкети Всеросійського перепису 1897 р. про нього записано: 15 років, міщанин, православний, рідна мова – малоросійська, читає, народився в Умані і проживає тут у сім’ї батька¹³⁰. Згадується міщанином міста Умані у метричних записах хрещення дочки Параски у 1911 р.¹³¹ і сина Василя у 1914 р.¹³².

Дружина – Іуліанія Іпатіївна.

Діти: Параска, Василь.

VII. 33. АННА

Дочка Петра і Ольги Іванівни. Згадується в анкеті Всеросійського перепису 1897 р. членом сім’ї свого батька, їй 14 рік, православна, рідна мова – малоросійська, не читає¹³³.

VII. 34. ІРИНА

Дочка Петра і Ольги Іванівни. Згадується в анкеті Всеросійського перепису 1897 р. членом сім’ї свого батька, їй 12 рік, православна¹³⁴.

VII. 35. ОЛЕКСІЙ

Син Петра і Ольги Іванівни. Помер у віці 1 року від скарлатини в Умані 7 лютого 1895 р., записаний як син уманського міщанина¹³⁵.

VII. 36. ФЕОДОТ

Син Петра і Ольги Іванівни. Згадується в анкеті Всеросійського перепису 1897 р. членом сім’ї свого батька, йому 1 рік, православний¹³⁶.

VIII ГЕНЕРАЦІЯ

VIII. 37. ПАРАСКА

Дочка Антона і Уліанії Іпатіївни. Народилася 2 листопада 1911 р. у місті Умані і хрещена тут 6 листопада у Соборній Успенській церкві¹³⁷.

VIII. 38. ВАСИЛЬ

Син Антона і Іуліанії. Народився 30 квітня 1914 р. у місті Умані і хрещений тут 1 травня у Соборній Успенській церкві¹³⁸.

10. Невизначені генеалогічно

СЕМЕН НЕЗАБИТОВСЬКИЙ

За Всеросійським переписом 1897 р. значиться «призрваемым» і проживає у родині Корецьких на вулиці Міщанській. Про нього було зазначено таке: йому 9 років, народився в Умані, православний, «писать не умеет», не працює¹³⁹.

Данило Незабитовський

Син Івана. Міщанин з Умані. Згадується у проханні його дружини Магдалини у 1912 р. до київського губернатора на отримання окремого від чоловіка-пияка, який покинув їх з малолітньою дочкою, паспорта. З протоколу пристава видно, зі слів дружини, що йому 28 років, він уманський міщанин, одружився 7 років тому (1904/05), вінчання відбувалося в Успенському соборі Умані, покинув свою сім'ю рік тому, займається чоботарським ремеслом, дочці Марії 5 років. Уманська міщанська управа видала 8 травня 1910 р. за №911 паспорт Данилові Незабитовському терміном на 1 рік. При отриманні паспорта вказав, що проживає у 2-й частині міста Умані. На 1912 р. управа міста про місце знаходження Незабитовського не мала жодної інформації¹⁴⁰.

11. ВИСНОВКИ

Вивчення генеалогії Незабитовських, які проживали в Україні в кінці XVIII – на початку XX ст.;

– показує можливості широкого використання генеалого-біографічних джерел з документів справочинства російського імперського періоду в історії України для мікроісторичних сюжетів;

– демонструє типовий перехід до інших соціальних груп певних поколінь досліджених генеалогічних ліній роду. Мова йде про відомі і масові процеси декласації як економічної так і політичної. Уманські Незабитовські після невдалої спроби знайти своє місце в рядах російського дворянства, автоматично у 30-ті роки були декласовані і потрапили до оподаткованих груп тодішнього суспільства. Будучи мешканцями міста, вони поповнили ряди «граждан», а згодом міщан, фактично, зайшовши своє місце у бідніших прошарках міщанства. Окрім двох виняткових постатей, які здійснили успішну кар'єру на службі у імперії у середині XIX ст., досягнувши кращого матеріального становища.

Досліджувана генеалогічна лінія роду показала непоодинокі випадки фіксації однієї і тієї ж постаті протягом життя в документах римо-католицького і православного визнань (це хрещення, вінчання і похорони), що є характерним проявом ментальності в умовах Правобережної України, яка отримала назву «подвійної» обрядовості (подвійна ментальність).

Стаття демонструє таку ж модель декласації, яку пройшли в Київській губернії представники ще кількох генеалогій Незабитовських – “кам’яногребельсько-матюшанської”, “сквирської” і “тарашанської”. Представники їх теж подавали документи на дворянство і не були в цьому визнані, навіть визначенням КДДЗ, тому автоматично декласовані в ході декласаційної політики імператора Миколи I. Так само, як і “свирські” Незабитовські, “уманські” пройшли соціальну еволюцію від дрібної шляхти міста до міщанства.

¹ Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Фонд № 782 “Киевское губернское депутатское дворянское собрание. 1795-1917 гг.”. – Опис № 1. – Справа № 8100 “Powiatu Umańskiego Działo Probacyjne Niezabitowskich. R. 1802, 11 Xbris”. – I, 1, 2, 2зв., 3 зв. аркуші. На аркушах у справі є і старіша нумерація, так арк. 2 зв. позначено по-старому як 9 зв., арк. 3 позначено як 10. Очевидно, що частина документів архівної справи не збереглась. Уперше автор знайшов цю архівну справу ще у лютому 1991 р. В основному дослідження уманської лінії Незабитовських відбулось у 1996–2004 рр.

² ДАКО. – Фонд № 280 “Киевская казенная палата. 1782-1919 гг.”. – Опис № 2. – Справа № 765 “Ревизские сказки о гражданах и однодворцах Уманского уезда по переписи 1842 года”; Справа № 1496 “Ревизская сказка о купцах, мещанах христианах и евреях гор. Умани и Уманского уезда за 1858 год, 10-я перепись”.

³ ДАКО. – Ф. 1. – Оп.1. – Спр. 74955 “Дело по прошению вдовы штабс-капитана Марии Ивановны Незабитовской. 24-30 мая 1879 г.”; Оп. 119. – Спр. 540 “Дело по ходотайству Магдалены Незабитовской о выдаче отдельного от мужа паспорта. 24 февраля 1912-30 апреля 1912 гг.”; Оп. 295. – Спр. 7570 “Дело по предложению правящего должность господина гражданского губернатора о доставлении в правительствующий сенат сведений за шляхту по ревизии 1795 года записанную. 1823–1827 гг.”.

⁴ ДАКО. – Ф. 384. – Оп. 12. – Спр. 27 “Листы переписи населения 1897 г. города Умани, 1-й участок”; Спр. 32 “Листы переписи населения 1897 г. города Умани, 2-й переписной участок, 4-й счетный участок”.

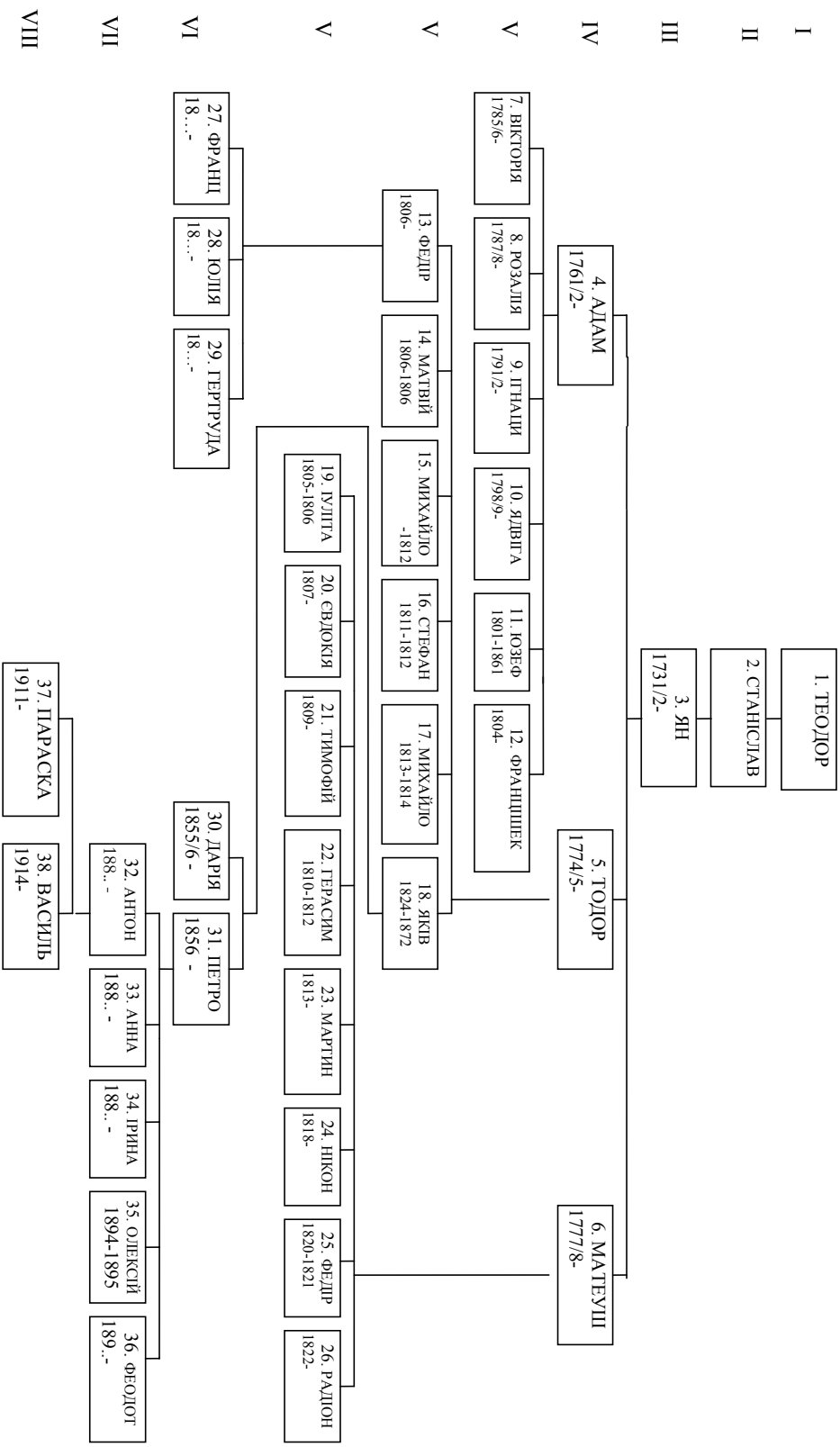
⁵ Уманська римо-католицька парафія мала мурований костел з 1826 р. посвячений Успінню Божої Матері. До парафії входили на середину XIX ст. чотири містечка і 74 сільських поселень (Skarbek J. Źródła do dziejów rozgraniczenia diecezji łacińskich w Cesarstwie Rosyjskim w połowie XIX wieku. – T. I. Cz. I. Diecezja kamieniecka. Diecezja łucko-żytomska. – Lublin, 2000. – S. 128).

⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). Фонд № 1043 “Звенигородско-Уманський деканат”. – Оп. 1. – Спр. 7 “Метрическая книга Монастыржицкого костела за 1835 г.”; Спр. 66 “Метрическая книга Монастыржицкого костела за 1860 г.”.

⁷ ЦДАК України. – Фонд № 127 “Киевская духовная консистория. 1700–1919 гг.”. – Опис № 1012 “Метрические книги”, опис № 1015 “Исповедные росписи”.

⁸ “В Умани следующие церкви:

- 1) Николаевский собор на торговой площади каменный, построен в 1812 году на место давней Николаевской деревянной церкви. В 1852 году он распространен боковыми пристройками, в коих престолы: Успенский и св. Митрофана. Причт положен по штатам для уездных соборных церквей. Земли собору принадлежало до 1841 года 33 десятины, а с этого года земля взята в военное ведомство. При соборной церкви в небольшом каменном домике помещается Уманское духовное правление. Настоятель собора считается вместе с тем президентом в духовном правлении и смотрителем духовного уездно-приходского училища.

“Уманська” лінія роду Незабитовських (кін. XVII – поч. XX ст.) Станом на 1.11.2004 р., 12.11.2006 р.

- 2) Свято-Троїцька на передмісті каменна, с такою же колокольнею, построена в 1857 году военно-поселенским начальством. При ней положено 2 священника, 1 диакон, 2 дьячка, пономарь и просфирня. Все они получают из сумм военного ведомства 441 руб. 43 коп. Сверх того при сей церкви имеется земли пахотной и сенокосной 46 десятин; но усадебной для причта не отведено.
- 3) Михайловская, деревянная, до построения Троїцькой считалась приходскою на Заречье, а ныне приписная к духовному училищу. Причта при ней особого не положено, а Богослужение совершается присылаемыми из Соборной и Троїцькой церкви священно-служителями. Напротив церкви чрез улицу – каменный дом Уманских духовных уездно-приходских училищ, построенный в 1853 году. Прежде училище помещалось в деревянном ветхом доме на том же месте. Духовное училище основано в 1818 году.
- 4) Рождество-Богородичная, на передмісті Полянецком, деревянная, перенесенная в 1852 году из села Полянецкого при переселении к городу Умани жителей означенного селения. Земли имеет 33 десятины; но особого причта не положено, а Богослужение совершается священниками Троїцькой церкви. В передмісті Полянецком считается жителей обоого пола 753.
- 5) Церковь госпитальная в зданиях бывшего базилянського монастиря, а ныне военного госпиталя, отпускающего из своих сумм на жалованье священнику 36 рублей в год. Она богата утварью и красива по внутренней отделке. Богослужение в ней большей частью совершают священники полков квартирующих в Умани и окрестностях. Церковь эта подчинена главному священнику армии. Прихожан, состоящих из служащих при госпитале и разных военных лиц, в 1860 году считалось при сей церкви 149 мужеска и 66 женска пола.
- 6) Латинский костел каменный, построенный в начале текущего столетия издержками бывшего владельца Умани графа Потоцкого.

Из давно существовавших церквей должно упомянуть о монастыре Уманском, древле православном, но в начале прошлого века присоединенном к уни. Из православных его игуменов известен Филарет, ухотивший вместе с Юрием Хмельницким от Дорошенка в Киев и на дороге схваченный Татарами и отвезенный вместе с ним в Константинополь. В 1673 году при разорении Умани Дорошенком упоминается Воскресенская церковь в передмісті города Умани.” (Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собрал Л. Похилевич. – К., 1864. – С.344-345.)

⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Опис № 1012. – Справи №№ 1246, 1275а, 1288, 1346, 1359, 1373, 1386, 1429, 1448, 1478, 1491, 1506, 1552, 1823, 2149, 2300, 2713, 2787, 3065, 3873, 4300, 4407; Опис №1015. – Справи №№ 228, 325, 362, 373, 427, 458, 780, 1110.

¹⁰ ЦДІАК України. – Ф. 481. – Оп. 2. – Спр. 2350 “Реєстр дел с 1821 г. Киевского дворянского депутатского собрания поступивших в архив Киевской центральной ревизионной комиссии”.

¹¹ Кривошея І. Уманські маєтки Александра Потоцького // Pamiętnik kijowski. Tom smy / Polskie dwory i rezydencje na Ukrainie. – Kijów-Olsztyn, 2006. – С. 163-168.

¹² Монке С., Петренко А., Кузнецъ Т., Кривошея В., Кривошея І. Нарис історії Уманщини. – К., 2001. – С. 68, 71.

¹³ “После колиивщины Умань много упал. Число домов и жителей в нем значительно уменьшилось. В 1797 году, когда он наименован уездным городом, в нем было: мужеска пола купцов христиан 6 и евреев 57, а мещан: христиан 130 и евреев 1324. В 1834 году Умань, оставаясь уездным городом конфискован вместе с другими поместьями графа Александра Потоцкого, а с устройством в 1839 году из этих имений военных поселений, сделался военным городом,

главным в пяти округах Киевского и Подольского поселения. С этого времени город постепенно устраивался по принятому плану. В 1845 году утвержден герб для него, изображающий в верхней половине щита на золотом поле государственный герб, а с нижней разделенной на две части, в одной козака с пикой, а другой: пику, косу и серп под уланскою шапкою. В настоящее время с закрытием военных поселений, Умань нисходит на степень обыкновенного уездного города. В городе с предместьями, кроме Полянецкого, ныне считается домов до 25 каменных и более 1000 деревянных. Жителей обоого пола: православных 4503, римских католиков 772, лютеран 10, раскольников 10, евреев 6684. Сверх того в городе постоянно квартирует до 1000 военных. Торговые обороты Умани довольно значительны, хотя годовых ярмарок не бывает. Товары закупаются в Киеве, Бердичеве и Одессе, куда капиталисты отправляют значительные партии пшеницы и других продуктов, скупаемых в окрестных имениях. Лавок в городе более 200, из коих половина каменные. Есть заводы: кожевенный, два свечных, табачная фабрика, две аптеки, два трактира и столько же гостиниц, 15 питейных домов, продающих до 12000 ведер хлебного вина. Военный госпиталь, в котором пользуются также больные не военного звания, находится в трехэтажном каменном здании, упраздненного в 1832 году базилянского монастыря. В нем также провиантские магазины. Кроме военно-городской полиции, помещающейся в одном доме с городской ратушею или думою и уездных присутственных мест, в городе находятся почти всегда несколько штабов или управлений воинских частей. Годовой доход города простирается до 5000 рублей.

Важнейшую достопримечательность Умани составляет известный Царицын-сад, прежде называвшийся Софиевкой. Сад этот справедливо почитается одним из лучших и замечательнейших садов нашего отечества. ...Он в 1/4 версты от города Умани, основан в 1796 году и занимает пространства 107 десятин. Лет пять тому назад при саде основано училище садоводства сравненное, по обширности учебного курса и правам воспитанников и наставников, с средними учебными заведениями.” (Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собрал Л. Похилевич. – К., 1864. – С. 343-344.).

¹⁴ Монке С., Петренко А., Кузнец Т., Кривошея В., Кривошея І. Нарис історії Уманщини. – К., 2001. – С. 85.

¹⁵ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880. – Т. I. – S. 720.

¹⁶ Дашкевич Я. Вірменські метричні книги в Україні XVII–XVIII ст. / Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2004. – Випуск IV. – С. 33, 38. Окрім того відбувалась еволюція ведення і оформлення метричних книг. Так, в 40-х роках XIX ст. метрична книга православного відомства в Російській імперії мала вже друкований бланк і в нашому випадку зафіксований з досить ієрархічною назвою: “Метрическая книга данная от благочиннаго Киевскаго военного поселения протоиерея Иякова Подгурского в Уманскую Николаевскую церковь 1-го округа онаго поселения города Умани для записи родившихся, браком сочетавшихся и умерших на 1843 год” (ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 2149. – Арк. 34.).

¹⁷ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1288 “Метрические книги церковей Уманского уезда за 1807 г.”. – Арк. 14, 15 зв., 16 зв.

¹⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1373 “Метрические книги церковей Уманского уезда за 1813 г.”. – Арк. 11-16.

¹⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 228 “Исповедные росписи церковей Уманского уезда за 1814 г.”. – Арк. 743 зв.-745.

²⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 325 “Исповедные росписи церковей Уманского уезда за 1822 г.”. – Арк. 16 зв.-18.

²¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 373 “Исповедные росписи церквей Уманского уезда за 1826 г.”. – Арк. 23, 32.

²² ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 3873 “Метрические книги церквей Уманского уезда за 1868 г.”. – Арк. 1-60.

²³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 3873. – Арк. 61 зв. -70.

²⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 3873. – Арк. 71 зв. -158.

²⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 458 “Исповедные росписи церквей Уманского уезда за 1832 г.”. – Арк. 21-29 зв.

²⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 427 “Исповедные росписи церквей Уманского уезда за 1830 г.”. – Арк. 19-25; Спр. 458. – Арк. 21-29; Спр. 508 “Исповедные росписи церквей Уманского уезда за 1835 г.”. – Арк. 20-30.

²⁷ Про декласацію дрібної шляхти у XIX ст. розкрито у працях: Beauvois D. Tryjkał ukraiński. Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793-1914. – Lublin, 2005; Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.). – Біла Церква, 2002.

²⁸ Лисенко С. М. “Вінницько-Могилівська” лінія роду Незабитовських (сер. XVIII – сер. XX ст.): шлях від польської чиншової шляхти до українського селянства // Матеріали міжнародної наукової конференції “Поляки на Хмельниччині”. – Хмельницький, 1999. – С. 551-555.

²⁹ Лисенко С.М. Матюшанська лінія роду Незабитовських (кін. XVIII – XX ст.): соціальна еволюція від чиншової шляхти до селянства // Наукові записки НПУ ім. М. Драгоманова. – К., 2001 – Вип. XXXVIII, “Педагогічні та історичні науки” – С. 192-200.

Лысенко С. Декласация мелкой шляхты Правобережной Украины в XIX в. на примере нескольких генеалогических линий рода Незабитовских. // Slavic Eurasian Studies. – №8 “Социальная трансформация и межэтнические отношения на Правобережной Украине: 19 – начало 20 вв.” – Саррого-Москва, 2005. – С. 57.

³⁰ Лысенко С. Декласация мелкой шляхты Правобережной Украины в XIX в. на примере нескольких генеалогических линий рода Незабитовских. // Slavic Eurasian Studies. – №8 “Социальная трансформация и межэтнические отношения на Правобережной Украине: 19 – начало 20 вв.” – Саррого-Москва, 2005. – С. 48-58; Лисенко С. “Сквирська” лінія Незабитовських (друга половина XVIII – середина XX ст.) // Наукові записки НПУ ім. Михайла Драгоманова. – К., 2001 – Випуск XXXVIII, «Історичні науки» – С.140 -147.

³¹ Лисенко С. М. “Кам’янецька” лінія роду Незабитовських // Кам’янецьчина в контексті історії Поділля. Науковий збірник. – Кам’янець-Подільський, 1997. – Т.1. – С.107-108; Лисенко С. Генеалогія та соціальна генеза “Кам’янецької” лінії шляхетського роду Незабитовських (кінець XVIII – друга половина XX ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2003. – Випуск VII. – С. 221-242.

³² Лисенко С.М. “Галицька” лінія шляхетського роду Незабитовських (друга половина XVII – середина XX ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2000. – Випуск IV. – С. 429 – 447.

³³ ЦДІАК України. – Ф. 481. – Оп. 2. – Спр. 2350 “Реестр дел с 1821 г. Киевского дворянского депутатского собрания поступивших в архив Киевской центральной ревизионной комиссии”. – Арк. 1, 7, 8 зв., 19, 22 зв, 44, 48, 52, 54.

³⁴ ДАКО. – Ф. 1. – Оп. 295. – Спр. 7570 “Дело по предложению правящего должность господина гражданского губернатора о доставлении в правительствующий сенат сведений за шляхту по ревизии 1795 года записанную. 1823-1827 гг.”. – 134, 141, 158, 169 зв., 251, 265, 285, 305.

³⁵ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2.

³⁶ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2.

- ³⁷ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. I, 1.
- ³⁸ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2 зв.-3.
- ³⁹ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2 зв.
- ⁴⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1246 “Метрическая книга церквей Уманского уезда за 1804 г.”. – Арк. 21.
- ⁴¹ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2 зв.
- ⁴² Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 195 “Метрична книга костелів Київської губернії за 1804 р.”. – Арк. 311 зв.
- ⁴³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 228 – Арк. 744.
- ⁴⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1386 “Метрические книга церквей Уманского уезда за 1814 год”. – Арк. 13 зв.
- ⁴⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1429 “Метрические книга церквей Уманского уезда за 1817 год”. – Арк. 12 зв.
- ⁴⁶ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2 зв.
- ⁴⁷ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 195. – Арк. 311 зв.
- ⁴⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1246. – Арк. 21.
- ⁴⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 228. – Арк. 744.
- ⁵⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1429. – Арк. 12 зв.
- ⁵¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1016. – Спр. 317 “Исповедные росписи церквей Уманского уезда за 1821 г.”. – Арк. 15.
- ⁵² ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 325. – Арк. 17.
- ⁵³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 362 “Исповедные росписи церквей Уманского уезда за 1825 г.”. – Арк. 1. Цікаво, що в цьому документі (справі) є копія того ж роспису де вже Матвій записаний “Митифей Низабытовский” (Арк. 7).
- ⁵⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 373. – Арк. 23.
- ⁵⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1478 “Метрическая книга церквей Уманского уезда за 1820 г.”. – Арк. 10.
- ⁵⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1506 “Метрические книга церквей Уманского уезда за 1822 год”. – Арк. 15.
- ⁵⁷ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1552 “Метрические книга церквей Уманского уезда за 1825 год”. – 20 зв.
- ⁵⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1491 “Метрические книга церквей Уманского уезда за 1821 год”. – Арк. 17 зв.
- ⁵⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1246. – Арк. 21.
- ⁶⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1552 «Метрические книга церквей Уманского уезда за 1825 год». – Арк. 20 зв.
- ⁶¹ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2 зв.
- ⁶² ЦДІАК України. – Ф. 1043. – Оп. 1. – Спр. 11 “Метрические книга костелов Уманского уезда за 1839 год”. – Арк. 24.
- ⁶³ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2 зв.
- ⁶⁴ ЦДІАК України. – Ф. 1043. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 11.
- ⁶⁵ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2 зв.
- ⁶⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1373. – Арк. 12.
- ⁶⁷ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 3.
- ⁶⁸ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 8100. – Арк. 2 зв.
- ⁶⁹ ДАКО. – Ф. 1. – Оп. 295. – Спр. 4599. – Арк. 1-7.

⁷⁰ Российский государственный военно-исторический архив в Москве (далі – РГВИА). – Ф. 405. – Оп. 2. – Д. 8681. – Л. 253 об.-253.

⁷¹ ДАКО. – Ф. 1. – Оп.1. – Спр. 74955. – Арк. 18, 18 зв.-19, 21; РГВИА. – Ф. 405. – Оп. 2. – Д. 8681. – Л. 253 об.-253.

⁷² ДАКО. – Ф. 1. – Оп.1. – Спр. 74955. – Арк. 1-2, 21.

⁷³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1823 “Метрические книги церквей Уманского уезда за 1836 год”. – Арк. 42

⁷⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 2300 “Метрические книги церквей Уманского уезда за 1845 год”. – Арк. 35 зв.-36.

⁷⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 780 “Исповедные росписи церквей Уманского уезда за 1849 г.”. – Арк. 3 зв.

⁷⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 2713 “Метрические книги церквей Уманского уезда за 1851 год”. – Арк. 30 зв.-31.

⁷⁷ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 2787 “Метрические книги церквей Уманского уезда за 1852 год”. – Арк. 11 зв.-12.

⁷⁸ ДАКО. – Ф. 1. – Оп.1. – Спр. 74955. – Арк. 2.

⁷⁹ ДАКО. – Ф. 1. – Оп.1. – Спр. 74955. – Арк. 2.

⁸⁰ ДАКО. – Ф. 1. – Оп.1. – Спр. 74955. – Арк. 2 зв., 10, 24.

⁸¹ ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 51. – Спр. 195. – Арк. 309.

⁸² ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1275а “Метрические книги церквей Уманского уезда за 1806 год”. – Арк. 17 зв.

⁸³ ДАКО. – Ф. 280. – Оп. 2. – Спр. 765. – Арк. 27 зв.

⁸⁴ ДАКО. – Ф. 280. – Оп. 2. – Спр. 1178. – Арк. 11 зв.

⁸⁵ ЦДІАК України. – Ф. 1. – Оп.1. – Спр. 74955. – Арк. 193.

⁸⁶ ЦДІАК України. – Ф. 1043. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 193.

⁸⁷ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1275а. – Арк. 17 зв.

⁸⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1275а. – Арк. 25 зв.

⁸⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1359 “Метрические книги церквей Уманского уезда за 1812 год”. – Арк. 16 зв.

⁹⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1346 “Метрические книги церквей Уманского уезда за 1811 год”. – Арк. 9.

⁹¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1359. – Арк. 16 зв.

⁹² ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1373. – Арк. 12.

⁹³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1386. – Арк. 13 зв.

⁹⁴ ДАКО. – Ф. 280. – Оп. 2. – Спр. 1178. – Арк. 26 зв.

⁹⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 3065 “Метрические книги церквей Уманского уезда за 1856 год”. – Арк. 1372 зв.

⁹⁶ ДАКО. – Ф. 280. – Оп. 2. – Спр.1496. – Арк. 32 зв.-33.

⁹⁷ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 1110 “Исповедные росписи церквей Уманского уезда за 1864 г.” – Арк. 964.

⁹⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 4300 “Метрические книги церквей города Умани за 1872 г.”. – Арк. 132 зв.-133.

⁹⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1275а. – Арк. 25.

¹⁰⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1288. – Арк. 11.

¹⁰¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 228. – Арк. 744.

¹⁰² ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 317. – Арк. 15.

¹⁰³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 325. – Арк. 17.

- ¹⁰⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 362. – Арк. 1, 7.
- ¹⁰⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 373. – Арк. 23.
- ¹⁰⁶ Российский государственный исторический архив, г. Санкт-Петербург (далі – РГИА). – Ф. 1349. – Оп. 3. – Д. 1537 “Формулярные списки чиновников на литеру «Н»”. – Л. 99-103 об.
- ¹⁰⁷ Адрес-календарь общий штат Российской империи за 1850 г. – СПб, 1850. – Ч. II. – С. 233; Адрес-календарь общий штат Российской империи за 1851 г. – СПб, 1851. – Ч. II – С. 271
- ¹⁰⁸ РГИА. – Ф. 1349. – Оп. 5. – Д. 3675 “Формулярные списки Тифлиской строительной и дорожной комиссии. 1850 г.”. – Л. ...; Д. 6682 “Формулярные списки о служащих Тифлиской строительной и дорожной комиссии. 1851 г.” – Л. 36-43.
- ¹⁰⁹ РГИА. – Ф. 1349. – Оп. 5. – Д. 7080 “Формулярные списки о службе чинов Тифлиской строительной и дорожной комиссии. 1853 г.”. – Л. 35-42.
- ¹¹⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1359. – Арк. 17.
- ¹¹¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1373. – Арк. 11 зв.
- ¹¹² ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 228. – Арк. 744.
- ¹¹³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1448. – Арк. 12.
- ¹¹⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1478. – Арк. 10.
- ¹¹⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1015. – Спр. 325. – Арк. 17.
- ¹¹⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1491. – Арк. 17 зв.
- ¹¹⁷ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 1506. – Арк. 15.
- ¹¹⁸ ЦДІАК України. – Ф. 1043. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 193.
- ¹¹⁹ ЦДІАК України. – Ф. 1043. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 15 зв.
- ¹²⁰ ЦДІАК України. – Ф. 1043. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 15 зв. Леопольд згадується у метричному записі про смерть своєї матері Густини з Павлицьких 24 липня 1852 р. в Цибулеві, як син однодітця Івана Фабриція (ЦДІАУК. – Ф. 1043. – Оп. 1. – Спр. 159. – Арк. 37 зв.).
- ¹²¹ ЦДІАК України. – Ф. 1043. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 193.
- ¹²² ЦДІАК України. – Ф. 1043. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 193.
- ¹²³ ДАКО. – Ф. 280. – Оп. 2. – Спр. 1496. – Арк. 32 зв.-33.
- ¹²⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1012. – Спр. 4407. – Арк. 69 зв.-70.
- ¹²⁵ ДАКО. – Ф. 384. – Оп. 12. – Спр. 32. – Арк. 21зв.-22.
- ¹²⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп.1012. – Спр. 3065. – Арк. 1372 зв.-1373.
- ¹²⁷ ДАКО. – Ф. 280. – Оп. 2. – Спр. 1496. – Арк. 32 зв.-33.
- ¹²⁸ ДАКО. – Ф. 384. – Оп. 12. – Спр. 27. – Арк. 144 зв.-145.
- ¹²⁹ ДАКО. – Ф. 384. – Оп. 12. – Спр. 27. – Арк. 144 зв.-145.
- ¹³⁰ ДАКО. – Ф. 384. – Оп. 12. – Спр. 27. – Арк. 144 зв.-145.
- ¹³¹ Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧеркО). – Ф. 931. – Оп. 1. – Спр. 2542 “Метрические книга церквей города Умани 1911 г.”. – Арк. 179 зв.-180.
- ¹³² ДАЧеркО. – Ф. 931. – Оп. 1. – Спр. 2742 “Метрическая книга Соборной Успенской церкви города Умани 1914 г.». – Арк.35зв.-36.
- ¹³³ ДАКО. – Ф. 384. – Оп. 12. – Спр. 27. – Арк. 144 зв.-145.
- ¹³⁴ ДАКО. – Ф. 384. – Оп. 12. – Спр. 27. – Арк. 144 зв.-145.
- ¹³⁵ ДАЧеркО. – Ф. 931. – Оп. 1. – Спр. 2500. “Метрические книги церквей города Умани 1892-1898 гг.”. – Арк. 118 зв.-119.
- ¹³⁶ ДАКО. – Ф. 384. – Оп. 12. – Спр. 27. – Арк. 144 зв.-145.
- ¹³⁷ ДАЧеркО. – Ф. 931. – Оп. 1. – Спр. 2542. – Арк. 179 зв.-180.
- ¹³⁸ ДАЧеркО. – Ф. 931. – Оп. 1. – Спр. 2742. – Арк. 35 зв.-36.
- ¹³⁹ ДАКО. – Ф. 384. – Оп. 12. – Спр. 27. – Арк. 82 зв.-83.

¹⁴⁰ ДАКО. – Ф. 1. – Оп. 119. – Спр. 540. – Арк. 2, 3-3 зв., 6.

Сергій Лисенко.

“Уманська” лінія роду Незабитовських (кінець XVII – початок XX ст.)

та її місце серед досліджених генеалогій роду з українських земель.

У статті простежується одна з генеалогічних ліній шляхетського роду Незабитовських герба Любич, представники якої еволюціонували з бідної дрібної шляхти міста Умані в уманське міщанство середини XIX – початку XX ст. Подані генеалого-біографічні відомості та генеалогічна таблиця допомагають автору зробити ряд висновків, здійснюючи черговий етап дослідження соціальної генези окремого шляхетського роду протягом XV – XX ст. В публікації автор спробував знайти місце уманської генеалогії Незабитовських серед інших досліджуваних генеалогій роду що відбулися на українських теренах.

Serhiy Lysenko.

The ancestral line of the kin of the Nezabytows’ki from Uman (end XVII – beginning XX cc.), its place among the other investigated genealogies of that kin from Ukraine’s land.

In the article one of genealogic lineages of the gentry kin of the Nezabytows’ki of the coat of arms of Liubych, which representatives evolved from poor petty gentry of the city of Uman and into Uman lower-middle class in mid. XIX – beginning XX cc. is traced. Both the submitted genealogic and biographic data and genealogic table enable the author to come to a line of conclusions, thus reaching a new stage in the investigation of the social origin of a separate kin of Ukrainian nobility during the XV – XX cc. In the publication the author has made attempt to find the place of the Uman genealogy of the Nezabytows’ki among the other studies of the genealogies of the aforementioned kin, which were carried out on the territory of Ukraine.

КАТЕДРАТИК У СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ XVIII ст.

1. КАНОНІЧНІ ПРИПИСИ ТА ПАРАФІЯЛЬНІ РЕАЛІЇ: СТОЛОВЕ У ВНУТРІШНЬОМУ ЖИТТІ ЛЬВІВСЬКОГО ВЛАДИЦТВА XVIII СТ.

Як свідчать церковні джерела XVI–XVIII ст., у Львівській єпархії катедратик фігурував під різними назвами, відображаючи як тогочасні релігійні стереотипи, так і еклезіальні реалії регіону, пов'язані із місцем, часом, процедурою сплати та функціональним призначенням цього податку – «дохід річний пастирський», «доходи пастирські», «куниче», «провент пастирський», «провент столовий», «столове», «столове пастирське», «субсидія або столове».

а) Правовий статус і регламентація процедури сплати

Канонічні засади інституту катедратика в Львівській єпархії, окрім партикулярного права Руської Церкви (зокрема постанова Замойського собору 1720 р.), розпоряджень Римської курії, декретів Конгрегації поширення віри та папської нунціатури у Варшаві, визначалися також рішеннями місцевих єпархіяльних соборів, регулювалися пастирськими листами й посланнями львівських владик і були кодифіковані в богословських трактатах і підручниках з пастирського богослов'я. У XVIII ст. для устрійнення правового статусу катедратика найважливіше значення мав збірник соборових постанов «Oustavy s[viataho] soborŝ Zamojskahw u dyeŝezaln[е]», виданий в Унівській друкарні 1744 р. за розпорядженням владики Атанасія (Шептицького). Саме цей кодекс вперше виразно означив на місцевому ґрунті єпархічне призначення податку: «Kateđratyкъ dla sŝtentac[y] [p[y]s[ko]pskoj, s[via]tymy kanonamy oustanovlennyj, кождыj paroxъ vedlŝhъ d]spartymentŝ, rŝкою нашею podpysannaho, bezъ жадной vymovky, pod карою sŝhŝbaho daan]a, do rŝкъ protopresvterskyxъ, в часъ, ѿ неho назначенномъ, ѿdavaty ровупенъ».

Згідно з церковним приписами, жоден із єпархів не мав права нікого звільняти від обов'язку сплати катедратика. Водночас цей податок не можна було вимагати від монахів і тих священників, котрі не мали власних бенефіціїв. Так само податковий тягар оминав намісників і членів єпархіяльного крилосу, хоча ще в другій половині XVII ст. у Львівській єпархії, як вже зазначалося, траплялися випадки, коли їх змушували до сплати столового. Водночас від сплати катедратика були звільнені нововисвячені єреї та ті священники, котрі нещодавно посіли церковний бенефіцій¹.

«Oustavy» 1744 р. з'ясовували й низку практичних адміністративних заходів, спрямованих на забезпечення регулярного надходження податку до єпископської скарбниці, а також визначали дисциплінарні заходи щодо тих священників, які ухилялися від сплати катедратика. Зокрема, в разі ігнорування клириками своїх фіскальних

зобов'язань передбачалося накладення штрафу в 3 польських зол., який, до речі, мав покриватися з особистого, а не церковного маєтку пароха: «Kotor]y by zas\ paroxt\ [...] dobrovolne hryvenъ ne хотѣлъ zaplatyty, albo stolovoho vedlshъ d]spartmentъ wdady, takovaho protopresviterъ maetъ vlastъ na zabran]e hrabѣжу съ vlasныхъ [ho veщeу, a не сѣrkovныхъ, dekretovaty»². Як вдалося встановити, даний канонічний припис у загальних рписах наслідував третю конституцію єпархіяльного собору Львівської єпархії 1743 р., що накладала на порушників фінансової дисципліни подвійного оподаткування, а в разі ігнорування припису – навіть відсторонення від священнодійства до того часу, доки парох не віддасть намісникові катедратик удвічі більший від встановленої квоти³.

Як свідчать матеріали духовного суду Львівської єпархії першої чверті XVIII ст., такі суворі застереження «ОУставів» мали під собою реальне підґрунтя й відображали певною мірою тогочасний стан фінансової дисципліни клиру. Зокрема, у протоколах засідань суду піднотовано низку порушень фінансової дисципліни клиру, які хоч і не мали масового характеру, однак засвідчували недоотримання єпископською скарбницею відчутної як для Руської Церкви суми катедратика. У кінці грудня 1710 року о. Григорій Росолянський оскаржив о. Ігнатія, духовного з Горохолина, за те, що той самовільно перебуває на парохії, побив отця, неправно забрав «пастирський дохід», тому суд усунув його від парафії. Того ж року духовний інстигатор позивав до суду о. Іллю, священника с. Побоч, який «затримав провенти [пастирські] за декілька років. У лютому 1712 р. чортківський намісник оскаржив проти о. Фоми з Коцюбинець, що той не буває на намісницьких соборчиках і не платить «пастирський провент», тому суд був змушений показати цього священника штрафом у 10 зол. У Сатанові в жовтні 1715 р. на виїзному засіданні духовного суду розглядалася справа проти о. Климентія Малаховецького, духовного, який неканонічно посідає парафію і до того ж не платив катедратик⁴. В окремих намісництвах проблема несплати податкового податку набувала загрозливих масштабів, й місцеві єпископські урядники, безсилі самостійно опанувати ситуацію, потребували судового захисту. Так, у жовтні 1710 р. намісник Кам'янки-Стумилової змушений був визнати, що аж 15 священників його намісництва, «незважаючи на декрети собору намісницького у Львові», за два останні роки не віддали катедратик. Єпископський суд видав декрет, яким зобов'язав порушників фінансової дисципліни скласти протягом двох тижнів під страхом екскомуніки всю заборгованість⁵. Отець Захарія Лазарович, намісник сатанівський, також процесувався зі своїми парохами за несплату катедратика. Одного з них – о. Теодора зі Скотинян – духовний суд звинувачував у непослухові й зневазі намісника, мандрівному способі життя, відмові брати участь у місцевих соборчиках духовенства та сплачувати «провенти пастирські». Зважаючи на скандальну поведінку пароха, суд постановив «заперти о. скотинянського в карцер, доки не [...] не заплатити провента, [зобов'язати його] перепросити намісника і заплатити кару в 20 зол.»⁶.

«Оуставы» 1744 р. узаконили запровадження квітів з метою контролю за фінансовою діяльністю намісників: «Pry ѿbyranю katedratykъ koждomъ paroхову maetъ kvѣты davaty, y vъ тыхъ mnohw ѿ koho за □k]j рокъ беретъ, vyражaty pod vynoю trydesaty hryven zapлаченъ tomъ paroхову, ktoromъ takoho kvѣтъ не хотѣлъ by daty»⁷. Зокрема, парохі повинні були вимагати від них податкові квити із зазначенням прізвища священника, назви парафії, терміну сплати й суми відданого катедратика. У разі відмови намісника видати таке письмове підтвердження на нього накладався штраф у 30 зол. Було також визначено місце і час сплати податку – намісницький соборчик духовенства: «Kожdoho rokъ po svѣтахъ Velykodnyx podчасъ soborykъ pry ѿdan]ю katedratykъ».

Сама процедура сплати податку у Львівській єпархії за часів Атанасія (Шептицького, 1715-1746) та Лева (Шептицького, 1749-1778) регламентувалася конституціями єпархіяльних соборів і пастирськими листами й посланнями владик. Передовсім вони встановлювали персональну відповідальність намісника за організацію збору в своєму намісництві з підлеглих священників катедратика та його своєчасну передачу до єпископської консисторії. До речі, така сама практика існувала і в Латинській та Православній Церквах, де протопоп (декан) за відповідну винагороду повинен був надсилати куниче до катедральної (єпархіяльної) каси⁸. Уперше про цей фіскальний обов'язок намісників виразно мовиться у пастирському листі владика Атанасія 1731 р. до о. Теодора Підгорецького, намісника більчецького, де від нього вимагалось, аби він вчасно зібрав зі священників «пастирські доходи» та, «згідно зі звичаєм» та відповідними реєстрами, прибув на щорічне зібрання духовенства у Львові й особисто віддав отримані кошти до єпископської скарбниці: «Прето [...] skladaemъ y včasne whlashaemъ, arхupastyrsko zalъсаючу, aby Пречест [nost] tvoа без vsаkаho Ѡречени□, vybravше proventa Ѡ d[ъ]ховных namъsnyctva svoeho, kъrпо зъ sendykovskymъ, podlъhъ Ѡstanovlenаho зvучаю, y реестровъ, до депозытъ нашего належачіе, wsobyste на тоу соборный часть y mъsсе ставаль, y wпрочъ зърелне Ѡдалъ»⁹. Парафіяльна практика Львівської єпархії першої половини XVIII ст. показує, що в цей час священники майже виключно видавали столове до рук намісників, які натомість, як правило, видавати отцям відповідні квити. Очевидно, фіскальна дисципліна парафіяльного клиру була безпосередньо пов'язана із канонічним послухом своїм намісникам, на що відверто натякали єпископські урядники¹⁰.

Механізм сплати катедратика був відшліфовий практично до автоматизму низкою подібних за змістом пастирських послань львівських владик у 1740-1778 рр., що видавалися з нагоди проведення щорічних зібрань клиру у Львові. Зокрема, послання Атанасія (Шептицького) 1740 р. передбачав під карою 4 польських зол. та усунення від церковного уряду вчасне стягнення намісниками катедратика згідно з диспартиментом (розкладкою), попередньо укладеним для кожного з парохів намісництва, та особисту доставку намісником податку до єпархіяльної скарбниці. Окрім того, намісник був зобов'язаний привести зі собою заборговані суми столового за попередні роки, а також податкові квити, які потверджували сплату катедратика всім духовенством намісництва: «Преч[е]stnosty tvoej vъ sylъ послъшан]а s [ва]tаho, y pod выпою четырохъ hryvenъ за каждый денъ ne [Ѡ]pъstne, y нызложен]а зъ оурадъ protoprezvyterskаho повелъvaemъ, dabysъ wdobравшу Ѡ] [е]stныхъ презvyterovъ vedlъhъ d]spartymentъ такъ за рокъ tеraznъjш]j, □ko y за pereш]je, hde zalehla, належytostъ zvyklъю, зъ тоегжде на mъsсе y часть predречenn]y wsobyste, ne Ѡvlочне y без жадной вымовky ставылъsa, [...] y kvъty за lъta pereш]je prodъkovalъ»¹¹.

Наскільки скрупульозними щодо регламентації процедури й життєвих обставин сплати катедратика були тогочасні приписи, свідчать події 1771 р. Тоді у зв'язку з поширенням на території Львівської єпархії епідемії холери й чуми Лев (Шептицький) у своєму пастирському посланні визначив новий порядок надходження столового податку, з огляду на відсутність протягом останніх п'яти років єпархіяльних соборів. Водночас Шептицький, турбуючись про безпеку духовенства, пояснював, як саме повинні себе поводити намісники під час збору катедратика, аби не захворіти, застосовуючи народні методи медицини¹². Передбачалося, що тепер урядники мали видавати столове своєму офіціалові або ж безпосередно владиці, але вже не у Пасхальний час, як було досі, а на Св. Миколая і Різдво Христове. Як свідчать джерела, ця нова фіскальна практика

проіснувала до смерті Лева (Шептицького) в 1778 р., причому в останній рік його єпископства, з метою запобігання можливим фінансовим зловживанням і потребою оподаткування новопосталих бенефіціїв, було запроваджено т. зв. «Таблиці», тобто реєстри церков і священників із статистичними даними про них¹³.

Конституції соборів 1750 і 1783 рр. визначили також процедуру сплати катедратика у зв'язку зі смертю пароха. Передбачалося, що у вакантних бенефіціїв вдови священників не повинні були втручатися до фінансових і майнових справ парафії. Натомість за сплату катедратика в цей час відповідали тимчасові адміністратори церков¹⁴. Щоб не загострювати і так непрості стосунки між родиною померлого та адміністратором парафії та закріпити церковні ґрунти за новим парохом, собор 1783 р. постановив виплачувати катедратик не з церковних прибутків, а з доходів від земельних угідь¹⁵.

б) Засади оподаткування клиру та принципи розподілу катедратика між парохами

Опрацьовані архівні матеріали засвідчують, що початково величина катедратика не регламентувалася церковним законодавством, а визначалася звичаєвим правом і регіональними особливостями розвитку місцевих християнських спільнот. У середньовічній Латинській Церкві пересічно сума цього податку становила 2 соліди, тобто 2 дукати. У 1731 р. Римська курія, з огляду на численні зловживання єрархії, заборонила єпископам самовільно підвищувати таксу катедратика¹⁶. У Київській митрополії за архиєрейства Макарія (1495-1497) сума пастирського податку була досить помірною – 12 грошей, однак і вона виявилася обтяжливою навіть для священників соборних храмів Вільна. В Унійній Церкві другої половини XVIII ст. величина катедратика сягала пересічно 8-12 польських зол. Уважається, що це було досить обтяжливим фіскальним зобов'язанням для клиру, й процедура його збору утруднювалася пасивним а то й відвертим опором з боку самих парохів. Тому немає нічого дивного в тому, що катедратик на практиці сприймався священниками як тягар, а не «дар любові»¹⁷.

Сума податку, як свідчать джерела, залежала від величини бенефіція й матеріальної спроможності клиру. Владика Атанасій (Шептицький) напередодні Замоїського собору пропонував встановити однакову величину пастирського податку¹⁸, однак на практиці реалізувати цей задум виявилось неможливим. У перше десятиліття єпископства Атанасія кожен священник пересічно сплачував таку саму квоту катедратика, як і в православний період – 5 зол. Так, у 1722 р. намісник о. Яків Кривуленко з Брацлавського і Немирівського н-в віддав до єпископської скарбниці по 5 зол. катедратика від кожного пароха. До речі, подібна сума сплачувалася й духовенством сусідньої Перемишльської єпархії, – тут у другій половині XVII ст. вона становила 6 зол. У 1726-1727 рр., як свідчать матеріали візитацій, величина сплачуваного духовенством Поділля та Брацлавщини катедратика становила пересічно 5 зол., або 2 талери¹⁹, хоча в окремих випадках вона могла сягати 10 і навіть 14 зол.²⁰. Що ця сума загалом була обтяжливою для пересічного сільського пароха, свідчить випадок зі священником с. Митки Копайгородського н-ва, який, покидаючи парафію, через зубожіння не зумів заплатити «пастирський провент», тому місцевий колятор-шляхтич віддав за катедратик корову отця²¹. Протягом наступних десятиліть податок у Львівській єпархії суттєво зріс, досягнувши 12 зол. щорічно. Саме стільки катедратика стягував о. Михаїл Блонський з парохів Войнилівського н-ва у 1735, 1741 і 1743-1745 рр. Ці зміни в оподаткуванні пояснюються як загальним покращенням матеріального становища клиру, так і зміцненням канонічної дисципліни²².

Величина та процедура сплати катедратика у той час визначалися відповідними пастирськими посланнями львівських владик і, правдоподібно, впиралися радше на церковне звичаєве право, аніж на канонічне право Церкви. На це, зокрема, вказують нотатки у візитаційних протоколах с. Качмарів Шаргородського н-ва і м. Снітків Копайгородського н-ва (де парох віддавав «пастирський провент» згідно із «універсалом», тобто пастирським посланням архиєрея) та с. Головчинці Барського н-ва (де катедратик сплачено на основі «[єпархіяльної] постанови»²³. Львівська консисторія встановлювала відповідний час, у якому належалося виплачувати столове, про що свідчив парох с. Васютинці Барського намісництва²⁴.

Час і періодичність сплати катедратика

Канонічне право Церкви не регламентувало часу сплати катедратика. З джерел відомо, що в українській частині Київської архиєпархії середини XVI ст. куніче збиралося, як правило, взимку, кожного третього року²⁵.

Методику й принципи розподілу столового податку між священиками визначав, як правило, намісник. Однак така практика, на думку парохів, не завжди гарантувала справедливий розподіл катедратика. Наприклад, парох с. Турильче Скальського н-ва о. Іван Сваричевський скаржився єпископським комісарам: «Я маю кривду, бо отці з Пукляк і Підпилип'я тримають від мене значно більші бенефіції, однак дають менше [катедратика]»²⁶. Збереглися скарги низки інших парохів Скальського н-ва в 1738 р., які розкривають механізм формування катедратика і незадоволення з цього приводу місцевого клиру. Опитуючи парохів намісництва, візитатори з'ясували цікаву деталь: священики, не довіряючи єпархіяльним урядникам, самі визначали між собою величину катедратика, ставлячи таким чином намісників перед доконаним фактом²⁷. Що це не був поодинокий випадок у Львівській єпархії, свідчить приклад Коломийського н-ва, де в 1758 р. місцеве духовенство скаржилося консисторії, що о. Петро Козілковський, намісник, самовільно встановлює величину катедратика, збирає його без поквитування, змушує священиків пішо верстати довгий шлях у горах «для віддачі провенту архиєпархійського». Через це отці тривалий час змушені були залишати без пастирської опіки своїх вірних²⁸.

Після того як намісник за погодженням зі священиками укладав реєстр «диспартименту», його відсилали до Львівської генеральної або місцевих крилоських консисторій. Тут намісницький реєстр вносили до загальної книги катедратика єпархії. Регіональні собливості «розкладки» пастирського податку покажемо на прикладі Долинського 1758 р. та Скальського 1738 р. н-в, які знаходилися відповідно в подільській і прикарпатській частинах розлогого Львівського владництва:

Таблиця 8

*Величина катедратика в парафіях Скальського н-ва 1724-1737 рр.*²⁹

№ п/п	Назва парафії	Роки сплати катедратика	Сума податку (в зол.)	№ п/п	Назва парафії	Роки сплати катедратика	Сума податку (в зол.)
1	Бабинці	1735-1737	19	26	Мельниця («Друга церква»)	1737	10

КАТЕДРАТИК У СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН ...

2	Бережанка	1737	12	27	Михалків	1736-1737	7
3	Босири	1737	10	28	Мушкатівка	1737	7
4	Бурдяківці	1734-1736 1737	9 11	29	Назна не зазн	1733-1736 1737	15 13
5	Вовківці	1737	17	30	Назва не зазн.	1737	24
6	Гермаківка	1729-1737	14	31	Ніверка Мала	1737	6
7	Горошова	1734-1737	13	32	Нівра Велика	1737	11
8	Гуків	1736 1737	11 13	33	Новосілка	1734 1737	9 9
9	Давидківці	1736-1737	7	34	Пилипче	1733-1737	10
10	Жабинці	1737	16	35	Підпилип'є	1721-1736 1737	7 9
11	Залісся	1737	14	36	Почапинці	1735-1737	11
12	Збриж (намісник)	звільнений від сплати	—	37	Пукляки	1727-1737	11
13	Збриж (друга церква)	1737	16	38	П'ятничани	1731-1737	9
14	Зозулинці	1732-1737	15	39	Сапогів	1731-1733, 1735-1737	9
15	Іване-Пусте	1729-1737	17	40	Синьків	1732-1737	19
16	Іванків	1732-1733 1734 1735 1737	13 15 18 23	41	Скала (Вознесенська парафія)	перед 1737 1737	16 13
17	Колодрібка	1724-1737	14	42	Скала (Миколаївська парафія)	1733-1737	9
18	Коцюбинчики	1730-1737	11	43	Скала («Третя церква»)	перед 1731 1737	16 15
19	Коцюбинчики Малі	1728-1737	13	44	Турильче	1736 1737	8 12
20	Кривче (Передмістя)	1727, 1735, 1737	23	45	Устя	1730-1737	16
21	Кривче (Міський)	1737	23	46	Худиківці	1730-1737	7
22	Летава	1730-1737	14	47	Худиївці	1737	8
23	Лосяч	1737	23	48	Чорнокозинці («Перша церква»)	1737	15
24	Лянцкорунь	1733 1736 1737	18 17 19	49	Чорнокозинці («Друга церква»)	1737	15
25	Мельниця («Перша церква»)	1737	10	50	Шестівці	1737	8

Таблиця 9
«Диспартимент» катедратика Долинського н-ва 1758 р.³³

№ п/п	Назва парафії	Сума податку (в зол.)	№ п/п	Назва парафії	Сума податку (в зол.)
1	Долина («На Загір'ї»)	11	21	Ілем'є	12
2	Долина («Николинська»)	7	22	Суходіл	11
3	Надіїв	17	23	Липовиця	9
4	Раків	17	24	Лолин	16
5	Креховичі	15	25	Максимівка	8
6	Струтин [Нижній]	17	26	Новоселиця	7
7	Підмочари	14	27	Новоселиця	9
8	Струтин Шляхетський	16	28	Кропивник	17
9	Ясеновець	14	29	Мізунь	17
10	Янівка	12	30	Кальне	15
11	Княже	15	31	Княжолука	17
12	Ценява	14	32	Тяпче	14
13	Дуба	16	33	Підбереж	17
14	Рипне	9	34	Яворів	9
15	Лецівка	9	35	Сулуків	11
16	Дубшара	7	36	Якубів	11
17	Спас («Над річкою»)	17	37	Тростянець	17
18	Спас	17	38	Слобідка	9
19	Лоп'янка	15	39	Рахиня	9
20	Гравів	17	40	Тур'я	10

в) Інституційний контроль за сплатою катедратика

Пастирські візитації. У латинському християнстві Тридентський собор 1545-1563 рр. заборонив єпископам отримувати катедратик під час пастирських візитацій. Натомість у середньовічній Руській Церкві владики продовжували в окремих випадках збирати куниче особисто, під час своїх нечастих пастирських подорожей³⁴. Як відомо, в Унійній Церкві зазвичай генеральні візитації проводили не особисто єпископи, а їхні урядники – офіціали. Згідно з тогочасними вимогами, вони були зобов'язані щороку візитувати церкви в намісництвах свого крилосу та «наглядати за деканами, чи не побирають понад норму від парохів катедратика». Перші свідчення з теренів Київської митрополії про те, що єпископські комісари контролювали в парафіях сплату священниками столового, подає візитаційний протокол церкви с. Любищиці 1681 р.³⁵

Матеріали архіву Львівської єпархії засвідчують, що від часу переходу владицтва на унію й щонайменше до першої третини XVIII ст. інститут генеральних візитацій активно використовувався єрархією не лише для контролю за сплатою катедратика, але й для збору цього податку. Візитаційна інструкція 1732 р. також передбачала покладення на генеральні візитації й фіскальних функцій. Зокрема, вона зобов'язувала

візитаторів збирати від протопресвітерів (намісників) податкові квити, що засвідчували сплату священиками катедратика, та фіксувати величину заборгованості своєму владиці. Статистичні дані про внесений духовенством у єпископську касу катедратик, згідно з інструкцією 1732 р., комісари мали занотовувати не у візитаційній книзі, а в спеціально підготовленому для цього реєстрі³⁶. Появу в інструкцію цього пункту треба, очевидно, пов'язувати з вимогами Апостольської столиці до унійної єпархії рішуче покінути зі симонійними практиками в своїх єпархіях, одним з проявів яких було надмірне побирання катедратика та довільне встановлення його такси³⁷.

Про виконання єпископськими комісарами фіскальних функцій свідчать протоколи двох найдавніших генеральних візитацій єпархії – 1726-1727 і 1730-1730 рр. Під час першої пастирської ревізії візитатори особливо ретельно перевіряли фінансові зобов'язання священиків на Брацлавщині та Поділлі, де, як свідчать джерела, унійний єпископат зустрічався з особливими труднощами в наведенні канонічної дисципліни серед клиру. Однак у більшості парафій у 1726-1727 рр. візитатори з'ясували, що парохі сумлінно сплачували катедратик протягом десяти і більше років, тобто фактично від часу утвердження унії в цьому регіоні. Так, у с. Маньківці Уманського н-ва місцевий парох, як з'ясувалося, виплатив столове за всі роки свого душпастирства в парафії, як і священик Гранова, який «провент пастирський завжди віддає», та парох с. Носівці Немирівського н-ва, котрий «столове давав від свого висвячення»³⁸.

У візитаційній книзі Ркл-11 неодноразово зустрічаються схвальні відгуки єпископських комісарів про багатьох парохів, котрі щороку сумлінно сплачували катедратик³⁹. Священики двох шаргородських парафій незмінно віддавали пастирський податок, починаючи з 1718 р., душпастир Коханівки Вінницького н-ва – з 1719 р., а отець Іллінської церкви в Хмільнику Меджибізького н-ва – з 1721 р. Своєрідним «рекордсменом» на Поділлі був парох с. Біла Могилівського н-ва, який представив єпископським комісарам документальне підтвердження про сплату катедратика ще з 1713 р.!⁴⁰ Подекуди (зокрема в Летичівському н-ві) катедратик не переставали віддавати навіть під час вакантності місцевого престолу⁴¹. Дуже виразно ця тенденція простежується від початку 1720-х рр. Наприклад, у сс. Балабанівка, Берлинці, Воронівка, Салаші, Широка Гребля та низці інших поселень краю духовні отці представили свої квити про віддачу пастирського податку⁴². В окремих випадках (парафії Клітища та Ювче) візитатори підозрювали, що намісники привласнювали собі частину зібраного для єпископа катедратика, позаяк ті відмовлялися видавати парохам податкові квити⁴³.

Очевидно, саме в 1720-і рр. відбулося устійнення фіскальної системи Львівської єпархії в цьому регіоні Правобережної України, оскільки тоді катедратик почали сплачувати навіть незаможні клирики, як, наприклад, парох с. Городок Уманського н-ва⁴⁴. Водночас матеріали візитації 1726-1727 рр. засвідчують, що в частині парафій існували проблеми із катедратиком, що зумовлювалося різними чинниками, серед яких релігійний був вторинним. Візитатори виявили несплату пастирського податку о. Лукіяном з Мервинець Шаргородського н-ва за 1726 р. та ще десятком інших душпастирів⁴⁵.

Останньою генеральною візитацією, яка в таких масштабах виконувала фіскальні функції, була надзвичайна пастирська ревізія Скальського н-ва 1738 р. Тоді перед єпископськими комісарами було поставлене завдання виявляти можливі зловживання місцевого намісника о. Ломиковського під час збору катедратика, яких він допустився протягом свого урядування. У запропонованих парохам інквізиційних «Артикулах» значилося й питання про величину податку для кожного зі священиків намісництва,

яку побирав намісник, та можливе приховування ним справжньої кількості церков церков метою привласнення катедратика⁴⁶.

Єпархіяльні собори. У Київській митрополії священники віддавали владикам належні їм податки на т. зв. «сборах», тобто єпархіяльних соборах духовенства, ще з давноруського періоду. З XVI ст. в українсько-білоруських землях остаточно устійнилася практика, згідно з якою сплату духовенством катедратика єпископи перевіряли головню на щорічних зібраннях клиру⁴⁷. На важливості соборового інституту для фінансового забезпечення єрархії в Львівській єпархії наголошувала, зокрема, генеральна конгрегація духовенства 1754 р., яка зобов'язувала всіх намісників віддавати катедратик не в інший час, а тільки «на термін собору»⁴⁸.

У Галичині та на Поділлі сплата духовенством столового податку під час собору реламентувалася єпископськими ординаціями (такі пастирські розпорядження збереглися за 1755, 1756, 1758 і 1760 рр.). Згідно з ними, кожен намісник, прибувши на собор, повинен був «без зволікань і виправдання» віддати катедратик і колекту (збірку на будову Св. Юра) на руки генерального офіціала Антонія Левинського або о. Завадовського, соборового екзаменатора⁴⁹. Ординації 1756 і 1758 рр. особливо наголошувала на тому, аби намісники під загрозою покарання в 30 зол., привозячи до Львова податок, враховували у реєстрах й ті парафії, які з певних причин не були внесені до диспартименту катедратика, або ж які протягом останнього часу були засновані «на новому ґрунті» чи де єромонахи відмовилися душпастирювати⁵⁰. Що ця практика була поширеною серед духовенства, свідчить пастирське послання Лева (Шептицького) від 3 січня 1751 р., в якому намісників виразно застерігали не затаювати церков у реєстрах катедратика: «*Дѣлѣ Преч[є]стности твоѣ vsѣ ц[є]ркву, жадной не вѣрѣскаючу, вѣ предреченной протопрезвѣтер[є] у вѣрѣтаюц[є]мъ, зрестровалѣ, у зѣ которој мноху stolovoho naznachенно вѣпсал, такожѣ мноху вѣ помѣнѣнной протопрезвѣтер[є] у вѣрѣтает[є]мъ монастырѣј, парох[є] у умѣщухѣ, поустынкѣ у зѣвѣлѣ, у тој геестрѣ до Преч[є]стнѣјшѣхъ offѣсѣала своѣхъ, вѣстѣрѣвѣшу в Postѣ Velyk[є]ј, а сеј до насѣ не ѣвлочне ѣдослалѣ. Аще буже зѣ вѣзѣту [нєралној vosкорѣ начату у советѣштѣсѣ умѣщѣюј, pokazalosѣ, жебу ѣкака с[є]рквѣ была ѣфтаеннаѣ, да вѣдаешѣ, ѣкѣ за неходѣвое дѣлан[є] ѣ грѣвнѣмѣ velykѣмѣ, ѣсѣжд[є]н[є]мѣ ѣ ѣрадѣ у унѣмѣ карѣмѣ томаѣнѣ бѣдѣшу»⁵¹.*

Водночас єпископські урядники мали стежити за тим, аби ті намісники, котрі не представили для верифікації даних свої диспартименти, негайно відіслали їх до єпископської канцелярії. Так, у 1758 р. Лев (Шептицький) зобов'язав болахівського, дунаївського, зарваницького, зборівського, підгаєцького, поморянського і скальського намісників під карою 30 польських зол. штрафу й усунення з уряду негайно представити на соборі нові реєстри катедратика. У разі відсутності в когось з намісників на соборі «диспартименту з печаткою і підписом пастирським» такий духовний мав негайно з'явитися до канцелярії, належно оформити документ і представити його під час наступної генеральної візитації єпископським комісарам⁵².

г) Єпархіяльні доходи від катедратика та інших церковних податків

Катедратик. Загалом простежити важливість катедратика для фінансової стабільності Львівської єпархії можна лише в контексті з'ясування дохідності інших церковних податків, що сплачувалися духовенством впродовж більшої половини XVIII ст. – «канцелярійного», «колекти», «подорожнього», «синдиківського» та ін. З одного боку, це дає змогу обчислити єпархіяльні обтяження парафіяльного клиру, а з іншого, хоча

б приблизно дізнатися про економічний потенціал владицтва, який у ранньомодерний період відігравав часто ключову роль у матеріальному забезпеченні життєдіяльності організаційних структур Унійної Церкви.

Про остаточну стабілізацію фіскальної системи Львівської єпархії можна говорити тільки для середини – другої половини XVIII ст. Ці спостереження рунтуються на аналізові «Книги катедратика» 1747-1779 рр., де збереглася надзвичайно вартісна статистика сплати катедратика протягом усіх років архиерейства Лева (Шептицького). Його сумарна величина залежала в цей період від двох чинників – кількості парафій та фінансової дисципліни унійного клиру. «Книга катедратика» засвідчує сталість надходження пастирського податку до єпископської каси протягом цього періоду (від 29 до 34 тис. польських зол. щорічно)⁵³. Так, у 1747 р. сума катедратика склала 29785 зол., а в 1752 р. – 34737 зол. Натомість вже 1755 р. дохід від катедратика зменшився до 29099 зол., тобто більш як на 5 тис. зол. менше, а в 1762 р. – 29147 зол., в 1765 р. – 30168 зол. Цей феномен пояснюється втратою Львівською єпархією в 1754 р. понад 400 церков Брацлавського крилосу, які відтоді перейшли під омофор київського митрополита⁵⁴. Слід зауважити, що з самого початку свого єпископства Лев (Шептицький) мав проблеми із своєчасним надходженням катедратика від парохів Брацлавщини. Зокрема, в 1750 р. він безрезультатно домагався послуху від чечельницького намісника, закидаючи йому серед іншого, що той не віддає своєму пастиреві катедратик, котрий мав бути сплачений по Великодніх святах «згідно з диспартиментом, укладеному нашим попередником», тобто Атанасієм (Шептицьким)⁵⁵.

У другій половині XVIII ст. львівським владикам вдалося усталити фіскальний інститут, надавши йому динамізму й прагматизму. У своїй реляції до Риму про стан Львівської єпархії Лев (Шептицький) доносив, що «світське духовенство згідно зі звичаєм і приписами святих канонів Замоїського собору звикло сплачувати щорічно катедратик, котрий іноді, хоч і не завжди, сягає суми 30 тис. польських зол.», та що «кожен парох щорічно платить 12 польських зол.»⁵⁶. Це давало змогу єпископові не тільки забезпечувати найнеобхідніші єпархіальні потреби, але й скеровувати частину коштів на підтримку пастирських й адміністративних і навіть культурних ініціатив. Так, у 1747 р. єпископ дозволив залишити кам'янецькому офіціалові і 1183 зол. на будову («фабрику») катедрального храму в Кам'янці-Подільському, а бережанському офіціалові в 1750 р. «видати на співачків» 437 зол.⁵⁷ Регіональні особливості квоти катедратика та його величину в окремих крилосах і намісництвах представлено в таблиці, укладеній згідно з офіційною статистикою Львівської консисторії другої половини XVIII ст.:

Таблиця 10
*Динаміка сплати катедратика духовенством Львівської єпархії в 1747-1779 рр.*⁵⁸

№	Намісництво	1747	1751	1755	1759	1763	1767	1771	1775	1779
Величина податку в польських золотих										
	Барський крилос									
1	Барське	720	960	618	1068	1044	1056	1080	660	420
2	Деражнівське	336	?	284	–	–	–	–	360	372
3	Копайгородське	336	372	396	432	432	444	444	444	420

4	Летичівське	358	420	432	432	444	444	444	492	492
5	Меджибізьке	348	384	372	384	396	384	384	408	396
6	Межирівське	–	–	–	–	–	–	–	–	360
7	Могилівське	456	468	400	516	504	345	384	384	384
8	Пилявецьке	288	360	396	420	420	408	432	408	408
9	Снітківське	–	360	318	372	384	384	384	384	420
10	Соколицьке	480	372	384	372	372	360	360	360	360
11	Шаргородське	336	384	384	384	432	564	564	504	516
Бережанський крилос										
1	Бережанське	420	432	744	444	444	456	456	444	444
2	Бучацьке	659	672	672	608	480	480	480	480	480
3	Гримайлівське	252	?	?	?	?	276	276	276	276
4	Дунаївське	240	240	528	528	528	240	240	252	228
5	Завалівське	216	216	216	216	348	348	348	348	348
6	Зарваницьке	–	588	600	540	540	540	540	540	540
7	Зборівське	420	444	456	455	468	456	456	456	456
8	Козівське	300	–	–	–	–	–	–	–	–
9	Козлівське	228	?	?	420	420	420	420	420	420
10	Поморянське	264	288	?	?	?	288	288	288	288
11	Рогатинське	260	335	348	360	360	360	360	360	348
12	Скалатське	312	324	336	336	336	348	348	348	348
13	Теребовельське	384	432	444	456	456	456	456	456	456
14	Тернопільське	444	468	456	468	468	468	468	456	456
15	Чортківське	228	240	228	216	228	240	228	228	228
16	Янівське	276	552	552	576	576	300	300	300	300
Брацлавський крилос										
1	Браїлівське	480	563	–	–	–	–	–	–	–
2	Брацлавське	481	696	–	–	–	–	–	–	–

КАТЕДРАТИК У СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН ...

3	Вінницьке	492	576	–	–	–	–	–	–	–
4	Животівське	–	504	–	–	–	–	–	–	–
5	Кальницьке	660	777	–	–	–	–	–	–	–
6	Комаргородське	–	564	–	–	–	–	–	–	–
7	Краснянське	384	432	–	–	–	–	–	–	–
8	Немирівське	442	600	–	–	–	–	–	–	–
9	Рашківське	–	492	–	–	–	–	–	–	–
10	Уманське	–	552	–	–	–	–	–	–	–
11	Чечельницьке	–	?	–	–	–	–	–	–	–
12	Ямпільське	432	528	–	–	–	–	–	–	–
Галицький крилос										
1	Богородчанське	252	444	431	444	444	444	444	444	444
2	Бурштинське	300	360	300	360	360	305	360	360	360
3	Войнилівське	312	?	?	?	396	408	408	408	408
4	Галицьке	300	336	456	456	468	480	480	480	480
5	Городенківське	336	796	751	612	600	612	624	624	624
6	Жуківське	336	444	380	432	420	394	444	444	444
7	Заболотівське	264	264	264	276	276	85	276	264	264
8	Кадуське	198	756	720	732	–	–	–	–	–
9	Колачківське	384	?	–	–	–	–	–	–	–
10	Коломийське	348	384	468	456	408	420	420	420	444
11	Косівське	272	308	408	384	432	480	480	480	480
12	Нижнівське	228	?	–	–	–	–	–	–	–
13	Отинійське	312	?	436	456	468	456	468	468	432
14	Перегінське	–	–	–	–	548	588	588	588	588
15	Підгаєцьке	276	300	–	–	–	–	–	–	–
16	Рожнятівське	160	252	212	252	–	–	–	–	–
17	Снятинське	252	288	324	384	372	372	372	372	360

18	Солотвинське	300	?	?	?	?				
19	Станіславівське	264	720	660	660	660	648	660	660	660
20	Тисменицьке	324	?	?	?	?				
21	Товмацьке	228	516	504	636	660	648	648	624	636
22	Устецьке	348	360	348	348	336	336	336	336	336
	Усього									
Кам'янецький крилос										
1	Більчеське	240	252	318	384	396	396	396	384	384
2	Городоцьке	288	348	384	384	384	384	384	396	396
3	Гусятинське	444	468	468	480	492	492	492	492	492
4	Зіньківське	468	335	372	372	420	408	396	396	396
5	Кам'янець-Подільське (об'єднане)	1183	1104	967	996	996	1008	972	984	996
6	Китайгородське	372	384	408	420	420	420	408	408	408
7	Королівське	228	234	–	–	–	–	–	–	–
8	Плоскирівське	276	298	348	336	336	348	360	360	348
9	Сатанівське	348	372	372	360	359	360	360	360	360
10	Скальське	576	568	756	756	768	768	768	780	780
11	Смотрицьке	336	312	468	480	480	480	480	480	480
12	Солопківське	324	358	420	420	444	432	444	444	444
13	Червоногородське	468	504	516	516	516	516	516	516	516
14	Чорнострівське	420	432	444	444	456	456	456	456	456
15	Ягільницьке	292	324	360	360	360	360	360	360	360
	Усього									
Львівський крилос										
1	Бібрське	260	571	408	408	420	408	396	396	396
2	Білокам'янецьке	264	264	264	?	?	?	?	?	?
3	Болехівське	240	432	398	432	432	432	432	432	432
4	Глинянське	288	275	300	300	636	300	300	300	300

5	Гологірське	288	336	360	360	360	348	360	360	360
6	Долинське	312	468	468	480	492	385	492	480	480
7	Жидачівське	240	264	259	563	276	588	276	264	264
8	Жовківське	324	324	324	624	624	624	336	336	324
9	Журавненське	240	288	288	?	300	?	288	288	288
10	Золочівське	348	372	360	636	636	636	636	636	636
11	Кам'яно-Струмилівське	223	284	300	?	?	?	288	288	288
12	Куликівське	331	342	336	324	?	311	348	348	348
13	Львівське ⁵⁹	600	645	653	640	684	684	684	432	444
14	Миколаївське	240	–	–	–	–	–	–	–	–
15	Оброшинське	–	–	–	–	–	–	–	348	348
16	Роздільське	276	576	588	588	588	588	600	612	612
17	Соколівське	186	–	–	–	–	–	–	–	–
18	Стрільське	276	267	432	444	413	444	456	456	456
19	Стратинське	–	?	–	–	–	–	–	–	–
20	Ходорівське	252	?	–	–	–	–	–	–	–
21	Щирецьке	444	445	468	468	468	480	480	360	360

Синдиківське. Одночасно з катедратиком священики сплачували й інший церковний податок – синдиківське, яким передбачалося покривати кошти на утримання урядників консисторії. Канонічну легітимацію він отримав у збірникові єпархіяльних постанов Львівської єпархії 1744 р.: «Упрочъ катедратыкѣ, въ д]еєз]ахъ Lvovskoj, Halyckoj y Kamєneckoј na сєndyka po золотомѣ [dynomѣ, a в K]єvskoj на оф]к]ала тynfa [dynoho [...] vedлѣнъ давнаho оуставѣ y звучаg davaty мають»⁶⁰. У перше десятиліття австрійського панування в Галичині синдиківське сплачували всі священики Львівської єпархії, окрім намісників. Величина податку тоді складала 2 зол. У 1779 р. від 713 церков Львівського крилосу було сплачено 1422 зол. синдиківського, від Галицького та Бережанського крилосів – 1702 зол., від Барського й Кам'янецького крилосів – 1750 зол., а ще 200 зол. залишено на утримання кам'янецького прокуратора та 12 зол. – на «післанця». Усього ж за 1779 р. Львівська єпархія сплатила 4874 зол. синдиківського, наступного року – 5138 зол.⁶¹. Отримані кошти від цього податку йшли, зокрема, на оплату перебування єпархіяльного священика Івана Гудза у Відні (1200-1700 зол. щорічно), утримання іншого віденського агента (510 зол.), на покриття коштів подорожі канцеляристів, подарунки різним особам, переважно у Відні, на одноразові витрати (зокрема, друкування обряду хіротонії Петра Білянського в 1781 р. – 100 зол.)⁶².

Канцелярійне. Згідно з постановою Замойського собору, єпископи отримали право збирати від нововисвячених парохів канцелярійні оплати pro iuribus Cancellariae, які теоретично мали б покривати витрати, пов'язані із вписування рукоположених священників до «Метрики ординованих» і виготовлення для них інсталяційних (ставлених) грамот, а також «інструментів» про переведення на інші бенефіції. Згідно з рахунковою книгою Львівської єпархії за 1757-1779 рр., кожен аколіт з нагоди своїх свячень мусив віддати до єпископської каси 40 зол., що на той час було досить значним видатком⁶³. З цієї суми 8 зол. йшли на оплату послуг надвірного єпископського писаря Даниїла Верхратського. Протягом 1760-1779 рр., за час урядування особистого капелана Лева (Шептицького) і схоластика львівського кафедрального собору о. Олексія П'ясецького, який відповідав за збір і розподіл канцелярійного податку, від 1755 новоєреїв Львівської та 453 Київської митрополичої єпархій було отримано 88490 зол. Щорічно до єпископської каси нажходило, залежно від числа висвячених, від 2 до 4,5 тис. канцелярійного податку⁶⁴. Більшу частину цієї суми використовували на утримання єпископського двору й, почасти, на покриття особистих витрат львівського владики. Головною статтею видатків була винагорода членам «капелли», що діяла при соборі Св. Юра. – музикантам і «співачкам», що зазвичай перевищувала 1000 зол. Іншою статтею видатків було утримання прислуги та «міністрів» єпископа – членів єпископського двору (аудитора, захристиянина, капелана, писаря тощо). Їм виплачували близько третини канцелярійного (для прикладу, протягом 1758-1759 рр. з цього податку було видано 3613 зол., з яких 956 зол. – «міністрам» владики⁶⁵). Також частину коштів спрямовували на виготовлення антимінсів і закупівлю необхідних складників для посвячення Святого Мира у Великий Четвер. З коштів канцелярійних оплат протягом 1761-1765 рр. було витрачено 448 зол. для «вибиття 56 антимінсів», а в 1768-1772 рр. – 800 зол. для виготовлення 100 антимінсів. У 1773 р. видруковано 166 антимінсів за 31 зол. канцелярійного, а в 1775 і 1778 рр. за вибиття антимінсів було витрачено відповідно 40 і 80 зол. на «вибиття антимінсів» та 100 зол. за складники до Святого Мира для парохів Київщини та Брацлавщини. Наступного 1776 р. на ці інгредієнти виплачено 120 зол., у 1779 р. – вже 269 зол.⁶⁶

Колекта. Цей податок у Львівській єпархії мав статус надзвичайного і був запроваджений навесні 1750 р. для покриття частини видатків на будову Святоюрського собору, що саме тоді розпочалася. Офіційно про його уконституювання оголосив єпархіяльний собор, який з ініціативи владики Лева (Шептицького) прийняв спеціальну постанову про обов'язкову сплату кожним священником єпархії т. зв. колекти, тобто збірки на зведення нової катедри. Вона, покликаючись на декрети Тридентського собору, оприлюднила рішення собору й єпископа кошти (116820 зол.), залишені покійним Атанасієм (Шептицьким) на заснування єпархіяльної семінарії, спрямувати на «фабрику» Львівської катедри⁶⁷. Ця конституція собору вийшла друком і поширювалася в усіх церквах єпархії, заохочуючи клир до жертвовності: «Мы [...] оустановухомъ, daby k[y]ждо ѿ [...] стностей v[a] шухъ na sowrѣжен]є razorennoj чрезъ s[via]t[oj] pam[ѣ]ty Preos[via]цennaho antecesorа n[a] шehw c[є]rkvy n[a] шoj katedralnoj Lvovskoj [...] кождохw рокѣ dotolѣ, donelѣже не совершутъ, do рѣкъ Преч[є]стныхъ protoprezvyterovъ svoyxъ предъ postomъ do Рождества Х[ри]s[то]ва, по tolyko малыхъ шостачковъ [...] ѿdавалъ, по [lyko золотыхъ stolovoho z sendykovsk]mъ podлѣhъ dyspartymentѣ зvyклѣ ѿdavaty [...]. Аще бы же котор]и ѿ [...] стностей v[a] шухъ болше что надѣ оустановлennю частъ, d[ѣ]шеpoleznoho rady spasen]ѣ svoehw vosxotѣлѣ daty, sie wsobno Преч[є]s[t]ny] protoprezvyterъ ymatъ napysaty, y do off[и]цыала ѿсылaty, ybo posemъ за takovyxъ

bl[a]hod[te]lej yzradn[ε] m[o]l[y]tvы y m[o]len]a tvorymy b[ε]d[ε]t[ε]. Як і у випадку з катедратиком, була визначена спеціальна процедура сплати цього податку священиками: «Povel[ε]vaem[ε], dabyste do P[re]ch[ε]stnaw[ε] w[ε]ca protoprezvytera v[a]shew na d[ε]n y m[ε]sto w[ε] neho naznachennoe sobravshes[ε], do r[ε]k[ε] tohojde bez vs[ε]kaho prekoslov]a oystanovlenn[ε]ю kvot[ε] w[ε]daly, wnj[ε] t[ε]j[ε]zde sam[ε]ю z reestrom[ε], что kto даст[ε], do P[re]ch[ε]stn[ε]shahw off]cyala svoew, a sej do nas[ε] samyx[ε], yly off[ε]cyala n[a]shew lvovskahw w Rojdestv[ε] Xr[y]stovom[ε] nemedlenno w[ε]syly b[ε]det[ε] doljen[ε]»⁶⁸.

У 1754 р. один з наступних єпархіальних соборів ухвалив нову конституцію про колекту, що передбачала притягнення до сплати цього податку також вищих єпархіальних урядників – офіціалів. Відтоді кожен з них мав віддавати певну суму (залежно від величини крилосу) на загальної каси до тих пір, доки не буде завершено будову Св. Юра. Конституція 1754 р. так само впорядкувала саму процедуру сплати колекти та впровадила додаткові оплати для духовенства, прив'язавши їх до квоти катедратика кожного з парохів задля «якнайшвидшого завершення фабрики»⁶⁹. Оскільки зведення собору тривало протягом майже трьох десятиліть, колекта була одним із ключових податків Львівської єпархії, якому єпископи приділяли особливу увагу і який дуже обтяжував парафіяльний клир. Про це свідчить пастирський лист Лева (Шептицького) від 13 квітня 1768 р., в якому владика застерігав священиків від можливого ухилення від сплати колекти, погрожуючи відповідними канонічними карами включно з усуненням від церковного уряду. Лист також зобов'язував намісників укладати справедливі розкладки (диспартименти) цього податку між духовенством і провадити точні реєстри зібраної колекти, яку слід було вчасно віддавати до єпископської надвірної канцелярії⁷⁰.

Динаміку сплати до єпископської скарбниці колекти можна простежити за «Таблицею надходжень» 1751-1779 рр., виявлену в «Щоденникові» Максиміліана (Рили). У перші роки запровадження цього податку його сукупний дохід коливався у межах від 6360 зол. до 8179 зол., однак з 1755 р. він збільшився практично вдвічі і склався протягом 50-60-х рр. XVIII ст. від 13705 зол. до 15302 зол. В останні роки життя Лева (Шептицького) внески колекти до консисторської каси різко зменшилися і склалися протягом 1777-1779 рр. трохи більше 8000 зол. Всього ж за час його єпископства Львівська єпархія отримала 380843 зол. колекта, тоді як відсотки від депозиту суми, залишеної Атанасієм (Шептицьким) на будову Св. Юра, дали лише 223964 зол. прибутку⁷¹.

Сплату колекти офіціалами, намісниками і парафіяльними священиками фіксувала також з 1755 р. «Книга катедратика» Львівської єпархії, статистика якої має незначні розбіжності з вже згадуваною «Таблицею надходжень». Для прикладу, в 1755 р. «колекта», згідно з цим джерелом, становила 14580 зол., в 1756 р. – 12260 зол., в 1760 р. – 11689 зол., в 1777 і 1778 рр. – всього 8196 і 8848 зол.⁷²). У кінцевому ж підсумкові податок виконав своє функціональне призначення та із завершенням основних будівельних робіт на Святоюрській горі та смертю Лева (Шептицького) був ліквідований. З іншого боку, разом із іншими церковними податками колекта створювала додаткове фінансове навантаження на парафіяльних священиків і обмежувала можливості єпархії для реалізації інших адміністративних і пастирських проектів.

Інші повинності клиру.

Джерела відновлюють у Львівській єпархії XVIII ст. й декілька інших податків клиру, які не відігравали якоїсь помітної ролі в її фінансовій системі. Відомо, що під час сплати катедратика намісники віддавали до єпископської каси т. зв. «гонорар», який у 1755 р. склав 260 зол. від 65 намісників, а також т. зв. «квитове» за отримання

квитів від консисторського писаря про сплату катедратика (по 4 зол. від кожного намісника). У 1760 р. сукупно дохід від «гонорару» і «квитового» становив 520 зол., у 1763 р. – 488 зол.⁷³. У першій половині XVIII ст. існував і т. зв. «подорожній» податок, який сплачували священики і кошти від якого покливали дорожні видатки намісників у час, коли вони привозили до Львова зібраний у парохів катедратик. Окрім того, джерела згадують податки клиру «на писаря» та «на протопресвітера», що були кодифіковані відомими «ОУставами» 1744 р. і становили відповідно один тинф і один зол., «згідно з давніми правилами і звичаєм»⁷⁴.

Епархіяльні доходи. Регіональні особливості, сукупне фінансове навантаження на звичайного унійного пароха та співвідношення між різними видами церковних податків відображає реєстр церков Барського крилосу 1778 р. Документ наводить фіскальні зобов'язання кожного з 394 священиків цієї частини Поділля, а саме індивідуальні квоти катедратика, синдиківського, колекти, а також добровільних оплат на користь Речі Посполитої – *subsidium charitativum* і державного «коминового податку». Пересічно кожен священик сплачував 17 зол. 15 грошів усіх церковних податків, 10 зол. 20 грошів державних оплат і 7 зол. «коминового». Водночас в окремих випадках духовенство віддавало менші суми (навіть 10 зол.) або підвищену їхню квоту (до 22 зол.), що засвідчує, з одного боку, соціальне розшарування парафіяльного клиру, а з іншого – намагання єрархії більш справедливо підходити до процедури його оподаткування. Як показує «Тарифа» Барського крилосу, від сплати катедратика, синдиківського й колекти були звільнені всі намісники, однак вони, поряд з іншими священиками, мусіли віддавати інші оплати – *subsidium charitativum* і «коминове»⁷⁵.

У другій половині XVIII ст., до реформи фіскальної системи Греко-Католицької Церкви на початку 1780-х рр., Львівська консисторія отримувала сукупно до 43-45 тис. зол. доходів (для прикладу, в 1765 р. надійшло 44520 зол., у 1767 р. – 43122 зол.) із податкових оплат духовенства), що включали катедратик, «колекту» та особисті внески намісників⁷⁶. Згідно з донесенням Лева (Шептицького) Віденському дворові наприкінці 1774 р., львівський владика у перших роках австрійського панування в Галичині мав 56778 зол. доходу. Що цікаво, від епархіяльних маєтків Перегінсько, Підгороддя і Сокіл Галицької катедрі надходило 8066 зол.; від маєтків Львівської катедрі – 156 зол. з ґрунтів львівського собору, зі щорічних святоюрських ярмарків – 1000 зол., від Милецької архимандрії – 18000 зол., тоді як від сплати катедратика – 29556 зол.⁷⁷ Таким чином, у структурі прибутків львівського владика катедратик складав трохи більше половини суми (52%). Таким чином, наведена статистика пояснює ту велику увагу, яку руські єрархи впродовж століть приділяли богословському, канонічному, душпастирському, практично-адміністративному та фіскальному обґрунтуванню легітимності існування в Київській митрополії цього та інших церковних податків і докладали всіляких зусиль, аби на парафіяльному рівні забезпечити його своєчасне і в повному обсязі надходження до єпископської скарбниці.

2. СИМОНІЙНИЙ КАТЕДРАТИК ЯК ПРОБЛЕМА УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ: ДИСКУСІЯ 1710-Х РР., РІШЕННЯ ЗАМОЙСЬКОГО СОБОРУ ТА ІНІЦІАТИВИ РИМУ

Криза фіскальної системи Київської митрополії, спричинена поступовою втратою катедратиком свого первісного єрархічно-корпоративного характеру, посиленням симонійних практик серед унійного єпископату та пауперизацією парафіяльного клиру, простежувалася вже у XVII ст. Однак увиразнилася вона лише на початку XVIII ст.,

що було пов'язане зі спробою Унійної Церкви кодифікувати свій попередній пастирський й адміністративний досвід на Замойського соборі та активною заангажованістю в цих процесах Римської курії. Особливо в гострих формах ця криза проявилася в Перемишльському владичтві, де 1713 р. помер тодішній митрополит (1708-1713) і місцевий єпископ (1700-1713) Юрій (Винницький). Протистояння між руським єпископатом і священиками унаочнили низку проблем інституційного розвитку Унійної Церкви в Речі Посполитій, пов'язаних передовсім із духовною формацією духовенства, впливом Риму на внутрішнє життя Київської митрополії. Тому приглянемо до перебігу й наслідків цього конфлікту дедалініше.

Після смерті Винницького тимчасовий адміністратор єпархії, лаврівський ігумен Веніамин обклав священиків непомірними податками (йшлося головню про «куниче»). Це змусило клир звернутися до папського нунція у Варшаві Венедикта Одескальхі зі скаргою, й Апостольська столиця в жовтні 1713 р. передала адміністрацію Перемишльського владичтва володимирському єпископові Левові (Кишці)⁷⁸. Місцеве духовенство однак повторно висунуло звинувачення, цього разу проти Кишки та інших руських архиєреїв. Воно нарікало на те, що у владичтві не скликалися єпархіяльні собори; що єрархи вимагали від них «несправедливий катедратик» і винагороду за єрейські свячення; та що повідбиравши «схизматицькі книги», намагаються впровадити унійні друки в новонавернених владичтвах – Луцькому, Львівському та Перемишльському. Без сумніву, йшлося про відверті звинувачення руського унійного єпископату в симонії. Конгрегація поширення віри відіслала скаргу духовенства назад до папського нунція у Варшаві і порадила йому негайно втрутитися у ситуацію⁷⁹.

Справу конфлікту між духовенством Перемишльського владичтва та їхнім єпископом Конгрегація поширення віри розглянула на своєму черговому засіданні 17 грудня того ж року. Кардинал Антоніо Фелікс Зондадарі (Antonius Felix Zondadari), латинський архієпископ Дамаску, повідомив присутніх, що, згідно з опінією львівського єпископа Атанасія (Шептицького) й інших унійних владик та папської нунціатури у Варшаві (яка отримала несудові подання унійного клиру Перемишльської єпархії на свого архиєрея), тут справді було виявлено численні зловживання у проведенні єпархіяльних соборів і побиранні церковних податків. Як інформував Зондадарі, «порушуючу заборону, владики, а особливо в [Перемишльській] єпархії, не проводяться щорічні зібрання духовенства, і що під час їхнього проведення катедратик збирається від клириків з великими скандалами». Конгрегація повідомила, що вона отримала скаргу від клиру Перемишльської єпархії, яку переслала варшавському нунцієві. Священики скаржилися, що владики щороку скликають собори виключно для того, аби отримати катедратик, причому парохів строго примушують сплачувати цей податок. Саме тому унійний клир і відмовлявся сплачувати столове, яке було для них обтяжливим тягарем у часі проведення єпархіяльних зібрань духовенства.

Руське духовенство в особі генерального прокуратора Венедикта Трилевича (1713-1726) домагалися в 1715 р. створення спеціальної комісії для неупередженого розслідування «справи катедратика», яка змогла б «особисто і наочно розглянути аргументи обидвох сторін та ознайомити з ними Священну конгрегацію поширення віри». До її складу, з відповідними повноваженнями, пропонувалося внести о. Стефана Тромбетті, префекта папської колегії, та о. Банявського, львівського каноніка, «людей учених, розсудливих, безсторонніх і гідних довіри». Невдовзі генеральний прокуратор Василянського чину повторно звернувся до конгрегації із суплікою про необхідність вирішення цієї справи, з огляду на серйозність закидів. Прокуратор пропонував єпархіяльним

священникам Перемищини з'явитися впродовж трьох місяців до трубуналу нунціатури для переслуху справи на 3 листопада 1715 р., оскільки вони і надалі «не отримують Святого Мира, не сплачують катедратик, не відвідують єпархіяльних соборів, коли їх скликають», тощо⁸⁰. До самого Замойського собору духовенство критикувало єрархію за фінансові зловживання, висуваючи навіть припущення, що скандали з побиранням катедратика були основною причиною всіх бід митрополії.

Численні скарги унійного клиру, що надходили до Риму, поставили під сумнів легітимність інституту катедратика в Київській митрополії, безпосередньо пов'язаного з функціонуванням єпархіяльних соборів. Однак тогочасний предстоятель Руської Церкви Лев (Кишка), спираючись на рішення Триденту, зумів переконати Апостольську столицю в доцільності збереження цієї податкової практики, щоправда, визнавши наявність зловживань у новонавернених владицтвах, де катедратик «безбожно затаюють і присвоюють собі». Митрополит, покликаючись на папського нунція у Варшаві та вище руське духовенство, доводив, що проведення єпархіяльних соборів, на яких стягують катедратик, «вимагають як канони, так і віковічні приписи»; що впровадження нових богослужбових книг «потребує ревність у викоріненні ересей»; що симонійні практики під час єрейських свячень «є чистісінькою зловмисною вигадкою супротивників, обманом і наклепом», і загалом «подібні закиди кладуть ганебне тавро на всю спільноту єпископів Унійної Русі». Водночас Кишка просив римських кардиналів зачекати з остаточним рішенням до часу, коли руські владики самі зберуться і винесуть свій вирок у справі⁸¹.

10 квітня 1715 р. Лев (Кишка) з Полоцька вдруге звернувся до Риму, пояснюючи Апостольській столиці, чому «унійні єпископи Роксоланської Церкви» таки мають право скликати єпархіяльні собори (конгрегації) та отримувати там від намісників катедратик (у документі наведено й регіональні варіанти назви цього податку – «соборове», «куниче» і «столове»). На його думку, ця прерогатива єрархії Київської митрополії випливала з приписів канонічного права, так і світського законодавства Речі Посполитої⁸². Для захисту соборових звичаєвих традицій Унійної Церкви та економічного її забезпечення Лев (Кишка) виклав Римській курії свої аргументи («рації»), котрі є унікальним свідченням про тогочасну фіскальну систему Київської митрополії ранньомодерного періоду, прив'язану до інституту єпархіяльних соборів.

Передовсім Кишка покликався на майже 800-літню історію Христової віри на Русі, освячену єдністю Східної Церкви з Римською, що була апробована декретами папи Климента VIII: «На початках поширення на Русі християнської віри подібний звичай було принесено з Греції [...]; його безперервно практикували впродовж майже восьмиста літ, і з незапам'ятних часів його ніхто ніколи не опротестовував [і не] осуджував». Таким чином, митрополит наполягав на праві Київської Церкви і надалі сповідувати свій слов'янсько-візантійський етос, навіть якщо він не був цілком суголосним з латинським законодавством.

По-друге, на легітимності єпархіяльних зібрань духовенства наголошував Тридентський собор 1545-1563 рр. у розділі «Про реформування», вимагаючи від латинських архиєреїв їх періодично скликати під загрозою суспензи. Натомість використання цього інституту для збору катедратика Кишка виправдовував давньою церковною традицією та релігійною практикою західного християнства доби середньовіччя та нового часу, актикульованої Вселенськими й помісними соборами, партикулярним канонічним правом окремих Церков, працями Отців Церкви й відомих каноністів, а також декретами Римської курії й Конгрегації поширення віри. Кишка звернув

особливу увагу на ту обставину, що в Латинській Церкві від сплати катедратика були звільнені лише монахи та «парохії, підпорядковані Єрусалимові»; що Рим «дарував [єпископам] повну владу вимагати [пастирський податок] і за минулі часи, і на майбутнє»; що каноністи «одностайно стверджують; – жоден протест від незапам'ятних часів не міг йти супроти катедратика»; та що один із середньовічних авторів – Барбоза – у своєму богословському трактаті передбачав, аби на другий день єпархіяльного собору архипресвітер, згідно зі «священним канонічним правом», проголошував збір «з кожного пароха як катедратик два соліди на знак пошани, що належить від інших парафіяльних церков матірньому катедральному храмові; і хоч, може, парохі цього міста та [всієї] єпархії довгий час не сплачували цієї суми, однак вона є заборгована катедральній церкві й не може бути опротестована».

Київський митрополит у своїй «другій рації» покликався та латинську традицію встановлення квоти катедратика, що було однією з головних причин незадоволення руського духовенства. Він цитує канони Римської Церкви, де було сказано, що «оскільки вартість двох солідів не є [скрізь] однаковою, то [католицькі] автори в усьому світі повчають, що треба дотримуватися добрих і розсудливих звичаїв різних катедр», та порівнює латинську фіскальну практику із реаліями Київської митрополії: «У Польському королівстві достойники Русі стягують по єпархіях соліди-імперіали (по-простому зуться «биті талери»), і з цього огляду [руські] єпископи навіть дають клирові полегшу, в порівнянні з тим, що вимагають канони, бо стягують один солід-імперіал, який вартує 9 римських юліїв, хоча й канони наказують, аби вони брали по два». У дискурсі цієї «рації» митрополит звернув особливу увагу на практику латинських єпархій збирати з духовенства по два соліди (битих талери) «на пошану і на знак покори катедрі, аби парохі не здавалися обезголовненими, тобто такими, які не мають [свого] глави».

По-третє, руські єпископи усправедлилювали своє право побирати катедратик відсутністю інших добровільних датків (*subsidium charitativum*) з боку парафіяльного духовенства на єпархіяльні потреби, на відміну від латинського єпископату Польсько-Литовської держави, який мав змогу отримувати різноманітні пожертви. Натомість Унійна Церква таких доходів не мала, тому змушена була зі збірки катедратика частково оплачувати єрейські свячення, побудову соборних храмів, подорожі до «апостольських гробів» у Римі, організацію провінційних соборів і проведення генеральних візитацій, відвідини королівського двору й сеймиків. На думку Кишки, ці аргументи були вагомою підставою «для законного домагання благодійної підтримки» від парафіяльного клиру.

По-четверте, в єпархіях Київської митрополії владики значні кошти витрачали на закупівлю складників (передовсім оливкової олії, бальзаму та 12 «дорогих матеріалів») для виготовлення Святого Мира, котре в Східній Церкві освячувалося у Великий Четвер і було достатньо коштовним. Для вагомості своїх аргументів Кишка покликався на відомого орієнталіста XVII ст. Якуба оара (1601-1653), який наводив перелік 44 інгредієнтів, котрі, поряд з вином, були необхідні під час його виготовлення. На думку митрополита, після покриття цих витрат, передовсім пов'язаних із освяченням мира, від зібраного катедратика «залишиться досить мізерна сума».

І врешті, п'ята «рація» Кишки наголошувала, що руський єпископат для підтримання гідності свого сану та забезпечення життєдіяльності Руської Церкви не володів такими великими земельними дібрами, які могли б приносити достатній дохід, бо вони «перебувають під владою московитів разом з київським митрополичим престолом». Під-

сумовуючи свої «рації», Лев (Кишка) емоційно заявив, що ліквідувати катедрастик у Київській митрополії – це те саме, що «усунути єпископату на Русі, адже без нього (хоч який він малий) вони не можуть існувати».

На підтвердження своєї тези предстоятель Унійної Церкви наводив перелік церковних маєтків у кожному з владичств із зазначенням річних прибутків, котрі у Київській архієпархії склали 2200 флоренів, у Полоцькій – 2000 флоренів, у Володимирській єпархії – 5200 флоренів, у Луцькій – 1100 флоренів, у Львівській – 5000 флоренів, у Перемишльській – 7000 флоренів, у Пінській – 1200 флоренів, а в Холмській два маєтки не приносили жодних доходів⁸³. Щоб зрозуміти мізерність бенефіціїв і недостатність доходів єпископських престолів, достатньо порівняти їх з маєтками римо-католицьких дієцезій. Так, Львівська латинська архієпархія – одна з найбідніших церковних провінцій у Речі Посполитій – станом на 1615 р. володіла 6 містами та 24 селами, які приносили їй щорічно до 20 тис. флоренів доходу. Натомість найбагатші дієцезії – Вроцлавська й Краківська – отримували відповідно 55 і 45 тис. римських скудо⁸⁴.

Конфлікт між духовенством та єрархією Руської Церкви несподівано загострився втручанням у нього перемишльського латинського єпископа, який, використовуючи слушну нагоду, намагався паралізувати діяльність церковних інституцій Перемишльського унійного владичства на «своїй» канонічній території, послуговуючись при цьому значною тоді риторикою «культурного імперіалізму». Руські єпископи, реагуючи на закиди, надіслали в 1715 р. скаргу Конгрегації поширення віри, де вказали на неправі оскарження латинського єпископа, який під приводом нібито неканонічного збору унійними владиками катедрастика на єпархіяльних соборах домагався заборони проведення цих руських зібрань клиру: «За наполяганнями Преосвященного єпископа перемишльського латинського обряду під якимись приводом [...], і з незаконних мотивів, в цих краях поширилися від св. нунціатури [...] деякі шкідливі для [Унійної Церкви] заборони, а саме: аби згадані руські єпископи не проводили в своїх владичствах єпархіяльних соборів для інформування парохіяльних пресвітерів, і щоб не збирали синодатик чи катедрастик, який належить єпископській канцелярії [...]. Ці постанови чи то заборони спричинили в тих краях такий безлад, непослух і пересуди, що парохіяльні пресвітери цього року навіть не прийшли отримати від своїх єпископів Святе Миро»⁸⁵. На засіданні конгрегації в Римі 17 червня 1715 р. було заслухано інформацію її секретаря Сільвіо де Кавалеріка (Silvio de Cavaleris) про донесення русинів в справі втручання перемишльського латинського єпископа Яна Казимира Бокума (1700-1718) в їхню юрисдикцію, який серед іншого наполягав, аби папський нунцій у Варшаві заборонив унійним владикам стягувати з підлеглого духовенства «синодатик або катедрастик, що належить єпископській канцелярії»⁸⁶.

Тогочасний адміністратор Перемишльської єпархії, митрополит Лев (Кишка) випрадовувався перед римською конгрегацією тими ж аргументами, що й у своєму донесенні від 10 квітня 1715 р., – «давньою традицією», апробованою після Берестейської унії авторитетом римських понтифіків⁸⁷. Натомість конгрегація, покликаючись на постанови Тридентського собору, схилилася до визнання за Руською Церквою права до соборування духовенства, фактично згодившись із аргументами Кишки. Водночас вона наполягала на тому, аби руські владики не підвищували квоту катедрастика, який, з огляду на маленькі доходи парафіяльних церков, був для священників обтяжливою щорічною контрибуцією. Кардинал Зондадарі рекомендував для надання цій фіскальній практиці більшої справедливості укласти сталий реєстр катедрастика всіх руських церков у кожному з унійних владичств, що в підсумку полегшило б податковий тягар

на клир, адже деякі парохі не мали ніякого доходу. На цьому ж засіданні члени конгрегації заслухали донесення, надіслане о. Тромбетті, префектом колегії оо. театинів у Львові, де наводилися вражаючі факти зловживань у Перемишльській єпархії, спричинені конфліктом митрополита з місцевим духовенством через катедратик. Донесення театинського префекта підтвердило раніше вже відому інформацію, що через відмову священників сплачувати пастирський податок Кишка на одному з єпархіяльних соборів, у Пасхальний час, відмовився видавати їм Святе Миро, й це, як повідомляв о. Тромбетті, дуже згіршило парафіяльний клир⁸⁸.

На засіданні Римської конгрегації 10 березня 1716 р. кардинали знову розглянули перебіг конфлікту, заслухавши інформацію нунція про передачу справи до трибуналу, який мав перевірити відомості о. Івана Буковського, представника перемишльського клиру⁸⁹. Як уважала Апостольська столиця, головним джерелом цих страшних скандалів у Перемишльській єпархії була жадібність єрархії, які замість того, аби більше турбуватися про душпастирство, до якого вони покликані, переймалися здебільшого вигадуванням способів накопичення грошей. Виглядає на те, що такий антагонізм між клиром та єрархією міг стати причиною того, що на Замоїському соборі Римська курія доручила головувати папському нунцієві рімальді, а не митрополитові Кишці, безпосередньо заангажованому в перемишльському конфлікті.

Численні протести парафіяльного духовенства та втручання Конгрегації поширення віри й особисто папи призвели до того, що справу незаконного побирання катедратика римські кардинали 1 березня 1717 р. запропонували розглянути на майбутньому провінційному соборі Руської Церкви⁹⁰. В остаточній редакції порядок денний собору був викладений у листі Лева (Кишки) до конгрегації від 31 травня 1720 р., який кардинали розглянули на своєму засіданні 11 липня того ж року. Восьмим параграфом цього проекту діянь стояло питання про врегулювання канонічного статусу в Київській митрополії податку катедратик. Проблему річної квоти податку передбачали вирішити співвідносно до величини церковного бенефіцію кожної з парафій. Суму оплат передбачалося встановити на самому соборі, аби таким чином остаточно зняти закиди руському єпископатові в симонії⁹¹. На цей проект Кишки відгукнувся папський нунцій у Речі Посполитій Єронім рімальді (1712-1721). На його думку, унійні владики таки допускалися симонійних практик, а саме під час уділення єрейських свячень, роздачі антимінсів до церков і збору катедратика. Нунцій уважав, що з огляду на реалії Київської митрополії, катедратик мусить бути збережений, до того ж його легітимність підтверджується святими канонами. Єпископи, на думку рімальді, справді його потребують, як необхідний засіб утримання матеріально незабезпеченої єпархії. Натомість збільшувати податок нунцій пропонував лише у надзвичайних випадках, для компенсації найнеобхідніших витрат, уникаючи таким чином звинувачень у симонії⁹².

Руські єпископи також не перечили планам Римській курії обговорити справу катедратика на провінційному соборі, і самі долучилися до цієї дискусії. Львівський владику Атанасій (Шептицький 29 червня 1720 р. у своїх пропозиціях до проекту рішень собору визнав справедливим встановити однакову величину пастирського податку в усіх єпархіях Київської митрополії, хоча одночасно й визнав, що в підлеглих йому парафіях цей податок, залежно від обставин, був різним⁹³.

Замоїський собор 1720 р., наголошуючи на неприпустимості симонійних практик у Руській Церкві, все ж залишив за єпископами право побирати катедратик, «як дару любові, котрий дозволяють єпископам святі канони для необхідного і чесного утримання»⁹⁴. 17 вересня 1720 р. отці собору ухвалили спеціальну постанову «Про

катедралик», яким підтвердили статус цього податку як «добровільної субсидії» та встановили його таксу для парафіяльного клиру: «Щоб забезпечити необхідне утримання єпископів без тягарів і невигод для парохів, [...] постановляємо, аби катедралик чи то добровільний даток, коли йдеться про багатші бенедіції в митрополічій [архиепархії], Володимирсько-Берестейській, Луцькій, Смоленській, Львівській, Перемишльській, Холмській і Пинській єпархіях, не перевищував два імперіали, а в Полоцькій [архиепархії] – два з половиною. Що ж до бідніших бенедіцій, то доручаємо Преосвященним владикам, покладаючись на їхнє сумління і страх Божий, аби взяли до уваги вбогість парохів і не стягували з них більше, ніж їм під силу витримати. А для того, аби ми знали, які є доходи від бенедіцій, нехай кожен єпископ під час візитації старанно їх обстежить, і в міру своєї праведності, справедливості й любові постановить, скільки катедралика, або ж добровільного датку, має вносити кожен з бенедіціантів, але так, щоб ніколи не перевищувати встановлену [собором] суму. Все це наказуємо під загрозою кари подвійного відшкодування і екскомуніки за самим фактом [порушення], від якої можна звільнитися, лише здійснивши відшкодування».

Таким чином, замойський декрет про катедралик звертав особливу увагу на ті бенедіції, які через свою убогість не могли сплачувати визначену квоту податку. Щодо таких парафій собор просив єпископів виявляти Боже милосердя, встановлюючи можливі фіскальні пільги для клиру. Зібрання у Замості зобов'язало також владик з'ясувати матеріяльний стан кожного бенедіцію і встановити його платоспроможність. У другому і третьому параграфах постанови йшлося про запобігання можливим зловживанням, яких допускалися намісники, збираючи пастирський податок на місцях: «По-друге, постановляємо, аби для стягнення катедралика декани більше не відвідували вдома парохів, а щоб парохі або самі приносили [податок], або ж надсилали через когось іншого. Натомість декани зобов'язані у будь-якому разі видавати їм квит про отримання [катедралика] під загрозою кари у п'ятдесят флоринів супроти тих, хто вчинив би інакше. По-третє, постановляємо, аби більше не накладали інтердикт на церкви тих [священників], які не сплатили [податку] у встановлений час, та не опечатували їх і не забирали й не вивозили звідти антимінси чи священні книги; але з того, хто не подбає, аби сплатити [катедралик], нехай буде стягнуто подвійно»⁹⁵.

У постанові Конгрегації поширення віри «Про катедралик уніатів», ухваленій з нагоди проведення Замойського собору, було підтверджено його рішення про визначену квоту податку «для сприяння як єпископам з огляду на [потребу] їхнього утримання, так і [виходячи] з убогості парохів». Аби добитися справедливішого розподілу катедралика між духовенством, кардинали запропонували наступне уточнення: «Оскільки окремі парохі є нерівними в обтяженні згаданим катедраликом, то в акті візитації слід підраховувати таксу для багатших і бідніших бенедіцій (а її встановити й визначити зобов'язує розсудливість, і це лягає на сумління Всесвітліших і Преосвящених місцевих ординаріїв) так, аби за цією сумлінно укладеною таксою з кожної церкви до рук єпископів надійшов катедралик у згаданій кількості, зважаючи на [потребу] як сталого надходження катедралика до [єпископської] скарбниці, так і підвищення його [суми] для заможніших і зниження для вбогіших бенедіціантів – щоб недостачу [податку] від вбогішого покривав заможніший»⁹⁶. Прерогативу єпископів отримувати від парафіяльного клиру церковний податок невдовзі було закріплено в «Собранні припадков» («Казусах») – богословському трактаті-катехизисі митрополита Лева (Кишки) 1722 р., який поширювався в усій Київській митрополії⁹⁷: «Вєт\т\ soborovoe, kotoroe nazыvayot katєdrat]k8m ѿ katєдры, yly synodat]k8m ѿ svnod8».

Загалом Замойський собор не розв'язав проблеми канонічного статусу катедратика в Київській митрополії. У 1720 р. було ухвалене компромісне рішення, яке було покликане задовільнити як платників цього податку, так і руський єпископат. Фактично ж унійні єрархи лише устійнили процедуру його сплати на парафіяльному й намісницькому рівнях. Тому на своєму засіданні 15 травня 1722 р. Конгрегація поширення віри, аналізуючи постанови собору в зв'язку з підготовкою до їхньої апробації папою римським, констатували половинчатість декрету про катедратик. Кардинали небезпідставно підозрювали митрополита й деяких єпископів в особистій зацікавленості й надалі практикувати цей податок. На їхню думку, недоліком цієї фіскальної системи була та обставина, що унійні парафії різнилися між собою за рівнем матеріального забезпечення, а це не завжди враховувалося при встановленні диспартименту (розкладки) катедратика. Тому конгрегація ще раз наголосила на необхідності фіксації різних сум податку для більш заможних бенефіціїв і тих, які вважалися біднішими. Кардинали позитивно відгукнулася на пропозицію собору заборонити руській єрархії побирати з незаможних бенефіціїв більше як два імперіали, а також намір зробити калькуляцію прибутків кожного священика єпархії, аби справедливо визначити квоту катедратика. Для унеможливлення майбутніх зловживань єпископських урядників і для запобігання обтяжень парохів конгрегація рекомендувала заборонити намісникам відвідувати приватні помешкання священиків з фіскальною метою. Для покарання парохів за несплату «столового доходу» кардинали пропонували накласти подвійне оподаткування. За порадою о. Пилиповича, апостольський нунцій через конгрегацію напімнював руських владик, аби ті під час збору катедратика звертали увагу на найнезаможніших парохів і з милосердя не вимагали від них нічого. Нунцій наводив приклад багатолюдних Львівської та Перемишльської єпархій, де «бідні парохі» навряд чи були спроможні платити визначену квоту катедратика. Тому єпископам наполегливо радили не вимагати від таких священиків додаткових оплат, зокрема пов'язаних із планами Римської курії заснування єпархіяльних семінарій у більшості руських владицтв⁹⁸.

Невирішеність проблеми катедратика змусила Василянський чин у своїй реляції до Риму в 1729 р. серед інших контроверсійних справ Руської Церкви звернути увагу соціальну проблему, пов'язану із існуванням «непосильного катедратика»: «Один парох мусить сплачувати два угорські [флорини столового податку], інший – один [...], і навіть від того пароха, котрий власними руками здобуває собі на прожиток, пан вимагає стільки податку з його парохії, скільки [віддає] селянин, який не більше сплачує світському панові, ніж він – духовному [зверхникові], і тому парохів утискають ще й патрони чи то дідичі сіл, кажучи: «Це – моя земля, а платиш лише єпископові!»⁹⁹.

У середині XVIII ст. катедратик і надалі залишався джерелом непорозумінь між унійним духовенством Київської митрополії. Компетенту реляцію про фінансову модель цих стосунків представив Конгрегації поширення віри у 1746 р. ректор папської колегії театинів у Львові о. Джіроламо Моро. Він був переконаний, що більшість щорічного доходу унійних владик складає катедратик, який сплачують парохі відповідно («пропорційно») до матеріального стану їхніх церков і бенефіціїв, через що не кожен з них спроможний віддати визначену квоту катедратика. За підрахунками театинського префекта, щороку руські єпископи могли отримувати понад тисячу скудо столового податку, який сукупно складав до 30 тис. скудо. З цієї суми третина коштів належить митрополії, інша третина – єпископам Луцька й Перемишля, а решта залишалася в розпорядженні решти владик. Як уважав Д. Моро, це була досить добра провізія для руського єпископату¹⁰⁰.

У 1747 р. Конгрегація поширення віри отримала чергову скаргу від руського клиру щодо несправедливої практики сплати пастирського податку. Це дало підстави римським кардиналам зробити висновок, що унійні єпископи «привласнюють його собі повністю» і зазвичай не дбають, за винятком перемишльського владика, про єпархіяльні потреби. Інші ж єрархи «вимагали й вимагають щороку вищезгаданий катедратик, однак абсолютно не думають про світських священників, які зовсім темні»¹⁰¹. З цієї супліки підтвердилася вже відома в Римі інформація про те, що «аби підвищити суму катедратика, [руські] єпископи роблять усе для того, щоб збільшилася кількість парохів. Для цього їх призначають до кожного храму, навіть коли для одного священника бракує [належного] утримання. У деяких більших парафіях номінують по два-три священники, але [владик] це не цікавить, – головне, аби збільшувався катедратик для [них]»¹⁰². Що фундація нових парафій була пов'язана із очікуваннями руського єпископату на зростання прибутків від катедратика, свідчить історія із заснуванням у 1760-х рр. на Правобережній Україні нових унійних церков графом Франциском Салезієм Потоцьким, воєводою київським. Домагаючись канонічного потвердження фундації нових бенефіцій, київський митрополит звертав особливу увагу на те, аби адміністративно забезпечити щорічне стягнення з їхніх священників катедратика¹⁰³.

Одна з останніх відомих нам суплік («ламентаций») від «убогого світського духовенства» Київської митрополії на ім'я Святійшого Отця та Конгрегації поширення віри, де мовилося про побори катедратика з парафіяльного клиру, була укладена в 1757 р. Від інших подань руського клиру її вирізняло те, що тут проблема пастирського податку розглядалася в ширшому контексті богословського вишколу унійного духовенства. Священники вимагали, аби Римська Апостольська столиця припинила обурливу практику адміністраторів вакантних єпископських престолів, які домагалися від парохів катедратика для своїх потреб. Після дискусії кардинали вирішили, що зібране владикою під час тимчасового урядування єпархією столове слід перерахувати у спеціальний фонд або ж на будову богословського навчального закладу (якщо там його немає), чи на утримання студентів у вже заснованій папській або ж єпархіяльній семінарії¹⁰⁴.

Неврегульованість і контроверсійний характер самої процедури збору катедратика зумовило її включення до порядку денного двох засідань Конгрегації поширення віри 24 листопада і 10 грудня 1748 р., що розглядали давні неврегульовані проблеми Руської Церкви. Зокрема, тринадцятим пунктом дискусій кардиналів була справа про «стягнення катедратика в час, коли парохам роздається Святе Миро». Очевидно, Рим найбільше турбувала не стільки усталена століттями традиція сплати пастирського податку, як її прив'язаність до процедури освячення й отримання духовенством Святого Мира, що межувала із симонійними практиками. Тому кардинали дуже скрупульозно проаналізували проблему саме в контексті ймовірних зловживань унійного єпископату. Було встановлено, що владика, окрім своїх доходів з маєтків та інших належних їхній катедрі доходів, отримують щороку від кожного пароха різну суму доходу. Це виразно суперечило рішенню конгрегації від 12 травня 1722 р., яким у Київській митрополії встановлювалася усталена квота катедратика. Як з'ясувалося, пастирський податок у Львівській єпархії, на відміну від інших руських владичств, збирався, згідно з місцевим звичаєм, після Пасхи в той час, коли священники отримували від єпископів миро та елей. Римська конгрегація припускала, що цей звичай був запроваджений у Галичині з практичних міркувань, у т. ч. аби зменшити кількість коштовних для намісників поїздок до єпископської катедри та задля зручності парафіяльного духовенства.

Кардинали під час дискусії звернули увагу на ту обставину, що така сама фіскальна практика прижилася в Маронітській Церкві у Ливані, де її апробував один з місцевих соборів. Маронітський патріарх за згодою Конгрегації поширення віри, як і на Русі унійні єрархи, самостійно встановив таксу щорічного податку з духовенства, однак саму процедуру сплати відокремили в часі від терміну отримання парохами елею і мира¹⁰⁵.

На цьому ж засіданні конгрегації в 1748 р. було засуджено явище, коли задля зростання своїх прибутків від надходження катедратика владики свідомо збільшували число парафій, без огляду на душпастирські потреби вірних та проблеми із матеріальним забезпеченням клиру. Часто нові церкви, засновані з огляду на перспективу оподаткування місцевих священників на користь архиерея, поставали в місцевостях, де проживало не більше десяти руських родин або де вже існувало декілька унійних парафій. У зв'язку з цими симонійними звинуваченнями на адресу єпископату Київської митрополії (головно Володимирської, Перемишльської та Холмської єпархій) апостольський нунцій у Варшаві намагався частково виправдати унійну єрархію. Він пояснював Римові, що катедратик не є головною причиною зростання парафіяльної мережі. Натомість мотивацією фундації храму в тій чи іншій місцевості могла бути й «докучливість мирян», які, не маючи власної святині, перебиралися в інші поселення. Це змушувало власників маєтків дбати про будівництво тут русинських церков, «часто подібних на стодолу чи стайню». Варшавський нунцій визнав, що на практиці заснувати нову унійну парафію можна дуже легко та що таким чином справді зростають прибутки єпископів і консисторських урядників. Згідно з оповіддю нунція, для фундації нового бенефіцію вистарчає «шмат землі», що обробляється самим парохом і дає заледве 5-6 скудо (золотих монет) прибутку, який йде на утримання численної родини пароха та забезпечення його душпастирської діяльності. «Однак якщо до цього не додати пару корів, бджолину пасіку та пожертви парафіян, то руський піп навряд чи оплатить своєму архиереєві катедратик та інші податки на користь консисторії», – бідкався нунцій. Згідно з інформацією папського післанця, в українсько-білоруських землях Речі Посполитої навіть траплялися випадки, коли парохі, аби вчасно сплатити катедратик, змушені були продавати свій мізерний реманент, збіжжя та домашню живність¹⁰⁶.

Ці та низка інших негативних опіній, котрі отримувала Римська курія щодо зловживань, що допускалися руським єпископатом під час побирання катедратика та його симонійного використання, змушували її діяти більш енергійніше. 21 грудня 1748 р. в інструкції, надісланій Конгрегацією поширення віри апостольському нунцієві у Варшаві, було зроблено першу реальну спробу розв'язати цілий клубок суперечностей із врахуванням еклезіальних реалій Київської митрополії, а не лише ригористично наслідуючи латинське *modus vivendi*. У контексті суперечки між Василіянським чином і руськими владиками щодо права останніх володіти ігуменствами, Рим звернув увагу на ту обставину, що небажання багатьох єпископів резигнувати з монастирських урядів пов'язане передовсім із «маленьким доходом їхніх престолів». У зв'язку з цим Конгрегація поширення віри розглядала можливість накладення на заможні ігуменства сталого податку для покриття видатків бідніших єпископських престолів, а саме в Пінську, Полоцьку, Смоленську та Холмі. Як уважали кардинали, матеріальна скрута в згаданих владицтвах була зумовлена «незначним катедратиком», з огляду на «малий простір єпархій»¹⁰⁷.

У 1749 р. конгрегація оголосила про свій намір розв'язати й іншу внутрішню проблему Київської митрополії, детерміновану симонійним характером практикування

катедрадика. Цього разу кардинали визнали, що спокуса святителів отримувати якнайбільші прибутки від столового податку перешкоджає остаточній стабілізації границь між єпархіями та очевидній потребі їхньої реорганізації з огляду на потреби Руської Церкви. Побоюючись зменшення отримуваної ними суми «пастирського доходу», унійні владики всіляко опонували Римській курії в цьому питанні. Детально розглянувши проблему фінансування руських єпархій, конгрегація прийшла до остаточного висновку, що найкращим виходом із ситуації буде рішення про виділення частини катедрадика на потреби освіти парафіяльного духовенства. Кардинали запропонували компромісний варіант, згідно з яким під час вакантності єпископського престолу його тимчасовий адміністратор збиратиме катедрадик не для власних потреб й утримання єпископського двору, а натомість передаватиме зібрану суму в спеціальний фонд на заснування єпархіальних семінарій або збільшення місць для студентів-русинів у папських колегіях. На думку конгрегації, це суттєво не позначилося б на матеріальному станові руського єпископату, який є звільнений від сплати державних податків у Речі Посполитій і до того ж отримує доходи з інших джерел, зокрема від оренди церковних маєтків¹⁰⁸.

Таку саму пропозицію реформувати фінансову систему утримання руського єпископату озвучив на засіданні Конгрегації поширення віри від 8 серпня 1757 р. кардинал Маттео Алойзій¹⁰⁹. У разі неможливості фундації семінарії в певній єпархії пропонувалося на кошти «катедрального фонду» відправляти клириків на навчання до сусідніх владицтв або ж до папської театинської колегії¹¹⁰. Очевидно, така радикальна як для реалій Унійної Русі пропозиція Римської курії не знайшла підтримки в середовищі українсько-білоруського єпископату, бо вже наступного року в інструкції конгрегації папському нунцієві було пом'якшено домагання з огляду на те, що катедрадик, зібраний адміністратором єпархії під час вакантності престолу, використовується не стільки самим пастирем, скільки йде на утримання церковної прислуги, невідкладну направу церков і збір коштів на «фабрику», тобто будову катедральних храмів¹¹¹.

Однак виглядає на те, що ці та багато інших рішень і проектів Конгрегації поширення віри виявилися малоєфективними й не призвели до реформування інституту катедрадика в Київській митрополії до 1772 р. Про це свідчить хоча б справа брацлавського офіціала о. Виговського, якого в 1760 р. звинуватили в неналежному виконанні своїх пастирських і адміністративних обов'язків. Одним із закидів Виговському було те, що він, не дивлячись на зубожіння парафіяльного клиру, встановлював завищену квоту катедрадика і протягом тривалого часу побирав його від згіршених священників Брацлавського крилосу¹¹². Також у 1762 р., серед інших висунутих проти київського митрополита Пилипа (Володковича) звинувачень у різних симонійних практиках, згадується і неканонічна, на думку Риму, практика побирання ним від парафіяльних священників Холмської єпархії в 1750-х рр. різних оплат, утім катедрадика¹¹³.

3. «ЗАПІЗНІЛА МОДЕРНІЗАЦІЯ»: БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ ПРОЕКТ 1763 Р., ЗНЕСЕННЯ КАТЕДРАДИКА СЕЙМОМ 1775 Р. ТА ЦЕРКОВНА ФІСКАЛЬНА РЕФОРМА 80–90-Х РР. XVIII СТ.

Певна криза у стосунках між унійним духовенством та єрархію, які не зуміли знайти консенсусу в довготривалій дискусії про канонічну модальність катедрадика, змусили єпископат Київської митрополії винести цю проблему на публічне обговорення під час підготовки до скликання Берестейського провінційного собору, запланованого на 1765 р. Усі відомі нам проекти рішень собору (зокрема надіслані львівським і по-

лоцьким владиками) спеціальну увагу приділяли проблемі врегулювання сплати парафіяльним клиром «пастирського доходу». У сьомому розділі проекту постанов «Про єпископів, катедральні церкви, єпархіяльні архіви, єпархіяльні собори та візитації» особіно розглядалася процедура встановлення величини та механізми побирання катедратика. Передовсім було підтверджено давню церковну практику, згідно з якою цей податок має віддаватися єпископові під час щорічних зібрань духовенства. Якщо ж при визначенні його квоти між парохами і намісником виникнуть непорозуміння, то в такому разі, беручи до уваги особисту зацікавленість і можливі зловживання останніх, передбачалося скликання спеціальної комісії у складі трьох священників, яка й мала затвердити таксу катедратика для кожного з духовних отців. При цьому критерієм встановлення величини податку мало виступати матеріальне забезпечення бенефіцію. Заборонялося також змінювати квоту податку як для парохів, так і намісництва загалом, за винятком тих випадків, коли засновувалися нові парафії або ж коли зростав чи, навпаки, зменшувався фондуш церковного бенефіцію¹¹⁴. У проєкті від Полоцької архієпархії її владика Ясон (Смогоржевський у 1763 р. запропонував, аби майбутній провінційний собор встановив помірковані ставки всіх оплат клиру на користь єпископа. Одночасно полоцький архієпископ наголосив на обов'язковій сплаті парохів регулярно сплачувати катедратик на соборах¹¹⁵. Суголосним з полоцьким проєктом були й ідеї львівського єпископа Лева (Шептицького). У його пропозиціях наголошувалося на важливості збереження в Унійній Церкві «права катедратика», яке мало забезпечувати стійкість єрархічних стосунків між єпископатом і духовенством та символізувати підлеглисть останніх вищому духовному авторитетові. Львівський проєкт також вказував на відповідальності намісників за своєчасну сплату катедратика під час єпархіяльних соборів¹¹⁶.

Як відомо, Берестейський провінційний собор Унійної Церкви з різних причин так і не відбувся, тому назріла реформа фіскальної системи в руських єпархіях, яка потребувала єрархічного підтвердження, також не була проведена. Натомість через десять років несподівані й шокуючі для більшості унійного єпископату зміни запропонувала світська влада Речі Посполитої. У 1775 р. сейм наважився ліквідувати катедратик, який, на думку шляхти, обтяжував і без того убогих парохів, котрі фактично «приневолені до [його] оплати». Шляхта у своїй ухвалі потрактувала катедратик як «узурпацію» і засіб утиску священників, котрі, як піддані Речі Посполитої, не повинні нести додаткові податкові тягарі. Його учасники висловили сподівання, що Римська Апостольська столиця підтримає це рішення, позаяк ще 1647 р. Польсько-Литовська держава вже зробив перший крок задля підвищення матеріального добробуту унійного клиру, звільнивши його від «підвод, робіт і податків»¹¹⁷. Король Станіслав Август Понятовський 26 лютого 1775 р. розпочав переговори з Апостольською столицею на предмет знесення катедратика, оскільки вважав, що ці гроші «йшли до каси владик і не приносили ніякої користі єпархіям». За лаштунками сеймового рішення стояв також тогочасний папський нунцій у Варшаві Джузеппе Арампі, який, виконуючи інструкції Риму, що втратив терпеч через численні зловживання руської єрархії і вже не сподівався через внутрішньоцерковні механізми вирішити проблему, відверто заохочував сенаторів ліквідувати всі податки на користь єпископату, за винятком катедратика¹¹⁸. Усунення цього податку в 1775 р. та пов'язані з цим пертурбації були пов'язані із ширшими тенденціями в тогочасному суспільному житті Європи, зумовленими поширенням ідей Просвітництва, поступовим підпорядкуванням життя Церкви інтересам держави, що серед іншого передбачало й секуляризацію фіскальної

системи, секвестр церковних маєтностей і запровадження т. з. «прогресивного оподаткування» духовенства на користь корони. У дискурсі цієї секулярної концепції передбачалося переведення єпископату на державне утримання й виділення йому пенсії – 100 тис. зол. для київського унійного митрополита та по 50 тис. – для кожного з руських владик¹¹⁹.

Однак на практиці реалізувати сеймову постанову виявилось не так просто. Навіть після офіційного знесення катедратика в Речі Посполитій всі єпархії Київської митрополії продовжували використовувати давню фіскальну систему, фактично ігноруючи волю сейму. Офіціали й намісники продовжували збирати податок з підлеглого духовенства та надсилати його до скарбниць єпископів. Лише на початку 1780-х рр. руська єрархія під тиском світської адміністрації та за наполяганнями Риму розпочала давно очікувані реформи. Однією з перших за врегулювання проблеми взялася Львівська єпархія, де після переходу Галичини під контроль Австрійської монархії почала набувати голосу релігійна політика йосифінізму. Весною 1781 р. Львівська греко-католицька консисторія видала друком пастирське послання Петра Білянського про катедратик¹²⁰. На той час традиція сплати податку на єпархіальному соборі початку 80-х рр. XVIII ст. й надалі була надзвичайно живою. У своєму листі до львівського крилошанина Стефана Левинського владика Білянський наводить цікаву обставину, що проливає світло на правовий статус катедратика під час вакантності Святоюрського престолу в 1778-1781 рр. Він повідомляє, що на зібранні духовенства в 1781 р. деякі крилошани (зокрема брати П'ясецькі) намагалися схилити намісників віддати столовий податок не адміністраторові єпархії Білянському, а Львівській греко-католицькій капітулі, й зокрема крилошанам, покликаючись на якусь давню традицію¹²¹. Однак досягти своєї мети крилошани не зуміли, й катедратик, як і в попередні роки, намісники сплатили правлячому архиєреєві Львівського владичтва. Факт збору катедратика на соборі 1781 р. підтверджує опис його діянь, поміщений у щоденникові Петра Білянського «Домашня історія»¹²². Так само в травні 1784 р., з нагоди проведення щорічного зібрання клиру, львівський владика вимагав, аби намісники привезли зі собою отриманий протягом останнього року катедратик і синдиківське «згідно із звичайним розподілом»¹²³. Ця фіскальна практика продовжувалася і в другій половині 1780-х рр., що підтверджується документально. Зокрема, інформуючи Губерніальний уряд у Львові в квітні 1786 р., Білянський був змушений визнати, що на єпархіальних соборах, «згідно з давньою традицією в греко-католицькому обряді», й надалі сплачується катедратик¹²⁴.

Попри це, дискусія щодо канонічного статусу катедратика в період вакантності престолу та тиха опозиція клиру таки започаткував низку практичних заходів церковної адміністрації щодо поступової ліквідації в Галичині пастирського податку. Однак реформа фіскальної системи Львівської єпархії увінчалися успіхом лише наприкінці 1780-х рр., коли греко-католицька консисторія остаточно відмовилася від катедратика. Про це свідчить, зокрема, звернення від 20 лютого 1793 р. владика Білянського, в якому спеціально наголошувалося на тому, що в Греко-Католицькій Церкві Галичини українські священники звільнені «назавжди від оплати катедратика» завдяки «монаршій ласці»¹²⁵.

Особливості та динаміку фіскальної реформи у Львівській єпархії розкривають багаті джерельні свідчення про її проведення на Поділлі наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XVIII ст. Регіональною специфікою процесу знесення тут катедратика була та обставина, що місцеве духовенство і деякі унійні владика, котрі перебували в Речі

Посполитій, наполягали на тому, аби всі єпархіяльні доходи залишалися на потреби місцевої церковної адміністрації, а не переводилися до сусідньої держави, тобто Австрії, яка окупувала в 1772 р. Галичину. Зокрема, в листі луцького єпископа Кипріяна Стецького (1777-1787) до польського короля Станіслава Августа як додатковий аргумент щодо приєднання унійного Поділля до Луцької владицтва наводився той факт, що «nadto katedratyk nawet duchowieństwo, w tey diecezji mieszczące się, dawać u odsyłać, u w interessach swoich az do Lwowa znacznym kosztem udawać się musi»¹²⁶. 11 травня 1789 р. Порядкова комісія Подільського воєводства заборонила кам'янецькому й барському офіціалам передавати «столове для отця руського єпископа до подальшого рішення найясніших станів аж до [часу його] прибуття»¹²⁷. Цю інформацію підтверджує лист офіціала Василя Матковського до Петра Білянського від 4 травня 1789 р., де той повідомляє, що Порядкова комісія наказала вже зібраний у той час для єпископа катедрастик не відправляти до Львова, а залишити в консисторії («уряді»)»¹²⁸. Коли у липні 1790 р. підбурювана світською й духовною владою частина духовенства звернулася до польського короля і сейму з проханням утворити нову унійну єпархію на Поділлі і звільнитися з-під юрисдикції львівського архиєрея, то задля легітиматії своїх автономістичних домагань вони наводили приклад «здирств» галицького пастиря. Він нібито завищував суму сплачуваного подільським клиром катедратика, який, згідно з інспірованим льцьким унійним владикою «Благанням», для кожного місцевого пароха становив 12 зол. (що було правдою). Однак загальна сума податку, як і кількість унійний храмів, було явно завищеною (36 тис. зол. від 3000 церков!).

«Благання» частини подільських священників, хоча й емоційно заангажоване та зовнішньо інспіроване, все ж дає змогу розглянути особливості фіскальної системи Унійної Церкви «зі середини», а саме з перспективи парохів. У своїй супліці душпастирі заявляли, що вони змушені сплачувати додаткові податки, пов'язані із обслуговуванням катедратика. Зокрема, йшлося про кошти за його транспортування до Львова (по 2 зол. від священника) та за поквитування сплачених сум (по 15 грошів). Духовенство скаржилося королеві, що в 1789 р. вони всупереч тому, що офіційно всі податки унійного клиру були знесені в Речі Посполитій, все ж були зобов'язані віддати Петрові Білянському «пастирський дохід», а наступного року замість катедратика кожен з них заплатив по 8 зол. на ремонт Святоюрського собору у Львові (всього 24 тис. зол.)¹²⁹. По-інакше трактувало ситуацію із податковою реформою вище унійне духовенство, яке оскаржило протестуючий клир у фальшивості цих свідчень. 9 вересня 1790 р. більшість намісників офіційно, від імені священників Кам'янецької «єпархії», внесло декларацію до Кам'янецького гродського суду, де захищало львівського владику від неправдивих, на їхню думку, звинувачень. Вони стверджували, що першого року після знесення катедратика єпископові було сплачено лише по 20 флоренів від кожного пароха, причому не більше як від 770 церков. Ці кошти, згідно з декларацією, справді пішли на реставрацію львівської катедри, однак у 1790 р. духовенство не сплачувало ніяких податків¹³⁰.

У своєму листі до Депутації в духовних справах польського сейму Петро Білянський стверджував, що до скасування владою катедратика він, згідно з правом, отримував від парохів до 10 тис. зол. цього податку, який ішов на його утримання і поточні видатки єпископського столу. Однак вже третій рік як він, виконуючи на Поділлі свої пастирські обов'язки, покриває видатки з власних заощаджень. Тому владику просив Депутацію, аби сейм визначив йому грошове утримання принаймні на таку ж суму, що й скасований катедрастик¹³¹. Польський уряд справді прислухався до пропозицій Білянського, і з огляду на те, що руський єпископ, на відміну від латинських, не

має інших доходів готівкою, окрім катедратика, та жодних земельних посілостей на Поділлі, запропонував «*te subsidium charitativum, ktore płaci duchowieństwo dyecezyi Kamienieckiey do Skarbu Koronnego, blisko jedynastu tysięcy wynoszące, niech idzie na fundusz biskupa kamienieckiego ruskiego, ktorem się on do życia swego przy intracie z biskupstwa Lwowskiego kontentowac będzie [...]»¹³².*

На території Барського та Кам'янецького крилосів катедратик офіційно був знесений постановою генеральної конгрегації подільського духовенства, що відбулася в Кам'янці-Подільському 7 липня 1789 р. Її учасники вирішили замість ліквідованого польським сеймом пастирського податку започаткувати грошову збірку (7 зол. від пароха) для фінансового забезпечення діяльності центральних органів управління Львівської єпархії на Поділлі (урядів інстигатора, синдика, сурогата), а також єпархіяльної семінарії¹³³. Остаточну ліквідацію катедратика і запровадження нової фінансової системи в обидвох унійних крилосах підтвердив наступний єпархіяльний собор 11 вересня 1793 р. Він, зокрема, наголосив на тій обставині, що протягом останніх чотирьох років львівський єпископ не побирає для себе жодних оплат від парафіяльного клиру Поділля¹³⁴.

Натомість у тих унійних владицтвах, котрі після 1772 р. залишилися у складі Речі Посполитої або перейшли під контроль Росії, реформа фіскальної системи була спрямована передовсім на те, аби кошти від катедратика спрямувати на вирішення найбільш болючих проблем Унійної Церкви – поліпшення богословської освіти духовенства та покращення матеріального стану центральних органів управління – консисторій і крилосів. У Київській митрополічій архієпархії собор духовенства в Радомишлі 18 травня 1781 р. ухвалив постанову про скерування щорічної суми катедратика на утримання 20 крилошан місцевої капітули з річним доходом 1500 флоренів, а також на фундацію єпархіяльної семінарії, діяльність якої мала покриватися за рахунок катедратика¹³⁵. Це рішення було підтверджене одним з наступних соборів у Радомишлі 23 травня 1783 р., учасники якого звернулися до короля Речі Посполитої із проханням підтвердити це рішення унійного клиру, покликаючись на сеймову постанову 1775 р.¹³⁶ Якщо в українській частині Київської архієпархії, де розміщувалася резиденція митрополита, упродовж 1780-х рр. вдалося спрямувати кошти катедратика на церковні потреби, то в литовських намісництвах на території Великого князівства Литовського проблема залишалася неврегульованою навіть на початку 1790-х рр. Про це свідчить пастирське послання предстоятеля Унійної Церкви Теодозія (Ростоцького), видане в Новгородку 3 січня 1793 р., де архипастир звертав увагу своїм офіціалам у Білорусі на те, що клир скаржитья йому на непомірні податкові побори колишньої Віленської консисторії, яка серед іншого незаконно побирала вже давно скасований урядом катедратик¹³⁷.

4. ЧИ ПОТРІБЕН БУВ КИЇВСЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ КАТЕДРАТИК? (ТЕЗИ ДО ДИСКУСІЇ)

1. Поява катедратика (куничого) в християнстві була детермінована довготривалим процесом розвитку структур Церкви та пошуками матеріальної формули її існування. Воночас запровадження цього податку мало виразно символічне значення й увиразнювало середньовічні та новочасні ідеї корпоративної солідарності між духовенством, а також суто домодерні уявлення про єпархію «гідностей», «почестей» і станової підлеглості. У Київській митрополії від самого початку куниче набуло місцевої

специфіки, що визначалася не тільки еkleзіальною патерналістичною ментальністю, яка трактувала пастирський податок як «дар любові», але й дуже строкатим регіональним партикуляризмом руським єпархій і наголосом на його фіскальній складовій.

2. Незважаючи на ці відмінності, все ж протягом майже вісьми століть куниче в українсько-білоруських землях і Московії відіграло надзвичайно важливу консолідуючу й мобілізуючу роль як для парафіяльного клиру, так і для єпископату, перетворившись на один з ключових фінансових інститутів Руської Церкви. Загалом справне функціонування інституту катедратика вибудувало сталий зв'язок між парохами, намісниками, крилоськими урядами, консисторіями та єпископським двором. Водночас канонічний обов'язок сплати «пастирського доходу» забезпечував участь духовенства в намісницьких соборчиках і єпархіяльних соборах, які вже у XIII ст. стали місцем реалізації священниками своїх фіскальних зобов'язань перед владикою. Іншою церковною інституцією, яка використовувалася Церквою для отримання податку, аж до середини XVIII ст. була система генеральних візитацій.

3. З часів Володимирського собору 1273 р. фінансовий тягар на духовенство (хоч він і надалі трактувався канонічним правом Церкви і світським законодавцем у категоріях підлеглості й служіння) поступово почав від'ємно позначатися не тільки на матеріальному стані незоможного парафіяльного клиру, але й підважувати всю систему фінансово-корпоративних стосунків у Київській митрополії. Ця криза в Унійній Церкві особливо загострилася напередодні Замойського собору 1720 р. і продовжувала існувати аж до кінця XVIII ст. Спроби Римської курії, починаючи з 1710-х рр., впорядкувати сплату катедратика, попри незадоволення і навіть публічні протести духовенства, наштовхнулися на тихий супротив руської єрархії, особисто не захищеної в розв'язанні проблем, пов'язаних з практикуванням катедратика. Між тим вони заторкували низку наболілих справ Київської митрополії, які чекали свого нагального вирішення ще з часів проголошення Берестейської унії, – а) богословської освіти духовенства й зокрема заснування єпархіяльних семінарій; б) затінення й навіть компрометацію канонічного статусу інституту єпархіяльних соборів з огляду на виконання ними фіскальних функцій; в) усунення симонійних практик серед унійного єпископату, що були пов'язані передовсім з єрейськими рукоположеннями, освяченням св. мира та елею, роздачею антиминосів тощо; г) впорядкування меж єпархій та заснування нових владичств; ґ) посідання архиєреями декількох церковних бенефіцій (зокрема ігуменств); д) підвищення матеріального рівня парафіяльного духовенства; е) матеріальне забезпечення діяльності організаційних структур Церкви; є) впорядкування розвитку парафіяльної та намісницької мережі.

4. Довготривала дискусія між папським престолом, Конгрегацією поширення віри, апостольським нунцієм у Варшаві, частиною унійного клиру та єпископату протягом більшої половини XVIII ст. засвідчила, з одного боку, значення Риму як гаранта й «стимулятора» церковних реформ і канонічного порядку в Київській митрополії, а з іншого – обмежені можливості Римської курії щодо реального впливу на внутрішнє життя Руської Церкви. Остання радше спиралася на освячене багатовіковою слов'янсько-візантійською традицією звичаєве право, аніж на латинське законодавство постриденського християнства. З іншого боку, дискусія увиразнила болючі недоліки вищого унійного духовенства, яке виявилось неготовими до радикальних змін у житті Церкви, було схильне до симонії й фактично саботувало ініціативи Риму. Такий стан обумовлювався не лише суб'єктивним фактором (особистими якостями владик тощо), але й був закорінений у проблему соціального й політичного статусу Руської

Церкви у Польсько-Литовській державі, що безпосередньо впливала на її матеріальне забезпечення.

5. Дохід від катедратика (куничого) в Київській митрополії ніколи не був достатнім для того, аби забезпечити реалізацію найнеобхідніших пастирських ініціатив руської єпархії. Початково податок сплачували всі священники єпархії, а також, залежно від історичного періоду й регіону, іноді намісники, офіціали, крилошани, ігумени і навіть церковний причет (дяки). В унійний період цей фіскальний обов'язок стосувався майже виключно парафіяльного духовенства. Квота катедратика різнилася з огляду на географічні умови, фінансові потреби владицтва та економічний розвиток країни. Загалом у пізньому середньовіччі сума податку становила 12 грошів, у XVII – на початку XVIII ст. – 4-6 польських зол., а в середині – другій половині XVIII ст. майже всюди стабілізувалася на позначці 12 зол. Дохід від катедратика залежав також від фінансової дисципліни клиру, яка суттєво покращилася лише в останній чверті XVII ст. Однак і в наступному XVIII ст. єпископи недоотримували значні суми «пастирського доходу». Тому частка цього податку в річних доходах владик ніколи не перевищувала половини, що змушувало їх шукати нові, додаткові джерела прибутку, а отже, займатися господарською діяльністю. Це обмежувало пастирську й адміністративну активність єпископату та узалежнювало його від державних політичних й економічних і навіть суспільно-релігійних чинників (приклад Львівської Ставропігії).

6. Несміливі кроки щодо «запізнілої модернізації» фіскальної системи Київської митрополії в 1760-х рр., котрі засвідчували появу в середовищі єпархії нової еклезіальної свідомості, з різних причин не увінчалися успіхом. Тому «проблему катедратика» довелося вирішувати світській владі – сеймові Речі Посполитої в 1775 р., австрійському Губерніальному урядові Галичини у 80-х рр. XVIII ст. та царській адміністрації на Лівобережній Україні в 60–80-х рр. XVIII ст. у рамках секуляризаційної реформи. Саме таким чином на порозі модерної доби Руська Церква звільнилася від «тягару катедратика», однак зробила вона це не з власної волі, що негативно позначилось на внутрішній консолідації духовенства в умовах політичної нестабільності й поділів українсько-білоруських земель між Австрією, Прусією і Росією. Це певною мірою також спричинилося до «швидкого падіння» в кінці XVIII – першій третині XIX ст. на Брацлавщині, Волині, Київщині, Поділлі й почасти в Білорусі «Золотого Колосу Русі» – Київської унійної митрополії.

¹ Oustawy s[viataho] soborŹ Zamojskahw y dyecęzaln]e. – Lvovъ, 1744 (НМЛ. – Сдк-723. – Арк. кѧ зв. – лѧ зв.).

² Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski / Układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras. – Kraków, 2005. – T. IV (1511-1870). – S. 737-739.

³ Див. виразне свідчення про це в протоколі візитації церкви с. Хрустова, де парох «prowentu stołowego to iest katedratykiem niedał w roku 1726, exquo przyszedł z Zadniestru iuż po Wielkiey Nosy» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 493 зв.; див. також арк. 499).

⁴ НМЛ. – Сдк-723. – Арк. кѧ зв. – лѧ зв.

⁵ «Gdy niemało y takowych znajduię się parochow, ktorzy Przewielebnym x[ięzom] dziekanom swoim, a per consequens y władzy pasterskiey są nieposłuszni et refragarii, na soboryki nie stawiający, należącego de praescripto kanonow s[więtych] in honorem et recognitionem cathedrae episcopalis, według uczynionego dyspartymentu stołowego do rąk tychże x[ięży] dziekanow nie komportuią, owszem zuchwale w tey mierze sobie postępuią. Zaczym od tych czas P[rzewielebni] x[ięż]a dziekani maia

władzę takowych nieposłusznych według ustawy, podczas synodu Zamoyskiego opisanej, zapłaceniem we dwoie tyła, iak według dyspartymentu dać powinien, karać w czasie od siebie naznaczonym. A iesliby ktorzy parochowie znajdowali się renitentes, y w czasie przeznaczonym duplum oddać nie chcieli, ciż x[ięża] dziekani moć maią takowych **Ѡ vsiakahо s[вiа]цєnnodѣystv]□** wyraźnym pisaniem suspendować, y od tey suspensy dopoty nie absolwować, poki obwinieni in vim kary stołowego in duplo nie zapłaca, praecommittit» (НМЛ. – Ркл-199. – Арк. 14; Ркл-658. – Арк. 7 зв.-8 зв.).

⁶ НМЛ. – Ркл-58/7. – Арк. 31; Ркл-175. – Арк. 29 зв.).

⁷ «Ale też y Sumy do depositu Pasterskiego według karty należącej do tych czas nie oddaie» (НМЛ. – Ркл-175. – Арк. 126; див. також: там само. – Арк. 98 зв.).

⁸ «Stosuiąc się do Deklaracyi y Dekretu na soborze namiestniczym we Lwowie ferowanego, nakazuie, azeby Prowenta stołowe Pasterskie za dwie lecie po pięć złotych przytrzymane oddali we dwoch niedzielach pod excommuciką...» (НМЛ. – Ркл-175. – Арк. 42).

⁹ НМЛ. – Ркл-175. – Арк. 27.

¹⁰ Oustavy s[вiаtаhо] soborŝ Zamojskаhу y dyєсєzaln]є, 1744 r. (НМЛ. – Сдк-723. – Арк. кѧ зв. – лѧ зв.).

¹¹ Krętosz J. Organizacja archidiecezji lwowskiej... – S. 139; Tymosz S. Synod archidiecezji... – S. 144-145.

¹² НМЛ. – Ркл-83. – С. 58-59.

¹³ Зокрема, саме так чинив священик с. Ботушани Рашківсько-Ягорлицького н-ва в 1724-1726 рр., який відвіз катедралик «до рук отця рашківського намісника. Щодо пароха с. Маньківці Барського н-ва комісари в 1726 р. відноували, що він «prowent archypasterski oddaie y posłuszny W. O. namiesnikowi we wszystkim» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 424; див. також: там само. – Арк. 489 зв.).

¹⁴ НМЛ. – Ркл-1216. – Арк. 8. Аналогічні за змістом пастирські листи Лев (Шептицький) видавав у 1760-х рр.: Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф. XVIII (Колекція та архів митрополита Андрея Шептицького). – № 202. – Арк. 1; НМЛ. – Ркл-1216. – Арк. 11; ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 3055. – Арк. 7; ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 1108. – Арк. 7-8.

¹⁵ «Každy dziekan [...] należące za rok teraznieyszy według dyspartymentu stołowe y kollektę, żadnych nie zostawuiąc remanentow, złotem ważnym obrączkowym każdy czerwony złoty spełna po złotych ośmnaście [...] odebrawszy przed Szrodopostną Niedzielą, do x[ięży] officialow każdy respective swego lub ktory zechce sam do nas do Lwowa tak wspomnione desideria, iako y należytość pieniężną przywoził, y przy oddaniu zawakowane dekanatu swego cerkwie z wyrażeniem parochow, wiele w czasie tey zarazy wymarło, registrem podał, a x[ięża] officialowie na same Szrodopościę przyszłe tak komportowane do siebie stołowe y kollektę iako y partykularne żądania y interessa diecezyi zebrawszy, sami do nas przy katedrze naszej S[więtego] Jerzego Lwowskiey szczęśliwie na ten czas z dworem naszym znajduiących się, odwozić [...]. Ostrzegamy przytym wszystkich was płacących y odbieraiących należytość pieniężną, aby dla uchronienia się, uchoway Boże! iakowey zarazy sposob pospolicie w takowym razie wzięty zachowali, to iest: nie pierwey do rąk swoich odbieraiąc y rachuiąc pieniądze, poki przez kilka godzin w gorącym occie moczone, a potym z tegoż osuszone nie będą» (НМЛ. – Ркл-1218. – Арк. 15).

¹⁶ Про це йдеться в пастирському листі Шептицького з 1778 р.: «Do dnia 6 grud[nia], to iest do S[więtego] Mikołaja roku teraznieyszego, kazdy dziekan ma wybrać, a do 24 tegoz miesiąca y roku lub sam do Lwowa do kassy komportować, lub do Przew[ielebnego] officiala moiego respective oddać. A że nad rozne płacą W[iielebni] parochowie, z tego dziekan oddaiący stołowe officialowi, ma połowe dać pro vialibus. [...] Tabella wszystkich cerkwi kazdego dekanatu podług formy a tergo tego instrumentu położoney ma bydz sporządzona y przy oddaniu piędzdy czyli to w kancelaryi naszej, czyli in officio złożona» (Архив СПбИИ. – Кол. 52. – Оп. 2. – Картон 9. – № 1. – Л. 386-386 адв.).

¹⁷ «I to nie z ukontentowaniem słyżemy, że po niektórych parochiach wakuiących pozostałe po kapłanach wdowy, nie kontentuiące się tym, że na gruncie cerkiewnym do iakiego czasu siedzą, ale ieszcze do akcydensow cerkiewnych iakoby w samey rzeczy do onych należeli, y im przez wikariuszow oddawane bydz powinni, wtrącaią się y o nie upominaią się. Więc abusum hunc kassuiąc, postanawiamy, aby nie tylko takowych akcydensow parochialnych W[ielebni] wikariuszowie lub parochowie poblizsi, ktorym wakuiące beneficia do czasu powierzone będą [...] obligati będąc do oddawania in tempore prowentu stołowego» (НМЛ. – Ркл-199. – Арк. 17-19; Ркл-658. – Арк. 9 зв.-11; Archiwum archidiecezji lwowskiej w Krakowie (Archiwum arcybiskupa B. Baziaka). – Akta Dekanatu Żółkiewskiego (далі – ААЛК. – АДЖ). – № 60. – S. 27-30).

¹⁸ «Ma bydz udysponowane po zmarłych kapłanach używanie gruntow zasianych, y kto ma zasiewać? Kto zwykły katedratyk zapłacić? Ile ten nie z akcydensow cerkiewnych, ale z gruntow opłacany, otdąd mieć chcemy y ustanawiamy, poniewaz successorowie zmarłych kapłanow wżywaią ich częstokroc z ubliżeniem dla ulokowanego administratora nadgrody, bez ktorey należycie duchowney odbywać posługi y siebie żywić nie może» (НМЛ. – Ркл-199. – Арк. 28 зв.-29; Ркл-279. – Арк. 17 зв.-18; Ркл-425. – Арк. 12 зв.-13 зв.).

¹⁹ [Goeke J. W.] Cathedraticum... – P. 250-251; May G. Cathedraticum // Lexikon für Theologie und Kirche / Hrsg. Höfer J., Rahner K. – Freiburg, 1958. – Bd. 2. – S. 979; S. J. Katedratyk, cathedraticum, biskupizna... – S. 234; Wójcik W. Biskup... – Col. 590.

²⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 5. – С. 478; Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska... – S. 373; Śliwa T. Kościół unicki w Polsce w latach 1596-1696 // Historia Kościoła w Polsce. – Poznań–Warszawa, 1974. – Т. 1: do roku 1764. – Cz. 2: od roku 1506. – S. 290; ejusd. Kościół greckokatolicki w Rzeczypospolitej (1764-1795) // Ibid. – Т. 2. – S. 113.

²¹ «Cathedraticum aut Synodaticum in omnibus Dioecibus simile in quantitate constituitur, si quidem prae caeteris Dioecibus in mea Dioecesi est discretissimum, prout suo tempore patebit» (Puncta Desideriorum nonnullorum, quae necessario sunt proponenda in Synodo Provinciali Leopoliensi proxime celebranda // Epistolae Kiška, Szeptyckij, Hrebnyckij. – P. 174 [док. № 3]).

²² «Prowent oddał za lat 4 to iest za rok 1722, za rok 1723, za rok 1724 y za rok 1726, tylko ze nowych niedał jako insi duchowni dawali po[!] polskich 5 na drożę [...]; «prowent pasterski zawsze oddaię y teraz za rok 1726 dał talerow 2» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 399-400).

²³ НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 452, 472 зв.

²⁴ «Niedawno [...] był duchowny o. Hryhory, ktory poszedł z Mytek 1726 roku, jednak jak odchodził ten o. Hrehory, to sam JM Pan Mytko dał za prowent pasterski krowe tego duchownego, za te katedratykum więcey niema co opisywac, bo wszystko chudo» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 505).

²⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 182. – Арк. 12, 24, 57-59, 61, 71.

²⁶ НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 413, 425, 465 зв., 502 зв.

²⁷ «We wszystkim WO. namiesnikowi posuszny y prowent zawsze podług czasu oddaię» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 431 зв.).

²⁸ «У о kunyчпыу тежъ рѣнезы, которые прыходѣт\ на вашу mylost\ на тыхъ порѣхъ Podol\ skухъ, оу... povynny davaty na tretij hodъ, to est\ tepereшноѣ prijdучоѣ зумы зъ нухъ выbyраты ꙗкожъ esmy, hospodarю...» (Акты ЮЗР. – Т. 1. – С. 300 (док. № 238)).

²⁹ «Ia tylko krzywde mam; bo Oycowie Poklacki y Podfilipski daleko większe odemnie trzymaią beneficia, a mniey daią» (НМЛ. – Ркл-13. – Арк. 123 зв.).

³⁰ Про це відкрито заявили кілька парохів, покликаючись при цьому на практику своїх попередників: «sami kapłani dispartyment układali na cathedraticum»; «sami kapłani między sobą czynią dispartyment kathedratyku; poczem postanią, to bierze x. dziekan»; «według dyspartymentu ieszcze za iego oyca, przez samych kapłanow uczynionego, odbierz x. dziekan kathedratyk»; «jeszcze

rodzic x[ie]dz]a dziekana uczynił dysp[ar]tyment kathedratyku, według ktorego dotychczas exsoluit» (НМЛ. – Ркл-13. – Арк. 118, 118 зв., 119 зв., 121 зв., 123).

³¹ «Iż musimy [...] piechotow chodzić o pięć mil, y tam się musimy bawić po trzy dni [...] do oddania prowentu archypasterskiego [...], przez co trafia się w parochiach, że nie jedna dusza z tego świata bez sakramentu sw. zeysza [...]. Iż z despertamentu bierze u nas, co sam chce, kwitow nam nie daie» (Бордун М. З життя українського духовенства Львівської єпархії в другій половині XVIII в. // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т. 110. – С. 94).

³² Scheda annui cathedratici z dekanatu Skalskiego provenientis, weryfikowana z kwitow przez Przew[ie]lebnego x[ie]dz]a dziekana, parochom dawanych. 28 Aprilis 1738 (НМЛ. – Ркл-13. – Арк. 109-113 зв.).

³³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 1а. – Спр. 5. – Арк. 1.

³⁴ Голубинский Е. История ... – Т. 4. – С. 98-100, 102, 529; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... – S. 915; Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski / Układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras. – Kraków, 2005. – Т. IV (1511-1870). – S. 737-739.

³⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 3-3 зв. Див. також: Скочиляс І. Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596-1720 роки // Записки НТШ. – Львів, 1999. – Т. 238. – С. 63.

³⁶ «Przy tym każdego prezbytera o kwity (ktore PP. oycowie protoprze[z]byterowie przy odebraniu annui cathedratici dawac powinni) requirent, wiele ktory in vim eiusdem cathedratici daie explorabunt, y to wszystko nie w generalney w wizycie, ale in seorsiva et particulari scheda fideliter adnotabunt; oycowie wizytatorowie diligenter adnotowali... nie w wizycie, ale in particulari et seorsiva scheda fideliter spiszą» (НМЛ. – Ркл-83. – С. 223).

³⁷ Ширше про це йдеться у статті: Скочиляс І. Програма реформ у Львівській єпархії в післязamoйський період: візитаційні інструкції Атанасія (Шептицького) 1732 та 1739 років // Ковчег. – Львів, 2000. – Вип. 2. – С. 352-354, 362-365.

³⁸ «Prowent stołowu pasterski wypłacił za wszystkie lata, jak tu mieszka, tylko tych złotych 5 polskich nieoddał, co zimy przeszley налеzeli 1725 roku» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 398, 404, 477).

³⁹ Найкраще візитатори відгукувалися про священників Шаргородського н-ва, де майже кожен душпастир «Prowent stołowu kazdego roku, co na niego налеży oddaie» (НМЛ. – Ркл-11, с. 410-410 зв., 412-412 зв.; див. також: арк. 414, 421, 424, 440-441, 445 зв., 463, 464 зв., 466 зв., 492 зв. - 494, 495, 496-496 зв., 506, 509, 510 зв., 512-512 зв.).

⁴⁰ НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 409-409 зв., 438 зв., 463 зв., 508 зв.

⁴¹ «Duchowny lubo tego roku przyszedł, ale iednak zawsze tam duchowny bywał y prowent kozdego roku do depozytu pasterskiego oddawano» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 434 зв.); «duchowni lubo się odmieniaią, ale iednak zawsze kozdego roku pasterski prowent oddawano» (Ркл-11. – Арк. 435).

⁴² «Za kozdy rok stołowe pasterske zawsze oddawał, [...] tak za rok 1724, za rok 1725 y za rok 1726, na co tenze y kwity prezentował» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 397 зв.; див. також: арк. 408 зв., 435 зв.-436, 438, 451, 453, 455 зв., 461-461 зв., 469-469 зв., 471, 476 зв.-477, 484 зв., 488, 489 зв., 490 зв.-491 зв., 493 зв., 496, 498-498 зв., 502, 503, 504-504 зв.).

⁴³ Див. характерні записи: «Prowent pasterski zawsze kozdego roku oddaie, tylko WO namiesnik kwitow niewiedziec dlaczego niedaie za kozdy rok»; «prowent pasterski zawsze налезycie [...] co naszego налезycie, ale kwitow WO. n[amiestnik] nie daie duchownym, nie wiedziec dla jakiej racyey» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 436 зв., 438).

⁴⁴ «Ten duchowny lubo ubogi, iednak prowent kozdego roku jak налезycie do despozytu pasterskiego oddaie» (НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 399).

⁴⁵ НМЛ. – Ркл-11. – Арк. 408.

⁴⁶ НМЛ. – Ркл-13. – Арк. 115-115 зв.

⁴⁷ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / Репр. вид. – Київ, 1998. – Т. I. – С. 210; Голубинський Е. История... – Т. 4. – С. 98-100, 102, 529; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... – S. 804, 900.

⁴⁸ Konstytucje Diecezjalne (НМЛ. – Ркл-199. – Арк. 21 зв.).

⁴⁹ «Wszystcy x[ięża] dziekani bez protellacyi y exkuzy pieniądze stołowe y kollekte na fabrykę za ten rok y za przeszłe retenta u kтórego zaległy, oddawać maią do rąk J[ego] M[oś]ci x[iędz]a Lewinskiego, officiała lwowskie[go]» (НМЛ. – Ркл-1216. – Арк. 4; див. також: там само. – Арк. 10).

⁵⁰ «Kazdy Przew[ielebny] dziekan znajdujące się cerkwi w dekanacie swoim, w dyspartymencie nie wyrazone, sobie podanym, albo teraz de nova radice w roku przeszłym pofundowane, y te od których x[ięża] bazylianie odstąpili, aby rejestrem specyfikowane podali do kancelaryi pod karą 30 grz[ywien] irremissibiliter zapłacić się maiących» (НМЛ. – Ркл-1216. – Арк. 6-6 зв.; див. також ординацію 1758 р.: там само. – Арк. 8).

⁵¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 1108. – Арк. 3, 5.

⁵² «Cerkwie znajdujące się w ktorым dekanacie aliquo casu w dyspartymencie nie wpisane, jako ta y w tym roku de nova radice ufundowane y wystawione, do dyspartymentu podane byдź maią y ktorыby z x[iędz]y dziekanow nie miał dyspartymentu z podpisem y pieczęcią pasterską, ten w kancelaryi in forma authentica powinien odebrać, y podczas generalney wizyty produkować, alias animadwersyi będzie obnoxius» (НМЛ. – Ркл-1216. – Арк. 10; див. також: там само. – Арк. 8).

⁵³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 244. – Арк. 1-50.

⁵⁴ Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Львів, 2004. – Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. – С. clxviii-clxix, clxxii.

⁵⁵ «Bo lubo na ten czas, gdy te dyocessyie, bez własnego pasterza osierociałe zostawali, J[aśnie] W[ielmożny] J[ego] M[oś]ci x[iędz]a admistratop pod inne dyzpozycyie Wielebność wasze poddał, ale kiedy nas dobroc Boska na ten stopien powołała, należało wam, iako poprzysiężonym owieczkom, nas właściwego pasterza swego poznać, dlaczego tym listem naszym Przew[ielebności] waszey W[ielmożnym] parochom pastersko napominamy, y onym w mocy posłuszeństwa s[więte]go przykazuiemy, azeby od tych czas zadney penitencyi nam pasterzowi swemu nie czyniąc, po następujących świętach Wielkonocnych katedratyk węglug dyzpartymentu przez s[więte]y p[amięci] przeszłego antecessora naszego włożony y ręką jego podpisany, Przew[ielebność] wasza oddali» (Архив СпБИИ. – Кол. 52. – Оп. 2. – Картон 9. – № 1. – Л. 425).

⁵⁶ «Clerus, ex usu et praescripto Sacrorum Canonum, quotannis cathedraticum consuevit contribuere, qui ad triginta millia flor. pol. quandoque non semper tamen ascendere solet. Unusquisque enim parochus, computando unum pro alio, solvit per floren. polon. duodecim» (Epistolae Leonis Ludovici Szeptyckij Metropolitae Kioviensis catholici (1778-1779) / Edit. A. G. Welykuj. – Romae, 1970. – Р. Тогочасною українською мовою реляцію опублікував: Головацкий Я. Львовская руская епархия перед стома леты, описана по донесению, поданому до Римской курии Преосвященнейшим Львом Шептицким, Епископом Львовским, Галицким и Каменецким. – Львов, 1860. – С. 14. Її зміст переказує також: Петрушевич А. Сводная галицко-руская летопись 1700-1772. – Львов, 1887. – С. 217-231.

⁵⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 244. – Арк. 2, 8.

⁵⁸ Величину пастирського податку в парафіях унійних намісництв Львівської єпархії визначено за «Книгою катедратика» 1747-1779 рр. (ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 244. – Арк. 2-3, 8-9, 14-15, 22-23, 28-29, 33-33 зв., 38-39, 43 зв.-44, 49-50 зв.).

⁵⁹ У таблиці не враховано катедральних церков Галича, Кам'янця-Подільського та Львова, священники яких були звільнені під столового податку.

⁶⁰ Oustawy s[viataho] soborŝ Zamojskaha w dyecezaln[ie], 1744 r.

⁶¹ НМЛ. – Ркл-180. – Арк. 1-1 зв., 3.

⁶² НМЛ. – Ркл-180. – Арк. 4-6.

⁶³ НМЛ. – Ркл-146. – Арк. 4.

⁶⁴ НМЛ. – Ркл-146. – Арк. 51 зв.-52 зв.

⁶⁵ НМЛ. – Ркл-146. – Арк. 5-5 зв.

⁶⁶ НМЛ. – Ркл-146. – Арк. 98 зв., 108-108 зв., 113, 128 зв.-129, 139.

⁶⁷ «Wyraznie to statutum in sacro concilio Tridentino, aby in una quaqu[ue] diaecesi seminaria były erecta propter crudiendas personas ad statum spiritualem aspirantes, na ktore obligowani są parochi quot annis certam quotam moderatam contribuere. Więc my usiłując koniecznie erigere w naszey dyecezyi necessariam ejusmodi seminariam ex propensu ku duchowienstwu amore widząc ich ubustwo, aby in perpetuum ad solvendam talem quantitatem pro seminaristis nie byli obligowani, a mając legacyi na summę złotych polskich 116820 przez s[więtey] p[amięci] antecessora naszego na reaedyfikację demoliowanej przez niego cerkwi katedralney lwowskiey pod tytułem S[więtego] Jerzego Męczennika, umysliliśmy z prowizyi od teyże summy fabrykę pomienioney katedry kontynuować. A z ocalały summy na fundacye seminarii partem diaecesani obrocic, ze zas ta prowizya na prędkie murow konczenie non sufficit, przeto inito consilis z Przewielebnemi x[iężami] officialami, dziekanami postanawiamy, aby kozdy paroch corocznie około festu Bozego Narodzenia po tylo szostakow na przerzeczoney cerkwi fabrykę dopuki ab extra nie zakonczy się, corocznie dawał. Po siła złotych według dyspartymentu procentu stołowego płaci. Jesliby tez kto z dobrej swoiey woli co offiarował, to osobno adnotowane y w całości oddawane bydz powinno» (НМЛ. – Ркл-199. – Арк. 17-19; Ркл-658. – Арк. 9 зв.-11; ААЛК. – АДЖ. – № 60. – S. 27-30).

⁶⁸ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 3 (Франко Іван Якович). – Од. зб. 4819. – С. 53. Опубл.: Франко І. Чотири пастирські листи єпископів Афанасія і Льва Шептицьких з рр. 1745(?)–1759 // Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Кмітом, Ів. Кобилицьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком / Під. ред. І. Франка. – Львів, 1902. – С. 7-8; перест: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1984. – Кн. 2: 1701-1800. – С. 35; Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1574-1800). Зведений каталог / Уклав Ф. П. Максименко. – Львів, 1975. – С. 24 (№ 102).

⁶⁹ «Kollektę na fabrykę katedry Lwowskiey na fundamencie kanonow świętych konstytucyą synodalną 1750 uchwaloną, aby iak nauprzedzey taż fabryka ab extra zakonczona bydz mogła, Nauprzew[ielebni] officialowie y P[rzewielebni] dziekani chcąc subvenire oneri, ktory na parochow włożony iest, pewnym additamentem do teyże kollekty z strony swoiey to iest ratione officiorum lwowski czerwonych złotych dziesięć, barski sześć, halicki cztery, kamieniecki cztery, brzezanski dwa, x[ią]dz Zawadowski, kapelan y wikary katedry Halickiey ieden. Osobno zaś ratione dekanatów tak officialowie, iako y dziekani każdy według liczby parochów dyspartymentem sobie podanych za kazdego parocha po szostaku iednym takowy additament dobrowolnie uchwalili, aby tym sposobem przez прętsze złożenie summy na zakończenie pomienioney fabryki determinowanej ab onere płacenia kollekty W[ielebni] parochowie uwolnieni byli» (НМЛ. – Ркл-199. – Арк. 20-22 зв.; Ркл-658. – Арк. 11-12 зв.; ААЛК. – АДЖ. – № 60. – S. 30-32).

⁷⁰ «Zalecając Przewielebności twoiey, y pod karą czterech grzywien za każdy dzień rachować się mających, iako y złożenia z urzędu dziekańskiego przykazuiemy, abyś z należyтым przygotowaniem własnym, y od W[ielebnych] parochow dekanatu swego za rok terażniejszy, iako y za przeszłe, gdzie retenta stołowego zaległy, oraz y kollektę zwykłą na fabrykę katedry Lwowskiey S[więtego] Jerzego Męczennika według dyspartymentu należytość [...] odebrawszy, z taż należytością na termin y mieysce wyżey oznaczone osobiście stawił się, a stanąwszy, naypierwey w kancellaryi naszey nadworney prezentował się» (НМЛ. – Ркл-1216. – Арк. 8).

⁷¹ НМЛ. – Ркл-117. – Арк. 320-320 зв.

⁷² ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 244. – Арк. 15 зв.

⁷³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 244. – Арк. 15 зв., 24 зв.-25.

⁷⁴ «У на рyсара тyнфа [dynoho. Zosobna zas\ на protopresvtera v d]eceз]axъ Lvovskoj y Halyckoj po zolotomъ [dynomъ, a въ K]евskoj y въ protopresvter]axъ оукраynскихъ, ꙗkw далшухъ, po zolotyхъ dva, vedlъhъ давнаho оуставъ y звyчаю davaty маютъ» (Oustavy s[viataho] soborъ Zamojskahw y dyeceзaln]e, 1744 г.).

⁷⁵ Taryffa Generalna Dekanatow, Cerkwiew y Kapłanow Officialstwa Barskiego w Roku 1778 ułożona (ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 1а. – Спр. 18. – Арк. 2-7 зв.).

⁷⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 244. – Арк. 31-31 зв.

⁷⁷ Chotkowski W. Historia polityczna Kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy. – Kraków, 1909. – Т. 2. – S. 424.

⁷⁸ Добрянский А. История епископов... – С. 8-9, 14-15.

⁷⁹ LSCPE. – Vol. 3. – P. 116-117, 140.

⁸⁰ «Quare Olea Sacra non recipiant, Cathedrae non exsolvant, pro Synodis Diocesanis vocati non veniant» (Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae / Edit. A. G. Welykyj. – Romae, 1962. – Vol. II: 1700-1740. – P. 115, 117 (док. № 568, 573). Див. також: р. 118 (док. № 574).

⁸¹ Див. аргументи митрополита Лева (Кишки), викладені в своєму донесенні до Риму: «Quod Domini Episcopi unitae Roxolanae Ecclesiae Synodos Dioecesanarum, quae nos Congregationes vulgo, et idiomate slavonico: sobor, nuncupamus, celebrent, ac in eis Cathedrae sive Synodaticum exigant, ademptis Missalibus haereticis, unita distribuere velint per neoconversas Premyslensem, Luceoriensem, et Leopoliensem Dioeceses»; «quia Synodos Dioecesanarum, quas nos vocamus: soborum, quotannis celebrare mandat Sacrum Concilium Tridentinum, sess. 24, c. 2 “De Reformatione”, et (quoniam, 18 dist., sub poena suspensionis, si secus Episcopus fecerit, per duos menses, ultimo, dist. 18, ita ut nec appellatio interposita Synodorum eiuscemodi celebrationem valeat impedire). Quod vero in Synodis Dioecesanis debeatur a Parochis Synodaticum, sive Cathedrae, quod nos in Metropolia appellamus soborove, in Archiepiscopatu Polocensi, et aliis Episcopatibus stolove, scilicet Proventus Mensae, in Episcopatu vero Premysliensi: Kuniczne, id est solidarium...» (EM Kiška, Szeptyckij, Hrebnyckij. – P. 44-45 (№ 35-36).

⁸² Respondit ad obiectiones de simoniaco regimine Episcoporum ruthenorum. 10.IV.1715 // Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Leonis Kiška, Athanasii Szeptyckij, Floriani Hrebnyckij (1714-1762) / Edit. A. G. Welykyj (далі – Epistolae Kiška, Szeptyckij, Hrebnyckij). – Romae, 1959. – P. 44-45 [док. № 35]).

⁸³ Rationes ob quas Episcopi Ritus Uniti Graeci in Russia debeant convocare quotannis Synodos Dioecesanarum, ac in iis recipere Cathedrae, sive Synodaticum, idiomate Ruthenico: Soborove, Stolove, sive Kuniczne, juxta diversitatem. 10.IV.1715 // Epistolae Kiška, Szeptyckij, Hrebnyckij. – P. 45-48 [док. № 36]).

⁸⁴ Krętosz J. Organizacja archidiecezji lwowskiej... – S. 51-54.

⁸⁵ «Sub quodam praetextu, seu aliqua alteratione, et sub motivo minus licito, emanarunt ibi in patribus a S. Nuntiatura contra praedictos Oratores, insciis illis, aliqua puncta praeiudicialia Oratoribus et aliquae inhibitiones: scilicet ne praedicti Episcopi Ruteni in in suis Diocesis Synodos Dioecesanarum pro informatione Presbyterorum, Parochorum celebrent et ne Synodaticum seu Cathedrae, quod debetur Cancelariae Episcopali, percipiant» (Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Vol. II. – P. 112 (док. № 562).

⁸⁶ За свідченням конгрегації, латинський єпископ наполягав на тому, «che [i vescovi ruteni] non possono esigere il Sinodatico, o Cathedrae, che si deve alla Cancellaria Episcopale» (De

inhibitionibus Episcopi Peremysliensis latini contra Ecclesias Unitam. 17.VI.1715 // Acta SCPE. – Vol. III. – P. 121 [док. № 944]).

⁸⁷ «I Vescovi ruteni, rilassato un'inibizione, che da medesimi Vescovi, e specialmente in quella Diocesi, non si celebrino i Sinodi Diocesani, e che in essi non si esigga dagli Ecclesiastici il Cattedratico, si sono resi così animosi i suddetti Preti ruteni di Premislia, che vivono, et operano ad arbitrio senza prestare obbedienza, e soggezzione ad alcuno, onde seguono molti scandali. Dalla quale inibizione l'Oratore con i suoi Vescovi appellatosi alla S. Sede, et à questa S. Congregazione [...].

1mo. Perchè ogn'anno à titolo di Cattedratico e Sinodico esigono del Clero rigorose contribuzioni, come se effettivamente si celebrassero questi Sinodi, che mai si celebrano, pubblicandosi solo gl'editti per la convocazione de medesimi à fine che, per quanto s'asserisce adunati in qualche casa particolare i Padri si contringhono a pagare il detto Cattedratico [...].

Quanto però a predetti punti Monsignor Metropolita dà le sue risposte, et in ordine al primo del Cattedratico, o Sinodico dice esser questa una consuetudine antichissima introdotta sin da principii della Chiesa Rutena mai interrotta, ne condannata, anzi confermata generalmente con tutti l'altri diritti, ceremonie, e riti della s. m. di Clemente 8o» (De controversia inter Episcopos et Clerum Dioecesis Peremysliensis, de cathedratico, de novis libris liturgicis, de ordinationibus. 17.XII.1715 // Acta SCPE. – Vol. III. – P. 135 [док. № 953]).

⁸⁸ «Che la celebrazione annua de Sinodi vien commandata a Vescovi dal Sacro Concilio di Trento sotto pena di sospensione per due mesi.

Che ne Sinodi debbano i Parochi pagare al Vescovo il Cattedratico in segno di soggezzione si prova apertamente coll'autorità de Sacri Canonici, de Decreti della S. Congregazione del Concilio, e degl'autori, e specialmente del Barbosa, che dice doversi pagare da ciaschedun Paroco due solidi, quali in Polonia Monsignor Metropolita dice che fanno nove giulii l'anno, e da Vescovi ruteni esigersi solamente un solido, e non due; ne ad essi pagarsi da Parochi altro sussidio caritativo dovuto a Vescovi, e contribuito annualmente da Parochi latini a loro Ordinarii. [...]

Che se à Vescovi ruteni si leva il Cattedratico non hanno con che sussistere, essendo tenuissime le rendite delle loro Chiese, e soggette à gravi contribuzioni annue; in prova di che trasmette una distinta nota della stabili di ciascheduna Chiesa rutena, e di quello che fruttano, che si riduce à poche cebtinaia di scudi, e questo nelle più pingui, essendovene alcune, che non hanno alcuna rendita.

Il P. Trombetti [...] dice, che il detto Metropolita per haverli i suddetti Preti ruteni di Premislia negata certa contribuzione, che egli battezza col titolo di Cattedratico, l'ha mortificati col negar loro da Pasqua in quà i Sacri Ogni, tanto necessari anco per la Cresima, che da Sacerdoti graci si amministra subito dopo il Battesimo» (De controversia inter Episcopos et Clerum Dioecesis Peremysliensis, de cathedratico, de novis libris liturgicis, de ordinationibus. 17.XII.1715 // Acta SCPE. – Vol. III. – P. 136-137 [док. № 953]; див. також с. 139).

⁸⁹ «Ne essere mai stata, intenzione del sudetto Tribunale d'impedire le convocazioni de Sinodi, il pagamento del Cattedratico, [...] et il pagamento dell'anno di grazie per la collazione de beneficii, come è stato supposto a questa S. Congregazione» (Recursus Cleri Peremysliensis contra Episcopos etiam in S. Congregatione consideratur, secundum relationes Nuntii eiusque Tribunalis. Roma, 10.III.1716 (Acta SCPE. – Vol. III. – P. 144 [док. № 957]; див. також с. 150).

⁹⁰ «Cathedraticum seu Synodaticum, cum sua annua quantitate, una cum Collatione Beneficiorum circumscribendum erit in Synodo Provinciali. ne amplius inuritur nota indebita Simoniae Episcopis Unitis» (De materiis tractandis in Synodo Provinciali Ruthenorum. 1720 // Congregationes Particulares ecclesiam catholicam Ukrainae et Bielarussiae spectantes / Edit. A.G. Welykyj, E. Kaminskyj. – Romae, 1957. – Vol. II: 1729-1862. – P. 163 [док. № 963]).

⁹¹ «Cathedraticum seu Synodaticum, cum sua annua quantitate, una cum Collatione Beneficiorum circumscribendum erit in Synodo Provinciali, ne amplius inuritur nota indebita Simoniae Episcopis

Unitis» (De materiis tractandis in Synodo Provinciali Ruthenorum. 11.VII.1720 // Congregationes Particulares... – Romae, 1956. – Vol. I: 1622-1728. – P. 163 [док. № 62]).

⁹² «Quanto poi alla Simonia de Vescovi dice, esser tre l'esazioni, che [...] fanno i Vescovi Ruteni dal loro Clero, cioè per le Consecrationi, per l'antimis, o sia Portatile, e per il Catedratico. [...] Del Catedratico, essendo dai sagri canoni approvata quando il Vescovo ha realmente bisogno, dovrà permettersi. Anzi stima, che sarà espediente ancora d'aumentarsi per i casi di necessità, per compensare a qualunque de Vescovi piu poveri gl'emolumenti, che ora ritrae dalle esazioni simoniache» (Congregationes Particulares... – Vol. I. – P. 166 [док. № 62]).

⁹³ «Cathedraticum aut Synodaticum in omnibus Dioecesibus simile in quantitate constituitur, si quidem prae caeteris Dioecesibus in mea Dioecesi est discretissimum, prout suo tempore patebit» (Puncta Desideriorum nonnullorum, quae necessario sunt proponenda in Synodo Provinciali Leopoliensi proxime celebranda // Epistolae Kiška, Szeptyckyj, Hrebnyckyj. – P. 174 [док. № 3]).

⁹⁴ «Praeter solum Cathedraticum, seu subsidium charitativum, quod pro necessaria, ac honesta gradus sustentatione Sacri Canonis Episcopis concedunt» // Synodus provincialis ruthenorum habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX, Sanctissimo Domino Nostro Benedicto PP. XIII dicata. – Romae, 1724. – P. 114. Переклад українською мовою в: Додатокъ до чинностей и рѣшень руского провинціального собора въ Галичинѣ, отбувшого ся во Львовѣ въ р. 1891. – Львѣвъ, 1897. – С. 255.

⁹⁵ Різні редакції цього декрету (конституції) Замойського собору опубл. у: Decretum Synodi Zamostiana de Cathedratico. 1720 // Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Vol. II. – P. 150-151 (Док. № 614); De subsidio caritativo Episcopis exsolvendo in occasione provisionis beneficiorum; Questiones, dubia et petitiones quaedam a Synodo Zamostiana porrecta S. Congregationi ad resolvendum, delucidationibus et argumentis munita // Epistolae Kiška, Szeptyckyj, Hrebnyckyj. – 58P. 77-78 [док. № 58], p. 87-88 [док. № 26]).

⁹⁶ De Cathedratico Unitorum. 1720 // Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Vol. II. – P. 151 (док. № 615).

⁹⁷ Для прикладу, серед 50 священників Скальського н-ва станом на 1738 р. «Собраніє припадков» супрасльського або унівського видань не мали лише 9 парохів (НМЛ. – Ркл-13. – Арк. 109-113 зв.).

⁹⁸ Sobrani [rypadkovъ kratko], y dŭhovnymъ osobamъ potrbno. – Suprasl\, 1722. – Ark. nз. zv. (НМЛ. – Сдж-723).

⁹⁹ «Quanto però al detto Catedratico, rappresenta, che il Metropolita, con alcuni de Vescovi, insistevano, che si permettesse loro di esigere da ciascun Beneficio due Talleri, che sono 16 Giulii, e che al difetto de più tenui dovessero supplir i più pingui, come si vede dal loro progetto [...]. La Tassa dunque dal detto Catedratico è stabilita così, cioè, che in ordine ai Benefici più pingui nelle diocesi di Vladimiria, Brest, Luceoria, Smolensko, Leopoli, Premislia, Chelm, e Pinsko, si paghino due Imperiali, e in quella di Polosko non si eccede due Imperiale e mezzo.

Circa poi ai Benefici più tenui, s'ingiunge à Vescovi di non esiger dai Parochi più di quello, che comporti la lor povertà; ed affinché possa farsi il calcolo de proventi di ciascun Beneficio, s'incarica ad ognuno de Vescovi, che in occasione della visita ne faccia diligente ricerca per fissare sopra di essi la giusta quantità del Catedratico, che non ecceda però l'accennata somma, sotto pene della restituzione del doppio, e di scomunica da incorrersi ipso facto, senza poterne esser assoluti che dopo fatta la restituzione. In oltre che per esigere il medesimo Catedratico non debbano più andare i Decani alle Case dei Parochi, ma questi debbano o per se stessi, o per mezzo de terza persona mandarlo ai Decani, i quali sotto pene di cinquanta fiorini debbono fargliene ricevuta. Ed in fine che non possano più nè intendersi, nè chiudersi le Chiese di quei, che non pagheranno il Catedratico a tempi debiti, nè possano per la stessa causa asportarsi da esse le sagre supellettili, ma questi tali debbano condannarsi al pagamento del doppio.

Averte poi in questo proposito Monsignor Nunzio, che dal P. Filippowicz vien giudicata congrua, e tollerabile dà Parochi la detta somma, ogni volta chè i Vescovi non esiggan altro da loro, ed usino riguardo ai più poveri.

Asserisce per altro, che le Chiese nelle Diocesi di Leopoli, e Premislia che sono più popolate, non sono in quell'esorbitante numero, che vien supposto, poichè nella prima, per un esatto calcolo fattone, sono milleduecento incirca, è poche più nella seconda. Esser ben vero però, che in ambedue è grandissimo il numero de Parochi poveri, ma gran parte di essi non dovranno pagare più di due, o tre Giulii l'anno, quando i Vescovi non vogliano condonar loro tutto il Cattedratico, come talvolta sogliono praticare» (De Synodo Zamostiana eiusque confirmatione apostolica, aliisque instantiis Episcoporum, nec non de Seminario Leopoliensi. 15.V.1722 // Congregationes Particulares... – Vol. I. – P. 173 [док. № 63]; див. також с. 175).

¹⁰⁰ «Cathedraticum intollerabile quotannis sibi praestari cogunt, ut aliquis Parochus duos ungaricos, alius unum, minimum scutum Romanum pendere debet, et talis Parochus, qui manibus suis victum sibi quaerit, et tanti illum Glebo pro dote suae Parochiae tenet, quantillum unus Rusticus, qui non plus solvit Domino temporalis, quam hic spirituali, et ideo a Patronis, seu haeredibus villarum opprimantur Parochi, cum dicant: mea est illa terra, et tantum Episcopi solius» (Difficultates in unione omnium Basilianorum in unum corpus et de exactionibus Episcoporum in damnum parochorum etc. 1729 // Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Vol. II – P. 244 (док. № 748).

¹⁰¹ «Oltre di ciò poi l'emolumento maggiore ad essi proviene dal Cattedratico, o sia sussidio caritativo, che parochi secolari pagano annualmente ai Vescovi a proporzione della migliore, o inferiore qualità delle loro Chiese e benefizi; Onde l'uno per l'altro possono computarsi a un scudo e mezzo per ciascuno; onde ne siegue che non potendosi cosifacilmente denotare il numero preciso di tanta quantità di Chiesa, si ragguaglia che siano venuti a più mila, sicchè tutto il cattedratico insieme ascenderebbe alla somma di scudi 30 mila, dè quali la 3a parte spetta al Metropolitanano; altra 3a parte ai Vescovi di Premislia, e Luceoria, ed il rimanente agl'altri Vescovi sopranominati, che tutti possono dirsi per ciò assai ben provisi» (Amplissima relatio Rectoris Pontificii Collegii Leopoliensis de Natione et Ecclesia Ruthena et Armena. 1746 // Acta SCPF. – Romae, 1955. – Vol. IV: 1740-1769. – P. 48-49 [док. № 1192]).

¹⁰² «La contribuzione de' Parochi si chiama cattedratico. Il Vescovo se l'appropria intieramente, e nulla pensa ad erigere il Seminario. Uno solo dè Vescovi di Premislia [...] diede alli Monaci Basiliani di Lituania quarantamila fiorini acciò fondassero ivi un Seminario per l'istruzione del Clero Secolare [...]. Gl'altri Vescovi hanno esatto, ed esiggonno ogn'anno il sudetto Cattedratico; ma nulla pensano al Clero Secolare, il quale è ignorantissimo» (Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Romae, 1965. – Vol. III: 1741-1769. – P. 59 (док. № 939).

¹⁰³ «Per accrescere la somma del Cattedratico, i Vescovi procurano di moltiplicare i Parrochi. A questo fine l'istituiscono in ogni Chiesa, sebbene non vi sia l'onesto mantenimento per un solo sacerdote. In quale Rarocchia più comoda ne mettono due, o tre; ma ciò poco importa, purchè il Cattedratico cresca per il Vescovo» (Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Vol. III. – P. 59 (док. № 939).

¹⁰⁴ Querelae Comitissae Potocki de impedimentis a Metropolitanano Russiae oblatis in noviter fundatis Paroeciis in Ucraina. 1766 // Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Vol. III. – P. 290 (док. № 1120).

¹⁰⁵ «Si esaminare se sia vero, che durante le Sede vacanti vescovili di Russia, si continui dagli Amministratori delle medesime l'esigere dal Clero secolare il consueto Cattedratico, permesso dal Sinodo di Zamoscia, Somm. n. 2o, Lett. per soccorrere l'indigenza de Vescovi, e trovando che realmente si esigga, di applicarlo indispensabilmente a fare un fondo perpetuo, e sicuro, o per erigere un Seminario Diocesano della rispettiva Diocesi, se non si trova di già eretto, o trovandosi eretto, per aumentare il numero degli Alunni del medesimo, o almeno per fine per applicarlo al più vicino Seminario o Pontificio o Diocesano ben ordinato» (Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Vol. III. – P. 145 (док. № 1019).

¹⁰⁶ «Li Vescovi medesimi oltre alle rendite che detraggono dalle ville, ed altri beni apparteneti alle loro Mense, ricevono da ogni Paroco ogn'anno dove uno scudo, dove un zecchino, e dove meno. Questo denaro nella Diocesi di Leopoli si esige dopo la Pasqua, nell'atto, che i Parochi ricevono dal Vescovo gl'Olii Santi, e il Chrismo; [...] esatto lo [Cattedratico] portino tutti insieme al luogo assegnato loro dal Vescovo, colla relazione della visita da loro fatta, e nello stesso tempo ivi ricevono gl'Olii ed il Crisma, che ritornati nei loro rispettivi Decanati distribuiscono ai loro Parochi, che a tal'effetto di nuovo convocano; e si suppone, che quest'uno sia stato introdotto per non obligare i Decani a moltiplicare i viaggi, e ad incomodare i Parochi. Le altre Diocesi non hanno uso fisso.

Lo stesso praticavasi tra Maroniti, e perciò essendo stato un tale abuso proibito dal Sinodo Libanese, perchè il Patriarcha rappresentò non potere altronde dedurre l'onesto suo mantenimento, fu dalla Congregazione di Propaganda stabilita una tassa da Pagari, fuori però della congiuntura di prender gl'Olii Santi.

Nelle altre Diocesi si dice, che il suddetto denaro si prende in altro tempo; ma ciò non ostante, converrebbe verificare, se ciò sia vero» (Congregationes Particulares... – Vol. II. – P. 122, 135-136 [док. № 89-90]).

¹⁰⁷ «Per accrescer la somma del Cattedratico i Vescovi procurano di moltiplicare i Parochi. A questo fine l'istituiscono in ogni chiesa, sebbene non vi sia l'onesto mantenimento per un solo Sacerdote. In quale Parrocchia più comoda mettono due, o tre, ma ciò poco importa purchè il Cattedratico cresca per il Vescovo.

[Nunzio] non saprei dire, se il Cattedratico sia il motivo principale della moltiplicazione delle Parrocchie, il certo è, che vi è gran facilità à moltiplicare, e che così moltiplica il profitto del Vescovo e dè suoi Ministri. Per dote di una Parrocchia si accetta per lo più un pezzo di terra, che se fosse à tutto rigore affittato, non apportarebbe che cinque, o sei scudi al più di rendita al misero Paroco, il quale perciò è obbligato di farlo valere colle sue mani per ricavarne un pò di grano, e di legumi con cui sostenere la vita propria, della moglie, e dè figli, di sorte che se non ha tanta industria di conservare una, o due vacche, e qualche api per aggiungerne il profitto ai meschini, che ricava da suoi Parocchiani, non avrebbe mai con che pagare il Cattedratico, e conciliarsi il Decano, l'Ufficiale, l'Uditore, il Notaio, etc. del Vescovo, arrivandogli bene spesso di dover vendere anche questi miserabili capitali per supplirvi, salvo d'estorcere se gl'è permesso, in qualche funerale con che rimettersi in economia» (Congregationes Particulares... – Vol. II. – P. 136 [док. № 89-90]).

¹⁰⁸ «Perchè il motivo, o sia più veramente il pretesto, per il quale hanno sino ad ora creduto li Vescovi di poter ritenere le Abbazie col Vescovado, è forse la tenuità delle rendite delle loro Mense; perciò sembra degno della prudenza di V. S. il progetto d'imporre sopra alcune Abbazie più pingui una pensione perpetua a favore della Chiese più povere; secondo le notizie da V. S. trasmesse sono di questa natura li due Arcivescovadi di Polocko, s di Smolensko, ed i Vescovadi di Pinsko, e di Chelma, essendo le loro Mense di tenue rendita, ed il Cattedratico di poco rilievo per la picciola estensione delle Diocesi» (Litterae S. C. de Propaganda Fide ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes / Edit. A. G. Welykyj. – Romae, 1957. – Vol. IV: 1730-1758. – P. 216 [док. № 1806-1807]).

¹⁰⁹ «Sarebbe perciò opera grande e di molto vantaggio alla religione il tentare il progetto sopra menzionato d'una nuova divisione; ma s'incotreranno molti ostacoli, ed in particolare quello dei Vescovi, che avrebbero a soffrire colla diminuzione delle Chiese anche quella del Cattedratico. [...].

Monsignor Nunzio [dice], se non che si potrebbero obligare i Ruteni ad applicare per l'erezione dei Seminari, o per aumentare il numero degli Alunni nei Collegi Pontifici un annata del Cattedratico di ciascuna Diocesi da computarsi dalla morte del rispettivo Vescovo, perchè avendo i Vescovi Ruteni il privilegio, ed il vantaggio di non pagare le Bolle della loro provizione non dovrebbero dolersi, se il Cattedratico della Sede Vacante fosse applicato per l'erudizione del suo Clero, che ne ha tanto di bisogno, e che lo contribuisce con tanto incomodo, con questo sussidio col fare del tempo s'avrebbero

sempre novi fondi per aumentare il numero degli Alunni secolari, che sono molto più necessari dei regolari» (Congregationes Particulares... – Vol. II. – P. 161, 166 [док. № 92]).

¹¹⁰ «Che durante la vacanza della Sedi Vescovili Rutene il Cattedratico, che si esigge dagli Amministratori secondo la permissione del Sinodo di Zamoscia, si applichi a fare un fondo perpetuo per erigere il Seminario Diocesano delle rispettive Diocesi, ed essendo detto Seminario già eretto, s'impieghi per aumentare il numero degli Alunni del medesimo, o finalmente si applichi ben ordinato per mantenere gli Alunni di quella Diocesi, a cui spetta il fondo» (De instantiis et querelis Cleri saecularis rutheni contra Basilianos deque meliore institutione iuventutis et promotione Cleri saecularis ad officia eparchialia. 1757 // Acta SCPE. – Romae, 1955. – Vol. IV: 1740-1769. – P. 108 [док. № 1251]).

¹¹¹ «In caso contrario per accrescere il numero degli Alunni delle stesse Diocesi in altri Seminari o Pontifici, o Diocesani più vicini» (De instantiis et querelis Cleri saecularis rutheni contra Basilianos deque meliore institutione iuventutis et promotione Cleri saecularis ad officia eparchialia. 1757 // Acta SCPE. – Vol. IV. – P. 109 [док. № 1251]).

¹¹² «La cura di esigerlo spetta all'Amministratore, che vien deputato dal Metropolitan, e il detto Cattedratico insieme cò i frutti della vacanza s'impiega, parte nel mantenimento delle persone che servono la Chiesa nel sostenere i diritti della medesima, e in qualche riparazione più urgente, o della sua fabbrica, o dè suoi beni; e partene nel mantenimento, e spese, che è obbligato, a fare durante il suo impiego l'Amministratore, il quale restituisce, il sopravvanzo al nuovo Vescovo, col colcolo dell'introito, e dell'esito» (De gravaminibus Cleri saecularis uniti et de eiusdem Cleri desideriis et postulationibus quoad educationem iuventutis, scholas, officia eparchialia etc. 1758 (Acta SCPE. – Vol. IV. – P. 123-124, 126 [док. № 1260])).

¹¹³ «Pretendit quatenus plura his adjungatur ut majores census, quos Cathedraticum vocant, possit ab ijs extorquere, quorum pauperrimus singulis annis debet ipsi quinque, reliqui vero pro sufficientia usque ad decem exsolvere scuda» (Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Vol. III. – P. 191 (док. № 1065)).

¹¹⁴ De vita et moribus Philippi Wolodkowicz, Metropolitani Kioviensis. 1762 // Supplicationes Ecclesiae Unitae... – Vol. III. – P. 197 (док. № 1074).

¹¹⁵ Wiwčaruk S. De synodo provinciali Berestensi anno 1765 non celebrata. – Romae, 1963. – P. 131.

¹¹⁶ «Cathedraticum unico eodem anni tempore exigant, quo et Synodus celebrari, et olea sacra distribui possint; multiplicata enim itinera pauperos parochos gvarant. Id autem, quod ultra cathedraticum exigere solent propensis Dioecesanis, ita expendant, ut expensi rationem in Synodo facere teneantur» (Desiderata Eparchiae Polocensis ad Synodum Berestensem an. 1765 porrecta. Strunie, 18.V.1763 // Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskyj... – P. 24, 27-28).

¹¹⁷ Praeparatoria ad statuenda in future Synodo Provinciali Ruthena, ex Diaecesi Leopoliensi Anno Domini 1763 porrecta (НМЛ. – Ркл-165. – С. 65-66).

¹¹⁸ Zniesienie podatku titulo: Cathedraticum przez XX. Plebanow ritus Graeci Uniti opłacanego zwierzchności swoiey // Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. – Petersburg, 1860. – T. VIII. – S. 405.

¹¹⁹ Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska... – S.374-375.

¹²⁰ Зінченко А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. – Київ, 1994. – С. 21-22.

¹²¹ НМЛ. – Ркл-180. – Арк. 5 зв.

¹²² «W tych dniach za błogosławieństwem Boskim tę odebrałem konsolację, że we wszystkich trzech diecezji zgromadzonych braci miałem honor poznać, ich się affektowi polecic y ucieszyć się z nimi. [...]. Ich M[ości] x[ięża] Piaseccy obydwu chcieli iakoweś motum uczynic y sfomentować dziekanow, aby stołowe kapitule oddali; poznawszy bracia, że to z rady P[rzewielebnego] Augustynowicza, odstąpili, y złączyli się ze mno w nieodstępnyim życzeniu y przywiązaniu swoim» (Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге. – Ф. 823. – Оп. 3. – Д. 593. – Л. 295-296).

¹²³ Див. витяг з листа Липницького до львівського єпископа від 25 квітня 1781 р.: «Dziś w katedrze tuteyszey soborowe odprawia się nabożeństwo, dnia zaś jutrzeyszego katedratyk z trzech diecaez[i]y podług dawnego zwyczaju złotem wypłacać się będzie» (ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 20). Опис собору 1781 р. можна знайти у: НМЛ. – Ркл-100. – Арк. 9; Петрушевич А. С. Сводная галицко-русская летопись 1700-1772. – Львов, 1887. – Ч. 1. – С. 154.

¹²⁴ «Aby z okolicznosci aktu kongregacyi zwykłe subsidium czyli stołowe z sędykowskim od W[ielebnych] parochów odebrawszy, na pomieniony termin każdy z Przewielebnosci waszych komportował» (НМЛ. – Ркл-213. – Арк. 86 зв.- 87 зв.).

¹²⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 316. – Арк. 1-1 зв., 3.

¹²⁶ «Łaske Monarsze obficie na Was spływaiące, [...] iako to: uwolnienie nazawsze op oplaty Katedratyku» (ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 18; ф. 491. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 1 (рукописний список послання), 16 [друкований формуляр]).

¹²⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 491. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 41.

¹²⁸ Діяльність цієї комісії на Поділлі частково розкрита в статті: Król B. Reformy miejskie w Kamieńcu Podolskim. Działalność Komisji Boni Ordinis i Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowych // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod red. F. Kiryka. – T. 2. – Kraków, 2005. – S. 157-187.

¹²⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 11; оп. 46. – Спр. 1252. – Арк. 5.

¹³⁰ Włagalnia ogolna o miłosierdzie i sprawiedliwość duchowieństwa polskiego ritus graeco uniti z ofiarą serc, i pozytkiem skarbu do Nayiasnieyszych Krola Pana Miłosciwego i skonfederowanych Rzeczypospolitey Stanow, dnia 16 miesiāca lipca 1790 roku podana (ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 1252. – Арк. 8.

¹³¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 1252. – Арк. 13 зв.-14.

¹³² ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 1252. – Арк. 21.

¹³³ Uwagi do utrzymania Biskupstwa Kamienieckiego Ruskiego sciągaiące się. [1789] (ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 1252. – Арк. 18-18 зв.).

¹³⁴ «My więc [J[ego]M[ość] xiądz Piotr Bielański, biskup lwowski, halicki i kamieniecki podolski, teyże dyecezyi Kamienieckiey duchowieństwo, zapatrzywszy się na tak chwalebny pieczołowitego o dobro nasze pasterza przykład i staranność, i pragnąc, aby ta przez uskutecznienie wiecznie uwielbiana była; zważywszy oraz że na porobienie tey woli pasterskiej w tym czasie, w ktorым skonsederowane Nayjasnieyszey Rzeczypospolitey stany od płacenia zwyczajnego podatku stołowego łaskawie na zawsze uwolnili, okazaie się sposobność, taki na utrzymanie tych domow z własney i nieprzymuszoney woli, i chęci iednomyślnie postanawiamy sposób, aby każdy paroch lub kommandarz corocznie przez ręce Przewielebnego dziekana mieyscowego z[lotych] pol[skich] siedm ad officium respectivum dowieść się mających, zapłacił i wylczył. Officium zaś do rąk syndyka obranego, oraz surrogata kamienieckiego oddał, z ktorey to wynikły kwoty wyrażony syndyk budowłą utrzymywać, professora edukacją seminarzystow, instygatora dozorem i poprawą rekollizantow zatrudniających się, ktorých zawsze z kleru, a nie z zakonnikow mieć chcemy. Tudziesz sług konieczne potrzebnych, należytość wypłacać, rekollizantow z siebie sposobu niemających żywić, i inne konieczne potrzeby zaspokaiać będzie» (Ustawy Dyecezalne pod czas Generalney Kongregacyi Dziekańskiej Roku 1789, Dnia 7 Miesiāca Lipca w Kamieńcu Podolskim uroczyście odprawioney... – Berdyczów, 1789 [нумерація відсутня]).

¹³⁵ «My, niżej podpisani dyecezyi Kamienieckiey dziekani, gdy na mocy ustaw synodalnych, konstytucją dyecezalną pod dniem 7 Lipca 1789 roku nastąpioną, za błogosławienstwem pasterskim na dzisieyszey kongregacyi względem datku po z[lotych] pol[skich] 7 od każdego parocha, obiasnilimy y officia aby nie byli bezpłatne, ile te urzędowania w dzisieyszych okolicznosciach są pracowite do urzędów surrogata, pisarza y instygatora pensyę przywiązalimy, y iuż z łaski Jasnie Wielmożnego pasterza surrogatow in utroq[ue] officio mamy, a obranie pisarzów łaskawie Jasnie Wielmożny pasterz

dobrodziey nam zlecił, chcąc przeto zdatność y zasługi w Kamienieckim J[ego Mości] x[iędza] Czurskiego, a w Barskim [officjalacie] J[ego Mości] x[iędza] Dawidowicza mieć nadgródzone». (Ухвалу вписано 15 вересня 1793 р. у записову книгу розпоряджень світських і духовних урядів, що надсилалися до Кам'янецької унійної консисторії протягом 1789-1796 рр. // ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 4б. – Спр. 1888. – Арк. 46 зв.).

¹³⁶ Designatio expensarum pro Capitulo et Seminario erigendo. 1781 // Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskyj... – P. 281 (№ 161).

¹³⁷ Clerus Metropolitae Kioviensis designat Cathedraticum pro erectione Capitulum cathedralium et sustentatione Capitularium. 23.V.1783; Supplicat clerus Regi Poloniae pro confirmatione cathedratici in favorem Capitulum cathedralium. 3.VI.1783 (Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskyj... – P. 309-310 (док. № 183); p. 310-312 [док. № 184]).

¹³⁸ Akta konsystorza metropolitalnego Minskiego 1790-1793 (НГАБ Менск. – Ф. 136. – Воп. 1. – Д. 41284. – Л. 64).

Ігор Скочиляс.

Катедрастик у системі фінансово-корпоративних відносин Київської митрополії XVIII ст.

Стаття є першою спробою наукового дослідження пастирського податку з духовенства – катедрастика, – який практикувався в Київській митрополії. У статті розкривається також практика збору «столового» податку у Львівській єпархії у XVI – XVIII ст. Значна увага приділена катедрастику в єпархіях унійної церкви. Акцентуються механізми формування еклезіальних ментальних цінностей, які домінували в ієрархічно-корпоративній системі митрополії.

Ihor Skochylias.

«Gift of love», a fiscal duty and a hierarchical subordination: the “cathedratic” in the system of financial-corporate relations of the clergy of Kyiv metropolitan region of the 13th – 18th cc.

The article seems the first attempt of scientific research of the ministerial tax from the clergy – the “cathedratic”, – which was practised in Kyiv metropolitan region. In the first part of this article, which is published in this release, there is traced the origin of the tax, which had the form of the «Rus' kunychyi», and also the practice of gathering of the “stolovyi” tax in Lviv diocese in the 16th – 18th cc. A significant attention is paid to the “cathedratic” in the Unia church dioceses (of the 17th – 18th cc.). The mechanisms of formation of mental ecclesiastical values which predominated in the hierarchical-corporate system of a metropolitan area are accented.

ЧАСОВІ РАМКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРАФІЯЛЬНИХ ШТЕМПЕЛІВ У ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ПЕРЕМИСЬКІЙ ЄПАРХІЇ

Українська парафіяльна сфрагістика й досі залишається однією з найменш досліджених галузей спеціальних історичних дисциплін. Незважаючи на окремі досягнення¹, вона все ще перебуває на початковому етапі свого становлення. Тому узагальнюючим дослідженням з історії церковної сігіллографії в Україні повинні передувати джерельна евристика та камеральна археографія сфрагістичних пам'яток. Комплексний підхід до опрацювання теми потребує з'ясування партикулярних особливостей застосування церковних печаток, а зосередження уваги саме на Перемиській єпархії уможливує виявлення регіональної специфіки розвитку парафіяльної сфрагістики в українських етнічних землях протягом тривалого відрізка часу.

Серед багатьох аспектів, які потребують дослідження, актуальними залишаються питання періоду функціонування парафіяльних штемпелів, подальшого використання штемпелів, що вийшли з ужитку.

Часові рамки функціонування штемпелів. Тривалість використання матриць можна визначити за: 1) датою виготовлення печаток, зафіксованою в легендах; 2) хронологічним рядом документів з однотипними відбитками парафіяльних печаток; 3) документами з різними варіантами відбитків.

Церковні штемпелі використовувалися протягом тривалого часу, але достовірно встановити період їхнього функціонування важко. Перші збережені відбитки на документах не завжди відповідають часу їхнього виготовлення, тому для більш точного датування необхідно вивчити основні елементи печатки, стиль різьби, палеографію легенди та сюжетне зображення². Це вимагає відповідної джерельної бази. А от фіксація у легенді дати виготовлення штемпеля набагато спрощує визначення точного періоду його виготовлення. При цьому слід критично трактувати виявлені на печатках дати, бо вони можуть мати різне значення. Так, у міських матрицях подекуди зазначали певну історичну подію в житті поселення – надання магдебурзьського права, зміну власника тощо. Інколи дата на печатці є механічним повторенням легенди давньої матриці, трапляються й звичайні граверські помилки³. Що ж до парафіяльних штемпелів Перемиської єпархії, то дати в їхніх легендах переважно фіксують появу нової печатки⁴. Тільки на одній матриці рік, викарбуваний на ній, збігається з датою утворення нової парафії (Кам'янка Нова Потелицького деканату).

У досліджуваній період у греко-католицьких парафіях побутувала незначна кількість штемпелів з легендою, на якій вказувалася дата їх виготовлення. У Перемиській єпархії цей вид матриці наприкінці XVIII – на початку XX ст. не був широко розповсюдженим. Нами виявлено лише 19 парафіяльних печаток (приблизно 2 % від загального числа) з фіксованою датою виготовлення⁵ (табл. 1).

Таблиця 1.
Печатки Перемиської єпархії із датою в легенді

№	Назва н/п	Дата виговлення штемпеля (за легендою)	Остання документальна згадка про побутування матриці в парафії.	Тривалість використання печатки
1.	Ярослав Ярославського деканату	1763	1841	78
2.	Липсько Потелицького деканату	1776	1854	78
3.	Заміхів Порохнянського деканату	1791	1885	94
4.	Радоцино Дуклянського деканату	1795	1798	3
5.	Краків	1802	1878	76
6.	Яблониця Польська Сяніцького деканату	1804	1899	95
7.	Поляни Дуклянського деканату	1827	1885	58
8.	Торчиновичі Самбірського деканату	1837	1909	72
9.	Чорноріки Короснянського деканату	1837	1901	64
10.	Царинське Затварницького деканату	1848	1897	49
11.	Кобильниця Руська Любачівського д.	1848	1884	36
12.	Кобильниця Волоська Любачівського деканату	1851	1899	48
13.	Торки Сокальського деканату	1856	1908	52
14.	Дошно Яслиського деканату	1869	1908	39
15.	Синява Сяніцького деканату	188 [1або 4]	1895	11-14
16.	Лісковате Устрицького деканату	188 [1або 4]	1894	10-13
17.	Каменка Нова Потелицького деканату	1883	1885	2

Джерельна цінність датованих матриць полягає в тому, що, по-перше, вони дозволяють з'ясувати час виникнення⁶ та запровадження церковних штемпелів⁷; по-друге, допомагають вірогідніше встановити тривалість використання даної матриці, по-третє, уточнюють датування інших однотипних печаток.

Порівняння зафіксованих у легендах дат доводить, що хронологічно вони охоплюють досить широкий часовий діапазон – близько 120 років. Легенди датувалися здебільшого в давніх печатках (9 шт.), дещо менше – в середині (5 шт.) і наприкінці (3 шт.) XIX ст., а на початку XX ст., ця практика зникла зовсім.

Аналіз розвитку церковної сфрагістики на прикладі кількох десятків парафій дав змогу визначити середню тривалість функціонування однієї матриці в Перемиській єпархії. Результати досліджень подано в табл. 2, де зазначено хронологічні рамки побутування штемпеля в кожній з парафій і підраховано тривалість його використання⁸.

Таблиця 2

Тривалість функціонування однієї матриці в парафіях Перемишльської єпархії

№ п/п	Назва парафії й деканату	Перша печатка	Тривалість	Друга печатка	Тривалість	Третя печатка	Тривалість	Четверта печатка	Тривалість
1	Блажів (Самбірський)	1830 -1882	52	1885-1910	25				
2	Ваневичі (Самбірський)	1804 -1903	99						
3	Гордня Самбірський)	1801 -1899	98						
4	Кульчиці Самбірський)	1835		1885 -1910	25				
5	Торгановичі (Самбірський)	1798 -1894	96	1905 -1909	4				
6	Боб'ятин (Сокальський)	1885		1899-1917	18				
7	Рождалів (Сокальський)			1885-1910	25				
8	Сокаль (Сокальський)	1878		1887-1904	17				
9	Букова (Старосольський)	1838-1902	64						
10	Стара Сіль (Старосольський)	1816-1888	72	1885-1899	14				
11	Хирів (Старосольський)	1832-1882	50	1883-1905	22				
12	Чаплі (Старосольський)	1805-1893	88	1889-1904	19				
13	Фульштин (Старосольський)	1816-1883	67	1885-1899	14				
14	Білич Дольний (Старосамбірський)	1848-1906	58						
15	Ластівки (Старосамбірський)	1849-1899	50	1905					
16	Лопушанка Хомина (Старосамбірський)	1845-1911	66						
17	Сторонна (Старосамбірський)	1849-1885	36	1899-1916	17				
18	Вовчишовичі (Судововишенський)	1798-1899	101						
19	Дмитровичі (Судововишенський)	1876-1910	34						
20	Мужиловичі (Судововишенський)	1814-1911	97						
21	Ожомля (Судововишенський)	1808-1886	78	1899-1908	9				
22	Босько (Сяніцький)	1854-1887	33	1888-1901	13	1903-1908	5		
23	Волиця (Сяніцький)	1805-1903	98						

24	Мороховське (Сяніцький)	1805-1887	82	1899-1913	14				
25	Пельня (Сяніцький)			1886-1916	31				
26	Прусик (Сяніцький)	1805-1896	91	1898-1901	3				
27	Сянік (Сяніцький)	1805-1884	79	1878-1896	18	1899-1909	10	1898-1917	19
28	Гусне (Височанський)	1803-1914	111						
29	Либохора (Височанський)	1803-1907	104						
30	Лукове (Ольховецький)	1805-1893	88	1894-1900	6				
31	Загір'я (Ольховецький)	1805-1902	98	1903-1914	11				
32	Терепче (Сяніцький)	1804		1879-1910	31				

Простежуються відмінності у тривалості функціонування штемпелів: найдовше діяли «давні» – з кінця XVIII – до останньої третини XIX ст., а найкоротший «вік» характерний для матриць останньої третини XIX – початку XX ст. Встановлено, що «давні» печатки священники використовували від 33 до 111 років, натомість «новими» послуговувалися значно менший період – від 3 до 30 років. Таким чином, хронологічна амплітуда канцелярійного вжитку одного штемпеля коливалася від 3 до 111 років.

Подальше використання штемпелів, що вийшли з ужитку. Масова заміна матриць наприкінці XIX – на початку XX ст. була викликана передовсім їхньою зношеністю та невідповідністю новим матеріалам, що змушувало парафіяльні уряди виготовляти модернізовані зразки, пристосовані до вимог часу. Подальше застосування старих матриць залежало від рішення кожної парафії зокрема, оскільки чіткого розпорядження консисторії щодо цього не існувало.

Незначна кількість давніх печаток продовжувала функціонувати одночасно з новими⁹. Із листування парафій з консисторією дізнаємося, що у разі потреби священник міг послуговуватися давнім парафіяльним штемпелем, яким уже багато років не користувався¹⁰. Відомі також парафіяльні документи із переліком усіх печаток, що побутували в даній парафії упродовж тривалого періоду¹¹. Це доводить, що старі матриці залишалися на зберіганні в храмі.

Іноді стара парафіяльна печатка передавалася філіальній церкві. Так, у Купновичах Комарнянського деканату первісний штемпель використовували протягом 1819-1894 рр., а новий – з квітня 1895 р. до 1904 р. включно. Незважаючи на це, один з документів філії в Купновичах Старих з 1904 р. був засвідчений давньою матрицею¹².

Іноколи старий штемпель зумисно пошкоджували, щоб він більше не був придатний до вжитку¹³. Подібна практика застосовувалася при виведенні з обігу особистих печаток князів та єпископів у XIV-XV ст.¹⁴ Можливо, давні матриці слугували основою для виготовлення нових¹⁵, однак це припущення поки що не має підтвердження на досліджуваному матеріалі¹⁶.

Запровадження парафіяльних печаток у Галичині в кінці XVIII ст. здійснювалося з ініціативи австрійської адміністрації краю та за підтримки греко-католицької ієрархії. Вони визначали та регулювали сфери функціонування церковної сфрагістики. Штемпелі

лями завірялися документи найрізноманітнішого характеру – від актів громадянського стану, офіційної кореспонденції, фінансово-майнових звітів, статистичних відомостей до внутрішньоцерковних матеріалів.

Джерела, в яких збереглися відбитки печаток (у т. ч. із датами в легенді), відображають різну тривалість використання «давніх» та «нових» штемпелів (відповідно 33-110 та 3-30 років).

Причини масової заміни матриць в останній третині XIX – на початку XX ст. були різними: втрата штемпеля, його зношеність, технічна модернізація печатки, релігійні чинники (зміна титулу церкви, будівництво нового храму та його посвята), суспільно-політичні процеси тощо.

¹ Окремі спроби опрацювання парафіяльних печаток здійснювалися в кінці XIX – першій половині XX ст. З. Стшетельською-Гринберговою (у студіях з історії Старосамбірщини), Н. Гремудою (на прикладі Буковини) (*GrSmadS N. Vechile pesceŕi biserice©ti bucovinene. – CernSuŕi: Tiparul Glasul Bucovinei, 1939. – 88 p. + 21 tab.; Strzetelska Grynbergowa Z. Staromiejskie: ziemia i ludnoŕc. – Lwów: Z drukarni E. Winiarza, 1899. – VIII + 678 s. + 9 il.*), а в 90-х рр. XX ст. – Л. Довганом (Станіславівська єпархія), В. Перкуном (Правобережна Україна) та І. Ситим (Чернігівщина) (Довган Л. Застосування печаток у церковному адмініструванні Галичини в XIX столітті // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип.1. – С.174-180; Перкун В. І печаткою стверджую. З історії печаток католицької церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII–XX ст.). – К., 2002. – 127 с.; Його ж. Церковна сфрагістика Правобережної України (1793-1917 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук: 07. 00. 06 / НАНУ. Ін-т історії України. – К., 2002. – 21 с.; Ситий І. Церковна старовина. – Чернігів, 2001. – 54 с.).

² Аналогічні підходи при визначенні хронології міських печаток застосовує: Haisig M. *Studia nad legendą pieczęci miejskiej. – Wrocław, 1953. – S. 70-71.*

³ Ці питання докладно розглянуто в: Haisig M. *Studia nad legendą pieczęci miejskiej. – Wrocław, 1953. – S. 70.*

⁴ *Ibid.* – S. 73.

⁵ В одному разі дата вирізана на дерев'яній ручці матриці, що використовувалася парафією Маластів Біцького деканату (1897 р.) (МНС. – Н. 2). Оскільки перші відомі нам документи, завірені цією печаткою, датуються 1899 р., то логічно припустити, що на ручці держака зафіксовано саме час виготовлення нового штемпеля. Тільки на двох печатках (Синява Сяніцького деканату та Лісковате Устрицького деканату) дату вирізьблено у полі сюжетного зображення (ці приклади описані у статті Сkochиляс І. Богородичні сюжети в парафіяльних печатках Перемиської єпархії XIX – початку XX століття // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К.-Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 167-168).

⁶ Нам відомий лише один випадок, коли дата на давній печатці була перенесена на новий штемпель. Йдеться про греко-католицьку парафію св. Норберта у Кракові, що послуговувалася штемпелем 1802 р., який функціонував включно до 1878 р. (ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 13. – Спр. 12293. – Арк. 5). Нова печатка, що відрізнялася від своєї попередниці розмірами, стилем виконання сюжетного зображення і шрифтом, побувала у 1885-1900 рр. (Там же. – Спр. 12298. – Арк. 123). Тяглість традиції в парафіяльній сфрагістиці простежується за наслідуванням легенди зі старої печатки. Натомість третій варіант цього парафіяльного штемпеля є цілком відмінним від двох попередніх, він використовувався в 1910-х рр. (Там же. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 582. – Арк. 103).

⁷ На те, що дата в легенді означає час виготовлення штемпеля, вказують їхні відтиски на документах, котрі постали пізніше від року, зафіксованого в легенді. Подекуди появу нової печатки можна пов'язати з будівництвом чи реконструкцією церкви. Так, у парафії Яблониця Польська Сянницького деканату (Схиматисмъ Всего Клира руского-католического епархїи Перемышльской на рокъ отъ рожд. Хр. 1879. – Перемышль, 1879. – С. 341) у 1802 р. вимуровано новий храм замість старого дерев'яного, тоді як печатка з'явилася в 1804 р.; у Дошно Яслиського деканату посвячено церкву в 1866 р. (Шематизмъ Всего Клира греко-католического епархїи соединеныхъ Перемышской; Самбѣрской и Сянѣцкой на рѣкъ вѣдѣ рожд. Хр. 1910. – Перемышль, 1910. – С. 472), а штемпель датується 1869 р. Для парафії Кам'янка Нова Потелицького деканату вдалося виявити виразну пов'язаність між датою в легенді та заснуванням парафії у 1882 р. (Схиматисмъ Всего Клира руско-католического епархїи Перемышской на рокъ отъ рожд. Хр. 1884. – Перемышль: Тѣпомъ руского Собора Клироса Перемышского, 1884. – С. 75). Таким чином, будівництво нового храму чи заснування окремої парафії спричинювало появу штемпеля, легенда якого фіксувала цю важливу подію в історії поселення.

⁸ До уваги взято тільки датовані документи, засвідчені печатками. Встановлення точної дати виходу печатки з обігу можливе лише в тому разі, якщо достеменно відомо, коли саме виготовили нову матрицю. З огляду на це, достовірно визначити час заміни штемпеля вдалося тільки для окремих парафій: Середнє Велике Ольховецького деканату (перша печатка – з 1804 р. по лютий 1901 р., друга – з грудня 1901 по 1902 рр.); Літиня Мокрянського деканату (перша – з 1851 р. по грудень 1891 р., друга – з липня 1892 по 1900 рр.); Татари Мокрянського деканату (перша – з 1808 р. по вересень 1894 р., друга – з листопада 1895 р.) тощо. Наведені приклади підтверджують тезу про довготривале використання «давніх» матриць і порівняно короткотривале – «нових».

Гіпотетично термін функціонування однієї матриці міг становити і значно більше ста років. Скажімо, для парафії Завадів Яворівського деканату перший і єдиний відтиск парафіяльного штемпеля виявлено на документі 1930 р. (ЦДІАЛ України. – Ф. 179. – Оп. 2. – Спр. 1139. – Арк. 9). Зіставлення форми, розмірів, легенди, стилю шрифту, сюжетного зображення цього відбитка з штемпелями (кінця XVIII – початку XIX ст.) з інших парафій, показало, що він дуже наближений до них. Отже, завадівська печатка могла використовуватися близько 130 років.

⁹ Документація деяких парафіяльних урядів протягом кількох років справді засвідчувалася різними печатками. Наприклад, у Люлинці Новому Любачівського деканату давній парафіяльний штемпель функціонував протягом 1815-1897 рр. (ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 13. – Спр. 11162. – Арк. 42 зв.; Спр. 11164. – Арк. 46, 125 зв.) а новий – у 1879-1899 рр. (Там же. – Спр. 11163. – Арк. 99; Спр. 11164. – Арк. 112); Грушовій Мокрянського деканату перша матриця використовувалася у 1858-1890 рр. (Там же. – Спр. 9030. – Арк. 5 зв.; Спр. 8448. – Арк. 90), друга – у 1889-1910 рр. (Там же. – Спр. 8447. – Арк. 67; Оп. 20. – Спр. 1523. – Арк. 85), а третя – у 1890-1892 рр. (Там же. – Оп. 13. – Спр. 8449. – Арк. 42, 87).

¹⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 4. – Спр. 1978. – Арк. 1, 9-9 зв.

¹¹ Йдеться про с. Мшанці Озірнянського деканату Львівської єпархії, яка в 1938 р. подала перелік чотирьох печаток, що вживалися парафіяльним урядом (ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 1а. – Спр. 4168. – Арк. 70). Місцевий священик найдавнішою вважав печатку з написом «Печать Греко-кат. уряда в Мшанци, дек. Тернопільского», котру помилково датував 1784-1934 рр. (можливо, за збереженими метричними книгами, які в Галичині почали масово запроваджувати саме в 1784 р.). Штемпелі з легендою «Печать Греко-кат. уряда...» з'являються в другій половині XIX ст., а практика зазначати в написі адміністративну належність парафії поширилася ще пізніше.

¹² ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 13. – Спр. 8800. – Арк. 78.

¹³ МЗР. – МРН. 7199. Печатка парафії Чорноріки Короснянського деканату функціонувала з 1837 р. (дата в легенді) по 1901 рр. (за архівними матеріалами). Збережена в музеї матриця навмисне пошкоджена (сюжетне зображення та частина напису), що унеможливило її використання. Щоправда, із 27 збережених оригінальних штемпелів Перемиської єпархії це єдина пошкоджена печатка.

¹⁴ Kuczyński S. K. *Peczęcie ksiąząt Mazowieckich*. – Wrocław– Warszawa– Kraków, 1978. – S. 82. За середньовічним звичаєм, матрицю знищували після виходу з ужитку або після смерті її власника. На папських, королівських, єпископських дворах ця процедура під час похорону набувала церемоніального характеру.

¹⁵ Штемпелі, виготовлені із дорогоцінних металів, віддавали на потреби церкви, або ж переробляли на нові (Kuczyński S. K. *Peczęcie ksiąząt Mazowieckich...* – S. 82).

¹⁶ Знищенню не підлягали матриці юридичних установ – церковних і світських, тому вони використовувалися протягом тривалого часу (Kuczyński S. K. *Peczęcie ksiąząt Mazowieckich...* – S. 83).

Скоциляс Ірина.

Часові рамки функціонування парафіяльних штемпелів у Перемиській греко-католицькій єпархії кінця XVIII – початку XX ст.

Досліджено близько 2000 парафіяльних печаток Перемиської греко-католицької єпархії кінця XVIII – початку XX ст. Вибірково проаналізувавши час їхнього функціонування, визначено, що упродовж досліджуваного періоду існувала різна тривалість використання як «давніх», так і «нових» штемпелів (відповідно 33-110 та 3-30 років).

Iryna Skochylias

Time frameworks of functioning of parochial seals in Peremyshl Greek-catholic diocese in the end of the XVIII – beginning of XX cc.

More than 2000 parochial seals of Peremyshl Greek-catholic diocese of the end of the XVIII –beginning of XX cc. are researched. After a selective analysis of their functioning it has been ascertained, that along the researched period there was a different duration of use of the both “old” and “new” seals (respectively 33-110 and 3-30 years).

МАЛОЗНАНА НІМЕЦЬКОМОВНА ПРАЦЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Джерела до вивчення української історіографії кінця XIX – початку XX ст. є, загалом, досить добре опрацьованими та, відповідно, синтезованими у сучасних студіях. Тому будь-яка нова знахідка у цьому плані викликає зрозумілий підвищений інтерес дослідників, оскільки уможливує доповнити та відкоригувати реконструйовану, в основних рисах, картину розгортання вітчизняних історичних студій. Якщо ж мова йде про знакові постаті нашого історіографічного пантеону, то тут, подекуди, доречно говорити про наукові сенсації. Такою сенсацією для нас стало віднайдення невідомої в колах дослідників німецькомовної друкованої праці Михайла Грушевського “Чи вже написана історія русинського народу чи ще ні?”, котра була відповіддю на різку критику Володимиром Мільковичем німецького видання першого тому “Історії українського народу” львівського професора, що побачило світ у Лейпцигу у 1906 р. Сенсаційність знахідки пояснюється кількома причинами. По-перше, ця стаття належить до львівського, відносно спокійного періоду життя учня В. Антоновича, коли кожна його праця була знана та ставала об’єктом прискіпливої уваги дослідників східноєвропейського минулого. По-друге, віднайдена стаття, незважаючи на те, що була надрукована у реномованому науковому часописі Австро-Угорської імперії, не попала в поле зору бібліографів історика, тому не відображена в жодній із відомих на сьогодні його бібліографій. По-третє, згадки про цю працю чи посилання на неї не простежуються в жодних грушевськознавчих студіях, хоча сама віднайдена нами стаття львівського професора є досить об’ємною і, як зможе переконатися читач, дає багато нового матеріалу для кращого розуміння як дискусій, що відбувалися в українській науці на початку XX ст., так і концепцій самого М. Грушевського. Врешті, причини та обставини написання цієї статті, про які розповімо нижче, мали б прикути увагу до її змісту дослідників східноєвропейського минулого, зробити її загальнозною й обговорюваною у фаховому середовищі, чого, наскільки це нам відомо, не сталося.

Тепер дещо окреслимо історіографічний контекст появи цієї праці М. Грушевського. Після переїзду до Львова, вчений багато уваги приділяв популяризації української історії та культури у середовищі європейських інтелектуалів. Проте, з часом стало зрозуміло, що подолати усталені століттями стереотипи про Східну Європу як простір безроздільного панування російської культури можливо лише шляхом ґрунтовної популяризаторської діяльності. Цілком справедливо було вирішено дати європейському читачеві до рук написану мовою тодішньої науки книгу, котра б висвітлювала генезу українського народу та його державницьких потуг. Зробити це виявилось водночас і легко і важко. Легко, бо на початку XX ст. М. Грушевський вже випустив перші п’ять томів своєї праці, отже, текст для перекладу був і вимагав лише незначної наукової корекції з метою врахування поступу наукового знання. Важко – оскільки виявився брак спеціалістів, що не лише б вільно володіли німецькою та українською, але й орієнтувалися в історичній проблематиці та термінології для адекватного її донесення іноземному читачеві. Та, незважаючи на ці труднощі, в 1903 р. було підпи-

сано контракт на друкування німецькомовного першого тому “Історії України-Руси” у видавництві Тайбнера у Лейпцигу на кошти М.Грушевського, отримуваним ним як гонорар за публікації у виданнях Наукового Товариства імені Шевченка. В українських інтелектуальних колах покладалися великі сподівання на переклад праці М.Грушевського мовою тогочасної науки, висловлювалося загальне переконання у важливості реалізації цього проекту для популяризації українського питання в Європі¹.

Спеціально для цього видання протягом 1903 р. автором було здійснено “ревізію” попереднього варіанту, що враховувала свіжі здобутки низки, як писав М.Грушевський, “молодих” наук². Проте, незважаючи на полагодження фінансової та організаційної сторони справи, німецького видання довелося чекати кілька років. Головною причиною такої затримки був згаданий брак відповідних спеціалістів. Люди, які могли б задовільно впоратись із таким відповідальним завданням, були або перевантажені роботою, або, як свідчить тогочасне листування українських гуманітаріїв, не захотіли брати на себе дійсно складного завдання. Наприклад, із листа співробітника редакції віденського журналу “Ruthenische Revue” В.Кушніра до В.Гнатюка ми дізнаємося, що від пропозиції перекласти німецькою перший том відмовився З.Кузеля, і цією справою, попри надмір власних обов’язків у НТШ, був змушений займатися І.Франко³. Згаданий В.Кушнір пропонував власні послуги як перекладача, проте, як свідчить подальше листування між ним та В.Гнатюком, справу не вдалося вирішити позитивно. Знайдена для такої роботи Феліція Носсіг, хоча й мала досвід перекладу української літератури, зокрема, творів І.Франка та В.Стефаніка, була слабо обізнана з фаховою стороною справи. Все це змусило кілька разів вичитувати та правити перекладений текст. Цією роботою займався переобтяжений різними справами І.Франко. Попри докладені зусилля, якість перекладу виявилася невисокою, про що писали більшість оглядачів книги.

Втім, незважаючи на такі прикрі обставини, німецьке видання першого тому побачило світ у 1906 р. У розлогій передмові до книги М.Грушевський, передусім, наголосив на важливості її появи для ознайомлення європейського читача з минулим, як він підкреслив, одного з найбільших слов’янських народів⁴. Окреме місце у передмові М.Грушевський присвятив словам вдячності для перекладачів і упорядників видання, особливо відзначивши редакторську працю, зроблену, як він зазначив, “моїм поважним товаришем доктором Іваном Франком”⁵. Незважаючи на їх уважну роботу, вчений вибачився за численні помилки перекладу та друку.

Важливість появи німецького перекладу книги М.Грушевського було важко переоцінити, оскільки це був перший подібний компендіум мовою науки того часу, написаний з позицій української національної історіографії, що настільки докладно висвітлював ранню історію українців. Цілком слушно, анонсує нове видання на сторінках “Діла”, І.Копач відзначав: “Се – без сумніву – для долі нашого народу епохальне видання. У нім перший раз запрезентувався культурному світові наш нарід устами свого найбільшого історика в світовій “бесіді учених” – і то запрезентувався так, що ми можемо бути зовсім спокійні про осуд Європи”⁶. Подібно про значення нового видання на сторінках “Літературно-наукового вісника” писав І.Франко: “Отсе видання, се перший рішучий крок нашої наукової праці на широкий світ, перша спроба познайомити як найширші круги західно-європейських спеціалістів із здобутками нової російської і спеціально української історіографії. Перший том “Історії України” проф. Грушевського своїм широко зачеркненим планом, солідністю свого виконання і величезним багатством визисканого та критично проробленого матеріалу як найбільше надається до зацікавлення спеціалістів першопочинами нашої історії. При тім усі добрі

прикмети руського оригіналу лишаються й при перекладі, так що і для неспеціаліста головний текст являється цікавою лектурою, коли численні ноти та екскурси вводять нас у робітню фахового історика⁷. Із захопленням перша німецькомовна історія України була сприйнята й українцями Наддніпрянщини. На сторінках “Київської Старовини” наголошувалося: “В цьому виданні Європа вперше познайомиться так як треба з історією українського народу. Досі ж так у Європі люде собі думали, що ми не маємо ніякої своєї окремої історії, ніякої окремої мови та літератури”⁸. У більшості оглядів висловлювалося побажання автору та видавцям продовжити розпочату справу та перекласти наступні томи “Історії”.

Одразу після виходу німецького перекладу першого тому, розпочалося його широке обговорення в європейській історичній науці. На працю М.Грушевського своїми розлогими рецензіями відгукнулися представники польської⁹, чеської¹⁰, румунської¹¹ та німецької¹² науки. Загалом, книга львівського професора була сприйнята надзвичайно позитивно, критики не шкодували слів визнання спробі М.Грушевського донести до європейського читача українське бачення східноєвропейського минулого. “Праця М.Грушевського написана з такою надзвичайною ерудицією та спирається на таку багату літературу і такі численні джерела, що відноситься до найвидатніших досягнень слов’янських літератур за останні десять років”, – зауважив у своїй рецензії Карел Кадлець¹³. А Рудольф Штібе зазначив: “Вже перше враження, яке робить книжка проф. Грушевського, вказує на гідну подиву вченість і невтомну працюovitість, у поєднанні з проникаючою швидкістю думки та натхненням для справи. Автор відзначається широким знанням навіть часто недоступної літератури, як це рідко в кого буває, а предмет опановує він сміливою критичною оцінкою. Так отже повстало славне діло, якому можна довіряти щодо передання всіх фактів в найширшій значінню”¹⁴. Поряд із таким високим визнанням наукового рівня “Історії України-Руси”, лунали й критичні оцінки. Найбільшого спротиву у середовищі західноєвропейських істориків викликала ревізія М.Грушевським норманської теорії та пов’язане з цим його бачення генези державотворчих процесів у східноєвропейському регіоні, оскільки це підважувало традиційну для них візію минулого Східної Європи та суттєво зміщувало звичні дослідницькі акценти.

Як це не дивно на перший погляд, найбільш неприхильну зі всіх оглядачів рецензію на німецькомовний перший том “Історії українського народу” написав українець – дослідник історії Східної Європи професор Чернівецького університету Володимир Мількович. Вона з’явилася друком на сторінках авторитетного часопису “Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”. Зауважимо, що В.Мільковича доля зводила з М.Грушевським ще у середині 90-х років XIX ст., коли вони обидва конкурували за львівську кафедру. В.Мількович, хоча й мав підтримку свого тестя І.Шараневича, поступився місцем професора молодшому за нього М.Грушевському, якому протегували В.Антонович і О.Барвінський. Цією обставиною деякі сучасники й схильні були пояснювати різкість висловів та негативізм оцінок чернівецького професора. Також слід зауважити той важливий факт, що В.Мількович належав до прихильників москвофільського політичного табору, отже був ідейним опонентом М.Грушевського¹⁵. На відміну від решти європейських оглядачів праці львівського професора, що з об’єктивних причин не змогли ознайомитися з українським оригіналом його книги, В.Мількович, як це зазначено на початку його рецензії, не робив цього зумисне, оскільки, читаючи уривками “Історію України-Руси” зрозумів, що “не погоджується ані зі способом написання, ані з методом і результатами праці...”, тож

“відклав її в сторону та далі не звертав на неї уваги”. Позаяк ареал розповсюдження книги, через українську мову тексту, був порівняно незначним, зазначає критик, він вирішив її ігнорувати. Але німецьке видання зробило книгу загальнодоступною та популярною в Європі, тож слід було відмежуватись і від хибної концепції М.Грушевського і від його історичної реконструкції, що й спричинило написання огляду для австрійського часопису. Ще не висловивши жодних фахових застережень щодо рецензованої праці, В.Мількович заявляє, що вона – “пустеля” та “Потьомкінські образи”. Насамперед, він емоційно критикує німецьку мову перекладу, зауваживши, що й мова українських текстів М.Грушевського є далекою від досконалості. Далі В.Мількович піддає сумніву “критику, суд і методу автора”, закидає його історичній реконструкції надмір гіпотетичності та непевності, та, навіть, виявляє банальне незнання М.Грушевським подій та фактів всесвітньої історії. Найбільш гострої критики зазнала історична схема львівського професора, особливо ж дісталось в огляді його антинорманській теорії. Висновок рецензента звучить достатньо категорично – історія українського народу надалі залишається не написаною, а книга М.Грушевського так і не наблизилась розв’язання цієї проблеми. Загалом, при читанні тексту В.Мільковича у вічі впадає недоречно в академічній рецензії різкість виразів, відчувається значне роздратування автора, що заважає читачу сприйняти його наукову аргументацію¹⁶.

Гостро-критичний виступ В.Мільковича був підхоплений ідейними опонентами М.Грушевського у Галичині. Низка львівських видань москвофільського характеру опублікувала уривки з рецензії чернівецького професора, додаючи нерідко власні дошкульні коментарі. Цікаво, що оцінки чернівецького професора були помічені також правомонархічною пресою Російської імперії¹⁷. Найбільше у справі “популяризації” оцінок В.Мільковича зробили “Галичанин” та “Руслан”. Редакція останнього часопису запропонувала обговорити на своїх шпальтах працю М.Грушевського, запрошуючи й самого автора виступити у справі критичних зауважень щодо першого тому “Історії”. Як перший крок до такого обговорення, редактори часопису опублікували переклади рецензій О.Брікнера¹⁸, Р.Штібе¹⁹ та самого В.Мільковича²⁰. До тексту останнього редакція додала кілька власних заміток, у котрих солідаризувалась зі своїм автором. Ця публікація поклала початок дискусії між прихильниками М.Грушевського, що висловлювали свою позицію на сторінках газети “Діло”²¹, та самим В.Мільковичем, що опонував їм зі шпальт “Руслана”²². Характер і тональність дискусії були далекими від академічних стандартів, у вічі впадає неприкриті роздратування позицією протилежної сторони.

Довгий час для дослідників було загадкою, чому М.Грушевський сам не відповів на емоційні виступи В.Мільковича, не спростував його закидів науковими аргументами. Тим більше, загальновідомо, що М.Грушевський ніколи не уникав наукової полеміки, слушно вбачаючи у дискусії можливість для подальшої популяризації своїх ідей і привертання уваги до них освіченої публіки. То ж чому відповідь львівського професора не була зауважена? Однією з можливих причин, на нашу думку, може бути те, що німецький першодрук рецензії В.Мільковича був для дослідників заступлений його перекладом на сторінках “Руслана” і пошук відповіді не вівся у логічному напрямку – тобто у наступних числах часопису “Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”. Так, наприклад, рукопис відповіді М.Грушевського, що зберігався у фондах ЦДІА у Львові, був помилково атрибутований укладачами каталогу “Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові” як відповідь на критику В.Мільковичем росій-

ських “Очерков истории украинского народа”²³. Відповідно до цього помилкового припущення, хибно було датовано й час написання відповіді – “до 1905 р.”²⁴. Проте, саме у річнику “Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” за наступний 1908 р. ми й віднайшли відповідь львівського професора його чернівецькому колезі. Щоденникові записи вченого дозволяють нам простежити процес написання цієї відповіді та показують, що дослідник надавав великого значення обґрунтуванню власних концепцій, котрі виносилися для обговорення на форум знаного європейського часопису. “На вечір запросив Франка, Томашівського і Гнатюка – прослухати відповідь Мільковичу, – читаємо запис у щоденнику від 26 жовтня 1907 р. – історична частина скінчена. Перейшовши всі закиди набрав я великого поважання до свого І тому. Тільки що антагоніст дрантивий”²⁵.

Не будемо входити в аналіз аргументів М.Грушевського – читач зможе їх сам оцінити з перекладу, долученого до цього дослідження. Лише зауважимо, що відповідь М.Грушевського має не лише суто історіографічний інтерес – розширює наше уявлення про дискусії в тогочасній українській науці, а й дозволяє краще зрозуміти аргументацію вченого на користь власних наукових гіпотез. Ґрунтовна відповідь М.Грушевського не залишилася без реакції його опонента, який подав свою репліку, надруковану одразу після тексту львівського професора. Оскільки сама відповідь є частиною полеміки між М.Грушевським і В.Мільковичем, ми також публікуємо її коментований переклад. Не вдаючись до аналізу відповіді В.Мільковича, зауважимо лише, що репліка чернівецького професора справляє таке враження, ніби той не почув свого львівського колегу, не зміг чи не захотів проникнути у його дослідницьку логіку. Тому тексти обох учених виглядають до певної міри герметично, адже дискусії, як такої, не відбулося – жодна з сторін не визнала найменшої рації опоненту.

Наукова цінність відповіді М.Грушевського, значний інтерес його дискусії з В.Мільковичем, поза сумнівом, розширюють нашу поінформованість про процеси та тенденції в українській історичній науці початку ХХ ст. Ця обставина, а також важкодоступність для дослідників тогочасної німецької наукової періодики, проблеми, пов’язані з перекладом фахових наукових текстів, підштовхнули нас до ідеї здійснення перекладу відповіді М.Грушевського та репліки його опонента українською мовою.

Тексти перекладено відповідно до сучасних вимог пунктуації та правопису. Скорочення, крім загальноприйнятих, розкриваються в квадратних дужках, система посилань та цитування подаються за оригіналом. Авторська розрядка деяких частин тексту збережена. Коментарі наведено у прикінцевих виносках.

Своїм приємним обов’язком вважаємо висловити слова щирої подяки нашому шановному колезі та перекладачу опублікованих текстів – завідувачу кафедри німецької філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка доценту Василю Лопушанському, без чієї кваліфікованої допомоги ця публікація не побачила б світ.

¹ Томашівський С. Нова книжка – нові часи (Проф. М.Грушевський – Очерк истории украинского народа. С-Пб., 1904) // Літературно-Науковий вістник (далі – ЛНВ). – 1905. – Т. XXIX. – С. 46.

² Грушевський М. Історія України-Руси. 2-е вид. – Львів, 1904. – Т.1. – Передмова.

³ Лист співробітника редакції журналу "Ruthenische Revue" В.Кушніра до В.Гнатюка з проханням доручити йому переклад "Історії України-Руси" М.Грушевського на німецьку мову // ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2275. – Арк. 191-193.

⁴ Hruševskýj Michael. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. – Leipzig: Teubner, 1906. – I Band. – S. III-IV.

⁵ Ibid. – S. VII-VIII.

⁶ Копач І.: Hruševskýj Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // Діло. – 1906. – Ч. 34. – 15 (28) лютого.

⁷ І.Ф. (Франко І.): Hruševskýj M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // ЛНВ. – 1906. – Т. 33. – С. 595.

⁸ Історія України проф. Грушевського // Киевская Старина. – 1906. – Т. 92. – С. 31.

⁹ Brückner A. Dogmat normański // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1906. – S. 665.

¹⁰ Kadlec K. Hruševskýj Mychajlo, Istorija Ukrainy-Rusy (6. svazek, Lvov, 1907) a Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes (I sv. Lipsko, 1906) // Sbornik Ved Pravnich a Stotnich. – 1909. – Ročník IX. – S. 298-305.

¹¹ Jorga N.: Hruševskýj M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // Literarisches Zentralblatt für Deutschland. – Leipzig, 1907. – № 17. – S. 533-534.

¹² Stübe R. Dr. Eine Geschichte der Ruthenen (Hruševskýj Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906) // Beilage zur Allgemeinen Zeitung. – München, 1907. – Band III. – S. 617-623; Goetz Leopold Karl: Hruševskýj Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // Deutsche Literaturzeitung. – Berlin, 1908. – № 8. – XXXIX. – S. 495-496.

¹³ Kadlec K. Hruševskýj Mychajlo, Istorija Ukrainy-Rusy (6. svazek, Lvov, 1907) a Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes (I sv. Lipsko, 1906) // Sbornik Ved Pravnich a Stotnich. – 1909. – Ročník IX. – S. 301-302.

¹⁴ Stübe R. Dr. Eine Geschichte der Ruthenen (Hruševskýj Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906) // Beilage zur Allgemeinen Zeitung. – München, 1907. – Band III. – S. 617-623.

¹⁵ Див. докл. про В.Мільковича: Никирса М. Мількович Володимир // Українські архівісти: Бібліографічний довідник. – К., 1999. – С. 225-226; Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.): Монографія. – К., 2006. – С. 284-288.

¹⁶ Milkowicz: Hruševskýj Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // Mitteilungen des Instituts für österreichische geschichtsforschung. Redigirt von Oswald Redlich. – Innsbruck, 1907. – Band XXVIII. – S. 527-535.

¹⁷ А.Б. Украиноманія у нас і за рубежом // Окраины России. – Спб., 1907. – № 45-46.

¹⁸ Брікнер А. Норманська догма // Руслан. – 1907. – Ч. 188-195.

¹⁹ Eine Geschichte der Ruthenen. Von Dr. R. Stübe. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. Ausgabe in Wochenheften. Verantwortlicher Herausgeber in. V.: Alfred Frhr. V. Mensia. München 1907. Heft 44, Nr. 151-154. Ausgegeben 24 August) // Руслан. – 1907. – Ч. 201-203.

²⁰ Милькович В.: Hruševskýj M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // Руслан. – 1907. – Ч. 196-201.

²¹ Томашівський С. Злість і Зависть ("Руслан" і проф. Милькович) // Діло. – 1907. – Ч. 205, 206, 208; Франко Ів. Ще в справі одної рецензії та рецензентів // Діло. – 1907. – Ч. 253. – С. 1.

²² Милькович В. Відповідь моїм напасникам // Руслан. – 1907. – Ч. 214. – С. 1-3; Милькович В. Ще одна відповідь моїм напасникам // Руслан. – 1908. – Ч. 1. – С. 4-5.

²³ Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові. Каталог. Упорядник Оксана Мартиненко. Редактор Галина Сварник. Науковий редактор Ярослав Дашкевич. – Львів, 2005. – С. 20.

²⁴ Там само.

²⁵ Щоденники М.С.Грушевського (1904-1910 рр.) // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 21.

ЧИ ВЖЕ НАПИСАНА ІСТОРІЯ РУСИНСЬКОГО НАРОДУ ЧИ ЩЕ НІ?

З нагоди німецького видання першого тому моєї “Історії України” у “Записках” (том XXVIII, зошит 3, ст. 527-535) з’явилася рецензія професора Чернівецького університету В.Мільковича, в якій він мою роботу піддає безпідставній критиці, відмовляє їй у будь-якій значущості, з наголосом робить висновок “Історія русинського народу начебто ще не написана”¹. Проте ця рецензія свідчить про таку упередженість, що й автор цієї рецензії довго вагався з відповіддю. І тільки та обставина, що вона з’явилася в академічному журналі, спонукала його, врешті-решт, взятися за перо.

Рецензент починає з характеристики загального, так би мовити національного значення моєї роботи та її походження. Оскільки він тут одне змінює, а інше подає в неправильному тлумаченні, я мушу сказати щодо цього кілька слів. Український (русинський) національний рух, а також українська історіографія зовсім не є такими новинами, якими їх подає рецензент. Перша наукова, цілком серйозна для свого часу спроба історії України (Історії України Й.Енгеля, 1796) з’явилася німецькою мовою цілком незалежно від якогось національного руху, з чисто наукових мотивів. До кінця 18 ст. в Україні з’явився ряд творів, науково незначних, але цікавих своїм чітко визначеним наголошеним бажанням зобразити історію українського народу від найдавніших часів: “Хронологічні описи” Рігельмана, анонімна “Історія русів або Малоросії” т[а] і[нші]. В той час, коли мій рецензент і я починали вчити абетку, українська (русинська) історіографія вже мала дуже серйозних та відомих представників та різних учених, не тільки русинів, а й росіян, поляків, німців, для історії українського народу було зроблено дуже багато. На противагу цьому, до кінця 80-х рр. у Галичині з’явився постулат кафедри історії русинів у Галичині, зовсім не “перш за все”, а після того, як вже довгий час існували кафедри русинської (української) мови та літератури. Замість кафедри русинської історії у Львові, австрійський уряд заснував кафедру світової історії з особливим акцентом на історію Східної Європи. Рецензент, який разом зі мною був запропонований кандидатом на цю кафедру, повинен би знати, що з цією кафедрою не було пов’язано жодних обов’язків реалізації палкого бажання русинського народу стосовно написання його історії. Зрештою мені не відомо, щоб кафедрам десь давали такі зобов’язання. Написати історію України, для якої було вже багато зроблено найстарішими дослідниками в галузі історії, якщо навіть лише для різних частин, часто лише у контексті польської чи руської історії, – зв’язати ті *disjecta membra** в єдине ціле, вдосконалити власною працею, настільки, наскільки це можливо і вдихнути у все це провідну ідею – знайти розвиток в масі фактів – це було моїм захопленням ще тоді, коли я робив перші кроки в моїй науковій роботі. З молодістю сміливістю, для

¹ Рецензент завжди використовує у своїй рецензії термін “русинський”, для всього так званого малоруського народу, якого я, як це тепер загальноприйнято, позначаю як “український”.

якої не існує жодних перешкод, взяв я на себе цю роботу та працював над нею довго і інтенсивно. Рецензент зверхньо зауважує, що я “також раніше дещо опублікував”: і він повинен був би сказати, що я був вже раніше автором великої монографії про історію Київського князівства (Київ 1891)**, яку мені, молодому чоловікові, подала ординарна кафедра, щоб я проаналізував деякі праці щодо соціальної культурної історії України пізніших століть, які базувалися на самостійних архівних студіях. У 1898 – 1900 роках з’явилися перші 3 томи історії України, які включали період до середини 14-го століття, до польсько-литовської окупації українських територій. Рецензент пояснює, “що він тримав у руках русинське видання цього твору і частково читав його, однак відклав і більше не звертав увагу, тому що не погоджувався зі способом написання, з методом і результатами роботи”. Це пояснення не проливає доброго світла на професора східноєвропейської історії²; але те, що моя робота суперечить професорові Мільковичу, це не є для мене ніякою неприємністю. Я і професор Мількович займаємо різні позиції, як це зрозуміло кожному, хто порівнює або мою історію України, або мій короткий огляд історії українського народу з нарисом “Східної Європи” рецензента***. Я шукаю в історії Східної Європи, в її культурі, в її соціальному та історичному житті, органічний розвиток української національності і уявляю собі історію українського народу як нероздільне органічне ціле. Для професора Мільковича не існує українського народу, української історії, він знає лише “Росію” від Рюрика до Миколи II, складовими частинами якої є як Київська Русь 11-12 ст., так і Галицько-Волинське князівство 13-14 ст., а також Володимир на Клязьмі 13-14 ст. і Московія 15-16 ст. Він слідує старій панросійській схемі, цьому втіленню московсько-петербурзького централізованого духу, який знає лише р о с і й с ь к у і п о л ь с ь к у і м п е р і ю , а історію українського народу влітає епізодично то в історію Росії, то в історію Польщі. Я принциповий противник такої системи, щоб замінити історію живого людського народного елементу історією держави (порівняй мою працю “Звичайна схема руської історії і справа раціонального укладу історії східного слов’янства” в зібранні Петербурзької Академії Наук, “Славістичні студії”, I.****). Професор Мількович повинен був мати мужність поставити дискусію на цю принципову площину: наскільки складена мною схема, яка лежить в основі моєї роботи, відповідає науковим вимогам, наскільки ідея ізоляції історії українського народу, як окремого органічного цілого з початку історичного життя східного слов’янства, є співзвучною з фактами і їхньою еволюцією. Але професор Мількович зовсім не торкнувся цієї принципової сторони. Він задовольнився лише дуже туманним натяком на “стилізовані дерева” у відгуку на мою роботу, “хотілося б майже сказати Потьомкінські (sic!) картини, які автор, здається, навчився змальовувати на своїй батьківщині”. Але і далі він не намагався обґрунтувати цей свій безпідставно кинутий, значною мірою, образливий докір. Тут він не міг нічого навести, оскільки він не міг знайти жодного сліду якої-небудь тенденційної розстановки фальшивих декорацій; навпаки, він скаржиться на стерильність, брак самостійних, нових думок, оригінальності, навіть простої логіки. Стилизовані перспективи, Потьомкінські декорації та повне безсилля думки – це два закиди, які б ніколи не зробила

² Пізніше, у “Руслані” № 214 рецензент у своїй репліці на критику своєї позиції пояснив, що він, пишучи свою “Східну Європу” (для світової історії Г. Гельмонта), моєї роботи ще не читав. Справді, у його роботі, яка повинна була бути готовою на 1903–1904 рр., усі пункти, які стосуються походження Київської держави просто ігноруються чи відображаються дуже наївно.

тверезомисляча голова. Рецензент не тільки не спробував продемонструвати мені цю “стилізацію історії”, але також і не намагався обґрунтувати свій безпідставний закид про брак нових думок у моїй роботі. Він не намагався показати від кого я взяв загальну структуру роботи, у кого знайшов готовими її частини. Проте це було не легко зробити у такій праці, якій можна було б скоріше докоряти за еретичну відвагу у комбінуванні явищ, у конструюванні загальних поглядів, у значному відхиленні від протоптаної стежки, але, у жодному разі, не за брак самостійності. Рецензент цілком серйозно мене повчає: “Той, хто береться писати велику працю про цей час, повинен у першу чергу ознайомитися з новими джерелами”. Я не знаю, чи рецензент вимагає від мене знайти нову хроніку готів, чи нові літописи про зародження Київської Русі? Очевидно, він не має жодного уявлення про те, яку кількість нового, не використуваного до цього з даною метою матеріалу – археологічного, лінгвістичного, етнологічного та історичного – я використав для виконання свого завдання. Хіба до цього часу картина культурної еволюції української території від початків людського життя аж до історичних часів подавалася кимсь на основі головним чином археологічного матеріалу? Ні!³ Хіба використовувалися і поєднувалися з іншими фактами результати порівняльного мовознавства, щоб вияснити деякі моменти життя предків українських племен та їхньої культури? Ні! Хіба була подана така нова і така багатогранна картина культурного життя українського населення в період утворення Київської держави? Ні, вона переважно зовсім нова.⁴ Картину виникнення Київської держави, яку я намагався зобразити ретроспективним методом, незалежно від ненадійної літописної традиції, я взяв у когось?⁵ Ні, це цілком нова, самостійно намальована картина. Картиною політики Володимира Великого, якою завершується том, я також комусь завдячую? Ні, це моя власність. Все це нове. Інше питання, чи воно зроблено добре, чи ні; але не треба знати історичної літератури Східної Європи для того, щоб зовсім не знати, що було зроблено дотепер і що нового вносить моя праця, та скаржитися на брак самостійних думок.

Але, здебільшого, це речі, про які пише сам рец[ензент]: “Не зважаючи на велику кількість існуючої на цю тему літератури, ми знаємо дуже мало, і, навіть, те, що ми знаємо, не завжди точно, оскільки джерела є досить обмеженими”. Роз[діли] II – V першого тому, до яких подає свої зауваження рец[ензент], містять власне лише в с т у п до історії українського народу, суто історична епоха якого починається у 10 ст., і яку він

³ Це, мабуть відчував й сам рец[ензент] і поставив до цього розділу іншу вимогу: відображення доісторичної та середньовічної культури у її залежності від месопотамської, єгипетської, грецької та римської культур (с. 534). Але оскільки ті зв'язки європейських культур із месопотамською і т.д. довести поки що важко, то слід припинити всі дослідження європейської культури, поки не будуть повністю з'ясовані ці зв'язки. А якщо до месопотамської культури існувала ще більш рання фаза, то нам тоді знову потрібно припинити дослідження європейської культури поки і ця фаза не буде достатньо з'ясованою? У моїй же праці використано результати дотеперішніх порівняльних досліджень і закид, що я все пояснюю особливою самотутністю мого народу, мене зовсім не стосується.

⁴ Пор. “Східну Європу” рецензента, ст. 433-8.

⁵ Рецензент подає наївне вираження свого неприйняття такого методу: “Terminus a quo, який подає це джерело, йому не достатньо, він завжди додає: ”так було раніше” (С. 531). Як вигідно посилатися на літописні традиції віком півтори – два століття, а іншим закидати брак критики!

майже зовсім випустив з уваги у своїй праці “Східна Європа”. Очевидно, що така чи інша оцінка даної частини моєї праці не дає рец[ензенту] права поширювати цю ж оцінку на всю мою працю, яка сягає у своєму ґрунтовному дослідженні 17 ст. і охоплює у короткому “Нарисі” всю історію України. Проте рец[ензент] вихопив деякі частини II – V роз[ділів] першого тому, дещо змінив, дещо перекрутив, а дещо зрозумів невірно і звинуватив авт[ора] у тому, чого він не казав і відразу ж засуджує всю працю і заявляє публічно, що рутенська історія ще не написана і вважає, що він поставив хрест над “всією літературою” (ст. 533) і над “надіями всього прогресуючого народу” (ст. 528). Та не зважаючи на всі старання, йому все-таки не вдалося зробити хоча б одного справедливого закиду щодо змісту рецензованого ним розділу.

На ст. 129 – 130 моєї праці я розглядаю дуже важливе для історії культури питання про кельтсько-слов'янські зв'язки на карпатських землях. Там написано: “Із кельтськими елементами бастарнів можна пов'язати залишки кельтських народів та культури у тих країнах, де жили бастарни. Так, н[а]п[риклад], нам відомі назви племен та поселень кельтського походження на нижньому Дунаї та, навіть, Дністрі. Дехто вбачає в них сліди кельтської колонізації часів 4 ст. до Хр., яка, зрештою, відома також нам у західних балканських країнах. Ці кельтські сліди на нижньому Дунаї можна також пов'язати із колонізацією бастарнів, як це роблять інші дослідники. Одне з незалежних від бастарнів відгалуження можна з впевненістю віднести до кельтської номенклатури середнього Дунаю. Тут вона досить сильна і, очевидно, пов'язана із більш західною колонізацією Східних Альп та Моравії. У Східні Карпати кельтські елементи могли бути принесені звідси через бастарнську колонізацію, хоча тут їх набагато важче довести; наведені тут факти є або дуже гіпотетичними, або не зовсім певними. Не виключено, що у Карпатах слов'яни мали можливість контактувати із кельтами до своєї міграції. Проте, ми бачимо, що назва східних кельтів – Volken, що пізніше стала загальною для романізованих народів, прийшла до слов'ян не безпосередньо від кельтів, а від германців (можливо бастарнів), і має те саме значення, що й у германців (латинське Volcae, німецьке Walhöz – слов'янське Voloch). Сліди безпосереднього контакту із кельтами у слов'янській культурі не можна довести із впевненістю. З огляду на це, такі важливі з культурно-історичної точки зору контакти видаються сумнівними”.

Вихідним пунктом аналізу цього питання є теорія про змішаний германсько-кельтський характер бастарнської народності; у чотирьох примітках та у 17-ому додатку (ст. 567) я вказую на спроби доказу кельтських слідів у хорографії українських карпатських земель: останні результати свідчать про те, що кельтсько-слов'янські контакти у Східних Карпатах історично можливі, але довести цього не можна. Я вважаю, що не міг зробити з поданого матеріалу іншого висновку, але й оминати таке питання, виходячи із його важливості, також не міг. А що робить рецензент? Він замовчує примітки, пропускає слова (деколи не вказуючи на це), так, що втрачається протиставлення між нижнім та середнім Дунаєм, а потім пише: “Ми не бачимо жодного доказу, жодного факту. Все лише можливо, очевидно і, зрештою, сумнівно, не кажучи вже про те, що він стверджує то одне, то інше. І це історія, історичне дослідження!” (ст. 532). Цю обережність, з якою я висловлююся у вказаному місці, можна оцінити швидше як заслугу мого методу, а суперечність у моїх словах рец[ензент] зробив сам,

перекрутивши цитату із моєї книжки. Він справді перекручує у своїй рецензії мої думки “постійно, сторінка за сторінкою”.

На ст. 531 він пише про мене: “На ст. 192 внизу і 193, пояснюючи назву “поляни”, він доводить, що вона утворилася від слова “поле” = Feld і каже: “Крім того можна припустити, що поляни взяли свою назву від якихось інших “полів”, на яких вони жили до цього, але така міграція сама по собі є цілком необґрунтованою гіпотезою”. Це дурниці, а не історія!” Для того, щоб відобразити мою думку, цитата мала б бути довшою і тому вирвана фраза дає зовсім неправдиве уявлення. Я вказую на те, що місцевості Києва аж ніяк не могли називатися “полем”.⁶ У хроніках вони також так не називаються (хоча назва “поляни” й походить від “полів”), а “полем” у 12 ст. називали територію за Стугною. “Найпростішим поясненням цієї суперечності є те, що раніше, до вторгнення степових племен у 10-11 ст., головні поселення полян розташовувалися південніше Стугни, де є більше рівнин, “чистих полів” (ст. 192) і вони тільки згодом відійшли до лісів. Рец[ензент] замовчує цю думку, яку я вважаю можливою, і наводить альтернативний варіант, який я в і д к и д а ю – та тріумфує.

Ще більше це помітно читачеві нижче: “Інші історики роблять логічний висновок із певних попередніх даних, проте авт[ор] не посилається ні на що, н[а]п[риклад] ст. 234: “І оскільки нічого не відомо про війну з Ігорем, то вони, очевидно, уклали союз!” На-справді я тут відображаю гіпотезу Шахматова про те, як у літописця у 915 році могла з’явитися звістка про перший прихід печенігів та їхній союз з Ігорем. Шахматов вважає: літописець знайшов у Амартола у 914 році відомості про участь печенігів у грецько-болгарській війні і створив з цього союз: якщо печеніги пішли до Дунаю, вони повинні були б пройти через “руську землю”, і, оскільки, при цьому нічого не відомо про війну з Ігорем, то, можливо, вони уклали з ним союз”. А рец[ензент] відразу ж приписав мені судження, яке Шахматов приписав київському літописцю 11 століття, і цього йому достатньо, щоб засудити мої історичні методи.

Подібного є досить багато. Дещо раніше, на ст. 531 ми читаємо: “А як щодо критики, суджень та методів автора? Візьму деякі короткі уривки. На ст. 156 він дотримується думки, що хазари – це ті ж самі, як він каже, відомі “у середині 5 ст.” акацири. Доказом цього йому слугує “ідентичність політики акацирів із пізнішою політикою хазарів”. Але в цьому місці в мене вказується місцевість, де жили акацири, що відповідає пізнішим поселенням акацирів; ідентичність акацирів і хазарів наводить равенський географ і, зрештою, я ще вказую на ідентичність політики, що разом з іншими моментами говорить на користь ідентичності обидвох племен; подібність назв сама по собі на стільки велика, що я не вважав за потрібне вказувати на це. “Ця ідентичність політики акацирів”, – кажу я зрештою, – “із пізнішою хазарською може т а к о ж бути доказом ідентичності обидвох народностей”. Рец[ензент] пропускає маленьке слово “також” і подає справу так, ніби це єдиний доказ.

На ст. 535 рец[ензент], підсумовуючи свої зауваження, пише: “Зрештою, від історика вимагається, щоб він не суперечив сам собі на одній і тій же сторінці. На ст. 132 він, н[а]п[риклад], пише: “Міграція готів мала не східний, а лише південний напрям”, а далі йдеться: “Готи взяли більш східний напрям”. У своїй праці я дотримуюсь гіпотези

⁶ Як пояснити слово “поляни” на думку самого рецензента, він не говорить ні у своїй рецензії, ні у “Східній Європі”. Та й в інших місцях він старанно уникає протиставлення моїх “помилкових” думок та своїх “правильних” та наукових. Пан рец[ензент] старанно приховує свої знання і нікому не розповідає свої секрети. Справді, мовчання – золото.

наступу слов'ян на готів як основної причини їх міграції; існують зауваження, що цьому суперечить східний напрям міграції готів, а я доказую, що “міграція готів мала, власне, не східний, а південний напрям”. З позиції балтійського узбережжя цей напрям все ж більш південний ніж східний (гирло Вісли і Дунаю). Згодом я згадую і міграцію інших племен готської групи: вандалів, гепідів, лангобардів (на середину Дунаю) і кажу, “що готи взяли більш східний напрям”, тобто більш східний у порівнянні з гепідами та лангобардами. Де ж тоді тут суперечність?

Рец[ензент] дорікає мені тим, що на багатьох сторінках моєї праці є багато сумнівних висловів, таких як “можливо”, “не знаємо” (ст. 533). Само собою зрозуміло, що це не моя провина, а провина недостатніх і неточних джерел, я ж намагався відмежувати точне від неточного, очевидне від можливого, при цьому не ухиляючись від можливих пояснень і оцінок певних питань, якщо вони мають значення для простеження еволюції даного народу. Рец[ензент] пише: “На ст. 426 він дозволяє собі навіть фразу: “Можливе є сумнівним!” Він, звісно, вважав тоді, що знаходиться на вершині історичної критики. У такий спосіб можна було б написати і 100 томів, коли б йшлося виключно про те, щоб просто писати”. І знову приклад цитується так, що це проливає характерне світло на добросовісність рец[ензента]. У мене ж написано: “Можливо є сумнівним те, чи ці міста були згадані у договорі, чи це було додано літописцем” і т. д. Я висловлюю, отже, певний сумнів з приводу документальної цінності перелічених міст у парафразі трактату 907 р., а рец[ензент] вириває початок тексту як афоризм та іронізує з приводу цього.

Читачі, гадаю, одержали з цього достатнє уявлення про пана рец[ензента]. Із спокійною совістю я міг би віднести до цього і всі інші закиди, але, щоб не думали, що я справився лише з німецькими горішками, а міцніші відклав, я хочу розглянути зміст усіх його закидів.

Так, на ст. 531 він пише про мене: “На ст. 187 він виводить наступне: “Що стосується аварів, то навіть слов'яни, що населяли нижню частину Дунаю у 6 ст., не мали тісного відношення до їхньої держави. Правда, вони уклали союз з аварами наприкінці 6 ст., але до цього певний епізод свідчить про те, що слов'яни не підкорилися аварам і каген (у мене: каган) їх аж пізніше покарав”. І автор, незважаючи ні на що, вважає, що слов'яни не мали тісного відношення до держави аварів!” Чи рецензент справді не розуміє, чи лише вдає, що не розуміє, про що тут йде мова? Я вказую на те, що зв'язок дунайських слов'ян з аварами не був ані тісним, ані стабільним, вони не належали до аварської держави як стала складова частина і безкарно відмовили аварам у служінні тощо. Слово “відношення” було тут вжито замість точного позначення підпорядкування, і рец[ензент] міг би дорікнути лише перекладу, а думка сама по собі є зрозумілою, і союз наприкінці століття не виключає вільних відносин всередині нього.

Далі ми читаємо: “Або на ст. 239: “Насправді захопленню Києва мали б передувати менш “відомі” напади печенігів та спустошення поселень полян та околиць Києва, але вони не збереглися у літописця”. Отже, звідки це відомо автору? І що це за спосіб вираження! Крім того він згадує особливо територію поселень полян і знову ж особливо околиці Києва! І чому ж мусять цьому нападу передувати інші?” Я знаю це звідти, звідки про це міг би дізнатися і рец[ензент]: із аналогій тисячолітньої боротьби осілого населення Східної Європи із степовими кочовими племенами. Київ у середині 10 ст. не був без захисту, на південь від нього лежали широкі населені простори. Не можна навіть припустити, що печеніги, які прийшли до нижнього Дніпра вже наприкінці 9 ст., “вперше” напали лише у 968 році, як вважає літописець. Я вважаю, що південну сторону

печеніги спустошували вже давно, перш ніж наважилися на похід на Київ; моя думка здається мені ще більш достовірною, якщо взяти до уваги, що літописець “взагалі згадує лише ті епізоди про печенігів, що пов’язані з культурною спадщиною народу чи певною місцевою пам’яткою: так є” і т.д. (там же)”. А яка різниця була між околицями Києва та територією полян рец[ензент] може прочитати у моїй книжці на ст. 192-3.

"Terminus a quo****", який подає джерело, для нього є недостатнім, завжди він мусить додавати: так було ще раніше! Також, наприклад, ст. 427: “Як ми бачили, син Ігоря перебував у Новгороді ще за часів батька. Це вносить припущення, що традиція (відома також пізніше в 11 і 12 ст.) посилати одного з синів київського князя, найчастіше, найстаршого, до Новгорода, як до однієї з найвизначніших столиць, могла бути введена ще раніше, до Ігоря”. Подібно на ст. 441: “Князь Рогволод одержав Полоцьк із рук князя, можливо не він сам, а ще його батько чи дід”. Цю невдоволеність рец[ензента] моєю неповагою до пізнішої літописної традиції я вже згадував. Чому я припускаю, що практика призначення старшого сина у Новгороді існувала ще до Святослава, я пояснюю у фразі, яка знаходиться між двома наведеними рец[ензентом], однак він її у свій спосіб упускає, навіть цього не зазначивши: “Він був тоді ще таким молодим, що він, зрозуміло, правив лише номінально: це вносить припущення, що традиція ... до Новгорода могла бути введена ще раніше, до Ігоря, і Ігор лише слідував їй”. Що ж стосується Рогволода, то я виходив з того, що Полоцьк, судячи з усього, вже у першій половині 10 ст. належав до Київської держави і зважаючи на самостійну позицію, яку займає Рогволод по відношенню до Володимира, я вбачав у ньому монарха, який, очевидно, панував у Полоцьку ще з часів батька та діда. Якщо ж рец[ензент] хоче вірити пізнішій легенді (сказання про Рогніду), що Рогволод справді прийшов з іншої сторони моря, то це є справою його критичного такту. Далі рец[ензент] із незадоволенням зазначає: “Відомості про давні часи він бере з джерел, написаних пізніше, наприклад, ст. 251 і багато інших”. Кожен методично підкований історик знає, що існують менш давні відомості, які в порівнянні з давніми, є менш важливими, однаково важливими та навіть важливішими за них. Питання в тому, чи безпідставно я надаю такій відомості такої ж ваги як і давній. Рец[ензент] вказує на сторінку 251. Тут я наголошую на певній невідповідності між багатим матеріалом про розвиток землеробства у слов’ян, який подає нам лінгвістика, і свідченнями візантійців з 6, 7 і навіть 9 та 10 ст., де слов’яни зображаються як напівкочові племена, і обґрунтовую цю невідповідність тим, що візантійці “підтримували стосунки з слов’янами”, які “під час міграції, небезпек та неспокою відвикли від форм культурного життя і на певний час знову повернулися до життя напівкочового племені; це є фактом, який, як правило, повторюється при певних умовах. Однак і ця характеристика не була без певного перебільшення, оскільки ми знаходимо, наприклад, в оповіданні про боротьбу аварів з слов’янами у 6 ст. згадку про слов’янські поля etc. Ті джерела, які знали слов’ян у нормальних умовах на осілих місцях, розповідають про їх високорозвинене землеробство, що наклало відбиток на весь спосіб життя слов’ян. Звичайно ми одержали такі джерела вже пізніше – в 10 та 11 ст., проте цей значний розвиток землеробства свідчить, що ми маємо справу не з недавніми, а вже з дуже давніми культурними здобутками”. Де ж тут було використано більш ранні джерела як еквівалентні давнішим?

Незрозумілою мені здається і зухвала вимога рец[ензента], коли він пише: “Цікавим є місце на ст. 316, де авт[ор] розповідає, як охоче пили слов’яни. Небезпідставно такий солодкий і п’янкий напій, приготований з меду (Meth) сягає ще індоєвропейських

часів. Слов'яни мали достатньо часу, щоб повправлятися у вживанні цього напою". Цей пункт знаходиться після закиду, що я занадто багато комбіную (цей закид є дуже цікавим, порівнюючи з закидом про брак усіляких свіжих думок). Чи хоче рец[ензент] цим заперечити, що слов'яни пили мед, чи ж його педантизм був ображений чимось у стилізації цієї фрази? І далі: "А потім на ст. 318 він вважає "популярну думку про те, що пити – це не погано, оскільки при цьому не роблять нічого поганого" дуже характерною для українського народу, хоча цей жарт був так само популярним і поширеним на Заході Європи і ймовірно був запозичений звідти". Навіть визнаючи, що "цей жарт" був запозичений з Заходу (хоча рец[ензент] нічого не доводить і я вважаю це лише безпідставним припущенням), він все ж таки є справді характерним для українського народу і поширився у ньому, що також визнає рец[ензент], то чому ж він не може бути використаним для характеристики українського народу?

Рец[ензент] багато критикує мою думку про те, що (ст. 522-3) ми маємо відомості про предків українських племен у відомостях антив. Цей погляд його дуже боляче зачіпає і він переконує читача, що я у своєму судженні суперечу сам собі і з припущення одразу роблю достовірний факт. І знову він наводить вирвані з контексту фрази, випускаючи те, що йому не підходить і розриваючи логічний зв'язок між думками. Я не можу розібрати, чи він не зрозумів логічного викладу моїх пояснень, чи лише вдає це (і одне і друге зустрічається у нього часто). Я доказую, що анти не можуть охоплювати південно-східну, тобто південну і східну групи слов'янства, як дехто вважає, а лише південну частину східного слов'янства, тобто предків пізніших українських племен. Рец[ензент] робить вигляд, ніби він не розуміє різниці між південно-східними групами і південними племенами східної групи і говорить про мене, що начебто я стверджую те, що перед тим заперечував. Він виписує фразу: "Все свідчить про ідентифікацію антив з предками українського народу і дає тим самим підґрунтя даному припущенню", якою я починаю пояснення тих моментів, які свідчать про цю ідентифікацію, однак на цьому місці рец[ензент] обриває цитату і поряд із словом "все" він ставить слово "що" із знаком питання, так ніби у мене це була порожня фраза без будь-якого доказу. Свій виклад цих доказів я закінчую словами: "Все це, як вже було сказано, дає підстави стверджувати, що в особі антив ми маємо предків українських племен". Ця ідентифікація, яка спирається не на неправдоподібні фрази з такими аргументами як "міг" і "ймовірно" і т.д., а на факт, що демаркаційна лінія між слов'янами і антами, як подає Йордан, цілком співпадає з тим, як ми повинні уявляти собі кордони південного і східного слов'янства на основі загальної картини слов'янського поселення, служить для мене вихідним пунктом для подальших суджень про східнослов'янську колонізацію (у формі припущень я описую лише менш важливі деталі, що стосуються питання антив). Рец[ензент] однак каже: "Місце поселення антив за Прокопієм має бути вказане по-іншому", але як саме, про це він не каже ні слова, тому хай мені дарують поки залишитися при своїй думці. Але якщо рец[ензент] каже, що ідентичність району поселення антив і українських племен не можуть слугувати підґрунтям для мого твердження ("Так, і переселення народів для нього не існує? Племена, які були на півночі, ми бачимо згодом на півдні" – додає він), то хочу нагадати йому, що я пов'язую з слов'янською колонізацією 9 ст. не явища скіфського періоду, а 6 ст., оскільки тоді вже розпочалася міграція слов'ян⁷. Відповідно

⁷ Проте у своїй "Східній Європі" рец[ензент] пише (ст. 419) про безперервність заселення Східної Європи з часів Геродота аж до наших часів! Він схиляється до думки: скіфи були слов'янами.

до загальної і цілком перевіреної думки про те, що ця міграція в цілому проходила великими масами без такої плутанини, яка характеризує германську міграцію, ті факти можуть, без сумніву, бути пов'язаними, звичайно, не без перевірки, а з урахуванням загального слов'янського колонізаційного процесу, як я це зараз роблю. Проте коли ми на кожному кроці оточуємо себе привидами яких-небудь нікому невідомих і тільки цілком можливих пересувань племен з півночі на південь, то втрачаємо можливість не лише відновити історію колонізації, але й логічно думати про неї.

Я повинен попросити вибачення у читачів цього періодичного видання, що мучу їх такими елементарними доказами. Але ж що робити? Рец[ензенту], який працює такими методами, треба дещо нагадати. Зрештою, у нас залишилося не так багато закидів, і йтиметься про них коротко. Читачі вже самі повинні визнати, що рец[ензент] має антипатію до конструктивної полеміки, дійсно, не любить торкатися спірних питань, в яких надзвичайно бажаною була б наукова дискусія, та одержимий переважно різними дрібницями, які в загальному викладі не відіграють ніякої ролі. Рец[ензент] закидає мені незнання загальної історії (ст. 534) і питає: “Якої то треба бути думки про автора, коли у його праці знаходять речення (ст. 279): “На території України не добувалася бронза”. У мене йдеться про те, які предмети ввозили на українські землі із чужих країн у доісторичні часи, і я пишу: “Виробництво бронзи повністю ґрунтувалося на іноземному імпорті; на українських, як і праслов'янських територіях бронза, здається, не добувалася; обробка заліза так само ґрунтується, хоч би частково, на закордонному торговельному обміні”. Незважаючи на всі зусилля, я, справді, не знайшов жодного сліду, що в Україні в цю ранню культурну епоху вироби з бронзи виготовлялися із місцевої сировини, це означає, що тоді в Україні видобували мідь та олово. Є у рец[ензента] які-небудь докази того, що це було так? Говоріть! І що спільного це має із знанням загальної історії?

Далі рец[ензент] ось як демонструє мої гріхи: “Чи коли він називає примхою повішання щита на воротах Константинополя; чи коли йому здається також дивною стаття візантійсько-руського договору про те, що лише 50 руських купців можна було пропустити через ворота (ст. 445), хоча все-таки це можна знайти в багатьох інших торговельних угодах”. І знову: що спільного з цим має загальна історія? Повішання щита як широко поширеного символу мені відоме. Проте чому я не міг назвати це примхою поряд з іншими названими в хроніці подробицями? Чому ж нагромадження різних поліційних обмежень (я їх “особливо” не називаю і не подаю ознак подиву) не дало мені права припустити, що русинські купці “перед тим натворили в Константинополі якоїсь біди, і це було причиною тих поліційних заходів”? І що має тут знову означати загальна історія? Рец[ензент] дивується, коли я говорю: “грецький вогонь був просто нашим порохом” (ст. 453), але про це ж написано слово в слово в “Історії візантійської літератури” Крумбахера, друге видання, ст. 636 із посиланням на уривок у Тактиці Лева***** (розділ про морську війну). Рец[ензент] помиляється: коли говорить, я виводжу походження слова “слов'яни” від “slava” (Ruhm); у мене стоїть виразне походження від “slu”, “slovo” (Wort); я вважаю, що це старовинне слово слов'яни, похідне від “slovo”, як і die Nemci (укр[аїнське] Nimci) від nemi (німий), мають проте значення як народні етимології, навіть незалежно від історичного походження цих назв, якого досі не було. Зрештою, я не вступаю у лінгвістичну суперечку із рец[ензентом] і не відповідаю на його закиди на адресу різноманітних лінгвістів. А якщо рец[ензент] вибачає мені етимологічну частину моєї книги (“то можна також пробачити нашому авт[орові]

його теорії”), то я надаю можливість захищатися іншим, атакованим ним, (професору Брюкнеру та ін.) відповідно до їх змоги і поспішаю далі. *Guarda e passa!******

Що рец[ензент] каже про історію канонізації Ольги, є тут зайвим, коли нам досить добре відома візантійсько-руська практика канонізації, висвітлена у працях, які я цитую в даному уривку, особливо в монографії Голубінського, найкращого знавця руської церковної історії; у її світлі я зображаю проблему канонізації Ольги, не ламаючи собі голови, як дозволяє собі висловитися рец[ензент]. Досвід західної церкви є в даному випадку зовсім неважливим для східної. Знову залишається таємницею рец[ензента], як треба розуміти процитовані місця джерел.

Це все, що стосується змісту моєї роботи. Проте залишається не менша, цікавіша, особливо захоплююча частина, присвячена мові та стилю перекладу. Після того як рец[ензент] на полюванні так зіпсував всю велику дичину, він перейшов на менш вигідну, але більш веселу погоню за блохами. Він бігав слідами диявола набірної каси і приніс додому велику здобич: одне “in” замість “an”, одне “der” замість “das”, декілька “das” замість “der”, одне “des” замість “der” і одне “der” замість “die”. У ненімецькому місті, де також найінтелігентніші набирачі німецької мови безсильні, не можна було попри всі зусилля досягти акуратної коректури, і я тільки дивуюся, що помилок не залишилося набагато більше. У всякому разі, це все не стосується ні доктора Івана Франка, якого рец[ензент] необґрунтовано називає перекладачем цієї книги, ні доктора Феліції Носсіг, яка фактично була перекладачкою. Щоб збільшити цю здобич, рец[ензент] придбав у крамниці з дичиною ще в с я к е в б и в ч е , зокрема “воєнне щастя” і “сферу воєнного захисту” та деякі подібні дрібнички. Звичайно, найважливіше він також залишив для себе, а саме: ті “багато уривків”, про “зміст яких не можна здогадатися”. Він з огидою відкидає іншомовні слова, незгідний із “незвичайними” формами, такими як *Varägen, Slovenen* (але не *Slovänen*), *Herulen, Daker, Thraken* і так само *Thraker*, як і з фонетичною транскрипцією місцевих назв, таких як *Kijew, Dnigr, Dnistr*, переклад яких мав звучати природно, але не містити польських чи російських форм. Йому також не подобаються дослівні переклади окремих місць хроніки, які були навмисне так перекладені для характеристики давньоруського стилю у наслідуванні семітсько-візантійського синтаксису. Наприклад, фраза, що Кий був керівником найманих солдатів, ватажком банди і його “найняли” деревляни (ст. 392), не звучить “як сучасний роман про розбійників”, а точно передає зміст і частково також словесне звучання хроніки. Він хотів би перенести сучасне найменування “*Russland*” у 9-12 століття і дивується, що мною збережена стара справжня назва “*Rusj*”, і не розуміє, чому один раз це слово вживається з “*das*”, а в іншому випадку – з “*die*”, незважаючи на те, що одна форма позначає країну, а інша – населення. “*Zadruga*”, як він говорить, не ототожнюється з “*куча*”, а остання прирівнюється до *Zadruga*, у селах, де *zadruga* відсутня, в чому рец[ензент] може сам переконатися, подивившись на цитований уривок із збірника Богішича (ст. 522-523). Із “старійшинами” у рец[ензента] щось не ладиться. Я пояснюю (ст. 369), що “*starcy*”, дослівно “старійшини” – це найстарші члени родин, а також старійшини громад. Рец[ензент], можливо, неправильно зрозумів уривок, стверджуючи, що вони були лише старійшинами сіл (і міст?), і заперечуючи, можливо, із незнання, що на північноукраїнських та білоруських землях “*starcy*” були рівнозначними з отаманами чи сільськими старостами (дивись том 5, ст. 369 моєї Історії). Заголовок “*rovestj*” йому не подобається, і він більше схиляється до загальної назви “Хроніка”, як він цитує у своїй “Східній Європі” – “руська хроніка так званого Нестора (пом[ер] у 1115 році)”. Очевидно, він не читав екскурсу (№ 1) в моїй Історії

і не має уявлення про весь новий аналіз давньоруського літопису, а то він би знав, що неможливою є будь-яка розмова про “руську хроніку”, не відрізняючи давню редакцію повісті від численних пізніших, з якими Нестор не має нічого спільного.

Це, напевно, все. Перевіряючи всі закиди рец[ензента], я, виходить, не знайшов у себе нічого, про що я міг би, дійсно, жалкувати як про помилку чи недогляд, за винятком друкарських помилок і деяких стилістичних неточностей. Я міг би задоволено дивитися на свою книгу, яка вийшла цілком неушкодженою з цих нападів, і бути вдячним рец[ензенту] за те, що він на руку мені відіграв невдячну роль *advocatus diaboli******. Книга, не ушкоджена усіма цими докорами, могла б собою гордитися, якби рецензент не проявив стільки незнання й недбалості при опрацюванні предмету. Внаслідок цього також негативний результат атак мого українського колеги не приносить мені такого задоволення, як дискусії німецьких учених, які у своїх рецензіях водночас з великою повагою оцінювали мій історичний метод і його результати, незважаючи на те, що вони відрізнялися від мене в деяких спірних пунктах чи виразили своє здивування щодо незвичної новизни моєї історичної схеми і мого трактування історичних питань.

Чи це комусь подобається чи ні, але русинська історія, я в це твердо вірю, є і залишається написаною.

Львів
ГРУШЕВСЬКИЙ

РЕПЛІКА

Якщо я дозволю собі ще раз звернутися до цієї проблеми, то не з причини, що я бачу загрозу моїй позиції з боку критики автора, а для того, щоб правильно висвітлити тактику захисту рецензованого автора. Адже досить лише послухати, як автор захищається! Спочатку він намагається перевести заторкнуте питання в зовсім іншу площину, стверджуючи, що я нібито послуговуюсь “старою панросійською схемою, цим продуктом московсько-петербурзького централізованого духу, який знає лише російську та польську і м е р і ю , а історію українського н а р о д у епізодично вкраплює в історію то Росії, то Польщі”. Отож слід знати, що це була пристрасна критика Мільковича. Передусім запитаю, що спільного має невірне тлумачення таких слів, як слов’яни, німці, збіжжя або назви поляни і т.д., або застосування негожого історичного методу, за який я засуджую автора, з “принциповим тереном”, як любить він називати свою “ідею виокремлення історії українського народу як певної окремої, органічної цілості від початків історичного життя східного слов’янства”? Заполонений сильним марнославством, авт[ор] не може зрозуміти, як взагалі хтось наважився критикувати його, і думає, що “принципові” однодумці не мають права вести між собою наукову боротьбу і я відтак, якщо я – його однодумець, мусив би з усім погоджуватися. Та коли він у своїх роздумах неодноразово стверджує, що я перекрутив, переіначив його слова, випустив і замовчав суттєве, коли він навіть доходить до заяви, що я нібито використовую “ц і з а с о б и” для боротьби з ним, й іронізує над моєю добросовісністю, то мушу спростувати це безпідставне звинувачення з якнайбільшим обуренням. Навпаки, я процитував лише найсуттєвіше, і моя рецензія, хоч і дещо гостра, але виконана чесно й витримана у гідному тоні. Коли ж він заявляє, що його спростувань не витримало жодне з моїх

зауважень, що після його відповіді не може існувати жоден докір, зроблений йому мною, то мушу сказати, що, по-перше, я в своїй рецензії обговорив лише невелику частину того, що міг би піддати критиці у його творі, і по-друге, він не спростував жодного з моїх докорів – просто тому, що і зараз не розуміє мене. У мене немає бажання знову пережовувати все те, про що йшлося минулого разу, й тут йому не місце, проте на декількох прикладах все ж хочу і мушу це продемонструвати.

Розпочнемо із тлумачення назви поляни, яке пропонує проф. Гр[ушевський]. Він каже, що це найменування слід вважати похідним від поле (Feld), і хоче довести, що, оскільки територію навколо Києва не можна назвати “полем”, поляни взяли свою назву від інших полів. Не кажучи про те, що територію навколо Києва все ж можна назвати полем, – ґрунт біля Києва піщаний, родючий і придатний до осілого життя, – я взагалі вважаю зайвим і непотрібним ставити питання, на честь яких полів названі поляни. Цю проблему слід розглядати не географічно, не за місцем знаходження, а філологічно, тобто з'ясувати, чи локально походить найменування поляни від слова поле, чи ні. Адже існують, на що вказує і проф. Гр[ушевський], різні племена полян. Чи доцільно скрізь запитувати, від яких полів назване те чи інше плем'я. Це – забавка для дітей. Тому я й сказав, що це – іграшки, а не історія. Питання може звучати: чи назва поляни походить від слова поле, чи ні – і не по-іншому. Проф. Гр[ушевський] одразу закидає мені, що я нібито щось замовчав і скритикував думку, яку він відкинув. Чи ж не маю я тепер права стверджувати, що він і тепер не розуміє моєї рецензії. Зізнаюсь, що при прочитанні його твору саме на цьому місці про полян я засумнівався у ньому як ученому і що моє незадоволення його книгою постійно зростало. Зазначимо, що авт[ор] заперечує сам собі в межах одного і того ж речення, говорячи: В загальному можна було б припустити, що поляни взяли собі ім'я від якихось інших полів, які вони населяли раніше – але чи вже сама така міграція не є по суті своєї повністю необґрунтованою гіпотезою! Отже, чи не суперечить його друга гіпотеза першій? І навіщо все це? Авт[ор] просто висуває одну з гіпотез, щоб одразу заперечити її другою. Для історії це немає ніякої цінності. Зараз же він спрямовує свій спис проти мене, стверджуючи: “Мільк[ович] не визнає міграції полян, а замовчує, що цю гіпотезу спростовую саме я”. Що ж він спростовує? Те чи інше? Чи може він мислити логічно, запитую я?

Тепер розглянемо місце про хазарів-аказирів. Він каже: Ідентичність політики аказирів із пізнішою політикою хазарів може також (слово “також” я раніше випустив не з певним наміром, а тому, що воно у даному випадку не несе у собі ніякого значеннєвого навантаження) слугувати свідченням ідентичності обох народностей. Я вважав і вважаю, що ідентичність політики, та ще й пізньої, за жодних обставин не може слугувати доказом ідентичності обох народностей. Авт[ор] використовує все можливе й неможливе, щоб лише побільше написати. Я наведу лише один приклад. Існували різні племена полян чи словенів, які вели різну політику. Те, що стосується одного племені полян, не обов'язково стосується усіх. Або існувало багато племен болгар. Аналогічно могло існувати і багато племен хазарів, які вели різну чи й однакову політику. З політики не можемо й не маємо права нічого виводити – адже спочатку слід було б констатувати ідентичність. Навіть слід припустити, що аказири були одним з племен хазарів, яке вело власне політичне життя. Отже, я віддаю авт[орові] раніше випущене слово “також” і кажу: і з “також” – місце не має ніякої цінності!

Те, яку стратегію обирає авт[ор] у своїй відповіді на рецензію, мусять продемонструвати наступні приклади. Я робив йому зауваження, що на сторінці 132 він сам собі

суперечить, говорячи про кочування готів спочатку в південному, а далі в тексті – не в південному, а в східному напрямку. Проф. Гр[ушевський] відповідає, що напрямок кочування готів він спочатку визначив з позиції гепідів та лангобардів, а вдруге – з перспективи Балтійського моря. По-перше, з тексту цього не видно, і примітку цю він зробив лише тепер, щоб виправдатись, по-друге, мушу сказати, що він робить взагалі невірно, адже напрям кочування визначають виходячи з прабатьківщини кочівних народів, а не з позицій інших народів – як от китайців; та й з перспективи батьківщини гепідів не можна стверджувати, що готи кочували на с х і д, інакше вони б опинились в Азії.

Або те, як він захищає місце про бастарнів. Він повністю його переписує і стверджує, що я, звичайно ж, спеціально випустив найважливіші слова, й передруковує їх в розрядку. Та ці слова не тільки заважають загальному смислу цілого абзацу, – тому-то я їх і випустив, бо ж не мають нічого спільного із загальною аргументацією, – але їх зміст зовсім невірний. По-перше, проф. Гр[ушевський] не знає, що гіпотеза про походження назв Wlach, Lach, Wälsche і т. д. від назви кельтського племені Volcae давно вже спростована багатьма ученими; крім того він мусив би знати, що Volcae – назва не східних кельтів, як він стверджує, а галльських. При цьому він вважає, що справжня суть містилась саме там, де я щось випустив. Я ж критикував його за зовсім інше. Власне кажучи, я вказав на те, що весь цей абзац побудовано на недоведених гіпотезах, і підкреслив усі висловлювання, типу може бути, можливо і т.д., оскільки все це не має для історії ніякої цінності, а є лише повітряним замком чи, як я казав раніше, Потьомкінським селом, і для доведення цього мені зовсім не потрібно було випущених місць.

У своїй відповіді на рецензію проф. Гр[ушевський] стверджує: “Та обачливість, з якою я висловлююсь, мусить радше вважатись заслугою мого методу”. Боже упаси історіографію від цього методу. Те, наскільки сильно він носить ся зі своїм методом, проілюструє наступне місце, про яке я не говорив у своїй рецензії: с. 211 (у дужках – мої примітки): “Кожного разу на території дулібів зустрічаємо деякі політичні найменування, які замінюють стару назву племені. С у м н і в н и м и є питання, чи це були загальні назви для всієї дулібської території, які змінювали одна одну, чи лише часткові найменування, назви певних частин дулібської території, які м о г л и існувати одночасно. Ш в и д ш е з а в с е загальним найменуванням м о ж н а вважати назву волиняни, від – Волинь, оскільки вже в XI столітті цю територію було приєднано до Володимирського князівства, але й тут може йтися про перенесення назви частини на ціле (!). Якщо м и м о г л и б б у т и певними у даних Масубі, то м у с и л и б н адати цій назві ще ширшого значення, волинське князівство м о г л о б у т а к о м у в и п а д к у навіть виходити за етнографічні межі дулібів, х о ч а ц и м н е з а п е р е ч у в а л о с я б і в ж у ч е (!) значення Волині як центру всіх (!) дулібів. Нарешті мені в и д а є т ь с я в і р о г і д н и м , що у цій назві (в якій?) ми маємо справу з найменуваннями менших областей, які інколи (!) м о г л и існувати одна поряд з іншою, наприклад, назва бужани для північно-західної частини басейну верхнього Бугу, а назва волиняни для північної частини басейну Бугу (вище він стверджував: швидше за все загальним найменуванням можна вважати назву волиняни, а тепер більш вірогідною йому видається друга!). Проте гирло Гучви (Волинь), Чермно і Володимир розташовані так близько одне від одного, що відповідні назви у своїй політичній ролі м о г л и виступати лише (!) одна за одною (!) (вище він казав, що вони інколи могли існувати одночасно) і саме, й м о в і р н о , у тій послідовності, в якій я їх вище згадав. Волинь і, можливо, Бужськ м о г л и при цьому (!) мати також значення (яке?)

для більшої території – для всіх дулібів (отже, те ж саме, що й вище), але про це ми не знаємо нічого конкретного (дуже правильно!). Локальне значення назви лужани не підлягає жодному сумніву, проте не відомо, чи була це дулібська територія” і т.д. Напевно, немає жодного професійного історика, який би стверджував, що така історія має якусь цінність. Проф. Гр[ушевський] сам не знає, якої думки йому дотримуватися, оскільки для нього все можливо. Думаю, він має й рацію, адже чого в історії тільки не можливо. І так вибудована вся його наукова праця. На кожній сторінці знайдеться щось подібне – на одній менше, на іншій більше. Та він вимагає, щоб ми у високих тонах хвалили його обачність, і дорікає мені за те, що я послуговуюся такими засобами!

Та просто шкода часу довго копатися в цьому всьому. Ще раз заявляю: він не спростував жодного з моїх зауважень. Досить ще раз перечитати місце про бронзу, де він використовує однакову термінологію щодо заліза та бронзи, про антів і т.д. і т.п. Стосовно примітки про старійшин рекомендую ще раз переглянути с. 541, 542. Росія означає край і населення, як і Русь. При цьому мені йдеться не про деякі невірні дані, бо схоже може трапитися із кожним автором, як, власне, і зі мною, та й не про мову, а про повністю неісторичний образ мислення автора. Я згадав лише деякі невірні погляди, щоб навести приклади. А він стверджує, що я все спеціально перекрутив, і твердо переконаний у цьому, оскільки не може глибше проникнути в матеріал. Дійсно, в одному місці своєї рецензії я замість слово написав слава – це ж, як проводити аналогію з німий – німець. Коли ж автор стверджує, що інші помилки – дрібниці – замість “der” стоїть “das”, а замість “das” “der” і т.д., що часто він послуговується незрозумілою чи невірною манерою висловлювання, і закидає мені, що я просто займаюсь вишукуванням бліх, то я хотів би попросити його наступного разу написати книгу розумнішу і без бліх – щоб не виникало необхідності їх там вишукувати. Чи ж це несправедливо голосно говорити правду в очі панам, можливості яких зовсім не співвідносні з їх самооцінкою? Наскільки самовпевненим є авт[ор], засвідчує його закид мені, що я мусив би соромитися зізнатися, що при написанні своєї історії Східної Європи я не використав його книги чи не маю уявлення про структуру основної російської хроніки, оскільки вірогідно (!!) не читав про це його розділу – а цей розділ належить до найгірших з цілої книги. Його вдоволені заключні фрази просто смішні: “Книга, не ушкоджена усіма цими докорами, могла б собою гордитися якби рец[ензент] не проявив стільки незнання й недбалості при опрацюванні предмету”! Коли ж він завершує словами: Історія українців є і залишається написаною, подобається це комусь чи ні, – то мушу заперечити йому: Так, вона написана, але як!

Чернівці.
МІЛЬКОВИЧ

Переклад з німецької Василя Лопушанського

* З латини – букв. “роз’єднані частини”.

** Грушевський М. Очерк історії Київської землі от смерти Ярослава до конца XIV в. – Київ, 1891. – 520 с.

*** Milkowicz Wladimir. Prof. Dr. Osteuropa / Weltgeschichte herausgeben von Hans F. Helmolt. – Leipzig und Wien, 1905. – 596 s.

**** Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного Слов’янства // Статті по славяноведению. – Спб., 1904. – Вып. 1. – С. 298-304.

***** З латини – букв. “час, від якого лічать”.

***** Йдеться про Лева VI Граматика (Leo Grammaticus), візантійського імператора, автора “Тактики”.

***** З італійської – букв. “подивись і йди далі”.

***** З латини – букв. “адвокат диявола”, завзятий обвинувач.

Віталій Тельвак.

Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського.

У публікації здійснено переклад і коментування відповіді М.Грушевського на рецензію В.Мільковича, а також репліку останнього. Досліджено історіографічний контекст написання праці, її значення для розкриття особливостей формування дискусійного поля української історіографії на початку ХХ ст.

Vitalij Telvak.

Mikhajlo Hrushevskij’s little known German work.

The translation and commentary of M.Hrushevskij’s answer on V.Mil’kovich’s review and also on the latest retort has been made in article. The historiographic core of the writing work, its meaning for the exposure of the peculiarities of the formation of the discussion ground in the Ukrainian historiography at the beginning of XX-th century has been studied.

“ТОВАРИСТВО РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ” І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ

Стан дрібної української шляхти почав формуватися у Галичині вже після падіння Галицько-Волинської держави. Суспільне і економічне становище цієї шляхти визначали її невеликі володіння, найчастіше обмежені одним або кількома поселеннями. Згодом, починаючи передовсім з XVII ст., ця власність постійно дрібнилася, а її володільці повільно, але цілеспрямовано денаціоналізувалися. Маєтково дрібна шляхта практично зрівнювалася з селянством. Однак, суспільно ж намагалася скласти окрему громаду та зберігати свою шляхетську окремішність.

Процеси національного відродження, спричинені йосифінськими реформами, дещо пожвавили в Галичині суспільну активність, яка особливого піднесення набула в першій половині XIX ст. У цей час українське будителство представляло переважно духівництво, більшість якого вийшла передовсім з дрібної шляхетської верстви (М. Гарасевич, І. Могильницький, Д. Зубрицький, А. Любич-Могильницький, В. Подолинський та ін.).

Для національного українського руху Галичини наприкінці останньої третини XIX – початку XX ст. характерною була посилена організація громадсько-культурного життя. Виникали і активно діяли численні товариства. За таких умов на початку XX ст. самоорганізувалася раніше суспільно пасивна дрібна українська шляхта, яка утворила своє перше „Товариство рускої Шляхти в Галичині”.¹

Діяльність цього товариства в літературі не знайшла ще належного висвітлення. Невеликий нарис І. Филипчика² є, швидше, вступом до постановки проблеми. Дослідник у своїй праці навів і прокоментував чотири документи („Відозви” від 4 лютого 1909 р. і 24 лютого 1910 р., офіційний лист до керівництва товариства його першого голови від 25 жовтня 1909 р. і офіційне звернення чиновника Галицького намісництва до керівництва товариства з приводу його діяльності від 11 березня 1909 р. Цінність наукової розвідки І. Филипчика ще й у тому, що опубліковані ним документи (крім „Відозви” від 4 лютого 1909 р.) не збереглися.

Цікавою є невелика стаття Л.Сливки, яка подала загальні відомості про основні напрями діяльності товариства, використавши при цьому статтю І.Филипчика і деякі невідомі архівні документи, зокрема з фонду Галицького намісництва³.

Більшість же документальних матеріалів, які стосуються діяльності „Товариства руської шляхти в Галичині”, зберігається у фонді товариства „Бойківщина”. Серед них повні списки членів з зазначенням поштової адреси, статут, звіт голови правління за перший рік роботи, анкета-питальник, яка стосується дрібної галицької шляхти та деякі інші документи. Деякі матеріали є у фондах Галицького намісництва, Наукового товариства ім. Шевченка, окремих особових фондах.

Мета даної статті – на підставі виявлених нових документальних матеріалів систематизувати відомості про утворення „Товариства руської шляхти в Галичині”, подати основні напрямки його діяльності як громадської і культурно-освітньої організації,

з’ясувати суспільно-політичну орієнтацію членів товариства, їх освітній і культурний рівень, зв’язки з іншими організаціями.

Під цим кутом зору особливо цінним для аналізу є зауваження, наведене у „Відозві” з приводу скликання других Загальних зборів „Товариства руської шляхти в Галичині”. У цій „Відозві”, зокрема, зазначено, що товариство є: „чисто проствітне, не політичне, не партійне і має ту велику ціль, щоби нашу руську шляхту, що розкинена по цілім краю, в собі злучити, її піднести, освідомити, та до добробуту і більшого значіння допровадити. При тім маємо на цілі допомагати нашій шляхоцкій шкільній молодіжи в змаганю до висшої науки і красшого виховання та здвигнути для неї шляхоцкій інститут в Самборі. Таким чином надіємося зберегти наші гарні шляхоцкі традиції, в користь і славу нашого руського народу”⁴.

Заснуванню товариства передувала копітка підготовча робота. Зокрема, самбірський учитель Т.Біленький 28 квітня 1905 р. так писав до відомого львівського історика і громадсько-політичного діяча О.Барвінського: „Бажав я піднести квестию організації шляхти нашої ходачкової, бо ж о них мусимо подумати серіозно і не гаятись. Оскільки я міг спостережи шляхта ся ніби наша – ніби ні. Наша остілько, що держить ся віри і по декотрих селах в більшости уживає руської мови і не наша. Бо традиціями горнесь до вольностей, яких уживала, в душі шляхтич наш Панок і хто загра ему на струні шляхетства, особливо маєтніший шляхтич, той го має ... Самбірщина, Старосамбірщина, турчина густо засіяні селами шляхотськими... Наколи б та маса дрібної шляхти могла станути лавою по нашій стороні, то зиск був би значний... Можна б на Конференцію запросити деяких виднійших і впливових Русинів з поміж шляхти і висвітлити, оскільки така організація надавала би ся”⁵.

З листів цього ж Т.Біленького, писаних до О.Барвінського в 1905–1906 рр., відомо, що ініціативна група кілька разів подавала на затвердження владою статуту шляхетського товариства. Однак, урядовці постійно їх повертали з вимогами внесення уточнень. З цього приводу письменник і громадський діяч А.Чайковський⁶ 6 грудня 1906 р. у листі до голови ініціативної групи священика з Білини Великої Петра Погорецького писав: „Відсилаю Вам перероблений шляхоцкій статут. Гадка дуже добра. Коли прийде затверджений статут, треба післати артикул до „Діла” аби виказати хосенність того товариства для нашої справи... Будьге приготовані на то, що політика скорше позволить на 100 хлопських товариств, чим на одно шляхоцке”⁷.

Установчі збори товариства відбулися у Самборі в травні 1907 р. У представницькому зібранні взяли участь більше 200 осіб (всього членами товариства записалися 248 шляхтичів). Серед них були священики Петро Сас Погорецький, Гипполит Сас Погорецький, Іван Татомир, Дмитро Гординський, Стефан Білинський та ін., учителі, як працюючі, так і пенсіонери (Йосиф Сілецький, Яків Білинський, Яків Топольницький, Олександр Жеребецький та ін.), студенти (Франц Гординський та ін.), державні службовці як працюючі, так і пенсіонери (Василь Яворський Сас, Михайло Кобилицький), землевласники (Антін Попіль Кіщак). Учасником-засновником записаний також член австрійської Палати панів (райхсрату) Володимир Федорович⁸. Своїх представників на установчих зборах товариства мали просвітянські читальні (Білина Велика, Луки, Гординя та ін.), громадські уряди (Ортиничі, Лозина та ін.).

Широкою була географія місця проживання членів товариства (Самбірський, Рудківський і Турківський повіти; населенні пункти з поштовою адресою у Львові (2), Стрию (2), Яворові (1), Добромилі (1), Новому Сончі (1), Ярославі (1))⁹.

Безперечно зацікавлення викликає родове походження цієї шляхти. Переважна більшість із записаних уживали родові придомки. Найбільше було Сасів (Погорецькі, Жеребецькі, Яворські, Баранецькі), Лебедів (Ортинські), Одинаків (Луцькі), Слотил (Білинські), Трунків (Чайковські), Мацейчаків (Городиські) та ін. Бандрівські уживали придомок „де Новосільце”. Серед Кульчицьких були „Густи”, „Вачиничі”, „Дашиничі”, „Цмайли”, „Штокайли”, „Туліоки”. Один з Гординських мав придомок „Федькович” (див. додаток 3, 4). Установчі збори обговорили і прийняли Статут. Його текст підготувала ініціативна група у складі Петра Білинського, священника з Білини Великої, Йосифа Кульчицького, судового радника в Самборі, Олександра Баранецького, нотаріуса в Самборі, Франца Сілецького, учителя-пенсіонера в Самборі, Алоїза Добужлу, ц.-к. радника крайового суду в Самборі.

Статут складався з 18 параграфів. Перший з них фіксував офіційну назву „Товариства руської шляхти в Галичині”. У другому і третьому параграфах формулювалися мета товариства („консолідація руської Шляхти в Галичині в цілі забезпечення і піднесення її національних, культурних і економічних інтересів”) і засоби до її досягнення. Четвертий параграф визначав місто Самбір місцем осідку товариства, а п’ятий – матеріальну основу об’єднання. Шостий – десятий параграфи регулювали питання членства, права і обов’язки учасників. Решта параграфів стосувалися інших організаційних питань (керівних структур, вирішення внутрішніх суперечок, ліквідації товариства)¹⁰. Загальні збори обрали голову товариства – Петра Погорецького, секретаря – Франца Сілецького і членів комітету (Виділу).

12 березня 1908 р. керівництво „Товариства руської шляхти в Галичині” ухвалило звернутися з проханням до єпископа Сотера Степана Ортинського вступити в члени товариства і взяти його під свою опіку. Мотивом до такого звернення став факт походження єпископа з середовища дрібної шляхти¹¹. Текст цього прохання підготував Петро Погорецький. Єпископ дуже прихильно поставився до пропозиції підкарпатської шляхти, прислав своє архієрейське благословення і грошову допомогу (1 000 доларів США; ці гроші привіз з Філадельфії священник Симеон Чижович з Лужка Долішнього).

4 лютого 1909 р. у Самборі відбулися другі загальні збори товариства „Руської шляхти в Галичині”. Їм передувала св. Літургія, яка почалася о 9 год. ранку. Після її завершення члени товариства о 10.30 год. зібралися у приміщенні „Руської бесіди”. Вони були представницькими: із 248 членів на збори прибуло більше 200. Обговорювалися такі питання: звіт голови, звіт ревізійної комісії, вибори нового комітету, запис нових членів товариства, членські внески та ін.

Звіт голови, який зачитав Петро Погорецький, охопив усі напрямки діяльності товариства. Зокрема, однією з найважливіших сфер було ознайомлення української галицької шляхти з метою товариства. У зв’язку з цим, за звітний період керівний комітет організував 16 народних зібрань (віч) у Турківському, Самбірському, Рудківському і Львівському повітах. Щодо інших теренів, то інформація про товариство і його завдання ширилася при допомозі письмових відозв. Це пояснювалося відсутністю освічених членів, які змогли б організувати належним чином шляхетські віча. Такі заходи дали позитивні результати, внаслідок чого чисельність товариства значно побільшала. Організації шляхти сприяло відкриття в селах шляхетських касино. Серед перших своє касино утворила 7 січня 1909 р. шляхетська громада Чайкович. Цей факт особливо виділяли на зборах, промовці підкреслювали, що касина „розвиваються, освідомлюють та стягують загонову дрібну шляхту до гурту”¹². Другі загальні збори прийняли ухвалу про заснування в Самборі „Шляхетського інституту”¹³. Його

завдання полягало у вихованні шляхетської учнівської молоді Самбора. З цією метою Михайло Оргинський, катехит учительської семінарії і водночас директор бурси ім. св. Володимира, пообіцяв надати в бурсі певну кількість місць для дітей загонової шляхти – членів товариства.

Збори прийняли ряд інших важливих ухвал, які стосувалися освітньої і культурної діяльності товариства. Зокрема, на пропозицію викладача учительської семінарії Олександра Жеребецького ухвалено заснувати „Інститут для шляхетських дівчат”, які навчаються у Самборі. Священик Омелян Погорецький, катехит з Ярослава, запропонував вести так звану Золоту книгу, куди б записували прізвища тих шляхтичів, які зробили найбільший внесок у справу заснування і розбудови обох цих інститутів. О. Жеребецький запропонував утворити у всіх шляхетських селах філії товариства „Руської шляхти в Галичині”. Це дало б можливість не лише ширше інформувати про діяльність товариства, але й розширювати його склад новими членами.

Цікавою сторінкою роботи зборів товариства було обговорення питання написання історії дрібної української шляхти, „але історію правдиву, не лише з похвалами для героїв, яких видала наша шляхта, але з нап’ятуванням тих одиниць, що причинилися до упадку загонової руської шляхти”.¹⁴

Після нетривалих дискусій було ухвалено звернутися до галицьких істориків підготувати таке дослідження, а також надіслати подяку В’ячеславу Липинському за написання історії дрібної української шляхти в Україні.

Другі загальні збори товариства обрали нове керівництво у складі дев’яти осіб: Петро Погорецький (голова), Франц Сілецький (секретар), Олексій Баранецький, Дмитро Гординський, Малецький, Лавр Кульчицький-Поливка, Йосиф Білинський (члени), Петро Городиський, Теодор Кульчицький-Штокайло (заступники членів).

Загальні збори, які відбулися 4 лютого 1909 р., доручили президії надіслати офіційні вітання від імені дрібної української шляхти товариству „Просвіта” з приводу 40-річного ювілею його утворення, привітальну телеграму австро-угорському імператору Францу Йосифу I з нагоди 60-річчя сходження на престол.

У роботі зборів взяв участь і виступив посол до австрійського парламенту від Самбора адвокат Данило Стахура¹⁵. Він, зокрема, зазначив, що „Товариства руської шляхти в Галичині” тісно пов’язане з життям і потребами українців краю. У своєму виступі Д. Стахура також підкреслив, що дрібна українська шляхта повинна бути активнішою у політичному і громадському житті через свою участь у повітових радах та інших установах. Шляхті доцільно зніціювати будівництво в Самборі „Руського народного дому”, записуватися членами „Руської позичкової каси”.

Впродовж усього 1909 р. керівництво товариства активізувало роботу в напрямку організаційного зміцнення і розширення членства. Франц Сілецький організував ряд шляхетських віч у селах Дрогобицького і Стрийського повітів (села Винники, Улично, Унятичі та ін.). У цих зібраннях брали також участь Петро Городиський і Йосиф Білинський-Слотило, витратні кошти яким були компенсовані з каси товариства. До шляхти Стрийського повіту (села Корчина, Крушельниця, Хромогорб) надіслали спеціальні відозви. У них вказувалося, щоб шляхта цих сіл визначила на свій розсуд час проведення спільного віча, на яке прибуде голова товариства Петро Погорецький. Такі заходи до певної міри пожвавили зацікавлення шляхти Дрогобицького і Стрийського повітів справами і діяльністю товариства, багато стали його членами.

Водночас, такою активною діяльністю товариства руської шляхти зацікавилася місцева влада, яка спробувала взяти всі шляхетські заходи під свій контроль. Так, 11 березня

1909 р. радник Галицького намісництва Кешковський надіслав на ім'я Франца Сілецького офіційний документ, у якому звертав увагу керівництва на обов'язкове інформування влади про всі заходи товариства і його документацію: „Честному Товариству руської шляхти в Галичині, до рук п. Францішка Селецького в Самборі, до предложення по виконенню залученого виказу в переступнім терміні до 5 день а то під загрозою наступств правних. *ц.к. Радца Намісництва Кешковській*”¹⁶

Восени 1909 р. настали зміни у керівництві товариства. Через хворобу горла з посади голови за його власним бажанням було увільнено П. Погорецького: „До Світлого Виділу „Товариства Руської Шляхти” на руки Впр. Отця містоголови Дмитрія Д. Антонович Гординського. Понеже через довшу слабість горла, не можу тепер брати діяльної участі у працях Товариства – складаю сим мій уряд голови Товариства в руки Світлого Виділу – з запевненням, що яко Єго член буду і дальше по змозі попірати наші товариські цілі. Всі книги і печать товариства суть в руках п. Секретаря, а фонд наш в руках п. Скарбника Товариства.

В Біліні Великій дня 25 жовтня 1909 р. З глибоким поважанем о. Петро Сас Погорецький”¹⁷.

Слідом за відставкою Петра Погорецького посаду скарбника залишив Олександр Баранецький¹⁸, комісар фінансового відділу в Самборі. У зв'язку з цими організаційними змінами було вирішено скликати 24 лютого 1910 р. треті Загальні збори. З цього приводу керівництво „Товариства руської шляхти в Галичині” опублікувало спеціальну відозву. У ній, зокрема, було зазначено, що дрібна українська шляхта „хоче жити і мусить жити своїм таки шляхетським житєм руським, хоче заховувати свої хвальні обичаї і звичаї, хоче на рідній землі тільки з рідними поплакати і забавитись!

Але хоче також научитися шанувати дорогу народну честь, хоче пізнати, що може дотепер з присоною деколи поступала хибно. Проте бажає і такої школи, в якій могли б свобідно згадувати про свою бувальщину, научитися своєї найгарнішої на сьвітї української-руської історії а з неї і наших старих а гарних шляхотських чеснот і таким чином підносити не свій шляхотський рід, але своє шляхотське поведене так вдома як і поза домом”¹⁹.

Напередодні Зборів були вперше виготовлені величезні афіші. Їх розіслали до всіх шляхетських громад, а також наліпили на мурах будинків Самбора. Афіші мали такий зміст: „Зазив до Руської шляхти. Високоповажані Панове Браття! Днесь т. є в четвер 24 лютого 1910 р., о годині 12^{1/2} з полудня, в комнатах Товариства „Руської Бесіди” в Самборі відбудуться Загальні Збори Товариства Руської Шляхти в Галичині з таким порядком нарад: 1) Привитання членів. 2) Відчитання протоколу з послідних Загальних Зборів. 3) Звіт в уступаючого Виділу з діяльності і рахунків за 1909 рік. 4) Звіт ревізійної комісії та уділення абсолюторії. 5) Вибір нового Виділу. 6) Вибір ревізійної комісії. 7) Внесення членів. 8) Вписи і прийняття нових членів. Загальні Збори попередить Торжественна Служба Божа з Литією о 11 годині рано в Самбірській церкві. Уклінно проситья о як найчисленнішу участь так в Богослуженню, як і в Загальних Зборах. Тільки дальше з Богом, до діла любі панове браття, а руська шляхта буде жити, бо жиє і хоче жити таки своїм шляхотним руським житєм”²⁰.

У переповненій залі „Руської Бесіди” зібралося понад 200 осіб шляхти. Збори відкрив заступник голови Д. Гординський, а священник Михайло Попіль з Комарник відчитав звіт. Вшанували вставанням пам'ять померлих членів товариства. Далі розгорнулася дискусія з приводу заслуханого звіту. Виступаючі відзначили як позитив діяльності товариства той факт, що до нього почали вписуватися також жінки-шляхтянки. Зок-

рема, серед прізвищ, наведених у списках, є Павліна Білінська Тар. Долуговська, Наталія Матковська Скебанович, Антоніна Кульчицька Волчко, Анна Городиська Мацейчак. Оплесками учасники зборів зустріли звістку, що на Збори прибули шляхтичі з віддаленого Турківського повіту, зокрема з Комарників.

Петро Городиський з Гордині закликав шляхту щоб „не стидалася того, чим наші діди величалися, а то своїх гербів і придомків, які кров’ю окупили на побоевищах”.

Він також наголосив, щоб шляхта доходила своїх шляхетських легітимацій, а через освіту знову зміцнила свої суспільні позиції і вела за собою весь український народ.

Після виступу Ф.Сілецького розгорнулася дискусія з приводу заснування в Самборі „Інституту для шляхетських дітей”. Збори обрали новий склад правління: священник Дмитро Гординський, парох Кульчиць (голова), священник Петро Погорецький (заст. голови), Франц Сілецький з Самбора (скарбник), священник Юліан Татомир з Самбора (секретар), Микола Комарницький Дружбович з Комарник, Петро Городиський Поливка з Кульчиць і Лев Луцький-Одинак з Луки (члени правління), Григорій Баранецький з Кульчиць, Михайло Білінський Слотило з Луки і Петро Кульчицький Поливка з Кульчиць (заступники членів правління). До новообраного правління звернувся Лев Лопатинський²¹ зі Львова. Він закликав гаряче забратися до культурної роботи та впливати на всю шляхту; твердо трималася віри і мови предків.

У 1911–1912 рр. керівники товариства проводили віча в окремих шляхетських селах Самбірського (Городище, Ступниця, Сілець) і Добромільського повітів. У Чайковичах відбулися збори „Шляхоцького Касина” для шляхти з Чайкович, на яке прибула також запрошена шляхта з сусідніх сіл. У Кульчицях пройшло велике віче в честь гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного за участю делегатів запрошеної шляхти з далеких околиць. На місці, де стояла хата гетьмана, поставлено пам’ятний хрест. Значну допомогу у проведенні цього свята надала шляхетська читальня „Просвіти” в Кульчицях.

Щоб шляхетську ідею зробити в найширших масах більш дійвою постановлено скликати Загальні збори не до Самбора, а до найважливіших осель шляхти. Так, у 1913 р. скликав голова товариства Д.Гординський Загальні збори до села Луки. На той час у Луках були повітові суд, фінанси і нотаріят, мешкало кілька лікарів та кілька адвокатів-українців. Луки були ніби центральним пунктом для околичної загонової шляхти. Звідти вийшло чимале число української інтелігенції. Тому не випадково саме в Луках 14 травня 1913 р. скликано загальні збори шляхетського товариства. Але затяжні дощі не дозволили прибути туди багатьом делегатам, так що в зборах взяло участь близько 50 осіб, переважно з Лук, Білини, Оргинич, Гордині і Кульчиць.

На тих Зборах уперше було вибрано „Легітимаційну комісію”, яку очолив священник Д.Гординський, парох Кульчиць. Та комісія мала перевіряти шляхетські документи і надавати їх тим людям, які їх втратили, але були потрібні для різних практичних цілей: при військовій службі, щоб старатися за шляхетські стипендії для молоді і за посаги для шляхетських дівчат з фундації Скржинського.

Оскільки ідея написання історії дрібної шляхти залишалася ще не зреалізованою, то П. Погорецький запропонував знову, щоб Виділ порозумівся з провідними українськими істориками для написання історії загонової шляхти. При цьому в дослідженні мала бути відображена генеалогія і заслуги поодиноких шляхетських родин. П. Погорецький звернув також увагу на те, щоб шляхта пильнувала своїх придомків, що може в майбутньому стати дуже важливим прецедентом в окремих випадках громадянського життя.

Не вичерпавши порядку денного, на пропозицію Іллі Кульчицького засідання були перенесені на 29 травня до Самбора. Там предметом дискусії були ті самі справи, що і в Луках, переважно завдання „Легітимаційної комісії”. Було вибрано членів нового Виділу, до якого увійшли: Дмитро Гординський, Петро Погорецький, Франц Сілецький, Юліан Татомир, Теодор Штокайло-Кульчицький, Ілля Кульчицький, Іван Городиський і як заступники Олекса Ріпецький та Петро Городиський. Цей склад комітету уконституювався лише на засіданні 22 жовтня 1913 р. Головою вибрано знову священика. Петра Погорецького, який на той час виздоровів, заступников голови став священик Юліан Татомир, касиром – Франц Сілецький, а секретарем – Ілля Кульчицький. Дмитро Гординський залишився й надалі головою „Легітимаційної комісії”.

6 листопада 1913 р. комітет товариства ухвалив провести статистичний облік загонової шляхти в Галичині. У зв'язку з цим виготовлено квестіонар (питальник) і розіслано його всім виднішим організаторам в краю. Питальник містив 14 пунктів, які стосувалися кількості шляхетських сіл у повітах Галичини, чисельності шляхти у них, їх національної свідомості, ставлення шляхти до селян та ін. В архіві товариства збереглося кілька анкет питальника з відповідями. Вони були заповнені в Старосамбірському, Бучацькому, Богородчанському і Долинському повітах. У Старосамбірському повіті цю роботу виконав священик зі Стрільбищ Іван Яворський, у Бучацькому – В.Носковський, у Богородчанському – адвокат М.Новаковський, а в Долинському – нотаріус І.Грабовенський. Наведена у них інформація є сьогодні важливою для написання історії окремих населених пунктів Галичини, виявлення національної самосвідомості мешканців напередодні Першої світової війни, наявності у селах громадсько-культурних організацій та їхній вплив на суспільне життя тощо. Зокрема, з питальника, заповненого у Долині 22 липня 1914 р., дізнаємося, що у Долині шляхта мешкає у 30 будинках, а у селах повіту всюди є просвітянські читальні, гуртки „Сільського господаря” та ін. Зазначено також, що національна свідомість у всіх селах досить висока, політично мешканці більше тяжіють до радикалів, меншою мірою – до національних демократів. При характеристиці майнового стану підкреслено, що села дуже бідні, але шляхта дещо заможніша²².

Важливі відомості почерпуємо з питальника, заповненого 27 липня 1914 р. у Стрільбищах, який стосувався населених пунктів Старосамбірського повіту. Подана статистика сіл Бачина, Росохи, Лібухова, Терло, Топільниця, Лопушанка, Тур'є, Волишиново, Біличі. Підкреслено наявність у цих селах шляхетської громади, яку очолює префект (селянську громаду очолював війт)²³.

У всіх питальниках респонденти на пункт „Ставлення шляхти до селян у громадському житті і побуті” написали одностайно: „стороняться від селян”. Позитивно відповідали на питання „Чи розійшлася б між шляхтою „Історія України з огляду на історію шляхти”, зазначаючи при цьому, що потрібно лише „піднести шляхетську самосвідомість”²⁴. Ухвалено також нав'язати контакт з Степаном Томашівським²⁵ і просити його написати „Історію України” для шляхти, а також видавати популярні монографії кожного шляхетського села.

З огляду на столітній ювілей від дня народження Т.Шевченка ухвалено інтенсивно усвідомляти шляхту під національним оглядом і просити її, щоб взяла численну участь в ювілейних урочистостях у Самборі і Львові, а по можливості утворила свій окремий виділ. З цього приводу П. Погорецький організував групу вершників зі шляхти для участі у крайовому з'їзді „Січей” і „Соколів” у Львові, який проходив 28 червня 1914 р. Однак, самбірська шляхта у цих заходах участі не взяла. Як згадував пізніше

П.Погорецький, основною причиною цього були адміністративні перешкоди. Також до цієї ідеї неприхильно поставилися деякі українські громадські діячі, які таку організацію шляхти вважали „зацофанням” і „анахронізмом”²⁶. Щодо сплати внесків, ухвалено для бідніших шляхтичів знизити на 50 грошів річно.

Останнє засідання комітету відбулося 18 травня 1914 р. У ньому вперше взяв участь письменник Андрій Чайковський. Він у своєму виступі вказав на два напрями роботи в Товаристві, а саме: поширення ідеї Товариства серед шляхти через відчити по селах і видавництва, через збирання історичних матеріалів, шляхетських дипломів для наукових публікацій і пообіцяв свою участь в роботі Товариства.

В справі збирання шляхетських дипломів і іншої старовини, Д.Гординський проінформував про лист Іларіона Свенціцького²⁷, який зазначив, щоб ті цінні речі зберігалися в Національному музеї у Львові. По довшій дискусії, яка на цю тему розвинулася, ухвалено на пропозицію Ю.Татомира передати справу збирання матеріалів „Легітимаційній комісії”, а Андрія Чайковського вважати постійним членом комітету і просити його, щоб обговорив зі С.Томашівським справу написання історії загонової шляхти.

Ухвалено також дві пропозиції А.Чайковського. По-перше, щоб Виділ старався видобути матеріали до історії села Гордині від п. Гординського. По-друге, щоб збільшити фонди Товариства, він запропонував за грошу видавати членам Товариства грамоти, охайно видані в старовинному стилі. На наступне засідання запланував голова П.Погорецький заслухати реферат про старовинний шляхетський одяг та однострій. До цього часу А. Чайковський обіцяв виготовити відповідні рисунки. Як виявилось, засідання 18 травня 1914 р. стало останнім в житті Товариства. У повоєнні роки воно вже не змогло відновити своєї діяльності. Як зазначав пізніше П.Погорецький, „повоєнна атмосфера не була пригожа для якої-небудь діяльності, особливо в перших повоєнних роках, коли давався виразно відчувати ворожий настрій до реактивування „Товариства Руської Шляхти”. Була то велика помилка...”²⁸.

Проте діяльність цього товариства не минула безслідно. Про нього знали, ним цікавилися. Зокрема, до досвіду його діяльності зверталися пізніше, зокрема при спробі утворити „Товариство української шляхти у Львові”. Л.Сливка у своїй статті цитує такий уривок з листа до П.Погорецького від 16 квітня 1937 р.: „Пересилаючи запрошення на перші сходи членів основників товариства „Української шляхти у Львові” хочу підчеркнути, що ініціативному кружкові дуже залежить на ласк. Присутности Вашої Всечесности на тих сходинах. Ми знаємо, що Ваша Всечесність вже перед війною заходила, щоби основати „Товариство української шляхти хоначкової”²⁹.

Назагал же, перше об’єднання дрібної місцевої шляхти в українському Підгір’ї стало спробою самоорганізації на початку ХХ ст. до цього пасивної частини українського суспільства. Воно сприяло втягненню її в загальний культурно-освітній рух українців Галичини. Чільні діячі товариства у своїй діяльності намагалися вийти за локальні межі і поширювати програмні ідеї в межах цілої Галичини. Важливе значення і в тому, що вперше була спроба зробити статистичний опис української галицької шляхти під кутом зору її самосвідомості.

Серед членів товариства була місцева інтелігенція, зокрема священики, учителі, державні службовці. Значну увагу вони приділяли вивченню свого краю, традицій, популяризації шляхетських ідеалів, вихованню молоді в цьому дусі, вели просвітницьку роботу серед людей свого середовища. Більшість з них послідовно дотримувалася своїх переконань, а їх діяльність, життєва позиція заслуговують на увагу, пошану і наукове

вивчення. Адже культурно-просвітницька і краєзнава діяльність будь-якого об'єднання та його членів – це частина нашої культури.

¹ Така назва зафіксована у Статуті товариства і вирізьблена на його печатці. У даній статті посилуговуватимось назвою „Товариство руської шляхти в Галичині”.

² Филипчак І. Товариство „Руської шляхти в Галичині” // Український Бескид. – 1939. – Ч.31–34.

³ Сливка Л. Товариство руської шляхти в Галичині (1907–1914 рр.) // Україна соборна. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч.3. – С.238–246.

⁴ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1245. – Оп. 2. – спр. 23. – Арк. 1.

⁵ Цит. за: Сливка Л. Товариство руської шляхти в Галичині. – С.238.

⁶ Чайковський Андрій (1857–1935) – український письменник і громадський діяч, адвокат. Народився у Самборі. Освіту здобув у Львівському університеті. В роки визвольних змагань – комісар Самбірського повіту. Голова Товариства письменників і журналістів у Львові. Автор ряду художніх творів на історичну тематику, писав також на теми з минулого Галичини.

⁷ Там само. – С.239.

⁸ Очевидно, йдеться про Володислава Федоровича (1845–1917), який був послом до австрійського парламенту з 1879 р. і пожиттєвим членом Палати панів з 1882 р.

⁹ ДАЛО. – Ф. 1245. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 17.

¹⁰ Там само. – Арк. 1–2 зв.

¹¹ Ортинський Сотер Степан (1866, Ортиничі, Галичина – 1916, Філадельфія, США) – церковний і громадський діяч, василіанин. У 1907 р. номінований першим єпископом для всіх греко-католиків у США. Багато зробив для розбудови культурного і господарського життя українців на американському континенті, заснував у Філадельфії сиротинець (1911), організацію „Провидіння” (1912), товариство греко-католицьких дяковчителів, ряд вечірніх шкіл.

¹² ДАЛО. – Ф. 1245. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 2.

¹³ За гроші, які дав на заснування цього інституту єпископ Солітер Ортинський, Самбірське товариство „Шкільна поміч” купило в професора Миколи Лашкевича в центрі міста земельну ділянку.

¹⁴ Филипчак І. Товариство „Руської шляхти в Галичині” // Український Бескид. – 1939. – Ч.32.

¹⁵ Стахура Данило (1860–1938) – український громадський і політичний діяч, адвокат. Посол до райхстагу від Національно-демократичної партії (1907–1914). У 1914 р. інтернований російською окупаційною владою і вивезений до Симбірська. У 1918 р. повернувся в Галичину, став членом Української національної ради ЗУНРу і очолив самбірське міське управління. Помер у Празі як політичний емігрант.

¹⁶ Документ написаний латинськими літерами. Цит. за: Филипчак І. Товариство „Руської шляхти в Галичині” // Український Бескид. – 1939. – Ч.33.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Погоджуючись на посаду скарбника застеріг, що впродовж року буде мати інше місце державної служби.

¹⁹ ДАЛО. – Ф. 1245. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 2.

²⁰ Там само. – Арк. 7.

²¹ Лопатинський Лев (1868–1914) – український громадський і культурний діяч, актор і драматург. Працював у театрі „Руської бесіди” (1892–1898), журналістом часопису „Руслан”. Згодом був адвокатом у Самборі.

²² ДАЛО. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 4.

²³ Там само. – Арк. 5.

²⁴ Там само. – Арк. 4, зв., 5 зв., 6 зв.

²⁵ Томашівський Степан (1875–1930) – відомий український історик і публіцист, громадсько-політичний діяч. Народився в Купновичах Рудківського повіту. Працював у гімназіях Галичини та у Львівському і Краківському університетах. В роки ЗУНРу був на дипломатичній роботі. Наукова діяльність пов’язана з Науковим товариством ім. Шевченка. Автор ґрунтовних праць з історії української державності і української церкви.

²⁶ Филипчак І. Товариство „Руської шляхти в Галичині” // Український Бескид. – 1939. – Ч.34.

²⁷ Свенціцький Іларіон (1876–1956) – український філолог, мистецтвознавець, організатор і довголітній директор Національного музею у Львові (1905–1952).

²⁸ Цит. за: Филипчак І. Товариство „Руської шляхти в Галичині” // Український Бескид. – 1939. – Ч.34.

²⁹ Цит. за: Сливка Л. Товариство руської шляхти в Галичині. – С.246.

ДОДАТКИ

Документи, які публікуються у додатках, зберігаються у фонді самбірського товариства „Бойківщина” (ДАЛО. – Ф.1245). Їхні тексти подаємо автентично, дотримано орфографію прізвищ і населених пунктів з тим, щоб зберегти особливість тогочасного письма і мови. У квадратних дужках подана назва документа, відсутня в оригіналі.

№1.

ПОКЛИК ДО РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ!

По розлогих руских нивах
Грімкі кличі гомонять
Пробуди ся, Руска Шляхто
Лучись разом, ставай в ряд!

Покажи, що пливе в Тобі
Ще давна, шляхоцка кров !
Що Твій руский меч шляхоцкий
В чужу службу не пішов!

Було колись, руский Шляхтич
Мечем в світі воював,
Та з літами меч свій буйний
На плуг мирний заміняв

Меч спочив, за то плуг тихий
Від Карпат аж ген по Дон

Краяв землю, а по праці
Вколивав нас в тихий сон.

Ми утихли Но днесь брате
Сьвята Русь знов кличе нас.
Ей знов свого війська треба!
Тож вставай! лучи ся враз!

Покажи, що серце Твое
Все ще бесь за рідний край,
Що у Тебе руска віра –
Руска мова і звичай.

Відозви ся, Руска Шляхто,
Піднеси свою долонь!
А знов блиснуть в рускім сьвітї
Твої Герби – як огонь!

автор О. ПЕТРО САС Позорецький

№2.

С Т А Т У Т ТОВАРИСТВА РУСКОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ

§ 1. НАЗВА ТОВАРИСТВА

Товариство називає ся: „Товариство рускої Шляхти в Галичині”

§ 2. ЦІЛЬ ТОВАРИСТВА

Цілею Товариства єсть консолідація рускої Шляхти в Галичині в цілі забезпечення і піднесення єй національних, культурних і економічних інтересів.

§ 3. СРЕДЦТВА ДО ОСЯГНЕННЯ ТОЇ ЦІЛИ

суть слідуєчі: А./ Уряджуване зборів, віч, відчитів, забав товариських, представлень театральних, концертів і т.п., що все відбуватись може в кожній місцевості замешканої через членів Товариства. В./ Видаване газет, відозв і брошур популярних як також висилане петицій і депутатий. В./ Закладане бурс і институтів для учачой ся молодіжи шляхоцкої. Г./ Закладане і підпиране спілок економічних, промислових і купецких, як також закладане кас позичкових по всіх місцевостях замешкалих через членів Товариства. Д./ Зорганізоване дешевої, правної оборони.

§ 4. МІСЦЕМ ПЕРЕБУВАННЯ

Товариства єсть місто Самбір.

§ 5. МАЄТОК ТОВАРИСТВА

складає ся: з вкладок членів, записів, дарів і фондаций як також з доходів підприємств ведених через Товариство.

§ 6. ЧЛЕНИ ТОВАРИСТВА

Товариство складає ся з членів: а./ дійстних; б./ спомагаючих і в./ почетних.

§ 7. ЧЛЕНОМ ТОВАРИСТВА

дійстним може бути повнолітний австрійський горожанин / або горожанка/ шляхотского роду, обряду і народности рускої. Членом спомагаючим може бути кожда особа фізична або моральна запомагаюча материяльно або морально Товариство, а членом почетним єсть той, котрому загальні збори Товариства на внесене Виділу тую гідність уділять.

§ 8. ЧЛЕНОМ ТОВАРИСТВА

перестає бути, хто з Товариства виступить, або кого Виділ з Товариства виключить, виключеному прислугує право відклику до загальних зборів.

§ 9. ПРАВА ЧЛЕНІВ.

Член має право:

- а./ вибирати і бути вибраним до Виділу.
 - б./ брати участь у всіх зборах Товариства з голосом рішаючим промавляти і ставити свої внесеня.
 - в./ користати зі всіх інституцій і добродійств Товариства.
- Члени спомагаючі і почетні мають на всіх зборах Товариства голос дорадчий.

§ 10. ОБОВ'ЯЗКИ ЧЛЕНІВ.

Кождий член має обов'язок:

- а. / підпирати з усіх сил цілі і змаганя Товариства.
- б./ підчиняти ся рішенням Загальних зборів
- в./ платити 1 К. річної вкладки, а 1 К. вписового до каси Товариства.
- г./ іти рука в руку із нешляхтою хліборобами, научати і спомагати їх морально своїм добрим приміром.
- д./ писемно повідомляти Виділ про своє евентуальне виступлене з Товариства.

§ 11. ЗАРЯД ТОВАРИСТВА.

Справами Товариства управляє Виділ і Загальні збори.

§ 12. ВИДІЛ ТОВАРИСТВА

складає ся зі 7 членів і двох заступників, вибраних через Загальні збори на протяг одного року. Члени Виділу вибирають з помеже себе голову Товариства, его заступника, секретара і касиера. Виділ Товариства приймає і виключає членів, скликає Загальні збори, устроює товарискі сходини, управляє маєтком Товариства, укладає річні справозданя і виконує рішення Загальних зборів. На вні представляє Товариство голова /або его заступник/ котрий проводить також всім зборам, та підписує разом з секретаром всі письма Товариства. *До важности ухвал потреба чотирох членів – ухвали більшістю.*

§ 13. ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ

членів Товариства відбуваються раз в році, а скликає їх Виділ Товариства. В важких случаях прислугоє Виділови право скликувати кожного часу надзвичайні збори членів, а мусить їх скликати, если писемно зажадає їх цю найменше 35 членів Товариства. О скликаню загальних зборів повідомляє Виділ членів Товариства через часописи на 14 дней перед зборами.

§ 14. ЗАГАЛЬНИМ ЗБОРАМ

застерігає ся право:

а./ приймати справоздання Виділу до відомости і уділити уступаючому Виділу абсолюторию;

б./ вибирати Виділ Товариства;

в./ рішати внесеня ставлені через Виділ або через членів Товариства, обговорювати справи просвітні і економічні і ухвалювати відповідні резулюції;

г./ іменувати членів почетних і рішати відклики членів виключених з Товариства;

д./ рішати о зміні статутів.

§ 15. ДО ВАЖНОСТИ УХВАЛ

Загальних зборів потреба присутности цю найменше 25 членів Товариства, колиб мало однак рішати ся над зміною статута або над розв'язанем Товариства, то треба присутности 2/3 всіх членів; при голосованю рішає абсолютна більшість, а вразі рівноваги голосів рішає голова. До важности ухвал Виділу потреба присутности цю найменше 5 членів Виділу.

§ 16. НАКОЛИ ПРИ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРАХ НЕ ЯВИТЬ СЯ

ПОТРІБНЕ ЧИСЛО ЧЛЕНІВ, ТО ВИДІЛ ТОВАРИСТВА МАЄ ДО 14 ДНІВ СКЛИКАТИ ДРУГІ ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ, З ТИМ САМИМ ПОРЯДКОМ ДЕННИМ, А ТОГДИ КОЖДЕ ЧИСЛО ЧЛЕНІВ ВИСТАРЧАЄ ДО ВАЖНОСТИ УХВАЛИ, КОТРА ЗАПАДАЄ АБСОЛЮТНОЮ БІЛЬШОСТИЮ ГОЛОСІВ ПРИСУТНИХ ЧЛЕНІВ.

§ 17. СПОРИ В ТОВАРИСТВІ

рішає мировий Суд в склад котрого вибирають спорячі сторони по 2 судіїв, а тії вибирають собі предсідателя. Від рішень суду мирового не ма жадного відклику.

§ 18. РОЗВ'ЯЗАНЕ ТОВАРИСТВА

В разі розв'язання Товариства переходить его маєток на руску бурсу св. Володимира в Самборі, если загальні збори інакше не ухвалють.

*о. Петро Погорецький – парох Білини Великої
Йосифъ Кульчицький – совѣтник судовий въ Самборѣ
Александр Баранецкий – нотієр скарбу в Самборі
Франц Сілецкий – емер. Учитель в Самборі
Альойзій Добружелу – ц.к. совѣтникъ суду кр. въ Самборѣ²*

№ 3.

ВІДОЗВА.

Високоповажані Панове Шляхта!

В четвер дня 4. лютого 1909 відбудуться в Самборі в домі „**РУСЬКОЇ БЕСІДИ**” дорічні загальні збори членів „**Товариства руської Шляхти**” одинокого руського шляхоцкого товариства на цілий наш край!

Товариство наше єсть чисто просвітне, не політичне, не партійне і має тоту велику ціль, щоби нашу руську Шляхту, що розкинена по цілім краю, в собі злучити, ю піднести осьвідомити, та до добробуту і більшого значіння допровадити!

При тім маємо на цілі допомагати нашій шляхоцкій шкільній молодіжи в змаганю до висшої науки і красшого вихованя та здвигнути для неї шляхоцкій інститут в Самборі. Таким чином надіємося зберегти наші гарні шляхоцки традиції, в користь і славу нашого руського народу!

Тож прибувайте **Панове Шляхта і Братя численно на день 4. лютого 1909 до Самбора**, вписуйтеся громадно до свого **Товариства**, та попирайте в той спосіб нашу вспільну ту шляхоцку руську справу!

О годині 9 рано відбудеся Служба Божа в самбірській Церкві, а потім о годині 10 1/2

загальні збори з слідующим порядком:

- 1). Створене зборів,
- 2). Sprawozdane уступаючого Виділу,
- 3). Sprawozdane касове і уділене абсолн)торії,
- 4). Вибір нового Виділу,
- 5). Згадка про колишніх руських шляхоцких героїв.
- 6). Вписи в члени Товариства,
- 7). Внески членів.

*ЗА ВИДІЛ:
Франц Сілецький
о. Петро Погорецький
секретар. председатель.*

№4.

[ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СКЛИКАННЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ ТОВАРИСТВА 24 ЛЮТОГО 1910 Р.]

Високоповажані Панове Братя!

Дайте знати далеко і широко: Дрібна руська шляхта жие, хоче і буде жити таки своїм шляхотським житем; бо могутним голосом съвятого пророка загомоніло горі Дністром рікою, ба заклекотіло громом, понад карпатське Підгір'є:

„НЕ УМРУ но ЖИВЪ буду И ПОВЪМЪ ДЪЛА ГОСПОДНЯ”.

і збудило мов ходячих трупів – нащадків колишних боярів, та козацьких батьків.

О довго, предовго, Любий Пане Брате, спала наша дрібна руська шляхта! Вколисували єї до вікового сну незavidна доля руської ньеньки взагалі: приголомшували преріжні обставини часу; солодонько приспівували хитро – схлібляючим голосочком могутні нещирі побратими, а вжеж межи ними найбільше може власні свої перевертні; морочили найбільше нас власна байдужність, непорадність, непостійність, нужда, пиха – неро-

зум! Всього і всі разом добиралися до наших шляхотських бумаг, щоби в них заперти початок нашого роду, добувалися до серденька, щоби з него і з ним видерти пам'ять про рідну неньку – вітчину, про свою віру і церков, про свою народну честь!! Не дізнавши майже ніякого опору, стали живих краяти на пайки і безцеремонно голосити: „to nasi, bo tylko polska jest szlachta”, інші: „to chlop woloski”, ще інші перевертні гнали в один народ – коротко в які хто хотів, чужі табори!!

Заболіло те... З болю і встиду прочуняла дрібна руська шляхта і грімко, крикнула:

„Проч з лапами ворогів від наших шляхотських бумаг, не поганіть і некалічте їх руської чистоти і сьвятости! Губу на колодку – не говоріть більше про зраду руської шляхти в народних справах, бо дрібна руська шляхта поганого слова „ЗРАДА” зовсім не розуміє „ЗАСЬ”! від нас провокатори та наші опікуни!

МИ СВОЇ ЗРІЛІ РУСЬКІ ДІТИ!

Дрібна руська шляхта хоче жити і мусить жити своїм таки шляхотським житєм руським, хоче заховувати свої хвальні обичаї і звичаї, хоче па рідній землі тільки з рідними поплакати і забавитись!

Але хоче також научити ся шанувати дорогу народну честь, хоче пізнати, що може дотепер з присоною деколи поступала хибно. Проте бажає і такої школи, в якій моглаби свобідно згадувати про свою бувальщину, научати ся своєї найгарнішої на світі української-руської історії а з неї і наших старих а гарних шляхотських чеснот і таким чином підносити не свій шляхотський рід, але своє шляхотське поведене так в дома як і поза домом!

З огляду однак, що одиниця не в силі сповнити такої задачі, взиваєм Вас всіх

Панове Шляхта Братя на загальні ЗБОРИ ДНЯ 24, ЛЮТОГО 1910. і до громадного вступлення в члени ТОВАРИСТВА руської Шляхти

в Самборі,

щоб спільними силами розвинути і ширити свою програму (оперту на національно-демократичних основах) і живими учинками вирити на будучім нашім поколінню вірний образ красного русько-шляхотського житя.

Лаврентій Кульчицький Поливка секретар

О. Дмитрій Гординський Антонович, містоголова

Виділові:

Александр Сас Баранецький скарбник

Франц Сїлецький Джурдж

о. Петро Сас Погорецький

Петро Городиський Мацейчак

Заступники виділових:

Йосиф Білінський Слотило

Николай Бандрівський де Новоселець

СКЛАД ТОВАРИСТВА НА 1907 р. (КОЛИ СТВОРЕНО)³

№	Імя і назвико	Місце замешкання	Почта	Порти
1.	о. Петро Сас Погорецький	Білина вели[ка]	Лука	3
2.	о. Гиполит Сас Погорецьк [ий]	Брідках	Брідки	3
3.	Хв [альний] уряд громадський слехо[тський]	Білина вел[ика]	Лука	3
4.	Читальня Просьвіти	Білина вел[ика]	Лука	3
5.	Николай Білинський Слотило	Білина вел[ика]	Лука	3
6.	Флоріань Кульчицький Тульок	Кружиках	Калинів	3
7.	Хвальний уряд гром[адський]	Лука	Лука	3
8.	Читальня Просьвіти	Лука	Лука	3
9.	Йосиф Луцький Одинак	Лука	Лука	3
10.	Петро Білинський Слотило	Лука	Лука	3
11.	Хв [альний] уряд гром [адський] шляхоч [ський]	Гординя	Кранцберг	3
12.	Читаль[ня] Прось[віти]	Гординя	Гординя	3
13.	Петро Городиский Мацейчак	Гординя	Гординя	3
14.	Хв: уряд гром.шляхоч [ський]	Городища	Кранцберг	3
15.	Читальня Просвіта	Городища	Кранцберг	3
16.	Антін Голембіовський Гвядевич	Городища	Кранцберг	
17.	о. Димитрій Гординський Антонович	Кульчиці	Самбір	3
18.	Михайло Кульчицький	Кульчиці	Самбір	3

19.	Читаль[ня] Просьв[іти]	Кульчиці	Самбір	3
20.	о. Остап Нижанковск[ий] дирек[тор] каси	Стрию	Стрий	3
21.	Йосиф Сілецький Джурджа	Стрию	Стрий	
	Учитель		Ч.30 Трибуналь- ська	3
22.	о. Іоан Татомир парох	Черхаві	Черхава	3
23.	Михаиль Кобилец- кий цк. Офіціал	Самборі	Самбір	3
24.	Николай Городис- кий Мащичак	Луці	Лука	3
25.	Хв[альний] уряд громад [ський]. слахоч [ський]	Ортиничах	Лука	3
26.	Читальня Просвіти	Ортиничах	Лука	3
27.	Голярій Ортинс- кий Лебедь	Ортиничах	Лука	3
28.	Хв[альний] уряд громад [ський] слахоч [ський]	Чайковичах	Рудки	3
29.	Хв[альне] руске Кашно	Чайковичах	Рудки	3
30.	Василь Туранський Каганович	Чайковичах	Рудки	3
31.	Михаила Чайков- ський Шалко син Олександр	Чайковичах	Рудки	3
32.	Василь Погорецький Чапле	Колбисевичах	Рудки	3
33.	о. Омелян Погорець- кий цк. Катехит	Ярославі		3
34.	Василь Сас Явор- ський емер. радник скарбу	Новий Сонч	Новий Сонч	3
35.	Іван Гординський Антонович	Вербці	Комарівка	3
36.	Іван Виницький	Чайковичі	Будки	3

“ТОВАРИСТВО РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ” І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ

37.	Володислав Федорович член Палати Панів	Вікні	Грималів	3
38.	Іван Попіль Петелич	Лозині	Янів	3
39.	Константин Целявич	Лозині	Янів	3
40.	Читальня Просвіти	Лозині	Янів	3
41.	Хв [альний] уряд гром [адський]	Лозині	Янів	3
42.	Стефан Яснинский Беренда Волосович	Лозині	Янів	3
43.	о. Семен Кульчицкий	Вошанцях	Рудки	3
44.	о. Стефан Білинський катехит	Яворові	Яворів	3
45.	Омелян Волошинський Тернава	Бережниця		3
46.	о. Дмитро Городиский	Сілець	Самбір	3
47.	Іван Бачинский Лешкович	Львів	Дністер	3
48.	Омелян Подлуский	Доброміль		3
49.	о. Іван Стариборг Стояловский	Явора	Турка	3
50.	Станислав Яворський Мартинець	Явора	Турка	3
51.	о. Михайло Попіль парох	Камарники	Борислав	3
52.	Николай Виницкий	Криниця	Мединичі	3
53.	Йосиф Гординський Федькович	Криниця	Мединичі	3
54.	Антін Криницкий Ілляшович	Криниця	Мединичі	3
55.	Петро Якубовский Топір	Криниця	Мединичі	3
56.	Олександр Жеребецкий Сас	Самбір	Самбір	3
57.	Лавро Кульчицкий	Кранцберг	Кранцберг	3

58.	Яков Білинський Тарасович емер [итований] учитель	Сільце	Самбір	3
59.	Читальня Просвіти	Сільце	Самбір	3
60.	Хв [альний] уряд громадск [ий] слях [отський]	Сільце	Самбір	3
61.	Олександр Тарнав- ський	Бикові	Дрогобич	3
62.	Николай Підгоро- рецький Мазевич	Корниневичі	Тустанович	3
63.	Антін Попіль Кішак вл [асте- тель] більшої пос [ілости]	Тустановичах	Тустович	3
64.	Хв [альний] уряд громад [ський] слахоч [ський]	Комарниках	Бориня	3
65.	Володимир Федо- рович	Самбір	Самбір	3
66.	Олександр Бара- нецький	Самбір	Самбір	3
67.	Яков Топольниц- кий Сас	Надиби	Надиби	3
68.	Франц Гордин- ський академік політех [ніки]	Львів	Львів	3
69.	Михайло Чайковс- кий Шанко Іван	Чайковичі	Рудки	3
70.	Лев Чайковський Беринда	Чайковичі	Рудки	3
71.	Михайло Виниц- кий Радзевич	Чайковичі	Рудки	3
72.	Михайло Попель Сулима Петра	Чайковичі	Рудки	3
73.	Михайло Городис- кий Мецейчак	Львові		3
74.	Іоан Бандрівський Новосільці	Гордини	Кранцберг	3
75.	Дмитро Гординь- ський Антоневиц	Гордини	Кранцберг	3
76.	Григор Гординь- ський Антоневиц	Гордини	Кранцберг	3

“ТОВАРИСТВО РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ” І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ

77.	Йосиф Гординь- ский Антоневиц	Гордини	Кранцберг	3
78.	Іоан Гординьский Ядвищак	Гордини	Кранцберг	3
79.	Григорій Кульчиц- кий Дашинич	Гордини	Кранцберг	3
80.	Василь Чайківський Тимкович	Гордини	Кранцберг	3
81.	Омелян Гординь- ский Федькович	Гордини	Кранцберг	3
82.	Юліан Білинський Тарасович	Гордини	Кранцберг	3
83.	Михайло Городис- кий Прокопчак	Гордини	Кранцберг	3
84.	Данило Городиский Прокопчак	Гордини	Кранцберг	3
85.	Григорій Гординь- ский Антоневиц Стефан	Гордини	Кранцберг	3
86.	Грегорій Городис- кий Ядвищак	Гордини	Кранцберг	3
87.	Іоан Гординьский Антоневиц	Вербці	Комарівка	3
88.	Грегорій Оргинь- ский Куширак	Луці	Лука	3
89.	Іоан Чайківський Беренда	Луці	Лука	3
90.	Николай Луцкий Одинак	Луці	Лука	3
91.	Антін Чайківський Шатко	Луці	Лука	3
92.	Дмитро Городиский Мацейчак	Луці	Лука	3
93.	Лев Чайковський Лашов	Луці	Лука	3
94.	Лев Попіль Соло- вич	Луці	Лука	3
95.	Йосиф Чайківський Мрунько	Луці	Лука	3
96.	Павло Луцкий Одинак	Луці	Лука	3
97.	Володимир Чайків- ский Перко	Луці	Лука	3

98.	Николай Бачинський	Городищу	Самбір	3
99.	Дмитро Чоловський	Біліні Великій	Лука	3
100.	Стефан Білинський Тарасович	Біліні Великій	Лука	3
101.	Францішок Мерл Симкович	Біліні Великій	Лука	3
102.	Александр Білинський Качканович	Біліні Великій	Лука	3
103.	Теодор Білинський Слотило Андре	Біліні Великій	Лука	3
104.	Іоан Білинський Гроць с. Петра	Біліні Великій	Лука	3
105.	Захарій Білинський Тарасович	Біліні Великій	Лука	3
106.	Михайло Білинський Мількович	Біліні Великій	Лука	3
107.	Александр Чайковський	Біліні Великій	Лука	3
108.	Василь Білинський Долуговський Ярошевич	Біліні Великій	Лука	3
109.	Павлина Білинська Долуговський Ярошевич	Біліні Великій	Лука	3
110.	Антін Білинський Слотило с. Онофрія	Біліні Великій	Лука	3
111.	Володимир Білинський Тарасович	Біліні Великій	Лука	3
112.	Іоан Білинський Мількович	Біліні Великій	Лука	3
113.	Михайло Білинський Тарасович	Біліні Великій	Лука	3
114.	Петро Білинський Тарасович	Біліні Великій	Лука	3
115.	Іля Білинський Тарасович	Біліні Великій	Лука	3
116.	Яков Топольницький Сас	Надибах	Надиби	3
117.	Михайло Згалат Лозінський	Лозині	Янів	3
118.	Порфир Яримович Лозінський	Лозині	Янів	3

“ТОВАРИСТВО РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ” І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ

119.	Стефан Волосович ЯЄсьніський	Лозині	Янів	3
120.	Стефан Задеберний Жеребецький	Лозині	Янів	3
121.	Прокіп Закалуж- ний	Лозині	Янів	3
122.	Теодор Задеберний	Лозині	Янів	3
123.	Василь Єфимович Лозінський	Лозині	Янів	3
124.	Стефан Збагат Лозінський	Лозині	Янів	3
125.	Николай Шумило Кульчицький	Лозині	Янів	3
126.	Іоан Шумило Кульчицький	Лозині	Янів	3
127.	Гринько де Турок Крилошанський	Лозині	Янів	3
128.	Ілля Шумило Кульчицький	Лозині	Янів	3
129.	Іоан де Турок Крилошанський	Лозині	Янів	3
130.	Дмитро Задебер- ний Жеребецький	Лозині	Янів	3
131.	Олекса де Турок Крилошанський	Лозині	Янів	3
132.	Мирон Збагат Лозінський	Лозині	Янів	3
133.	Єким Єфимович Лозінський	Лозині	Янів	3
134.	Теодор Любка Же- ребецький	Лозині	Янів	3
135.	Йософ Згалат Лозінський	Лозині	Янів	3
136.	Стефан Яримович Лозінський	Лозині	Янів	3
137.	Максим Сілецький	Лозині	Янів	3
138.	Петро Яримович Лозінський	Лозині	Янів	3
139.	Гринько де Турок Крилошанський	Лозині	Янів	3

140.	Іван Яримович Лозінський	Лозині	Янів	3
141.	Іван Попіль Пете- лич	Лозині	Янів	3
142.	Володислав Федо- рович	Вікно коло Гри- малова		Член Палати Панів
143.	Александр Жере- бецкий Сас	Самбір	Самбір	ц.к. професор сем. учит.
144.	Володимир Федо- рович	Самбір	Самбір	
145.	Антін Попіль Кішак	Тустановичі	Волянка	власитель обшира двір- ського

№6.

СПИСОК ЧЛЕНІВ „ТОВАРИСТВА РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ”⁴

1. Петро Погорецкий Сас
2. о. Гиполит Погорецкий Сас
3. Стефан Білінський Качкенович
4. Антонина Білінська Качкенович
5. Франц Сілецький
6. Николай Білінський Слотило
7. Петро Білінський Слотило
8. Иоан Білінський Ярошевич
9. Николай Білінський Міляшевич
10. Стеф. Білінський Слотило
11. Мих[айло] Білінський Слотило
12. Иоан Білінський Милькович
13. Иоан Білінський Милькович
14. Алексей Новосільський
15. Петро Коблянський
16. Иоан Білінський Милькович Якова
17. Петро Білінський Ярошевич
18. Николай Лінінський
19. Николай Новосільський
20. Фльоріан Кульчицкий Тулюк
21. Григорий Магковский Гаголович
22. Иоан Кульчицкий Дашинич
23. Петро Білінський Слотило
24. Йосиф Луцкий Одинак
25. Петро Городиский Мацейчак
26. Стефан Городиский Камятак
27. Антін Голембйовський Гвядзович
28. Лука Манастерський Андрійко
29. Андрей Кульчицкий Вачинич
30. Теодор Кульчицкий Штокайло
31. Григорий Баранецкий Вачинич
32. Петро Білінський Тарасович
33. Михаил Білінський Миляшович
34. Иоан Білінський Миляшович
35. Антін Кульчицкий Миляшович
36. Теодор Вовчко Кульчицкий
37. Алексей Бачинський Тарасович
38. о. Иоан Лінінський Пискоров
39. о. Дмитро Гординський Антонович
40. Иоан Кульчицкий Густ
41. Николай Кульчицкий Густ
42. Иоан Чайковский Тимкович
43. Иоан Ортинський
44. Теодор Городиский Мацейчак
45. Антін Білінський Милянович
46. Теофіл Гординський Антонович
47. Василь Кульчицкий Цмайло
48. Йосиф Попіль Олеськович
49. о. Михаил Ортинський
50. о. Юліан Татомир
51. Иоан Новосільський
52. о. Остап Нижаньковский
53. о. Яков Борковский
54. о. Иоан Татомир

55. Яков Кульчицкий Тулюк
56. Йосиф Попіль Олеськович
57. Алексей Баранецкий Сас
58. Михаил Кобилецкий
59. Николай Підгорецкий Мадевич
60. Стефан Білинський Тарасович
61. Володимир Городиский Ядвіщак
62. Иоан Гординський Федькович
63. Франц Гординський
64. Алексей Білинський Тарасович
65. Володимир Городиский Прокопчак
66. Михаил Городинский Мацейчак
67. Лука Городинский Прокопчак
68. Данчин Городиский Прокопчак
69. Николай Городиский Мацейчак
70. Йосиф Білинський й Слотило
71. Володимир Білинський Слотило
72. Илия Луцкий Одинак
73. Станіслав Табачинський
74. Антін Луцкий Одинак
75. Михайло Білинський Слотило
76. Станіслав Чайковський Трунько
77. Иоан Ортинський Лебедь
78. Павло Ортинський Лебедь
79. Иоан Терлецкий
80. Яков Луцкий Одинак
81. Михаил Луцкий Одинак
82. Иоан Білинський Тарасович
83. Михайло Чайковський Трунько Иоан
84. Василь Чайковський Трунько
85. Онуфер Новосільський
86. Онуфер Городиский Мацейчак
87. Андрей Попіль Салович
88. Мартин Попіль Салович
89. Иоан Білинський Слотило
90. Иоан Городиский Мацейчак
91. Ігнатий Ортинський Лебедь
92. Іларіон Ортинський Лебедь
93. Дмитро Ортинський Лебедь
94. Иоан Ортинський Лебедь
95. Иоан Гординський Антонович
96. Михаил Бандрівський де Новосільце
97. Симеон Ортинський Лебедь
98. Йосиф Ортинський Лебедь
99. Стефан Чайковський Трунько
100. Симеон Чайковський Беренда
101. Алексей Яворський Червакович
102. Йосиф Бандрівський де Новосільце
103. Михайло Унятицкий Дмитрович
104. Иоан Унятицкий Дмитрович
105. Лев Кульчицкий Колодчак
106. Иоан Яворський Червакович
107. Володимир Бандрівський де Новосільце
108. Симеон Яйковський Беренда
109. Константин Бандрівський де Новосільце
110. Иоан Чайковский Беренда
111. Стефан Бандрівський де Новосільце
112. Василь Туряньський Келянович
113. Лев Гордиский Данути Михайла
114. Теодор Чайковский Кунько
115. Алексей Чайковский Тишкович
116. Михаил Чайковский Тишкович Иоана
117. Иоан Чайковский Дашкович Дмитро
118. Илия Чайковский Тишкович Дмитро
119. Онуфрий Чайковский Шалко
120. Григорий Чайковский Романович Иоана
121. Николай Винницкий Радзевич
122. Иоан Чайковский Дешкович Вавра
123. Антін Чайковский Солонинка
124. Иоан Туряньський Каланович
125. Михайло Чайковський Беренда Федора
126. Симеон Попіль Лицар
127. Алексей Чайковский Трунько Василя
128. Михаил Чайковский Шалко Алексея
129. Теодор Сороковський Яструб
130. Петро Чайковський Шалко
131. Василь Городиский Данута Михайла
132. Михаил Чайковский Тишкович Прокоп
133. Михаил Винницкий Гуль Иоана
134. Василь Чайковский Шалко Алексея
135. Петро Попіль Сулима
136. Денис Попіль Сулима Петра
137. Иоан Чайковский Дашкович Михайла
138. Василь Баранецкий Дашкович
139. Василь Гординський Антонович
140. Григорій Попіль Лицар
141. Михайло Погорецкий Чайнич
142. Андрей Чайковский Тишкович
143. Григорий Городиский Данута Алексея
144. Иоан Чайковский Шумко Алексея
145. Теодор Винницкий Гуль Иоана

146. Денис Чайковський Тишкович
147. Михайл Винницький Гуль Йоана
148. Иоан Попіль Лицар
149. Василь Погорецький Чайнич
150. Михайло Погорецький Чайнич
151. Стефан Гординський Антонович
152. Антін Чайковський Дашкович Михайла
153. Михайл Чайковський Шалко
154. Лев Чайковський Беренда
155. Михайл Винницький Радзевич Григорія
156. Михайл Попіль Сулима Петра
157. Михайло Городиский Мацейчак
158. о. Омелян Погорецький Сас
159. Василь Яворський Сас
160. Иоан Бандрівський ле Новосієлце
161. Дмитро Гординський Антонович
162. Григорій Гординський Антонович
163. Йосиф Гординський Антонович
164. Иоан Гординський Ядвішак
165. Григорій Кульчицький Дашинич
166. Василь Чайковський Тишкович
167. Омелян Гординський Федькович
168. Юліан Білинський Тарасович
169. Михайло Городиский Прокопчак
170. Данило Городиский Прокопчак
171. Григорій Гординський Антонович Стефана
172. Григорій Гординський Ядвішак
173. Иоан Гординський Антонович
174. Григорій Ортинський Куширак
175. Иоан Чайковський Беренда
176. Николай Луцкий Одинак
177. Антін Чайковський Шалко
178. Дмитро Городиский Мацейчак
179. Лев Чайковський Лашавич
180. Лев Попіль Солович
181. Йосиф Чайковський Трунко
182. Павло Луцкий Одинак
183. Володимир Чайковський Перко
184. Николай Бачинський
185. Дмитро Чоловський
186. Стефан Білинський Тарасович
187. Франц Терлецький Симкович
188. Алексей Бачинський Качкенович
189. Теодор Білинський Слотило с. Андрея
190. Иоан Білинський Гроць с. Петра
191. Захарія Білинський Тарасович
192. Михайл Білинський Милькович
193. Алексей Чайковський Тешкович
194. Василь Білинський Ярошевич До-
луговський
195. Павліна Білінська Тар. Долуговска
196. Антін Білінський Слотило Онуфрія
197. Володимир Білінський Тарасович
Йоана
198. Иоан Білинський Милькович
199. Михайл Білинський Тарасович
200. Петро Білинський Тарасович
201. Илия Білинський Тарасович
202. Яков Топольницький Сас
203. Михайл Лозінський з Галат
204. Парфир Лозінський Яримович
205. Стефан Ясніський Волосович
206. Стефан Жеребецький Задеберний
207. Дмитро Жеребецький Задеберний
208. Прокіп Закалужний
209. Теодор Задеберний
210. Василь Лозінський Яримович
211. Стефан Лозінський з Галат
212. Николай Кульчицький Шумило
213. Иоан Кульчицький Шумило
214. Григорій Крилошанський Турок
215. Илия Кульчицький Шумило
216. Олекса Крилошанський Турок
217. Иоан Крилошанський Турок
218. Мирон Лозінський з Галат
219. Яким Лозінський Яримович
220. Теодор Жеребецький Любка
221. Йосиф Лозінський з Галат
222. Стефан Лозінський Яримович
223. Максим Сілецький
224. Петро Лозінський Яримович
225. Григорій Крилошанський Турок
226. Иоан Лозінський Яримович
227. Иоан Попіль
228. Володислав Федорович
229. Алексей Жеребецький Сас
230. Володимир Федорович
231. Антін Попіль Кішак
232. Теофіль Манастирський Вагушак
233. Пр. о. Сотер Ортинський Лебедь
234. Йосиф Ортинський Лебедь
235. Николай Бандровський де Новосієлце
236. Подлуский

237. Кароль Рудольф Цибольський
238. о. Яміль Горніцкий
239. Михаїл Яворський Щербакович
240. Афтаназій Уруцкий Подчате
241. Петро Лозіньський Дзіча
242. Михаїл Ортинський Ферондович
243. Ілля Ортинський Ферондович
244. Василь Білинський Тарасович
245. Лев Ортинський Ферондович
246. Юрко Ортинський Ферондович
247. Юрко Матковський Бобусевич
248. Николай Яворський Червакович
249. Іоан Яворський Червакович Корнил.
250. Антін Бориславський Сенькович
251. Андрей Лозіньський Дзіни
252. Антін Бориславський Сенькович
253. Михайл Зубрицкий Винива
254. Іоан Яворський Червакович Ігнатій
255. Іоан Ортинський Ферондович
256. Адольф Бориславський Сенькович
257. Никодим Ортинський Ферондович
258. Іоан Ортинський Ферондович
259. Николай Винницький Недоляш
260. Йосиф Гординський Федькович
261. Казимир Ільницький
262. Лев Городиский Мацейчак
263. Пилип Криницький Гятович
264. Василь Винницький Недоляш
265. Николай Городиский Мацейчак
266. Йосиф Турянський Гриспело
267. Йосиф Городиский Мацейчак
268. Антін Криницький Еляшович
269. Володимир Винницький
270. Антін Криницький Еляшович
271. Йосиф Чайковський Беренда
272. Николай Бандровський
273. Анна Городиска Мацейчак
274. Йосиф Терлецький Тимкова
275. Антін Рожняловський Ляхович
276. Михаїл Бандровський де Новосіел
277. Николай Мостицкий Захаріюш
278. Петро Кульчицкий Поливка
279. Лявро Кульчицкий Поливка
280. Александер Хлопецький Недобанович
281. Юліян Тустановський
282. Ігнатій Городиский Мацейчак
283. Николай Стріпецький
284. Ігнатій Усятицкий Дмитрович
285. Стефан Рудницький Вандимович
286. Іоан Усятицкий Дмитрович
287. Ігнатій Усятицкий Дмитрович
288. Ігнатій Дидинський де Мартинович
289. Ігнатій Усятицкий Дмитрович
290. Іоан Усятицкий Дмитрович
291. Йосиф Городиский Мацейчак
292. Іоан Городиский Мацейчак
293. Антін Городиский Мацейчак
294. Михайло Городиский Мацейчак
295. Іоан Стрілецький
296. Василій Бачинський
297. Николай Городиский Мацейчак
298. Ігнатій Городиский Мацейчак
299. Юліян Городиский Мацейчак
300. Наталія Матковська Скетанович
301. Маняцкий
302. Стефан Сілецький
303. Еміліян Подлуский Тосорович
304. Антонина Кульчицка Волчко

№ 7.

СПРАВОЗДАНЄ УВИДѢЛУ ТОВ. „РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ” З СВОЄЙ ДІЯЛЬНОСТІ⁵

Вібраній в р. 1907 першій наш вѣдѣль займався пильно справами Товариства и отбувъ в часѣ свого урядованя 8 повнѣх своїхъ засідань, окроми численнѣх довірочнѣх сходинь, на котрѣхъ оражено надь справами біжучими.

Головну увагу звернувъ вѣдѣль на освѣдомлене нашихъ громадъ шляхоцкихъ и на придбанє каснѣвъ Товариству. В той цілі уряжовано віча просвітнѣ по селахъ шляхоцкихъ, на котрѣхъ віголошували члени вѣдѣлу реферати на теперішнѣмъ стані

нашої рускої шляхті в Галичині – почомь слідовали розмови на ту тему – и вписи членовь. Такі відбули ся доходомь виділу вь селахь: Гордині шляхоцкой 2 разі, вь Билині великой 2 рази, вь []⁶ шляхоцкой 2 рази, вь Кульчицахь, Ортиничахь 2 рази, вь Лозинѣ коло Львова. До инніх и дальшихь сель шляхоцких не мав відѣл жадней – що спроможности съ вічами удати ся. Працю тую подойме безперечно новій відѣл рухати єю буде дальше як основу розвою цілого Товариства.

Що до успіховь, які относили нашій загаломь взявши, успіх тї були хороші. Було велике заинтересоване може шляхти нашим Товариствомь и радсть оть его заложеня, ежъ справдѣ – оть початку нашої ерї Конституційной – ничь зь руской стори не зроблено для []⁷ то перші крокі вь том напрямѣ, є початок – хоть трудній и повольній – всегда тішить и до дальшихь трудовь заохочує.

Яко відимій знакъ – успіх нашої акції пресвѣтной – служить дальше та обставина, що придбалисьмо вь том роцѣ нашому Товариству 248 членовь, зь которіхь бѣльша половина зложила свої вкладкі членскі. Головна сила нашихь членовь складаєсь зь нашихь господаровь шляхоцких о котріхь можемо съ признанем поднести, що радо горнуть ся до просвітї и діяльно поддержують свое Товариство та не можемо – на жаль – сказати еще сего о нашої шляхоцкой интелігенції руской, котра мало интересовала ся нашими справами и мало вступала вь члени. Тратимо однакож надїї, що съ часомь, коли Товариство наше розвине ся – не тільки меже нами и тїхь – которі вїйшовши зь помеже нашої шляхти та застѣявши видно вь нашої суспільности становиско – в першій мірі обовязаний суть причинити ся до поднесеня, розвою и поступу свого рѣдного шляхоцкого стану. Тутъ поднести належить що и молодіжъ наша мало горне ся до нашого Товариства, черезъ що бракъ намъ молодихь силъ агітаційнихь. С той причині не можна було больше вічь шляхоцких урядити, хоть були громадї, що самі запрашали нас на такі віча до себе.

Тожь отчуваючи дѣтливо бракъ свідомого охочого до праці – молодого покоління шляхоцкого поднесли мї прилюдно гадку здвигненя рус []⁸ шляхоцкой вь Самборѣ, щобї вь том и помочи родичамь, давати имъ діти свої до шкѣль висшихь – и дати добру опіку и виховане нашимъ наслідникамь, щобї съ бѣльшою любовію до своихь традицій шляхоцких – и съ бѣльшимъ завязіємъ несли нашї идеѣ вь будучину нашого народа.

А хотяї справа тая и трудна, з причини браку жондовь – и далека є ще до зреалізованя – все такой справа тая вже поднесена, вже жие, истнує и развивати ся буде!

Кромі тїхь справь, чисто просвітніхь – займав ся відѣл и справами бѣльше економічними, дотичачими нашої шляхти. Отже приготоване до заложеня руской „Касї шляхоцкой” вь однї зь бѣльшихь и меншихь громад шляхоцких – вь ціли легкого кредиту и ширеня здоровой ощадности. Обговорювали ми []⁹ на разѣ приватну справу поправї пасовискь громадскихь нашої шляхти, вь чѣмъ першій крокъ зробила громада Кульчичі на свѣй хосень и пожитокъ – а на добрій примѣрѣ для громадь другихь. Такі то права пасовискь причинила бї дуже до поднесеня хову худобї, де збѣльшеня скеликости и доброї нашї – а тимъ самімъ поднісь бї ся значно добробутъ нашихь господаровь шляхоцкихь.

Щодо до товариского житя нашихь членовь предложує статути нашого Товариства – закладане читалень подъ назвою “Касина шляхоцкі”. А вь ціли вѣспѣльной розривкі читанє и наукї. Маю отже повідомити Світлі зборї що и вь томъ напрямѣ зробивъ відѣл вже добрій початокъ вь томъ роцѣ – бо заложивъ вже одне таке касино. А честь тая и честь першенства громади вь []¹⁰ громади Чайковичї вь []¹¹ найбѣльше освідомлена

и найрухливіша зь нашихъ громадъ шляхоцкихъ! Въ самѣмъ нашѣмъ Тов. єсть больше якъ 50 членѣвъ зь Чайковичъ а до касина шляхоцкого, що тамъ въ дни 07 січня т.р. отворено. Вписало ся заразъ около соткѣ членѣвъ! Тожъ честь! Той нашой мужной, мудрой шляхтѣ въ Чайковичохъ – що такимъ добримъ иде приміромъ.

Въ кѣнци надмітити належится, що и репрезентаційнѣ свої обовязкѣ сповнявъ вѣдѣль по можности – совістно, бо брав діяльну участь въ ювілею 40⁰-лѣтнього истнованя Слав. “Просьвіти” – складавъ гратуляціѣ найяснішому Пану въ дни 60 лѣтнього панованя – на рукѣ п. Старости и висилавъ деякі письма привѣтнѣ, яко приміромъ до Преосв. Єписк. Киръ Сотера Ортиньского въ Америці Літільского в Міяві. Лишь до Его Ексцел. Митрополита Шептицкого – не висилано еще свч. депутаціѣ отъ нашего Тов. а то з причинѣ, що Его Ексцел. часто вѣздивъ зь Львова и довше перебувавъ за границею – але въ роцѣ біжучѣмъ обовязокъ той вѣкона єсь напевно. Буде се подекуди и лудих – бо представляти буде можна при той нагодѣ нашъ розвѣй и діяльність въ першѣмъ роцѣ истнованя нашего Товариства.

На тѣмъ и коньчимо нашъ звѣтъ за рѣкъ минувшій – предкладаючи его ласкавой увазѣ Свѣтлѣхъ зборѣвъ.

В Самборі дня 4¹²

№8.

КВЕСТИОНАР ТОВАРИСТВА РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ

Самбір ул. Тиха¹³

1) Чи є у Вашім повіті які шляхотські села? Кілько їх? Як звуться? Число душ шляхти в кождім селі?	1) Кійданів, 2) Доброполе, 3) Курдибанівка ad 1 – 1500 шляхти а 500 хлопів ad 2 – 800 шляхти руської 800 польської ad 3 – кількасот русинів – дрібка поляків – Бачусь є троха шляхти в Опеші и Слобідці долішній
2) Кілько і котрі з них є мішані? Шлях-хлопські? Українсько-польські? Та яка часть в них шляхти?	Кійданів, Доброполе, Курдибанівка не мішають ся з хлопами – українці
3) Відношення шляхти до хлопів в житю громадським і буденнім	Стороняють від хлопів
4) Яка в тих селах рада громадська? шлях., хлоп., укр., поль., русофіль	Кійданів – шляхта україн. Доброполе – українці и поляки Курдибанівка – українці
5) Який політичний напрям в кождім з сіл та свідомість національна	В Кайданові і Доброполи сильна свідомість. В Курдибанівці слаба
6) Який маєтковий стан сих сіл? (еміграция)	В Кайданові дуже багаті В Курдибанівці бідаци В Доброполи маюť много ґрунту але за те дуже обдовжені

7) Чи є які в цих селах просвітні або політичні товариства. Хто їх веде? Інтелігенція чи шляхта	Суть читальні Просьвіти. Сільський господар і Січи веде шляхта. Се говорю про Кійданів та Доброполе. В Курдибанівці бачусь нема нич
8) Чи і котре село за чіми впливами змінило обряд або народність?	Обряду свого тримают ся
9) Чи є в повіті яка шляхотська інтелігенція, хто і на яким становиску?	Не ма
10) Котрі села і кілька висилають молодежи до шкіл?	Оскільки мені відомо вийшли з Кійданова інтелігенти як Чайківський проф. гімн., Чайківський парох в Мишкові. Більше не знаю
11) Чи нема якої стипендії з тих сіл?	Не знаю
12) В котрих селах є свідомі одиниці між шляхтою? Їх назвиска	В Кійданові – Йосиф Монастирський, Монастирський Володимир В Доброполи: Іван Яворський В Курдибанівці не знаю
13) Чи на Ваш погляд розі йшла бись між шляхтою История України узглядняюча історію шляхти?	На певно, тільки треба підбити їх думку шляхотску
14) Ваші замітки в справах організації шляхти	Прошу написати в справах шляхотских по докладнійшій інформації до Йосифа Монастирського в Кійданові почта Оссівці, а також до его жени дуже свідомої українки, котра фактично проводить селом, она зовесь Климентина Від мене ті села далеко бо 5 миль. Яко організатора они мене добре знають, я до них радо заїжджаю. Та тепер я ... до них не поїду, бо за для нетакту Народного Комітету, цілковити хочу вицофатись з арени політичної – з поважаням.

*В. Носковський
Сороки
п. Бучач*

№9.

[ЧЕРНЕТКА АНКЕТИ, ЗАПОВНЕНОЇ В СТАРОСАМБІРСЬКОМУ ПОВІТІ]

1.	1. <u>Бачина</u> , москвофіли 395 душ, село чисто шляхотське 2. <u>Росохи</u> , українці, 800 душ, село чисто шляхотське 3. <u>Лібухова</u> , українці, 500 душ, село чисто шляхотське 4. <u>Терло шляхотське</u> , 500 осібна громада шляхотська, має свого префекта (Друга половина села „Терло рустикальне” має свого вїйта)
2.	5. <u>Топільниця шляхотська</u> , українці, около 400 (друга половина села є Топільниця рустикальна). Громада шляхотська має свого префекта. Помішана з хлопами шляхта є ще: в Лопушанці, Турю, Волошинові і Біличах але все раз більше тратять свою відрубність
3.	В селах чисто шляхотських з своїми самоуправами шляхта держить ся осторонь від хлопів. В селах шляхотских мало відмінно є і прибирає чим раз більше характер хлопский
4.	Подано висше

“ТОВАРИСТВО РУСЬКОЇ ШЛЯХТИ В ГАЛИЧИНІ” І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ

5.	Подано висше
6.	Громади: Бачина, Росохи, Терло шляхотське і Топільниця шляхотська мають свої маєтки громадські
7.	В Бачині читальня ім. Качковського і дружина. В Терлі є Читальня Просьвіти. В других громадах нічого нема. В селах хлопських шляхта належить до читалень спільних (всюди Просьвіта)
8.	
9.	
10.	
11.	У Топільниці ім. Дубравского
12.	
13.	
14.	

Списано у Стрільбичах 27/4 914 р.

№10.

[ЧЕРНЕТКА АНКЕТИ З БОГОРОДЧАНСЬКОГО ПОВІТУ]

1.	1) Грабовець, 2) Жураки, 3) Старуня
2.	ad 1.) 1/3 часть шляхти ad 2.) 1/6 часть шляхти ad 3.) 1/20 часть шляхти
3.	ad 1) шляхта держить ся осторонь, – дружить ся між собою, є заможнійшою від хлопів ad 2) ad 3) змішані в часті латинники
4.	всюди хлопські з домішкою шляхти
5.	Сьвідомість національна у всіх селах досить висока, – напрям партійний в перевазі радикальний, в меншій части нац. демокр.
6.	Села дуже бідні, – але шляхта від селян визначає ся певною вищою заможністю
7.	Всюди є чит. Просьвіти, кружки сільс. Господаря, – ведуть селяне. В Жураках добре з'організована «Січ» – ведуть селяне.
8.	Жадне

9.	Учитель Осип Гошовський в Хмільівці п. Росільна син Антона Гошовського, господаря в Грабівці Антін Книгилицький закінчений гімназист, тепер маєтковий властитель Грабівця
10.	Не посилають дітей до вищих і серед. шкіл
11.	
12.	Антін Книгиницький Франц Гошовський Грабовец Павло Матковський через Богородчани Антін Гошовський Петро Матковський
13.	
14.	Кожда організація спричиняє ріст нац. свідомости і відпорности на ворожі впливи

№11.

[ПІДГОТОВЧІ ЗАПИСИ ДО АНКЕТИ З ДОЛИНСЬКОГО ПОВІТУ]

Проблиспі учені з життя шляхти прошу віднести ся слідуючо:

1) Струтиш вижний п.п. Рожнітів о. Дурбак місцевий парох.

2) О. Теофіль Горникевич парох і декан в Гошові п.п. Болахів може подати докладні дані про Гошів, Витвицю, Розточки і Гериню, бо був парох в Витвиці, понадто можуть заподати про Витвицю місцевий парох о. Никола Дермицга, а про Розточки парох о. Константин Целевич в Кальній п.п. Витвиця.

[¹⁴ Долина званім „Підлівче” мешкає в до 30 домах шляхта. В році 1898 і 1899 хотіли всі перейти на латинське, їм обіцяно утворити школу за се, діти бо мусять ходити [¹⁵ 6 кл. Я тогди зробив там віче, ударив до їх амбіції, що діти їх можуть бути міністрами, так всі відказались від переходу на латинський, захожено чит. Просвіти, головою єсть Креховецький. Членів всіх 25 як Никола і Ян Височанські, Ян Креховецькі, Александер Струтинські, Иван Креховецькі. Креховецькі уживають придомку „Букатка”, синів своїх не мають, анальфабети, більша половина дуже бідні, дурні, але страшно зарозумілі, бо має бмахи з документами шляхотскими. Сусідуєть з кольонією німецькою „Дуброва”, [¹⁶ вспільної школи з бундом німецьким. Рідна школа не хотіла дати нічого. Помаки випередили і отримали 1 класу Т. І. Л. Почувають себе русинами українцями, за 1 корону купують їх при виборах. Імена уживають Ян, Александер, кобіти „Мариянна”.

Долина 22.VII 914

¹ Цей вірш, який фактично став гімном дрібної української галицької шляхти, написав П.Погорецький. В архіві товариства зберігається рукопис і друкарський відтиск. Текст подаємо за першодруком. Слова „автор о. Петро Сас Погорецький” є автографом.

² Всі підписи під текстом статуту написані від руки чорним чорнилом і є автографами.

³ Збережено орфографію при написанні прізвищ. Скорочені слова доповнено буквами у квадратних дужках.

⁴ Документ не датований.

⁵ Текст написаний олівцем. Окремі слова настільки затерті, що відчитати їх не було змоги.

⁶ Не відчитане слово.

⁷ Не відчитане слово.

⁸ Не відчитані слова.

⁹ Не відчитане слово.

¹⁰ Не відчитані слова.

¹¹ Не відчитані слова.

¹² На цьому текст звіту закінчений.

¹³ Адреса розміщення товариства

¹⁴ Не відчитані слова.

¹⁵ Не відчитане слово.

¹⁶ Не відчитане слово.

Михайло Кріль, Наталія Лешкович

“Товариство руської шляхти в Галичині” і його діяльність.

У матеріалах розглядаються проблеми організації дрібної української шляхти Підкарпаття. Аналізується діяльність товариства “Руська шляхта” на початку ХХ ст.

Kril, Mykhailo and Leshkovych, Natalia

“Russian gentry society in Halychyna” and its activity

The article deals with the problems of the Ukrainian gentry organization in the Subcarpathian region. The activity of “Russian gentry” society in early 20th century is analysed.

"GAZETA NADDNIESTRZAŃSKA" ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

В історії міст преса як історичне джерело посідає особливе місце, оскільки, на відміну від документів офіційного походження, відображає зацікавлений погляд на поточні події певної частини міського населення. Така відвертість і безпосередність у сприйнятті щоденних подій і проблем загалом становить одну з важливих особливостей преси як історичного джерела. Її вивчення дозволяє дослідникові доповнити інформацію офіційних джерел своєрідним зацікавленим поглядом "знизу". Вагомість преси ще більше зростає у випадку провінційних містечок, джерела до вивчення історії яких є значно скромнішими, порівняно з великими містами. Подекуди така преса є єдиною можливістю реконструювати громадське життя міста, конфесійні та національні стосунки у ньому, чим, поза протизаконними випадками, практично не цікавиться офіційна документація. У цьому сенсі Дрогобич автономічної доби був типовим східногалицьким містом, в якому дві найбільші етнічні громади – польська та єврейська – мали свою пресу. І якщо єврейська преса була тематично акцентована на проблемах самої громади, то польські часописи на своїх шпальтах піднімали широкий спектр громадських питань, торкалися практично всіх аспектів життя міста, в тому числі такої важливої проблеми, як міжнаціональні стосунки у ньому. Серед всіх польських газет Дрогобича другої половини ХІХ – початку ХХ ст. "Газета Наддністрянська" займала особливе місце, як широтою охоплених проблем, що піддавалися дискусії на її шпальтах, так і тривалістю свого виходу – п'ять років. Ці обставини й зумовили нашу увагу саме до цього часопису. Оскільки жодна з дрогобицьких газет до цього часу не стала об'єктом спеціального вивчення, вважаємо нашу публікацію поштовхом до проведення таких студій¹.

Перше число "Газети Наддністрянської" вийшло 16 лютого 1884 р. Повна назва часопису була такою – "Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny. Organ demokratyczny". Газета виходила щодругу суботу кожного місяця і, з невеликими перервами, проіснувала до 15 квітня 1889 р. Як свідчать редакційні статті, видавці мали намір перетворити газету на тижневик, проте, через низку причин, передусім, фінансового характеру, такі плани не були реалізовані. Фактично, це була єдина польська газета Дрогобича доби галицької автономії, що виходила такий тривалий час. Формат газети – шість, зрідка чотири сторінки, поодинокі числа мали вісім сторінок. Іноді в газетах трапляються вкладки із програмними публікаціями суспільно-політичного змісту. Текст на сторінці було розбито на три колонки. Прикметно, що газета друкувалася не в Дрогобичі, а у Львові, в друкарні Наукового Товариства імені Шевченка. Надзвичайно цікавою була особа видавця та редактора газети Едмунда Леона Солецького, котрий за фахом був інженером-архітектором та будівничим, а за покликанням – публіцистом. Один із його біографів, М.Мороз зазначав, що Е.Солецький був "однією з яскравих постатей громадського та культурного життя Галичини у 80-90-х роках минулого століття, зокрема Галичини"². Товариш та однодумець І.Франка, Е.Солецький гаряче обстоював права простого люду (без

огляду на віровизнання) та виступав за нормалізацію міжнаціональних стосунків у тогочасній Галичині. Ці світоглядні орієнтації видавця, що позначилися на змісті більшості публікацій "Газети Наддністрянської", привернули до числа її співробітників багатьох знаних представників демократичного руху в Галичині кінця XIX ст. Так, у 1884 р. з редакцією газети співпрацював молодий польський соціаліст І. Дашинський, згодом – один із лідерів польської соціал-демократичної партії Галичини; певний час тісні контакти із часописом підтримував відомий український громадський і культурний діяч Павло Кирчів³.

Вже зміст першого числа газети виразно окреслив позиції її видавців. Воно містило односторінкову вкладку – програму "Газети Наддністрянської", опубліковану польською та українською мовами. Основні пункти цієї програми: сприяння утворенню впливового демократичного руху на провінції та друкованого органу, котрий сприяв би консолідації його прихильників; контроль за діями влади у дотриманні законів; боротьба за розширення прав місцевого самоврядування; обстоювання культурних і освітніх ідеалів, контроль за культурно-освітньою роботою на провінції, забезпечення освітньо-культурних прав громадян, особливо українців та поляків як найчисельнішої етнічної групи краю; сприяння у створенні осередків громадського життя на провінції. Особливий акцент у програмі було відведено українському питанню у Галичині. Українська проблема була визначена найважливішою справою громадського життя краю, а її справедливе розв'язання проголошувалось найбільш важливим завданням на майбутнє. "Одвічне існування руського народу визнаємо безоглядно і безумовно, – підкреслювалось у програмі, – не менше визнаємо, що тут, на Русі має право руський народ жадати цілковитої рівноправності"⁴. Програма газети, як свідчила надіслана кореспонденція, знайшла жвавий відгомін у громадських колах і в цілому була прийнята з ентузіазмом. Як перший практичний крок втілення цієї програми, а також з метою створення українсько-польського демократичного об'єднання та поширення часопису в середовищі української громади краю, було заявлено про те, що тексти українських дописувачів газети будуть друкуватися мовою оригіналу. І дійсно, за кілька років існування газети ми неодноразово, практично у кожному номері, бачимо україномовні тексти. Окрема увага у програмі була присвячена вирішенню єврейської проблеми в Галичині. Згідно з поглядами редактора газети, слід змагати до рівноправності євреїв та християн, налагодження діалогу між християнською та юдейською громадою міста, намагатися проникнути зі своїми ідеями у консервативне єврейське середовище. Видавці переконували, що оскільки Дрогобич є своєрідною мініатюрою відносин у Галичині, тільки така широка національна програма дозволить об'єднати всіх громадян краю для органічної багатонаціональної праці по відродженню Польщі.

Програмні засади газети знайшли своє втілення у передових статтях першого числа. Перші дві статті, озаглавлені "Деспотизм чи автономія?" та "Публічний контроль", були присвячені проблемі розширення місцевого самоврядування у краї⁵. Інша стаття – "Більше світла, шкіл та читалень" – пропагувала просвітницькі цінності, була гострополемічно спрямована проти пияцтва, невігластва, хамства у середовищі міщан⁶.

Структура першого числа газети була типовою для всіх наступних її видань. Перші дві сторінки, зазвичай, займали програмні статті, які відбивали бачення редакцією найбільш злободенних проблем розвитку держави та краю. На третій сторінці містилась рубрика "Кореспонденція", в якій публікувались цікаві листи з Галичини та з сіл Дрогобицького повіту, а також інших місцевостей імперії. Найбільш значні події в житті

міста та околиць знайшли, власне, відбиття в рубриці “Хроніка”, котра була, зазвичай, розташована на четвертій-п'ятій сторінці. З третього – 1886 р. – рубрика “Хроніка” була поділена на дві рубрики – “Місцева хроніка” та “Позамісцева хроніка”. В поодиноких числах газети містилась рубрика “Рух товариств”, що висвітлювала динаміку громадського життя в місті. Матеріали цієї рубрики дозволяють нам дізнатися, що у місті діяли такі громадські організації, як Товариство “Родина”, Товариство “Взаємна допомога”, Гімнастичне товариство “Сокіл”, “Товариство селянських гуртків”, численні професійні організації. Більшість чисел містили також рубрику “Нещасні випадки”, де описувалися, переважно, нещасні випадки на нафтових та озокеритних копальнях Борислава. Рекламні оголошення займали третину останньої сторінки. На відміну від переважної більшості інших польських газет Дрогобича, у “Газеті Наддністрянській” був надзвичайно скромний літературний куток – один-два поетичні або прозові твори на одне число. Щоправда, літературно-мистецька складова газети поступово збільшувалась від четвертого року видання. Серед дописувачів газети був знавець бориславської теми Стефан Ковалів, який розмістив декілька оповідань, в яких описувалися стосунки в місті⁷.

Найбільша кількість публікацій у “Газеті Наддністрянській” була присвячена обговоренню національних стосунків у краї, передусім шляхам налагодження польсько-українського порозуміння. Серед них назвемо найбільш резонансні – “Справа руська в цілому, а особливо в Галиції” (містила розширення тез програми)⁸ та “Колонізація Русі” (була спрямована проти поглядів деяких польських політиків на потребу новітньої культурної та політичної колонізації українських земель Галичини)⁹. Про позиції редактора газети щодо шляхів вирішення українського питання в краї яскраво свідчать статті “Русини і Сейм” та “Руська справа в галицькому сеймі”, в яких Л.Солецький виступив за збільшення кількості українського представництва у Галицькому Сеймі, обстоював дійсну рівність двох мов, доводив необхідність розбудови шкільництва українською мовою тощо¹⁰. Погляди редактора на українське питання нерідко входили у конфлікт із державною цензурою. Так, конфіскованими виявилися такі статті, як “Наші магнати та Русь і русини (голос з краю)”, “Руське віче у Косові”. Зауважимо, що політика газети щодо українського питання була схвально сприйнята українською пресою Східної Галичини. Наприклад, газета “Діло” неодноразово відзначала толерантну громадську позицію часопису, його популярність у середовищі українців, принципове відстоювання редакцією тези про рівність двох найчисельніших народів краю¹¹. Одним із авторів таких відзивів був І.Франко, який схвалив демократичну позицію редактора газети, а її саму назвав взірцевою для провінційної преси¹². На ці доброзичливі слова українського поета Е.Л.Солецький відповів поетичним посланням “До І.Франка у Львові”¹³. Проукраїнські настрої редактора засвідчує також його намір друкувати на сторінках газети власні польські переклади віршів Тараса Шевченка¹⁴. Проте, хоча переклади були зроблені, на сторінках газети вони так і не з'явилися. Загалом, можемо із впевненістю сказати, що часопис був спрямований на пропаганду польсько-української співпраці та приязні.

Не менше уваги на шпальтах газети було відведено обговоренню становища євреїв у краї. Глибокі за змістом та різноманітні за жанром публікації пропагували ідеї зрівняння прав євреїв і християн, виривання бідніших членів єврейської громади із тотальної залежності від її керівників¹⁵. Попри поодинокі статті, з єврейської проблеми було й декілька тематичних серій публікацій. Наприклад, серія статей “Дещо з єврейського питання” обговорювала складні стосунки всередині кагалу, відносини

між простими його членами та верхівкою, показувала систему визиску на прикладі дрогобицької общини¹⁶. Інша серія статей під назвою "Месіада" була присвячена осмисленню актуальної на той час ідеї єврейської державності, визначення теренів для компактного розселення обраного народу¹⁷. Газета описує безправність рядових членів єврейської громади, котрі потрапили в фінансові тенета своїх чільників, передусім сімей Гартенбергів і Гольдгаммерів¹⁸. Тих останніх у газеті названо правдивими антисемітами¹⁹.

У той же час, газета гостро виступала проти панування єврейської мафії у місті, що, згідно з поданою у газеті інформацією, зосередила у своїх руках переважну частину фінансів і через своїх представників керувала, фактично, життям цілого міста²⁰. На шпальтах газети перед читачами розкривається картина безправності більшості населення міста, різних надужити верхівки єврейської громади. Деякі публікації висміювали стереотипізовані традицією негативні національні риси євреїв – передусім, їхню скупість та ошуканство. Так, в одному з чисел, як правдива, переповідається така історія: один дрогобицький єврей торгувався за коня і, завдяки різноманітним хитрощам, збив ціну з 200 злотих до кількох центів. Тоді кмітливий власник уклав договір, за яким єврей повинен був за коня віддавати протягом 25 днів щодня вдвічі більшу суму, починаючи з одного цента. Яким було здивування нового власника, коли виявилось, що кінь коштує 167772 злотих 16 центів.

Найбільш гострим на сторінках "Газети Наддністрянської" було обговорення міжнаціональних стосунків у Бориславі. Загалом, бориславська тема – протистояння у містечку християнської та єврейської громад, що нерідко доходило до крайніх меж, була наскрізною для часопису²¹. Зі шпальт газети нам відкривається картина безкарних злочинів, котрі чинилися представниками єврейської мафії стосовно робітників Борислава, адже більшість бориславських копалень знаходились у єврейських руках. Робітники були змушені працювати по 12 і більше годин за мізерну оплату²². В шахтах не проводилися жодні заходи безпеки, внаслідок чого практично щоденно гинули люди (цьому була присвячена серія статей під загальною назвою "Нещасні випадки у Бориславі"). Це спричинило зростання соціального та національного напруження у місті, постійні сутички на етнічному ґрунті, внаслідок яких гинули представники обох сторін (висвітлено в серії статей під загальною назвою "Убивства в Бориславі").

Позиція дописувачів газети з єврейської проблематики, гострі публікації такого роду, як свідчать матеріали газети, постійно наражалися на критику верхівки єврейської громади міста та цілого краю, котра активно спекулювала на темі антисемітизму. Про актуальність піднятого у часописі обговорення єврейського питання свідчить те, що воно досить швидко переросло місцеву тематику, вийшло за межі громади міста і поширилось на пресу східної частини цілої імперії. Так, можемо простежити за полемікою між дрогобицькою газетою та варшавським часописом "Ізраїльтянин"²³.

Не менше уваги на сторінках "Газети Наддністрянської" було приділено громадським справам у місті та окрузі. Редакція газети виступала за розширення прав громади в управлінні містом, залучення громадськості до контролю за діями влади, прозорість у призначенні функціонерів, ротацію представників виконавчої влади²⁴. Газета постійно інформувала читачів про діяльність Дрогобицької повітової та селищних рад²⁵. Особлива активність у цьому питанні спостерігалася під час виборів до цих органів самоврядування. Дуже цікавим було висвітлення газетою боротьби Ксенофонта Охримовича за посаду голови міста. Часопис всіляко підтримував останнього, сподіваючись на кардинальну зміну стосунків у місті. Борючись з апатією місцевого населення, що,

перебуваючи у злиднях, мало переймалося проблемами життя міста, газета закликала брати активну участь у громадському житті, усвідомлено користуватися своїм виборчим правом²⁶. Шпальта газети містили інформаційні матеріали про сеймове життя, доносили до громадськості звіти про діяльність послів до сейму²⁷. Найбільшої критики на сторінках часопису зазнавало закостеніння міських структур, забрудненість вулиць міста та базару, проблеми з освітленням вулиць, надмірні оплати за послуги міських перевезень, відсутність муніципальної загальнодоступної поліклініки, корумпованість міської влади, непрозорість у прийнятті важливих для громади рішень, неправомірні корупційні дії поліції, безпека на вулицях міста (кишенькові злочини на базарах та у церквах, бандити та грабіжники на вулицях у вечірній час); дитяче жебрацтво; поширення азартних ігор; загальна деморалізація людності; незадовільний стан міських лазень, в яких через технічні порушення від опіків гинули люди; аварійний стан багатьох будинків (наводилася вражаюча статистика, що за п'ять років завалилося понад двадцять будинків); відсутність нормальної каналізації, засилля німецької мови у місті, брак чистої питної води тощо. Неодноразово газета виступала з конкретними пропозиціями покращення ситуації в місті, наприклад, обговорювалися проблеми з організацією муніципальної міліції. Прикметно, що неодноразово критиці піддавалося незнання української мови міськими урядниками. Обговорення громадських питань у місті та в краї також зазнавало жорсткої реакції з боку влади, що неодноразово конфіскувала публікації такого роду.

Поряд із животрепетними громадськими проблемами, на шпальтах "Газети Наддністрянської" піднімалися також значущі теми суспільного життя у ширшому світоглядно-філософському вимірі. Наприклад, з другого року свого існування газета ввела нову рубрику "Суспільні бесіди", в якій активні дописувачі газети ділилися своїм баченням важливих тем сучасності²⁸. Наприклад, стаття "Минуле та майбутнє" була присвячена обговоренню місця жінки в швидко модернізованому світі кінця XIX ст., осмислення самого феномена емансипації. Занепад рільництва в краї, деградація селянства, заклики до громадської самоорганізації були предметом статті "На власних силах". Також у цій рубриці було обговорено кризовий стан народних ремесел, стан народної освіти, тягар для суспільства військових повинностей, національні стосунки у Австро-Угорській імперії, особливо, єврейське питання та зростаючий антисемітизм. Іншою цікавою темою, піднятою в газеті, було обговорення нової на той час соціалістичної ідеології. Зауважимо, що редакторів газети нерідко закидали соціалістичні симпатії, проте він заявляв, що не є прихильником цих ідей, хоча й не вбачає нічого поганого в існуванні останніх і принципово заявляє про необхідність утвердження політичного плюралізму. Культивовані серед поліції керівниками міста підозри щодо участі Е.Солецького в соціалістичних гуртках виливалися подекуди в обшуки редакції (наприклад, у березні 1886 р.), щоправда, завжди безуспішні²⁹. Втім, як зазначає Я.Грицак, саме ці періодичні обшуки, а також ініційовані недругами Е.Солецького кримінальні справи проти нього за образу маєстату (особи цісаря), дали привід місцевій владі припинити подальший вихід "Газети Наддністрянської"³⁰. Судові переслідування та закриття газети підірвали здоров'я Е.Солецького і в 1896 р. він помер³¹.

Попри тематичну пріоритетність проблем міста та округи, газета часто відгукувалась на найболючіші труднощі розвитку цілого краю. Серед найбільш обговорюваних були питання корупції влад різних рівнів, реорганізації засобів і шляхів комунікації, санітарні та екологічні проблеми, занепад духовності тощо³². Ця інформація також неодноразово зазнавала цензорських обмежень, унаслідок чого бачимо пусті стовпці

відділу "Хроніка". Редакція "Газети Наддністрянської" пильно стежила за зростанням громадянського самоусвідомлення серед мешканців Австро-Угорщини³³. Наприклад, на сторінках газети широко висвітлювалися виступи міщан Тернополя проти надужить міської влади³⁴. Зауважимо, що газета нерідко наводила цінну інформацію про життя інших навколишніх міст та повітів – неодноразово на її сторінках натрапляємо на цікаві факти з життя Кракова, Станіслава, Самбора, Галича, Стрия, Турки, Бережан, Жешува, Чорткова. Значну цікавість для сучасних дослідників можуть становити публікації, що висвітлювали зростання курорту у Трускавці³⁵. Багато також було повідомлень як з інших частин імперії – Хорватії, Боснії та Герцеговини, так і з різних країн світу – США, Росії, Китаю, країн Азії та Африки, Латинської Америки.

З шостого числа "Газети Наддністрянської" за 1884 р. редакція запропонувала читачам для обговорення найбільш гострі проблеми тогочасного суспільства під загальною темою "Кривди нашого народу". Далі кожне число містило докладне обговорення того свавілля та утисків, які зазнавало населення краю. Серед найбільших таких "кривд" було названо законодавчо оформлену безправність багатьох соціальних верств населення; земельне питання та його найболючіший аспект – масове обезземелення селянства; лихварство та споювання народу; заставу як спосіб пограбування суспільства; зростаючі екологічні проблеми, що були наслідком варварської експлуатації природних ресурсів; відсутність державної програми регулювання рівня річок і водоймищ, що мало наслідком великі шкоди під час весняних повеней; відірваність вищих прошарків суспільства від життя та потреб загалу; корумповане судочинство; жахливий стан народних шкіл та учительства; українське питання та шляхи його вирішення в Галичині; фарисейство та корупція у церковному середовищі, що призвели до падіння авторитету церкви; реформа військової служби; стан державних монополій; стан комунікацій у краї; убогий стан видавництва для народу та народних читалень; організація громадських шпихлрів для запобігання сезонним голодуванням простого люду; нерегульованість тарифних оплат; відсутність належного контролю за будівництвом та санітарією; відсутність ветеринарного контролю; зростання суспільної апатії; вимушена еміграція; слабкість провінційної преси тощо. Загалом редактори нарахували понад 30 таких "кривд"³⁶. Тон цих статей був настільки опозиційним, що через них деякі числа газети були цілком сконфісковані цензурою, як це трапилося, наприклад, із ч. 17 за 1884 р., що містило критичну замітку про шкільні порядки у Галичині загалом і в Дрогобицькій гімназії, зокрема. Також було конфісковано статтю про стан військових повинностей. Зауважимо, що газету досить часто конфісковували, наприклад, за 1885 р. таких конфіскацій було 5, за 1886 р. – 6, за 1887 р. – 6. Тобто, щороку четверта частина газет підлягала конфіскації.

Небайдужими були видавці газети й до проблем духовності та освіти. На сторінках газети бачимо гостру критику пияцтва, невігластва, хамства у середовищі міщан. Багато уваги приділялось шкільному питанню. Дуже гострими були статті, що закликали реформувати шкільну освіту, підвищити статус учителя, збільшити його платню, зменшити години праці, розвантажити від обов'язків, невластивих для шкільництва³⁷. У газеті наводяться красномовні факти мізерної оплати праці вчителя (чия платня була меншою від ловців бездомних псів), його залежності від настрою директора школи. Також газета запропонувала обговорення змісту шкільної програми, виступаючи за зменшення навчального навантаження учнів, особливо з огляду на недотримання у багатьох школах гігієнічних вимог. Газета пропонувала реформування шкільної освіти у місті, підпорядкування її контролю громади шляхом постійної ротації членів Дрогобицької

окружної шкільної ради. На шпальгах газети бачимо досить докладне висвітлення різноманітних прогресивних педагогічних заходів, як то періодичні зібрання вчителів народних шкіл краю³⁸. Особливу увагу автори газети приділяли реформуванню шкільної програми, впровадженню до неї повноцінного курсу шкільної фізкультури, що мало забезпечити повноцінний фізичний розвиток дітей³⁹. У той же час, редактори часопису наголошували на необхідності проведення просвітницьких акцій поміркованого характеру, котрі б виходили з загальноосвітнього рівня та потреб громади. Як приклад не цілком коректних дій у цьому напрямі, наводилась історія, що трапилася з учителем з Волі Якубової, котрий був виключений із числа членів сільської читальні за пропаганду ідей Дарвіна про походження людини.

Характеризуючи світоглядні цінності, сповідувані редакцією “Газети Наддністрянської”, відзначимо також антиклерикальну спрямованість багатьох публікацій у часописі, висміювання невігластва та фарисейства у середовищі священнослужителів без огляду на їхню конфесійну приналежність⁴⁰. Найбільше критики в газеті було спрямовано персонально проти осіб ксьондзів Терлецького та Курека. Останнім закидалося загравання з єврейською мафією міста, профанацію своїх обов’язків, невігластво, некультурність, надмірну скупість, аморальну поведінку (наприклад, утримання численних покоївок чи використання однієї посудини для гігієнічних потреб та посвячення води)⁴¹.

Зрозуміло, що більшість матеріалів часопису стосувалося становища польської громади міста та округи. Завдяки “Газеті Наддністрянській” ми дізнаємося про найбільш значні явища тогочасного суспільно-політичного, економічного та культурного життя польської громади Дрогобича. Серед найбільш помітних культурно-просвітницьких акцій загальноміського рівня газета називає урочисті обходи річниці Яна III в Дрогобичі, святкування річниці Конституції Третього травня, відзначення тисячоліття святих Кирила та Мефодія, святкування річниці Віденської битви, відзначення роковин Січневого повстання, річниці смерті Костюшка тощо⁴². З великим зацікавленням з боку польської громади проходили зустрічі з учасниками польських повстань середини XIX ст., котрі повертались із сибірського заслання. У місті, як можемо дізнатися з газети, частими були гастролі польських мистецьких колективів (наприклад, театру Попеля), котрі викликали жваве зацікавлення серед міщан. На сторінках газети містилися також розлогі статті про видатних діячів польської історії та культури. Серед них виділимо розлогі некролог Ігнатія Крашевського, ювілейну сільветку Францішка Смольки, спогади сучасників про Костюшка та Йоахима Лелевеля тощо⁴³. Цікавими були також матеріали, котрі висвітлювали життя поляків у різних куточках світу. Особливо багато публікацій такого роду містили обговорення важливої проблеми польської міграції до американського континенту та становища польської громади в США⁴⁴.

Надзвичайно інформативними матеріали “Газети Наддністрянської” були й у відображенні українського культурного життя Дрогобича та повіту. Фактично, за відсутності українського часопису, матеріали газети є єдиним джерелом, з якого ми отримуємо інформацію про тогочасне культурне життя українців Дрогобича. Ми дізнаємося, що щорічно українська громада відзначала річниці народження та смерті Тараса Шевченка, котрі відбувалися у вигляді музично-декламаційних вечірок. Помітним явищем культурного життя міста стало відкриття українсько-польської читальні в Дрогобичі (грудень 1884 р.), що проводила активну громадську діяльність, – численні відчити, концерти, танці. Ще одна читальня у місті була відкрита у травні 1888 р. Також ми дізнаємося про відкриття українських читалень у Дрогобицькому повіті (наприклад, у Лішні). Українські культурні акції у місті нерідко наражалися на обмежувальні

дії влади. Так, при проведенні літературно-музичної вечірки у Дрогобичі, котру організували українські студенти зі Львова, місцевою владою було заборонено виступ Івана Франка з рефератом "Знесення панщини", а також читання "Наймички" Тараса Шевченка. Попри місцеві культурні новини, на сторінках "Газети Наддністрянської" трапляються також інформаційні повідомлення про найбільші культурні акції, що відбувалися у Львові та інших великих містах краю. Ми дізнаємося про появу книги віршів Шевченка у львівському видавництві, гучне відзначення у Галичині двадцять п'ятої річниці смерті поета, урочисте відзначення у містах краю 50-ліття появи "Русалки Дністрової", про перебіг українського віча в Долині 21 серпня 1884 р., де було підтримано резолюцію посла Юліана Романчука у справі захисту прав та маєтків селян тощо⁴⁵. Помітними подіями культурного життя української громади міста були гастролі у ньому українських театрів. Так, неодноразово наше місто гостило львівський народний театр Гриневича (січень 1885 р.), про що знаходимо прихильні рецензії на сторінках газети⁴⁶. Не цуралась газета й українських національних ювілеїв, розміщуючи на своїх шпальтах відповідні дописи. Як приклад, назвемо розлогу статтю про творчість Юрія Федьковича з нагоди його ювілею⁴⁷.

Також, матеріали газети є цікавим джерелом про неординарні події в історії міста. Так, ми дізнаємося, що в 1884 р. завалилась єврейська лазня. Міщани, як писала газета, довгий час спостерігали як бігали довкола руїн "голі доньки Ізраїлю". Багато уваги було відведено наслідкам великої повені на Дрогобиччині в 1884 р., що спричинила голодування значної кількості селян наступної зими⁴⁸. Не менше уваги було приділено гучному відзначенню в краї ювілею Франца Йосифа⁴⁹. Надзвичайним випадком в демографічній історії міста стало народження однією дрогобичанкою в січні 1886 р. шести дітей. В 1886 р. міщанами було знайдено великий скарб старовинних монет. Сусідній Стрий зазнав значного спустошення внаслідок страшної пожежі в квітні 1886 р.⁵⁰. Опис таких подій дописувачами газети збагачує знану офіційну інформацію про них особистісним сприйняттям.

Отже, матеріали "Газети Наддністрянської" уможливають нам ознайомлення з цілим спектром проблем, які переживав Дрогобич та його околиці наприкінці XIX ст. Створений на сторінках газети образ щоденного життя міста є надзвичайно динамічним, емоційним та заангажованим інтересами простих його мешканців. Разом із тим, широке громадське спрямування редакційної політики часопису дозволяє ознайомитися також із визначними подіями Галичини, Австро-Угорської імперії, Європи та цілого світу. Такий своєрідний "погляд із провінції" на глобальні проблеми регіону та світу надає газетним повідомленням особливої цінності, оскільки проливає світло на специфіку їх сприйняття на периферії культурного та політичного життя. Зрозуміло, що матеріали "Газети Наддністрянської" дозволяють цілісно реконструювати лише поодинокі аспекти історії Дрогобича та його околиць у 1884-1889 роках. Проте, взяті у сукупності із офіційною документацією та періодикою, що її видавала єврейська громада міста наприкінці XIX ст., створюють солідну джерельну базу для реконструкції минулого Дрогобича у його громадсько-політичному, культурному, господарському та багатонаціональному вимірах.

¹ Див. оглядові публікації: Spis tytułów prasy polskiej (1865-1918). Opracowała Aleksandra Garlicka. – Warszawa, 1978; Матеріали до історії Дрогобиччини на сторінках західноукраїнської

преси 1850-1886 років // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич: Відродження, 1997. – Том 4. – С. 201-212.

² Мороз М. Одна сторінка біографії Каменяра // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич: Відродження, 1997. – Том 4. – С. 228.

³ Див. про це докл.: Грицак Я. Забутий польський перекладач Т.Г.Шевченка – Е.Л.Солецький // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995-1997). – С. 113.

⁴ Програма “часописи Наддністрянської”, виходячої в Дрогобычи // *Gazeta Naddniestrzańska* (далі – GN). – 1884. – № 1.

⁵ *Despotyzm czy autonomia?* // GN. – 1884. – № 1. – S. 1; *Kontrola publicyna* // GN. – 1884. – № 1. – S. 2-3.

⁶ *Więcej światła, szkół i czytelników* // GN. – 1884. – № 1. – S. 1-2.

⁷ Див. докл.: Грицак Я. Бориславський цикл Івана Франка: тексти і контексти // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Праці Філологічної секції*. – Том. ССЛ. – Львів, 2005. – С. 315-316.

⁸ *Sprawa ruska w ogóle, a mianowicie w Galicyi* // GN. – 1884. – № 3. – S. 1-2.

⁹ *Kolonizacja Rusi* // GN. – 1884. – № 14. – S. 2.

¹⁰ *Sprawa ruska w sejmie galicyjskim* // GN. – 1886. – № 2. – S. 1; *Rusini a Sejm* // GN. – 1888. – № 1. – S. 1.

¹¹ “*Diło*” o “*Gazecie Naddniestrzańskiej*” // GN. – 1884. – № 17. – S. 2.

¹² *Діло*. – 1884. – № 104. – С. 2. Див. про це докл.: Мороз М. Одна сторінка біографії Каменяра. – С. 231.

¹³ *El. Do Iwana F. We Lwowie* // GN. – 1885. – № 19. – S. 6.

¹⁴ Див. докл.: Грицак Я. Забутий польський перекладач Т.Г.Шевченка – Е.Л.Солецький. – С. 111-116.

¹⁵ *Żydzi a sprawa wojskowa* // GN. – 1885. – № 20. – S. 2.

¹⁶ *Nieco w kwestyi żydowskiej* // GN. – 1884. – № 2. – S. 1.

¹⁷ *Mesjada* // GN. – 1887. – № 14. – S. 1; № 15. – S. 1; № 17. – S. 1; № 18. – S. 1; № 20. – S. 1; № 21. – S. 1-2.

¹⁸ *Kahał drohobycki* // GN. – 1888. – № 12. – S. 1.

¹⁹ *Antysemityzm istotny! (Głos z kraju)* // GN. – 1885. – № 18. – S. 3.

²⁰ *Naruszanie osobistości* // GN. – 1884. – № 20. – S. 1-2; *Zgorszenie* // GN. – 1885. – № 1. – S. 1-2.

²¹ *Morderstwa w Borysławiu* // GN. – 1884. – № 13. – S. 2-3; *Borysławski “kuczynier”* // GN. – 1885. – № 1. – S. 2-3; *Kasjer borysławski* // GN. – 1886. – № 2. – S. 1-2; *Producent borysławski na emeryturze* // GN. – 1887. – № 11. – S. 1.

²² *Borysław. Burżuа i robotniczy stan* // GN. – 1884. – № 8. – S. 2-3; *Machlarz borysławski* // GN. – 1885. – № 18. – S. 2-3; *Borysławskie przewroty* // GN. – 1886. – № 8. – S. 1-2; *Świadek borysławski* // GN. – 1887. – № 4. – S. 2-3.

²³ *Odpowiedź “Izraelicie warszawskiemu”* // GN. – 1884. – № 5. – S. 2-3; *Autonomia w miastach galicyjskich* // GN. – 1888. – № 15. – S. 1.

²⁴ *Autonomiczna kontrola z urzędu!* // GN. – 1884. – № 3. – S. 2-3.

²⁵ *Rada miejska w Drohobyczu* // GN. – 1884. – № 11. – S. 4; *Rada powiatowa w Drohobyczu* // GN. – 1884. – № 12. – S. 3; *Prawa rady gminnej i naczelnika gminy* // GN. – 1884. – № 14. – S. 2-3; *Posiedzenie Rady gminnej w Drohobyczu* // GN. – 1884. – № 17. – S. 2-3.

²⁶ *Tak zwana apatya wyborcza* // GN. – 1885. – № 11. – S. 1.

²⁷ Wybory do Rady Państwa // GN. – 1885. – № 10. – S. 1-2; Sprawozdania poselskie p. Ottona Hausera // GN. – 1885. – № 12. – S. 1-2; Wynik ogólnych wyborów do Rady państwa // GN. – 1885. – № 13. – S. 2-3; Po wyborach // GN. – 1885. – № 14. – S. 1; Wybory do Rady Państwa z r. 1885 // GN. – 1886. – № 6. – S. 2.

²⁸ Pogadanki społeczne // GN. – 1885. – № 3. – S. 2-3.

²⁹ Nic to "Wam" nie pomoże // GN. – 1886. – № 6. – S. 1-2.

³⁰ Грицак Я. Забутий польський перекладач Т.Г.Шевченка – Е.Л.Солецький. – С. 114.

³¹ Kurjer lwowski. – 1896. – 29 lutego.

³² Środki komunikacyjne w Galicyi (Głos z kraju) // GN. – 1884. – № 6. – S. 3-4; W sprawie regulacji Dniestru // GN. – 1884. – № 11. – S. 3-4; W sprawie upadku rolnictwa // GN. – 1885. – № 6. – S. 1-2; Rzemiosła i nowa ustawa przemysłowa // GN. – 1885. – № 15. – S. 2; Dziennikarstwo i jego znaczenie w świecie // GN. – 1886. – № 5. – S. 2-3; Dzienniki a czasopisma prowincjonalne // GN. – 1886. – № 17. – S. 1-2; Niezawisłość sędziowska // GN. – 1887. – № 1. – S. 2; Apteki w naszym mieście // GN. – 1888. – № 21. – S. 2.

³³ Walne zgromadzenie robotników we Lwowie // GN. – 1887. – № 5. – S. 2.

³⁴ Zajścia Tarnopolskie // GN. – 1884. – № 7. – S. 2.

³⁵ Truskawiec jako zakład kąpielowy // GN. – 1885. – № 19. – S. 1-2; Truskawiec jako zakład górniczy // GN. – 1886. – № 18. – S. 1-2.

³⁶ Krzywdy ludu naszego. Pertraktacje spadkowe // GN. – 1884. – № 6. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Nasze gospodarstwo rolne // GN. – 1884. – № 7. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Zabagnione porzecza nasze // GN. – 1884. – № 8. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Lasy i pustkowia // GN. – 1884. – № 9. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Karczma i lichwa // GN. – 1884. – № 10. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Powódź w Galicji // GN. – 1884. – № 11. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Doradcy ludu // GN. – 1884. – № 12. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Nasze sądownictwo // GN. – 1884. – № 14. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Adwokaci – pisarstwo pokątne // GN. – 1884. – № 15. – S. 1; Krzywdy ludu naszego. Zakłady zastawnicze // GN. – 1884. – № 16. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Ustawodawstwo nasze // GN. – 1884. – № 18. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Sprawa ruska w sejmie galicyjskim // GN. – 1884. – № 19. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Ludowe szkoły i nauczyciele // GN. – 1884. – № 21. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Kilka dat statystycznych // GN. – 1885. – № 4. – S. 1; Krzywdy ludu naszego. Jura stolae: konkurencje; prezenty // GN. – 1885. – № 5. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Służba wojskowa // GN. – 1885. – № 7. – S. 1; Krzywdy ludu naszego. Sól, loteria, tytoń // GN. – 1885. – № 8. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Sprawy drogowe // GN. – 1885. – № 9. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Wydawnictwa ludowe. Czytelnie // GN. – 1885. – № 10. – S. 1; Krzywdy ludu naszego. Przednowki, zapomogi, spichrze // GN. – 1885. – № 13. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Taryfy i stemple // GN. – 1885. – № 15. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Weterenarja krajowa // GN. – 1885. – № 18. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Księgi tabularne // GN. – 1885. – № 21. – S. 1; Krzywdy ludu naszego. Surdotowcy // GN. – 1886. – № 4. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Bankruci, firmowcy // GN. – 1886. – № 5. – S. 1-2; Krzywdy ludu naszego. Nasi biórokraci domorosli // GN. – 1886. – № 6. – S. 1; Krzywdy ludu naszego. Leniwczy, karperowicze, biczowia // GN. – 1886. – № 7. – S. 1; Krzywdy ludu naszego. Zapaleńcy, zwątpiali, odstępcy // GN. – 1886. – № 8. – S. 1; Krzywdy ludu naszego. Policja zdrowia, lekarze, apteki // GN. – 1887. – № 2. – S. 1; Krzywdy ludu naszego. O emigracjach naszego ludu // GN. – 1888. – № 17. – S. 1.

³⁷ Mniej godzin szkolnych w tygodniu // GN. – 1884. – № 3. – S. 3-4; Hiperprodukcja inteligencji // GN. – 1884. – № 18. – S. 2-3; Nauka w gimnazjach // GN. – 1885. – № 13. – S. 3; Sprawy szkolne // GN. – 1885. – № 15. – S. 3; Uwagi w sprawie oświaty ludu // GN. – 1885. – № 16. – S. 2-3; Наши школы // GN. – 1885. – № 19. – S. 3; Ubodzy uczniowie w szkołach ludowych // GN. – 1885. – № 23. – S. 1-2; Język niemiecki w szkołach naszych // GN. – 1886. – № 4. – S. 2; Opłata szkolna

w zakładach średnich // GN. – 1886. – № 14. – S. 1; Nauczyciel wiejski // GN. – 1888. – № 7. – S. 1; Nauczycielstwo ludowe // GN. – 1888. – № 18. – S. 1.

³⁸ Krajowy wiec nauczycieli ludowych (Głos do nauczycieli ludowych) // GN. – 1884. – № 6. – S. 2-3.

³⁹ Nauka gimnastyki w szkołach // GN. – 1884. – № 9. – S. 2-3; Błędny system nauczania w gimnazjach // GN. – 1887. – № 1. – S. 3-4.

⁴⁰ Reforma klasztorów // GN. – 1884. – № 16. – S. 2-3.

⁴¹ Rz. K. Probostwo w Drohobyczu // GN. – 1884. – № 10. – S. 1-2.

⁴² Uroczystość na Welehradzie // GN. – 1885. – № 3. – S. 1; Trzeci maja // GN. – 1885. – № 10. – S. 2; Pomnik Mickiewicza // GN. – 1885. – № 12. – S. 2.

⁴³ J.I.Kraszewski // GN. – 1887. – № 8. – S. 1; Marcin Borełowski (Lelewel) i Władysław Czaplicki wspomnienie z r. 1863 i 1864 // GN. – 1888. – № 20. – S. 1; № 21. – S. 1-2; Dr. Franciszek Smolka // GN. – 1888. – № 21. – S. 1.

⁴⁴ Błaga amerykańska // GN. – 1887. – № 3. – S. 2.

⁴⁵ Резолюції ухвалені одногосно руским окружным вечем в Долине дня 21-го серпня 1884 // GN. – 1884. – № 15. – S. 1-2; Wiec ruski w Kossowie // GN. – 1886. – № 18. – S. 1; Wiec ruski w Kołomyi // GN. – 1886. – № 20. – S. 1-2.

⁴⁶ Teatr ruski narodowy lwowski // GN. – 1885. – № 6. – S. 3; Teatr ruski narodowy lwowski // GN. – 1886. – № 8. – S. 1.

⁴⁷ Józef Jerzy Hordyński-Fedkowicz // GN. – 1886. – № 18. – S. 1.

⁴⁸ Powódź 1884 r. // GN. – 1884. – № 10. – S. 3.

⁴⁹ Cesarz Franciszek Józef I // GN. – 1888. – № 23. – S. 1.

⁵⁰ Pożar i orkan w Stryju // GN. – 1886. – № 9. – S. 1-2; Spalony Stryj // GN. – 1886. – № 11. – S. 1.

Вікторія Тельвак.

"Gazeta Naddniestrzańska" як історичне джерело.

Стаття присвячена дослідженню особливостей становлення та функціонування польської газети Дрогобича кінця XIX ст. Проаналізовано змістову наповненість часопису, окреслено світоглядні орієнтири її видавців. Показано вагомість розміщеної в газеті інформації для реконструкції історії Дрогобича та його околиць у 1884-1889 рр.

Viktoria Telvak.

"Gazeta Naddniestrzańska" as a historical source.

The article is devoted to the research of the peculiarities of the development and function of the Drohobych's Polish newspaper at the end of XIX th century. The content imbluing of the newspaper has been analysed, the world outlook bearing of his editors have been outlined. The weight of the information had been publishing in this newspaper for the reconstruction of the Drohobych's history and his environs in 1884-1889 years had been demonstrated.

КОНЦТАБІР ТАЛЕРГОФ ЗА НЕОПУБЛІКОВАНИМИ СПОГАДАМИ ІВАНА КОНСТАНКЕВИЧА – В’ЯЗНЯ 1914–1915 рр.

У цій публікації мова піде не лише про концтабір Талергоф і те, як його бачив Іван Констанкевич – в’язень 1914-1915 рр. Варто зупинитись на трохи ширшому аспекті масових інтернувань населення українських етнічних територій, що входили до складу Австро-Угорської монархії напередодні і в часі Першої світової війни. У зв’язку з цим окреслюється ряд питань. Перше. Статистика людських втрат і перелік місць ув’язнення. До сьогодні не маємо обрахованих жертв австро-угорського терору й не маємо повного переліку концентраційних та інтернаційних таборів. Тому зупинимось на назвах таборів ув’язнення й інтернування і місцевостей, де перебували примусово виселені із Галичини, Буковини, Закарпаття, Лемківщини, а також цифрах жертв масового терору.

Уже у 1915 році газета “Діло” писала про понад 100 тисяч українців–виселенців і втікачів, які опинилися в центральних районах Австро-Угорщини у численних таборах для вигнанців – Вольфсберг (Wolfsberg, Steiermark) (8 тисяч), Гредіг (Greding, Bayern) (4-5 тисяч осіб), м. Гмінд (Gmünd, Kdrnten) (у жовтні 1915 р. – 11 тисяч осіб), Сент Андре (St. Andrä, Steiermark) Сент Міхаель (St. Michael, Steiermark), українські колонії в Медлінг (Mödling, Nider-Österreich), Марбах (Marbach a/ Donau, Nider-Österreich), Адамсталь (Mdhren), Рамзау (Ramsau, Germany), Аннаберг (Annaberg, Nider-Österreich), Вінербрук (Wienerbruck, Nider-Österreich), табір для виселенців у Хотені (Chotzen, Bayern), Дрозендорф (Drosendorf, Nider-Österreich), Гроссаві (Grossau, Nider-Österreich).

Талергофські альманахи доповнюють, що партії інтернованих поселені як неблагонадійні з обмеженою свободою у містечку Оберголлябрун (Hollerbrunn, Ober-Österreich), Рашаль (Rasthal, Steiermark), Енцерсдорф (Enzensdorf i Tal, Nider-Österreich).

Примусову працю використовували численні військові фабрики, які потребували дармової робочої сили: фабрики пороху в Блютау (2 тисячі осіб)¹, Блюмау (Blumau, Steiermark), фабрики у Гльогніц (Gloggnitz, Ober-Österreich). Табори для полонених українців із російської армії були створені у Фрайштадті (Freistadt, Austria), Феліксдорф (Felixdorf, Nider-Österreich), Франценсфесте (Franzensfeste, Tirol), у Велерсдорф (Wöllersdorf, Nider-Österreich), Вінер Нойштадті (Winer Neustadt, Nider-Österreich).

Українці були масово інтерновані у Терезинській в’язниці в північній Чехії (Terezin, Mdhren), військовій в’язниці в Градець (Grades, Kdrnten), концентраційному таборі Талергоф (Talarhof, Nider-Österreich), які увійшли в історію найжорстокішими методами масового знищення людей. За час існування Талергофу, що розташовувався в одноіменній місцевості недалеко містечка Грац (Graz, Steiermark), від 4 вересня 1914 р. по 10 травня 1917 р. жертвами стали, за різними даними, від 20 до 30 тисяч осіб, у Гмінді (Gmünd, Nider-Österreich) – 14 тисяч. Газета “Наше слово” опублікувала список

жертв Талергофу, який налічує 1756 осіб. За даними Енциклопедії українознавства, в 1914–1917 рр. у таборах померли близько 40 тисяч українців. Сучасні українські дослідники подають цифру 60 тис. осіб, повішаних і розстріляних – жертв австрійського терору в роки Першої світової війни в Галичині. Понад 100 тисяч ув'язнених померли в таборах².

Друга проблема стосується української політики в Австро-Угорщині напередодні і в часі Першої світової війни, ставлення українських політичних партій та громадських організацій до масових репресій, а також офіційної політики держави щодо причин репресій і ставлення до української політики загалом. Подам лише загальні зауваги. Українські політичні партії та громадські товариства в Австро-Угорщині будували свою політику на лояльності українського народу до монархії. Однак масові арешти, публічні страти, терор уже напередодні війни примусив їх стати на захист народу. Митрополит Андрей Шептицький, єпископи перемиський Костянтин Чехович та станіславський Григорій Хомишин різко виступили проти такої політики австро-угорських військових властей і звернулися від імені греко-католицької церкви до намісника В.Коритовського. Ідентичною була реакція керівництва Головної Української Ради. На підставі звернень учених, об'єднаних у Наукове товариство ім. Шевченка, головнокомандувач армії ерцгерцог Фрідріх видав наказ, у якому, окрім пояснень політичної термінології, визнав факт репресій проти мирного населення.

Українська парламентська репрезентація, “Український посольський клуб” створили у Відні “Український рятунковий комітет”, який очолював віце-президент палати послів австрійського парламенту Юліан Романчук. При намісництві у м. Грац було організовано окрему комісію для справ у концтаборі Талергоф і місцевий комітет, керований д-ром Іваном Ганкевичем. Сам Ганкевич опікувався долею українців-в'язнів Талергофу. Переселенцями у м.Грац – референти комітету посла Лев Бачинський і Голубович відповідно, інтернованими у таборах Гмінд, Вольфсберг. Комітет дбав про влаштування і роботу для звільнених, надавав допомогу українським виселенцям. В'язень Талергофу Василь Маковський – до війни директор “Праці” з Бучача – за дорученням Української парламентської репрезентації складав список в'язнів-українців. У вересні – листопаді 1914 р. до цього списку увійшли близько 400 інтернованих українців. Заходами Української парламентської репрезентації у листопаді 1914 р. із Талергофа було звільнено 77 українських в'язнів.

Українські дослідники однак не в тому, що масові репресії австро-угорськими військами проводились проти всього українського населення. До причин репресій відносять намагання виправдати австро-угорські воєнні невдачі “зрадою українців” на користь російських військ. Початок цих репресій пов'язують із виходом брошури “Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние ее в связи с национально-общественными настроениями”³, підготовленої напередодні війни “Карпато-русским освободительным комитетом” при військовому цензурному відділенні штабу Південно-Західного фронту (містила відомості про етнографічне, культурне становище краю, політичні партії та політичних лідерів, їхнє ставлення до Російської імперії), яка викрила весь москвофільський рух.

Найтипівішими були арешти за підозрою у прихильності до Росії, за українські переконання проти польських політичних домагань, за розмови про самостійність України, за спілкування українською мовою, за відсутність грошей, окремо – через особисті порахунки, зрештою – без жодної причини.

Політику Австро-Угорщини історики бачать такою, що, з одного боку, підтримувала, відповідно до конституції, український політичний, культурно-освітній рух, а з іншого – стримувала його розвиток, залишаючи дійсну владу на українських землях у руках польської адміністрації через боязнь активізації українського самостійницького руху усередині монархії. На думку І.Патера, австро-угорські кола, плануючи сприяти створенню української держави із західних частин Російської імперії, аби відтіснити Росію від своїх кордонів, водночас обмежували реальну підтримку, оскільки усвідомлювали, що українська держава неминуче стала б притягальною силою для Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Лемківщини⁴. Дослідники О.Мазур і О.Сухий роблять висновок, що у 1911–1913 рр. офіційний Відень не мав чіткої платформи в українському питанні⁵.

Наступне важливе питання – про потребу публікації джерельної бази і наявність збережених документів. Через віддаленість у часі – минуло майже століття від Першої світової війни – коли вже немає живих свідків, відтворити ті події можемо лише на основі документів та спогадів, які збереглись. Проте в українській історіографії донині відсутній збірник документів про масові репресії над українським населенням в Австро-Угорщині, як, зрештою, і з боку російських окупаційних військ.

Орієнтиром для дослідників у питанні австро-угорської політики періоду Першої світової війни є книга “Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві: Каталог-інформатор” (Варшава; Львів; Нью-Йорк, 2005), укладена Галиною Сварник. Серед збірок НТШ, які зберігаються у Національній бібліотеці у Варшаві, знаходимо перелік офіційної документації Генерального штабу австро-угорської армії, оперативні донесення дивізій, бригад, полків, документи таборів інтернованих вояків армій УНР, УГА та цивільного населення в Австро-Угорщині та Польщі (за 1914–1920 рр.). Ці документи, сподіваємося, найближчим часом увійдуть до наукового обігу.

Одним з найінформативніших джерел є передвоєнна і воєнна преса. Може видатися дивним, але найбільше до висвітлення австро-угорських репресій проти мирного населення долучилася преса російська та нечисленна українська проросійської орієнтації (так звана москвофільська), яка ще з часу російської окупації Галичини у 1914–1915 рр. систематично публікувала тлумачні політичноагітаційні статті про ув'язнення українців-москвофілів в австро-угорських концентраційних і поселенських таборах, а також документи австрійської адміністративної влади. Переглянути хоча б російські офіційні видання: орган Тимчасового генерал-губернаторства – газету “Прикарпатская Русь” (виходила у Львові; гол. редактор Д. Яворський, активний співробітник С. Бендасюк) та орган штабу головнокомандуючого – газету “Львовское военное слово”, із березня 1915 р. – “Львовській Вѣстник”. Іноді доходило навіть до курйозних висновків, наприклад, коли “Львовській Вѣстник”, який своїм завданням ставив бути орієнтиром для “русских” у Галичині, застерігав російських офіцерів і чиновників про те, що вони виконують тяжку працю в малознайомій місцевості серед часто вороже налаштованого населення (“дуже цінне признание!” – так писала про це українська преса)⁶.

Згодом, у 1920-х – 1930-х роках, москвофільські діячі Галичини стали організаторами кількох Талергофських з'їздів і оприлюднили частину документів про масову трагедію західних українців на початку ХХ ст. Чотири томи “Талергофських альманахів” (виданих у Львові, 1924, 1925, 1930, 1932 рр.) об'єднали спогади москвофільських діячів. У них репресії австро-угорської влади у часі Першої світової війни зводились

до розправи виключно над прихильниками москвофільського руху, звинувачували у зрадництві українські політичні партії.

У списку «Лемківщина в Талергофі»⁷ знаходимо і прізвище в'язня Івана Констанкевича. Гортаємо його спогади – немає і згадки про прагнення до єднання західноукраїнських земель із Російською імперією, що, безумовно, свідчить про відстороненість автора від москвофільського руху. Отже, для пропаганди проросійської ідеї використовувалися й імена немосквофілів. Очевидно, цьому сприяли і цього потребували російські політичні чинники – щоб через підконтрольні інформаційні засоби і нечисленних проросійських політиків у Галичині поширювати російські політичні симпатії. Такий поділ українського політичного руху на український національний і промосковський напрямки був вигідним російській імперській політиці.

Лояльна до австро-угорської влади українська преса Галичини, яка за російської окупації українських земель виходила у Відні, – це газети «Діло», «Свобода», «Вісник Союзу визволення України», «Український прапор», інші періодичні видання публікували матеріали про українських втікачів і виселенців в Австрії. Є згадки і про концтабір Талергоф. Дійсне життя у таборах, звісно, було далеке від описуваного у підцензурних виданнях. З огляду на національну спрямованість, вони зазнавали постійних вилучень австро-угорської політичної цензури, через що частина шпальт виглядала як білі плями. Українські політичні та громадські організації видавали також часописи у таборах для полонених українців. Газети інформували про таборове громадське життя українців: працю Української громади, виборних органів громадського управління – Народної Ради, Генеральної старшини, національних товариств «Самостійна Україна», «Січ», «Товариства старших ім. Мазепи», «Музично-драматичного товариства», видавництва, оркестру, хору, різні просвітні заходи, в т. ч. про велику кількість лекційних курсів з української історії та літератури, які вели відомі українські науковці й літератори того часу – Богдан Лепкий, Степан Томашівський, Зенон Кузеля, Омелян Терлецький, Василь Пачовський, та ін., проведення українських національних урочистостей, тощо.

Український національний рух про становище українських в'язнів та інтернованих в Австро-Угорщині відверто заговорив уже після розвалу монархії. Австро-угорський терор проти українського населення у роки Першої світової війни, як і терор під час російської військової окупації, українські політичні сили, на жаль, не підняли як вагомий аргумент у 1917–1923 рр. на користь підтримки урядами Антанти українських державницьких змагань.

На початку 1930-х років ХХ ст. західноукраїнські політичні та громадські діячі рішуче виступили проти галицьких москвофілів через створення ними культу москвофілів – талергофських мучеників. У Львові 1934 р. вийшли друком спогади В. Маковського про концтабір Талергоф, 1935 р. – про табір українських втікачів і виселенців у м. Гмінд. В українській пресі на межі 1920 – 1930-х років публікувалися спомини О. Маковського, І. Рудавського, Д. Дмоховського, Д. Дорожинського, А. Курдикіда, В. Кашубинського, статті Л. Ганкевича, В. Темницького, О. Терлецького, З. Кузеля, які об'єктивно відтворили українську трагедію виселених й інтернованих у часі Першої світової війни. На початку 1930-х р. були поодинокі голоси К. Левицького, М. Андрусяка, В. Кашубинського, котрі закликали провести талергофські свята під українським стягом. Документальні свідчення очевидців тих подій, які, на щастя, збереглися, так досі не вийшли окремою книгою. Серед цих свідчень – унікальні за змістом спогади Івана Констанкевича, що їх пропонуємо нині. У них без політичної заангажованості

узагальнено українську трагедію в часі Першої світової війни, винуватцями та виконавцями якої були системи двох імперій.

Публікуючи щоденник Івана Констанкевича, у якому автор описав пережите ним ув'язнення у 1914-1915 рр. у концтаборі Талергоф, маємо на меті документально відтворити трагічну долю українців Лемківщини під час Першої світової війни як наслідок репресій австро-угорських військ проти мирного населення.

Записник, який авторові цієї статті приніс внук Івана Констанкевича, також Іван Констанкевич, – дбайливо зберігав його батько Василь. Родину Василя Констанкевича у 1944 р. було примусово виселено із с. Святкова Мала Ясельського повіту, що на Лемківщині в УРСР, спочатку у Донецьку область, потім родина переїхала до Калуша, а звідти – у с.Викоти Самбірського району Львівської області. Після смерті батька Іван Констанкевич отримав у спадок і цей щоденник діда. Дякуємо йому за згоду опублікувати щоденник і допомогу в підготовці до видання.

Форматом в 1/3 друкованого аркуша, у твердішій картонній обкладинці, цей нотатник писаний чорним чорнилом чіткою каліграфією, неоднаковий характер якої (то повільніший, то швидший) вказує на те, що це перепис, очевидно, уже після ув'язнення, тих щоденникових нотаток, що їх автор робив у Талергофі. Докладна оповідь автора про обставини ув'язнення й умови існування талергофських в'язнів перегукується з опублікованими у Талергофських альманахах щоденниками о. Григорія Макара, о. Йоана Мащака, Феофила Курилла.

Проте, на відміну від них, автор цього рукописного щоденника постає перед нами як політично не заангажований громадянин Австро-Угорської держави, лояльний до державної влади, у якій, попри важкі особисті випробування, бачить захист для власного народу, зважений у характеристиках, спостережливий, житейськи мудрий. Мова документа – лемківський діалект української мови.

Іван Констанкевич, уродженець Лемківщини, 1870 року народження. На початок війни – секретар громадського уряду с. Святкова Мала Ясельського повіту (такі обов'язки виконував і його батько Юрій). На цій посаді Іван був щонайменше із 1903 р., про що дізнаємося із листа до нього правління товариства “Дністер” у Львові від 21 жовтня того року – документа, який зберігся у родинному архіві. Ще кілька листів пізнішого часу виявляють службову пунктуальність І.Констанкевича, його зацікавлення книгами, які виписував із товариства “Просвіта”, а також товариства ім. М. Качковського. Ще з 1880-х років він позначав на ілюстрованих календарях цих товариств важливіші події власного життя. До нашого часу дійшов і рукопис (за зовнішнім виглядом схожий до записника із часу війни), писаний Іваном Констанкевичем у 1900 р. українською та німецькою мовами. У ньому описано пережиту ним особисту трагедію – смерть молодій дружини Анці та грудної донечки Теклі. Цей рукопис цінний передовсім інформацією про народні звичаї – весілля, хрестини, інші традиції й обряди Лемківщини на початку ХХ ст., а також свідченнями про ментальність, психологічний стан автора.

Записник із ув'язнення у 1914–1915 рр. у концтаборі Талергоф має назву “1914–15. В часі всесвітової європейської війни”. Публікуємо його з ініціативи і за найактивнішого сприяння внука автора. У “Лемківському календарі за 2005 р.” він видав уривок зі щоденника (липень – вересень 1914 р.). Сьогодні оприлюднюємо повний текст рукопису, який охоплює період від липня 1914 р. по жовтень 1915 р.

У спогадах розгорнуто описані обставини арешту й ув'язнення: добровільно, за наказом місцевого жандарма І.Констанкевич прийшов у староство повітового містечка Ясло і був затриманий в армійському суді. Разом із ним затримано брата Василя,

родичів Григорія Колдру та його батька Андрія, другий син котрого Василь, на той час студент, був звинувачений австрійською владою в антидержавній діяльності і спільно із С. Бендасюком, о. І. Гудимою та о. М. Сандовичем виступив перед судом на Львівському процесі у червні 1914 р., був виправданий і виїхав до Росії.

На початку оповіді йдеться не лише про особисту долю, вона закроена значно ширше. Автор фіксує з яких місцевостей Ясельського повіту прибули нові арештовані, згадує священників о. Сілецького зі с. Дошниця – кандидата на посла до Галицького сейму, о. Маріана Мишковського зі с. Розстайне, говорить про ставлення населення у містечках Ясло та Новому Сончі до арештованих – “по дорозі нар дь полскы и жыдовски дуже на насъ брехалъ”, зазначає про приєднання до їхнього етапу 160 осіб із Коросненського повіту, спостерігає відступ австрійських військ на схід, докладно розповідає про шлях до місцевості Талергоф, куди прибув 15 вересня 1914 р. Далі І. Констанкевич описує ситуацію, яку, разом із іншими новоув'язненими застав у таборі. Ночували спершу у stodолі, біля касарень, згодом їх перевели до целтів, яких було 30 малих (по 30 осіб) і 3 великих (по 300). Спали на соломі. Від приморозків рятували два залізних п'єчки. Хвороби (зокрема, епідемія тифу), холод, примусова праця за малу платню, знущання табірної охорони призводили до високої смертності, яка сягала до 40 осіб на добу. На думку автора, до кінця 1914 р. у таборі налічувалося до 9 тисяч осіб, близько 400 священників. Це були люди різних віровизнань, але найбільше – греко-католицького.

Поступово оповідь звужується до особистих обставин. Туга за домом і рідними, очікування від них звісток, переживання через хворобу дружини. Поряд із цим, глибоко інтимним, ретельно записував, хто із краян хворів, помер. Часто споглядав природу, що теж знайшло своє відображення у щоденнику. Автор, як людина від землі, людина побожна, концентрував свою увагу також на відкритті новозбудованого храму, відвідинах церкви, молитвах, згадував про християнський календар. І лише деколи вкраплював у розповідь події ширшого плану: дати окупації російськими військами Галичини (осінь 1914–квітень 1915 рр.) подав як причину, чому не курсувала табірна пошта; побіжно зауважив про діяльність комісії, яка розглядала подання в'язнів у м. Рац у записі про його прохання щодо звільнення до Стирійського намісництва у липні 1915 р.; про американський допомоговий фонд для лемків (із запису про одержання від о. Курили грошової допомоги, присланої з Америки). Рукописний записник Івана Констанкевича уточнив опубліковані спогади о. Григорія Макара, зафіксувавши дати прибуття до Талергофа 900 осіб із Терезинського табору – 24 квітня 1915 р., записав заміни військових наглядачів на німецьких поранених, прибулих із фронту – 1 квітня 1915 р., а також доповнив спогади Феофила Курилла докладним описом кончини священника о. Сілецького.

Наприкінці записника читаємо розповідь про проведення у концтаборі у вересні 1915 р. чергового військового відбору, рекрутовані були і брати Іван та Василь Констанкевичі. На комісії вони впізнали знайомого односельця офіцера австрійської армії Івана Пухиря, до якого не признались. І насамкінець – останнє повідомлення про відправлення з табору до війська 120 інтернованих. Рукопис уривається жовтнем 1915 р. і про подальшу долю автора відомо лише те, що помер 1935 р.

І насамкінець, останнє, тісно пов'язане із сучасністю. Відсутність реалізованого археографічного проекту з публікації джерел про масові репресії над українським населенням у першій третині ХХ ст. негативно позначається на історичній культурі сучасного суспільства і політичній еліті зокрема. Як приклад, наведемо Постанову

Верховної Ради України “Про 90-річчя трагедії у концтаборі Талергоф”, прийняту 8 жовтня 2004 р. На сором і жаль, ця постанова ні словом не згадує про масові репресії українських (!) громадян в Австро-Угорщині. Зате в її тексті сказано про репресії над “русинами як частиною єдиного руського народу. Жертвами погромів, ув’язнень, страт за таку національну ідентифікацію, “інакомислення” та непокору стали десятки тисяч мешканців Буковини, Галичини і Підкарпатської Русі (нині – Закарпаття)”. Зверніть увагу: не згадуються також масові виселення українського населення з території Лемківщини – української історичної землі. Натомість, іде мова про русинську національну ідентифікацію⁸.

І це при тому, що у теперішніх своїх спробах історичної мотивації політичне русинство є протиставленням українській національній ідеї, її запереченням, воно оперте на прагненні підтримки з боку Росії аж до повного об’єднання з нею. Розгорнутий наступ русофільства у сучасній Словаччині, Польщі, Сербії, в Україні (на Закарпатті), підтримуваний Карпато-русинським центром у США, – це шлях до політичного поділу української нації, кінцевою метою якого є нівеляція української історії й національної ідентичності.

І колишній москвофільській пропаганді XIX – початку XX ст. серед українців Лемківщини, котрих намагалися перетворити на “истинных русских”, і сьогоdnішньому організованому русинському рухові, що тих же українців із колишньої Лемківщини записує в автохтонні русини дають відповідь спогади І.Констанкевича, котрий не відносив себе до симпатиків Росії, а про новочасне русинство ще навіть і не здогадався.

¹ Можливо, йдеться про місцевість поблизу ріки Bluntau. Австрійські карти і довідники початку XX ст. фіксують річку Bluntau, яка біля м-ка Golling впадає у ріку Salzach – притоку Дунаю.

² Мазур О.Я., Сухий О.М. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Львів, 2000. – № 408. – С.73-78.

³ Див збірник Москвофільство: документи і матеріали. Вступна стаття, коментарі та добірка документів Олексія Сухого. – Львів, 2001. – 235 с.

⁴ Патер І. Союз визволення України Проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – С.113-149.

⁵ Мазур О.Я., Сухий О.М. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: репресивні акції австрійської влади // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Львів, 2000. – №408. – С.74.

⁶ Вісник СВУ. – Відень, 1914. – 5 жовтня. – С. 15-16.

⁷ Талергофский альманахъ. – Львовъ . – Вип.3.

«ДНЕВНИКЪ ЛЕМКА ИЗЪ ТАЛЕРГОФА» – 2
1914-1915

ВЪ ЧАСІ ВСЕСВІТОВОЙ ЕВРОПЕЙСКОЙ ВОЙНЫ 1914/15
VII ЮЛІЙ 30 ДН.

Загальна мобілізація въ нашой Австрияцкой Державі положена остала на всіхъ громадян дня 19. Юлія, Сobotа рано /1.8/ щомъ заразъ яко секре[тар] гр.[омади] зъ урядниками всьо выконоваль, всі розкази якнайлутше, т. е. въ Сobotу и Неділю 20. Всіхъ жолнірей одіслализмо форшпанами до колей въ Яслі, таксамо въ Неділю приіхаль зъ Старос (тва) Ц.К. (цісарсько-королівський) Комисарь Мобилизаційный всьо справдиль поучыль и похвалывъ,¹

Ажъ ту дня 21. Понеділокъ около 8 ч. рано приходить зъ Ц.-К Постерунку Жандармерии Крампна [*]² Постендирерь Иоаннь Терейко до мене и пытаеся чы я досталь зъ Староства Ясла завозвание, що того дня маю ся ставити 11 ч. въ Яслі Старостві, я повіль щомъ жадного не досталь, а онъ показуе що до нихъ пришло ажебы допилиновали ажебы я зъ братомъ Васил. (ем) и оба Колдры (А.(ндрий) Гр.(игорій))³ на той терм одышли ставилися, наскладализме всполну фуру тай около 11 ч одышли зъ дому, где зме заразъ услухали.-

Приіхализмо до Ясла о 5 ч.

пополудни, и пішлизмо до Ц.-К Староства замелдоватися, где намъ чотыремъ казал ся затримати, и заразъ зателеф.(онував) до Жандарм.(мерии) где пришоль Комиссарь зъ 2-ма жолнірами, всі були чорный и мало ся дивили въ очы, потому Комисарь Завадки закликал насъ до другой канцелярии и перечыталъ намъ, що уважае насъ яко небезпечныхъ для Державы про тое арештуе насъ на 8. дней, до далшого заряженя и казал насъ запровадити до ар.(мийского?) Суду обь[*] тамъ для насъ яко вынайли, и такъ дваразы въ 8. день насъ взываль и то само перечытоваль, а що по дорозі нарѣдъ полскы и жыдовски

дуже на насъ брехаль здрайці и т. д. – то мы просили Г-на Радцу Суду ажебы насъ не провадилъ веце непокликоваль Староста до себе, бо мы на то незаслужыли ажебы насъ сміхы робили, бо мы незнаемъ о ничымъ, то насъ бѣльше не провадили, ховали насъ добре на II. Ст. Ч. 16 але пѣт ключомъ где насъ перетрималъ ажъ до 20. /7 р.с./ Нед.(іля) Септемрий 1914. Найперше въ тыхъ самыхъ дняхъ кой и насъ забралъ хл.(опів) зъ Грабу и Вышоваткы⁴, о. Ал. Сілецкого⁵ зъ Дошниці, о. М. Мышковски⁶ зъ Ростайнъ обое, о. Ст Гайду⁷ зъ Крампной и що дня розмаитого паньства приходиво, ажъ передъ

3 днями як зачалы цофати войска форшпаны, автомобилі день и нѣчь неустанно, так що по всіхъ дорогахъ и по Яслы було повно, а дотого и дощы зачали слоты, а черезъ 3 тыжні неустанно войска іхали колеями, зъ великими криками и співами, а потому такъ назатъ іхали, изъ розмаитыма товарами.

VIII АВГУСТЬ 31 ДН.

Черезъ цілий місяць неустанно колеями зъ заходу черезъ Ясло на всходъ нашій войска роковали, зъ велик.(ими) парадями та співами, а насъ ту въ Яслі тримали тай тримали, ничого намъ несказали, 2 разы додому писалемъ, тай и до мене Маринця приходила зъ мал.(овъ)

дітиновъ Іоаномъ⁸, а черезъ цілий часъ красной погоды, а войска та розмаитыхъ фрайликовъ всюда повно п. т. д.

ІХ. СЕМПТЕВРІЙ 30 ДНЕЙ

Зъ початкомъ того місяця вже нашый войска почали назать цофати, якъ автомобілі и форшпаны колями и піше неустанно день и ночь, такъ що повне Ясло и стационъ всьо було переповнене, а так само настала велика слота и розливный дощы, а войска и народа всюды так быво якъ травы. А колей зъ всімъ одна за друговъ чекала якъ фуры такой подорозі. – Ажъ дня 7. /20/. Неділя

перет полуднемъ о 11 ч. выпровадили насъ зъ Ясла на колей цілий транспортъ около 80 осббъ розмаитого рода на 2 товаровы вагоны⁹, транспорт провадили 4 німецкы жандармы и 2 жолніре, зъ Ясла змо ледво вирушыли ажъ о 3 ч. пополудни, дуже помалу змо іхали та подорозі всюды ставали, про войсковый транспорта, где змо заіхали черезъ Новы Санчъ въ дню 8. /21/ понедл. Рождест.(ва) Богор.(одиці) О 3 ч. пополудны всюды подорозі, а найбѣльше ту въ Н.-Санчы дуже нанасъ брехали и пысковали, ажъ до вагона высквали здавалося що насъ змечуть зъ вагону, а наша жандармерия отгоняла

где були рѣвножь и німецкый войска.- Дня 9 /22/ Вівтор. о 1 ч. пополудни привезъли насъ до Суду [*] Вадавицы! Тутъ дуже зла вода и вікт недобрый, старовизна будова дуже злый мешканя, подорозі таксамо небыло що істи бо небуло що купити, бо транспортъфіреръ малъ на нас грошы, але неможъ було купити, тутъ перетримали насъ через 3 дни и Дня 12. /25/ Пятница о 11 ч. пер. полудн. выпровадили насъ з Вадавиць на колей, але ту змо застали у Вадавицянь вже друге тѣлко народа, а переважно з повіта Коросно, що южь зробиль транспортъ

около 160 осббъ, зъ вѣдти вирушилизмо о 1 ч. пополудн. где змо іхали неустанно въ особовыхъ вагонахъ ІІІ кл. тут було выгодно, въ тыхъ самыхъ ажъ на пляць [*] до Талергофу. Іхали зме черезъ Кенти Бялу и Білско, и через Моравский дуже урож.(айний) хорошы край, въ розмаитый фабрыкы и дворы ровнины, та найлутшый дороги, зъ Бялой на повнѣчъ, а вѣдттакъ назаходъ аж до стол.(ичного) м.(іста) Відня. Ажъ дня 13. /26/ Соб. о 7 ч. вечеръ присвт прибулизмо на головный дворець до Стол.(ичного) міс.(та) Відня! Ту нашый вагоны отвадили тай на край запхали; тутъ змо ночовали другый день 14. /27/.

Неділя и св.(ято) воздвижения Чс. Креста погода ту були змо на стационі цілий день, т. е. цілу добу були змо ту въ Відни где намъ купили досъ доброго хлѣба и кобасы, где змо ся надивили по красн. Відни и стационі, та пливучымъ черезъ Відень Дунай, где всьо дуже богате и парадне таксамо и войска параднат що неможъ ся надивыти на всьо. Дня 14. /27/ о 5 ч. веч. Нед. отіхализмо зъ Відня далше на полудне, черезъ бѣльше гористый край и тунелі черезъ цілу ноць аж до столичного міста Граць въ Дню 15. /28/ о 5 ч. ран. Понед. зъ відти далше аж ту на остатну малу

стацию міс.(та) званого Абтзинсдорф (Abtisingdorf) а зъ відти піхотовъ около 2 км дорога до великихъ Ц.-К Касарни войсковыхъ Ляндс. [*] Ч.1. ту прибули змо въ тым самымъ дню 15. /28/ Понед. о 9 г. рана до місцевости званой въ добр. [*] Талергофъ, Цетлинг при Грацу, ту змо остали заквартированы въ будованой столі коло Касарней, а ту змо застали много интелігенцій и священниковъ интлг. всіх ос.(сіб) 250 зъ долы, а хлопы на стрыху, а засъ въ магазинахъ касарняныхъ и по правой стороні многихъ Целтахъ всюдый було повно людей тысячами, где тѣлко посмотрылъ то всюда повно розмаитого

народа якъ інтелегенцій, до 400 священниковъ, та женщинъ зъ дітми, розматой релігій, а такой найбблше релігій Гр.К. зъ цілой Галичыны, позаймованого черезъ Жан-дармерию и войска, бо таки зъ нашымъ транспортомъ приіхало 21. Священниковъ. Тревала погода, тѣлко въ нocy великій морозы що змо добре непомерзли на стрыху, не було ся чымъ накрыти, тѣлко що Ан. Федакъ, и Стеф. Поповчакъ¹⁰, то мали добрый бунды то попри нихъ змо ся тулили та окрывала, то вже кухні варили для народѣвъ, мяса зъ пенцаками, и картофлями або рыжъ то на обіды, а на рано проста жупа або фасольова, або картофляна, и навечеръ

кава, но зась нещастя, бо не було до чого брати, то половину хлѣба комисного денно. Якъ змо ту приіхали то та на околочныхъ горахъ всюда повно снѣгу, а особливо на высокыхъ полночно-захѣдныхъ понатъ мс. Граць та найвысшихъ захѣдно Алпейскихъ, и такой недуже далеко от Талергофу. Поприбутю тутки на 3-ый день выфасовалызмо новый войсковый шелкы, то вже було до чого брати тѣлко мало давали, жолніри ділили кождому по 1 варисі мало що не повну шельку но коли то всего було замало, народы добре ся не побили на ідлі, и т.д.

В той стодолі були змо ажъ до 20. /3.10/ Сsobота того дня пополудни о 3 ч. надышол новы транспортъ и насъ сей часъ зъ той стодолы перегнали на праву сторону на [*] до Целтъ, котрыхъ було наставлено всѣхъ малыхъ 30 [*], а велик. 3 [*]. Насъ запровадили до Целта ч. 9. по 30 осѣбъ до одного мало, а по 300 осѣбъ до одн. великого целта. Ту троха теплііше, бо бѣлше соломы на земли, та докупы змо збитый, а войсковоы варты німецькый зъ Ц.-К ч. 22. Б.П. самый старый німці зъ жолтымы вылогами доокола насъ стерегуть, тут троха лутше тѣлко морозъ

зъ нocy щоразу силнійшы натискають. Величезна прекрасна доокола ровень, та місто ст. Граць пѣт самыи горами, а обдалньо доокола зарослий лісамы горы, деревиною розмаитого рода, е нащо подивитись всюди народа якъ моровли, и якъ змо ту приіхали, то отъ стациону на блонянъ зачали 2 бараки деревяный будовати для тыхъ народѣвъ. -Народы розпоч. хоровати, бѣлше старый про невыгоды, где іхъ ховалы въ трунахъ, на цминтари пот лісом сосн. по 3-6 денно, розпочали такожъ и вушы надобре гуляти, бо небуло ни до чогось перебрати, ни где якъ выпрати. Зъ вітти зачали людей переганяти частьово до уконченыхъ новыхъ баракѣвъ. До конца тревала погода та горячий дны.

Х. ОКТОБРІЙ 31 ДНЕЙ

Дня 3. /16./ пятниця 12 чс. полудне зъ той горѣшной целты ч. 9. до парні при касарни зъ вѣдти запровадили насъ до долішныхъ будованыхъ зъ дощокъ баракѣвъ, по перебутю властиво чер. 3 тыжні въ стодолі та целтахъ тай замешкализме в лагерь бараку ч. 10 на конци при I кухни в одномъ Р=250 осѣбъ, где суть дубельтовый двери та малый окна достализмо соломы, о чотыри ряды черезъ цілый баракъ, и 2 желізный пецка, наразі такъ тепло, що ажъ душно спати, та часы дуже хороший тепло якъ на весну, часамы малый дощыкъ, божъ естъ полуднева тепла стрн. Краю Стирт.- Ту встритилизме розмаитый нашый знаемый та родину людей. Въ баракахъ вечерамы розмаитый розмовы та співы пісней.- Цимеркоменданта мализме г. комисаря Н. Шеховича, а якъ той отіхаль, то насталь Н.М. Демковичъ, той буль ошуканецъ.- При конци погода и приморозкы. Якъ змо приіхали до Талергофу, то змо заразы писали додому. 3 [*] корепонденць карты безплатный

ХІ. НОВЕМРІЙ 30 ДНЕИ

Отъ 1. /14/ розпочались попару дощахъ а верхамы снігахъ надобре сухой та сильнй морозъ.- Водтакъ Дня 9. /22/ неділя по св. Михайлі началъ падати дрѣбный снігъ тай зима розпочалась надобре зъ кождымъ днем снігу припадае и морозно.- Пѣзній болота [*] тай дощи и тепло, а болота натзвычайный, бо нема ще сыпанихъ дорѣгъ, часами густа [*] дуже нездоровый. Люде розпочали надобре хоровати на зар.(азну) слабость зв.(ану) Тифусъ, позапроважали войсковый спитали, але народы зъ великыхъ поневерковъ и нужды розпочали надобре хоровати тай мерти. Дня 29. /12.12/ умеръ ту въ спитали первый нашъ краянь г. Н. Котанчыкъ госп. зъ гр.(омади) Липнапов, Горлиці.- Дня 30. /13.12/ умеръ въ спитали г. Григорій Жукъ, госп. и пивецъ церк. зъ гр.(омади) Стерява пов. Добромиль, родный братъ нашего о. священника а ще ту малъ и другого брата Іоанна Жукъ [*]

ХІІ. ДЕКЕМРІЙ 31 ДНЕЙ

Зъ початкомъ місяця тепло, болота тай морозно.- Дня 6. /Соб. Св. О. Николая/ умеръ стар. нашъ краянь г. Димитръ Сымъ зъ гр.(омади) Вышоватка, п.(овіт) Ясло.- Дня 11. почаль падати далше снігъ и зъ дощемъ, и 12. так само и много болота.- Дня 12. померъ ту в спитали нашъ знаемы краянь г. григорій Давыдъ госп.(одар) зъ Розстайнь (Грабъ).- Въ дню Рождества Іс Хріст. Лат. тут.(ешні) Власти Войсковый и всі Німці обходять празнично. Перше [*] ту свята, и дня наступного таксамо. Дня 13. умеръ тут въ спитали нашъ знакомы краянь г. Силвестръ Павелчакъ госп. зъ Грабу въ 63 г. жызни.- Дня 19. умеръ ту в спитали нашъ знакомы краянь г. Лука Коско госп. зъ Вышоваткы¹¹ въ 55 г. жызни.- Дня 20. умеръ ту в спит. наш знакомы краянь г. Н. Романчакъ госп.(одар) зъ Грабу в 6... г. жызни.- Далше частый и не устанный дощы, малый снігъ та дуже великий болота що трудно перейти, якъ у насъ часомъ въ

велику слотну Осінь. Дня 22. умеръ ту наглою смертию перетъ полуднемъ нашъ дуже знакомы сосідны Священникъ о. Александеръ Сілецькій¹², гонр. Деканъ и парохъ гр.(омади) Дошница в ... г.ж. поіхаль зъ другимъ до кантины [*] касарни, тай тамъ упал и на місцы померъ дуже наглою смертию на удар сердца, неякий зъ Змигорода Косіба, дуже му наповіл о великомъ знищеню отъ войны его господаркы тай з того великого старунку и жалю, а [*] за нещастя! Въ дны на Святый Вечеръ и через цілый Свята Рождества Ісусв Хріста, зъ рана морозъ а через дны погѣдно и ясно, и далше по святахъ такъ само хорошо.- Въ тут.(ешнімъ) Лягри не устан. будовлі баракѣвъ зъ дощокъ и белковъ та розмаитыхъ студень, и водопроводѣвъ, и свѣтла електричного, всьо освѣчено, якъ яке великое богате місто, тай народы мусять працювати, задарма, и за малу платню 20-30-40 с. денно при будовахъ, и тачками, я тожи роблю от початку яко помичникъ при І. Кухни, где маю що істи

Варится на рано кава, або чай, жупа фасоляна, картофляна, и на вечеръ таксамо, а на обідъ картофлі зъ рыжомъ, пенцаками и мясо. Е досить що істи, и добре тѣлко невыгѣдне спаня на земли и солomé, ушы богато запроважають, и блыхы, тай дуже тѣсно спати.- Нехай Богъ боронитъ такого ся бѣльше дочекати всі народы и родины по світу порозганянный, тай блукають и одный другыхъ глядають, въ тут. (ешнімъ) лягры знайдуся людности всей ок. 9000 душъ, тут невинно бѣдуе, але в Бозі надія, абы тѣлко терпеливости и здоровья та міра на світі.-

1915

I. АНУАРІЙ 31. ДНЕЙ

Дня 3. умерь ту нашъ знакомы краянь г. Теодоръ Байса госп. зъ с. Вышоватка, въ бар.(аку) въ 55 г. жзн. Дны святъ Йорданскихъ ясно, погѣдно и хорошо.- Дня 24. отримализмо Интернаційный карты ч. ...

Дня 27. купилмі братъ Василий хорошоу черно-сивяву нову зъ капиш. палерыну отъ М Владыка за 4.60. То е выгѣдне на дощъ и погоду.- День 3-х Святителей мрачно и дощъ, пѣсля хороша погода зимова.-

По всѣхъ баракахъ суть Священныки и Богослужения вотправляются послѣ можности.-

II. ФЕВРУАРЫЙ 28. ДНЕЙ

Дня 12. померь ту в спиталю по кѣлкатыжневоу слабости на жолудокъ та розвѣлненя жывота нашъ кривны стрый г-нъ Іоаннъ Вислоцки госп. зъ села Гладышовъ пов. Горлицѣ въ 69 г. жызни, вѣчная ему память!

Дня 15. померь ту на тифусъ по 2 тыжневоу недузѣ Священно Ерея О. Н. Коломыя, котрый булъ сильной будовы и проводирь всего народа цѣлого тут.(ешного) лягра провадилъ канцелярию, булъ то натзвычайно суцтивымъ острымъ чоловікомъ, котрый [*] маль, а такой сильной будовы и поставы, шо рѣвного ему не було, а такожъ и Священникѣвъ та интелегенцию зневажалъ, а Божа рука въ короткомъ часѣ показала на нѣмъ, шо весь народъ его страшная смерть задивовала. В.(ічная) Е.(му) П(амят)!- Дня 19. умерь ту въ спитали по чотырытыжневоу тяжкоу недузѣ, зъ початку на пухлину и жолудокъ, ничъ непринималъ всю верталъ, первый 2 тыжні такой въ бараку ся лічыль, а вѣдтакъ взяли его до спиталѣ мой сосѣдно краянь, давны фамилиантъ, а по первой моей супрузѣ [*] Анцѣ зъ Касичѣвъ¹³ ей вучны братъ, а зъ [*] швагеръ Г-нъ Теодоръ Константиновичъ чест. и славны госп. [*] секр. гр.(омади) зъ села Жыдѣвского¹⁴ п. Ясло

померь з середи на четверь въ нocy. Одежу свою оставыль у насъ, а мы пѣзн. отдали его швагру Рождѣлскому зъ Вышоватки, прожыль благо полезной жызни 49 л. булъ разомъ з нами от початку зъ Ясла, ажъ до смерти зъ мноу разомъ робыль при первой кухни, за дуже любылъ мясо и здаеся шо може му и тое пошкодыло, переть смертю такъ дуже зовднѣль до непѣзнаня. Вѣчная ему память. Оставиль въ спаленымъ дому жену зъ 5-ма дрѣбныма дѣтми.- Дня 20. и 21. хорошая погода, тепло, весняный дны, и ажъ до кѣнца мѣсяца февруарый хорошая погода.-

III. МАРТЬ 31 ДНЕЙ

Первый дны хорошая погода, зъ рана приморозкы.- Дня 3. тут нарѣд нѣмецкы розпочалъ весну первы разъ орати, дуже теплый хороший весняный часы, жайворонокъ до дня прекрасно выпѣвуе.- Моя книжка вкладкова Ц.-К Почт. щадничой касы въ Відни зъ даты первой вкладки почта Крампна 14.11.1902. вкладка е 40 Кор. Літр. Ц. 130. А № 33609, остатн. сума

здаеся була вписана около 1800 коронъ, а до того мають буты % за 1914 и 1915 г.- 19.П. 15. (підпис)

Дня 16 дощъ и снѣгъ, Страстны тыждень, въ четверь дня 19. цѣлий день хорошей погоды, въ тимъ дни попол.(удню) зъ IX бараку перегнано насъ до купели, а вѣдтакъ тымчасово до VIII. бар.(аку) и достализмо стружаки. Дня 20. Великы Пятокъ хорошо, сухо и погода.- Дня 21 велик. Соброта – хорошая погода, въ вечерь малы зъ тучовъ дощъ. Дны Свѣтлого Воскресения Іс. Христа: первый день 22. Недѣля хорошая погода,

другий день 23. Понед. хор. погода, третій дн. 24. Вівтр. рѳвн. хор. погода, четверт. день, 25. Середа Благовіщення Господне, хмарно и холодно. Дня 26. Четверть, зъ рана хор. поздн дощъ, дал. погода, а вечеромъ первы разъ дался чути громъ и дощъ.- Останый дны марта о Благовіщення холодный дня 30. понед. рано зъ бараку VIII перешлызмо назать до своего давного бараку ч. IX. Вже добре порыхтованого, зъ [*] полицками, пѳдлоговъ, побол. окнами, выбіленого, дуже приятне мешканя зробилося, якъ

IV. APRIL 30. ДНЕЙ

Дня 1. змінилися тут.(ешни) войска, дотыхчасовый всі одышли, були переважно старшый ляндстурмовый німці, и мішаний молоды нім., рекр., а ту пришли розмаитіи старшы и молодшы переважно всі нім., котрый вже були въ бою ранний. Первыи дны місяця хорошо и тепло.- Отъ 5-12. цілый тыждень дощысто-тепло.- Отъ 13-19. цілый тыждень тепло и дуже гаряча стала погода.- Отъ 20-23 св. Георгий дощысто и хмарно. Дня 24. /пятюкъ/ о 8. Ч. рано прибули ту Інтернованый люде розмаитій рускый, священники, інтелегенц., хлопы, и дамы, зъ місцевости званої Терезинь¹⁵ /Therezienstadt Вѳhman/ въ сум. 900 особъ.- Погода и дуже горячо.-

V. МАЙ 31 ДНЕЙ

Початково погѳдний, дны горячий, въ середині дощысты, дуже добрый часы, урожай прекрасный.- Дня 19. писалемъ додому S карту кореспонденц., на адресу уряд. гр., до родичей и найдр. Супр. Маринці! Чер. [*] Ясла [*] Змигорѳдъ, поневажъ отъ Новемрий 1914. немалемъ жадной відомосты, зъ поводу того почта не курсовала, перше що въ нашихъ яко лыцях, селахъ въ Галичыні зайнялъ неприятель Росиянь, тай тамъ въ нашихъ сторонахъ горськихъ селахъ лежалъ от осени ажъ до св. Георгия /23.4/ цѳгнули

и оттого часу почала почта курсовати, а друге що въ тут. лягру пановала отъ осени черезъ зиму велика хорота слабость звана тифусть бѳль головы, котра страшно лютувала та забирала великый жертвы неразъ на добу умирало до 40 особъ, зъ причыны невыгодного мешканя зимна и бракъ одежы то протое отгыль почте неишла, ани ту не доходила.- Дня 26. втор. Писалем додому фамилий 1/3 листъ отповідь на братову карту зъ 30.5. с. г. котру му писала жена ажъ на почті въ Незнаеві зъ завідомліньомъ и поздоровліньомъ от моеї жены що всі суть здоровый, зъ чого такъ утішылемся якъ бы мі великый тысячы пришли, бо по полроці довідаемся що моя родина вся жые и здорова. Приконци Мая зачалися ту овсы сыпати [*] Державны на Ц.-К [*].

VI ЮНІЙ 30 ДНЕЙ

Дня 4. /17/ четверъ рано були змо въ канцелярій на загалнымъ переслуханю за повітати, кончаче переслух. запытаня: Ім., Назв., Рел., Рокъ рожденя, станъ затрудненя, день арешт. кто и защо.- Конецъ мая а початок юния хорошы и погѳдны дны.- Дня 6. розпочались въ тут.(ешнихъ) сторонахъ жнива житный и новый картофлі зачали брати и істи.- Дня 16. Вовторокъ писалем до дому фамилий 2/4 карту кореспонденц. на отримани 1/3 листъ

зъ дому котрымъ емъ ся дуже утішыль.- Отъ 13-21 цілый тыждень хмарно и дощысто дуже добрый часы.- Дня 18. четверъ розпочался въ тут.(ешним) лягру зъ інтернованого народа I Асентерунок розмаитыхъ Ляндстурмистѳвъ рожд. въ літахъ 1873-1897. Асентерують мало що выпускають, наасентр. около 800 особъ черезъ 6. дней, укѳнчено дн. 23. Дня 23 вѳвторокъ писалемъ додому фамилий 4/5 кореспонд. карту

на отримані з дому з ряду 2/4 лять з дня 17.6. отъ жінки, діточокъ и родичей котрымъ дужемъ ся утішылъ.- Дня 24. Середа Св.(ято) Рождества Іоанна Крест. цілый день горяча погода и овесь ся ту запалюе неодола пристане. Дня 27 субота пополудны зливны дощ з громами и градомъ.- Дня 29 понед. св.(ято) Ап.(остолів) Петра и Павла пополудны зливный дощ и далше частый дощ.-

VIII. ЮЛІЙ 31 ДНЕЙ

Дня 2 Четверъ зачали намъ давати істи новий капусту и картофлі, досить хороший и добрый потравы. Дня 4. писалемъ коресп. карту до друга Петра Владыка до дому Березова отпов. на его отриману карту зъ Білыць Шлез. 11-12.7. отходилъ асентерованы тамже на урлюопъ додому.- Дня 5. Неділя от рана до полудня

въ тут.(ешным) лягру отбулося велике войскове торжество [*] посвячыня новопостроеного храма¹⁶, где брало участь множество ружныхъ войскъ, где прекрасн. пригавала войсковая банда яки 40 мужа, тиролскы Егры и кр. Оборона та множ. розмаит. Офице рѳвъ, и штъ. Г. Генералѳвъ, також [*] зъ Цісарского дома та множество цивили: панство тѳлко що черезъ цілый часъ перешкажалъ та ляль зливны дощъ, розмаитый фаны та вінці, и всі дороги та рынky обставлений розмаитыма войсковыми шпалерами, однимъ словомъ було ся нащо подивити, бомъ еще такой парады невиділь, кождый чоловікъ розвеселился та запѳмнулъ о свої нужді неволи.- 5/6 дня 7. /20/ Вівторокъ писалемъ додому фамилій 2/6 листъ обшырні на пѳвъ аркуша, въ котрымъ пѳслалемъ 21. прилогы мої адресовы та оплаченый коперту и карту.- 6/7 Дня 13 понед писалемъ додому 5/6 карту кор. на отриманы дуже сумны листъ зъ дому зъ 8.7. бо моя найд. Марыня! дуже була хора на запалія десь от 16.6 черезъ 6 тыжней, такъ що ледві ся обетала, а черезъ 2 тижні мало що іла, ані на двіръ сама не вышла, але ся южъ кусъ обачыла.- Дня з 16 /29/ на 17 /30/ зъ четверга на пятницю внось емъ поданя

просьбу на руки г. комисаря полиц. черезъ тут. [*] коменду Інтер. Лягру до тут [*] Стирського Намістничества въ Грацу о чымскорше увільнення до дому з[*]нованого и хорой жєнщины, робыль г. Н.Н. був. войск Obrlt. [*] 50 с. много людей робыть тай и я спробоваль.- Дня 25/ /Субота/ купилем ту собі книжочку спроважену зъ Відня за 1 кор. 30 с звану: Богъ прибіжыще мое Молитвословъ, дуже хороша мала чорна паперовая оправа и чор. пуделкомъ, зъ золотымъ крест. и позолоченыма берегами, та розмаитыма простонародными молитвами, друкомъ бѳлше новымъ и мало церковнымъ, та розмаит. Св. образками, на памятку зъ Грацу = Талергофу = кр. Стирїя.- Дня 26. неділя почалося отпраляти набоженьство въ тут. нововыбудованой церкви св. храмї, черезъ омысно присланого ту зъ Галичыны священника на тут. пароха, ще молодой ок. 30 л. отецъ Н. Карпякъ¹⁷, Деканъ, въ недІлю и свята отпраляе всі припадаючий співаний богослужения зъ выяткомъ всенощного, и щоденно отъ 8 ч. рано, та по двохъ и бѳлше Інтерн. Священникѳвъ щоденно зъ рана и въ вечеръ сповїдають людей кто тѳлко коли хоче, а таксамо тїй Інтерн. властиво всі Священники отпраляють [*] Богослужения

щоденно отъ 5 г. рана до 1 пополуд. наразъ по 3-4.- Народа всегда переповнено и дуже тісно бо замаленька церковь, та якъ наша перше була, якъ е то е, але вже народъ мае свою религїйну услугу.- Дня 27. понед. о 5 ч. веч. отїхаль отнась до дому м. прият. знак. сос. г. Андрей Кытикъ зъ с. Березова, я му далъ на презентъ 1 зим. сорочку нову малу для сынка Михаила¹⁸!- Купчу щобы Імъ занюсь та приспособѳности передалъ.-

VIII. АВГУСТЬ 31 ДНЕЙ

Дня 2. субота пополудни остализмо вычитаный яко далі Інтернований, т.е. я и братъ Василій оразъ около 1000 народа зъ переваж. зъ захѣдныхъ повѣтовъ, и того дня заразъ на вечеръ остализмо перенесеный до III остатного отдѣлу бар. ч. 24. близко за церквою 2 бр.- . Дня 4. попл. остали означеный всі гол. иляцы (возможно вулиці) и дороги та баракы при належныма новыма нѣмецкыма таблицяма, всі три отдѣли мешк. Бар. означеный зъ написыма такъ Hauptstrasse 8. або 24. и т.д. 7/7 Дня 11. Вѣтор. писалемъ до женщины родичей Теодора и Юліи Фринчко¹⁹ 7/1 карту, бо чотыри тыжні не маю зъ дому жадной вѣдомости, тося мѣ дуже долго видить що такого есть.-

8/9 Дня 15. /28./ вѣтор. св. Усп. Пресв. Богородицы, я писалемъ до дому карту на отриманы отъ найд.(оружной) Супр. Маринці! где мѣ все сама досконало описуе, зъ дня 7. /20./ 8 с. г. обшырні листъ, зъ зворотновъ мововъ адресовавъ оплаченновъ копировъ.- В той день погода.- И тогожь дня на Усп. Пр. Богор. въ вечеръ остали змо заведомленый до списовъ асентерунковыхъ всі мужі 43-50 лѣтъ зголошатись до тут. лягровои канцелярій на [*].- Дня 16. нед. посѣдаю вагы 78 клгр. При кухни маю досить їсти.- Дня 18. /30/ вовтр. ходилем до спису ляндстурмасентерукового, и отрималем 1 а 2 остал карту цѣлкомъ нѣмецку: [*] 181 (далі нерозбѣрливый фрагмент нѣмецкою мовою). 9/10-1. Дня 25. Вѣтр. Писалем до кумст. Ілій Терезій Филякъ 9/1 карту отповѣдь на ихъ Н. Санчъ спит.(аль) зъ 25.8.с.г. пот. адр. до кумы Тер., зам. въ сестры, Котань. 10/11-1 Дня 26. среда писалемъ до приятеля Сим. Грещакъ (далі нерозбѣрливый фрагмент нѣмецкою мовою) 10/1 карту отповѣ. на его зъ 31.7 с.г.- Дня 29. Субота Св. Ускновен. Чест. главы пр. Крестит. Іоанна! булемъ

въ св. Исповѣди въ тут. новой церкви яко великодну исповѣдь.- 11/12 Дня 29 соб. Уск. Гл. Іоанна писалемъ до дому карту бо 2 тыжні чекалемъ вже по ост. листі писалемъ чтобы сами не тратилися [*] якого работника слугу.

IX. СЕПТЕМРІЙ 30 ДНЕЙ

Дня 1. Вѣторокъ начало індик. та осени, ноць, рано холодно, а черезъ день хорошей и горяча погода. Дня 3 /16/ четвер рано розпочался въ тут.(ешним) Ц.-К лягру 2-гы асентерунокъ войсковы, мужей от 43-50 лѣтъ, възглядно отъ 18-50 лѣтъ [*] где и я зъ братомъ Василиемъ зестали змо оба асентерованный, сказали що теперь емъ здорѣвъ, я повѣдалъ що служылемъ тѣлко 3 мѣсяці и 9 дней та пущеный ... до дому, а пару тыжней былемъ и въ спиталю, на то сказали що до легкой службы здолны, въ тымъ дню остало насъ асентерованныхъ и заприсяженныхъ 262 мужа той асентерунокъ тревае що денно до полудня черезъ 3 дны ажъ до 5. /18./ субота, всіхъ остало асентр. ... м. При комис. присутный потофіцеры писарь, [*], обрлт.

Др. [*] а найстаршы при тойже комисіі знакомый нашъ приятель и сосѣдъ зъ нашего села Высокоповаж. Г-нъ Іоанн Пухыр²⁰ Ц.-К оберсть нашый [*] пѣдписываль, та дивился на насъ, але розмовляты то неможна було межы сотками народѣвъ, и въ теперійшымъ крытычнымъ стані убранный були въ давный чорный офиц. мондуръ при шабли и шпорахъ выс.(окого) роста, чорны малы зарѣсть борода.- До мѣсяця августа: дня 28. пятко о 9 ч. вечеръ померъ ту наглою смертию нашъ знакомы крайнъ и купецъ волѣвъ г. Михайло Собинъ ок 45 л господ. и пропинаторъ с. Бортне²¹, пов. Горлиці наглою смертию черезъ помылку другый з Лосі далъ му выпити замѣсть руму лысолко и нежыль ани годину. Дня 8. вѣв. отрималемъ запомогу въ сумі 1 кор. прислану зъ Амерыкы на руки о. Курыли.- Дня 14. св. воздвижения Чест. Креста нарочна погода и приморозкы зъ рана. Дня 15 Вѣтор. отрималемъ 2-гу запомогу въ с. 1 кор. прислану

зъ Америки на руки о. Курила²².- Дня 9 зъ нocy рождест. Богород. Т.ч. зъ вiвтр. на середу бiлий морозъ и зимно, а въ день хорошей погода.- Дня 17. четверъ послалем додому Найд.(орожчій)

Супр.(узі) Марынці та всему дому въ С. 2 кор. всiмъ на колачъ, спiбно зъ братововъ с 112 кор. на адресу его жены Анны. Отъ дня 17 четверъ ажъ до 23 середа зливный дощы, слоты цiлий тыжденъ та зимно.- А дня 19. соб. на тут. околичныхъ полуднево захiдныхъ Алпейскихъ высокыхъ горахъ показались бiлий снiгы горы забiлилы. Дня 24-25 хмарно зъ малыма дощами.- Дня 26. соб. выпогожаеся хорошая погода.- Дня 28. понед.пришоль ту знакомы троха родина, зъ [*] и его жены Анны з Федаковъ г. Теодоръ Гавчыкъ²³ зъ с. Тиханя пов. Кросно забраный зъ спаленого и села та по св. Восресения Ис. Хрiста, малъ бути гдесъ въ Рос. коло Кiвова и зъ вiдтамъ утiкъ.- Дня 30. субота стрiтилемъ ту знакомого чоловика г. Григория Бугля²⁴ зъ с. Ропянка, пов. Кросно, который зъ дому утiкъ зъ фамильовъ на св. Воскр. Ис. Хр. буль коло Сянока, а зъ вiдтамъ го забрали нашый войска, а его родину вернули додому, то iхъ село остало спалене на саме св. Михаила дня 8. Новемря 1914 тiлько зъ доли и зъ горы остало по 3 хаты, той що у насъ буль переть весновъ переть 3-ма роками, и зъ мамовъ на поле ходил пришуль ту переть 3-ма мiс. буль гдесъ на угорцини – и т. д.

Х. ОКТОБРИЙ 31 ДНЕИ

Дня 1. четв. цiлу нiчъ ляво, а черз. день хмарно.- Дня 2. цiлий день дощъ, слота и зимно. Дня 3. соб. хмарно. Дня 4. нед. зъ рана гмла и зимно, въ день хор. погода. Дня 5.нощъ ясно и зимно, ранк. гмла приморозкы въ день хор. погода. Далше хмарно и слота.- Дня 6. вiвтр. перенеслисмося зъ Бр. 24. на 32. побочн. Бар, там змо были 1 добу и назать до 24. ту были змо добу и дня 8. четв. перенеслисмося до II. отдiлу [*] 19 при Церкви.- Дня 11. /24/ нед. перенеслисмося всi що робимо при первой I. кухни зъ II. отд. [*] 19 до I отд. [*] 8. хороша погода и тепло, далше слота, дощъ и зимно. Дня 16. /29/ пятн. зъ нocy на рано упаль ту первы снiгъ, котри покрыль всю землю и черезъ день погыбъ. Дня 25. /7. 11/ соб. пришоль до мене зъ [*] до нашего бр. 8. знакомы далеки кривны г. Теодоръ Гавчокъ зъ Тиханi п. Крс. взьем го к собi спати. Дня 26. /8.11/ понед. Св. Димитрия тепло и хороша погода.- Дня 27. вiвт. /9.11/ о 3 ч. пополуд. отiхаль транспорт ок. 120 осiбъ до войска до 42 л. таксамо мiй другъ г. Онуiр Фрычъ зъ Мосзова п. Кросно дуже добры чоловикъ зъ котрымъ булемъ разомъ першого I рока.

ПОЯСНЕННЯ ОКРЕМИХ СЛIВ IЗ ЛЕМКIВСЬКОГО ДIАЛЕКТУ

розкази – розпорядження
 жолнiр – солдат
 форшпани – обов'язок кiнної пiдводи
 колей – залiзниця
 постерунок – жандармська дiльниця
 маю ся ставити, замелдоватися – зголоситися
 цофати – повертати назад
 вiкт – їжа;
 ховали насъ добре – тут утримували, годували
 черезъ 3 тыжнi – протягом трьох тижнiв
 кой и насъ – коли й насъ
 жупа фасольова – квасолевий суп

слота – сильний затяжний дощ
стаціонъ – утримання, постій, місце розташування
отвадити – відчепити
целты – палатка, шатро
бунды – верхній одяг
корепонденць карты – поштові листівки
кантина – магазин
белкы (бельок) – деревяна колода;
асентерунок – мобілізація, військова повинність
головный дворець – головний вокзал
хліб комисний – хліб з муки грубого помолу

¹ Кожному абзацу в наведеному тексті відповідає одна сторінка в оригіналі.

² Тут і далі в тексті цим позначено незрозумілі слова чи скорочення.

³ Тут йдеться про батька та сина Андрія та Григорія Колдрів зі с. Святкова Велика [Лемковщина в Талергофі. Талергофській Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. С. 99-112]. Григорій Колдра був чоловіком сестри автора щоденника – Єфросинії. Його брат Василь, на той час студент був звинувачений австрійськими властями в антидержавній діяльності (разом із С. Ю. Бендасюком, о. І. Гудимою та о. М. Сандовичем) – в організації по селах читалень “Общества імені М. Качковського” і читанні лекцій у них. Після судового процесу, що відбувся у Львові на початку червня 1914 р., Василь був виправданий і виїхав до Росії [Річъ С.Ю.Бендасюка на торжестві пам'яті о.Максима Сандовича в с.Чорном Горлицького уїзда 9-го сентябрю 1934 года. Варшава, Синодальная типография. 1935. 16 с]. Це і врятувало його від подальших переслідувань. Ще один талергофець зі Святкової Великої – Михайло Лабик [Лемковщина в Талергофі. // Талергофській Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 99-112] в даному «щоденнику» не згадується.

⁴ З Грабу та Вишоватки до Талергофу були ув'язнені Святко Андрій, Котирга Михайло, Уран Дмитро, Уран Іван, Пігош Андрій, Валько Михайло, Лизак Іван, Пах Марія, Павельчак Сильвестр (пом. 25.12.1914), Романчак Григорій (пом. 3.1.1915), Давид Григорій (пом. 23.12.1914), Сидоряк Степан, Гончак Георгій, Ясінска Пелагея, Томащак Марія, Курилко Марія, Нацик Марія (Граб); Коцко Лука (пом. 2.1.1915) Байса Теодор (пом. 16.1.1915), Китчак Іван, Сим Дмитро (пом. 19.12.1914), Павельчак Лука, Коцко Теодор, Гавриляк Євстахій, Роздольський Андрій [Лемковщина в Талергофі. // Талергофській Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 99-112].

⁵ О. Олександр Сілецький був кандидатом на посла до Галицького сейму. Копія виборчого бюлетеня представлена на рисунку.

⁶ Крім о. Маріана Мишковського, із с. Розстайне до Талергофу були увязнені його дружина Августа Мишковська та Андрій Прокопчак [Лемковщина в Талергофі. // Талергофській Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 99-112.].

⁷ Це прізвище в списку «Лемковщина в Талергофі» відсутнє.

⁸ Тут мова про Констанкевича Івана Івановича (1914-1989), який після примусового виселення з Лемківщини жив у селі Підзамочок Бучацького району на Тернопільщині.

⁹ Про заповнення товарних вагонів в'язнями по 40 осіб у кожному також повідомляє [В кігтях Австрійської Жандармерії. В кн. «Лемківський народний календар 1994». Львів, 1994. – С. 74-75.]. Транспорт з двох вагонів вирушив з Ясла 7(20) вересня (неділя), тоді як перший транспорт з Лемківщини до Талергофу відправився з Горлиць 14 вересня 1914 р. [Ф.В.Курилло. Дневник лемка изъ Талергофа. // Талергофській Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 22-98.].

¹⁰ Олексій Федак і Стефан Поповчак родом зі с. Крапна Ясельського повіту [Лемковщина в Талергофі. // Талергофський Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 99-112.].

¹¹ Дати смерті господарів з сіл Граб і Вишоватка збігаються з даними у Лемковщина в Талергофі. // Талергофський Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 99-112.].

¹² Про обставини смерті о. Олександра Сілецького докладно описані о. Іоаном Мащакон [Дневникъ о. Іоанна Мащака. // Талергофський Альманахъ. Випуск четвертий. – Львовъ, 1932. – С. 1-87.] та о. Генрихом Полянським [Записки о Талергофі о. Генриха Полянскаго. // Талергофський Альманахъ. Випуск четвертий. – Львовъ, 1932. – С. 92-131.].

¹³ Історія життя Анці з Касичів зі села Котань викладена автором в іншому його щоденнику – за 1900 рік.

¹⁴ У списку Лемковщина в Талергофі. // Талергофський Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 99-112.] не вказані талергофці, які були вихідцями зі села Жидівського, Ясельського повіту.

¹⁵ Факт прибуття в Талергоф репресованих галичан із в'язниці Терезин описаний у: Записки о Талергофі о. Генриха Полянскаго. // Талергофський Альманахъ. Випуск четвертий. – Львовъ, 1932. – С. 92-131, Изъ дневника о. Григорія Макара. // Талергофський Альманахъ. Випуск четвертий. – Львовъ, 1932. – С. 4-131.

¹⁶ Про урочистості з приводу посвячення новозбудованого храму також читаємо в: Записки о Талергофі о. Генриха Полянскаго. // Талергофський Альманахъ. Випуск четвертий. – Львовъ, 1932. – С. 92-131.

¹⁷ Про прибуття о. Я. Карпяка до Талергофу також розповідає о.Г. Полянський [Записки о Талергофі о. Генриха Полянскаго. // Талергофський Альманахъ. Випуск четвертий. Львов. 1932. – С. 92-131.].

¹⁸ Констанкевич Михайло (1904 – 1989?) – найстарший син І. Ю. Констанкевича, внаслідок акції “Вісла” був депортований на західні терени Польщі.

¹⁹ Теодор та Юлія Фринцко (батьки дружини І. Констанкевича – Марії) – мешканці села Святкова Мала (Святківка).

²⁰ Про полковника австрійської армії Івана Пухира – вихідця з села Святкова Велика згадується в: І.Д.Красовський, А.І.Тавпаш. Незабуття Лемківщини у верхіві ріки Вислоки. Львів, «Думка світу». 2004. 158 с.

²¹ Факт отруєння Михайла Собина з Бортного зафіксований Ф. Куриллом [Ф.В.Курилло. Дневникъ лемка ізъ Талергофа. // Талергофський Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 22-98.].

²² Про розподіл присланої з Америки гуманітарної допомоги для ув'язнених в Талергофі лемків описує Ф. Курилло [Ф.В.Курилло. Іюль и августъ в Талергофскомъ лагері. // Талергофський Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. С. 118-135.].

²³ Теодор Гавчик з с. Тиханя Кросненського повіту відсутній у списку Лемковщина в Талергофі. // Талергофський Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 99-112.

²⁴ Факт ув'язнення Григорія Буглі з с.Ропянка підтверджений у: Лемковщина в Талергофі. // Талергофський Альманахъ. Випуск третій. – Львовъ, 1930. – С. 99-112.

Надія Халак.

Концтабір Телергоф за неопублікованими спогадами Івана Констанкевича - в'язня 1914–1915 рр.

У статті аналізуються масові репресії над українським населенням в Австро-Угорщині в період Першої світової війни. За даними на 1915 р., понад 100 тис. українців

опинилися в численних таборах австрійців. Публікуються спогади в'язня одного з найбільших таборів, аналізується їх інформаційний потенціал та цінність.

Nadiya Khalak.

Talerhof concentration camp as recollected by Ivan Konstankevych, prisoner in 1914-1915.

In the article mass repression of the Ukrainian population in Austria-Hungary during the First World war are analyzed. According to the data for 1915, over 100 thousand Ukrainians were in Austrians concentration camps. Memoirs of the prisoner of one of the largest of them are published, their information potential and value is analyzed.

СИМВОЛИ ТУРКИ ТА ТУРКІВСЬКОГО РАЙОНУ

Турка над Стриєм вперше згадується в документах як село Самбірського повіту Львівської землі 1431 р., коли нею володів Ваньча Волошин та його сини Хотко, Іванко і Янко¹. Згодом власниками Турки були нащадки Ваньчі – дрібні шляхтичі Турецькі, Яворські. Подальшому зростанню Турка завдячувала розташуванню на вигідному торговельному шляху з Польщі в Угорщину. У 1729 р. власником більшої частини села став Я. Калиновський, а нащадки перших власників – Негребецькі-Блажівські – володіли лише Горішньою Туркою. Я. Калиновський отримав 1730 р. для Турки королівський привілей на магдебурьке право².

На час переходу під владу Австрійської монархії 1772 р. Турка була невеликим містечком з 93-ма будинками й 618-ма мешканцями, які займалися сільським господарством (переважно вівчарством), прядінням і ткацтвом, торгівлею. Отримані привілеї дозволяли проводити в Турці дев'ять річних ярмарків і щотижневі торги. В кінці XVIII ст. розвиток містечка прискорився. Власники збудували тут замок, костел, ратушу, у місті було 5 церков, синагога. У 1856 р. Турка стала повітовим центром і на той час її населення зросло понад 3 тисячі осіб. Подальшому розвитку міста сприяло будівництво залізниці Львів-Самбір-Ужгород, що завершилося 1904 р.

З часу отримання магдебургії містечко мало використовувати свою печатку з гербом, однак нам вдалося виявити її лише на документах XIX ст. Це овальна печатка, розміром 27x31 мм, у центрі зображений агіографічний сюжет – дві постаті, а по колу йде легенда: “: SIGILLU : CIVITATIS TURKA : SANCTUS ANTONIUS” (печатка міста Турки – Святий Антоній)³. З легенди печатки видно, що покровителем римо-католицької громади Турки був св. Антоній і саме він з дитям Ісусом зображений у центрі. Зрештою, такий сюжет відповідає традиції іконографічної подачі цього святого⁴. Варто зазначити, що до 1867 р. Турка складалася з кількох окремих гмін, кожна з яких мала свою печатку з типовими для сіл сюжетами: Верхня Турка – лісоруб, Середня Турка – віл з плугом на полі, Нижня Турка або Звіринець – мисливець і олень. Однак пізніше ці печатки вже не ТРАПЛЯЮТЬСЯ, натомість на документах другої половини XIX – початку XX ст. фігурує печатка з краєвим австрійським гербом Галичини: у щиті – галка над трьома коронами⁵.

Після захоплення Польщею західноукраїнських земель постановою сейму від 3 грудня 1920 р. та розпорядженням Ради міністрів від 14 березня та 17 травня 1921 р. було введено новий адміністративно-територіальний поділ: від 1 вересня 1921 р. утворювалися три воєводства – Львівське, Станіславівське і Тернопільське⁶. Функції вищого державного управлінського органу покладалися на новоутворені воєводські управління. Воєводства поділялись на повіти, які були оформлені ще австрійськими законами 1866 р.⁷ За старими законами (з 1889 та 1896 рр.) продовжували діяти міські управління – їх компетенція стосувалася лише вузько місцевих питань (законом від 23 березня 1933 р. було ще більше обмежено права органів місцевого самоврядування та посилено їх залежність від державних органів)⁸. Міські управління продовжували використовувати старі печатки зі своїми гербами чи краєвим знаком Галичини.

13 грудня 1927 р. прийнято президентське розпорядження “Про державні емблеми і барви та про відзнаки, прапори і печатки”⁹. У статті 4 цього розпорядження вказувалося, що для всіх органів місцевого самоврядування встановлюються відзнаки, складені з державного герба, герба воєводства (у якому розташований даний населений пункт) та напису, що відповідає їх назві; міські управління можуть у своїй відзнаці на місці, передбаченому для воєводського герба, помістити власний історично обґрунтований символ; містам, відзначеним орденом, а також воєводствам надає герби президент Польської республіки за поданням Ради міністрів; герби інших міст затверджує на свій розсуд міністр внутрішніх справ за поданням магістрату та міської ради після узгодження з міністром віровизнань і громадської освіти. Стаття 19 регламентувала використання цих символів на печатках органів місцевого самоврядування (при цьому вказувалося, що печатки ці мусять мати овальну форму). У статті 26 зазначалося, що на перехідний період (два роки від прийняття розпорядження) дозволяється використання печаток і емблем, що були досі в ужитку. 20 червня 1928 р. прийнято ще одне розпорядження президента Польщі “Про урядові печатки”, де, зокрема, визначались розміри печаток управлінь різних рівнів¹⁰.

Слід зазначити, що окремі пункти цих розпоряджень входили у суперечність із прийнятим 28 серпня 1919 р. декретом, яким заборонялося недержавним інституціям – у т.ч. й органам місцевого самоврядування – використання державного польського символу – орла¹¹.

Станом на 1928 р. Турківський повіт входив до складу Станіславівського воєводства (пізніше його перевели до Львівського). Однак з огляду на те, що Львів був адміністративним центром колишнього Королівства Галичини і Лодимерії і тут були зосереджені основні архівні матеріали, які стосувалися території трьох нових воєводств, справа про їхні герби та знаки повітових міст була доручена Юзефу Пйотровському, котрий обіймав посаду консерватора пам’яток мистецтва та культури в Адміністративному відділі Львівського воєводського управління. Справа виявлення гербів ускладнювалася ще тим, що з 16 травня 1929 р. у Познані розпочиналася загальнопольська виставка, на якій планувалося використати емблематику повітових міст для декорування воєводських павільйонів.

Для міст, герби яких не згадувалися в австрійських гербовниках (у т.ч. і Турки), Юзеф Пйотровський склав обіжника з проханням “якомога швидше з’ясувати, яку емблему вживає [...] повітове місто на урядових печатках і подати виразні відтиски цих печаток сургучевих, гумових як і інших (металевих і т.п.) для друкарської фарби”¹². Вимагалось також вказати кольори елементів герба.

Варто звернути увагу на те, що, при всій терміновості виконання завдання, було, однак, дотримано всіх тонкощів бюрократичної субординації: обіжник скеровувався у повітові ради, а звітти пересилався у міські; відповіді, підготовані міськими управами, адресувалися у повітові ради, а звітти – у воєводське управління (лишень декілька магістратів дозволило собі надіслати відповідь відразу до Львова). Запит Відділу культури й мистецтва у Львові від за № 15588/28 надіслано до Повітового відділу в Турці та міської управи 28 вересня 1928 р. У відповідь на нього бурмистр Турки М. Грудзінський 5 жовтня надіслав листа, що “громада міста Турки над Стриєм не має власного герба й на печатках досі використовує герб колишньої Галичини”¹³. До цього додано 4 відтиски печаток – одна написова, дві – з гербом Галичини, одна – з декоративною розеткою.

Щоби вирішити справу гербів Турки та ще п'яти міст, Ю. Пйотровський звертається за консультацією до Львівського земського архіву. 10 січня 1929 р. він надсилає листа до дирекції архіву, у якому пише: "...можна було б комбінувати різні символи, пов'язані з певними історичними подіями, королівщинами, пізнішими власниками і т.п., або також, як часом було, з патронами місцевих парафіяльних костелів. Комбінації такі, особливо з костельними символами, могли б викликати протести, застереження та претензії національних меншостей, з яких переважно складаються [...] тепер гмінні ради. ...Здається, що найвідповіднішим буде розробити символи [...] які б підкреслювали найбільш розвинуті промислові галузі кожного повіту, та символи, які характеризують його околиці"¹⁴. До цього долучалося шість проектів гербів, зокрема й для Турки – шляхетський герб Заремба (герб Яна Калиновського)¹⁵. У відповідь на це директор Земського архіву у Львові О. Бальцер посилає листа від 14 січня, в якому, зокрема, пропонує:

- вписати герби в овальні декоровані картуші;
- для міст, які отримають нові герби або використовують приватні знаки своїх колишніх власників, гербове поле подавати у біло-червоні смуги, а тому для Турки помістити щит на біло-червоному тлі¹⁶.

Врахувавши ці пропозиції, Ю. Пйотровський 2 березня 1929 р. надіслав розроблений проект герба Турки, виконаний архітектором Людомілом Гюрковичем, на адресу повітового уряду, з поясненням змісту символів і проханням переслати потім ухвалу та прохання магістрату, затверджене тимчасовим повітовим відділом, знову до Львова для подальшої передачі в Міністерство релігійних визнань і державної освіти та Міністерство внутрішніх справ, щоб символ затвердив президент Польщі¹⁷. Просив також прискорити справу з огляду на проведення виставки в Познані, але цей лист повітове староство переслало міській управі лише 18 березня. А вже 23 березня відбулося засідання Гмінної ради Турки, на якому розглянули питання про герб міста. Участь у цьому засіданні взяли бурмистр Міхал Грудзінський, його заступник Вольф Кунке і 35 радних (депутатів): д-р Норберт Апріль, Нахман Бренес, Ізель Ертель, Юзеф Бернанке, Бейніш Дим, о. Ян Федевич, д-р Ігнаці Глюк, д-р Тадеуш Грудзінський, Давід Фельдман, Мойсей Гірт, Ян Яворський-Мартич, Міхал Яворський-Косачевич, Юзеф Яцкуляк, д-р Мирон Кондрат, Ігнат Кузьмак, Клеменс Комарницький-Дружбич, Самуель Кремер, Мойсей Давід Кесслер, о. Ігнатій Кулаковський, Нафталі Легрер, Абрам Лянгенауер, д-р Ісаак Любінгер, Осіас Нахман Мейнер, Абрам Ністель (син Ісаака Арона), Саламон Пеллех, Федь Павлик (син Гриня), Юзеф Павлик, Адам Робаковський, д-р Мойсей Рабах, Абрам Ранд, Герш Бер Росен, Владислав Шмідт, Густав Свістацький, Едмунд Шеффер і Абрам Вейсс (син Ейсіра)¹⁸. Бурмистр зачитав доручення повітового староства і представив проект герба: на овалному щиті в срібні ("білі") й червоні смуги розміщено щиток з шляхетським гербом Заремба – у синьому полі червоний ("ясноцеглястий") мур з трьома золотими каменями (два над одним), з-за муру постає чорний лев; овальний щит обрамовано декоративним картушем. За прийняття цього проекту подано 34 голоси. Того ж дня копію протоколу було передано в повітове староство, в якому документ зареєстровано ... аж через 2 дні, 25 березня, й лишень 12 квітня повітовий відділ на своєму засіданні прийняв міську ухвалу "до затверджувального відома", а 19 квітня переслав усі документи разом із "проханням міста Турки" до Львова¹⁹.

Затверджений гмінною радою герб був зафіксований у брошурі Ю. Пйотровського, а також пізніше з'явився на обкладинці невеличкої книжки про Турківський повіт, виданої 1938 р.²⁰

До середини квітня 1929 р. й інші нові герби решти міст було затверджено, після чого протоколи погоджено з повітовими радами та переслано у Львівське воєводське управління для подальшої передачі в Міністерство віровизнань і громадської освіти та Міністерство внутрішніх справ²¹. На початку 30-х рр. до міністерств почали надходити від різних місцевих управ проекти гербів. Але справа затвердження рухалася повільно, багато проектів були виконані на низькому художньому та геральдичному рівні, деякі документи варшавські чиновники примудрилися загубити, тому завершення юридичної процедури прийняття нових символів розпочали тільки з 1936 р. Всього протягом 1936-1939 рр. прийнято знаки 104-х міст тогочасної Польщі, однак герба Турки серед них не було – вибух Другої світової війни не дозволив завершити цей етап турківської геральдики.

Протягом радянського періоду Турка ніякого символу не використовувала й до питання герба міста повернулися тільки після розвалу СРСР та відновлення Незалежності України. 8 червня 1992 р. виконком Турківської міської ради звернувся до Центрального державного історичного архіву України у Львові з проханням розробити символи міста, враховуючи історичні матеріали²². Архів цю справу передав Українському геральдичному товариству й нами було оперативно підготовано історичну довідку та проектні пропозиції: герб – у золотому полі на зеленій землі чорний тур, за ним зелена сосна; хоругва (прапор) – квадратне жовте полотнище, посередині якого чорний тур, з трьох сторін (крім дrevкової) прапор має зелену лиштву, завширшки в 1/10 сторони (автор проектів – А. Гречило). 15 червня ці матеріали надіслано Турківській міській раді. Щодо проекту герба були висловлені певні побажання, які нами враховано: у золотому полі чорний тур, у зеленій главі три срібні ялинові пагони. Тур вказував на одну з версій про походження назви міста, а ялинові пагони символізували основне багатство регіону – ліси, серед яких виникло й розвивалося поселення. Проект прапора залишився без змін. 13 серпня 1992 р. рішенням виконавчого комітету Турківської міської ради за № 159 затверджено нові символи Турки.

На початку 2003 р. вже Турківська районна рада звернулася до Українського геральдичного товариства. У березні були підготовані перші проекти символів району, обговорення яких розпочалося навіть на сторінках місцевих газет²³. 10 червня 2003 р. VI сесія Турківської районної ради IV скликання затвердила символіку Турківщини (автор – А. Гречило). Під час сесійного засідання, в якому ми брали участь, депутатами були висловлені побажання, враховані в кінцевих варіантах. Зокрема, у гербі замість голови подано цілу фігуру тура, ламану лінію поділу щита подано різної висоти, на прапорі над головою тура розміщено тризубоподібний знак.

Герб Турківського району: у зеленому полі стоїть у фас золотий тур з зеленими очима, у відділеній ламано (в 4 злами, один вищий від іншого) золотій главі – синя бойківська розетка (солярний знак).

Великий герб Турківського району: щит з гербом району підтримує з одного боку золотий лев з червоним язиком, з іншого – воїн-бойко з мечем у срібних обладунках та золотому плащі; щит увінчано золотою територіальною короною з овальним медальоном, на якому тризубоподібний знак, під щитом йде зелена стрічка зі золотим написом “Турківський район”.

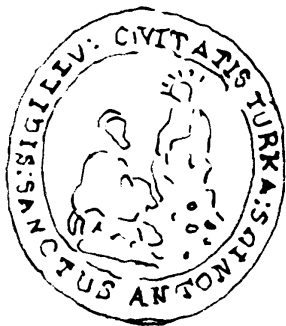

Рис. 1.
Печатка міста Турки
(з документа 1855 р.)

Рис. 2.
Печатка Турки
(з документа 1870 р.)

Рис. 3.
Герб Турки (1929 р.)

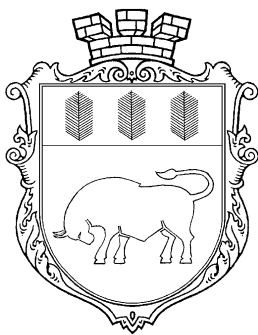

Рис. 4.
Сучасний герб Турки
(затверджений 1992 р.)

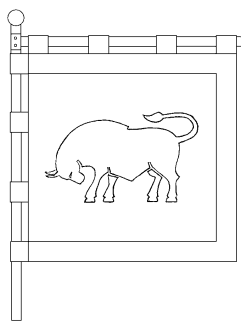

Рис. 5.
Сучасний прапор Турки
(затверджений 1992 р.)

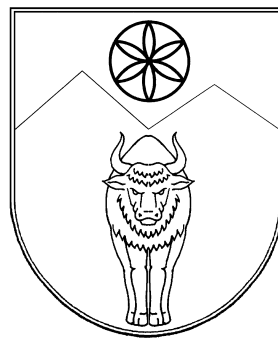

Рис. 6.
Герб Турківського району

Рис. 7. Великий герб Турківського району

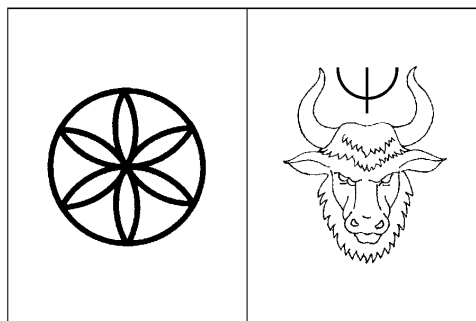

Рис. 8. Прапор Турківського району

Прапор Турківського району: прямокутне полотнище, зі співвідношенням сторін 2:3, розділене вертикально на два рівновеликі поля – від дrevка жовте, на якому синя бойківська розетка (діаметром в 1/2 ширини прапора), з вільного краю зелене, на якому жовта голова тура, між його рогами – жовтий тризубоподібний знак.

Штандарт голови Турківської районної ради та голови райдержадміністрації: квадратне темнозелене (для голови РДА – темносинє) полотнище, у центрі – великий герб району.

Тур, який давніше був представником місцевої фауни, символізує і назву району, і районний центр місто Турку, й уособлює силу та гордість місцевих мешканців. Бойківська розетка (солярний знак) підкреслює, що Турківщина входить до етнографічної Бойківщини. Ламане ділення щита вказує на гірський характер території району, вищий виступ означає гору Пікуй – найвищу вершину на території Львівщини. У великому гербі золотий лев засвідчує приналежність Турківщини до Львівської області. Воїн-бойко в одязі XII-XIV ст. засвідчує стратегічне значення регіону та боротьбу місцевих мешканців проти різних нападників у обороні краю та торгового шляху. Зелений колір означає багаті ліси та інші природні ресурси, а золотий – сільське господарство, як основне заняття місцевих жителів. Щит може увінчувати стилізована золота територіальна корона, що вказує на приналежність герба саме району (зубці корони вирішені у формі гілочок ялини та шишок). Таким чином, символи району відображають природні особливості, історичну і сучасну символіку краю, вказують на його адміністративний статус.

Загалом теперішні знак і міста, і району розроблені на підставі загальних рекомендацій для місцевого герботворення й формують разом із вже прийнятими іншими міськими та районними символами цілісну сучасну геральдичну систему.

¹ Грушевський М. Матеріяли до історії Західної України. – Львів, 1906. – № 26.

² Słownik geograficzny królestwa polskiego. – Warszawa, 1892. – Т. XII. – S. 641.

³ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі – ЛНБ, ВР). – Ф. 144 (Теки Шнайдера). – Оп. 3. – Тека 18 (1). – Док. 1855 р.

⁴ Pfeleiderer R. Die Attribute der Heiligen. – Leipzig, 1899. – S. 77.

⁵ ЛНБ, ВР. – Ф. 144 (Теки Шнайдера). – Оп. 3. – Тека 18 (1) – Док. 1870 р.; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ). – Ф. 160. – Оп. 5. – Спр. 1573. – Арк. 49 (док. 1869 р.) та ін..

⁶ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (далі – DURP). – Warszawa, 1920. – No 117. – Poz. 768.

⁷ Województwo Tarnopolskie. – Tarnopol, 1931. – S. 314.

⁸ Ibid. – S. 313.

⁹ DURP. – Warszawa, 1927. – No 115. – Poz. 980.

¹⁰ Ibid. – Warszawa, 1928. – No 65. – Poz. 593.

¹¹ Ibid. – Warszawa, 1919. – No 69. – Poz. 416.

¹² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 607. – Арк. 13; Спр. 608. – Арк. 4.

¹³ Там само. – Спр. 608. – Арк. 158-159.

¹⁴ ЦДАЛ. – Ф. 145. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 20.

¹⁵ Там само. – Арк. 21-22.

¹⁶ ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 607. – Арк. 39-42.

¹⁷ Там само. – Арк. 161-162.

¹⁸ Там само. – Арк. 164.

¹⁹ Там само. – Арк. 163-165.

²⁰ Piotrowski J. Godła miast powiatowych województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego. – Lwów, 1929. – S. 23-24: Zarys monograficzny powiatu turczańskiego oraz opis miejscowości letniskowo turystycznych. – Lwów, 1938. – Okładka tytułowa.

²¹ ДАЛО. – Спр. 608. – Арк. 11, 27, 66-78, 84, 107, 164.

²² Лист голови міськвиконкому В. Є. Круца за № 54 від 8 червня 1992 р.

²³ Див. наприклад: Герб – це серйозно // Бойківщина. – 2003. – 29 березня. – С. 9.

Андрій Гречило

Символи турки та турківського району

Турка над Стриєм вперше згадується в документах як село Самбірського повіту Львівської землі 1431 р. З часу отримання магдебургії містечко мало використовувати свою печатку з гербом, однак вдалося виявити її лише на документах ХІХ ст. На документах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. фігурує печатка з краєвим австрійським гербом Галичини. 10 червня 2003 р. сесія Турківської районної ради затвердила сучасну символіку Турківщини (автор – А. Гречило).

Hrechylo, Andriy

The symbols of Turka and Turka District

Turka on the Stryi is first mentioned in documents as a village in Sambir County of Lviv Land in 1431. Since the time the it obtained the Magdeburgian city rights the town used its seal with coat-of-arms but little, however, the author managed to discover it only in the 19th century documents. The documents of late 19th and early 20th centuries feature a seal with the Austrian provincial coat-of-arms of Halychyna. On June 10, 2003 the Turka District Council approved the modern symbols of Turka District suggested by A. Hrechylo.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК З ДРОГОБИЧЧИНИ ВОЛОДИМИР КОСИК (матеріали до біобібліографії)

Володимир Косик народився 26 листопада 1924 р. у селі Вацевичі поблизу Дрогобича в дуже бідній селянській родині. Навчався в Дрогобичі (початкова і середня освіта). Його батьки були корінними мешканцями села (тепер – село Залужани Дрогобицького району Львівської області).

Мати майбутнього історика Марія Григорівна Дідух була неосвіченою, проте це не завадило їй належним чином виховувати своїх дітей. А їх у сім'ї було аж шестеро (трьох доньок і четверо синів). Володимир був другим за чергою.

Батько Микола Михайлович Косик, хоча здобув лише початкову освіту, мав репутацію розумної та освіченої людини, любив багато читати, зібрав власну бібліотечку. Згодом любов до книги, жага знань, інтерес до історії своєї Батьківщини перейшли до його сина. Коли до Залужан докотилась колективізація (це був період перших советів) і в людей масово відбирали худобу і реманент, Микола Косик переховувався у лісі. Зважаючи на грамотність, його призначили (щоправда, проти власної волі) першим головою колгоспу.

Після смерті матері у грудні 1942 року в сім'ї загострились матеріальні проблеми (малолітні діти допомагати по господарству ще не могли). Незважаючи на допомогу родичів, родина Косиків жила дуже бідно. Володимир, попри важку роботу, зберіг любов до книги, особливо історичної. Він шанував і поповнював батькову бібліотеку, яку невдовзі конфіскували німці. Будучи членом ОУН, брав активну участь у культурному і політичному житті села. За порадою рідного брата матері Івана Фура батько віддав сина в Дрогобицьку гімназію. Незважаючи на важкий матеріальний стан сім'ї, батько підтримав цю ідею.

Після закінчення Дрогобицької гімназії (Володимирові йшов 18-й рік, він володів німецькою і російською мовами) розпочалася гітлерівська окупація. Німці відразу забрали його до війська. Згодом, після ряду поразок німецької армії, молодий хлопець попадає в полон Радянської Армії. Не виключено, що саме знання мов врятувало йому життя. З огляду на час та обставини, у радянській армії було чимало інформаторів ОУН. Серед них - Володимир Косик. Супроводжуючи вантажівки, які їхали з Німеччини до Смоленська, він отримував важливу інформацію для нашого підпілля. Були й такі випадки, коли замполіт викликав В.Косика для перекладу радіопередач німецьких військ, і тоді він, перекладаючи, свідомо дезінформував радянське командування.

Наприкінці Другої світової війни В.Косик потрапив, як і сотні земляків-галичан, до Східної Німеччини, яка вже була під советським окупаційним режимом. Тут перед хлопцем постав нелегкий вибір: залишитись у радянській армії і мати можливість побачити свою родину чи нелегально перейти до Західної Німеччини, яка була в руках союзників, і таким чином уникнути можливого ув'язнення у зв'язку з його співпрацею з ОУН і перебування у німецькому полоні. У вересні 1946 року він нелегально перей-

шов кордон (на гірському відтинку Ерцгебірге) із Західною Німеччиною. Деякий час Володимир Косик переховувався у батькового брата, який тут мешкав. Той написав лист у Залужани, повідомивши родину про те, що Володимир живий і перебуває у безпеці (йшлося, загалом, про чотирьох синів вуйка). Оскільки всі листи перечитувалися КГБ, сім'я Косиків зазнала переслідувань: було проведено кілька облав (влада вважала, що Володимир дезертирував з армії і переховується в рідній домівці). Було арештовано батька і сестру, вся родина попала під загрозу вивезення до Сибіру. Цькування рідних тривало по 1950-ті рр.

Життєвий шлях Володимира Косика був нелегким. Так, він змушений був зазнати поневірян на території різних держав і політичних режимів: польського уряду (до 1939 р.), советської влади (1939 – 1941 рр.), німецької окупації (1941 – 1943 рр.), нацистського режиму у Німеччині (1943 – 1944 рр.), советського окупаційного режиму у Східній Німеччині (1944 – 1946 рр.), американського окупаційного режиму у Німеччині (1946 – 1948 рр.). Лише прибувши до Франції, міг знайти там відносний спокій, але французька демократія була не дуже прихильною до емігрантів без батьківщини: майбутньому докторові Сорбонни довелося поневірятися по світах.

Через певний час, коли ситуація стабілізувалася, Володимир Косик одружився (його дружина була учасницею війни, лікувала воїнів УПА). За вказівкою керівництва ОУН(б) молода сім'я переїжджає на Тайвань зі спеціальним завданням. Щоб заробити на життя Володимир працював на фабриці і вивчив китайську мову. Згодом, він стає редактором радіоефіру українською мовою у місті Тайпей. Трансляція була розрахована на Зелений Клин, де проживало 3 млн. українців, а також на прибережні території. У радіопередачах розкривалась правда про життя українців у Радянському Союзі. Цікаво, що Володимир Косик був частим гостем у будинку генералісімуса Чан Кайші, приятелював з його сином. Мабуть, саме це знайомство допомгло йому уникнути депортації з Тайваня (він перебував тут нелегально, без паспорта).

Володимир Косик здобував вищу освіту у Мюнхені (Український вільний університет) та Сорбонні (Інститут історії сучасних міжнародних відносин). Великий вплив на формування світогляду та творчого методу молодого українського історика мав керівник інституту професор Ж.Б.Дюррозель, всесвітньо відомий фахівець з історії міжнародних відносин та дипломатії ХХ ст.¹ (як керівник Інституту, він головував на захисті докторської дисертації Володимира Косика). 1981 р. у Сорбонні була видана перша велика монографічна праця українського історика «Політика Франції щодо України, березень 1917 – лютий 1918 р.» (зрозуміло, французькою мовою). 1961 р. у Парижі Володимир Косик заснував журнал «Європейський Схід», який він редагував майже 40 років.

Володимир Косик почав друкуватися ще в 60-х рр. ХХ ст. Далекого 1962 р. у Лондоні вийшла його перша книга «Концентраційні табори в Радянському Союзі». І в подальшому дослідник часто звертався до різноманітних аспектів історії тоталітарного режиму в Радянському Союзі, викриваючи владу, ненависну для свідомості українського патріота. 1963 р. в Парижі вийшла його брошура «Україна під російським колоніальним гнітом». 1969 р. у Парижі В.Косик опублікував працю «Порушення прав людини в Україні та в УРСР». 1971 р. історик написав передмову до книги Володимира Микули «Релігія і Церква в Україні: під російським комуністичним режимом» (Париж, видання французькою мовою). Важливими для В.Косика були і витоки українських національних політичних рухів початку ХХ ст.: 1965 р. він видав у Парижі (у перекладі на французьку) відомий політичний трактат М.Міхновського «Самостійна Україна».

Тим самим історик маніфестував для західної громадськості історичне коріння та витоки боротьби українців за незалежність.

У 60-80-х рр. ХХ ст. Володимир Косик регулярно друкується в українській вільній періодиці на еміграції. Справжньою трибуною для нього стає журнал «Визвольний шлях». За вказаний період видання опублікувало понад два десятки статей історика. Проблематика їх різноманітна. Історик продовжує розвивати тему тоталітарного режиму, пише декілька резонансних публікацій про страшні наслідки голоду в Україні початку 30-х рр. ХХ ст. Свої публікації у «Визвольному шляху» В.Косик продовжує і в період незалежної України, реагуючи тепер на події на Батьківщині у 90-х рр. Іншим виданням, яке охоче друкувало статті українського історика з Франції – періодичний орган Українського історичного товариства (США) «Український історик».

Наукові зацікавлення Володимира Косика сформувалися під час навчання в паризькому Інституті історії сучасних міжнародних відносин. Саме там він зацікавився історією міжнародного становища України доби Центральної Ради та, відповідно, політикою Франції щодо української національної революції. 2004 р. Львівський національний університет ім.І.Франка перевидав ранню працю історика (Косик В. «Франція та Україна. Становлення української дипломатії»).

Основною науковою проблемою, яка цікавила (і продовжує цікавити) Володимира Косика, стала історія Другої світової війни, а також декілька її «українських» контекстів: історія визвольного національного руху напередодні та в часі війни; становище України в період війни; стосунки визвольних сил України з Третім Райхом. Історик розпочав тривалу роботу в архівах Німеччини, яка завершилася публікаціями надзвичайно важливих джерельних збірок. Перша з них вийшла 1985 р. в Мюнхені (видання Вільного університету) німецькою мовою: Косик В. «Третій Райх і українські.....: Документи 1934-1944». 1986 р. у Парижі вийшло велике франкомовне монографічне дослідження В.Косика «Німецький націонал-соціалізм і Україна» (воно було перекладене українською мовою і видане 1992 р. окремою книгою в США старанням кількох фондаций, передовсім – «Ради оборони і допомоги Україні Українського конгресового комітету Америки»). Якщо перед тим з основоположними висновками українського історика щодо участі України у Другій світовій війні познайомила іншомовна громадськість світу, то тепер з них могла скористатися й україномовна українська громада. Питання, над розв'язком яких працював український історик Володимир Косик, були вкрай важливими: плани Німеччини щодо Східної Європи і, зокрема, щодо України; шляхи реалізації цих планів; націонал-соціалістичний режим на Україні; реакція та позиція щодо нього українських національних сил; українці як одна із сил, що спричинилася до поразки Третього Райху.

Прикметно, що, назагал, українське питання, в тому числі і в період Другої світової війни, не викликало особливого інтересу у Франції. Це й зрозуміло, адже йшлося про минуле бездержавної нації. Інформаційний вакуум стосовно участі українців у війні, до певної міри, заповнювали праці істориків українського походження. Особливе місце тут займають праці Володимира Косика, який довів до французького читача інформацію про те, що конкретні плани окупації України розроблялись, починаючи з березня 1941 р., і вже тоді передбачалося, що вся повнота влади перейде до рук німецького райхкомісара. Відповідно, у квітні-травні було накреслено конкретні плани поділу влади на території України, в рамках загального плану здобуття життєвого простору для німців.

Володимир Косик зумів розкрити перед західною громадськістю неоднозначні сторінки національної історії українського народу періоду Другої світової війни. Зокрема, він спростував звинувачення з боку радянських, польських, східнонімецьких істориків, які висувалися на адресу українського батальйону «Нахтігаль» у зв'язку зі знищенням польської інтелігенції Львова (до слова, ці звинувачення перекочували і до праць французьких істориків).

Спростовуючи загальну упередженість та тенденційність щодо України та українців, Володимир Косик доводив, що проблема колабораціонізму в роки війни не є такою простою. У той час, як у Франції справді існували політичні сили, які пішли на пряме співробітництво з нацистським окупаційним режимом, в Україні, якщо і були факти співробітництва з нацистами, то вони мали індивідувальний характер, а на рівні політичних сил такого співробітництва, фактично, не було.

У 1997-2000 рр. на Батьківщині вченого було здійснене фундаментальне видання «Україна в Другій Світовій Війні у документах» у чотирьох томах, причому, джерела перекладено українською мовою.

Зрозуміло, що за тоталітарної доби праці незалежного українського історика з еміграції не могли бути належно оцінені українською історіографією. Переважна більшість історіографів воліла замовчувати його наукову творчість взагалі. Ситуація змінилась лише після 1991 р., коли, нарешті, його доробок почав використовуватись в Україні, а його наукові висновки міцно увійшли до обігу сучасної української науки.

Здобувши фах професійного історика, Володимир Косик займався тривалий час викладацькою діяльністю. Читав лекційні курси з історії України в Українському вільному університеті у Мюнхені. Але, зрозуміло, головним місцем праці він обрав рідний йому Париж – Національний інститут східних мов і цивілізацій університету Париж-3. Останнім часом історик викладає в УВУ курс «Методологія викладання історії та окремі питання з історії України» для слухачів – вчителів з України, Канади та Польщі.

Після проголошення незалежності України Володимир Косик активізує свої зв'язки з Батьківщиною, допомагає у відродженні історичної науки і її звільненні від ідеологічних штампів тоталітарної доби. Так, у першій половині – середині 90-х рр. він читає лекції в різних університетах України (Києві, Івано-Франківську, Тернополі, Дрогобичі, Львові). Львівський національний університет ім.Івана Франка надав йому можливість працювати на посаді професора.

Зв'язки паризького історика з Батьківщиною є завжди жвавіми і цікавими. Так, він регулярно відвідує в Україні форуми різних рівнів і форматів. Наприклад, 18-20 серпня 2006 р. В.Косик був делегатом від української громади Франції на IV Форумі українців у Києві; наприкінці вересня того ж року був учасником Міжнародного наукового конгресу у Львові, присвяченого 150-річчю Івана Франка. Він часто дає інтерв'ю², про нього пише українська преса.

Наукові праці Володимира Косика широко відомі, передовсім, у Франції (що є цілком зрозумілим). Так, 1998 р. за публікації про Україну уряд Французької Республіки нагородив його Орденом мистецтв, письменства і гуманітарних наук (це одна із чотирьох найбільших урядових відзнак Франції).

2000 р. Український вільний університет у Мюнхені нагородив історика Золотою медаллю. 2005 р. президент України Віктор Ющенко нагородив Володимира Косика орденом третього ступеня «За заслуги» (нагороду вручено в Парижі).

Готуючи до публікації ці матеріали, ми прагнули актуалізувати проблему життя та діяльності історика Володимира Косика, а також з'ясувати кількісні показники його

публікацій: монографічних, археографічних, стетейних, публіцистичних. За межами наших можливостей залишився згаданий франкомовний журнал «Європейський Схід», публікації В.Косика в ньому та його редакторська робота над виданням. Вважаємо, що постать Володимира Косика продовжує, назагал, залишатися маловідомою в українській історіографії. На нашу думку, вона заслуговує окремого дисертаційного дослідження.

Додаток

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ВОЛОДИМИРА КОСИКА

а) окремі іншомовні видання

1. Kosyk W. Concentration camps in the USSR. – London: Ukrainion publ., 1962. – 108 p.
2. Kosyk W. L'Ukraine sous le joug colonial russe. – Paris: Les Problemes actuels de l'Est europeen, 1963. – 54 p.
3. Mykola Mikhnovskyi. Ukraine independente. [Traduit de l'ukrainien par Wolodymyr Kosyk]. - Paris: Union de Ukrainiens de France, 1965. – 20 p.
4. Kosyk W. La Pologne et les regions occidentales de l'Ukraine. - Paris: Editions de «l'Est Europeen», 1966. – 40 p. [Wolodymyr Kosyk et Wolodymyr Kubijovyc].
5. Kosyk W. Violation de droits de l'homme en Ukrain et U.R.S.S. - Paris: Editions de «l'Est Europeen», 1969. – 160 p.
6. Kosyk W. [Prefase] Mykula Wolodymyr. La Religion et l'Eglise en Ukraine: sous le regime communiste russe. - Paris: Ed. de «l'Est Europeen», 1971. – P.1-5.
7. Kosyk W. La Politique de la Turquie a l'egard de l'Ukraine 1711 – 1714. – [S.I.], 1974. – 42 f.
8. Kosyk W. La Politique de la France a l'egard de l'Ukraine: mars 1917 – fevrier 1918. – Paris: Publication de la Sorbonne, 1981. – 304 p.
9. Kosyk W. Das Dritte Reich und die ukrainische Frage: Dokumente 1934-1944. - Munchen: Ukrainisches Institut, 1985. – 227 p.
10. Kosyk W. L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine. - Paris: Publication de l'Est Europeen, 1986. – 665 p.
11. Kosyk W. Le Millenaire du christianisme en Ukraine: 988-1988. - Paris: Publ. de l'Est Europeen, 1987. – 79 p. [publ. Par le Comite europeen du millenaire de la christianisation de l'Ukraine; trad. De l'ukrainien par Jaroslav Lebedynsky].
12. Kosyk W. L'Ukraine et les Ukrainiens. - Publ. de l'Est Europeen, 1993. – 174 p.
13. Kosyk W. Les Ukrainiens dans la Resistance francaise. - Paris: Publication de l'Est Europeen, 1994. – 40 p.

б) окремі україномовні публікації

1. Косик В. Концентраційні табори в Радянському Союзі. – Лондон, 1962. – 108 с.
2. Косик В. Україна під час Другої світової війни. 1938 – 1945 / З французької переклав Роман Осадчук. – Київ-Париж-Нью-Йорк-Торонто, 1992. – V-VI, 729 с.
3. Косик В. Український національний рух опору (1941-1944). Реабілітувати чи визнати боротьбу ОУН-УПА. – Стрий: Увіс, 1993. – 32 с.
4. Косик В. Україна і Німеччина у Другій Світовій Війні. – Париж, Нью-Йорк, Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1993. – 658 с.
5. Косик В. Розкол ОУН, 1939-1940: Збірник документів. – Львів, 1997. – 136с.

Рец.: Лисенко О.Є., Патриляк І.К. // Український історичний журнал. – 2000. - № 5. – С. 128-133.

6. Україна в Другій Світовій Війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т 1 / Упорядкування і передмова Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 384с.

Рец.: Лисенко О.Є., Патриляк І.К. // Український історичний журнал. – 2000. - № 5. – С. 128-133.

7. Україна в Другій Світовій Війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т 2 / Упорядкування і передмова Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 384с.

Рец.: Лисенко О.Є., Патриляк І.К. // Український історичний журнал. – 2000. - № 5. – С. 128-133.

8. Україна в Другій Світовій Війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т 3 / Упорядкування і передмова Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 384с.

9. Україна в Другій Світовій Війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т 4 / Упорядкування і передмова Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 368с.

10. Косик В. Симон Петлюра / Перекл. З фр. Я.Кравець. – Львів: Наукове Товариство імені Шевченка, 2000. – 88 с.

11. Косик В. Нариси історії України та українців: Посібник. – Івано-Франківськ: Лілея, 2002. – 174с.

12. Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. - 264с.

Рец.: А.Ю.Мартинів // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С.231-232.

Г) СТАТТІ В ПЕРІОДИЦІ

1. Косик В. В Україні панував жах (До 40-річчя голоду в 1921-1922 р.р.) // Визвольний шлях. – Лондон, 1962. – Кн. 2. – С. 174-177.

2. Косик В. Україна – московська колонія в Європі // Визвольний шлях. – Лондон, 1962. – Кн. 4-5. – С. 495-503.

3. Косик В. Україна – московська колонія в Європі (Продовження, 2) // Визвольний шлях. – Л., 1962. – Кн. 11. – С. 1103-1113.

4. Косик В. Україна – московська колонія в Європі (Закінчення, 3) // Визвольний шлях. – Л., 1962. – Кн. 12. – С. 1179-1191.

5. Косик В. Жахливі злочини Москви (До 30-тиліття великого голоду в Україні) // Визвольний шлях. – Лондон, 1963. – Кн. 5. – С. 495-504.

6. Косик В. Жахливі злочини Москви (До 30-тиліття великого голоду в Україні) (закінчення, 2) // Визвольний шлях. – Лондон, 1963. – Кн. 6. – С. 609-618.

7. Косик В. Дарунок Ювілятам // Визвольний шлях. – Лондон, 1965. – Кн. 9. – С. 1018-1022.

8. Косик В. Західна історична наука і ми (Ще до «Історії таємної дипломатії» Жака де Лонея) // Визвольний шлях. – Лондон, 1970. – Кн. 5. – С. 635-638.

9. Косик В. Чи Антанта визнала Україну в 1918 році? // Визвольний шлях. – Лондон, 1978. – Кн. 2. – С. 185-193.

10. Косик В. Основні етапи розвитку концентраційної системи в СРСР // Визвольний шлях. – Лондон, 1981. – Кн. 4. – С. 466-475.

11. Косик В. Основні етапи розвитку концентраційної системи в СРСР (Закінчення, 2) // *Визвольний шлях*. – Л., 1981. – Кн. 5. – С. 599-616.
12. Косик В. Тяжко висловити почування з цієї нагоди // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1985. – Кн. 4. – С. 504-510.
13. Косик В. Втрати України під час Другої Світової Війни // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1985. – Кн. 5. – С. 585-596.
14. Косик В. Український національний рух опору 1941-1944 // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1985. – Кн. 8. – С. 973-987.
15. Косик В. Пам'ять про нього буде жити між нами // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1988. – Кн. 3. – С. 367-369.
16. Косик В. Декларація про суверенітет не декларація про самостійність // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1990. – Кн. 10. – С. 1164-1167.
17. Косик В. Німеччина і акт 30 червня 1941 року // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1991. – Кн. 11. – С. 1331-1345.
18. Косик В. Історична роль ОУН-УПА в боротьбі за українську державу // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1992. – Кн. 5. – С. 557-567.
19. Косик В. Шлях до незалежності // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1992. – Кн. 9. – С. 1027-1030.
20. Косик В. Українська повстанська армія // *Визвольний шлях*. – Л., 1992. – Кн. 10. – С. 1155-1167.
21. Косик В. Українська повстанська армія. Короткий історичний огляд (Закінчення, 2) // *Визвольний шлях*. – Л., 1992. – Кн. 11. – С. 1283-1297.
22. Косик В. Франція і питання самостійності України. 1917-1919 роки // *Записки НТШ*. – Львів, 1993. – Том ССХХV. – С. 278-291.
23. Косик В. Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (XI – XVI ст.) // *Український історичний журнал*. – 1993. – № 2/3. – С.76-85.
24. Косик В. Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (XI – XVI ст.) // *Український історичний журнал*. – 1993. – № 4/6. – С.70-79.
25. Косик В. Німецька шкільна політика в Рейхскомісаріаті Україна // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1994. – Кн. 3. – С. 351-360.
26. Косик В. «Український історик» про ОУН і УПА // *Український історик*. – Нью-Йорк-Торонто-Київ-Львів-Мюнхен, 1994. – № 1-4 (120-123). – С. 82-89.
27. Косик В. Розкол ОУН у світлі документів // *Визвольний шлях*. – К., 2001. – Кн. 7. – С. 23-36.
28. Косик В. Про «уряд УНР у Варшаві» й Тараса Бульбу-Боровця (Деякі аспекти історії 1939-1945 років) // *Визвольний шлях*. – К., 2002. – Кн. 2. – С. 44-55.
29. Косик В. Ще раз про «життєпис» Ярослава Стецька // *Визвольний шлях*. – К., 2003. – Кн. 2. – С. 1283-1297.

¹ Найбільш відомою є праця історика: Duroselle I.-V. *Histoire diplomatique de 1919 a nos jours*. – Paris, 1974.

² Див., напр.: Володимир Косик: «Політичні події відбуваються не в закненому колі якогось народу, а в певному внутрішньому і зовнішньому політичному контексті» // *Дзеркало тижня*. – 2006. – № 31. – 19-25 серпня (інтерв'ю Зірки Вітошинської).

Юрій Кузьмин.

**Український історик з Дрогобиччини Володимир Косик
(матеріали до біобібліографії).**

Аналізується життєвий та творчий шлях українського історика Володимира Косика, який народився на Дрогобиччині, але волею долі був закинутий до Франції. Біографічний матеріал опирається на загальні відомості, публікації в пресі та свідчення родичів історика. У додатку наводиться вибрана бібліографія монографічних, археографічних, статейних та публіцистичних праць автора.

Kuzmyn, Yuriy

**Volodymyr Kosyk, a Ukrainian historian from Drohobych Land
(materials to bio-bibliography)**

The life and creative activity of the Ukrainian historian from Drohobych Land, Volodymyr Kosyk, who was born near Drohobych but spent most of his life in France, is analysed in the article. His biography is based on the information from public domain, publications in mass media and memoirs of his relatives. The appendix gives a selected bibliography of his monographies, archeographic and press articles.

**ОГЛЯДИ
ТА РЕЦЕНЗІЇ**

Любомир Винар. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892-1934. Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: Українське Історичне Товариство, 2006. – 384 с.; іл. Серія Грушевськіяна, том 8.

Грушевськознавча колекція, яку Українське Історичне Товариство вже багато років видає у серії “Грушевськіяна”, збагатилася новим восьмим томом, котрий містить цінне монографічне дослідження засновника міждисциплінарного напрямку грушевськознавства Любомира Винара. Це видання присвячене важливій проблемі – співпраці Михайла Грушевського на форумі найбільш авторитетної української наукової інституції кінця ХІХ – початку ХХ ст. – Наукового товариства імені Шевченка. Фахівці знають, що дослідження Л.Винара на цю тему по’явилося ще далекого 1970 р. Проте з того часу проблема “Грушевський та НТШ” так і не збагатилася жодним новим монографічним дослідженням, а книга Л.Винара давно стала раритетною та малодоступною навіть для спеціалістів. Тому цілком природним і очікуваним стало повернення шановного автора до цієї теми з метою доопрацювання багатьох її сюжетів з висоти нового історіографічного досвіду та з урахуванням значно розширеної джерельної бази. Навіть просте кількісне порівняння дає уявлення про масштаб зробленої дослідником роботи: якщо книга 1970 р. налічувала 111 сторінок, то рецензоване видання має майже вчетверо більший обсяг. Та й незначні корективи у титулі видання вказують на подальшу розробку Л.Винаром проблеми дослідження науково-організаційної діяльності М.Грушевського в НТШ – якщо у книзі 1970 р. автором було простежено активність ученого на форумі НТШ лише до 1930 р., то сучасний стан джерел дозволив грушевськознавцю реконструювати таку співпрацю практично до останніх днів життя Великого Українця. Не лише ці, але й багато інших, помічених нами відмінностей у двох виданнях книги, про які будемо говорити нижче, засвідчують постійну увагу Л.Винара до цієї важливої теми протягом тривалого часу.

Книга відкривається цікавою передмовою засновника та редактора серії “Грушевськіяна” Любомира Винара. Цим томом, зазначає президент УІТ, Товариство та інші наукові установи відзначають 140-ліття життя Великого Українця. У передмові коротко висвітлено історію виникнення та реалізації ідеї серійного видання “Грушевськіяна”, головним завданням якої було і є видавати праці М.Грушевського і про нього, друкувати джерельні матеріали і довідкову літературу. Далі Л.Винар коротко оповідає про складні життєві колізії написання та публікації самої книги, що нараховують понад три десятки років. З огляду на відсутність в сучасній українській історіографії спеціального монографічного опрацювання проблеми “Грушевський і НТШ” автор цілком слушно вважає за необхідне заповнити існуючу прогалину доопрацьованим варіантом своєї роботи. Також редактор “Грушевськіяни” знайомить читача з новинками грушевськознавчої літератури, у появі якої надзвичайно активну участь бере УІТ та його численні співробітники по обидва боки океану. Наприкінці передмови автор висловлює слова щирої вдячності своїм колегам-грушевськознавцям за надану допомогу у появі рецензованого видання.

У “Впровадженні” до монографії автор зосереджується на актуальності дослідження проблеми науково-організаційної діяльності М.Грушевського на форумі НТШ. Він

слушно зауважує, що галицька доба життя видатного гуманітарія – ключова в його творчій біографії, наповнена суспільно-політичними та науково-організаційними ідеями, котрі значною мірою визначили подальшу долю М.Грушевського як ученого-організатора та культурно-громадського діяча. Особливим цей час був також в осмисленні М.Грушевським ідеї створення та розбудови національної академії, що найбільш повно була втілена в Науковому товаристві імені Шевченка. Саме тому вивчення діяльності видатного вченого на форумі НТШ є надзвичайно важливим для розуміння широкого спектру його науково-організаційних задумів. Наступні три розділи монографії послідовно розкривають авторський задум дослідження головних етапів праці М.Грушевського в Товаристві.

У першому розділі Л.Винар розглядає працю М.Грушевського в НТШ до того моменту, як він очолив Товариство в 1897 р. Передусім автор змальовує історіографічний контекст проблеми, коротко зупинившись над початками цієї першої вповні національної наукової інституції. Далі дослідник аналізує початки співпраці М.Грушевського з “Записками НТШ”, у першому томі яких по’явилася резонансна стаття початкуючого ще тоді науковця “Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці”. Наступні томи “Записок” також містили публікації учня В.Антоновича. Зовсім іншої якості, справедливо пише автор, діяльність М.Грушевського в НТШ набула після його переїзду до Львова в 1894 р. Молодий професор одразу очолює Історично-філософську секцію Товариства, а на початку 1895 р. стає редактором “Записок НТШ”, чий науковий авторитет у середовищі спеціалістів на початку XX ст. є найкращим свідченням науково-організаційних талантів, проявлених М.Грушевським у Товаристві. Свої зусилля у цей час, як майстерно показує автор, М.Грушевський зосереджує на реалізації проекту поступового перетворення Товариства на національну академію наук шляхом реформування статуту організації, збільшення кількості наукових видань та підняття їхнього фахового рівня. Незважаючи на численні труднощі як об’єктивного (передусім фінансового), так і суб’єктивного характеру, вказує Л.Винар, модель розвитку національної науки, запропонована М.Грушевським, була схвально сприйнята в українському науковому середовищі та стала підвалиною бурхливого розвитку вітчизняної гуманітарної науки на початку XX ст.

Найбільшим за обсягом, і це цілком справедливо, є другий розділ монографії, присвячений періоду головування М.Грушевського в НТШ. Л.Винар розкриває перипетії обрання М.Грушевського на голову Товариства в контексті надзвичайно складної суспільно-політичної ситуації в тогочасній Східній Галичині. Дослідник слушно зазначає, що праця М.Грушевського в НТШ у той період творить цілу епоху в розвитку українського наукового життя та є найбільш яскравим проявом його здібностей як організатора національної науки. У розділі надзвичайно докладно та аргументовано показано інтенсивність науково-організаційної, адміністративної та редакторсько-видавничої роботи видатного вченого в Товаристві. Л.Винар широко демонструє, як під проводом М.Грушевського НТШ поступово перетворилося на найбільш важливу національну наукову інституцію, котра своїм авторитетом стала на захист культурних і політичних прав українського народу. Принципова позиція Товариства та його голови у важливих питаннях національного життя (наприклад, розширення сфер функціонування української мови) отримали широкий розголос далеко поза межами Австро-Угорської імперії та зробили українське питання предметом жвавого обговорення європейських політиків, що було надзвичайно важливо напередодні Першої світової війни. Також слід схвалити прискіпливість авторської уваги до дій М.Грушевського,

спрямованих на деполітизацію діяльності НТШ, виведення його наукового форуму з-під впливу різноманітних політичних течій і партій. Це мало надзвичайно корисні наслідки, оскільки дозволило залучити до праці в Товаристві весь тогочасний цвіт української інтелігенції з обох боків Збручу без огляду на політичні смаки. Чи не найбільш промовистим прикладом тут може бути залучення М.Грушевським до роботи в Товаристві Івана Франка, що не мав шансів потрапити в ряди Товариства за часів панування там народовців. Автор робить слушний висновок про те, що розвиток Наукового товариства імені Шевченка як загальноукраїнської наукової установи до вибуху Першої світової війни нероздільно пов'язаний із науково-організаційною діяльністю М.Грушевського. Саме завдяки його організаційному хистові й наполегливій праці над консолідацією українського наукового життя НТШ протягом невеликого часу розвинулося в правдиву, хоча й неофіційну українську академію наук. Закінчується розділ ґрунтовним дослідженням відомого конфлікту в НТШ в 1913 р., який призвів до резигнації М.Грушевського з поста голови Товариства і спричинився до поглиблення кризових явищ у самій інституції. Зауважимо, що питання конфліктів в Науковому товаристві імені Шевченка було предметом кількох спеціальних розвідок Л.Винара, в яких дана проблема знайшла всебічний розгляд¹.

Останній розділ книги присвячено співпраці М.Грушевського з Товариством в 1914-1934 роках. У цьому значному хронологічному окресі Л.Винар слушно виокремлює кілька підперіодів, котрі характеризуються різною інтенсивністю та насиченістю контактів видатного вченого з НТШ. Якщо в 1914-1923 роках такі контакти з огляду на низку об'єктивних (передусім, лихоліття військового часу) та суб'єктивних причин були спорадичними, то після повернення М.Грушевського в Україну в 1924 р. вони стали надзвичайно активними, чому сприяли також дружні взаємини вченого з тогочасним головою НТШ Кирилом Студинським. Автор докладно замальовує участь західноукраїнських учених у роботі дослідницьких структур історичних установ ВУАН (передусім, Комісії Західної України), співпрацю М.Грушевського у виданнях НТШ, участь Товариства у відзначенні ювілею свого багатолітнього голови в 1926 р. тощо. Підсумовуючи тогочасну співпрацю М.Грушевського з НТШ, Л.Винар слушно вказує, що її головною метою була соборність українських земель шляхом консолідації наукових сил національної інтелігенції з обох боків Збруча.

У висновках автор підвів підсумки свого цікавого дослідження. Він наголосив, що діяльність М.Грушевського в НТШ становить вісьову епоху у розвитку вітчизняної науки, яка визначила напрямки її модернізації протягом цілого ХХ ст. А науково-організаційні задуми видатного вченого, втілені в реорганізації Товариства за академічними взірцями, не втратили свого творчого потенціалу й до сьогодні. Тема "Грушевський і НТШ", справедливо вказує Л.Винар, є однією з ключових у проблемній структурі грушевськознавства, а її подальше вивчення допоможе більш повно осягнути феномен доби Грушевського у вітчизняній історіографії. Завершує монографію вибрана бібліографія проблеми та іменний покажчик.

Надзвичайно цінними є "Додатки" до видання, що за обсягом дорівнюють самій монографії. У них опубліковано найбільш важливі джерельні матеріали, котрі поглиблюють розуміння вузлових аспектів проблеми та допомагають читачеві відчутти колорит тієї бурхливої епохи українського національного відродження. Серед найбільш цікавих відзначимо малодоступні на сьогодні виступи та праці М.Грушевського, присвячені проблемам розбудови та реорганізації НТШ; фрагменти офіційної документації

Товариства, що відображають основні періоди його діяльності; свідчення сучасників про різнопланову діяльність видатного вченого на форумі цієї інституції.

Доброго слова заслуговує й поліграфічна та дизайнерська культура видання. Приємно відзначити, що за участі співголови Дрогобицького осередку УІТ Євгена Пшеничного серія “Грушевськіяна” набула власного неповторного “обличчя”, що вигідно відрізняє її від інших серійних видань сучасної України.

Безперечно, і про це пише сам автор, його праця далеко не вичерпує теми “Грушевський та НТШ”. Проте вказані у монографії дослідницькі напрямки та запропоновані методологічні орієнтири значною мірою полегшать подальшу розробку цієї надзвичайно цікавої та важливої сторінки минулого української історичної науки.

¹ Винар Л., Пшеничний Є. Передмова // Грушевськіяна. Том 7. Грушевський М. Наша політика. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 6-24.

Віталій ТЕЛЬВАК.

**Долинська Мар’яна. Історична топографія Львова
XIV – XIX ст. – Львів: Видавництво Національного
університету «Львівська політехніка», 2006. – 356 с.**

Дослідження історичної топографії українських міст пізньосередньовічної та ранньомодерної доби, базовані на інтердисциплінарних наукових зв’язках, у сучасній науці тісно пов’язуються з порівняльним містознавством, засади якого поступово впроваджуються до наукових студій міст Галичини¹. У загальноукраїнському контексті, пригадуються праці М.Петрова про топографію Кам’янець-Подільського² та дисертація О.Жук про топографію Луцька³, студії польського дослідника Є.Мотилевича з історії міст Перемишльщини⁴ та різнобічні урбаністичні дослідження Києва, в тому числі й на полі картографії та історичної топографії (праці Т.Лютої⁵, С.Климовського⁶ та ін.). Зазначимо також, що в сучасній українській медієвістичній урбаністиці давно «прижилися» такі дефініції як соціо- та націотопографія, планувально-просторовий розвиток міст та ін., ведуться дискусії щодо коректності їх побутування, назагал – помітним є поступ в цій важливій галузі науки. Водночас, таких досліджень все ще замало для помітних якісних зрушень у вивченні територій міст, та й не всі дослідження вирізняються високим науковим рівнем.

Відрядно, що урбаністика пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова має такого фахового і ревного дослідника, як Мар’яна Долинська, яка не тільки успішно розвиває наукову традицію дослідження рідного міста, але й намагається вплинути на якість урбаністичних студій в Україні (свідченням цього є її рецензії та дискусії з різних проблем теми на сторінках наукової періодики, в тому числі й центральної⁷). Публікації М.Долинської широко відомі в Україні та за її межами, а кількісні показники її наукових студій підсумовані тепер в монографії та докторській дисертації⁸.

Предметом монографічного дослідження М.Долинської є історична топографія Львова – одного з найбільших українських міст, яке, разом з тим, мало типову структуру магдебурзьких міських центрів. Причому, дисертантка розробила оригінальну методику ретроспективного відтворення планувально-просторової організації міста, зосередивши увагу на передмістях та міських селах, більшість яких пізніше остаточно

злилася з містом. Завдання дисертаційної роботи окреслюють досить складну групу дослідницьких проблем, частина яких має методологічний характер. Тобто, дослідниця виходить за межі традиційної конкретно-історичної студії, що могло б «полегшити» їй «життя», сміливо ставить гіпотези і так само сміливо їх розв'язує. Додамо також, що, знаючи добре, як непросто дається дослідження топографії передмість (ми торкалися цього питання на прикладі історії Дрогобича⁹), з розумінням ставимось до видовження хронологічних меж монографії, включаючи півдавстрійський період, що пов'язано передовсім з докладним джерельним і картографічним матеріалом, який характерний для цього періоду і який дає серйозні та докладні дані для досліджень саме такого типу. Хоча, на нашу думку, найбільш інформативні міські джерела раннього півдавстрійського часу (наприклад, Францисканська метрика), а також пізніші кадастри та різноманітні мапи, які, хоч і є продуктом нової доби, проте фіксують міську забудову попереднього століття. Тому верхню хронологічну межу студії можна було б, без зайвих клопотів, обмежити XVIII ст.

У вступі книги М.Долинської подано загальну характеристику роботи, а також розкрито деякі методичні та термінологічні особливості авторського підходу. У першому розділі докладно оглянуто джерела та літературу предмета. Серед джерел виділено основні групи: реєстри шосового податку, люстрації та інвентарі, наративні тексти, Йосифінська і Францисканська метрики. Цікаво, що картографічні джерела дослідниця дещо несподівано оглядає в другому розділі роботи; назагал, джерелознавчі сюжети присутні на сторінках майже всієї дисертації, що заслуговує схвалення. М.Долинська опрацювала також інші опубліковані та архівні джерела, переважно з львівських архівосховищ; вона працювала також в архівах Варшави та Відня (саме у Відні зберігається унікальне картографічне джерело Йосифінської доби – карта фон Міга). Аналіз історіографії зумовив висновок про те, що на сьогодні практично відсутні системні наукові опрацювання міського простору Львова.

Основний матеріал теми викладено в шести розділах. Відповідно, в другому та третьому розглядаються методологічні питання та термінологічні проблеми, а також методичні прийоми роботи з джерелами в дослідженнях топографії Львова. Зокрема, тут довідуємось, що до дослідження залучено дані та методи історичної географії, історичної метрології, іконографії, археології та архітектури, що зайвий раз акцентує порівняльний характер та міждисциплінарність роботи.

Виклад проблеми розпочинається, фактично, з розділу «Просторово-адміністративний поділ львівських передмість та міських сіл», який окреслює межі досліджуваних одиниць (наприклад, Старостинської юридики, міських сіл Замарстинів, Брюховичі, Голоско Велике, Голоско Мале, Білогорч, Кульпарків, Клепарів, шпитальних сіл Малехів і Скнилів, раецьких сіл Зубря і Сихів). Зрештою, і це головне, з'ясовуються зовнішні і внутрішні межі міської території Львова, яка деколи зводилася лише до середмістя та обширів і об'єктів найближчих і найвідоміших передмість. У цьому полягає новизна та принциповість позиції М.Долинської, яка наполегливо і аргументовано розширила територію магдебурзького міста за рахунок обширів міських сіл.

У п'ятому розділі простежується тривалий процес формування території магдебурзького міста, структура т. зв. «ланів», організація простору міських сіл – ближчих і найбільш віддалених від центру.

У шостому розділі «Історичний ландшафт львівських передмість» розглядається своєрідність культурної спадщини Львова з погляду урбаністики, хоча розкривається вона крізь призму побутування доволі традиційних об'єктів: фільварків, т. зв. неад-

міністративних утворень – горонімів, «вулиць» передмість та ін. Тут також зібрано локалізуючий матеріал щодо окремих об'єктів господарювання (останнє є обов'язковою складовою будь-яких топографічних досліджень).

В останньому розділі характеризуються відносини власності та їх вплив на топографію. Очевидно, що виникнення і функціонування досліджуваних просторових утворень/одиниць передмість Львова було наслідком дії природних, історичних, політичних, економічних і соціальних чинників. Велика увага в роботі (причому, не тільки в цьому розділі) приділена так зв. юридикам – земельним володінням шляхти і духовенства, які, маючи автономний статус, органічно впліталися в загальноміський господарський механізм (навіть їх назви віддзеркалюють відносини власності). Об'єкти нерухомої власності набули в дослідженні своєрідної ієрархічної побудови з поділом на відповідні рівні.

Висновки дисертаційного дослідження М.Долинської є чіткими і аргументованими. Крім того, вони засвідчують високий ступінь наукової новизни роботи. Відзначимо серед них такі. Дослідниця ототожнює топографію об'єкта зі «вступом до соціотопографії», постулює новітні засади створення гіпотетичних планів міст, акцентує на важливості урбанонімів – горонімів і одонімів – як важливих джерел історичної топографії, простежує генезу формування назв вулиць Львова (на відміну від назв горонімів і «ланів», назви юридик на них не вплинули). Цікавими є аспекти щодо смислового навантаження атрибутних компонентів назв та виділені критерії розгляду елементів/підсистем львівських передмість. Загальна територія міста Львова розглядається умовно на кількох рівнях: на рівні лінії (загальні межі міста, межі між передмістями і міськими селами, внутрішні межі передмість); на рівні площини (просторова організація одиниць); на рівні об'єму (історичний ландшафт). Просторова локація міської території у XIV ст. протрималася, в основному, аж до першої третини XX ст., хоча в процесі формування вона пройшла декілька етапів. Консерватизм системи зберігається подекуди й донині. Серед додатків монографічної студії варто виділити «Порівняння опису розташування «ланів» у 1570 та 1608 р.», в якому порівнюються фрагменти описів об'єктів за рукописним текстом люстрації львівського староства 1570 р. і двома текстовими варіантами «Головного інвентаря...» 1608 р. Чимало різноманітного статистичного матеріалу, зведеного в таблиці, наведено в тексті книги. Окрасою дослідження М.Долинської є покажчики: тематичний топонімо-географічний та «відсилач» до нього, а також предметний та іменний. Книга ілюстрована двома картосхемами: загальним виглядом передмість Львова і схемою розташування млинів на Галицькому та Краківському передмістях (на жаль, відбиток другої схеми бажає бути кращим, оскільки не тільки локалізація млинів, але й загальна мозаїка міських об'єктів майже не проглядаються).

З-посеред дослідницьких запитань, які виникають при ознайомленні з монографією М.Долинської і змушують до дискусії, виділимо аспекти, пов'язані з історією знаменитих львівських передмість (наприклад, Краківського, Галицького, Личаківського, Янівського та ін.). В основному, дослідниця обмежилася недослідженими питаннями їх топографії – межами та формуванням території, а також окремими об'єктами (юридиками, фільварками, млинами, «вулицями», тощо). На нашу думку, їх внутрішня структура, розташування різноманітних об'єктів (зокрема, оборонних і сакральних) заслуговують більшої уваги (більш-менш повний перелік цих та інших об'єктів наводиться, здебільшого, в тематичному топонімо-топографічному покажчику наприкінці книги). Наприклад, цікаво було б спеціально оглянути топографію костьолів, церков

та монастирів, а також цвинтарів¹⁰. Незважаючи навіть на кращу дослідженість цих питань в історіографії, вони мали б посісти почесне місце в монографічному дослідженні топографії Львова. Гадаємо також, що досить невдалою і шаблонною є назва сьомого розділу «Риси відносин власності», оскільки вона не повністю розкриває викладену в ньому динаміку цього типу соціальних відносин. Крім того, в монографії трапляються (на щастя, нечасто) друкарські помилки.

Вказані дискусійні моменти та недоліки суттєво не впливають на загальний високий рівень монографії, яка належить до оригінальних порівняльних міждисциплінарних студій. Її авторка провела глибоке наукове дослідження і одержала якісні результати, які мають велику новизну і дозволяють з великим відсотком вірогідності реконструювати урбаністичні реалії епохи. У підсумку, рецензоване дослідження значно розширює зміст та масштаби сучасних уявлень про ранньомодерний Львів. Безсумнівно, М.Долинська займе своє почесне місце в ряду таких відомих сучасних дослідників Львова як Я.Ісаєвич, М.Капраль, А.Янечек та ін.

¹ Див. напр.: Джеджора О. Проблеми історичної топографії давнього Галича // ЗНТШ. – Т.222. – 1991. – С.292; Книга міст Галичини. Міждисциплінарні дослідження у містознавстві // Вісник Державного університету “Львівського політехніка”. – № 379. Архітектура. – 1999; та ін.

² Петров М.Б. Історична топографія Кам’янець-Подільського кінця XVII–XVIII ст. (Історіографія. Джерела). – Кам’янець-Подільський, 2002.

³ Жук О.М. Історична топографія Луцька X–XVIII ст. Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 2000.

⁴ Motylewicz J. Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku. – Przemysł–Rzeszów, 1993; ten że. Społeczństwo Przemysła w XVI i XVII wieku. – Rzeszów, 2005; ten że. Społeczność miejska a grupy narodowościowe w miastach czerwonoruskich w XV–XVIII w. Problem trwałości więzi społecznych // Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy, pod red. J. Wyrozumskiego. – Kraków, 1996. – S.91-103; ten że. Ulice etniczne w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w XVII i XVIII wieku // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1999. – N 1-2. – S.149-153.

⁵ Люта Т. У пошуках неіснуючого міста, або манівці топографічного методу // Український гуманітарний огляд. – Вип.8. – К., 2002. – С.150-158.

⁶ Климовський С.І. Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII сторіччя. – К., 2002.

⁷ Див., напр.: Долинська М. Термінологічні спокуси та пастки для українських «соціотопографів» // Український гуманітарний огляд. – Вип.9. – 2003. – С.26-43; Її ж: Відповідь Сергію Климовському // Там само. – Вип.10. – 2004. – С.257-259.

⁸ Долинська М.Л. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. Автореферат дисерт... докт. іст. наук. – Львів, 2007.

⁹ Див.: Тимошенко Л. Проблеми історичної топографії давнього Дрогобича // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т.1. – Київ-Львів, 2004. – С.727-745.

¹⁰ Див., для прикладу, дослідження Б.Колоска про церкви та монастирі Луцька, в якому розглядається містобудівна композиція міста та роль у ній сакральних споруд. – Колосок Б.В. Православні святині Луцька. – К., 2003.

Леонід ТИМОШЕНКО

Собори Львівської єпархії XVI – XVIII століть / упорядкування та історичний нарис Ігора Скочиляса. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету 2006. – сxliv + 464 с.

Сучасна українська церковна археографія поповнилася новою археографічною збіркою. Її упорядник, Ігор Скочиляс, вже досить тривалий час працює над дослідженням історії Львівської єпархії.

Дослідник, виходячи із досвіду публікацій соборових матеріалів як західноєвропейського так і вітчизняного довоєнного і сучасного церковного джерелознавства, започаткував видавничу серію *Собори Київської Церкви*, розпочавши видання другої секції *Єпархіяльні собори*. Цей науковий проект здійснюється під егідою інституту Церковного права Українського Католицького університету.

Рецензована археографічна збірка, аналогії якій важко віднайти у сучасній українській церковній історіографії, складається із двох частин: *історичний нарис і документи та матеріали*.

Історична частина представлена розглядом концептуальних засад бачення інституту єпархіяльних соборів. Зокрема, дослідник не обмежується обраним часовим проміжком, а досить вдало подає генезу єпархіяльних соборів в традиції й практиці християнства від євхаристійної еклезіології до інституційного адміністрування, охоплюючи таким чином перші століття утвердження християнства і до кінця XVIII ст. Цій проблематиці присвячено перший розділ. Розглядаючи богословські та канонічні засади соборів, І.Скочиляс наголошує, що відповідно до східної еклезіології, собори є центральною інституцією в церковній структурі та основою адміністрації й канонічної структури Церкви, хоча первісно їхній авторитет ґрунтувався на сопричасті громади і свободі віри. Таким чином, собор початково представляв локальну Церкву, натомість у модерний період він набуває виразних ознак церковного уряду (с.хххv). Українське католицьке богослов'я зосереджувало увагу на трьох основних завданнях собору: вияв взаємної солідарності духовенства; сопричастя клиру зі своїм єпископом; діалог владики і пресвітерів з народом, як запорука єдності вірних із Церквою (с.хххvi). Дослідник виводить генезу синодальної структури з послань Апостола Павла та самоорганізації перших євхаристійних громад. Соборова інституція набула усталених форм у II ст. н. е. З III ст. собори трансформувалися у вищий орган влади над окремими частинами Церкви. Вони об'єднували церковні громади в окремий округ, куди входили всі спільноти на його території. У другій половині III ст. з'являється новий тип собору – перехідна форма між собором громади і собором єпископів. У цей період собор народжується як церковний інститут, який остаточно утверджується у IV ст (с.хххvii).

Вже у ранньохристиянських соборах автор виокремлює ряд засадничих аспектів, які продовжували функціонувати в дещо видозміненій формі впродовж XVI – XVIII ст. Зокрема, до компетенції собору належали питання єдності громади, особливо Божественної Євхаристії та виборів і посвячення єпископів, а також заторкувалися проблеми віри та освіти (с.хххviii).

Розглядаючи інститут соборів у Західній Латинській Церкві, автор зауважив, що у X – XII ст. сформувався новий тип пастиря, котрий мав бути ближчим до вірних і клиру й виконувати три засадничі функції: пресвітерську, вчительську та душпастирську. У цей період собори стали важливим знаряддям реформи в руках єпископа. За

посередництвом інституту собору в латинському християнстві творилось нове єпархіальне законодавство. Воно уможливило пристосування папських декреталій і правил загальноцерковних соборів до локальних еклезіальних обставин (с.хl). У Польському королівстві, до складу якого входили руські землі, єпархіальні собори Латинської церкви практикувалися з часів Середньовіччя. Ряд дослідників звертають увагу на явний занепад соборового інституту в Речі Посполитій XVII – XVIII ст., що значно відрізняє місцеву Латинську Церкву від пастирської практики Київської митрополії, яка була значно динамічнішою. Певний вплив на соборову практику Львівського та інших руських владцтв мали синоди Львівської митрополії та Кам'янецької дієцезії. Львівські руські єпископи були ознайомлені з соборовою практикою латинників і, очевидно, використовували їхній досвід в організації своїх єпархіальних соборів (с.хliii).

Проводячи огляд генези єпархіальних соборів у Руській Церкві I. Скочилася відзначає, що від часів Хрещення Руси й аж до кінця XVI ст. джерела назагал обходять мовчанкою єпархіальні собори Київської митрополії. Він поділяє думку більшості дослідників про те, що хоча відсутні джерельні згадки про собори Руської Церкви доберестейського періоду, однак це аж ніяк не означає, що у той час вони не відбувалися, зауважуючи, що сама традиція цих соборів не переривалася.

Про певне занедбання руськими єпископами у XVI ст. соборової практики свідчать „Артикули” Берестейської унії, надіслані київськими єрархами польському королю та Римському Апостольському престолові. В них окрему увагу звернуто на проблеми, пов'язані з функціонуванням інституту єпархіальних соборів. У добу відродження Руської Церкви кінця XVI ст. та в післяберестейський період поживляється соборова діяльність.

Наприкладі Перемишльських зібрань дослідник демонструє регіональні особливості соборової практики Унійної Церкви та її поступову еволюцію до латинської пастирської моделі. На початку XVIII ст., коли унія почала поширюватися на теренах Київського воєводства, руська єрархія використовувала соборовий інститут для утвердження тут єдності з Римом, хоча й стикалася із труднощами у проведенні зібрань парохіального клиру.

Автор слушно зауважує, що перебування Київської митрополії в єдності з Римом потребувало пристосування її пастирського уряду до латинської моделі, в т. ч. інституту єпархіальних соборів. Неврегульованість цієї проблеми незабаром спричинила до гострої внутрішньоцерковної кризи, котра поствила під сумнів саму прерогативу руських владик скликати собори. Численні скарги, унійного клиру про те, що владика не організовують єпархіальних соборів, а коли й проводять, то виключно для того, аби отримати катедрастик, які надходили до Риму, поставили під сумнів легітимність соборового інституту в Київській митрополії. Проте тогочасний Київський митрополит Лев Кишка, опираючись на рішення Триденського собору, зумів переконати Римський Апостольський престол у доцільності збереження інституту єпархіальних соборів, щоправда, визнавши наявність надуживань у новонавернених єпархіях. Митрополит доводив, що існування цього інституту вимагають як канони, так і віковічні приписи.

Досліднику вдалося виявити різні проекти реформування соборів в котрих владика наголошували на важливості збереження в Унійній Церкві соборового інституту, який повинен був забезпечувати стійкість єрархічних стосунків між єпископатом і духовенством та символізувати підлеглисть останніх вищому духовному авторитету. Водночас львівський проект Берестейських постанов засвідчував наявність значних проблем

у соборній практиці Київської митрополії. Владика Лев Шептицький песимістично заявляв, що хоча єпархіяльні собори відбуваються у всіх єпархіях кожного року, але з них невелика або майже ніяка користь. Він акцентував на втраті соборами свого пастирського характеру й перетворенні їх на інструмент фіскальної політики Церкви. Як відомо, Берестейський митрополичий собор Унійної Церкви з різних причин так і не відбувся, тому назріла реформа соборового інституту в руських єпархіях, яка потребувала єрархічного підтвердження, була відкладена на довгі десятиліття (с.lvі).

Підсумовуючи перший загальний розділ автор приходить до наступних висновків. Навіть поверховий аналіз пастирської діяльності руських владик доводить, що інститут єпархіяльних соборів, незважаючи на релігійні, політичні та соціальні виклики, розвивався досить динамічно, модифікуючись у Київській митрополії відповідно до її душпастирських та організаційних потреб. Причому чин соборування у православних та уніятів у післяберестейський період звичаєво майже нічим принциповим не відрізнявся, тривалий час взуваючись на ті самі канонічні засади. Загалом метою єпархіяльних соборів в українсько-білоруських землях ранньомодерного періоду була особиста комунікація єпископа з духовенством і пастирське навчання парохів, звітування клиру перед своїм єрархом, екзаменування кандидатів на священство. На соборах полагоджувалися різноманітні адміністративні справи, видавалися нові розпорядження владикою. Тут намісники виконували свої фінансові зобов'язання перед єпископом і єрархією тощо. На соборах також відбувалися сесії духовного суду, на якому синодальні судді розглядали між іншим скарги та конфлікти отців і світських осіб. Специфікою Київської митрополії стала та обставина, що в окремих владичтвах, де існувала подвійна церковна юрисдикція, єпархіяльні собори проводилися для навернення (повернення) православних чи уніятів у лоно своєї Церкви.

І. Скочилиас робить певний акцент на тому, що руське соборування опиралося на давню пастирську практику (притамана як православним, так і уніятам) поєднання єпархіяльних соборів із судівничим інститутом та канонічними візитаціями. Очевидно, запровадження унії не змінило системи церковного управління. У київських владичтвах тривалий час зберігалася традиція, що передбачала використання своєрідної „тріади” (візитація=собор=духовний суд) для утримання тривкого інституційного зв'язку єрархії з духовенством і мирянами, забезпечення судових вироків у віддалених від єпископської катедри місцевостях та збереження принципу соборності Східної Церкви. Під впливом реформи 1720 р. інститут єпархіяльного собору було виведено зі складу архаїчної „тріади”, яка втратила своє практичне значення. Відтоді канонічні візитації, собори і консисторсько-єпископські суди існували порізно, що відображало ширші тенденції в тогочасному християнському світі, спрямовані на своєрідну „спеціалізацію” органів церковного урядування, та водночас свідчило про зміцнення організаційних структур Київської митрополії (с.lvii).

Наступні розділи (2 – 3) у хронологічній послідовності, присвячені дослідженню регіональним особливостям практики соборування у Львівській єпархії впродовж XVI – XVIII ст. Адже, давній період, як відзначає автор, соборування Галицької (Львівської) єпархії (заснованої, очевидно, в середині XII ст.) є одним з найбільш яскравих феноменів соборноправних традицій Київської Церкви. Однак, цю пастирську практику до 1539 р. за браком джерел простежити можна тільки ретроспективно. Після ліквідації єпархіяльного статусу владичтва на початку XV ст. митрополичі намісники, які перебрали на себе пастирські й адміністративні обов'язки єрархів, навряд чи проводили єпархіяльні собори, на яких вони, згідно з канонами Церкви, не могли голо-

увати без дозволу свого предстоятеля. Відродження інституту єпархіальних соборів у Львівському владичстві безпосередньо пов'язане з відновленням його єпископського статусу (1539 р.) (с.lix).

Дослідник подає ряд джерельних даних, які говорять про порушення канонічної дисципліни, яке свідчить не тільки про виникнення труднощів у запровадженні соборового інституту в єклезіальну практику, але й перетворення його на сталу домінуючу організаційної структури Львівської єпархії вже у перше десятиліття після відновлення її канонічного статусу (с.lxii).

I. Скочилиас у другому розділі зосередив основну увагу на дослідженні Львівських православних єпархіальних соборів впродовж XVI – XVII ст., зауваживши фрагментарно, що у XVII ст. поряд із ними проводилися унійні зібрання, які потребують спеціального вивчення (с.lxiv).

Автор ставить певний акцент і на політичних моментах суспільного життя, які мали значний вплив на соборотворчу практику. Так, у другій половині XVII ст., з початком повстання Хмельницького та польсько-російської й польсько-шведської воєн, коли Львів неодноразово штурмували війська, періодичність проведення соборів у єпархії була порушена, й в окремі періоди вони могли тимчасово не відбуватися.

Дослідник ставить під сумнів ряд загальноприйнятих фактів. Зокрема, він вважає, що потребують додаткового підтвердження окремі джерельні відомості про те, що учасники Львівського унійного собору (1700) одноставно підписали „акт церковної унії”. Автор посилається на те, що перелік духовенства (1701) (котре, як вважається, склало перед владикою Шумлянським католицьке Ісповідання віри) за своїм змістом та типологією дуже нагадує копію звичного реєстру катедратика Львівської єпархії, який фіксував надходження до консисторської скарбниці (с.lxxv).

У третьому розділі розглядається перехідна епоха від православ'я до унії та „генеральні” собори унійного періоду. Протягом другої половини XVII ст. досліднику вдалося помітити функціонування споріднених між собою, але відмінних за територіальною юрисдикцією та складом учасників різні типи соборів. Така система передбачала: 1) щорічне скликання духовенства на „генеральний” собор до столиці єпархії; 2) проведення „помісних трілітніх” соборів для окремих частин владичтва, поділеного на соборові округи за кількістю кафедр у владичстві (Галицький. Кам'янецький і Львівський крилоси); 3) організація звичайних „помісних” соборів („єпископських соборчиків”) у межах „тріяди”. Аналіз церковних джерел показує, що протягом XVII – початку XVIII ст. цей соборовий інститут мав амбівалентний характер. „Тріяда” полягала в одночасному проведенні пастирських візитацій, намісницьких соборчиків духовенства і засідань духовного (єпископського) суду – з метою організації ефективного управління єпархією (с.lxxvi).

I. Скочилиас виокремлює особливості „соборової тріяди” Львівської єпархії, які полягали в тому, що цей інститут церковного управління не мав чітко окреслених правових рамок. Її проведення опиралося, з певними модифікаціями, на звичаєву практику руських владик попередніх століть, що передбачала триступеневу „спеціалізацію” єпархіальних соборів. На початку 30-их рр. XVIII ст., під впливом Замойської реформи та з огляду на пастирсько-адміністративні потреби єпархії, „соборова тріяда” фактично перестала існувати. На цю еволюцію системи церковного управління Львівської єпархії вказує зростаюча кількість соборових сесій у катедральних храмах владичтва й резиденції єпископа (Галич, Львів, Унів) та зведення до мінімуму „помісних” соборів в адміністративних центрах намісництв. Проте навіть у наступний період, до поділів

Речі Посполитої, у Львівській єпархії зберігалися релікти цієї системи, оскільки тут і надалі скликалися собори не лише в Святоюрській катедрі (с.lxxxii).

Припинення соборування, як слушно зауважує автор, поставило на порядок денний питання про тимчасову заміну цього інституту іншим адміністративним механізмом. Вихід було знайдено в тому, що духовенство зобов'язувалося раз у рік представляти іншим церковним урядникам письмові звіти про свою діяльність, віддавати консисторії зібраний податок, укладені намісниками реєстри бенедикцій і вірних. Натомість інструкування клиру, що зазвичай відбувалося на соборі, мало провадитися в Крилосі, під наглядом інструкторів та офіціалів (с.lxxxvi).

Упродовж XVIII ст. як стверджує І. Сковичас єпархіяльні собори Львівського владництва були зосереджені на формуванні нової релігійної програми унії, що передбачала розгляд літургійних і сакраментальних практик, інституційну модернізацію клиру, дисциплінування вірних та поглиблену християнізацію руської спільноти, реформу церковної адміністрації та органів єпархіяльного управління, врегулювання міжбюрокрайових стосунків та політичну легітимацію. Кінцевою метою цієї соборової програми було конструювання нової унійної тотожності, розв'язання проблеми єдності руської культури, усвідомлення своєї католицькості та пристосування до регіональної специфіки Львівської Русі і Поділля, за одночасного пошуку свого місця в дискурсі унійного універсалізму. Ті зміни, які здійснили або ж апробували собори Львівської єпархії, були амбівалентними за своєю суттю, покликаними знайти хитку рівновагу між католицьким „обличчям” Київської митрополії та її слов'янсько-візантійською спадщиною. Це давало змогу Унійній Церкві, з одного боку, залишатися частиною українсько-білоруської Русі, а з іншого – усвідомлювати свою належність до київського християнства (с.lxxxix).

Отже, дослідник, аналізуючи релігійну програму єпархіяльних соборів XVIII ст., приходять до висновку, що ці собори поряд із іншими еклезіяльними механізмами стали тією інституційною основою на якій руське християнство будувало свою унійну самосвідомість (с.xci).

І. Сковичас доводить, що соборові постанови (конституції) отримали публічно-правовий статус й мали пряму дію як складова партикулярного права Львівської єпархії, одночасно з канонами Латинської Церкви та законодавством Київської унійної митрополії. Інституційне впровадження їхніх рішень в еклезіяльну практику й стали одним із головних завдань єпархіяльних соборів. Однак, до середини XVIII ст., як свідчать матеріали пастирських візитацій 1726 – 1744 рр., соборові конституції не набули широкого практичного застосування. Тільки з другої половини 1750-х рр. на намісницькому та парохіяльному рівнях є помітним їхній вплив у різних сферах церковного життя. Зокрема, вони заторкували публічне й приватне життя духовенства, парохіяльне шкільництво, богословську освіту клириків, канонічну процедуру обсадження бенедикцій, організаційні структури, релігійні практики вірних (с.xciii).

Автору вдалося досить вдало виокремити різні види „генеральних” соборів Львівського владництва, які до початку XVIII ст. за метою зібрання і змістом програми мали амбівалентний характер, поділяючись на звичайні (щорічні), надзвичайні, елекційні (виборчі) та унійні (об'єднани). Упродовж двох наступних десятиліть така „багатолічність” соборів, під впливом централістичної моделі „впорядкування” „нової унії”, була загально уніфікована. Після цього собори досить швидко пройшли еволюцію від загальних зібрань „народу єпархії” (духовенства, шляхти і братств) до „конгрегацій намісників”, фактично трансформувалися у щорічні наради пастиря зі своїми

урядниками. Юрисдикція соборів у той час була обмежена колом питань, які стосувалися життя локальної християнської спільноти. Вони зовсім не обговорювали загальноцерковних справ, маючи за основне літургійне, обрядове та адміністративно-фіскальне значення. Водночас собори виконували виразно пасторальну, і, частково, судову мету, перетворившись на важливий орган єпархіяльного управління та інституційний засіб комунікації духовенства зі своїм владикою. Єпархіяльні собори також навчилися рецептувати і навіть, в окремих випадках, формулювати нові богословські категорії, на котрі опиралися тогочасне церковне право і пастирсько-адміністративна практика Львівського владичтва й значною мірою всієї Київської митрополії (с.хcv).

Розділ четвертий присвячений дослідженню еволюції правових засад „елекційних” соборів від руського права „вільної елекції”, шляхетсько-королівського права патронату до римського централізму. Зокрема, дослідник, дотримується думки, що у Львівській єпархії надзвичайну тривкість соборноправних традицій можна пояснити регіональним феноменом – наявністю потужного братського руху й провідною роллю мирян у релігійному житті краю. Успенське ставропігійське братство здобуло безпрецедентну вагу в суспільному, культурному та церковному житті Львівської Русі й Поділля. Його мирянський етос мав помітний вплив на теорію та практику елекційного соборкування протягом усього XVII і навіть початку XVIII ст. Ліквідація інституту елекційного собору у Львівській єпархії після 1715 р. не в останню чергу була зумовлена обмеженням автономії Ставропігії після її переходу в 1709 р. під безпосередню юрисдикцію Риму, підривом економічного потенціалу братства і поступовим господарським занепадом міста впродовж XVIII ст. (с.сі). Соборноправні традиції Руської Церкви так чи інакше стали складовою політичної культури Речі Посполитої ранньомодерного періоду.

Автор, проаналізувавши цілу низку документів церковного походження та акти королівської канцелярії, приходить до цікавого висновку, що елекційні зібрання відбувалися стихійно, без чітко окреслених правових норм і фактично не мали прецедентів у соборовій практиці не тільки Львівського, але й інших руських владичств. Вони відображали виразний регіоналізм Руської Церкви й позицію місцевої православної шляхти, клиру й монашества, котрі через такий специфічний соборовий інструмент захищали свої релігійні, станові та соціальні прерогативи (с.іx).

Після визнання Львівською єпархією зверхності Римського Апостольського престолу, як відзначає дослідник, елекційні собори тут проходили лише двічі у 1710 і 1715 рр., після чого соборне обрання владик було замінено суто латинською номінаційною практикою. Однак, Рим в обидвох випадках поставив під сумнів легітимність цієї давньої традиції Руської Церкви. Матеріали дискусій в Римській конгрегації поширення віри, які дійшли до наших днів, виявляють, з одного боку, намагання духовенства, церковних братств й особливо руської шляхти опонувати римському централізмові, а з іншого – спроби папської курії вже у перші два десятиліття „нової унії” максимально уніфікувати організаційну структуру Львівської єпархії та уподібнити її до еклезіяльних реалій решти унійних владичств Київської митрополії (с.хiv).

І. Скочилас доводить, що ліквідація у Львівській єпархії інституту елекційних соборів відображала як тенденції у внутрішньоцерковному житті Київської митрополії, так і ширші соціокультурні процеси в середовищі „руської нації”. Водночас ті самі явища відбувалися в українських владичтвах Московського патріархату й були суголосними із загальними секуляризаційними змінами в християнських державах Європи (с.хх).

Значним інформаційним доповненням до історичного нарису є додатки. В додатку 1 наводиться досить докладний джерелознавчий аналіз документів та матеріалів, які подаються у другій частині книги, а також основні археографічні засади їх публікації (с.сxxi – сxxxiii).

В додатках 2 – 3 подається зведена інформація у таблицях про „генеральні” собори Львівської єпархії XVI – XVIII ст. та про географію та хронологію „помісних” соборів Львівської єпархії останньої чверті XVII – першої третини XVIII ст. (с.сxxxiv – cxliv).

Другу частину книги складають документи та матеріали, які охоплюють період від часу відновлення єпархіального статусу Галицького (Львівського) владництва у 1539 р. і до кінця XVIII ст., що збігається із окупацією подільської частини владництва Росією 1793 р. та початком модернізаційних процесів у Греко-Католицькій Церкві Галичини. Правда, вони дають можливість досить репрезентативно простежити різні аспекти історії соборів Львівської єпархії тільки для другої половини XVII – XVIII ст. Так, у збірнику для XVI ст. публікуються лише три документи, для XVII ст. – 19, для XVIII ст. – 66, причому більшість з них (41) припадає на другу половину цього століття. Дослідник визнає, що в опрацьованих матеріалах представлено передусім остаточний „продукт” інволюції соборового мислення руської духовної еліти, натомість майже відсутні відомості про внутрішньоєпархіальні дискусії, які передували ухваленню рішень, та соборові практики учасників цих зібрань, їхню ментальну символіку і специфічні „техніки” корпоративної солідарності соборуючих, головним чином шляхти й духовенства.

За способом виготовлення й зберігання інформації з усіх 88 наведених документів 63 є рукописами, 5 – археографічними едіціями, 20 – стародруками XVII – XVIII ст. Публікуються оригінали документів (їх більшість – 62), їхні тогочасні копії, обляти (вписи), екстракти (витяги) з актів й книжкові видання XIX – початку XX ст., стосовно яких не вдалося віднайти джерельних підстав. Автор розробив власний поділ опрацьованих джерел, в основу якого покладено процес організації соборів: дособорова, соборова та післясоборова документація. Вони охоплюють як акти церковного походження (організаційних структур і духовних осіб Львівської єпархії та Київської митрополичої катедри), так і матеріали вищих органів державного управління Речі Посполитої. Такий поділ насправді дозволяє більш виразно простежити генезу інституту єпархіальних соборів, правові засади організації й особливості проведення, рецепцію соборового законодавства на намісницькому та парохіяльному рівнях, а також вплив соціокультурного та суспільно-політичного чинників на його еволюцію (с.сxxi).

До переліку дособорової документації І. Скочилиас відносить канонічні кодекси та пам’ятки богословської думки Київської митрополії, постанови й декрети Римського Апостольського престолу та рішення Конгрегації поширення віри XVIII ст., законодавчі акти світської влади, пастирські послання та листи, інструкції учасникам соборів, ординації (розпорядження) єпископів про організацію та порядок денний соборів.

До соборової документації автор зараховує „діяння” та описи соборових „діянь”, акти обрання кандидатів на єпископство, соборові постанови, конституції, публічно-правові акти (декларації, повноваження, протестації, присяга єпископові), соборові послання, пастирські повчання на соборах, пастирські інструкції та декрети в судово-адміністративних справах, реєстри намісників – учасників соборів.

До післясоборової документації належать збірники (компендіуми) єпархіальних постанов, епістолярії (офіційні, напівофіційні та приватні листи й реляції львівських

владик, крилошан, єпархіяльного духовенства, руської шляхти, апостольських нунціїв, римських кардиналів і префектів театинської семінарії у Львові), судові акти щодо дотримання духовенством соборової дисципліни, універсали намісників про скликання соборчиків духовенства, постанови консисторії та Реформаційні декрети про реалізацію постанов єпархіяльних соборів (с.сxxii – сxxiii).

Наукову цінність цієї документальної збірки вбачаємо передусім в тому, що із 88 включених до книги документів 66 (понад 75 %) вводяться до наукового обігу вперше, а 22 – є археографічними повторами кінця ХІХ – початку ХХ ст. На жаль, як зауважує сам упорядник, для п`яти документів (розділ 2, №5-6, 14-16), які стали підставою для видання, не вдалося віднайти оригінали. Їхня повторна публікація виправдано спричинена не лише потребою максимально представити корпус джерел з історії єпархіяльних соборів, але й тим, що більшість едіцій містять помилки, пропуски, а також і редакційну цензуру, суб`єктивний підхід до відтворення тексту документів, вони переважно не мають перекладів і, до того ж, сьогодні ці друки є бібліографічною рідкістю (с.сxxxiii).

Включені до видання документи соборів Львівської єпархії ХVІ – ХVІІІ ст. укладалися трьома мовами – церковнослов`янською або ж руською (27), польською (56) та латинською (4). Поряд із оригіналом документа подається переклад сучасною українською мовою із збереженням тогочасної церковної термінології, яка контекстуально відображає еклезіяльну самосвідомість Руської Церкви і семантичне забарвлення тих чи інших понять та означень.

Публікація кожного документу супроводжується легендою, яка подається після тексту джерела. У легенді наведене місце зберігання документа і визначена автентичність (оригінал, копія, облята). Вказано також його публікації та реєстрові описи. У разі археографічних повторів подано відомості про видання, за яким публікується текст. Під час підготовки до друку тих матеріалів, щодо котрих не вдалося розшукати оригінали, упорядник йшов за орфографією їхніх текстів у виданні-джерелі. Корпус документів супроводжується історичною та археографічною передмовами, ілюстраціями, предметно-тематичним, іменним та географічним покажчиками.

Упорядник, відверто визнає, що йому не вдалося опрацювати всіх потенційних джерел, дотичних до соборової діяльності львівського єпископату, визначивши джерельний резерв для подальших наукових досліджень. Йдеться, зокрема, про величезний масив книг гродських і земських судів Подільського та Руського воєводств, листування львівської єпархії, київських митрополитів, апостольських нунціїв у Речі Посполитій і римських конгрегацій, що може відкрити нові аспекти соборноправності Київської Церкви. Зокрема, досі не віднайдено низки документів, які згадуються в інших джерелах: акт елекції Атанасія Шентицького (1715), журнал екзаменованих на соборі 1760 р. намісників, конституції соборів кінця ХVІІ – першої третини ХVІІІ ст. та чимало інших матеріалів (с.сxxxі).

Насамкінець, бажаємо творчих успіхів І. Скочилиасу в підготовці та виданні нових археографічних збірок з історії Церкви в Україні.

Юрій СТЕЦИК

МІКРОІСТОРІЯ МАКРОЛЮДИНИ

Ярослав Грицак. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. (1856-1886). Київ: «Критика», 2006. 630 + 2 ст.

Від виходу з друку попередньої книги Я.Грицака про І.Франка («Дух, що тіло рве до бою... Спроба політичного портрета Івана Франка», 1990) та презентованої монографії змінилося багато що. Зміни були настільки динамічні, що новою епохою уявляється ледь не кожний рік з минулих шістнадцяти. Відомо, що кожне покоління формує власну візію минулого; кожне покоління переписує історію заново, згідно з панівними тенденціями свого часу. Історики, а частково й усе суспільство концентрували увагу на спадщині (або принаймні якійсь її частині) спочатку Д.Донцова, невдовзі – М.Грушевського, а потім – В.Липинського. А оскільки І.Франко – представник лівиці, то впродовж останнього десятиліття ХХ ст. ним спеціально цікавилися хіба що літературознавці. Ситуація змінилася після виборів 2004 р., які завдали істотного удару теоріям «еліт», та в зв'язку з наближенням Франкового ювілею. Дарма, що на гривнях І.Франко вартує менше, ніж Т.Шевченко й М.Грушевський: з огляду на всебічний інтелект й нечувану продуктивність І.Франка, серед українців рівних йому не було.

Про І.Франка писати важко. І не лише через неосяжність його різнобічних зацікавлень та величезну творчу спадщину, а й через те, що його забронзований образ набагато істотніше відрізняється від наукового, ніж, скажімо, в Шевченковому випадку. Я.Грицак застосував образи античного поета Архілоха (впроваджені в інтелектуальну історію Ісаєю Берліном), що поділив всіх мислителів на «їжаків», які «знають одну велику річ» і «лисиць», які «знають багато речей». На думку Я.Грицака, І.Франко був «класичною лисицею». Але ось як обігрував дилему «їжака й лисиці» Г'ю Сітон-Ватсон: «Згідно Архілоха, лисиця „знає багато речей”; проте мою увагу більше привернуло інше створіння – сорока, яка, щоб прикрасити своє гніздо, підбирає все й звідусіль. „Знай дедалі менше й менше про дедалі більше й більше, доки не знатимеш нічого про все” (...) Рушійною силою мого життя була допитливість (...) Я дозволив собі захоплюватися мовами, різними культурами, їх походженням, різними пейзажами, містами, будівлями, малюнками, пташиною фауною, так і сучасними моєму життю політичними конфліктами, які, очевидно, не обійшли б мене стороною, навіть коли б я їх ігнорував. І якби я не дозволив допитливості захопити мене, то загруз би в якійсь одній історичній проблемі, ба навіть перетворився б у їжака. Ідеал, якого досягають одиниці, – це баланс між допитливістю й переховуванням в норі; як і в історії, так і в багатьох видах людської діяльності, протобуржуазне motto еллінського суспільства „нічого забагато” – правильна формула. Можна прагнути бути їжаком; боюся, я був „лисице-сорокою” (a foxrie)»¹. Дійсно, розум І.Франка нагадує комп'ютер, який відкриває численні папки з файлами по черзі. Бо так одразу важко назвати якусь гуманітарну галузь, якою І.Франко не цікавився, якщо вже не залишив у ній сліду².

Тож нова книга Я.Грицака була очікуваною. Зрештою, сам автор не приховував над чим працює, регулярно презентував її фрагменти по обидва боки океану та охоче давав інтерв'ю газетарам.

Писати про І.Франка нелегко ще й тому, що його спадщину досліджують близько сотні франкознавців і декілька сотень тих, хто досліджує в тому числі І.Франка. Це й зумовило Грицаків підхід до проблеми – «мікроісторія мікролюдини», тактику, як він сам каже, ... футболу. «Розвиваючи цю метафору, головну інтригу книжки можна

зобразити так: у зв'язку з занепадом старого режиму в ХІХ ст. на європейському континенті між різними етнічними, релігійними, соціальними та ін. групами починається великий турнір за право ввійти у ХХ ст. Кількість учасників гри значно перевищує кількість призів. Збігом обставин сталося так, що Галичина часів Франка стала полем, де відбувається один із напівфінальних матчів. Щоб виграти, один з аутсайдерів – українофільська інтелігенція – пробує опанувати нові правила і техніку гри, зібрати соціальний і символічний капітал, перетворити пасивних досі жителів своєї провінції на масову групу підтримки тощо. Всі ці заходи можуть виявитися марними, якщо команда не матиме доброго форварда, який забиватиме голи. Ця історія є розповіддю про те, як Франко став таким форвардом – завдяки обставинам, які потребують окремого висвітлення і які неможливо зрозуміти, не збагнувши самої логіки гри».

Тож концепція книги виглядає так. Монографія складається з вступу, двох частин, висновків та додатків. Перша частина «Франко та його часи» (9 розділів) має здебільшого макро-характер; автор розглядає особу героя у компаративному контексті на тлі модернізаційних процесів у Галичині. Основні проблеми, які намагався розв'язати Я.Грицак – динаміка змін австрійської доби, модернізація та ідентичність селянства. Виклад біографії І.Франка – поки в хронологічному порядку. Безумовно, зациклюватися на деталях сенсу не було. Тому автор основну увагу приділив відповіді на питання: чому І.Франко – холяк по мамі й нащадок німецького колоніста по татові – обрав ідентичність не польську, німецьку чи російську, а українську.

Основною є друга частина «Франко та його суспільство» (8 розділів). Здебільшого саме тут Я.Грицак реалізував себе як дослідник-віртуоз, по-новому прочитавши такі аспекти світогляду Каменяра як «Франко та його селяни», «Франко та його Борислав», «Франко та його жінки», «Франко та його євреї» та чи не вперше обравши об'єктом аналізу історію культури І.Франка («Франко та його читачі», «Як Франко став генієм»). А свої евристичні здібності автор виявив особливо у другому розділі «Між малою і великою батьківщиною» частини першої.

Варто також відзначити яскравий розповідний стиль книги, що зовсім не відповідає застарілим, а все ж досі пануючим в Україні уявленням про те, що справжня наука обов'язково має бути нудною. Щоправда, початок Грицакової монографії видався мені саме таким: довелося переглянути надто великий обсяг загальновідомої інформації. Проте інтрига загострюється поступово – як і личить перові досвідченого автора. Натомість кульмінаційна частина розповіді – «Франко та його жінки» і «Франко та його євреї» – читається із захопленням. Як і розділ «Між малою і великою батьківщинами» частини першої; з'ясовуючи процес віднайдення батьківщини галичанами, Я.Грицак дотепно відтворив його за допомогою впровадження в науковий обіг досі невідомих українських переспівів відомої поезії Ернеста Моріца Арндта «Was ist des Deutschen Vaterland?»

Перелік літератури та джерел становить 44 сторінки. Дослідження здійснене передовсім на базі ретельно проаналізованих праць франкознавців із залученням широкого спектру праць світової історіографії (в тому числі англійською, німецькою, польською, російською мовами). Я.Грицак водночас добре вивчив фонд І.Франка відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України, про що свідчать часті посилання на цей корпус документів (і це при тому, що робота в відділі рукописів цієї установи пов'язана із незручностями в зв'язку із браком читального залу; втім, ще один плюс авторові).

Про глибину дослідження свідчать також додані таблиці, серед яких – відношення числа журналів до чисельності етнічних груп; чисельність підприємств і робітників

у Бориславсько-Дрогобицькому нафтовому басейні; відношення кількості незаконнороджених дітей до загальної кількості народжених дітей; відношення кількості міжконфесійних шлюбів до загальної кількості шлюбів, укладених протягом року; перелік найпродуктивніших видавців та авторів русько-українських книжок; періодичні видання, передплачувані сільськими читальнями в Галичині; географія публікацій творів І.Франка та рецензій на них.

Варто відзначити також переліки імен та географічних назв (укладені Степаном Захаркіним й Тарасом Романюком за участі Миколи Климчука та Ярини Цимбал). Взагалі ця норма для наукових видань навіть радянської епохи (не кажучи вже про світову історіографію), зараз в українській науці, на жаль, є рідкістю.

Книга не позбавлена недоліків. Корпус приміток справляє враження ретельністю опрацювання (100 сторінок); нерідко посилання включають важливу інформацію, яка не увійшла до основного тексту. Тим не менше незважаючи на важливість, примітки розташовані наприкінці. Дуже незручно. А під час презентації у стінах Львівського університету у відповідь на це моє зауваження Андрій Мокроусов – редактор «Критики» сказав: «Мучтеся, панове!». Що ж, технічний редактор книги Майя Притикіна і верстальниця Тамара Масленнікова «мучитися» не бажали...

Взагалі, технічний персонал впорався із своєю роботою не в найкращий спосіб. На обкладинці зображена сербська карикатура, на якій автора лупцює палкою публіка, а критика підходить до нього під руку із славою в образі смерті з косою. Очевидно, це імпліцитний меседж також потенційним критикам монографії. І хоча в підборі ілюстрацій Я.Грицак продемонстрував добрий мистецький смак, обкладинка книги та обрані кольори справляють враження, не адекватне високому науковому рівневі праці вченого (художник Ярослав Гаврилок, дизайн обкладинки Володимира Романишина). Коректор Надія Маслакова також не впоралася із своїм завданням: граматичні помилки зустрічаються неодноразово.

Запропонований ще 1983 р. П.Магочієм термін «русофіли»³ є неприйнятним. Бо якщо водночас погоджуватися на термін «Русь-Україна»⁴, то маємо абсурд. Чи, може, ідентичності династії Романових «русофільство» притаманне не було?⁵ Самі москвофіли «русофілами» не називали себе ніколи; якщо вже комусь дуже не до вподоби «москвофіли» або «панслависти», то, гадаю, найадекватнішим терміном є «старорусини». Інформація про спадкові нервові розлади Ольги Хоружинської видається перебільшеною. Ймовірно, це ще один наслідок «забронзування» І.Франка. Адже І.Франко з раннього дитинства багатьом теж видавався несповна розуму. Про це Я.Грицак пише, але висновку про «спадковість» його нервових розладів уникає.

Завданням циклу статей «По процесі о головну зраду» («Діло», 1882, число 57-59, 65, 69) Володимира Барвінського було якраз обґрунтування розриву доти традиційної спілки народовців з москвофілами⁶, а не «утримання м'якого тону щодо русофілів», як стверджує Я.Грицак.

І.Наумович, якого автор блискуче порівняв з І.Франком у контексті історії галицько-українських культур, швидше за все, не був автором анонімної статті «Погляд в будучність» у «Слові» 1866 р. (яку прийнято вважати програмним документом москвофільства, хоч не зовсім слушно). У спогадах Б.Дідицький (редактор «Слова») назвав автором статті І.Наумовича, це так. Але стаття написана в стилі Б.Дідицького, не І.Наумовича. Можна припустити, що на схилі віку з певних міркувань Б.Дідицький не бажав признатися до авторства «універсалу зради» (в очах багатьох його сучасників) і звалив відповідальність на І.Наумовича (вже покійного).

Декілька разів автор сплутав вибори до Галицького сейму з виборами до австрійського парламенту. Учитель І.Франка Михайло Андрухович не засідав у Сеймі Галичини ніколи.

Все ж зроблені зауваження не впливають на загалом позитивне враження від прочитаного. Безумовно, автор впорався із поставленими завданнями. На прикладі І.Франка Я.Грицак переконливо продемонстрував, як ще в 1880-і роки маргінальне середовище галицьких радикалів зуміло нав'язати свою систему цінностей всьому суспільству (хоча й у змодифікованому вигляді), а неодноразово піддаваний остракізові І.Франко перетворився в національного пророка.

Отже, якщо за критерій оцінки брати евристичний показник та глибину дослідження, то саме ця книга Я.Грицака є найкращою. Крім того, українські історики нарешті отримали адекватний вимогам сучасності зразок монографічної біографії. Гадаю, підхід «мікроісторія макролюдини» матиме послідовників та викличе інтерес також серед іноземців.

¹ Hugh H.Seton Watson, "On Trying to Be a Historian of Eastern Europe", в: *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe. Dedicated to Hugh Seton-Watson, Professor of Russian History at the University of London, School of Slavonic and East European Studies from 1951 to 1983*, ed. by D.Deletant and H.Hannak. – London, 1988, с.4-5.

² Див., наприклад, ще відносно свіжу монографію про Франкове зацікавлення індійською літературою – здогадуюся, несподіване навіть для українських літературознавців: Ігор Папуша, *Modus orientalis. Індійська література в рецепції Івана Франка*. – Тернопіль, 2000. <http://igorpapusha.narod.ru/modus/index.html>

³ Павло Роберт Марочій. „Старорусинство і русофільство: нові концептуальні рамки для аналізу національних ідеологій у Східній Галичині другої половини ХІХ ст.”, в: *Галичина (історичні есе)*. – Львів, 1994, с.156-184.

⁴ Грушевський М. *Історія України-Руси* в 11 томах, 12 книгах, будь-яке видання.

⁵ Алексій Миллер. „Украинский вопрос” в политике властей и в русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). – Санкт-Петербург, 2000.

⁶ І.Чорновол. *Польсько-українська угода 1890-1894рр.* – Львів, 2000, с.82.

Ігор ЧОРНОВОЛ

Хроніка та інформація

ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ “ДРОГОБИЦЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО ЗБІРНИКА”. – ВИП. I – X. 1994-2006 РР.

ВИНАР Л. Привітання професора Любомира Винара з нагоди виходу в світ десятого випуску “Дрогобицького краєзнавчого збірника” // 2006. – X. – 7.

СКОТНИЙ В. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка на зламі століть // 2000. – IV. – 8-9.

СКОТНИЙ В. Університет на батьківщині Великого Каменяря // 1998. – III. – 5-8.

СТАТТІ І ПОВІДОМЛЕННЯ

АДАДУРОВ В. Уявлення уряду Франції стосовно населення південно-західного пограниччя Російської імперії напередодні та під час війни 1812 р. // 2006. – X. – 284-300.

АНДРІЙЧУК М. Іван Франко про єврейство та українсько-єврейські взаємини // 2006. – X. – 393-405.

АНДРІЙЧУК М. З історії Дрогобицького педінституту імені Івана Франка (За матеріалами газети «Радянський педагог») – «Франківець», 1985–1993 рр.) // 1994. – I. – 195-199.

АНДРІЙЧУК М. Історія монастирів у творчій спадщині Івана Франка // 1997. – II. – 135-140.

АНІСІМОВ К. Проблеми розбудови козацько-гетьманської держави Богдана Хмельницького в англо-американській історіографії // 1998. – III. – 75-80.

АРТЮХ В, ІДЗЬО В. Зародження та становлення християнства на Прикарпатті та Подністров'ї // 2000. – IV. – 23-31.

АШИТОК Н. Мікротопоніми м.Дрогобича у кінці XIX– початку XX ст. // 1994. – I. – 63-68.

АШИТОК Н. Про походження прізвищ дрогобичан // 1997. – II. – 172-177.

БАРАН Г. В. Винниченко у контексті Франкової оцінки літератури про майбутнє // 1994. – I. – 148-152.

БАРАН Г. Франкові думки та ідеальний соціальний устрій в контексті світових утопій // 1997. – II. – 145-149.

БАРАН О. Образ укріпленого міста в Галицько-Волинському літописі // 2005. – IX. – 157-180.

БАРНА І. Творчість Луки Данькевича в оцінці Івана Франка // 1994. – I. – 139-144.

БАТЮК В. Іван Франко про українську козацьку державу Богдана Хмельницького // 1998. – III. – 81-86

БАТЮК В. Причини та наслідки Хмельниччини в оцінці Івана Франка // 1997. – II. – 129-135.

БАТЮК Т. Збройні сили України в протистоянні турецько-татарській експансії у другій половині XVI – на початку XVII ст.: історіографія проблеми // 2006. – X. – 186-200

БАТЮК Т. Програмні та організаційні засади Української Народної Трудової Партії // 1998. – III. – 259-263.

БАТЮК Т. Шкільництво Дрогобиччини в роки Західноукраїнської Народної Республіки // 1997. – II. – 26-31.

БЕВЗ М, ПЕТРИК В. Містобудівельна структура ранньосередньовічного Перемишля // 2002. – VI. – 53-65.

БЕРКОВСЬКИЙ В. Ярмарки Волині як осередки внутрішнього, міжрегіонального та міжнародного ринків України (середина XVI – перша половина XVII ст.) // 2003. – VII. – 121-129.

БІЛА С. Унійні процеси в Перемишльській єпархії в українській історіографії другої половини XIX – початку XX ст. // 2004. – VIII. – 247-255.

БІЛА С. Перехід до унії Перемишльської, Львівської та Луцької єпархій в російській історіографії другої половини XIX ст. // 2001. – V. – 128-139.

БІЛА С. Перехід Перемишльської і Львівської єпархій до унії (кін. XVII – поч. XVIII) // 2000. – IV. – 96-120.

БІЛА С. Перехід Перемишльської єпархії до унії в сучасній польській історіографії // 2002. – VI. – 209-221.

БІЛА С. Унійна програма Галицької ієрархії (кінець XVII ст.) // 1998. – III. – 210-221.

БІЛА С. Унійні процеси в західноукраїнських єпархіях Київської митрополії в історіографії української діаспори // 2003. – VII. – 398-407.

БІЛА С. Становище православної Церкви та унійні процеси в Луцько-Острозькій єпархії на зламі XVII–XVIII ст. у працях волинських істориків-краєзнавців // 2006. – X. – 274-283.

БІЛА С. Церковні братства Галичини у дослідженнях Івана Франка // 2005. – IX. – 39-47.

БІЛЕНКО Т. Слово християнської науки в тлумаченні Івана Франка // 1997. – II. – 117-124.

БІЛЕЦЬКИЙ Р. Євген Маланюк і Галичина // 1997. – II. – 198-200.

БІЛИК В. Структура греко-католицької церкви на Правобережній Україні на початку XIX століття // 2002. – VI. – 306-315.

БОРЕЦЬКИЙ М. Іван Франко і античність // 1997. – II. – 107-121.

БОРТНЯК Н. Наукові праці Степана Томашівського з історії Хмельниччини // 1998. – III. – 63-74.

В'ЯТРОВИЧ В. Позиція ОУН щодо конфлікту між заходом та радянським блоком // 2002. – Спецвипуск. – 201-210.

ВАСИЛЯУСКЕНЕ А. Литовська Католицька Наукова Академія: минуле чи майбутнє? // 2000. – IV. – 278-285.

ВЕЛІЧКО М. Делімітація та демаркація совєтсько-німецького «кордону» (28 вересня 1939р. – 31 серпня 1940 р.) // 2002. – Спецвипуск. – 406-413.

ВИРСЬКИЙ Д. “Зразковий громадянин” Станіслава Оріховського-Роксолана: шляхетські “вольності” на античному тлі // 2001. – V. – 82-96.

ВИРСЬКИЙ Д. Запізнілий “збирач земель руських” чи молдовська примара України? // 2002. – VI. – 222-229.

ВИРСЬКИЙ Д. С.Оріховський: “solo tibi” проти “solo fide” (східноєвропейський інтелектуал і тупики Реформації) // 2000. – IV. – 65-72.

ВИРСЬКИЙ Д. С.Оріховський-Роксолан і козаччина (до проблеми витоків ідеології українського козацтва) // 1998. – III. – 121-133.

ВИРСЬКИЙ Д. У борні з козацькою фортуною (специфіка одного літературного образу “гетьманського подвигу” С.Жолкевського у війні з С.Наливайком) // 2004. – VIII. – 156-163.

- ВОВК О. До питання про найбільшу битву під Гурбами // 2002. – Спецвипуск. – 125-137.
- ВОЙТОВИЧ Л. “Білі” хорвати чи “карпатські” хорвати? Продовження дискусії // 2004 – VIII. – 38-45.
- ВОЙТОВИЧ Л. До волинського літописання // 2004. – VIII. – 70-76.
- ВОЙТОВИЧ Л. Князь Лев Юрійович: спроба портрета // 2006. – X. – 127-131.
- ВОЙТОВИЧ Л. Королівство Русі: реальність і міфи // 2003. – VII. – 63-71.
- ВОЙТОВИЧ Л. Розділ: столиця “Української Швейцарії” на Дністрі // 2005. – IX. – 234-256.
- ВОЛОШИН М., ВОЛОШИН Р. Сторінки змагань за рідну школу в Галичині (1772–1939) // 1994. – I. – 99-103.
- ГАБАТ Г. Портрет у системі художнього простору і часу роману «Борислав сміється» І.Франка // 1994. – I. – 135-139.
- ГАВРИЛИК В. М. Драгоманов і польський громадсько–політичний рух кінця 50-х – середини 60-х років XIX ст. // 1994. – I. – 53-55.
- ГАВРИЛІВ І. Степан Бандера на чолі Крайової езекутиви ОУН // 2002. – Спецвипуск. – 232-241.
- ГАВРИЛІВ Н. Деякі проблеми формування національної свідомості студентів Дрогобицького пединституту (соціологічний аналіз) // 1997. – II. – 68-72.
- ГАВРИЛІВ Н. Світоглядні і політичні позиції І.Франка у національному питанні // 1994. – I. – 117-122.
- ГАВРИЛЮК М. Історична топографія середньовічного Дрогобича // 1998. – III. – 164-172.
- ГАЛЕЛЮКА О. Проблеми створення Української повстанської армії в мемуарній літературі // 2002. – Спецвипуск. – 147-157.
- ГАЛИК В. Археографічні та етнографічно-фольклорні знахідки Івана Франка на території Дрогобицько-Самбірського Підгір'я: спроба каталогізації // 2005. – IX. – 31-38.
- ГАЛИК В. Нагуевичі в дослідженнях Івана Франка // 2006. – X. – 381-392.
- ГАРАСИМ'ЯК І. Українська ідея на перехрестях історії. (Концепція Івана Франка) // 1994. – I. – 113-116.
- ГЛАДКИЙ М. Історико-етнографічні та фольклорні аспекти повстанського руху в Україні 40-60-х рр. XX століття: підсумки етнографічно-фольклорної практики студентів // 2003. – VII. – 454-464.
- ГЛАДКИЙ М. Породи домашніх сільськогосподарських тварин у господарствах поліщуків (II пол XIX – поч. XX ст.) // 2000. – IV. – 297-307.
- ГЛАДКИЙ М. Специфіка скотарства бойків у етнографічній спадщині Івана Франка // 1997. – II. – 168-172.
- ГЛИСТЮК Я. Студентські товариства Греко-католицької духовної семінарії у Львові (1890-1914) // 2003. – VII. – 320-334.
- ГНАТЮК В. Із львівського періоду революційної діяльності Дмитра Грицяца (1929 – 1934) // 2000. – IV. – 243-252.
- ГОЛЕЗДРЕНКО О. Львівський цех мечників // 2005. – IX. – 194-201.
- ГОРІН С. Невідомі волинські монастирі XVI – першої половини XVII сторіччя // 2004. – VIII. – 164-173.
- ГОШКО Ю. Збереження народних моральних звичаєвих традицій у Дрогобичі XVIII ст. // 2000. – IV. – 121-127.

ГОШКО Ю. Промисли і торгівля в місті Дрогобичі XVI–XVIII ст. // 1994. – I. – 23-28.

ГОШКО Ю. Роль і місце Дрогобича в економічному розвитку краю в XVI–XVIII ст. // 1998. – III. – 193-199.

ГРЕЧИЛО А. До генези герба Перемишльської землі // 2002. – VI. – 80-83.

ГРЕЧИЛО А. До питання про герб Дрогобича // 1998. – III. – 173-177.

ГРИВУЛ Т. Державна програма ОУН напередодні німецько-радянської війни (1940–1941 рр.) // 2002. – Спецвипуск. – 281-291.

ГРИЦАК Я. Між семітизмом й антисемітизмом: Іван Франко та єврейське питання // 2005. – IX. – 79-105.

ГУЗАР З. Локальний колорит у романі І.Франка (перехресні стежки) // 1994. – I. – 122-124.

ГУЗАР З. Оповідання І.Франка “У столярні” (до літературної історії Дрогобича і проблеми локального колориту) // 2000. – IV. – 143-149.

ДЕМИДОВ С. Початки УПА в українській історіографії // 2001. – V. – 236-248.

ДИБА Ю. Архітектура ротонди Св.Миколая в Перемишлі // 2002. – VI. – 66-79.

ДМИТЕРКО О. Агітаційно-пропагандистська робота ОУН і УПА серед службовців Червоної армії // 2002. – Спецвипуск. – 138-146.

ДОБРЯНСЬКИЙ Б., ДОБРЯНСЬКИЙ В. До історії діяльності читальні «Прогресу» імені Т.Шевченка та гуртка імені М.Шашкевича товариства «Рідна школа» в Унятичах // 1994. – I. – 95-99.

ДОБРЯНСЬКИЙ Б. До історії церкви в селі Унятичі // 2002. – VI. – 336-341.

ДОБРЯНСЬКИЙ Б. З історії Дрогобицької української жіночої учительської семінарії сестер Василянок // 1994. – I. – 78-82.

ДОВБИЩЕНКО М. Епізоди з історії унії в Могилеві (малодосліджені аспекти релігійних рухів на Білорусі кінця XVI – першої половини XVII ст.) // 2003. – VII. – 136-152.

ДОВБИЩЕНКО М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусії наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (за матеріалами Волинського воєводства) // 2006. – X. – 201-220.

ДОЛИНСЬКА М. До проблеми складових та джерел соціотопографії // 2003. – VII. – 420-433.

ДОЛИНСЬКА М. Гороніми на територіях колишніх міських сіл Львова // 2004. – VIII. – 229-235.

ДОЛИНСЬКА М. Історична топографія самоврядних передмість міста Львова XVI – XVIII ст. // 2005. – IX. – 214-224.

ДОЛИНСЬКА М. Ретроспективна топографія містечка Кути: метод дослідження, конскрипційний та етнічний аналіз // 2002. – VI. – 259-268.

ЄГРЕШІЙ О. Проблема взаємовідносин культурно-просвітницьких товариств «Скала» і «Просвіта» у 30-х рр. XX ст. // 2002. – Спецвипуск. – 352-361.

ЄРМОЛІН О., ЮРОЧКІН В. Розкопки склепу № 2 на могильнику Джург-Оба (Керч) в 2001 р. (досвід верифікаційного дослідження) // 2002. – VI. – 84-104.

ЄРМОЛІН О. Археологічні дослідження античного некрополя Джург-Оба (Керч) в 2003 р. // 2004. – VIII. – 11-37.

ЄРМОЛІН О. Хорра Дорі Прокопія Кесарійського // 2006. – X. – 45-51.

ЄРМОЛІН О. Археологічні дослідження античного некрополя Джург-оба (Керч) в 2002 р. // 2003. – VII. – 8-42.

ЄРМОЛІН О. Археологічні дослідження античного некрополя Джурґ-Оба (Керч) в 2005 році // 2006. – X. – 11-44.

ЄРМОЛІН О. рхеологічні дослідження некрополя Джурґ-Оба (Керч) у 2004 році // 2005. – IX. – 128-156.

ЗАГОРОДНІЙ О. Володимир Навроцький (Економіст, дослідник, громадський діяч) // 1994. – I. – 59-61.

ЗАГОРОДНЯ Н. Творець професіональної музики Д.Січинський // 1994. – I. – 61-63.

ЗАПОЛЬСЬКА Ж. Осмислення соціальної дійсності і образ шукача правди (за творами Івана Франка і Наталії Кобринської) // 1997. – II. – 140-144.

ЗВАРИЧ В. Микола Зеров про поезію Івана Франка // 1997. – II. – 157-160.

ЗДОРОВЕНКО В, ЗДОРОВЕКО В. Іван Франко про роль підсвідомого в процесі художньої творчості // 1997. – II. – 149-153.

ЗДОРОВЕНКО В. Ренесансний ідеал людини в монументальному мистецтві Дрогобича // 1994. – I. – 39-42.

ЗУБАШЕВСЬКИЙ Н. Про місце інститутів данництва і полюддя в переказі про останній похід Ігоря за древлянською даниною // 2006. – X. – 86-107.

ІСАЄВИЧ Я. Дрогобич у XVII–XVIII ст.: з джерел про побут і культуру міського населення // 2004. – VIII. – 198-207.

ІСАЄВИЧ Я. Солеваріння в Дрогобичі та його околицях у XVI–XVIII ст. // 2003. – VII. – 108-120.

ІСАЄВИЧ Я. Чисельність, соціальна структура та національний склад населення Дрогобича у XVI–XVIII ст. // 2006. – X. – 241-251.

КАПРАЛЬ М. Соціотопографія львівського середмістя середини XVI ст. // 2001. – V. – 59-72.

КАЧАРАБА С. Етапи еміграції євреїв із Західної України в Палестину у 1919-1939 рр. // 2002. – Спецвипуск. – 313-325.

КЕМІНЬ В. Українське шкільництво на Лемківщині в 20-40-х рр. XXст. // 1997. – II. – 36-38.

КЕРИК М. Дрогобицький золотар XVIII ст. Іван Чернігович // 2003. – VII. – 215-220.

КЕРИК М. Діяльність дрогобицького різьбяр XVIII століття Лукаша Зайдакевича // 2002. – VI. – 269-285.

КЕРИК М. Митці у соціальній структурі міста Дрогобича у XVIII ст.: порівняльний аналіз за майновим станом // 2004. – VIII. – 219-228.

КИРИДОН А. Причини розколів в українському православ'ї (1920-і роки) // 2004. – VIII. – 294-307.

КИРИЧУК Ю. Історіографія Української повстанської армії // 2002. – Спецвипуск. – 92-109.

КЛИМІВ І. Значення апокрифічної літератури для вивчення історії раннього християнства // 2006. – X. – 64-70

КЛОК В. Формування і діяльність польських органів влади у Східній Галичині (січень–березень 1919 р.) // 2006. – X. – 426-435.

КОВБА Ж. Дрогобицька періодика першої половини XX ст.. як репрезентативне історичне джерело // 1994. – I. – 85-88.

КОЗАК В. Археологічні дослідження на Дрогобичині (До 100-річчя перших розкопок) // 1994. – I. – 16-22.

- КОЗАК В. Городище в селі Кульчиці // 1997. – II. – 7-13.
- КОЗІЙ О. Маловідомі аспекти проведення селянської реформи 1861 року на Правобережній Україні // 2000. – IV. – 134-142.
- КОЗУБСЬКА О. Львівський катедральний костюл в історіографії // 2001. – V. – 140-152.
- КОНДРАТЮК К. Боротьба УПА з німецькими окупантами України // 2002. – Спецвипуск. – 39-50.
- КОНДРАТЮК С. Запровадження радянської судової системи в Західній Україні у 1939-1941 рр. // 2002. – Спецвипуск. – 396-405.
- КРАВЦІВ М. Твори Івана Франка в англомовному світі // 1994. – I. – 159-161.
- КРАМАР Ю. Польська політика асиміляції українців Волині у 1928-1939 рр. // 2002. – Спецвипуск. – 326-338.
- КРІЛЬ К. Родина Озаркевичів (Сторінки громадсько-культурної діяльності в Галичині) // 1994. – I. – 180-186.
- КРІЛЬ М. Суспільно-політичні процеси на Старосамбірщині (XV – друга третина XVIII ст.) // 2004. – VIII. – 184-197.
- КРІЛЬ М. Іван Франко в австрійському виборчому процесі 1890-х років // 2005. – IX. – 115-125.
- КРІЛЬ М. Соціально-економічні відносини на Старосамбірщині (кінець XIV ст. – 1772 р.) // 2003. – VII. – 193-204.
- КРІЛЬ М. Старосамбірський район Львівської області в умовах розбудови української державності (1991–2006) // 2006. – X. – 489-508.
- КРІЛЬ М. Старосамбірський район Львівської області в умовах тоталітарної системи (1939 – 1991 рр.) // 2005. – IX. – 389-419.
- КУЗАН Н. Роль провідних діячів культури у відродженні народних промислів Дрогобиччини (кінець XIX – початок XX ст.) // 1997. – II. – 86-90.
- КУЗИК Д. Питання перекладознавства в епістолярній спадщині Івана Франка // 1994. – I. – 161-165.
- КУЛАКОВСЬКИЙ П. Дороги й водні шляхи на Чернігово-Сіверщині в першій половині XVII століття // 2004. – VIII. – 174-183.
- КУНЦІВ В. Історичні реалії міста як фактор формування жанрового світу поеми С.Ф.Кльоновича «Роксоланія» // 1994. – I. – 174-180.
- КУТНЯК І., ТИМОШЕНКО Л. Проблеми дослідження історії середньовічного Дрогобича у працях Я.Ісаєвича // 1994. – I. – 32-38.
- ЛАЗУРКО Л. Українська проблематика на сторінках журналу “Kwartalnik historyczny” у міжвоєнний період // 2004. – VIII. – 338-350.
- ЛАЗУРКО Л. Галицьке краєзнавство на сторінках часопису “Історичний кварталник” (львівський період) // 2005. – IX. – 310-327.
- ЛАЗУРКО О., ПЕТРИК В. Археологічно-архітектурні дослідження території монастиря отців Домініканів у м.Белзі // 2006. – X. – 71-85.
- ЛЕВКОВИЧ Н. Маловідомі споруди архітектора Фридерика Баумана в Україні // 2000. – IV. – 177-183.
- ЛИЛЬО-ОТКОВИЧ З. Діяльність Національного музею у Львові (1905 – 1939 рр.) // 2005. – IX. – 339-345.
- ЛИСЕНКО С. Генеалогія та соціальна генеза “Кам’янецької” лінії шляхетського роду Незабитовських (кінець XVIII – друга половина XX ст.) // 2003. – VII. – 221-242.

ЛИТВИН М. Військова історія України першої половини ХХ ст.: здобутки і проблеми дослідження // 2002. – Спецвипуск. – 305-312.

ЛІСОВСЬКИЙ С. Політика Польщі щодо православної церкви на Поліссі в 1918-1926 рр. (майновий аспект) // 2001. – V. – 181-192.

ЛОЗИНСЬКА І. Вживання зерна в літньо-осінньому циклі календарних свят українців // 2003. – VII. – 446-453.

ЛОЗИНСЬКА І. Використання зерна в сімейних обрядах Дрогобиччини // 1997. – II. – 76-80.

ЛОЗИНСЬКА І. Зерно в зимовій обрядовості українців // 2000. – IV. – 286-296.

ЛОЗИНСЬКА І. Деякі аспекти вживання зерна в похоронній і поминальній обрядовості українців // 1998. – III. – 246-252.

ЛОСЬ В. Луцька єпархія у 1801 – 1825 рр. : майнові конфлікти уніатського та православного духовенства // 2003. – VII. – 259-269.

ЛОСЬ В. Опір уніатської традиції державно-силовим методам впровадження православ'я в першій третині ХІХ ст. (на прикладі Волинської губернії) // 2002. – VI. – 316-326.

ЛОСЬ В. Релігійне життя вірних: особливості виконання релігійних практик уніатським населенням Правобережної України (перша половина ХІХ ст.) // 2004. – VIII. – 264-272.

ЛУЧАКІВСЬКА І. Формування і діяльність репресивно-каральних структур на Дрогобиччині (1939 – 1941 рр.) // 2006. – X. – 481-488.

ЛУЧАКІВСЬКА І. Політична ситуація в Західній Україні у вересні-жовтні 1939р.: ставлення місцевої інтелігенції до радянської влади // 2002. – Спецвипуск. – 427-436.

ЛЯЛЬКОВ И. О белорусском дворянстве французского происхождения: постановка проблемы // 2001. – V. – 153-166.

ЛЯЛЬКОЇ І. Гійбэр дэ Лянуа: фламандзец у Вялікім Княстве Літоўскім пачатку ХV ст. // 2003. – VII. – 103-107.

МАЗУР О. “Лотка князь руський, прибув до Вишеграда” гіпотетична ідентифікація особи // 2003. – VII. – 72-79.

МАЗУР О. Володислав Кормильчич: шлях до княжого столу // 2002. – VI. – 118-129.

МАКАРЧУК С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944-1945 рр. Дрогобицької та Львівської областей) // 2002. – Спецвипуск. – 65-91.

МАКСИМОВ В. Пласт на Бориславині // 1994. – I. – 68-70.

МАЛИК Я., БЕРЕЗА О. Боротьба українського селянства проти насадження радянського режиму в 1919 – 1920 рр. як предтеча боротьби за українську державність у 1945 – початку 1950-х рр. // 2002. – Спецвипуск. – 211-231.

МАРТИНЮК Я. Законодавче становлення та організаційна структура органів територіального самоврядування на Волині у міжвоєнний період // 2002. – Спецвипуск. – 339-351.

МАРУЩЕНКО О., ПЕДИЧ В. Професор С.Шараневич як історик Галичини // 1994. – I. – 50-53.

МАСНЕНКО В. Маєток В'ячеслава Липинського Русалівські Чагарі у контексті суспільного хліборобського ідеалу власника // 2003. – VII. – 344-350.

МАТЮШКО Л. “Образ Талергофа” в західно-українській пресі міжвоєнного періоду // 2004. – VIII. – 308-316.

МАХНІК Я., ПАВЛІВ Д., ПЕТЕГИРИЧ В., ПРИНАДА І. Дослідження курганних некрополів Дрогобицького – Моршинського передгір'я // 2000. – IV. – 36-46.

МАЦЕВКО І. Слов'янська ідея на сторінках часопису "Славянський Век" (1900 – 1904 рр.) // 2003. – VII. – 351-360.

МАЦКЕВИЙ Л. Найдавніше минуле Жидачева в світлі археологічних досліджень // 2000. – IV. – 11-22.

МАЦКЕВИЙ Л. Нове в археології Дрогобицького передгір'я і суміжних територій // 1997. – II. – 3-7.

МАЦКЕВИЙ Л. Питання заселення території сучасного Трускавця (до першої писемної згадки) // 2002. – VI. – 40-47.

МАЦКЕВИЙ Л. Питання палеоліту і мезоліту Дрогобицького передгір'я // 1998. – III. – 134-150.

МАЦЮК О. З історії Трускавця // 1997. – II. – 13-18.

МАЦЮК О. Пам'ятки оборонного будівництва Дрогобича (короткий історіографічний огляд) // 1998. – III. – 158-163.

МАЦЮК О. Пам'ятки оборонного будівництва Трускавця // 1994. – I. – 28-32.

МАЩАК С. Аналіз сучасної духовної культури молоді Франкового краю // 1997. – II. – 72-75.

МЕДВІДЬ О. З історії нафтопереробної промисловості в Дрогобичі (до 140-річчя галузі в регіоні) // 2006. – X. – 475-480.

МЕДВІДЬ О. Політика Фронту національної єдності напередодні Другої світової війни // 2002. – Спецвипуск. – 362-370.

МЕЛЬНИК Я. «Wielka Utrata» в контексті Франкового комплексу Адама Міцкевича // 1994. – I. – 130-134.

МИКУЛИЧ О. Найдавніший Борислав (походження топоніма, перші писемні згадки) // 2001. – V. – 46-58.

МИЛЯН Т. Ранньослов'янські пам'ятки Перемишльщини // 2002. – VI. – 19-26.

МИЛЯН Т. Спорядження і озброєння із поховання воїна шеворської культури поблизу м. Трускавця // 2000. – IV. – 32-35.

МИСІВ Л. Діяльність ОУН-УПА на Дрогобичині у перші повоєнні роки (1945-1946) // 2002. – Спецвипуск. – 158-169.

МІРЧУК В. Західноукраїнське вчительство у 1939-1941 рр. // 1997. – II. – 55-58.

МІРЧУК В. Шкільництво та вчительство Дрогобичини на початку Другої світової війни // 1994. – I. – 103-107.

МОВНА У. Господарська діяльність населення Бойківщини у дзеркалі галицької преси першої половини ХІХст. // 1994. – I. – 46-50.

МОГИТИЧ І. Давньоруські архітектурні пам'ятки Дрогобича // 1998. – III. – 151-157.

МОНОЛАТІЙ І. Етнонаціональні спільноти у контексті соціальної історії Галичини (1867–1914 рр.) // 2004. – VIII. – 273-284.

МОНОЛАТІЙ І. Галичина та галицькі українці у "Спогадах" Павла Скоропадського: ідейні орієнтації та національні пріоритети // 2005. – IX. – 346-356.

МОРОЗ В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобичині (1944–1950-і рр.) // 2002. – Спецвипуск. – 188-200.

НАГЛОВСЬКИЙ В. Приміське городництво і садівництво міста Борислава (спроба етнографічного дослідження агрокультури провінційного міста) // 1997. – II. – 80-83.

НАГОРНЯК М. Військово-політичне і дипломатичне протиборство за Львів у роки Другої світової війни // 2002. – Спецвипуск. – 437-447.

- НАКОНЕЧНИЙ В. Акція “Вісла” як акт етноциду українців у Польщі // 2005. – IX. – 379-388.
- НАХЛІК О. Проблеми «Франка незнаного» в трактуванні Є.Маланюка // 1994. – I. – 125-130.
- ОГРИЗА А. Літературно–педагогічна спадщина Уляни Кравченко // 1994. – I. – 167-171.
- ОЖУБКО В. Зенон Коссак – видатний діяч ОУН // 2002. – Спецвипуск. – 242-251.
- ОЛЬХОВИЙ Я. Дрогобицькі станції Великого Каменяра // 2005. – IX. – 73-78.
- ОЛЬХОВИЙ Я. Дрогобич – назва з глибокої давнини // 2000. – IV. – 79-82.
- ОЛЬХОВИЙ Я. Переваги і перспективи краєзнавчого дослідження топонімії // 1998. – III. – 241-245.
- ОНИЩАК Н. Ліна Костенко і Галичина // 1997. – II. – 201-204.
- ОСАУЛЬЧУК О. Описова документація в польових археологічних дослідженнях: картка опису шару // 2001. – V. – 20-28.
- ПАНТЮК М., ПАНТЮК Т. Пласт на землі Івана Франка та його рукописні часописи // 1997. – II. – 49-54.
- ПАНЬКО О. Уряд БНР і білоруське питання на Ризькій мирній конференції (1920-1921 рр.) // 2001. – V. – 193-208.
- ПАСТУХ Р. “Галицько-руські народні приповідки” Івана Франка як джерело вивчення історії, краєзнавства і народознавства // 1997. – II. – 121-117.
- ПАЩЕНКО В. Оптимістична трагедія, або доля єпископа Теодора Ромжі в тоталітарній державі // 2004. – VIII. – 358-372.
- ПАЩЕНКО В. Більшовицька партія України проти греко-католицької церкви (80-ті рр. XX ст.) // 2002. – VI. – 407-425.
- ПАЩЕНКО В. Програна війна // 2000. – IV. – 253-271.
- ПЕРЕРВА В. Російські імператори та провінційне життя Київської митрополії XIX ст. // 2004. – VIII. – 236-246.
- ПЕРЕРВА В. Православне священство та іудейське населення Надросся XIX ст. // 2003. – VII. – 270-282.
- ПЕРЕРВА В. Єврейська торгівля православними церковними речами у Київській митрополії XIX ст. // 2006. – X. –
- ПЕРЕРВА В. Митрополити Київські і Галицькі та православне життя західноукраїнських земель XIX ст. // 2002. – VI. – 364-372.
- ПЕРЕРВА В. Протидія Київських митрополитів використанню греко-католицьких богослужбових книг у Київській єпархії XIX ст. // 2000. – IV. – 150-159.
- ПЕРЕРВА В. Церковне будівництво в маєтках графині Олександри Браницької. // 2005. – IX. – 2257-263.
- ПЕТРАНІВСЬКИЙ В. До проблеми періодизації галицького туристичного краєзнавства (друга половина XVIII ст. – 1945 р.) // 2005. – IX. – 299-309.
- ПЕТРЕЧКО О. Антикознавство в Україні у другій половині XX століття (проблематика та огляд публікацій) // 2003. – VII. – 434-445.
- ПЕТРЕЧКО О. Антикознавство у Львівському державному університеті ім.Івана Франка в другій половині XX ст. // 1998. – III. – 253-258.
- ПЕТРЕЧКО О. Династична політика Октавіана та перша зміна правителя у Римській імперії // 2001. – V. – 260-274.
- ПЕТРЕЧКО О. Оцінка Тіберія у творчості Михайла Драгоманова // 1997. – II. – 103-107.

ПЕТРЕЧКО О. Переслідування християн у ранній Римській імперії // 2000. – IV. – 54-59.

ПЕТРЕЧКО О. Політична пропаганда у ранній Римській імперії (від Августа до Северів) // 2006. – X. – 52-63.

ПЕТРИК А., ПЕТРИК В., ТИМОШЕНКО Л. Проблеми та перспективи історико-археологічних досліджень Дрогобича // 2000. – IV. – 47-53.

ПЕТРИК А., ПЕТРИК В., ТИМОШЕНКО Л. Розвідкові археологічні дослідження церкви Пресвятої Діви Марії в місті Дрогобичі у 2001 році // 2001. – V. – 7-19.

ПЕТРИК А. Бояри та церква Галичини й Волині крізь призму літописних та археологічних досліджень // 2003. – VII. – 80-102.

ПЕТРИК А. Боярські політичні угруповання та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави // 2000. – IV. – 60-64.

ПЕТРИК А. Військова організація та дружини галицького і волинського боярства // 2006. – X. – 108-126.

ПЕТРИК А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // 2002. – VI. – 105-117.

ПЕТРИК А. До історії боярських родів Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів // 2001. – V. – 29-45.

ПЕТРИК А. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави // 2004. – VIII. – 46-58.

ПЕТРИК А. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // 2005. – IX. – 181-193.

ПЕТРУШАК Н. До історії створення надгробка Рамултової з дрогобицького костюлу // 2001. – V. – 73-81.

ПЕТРУШАК Н. Надгробок К.Рамултової з дрогобицького костюлу і проблема атрибуції скульптурних і архітектурних творів С.Чешека // 2002. – VI. – 147-159.

ПІРКО В. Село Волошиново Старосамбірського району в XV – XIX ст. // 2000. – IV. – 73-78.

ПОДОЛЯК Н. Проблеми вікової та педагогічної психології у творчості Івана Франка // 1997. – II. – 154-157.

ПОПП Р. До питання про ліквідацію греко-католицької церкви на Львівщині // 2000. – IV. – 272-277.

ПОПП Р. Ідеологічний тиск і репресії щодо інтелігенції Львова (1944–1953 рр.) // 2002. – Спецвипуск. – 462-473.

ПОПП Р. Місто Дрогобич у перші повоєнні роки // 2006. – X. – 458-466.

ПОХОДАЙ О. Богдан Януш про давні пам'ятки Перемишльського повіту // 2002. – VI. – 48-52.

ПРОЦЬ О. Символ Христа в українській поезії XX ст. (П.Карманський і Л.Костенко) // 1997. – II. – 204-209.

ПУРЯЄВА Н. До питання про принципи укладання регіонального словника ойконімів // 1997. – II. – 187-192.

РИБАКОВ Д. “Временник Івана Тимофієва” – пам'ятка російської історіографії XVII ст. (питання походження та атрибуції) // 2003. – VII. – 153-172.

РОЖКО М. Наскельне дерев'яне будівництво Перемишльської землі (проблеми дослідження та інтерпретації) // 2002. – VI. – 9-18.

РУДА О. Висвітлення проблематики Люблінської унії 1569 р. у працях краківських істориків зламу XIX–XX ст. // 2004. – VIII. – 146-15.

РУДАКОВА Ю. Основні аспекти земельної політики Катерини II і Павла I на території Правобережної України (на прикладі Волині) // 2003. – VII. – 243-258.

РУККАС А. Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р. // 2002. – Спецвипуск. – 385-395.

САБАТ Г. Портрет у системі художнього твору Л.Мартовича (за повістю «Забобон») // 1997. – II. – 192-197.

САВЧИН М., ШЕВЦІВ К. Жіночі громадські організації Прикарпаття та їх просвітницько-культурна діяльність // 1997. – II. – 43-48.

САВЧИН М. Боротьба робітників і селян Дрогобиччини за поліпшення свого соціального становища у міжвоєнні роки (1920–1938) // 1994. – I. – 89-95.

САВЧИН М. Концепція національної революції ОУН (30-40 рр. XX ст.) // 2002. – Спецвипуск. – 20-38.

САВЧИН М. Політика ОУН – УПА щодо українсько-польських відносин під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки // 2000. – IV. – 234-242.

САВЧИН М. Участь галицької інтелігенції у здійсненні політики коренізації в УРСР // 1997. – II. – 31-35.

СЕДЛЯР О. Стосунки Андрія Чайковського із старорусинами (русофілами) в 70-х рр. XIX ст. – 1914 р. // 2005. – IX. – 272-287.

СЕНЬКІВ М., М'ЯСОЄДОВ С. Українські січові стрільці на Дрогобиччині // 1994. – I. – 70-73.

СЕНЬКІВ М. Молочарська кооперація у Східній Галичині 1921–1939 рр. // 2004. – VIII. – 351-357.

СЕНЬКІВ М. Боротьба західноукраїнського селянства проти колективізації (1944–1952 рр.) // 2002. – Спецвипуск. – 448-461.

СЕНЬКІВ М. До проблеми колективізації західноукраїнського села (1939–1941 рр.) // 2001. – V. – 249-259.

СЕНЬКІВ М. Пересельницька акція польського та радянського тоталітарних режимів у 1944–1947 рр. // 2006. – X. – 467-474.

СЕНЬКІВ М. Підготовка масових сільськогосподарських кадрів на Дрогобиччині (1944–1950 рр.) // 1997. – II. – 58-62.

СЕНЬКІВ М. Розвиток кооперації на Дрогобиччині в міжвоєнний період // 1994. – I. – 82-85.

СЕНЬКІВ М. Товариство “Сільський господар” у міжвоєнний період // 2005. – IX. – 372-378.

СЕНЬКІВ М. Форми і методи відчуження селянства від власності у західному регіоні України (друга половина 40 – початок 50-х рр. XX ст.) // 2003. – VII. – 465-473.

СЕРГІЙЧУК В. Національні формування у складі УПА // 2002. – Спецвипуск. – 51-64.

СЕРЯКОВ С. Викладачі місцевого походження в єзуїтських школах Галичини впродовж 1648–1675 рр. // 2004. – VIII. – 119-126.

СІНКЕВИЧ Н. Ікона Богородиці Луцького домініканського монастиря: історія та особливості поширення культу // 2005. – IX. – 225-233.

СІРЕДЖУК П. Музичне мистецтво німців Галичини XIX – першої половини XX ст. // 2005. – IX. – 264-271.

СІРЕДЖУК П. Німецько-українські взаємини у Східній Галичині XX ст. // 2004. – VIII. – 373-383.

СІРЕДЖУК П. Дещо про ім'я та прізвище Франко // 2005. – IX. – 16-17.

- СКИБАК І. Трускавець у споминах о.Олекси Пристая // 1994. – I. – 171-174.
- СКОП Л. Ікона “Св. Миколай та Св. Стефан” поч. XVII ст. з с.Медвежа (Дрогобиччина) // 2001. – V. – 110-116.
- СКОТНИЙ В. Магістерські пророцтва і роздуми Юрія Котермака (Дрогобича) // 2002. – VI. – 142-146.
- СКОЧИЛЯС І. Сучасний стан української історіографії та перспективи студювання киевохристиянської традиції // 2004. – VIII. – 401-412.
- СКОЧИЛЯС І. Парафіяльні печатки Дрогобицького деканату Перемиської єпархії в кінці XIX – на початку XX ст. // 1998. – III. – 187-192.
- СКОЧИЛЯС І. Перший візитаційний опис церков Дрогобицького деканату з 1743 р. // 1998. – III. – 222-233.
- СКОЧИЛЯС І. Проблематика церковної сфрагістики в українській історіографії // 2003. – VII. – 408-419.
- СЛИВКА Л. Етносоціальна ідентифікація дрібної шляхти Прикарпаття впродовж XIX – початку XX ст. // 2006. – X. – 338-347.
- СЛИМАКОВСЬКИЙ О., КРАВЧУК Б. Виникнення та діяльність спортивно-руханкового товариства “Сокіл” м.Дрогобича // 1994. – I. – 110-113.
- СЛИМАКОВСЬКИЙ О. Спортивне життя м.Дрогобича в період між двома світовими війнами // 1994. – I. – 108-110.
- СЛОБОДЯНИК В., ТЕЛЬВАК В. Іван Франко про історичні концепції М.Грушевського // 1997. – II. – 164-168.
- СМОЛЬСЬКИЙ І. Зельман Вольфович (штрихи до біографії) // 1998. – III. – 234-240.
- СМУТОК І. Рід Комарницьких наприкінці XV – на початку XVII ст.: спроба генеалогічної реконструкції // 2004. – VIII. – 127-145.
- СМУТОК І. Франки в Озимині XVIII ст. // 2005. – IX. – 11-15.
- СМУТОК І. Шлюби дрібношляхетських родів Самбірського повіту у XVI ст.: шлюбні партнери // 2006. – X. – 166-185.
- СОВ’ЯК П. Дрогобицький аматорський театр (1890–1941) // 1994. – I. – 73-78.
- СОВ’ЯК П. Друкарня УПА в с.Медвежа на Дрогобичині // 2002. – Спецвипуск. – 182-187.
- СОВ’ЯК П. Символіка та написи на печатках територіальних громад Дрогобиччини // 1998. – III. – 178-186.
- СОВ’ЯК П. Фольклор Дрогобиччини як вияв всенародної пам’яті і шани до козаків і Б. Хмельницького // 1998. – III. – 46-49.
- СОВА А. Діяльність українських товариств “Сокіл” на Дрогобичині // 2005. – IX. – 356-371.
- СОВА А. Українські товариства “Луг” на Дрогобичині // 2006. – X. –
- СТЕЦИК Ю. Василянський монастир Успення Пресвятої Богородиці в Білині Великій (XVII–XVIII ст.) // 2004. – VIII. – 208-218.
- СТЕЦИК Ю. Шляхетські монастирські фундації у Перемишльській єпархії (XVII–XVIII ст.) // 2006. – X. – 252-262.
- СТЕЦИК Ю. Із життя чернецтва у монастирях Дрогобиччини // 2000. – IV. – 128-133.
- СТЕЦИК Ю. Історія Нагуєвич – родинного села Івана Франка (до кінця XVIII ст.) // 2005. – IX. – 18-30.

СТЕЦИК Ю. Лішнянський монастир Св. пророка Іллі (XVII–XVIII ст.) // 2001. – V. – 117-127.

СТЕЦИК Ю. Нагуєвицький монастир Св. Миколая (XVI–XVII ст.): спроба ретроспективної реконструкції // 2003. – VII. – 182-192.

СТЕЦИК Ю. Причинки до історії монастирів Дрогобиччини // 1998. – III. – 200-209.

СУХИЙ О. Зародження русофільських настроїв у Галичині в 40-х роках XIX століття // 2003. – VII. – 283-300.

СУХИЙ О. Приєднання Західної України до УРСР в українській історіографії // 2002. – Спецвипуск. – 371-384.

СУШИК І. Волинське село і перше повоєнне десятиріччя (1944–1953 рр.) // 2002. – Спецвипуск. – 474-484.

ТЕЛЬВАК В. Наукова спадщина Михайла Максимовича в історіографічній творчості Михайла Грушевського // 2004. – VIII. – 331-337.

ТЕЛЬВАК В. В. Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку XX ст. // 2006. – X. – 348-358.

ТЕЛЬВАК В. Дрогобиччина у дослідженнях Михайла Грушевського // 1997. – II. – 160-164.

ТЕЛЬВАК В. Михайло Грушевський про українську історіографію кінця XIX – початку XX століття // 2001. – V. – 167-180.

ТЕЛЬВАК В. Проблема періодизації української історіографії у працях Михайла Грушевського // 2002. – VI. – 395-406.

ТЕЛЬВАК В. Проблема рушійних сил еволюції в історіософії Михайла Грушевського // 2001. – V. – 209-221.

ТЕЛЬВАК В.В. Дрогобицький науковий гурток Історичного товариства у Львові // 2004. – VIII. – 256-263.

ТЕЛЬВАК В.В. Організація та діяльність Краківського кола Історичного товариства у Львові (до 1918 року) // 2004. – VIII. – 285-293.

ТЕЛЬВАК В.В. Взаємини Івана Франка та Михайла Грушевського в історіографічній традиції // 2005. – IX. – 48-60.

ТЕЛЬВАК В.В. Регіональна політика та краєзнавчі ініціативи Історичного Товариства у Львові наприкінці XIX – на початку XX століть // 2003. – VII. – 335-343.

ТЕЛЬВАК В.В. Теоретична спадщина Михайла Грушевського у східноєвропейській історіографії першої половини XX століття // 2002. – VI. – 384-394.

ТЕЛЬВАК В.В. Хмельниччина в історіософії Михайла Грушевського – 1998. – III. – 50-62.

ТЕЛЬВАК В.В. Християнство в історіософії Михайла Грушевського // 2000. – IV. – 212-222.

ТЕЛЬВАК В.П. Козацьке літописання у працях Михайла Грушевського // 2003. – VII. – 205-214.

ТЕЛЬВАК В.П. Михайло Грушевський та дискусії в українській історіографії кінця XIX – першої третини XX ст. // 2005. – IX. – 288-298.

ТИМІШ Л. Археографічна діяльність наукових осередків міжвоєнного Львова (до проблеми формування архівно-джерельної бази дослідження історії української церкви) // 2001. – V. – 222-235.

ТИМІШ Л. В'ячеслав Заїкин – історик Церкви // 2004. – VIII. – 312-330.

ТИМІШ Л. Біографії ієрархів української церкви у дослідженнях вчених міжвоєнного Львова // 2003. – VII. – 389-388.

ТИМІШ Л. Єдиційна археографія істориків церкви міжвоєнного Львова // 2002. – VI. – 373-383.

ТИМІШ Л. Концепції церковної унії у працях істориків міжвоєнного Львова // 2006. – X. – 448-457.

ТИМІШ Л. Наукова спадщина Антона Петрушевича в оцінці Івана Франка // 2005. – IX. – 61-66.

ТИМОШЕНКО Л., ЦАРЬОВА Н. Документи до історії міжконфесійних стосунків у Дрогобичі в XVI ст. // 1997. – II. – 19-26.

ТИМОШЕНКО Л. “Жаль намъ души и сумнѣнья вашей милости” (київський митрополит Онисифор Дівочка перед викликами часу) // 2006. – X. – 149-165.

ТИМОШЕНКО Л. Берестейські собори у жовтні 1596 р.: історіографічний досвід // 2004. – VIII. – 77-93.

ТИМОШЕНКО Л. Василянські життєписи митрополитів Михайла Рагози, Іпатія Потія та Йосифа Рутського з віленського монастиря Святої Трійці // 2001. – V. – 97-109.

ТИМОШЕНКО Л. Духовенство дрогобицьких церков: списки, династії, душпастирська та мистецька діяльність (XV – XVIII ст.) // 2006. – X. – 221-240.

ТИМОШЕНКО Л. Єпископ Кирило Терлецький: родовід і початок духовної кар’єри // 2005. – IX. – 202-213.

ТИМОШЕНКО Л. Перемишльський єпископ Михайло Копистенський (життя та діяльність) // 2002. – VI. – 175-196.

ТИМОШЕНКО Л. Спроба створення моделі пачаткового етапу формування середньовічних міських структур Дрогобича // 1994. – I. – 11-15.

ТИМОШЕНКО Л. Хмельниччина і міщансько-селянське повстання в Дрогобичі 1648 р. // 1998. – III. – 10-35.

ТИМОШЕНКО Л. Чи був об’єктивним Іван Франко в оцінці Берестейської унії? // 1997. – II. – 124-129.

ТИМОШЕНКО О. Взаємодія східно- та західноукраїнських політичних сил у боротьбі за соборність України // 2006. – X. – 418-425.

ТИМОШЕНКО О. Діяльність Револуційної Української Партії зі здійснення програмних вимог національно-державного будівництва // 2000. – IV. – 184-201.

ТИМОШЕНКО О. Розвиток української національної ідеї М. Міхновського в період діяльності УНП // 2005. – IX. – 328-338.

ТРОФИМОВИЧ В. Військова політика Організації українських націоналістів у 1939–1941 рр. // 2002. – Спецвипуск. – 7-19.

ТУРМИС Н. Передумови становлення грошової системи Київської Русі: історіографічний аспект // 2003. – VII. – 50-62.

ТУРМИС Н. Питання теорії та практики української нумізматики: генеза та ретроспективи // 2004. – VIII. – 94-118.

УСЬКА У. Парламентська виборча реформа 1907 р. у Цислейтанії і проблема національного представництва // 2003. – VII. – 361-370.

ФЕЛОНЮК А. Зі спостережень над функціонуванням двориків на передмістях Львова XVIII ст. // 2006. – X. – 263-273.

ФЕЩЕНКО П. Церква в соціально-політичному житті сучасної України // 2006. – X. – 509-516.

- ФІЛОНЕНКО Л. Ярослав Барни – видатний майстер української сцени // 1997. – II. – 90-96.
- ФІЛОРЕТОВА Л. Посилення опозиційного руху вчителів України в 1912 – 1913 рр. // 2003. – VII. – 371-378.
- ФРИС В. До історії кириличної рукописної книги Перемишльської землі XVI – XVII ст. // 2003. – VII. – 130-135.
- ФУТАЛА В., МИСІВ Л. Боротьба радянської влади з національно-визвольним рухом на території Дрогобицької області у 1945–1946 рр. // 2002. – Спецвипуск. – 170-181.
- ФУТАЛА В. Козаччина і Дрогобицький край // 1994. – I. – 42-45.
- ФУТАЛА В. Місто Дрогобич у XIX – XX ст. (Історіографія проблеми) // 2000. – IV. – 223-233.
- ФУТАЛА В. Народні рухи 1648 р. в Галичині (до історіографії проблеми) // 1998. – III. – 36-45.
- ФУТАЛА В. Преса як джерело вивчення культурного життя Дрогобича (кін. 80-х – поч. 90-х рр.) // 1997. – II. – 63-67.
- ФУТАЛА В. Український національний рух на Дрогобичині у 20-50-х рр. XX ст. (історіографія проблеми) // 2002. – Спецвипуск. – 110-124.
- ХАНАС В. До історії села Гаї Верхні // 2002. – VI. – 327-335.
- ЧАЙКОВСЬКА О. “Книга бовванізму”. (Мистецька творчість Бруно Шульца) // 1994. – I. – 191-195.
- ЧЕПІЛЬ М. Читальні «Просвіти» та формування духовних основ українського села на Дрогобиччині // 1997. – II. – 38-43.
- ЧЕРНЕЦЬКИЙ Є. До проблеми родоводу гетьмана Івана Мазепи // 2003. – VII. – 173-181.
- ЧЕРНЕЦЬКИЙ Є. Міграція дрібної шляхти на Київщину: типологія джерел XVIII – початку XIX ст. // 2002. – VI. – 286-294.
- ЧЕХІВСЬКИЙ О. Особливості стилістичного синтаксису І.Франка. (На матеріалі збірки “Зів’яле листя”) // 1994. – I. – 165-167.
- ЧОПИК Г. До проблеми літературних взаємин І.Франка та В.Пачовського // 1994. – I. – 144-148.
- ЧОРНОВОЛ І. Про ставлення Михайла Грушевського до шляхетського стану // 2006. – X. – 359-365.
- ЧОРНОВОЛ І. Проблема української гімназії в Перемишлі на форумі Галицького сейму (1884–1895) // 2002. – VI. – 342-363.
- ШАЛАТА М. Козаччина у творах письменників Галичини середини XIX століття // 1998. – III. – 100-114.
- ШАЛАТА М. Юрій Дрогобич і його доба (До 500-річчя пам’яті визначного українського вченого) // 1994. – I. – 3-11.
- ШАЛАТА О. Даніель Дефо і Джонатан Світ у колі наукових інтересів І.Франка // 1994. – I. – 154-159.
- ШАНДРІВСЬКИЙ І. Військово-політична діяльність генерал-полковника УНР Миколи Капустянского // 2002. – Спецвипуск. – 264-280.
- ШЕВЦІВ К. Дрогобицькі знахідки Івана Франка // 1998. – III. – 115-120.
- ШЕВЦІВ К. Польське шкільництво в Дрогобичі на зламі століть // 2005. – IX. – 420-427.
- ШЕНАВІЧЕНЕ Є. Національна концепція руху тверезості у Литві // 2000. – IV. – 160-176.

ШИШКІН І. Українське питання в політиці польського підпілля в роки Другої світової війни // 2002. – Спецвипуск. – 292-304.

ШЛИХТА І. Постать Дмитра Донцова в сучасній українській історіографії (1991–2001 рр.) // 2002. – Спецвипуск. – 252-263.

ЮРЧУК О. Українське питання в політичній публіцистиці та діяльності польського консерватора Яна Станіслава Лося (1918–1939) // 2003. – VII. – 379-388.

ЯГНІЩАК В. З історії Греко-Католицької Церкви містечка Журавка // 1994. – I. – 55-59.

ЯКИМ М. Фразеологізми Бойківщини як кодифікатори етнокультурної інформації // 1997. – II. – 177-180.

ЯКИМ М. Фразеологізми села Нагуєвичі. (Історико-культурологічний аспект) // 1994. – I. – 152-154.

ЯКУБОВСЬКИЙ В, ШАБАЛІНА А. Планіграфія і фортифікаційні споруди городищ історичної Болохівської землі // 2003. – VII. – 43-49.

ЯНИШИН Б. Галицьке місто періоду автономії у сучасній польській та українській історіографії // 2006. – X. – 332-337.

ЯНИШИН Б. Іван Франко та галицькі народовці у 1880-х роках XIX ст. // 2005. – IX. – 106-114.

ЯРЕМКО Я. Особливості української військової термінології козацької доби // 1998. – III. – 87-99.

ЯРЕМКО Я. Українська військова лексика в Галичині на початку XX ст. // 1997. – II. – 181-186.

ЯЦКІВ Л. Колискові пісні Франкового краю // 1997. – II. – 83-86.

ЯЦКІВ О. Священик, диригент, громадський діяч (до 100-річчя від дня народження Северина Сапруна) // 1997. – II. – 97-103.

ЯЦКІВ О. Северин Сапун молодший – славетний дрогобичанин, піаніст-віртуоз // 1994. – I. – 186-191.

BODZIOCH-KAZNOWSKA B. Cerkiew parafialna pw. Narodzenia Pańskiego w Letniej w latach 1743–1775 // 2002. – VI. – 230-239.

BUDZYŃSKI Z. Od religii do narodu. Problem tożsamości religijnej i etnicznej na pograniczu polsko-ukraińskim w latach 1772–1939 // 2002. – VI. – 295-305.

BONUSIAK G. Udział pracowników przemysłu naftowego w polskim ruchu niepodległościowym, politycznym i związkowym do 1944 roku // 2004. – VIII. – 394-400.

BONUSIAK S. Dekanat drohobycki wyznania rzymsko-katolickiego w okresie międzywojennym // 2004. – VIII. – 317-320.

BONUSIAK W. Drohobycki okręg naftowy do 1944 r. // 2004. – VIII. – 389-393.

BONUSIAK E. Prawne podstawy powstania i funkcjonowania przemysłu gazu ziemnego w Polsce do 1939 roku ze szczególnym uwzględnieniem okręgu drohobyckiego // 2004. – VIII. – 384-388.

CIEŚLAK S. Związki Marcina Laterny SJ (1552–1598) z Drohobyczem // 2006. – X. – 132-148.

DĄBROWSKI S. Proklamowanie niepodległości Ukrainy w relacjach prasy polskiej 1990–1991 // 2002. – Спецвипуск. – 515-526.

DAWBROWSKI S. Ukraińcy na Podlasiu i Chełmszczyźnie przed i w czasie i wojny światowej (do 1919 r.) // 2000. – IV. – 202-211.

JAWORSKA K. Polski rezonans obchodów chrzty Rusi Kijowskiej // 2002. – Спецвыпуск. – 527-540.

JAWORSKA K. Książę Konstanty Wasyl Ostrogski Wojewoda Kijowski a Unia Brzeska // 2000. – IV. – 83-85.

KAMIŃSKA – KWAK J. Życie kulturalne i towarzyskie w międzywojennym Lwowie // 2002. – Спецвыпуск. – 499-514

KAZNOWSKI M. Beneficjanci w parafiach dekanatu starsolskiego unickiej diecezji przemyskiej w 1761 r. // 2002. – VI. – 240-258.

KUTYŁOWSKA I. Grody Czerwieńskie wymienione pod 1018 i 1031 rokiem // 2002. – VI. – 27-39.

LORENS B. Bractwa cerkiewne w miastach ziemi przemyskiej w XVI – XVIII wieku // 2002. – VI. – 197-208.

MACIERZYŃSKI Ł. Reklama handlowa na łamach gazety „Russkaja Rada” w latach 1871–1912 // 2003. – VII. – 301-319.

MAKARSKI W. Iwan Franko jako onomasta // 2005. – IX. – 67-72.

MAKARSKI W. Ziemia przemyska w świetle nazw jej dzisiejszych miast powiatowych i rejonowych // 2002. – VI. – 130-141.

MAKARSKI W. Onomastyczno-osadniczy obraz regionu Skolego w świetle pewnego dokumentu z końca XIV wieku // 2004. – VIII. – 59-69.

MOTYLEWICZ J. Typy funkcjonalne miast ziemi przemyskiej w drugiej połowie XVII i pierwszej XVIII wieku // 2002. – VI. – 166-174.

NOWACKI R. Problematyka społeczna i gospodarcza w pracach Przemysława Dąbkowskiego // 2006. – X. – 366-380.

PELCZAR R. Rozwój sieci rzymskokatolickich szkół parafialnych w miastach ziemi przemyskiej w XIV–XVIII w. // 2002. – VI. – 160-165.

PISULIŃSK J. Przesiedlenie ludności ukraińskiej z województwa rzeszowskiego na Ukrainę w latach 1944–1946 // 2002. – Спецвыпуск. – 485-498.

PUSZKA A. Wychowanie młodzieży w gimnazjum w Drohobyczu w okresie galicyjskim i czasach II Rzeczypospolitej // 2006. – X. – 406-417.

STĘPNIK A. Historia regionalna i lokalna – problemy metodologiczne i dydaktyczne // 2006. – X. – 310-318.

TOCZEK A. Związki historyków lwowskich z Ziemią Drohobycko – Samborską (1860 – 1918) // 2006. – X. – 319-331.

WAŻNIEWSKI W. Działalność ukraińskich partii politycznych w II Rzeczypospolitej // 2002. – Спецвыпуск. – 414-426

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

АЛЕКСАНДРОВИЧ В. Інвентарі замків у Стрию і Калуші з кінця XVII століття // 2003. – VII. – 524-538.

АЛЕКСАНДРОВИЧ В. Інвентарний опис дерев'яного замку 1542 року в Медиці поблизу Перемишля з 1568 року // 2002. – VI. – 429-435.

АЛЕКСАНДРОВИЧ В. Привілей перемиського архієпископа Антонія Радилівського для дрогобицького Хрестовоздвиженського братства з 1556 року // 2000. – IV. – 332-336.

АЛЕКСАНДРОВИЧ В. Родовід та родина київського греко-католицького офіціала Михайла Приймовича (епізод з історії львівського духовенства XVIII століття) // 2004. – VIII. – 456-461.

АЛЕКСАНДРОВИЧ В. Розпорядження руського воєводи Яна Даниловича щодо погамування “сваволі” між поспільством у м.Олеську з 1625 року // 2000. – IV. – 348-350.

АЛЕКСАНДРОВИЧ В. Унікальне джерельне свідчення 1683 року про перебудову Дрогобицької церкви Св.Параскеви П'ятниці // 2005. – IX. – 461-466.

АЛИЕВА Х., ЛЯЛЬКОВ І. Епистолярне насліддя Яна Клеменса Браницького в соборанні Департамента рукописей Національної бібліотеки Франції // 2002. – VI. – 564-570.

БЕВЗ М., ПЕТРИК В. Дрогобич на карті Ф. фон Міга // 2001. – V. – 330-336.

БЕВЗ М., ПЕТРИШИН Г., ПЕТРИК В. Нові картографічні матеріали до вивчення плануального розвитку Дрогобича в кінці XVIII століття // 2003. – VII. – 546-551.

БІРЮЛІНА О., ДОВБИЩЕНКО М. Забуті імена української історії: шляхетська родина Єло-Малинських // 2005. – IX. – 481-502.

БОДЗЬОХ-КАЗНОВСЬКА Б. Унійні парафії в містах Мостиського деканату в 1769-1783 рр. // 2005. – IX. – 513-547.

Відомості про політичні контакти УПА та АК на Закарзонні у 1945 р. Публікація Юрія Киричука і Костя Бондаренка // 2002. – Спецвипуск. – 543-549

ВУЙЦИК В., ЛУКОМСЬКИЙ Ю., ПЕТРИК В. Різьблений камінь XII ст. з Галицького дитинця // 2000. – IV. – 323-331.

ГАЛАСА В. Національно-визвольна боротьба українців на Закарзонні (1944–1947 рр.) // 2002. – Спецвипуск. – 572-586.

ГОРІН С. Архімандрити жидичинського Миколаївського монастиря в 40-х рр. XVII сторіччя // 2006. – X. – 575-581.

ГРЕЧИЛО А. Печатки сіл дрогибицької округи кінця XVIII ст. // 2000. – IV. – 419-428.

ГРЕЧИЛО А. Прапор самбірських райців XVII ст. у Державній збірці трофеїв Військового музею у Стокгольмі // 2005. – IX. – 477-480.

ГРЕЧИЛО А. Символи міста Борислава // 2001. – V. – 326-329.

ГРЕЧИЛО А. Символи міста Самбора // 2003. – VII. – 477-483.

ГРЕЧИЛО А. Символи Турки і Турківського району // 2006. – X. – 764-770.

ГРЕЧИЛО А. Символи Дрогобицького району // 2004. – VIII. – 424-429.

ДОВБИЩЕНКО М. Боротьба приречених: уніати Волині в часи правління імператора Павла I (за матеріалами Державного архіву Волинської області) // 2004. – VIII. – 473-494.

ДОВБИЩЕНКО М. Епізоди з історії унії в Перемишльській єпархії середини XVII ст. (За матеріалами Перемишльського державного архіву) // 2002. – VI. – 446-454.

Доповідна записка першого заступника голови Ради Міністрів УРСР Леоніда Корнійця першому секретарю ЦК КП(б)У Леоніду Мельникову про ситуацію в зв'язку з вбивством другого секретаря Новоствілицанського району КП(б)У Дрогобицької області. Публікація Володимира Сергійчука // 2002. – Спецвипуск. – 550-553.

ЗАМОСТЯНИК І. Протоколи судового процесу львівського столяра Яна Гавловича як джерело до вивчення матеріальної та звичаєвої культури початку XVII ст. // 2004. – VIII. – 430-445.

КАЗНОВСЬКИЙ М. Вибрані маєткові документи церковних бенефіцій в Бєську 1702–1803 рр. у збірках Державного архіву в Перемишлі // 2005. – IX. – 520-530.

КАПРАЛЬ М. ЯКОЮ Ж БУЛА МАЙСТЕРШТУКА ЛЬВІВСЬКИХ МЕЧНИКІВ? (Нотатка на маргінезі статті Олександра Голездренка “Львівський цех мечників” (Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. ІХ. – С. 194-201) // 2006. – Х. – 571-574.

КРІЛЬ М., ЛЕШКОВИЧ Н. “Товариство Руської шляхти в Галичині” і його діяльність // 2006. – Х. – 702-733.

КУЗЬМИН Ю. Український історик з Дрогобиччини Володимир Косик (матеріали до біобібліографії) // 2006. – Х. – 771-778.

КУРАШ Р., СЛОБОДЯН В., ЧОРНОВОЛ І. Каталог пам'яток історії та культури Яворівського району Львівської обл. // 2003. – VII. – 562-598.

ЛИСЕНКО С. “Галицька” лінія шляхетського роду Незабитовських (друга половина XVII – середина XX ст.) // 2000. – IV. – 429-447.

ЛИСЕНКО С. “Уманська” лінія роду Незабитовських (кінець XVII – початок XX ст.) та її місце серед досліджених генеалогій роду з українських земель // 2006. – Х. – 605-627.

ЛИСЕНКО С. Коморівсько-Ксенжостанська лінія роду Незабитовських (кінець XVI – початок XVIII ст.) // 2002. – VI. – 455-472.

ЛИСЕНКО С. Тестамент галицької благодійниці Людвіки Незабитовської з 1884 року // 2001. – V. – 337-348.

ЛИСЕНКО С. Тестамент Павла Незабитовського з 1740 року як генеалогічне джерело // 2003. – VII. – 539-545.

ЛІШНЯНСЬКИЙ В., ШАЛАТА О. Спогади американського льотчика про бомбардування Дрогобича в 1944 р. // 2004. – VIII. – 527-537.

МИКУЛИЧ О. Борислав та його околиці за актами ревізії Перемиської землі 1692 року // 2000. – IV. – 383-388.

МНИХ Р. Літературні і паралітературні джерела до історії євреїв Дрогобича // 2004. – VIII. – 515-526.

ОСЬМАК Н. Дорога до батька // 2002. – Спецвипуск. – 554-571.

ПАСТУХ Р. Легендарний провідник спеціальної боївки УПА // 2002. – Спецвипуск. – 587-599.

ПЕТРИК В. Пам'ятки церковної архітектури Перемишля X – XVI ст. // 2000. – IV. – 309-322.

ПОПП Р. Два документи з особою справи М.Попова // 1998. – III. – 287-298.

СЕРЯКОВ С. Викладачі місцевого походження в єзуїтських школах Галичини впродовж 1675–1700 рр. // 2006. – Х. – 582-593.

СКОП Л. Ікони намісного ряду початку XVII ст. із церкви Святого Іллі села Монастирець Лішнянський // 2002. – VI. – 436-445.

СКОЧИЛЯС І. Парафіяльні печатки Дрогобицько-Самбірського регіону кінця XVIII – початку XX ст. // 2004. – VIII. – 495-504.

СКОЧИЛЯС І. “Дар любові”, Фіскальний обов'язок і єрархічна підлеглість: катедрик у системі фінансово-корпоративних відносин духовенства Київської митрополії XIII–XVIII століть // 2005. – IX. – 431-460.

СКОЧИЛЯС І. Катедратик у системі фінансово-корпоративних відносин Київської митрополії XVIII ст. // 2006. – Х. – 628-673.

СКОЧИЛЯС І. Культ святої великомучениці Параскеви в церковній сфрагістиці Перемишльської греко-католицької єпархії XIX – початку XX століть // 2001. – V. – 349-363.

СКОЧИЛЯС І. Парафіяльні печатки височанського деканату Перемиської єпархії XIX – поч. XX ст. // 2000. – IV. – 448-461.

СКОЧИЛЯС І. Парафіяльні печатки Яслиського деканату Перемишльської єпархії (друга половина XIX – початок XX ст.) // 2002. – VI. – 534-551.

СКОЧИЛЯС І. Часові рамки функціонування парафіяльних штемпелів у греко-католицькій Перемишльській єпархії // 2006. – X. – 674-680.

СКОЧИЛЯС І. Застосування греко-католицьких печаток Перемишльської єпархії на документах кінця XVIII – початку XIX ст. // 2005. – IX. – 548-558.

СМОЛЬСЬКИЙ І. Метричні книги Дрогобича (спроба каталогізації) // 2002. – VI. – 552-563.

СМУТОК І., ТИМОШЕНКО Л. Дрогобицьке староство в актах люстрації Руського воєводства 1765 року // 2002. – VI. – 472-511.

СМУТОК І. Адміністратори Самбірської економії кінця XVI – XVIII ст. // 2000. – IV. – 351-382.

СМУТОК І. Дрогобич за матеріалами Генеральної ревізії Перемишльської землі 1692 р. // 2003. – VII. – 512-523.

СМУТОК І. Організація управління Самбірської економії в XVI–XVIII ст. (характеристика документальних матеріалів) // 1998. – III. – 276-286.

СМУТОК І., ТИМОШЕНКО Л. Інвентар Дрогобицького староства 1568 р. // 2006. – X. – 519-570.

СМУТОК Л. Поіменний перепис єврейського населення Нового Самбора 1764 р. // 2004. – VIII. 462-472.

СМУТОК Л. Новий Самбір за інвентарем Самбірського староства 1585 р. // 2003. – VII. – 484-503.

СОВА А. Українські товариства “Луг” на Дрогобиччині // 2006. – X. – 436-447.

СОВ’ЯК П. Сімейна реліквія родини Сов’яків з села Лішня біля Дрогобича // 2004. – VIII. – 505-510.

СТЕЦИК Ю. Візитаційні описи василіянських монастирів дрогобицького краю (1763-1764 рр.) // 2002. – VI. – 512-520.

ТЕЛЬВАК В. П. “GAZETA NADDNIESTRZAŃSKA” як історичне джерело // 2006. – X. – 734-744.

ТЕЛЬВАК В. Листи Михайла Грушевського у краківських архівах // 2004. – VIII. – 511-514.

ТЕЛЬВАК В. В. Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського // 2006. – X. – 681-701.

ТИМІШ Л. Микола Андрусак: матеріали до біографії // 2000. – IV. – 462-478.

ТИМОШЕНКО Л. Рукописна книга братства дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста (XVII – початок XIX ст.) // 2004. – VIII. – 446-455.

ТИМОШЕНКО Л. Візитаційні описи дрогобицьких церков 1764 року // 2000. – IV. – 398-412.

ТИМОШЕНКО Л. Документи до церковної історії Дрогобича (остання третина XVII – початок XVIII ст.) // 2005. – IX. – 467-476.

ТИМОШЕНКО Л. Нові джерельні свідчення про герб Дрогобича // 2004. – VIII. – 414-423.

ТИМОШЕНКО Л. Описи Дрогобича XIX ст. // 2003. – VII. – 552-561.

ТИМОШЕНКО Л. Пом’яник дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста // 2002. – VI. – 521-533.

ТИМОШЕНКО Л. Пом’яник дрогобицької церкви Св.Трійці // 2001. – V. – 276-309.

ТИМОШЕНКО Л. Рукописна книга братства дрогобицької церкви Святого Юрія (середина XVII – XVIII ст.) // 2005. – IX. – 503-519.

ТИМОШЕНКО Л. Справа про фальшування документів Берестейської унії: нові джерельні матеріали // 2000. – IV. – 337-347.

ТИМОШЕНКО Л. Статут ткацького цеху Дрогобича 1653 р. // 2003. – VII. – 504-511.

ТИМОШЕНКО Л. ЦАРЬОВА Н. Актові джерела до історії Дрогобицького повстання 1648 р. // 1998. – III. – 265-275.

ХАЛАК Н. Концтабір Талергоф за неопублікованими спогадами Івана Констанкевича – в'язня 1914–1915 рр. // 2006. – X. – 745-763.

ЧЕРНЕЦЬКИЙ Є. Паустовські на Київщині // 2001. – V. – 310-325.

BODZIOCH-KAZNOWSKA В. Cerkwie w Drohobyczu w latach 60-tych XVIII wieku // 2000. – IV. – 413-418

KAZNOWSKI М. Beneficja ziemskie parochii unickiego dekanatu Wysoczańskiego w latach 1743 – 1777 // 2000. – IV. – 389-397.

LORENS В. Statuty bractw cerkiewnych w Drohobyczu w XVIII wieku // 2006. – X. – 594-604..

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

АЛЕКСАНДРОВИЧ В. Jakub Sito. Thomas Hutter (1696–1745) rzeźbiarz późnego baroku. – Warszawa; Przemyśl, 2001. – 329 s. + 218 il. // 2004. – VIII. – 559-565.

АЛЕКСАНДРОВИЧ В. Спір про термінологію чи опозиція: наукове знання – „wiedza pozaźródłowa”? // 2003. – VII. – 607-617.

БІЛА С. Скочилиас Ігор. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII-XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Т.2: Протоколи генеральних візитацій. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – scviii + 512 с. // 2004. – VIII. – 565-568.

ВИРСЬКИЙ Д. ЯРЛИКИ І КОМІКСИ САРМАТИЗМУ. Лескинен Марія Войттовна. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой. – Москва: Институт славяноведения РАН, 2002. – 178 с. // 2003. – VII. – 600-606.

ГАЛИК В. Франкіана Ганни Гром // 2004. – VIII. – 599-601.

ГАЛИК В. Гром Г. Нагуєвичі. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2002. – 288 с., 48 арк. іл. // 2002. – VI. – 591-594.

ГАЛИК В. Гуцило Б. Воскресла Бренів. Пам'ять у світі / Художньо-літературне видання. – Дрогобич: Коло, 2002. – 362 с., іл. // 2003. – VII. – 622-624.

ГАЛИК В. Пастух Р. Корона Данила Галицького. Вибрані статті, нариси, інтерв'ю, рецензії, есеї. – Дрогобич: Коло, 2005. – 640 с. // 2005. – IX. – 602-606.

ГАЛИК В. Пастух Р. Уголна – мое село. – Стрий: Щедрик, 1999. – 284 с., іл. // 2001. – V. – 380-382.

ГЛАДКИЙ М. Іванцюра І. Доброгостів: історико-географічний мемуарний нарис / Ред. В.Демків (Бібліотека соборності). – Дрогобич: Коло, 2001. – 212 с. // 2001. – V. – 382-386.

ГЛАДКИЙ М. Іванцюра І. Дороги життя роду Іванцюри. Книга споминів і світлин (мемуарний нарис) / Ред. В.Демків. – Україна, 2005. – 566 с. // 2005. – IX. – 606-609.

ГЛУШКО М. (Ремікси “культурного релятивізму” чи космополітизм “кабінетної етнології”?) // 1998. – III. – 326-344.

ГОЛУБКО В. Юрій Киричук. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ ст. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 304с. // 2002. – Спец-випуск. – 600-602.

ДИБА Ю. Pianoski Z., Proksa M. Rotunda Sw. Mikołaja w Przemyślu po badaniach archeologiczno-architektonicznych w latach 1996–1998. – Przemyśl: Archiwum Państwowe w Przemyślu, 1998. – 90s. + 15il. // 2001. – V. – 375-380.

ДОБРЯНСЬКИЙ Б. Дрогобиччина – земля Івана Франка. Т.4. Дрогобич, 1997. – 776 с. // 1998. – III. – 319-325.

КОЗАК В. Телегін Д.Я., Винокур І.С., Титова С.М., Свешніков І.К. та ін. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. Навчальний посібник. – К., 1997. – 336 с. // 1998. – III. – 309-318.

КОЗІЙ О. Огляд вибраної польської історіографії про Дрогобиччину // 1998. – III. – 300-308.

МАРУНЧАК Р. Трускавець: Краєзнавчий бібліографічний покажчик / Упор. І.Б.Матяш, Л.П.Одинока, Р.В.Романовський, І.М.Скибак. – К., 2003. – 338 с. // 2003. – VII. – 625-628.

МАСНЕНКО В. Найповніший огляд української історіографії у координатах національної парадигми Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 496 с. // 2004. – VIII. – 544-548.

МЕНЬКО В. Петришин П.В. Історія села Гірське-Горуцько: короткий енциклопедичний довідник (разом із хутором Випучки (Сталінівка, Угартсберг) і селом Великі і Малі Липиці. Україна (Галичина). Львівська область. Миколаївський район. – Гірське, 2002. – 374 с., іл.; Петришин П.В. Історичні документальні спогади наших односельчан (Дудич і Коваль) XIX–XX століття (оригінал). с.Гірське. Миколаївський район. Львівська область (Галичина). Україна. – Гірське, 2005. – 287 с.; Петришин П.В., Петришин Ф.В. Родовід Петришиних із 1815 року. – Гірське, 2005 р. – 274 с. // 2005. – IX. – 609-614.

МЕНЬКО В. Бруно Шульц “Книга листів”: “Неврятований” Бруно Єжи Фіцовського // 2004. – VIII. – 575-595.

МИКУЛИЧ О. Mazur M. Neudorf-Polminowice. Współżycie narodowości na ziemi drohobyckiej. – Warszawa – Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN. – 1998. – 216 s. // 2001. – V. – 373-375.

ПАСТУХ Р. Грущак А. Волоща – отча земля. Історико-етнографічний нарис. – Дрогобич, Видавнича фірма: “Відродження”, 2001. – 455 с., іл. // 2002. – VI. – 589-591.

ПЕТРЕЧКО О. Дві книги про Стародавній Рим / Робер Жан-Ноэль. Рождение роскоши: Древний Рим в погоне за модой / Пер. с франц. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 400 с.; Тираспольский Г.И. Беседы с палачом: Казни, пытки и суровые наказания в Древнем Риме. – Москва: Intrada. – 192 с. // 2005. – IX. – 561-568.

ПЕТРИК А. Копистинський О.Р., Миць О.В., Попович С.С. На варті краю нафти і здоров'я. З історії пожежництва Борислава, Дрогобича та Трускавця. – Львів: СПО-ЛОМ, 2004. – 202 с. // 2004. – VIII. – 595-599.

ПЕТРИК А. Старосамбірщина – III: Альманах. – Старий Самбір-Львів: Місіонер, 2004. – 568 с.: Прикарпатська Асоціація Розвитку Краю // 2004. – VIII. – 570-575.

ПЕТРИК А. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Наукове Товариство імені Шевченка. – Львів, 2004. – 1282 с. // 2005. – IX. – 568-572.

ПЕТРИК А. Старосамбірщина – II. Альманах. / Відп. ред. Володимир Горбовий. – Старий Самбір-Львів: Місіонер, 2002. – 364 с. // 2003. – VII. – 619-622.

ПЕТРУШАК Н. “Плюси” та “мінуси” першого монографічного дослідження творчості автора ікон із Дрогобиччини кінця XVI – першої третини XVII ст. Скоп Лев. Маляр ікони „Богоматір-Одигітрія” з Мражниці (Українські іконописці). – Львів: Логос, 2004. – 256 с., 150 іл. // 2004. – VIII. – 548-552.

СМУТОК І. Jawor G. Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w różnym średniowieczu. – Lublin, 2000. – 223 s. // 2001. – V. – 365-373.

СМУТОК І. Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Турківщина: історія населених пунктів. Монографічний опис. – Ужгород: Патент, 2002. – 604 с., іл. // 2004. – VIII. – 569-570.

СТЕЦИК Ю. Пастух Р. Дрогобич давній і сучасний у датах, подіях і фактах. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2002. – 96с., 8 арк. іл. // 2002. – VI. – 583-586.

СТЕЦИК Ю. Собори Львівської єпархії XVI – XVIII століть / Упорядкування та історичний нарис Ігора Сkochиляса. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету 2006. – сxliv + 464 с. // 2006. – X. – 787-794.

ТЕЛЬВАК В. Василь Педич. Історична школа М.Грушевського у Львові (1894-1914 рр.). – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с. // 2001. – V. – 390-398.

ТЕЛЬВАК В. Любомир Винар. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934. Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: Українське Історичне Товариство, 2006. – 384 с.; іл. Серія Грушевськіяна, том 8. // 2006. – X. – 780-782.

ТЕЛЬВАК В. Масненко В.В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – Київ, Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с. // 2005. – IX. – 580-589.

ТЕЛЬВАК В. Масненко В.В. Історичні концепції М.С.Грушевського та В.К.Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – Київ, Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – 284 с. // 2002. – VI. – 594-603.

ТЕЛЬВАК В. Монолатій І. Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1940). Ч.І: Австрійський період – ЗУНР. – Коломия: Вік, 2002. – 228 с. // 2005. – IX. – 590-594.

ТЕЛЬВАК В. Огляд нових видань Українського Історичного Товариства // 2004. – VIII. – 540-544.

ТИМОШЕНКО Л. Cieślak S., SJ. Marcin Laterna SJ (1552–1598) działach kontrreformacyjny. – Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003. – 400 s. (Studia i materiały do dziejów jezuitów polskich. – T.12) // 2004. – VIII. – 556-559.

ТИМОШЕНКО Л. Lorens B. Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII – XVIII wieku. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – 336 s. // 2005. – IX. – 572-580.

ТИМОШЕНКО Л. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Книга друга. Цілком нормальна школа / Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка.-Львів: Видавництво отців василіян „Місіонер”, 2001. – 204 с. // 2002. – VI. – 573-582.

ТИМОШЕНКО Л. Долинська Мар'яна. Історична топографія Львова XIV – XIX ст. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2006. – 356 с. // 2006. – X. – 783-786.

ТИМОШЕНКО Л. Дрогобич Ю. Verba magistri: пророцтва і роздуми / Наук. редактор-укладач В.М.Вандишев, відповід. редактор В.Г.Скотний (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка / Бібліотека ректора). – Дрогобич: Вимір, 2001. – 341 с., іл. // 2001. – V. – 387-390.

ТИМОШЕНКО Л. Капраль Мирон. Національні громади Львова XVI-XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2003. – 440 с. // 2004. – VIII. – 553-556.

ТИМОШЕНКО Л. Кутняк І. Бойківщина. Науковий збірник / Науково-культурологічне товариство “Бойківщина”. – Т.1. – Дрогобич: Добре серце, 2002. – 322с. // 2002. – VI. – 586-589.

ТИМОШЕНКО Л. Нові книги про Дрогобич // 2003. – VII. – 628-634.

ТИМОШЕНКО Л. Спримітизоване франкознавство. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Книга третя. Гімназія. – Львів: Місіонер, 2002. – 355 с., іл. // 2003. – VII. – 631-619.

ЧОРНОВОЛ І. Мікроісторія макролюдини. Ярослав Грицак. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. (1856-1886). – Київ: «Критика», 2006. – 630 + 2 ст. // 2006. – X. – 795-798.

ЧОРНОВОЛ І. У пошуках метанаративу історії Східної Європи / Ab Imperio. Теорія і історія націоналізму і імперії в постсоветському просторі. – Казань, 2003. – № 1. Російська імперія: окраїни і границі. – 630 с. // 2005. – IX. – 594-602.

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

ПЕТРИК А. Вибрані праці М.Ф.Рожка // 2004. – VIII. – 605-607.

ГАЛИК В. Дрогобицькі наукові історико-краєзнавчі конференції (проблематика і звітність) // 2003. – VII. – 647-648.

ГАЛИК В. Інформація про захист кандидатських дисертацій викладачів та співробітників історичного факультету ДДПУ імені Івана Франка за період 1997-2004 рр. // 2004. – VIII. – 609-612.

МАРУНЧАК Р. Українсько-польські дослідження Дрогобича // 2004. – VIII. – 607-609.

МЕНЬКО В. Показчик змісту “Дрогобицького краєзнавчого збірника”. – Вип. I-X. 1994-2006 рр. // 2006. – X. – 800-824.

ПЕТРИК А. Археологічні дослідження Науково-дослідної лабораторії археології та краєзнавства ДДПУ ім.Івана Франка // 2003. – VII. – 637-646.

СКОТНИЙ В. Доценту Євгену Пшеничному – 60 // 2006. – X. – 828-830.

ТИМОШЕНКО Л. Академіку Ярославу Ісаєвичу – 70 // 2005. – IX. – 616-617.

ТИМОШЕНКО Л., ПШЕНИЧНИЙ Є., ТЕЛЬВАК В. Професору Любомиру Винару – 75 // 2006. – X. – 826-827.

ТИМОШЕНКО Л. Професору Ярославу Дашкевичу – 80 // 2006. – X. – 824-826

IN MEMORIAM

Пам’яті земляка // 2000. – IV. – 479-481.

Пам’яті товариша // 2000. – IV. – 481-482.

Петрик В. Пам’яті Михайла Федоровича Рожка. // 2004. – VIII. – 604-605.

Уклав Василь МЕНЬКО

ПРОФЕСОРУ ЯРОСЛАВУ ДАШКЕВИЧУ – 80

13 грудня 2006 р. в актовій залі Львівського національного університету імені Івана Франка відбулася Урочиста академія з нагоди 80-річного ювілею та 60-ліття творчої діяльності видатного вченого в галузі гуманітарних наук, відомого українського громадського діяча та учасника дисидентського руху в Україні 40-80-х рр. ХХ ст., професора Ярослава Романовича Дашкевича. В академії взяли участь численні делегації від інституцій Національної академії Наук України, провідних університетів, інших культурно-освітніх установ, Наукового товариства імені Шевченка, громадських і культурних діячів з України й діаспори, провідних науковців з Варшави, Відня, Донецька, Дрогобича, Запоріжжя, Києва, Луцька, Львова, Москви, Одеси, Харкова, Черкас, представників вірменської та єврейської громад міста Львова, державної влади, а також українських меценатів. З нагоди ювілею Я.Дашкевич був нагороджений Орденом Ярослава Мудрого.

Слово про Ювіляра та про його життєвий і творчий шлях (з акцентуванням основних напрямів досліджень та характеристикою творчої спадщини) виголосив відомий київський історик, Дійсний член НТШ Ігор Гирич. Під час Академії неодноразово зазначалося, що Ярослав Дашкевич належить до тієї унікальної, не дуже численної верстви українських універсалістів, які поєднують свої глибокі фахові знання із публічною громадською діяльністю та заангажованістю в суспільне життя країни. Ювіляр народився 13 грудня 1926 р. у Львові, в українській патріотичній родині Корибут-Дашкевичів – Романа Дашкевича (генерал-хорунжий армії Української Народної Республіки) та Олени Степанів (хорунжа Українських Січових Стрільців). Вищу освіту здобув у Львівському державному університеті ім. Івана Франка, який закінчив у 1949 р. за спеціальністю “Українська мова та література”. Протягом 1944-1949 рр. працював бібліографом у рукописному відділі та кабінеті І.Франка Львівськ наукової бібліотеки АНУ. Пізніше – в Інституті суспільних наук АН УРСР (1957-1966 рр.), в Музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР (1967-1972 рр.), керівником Відділу допоміжних історичних дисциплін і старшим науковим співробітником Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові (1973, 1974-1980 рр.).

За свої політичні переконання та безкомпромісну національну позицію Я.Дашкевич зазнавав неодноразових переслідувань: з 1949 по 1956 рр. був в’язнем сталінських таборів, тривалий час не мав змоги працювати за фахом, був безробітним. У важкі роки радянського тоталітаризму зумів зберегти власну гідність, високий патріотичний дух та відданість науці. У важкі роки тоталітаризму, коли чимало науковців «прогнулося» під систему, Я.Дашкевич продовжував працювати в нелюдських умовах. Незважаючи на професійні обмеження, цькування й переслідування, здобув визнання на Заході як фаховий історик: його дослідження, не підвладні пануючій ідеології, друкувалися англійською, вірменською, німецькою, польською, російською, французькою та іншими мовами.

З початком національного відродження наприкінці 80-х рр. ХХ ст. та з проголошенням незалежності України розкрилися нові грані таланту видатного вченого: він виявив свої якості організатора української науки, блискучого вченого та активного

громадського діяча. Він очолив цілий напрямок у сучасній українській історіографії, зорієнтований на кращі взірці світової науки, постійно наголошував на державницьких традиціях і завданнях національної науки. Реалізація наукових проєктів уможливилася після того, коли Я. Дашкевич став заступником директора Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (з 1993 р.); провідним науковим співробітником Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України (з 1992 р.); старшим науковим співробітником Інституту Східноєвропейських досліджень НАН України (з 1993 р.); завідувачем кафедри сходознавства Львівського національного університету (з 1998 р.). Ярослав Романович був серед ініціаторів відновлення Наукового товариства ім. Шевченка наприкінці 1980-х рр., ставши головою його історико-філософської секції в 1991 р. Його обрано дійсним членом НТШ (1990 р.) та членом Президії (1991 р.). З 1998 р. вчений також очолює в Києві Історичне товариство Нестора-Літописця.

За активну громадську діяльність його нагороджено почесним званням “Галицький лицар” (2000 р.). Він є Заслуженим діячем науки і техніки України (2001). У 2005 р. він у числі перших підняв свій голос проти розкрадання національних культурних цінностей, очоливши Комітет захисту архівів.

Наукові зацікавлення Я. Дашкевича дуже багатогранні: він є визнаним фахівцем із середньовічної, новочасної та модерної історії України, в галузі спеціальних історичних дисциплін, археографії, джерелознавства, картографії, релігієзнавства, сходознавства. Науковий доробок ученого складає понад 1500 наукових і науково-популярних праць та рецензій, у т. ч. “Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV-XIX в.” (Ереван, 1969); “Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе” (Київ, 1993), “Вірменія і Україна” (Львів-Нью-Йорк, 2001).

1994 р. Я. Дашкевич отримав учений ступінь доктора історичних наук, 1996 року став професором Львівського університету. Відзначений державними нагородами – орденом “За заслуги” III ступеня (1997) та вірменським орденом Св. Саака і св. Месропа (1998 р.) Нагороджений також медалями М. Грушевського НТШ (1994 р.), “80 років НАН України” (1998 р.). У 1995 р. став лауреатом Міжнародної премії ім. Антоновичів (США), а в 2006 р. – премії ім. А. Кримського. Свідченням його високого авторитету є обрання членом таких авторитетних міжнародних організацій, як Міжнародна асоціація істориків паперу (Німеччина-Швейцарія, 1974 р.), Російське палестинське товариство (Росія, 1986 р.), Географічне товариство СРСР (1986 р.), Українське історичне Товариство (США, 1991 р.), Українська Вільна Академія Наук (США, 1994 р.).

Я. Р. Дашкевич започаткував новітню Львівську історичну школу, ставши першим і незмінним керівником Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Ціле покоління молодих дослідників навчилося принципності, високим фаховим стандартам, відданості своєму ремеслу та активній громадянській позиції.

Під керівництвом професора Я. Дашкевича захищено десятки кандидатських і докторських дисертацій. Його добре знають і в Дрогобичі, шанують наукові та публіцистичні праці. Сьогодні можна говорити відверто про те, що Я. Дашкевич здійснив великий вплив на розбудову наукового осередку Дрогобича, становлення його наукової періодики. Так, дрогобицький науковий осередок отримував допомогу в різноманітних питаннях, з якими доводилося звертатися до ювіляра: конференційних, видавничих, експедиційно-археологічних, з проблем дослідження історії та історіографії церкви, навчальних (відкриття кафедри спеціальних історичних дисциплін та ін.), організа-

ційно-наукових (стажування, захисти дисертацій). За це низький уклін Вам, дорогий Вчителю!

Під час Академії відбулася презентація книги Ярослава Дашкевича “Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури” (Львів, 2006. – 704 с.), та наукового збірника “Історична топографія і соціотопографія України” (Львів, 2006. – 512 с.), присвяченого 80-річчю від дня народження ювіляра. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника видала бібліографію “Ярослав Дашкевич. Бібліографічний покажчик”.

Леонід ТИМОШЕНКО

ПРОФЕСОРУ ЛЮБОМИРУ ВИНАРУ – 75

2 січня 2007 р. виповнилося 75 років від дня народження видатного українського історика, організатора науки, основника Українського історичного товариства і журналу «Український історик», багаторічного Президента Товариства, професора Любомира Винара. Дрогобицький осередок УІТ привітав Ювіляра і висловив свої щирі побажання.

Любомир Винар народився 2 січня 1932 р. у Львові в сім’ї педагогів. У 1944 р. разом з батьками виїхав до Німеччини. Навчався у Мюнхенському та Українському Вільному університетах, згодом у Клівлендському університеті (США). У 1957 р. в УВУ захистив докторську дисертацію „Українсько-молдавські політичні взаємини у другій половині XVI ст.”, написану під керівництвом Олександра Оглоблина. Згодом у Клівлендському університеті він захистив англomовну магістерську дисертацію „Історія раннього українського друкарства”. У 1962 р. на підставі габілітаційної праці про Андрія Войнаровського доктору Любомиру Винару присуджено ступень доцента УВУ. Водночас, історик здобуває престижні професорські посади в багатьох німецьких та американських університетах. Від 1969 р. Л. Винар працює звичайним професором Кентського університету та очолює відкритий при ньому Дослідний етнічний центр.

Науково-організаційна діяльність Л. Винара є вагомим внеском у розвиток українського та американського наукового життя. Найбільшим досягненням ученого є заснування нової українознавчої дисципліни – грушевськознавства та його наукової трибуни – журналу „Український історик” (1963 р.). Л. Винар є організатором та співорганізатором цілого ряду наукових та академічних інституцій: Українського Історичного Товариства, Українського Генеалогічного Геральдичного Товариства, Асоціації українських університетських професорів, Українського Бібліологічного інституту. Дійсний член НТШ, УВАН у США, з 1998 р. віце-президент УВАН, голова Історичної секції, Видавничої Комісії Академії та Комісії Етнічних дослідів. З 1983-1989 рр. – голова Наукової Ради при Світовому Конгресі Вільних Українців (СКВУ). Від 1998 р. очолює Світову Наукову Раду (СНР) при СКУ. Під керівництвом Л. Винара СНР стала координаційним центром українського життя в діаспорі. Вчений спричинився до розбудови науково-дослідних осередків в американських університетах. У 1978-1984 рр. він – президент Американської Міжуніверситетської Ради Етнічних Студій в Америці, координатор академічної та науково-видавничої діяльності. У 1992 р. заснував і очолив Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського, був ініціатором та організатором трьох Міжнародних Конгресів українських істориків (травень 2000 р. Чернівці; вересень 2002 р. Кам’янець-

Подільський; травень 2006 р. Луцьк). Професор Л.Винар має в своєму доробку понад 1600 наукових праць: окремих видань, наукових статей, рецензій, енциклопедичних гасел, він є редактором першого історичного атласу України.

Коло наукових зацікавлень ученого широке. В центрі досліджень історія України – її різні ділянки та періоди. Основні теми наукових розправ: історія української козаччини, українська історіографія, історія української культури, розвиток наукового життя від середньовіччя до ХХ ст., грушевськознавство. Не злічити всіх важливих і добрих справ УІТ та його Президента в Україні. Пригадуються численні конференції у Львові, Києві та Острозі, відкриття меморіальних музеїв Михайла Грушевського у Києві та Львові, заснування Інституту української діаспори в Острозі та ін. Але найбільше вражають видавничі проекти, які реалізуються майже винятково зусиллями УІТ (передусім, серія “Грушевськіяна”, “Епістолярні джерела грушевськознавства”, “Оглобляна”).

Слід відзначити тісні зв'язки професора Л.Винара з Дрогобичем, які активізувалися після відкриття місцевого Осередку УІТ. Тут ще 1992 р. видано, за старанням доц. Є.Пшеничного, книгу «Силуети епох. Історичні розвідки (Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський)», одну із перших монографій професора в незалежній Україні. Друга книга Любомира Винара, видана в Дрогобичі – “Грушевський М. Наша політика / Упор. і автори передмови Л.Винар і Є.Пшеничний (Грушевськіяна. – Т.7)”, Дрогобич, 2003, яка є цінною збіркою матеріалів до історії відомого конфлікту в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові в 1913 р., в результаті якого М.Грушевський змушений був покинути Львів і переїхати до Києва. Нещодавно в Дрогобичі вийшла друком третя праця Л.Винара «Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім.Шевченка. 1892-1934», Нью-Йорк-Дрогобич-Львів, 2006.

На нашу думку, появі більшості томів “Дрогобицького краєзнавчого збірника” (1994-2006 рр.), які становлять цілу епоху в розвитку історичної науки в Дрогобичі, ми також повинні завдячувати Любомирові Винарові. Ці роки співпали також зі становленням історичного факультету, сприяли інтеграції науковців Дрогобича до світової наукової спільноти.

Дрогобицькі науковці є незмінними учасниками практично усіх заходів УІТ в Україні, активно друкуються на сторінках періодичних видань Товариства (особливо – в журналі “Український історик”), радо спілкуються зі своїм патроном. Ці зустрічі приносять велику користь. Ми неодноразово запрошували ювіляра до нашого міста. Чекаємо Вас, Високоповажний Професоре, й зараз. Водночас зичимо Вам здоров'я, успіхів та натхнення во благо української науки!

*Леонід ТИМОШЕНКО,
Євген ПШЕНИЧНИЙ,
Віталій ТЕЛЬВАК*

ДОЦЕНТУ ЄВГЕНУ ПШЕНИЧНОМУ – 60

4 лютого 2006 р. виповнилося 60 років від дня народження відомого українського літературознавця, кандидата філологічних наук, доцента, завідувача кафедри історії і теорії української літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, співголови Дрогобицького Осередку Українського історичного товариства Євгена Пшеничного.

З Євгеном Пшеничним я познайомився на початку 80-х років, коли приїхав на роботу в Дрогобицький державний педагогічний інститут ім.І.Франка за скеруванням. Приблизно тоді ж з'явився в інституті і п.Євген, але, на відміну від мене, він вже мав великий стаж педагогічної роботи в школі (вчителював у рідних Іллінях на Вінниччині, де поруч в сусідньому районі народився і я). До цього наші життєві шляхи-дороги не перехрещувалися: я навчався в Київському університеті, він – у Чернівецькому.

Євгена Пшеничного в нашому навчальному закладі помітили одразу, причому, йому не потрібний був якийсь додатковий час на адаптацію до умов роботи у вишій школі. Очевидно, далася взнаки фундаментальна університетська освіта, а також те, що, не займаючись спочатку науковими студіями на академічному рівні, він досить легко подолав період свого професійного становлення після закінчення університету, який у декого триває багато років (а в декого не закінчується взагалі). Отже, Євген Пшеничний швидко влився в колектив університету, філологічного факультету, кафедри української літератури. Успіхи нового викладача відзначалися тоді навіть на засіданнях Вченої ради інституту.

Минули роки. Євген Пшеничний давно захистив кандидатську дисертацію, став доцентом, наприкінці 90-х рр. очолив кафедру української літератури. Якимось ми всі дуже звикли до того, що Є.Пшеничний все робить на високому рівні і, навпаки, не хочемо погодитися з думкою, що без нього університетське середовище збідніло б. Не хочеться проводити якісь різкі паралелі (і на це є свої причини, адже на кафедрі української літератури, на яку колись прийшов Євген, були і продовжують працювати зірки першої величини), але саме він вніс в роботу колективу той фермент, якого дуже бракувало і який, до його честі, значно змінив ситуацію на краще. Йдеться, передовсім, про те, що Дрогобицький педагогічний інститут не так давно переріс в університет, що не могло не вплинути на певну переорієнтацію діяльності та зміну пріоритетів. Так ось, одним із перших це зрозумів саме Євген Пшеничний, який запровадив цілий ряд наукових конференцій та видавничих проєктів, зініціював чимало нових ідей, впровадження яких у життя піднесло авторитет факультету і цілого університету.

Так, уже в перший рік свого завідування кафедрою він провів конференцію “Покутська трійця”, потім було декілька міжнародних славістичних наукових семінарів, присвячених Дмитру Чижевському (перший том матеріалів під назвою “Славістика. Дмитро Чижевський і світова славістика” був опублікований 2003 р.). Та найголовніше – це концентрація зусиль кафедри і навіть всього університету на франкознавстві. І я не боюся сказати, що саме Євген Пшеничний першим ударив на сполох, ініціював проєкти, змусив усіх заздалегідь розпочати підготовку до святкування 150-річчя Івана Франка. Час невимовно стирає з пам'яті якісь прикмети нашого життя (як правило, призабувається добре), тому варто пригадати, що перший том “Франкознавчих студій” вийшов вже далекого тепер 2001 р., потім був другий і третій томи, зараз готується до друку четвертий. Та мабуть, головним є все-таки, підготовка і видання тритомника творів Івана Франка, який зробив фурор в цілій Україні. По-перше, йдеться про видан-

ня творів Великого Каменяра на його малій батьківщині; по-друге, упорядковували томи відомі франкознавці з нашого університету, а не зі Львова чи Києва; по-третє, зроблено спробу нового прочитання і коментування Франкових текстів, у тому числі й уточнення цілого ряду цитат, “темних” місць та ін.; по-четверте, поліграфічний рівень видання, його ошатність та загальний рівень книжної культури вразив не одного шанувальника Франка чи навіть непересічного видавця. Як нікому іншому, мені добре відома ситуація з підготовкою кожного тому, підбором ілюстрацій, обговоренням кожної навіть найдрібнішої деталі. Я пригадую, як в Академії наук з її маститими інститутами розводили руками і просто заздрили, що дрогобицьким франкознавцям першим вдалося подолати стіну відчуження, адже такого видання торів Франка Україна ще не бачила. Тритомник Франка пов’язаний з працею колективу кафедри української літератури, участь Є.Пшеничного в цій титанічній роботі позначена скромно: він був лише секретарем редколегії. Як голова цього редакційного органу наголошую, що основний тягар з підготовки видання ліг на плечі Євгена Пшеничного: від вичиток версток до звірки текстів Франка з прижиттєвими виданнями. Скільки було консультацій, нарад, сумнівів, виправданих і не виправданих сподівань, нервів та простих фізичних зусиль – знає лише один він. Подібну роботу у видавництвах роблять цілі колективи.

У жовтні 2005 р. року наш університет провів Міжнародний науковий симпозіум “Orbis terrarum Івана Франка”, присвячений 150-річчю з дня народження нашого видатного земляка. Душею симпозіуму, його організатором і промотором (як це прийнято тепер називати), був Євген Пшеничний. Причому, зробив він це досить елегантно, інтелігентно і без зайвої реклами себе самого. Деколи здавалося навіть, що симпозіум проходить сам по собі, керується якоюсь непомітною силою. Виступ Є.Пшеничного наприкінці першого пленарного засідання схвилював усіх присутніх, навіть байдужих: йшлося про Франкову спадщину, явне відставання літературного франкознавства як окремої галузі гуманістики, помилки і промахи Академії наук, відсутність державної політики національного значення, загальне нерозуміння проблем розвитку науки про великого Франка. Щоправда, не всі присутні піддалися впливові сказаного, а дехто з академічних вчених навіть висловлював пізніше невдоволення, але, попри все, текст доповіді опублікувала незабаром “Літературна Україна”.

Не злічити помітних і потрібних справ кафедри української літератури, які також не відбулися без її завідувача. Принагідно згадаю перший випуск науково-методичного збірника “Іван Франко в школі”, який побачив світ 2003 р. Є.Пшеничний організував також видання резонансного наукового збірника “Верховина” на пошану професора Олекси Мишанича (нині вже покійного), який вийшов того ж таки 2003 р. під егідою Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України і ДДПУ ім. Івана Франка.

Не можу оминати широти наукових зацікавлень Євгена Пшеничного, який є на сьогодні одним із найбільших ерудитів, енциклопедистів в галузі гуманітарних наукових знань. Почну з того, що колись він взявся за тему, яка відштовхнула б багатьох: його кандидатська дисертація була присвячена “Палінодії” письменника XVII ст. Захарії Копистенського. Думаю, що праця з цієї теми, захищена в Академії наук, вартує кількох десятків інших, присвячених сучасному літературному процесу, оскільки невідомо, чи згадають через років триста якогось сучасного поета чи письменника. До того ж, ідеться про галузь гуманістики, яка в середовищі філологів, істориків та філософів називається медієвістикою, причому, колись гуманісти-науковці усі без винятку були медієвістами, що вимагало серйозної базової підготовки. Тепер, на жаль, літерату-

рознавців-медієвістів в Україні можна порахувати на пальцях двох рук, вони просто губляться в середовищах інших спеціалізацій. А ситуація є до болю простою: будь-яка кафедра без фахівця з давньої української літератури не може відбутися, так само вона не може існувати без шевченкознавства та франкознавства. Не зайвим буде нагадати, що спеціалізація в галузі давньої української літератури межує також із джерелознавством, текстологією, знанням старих мов та ін. Мені здається навіть, що на кафедрі української літератури, яку очолює Євген Пшеничний, не всі це розуміють. Те ж саме можна сказати й про значення класичної філології для всього університету, чи, наприклад, археології та джерелознавства для історичного факультету. Як правило, на підготовку таких спеціалістів ідуть роки і роки.

Ще одна сфера зацікавлень Євгена Пшеничного знаходиться в ділянці грушевськознавства, причому саме в площині історії, хоча добре відомо, що Михайло Грушевський був непоганим літератором і літературознавцем. Не буду перечисляти всього, що пов'язане з дослідженням біографії та діяльності М.Грушевського (цей аспект об'єднує істориків і філологів), назву лише одну книгу, яку підготував до друку разом з професором Любомиром Винаром Євген Пшеничний – «Грушевський М. Наша політика / Упор. і автори передмови Л.Винар і Є.Пшеничний (Грушевськіяна. – Т.7)», Дрогобич, 2003. Книга є збіркою матеріалів до історії відомого конфлікту в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові в 1913 р., в результаті якого М.Грушевський змушений був покинути Львів і переїхати до Києва, причому в ній опублікований бібліографічний раритет, розшуки котрого тривали для Є.Пшеничного півжиття. До слова, у дослідника перед цією книгою було декілька статей зі згаданої теми, коефіцієнт цитованості яких серед грушевськознавців є досить високим. Авторитет Є.Пшеничного в дослідженнях проблеми конфлікту в НТШ є безумовним, причому, саме в середовищі істориків. Друга книга, до видання якої був причетний Є.Пшеничний, і яка видана нещодавно в Дрогобичі, це праця Л.Винара «Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім.Шевченка. 1892-1934», Нью-Йорк-Дрогобич-Львів, 2006. Знаючи й інші публікації вченого в царині історичної науки, не можу наразі з'ясувати, які зацікавлення є для нього вартіснішими: філологічні чи історичні.

Можна також довго розповідати про знання Євгена Пшеничного в галузі спеціальних історичних дисциплін, історіографії, бібліографії, наукової інформації, краєзнавства, книгознавства та ін. Підкреслю лише, що домінуючим стрижнем у цьому всьому є, безумовно, любов до книги, її історії, кодикології, книговидання, колекціонування. Цю культуру Є.Пшеничний плекав протягом усього свого життя. Боюся помилитися, але здається, що після смерті відомого львівського бібліографа Мирослава Мороза Євген Пшеничний залишається зараз чи не найбільшим знавцем української бібліографії, принаймні, на терені Галичини.

Вітаючи колегу з його славним ювілеєм, зауважу, що він має чимало однодумців, в тому числі і в академічному середовищі, а також за кордоном. Його зв'язки та професійні інтереси є добре відомими, вони віддзеркалюють діапазон наукових зацікавлень ювіляра, а також, до певної міри, географію його наукових контактів. У цьому, як і в цілому в житті, Євген Пшеничний досяг великої золотої середини. Проте середина і є серединою, оскільки зберігає ще не зовсім вичерпаний творчий запас. То ж чекаємо нових книг Євгена Пшеничного, нових злетів і нових успіхів.

Валерій СКОТНИЙ

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АДАДУРОВ Вадим – кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії Українського Католицького університету, м.Львів; майстер-дослідник Практичної Школи Вищих Досліджень (EPHE), Паризький університет – Сорбонна.

АНДРІЙЧУК Микола – історик, викладач, заступник декана поліграфічного факультету Національного технічного університету “Київський політехнічний інститут”.

БАТЮК Тарас – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

БІЛА Світлана – кандидат історичних, доцент кафедри методики історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГАЛИК Володимир – аспірант, викладач кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГОРІН Сергій – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії НУ “Києво-Могилянська академія”.

ГРЕЧИЛО Андрій – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної академії наук України, голова Українського геральдичного товариства.

ДОВБИЩЕНКО Михайло – кандидат історичних наук, доцент, докторант Центру українознавства Київського національного університету ім.Тараса Шевченка.

ЄРМОЛІН Олександр – науковий працівник Кримського філіалу Інституту археології НАН України.

ЗУБАШЕВСЬКИЙ Назарій – аспірант кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету ім. І.Я.Франка.

ІСАЄВИЧ Ярослав – доктор історичних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

КАПРАЛЬ Мирон – доктор історичних наук, провідний науковий спеціаліст Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України.

КЛИМІВ Ігор – аспірант історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка.

КЛОК Василь – аспірант історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка.

КРІЛЬ Михайло – доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'янських країн Львівського національного університету ім. Івана Франка, професор кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

ЛАЗУРКО Остап – археолог АКП “ААС”, провідний спеціаліст Державного історико-культурного заповідника у місті Белзі.

ЛЕШКОВИЧ Наталя – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'янських країн Львівського національного університету ім. І.Франка.

ЛИСЕНКО Сергій – Київський національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, мешканець м. Боярка.

ЛОРЕНС Беата – доктор історії, викладач інституту історії Жешувського університету (Республіка Польща).

МЕДВІДЬ Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

МЕНЬКО Василь – провідний спеціаліст Науково-дослідної лабораторії археології та краєзнавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

НОВАЦЬКИЙ Роман – габілітований доктор, професор Політехніки Опольської (Республіка Польща).

ПЕРЕРВА Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”.

ПЕТРЕЧКО Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, докторант кафедри археології та античної історії Львівського національного університету імені Івана Франка.

ПЕТРИК Андрій – викладач кафедри методики історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ПЕТРИК Василь – кандидат архітектури, доцент кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів Національного університету “Львівська політехніка”.

ПОПП Руслана – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ПУШКА Аліція – доктор історії Католицького університету в Любліні (Республіка Польща).

СЕНЬКІВ Михайло – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

СЕРЯКОВ Сергій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

СКОТНИЙ Валерій – доктор філософських наук, професор, академік Академії Вищої школи України, завідувач кафедри філософії, ректор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

СКОЧИЛЯС Ігор – кандидат історичних наук, науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України.

СКОЧИЛЯС Ірина – кандидат історичних наук, вчений секретар Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України.

СЛИВКА Любов – аспірант історичного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

СМУТОК Ігор – кандидат історичних наук, доцент кафедри методики історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

СОВА Андрій – аспірант кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

СТЕМПНІК Анджей – габілітований доктор, професор Інституту історії Люблінського університету ім. Марії Кюрі-Склодовської (Республіка Польща).

СТЕЦИК Юрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри методики історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТЕЛЬВАК Вікторія – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТЕЛЬВАК Віталій – кандидат історичних наук, доцент кафедри методики історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТИМІШ Лідія – кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТИМОШЕНКО Леонід – кандидат історичних наук, декан історичного факультету, завідувач кафедри методики історії та спеціальних історичних дисциплін, професор, завідувач Науково-дослідної лабораторії археології та краєзнавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТИМОШЕНКО Оксана – кандидат історичних наук, завідувач кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТОЧЕК Альфред – доктор історії Краківської Педагогічної Академії (Республіка Польща).

ФЕЛОНЮК Андрій – провідний археограф Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України.

ФЕЩЕНКО Петро – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології, політології та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ХАЛАК Надія – кандидат історичних наук, провідний археограф Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України.

ЦЕСЛЯК Станіслав – доктор історії Вищої філологічно-педагогічної школи IGNATIANUM у Кракові, директор архіву Св.Барбари Товариства Ісуса у Кракові (Республіка Польща).

ЧОРНОВОЛ Ігор – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

ЯНИШИН Богдан – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ДРОГОБИЦЬКИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК**

Випуск X

Головний редактор – **Леонід Тимошенко**
Літературне редагування – **Петро Мацьків, Орест Пілько**
Переклад англomовних текстів – **Олег Шалата**

Технічні секретарі видання:
Андрій Петрик, Володимир Галик

Технічний редактор – **Ярослав Зьола**

Адреса редакційної колегії:
Історичний факультет, кафедра всесвітньої історії,
вул. Лесі Українки, 46,
82100 Дрогобич, Львівської обл.
тел.: (03244) 3-81-44,
факс (03244) 3-83-76.
e-mail: cliotima@mail.ru
telvak1@yahoo.com

Підписано до друку 25.07.2007 р. Формат 70x100/16
Папір офсетний. Умов. друк. арк. 54,7. Наклад 300. Зам № 1655.

Видавництво

вул. Бориславська, 8, Дрогобич, 82100
тел. (03-244) 2-90-60, 3-87-32,
kolo@isp-lviv.net.net